Amos Oz

Pasakojimas apie meilę ir tamsą

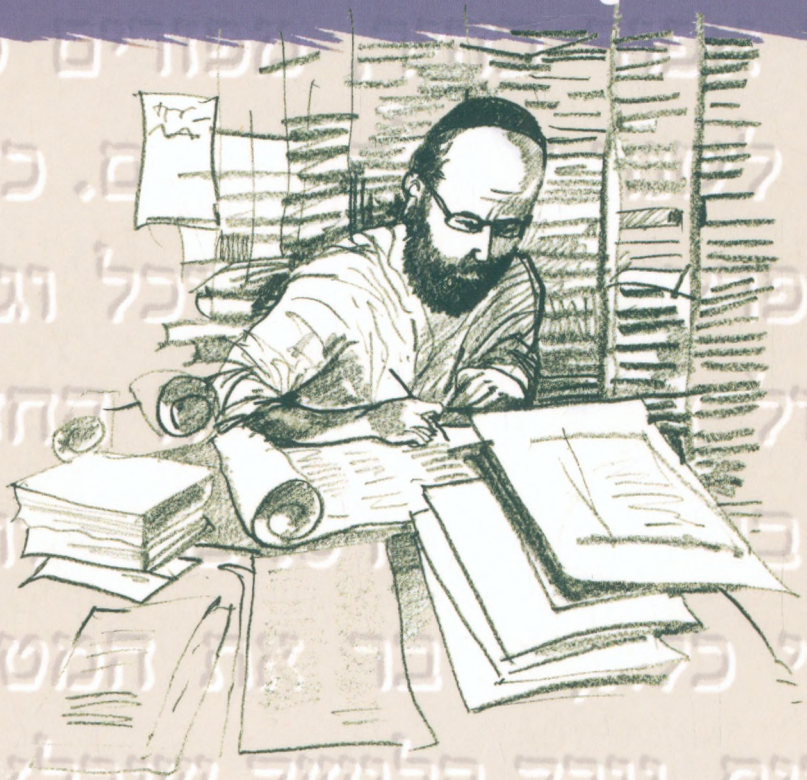

MINTIS

Amos Oz

Pasakojimas apie meilę ir tamsą

Iš hebrajų kalbos vertė
Kristina Gudelytė

MINTIS
VILNIUS
2013

UDK 821.411.16'08-31
Oz-01

Versta iš hebrajų kalbos:

[Amos Oz. A Tale of Love and Darkness], Keter Publishing House Ltd., Jarusalem, Israel, 2005

Knygos leidimą rėmė
Lietuvos Respublikos kultūros rėmimo fondas

Hebrajų literatūros vertimo institutas

Our thanks to the Institute for the Translation of Hebrew Literature (NPO) for its kind assistance in making this translation possible

A TALE OF LOVE AND DARKNESS
© Amos Oz 2002

© Visos teisės saugomos.
Jokia šio leidinio dalis jokiu būdu negali būti atgaminama, saugoma paieškos sistemose arba perduodama naudojant bet kokias elektronines, mechanines, fotokopijų, įrašymo ar kitas priemones, negali būti skolinama, perparduodama, išnuomojama arba kitaip platinama be išankstinio raštiško leidėjo sutikimo.

ISBN 978-5-417-01060-6

© Vertimas į lietuvių kalbą,
Kristina Gudelytė, 2013
© MINTIS, 2013

1 skyrius

Gimiau ir užaugau mažyčiame, ne didesniame kaip trisdešimties kvadratinių metrų bute žemomis lubomis pirmame aukšte: tėvai miegodavo sulankstomoje sofoje, kuri vakarais išskleista užimdavo visą kambarį – nuo sienos iki sienos. Anksti ryte jie sustumdavo ją, visus patalus sukišdavo į po ja buvusią didelę tamsią dėžę, apversdavo čiužinį, uždarydavo, gerai prispausdavo ir galiausiai viską užklodavo šviesiai pilku užtiesalu, o ant jo užmesdavo keletą rytietiškai siuvinėtų pagalvėlių – štai ir paslėpti nakties miego pėdsakai. Taip tėvų kambarys virsdavo tai miegamoju, tai darbo kabinetu, tai biblioteka, tai valgomuoju, tai svečių kambariu. Priešais tėvų kambarį buvo mano žaliai dažyta kamarėlė, kurios nemenką dalį užėmė didžiulė drabužių spinta. Tamsus, siauras, kiek vingiuotas koridorius žemomis lubomis, tarsi koks pabėgusių kalinių išraustas tunelis, kambariūkščius jungė su mažyte virtuve ir tualeto niša. Už geležinių grotų įkalinta koridoriaus lempelė skleidė blausią šviesą, negesinamą net dieną. Ir mano, ir tėvų kambariuose buvo vos po vieną langiūkštį su geležinėmis langinėmis. Langai pro tas langines kaip įmanydami žvilgčiojo į rytų pusę, tačiau visa, ką jie ten matė, buvo tik dulkėtas kiparisas ir netašytų akmenų tvora. Virtuvėlės ir tualeto langiūkščiai vėrėsi į nedidelį aukštų sienų supamą betoninį kiemą, kur neprasiskverbdavo nė menkiausias saulės spindulėlis. Ten, aprūdijusiame aliejaus kibirėlyje, merdėjo blyški pelargonija. Ant palangių visuomet stovėdavo sandariai uždaryti stiklainiai su agurkais. Gėlių vazonėliu paverstoje įskilusioje vazoje iš paskutiniųjų į žemę kabinosi varganas kaktusas.

Tiesą sakant, mūsų butas buvo pusrūsyje: pirmasis pastato aukštas buvo išraustas kalno šlaite. Kalną nuo mūsų teskyrė siena. Atvirai šnekant, tai buvo sunkoko būdo kaimynas: uždaras, kurčias, susenęs, linkęs į melancholiją, kupinas įsisenėjusių senbernio įpročių, uoliai saugojęs mirtiną tylą, paniręs į ilgą žiemos snūdą, niekuomet neperstumdavęs baldų, nepriiminėdavęs svečių, nekeldavęs triukšmo ir niekam netrukdęs, tačiau pro dvi mus nuo jo skyrusias sienas skverbėsi lengvutis, bet įkyrus pelėsių kvapas, nebylus šaltis, tamsa ir mūsų liūdnojo kaimynėlio be perstojo skleidžiama drėgmė.

Taip vasaros metą mums tekdavo šiek tiek žiemos. Būdavo, svečiai stebisi:

– Kaip pas jus malonu, nors lauke siautėja sausas dykumų vėjas, kaip čia nekaršta ir miela, galima sakyti, netgi vėsu. O kaip jūs ištveriate žiemą? Nejau sienos nepraleidžia drėgmės? Ar žiemą nebūna nepatogu?

Kambariuose, virtuvės nišoje, tualete ir juos jungusiame koridoriuje visuomet viešpatavo prietema. Visas butas buvo užverstas knygomis: tėtis mokėjo skaityti šešiolika ar septyniolika kalbų, o kalbėjo vienuolika (ir visomis su rusišku akcentu). Mama kalbėjo keturiomis ar penkiomis, o skaitė septyniomis ar aštuoniomis. Nenorėdami, kad juos suprasčiau (o taip nutikdavo ne taip jau retai), juodu tarpusavyje šnekučiuodavosi rusiškai ar lenkiškai. Kai sykį mano akivaizdoje užsimiršusi mama, užuot prabilusi svetima kalba, nežinia ką hebrajiškai pavadino „rujojančiu eržilu", supykęs tėtis išsyk ją pertraukė rusiškai: *Što s toboj? Razve ty ne vidiš, što malčik riadom s nami?*[1]

Iš kultūrinių paskatų jie skaitydavo daugiausia vokiškas ir angliškas knygas, o sapnuodavo veikiausiai jidiš kalba, tačiau mane mokė tik hebrajiškai – galbūt baiminosi, kad mokėdamas kalbas ir aš nepajėgsiu atsispirti Europos – tokios nuostabios ir kartu tokios pavojingos – pagundoms.

Pagal tėvų hierarchiją visa, kas vakarietiška, buvo kultūringiau. Nors Tolstojus ir Dostojevskis buvo artimi jų rusiškoms sieloms, tačiau, kaip man pasirodė, Vokietija – nepaisant net Hitlerio – jiems atrodė kultūringesnė šalis už Rusiją ar Lenkiją; Prancūzija – kultūringesnė net už Vokietiją, o Anglija – pranašesnė už Prancūziją. O štai dėl Amerikos jie, rodos, nebuvo visiškai tikri: juk ten žudomi indėnai, plėšiami pašto traukiniai, vagiamas auksas ir vaikomasi merginų.

Europa jiems buvo uždrausta Pažadėtoji žemė – varpinių ir senais akmeniniais grindiniais grįstų aikščių, tramvajų ir tiltų, bažnyčių bokštų ir apleistų kaimų, gydomųjų šaltinių ir miškų, sniego ir pievų kraštas.

Visą vaikystę mane viliojo ir kėlė jaudulį žodžiai „troba", „pieva", „žąsiaganė". Nuo jų sklido tarsi koks teisingo gyvenimo aromatas – ramaus ir tokio tolimo nuo dulkėtų, bjaurių stogų, šiukšlėmis užverstų duobių, dygių augalų ir alinančio vasaros karščio slegiamų išdegusių Jeruzalės šlaitų. Pakakdavo ištarti „pieva", ir štai jau girdėdavau karvių mūkimą, mažyčių joms po kaklais parištų varpelių tilindžiavimą ir upelių čiurlenimą. Būdavo, vos užmerkęs akis jau regėdavau nuostabią piemenaitę, kuri anuomet man atrodė tokia patraukli – dar gerokai prieš tai, kai apskritai ėmiau ką nors apie tai nutuokti.

❖

Po daugybės metų supratau, kad britų mandato laikais, trečią, ketvirtą, penktą dešimtmetį, Jeruzalė buvo ypač turtingos kultūros miestas: čia gyveno

[1] Kas tau darosi? Nejau nematai, kad vaikas šalia (rus., vert. past.).

stambūs prekybininkai, muzikai, mokslininkai ir rašytojai Martynas Buberis, Geršomas Šolemas, Šajus Agnonas ir daugybė kitų mąstytojų bei didžių menininkų. Kartkartėmis žygiuojant Ben Jehudos gatve ar Ben Maimono alėja tėtis šnabždėdavo man į ausį: „Žiūrėk, ana ten praėjo didžio vardo mokslininkas." Tiesa, anuomet nesupratau, ką jis turėjęs galvoje. Buvau tikras, kad „didis vardas" yra susijęs su nesveikomis kojomis, mat paprastai tai būdavo senas žmogus, kuris sunkiai vilkdamasis gatve mėgina lazda apčiuopti gatvę; toks paprastai net vasarą vilki sunkų vilnonį kostiumą.

Jeruzalė, tėvų akimis atrodžiusi tokia didinga, buvo toli nuo mūsų kvartalo: ji glaudėsi žalumoje ir rojalio garsuose skendėjusioje Rechavijoje, viešpatavo trijose ar keturiose Jafos ar Ben Jehudos gatvių kavinėse, apšviestose paauksuotų šviestuvų, Karaliaus Dovydo viešbutyje, kur kultūros mylėtojai žydai ir arabai susitikdavo su apsišvietusiais ir puikiai išauklėtais britais, kur įsikibusios džentelmenams juodais kostiumais už parankės plaukte plaukė ilgakaklės svajingos damos balinėmis suknelėmis, kur plataus akiračio britai šnekučiuodavosi su kultūringais žydais ir mokslo ragavusiais arabais, kur vykdavo koncertai, pokyliai, literatūriniai vakarai, arbatos ceremonijos ir varginantys pokalbiai apie meną. O gal ši Jeruzalė su šviestuvais ir arbatėlėmis tebuvo Kerem Avrahamo – bibliotekininkų, mokytojų, tarnautojų ir knygrišių kvartalo – gyventojų vaizduotės vaisius? Šiaip ar taip, ji tikrai nepriklausė mums. Mūsų kvartalas, Kerem Avrahamas, priklausė Čechovui.

Kai po daugelio metų skaičiau Čechovą (hebrajišką vertimą), nėmaž neabejojau, kad jis – vienas mūsų: tiesiai virš mūsų gyveno dėdė Vania; o štai susirgusį angina ar difteritu savo ilgomis stipriomis rankomis mane čiupinėdavo palinkęs gydytojas Samoilenko; amžinai į isteriją linkęs Lajevskis buvo mamos pusbrolis, o štai per rytines šabo maldas rinkdavomės į Liaudies rūmus klausytis Trigorino.

Žinoma, mus supę rusai buvo kuo įvairiausi žmonės – tiesa, tarp jų buvo labai daug tolstojininkų. Kai kurie jų net ir atrodė kaip Tolstojus. Kai pirmą kartą knygos viršelyje išvydau parudavusią jo nuotrauką, buvau tikras, kad esu jau ne kartą jį matęs žygiuojantį Malachijo gatve ar besileidžiantį Ovadijo alėja: plika galva, pražilusia barzda, kurioje siautėjo įsisukęs vėjas, žaižaruojančiomis akimis, rankose – lazdą atstojanti šaka, valstietiškais, ant plačių kelnių užkritusiais marškiniais, per juosmenį perrištais šiurkščia virve, – Tolstojus iš tiesų buvo nepaprastai panašus į mūsų protėvį Abraomą.

Mūsų kvartalo tolstojininkai (tėvai juos vadino „tolstoiščikais") visi iki vieno buvo prisiekę vegetarai, pasiryžę pakeisti pasaulį, tikri dorovės

sergėtojai, kupini gilios meilės gamtai, žmonijos bei visų gyvų būtybių, kad ir kas šios būtų, mylėtojai, pagal pažiūras pacifistai, iš visos širdies ilgėjęsi tyro ir paprasto darbo. Visi jie svajojo apie kaimo gyvenimą, apie žemės darbus – laukuose ar soduose, tačiau, atvirai šnekant, jiems ne itin sekėsi prižiūrėti net paprasčiausias vazono gėles: galbūt pernelyg gausiai jas laistydavo, ir vargšai augalai tiesiog žūdavo, o galbūt atvirkščiai – apskritai pamiršdavo jas palieti. O gal kalta buvo mums priešiška britų administracija, paprastai skiesdavusi vandenį chloru.

Kai kurie tolstojininkai, rodės, nužengė tiesiai iš Dostojevskio romanų: kenčiantys ir be paliovos tauškiantys žmonės, savo pačių instinktų vergai, patekę į savo užmojų nelaisvę. Kad ir kaip būtų, visi šie tolstojininkai ir dostojevskininkai, visi šie Kerem Avrahamo kvartalo gyventojai – visi iki vieno – buvo kilę „iš Čechovo".

Visą likusį pasaulį mes paprastai vadindavome „didžiuoju pasauliu", tačiau jis turėjo ir kitų epitetų: apsišvietęs, išorės, laisvasis, veidmainiškas. Mano pažintis su juo buvo kone vien iš pašto ženklų rinkinio: Dancigas, Bohemija, Moravija, Bosnija ir Hercegovina, Ubangi Šari, Trinidadas ir Tobagas, Kenija, Uganda, Tanganika – visas šis pasaulis rodėsi toks tolimas, kupinas stebuklų, tačiau mums ypač pavojingas ir priešiškas: ten niekas nemyli žydų, nes jie protingi, aštrialiežuviai, kitokie nei visi, be to, triukšmauja ir stengiasi visus pranokti. Jiems nepatinka ir tai, ką darome čia, Izraelio žemėje, nes pavydi mums net šio mažyčio žemės lopinėlio, kuriame vien pelkės, uolos ir dykuma. Visame pasaulyje sienos buvo išrašinėtos priešiškais šūkiais: „Žydai, nešdinkitės į Palestiną", štai mes į ją ir atsikraustėme, tačiau dabar visas pasaulis staiga vėl sukilo ir šaukia: „Žydai, nešdinkitės iš Palestinos."

Ne tik visas pasaulis, bet ir pati Izraelio žemė buvo toli nuo mūsų: kažkur ten, už kalnų, išaugo nauja žydų didvyrių karta: nugairinti saulės, tvirti, tylūs ir veiklūs žydai, nėmaž nepanašūs į diasporos atstumtuosius ar į Kerem Avrahamo gyventojus. Vaikinai ir merginos – stiprūs, nugairinti saulės, mažakalbiai pionieriai, palenkę į savo pusę net nakties tamsą. O ir vaikinų santykiuose su merginomis ir, atvirkščiai, merginų su vaikinais jie peržengė visas ribas – nebejautė jokios gėdos.

Sykį senelis Aleksandras pasakė:

– Jie įsitikinę, kad ateityje tai bus visiškai paprasta – vaikinas tiesiog galės prieiti prie merginos ir paprašyti šito, o galbūt mergina netgi nelauks, kol iš jos kas nors paprašys, ir pati pareikalaus to iš vaikino – tartum tai būtų stiklinė vandens.

Kiek pyktelėjęs, tačiau vis dar mandagus trumparegis dėdė Becalelis atšovė:

– Juk tai – aukščiausios klasės bolševizmas. Nejaugi taip paprasta atmesti visas paslaptis? Nejau taip paprasta atsisakyti bet kokio jausmo? Gyvenimą paversti vien stikline drungno vandens?

Staiga lyg į kampą įspeistas žvėris dėdė Nehemijas užstaugė dainą:

Oi, koks ilgas ilgas kelias,
Takelis vingiuoja ir bėga tolyn.
Oi, mama, taip toli klajoju,
Kad net mėnulis atrodo arčiau nei tu.

Teta Cipora rusiškai sudraudė:

– Na, baikite pagaliau. Ar jau visai iš proto išsikraustėte? Juk vaikas jūsų klausosi.

Ir staiga visi pradėjo kalbėti rusiškai.

❖

Visi šie pionieriai gyveno toli už mūsų horizonto, kažkur Galilėjos ir Samarijos slėniuose. Stiprūs vaikinai liepsnojančiomis širdimis, tiesa, tylūs ir susimąstę; apkūnios, atviraširdės, santūrios merginos, kurios, regis, jau seniai viską žino, supranta ir kiaurai tave perregi; joms būdavo aišku kaip dieną, kas verčia tave išrausti, tačiau vis tiek elgdavosi su tavimi geranoriškai, rimtai ir netgi pagarbiai, anaiptol ne kaip su vaiku, o kaip su vyru, kuriam, tiesa, dar trūksta ūgio.

Visi šie pionieriai ir pionierės man atrodė be galo tvirti ir rimti, sergstintys nežinia kokią paslaptį. Susirinkę į būrį jie galėdavo užtraukti širdį veriančią dainą, tačiau netrukus pereidavo prie juokingų, įžūlių ir bauginamai aistringų dainuškų, nuo kurių nejučia pradedi raudonuoti. Jie taip įsisukdavo pašėlusiai šokti, kad kone imdavo plėšti nuo savęs drabužius, tačiau ne svetima jiems buvo ir vienatvė bei susimąstymas. Jų nebaugino gyvenimas palapinėse ir alinantis triūsas, jie, anot dainos, „visad pasiruošę vykdyti įsakymą“, „tavo vaikinai atnešė taiką ant plūgo, o šiandien neša ją ant šautuvų“, „kur mus nusiųs, ten ir eisime“. Jie mokėjo išjodinėti žirgus ir vairuoti lėtaeigius traktorius, kalbėjo arabiškai, buvo išnaršę visas olas, pažinojo visas upės vagas, išmanė, kaip elgtis su pistoletu ar rankine granata, be to, skaitė poeziją ir filosofines knygas. Jie buvo tikri eruditai, slėpę savo jausmus, neretai palapinėse žvakių šviesoje prislopintais balsais kiaurą naktį ginčydavęsi apie gyvenimo prasmę ir negailestingo pasirinkimo tarp meilės ir pareigos, valstybės interesų ir teisingumo klausimą.

Retsykiais su draugais slampinėdavome po draugijos „Tnuva“[2] teritoriją mėgindami įžiūrėti juos, išnyrančius iš už tamsių kalnų su mašinomis, grūste prigrūstomis žemės ūkio produktų, – jie buvo „apibirę smėliu, susijuosę diržais ir avėdavo sunkiais auliniais“. Slampinėdavau aplinkui, visa krūtine traukdamas pievų kvapą, o galva svaigdavo nuo tolimųjų erdvių aromato – ten, pas juos, iš tiesų vyksta didingi dalykai; ten statoma šalis ir keičiamas pasaulis, kuriama nauja visuomenė, paliekamas pėdsakas ne tik kraštovaizdyje, bet ir istorijoje; ten ariami laukai, veisiami vynuogynai, ten kuriama nauja poezija, ten jie ginkluoti skrieja ant žirgų ir atsišaudo nuo arabų maištininkų, ten iš varganos saujelės žemių gimsta nauja kovotojų tauta.

Slapčia svajojau, kad vieną gražią dieną jie pasiims su savimi ir mane – aš tapsiu kovotojų tautos dalimi, o mano gyvenimas virs nauja poezija – skaidria, aiškia ir paprasta, nelyginant stiklinė šalto vandens, siaučiant dykumų vėjui.

❖

Už tamsiųjų kalnų tūnojo ir anuometinis Tel Avivas, triukšmingas miestas, iš kurio mus pasiekdavo laikraščiai ir žinios apie teatrą, operą, baletą, kabaretą, šiuolaikinį meną ir partijas, iš kur sklido aštrių diskusijų aidas ir miglotų gandų atgarsiai. Ten, Tel Avivė, spietėsi ir didieji sportininkai. Ten tyvuliavo jūra, kurioje maudėsi daugybė įdegusių, mokančių plaukti žydų. O kas moka plaukti Jeruzalėje? Ar atsirastų nors vienas, kuris bent sykį yra girdėjęs apie mokantį plaukti žydą? Juk tai visiškai kiti genai. Mutacija. „Tikras stebuklas – iš vikšro išsirito drugelis.“

Jau pačiame žodyje „Telavivas“ buvo tarytum justi slapti kerai. Vos tik išgirsdavau „Telavivas“, mano vaizduotėje akimirksniu iškildavo štai tokio tvirto vaikino mėlynais darbininko marškinėliais vaizdinys – įdegusio ir plačiapečio poeto, darbininko, revoliucionieriaus, bebaimio vyruko, visur ir visiems „sāvo“, puošeiviškai ir nerūpestingai užsimaukšlinusio kepurę su snapeliu ir rūkančio cigaretes „Metusian“ – visas pasaulis jam tarsi namai. Toks visą dieną neatsipūsdamas tiesia kelius arba skaldo akmenis, vakarais griežia smuiku, naktimis kopose, mėnesienos šviesoje šoka su merginomis arba traukia širdį veriančias dainas, o išaušus rytui, pasiima iš slapto sandėlio pistoletą arba automatą „Stem“ ir tamsoje vogčiomis išsėlina ginti laukų ir namų.

Kaip vis dėlto toli buvo tas Tel Avivas. Per visą savo vaikystę jame buvau ne daugiau kaip penketą ar šešetą kartų: važiuodavome ten pas tetas –

[2] „Tnuva“ – 1926 m. organizacijos „Histadrut“ įkurta žemės ūkio produkcijos kompanija. Veikia ir šiandien (vert. past.).

mamos seseris – švęsti švenčių. Palyginti su šiandiena, anuomet net ir šviesa Tel Avive skyrėsi nuo Jeruzalės, be to, atrodė, kad net ir žemės traukos dėsniai ten buvo visiškai kiti – Tel Avive žmonės vaikščiojo pasišokinėdami ir plevendami nelyginant astronautas Neilas Armstrongas mėnulyje.

Čia, Jeruzalėje, visi sliūkino, sakytum, per laidotuves arba taip, kaip pavėlavusieji įsmunka į koncertų salę, – iš pradžių atsargiai, ant pirštų galiukų, tarsi tikrindami žemę, net pastatę visą pėdą, jie vis dar neskuba pajudėti – štai pagaliau po dviejų tūkstančių metų mums pavyko įkelti koją į Jeruzalę, todėl tikrai neketiname jos taip greitai atiduoti. Tik pakelk koją – ir žiūrėk, nespėsi nė mirktelėti, kaip kas nors atims iš mūsų šį žemės lopinėlį, šią vargo avelę. Kita vertus, jei jau pakėlei koją, neskubėk jos nuleisti – kas žino, gal ten susisukusios lizdą šnypščia visai nedraugiškos angys. Nejau per tūkstantmečius už savąjį neapdairumą dar nepakankamai mokėjome krauju, nuolat pakliūdami į rankas svetimšaliams ir priešams – vien todėl, kad statėme koją prieš tai neapsižiūrėję. Maždaug tokia buvo jeruzaliečių eisena, bet Tel Avive – visai kitas reikalas. Visas miestas striksėjo it žiogas. Visi žmonės tiesiog plaukte plaukė; sroveno ir namai, aikštės, jūros vėjas, smėlis, alėjos ir debesys danguje.

Sykį atvykome į Tel Avivą švęsti naktinių Pesacho iškilmių. Ankstyvą rytą, kai visi dar miegojo, apsirengiau, išėjau iš namų ir vienas patraukiau į nedidelę aikštelę, kurioje stovėjo vienas ar du suoliukai, buvo įrengtos supynės ir smėlio dėžė ir augo koks trejetas ar ketvertas jaunų medelių, kuriuose jau čiulbėjo paukšteliai. Kai po keleto mėnesių per Roš ha Šaną mes vėl nuvykome į Tel Avivą, tos aikštelės jau nebebuvo. Ji buvo perkelta į kitą gatvės galą kartu su visais medeliais, sūpuoklėmis, suoleliu, smėlio dėže ir paukšteliais. Buvau sukrėstas – niekaip negalėjau suprasti, kaip Ben Gurionas ir kiti valdžios atstovai leidžia, kad vyktų tokie dalykai? Kaip gi taip? Kas gali staiga imti ir perkelti aikštę? Žiūrėk, rytoj dar kas nors ims ir sumanys perkelti Alyvų kalną? Dovydo bokštą? Gal net Raudų sieną?

Apie Tel Avivą buvo kalbama su pavydu, pasididžiavimu, susižavėjimu ir šiek tiek slapukaujant, sakytum, jis būtų buvęs koks slaptas, itin svarbus žydų tautos projektas, apie kurį nederėtų pernelyg daug plepėti, mat ir sienos turi ausis, o aplinkui tik ir šmirinėja priešų šnipai.

„Telavivas" – jūra, šviesa, žydras jūros vanduo, smėlis, pastoliai, alėjose iškilę kioskeliai. Baltasis žydų miestas: viena gatvė ir citrusinių medžių paunksmėje bei kopose kylantys pastatai. Išties nepaprasta vieta, į kurią galima atvykti nusipirkus „Eged"[3] bilietą – tai visai kitas žemynas.

[3] „Eged" – Izraelio autobusų kompanija, įkurta 1951 m. (vert. past.).

❖

Per daugybę metų įsigaliojo nerašyta taisyklė, padėjusi mums palaikyti ryšį su Tel Avive gyvenusiais giminaičiais. Kartą per tris ar keturis mėnesius mes jiems skambindavome telefonu, nors nei mes, nei jie telefono neturėjome. Pirmiausia nusiųsdavome laišką tetai Chajai ir dėdei Cvi ir pranešdavome, kad šio menėsio devynioliktą dieną (jei tai būdavo ketvirtadienis, o ketvirtadieniais dėdė Cvi jau ketvirtą valandą baigdavo darbą ligoninės priimamajame) penktą valandą popiet mes paskambinsime iš savo vaistinės į jų vaistinę. Laišką stengdavomės išsiųsti kuo anksčiau, kad spėtume sulaukti atsakymo, kuriame teta Chaja ir dėdė Cvi dievagodavosi, kad ketvirtadienis, devyniolikta diena, be abejonės, jiems tinkanti ir jie, žinoma, lauks mūsų skambučio vaistinėje šiek tiek prieš penkias, ir kad nesijaudintumėme, jei pavyktų susisiekti tik po penkių – jie tikrai niekur nepabėgs.

Nepamenu, ar eidami į vaistinę skambinti į Tel Avivą pasipuošdavome išeiginiais drabužiais, tačiau tikrai nenustebčiau, jei būtent taip ir būtume elgęsi. Tai būdavo išties neeilinė proga. Jau sekmadieniais tėtė sakydavo mamai:

– Fania, ar nepamiršai, kad šią savaitę kalbamės su Tel Avivu?

Pirmadieniais mama įspėdavo:

– Arie, poryt nevėluok grįžti iš darbo, kad nebūtų kokių netikėtumų.

O jau antradienį abu užsipuldavo mane:

– Amosai, nemėgink iškrėsti mums kokio pokšto, žiūrėk, kad nesusirgtum, ar girdi, kad neperšaltum – kaip nors išsilaikyk iki rytojaus.

❖

Paskutinį vakarą jie vis kartodavo:

– Atsigulk anksčiau, kad rytoj turėtum jėgų kalbėtis. Tikrai nenoriu, kad jie, išgirdę tave, pamanytų, kad esi neprivalgęs.

Taip visus pamažu vis labiau užvaldydavo jaudulys. Gyvenome Amoso gatvėje, o vaistinė buvo maždaug už penkių minučių kelio – Sofonijo gatvėje, tačiau jau trečią tėtis imdavo nerimauti:

– Nepradėk dabar kokio darbo, kad paskui nepaaiškėtų, jog neliko laiko.

– Manimi nesirūpink, tik pats žiūrėk, neužsimiršk su savo knygomis.

– Aš? Užsimiršiu? Žvilgčioju į laikrodį kas minutę. O ir Amosas man primins.

Štai taip – man vos penkeri ar šešeri, o pečius jau slegia istorinė atsakomybė. Rankinio laikrodžio neturėjau, o ir negalėjau turėti, todėl kas minu-

tę lakstydavau į virtuvę žvilgtelėti, ką rodo sieninis laikrodis, ir parskuodęs, lyg į erdvę paleistas kosminis laivas, pranešinėdavau:

– Dar dvidešimt penkios minutės, dvidešimt minučių, penkiolika, dešimt su puse.

Man pranešus, kad liko dešimt su puse minutės, visi pakildavome, kruopščiai užrakindavome duris ir trise patraukdavome į kelią – į kairę iki pono Oisterio bakalėjos, tada į dešinę – į Zacharijo gatvę, paskui vėl į kairę – į Malachijo gatvę ir vėl į dešinę – į Sofonijo gatvę ir jau netrukus pasiekę vaistinę sveikindavomės su šeimininkais:

– Taikos ir palaimos jums, pone Heinemanai, kaip jums sekasi? Atėjome paskambinti.

Jis, be abejo, žinodavo, kad trečiadienį ateisime skambinti giminaičiams į Tel Avivą. Žinojo ir tai, kad Cvi dirba ligoninės priimamajame, Chaja užima aukštas pareigas moterų taryboje, o jų sūnus Jigalis užaugęs taps sportininku, kad jie geri politinių veikėjų Goldos Meir ir Mišos Kolodnijo, kurį visi čia vadina Moše Kol, draugai, tačiau mes jam vis tiek primindavome:

– Atėjome paskambinti giminaičiams į Tel Avivą.

Ponas Heinemanas kaip visuomet atsakydavo:

– Taip. Žinoma. Prašom sėstis.

Ir niekuomet nepamiršdavo papasakoti savo mėgstamo anekdoto apie telefoną:

– Sykį Ciuriche per sionistų suvažiavimą iš vieno kampinio kambario ėmė sklisti baisūs riksmai. Kai Berlas Lokeris[4] paklausė Harcfeldo[5], iš kur sklinda šie garsai, šis atsakęs, kad tai draugas Rubašovas[6] kalbasi su Ben Gurionu Jeruzalėje. Berlas Lokeris nustebo: „Kalbasi su Jeruzale? Tai kodėl nesinaudoja telefonu?“

Tuomet prabildavo tėtis:

– Renku numerį.

– Dar anksti, Arie. Dar kelios minutės, – sulaikydavo jį mama.

Jis nepasiduodavo:

– Taip, bet kol mus sujungs...

(Anuomet dar nebuvo tiesioginio ryšio su Tel Avivu.)

[4] Berlas Lokeris (1887–1972) – sionistų judėjimo pirmininkas, publicistas (vert. past.).

[5] Abraomas Harcfeldas (1888–1973) – žydų darbininkų partijos įkūrėjas (vert. past.).

[6] Rubašovas (slap. Šazaras) (1889–1974) – mokslininkas, publicistas, rašytojas, sionistas, trečiasis Izraelio valstybės prezidentas (vert. past.).

– O jei netyčia iš karto sujungtų, o jų dar nėra, – neatlyždavo mama.

– Tuomet tiesiog pamėginsime dar sykį, – nenusileisdavo tėtis. – Ne, ne, jie ims jaudintis ir dar pamanys, kad pavėlavo.

Kol jie taip ginčydavosi, ateidavo beveik penkios. Stovėdamas, užuot sėdėjęs, tėtis pakeldavo ragelį ir kreipdavosi į telefonistę:

– Laba diena, ponia. Noriu susisiekti su Tel Avivu 648 (ar panašiai; anuomet mes gyvenome triženklių skaičių pasaulyje).

Kartais telefonistė atsakydavo: „Pone, prašom luktelėti keletą minučių, šiuo metu kalbasi pašto viršininkas“ arba „ponas Sitonas“, arba „ponas Našašibi“. Imdavome kiek nerimauti, kas dabar bus? Ką jie ten ims galvoti?

Tomis akimirkomis kone imdavau regėti tą vienintelį laidą, jungusį Jeruzalę su Tel Avivu, o iš jo – ir su visu pasauliu. O linija vis užimta, ir kol ji užimta, mes atkirsti nuo pasaulio. Toji linija tęsėsi per dykumą, uolas, vingiavo per kalnus ir kalvas. Man rodydavosi, kad tai didžiulis stebuklas, todėl nepaprastai jaudindavausi – kas atsitiks, jei naktį gauja baisių žvėrių ims ir suės laidą? Arba jį perpjaus pikti arabai? Sulis lietus? Užsiliepsnos spygliai? Kas žino? Vingiuoja ten toks plonytis, toks pažeidžiamas, niekieno nesaugomas laidelis, tad dar ims ir sutirpins jį saulė, kas žino? Jaučiausi be galo dėkingas drąsiems ir vikriems žmonėms, nutiesusiems šį laidą: juk ne taip paprasta sujungti Jeruzalę su Tel Avivu. Iš savo patirties žinojau, kaip tai sunku: sykį tiesiau vieną tokį nuo savojo iki Eliaho Fridmano kambario – viso labo vos du namai ir vienas vienintelis kiemas, tačiau kiek teko paplušėti dėl paprasto špagato: pakeliui ir medžiai, ir kaimynai, ir sandėlis, ir tvora, ir kopėčios, ir krūmai.

Mažumėlę luktelėjęs ir veikiausiai nusprendęs, kad pašto viršininkas ar ponas Našašibi jau baigė pokalbį, tėtis pakėlė ragelį ir vėl pradėjo nekantrauti:

– Labai atsiprašau, mieloji ponia, man regis, prašiau jūsų sujungti su Tel Avivu 648.

Ši atsakydavo:

– Jau užregistravau, pone. Prašau minutėlę luktelėti (arba „prašyčiau šiek tiek kantrybės“).

Tėtis nerimo:

– Aš laukiu, mieloji ponia, žinoma, kad laukiu, tačiau žmonės kitame laido gale taip pat laukia.

Taip jis leisdavo suprasti, kad, girdi, nors mes ir kultūringi žmonės, tačiau net ir mūsų santūrumas ir mandagumas turi ribas. Nors mes ir gerai išauklėti, tačiau tikrai ne kokie „frajeriai“[7] ar skersti varoma gyvulių banda.

[7] *Frajer* – jidiš nevykėlis (vert. past.).

Mat visas šis reikalas su žydais – esą visi juos galį užgaulioti ar elgtis su jais kaip tik šauna į galvą – baigėsi visiems laikams.

Staiga vaistinėje suskambėdavo telefonas. Nuo šio skambučio širdis nusirisdavo į kulnus, o nugara nueidavo pagaugais. Tai būdavo išties magiška akimirka, o pats pokalbis skambėdavo maždaug taip:

– Alio, Cvi?

– Čia aš.

– Čia Arie. Iš Jeruzalės.

– Taip, Arie, sveikas gyvas. Čia aš, Cvi, kaip jūs laikotės?

– Mums viskas gerai. Skambiname jums iš vaistinės.

– Ir mes iš vaistinės. Kas naujo?

– Nieko nauja. O kas pas jus, Cvi? Ką pasakysi?

– Viskas kuo puikiausiai. Nieko ypatinga. Po truputį krutame.

– Jei nieko nauja – tai puiku. Ir pas mus nieko nauja. Mums viskas klojasi kuo puikiausiai. O kaip jums?

– Ir mums.

– Puiku. Dabar su jumis nori pakalbėti Fania.

Ir vėl tas pats pokalbis: kaip laikotės? kas naujo?, o paskui:

– O dabar keletą žodžių pasakys Amosas.

Štai ir visa šneka. Kaip laikotės? Puikiai. Na, tuomet netrukus ir vėl susiskambinsime. Labai miela jus girdėti. Ir jus miela girdėti. Išsiųsime jums laišką ir susitarsime dėl kito karto. Susiskambinsime. Taip. Būtinai susiskambinsime. Greitai. Viso geriausio. Ir būkite atsargūs. Laimingai. Jums taip pat.

❖

Tiesa, visa tai anaiptol nebuvo juokinga: gyvenimas iš tiesų kabėjo ant plonyčio siūlelio. Dabar aš suprantu, kad jie toli gražu nebuvo tikri, ar ir kitą sykį pavyks pasikalbėti. Juk galėjo ir nebetekti. Galbūt tai paskutinis kartas, nes kas žino, kas gali nutikti: gal riaušės, gal pogromas, gal žudynės, gal sukilę arabai visus iššudys, gal įsiplieks karas ar ištiks kokia didžiulė tragedija. Juk galų gale ir prie mūsų žemės iš dviejų priešingų pusių – šiaurės Afrikos ir Kaukazo – buvo kone priartėję Hitlerio tankai. Kas ten žino, kas dar gali mums nutikti. Iš pirmo žvilgsnio tuščias pokalbis iš tikrųjų toks nebuvo – viso labo tik neišraiškingas.

Iš šių telefoninių pokalbių tik vėliau supratau, kaip buvo sunku – visiems, ne tik mano tėvams – reikšti savo jausmus ir apie juos kalbėti. Aptardami visuomeninį reikalą, jie anaiptol nesijausdavo nejaukiai – neslėpdavo

savo jausmų ir jau tikrai išmanydavo, ką pasakyti. Žodžių kišenėje neieškodavo. Įsikarščiavę galėdavo tris keturias valandas ginčytis apie Nyčę, Staliną, Froidą, Žabotinskį, nemaž netausodami jėgų – retsykiais net iki ašarų. Diskutuodami apie kolonializmą, antisemitizmą, teisingumą, žemės ūkį, moteriškus reikalus, gyvenimo ir meno santykį, jie, regis, ne kalbėdavo, o dainuote dainuodavo. Tiesa, vos kalba pakrypdavo prie asmeninių dalykų, prasidėdavo tartum koks iškankintas, sausas, netgi baugštus stenėjimas. Štai tokia buvo ištisomis kartomis slopintų ir draustų jausmų pasekmė. Dviguba stabdžių sistema: prie suvaržyto europinės buržuazijos elgesio dar prisidėjo religingų žydų miestelio draudimai. Kone viskas buvo „draudžiama", „nepriimtina" arba „negražu".

Be to, buvo justi ir žodžių stygius: hebrajų kalba dar nebuvo spėjusi tapti pakankamai natūralia, juolab intymia kalba. Tiesą sakant, buvo sunku numatyti, ką galėjai leptelėti. Niekad nebuvai tikras, kad neišsprūdo kas kvaila ar juokinga, todėl baimė, mirtina baimė apsijuokti persekiojo visus ir dieną, ir naktį. Netgi mano tėvai, puikiai mokėję hebrajų kalbą, iš tiesų nebuvo tobulai jos įvaldę. Hebrajiškai jie kalbėjo su baime, neretai iš naujo kartodami tai, ką buvo ką tik pasakę: galbūt panašiai jaučiasi trumparegis vairuotojas prie jam neįprasto automobilio vairo naktį nepažįstamo miesto gatvių tankynėje.

Sykį šabo vakarienės pas mus atėjo mamos draugė mokytoja Lilija Bar Simcha. Vakarieniaudama viešnia ne sykį pakartojo esanti „pagadinusi orą", regis, nė neįtardama, kad hebrajų kalba žodis „sukrėsta" dar reiškia ir „pagadinusi orą". Kai nebeištvėręs pratrūkau juoku, tėvai nesuprato jo priežasties, o jei ir suprato, dėjosi nesupratę. Panašiai nutiko ir tuomet, kai kalbėdami apie tetą Klarą jiedu pastebėjo, kad šioji kepdama bulvytes visuomet jas sugadina, tačiau taip išėjo, kad jie apkaltino ją „šikant bulvytėmis"; o štai kai svarstydamas apie didžiųjų valstybių ginklavimosi varžybas tėtis reikšdavo nepasitenkinimą NATO šalių nutartimi apginkluoti Vokietiją ir taip atgrasinti Staliną, kartu jis piktinosi sekso varžybomis ir šių šalių siekimu „permiegoti" su Vokietija.

Kita vertus, tėtis visuomet raukydavosi, vos tik ištardavau, rodos, visiškai nekaltą žodelytį „apgauti", todėl niekaip neįstengiau suprasti, kodėl šis žodis jį taip nervina, o jis, žinoma, man ir nepaaiškino. Klausti taip pat buvo nevalia. Bėgant metams, sužinojau, kad dar prieš man gimstant, trečiame dešimtmetyje, šis žodis reiškė „permiegoti" arba dar blogiau – „užtaisyti vaiką ir nevesti": „aną naktį Arizo namuose jis du kartus ją apgavo, o ryte begėdis dėjosi jos nė nepažįstantis". Arba jei, tarkime, pasakydavau, kad „Uris apgavo savo seserį", tėtis imdavo tampyti lūpas ir raukyti nosį, tačiau nieko man nepaaiškindavo – o ir kaip būtų galėjęs?

Apie intymius reikalus tėvai hebrajiškai nekalbėdavo. O intymiausiomis akimirkomis veikiausiai ir apskritai nepratardavo nė žodžio. Tylėdavo. Visus buvo užvaldžiusi baimė apsijuokti arba šiukštu nepasakyti ką nors kvaila.

2 skyrius

Anomis dienomis labiausiai gerbiami buvo naujas žemes užkariaujantys pionieriai, tačiau jie buvo toli nuo Jeruzalės – kažkur Galilėjos slėniuose ar dykumoje, prie Negyvosios jūros krantų. Mums teliko iš tolo žavėtis šiais tvirtais, susimąsčiusiais vaikinais, kurių atvaizdai traktorių ir išartų vagų fone puikuodavosi ant Žydų fondo leidžiamų plakatų. Vienu laipteliu žemiau už šiuos pionierius buvo atsidūrę organizuoto jišuvo[8] nariai, prisiekę laikraščio „Davar"[9] skaitytojai, vasarą balkonuose vienais trumparankoviais marškiniais godžiai neatitraukiantys nuo jo akių, „Histadrut"[10], „Hagana"[11] bei ligonių kasų nariai, žmonės chaki spalvos drabužiais, salotų, kiaušinienės ir grietinės valgytojai, atsakingi solidaus ir santūraus gyvenimo šalininkai, mėgę neitin aštrų alyvuogių aliejų iš kompanijos „Tnuva" stiklainio ir nuolat traukdavę vieną ir tą pačią dainą:

Mėlynas dangus,
Mėlynas vanduo,
Statome čia uostą,
Uostą visiems laikams.

Priešiški organizuotam jišuvui buvo tie, kurie, kaip sakoma, atsidūrė anapus tvoros – atskalūnai teroristai, ultraortodoksai iš Mea Šearimo kvartalo, sio-

[8] Jišuvas (hebr. apgyvendinimas) – žydų apgyvendinimas Palestinoje iki Izraelio valstybės įsikūrimo (vert. past.).

[9] „Davar" – organizacijos „Histadrut" hebrajų kalba leidžiamas laikraštis, ėjęs nuo 1925 m. iki 1995 m. (vert. past.).

[10] „Histadrut" – profesinių sąjungų organizacija, įkurta 1920 m. darbininkų teisėms ginti. Įsikūrus Izraelio valstybei, tapo galinga politine jėga (vert. past.).

[11] „Hagana" – žydų karinė organizacija, įkurta 1920 m. ir veikusi iki 1948 m. ir vėliau įtraukta į Izraelio karines pajėgas. Kovojo su arabų sukilėliais; pogrindyje su britų valdžia (vert. past.).

nizmui priešiški komunistai, įvairiausio plauko inteligentėliai ar šiaip karjeristai, artistai, dekadentiški kosmopolitai, egocentrikai, o kartu su jais ir visi kiti keistuoliai, individualistai ir abejotinos reputacijos nihilistai, vokiečių žydai, kuriems taip ir nepavyko atsikratyti jakių reputacijos, snobai anglomanai ir turtingi sefardai, kurių elgesys buvo pernelyg jau panašus į išauklėtų padavėjų manieras, Jemeno, Gruzijos ir kurdų kilmės žydai ir išeiviai iš Salonikų. Visi jie, žinoma, buvo mūsų broliai, visi, neabejotinai daug žadanti žmonijos dalis, tačiau, ką padarysi, teks apsiginkluoti kantrybe ir nemenkai pasistengti.

O kur dar visa gausybė nelegalių pabėgėlių ar holokaustą išgyvenusių kankinių, į kuriuos buvo žiūrima su užuojauta, tačiau kartu ir su šiokiu tokiu pasibjaurėjimu, – nustekenti, nuoskaudų kupini pasaulio vargingieji. Kas gi kaltas, kad iš didelės savo pačių išminties sėdėjote ir laukėte Hitlerio, užuot laiku atbėgę čia? Kodėl, užuot sukilę ir priešinęsi, leidotės genami skersti nelyginant galvijai? Ir tegu jie pagaliau visiems laikams liaujasi dejavę tuo nelaimingu savo jidišu ir nė nepradeda čia pasakoti, ką gi jiems ten padarė, nes tai, kas jiems nutiko, anaiptol nedaro garbės nei jiems, nei mums. Ir apskritai mes žvelgiame pirmyn, į ateitį, o ne dairomės atgal, į praeitį, o jei ir mėgintume ją prikelti, žydų istorijoje netrūksta ir šviesių akimirkų – kad ir Tanacho ar Makabiejų laikai – tad kam jas drumsti, prisimenant slegiantį, nelaimių kupiną laikotarpį? (Žodį „nelaimė“ taip pat buvo įprasta sakyti jidiš žodžiu „cores“, o jį tariant ne vieno veidą iškreipdavo pasibjaurėjimo ir sarkazmo grimasa, tad net ir vaikui buvo aišku, kad visos tos „cores“ tėra tik tam tikros rūšies nelaimės, priklausančios jiems ir nieku gyvu ne mums.) Tarp šių nelaimingųjų buvo ir toks ponas Lichtas, kurį kiemo vaikai pašaipiai pravardžiavo „milijonu vaikelių“. Malachijo gatvėje jis nuomojosi nedidelį kampelį, kuriame naktimis miegodavo ant čiužinio, o dienomis, jį suvyniojęs, čia pat vertėsi šiokiu tokiu verslu, kurį pats vadino „sausu valymu, lyginimu ir garinimu“. Senio lūpų kampučiai visuomet buvo nulinkę žemyn tarsi iš neapykantos ar gilios paniekos. Paprastai laukdamas klientų jis sėdėdavo ant slenksčio, ir jei pro šalį praeidavo koks kvartalo vaikas, pro suspaustas lūpas nusispjovęs ponas Lichtas prakošdavo: „Milijonus vaikelių iššudė! Vaikelių tokių kaip jūs! Skerste išskerdė!“ Ir tai jis sakydavo anaiptol ne liūdnai, o veikiau su neapykanta ir pasišlykštėjimu, sakytum, būtų mus keikęs.

❖

Šioje skalėje, kurios viename gale buvo „pionieriai“, o kitoje – „coresai“, mano tėvams neliko vietos: viena koja jie stovėjo organizuotame jišuve (jie

buvo ligonių kasų nariai ir mokėjo mokestį „jišuvo išpirkai"), kita kybojo ore: širdimi tėtis palaikė „disidentus", tačiau tuo pat metu buvo toli nuo bombų ir šautuvų. Pogrindžiui jis pasitarnavo vien savo anglų kalbos žiniomis, nes kartkartėmis būdavo prašomas surašyti kokį draudžiamą manifestą apie „klastingąjį Albioną". Tėvų širdis traukė Rechavijos inteligentai, tačiau pacifistiniai organizacijos „Brit Šalom"[12] idealai, skelbę sentimentalią žydų ir arabų brolybę, jiems reiškė svajonės apie žydų valstybę atsisakymą, kad tik arabai susimylėtų ir leistų mums čia gyventi po savo padu. Tėvams atrodė, kad panašūs idealai neturi jokio pagrindo, visai kaip ir diasporos žydų keliaklupsčiavimas ir besaikis pataikavimas.

Mama, ragavusi mokslo Prahoje ir baigusi Jeruzalės universitetą, privačiai mokė mokinius, besirengiančius istorijos ir literatūros egzaminams. Savo pirmąjį literatūros diplomą tėtis įgijo Vilniaus, o antrąjį – Jeruzalės universitete, tačiau tapti dėstytoju anuomet neturėjo nė menkiausios galimybės, nes diplomuotų literatūrologų Jeruzalėje pasirodė besą daugiau nei studentų. Be to, daugelis dėstytojų didžiavosi puikiais prestižinių Vokietijos universitetų diplomais, o ne kokiais apgailėtinais lenkiškais ar jeruzalietiškais aukštojo mokslo pažymėjimais. Tėtis gavo bibliotekininko vietą Jeruzalės universiteto Nacionalinėje bibliotekoje, o naktimis sėdėdavo ir rašydavo straipsnius apie romano žanrą žydų literatūroje ir pasaulinės literatūros istoriją. Jis buvo apsišvietęs, mandagus ir darbštus žmogus, tačiau ne mažiau drovus bibliotekos darbuotojas apvaliais akiniais ir kiek nudėvėtu švarku. Jis lankstydavosi prieš vyresniuosius, puldavo pirmasis atidaryti durų moterims, kovojo už menkas savo teises, mažiausiai dešimčia kalbų ugningai cituodavo eiles, stengėsi visuomet išlikti linksmas ir malonus ir vis iš naujo pasakodavo tuos pačius juokelius (kuriuos pats vadino anekdotais), tačiau daugelis jų skambėdavo kiek dirbtinai: negyvas, gerais norais grįstas humoras, esą tokia jau mūsų pareiga – net ir sunkiu metu juokauti.

Sutikęs kokį pionierių chaki spalvos drabužiais, revoliucionierių ar darbininku tapusį inteligentą, tėtis be galo sutrikdavo: užsienyje, Vilniuje ar Varšuvoje, būdavo aišku, kaip pridera kalbėtis su proletarais. Ten kiekvienas žinojo savo vietą, nors ir buvo svarbu tam darbininkui parodyti, kad esi demokratas ir anaiptol nelaikai savęs geresniu už jį. Bet čia? Jeruzalėje? Čia niekas nebuvo aišku. Net ne aukštyn kojom kaip komunistinėje Rusijoje, tačiau būtent taip – nėmaž neaišku. Viena vertus, tėtis priklausė viduriniajai klasei, netgi kiek žemesnės padėties, nors buvo išsilavinęs žmogus, rašė straipsnius

[12] „Brit Šalom" – 1925 m. Jeruzalėje įkurta draugija draugiškiems žydų ir arabų santykiams įtvirtinti. Apie 1930 m. jos veikla kone liovėsi (vert. past.).

ir knygas ir užėmė kuklias pareigas Nacionalinėje bibliotekoje, o štai jo pašnekovas – prakaituotas statybininkas darbiniais drabužiais ir auliniais batais. Kita vertus, neretai paaiškėdavo, kad šis prakaituotas darbininkas turi chemijos ar kokį panašų aukštojo mokslo diplomą, tačiau sąmoningai pasirinko pionieriaus dalią ir tapo tikra žemės druska, vienu tų iš peties plušėjusių žydų ir revoliucijos didvyrių. Tėtis gi – bent jau giliai širdyje – visuomet liko trumparegiu inteligentėliu, nors ir su dviem rankom, tačiau abiem kairiosiom, nelyginant koks dezertyras, išsisukęs nuo fronto, kur buvo kuriama tėvynė.

❖

Dauguma mūsų kaimynų buvo smulkūs tarnautojai, prekybininkai, banko ar kino teatro kasininkai, mokytojai, nevengdavę mokyti ir privačiai, ar dantų gydytojai. Jie anaiptol nebuvo religingi žmonės, o į sinagogą eidavo nebent per Jom Kipurą ar Simchat Torą, tačiau niekuomet nepamiršdavo įžiebti tradicinių šabo žvakių, tarsi taip būtų mėginę išlaikyti žydišką dvasią, o galbūt ir dėl saugumo – ar maža kokia bėda gali ištikti. Visi jie buvo daugiau mažiau išsilavinę žmonės, tačiau, atrodo, tai jiems tik sukeldavo įvairiausių nepatogumų. Visi turėjo tvirtą nuomonę apie britų valdymą, sionizmo ateitį, darbininkų ir kultūros padėtį Izraelyje, Markso ginčą su Diuringu, Knuto Hamsuno romanus, „arabų ar moterų klausimą“. Tarp jų pasitaikydavo ir įvairiausių netikėtų minčių ar akibrokštų, štai kad ir panaikinti Spinozai paskelbtą „cheremą“ arba pamėginti įtikinti Izraelio arabus, kad šie yra senųjų žydų palikuonys, arba sykį ir visiems laikams susieti Kanto ir Hegelio pažiūras su Tolstojaus mokymu ir sionizmo praktika – taip esą čia, Izraelyje, ir bus sukurtas tikras, sveikas ir nuostabus gyvenimas; arba daugiau gerti ožkos pieno ir kaip galima greičiau iš krašto išvyti britus, o tuo tikslu sudaryti sąjungą su JAV ar net pačiu Stalinu; ir nepamiršti kas rytą atlikti paprastus fizinius pratimus ir taip išsklaidyti liūdesį bei sustiprinti dvasią.

Mūsų kaimynai, šeštadienio vakarais nedideliame mūsų kieme burdavęsi pagurkšnoti rusiškos arbatėlės, kone visi iki vieno buvo itin nepraktiški žmonės. Prireikus pakeisti perdegusį elektros skaitiklį, čiaupo tarpinę ar sienoje iškalti nedidelę skylę, visi suskubdavo ieškoti Barucho, vienintelio visame kvartale išmaniusio panašius darbus, štai todėl jis ir buvo vadinamas Auksarankiu Baruchu. Kiti gi sugebėjo tik ugningai ką nors aiškinti ir retoriškai įrodinėti, kaip esą svarbu, kad žydai pagaliau ir vėl taptų žemdirbių ir darbininkų tauta. Esą inteligentų mums ir taip per akis, o štai paprastų, sąžiningų darbo žmonių nepaprastai trūksta. Mūsų kvartale, išskyrus Auksarankį Baruchą, paprastų darbo žmonių apskritai nebuvo. Tiesa, nepasitaikė

ir kalnus pasiryžusių nuversti inteligentų: tik gausybės laikraščių skaitytojai ir nepataisomi tauškaliai. Keli jų gal ir išmanė vieną ar kitą dalyką, kai kas išsiskyrė aštresniu protu, tačiau dauguma tik kartodavo, ką būdavo perskaitę laikraščiuose, įvairiuose pamfletuose, manifestuose ar partijų brošiūrose. Vaikystėje tik miglotai nujaučiau, kokia didžiulė praraja slypi tarp jų užsidegimo pakeisti pasaulį ir nepataisomo drovumo, kai, pasiūlius arbatos, jie imdavo glamžyti skrybėlės kraštą, ar, mamai pasilenkus pasaldinti arbatos ir jos paprastai ypač kuklios suknelės iškirptei mažumėlę atsilapojus, jų veidus nuplieksdavo ryškus raudonis. Tokiomis akimirkomis didžiai sutrikę jie imdavo nervingai maigyti pirštus, sakytum, šie apskritai nebūtų pirštai.

Visa tai, rodos, atėjo tiesiai iš Čechovo apsakymų. Jau anuomet aiškiai supratau, kas yra provincialumus. Juk pasaulyje buvo vietų, kur virė tikrasis gyvenimas, tiesa, toli nuo čia, pavyzdžiui, Europoje iki Hitlerio. Ten kas vakarą įsižiebdavo gausybė žvakių, o į medinėmis pertvaromis atskirtas sales damos ir džentelmenai rinkdavosi gerti kavos. Po paauksuotais šviestuvais patogiai sau įsitaisydavo prabangiose kavinėse arba su į parankę įsikibusiomis damomis niekur neskubėdami žingsniuodavo į operos ar baleto spektaklį. Tokie artimai pažindavo didžiųjų menininkų gyvenimą, jų audringas meilės istorijas ir sudaužytas širdis. Štai dailininko mylimoji netikėtai pamilo jo gerą draugą kompozitorių ir vidurnaktį vienplaukė, pliaupiant lietui, stovėjo ant seno tilto ir persisvėrusi per turėklus žiūrėjo žemyn į virpantį savo atspindį vandenyje.

❖

Mūsų kvartale niekam nieko panašaus nebuvo nutikę: taip atsitinka tik ten, už tamsiųjų kalnų, kur žmonės gyvena nieko, ničnieko nepaisydami. Štai kad ir Amerikoje, kur kasamas auksas, plėšiami pašto traukiniai, neaprėpiamose prerijose ganosi didžiulės galvijų bandos, o nužudęs daugiausia indėnų kaip atpildą gauna gražią merginą. Štai taip atrodė kino bendrovės „Edison" mums pristatoma Amerika: graži mergina buvo vertingiausias prizas, atitekdavęs taikliausiai šaudančiam vyrui. Tiesa, ką su tuo prizu daryti, – neturėjau nė menkiausio supratimo. Štai jei tuose jų filmuose būtų rodoma, kad ten, Amerikoje, yra viskas atvirkščiai: nušovęs daugiausia merginų kaip atpildą gauni gražų indėną, dar būčiau galėjęs susitaikyti su mintimi, kad taip tiesiog turi būti ir tiek. Šiaip ar taip, tai vyko ten, tolimuose kraštuose: Amerikoje ir kitose nuostabiose šalyse iš mano pašto ženklų albumo – Paryžiuje, Aleksandrijoje, Roterdame, Lugane, Biarice, Sankt Morice, ten, kur žmonės aistringai myli, garbingai kovoja, visko netenka, visko atsisako, klajoja po pasaulį arba

sausakimšose smarkaus lietaus plaunamų alėjų viešbučių kavinėse prie baro ant aukštų kėdžių vieniši gurkšnoja viskį. Ir gyvena sau nieko nebodami.

Nieko nepaisydami gyvena ir Tolstojaus bei Dostojevskio romanų herojai, dėl kurių apskritai netildavo ginčai. Jie miršta iš meilės arba dėl kokio aukšto idealo, nuo džiovos ar širdies smūgio. Netgi ten, Galilėjos kalvose, saulės nugairinti pionieriai gyvena nieko nepaisydami. Mūsų kvartale nė vienas dar nemirė nei nuo džiovos, nei nuo meilės be atsako, nei dėl savo idealų. Visi iki vieno, ne tik mano tėvai, gyveno be galo atsargiai. Mums galiojo geležinis įstatymas – nepirkti jokių įvežtinių prekių, jokios užsienio produkcijos, jei tik buvo galimybė įsigyti vietinės gamybos prekę. Taip apsilankius Oisterio krautuvėlėje Ovadijo ir Amoso gatvių sankryžoje, prieš mus iškildavo lemtingas pasirinkimas: „Tnuvos“ sūris ar arabiškas gaminys. Kildavo klausimas, ar arabiškas sūris iš Samocho arabų kaimelio buvo užsienio ar mūsų šalies prekė? Atrodė painu. Tiesa, arabiškas sūris buvo šiek tiek pigesnis, tačiau ar jį pirkdamas kaip nors neišduodi sionizmo? Galbūt kokiame Jezraelio slėnyje ar Galilėjos kalvose įsikūrusiame kibuce ar mošave sunkiai plušanti pionierė pilnomis ašarų akimis mums pakuoja žydišką sūrį? Kaip tuomet galėtume atsukti jai nugarą ir rinktis užsienietišką prekę? Nejau nesudrebėtų ranka? Kita vertus, paskelbę boikotą savo kaimynų arabų produkcijai, galima sakyti, savo rankomis gilintume abipusę dviejų tautų neapykantą, ir jei, neduok Dieve, vėl būtų pralietas kraujas, mūsų sąžinė nebūtų rami. Argi paprastas, žemę ariantis arabų felachas, kurio sielos dar nespėjo sudrumsti didmiesčių purvas, nėra Tolstojaus apsakymų geraširdžio mužiko brolis? Nejau būsime tokie žiaurūs ir paniekinsime jo kaimišką sūrį? Nejau sukietinsime širdis ir jį nubausime? Už ką? Ar už tai, kad apgavikė Britanija ir parsidavėliai efendai jį kursto prieš mus ir mūsų darbus? Ne. Šįkart išties įsigysime arabiško sūrio, mat, ką ten slėpsi, jis, atvirai šnekant, ir gardesnis, ir pigesnis. Tačiau, kita vertus, kas žino, galbūt ten pas juos nepakankamai švaru? Kas žino, kaip ten melžiamos karvės? O kas bus, jei paaiškės, tiesa, per vėlai, kad jų sūris pilnas mikrobų?

Anuomet mikrobai buvo vienas baisiausių mūsų košmarų. Visai kaip antisemitizmas: niekuomet savo akimis nebuvai matęs nei antisemito, nei mikrobo, tačiau puikiai žinojai, kad ir vienas, ir kitas taip ir tyko iš visų pakampių – matomi ar nematomi. Šiaip ar taip, ne visiškai teisinga būtų tvirtinti, esą pas mus niekas niekuomet nebuvo regėjęs mikrobo – aš tikrai jį mačiau. Ilgai neatplėšdamas akių stebeilijau į pasenusio sūrio gabaliuką, kol galiausiai akyse pasirodė gausybė mažyčių judesėlių. Visai kaip žemės trauka Jeruzalėje anuomet buvo gerokai stipresnė nei šiandien, taip ir mikrobai anais laikais buvo kur kas didesni ir stipresni. Savo akimis esu juos matęs.

Tarp Oisterio krautuvėlės lankytojų kadaise įsiplieskė nedidelis ginčas – pirkti ar nepirkti felachų sūrį? Viena vertus, Talmude parašyta: „tavo miesto vargšai – pirmoje vietoje“[13], todėl privalu pirkti tik „Tnuvos“ sūrį; kita vertus, tas pats Talmudas įspėja: „Ateivis, gyvenantis su jumis, bus jums tarp jūsų kaip vietinis“, todėl privaloma bent retsykiais įsigyti ir mūsų kaimynų arabų sūrio, nes ir mes „buvome ateiviai Egipto žemėje“[14]. Ir apskritai su kokia panieka Tolstojus žvelgtų į žmogų, perkantį tik šį, o ne kitą sūrį vien dėl religinių, tautinių ir rasinių skirtumų. O kurgi universaliosios vertybės? Humanizmo idėjos? Visų pagal Dievo atvaizdą sukurtų žmonių brolybė? Kita vertus, koks akibrokštas sionizmui, koks silpnumas ir koks smulkmeniškumas pirkti arabišką gaminį vien todėl, kad šis vos keliais centais pigesnis, užuot pirkus sūrį, pagamintą pionierių, kurie augindami duoną neriasi iš kailio ir negailėdami jėgų nagais rausia juodą žemę.

Gėda! Gėda ir negarbė! Kad ir kaip pažiūrėsi – gėda ir negarbė!

Visas gyvenimas buvo kupinas gėdos ir negarbės.

Štai kad ir tokia dilema: dera ar nedera gimimo dienos proga dovanoti gėles? O jei dera, tuomet kokias? Kardeliai pernelyg brangūs, tačiau tai – kultūringa, kilminga ir jausminga gėlė, ne kokia puslaukinė azijietiška laukų žolelė. Anuomet plukes su našlaitėmis galėjai plėšti kiek panorėjęs, nes Azarija Alonas[15] dar buvo mažas, tačiau blogiausia, kad vyravo nuostata, esą nei vienos, nei kitos netinka nei gimimo dienos, nei naujos knygos pasirodymo proga. Kardeliai turėjo kažkokią ypatingą galią priminti tenorus, rūmų puotas, teatrą, baletą, kultūrą, gilius ir ypatingus jausmus.

Štai kodėl pirkome ir dovanojome kardelius. Nepaisydami jokių išlaidų. Tiesa, kildavo ir kitas klausimas – ar septyni kardeliai nėra per daug? O penki – ar tik nepasirodys per mažai? Galbūt šeši? O gal, šiaip ar taip, septyni? Verčiau jau nepaisyti išlaidų. Įpynę į puokštę smidro galiausiai dovanodavome šešis. Kita vertus, ar toks elgesys nebuvo atgyvena? Kardeliai? Kas apskritai šiandien dovanoja kardelius? Nejau ir Galilėjos pionieriai vienas kitą pamalonina kardeliais? O Tel Avive ar dar liko tokių, kurie kreiptų į juos dėmesį? Ir kam tai reikalinga? Milžiniški pinigai, tačiau jau po penkių

[13] Babilonijos Talmudas, Bava Mecija 71a (vert. past.).

[14] Kunigų 33, 34 (vert. past.).

[15] Azarija Alonas (gim. 1918) – vienas iš Izraelio gamtos apsaugos įkūrėjų (vert. past.).

ar šešių dienų jie keliauja į šiukšlių kibirą. Bet ką gi tuomet dovanoti? Gal saldainių dėžutę? Ką ten tie saldainiai! Juk tai dar juokingiau nei kardeliai. Bene geriausia dovana buvo servetėlės ar nedidelis įdėklų arbatos stiklinėms rinkinys – sidabro spalvos, visaip išraitytų, mielomis rankenėlėmis. Kukli, tačiau estetiška ir praktiška dovanėlė, kurios tikrai niekas neišmes, o ir ne vienus metus galės džiaugtis. Be to, kassyk juos kilnodami, galbūt bent trumpam ir mus geru žodžiu paminės.

3 skyrius

Visur aplinkui šmižinėjo Europos, tos Pažadėtosios žemės, pasiuntiniai. Štai kad ir žmogeliūkščiai, kitaip tariant, mažytės iš metalo išlietos figūrėlės, kiauras dienas prilaikydavusios atvertas langines. Jie buvo vadinami *menčelach*: užsimanei užverti langinę, pakakdavo juos suktelėti, ir šie vargšeliai kiaurą naktį prakybodavo aukštyn kojomis. Panašiai kaip po Pirmojo pasaulinio karo buvo pakabintas Musolinis su savo meiluže Klara Petači. Tai atrodė baisu, tiesiog siaubinga, tiesa, ne todėl, kad juos pakorė, nes šito jiedu išties nusipelnė, bet kad ėmė taip ir pakabino žemyn galva. Atvirai šnekant, netgi mažumėlę jų gailėjausi, nors gailėti buvo draudžiama, ką jau ten – apie tai draudžiama net pagalvoti. Nejau visai iš proto išsikraustei? Pametei galvą, ar ką? Gailėti Musolinio? Juk tai kone tas pats, kas gailėti Hitlerio! Nutariau pats pamėginti: kojomis užsikabinau už vamzdžio, ir nepraėjus nė dviem minutėms pajutau, kaip visas kraujas subėgo į galvą. Akimirksniu net pasirodė, kad netrukus nualpsiu. O štai Musolinis su savo meiluže taip kabėjo toli gražu ne dvi minutes, o ištisas tris dienas ir tris naktis – ir tai dar po to, kai juodu sušaudė! Man atrodė, kad net ir žudikams tai pernelyg griežta bausmė. Net ir meilužės šito nenusipelnė.

Tiesa, anuomet neturėjau nė menkiausio supratimo, kas apskritai yra toji meilužė. Anais laikais visoje Jeruzalėje nebuvo nė vienos meilužės. Buvo „draugė“, „gyvenimo palydovė“, netgi „daugiau nei draugė“, galbūt pasitaikydavo net ir vienas kitas romanas. Štai buvo šnabždamasi, kad Šaulis Černikovskis[16] užmezgęs kažkokius santykius su Lopatino drauge. Vos išgirdus „kažkokie santykiai“, mano širdis imdavo pašėlusiai daužytis, nes tai atrodė

[16] Šaulis Černikovskis (1875–1943) – vienas garsiausių ir įtakingiausių žydų poetų ir vertėjų. Gimė Kryme, studijavo mediciną Heidelberge ir Lozanoje. Emigravo į Palestiną. Poezijoje gausu Antikos motyvų (vert. past.).

paslaptinga, likimo nulemta, saldu ir gėdinga. Bet meilužė?! Šis žodis atrodė atklydęs iš pačių biblinių pasakojimų gelmių. Anaiptol ne kasdieniškas. Paprastai tokie dalykai nė į galvą nešaudavo. Atrodė, kad meilužių galėtų pasitaikyti nebent Tel Avive. Ten juk visuomet dėdavosi tai, ko pas mus nebuvo ir negalėjo būti.

Skaityti išmokau dar visai mažas ir beveik be niekieno pagalbos. O ir kas dar liko veikti? Anais laikais naktys trukdavo gerokai ilgiau, nes Žemė sukosi lėčiau, o ir traukos jėga Jeruzalėje buvo stipresnė nei šiandien. Dėl trumpųjų elektros sujungimų be perstogės gesdavo mūsų blyškioji elektros lemputė. Štai kodėl dar ir šiandien žvakių ir žibalinės lempos kvapas man pažadina norą skaityti. Dėl Jeruzalėje britų įvestos komendanto valandos dar prieš septynias vakaro buvome priversti sėdėti namuose. Tiesa, net jei tos komendanto valandos ir nebūtų buvę, kam tokį metą būtų šovę į galvą išeiti į tamsos apsiaustas Jeruzalės gatves? Viskas uždaryta, akmeniniuose skersgatviuose – nė gyvos dvasios, o jei ir šmėkštelėdavo koks šešėlis, jam įkandin ant tuščio asfalto nuslinkdavo dar mažiausiai trys ar keturi neaiškūs pavidalai.

Net jei ir nepasitaikydavo elektros energijos pertrūkių, vis tiek gyvenome gaubiami blausios šviesos, mat buvome priversti taupyti: vietoj keturiasdešimties tėvai naudojo dvidešimt penkių vatų lemputę, ir ne vien todėl, kad pastaroji buvo pigesnė, bet dar ir todėl, kad ryški šviesa – pinigų švaistymas, o tai prieštarauja moralei. Mūsų mažajame butelyje spiesdavosi visa kenčianti žmonijos dalis: badaujantys Indijos vaikai, kuriems turėjau būti dėkingas už tai, ką man įdėdavo į lėkštę; iš hitlerinio pragaro ištrūkę emigrantai, britų sugrūsti į pabėgėlių stovyklas Kipre; skarmaluoti našlaičiai, dar ir šiandien slankiojantys po snieguotus griuvėsiais pašiurpusios Europos miškus. Prie savo rašliavų tėtis palinkęs prasėdėdavo iki antros valandos nakties spingsint blausiai dvidešimt penkių vatų lemputei, nes naudoti stipresnę jam atrodė tiesiog nepadoru: nejau Galilėjos kibucuoce naktimis pionieriai nesėdi palapinėse ir prie vėjo virpinamos žvakės nekuria poemų bei filosofinių traktatų, tad kaip galėtum numoti į juos ranka? Nelyginant Rotšildas mėgautis keturiadešimties vatų lemputės šviesa? Ir ką pagalvotų kaimynai, jei netyčia užsukę aptiktų prabangiai puotai pritinkantį apšvietimą? Tėčiui atrodė teisingiau gadinti savo nei badyti kitų akis.

Tiesa, visiški beturčiai nebuvome: tėtis dirbo bibliotekininku Nacionalinėje bibliotekoje ir gaudavo nors ir kuklią, bet pastovią algą. Mama retsykiais mokydavo privačiai. Aš gi kiekvieną penktadienį už šilingą liedavau

pono Koheno sodą Tel Erzos priemiestyje, trečiadieniais pono Oisterio parduotuvėlės sandėlyje į dėžes kraudavau tuščius butelius, už tai papildomai gaudavau dar keturis grašius, o dar už du grašius ponios Finster sūnų mokiau naudotis žemėlapiu (tiesa, mokiau į skolą, bet Finsterių šeima dar ir šiandien su manimi neatsiskaitė).

Nors ir gaudami visas šias pajamas, nuolat taupėme. Mažo butuko buitis priminė gyvenimą povandeninėje valtyje, kurią teko matyti kino teatre „Edison". Vaikščiodami iš vienos patalpos į kitą jos jūreiviai visuomet privalėdavo sau pavymui uždaryti liuką. Visai kaip aš – viena ranka degdamas šviesą tualete, kita tuo pat metu koridoriuje ją gesindavau, kad šiukštu tuščiai nebūtų švaistoma elektros energija. Tualete stengdavausi tik nestipriai truktelėti klozeto bako virvutę, nes mažam reikalui šykštėjome pilno bako vandens. Tiesa, buvo ir kitų reikalų (jų mes niekaip neįvardindavome), dėl kurių buvo pateisinamas net ir visas bakas. Bet tik ne mažam reikalui. Pilnas bakas? Kai Negevo dykumoje išsivalę dantis pionieriai tuo pačiu vandeniu dar ir augalus palaisto. O štai Kipre pabėgėlių stovykloje viena šeima net tris dienas turėdavo išsiversti su vienu vieninteliu kibiru vandens. Dešine gesindamas šviesą tualete, kairiąja jau spausdavau mygtuką koridoriuje, nes holokaustas vyko vos vakar, nes žydai dar ir šiandien žūsta pabėgėlių stovyklose, kažkur tarp Karpatų ir Dolomitų kalnų, ar siūbuojančiuose laivuose, pilnuose išsekusių, skarmaluotų ir it griaučiai sulysusių nelegalių imigrantų. O ir kituose Žemės kampeliuose viešpatauja ne mažesnis nepriteklius ir kančia: skursta Kinijos ir Misisipės medvilnės rinkėjai, Afrikos vaikai ir Sicilijos žvejai. Štai kodėl privalome taupyti.

Kas ten žino, kas dar gali nutikti? Bėdos toli gražu dar nepasitraukė ir blogiausia galbūt dar prieš akis: gal naciai ir nugalėti, bet antisemitizmas auga kaip augęs. Lenkijoje ir vėl nuvilnijo pogromų banga, Rusijoje persekiojami visi, kalbantys hebrajiškai, o ir britai čia dar netarė paskutinio savo žodžio. Muftijus ragina be jokio gailesčio skersti žydus, ir ką gali žinoti, ką dar sumanys arabų šalys, o dėl interesų naftos ir pramonės gaminių rinkoje ciniškasis pasaulis juos būtinai parems. Kad ir kas nutiktų, lengva tikrai nebus.

❖

Ko jau ko, o knygų pas mus tikrai netrūko, neįmanoma net suskaičiuoti, nuo sienos iki sienos. Kur tik jų nebuvo: koridoriuje, virtuvėje, prieangyje, iki palangių išaugusios stirtos. Tūkstančiai sukrauta pačiose įvairiausiose namų pakampėse. Galvoje sukosi mintys, kad žmonės ateina ir išeina, gimsta ir miršta, o štai knygos yra nemirtingos. Kai buvau mažas, užaugęs svajojau

tapti knyga. Ne rašytoju, o knyga: žmones it kokias skruzdėles yra vieni niekai nužudyti. Net ir rašytojus. O štai knyga, net jei kam ir šautų į galvą ją sunaikinti, yra galimybė, kad išliks bent vienas jos egzempliorius, kuris visų užmirštas tyliai sau lindės kokioje atokioje mažai lankomos bibliotekos lentynoje: kur nors Reikjavike, Valjadolide ar Vankuveryje.

Gal du ar tris kartus šabo reikmėms pritrūkome pinigų. Tokiomis akimirkomis mamai pakakdavo dirstelėti į tėtį, ir šis išsyk suprasdavo, jog atėjo metas aukoti avinėlį, todėl nieko nelaukęs patraukdavo tiesiai prie knygų lentynos. Tėtis buvo doras žmogus ir žinojo, kad duona yra svarbiau nei knygos, o visų svarbiausia, kad vaikui nieko netrūktų. Dar ir šiandien prisimenu gunktelėjusią jo nugarą, kai eidamas pro duris ir po pažasčia spausdamas tris keturias savo mylimas knygas, skaudančia širdimi traukdavo į pono Majerio parduotuvę. Ten jis turėdavo atsisveikinti su jam tokiais brangiais tomais, sakytum, būtų tekę atsisakyti savo paties kūno dalelės. Galbūt panašiai į kuprą traukėsi ir mūsų protėvis Abraomas, kai ankstų rytą išėjęs iš palapinės ir per petį persimetęs sūnų Izaoką kulniavo Morijos kalno link.

Žinojau, kodėl tėčiui taip spaudžia širdį: su knygomis jis jautė ypatingą ryšį. Mėgo jas čiupinėti, vartyti, glostyti ir uostyti. Knygos tėčiui kėlė jaudulį, ir jis sunkiai galėdavo joms atsispirti – žiūrėk, jau ir tiesia į jas rankas. Net ir svetimas. Tiesa, anuomet knygos buvo seksualesnės nei šiandien: iš tikrųjų buvo ką uostyti, glostyti ir čiupinėti. Įrištos oda, papuoštos aukso antrašte, jos skleidė ypatingą kvapą. Perbraukus per šiurkštoką jų paviršių šiurpdavo oda – lyg būtum prisilietęs prie pačių paslapties gelmių. Pasitaikydavo ir knygų kartoniniais viršeliais, aptrauktais medžiaga, – tokios ypač masino stipriu klijų kvapu. Visos iki vienos turėjo savo paslaptingą ir jaudulį kėlusį kvapą. Kartkartėmis kokios vienos viršelio medžiaga mažumėlę atšokdavo nuo kartono ir atrodydavo nelyginant begėdiškai pakeltas sijonas. Sunku būdavo atsispirti nežvilgtelėjus į tamsų tarp kūno ir drabužio atsivėrusį tarpą ir neįkvėpus iš ten sklidusio svaiginančio aromato.

Po valandos ar dviejų tėtis grįždavo jau be knygų, nešinas rudais popieriniais maišeliais su duona, kiaušiniais, sūriu, o kartais net mėsos konservais. Pasitaikydavo, kad po panašios kelionės jis grįždavo neįtikėtinai linksmas su plačia šypsena lūpose: tiesa, nei senųjų knygų, nei maisto produktų. Knygas jis būdavo pardavęs, tačiau užuot parūpinęs maisto, įsigydavo naujų knygų, mat netikėtai aptikdavo neįkainojamos vertės leidinių, pasitaikančių vos kartą per gyvenimą. Tiesiog nebūdavo įmanoma jiems atsispirti. Mama jam atleisdavo, kaip, beje, ir aš, nes vis tiek beveik niekuomet neužsimanydavau ko nors daugiau nei kukurūzų ar ledų. Kiaušinienė su mėsos konservais man tiesiog lįste lįsdavo per gerklę. Atvirai šnekant, kartais net imdavau

pavydėti badaujantiems Indijos vaikams, kad niekas niekuomet jų neverčia baigti valgyti visos lėkštės.

❖

Kai buvau maždaug šešerių, mano gyvenime įvyko nuostabus dalykas: vienoje iš savo knygų lentynų tėtis atlaisvino šiek tiek vietos ir leido ten susidėti savo knygas. O jei tiksliau, paskyrė man maždaug trisdešimties centimetrų plotą – kokį ketvirtį apatinės lentynos. Susirinkęs visą knygų krūvelę, iki tol gulėjusią ant spintelės prie mano lovos, ir pasikišęs ją po pažasčia atsinešiau prie knygų lentynos ir pradėjau tvarkingai dėlioti į vietą – nugara į išorės pasaulį, veidu – į sieną.

Tai buvo tikra įšventinimo į vyrus ceremonija: vaikas, kurio knygos atsidūrė lentynoje, yra nebe vaikas, o tikras vyras. Aš jau visai kaip tėtis. Dabar ir mano knygos bus lentynoje.

Ir kaip, pasirodo, baisiai tąsyk klydau. Atlaisvinęs lentynos dalį ir leidęs su ja elgtis kaip panorėjus, tėtis išėjo į darbą, bet mano galvelėje tebuvo vaikiškas supratimas, kaip ir ką derėtų su ja daryti. Knygas sudėliojau pagal dydį, bet paaiškėjo, kad pačios aukščiausios buvo tos, kurios anaiptol nebeteikė man garbės – su vaikiškais eilėraštukais, didelėmis raidėmis ir piešinėliais. Jas man garsiai skaitydavo, kai buvau dar visai kūdikis. Magėjo užpildyti visą man skirtą lentynos plotą, štai kodėl taip ir padariau. Neapsakomai norėjosi, kad ir mano kampelis niekuo nesiskirtų nuo sausakimšų tėčio lentynų. Mane vis dar buvo užvaldžiusi euforija, kai grįžęs iš darbo ir dirstelėjęs į man skirtą knygų kampelį tėtis neteko žado. Neprataręs nė žodžio, jis įbedė į mane akis, kurių nepamiršiu visą gyvenimą: jose viešpatavo panieka ir baisus nusivylimas, kurį sunku net žodžiais apsakyti. Galiausiai puse lūpų tėtis iškošė:

– Sakyk, ar jau visiškai iš proto išsikraustei? Pagal dydį? Ką, nejau tau atrodo, kad knygos tai kareiviai? Garbės sargyba? Ar gaisrininkų orkestro paradas?

Jis nutilo. Įsiviešpatavo baisi ir slegianti tyla. Gregoro Zamzos tyla, sakytum, tėčio akyse būčiau virtęs vabalu. Iš gėdos ir aš nutilau, tartum visą gyvenimą būčiau buvęs tikras pabaisa, bet tik dabar visiems laikams tai iškilo į dienos šviesą.

Galiausiai nutraukęs baisiąją tylą gal per dvidešimt minučių tėtis man atskleidė visas gyvenimo tiesas. Nenuslėpdamas nė menkiausios detalės, parodydamas ne tik pagrindinį kelią, bet ir medžiais apžėlusius šalutinius takiūkščius, svaiginančius variantų, niuansų ir vaizduotės kraštovaizdžius, apleistas alėjas, drąsius posūkius ir net ekscentriškiausius kaprizus: pasirodo,

knygas galima sudėlioti pagal pavadinimą, abėcėlės tvarka pagal autorių vardus, serijas ar leidyklas, pagal metus, kalbas, tematiką, pobūdį ir net leidimo vietą. Ir taip toliau ir taip toliau.

Tąsyk man atsivėrė akys, jog pasaulyje esama sunkiai protu aprėpiamos įvairovės: skirtingus gyvenimo reiškinius jungia dėsniai. Kiekvienas reiškinys gali pasisukti vienaip, gali ir kitaip, tiesa, pagal skirtingas, bet paralelines schemas. Kiekviena jų turi savo loginę seką, yra koherentiška, uždara ir viskam abejinga.

Taip diena iš dienos gausybę valandų praleisdavau kraustydamas savo mažąją bibliotekėlę. Iš dvidešimt ar trisdešimt knygų kruopščiai statydavau pastatą, kurį nelyginant kortų kaladę ir vėl be gailesčio išardydavau ir vis iš naujo dėliojau pagal skirtingas schemas.

Iš knygų išmokau kompozicijos meno: ne iš to, kas jose rašoma, bet iš jų pačių, iš jų fizinio egzistavimo. Tik knygos mane išmokė, kad esama niekieno žemės ir priešaušrio teritorijos tarp to, kas leistina, ir to, kas draudžiama, tarp to, kas priimtina, ir to, kas neįprasta, tarp to, kas normalu, ir to, kas beprotiška. Ši puikiai įsisavinta pamoka mane lydėjo ne vienus metus. Štai kodėl, užklupus meilei, nebebuvau visiškas naujokas – žinojau, kad esama įvairovės: yra autostrada, bet pasitaiko ir vaizdingų kelių, o kur dar visa gausybė takiūkščių, į kuriuos vargu ar kada buvo įžengusi žmogaus koja. Yra leidžiama, kas kone draudžiama, ir draudžiama, kas kone leidžiama. Yra ir viena, ir kita.

❖

Retsykiais man buvo leidžiama iš lentynos pasiimti kokią tėčio knygą ir net išsinešti ją iš namų nupūsti nuo jos dulkių. Tiesa, vienu metu ne daugiau kaip tris, kad šiukštu nebūtų pažeista tvarka ir visos užtikrintai liktų stovėti savo vietose. Tai buvo didžiulė, bet maloni atsakomybė, nes dulkėtų knygų kvapas man kėlė jaudulį, todėl retsykiais net pamiršdavau man pavestą užduotį, atsakomybę ir savigarbą, ir užsibūdavau kieme tol, kol sunerimusi mama išsiųsdavo tėtį manęs gelbėti. Šis gi turėdavo išsiaiškinti, ar kartais manęs nebus ištikęs saulės smūgis arba įkandęs šuo. Paprastai jis aptikdavo mane kiemo kamputyje, kur sulenktais keliais, nunarinta galva ir mažumėlę atvipusia lūpa su didžiausiu žingeidumu klajodavau po neišmatuojamas knygos platybes. Kai tėtis draugiškai papriekaištaudavo „kas tau ir vėl darosi?“, prireikdavo nemažai laiko sugrįžti į šį pasaulį, tarytum skęstantis ar įsuktas srovės nelaimėlis iš nenusakomų tolių lėtai ir nenoriai grįžtų į šį raudų ir nepakeliamos kasdienės rutinos slėnį.

Vaikystėje man patikdavo įvairiai dėstyti daiktus, juos išbarstyti ir vėl sudėlioti į vietas, ir kaskart – bent kiek kitaip. Trys ar keturios tuščios taurelės virtiems kiaušiniams galėjo virsti ištisa įtvirtinimo sistema, povandeninių valčių flotile ar net galingų valstybių vadovų konferencija Jaltoje. Neretai užpuldavau apleistą karalystę. Tai atrodydavo įžūlu ir keldavo jaudulį: būdavo, paskleidžiu ant grindų degtukus ir bandau begalę įvairiausių derinių.

Antrojo Pasaulinio karo metais mūsų koridoriuje ant sienos kabėjo didžiulis Europos karo veiksmų lauko žemėlapis su segtukais ir kelių spalvų vėliavėlėmis. Pasiklausęs per radiją žinių tėtis kas dvi trys dienos kilnodavo jas iš vienos vietos į kitą. Aš taip pat buvau susikūręs savo paralelinę tikrovę: kilimėlis virsdavo karinių veiksmų lauku, kuriame supdavau priešą, atlikdavau klaidinančius ėjimus, puldavau šturmu ar iš sparno arba taktiškai atsitraukdavau, bet jau netrukus pasipildavo strateginių išpuolių kruša.

Vaikystėje gyvenau istorija. Buvo net šovusi į galvą mintis ištaisyti didžiųjų karvedžių klaidas: taip iš naujo pradėjau didįjį žydų sukilimą prieš romėnus, užkirtau kelią Tito legionams ir neleidau jiems sugriauti Jeruzalės, mūšį perkėliau į priešų žemę, Bar Kochbos pulkus atvedžiau prie Romos sienų, šturmu užėmiau Koliziejų, o ant Kapitolijaus kalvos iškėliau žydų vėliavą. Tuo tikslu žydiškąją britų kariuomenės brigadą perkėliau į II Šventyklos laikus, nesitverdamas džiaugsmu, kad vos dviem kulkosvaidžiais buvo nušluoti didžiuliai Adriano ir Tito pulkai. Vienas vienintelis lengvutis lėktuvas „Peifer“ parklupdė visą pasipūtusią Romos imperiją. Minosvaidžiu ir vos keliomis rankinėmis granatomis liūdnai pasibaigusią Masados gynėjų kovą paverčiau užtikrinta žydų pergale.

Šis keistas vaikystės polėkis sugrįžti ten, kur paprastai neįmanoma ir nebus įmanoma sugrįžti, yra vienas tų, kurie ir šiandien vedžioja mano ranką, vos prisėdu rašyti.

Daug, labai daug teko regėti Jeruzalei. Miestas buvo ne sykį sugriautas ir vėl atstatytas. Vienas po kito į Jeruzalę įžengdavo nauji užkariautojai ir vos trumpam paviešpatavę amžiams pradingdavo, sau pavymui palikdami vos kelias sienas su bokštais, įrašą akmenyje, keramikos šukių bei šūsnį rankraščių. Išnykdavo tartum priešaušriu miesto kalvas gaubiantis rūkas. Jeruzalė yra sena nimfomanė, kuri plačiai žiovaudama nuo savęs stumia vieną meilužį po kito, prieš tai visiškai jį išsunkusi. Žiauri vorė, suplėšanti į gabalus ir suryjanti visus, kas ją užvaldė, šiems dar nespėjus nuo jos atsiplėšti.

Įvairiuose pasaulio kraštuose į tolimus reisus išplaukdavę laivai atrasdavo vis naujus žemynus ir salas. Tiesa, mama atrodydavo skeptiškai nusiteikusi:

– Per vėlu, vaikeli. Magelanas su Kolumbu jau spėjo atrasti net pačias atokiausias saleles.

Nieku gyvu nenorėdavau su ja sutikti:

– Kaip gali būti tokia tikra? Ir prieš Kolumbą buvo manyta, kad viskas jau žinoma ir nieko nebereikia atradinėti.

Ant kilimėlio, tarp baldų kojų ir po lova kartkartėmis aptikdavau ne tik bevardžių, dar niekam nežinomų salų, bet ir naujų žvaigždynų, Saulės sistemų ar net ištisų galaktikų. Jei būčiau atsidūręs kalėjime, žinoma, būčiau ilgėjęsis laisvės ir dar kelių dalykų, bet nuobodu tikrai nebūtų buvę, jei tik kameroje būtų leista pasilikti domino kauliukus ar kortų kaladę, dvi degtukų dėžutes, saują monetų ar sagų: dienų dienas būčiau sėdėjęs ir jas stumdęs. Jungdamas ir ardydamas, rinkdamas ir dėliodamas, tolindamas ir artindamas iš jų būčiau dėliojęs mažyčius kūrinėlius. Galbūt šis pomėgis atsirado todėl, kad šeimoje augau vienas – neturėjau nei brolių, nei seserų, o ir draugų buvo mažai, nes šiems greitai su manimi pabosdavo, mat trokšdami „ekšn“, jie niekaip negalėdavo prisitaikyti prie mano epinio žaidimų ritmo.

Ne sykį, tarkime, pirmadienį ant grindų pradėdavau kokį žaidimą, o antradienio ryte mokykloje sukdavau galvą, koks turėtų būti antrasis žingsnis. Po pietų atlikęs vieną ar du ėjimus žaidimą pratęsdavau trečiadienį ir ketvirtadienį. Mano draugužiams tai greitai pabosdavo, todėl, palikę mane vieną su mano vaizduote, jie išskubėdavo į kiemą. Aš gi dar ne vieną dieną ant grindų kurdavau savo karinę istoriją: stumdydavau įtvirtinimus, supdavau tvirtoves ir sostines, iškovodavau daugybę pergalių, užkariaudavau žemes, kalnuose pradėdavau pasipriešinimo judėjimą, puldinėdavau tvirtoves ir įtvirtinimus, čia išlaisvindamas, čia vėl užkariaudamas, čia platindamas, čia siaurindamas degtukų nubrėžtas ribas. Jei kuris tėvų netyčia užmindavo ant mano Visatos, paskelbdavau bado streiką ar maištaudavau nesivalydamas dantų. Kol galiausiai ateidavo neišvengiama Teismo diena, ir nebeapsikentusi dulkių sūkurių mama puldavo viską tvarkyti, negailestingai sunaikindama laivų flotilę, įtvirtinimus, sostines, kalnus, įlankas ir ištisus žemynus. Tartum viską nuo žemės paviršiaus nušluojanti atominė bomba.

Sykį, kai buvau kokių devynerių, vienas senas dėdė vardu Nehemijas mane išmokė seną prancūzišką patarlę: „Meilėje kaip kare“. Apie meilę tąsyk ničnieko neišmaniau, išskyrus miglotą ryšį tarp meilės ir nužudytų indėnų, taip atkakliai bruktą kino teatre „Edison“. Iš dėdės Nehemijo žodžių padariau išvadą, kad nedera skubėti. Ilgainiui supratau smarkiai klydęs, bent jau dėl

to, kas susiję su karu, – karo lauke greitis yra didelis privalumas. Galbūt klydau todėl, kad pats dėdė Nehemijas buvo tikras lėtapėdis ir ypač nemėgo bet kokių pokyčių: jei stovėdavo, kone neįmanoma buvo jo pasodinti, bet jei jau atsisėsdavo, niekas negalėdavo jo pakelti. Būdavo, jį ragina:

– Kelkis, Nehemijau, prašau, iš tiesų, kas čia tau darosi? Jau labai vėlu, kelkis. Kiek dar ketini čia sėdėti? Iki rytojaus? Iki Jom Kipuro? O gal iki pasirodys Mesijas?

Dėdė Nehemijas jiems atšaudavo:

– Bent jau tiek.

Mažumėlę susimąstęs pasikasydavo galvą ir gudriai šypsodamasis, tarsi būtų supratęs mūsų užmačias, pridurdavo:

– Niekas niekur nepabėgs.

Nehemijo kūnas, kaip būdinga visiems kūnams, visur ir visada stengdavosi išlaikyti savo seną padėtį.

Nesu panašus į dėdę Nehemiją. Atvirkščiai – man patinka pokyčiai, susitikimai, kelionės, nors, tiesą sakant, patiko ir dėdė Nehemijas. Neseniai bandžiau surasti jo kapą Givat Šaulo kapinėse, bet taip ir nepavyko. Kapinės pasirodė nepaprastai išaugusios ir išsiplėtusios, dar kiek ir, žiūrėk, pasieks Beit Nekufos ežero krantus ar Mocos slėnį. Gerą pusvalandį ar net ištisą valandą sėdėjau ten ant suoliuko kiparisų pavėsyje. Netoliese įkyriai zirzė vapsva, penkis ar šešis kartus iš eilės paukštelis čiulbėjo vieną ir tą pačią melodiją, bet iš savo vietos galėjau matyti tik paminklinius akmenis, medžių viršūnes, kalnus ir viršuje iš lėto plaukiančius debesis.

Staiga pro šalį praėjo liekna moteris juodais drabužiais, ryšėjusi tokia pat juoda skarele. Jos įsitvėręs iš paskos strakaliojo kokių penkerių šešerių metų vaikas. Mažyčiais piršteliais berniukas stipriai gniaužė moters suknelės kraštą – eidami abu verkė.

4 skyrius

Žiemos vakaras. Vienas namuose. Penkios ar pusė šešių vakaro, lauke šalta, už lango tamsu, nors į akį durk. Lietus su vėju tarsi susitarę kaip pašėlę drasko užvertas geležines langines. Tėvai pas Malą ir Stašeką Rudnickius, gyvenusius Čanceloro gatvėje, prie Neviim gatvės kampo. Žadėjo sugrįžti prieš aštuonias, vėliausiai – penkiolika ar dvidešimt po aštuonių. O jei netyčia kiek ir pavėluotų, man esą nebuvo ko nerimauti:

– Juk mes pas Rudnickius, visai šalia, vos penkiolika minučių kelio.

Bevaikiai Rudnickiai augino du angoros veislės katinus – Šopeną ir Šopenhauerį. Kiaurą žiemą lyg du meškinai jiedu snausdavo susiglaudę sofos kamputyje ar ant sėdimos pagalvės. Svetainės kampe narvelyje tupėjo senas, kone plikas vienaakis paukštelis, mažumėlę pražiotu snapu. Šį paukštelį Rudnickiai kartais vadindavo Alma, kartais – Mirabela. Kad Alma Mirabela nesijaustų tokia vieniša, į narvelį jie patupdė dar vieną paukštelį, kurį Mala Rudnicka pagamino iš pušies kankorėžio. Jam moteris pritvirtino degtukų kojeles, priklijavo popierinius sparnelius, švytinčius visomis vaivorykštės spalvomis, o prie šių dar prilipdė penkias ar šešias plunksnas.

– Vienatvė, – svarstė mama, – tartum stiprus plaktuko smūgis: stiklas subyra į šukes, o plienas užsigrūdina.

– *Lechasem* „grūdinti“, – puolė aiškinti tėtis, – tai tas pats, kas *lechasen* „daryti atsparų“. Abu žodžiai kilę nuo *chosen*, kas reiškia „jėgą“. Bet šiaip *lechasem* yra artimesnis žodžiams *chasima* ir *machsom* „užtvara“. Dar reikėtų patikrinti, ar tik šie nebus susiję su *machsan* „sandėliu“, kuris arabų kalba yra *machzin*, o iš šio ne vienoje Europos kalboje atsirado žodis *magazin*.

Tėčiui ypač patiko iki smulkmenų aiškinti įvairius artimus bei tolimus etimologinius žodžių saitus. Sakytum, žodžiai – tai plačiai išsišakojusi šeimyna, atvykusi tiesiai iš Rytų Europos. Atrodo, sugužėjo visa gausybė antros ir trečios eilės pusbrolių, uošvių, seserėčių, vaikaičių, provaikaičių ir svainių: net ir žodis „giminaičiai“ *šearim* yra susijęs su žodžiu „kūnas“ *šear*.

– Be to, – nenustygo tėtis, – dar reikėtų patikrinti, iš kur giminaičiams įvardyti kilo keistas posakis *šearei basar*, kas, tiesą sakant, yra ne kas kita kaip „kūnų kūnai“. Ir dar, prašau man priminti, kad pasitaikius progai pažiūrėčiau, kas žodį *šear* sieja su *šearit* „liekana“. Ne, ne primink, o dabar pat nuo lentynos atnešk didįjį žodyną. Galėsime abu patikrinti ir taip įgysime bent truputėlį išminties, o pakeliui dar, būk malonus, nunešk į vietą puodelį.

❖

Kieme ir gatvėse įsiviešpatavo spengianti tyla, net buvo girdėti, kaip prošal plaukia debesys, pakeliui lenkdami stogus ir čiupinėdami kiparisų viršūnes. Vonios vamzdžiais tekėjo vanduo, tiksliau tariant, tai buvo vos girdimas krebždesys ar lengva trintis, kurią pagauti buvo galima nebent sprando plaukų galiukais, toks vos girdimas šnabždesys, sklidęs iš tamsos, žiojėjusios tarp spintos ir sienos.

Tėvų kambaryje uždegiau šviesą ir nuo stalo susišlavęs aštuonis ar septynis popieriaus segtukus, drožtuką, dvi nedideles užrašų knygeles, ilgakaklį

buteliuką, pilną juodo rašalo, guminį trintuką ir krūvelę smeigtukų nutariau įkurti kibucą. Pačioje dykumos širdyje ant kilimėlio netrukus iškilo siena ir bokštas: pusrutuliu sudėliojau segtukus, į aukštą rašalinę atrėmiau drožtuką su trintuku ir viską saugiai aptvėriau pieštukų bei rašklių tvora, dar sutvirtinta smeigtukais.

Netrukus turėjo prasidėti puolimas: kraujo ištroškusi banditų gauja (apie dvidešimt sagų) iš rytų ir pietų užpuolė naujakurių gyvenvietę, bet klasta puolimas buvo atlaikytas: atvėrus vartus, užpuolikai buvo įleisti į vidų, o kai atsidūrė kieme, šis virto tikra skerdynių vieta, nes priešams įkandin vartai užsitrenkė ir jie nebegalėjo iš ten ištrūkti. Štai tuomet daviau įsakymą paleisti ugnį. Nuo visų stogų ir rašalinės, virtusios vandens bokštu, kovotojai – baltieji šachmatų pėstininkai – paleido ugnį ir keliais šūviais susidorojo su į spąstus įkliuvusiais priešais. Baigęs giedoti himną, kilimėlį paverčiau Vidužemio jūra, knygų spinta atstojo Europos krantus, sofa – Afrikos žemyną, tarp kėdės kojų nusidriekė Gibraltaro sąsiauris, šen bei ten pažertos kortos tapo Kipru, Sicilija ir Malta, užrašų knygelės – lėktuvais, trintukas su drožtuku – naikintuvais, smeigtukai – jūros minomis, o segtukai – povandeniniais laivais.

Darėsi šalta. Užuot apsivilkęs dar vieną megztinį (juk man buvo sakyta veltui nešvaistyti elektros energijos), nusprendžiau įsijungti elektrinį šildytuvą – tik dešimčiai minučių. Nors šis prietaisas turėjo dvi spirales, jungikliu buvo galima įžiebti ir vieną. Geriau apatinę. Neatitraukdamas akių stebėjau, kaip pamažėle šioji pradėjo šilti. Kaito niekur neskubėdama: iš pradžių nieko nebuvo matyti, tik pasigirdo traškesys, panašus į trypiamas cukraus kruopelytes. Spiralės galuose žybtelėjo blyškios kibirkštėlės ir pamažėle lyg drovios mergaitės skruostus nutvieskęs raudonis iki vidurio nusidriekė vos pastebimas rausvas ruoželis, netrukus virtęs ryškiu gėdos raudoniu. Ilgainiui ryškus raudonis sušvito nuogu oranžiniu ir citrininiu aistros atspalviu, pasiekė spiralės vidurį, ir jau, regis, niekas negalėjo jo sustabdyti. Metalinėje sidabro spalvos kriauklėje it vasaros saulė negailestingai švytėjo iki baltumo įkaitusi ugnis. Spiralė skleidė šilumą, todėl nemirksint darėsi sunku ją stebėti. Galiausiai taip įsiliepsnojo, kad akindama pradėjo nesuvaldomai plėstis ir lipti per kraštus, regis, pati nebeįstengdama ištverti tokio nepakeliamo karščio: rodėsi, dar kiek ir susprogs, dar akimirka ir išsilies į Vidužemio jūra virtusį kilimėlį. Spiralė tapo panaši į ugnikalnį, kurio šlaitais nesulaikomai veržėsi ugnies srautas, pakeliui pasiruošęs praryti laivyną, naikintuvus ir visą povandeninių laivų flotilę.

Visą tą laiką viršutinė spiralė kuo ramiausiai snūduriavo. Kol viena vis labiau karščiavosi, antroji, regis, apsiginklavo šaltu abejingumu, todėl

tik gūžčiodama pečiais stebėjo, kas dedasi aplinkui, bet viskas jai buvo nė motais. Ūmai mano kūnu nuvilnijo drebulys, sakytum, būčiau supratęs ar net visa savo esybe pajutęs įtampą, įsivyravusią tarp karštosios ir šaltosios spiralių. Vienas mažytis judesėlis, ir abejingajai neliktų pasirinkimo: įžiebta jau netrukus ir ji suvirpėtų nuo per kraštus besiveržiančios ugnies lavinos, tačiau tai griežtai užginta. Uždrausta abi spirales degti vienu metu ir ne vien dėl tuščio pinigų švaistymo, bet ir dėl pernelyg didelės elektros įtampos: galėjo perdegti elektros saugiklis, o tuomet visas namas neišvengiamai pasinertų į akliną tamsą. Ir kas vidurnaktį ryžtųsi ieškoti Auksarankio Barucho?

Antroji spiralė, nebent jei išsikraustyčiau iš proto, na, visiškai visiškai. O kas jei sugrįžtų tėvai ir aš nespėčiau jos išjungti? O jei ir spėčiau, bet ji dar būtų neatvėsusi ir nesumotų taip greitai dėtis negyva? Kaip jiems pasiteisinčiau? Verčiau jau susitvardysiu. Šįsyk nejungsiu. Be to, vertėjo kuo greičiau surankioti ant kilimėlio išmėtytus daiktus ir sudėti į savo vietas.

5 skyrius

Ir vis dėlto: kas mano kūryboje autobiografiška, o kas – išgalvota?

Viskas yra autobiografija: net jei kada parašyčiau romaną apie motinos Teresės ir Abo Eveno meilę, net ir tuomet tai būtų autobiografinis romanas, nors ir ne išpažintis. Visi iki šiol mano parašyti pasakojimai yra autobiografiniai, bet nė vienas jų nėra išpažintis. Netikusiam skaitytojui visuomet knieti sužinoti, „kas gi iš tiesų nutiko". Kokia istorija slypi už šio pasakojimo, ką jis iš tikrųjų reiškia, kas prieš ką nusiteikęs ir kas su kuo permiegojo. Sykį tiesioginėje laidoje viena amerikiečių žurnalistė paklausė: „profesoriau Nabokovai, sakykite, *are you really so hooked on little girls?* (Ar jūs iš tiesų toks pamišęs dėl mergaičių?)

Pasitaiko, kad „dėl visuomenės teisės žinoti" žurnalistai ir manęs pasiteirauja, ar kartais mano žmona nebus Hanos iš knygos „Mano Michaelis" prototipas? Ar ir mano paties virtuvėje viešpatauja tokia pati netvarka kaip Fimos iš knygos „Trečioji padėtis"? Kartais jie manęs prašo: ar nebūtų galima sužinoti, kas iš tikrųjų yra toji jauna mergina iš knygos „Ta pati jūra"? O gal ir pats turite sūnų, pradingusį Tolimuosiuose Rytuose? Ką iš tikrųjų slepia Joelio ir jo kaimynės Anamari meilės romaniūkštis knygoje „Pažinti moterį"? O gal savais žodžiais galėtumėte pasakyti, apie ką yra romanas „Paruoštas poilsis"?

Niekaip nesuprantu, ką iš Nabokovo ar manęs siekia išplėšti visi tie į veidą švokščiantys žurnalistai? Ko nori netikęs, tingus skaitytojas, skaitytojas sociologas, mėgstantis paliežuvauti ir padirsčioti pro rakto skylutę?

Blogiausia, kai apsiginklavę plastikiniais antrankiais, pasirodo, jie gyvą ar mirusį priverstų prisipažinti. Laukia nesulaukia „paskutinės eilutės". Ateina sužinoti „ką iš tikrųjų norėjo pasakyti poetas". Kad tiesiai į rankas jiems įbrukčiau „savais žodžiais" paruoštą griaunamąją tiesą, dorovinius pagrindus, politinį nekilnojamąjį turtą ar kokią kitą „pasaulėžiūrą"? Vietoj romano, būk toks mielas, pateik jiems šį tą aiškesnio, kas kojomis tvirtai remtųsi į žemę, šį tą apčiuopiamesnio, tarkime, „pražūtingą okupaciją", „tiksintį socialinės nelygybės laikrodį", „meilė viską nugali", „supuvusį elitą" ar „engiamas mažumas". Trumpai tariant: duok jiems plastmasinius maišelius su negyvais kūnais, šventas paskutiniame skyriuje jų labui paskerstas karves. Dėkoju.

Tiesa, kartais nebedomina nei mintis, nei šventos karvės, o patenkinti gali tik „tikra istorija, slypinti už šio pasakojimo". Šįsyk jie trokšta vieno – gandų. Prašo leidimo žvilgtelėti pro rakto skylutę. Kad prisipažinčiau, kas iš tiesų man nutiko gyvenime, o ne vapėčiau čia miglotais knygos žodžiais. Kad be jokių pagražinimų ir nereikalingų nutylėjimų galiausiai patvirtinčiau, kas ir su kuo tą padarė, ir dar – kaip ir kiek. Štai kas jiems rūpi, o gavę tai su kaupu, išsyk nurimsta. Tik duok jiems įsimylėjusį Šekspyrą, netikėtai prabilusį Tomą Maną, sielą apnuoginusią Daliją Rabikovič, Saramago išpažintį, pikantiškąsias Lėjos Goldberg meilės romanų detales.

Netikęs skaitytojas manęs prašo nuo savo knygos kuo greičiau nulupti žievę. Reikalauja, kad savo rankomis į šiukšlių dėžę išmesčiau visas vynuoges, o jam palikčiau tik kauliukus.

Netikęs skaitytojas lyg psichopatas meilužis, puolantis pirmą pasitaikiusią moterį ir plėšiantis nuo jos drabužius. Kai ši apsinuogina, pasirodo, to dar negana – jis ima plėšti odą, nekantriai nusviedžia į šalį kūną, sulaužo šonkaulius ir įsikibęs klaikiais pageltusiais dantimis susmulkina jos kaulelius, ir tik tuomet galiausiai nurimsta: „Štai ir viskas. Pasiekiau patį vidurį. Kaste prisikasiau."

Prie ko prisikasė? Prie senos, nudėvėtos ir banalios schemos, prie sausų kliošių pluoštelio. Pasirodo, tik su jomis jaučiasi puikiai: knygos veikėjai – neabejotinai yra pats rašytojas ar jo aplinkos žmonės, be to, pasirodo, kad ir jie anaiptol ne teisuoliai, bet, kaip ir mes visi, pakankamai nepadorios žmogystos. Kai prisikasama iki kaulelių, paaiškėja, kad „visi vienodi". Būtent to netikęs skaitytojas taip aistringai ieško (ir, žinoma, randa) visose knygose.

Negana to: netikęs skaitytojas, kaip ir švokščiantis žurnalistas, kūrybos prasimanymų, pagražinimų, meilės žaidimų, dviprasmybių, muzikalumo, mūzos ir net pačios vaizduotės atžvilgiu yra kažkaip nepalankiai ir netgi

įtartinai nusiteikęs, todėl viską vertina su puritonišku teisuolio priešiškumu: jis gal ir sutiktų retsykiais žvilgtelėti į sudėtingą literatūros kūrinį, bet tik jei vėliau jam bus pažadėtas „naikinimo" malonumas, užplūstantis skerdžiant šventas karves, arba rūgštokas teisuolio mėgavimasis, prie kurio taip įpratę visi skandalų bei įvairių geltonosios spaudos „tyrimų" mėgėjai.

Netikusio skaitytojo malonumas gali kilti iš supratimo, kad garsiojo ir didžiai liaupsinamo Dostojevskio šlovė yra kažkaip miglotai susijusi su slogiu jo paties polinkiu plėšti ir žudyti senutes. Viljamas Folkneris neabejotinai buvo įsivėlęs į kraujomaišą, o štai Nabokovas miegojo su nepilnametėmis; Kafka būtinai buvo patekęs į policijos akiratį (nėra dūmų be ugnies), Abraomas Jehošua padegė Nacionalinio fondo sodintus miškus (ir ugnis, ir dūmai), o ką jau kalbėti apie Sofoklio elgesį su savo tėvu ir motina, nes antraip argi būtų įmanoma visa tai taip gyvai aprašyti, ką ten gyvai, netgi gyviau nei iš tiesų gyvenime nutinka?

Tiktai apie save papasakot mokėjau,
Mažytis it skruzdės pasaulis mano...
Skausmingas ir sunkus man kelias į viršūnę,
Akimirksniu sugriovė viską milžino ranka.

Sykį vienas mokinys man pateikė tokią šio eilėraščio interpretaciją:

❖

Vaikystėje poetė Rachelė[17] labai mėgo laipioti medžiais, bet vos tik pradėdavo lipti, pasirodydavo koks nedorėlis ir vienu mostu nutėkšdavo ją žemėn. Štai kodėl ji buvo tokia nelaiminga.

❖

Ieškantis sąsajų tarp kūrinio ir asmeninio jo autoriaus gyvenimo skaitytojas didžiai klysta: ieškoti vertėtų ne tarp to, kas parašyta, ir to, kas rašė, bet tarp to, kas parašyta, ir to, kas skaito.

[17] Rachelė (Rachelė Bluvštein, 1890–1931) – Rusijoje gimusi žydų poetė, 1909 m. imigravusi į Palestiną. Išvykusią mokytis į Prancūziją agronomijos ir menų, ją užklupo karas, todėl buvo priversta grįžti į Rusiją. Pradėjo rašyti rusiškai, tačiau didžioji dalis jos eilėraščių – hebrajų kalba. Stilius pasižymi žodžių nuosaikumu, skaidrumu. Jausmingi, fatalizmo kupini eilėraščiai, apdainuojantys neišsipildžiusias viltis, bibliniai motyvai (vert. past.).

Ne todėl, kad pasakojimas ir autorius neturėtų nieko bendra – ten gausu autobiografinių detalių, nestinga nė malonumo paliežuvauti, o visos paskalos galbūt net galėtų padėti geriau įvertinti biografijos įtaką atskiriems kūriniams. Galbūt ir nedera pernelyg griežti danties ant paskalų: nors ir vulgarios, jos yra neatsiejama grožinės literatūros dalis. Tiesa, gera literatūra, susitikusi jas gatvėje, tikrai nepuls su jomis sveikintis, bet, šiaip ar taip, nederėtų visiškai nepaisyti jųdviejų giminystės: ir vienai, ir kitai nėra svetimas tas pats amžinas ir universalus potraukis pasiknaisioti kitų žmonių paslaptyse.

Kas nė sykio nesimėgavo paskalomis, tegu pirmas paleidžia į jas akmenį. Paskalų malonumai tarsi gausiai cukrumu apibarstyta vata. Tiesa, šių teikiamų malonumų nieku gyvu neįmanoma palyginti su gera knyga, kaip ir gazuoto, saldiklių prisodrinto gėrimo nepalyginsi su gyvu vandeniu ar kokybišku vynu.

Vaikystėje du ar tris kartus per Pesachą ar Roš Hašaną buvau nuvestas į Edžio Rogozniko fotostudiją Tel Avivo pajūryje, Bograšovo gatvėje. Joje stovėjo milžiniškas vyras išsišovusiais raumenimis. Išpieštas ir iš kartono iškirptas žmogus-kalnas buvo atremtas į dvi kolonas. Pro aptemptas, trumpas maudymosi kelnaites ryškėjo jo jautiškos strėnos, o visas kūnas buvo kalnai kalneliai raumenų. Vario spalva švytėjo plati, plaukuota ir įdegusi jo krūtinė. Vietoj veido šiam kartoniniam milžinui žiojėjo skylė, o kitoje pusėje stovėjo suolelis su laipteliais. Man būdavo liepiama šį Herkulį apeiti iš kitos pusės, palypėti du laiptelius ir pro milžino veidą, arba tiksliau skylę, iškišus galvą pažvelgti į kamerą. Paraginęs šypsotis, nejudėti ir nemirksėti Edis Rogoznikas spustelėdavo mygtuką. Po dešimties dienų ateidavome atsiimti nuotraukų. Nuotraukoje mano nedidelį, blyškų ir rimtą veidą laikydavo raumeningas jaučio kaklas, paskendęs didvyrio Samsono garbanose, gausiai kritusiose ant Atlaso pečių, Hektoro krūtinės ir Koloso rankų.

Panašiai ir kiekvienas geras literatūros kūrinys mus kviečia įkišti galvą į tokį Edžio Rogozino ar kieno nors kito sukurtą personažą. Užuot bandžius ten prievarta grūsti rašytojo galvą, kaip paprastai kad elgiasi netikęs skaitytojas, galbūt vertėtų įkišti savąją ir pažiūrėti, kas nutiks.

Kitaip tariant, laukas, kurį išmanus skaitytojas nuspręs suarti skaitydamas knygą, nebus tarp kūrinio ir rašytojo, bet veikiau tarp kūrinio ir jo paties: ir nebebus svarbu, ar „dar studentavimo laikais Dostojevskis iš tiesų grobė ir žudė vargšes senutes“? Tu, skaitytojau, pasistenk atsidurti Raskolnikovo vietoje, kad savo kailiu pajustum ir tą siaubą, ir neviltį, ir liguistą skurdą, atmieštą napoleonišku išdidumu, nuo alkio aptemusį protą, vienatvę, aistrą ir nuovargį, kai net pradedama trokšti mirties, kad galėtum palyginti (rezultatai tegu lieka paslaptyje) ne kūrinio veikėjo ir kelias rašytojo gyveni-

mo detales, bet veikėją su savuoju „aš“ – paslaptingu, pavojingu, nelaimingu, išprotėjusiu ir linkusiu į nusikaltimus. Uoliai saugai giliai savyje paslėpęs šį siaubą keliantį tvarinį, nutrenkęs jį į tamsiausius savo sielos užkaborius, kad šiukštu niekas negalėtų įtarti jo buvimo – nei tėvai, nei tave mylintys žmonės – nes kitaip su siaubu nuo tavęs pabėgtų, kaip kad sprunkama nuo pabaisos. Skaitydamas apie Raskolnikovą – ne kaip paskalų mylėtojas, bet kaip geras skaitytojas – pamėgink įsileisti jį į savo vidų, į savo rūsius bei tamsiuosius labirintus, uždaryk jį už savo grotų, kur galėtum jį supažindinti su visomis gėdingiausiomis ir bjauriausiomis savo pabaisomis, o Dostojevskio šmėklas palyginti su savosiomis, kurių šiaip gyvenime tau su niekuo nepavyktų palyginti, nes niekuomet nei vienai gyvai sielai neišdrįstum jų parodyti, net ir tam, su kuriuo leidi naktis, nes kitaip tą pačią akimirką su siaubu nusiplėšęs antlodę ir paskubomis į ją įsisupęs, išgąstingai klykdamas jis kaip galima greičiau ir toliau nuo tavęs spruktų.

Taip Raskolnikovas bent mažumėlę galėtų sumažinti tavo belaisvio gėdą ir vienatvę, kurią kaip įmanydami stengiamės iki gyvos galvos uždaryti giliai viduje. Taip knygos nors kiek palengvintų tavo gėdingų vidinių paslapčių tragediją: ne tu vienas, mielasis, toks, bet ir visi kiti yra bent mažumėlę į tave panašūs: nė vienas žmogus nėra sala, nes kiekvienas mūsų – pusiasalis, kone visas apsuptas juodu vandeniu, kažkaip susijęs ir su kitais pusiasaliais. Rikas Danonas iš mano knygos „Ta pati jūra“ mąsto apie sniego žmogų Himalajų kalnuose:

❖

Pagimdytas moters ant pečių jis tempia tėvus. Net ne ant pečių. Savyje.

Visą gyvenimą privalai juos nešti, ne tik juos, bet ir visą jų kariauną: tėvų tėvus ir anų tėvus. Rusiška matrioška, nėščia iki paskutinės kartos.

Kad ir kur eitų, žingsniuoja nėščias tėvais, gulasi miegoti ar keliasi – nėščias tėvais.

Keliauja ar lieka vietoje – nėščias tėvais.

Naktis iš nakties dalijasi lopšiu su tėvu, guoliu – su motina,

Kol išmuša ir jo paties valanda.

❖

Ir nė neklausk: Ar tai tikrais faktais paremti įvykiai? Ar rašytojo gyvenime tai iš tiesų nutiko? Klausk savęs. Klausk apie save. O atsakymą gali pasilikti sau.

6 skyrius

Dažnai faktai neatitinka tiesos. Jau esu rašęs apie tikrąją močiutės mirties priežastį: 1933-ųjų karštą vasaros dieną Šlomit iš Vilniaus atvyko tiesiai į Jeruzalę. Pastėrusiu žvilgsniu apmetė prakaituotus prekystalius, bruzdančius skersgatvius, perpildytus gerkles laidančių prekiautojų, bliaunančių asilų, mekenančių ožių ir ciepsinčių aukštyn kojom pakabintų viščiukų. Išvydusi papjautoms vištoms iš kaklų almantį kraują, raumeningus rytiečių vyrų pečius, rėkiančių spalvų vaisius ir daržoves ir aplinkui niūksančius kalnus uolėtais šlaitais močiutė akimirksniu paskelbė nuosprendį: „Levantas, pilnas mikrobų."

Močiutė Šlomit Jeruzalėje pragyveno daugiau kaip dvidešimt penkerius metus, matė ir sunkių, ir gražių dienų, bet iki paskutinio atodūsio nei palengvino, nei pakeitė savo nuosprendžio. Pasakojama, kad vos atvykusi į Jeruzalę jau kitą dieną ji davusi seneliui nurodymus, kurių šis nei žiemą, nei vasarą nesiliovė vykdęs iki jųdviejų bendro gyvenimo pabaigos: kas rytą, vos pakirdęs šeštą ar pusę septynių, jis stodavo į nuožmią kovą su mikrobais, kruopščiai išpurkšdamas visus buto kampelius: po močiutės lova, už spintos, sandėliuką, tarp spintelės kojų. Tada puldavo dulkinti čiužinių, patalynės ir lovos užtiesalų. Ir šiandien prieš akis iškyla gyvas vaikystės vaizdas: vienmarškinis, į šlepetes įsispyręs senelis Aleksandras, dar nepradėjus aušti, stypso balkone ir nelyginant Don Kichotas, puldinėjantis vyno maišus, negailėdamas jėgų tvatija paklodes. Užsimojęs mušekliu, tarsi ketintų išlieti visą širdgėlą ir neviltį, jis gausybę kartų vanoja juo patalynę. Už jį visa galva aukštesnė močiutė Šlomit, įsisupusi į šilkinį gėlėtą chalatą, kruopščiai užsagstytą iki paskutinės sagelės, žaliu drugelio pavidalo kaspinu surištais plaukais, tiesi ir tvirta it aristokratiško mergaičių pensionato vadovė, stovi vos keli žingsniai seneliui už nugaros ir be perstogės šūkčioja mūšio lauko nurodymus, kol išplėšiama kasdienė pergalė.

Amžinoje kovoje su mikrobais net ir vaisius su daržovėmis močiutė įprato perlieti verdančiu vandeniu ir nė nemanė jiems pasiduoti. Duoną kartą ar du perbraukdavo rausvame cheminiame tirpale, vadintu „kalis", pamirkytu skudurėliu. Po kiekvieno valgio nepuldavo plauti indų, bet tarsi ruošdama Pesachui ilgai juos virindavo. Net ir save močiutė Šlomit be jokio gailesčio virindavo mažiausiai tris kartus per dieną: vasara ar žiema, atkaklioje kovoje su mikrobais vonią pripildydavo kone verdančio vandens. Močiutė sulaukė žilos senatvės, nes mikrobai ir virusai, iš tolo ją pastebėję, skubėdavo pereiti į kitą gatvės pusę. Kai buvo per aštuoniasdešimt ir jau buvo spėjusi patirti du ar tris širdies smūgius, gydytojas Kromgolcas ją ne juokais įspėjo:

– Mano miela ponia, jei neatsisakysite maudynių verdančiame vandenyje, negaliu atsakyti už tai, kas, apsaugok Dieve, jums gali nutikti.

Net ir įspėta močiutė taip ir neįstengė atsisakyti savo karštųjų vonių. Mikrobų baimė paėmė viršų. Ji numirė virindamasi karštoje vonioje.

Jos širdies smūgis – tai faktas.

Tiesa ta, kad močiutė mirė ne nuo širdies smūgio, bet perlenkusi lazdą dėl švaros. Faktai yra linkę paslėpti nuo mūsų tiesą. Iš tiesų ją pražudė švara. Nors močiutės gyvenimas Jeruzalėje prabėgo su šūkiu „Levantas, pilnas mikrobų", galbūt tai tik byloja apie jos viduje giliai įsiraususią, kruopščiai paslėptą ir nuslopintą tiesą, gyvavusią dar prieš liguistą švaros apsėdimą. Juk močiutė Šlomit į Jeruzalę atvyko iš šiaurės rytų Europos, kur mikrobų, o ką jau kalbėti apie kitus kenkėjus, buvo ne ką mažiau nei Jeruzalėje.

Štai šioje vietoje galbūt ir būtų galima užčiuopti kokią nutrūkusią giją, kurios dėka įmanoma apžvelgti ir bent mažumėlę suvokti, kas gi, išvydus spalvinguosius Rytus su visais jo kvapais, prabudo ne tik močiutės, bet galbūt ir kitų imigrantų širdyse. Visi jie buvo kilę iš pilkšvų, rudeninių Rytų Europos miestelių, štai todėl taip neapsakomai ir pabūgo nežaboto Levanto geidulingumo ir net pradėjo reikalauti geto, tikėdamiesi taip apsisaugoti nuo siaubūno grėsmės.

Grėsmės? Galbūt kaltę apskritai derėtų versti ne tariamai Levanto grėsmei, dėl kurios močiutė visą gyvenimą Jeruzalėje šitaip save kankino ir kas rytą, pietus ir vakarą negailestingai šveitė savo kūną, bet ją taip masinusiems ir viliojusiems kūniškiems apžavams. Iš tiesų ją nenugalimai traukė visos tos rėksmingos prekyvietės, nuo kurių beregint apsvaigdavo galva ir atimdavo žadą. Keliai linko nuo gausybės daržovių, vaisių, prieskoniais gardintų sūrių, aštrių kvapų, gerklę deginančių, nepažįstamų, keistų ir viliojančių patiekalų. O ką jau kalbėti apie tas geidulingas rankas, giliai besirausiančias vaisių, žalumynų, raudonųjų pipirų, prieskoniais pagardintų alyvuogių krūvose ir sugebančias prisikasti iki slapčiausių jų vietų. Viskas apnuoginta: krauju aptekę mėsgaliai, nudyrus odą raudonuojantys be mažiausios gėdos, o kur dar visa viliojanti prieskonių, pagardų ir įvairiausių priedų įvairovė, nuo kurios, regis, galėdavai nesunkiai apalpti, visi tie kartaus, aštraus ir sūraus pasaulio kerai ir magija. Iki vidurių prasiskverbęs kavos aromatas, kuriam, rodos, niekaip nebuvo įmanoma atsispirti, ir nuo įvairiausių pavidalų stiklinių indų, sklidinų spalvotų gėrimų su ledo gabalėliais ir citrinos skiltelėmis, kylantys kvapai. Stiprūs, saulės nugairinti, pusnuogiai turgaus krovėjai, nuo sunkios naštos virpčiojančiais visais raumenėliais, saulėje švytinčiais prakaituotais kūnais. Gal visi tie švaros ritualai močiutei atstojo hermetinį sterilų gaubtą?

Antiseptinį ištikimybės diržą, kurį ji savo valia apsivijo vos atvykusi į Izraelį, užrakino septyniais užraktais ir dar amžiams pradangino raktus?

Taip ir atsitiko – močiutė mirė nuo širdies smūgio: tai faktas. Tik ją pražudė anaiptol ne širdies smūgis, o besaikė švara. O jei tiksliau, net ne švara, bet kruopščiai slopinami geiduliai. O jei dar tiksliau – net ne geiduliai, bet didžiulė jų baimė. O jei visiškai atvirai, nei švara, nei troškimai ir netgi ne jų baimė, bet susikaupusi nuolatinė slapta pagieža – smaugianti, kupina įniršio ir it sunkus užkratas nebepagydoma. Pagieža dėl savo kūno ir aistrų ir baisus pyktis, kad tenka jais bodėtis. Kankinantis, nuodų pritvinkęs pyktis – ir ant belaisvės, ir ant kalėjimo. Metai iš metų slapta graužatis dėl nesulaikomai bėgančių, tuščiai praleistų metų, dėl diena iš dienos vystančio kūno ir nepatenkintų kūniškų geidulių. Vis tie patys tūkstančius kartų išskalbti, išmuilinti, išdezinfekuoti, ištrinkti, virti ir pervirinti geiduliai. Tas pats viliokis Levantas, tas užterštas, prakaitu apsipylęs gyvulys, iki alpulio mielas, bet, ką jau ten kalbėti, pilnas mikrobų.

7 skyrius

Prabėgo kone šešiasdešimt metų, bet atmintyje ir šiandien liko jo kvapas: tereikia jį pašaukti, ir jis pas mane sugrįžta – kiek šiurkštokas, dulkėtas, ypač stiprus ir malonus, primenantis jausmą, apimantį prisilietus prie drobinio maišo. Šis kvapas atmintyje siejasi su poeto Černikovskio odos, tankių garbanų ir ne mažiau tankių ūsų, braižančių mano žandą, prisilietimu. Taip neapsakomai malonu tartum žiemą šiltoje, senoje, prietemoje skendinčioje virtuvėje. Šaulis Černikovskis mirė 1943-ųjų rudenį, kai buvau tik šiek tiek vyresnis nei ketverių, todėl mano išlikusi jutiminė atmintis perėjo kelias transliacijos stotis su itin galingomis antenomis. Šias poetines akimirkas retsykiais man primindavo mama su tėčiu, nes jiems knietėdavo pasigirti prieš pažįstamus, kad štai vaikui tekusi nepaprasta laimė pasėdėti ant Šaulio Černikovskio kelių ir net pažaisti jo garsiaisiais ūsais. Jie nuolat manęs prašydavo patvirtinti, kad jų pasakojimas ne koks prasimanymas:

– Ar prisimeni aną šabo popietę, kai poetas, dėdė Šaulis, užsisodinęs ant kelių, pavadino tave velniūkščiu? Tiesa? („Velniūkštis“, žinoma, meiliai.)

Mano pareiga buvo kartoti vieną ir ta pačią melodiją:

– Taip, kuo puikiausiai prisimenu.

Niekuomet jiems nepriekaištavau, kad mano galvoje likęs vaizdas šiek tiek skiriasi nuo jų. Nenorėjau jų skaudinti.

Tėvų įprotis nuolat sugrįžti prie šios istorijos ir prašyti manęs ją patvirtinti ne tik išsaugojo, bet ir sustiprino anų akimirkų prisiminimą. Jei jie nebūtų tuo taip didžiavęsi, galbūt šis prisiminimas apskritai būtų išgaravęs man iš galvos. Tiesa, jų pasakojimas skyrėsi nuo įstrigusio mano atmintyje. Beje, šis skirtumas tik patvirtina, kad mano prisiminimas nėra vien tėvų pasakojimo atspindys, bet gyvena savo gyvenimą. Jų spektaklis apie didįjį poetą ir mažą berniuką atrodė šiek tiek kitaip nei manyje gyvenantis vaizdas. Vadinasi, mano atminties vaizdas nėra vien jų pasakojimo palikimas. Tėvų scenarijuje pakyla užuolaidos, ir scenoje šviesiapūkis berniūkštis trumpomis kelnytėmis sėdėdamas ant hebrajų poezijos milžino kelių tampo ir pešioja vešlius jo ūsus, kol neapsikentęs poetas pavadina mažylį „velniūkščiu“. Šis gi – o šventas naivume! – atsilygina tuo pačiu ir atrėžia: „Tu pats velniūkštis!“ Pasak tėčio, eilėraščio „Prie Apolono statulos“ autorius štai ką į tai atsakęs: „Atrodo, esame abu teisūs“, ir pabučiavęs mane į galvą. Tėvams šis bučinys pasirodęs pranašišku ženklu nelyginant koks patepimas, sakytum, pats Puškinas jaunajam Tolstojui būtų pakštelėjęs į kaktą.

O štai mano atmintyje išlikusi scena ne tokia sentimentali: tiesą sakant, aš nei sėdėjau ant poeto kelių, nei tampiau jo garsiuosius ūsus. Tai atsitiko dėdės Josefo namuose: netikėtai parpuoliau ant žemės, o krisdamas taip įsikandau liežuvį, kad net pasirodė kraujas. Iš skausmo paleidau gerklę, todėl pralenkęs mano tėvus vaikų gydytojas pagriebė mane nuo žemės ir pakėlė ant savo didžiulių rankų. Puikiai prisimenu, kad būtent jis mane pakėlė – nugara į save, o klykiančia burna – į kambarį. Tada apsukęs į save poetas ir gydytojas pradėjo man kažką kalbėti, bet turbūt tikrai ne apie tai, kaip Tolstojus paveldės Puškino karūną, ir kol aš nenustygdamas vietoje be paliovos spurdėjau jo rankose, jis prievarta mane pražiodė, kitų paprašė atnešti gabalėlį ledo ir apžiūrėjęs žaizdą ramino:

– Tai vieni niekai, tik įdrėskimas. Kaip dabar liejame ašaras, taip netrukus pratrūksime juoku.

Gal todėl, kad poetas kalbėjo už mus abu, gal dėl šiurkščios it maišas ar storas rankšluostis malonios jo žando odos, prisilietusios man prie veido, o visų tikėčiausia dėl stipraus naminio jo kvapo dar ir šiandien galiu jį pašaukti, ir mane išgirdęs jis visuomet sugrįžta (tai ne odekolono po skutimosi, ne muilo ir ne tabako kvapas, bet stiprus ir aštrus kūno aromatas, pripildantis visą kambarį lyg žiemą vištienos sultinys). Greitai nurimau, ir jau netrukus paaiškėjo, kad skaudėjo, kaip ir daugeliu atvejų, daugiau dėl išgąsčio. Mane mažumėlę kuteno tankūs nyčiški poeto ūsai. Tada, kiek atsimenu, gydytojas Šaulis Černikovskis atsargiai ir be ypatingų skrupulų paguldė mane ant dėdės Josefo, profesoriaus Josefo Klauznerio, sofos. Nebepamenu, ar pats

poetas, ar mama man ant liežuvio uždėjo gabalėlį ledo, kurio paskubomis parūpino teta Cipora.

Kiek siekia atmintis, nebuvo ištarti jokie pranašiški žodžiai, verti įsiminti ar cituoti, kuriais tąsyk apsikeitė didysis Atgimimo kartos poetas ir jo mažasis kolega, priklausantis jau susikūrusios valstybės kartai.

Po tos įsimintinos dienos praėjo dveji ar treji metai, kol man pagaliau pavyko ištarti jo vardą – Černikovskis. Kai sužinojau, kad jis poetas, nėmaž nenustebau: anuomet kone kiekvienas buvo arba poetas, arba rašytojas, arba mokslininkas, arba filosofas, šiaip mokytas žmogus ar pasaulio taisytojas. Net ir žinia, kad Černikovskis yra daktaras, man nesukėlė jokio įspūdžio: šiaip ar taip, dėdės Josefo ir tetos Ciporos namuose visi svečiai vyrai buvo arba profesoriai, arba daktarai.

Tiesa, Černikovskis anaiptol nebuvo tiesiog dar vienas daktaras ar dar vienas poetas. Jis buvo vaikų gydytojas tankiais, kiek susivėlusiais plaukais, besišypsančiomis akimis, didelėmis apžėlusiomis rankomis, tankiais ūsais, o ant žandų – sukūringu veltiniu. Jo kvapas buvo tik jam būdingas, ypač stiprus ir malonus.

Ir šiandien vos išvydus poeto Šaulio nuotrauką, portretą ar skulptūrą, kaip man atrodo, stovinčią prie Černikovskio vardo mokyklos, lyg žiemą šilta antklodė mane akimirksniu apsiaučia jo mielas ir šiltas kvapas.

❖

Tėtis, kaip ir didžiai jo gerbiamas dėdė Josefas, labiau vertino plaukuotąjį Černikovskį nei plikąjį Bialiką: jam atrodė, kad pastarasis buvo pernelyg žydiškas poetas, perdėm aimanuojantis dėl diasporos vargų ir netgi mažumėlę „moteriškas“, o štai Černikovskis – tikras žydų ateities poetas, kitaip tariant, vyriškas, kiek patvirkęs, jausmingas ir drąsus atskalūnas, tikras „dioniziškojo prado“ dainius, „besišaipantis graikas“, kaip kartą jį pavadino dėdė Josefas (atrodo, jis pamiršo apie Černikovskio žydišką liūdesį ir jo ne mažiau žydišką polinkį į graikų kultūrą). Tėčiui atrodė, kad Bialikas buvo žydiško pažeminimo, į praeitį nugrimzdusio pasaulio, skurdaus ir bejėgio žydų miestelio dainius (išskyrus nebent „Ugnies rankraštį“, „Mirusiųjų dykumą“ ir „Pasakojimą apie pogromą“, nes juose, kaip tvirtino tėtis, Bialikas tiesiog pritrenkiantis).

Kaip ir daugelis jo sionistinių pažiūrų bendraamžių, tėtis buvo slaptas kanaanietis: žydų miestelis ir viskas, kas su juos susiję, kaip, beje, ir jo naujosios literatūros atstovai Bialikas su Agnonu, jį neapsakomai trikdė ir net kėlė gėdą. Tėtis svajojo apie naujai atgimusią kartą – ne itin painius, tvir-

to sudėjimo, saulės nugairintus, hebrajiškai kalbančius europiečius, o štai visi Rytų Europos žydų atributai turėjo nugrimzti į praeitį. Kone visą gyvenimą tėtis ypač niekino jidiš kalbą ir vadino ją žargonu. Jam atrodė, kad Bialikas tik skurdą apdainuojantis „mirštančių kartų“ poetas, o štai Černikovskis – tikras rytdienos ir aušros „Kanaano nugalėtojams“ pranašas. Jo eilėraštį „Prie Apolono statulos“ tėtis mums deklamuodavo taip ugningai, kad, regis, nė nepastebėdavo, kad be paliovos lankstydamasis prieš Apoloną poetas iš tiesų šlovina Dionisą.

Su odesietišku, panašiu į Žabotinskio užsidegimu Aškenazo tarme tėtis svaidydavosi ir griaudėdavo Černikovskio žodžiais:

Ausyse skambėjo pirmykščių dienų,
Kraujo ir ugnies melodija.

Arba:

Naktis... naktis... naktis dievų.
Be žvaigždelės ir šviesos...

Blyškus kuklaus inteligento veidas akimirksniui įsiliepsnodavo nelyginant vienuolio, širdyje sukirbėjus nuodėmingai minčiai. Trykšdamas nežemiška energija, jis rėkte išrėkdavo: „Krauju už kraują atmokėsiu“. Klausydamas tėčio vos įstengdavau sutramdyti šypseną, mat žodis *tachat* (už) šnekamojoje kalboje dar reiškia ir „užpakalį“. Be to, pabrėždamas žodį „atmokėsiu“ tėtis jį tardavo pabrėžtinai Aškenazo tarme, kirčiuodamas priešpaskutinį skiemenį.

Neteko sutikti nė vieno žmogaus, atmintinai mokėjusio šitiek Černikovskio eilių, kaip tėtis. Atrodo, kad mokėjo jų daugiau net už patį poetą, be to, deklamuodavo jas ypač jausmingai ir aistringai.

– Mūzų gausiai apdovanotas, muzikalus poetas, nesuvaržytas ir neturintis jokių tremties kompleksų, be mažiausios gėdos šlovinantis meilę ir net kūniškus malonumus, – samprotavo tėtis. – Černikovskis niekuomet nemindžikuoja vietoje ir nepalikdamas vilties nesisukioja įvairių vargų bei vargelių klampynėje.

Panašiomis akimirkomis mama kiek skeptiškai stebėdavo tėtį, sakytum, tokia aistra jai būtų kėlusi nuostabą, bet, regis, suprasdavo, kad teisingiau būtų patylėti.

❖

Tėtis buvo tipiškas litvakas, be to, jis be galo mėgo ir patį žodį „tipiškas“ (Klauznerių šeima buvo kilusi iš Odesos, prieš tai – iš Lietuvos, o kadaise,

atrodo, iš Matersdorfo, šiandieninio Matersburgo, Austrijos rytuose, prie sienos su Vengrija). Tėtis buvo jautrus ir greitai įsikarščiuojantis žmogus, ypač niekinęs bet kokią mistiką ir magiją. Stebuklai jam atrodė ne kas kita kaip įvairiausių sukčių ir akių dūmėjų veikla. Chasidų pasakojimai apie stebuklus buvo ne daugiau nei folkloras, o ir patį žodį „folkloras" jis tardavo su ta pačia panieka, su kuria tardavo, tarkime, „žargonas", „ekstazė", „hašišas" ar „intuicija".

Mama jo atidžiai klausydavosi, bet užuot ką pasakiusi, tik apdovanodavo mus savo liūdnąja šypsena, o kartais man vienam pašnabždėdavo:

– Tavo tėtis be galo protingas ir logiškai mąstantis žmogus.

Prabėgus metams po mamos mirties, kai dingo tėčio optimizmas ir pomėgis be perstojo tauškėti, netikėtai pasikeitė ir jo pažiūros, sakytum, prisitaikydamos prie mamos būdo. Sykį viename iš Nacionalinės bibliotekos rūselių tėtis aptiko nežinomą garsaus jidiš rašytojo Pereco[18] rankraštį. Paaiškėjo, kad tai garsaus rašytojo jaunystės užrašai, kuriuose tarp įvairiausių eskizų, keverzonių bei poetinių bandymų buvo ir niekam nežinomas jo apsakymas „Kerštas". Taigi kelerius metus apie šį savo atradimą tėtis rašė daktaro disertaciją. Pamažu nutolo nuo jaunojo Černikovskio audrų bei polėkių, vis daugiau gilinosi į tolimų tautelių mitus ir pasakojimus, susidomėjo jidiš literatūra, sakytum, būtų išsivadavęs iš anksčiau jį varžiusių rėmų, ir pasinėrė į paslaptingą, mistikos kupiną Pereco kūrybos ir chasidų pasakojimų pasaulį.

Kai šabo dienas leisdavome dėdės Josefo namuose Talpijot kvartale, tėtis be paliovos mus lavino, stengdamasis paversti mus šviesos vaikais, koks ir pats buvo. Tėvai neretai ginčydavosi literatūrinėmis temomis. Tėtis mėgo Šekspyrą, Balzaką, Tolstojų, Ibseną ir Černikovskį. Mamai labiau patiko Bialikas, Šileris, Turgenevas, Čechovas, Strinbergas, Gnesinas ir ponas Agnonas iš Talpijot kvartalo, gyvenęs tiesiai priešais dėdės Josefo namus, bet, kaip man atrodė, tarp jųdviejų niekuomet nebuvo didelės draugystės.

Kai jiedu, profesorius Klauzneris ir ponas Agnonas, netyčia susitikdavo kokiame skersgatvyje, akimoju aplinkui įsiviešpataudavo arktinis mandagumo šaltis – kilstelėję skrybėles, jie nežymiai vienas kitam linktelėdavo, nors giliai širdyse slapčia vienas kitam linkėdavo atsidurti amžinosios užmaršties prarajoje. Dėdė Josefas nemėgo Agnono, nes jo kūriniai jam atrodė beviltiškai pasenę, provincialūs, panašūs į koketiškas kantoriaus giedojimo vingrybes.

[18] I. L. Perecas (1852–1915) – vienas pagrindinių jidiš literatūros atstovų, pjesių autorius. Kūriniuose ryški Rytų Europos miestelio (štetlo) tematika, jaučiama chasidų pasaulėžiūra (vert. past.).

Griežtamas dantį ponas Agnonas to niekuomet nepamiršo, kol galiausiai romane „Šira“ ėmė ir pakabino dėdę Josefą ant vieno iš savo ironiškų kabliukų, sukurdamas juokingą profesoriaus Bachlamo paveikslą. Savo laimei dėdė Josefas pačiu laiku spėjo išeiti anapilin, taip išvengdamas grėsusio jį užvaldyti sielvarto. O štai ponas Agnonas išgyveno dar ilgas dienas ir metus, laimėjo literatūrinę Nobelio premiją, užsitarnavo pasaulinę šlovę, bet vis tiek buvo priverstas ir toliau griežti dantį, kas neabejotinai nutiko tą dieną, kai jų nedidelė gatvelė, jų siaurutis akligatvis Talpijot kvartale buvo pavadintas Klauznerio vardu. Nuo tos dienos iki pat mirties jam buvo lemta vadintis rašytoju Šmueliu Josefu Agnonu iš Klauznerio gatvės.

Dar ir šiandien, tarsi pasityčiojimas, Agnono namas stovi pačiame Klauznerio gatvės viduryje. O štai Klauznerio namas buvo nugriautas, o jo vietoj iškilo paprastas, niekuo neišsiskiriantis daugiabutis pastatas – tiesiai priešais Agnono namus Klauznerio gatvėje.

8 skyrius

Kas antrą ar trečią šeštadienį pėsčiomis keliaudavome į Talpijot kvartalą, į nedidelę dėdės Josefo ir tetos Ciporos vilą. Nuo mūsų namų Kerem Avrahame iki tolimojo Talpijot kvartalo buvo maždaug šeši septyni kilometrai. Anuomet tai buvo nesaugus rajonas: į pietus nuo Rechavijos ir Kirjat Šmuelio kvartalų, nuo Miškenot Šeananim malūno driekėsi svetimos Jeruzalės erdvės: Talbija, Abu Toras, Katamonas, Vokiečių kolonija, Graikų kolonija, Baka (sykį mokytojas, ponas Avišeris, paaiškino, kad Abu Toro pavadinimas yra kilęs nuo vieno didvyrio, pavadinto Tėvu jaučiu; Talbija kadaise buvusios vieno žmogaus vardu Taleb valdos; Baka arabų kalba reiškia vaiduoklių slėnį; arabiškas pavadinimas Katamonas yra kilęs nuo graikų kalbos žodžio „kata mons“ ir reiškia „šalia vienuolyno“). O dar toliau į pietus, už visų šių svetimų pasaulių, už tamsiųjų kalnų, pačiame pasaulio pakrašty, nedrąsiai švietė pavieniai žydų taškeliai: Makor Chaimas, Talpijot, Arnona ir Ramat Rachelės kibucas, besišliejantis kone prie Betliejaus. Iš mūsų namų Talpijot kvartalo nebuvo matyti, tik nedidelė pilka masė, o ant aukščiausios kalvos – kelios medžių viršūnės. Sykį vakare bakstelėjęs pirštu į horizontą mūsų kaimynas inžinierius ponas Fridmanas parodė kelis tolumoje mirksinčius sunkiai įžiūrimus žiburėlius, pakibusius kažkur tarp dangaus ir žemės, ir tarė:

– Ana ten buvo įkurta karinė Alenbio stovykla, o štai ten veikiausiai šviečia Talpijot arba Arnonos žiburėliai. Jei ir vėl kiltų neramumai, jiems būtų išties nelengva. O ką jau kalbėti, jei prasidėtų karas.

❖

Paprastai iš namų išeidavome po pietų, kai visas miestas, pasinėręs į popietinį šabo snūdą, slėpdavosi po nuleistomis žaliuzėmis. Miesto gatvėse ir kiemuose tarp akmeninių pastatų su prilipusiomis prie jų pašiūrėmis viešpataudavo mirtina tyla. Sakytum, visa Jeruzalė būtų uždaryta po permatomu stikliniu gaubtu.

Perėję Geulos gatvę patekdavome į skurdų ultraortodoksų apgyventą skersgatvių raizginį viršutinėje Achvos kvartalo dalyje. Tekdavo panardyti pro skalbinių virves, gausiai nukarstytas juodais, geltonais ir baltais skalbiniais, ir surūdijusius apleistų balkonų bei laiptų turėklus. Toliau traukdavome per Zichron Mošės kvartalą, virš kurio amžinai tvyrodavo neturtingiems aškenaziams įprastų patiekalų, čolnto, barščių, keptų česnakų, svogūnų ir raugintų kopūstų, tvaiko debesis, kol galiausiai kirsdavome Neviim gatvę. Antrą valandą popiet Jeruzalėje nebuvo matyti nė gyvos dvasios. Perėję Neviim toliau leisdavomės Štrauso gatve, kurioje nuo senų pušų sienos viešpataudavo amžina prietema. Netrukus prieš akis iškildavo pilkšva akmeninė pertvara, už kurios stūksojo protestantiška seserų diakonesių ligoninė, o už jos toliau driekėsi niūri ligoninės „Bikur Cholim“ siena, kurios puikiąsias varines duris puošė dešimties Izraelio genčių simboliai. Gatvėje tvyrodavo nuo ligoninių sklidęs aštrus vaistų, senatvės ir lizolio kvapas. Pralenkę garsiąją drabužių parduotuvę „Maajan štub“ pereidavome į kitą Jafos gatvės pusę, kur stabtelėdavome prie knygų parduotuvės „Achjasan“, suteikdami galimybę tėčiui bent trumpam paganyti akis į vitrinoje suguldytas naujas hebrajiškas knygas. Toliau judėdavome Karaliaus Jurgio gatve, pavymui palikdami prabangias parduotuves, kavines su prašmatniais šviestuvais bei turtingas įmones – visa šabo garbei būdavo ištuštėję ir uždaryta. Nepaisydamos net geležinių grotų prabangios vitrinos viliojo svetimų pasaulių kerais, tolimų žemynų mirksniais bei ryškiais, triukšmingais miestais, įsikūrusiais prie didelių upių. Ten, toli nuo netvarkos, nelaimių ir išpuolių, gyveno malonios, elegantiškos moterys ir turtingi ponai, kurie nepažino nepritekliaus ir kuriems, sukandus dantis, neteko dėti grašio prie grašio. Nepakeliama našta jų nespaudė Izraelio pionierių ir savanorių įstatymai, jie buvo laisvi nuo jišuvo išpirkos, ligonių kasų mokesčio bei maisto talonėlių. Leido sau nerūpestingas dienas jaukiuose namuose čerpiniais stogais su kaminais arba erdviuose naujų di-

džiulių pastatų kilimais išklotuose butuose, kurių duris varstė mėlyna uniforma vilkintis durininkas, liftininkas raudonu kostiumu prižiūrėjo liftą, o visas pulkas ekonomių, virėjų, namų prižiūrėtojų ir tarnaičių nėrėsi iš kailio rūpindamiesi visų šių ponų ir damų gerove, o šie tik mėgavosi ir gyveno savo malonumui. Ne taip, kaip mes čia.

Karaliaus Jurgio gatvėje, vokiškoje Rechavijoje ir turtingame arabiškame Talbijos kvartale viešpataudavo visai kitokia tyla, nėmaž nepanaši į tą, kuri šabo popietėmis plevendavo virš skurdžių aškenaziškų kvartalų. Tuščią Karaliaus Jurgio gatvę šabo popietėmis užguldavo erzinanti paslaptinga, užsienietiška tyla, o jei tiksliau, britiška ramybė. Vaikystėje man atrodė, kad Karaliaus Jurgio gatvė – ne tik dėl savo pavadinimo – yra nelyginant Londono, mano pažinto tik iš kino filmų, tęsinys. Joje viena paskui kitą driekėsi aukštų namų eilės ir darni, šlovę liudijanti iš abiejų gatvės pusių stūksančių vienodų pastatų rikiuotė. Ten nė su žiburiu nebuvo matyti skurdžių ir tarsi raupsuotasis apleistų kiemiūkščių, užkimštų šlamštu ir šiukšlėmis. Čia, Karaliaus Jurgio gatvėje, negrėsė nugriūti balkonai, akių nebadė nutrintos langinės, primenančios bedantę senio burną. Pro apleistus langus prašalaičiui nesiverdavo vargana namų buitis: sulopyti lovų užtiesalai, įvairiaspalviai skudurai, kaip papuola sugrūsti baldai, suodinos keptuvės, apipeliję moliniai indai, aplankstyti emaliuoti puodai ir visa gausybė surūdijusių skardinių. Abiejose Karaliaus Jurgio gatvės pusėse driekėsi didingi, bet skoningi vienodų namų fasadai. Durys, karnizai, langai su prabangiomis užuolaidomis – visa čia liudijo turtą, šlovę, prislopintus balsus, prabangius audinius, minkštus kilimus, brangius indus ir geras manieras.

Prie įėjimų kabėjo juodos stiklinės lentelės su advokatų kontorų pavadinimais, gydytojų, notarų, tarpininkų ir garsių užsienio firmų agentų pavardėmis.

Pralenkdavome našlaičių namus „Talita kumi“ (tėtis visuomet puldavo aiškinti, ką reiškia šis pavadinimas, pamiršęs, kad tą patį jau kalbėjo prieš dvi savaites ir prieš du mėnesius. Mama, būdavo, jį sudraudžia: „Pakaks, Arie, jau girdėjome, dar kiek ir nuo tavo aiškinimų bus ne „Talita kumi“, bet „Talita numi“[19]). Toliau keliaudami praeidavome Šiberio duobę ir Fromino namus, kuriuose vėliau laikinai įsikurs mūsų Knesetas, kol pasiekdavome apvalius Laiptų namus, bylojusius apie vokiškai griežtą, ekonomišką skonį. Akimirksniu stabtelėję akimis perbėgdavome senamiesčio sienas, stūksančias už musulmoniškų Mamilos kapinių, bet jau netrukus vienas kitą paraginę

[19] *Talita kumi* (aram.) „mergaite, kelkis“. Tai Jėzaus žodžiai, ištarti mirusiai mergaitei (Lk 8, 54). *Talita numi* „mergaite, miegok“ (vert. past.).

paskubėti („Jau be penkiolikos trys! O kelias dar labai tolimas!) traukdavome toliau – pro Jašurun sinagogą, pusapvalę aikštę priešais Žydų agentūrą (tėtis prislopintu balsu man šnabždėdavo, kad čia įsikūrusi mūsų valdžia: daktaras Chaimas Vaismanas, Kaplanas, Šertokas, o kartais atvyksta net pats Dadivas Ben Gurionas. Čia plakanti žydų valdžios širdis, gaila, kad nepakankamai stipriai. Tėtis man aiškindavo, kad tai yra „šešėlinė vyriausybė", ir kas netrukus mums nutiks, kai britai pagaliau „geruoju ar piktuoju" iš čia išsinešdins).

Toliau leisdavomės pastato „Terra Sancta" link (po Nepriklausomybės karo šiame pastate tėtis išdirbo kone dešimtį metų. Tąsyk Jeruzalė buvo patekusi į apgultį, todėl buvo atkirstas kelias į universitetą ant Skopo kalno. Nacionalinės ir universiteto bibliotekų Spaudos skyrius laikinai prisiglaudė trečiajame „Terra Sancta" aukšte). Pakulniavę kokią dešimtį minučių pasiekdavome apvalaus fasado Dovydo pastatą, ties kuriuo, galima sakyti, baigdavosi miestas. Toliau iki traukinių stoties Emek Refaim slėnyje driekėsi tušti laukai. Kairėje pusėje, Jamin Mošė kvartale, išskėtęs rankas tarsi vaiduoklis stirksojo vėjo malūnas, o kiek tolėliau iš dešinės slėnyje driekėsi paskutinieji Talbijos kvartalo pastatai. Išsigavus iš žydų kvartalo, visus apgaubdavo nebyli įtampa, sakytum, kirtę nematomą sieną būtume patekę į svetimą žemę.

Šiek tiek po trijų jau žingsniuodavome keliu, vingiuojančiu pro senovinio turkų chano rūmų griuvėsius, virš kurių tiesdamasi į dangų stūksojo škotų bažnyčia, o šalimais nebeveikianti traukinių stotis: čia paprastai viešpataudavo kitokia šviesa, blausesnė ir niūresnė. Ši vieta mamai kažkodėl primindavo balkanišką musulmonų skersgatvį kažkuriame Vakarų Ukrainos miestelyje, kuriame jai teko šiek tiek gyventi. Čia tėtis neištvėręs vis iš naujo pradėdavo pasakoti apie osmanų valdymą Jeruzalėje, apie Džimel Pašos priespaudą, nukirstas galvas ir lazdomis uždaužytus žmones. Susibūrus gausiai smalsuolių miniai, visi šie baisumai vykdavo didžiulėje grįstoje aikštėje, priešais traukinių stotį, kurią, kaip žinoma, osmanų valdžiai sutikus, pastatė Jeruzalės žydas vardu Josefas ben Navonas.

Nuo traukinių stoties aikštės toliau traukdavome Hebrono keliu. Pralenkdavome įtvirtintą britų valdžios administracijos pastatų kompleksą ir tvora aptvertas cisternas, virš kurių kybojęs plakatas trimis kalbomis skelbė: VACUUM OIL. Hebrajiškai šį užrašą buvo galima perskaityti kaip raginimą pakilti „vekum", todėl kaskart jį išvydęs tėtis sunkiai įstengdavo suvaldyti šypseną:

– Ar atsirastų bent vienas kvailys, kurį šis užrašas galėtų prikelti?

Nelaukdamas atsakymo pats ir atsakydavo:

– Iš tiesų tai čia angliški žodžiai „vacuum oil“, bet hebrajų kalba rašomos tik priebalsės, o tikrąją žodžių reikšmę nulemia diakritiniai ženklai.

Ir nieko nelaukęs dar pridurdavo:

– Štai ir dar vienas įrodymas, kad jau pats metas nelaimingosios hebrajų kalbos rašybą kuo greičiausiai pakeisti pagal europietišką rašymo stilių: būtina rašyti balses, kurios ir padėtų taisyklingai ištarti. Tai būtų tikra kelių policija, reguliuojanti rašybą. Beje, ant karališkųjų geležinkelių garvežių įprasta rašyti „inflammable“ (degus; greitai užsidegantis), o štai biurokratine hebrajų kalba įspėjama „gali susijaudinti“ – štai taip.

Toliau į dešinę raitėsi siauros stačios gatvelės, vedančios į arabišką Abu Tor kvartalą, o kairėje viliojo jaukūs Vokiečių kolonijos skersgatvėliai, primenantys tykų bavarišką kaimą, aidintį nuo paukščių čirenimo, šunų lojimo ir gaidžių giedojimo. Ten buvo gausu karvelidžių, o pro kiparisų bei pušų properšas šen bei ten švietė raudonų čerpių stogai. Tankių medžių šešėliuose glaudėsi akmeninėmis sienomis apsupti kiemeliai. Kiekvienas namas čia turėjo rūsį ir palėpę, kuriuos paminėjus, širdyje sukildavo ilgesys kiekvienam, atvykusiam iš kraštų, kur vargu ar būtum galėjęs sutikti žmogų, po namu neturintį tamsaus rūsio, o virš galvos palėpės, o kur dar sandėliukas, komoda, skrynia, sieninis laikrodis ar šulinys su šalimais styrančia gerve.

Toliau Hebrono keliu patraukę į pietų pusę praeidavome pro didelius rausvus tašytų akmenų namus, kuriuose gyveno turtingi efendžiai ir arabai krikščionys, įvairių profesijų žmonės, aukšto rango britų valdžios pareigūnai, Aukščiausiosios arabų tarybos nariai: Mardam bei al-Matnaui, chadžas Rašedas al-Afifis, gydytojas Emilis Aduanas al-Bustanis, advokatas Henris Tauvilis Tutachas ir kiti Bakos kvartalo turtuoliai. Paprastai šeštadieniais čia dirbdavo visos parduotuvės, o iš kavinių sklisdavo garsus juokas ir muzika, sakytum, šabas būtų pasilikęs už menamos sienos, pastojusios jam kelią kažkur ten, tarp Jamin Mošė kvartalo ir škotų bažnyčios.

Sykį ant plataus grindinio dviejų senų pušų pavėsyje, priešais vieną kavinių, prie žemo medinio staliuko ant šiaudinių kėdžių sėdėjo trys keturi pusamžiai vyrai rudais kostiumais. Prie kelnių sagos kilpos kiekvienas turėjo prisisegęs po auksinę grandinę, it vaivorykštė išlinkusią aplink bambą ir nutrūkstančią liemenės kišenėje. Sutiktieji ponai iš storų stiklinių gurkšnojo saldžią arbatą arba iš puošnių mažyčių puodelių kavą ir ant priešais stūksančios lentos mėtė kauliukus. Tėtis juos mandagiai pasveikino arabiškai, nors jo ištarti žodžiai mano ausyse nuskambėjo itin rusiškai. Ponai akimirkai nutilo, mažumėlę nustebę tarpusavyje susižvalgė, o vienas neaiškiai kažką sumurmėjo – gal ištarė kokį žodį, o gal tiesiog atsakė į mūsų pasveikinimą.

Maždaug pusę keturių jau žingsniuodavome palei vielinę karinės Alenbio stovyklos tvorą, britų valdžios citadelę pietinėje Jeruzalės dalyje. Ant savojo kilimėlio jau ne kartą buvau užėmęs, nugalėjęs ir nusiaubęs šią stovyklą, virš jos pergalingai iškėlęs žydų vėliavą. Būtent iš čia, Alenbio stovyklos, kurią naktį netikėtai užimdavo mūsų pajėgos, puolimus pratęsdavau pačioje svetimšalių valdžios širdyje, leisdamas būrius į įtvirtintus komisaro rūmus ant Blogosios tarybos kalno[20]. Iš užimtos Alenbio stovyklos mano batalionai jį dar ir dar kartą apsupdavo kvapą gniaužiančiu manevru, kitas gausiai ginkluotas būrys puldavo rūmus iš vakarų, o dar vienas netikėtai užgriūdavo nuo rytinių dykumos kalvų, pačių Judėjos dykumos pakraščių.

Būdamas kiek vyresnis nei aštuonerių, paskutiniaisiais britų mandato metais, galiniame mūsų namo kieme su dviem draugais, mano paslapties bendrininkais, pastačiau siaubingą raketą. Raketą nutaikėme į Bakingemo rūmus Londone (tėčio žemėlapių kolekcijoje buvau aptikęs ir detalų Londono centro žemėlapį).

Tėčio rašomąja mašinėle Jo Karališkajai Didenybei Anglijos karaliui gerbiamam Jurgiui Šeštajam iš Vindzorų rūmų parašiau mandagų laišką (tiesa, hebrajų kalba, bet tikėjausi, kad atsiras, kas jam jį išverstų): jei ilgiausiai per šešis mėnesius nepasitrauksite iš mūsų žemės, mūsų teismo diena virs visos Didžiosios Britanijos teismo diena. Tiesa, mūsų projektas nebuvo įgyvendintas, nes taip ir nepavyko sukurti tinkamo paleidžiamojo aparato (mūsų tikslas buvo taikyti į Bakingemo rūmus, bet nieku gyvu ne į niekuo dėtus žmones). Iškilo klausimas, kaip tą raketą įjungti ir paleisti iš Amoso ir Ovadijo gatvių sankirtos Kerem Avrahamo kvartale, ir nuskraidinti iki tikslo, į patį Londono centrą. Vis dar kunkuliavome nuo savo technologinės pažangos, kai netikėtai britai patys atėjo į protą ir susigriebė kuo greičiau palikti mūsų kraštą. Taip Londonui pavyko išvengti prasiveržusio mano tautinio pykčio ir raketos, surinktos iš seno šaldytuvo ir dar senesnio dviračio detalių.

❖

Šiek tiek prieš keturias iš Hebrono kelio pasukdavome į kairę ir pagaliau pasiekdavome Talpijot kvartalą, kur abiejose kelio pusėse augo tamsūs kiparisai, o jų viršūnėse lengvutis vakarų vėjelis visuomet grodavo šlamesio

[20] Blogosios tarybos kalnas – kalva Jeruzalėje Abu Toro kvartale, ant kurios, pasak legendos, stovėjo aukščiausiojo kunigo Kajafo namai, kur Judas surengė sąmokslą prieš Jėzų.

melodiją, kėlusią man nuostabos, kuklumo ir pagarbios baimės jausmus. Anomis dienomis Talpijot kvartalas buvo tylus užkampis, atokus nuo miesto bei prekybos centrų, glaudęsis prie pačių Judėjos dykumos pakraščių. Talpijot kvartalas iškilo pagal Europos gyvenamų rajonų planą ir buvo skirtas ramiam mokslininkų, gydytojų, rašytojų ir mąstytojų gyvenimui. Abiejose gatvių pusėse driekėsi nedideli vienaaukščiai namai, apsupti nuostabių sodelių, ir kiekviename jų, taip bent jau piešdavo mūsų, neturtingųjų, vaizduotė, ramiai sau gyveno po kokį garsų tyrinėtoją, profesorių ar pasaulinio garso mokslininką, koks buvo ir mūsų dėdė Josefas. Nors jis ir neturėjo vaikų, jo vardas skambėjo visame krašte ir net tolimose šalyse buvo išversti jo darbai ir išmintis.

Pasukę į dešinę kildavome Korė Hadorot gatve, kol pasiekdavome pušų giraitę, o iš ten patraukdavome į kairę, ir štai jau netrukus prieš mus iškildavo garsiojo dėdės namas. Mama, būdavo, įspėja:

– Dar dešimt minučių iki keturių, gal jie dar ilsisi? Gal vertėtų šiek tiek pasėdėti sodelyje ir luktelėti?

Arba:

– Šiandien kiek pavėlavome. Jau penkiolika po keturių, virdulys ten, žinoma, seniai burbuliuoja, o teta Cipora jau nešioja vaisius.

Iš abiejų vartų pusių lyg du sargybiniai augo Vašingtono palmės, už kurių tarp tujų gyvatvorės iki pat plačių laiptų driekėsi platus takas. Užlipę jais iki verandos, traukdavome prie durų, ant kurių dailioje varinėje lentelėje didelėmis raidėmis buvo išgraviruotas dėdės Josefo devizas: JUDAIZMAS IR HUMANIZMAS.

Ant tų pačių durų žemiau kabėjo mažesnė, bet blizgesnė varinė lentelė, ant kurios hebrajiškomis ir lotyniškomis raidėmis buvo išgraviruota:

Profesorius daktaras Josefas Klauzneris

❖

Dar žemiau, ant nedidelio popieriaus lapelio, pritvirtinto segtuku, apvali tetos Ciporos rašysena ragino:

Maloniai prašytume nuo antros iki ketvirtos valandos popiet mūsų netrukdyti. Ačiū.

9 skyrius

Dar dėdės Josefo namų prieškambaryje mane apimdavo pagarbi baimė, todėl pati širdis liepdavo nusiauti batus ir vienomis kojinėmis, užgniaužus kvapą ir kietai sučiaupus lūpas, kaip ir dera, ant pirštų galiukų įtipenti į vidų.

Be rudos medinės pakabos, šalia įėjimo į visas puses išskleidusios savo šakas, nedidelio ant sienos kybančio veidrodėlio bei tamsaus kilimo, prieškambaris buvo perpildytas knygų: nuo grindų iki aukštų lubų lentyna ant lentynos, o jose – knygos knygelės pačiomis įvairiausiomis kalbomis, net ir tokiomis, kurių raidžių anksčiau nebuvo tekę matyti. Vienos stačios, kitos – ant šių suguldytos. Vienos – svetima kalba ir itin puošniais viršeliais. Kitoms teko ne tokia lengva dalia – grūsdamosi ir sprausdamosi nelyginant pabėgėliai nelegalių imigrantų laivo gultuose, būdavo, jos stebi tave liūdnu žvilgsniu. Vienos jų storos, keliančios pagarbą, aptrauktos oda ir išgraviruotos aukso raidėmis. Kitos gi plonytės, silpnais popieriniais viršeliais. Dalis jų tarsi turtingi, puošnūs ir elegantiški ponai, kitos – tikros nuskurdėlės išblukusiais ir apskurusiais viršeliais. O tarp ir už jų dar visa krūva knygiūkščių, brošiūrų, žurnalų bei žurnaliūkščių tarytum prakaituota ir triukšminga minia, besispiečianti aikštės ar turgaus pakraščiuose.

Prieškambaryje buvo vienintelis langas geležinėmis grotomis, panašus į atsiskyrėlio vienuolio langiūkštį, pro kurį vėrėsi melancholiški sodo krūmai. Čia mus, o ir kitus svečius sutikinėdavo teta Cipora, miela senyvo amžiaus moteriškė šviesiu veidu bei storomis šlaunimis, paprastai vilkėjusi pilka suknele, pečius apsisiautusi juoda skarele, perdėm rusiška, ir žilais, į nedidelį kuodelį susuktais plaukais. Pirma vienas, paskui kitas bučiniui atkištas žandas, o geraširdiškame apskritame veide neblėstanti maloni šypsena. Ji visuomet pirmoji pasiteiraudavo, kaip laikomės, bet paprastai nesulaukusi atsakymo jau nuo slenksčio pranešdavo, kaip gyvuoja mūsų brangusis Josefas: esą ir vėl visą naktį nesumerkęs akių, kad pagaliau po šitiek kančių susitvarkęs jo virškinimas, kad sulaukęs kažkokio labai žymaus profesoriaus iš Pensilvanijos laiško, kad ramybės neduoda tulžies akmenys, kad rytoj iki pietų turintis užbaigti didelį ir be galo svarbų straipsnį Rabidovičiaus redaguojamam žurnalui „Mecūda“, kad ir šįsyk nusprendęs nekreipti dėmesio ir ranka numoti į didelį Icchako Zilberšlago įžeidimą, arba, atvirkščiai, pasiryžęs kaip reikiant atsikirsti į vieno iš gaujos „Brit Šalom“ vadeivų įžeidimą.

Po šių trumpų žinių maloniai šypsodamasi teta Cipora kviesdavo mus sekti jai įkandin, kad ir patys akis į akį galėtume pasikalbėti su dėde Josefu:

– Josefas laukia jūsų kambaryje, kur paprastai ilsisi, – pakylėtai paskelbdavo Cipora.

Arba:

– Josefas svečių kambaryje, kur jau yra ponas Krupnikas, sutuoktiniai Natanjahu, ponas Joničmanas ir sutuoktiniai Šochetmanai, o dar pakeliui – visas pulkas gerbiamų svečių.

Retsykiais teta ragindavo:

– Jau nuo šešių ryto jis sėdi užsidaręs savo darbo kambaryje, net pusryčius jam teko ten nunešti, bet nieko tokio, nieko tokio, jūs vis tiek pas jį užsukite, eikite, eikite, jis labai apsidžiaugs, jam visuomet miela jus matyti. O ir man bus ramiau, kad bent trumpam liausis dirbęs ir nors mažumėlę atsipūs, nes vis labiau nesirūpina savo sveikata. Visiškai savęs nebesaugo.

❖

Prieškambaryje buvo dvejos durys: vienos jų, stiklinės, papuoštos gėlėmis, vedė į svetainę; antrosios, sunkios, tamsios ir atšiaurios, kviesdavo užsukti į profesoriaus darbo kambarį arba „biblioteką“, kaip kartais šis buvo vadinamas.

Dėdės Josefo kambarys vaikystėje man priminė išminties rūmų menę: sykį tėtis man pašnabždėjo, kad dėdės bibliotekoje yra daugiau kaip dvidešimt penki tūkstančiai tomų: tarp jų senų ir itin vertingų knygų, tarkime, mūsų literatūros didžiųjų rašytojų ir poetų rankraščiai ar pirmieji leidiniai su asmeninėmis autorių dedikacijomis. Pasitaikė ir knygų, kurios įvairių gudrybių dėka slapta buvo išgabentos iš sovietinės Odesos ir aplinkkeliais pristatytos čia. Toli gražu ne vienas retas ir vertingas leidinys: pasaulietinė ir religinė literatūra, bemaž visa Izraelio ir pasaulio tautų išmintis; knygos, kurias dėdė įsigijo dar Odesoje ar Heidelberge, pirko Lozanoje, Berlyne, Varšuvoje, užsisakė iš Amerikos, ir tokios, kurias vargu ar apskritai kur būtų galima rasti, nebent Vatikane, hebrajų, aramėjų, sirų, senąją ir naująja graikų kalbomis, sanskritu, lotynų, Viduramžių arabų, rusų, anglų, vokiečių, ispanų, lenkų, prancūzų, italų ir dar visa gausybė kalbų bei tarmių, kurių nė pavadinimo nebuvo tekę girdėti, pavyzdžiui, ugaritų, slovėnų, kanaaniečių, maltiečių ir bažnytine slavų.

Dėdės bibliotekoje viešpatavo griežta ir asketiška tvarka: tiesios ir juodos knygų lentynos, nuo grindų iki lubų, net virš durų ir langų. Tyli ir pedantiška didybė, nepripažįstanti nei juokų, nei lengvabūdiškumo. Visi, net ir pats dėdė Josefas, čia kalbėdavo pašnibždomis.

Aštrus bibliotekos kvapas lydės mane visą gyvenimą: persisunkęs dulkėmis ir išmintimi, gyvas uždaro, tylaus, mokslui pašvęsto vienuoliško gyvenimo aromatas. Iš šių žinių ir išminties gelmių sklido rūsti anapusinio

pasaulio tyla, nesuprantamai murmėjo anapilin pasitraukusių išminčių lūpos, liete liejosi slapčiausios, dulkių nugultos kūrėjų mintys, vėsiais pirštais švelniai lietė į praeitį nugrimzdusių kartų troškimai.

Iš šio darbo kambario pro tris siaurokus aukštus langus tamsiomis užuolaidomis vėrėsi vaizdas į liūdnoką, mažumėlę apleistą sodą, už kurio tvoros driekėsi neaprėpiama laukinė Judėjos dykuma ir uolėti skardžiai; pamažėle leisdamiesi žemyn, jie galiausiai nuskęsdavo Negyvosios jūros platybėje. Sodą supo aukšti kiparisai, besišnabždantys su pušimis, tarp jų kur ne kur augo oleandrai, laukinės žolės, rausvi apleisti krūmai, dulkėtos tujos, vingiavo pilki žvirgždėti takiūkščiai, pūpsojo medinis staliukas, trūnijęs nuo gausaus žiemos lietaus, į žemę kabinosi senas, sulinkęs, pusiau nudžiūvęs kiniškas alyvmedis. Net ir per patį vasaros sausrymetį šis sodas atrodė rusiškai šaltas ir slogus. Bevaikiai dėdė Josefas su teta Cipora maisto atliekomis jame vaišino apylinkės katinus, bet nė sykio neteko pastebėti, kad būtų ėję į jį pasivaikščioti ar gaivinami malonaus vakaro vėjelio ilsėjęsi ant vieno iš dviejų išblukusių suolelių.

Tik aš vienintelis prailgusiomis šabo popietėmis, pasprukęs nuo svetainę pripildžiusių mokslinių pašnekesių, ilgas valandas jame braidydavau. Tankiuose krūmynuose medžiojau tigrus, po akmenimis ne sykį aptikau senus rankraščius ir svajojau šturmu paimti už tvoros stūksojusias kalvas.

Visos keturios aukštos bibliotekos sienos nuo krašto iki krašto buvo užverstos knygų stirtomis. Ddriekėsi begalinės tvarkingos eilės susispaudusių šviesiai mėlynų, žalių, juodų leidinių, išgraviruotų auksinėmis ar sidabrinėmis raidėmis. Vietomis net dvi knygų eilės, lipdamos viena per kitą, buvo priverstos spiestis ant vienos lentynos. Viliojo puošnių tarsi pilies bokštai gotiškų raidžių gausybė ir šventi hebrajiški tekstai: įvairūs Gemaros ir Mišnos leidimai, maldynai, religinių įstatymų sąvadas, midrašų, pasakojimų ir posakių rinkiniai. Ištisa lentyna buvo paskirta ispaniškiems leidiniams hebrajų kalba, kita – itališkiems; trečioji – knygoms iš Berlyno bei kitų miestų, kuriuose klestėjo Haskalos judėjimas. Driekėsi didžiulės eilės knygų, kuriose buvo sudėta visa Izraelio išmintis ir istorija. Senovės Tolimųjų Rytų, Graikijos, Romos, ankstyvosios ir naujųjų laikų krikščionybės istorijos tomai, įvairių pagoniškų kultūrų, islamo išminties, Azijos religijų ir Viduramžių istorijos knygos. Ištisa siena buvo nukrauta išmintimi apie žydų tautos istoriją – nuo seniausių iki dabartinių laikų. Buvo ir knygų, kaip man atrodė, ypač miglotomis įvairių slavų tautelių temomis; driekėsi neišmatuojamos graikų teritorijos, pilkšvai rudi aplankų ir kartoninių segtuvų spausdintos ar ranka rašytos medžiagos plotai. Pro knygas neprasišvietė nė menkiausia properšėlė. Gausiomis krūvomis jos voliojosi net ant grindų – vienos atverstos, nugarėle

į viršų; kitos prikaišiotos mažyčių žymeklių. Trečios gi ant dviejų trijų kėdžių aukštomis atramomis tarsi kaimenė išgąsdintų avelių viena per kitą grūsdamosi korėsi į viršų, ketvirtos mėtėsi ant palangių. Juodos kopėčios kilo iki viršutinių lentynų, o pati aukštutinė siekė aukštas lubas. Tas kopėčias pirmyn atgal bėgiais buvo galima stumdyti po visą kambarį. Ypatingomis progomis ir man būdavo leidžiama atsargiai jomis pavažinėti – nuo vieno krašto iki kito, nuo vienos knygų lentynos iki kitos, taip po visą biblioteką. Čia nebuvo nei paveikslėlio, nei gėlių vazono, nei kampelio su širdžiai mielais daiktais. Vien tik knygos, aplinkui viešpataujanti mirtina tyla bei sodrus odos viršelių, pageltusių popieriaus lapų ir senų sudžiūvusių klijų, keistai priminusių jūržolių kvapą, aromatas – išminties, paslapčių ir dulkių karalystė.

Pačiame bibliotekos centre nelyginant didžiulis eskadrinis minininkas, kalnų apsuptoje saloje išmetęs inkarą, kiurksojo profesoriaus Klauznerio darbo stalas: kraute nukrautas enciklopedijomis, žodynais, sąsiuviniais ir užrašais, įvairiausių spalvų bei dydžių rašikliais: mėlynais, juodais, žaliais, raudonais, pilkais, trintukais, rašalinėmis, segtukų krūvomis, rudais ir baltais vokais su įvairiaspalviais pašto ženklais, padrikais, netvarkingai pasklidusiais puslapiais bei popieriaus lapais. Iš pirmo žvilgsnio kaip pakliuvus atversti svetimų kalbų tomai gulėjo ant atverstų hebrajiškų knygų, o tarp šių krūvos krūvelės iš užrašų knygelės išplėštų ir smulkiai dėdės ranka prirašinėtų lapiūkščių. Jo rašysena buvo panaši į voratinklį, kuriame it sudžiūvusių muselių buvo pilna trintų, taisytų ir pertaisytų vietų. Virš visos šios netvarkos lyg virš didžiausio chaoso ilsėjosi dėdės Josefo akiniai auksiniais rėmais. Antrieji juodais rėmais ramiai gulėjo ant kitos knygų krūvos, iškilusios nedideliame vežimaityje šalia dėdės krėslo. O štai tretieji įžūliai speitrijo nuo atverstos žurnalo, numesto ant nedidelės komodos šalia tamsios sofos.

Ant sofos susirietęs lyg gemalas, iki pečių užsiklojęs lengvute vilnone antklode raudonais ir žaliais langeliais, panašia į škotišką sijoną, gulėjo ir pats dėdė Josefas, smulkaus, vaikiško sudėjimo ir nedidelio ūgio žmogelis. Be akinių jo veidas atrodė ne mažiau vaikiškas: rudos trumparegės akys spinduliavo ir džiaugsmą, ir liūdesį. Nežymiai pamojęs mums savo liesute, peršviečiama ranka dėdė nusišypsojo. Pro pražilusius ūsus ir smailą baltą barzdelę švystelėjo rausvos lūpos ir jis kažką ne itin suprantamo sumurmėjo, regis: „Užeikite, užeikite, mano brangieji, užeikite."

(Tiesą sakant, mes ir taip jau buvome užėję ir netgi stovėjome priešais jį, nors ir netoli durų. Visi trys – mama, tėtis ir aš – stypsojome susiglaudę tarsi nedidelis, į svetimą pievą užklydusių avių būrelis.)

– Ir jau prašau man atleisti, kad neatsikėliau jūsų pasitikti, nekreipkite į mane dėmesio, nes dvi naktis ir tris dienas nebuvau pakilęs nuo savo

darbo ir net trumpam nesumerkiau akių. Paklauskite ponios Klauzner, ji galėtų patvirtinti, kad nei valgau, nei miegu ir net į laikraštį nėra kada akį užmesti – turiu trūks plyš pabaigti vieną straipsnį. Jį išspausdinus, mumyse ir ne tik turėtų kilti nemažai triukšmo. Juk visas kultūrinis pasaulis, sulaikęs kvapą, seka šią diskusiją, ir šįsyk, esu tikras, pavyks užčiaupti burnas visokio plauko maištininkams. Šįsyk jiems nieko kita neliks kaip ištarti „amen" ar bent jau prisipažinti klydus, kaip sakoma, ir asilai negyvi, ir laukai nuniokoti. O jūs, mano mieloji Fania, brangusis Lionia ir mažasis Amosai, toks mielas vaike, kaip jūs begyvenate? Kas naujo jūsų pasaulyje? Ar mielajam Amosui jau spėjote paskaityti vieną kitą ištrauką iš knygos „Kai tauta kovoja už savo laisvę"? Man regis, mielieji, kad iš visų iki šiol mano parašytų knygų, šioji bus labiausiai pavykusi. Ji galėtų tapti puikiu dvasiniu penu man taip brangiam Amosui, o ir visai mūsų mielajai žydų jaunuomenei. Savo įtaigumu su ja galėtų varžytis nebent „Antrosios šventyklos" puslapiuose aprašyti didvyriški žygdarbiai ir sukilimai. Neseniai gavau laišką iš savo skaitytojo, tiesa, ne žydo, o apsiskaičiusio šveicarų kunigo, visa širdimi mylinčio Izraelį. Skaitant apie mano knygose „Antrosios Šventyklos istorijoje", „Jėzus iš Nazareto" ir „Nuo Jėzaus iki Pauliaus" aprašytas žydų kovas prieš pagonišką helenistinę įtaką, jam atsivėrė akys, kad Jėzus savo mąstysena iki kaulų smegenų buvo žydas, ir koks neapsakomai tolimas ir svetimas jam buvo visas graikų ir romėnų pasaulis. Tiesa, ne mažiau svetima jam atrodė ir jo laikų rabinų pasaulėžiūra, kuri ir šiandien ne ką tepasikeitė ir toliau tebeklesti tarp tamsiausių ortodoksijos sluoksnio atstovų.

– O jūs mano brangieji? Spėju, pėsčiomis atkeliavote? Tokį tolimą kelią sukorėte? Net iš Kerem Avrahamo? Pamenu, jaunystėje, prieš kokius trisdešimt metų, kai dar gyvenome meniškame bucharų kvartale, šabo dieną iš Jeruzalės pėsčiomis nusigaudavome iki Beit Elio ar Anato, o kartais pasiekdavome net ir pranašo Samuelio kaimą. Mieloji ponia Klauzner neabejotinai jus pagirdys ir pavalgydins, jei tik malonėsite apsilankyti jos karalystėje, o aš tik pabaigsiu vieną kebloką pastraipą ir beregint prie jūsų prisijungsiu. Gali būti, kad šiandien pas mus dar užsuks Vislavskių šeimyna, Uris Cvi ir Evenas Zahavas. O ir mielasis Natanjahu su žmona su mumis čia kone kiekvieną šabą.

– Nagi prieikite arčiau, ir patys įsitikinsite. Ir tu, mano mažasis Amosai. Tik pažvelkite į visus šiuos juodraščius ant mano stalo. Kai mirsiu, čia karta po kartos derėtų vedžioti studentus, kad šie savo akimis pamatytų, kiek kūrėjui tenka patirti kančių, kiek vargo iškentėti, kiek pastangų įdėti, kol galiausiai rašymo stilius tampa paprastas, išgrynintas ir skaidrus it krištolas, kiek žodžių kiekvienoje eilutėje tenka išbraukyti ir kiek juodraščių prirašyti:

neretai, kol pateikiu galutinį variantą spausdinti, prisikaupia tokia neįsivaizduojama gausybė juodraščių. Įkvėpimo sparnai gali plazdenti tik ten, kur smilkiniai išrasoję prakaitu. Įkvėpimas ateina iš didelių pastangų bei kruopštaus darbo. Kaip sakoma, dangaus palaima iš viršaus, o pragaro – giliai po žeme. O dabar jau eikite su ponia Klauzner ir numalšinkite troškulį, o aš pažadu pernelyg neužsilaikyti.

❖

Iš dėdės bibliotekos patekdavai į siaurą ir ilgą it namų žarna koridorių. Iš ten pasukus į dešinę buvo galima atsidurti vonios kambaryje ir sandėliuke, o einant tiesiai pasiekdavai virtuvę ir šalia jos prisišliejusį tarnaitės kambarėlį (tiesa, nors kambarėlio ir būta, jame niekuomet negyveno jokia tarnaitė). Pasukęs į kairę, patekdavai į svetainę, o kiek paėjėjęs koridoriumi ir pasukęs pro antrąsias duris kairėje, atsidurdavai baltame dėdės ir tetos miegamajame, kuriame kabėjo didžiulis veidrodis variniais rėmais, o jį iš abiejų pusių saugojo dvi puošnios žvakidės. Į svetainę buvo galima patekti trimis būdais: tiesiai iš prieškambario pasukus į kairę; per darbo kambarį; iš jo išėjus į koridorių ir tuojau pasukus į kairę. Šabo dienomis dėdė Josefas taip ir vaikščiodavo, traukdamas tiesiai prie garbingosios savo vietos juodo ir ilgo, kone per visą svetainę nusidriekusio valgomojo stalo gale. Svetainės kampe būta ir trečių durų, žemų ir skliautuotų, vedančių į apvalų it pilies bokštas poilsio kambarį. Šio langai vėrėsi į sodelį su Vašingtono palmėmis ir ramią gatvelę, kurios kitoje pusėje tarsi priekaištas stovėjo rašytojo Agnono namas.

Minėtas poilsio kambarys dar vadinosi rūkomuoju (profesoriaus Klauznerio namuose šabo metu buvo draudžiama rūkyti, nors priesakas laikytis šabo dėdę Josefą anaiptol ne visuomet pajėgdavo atplėšti nuo straipsnių). Jame pūpsojo keli sunkūs minkšti foteliai ir sofa, nukrauta gausybe rytietiškai siuvinėtų pagalvėlių; grindis dengė platus minkštas kilimas. Rūkomajame kabėjo didžiulis paveikslas (regis, Mauricijaus Gotlibo). Jame buvo vaizduojamas senas žydas, ranką ir galvą susiveržęs tefilinu. Pamaldusis žydas buvo apsisiautęs maldos šaliu – talitu, o rankoje laikė šventą knygą. Tiesa, senasis vyras jos neskaitė: akys užmerktos, vos pravertos lūpos, o dvasingame veide giliai įsirėžęs nerimas. Vaikystėje man dingodavosi, kad šis maldoje paskendęs žydas žino visas gėdingiausias mano paslaptis, bet man nepriekaištauja, o tik tyliai ragina pasitaisyti.

Iš poilsio kambario, arba rūkomojo, buvo galima patekti į baltąjį, pilną gėlių dėdės ir tetos miegamąjį. Vaikystėje mane buvo užvaldžiusi sunkiai įmenama labirinto paslaptis, kurią bandydamas atskleisti, nepaisydamas

net tėvų priekaištų, it kvailas šunytis lakstydavau po visus dėdės namus, vis iš naujo mėgindamas suvokti namo struktūrą: kaip koridorius jungiasi su miegamuoju, kaip iš ano patekti į poilsio kambarį, besišliejantį prie svetainės, ir kaip iš šios atsiveria kelias į prieškambarį, biblioteką ir koridorių: visi kambariai, įskaitant darbo ir miegamąjį, turėjo po dvejas trejas duris. Būtent dėl tokios jų gausybės name tvyrojo paslapties dvasia, jį nesunkiai pavertusi klaidžiu labirintu, primenančiu painius skersgatvius ar tankų, sunkiai išeinamą mišką. Dėl šių nesuskaičiuojamų išsišakojimų į kambarius buvo galima patekti trimis ar net keturiais būdais, pradedant prieškambariu ir baigiant namo gilumoje glūdėjusiu tarnaitės kambarėliu, kuriame niekuomet negyveno jokia tarnaitė. Iš ano kambarėlio, o veikiau sandėliuko, šalia virtuvės, buvo galinės durys į balkoną, iš kur buvo galima nusileisti tiesiai į sodą. Dėdės ir tetos sodas pasirodė ne mažiau klaidus, apžėlęs krūmais, išvagotas gausybės vienas su kitu persipinusių takelių ir slėpęs ne vieną paprastai pro akis prasprūstantį užkaborį. Sode į gyvenimą kabinosi paliegęs pupmedis, kurio stambų kamieną puošė sunkus vainikas. Ten augo dvi obelys ir net viena vyšnaitė – liūdna tremtinė, savo nelaimei pamesta pačiame dykumos pakraštyje.

Kol profesorius Klauzneris, jo brolis, kuklusis žurnalistas, revizionistinio judėjimo šalininkas ir laikraščio „Ha Makšif" bendradarbis Becalelis Elicedekas ir kiti svečiai, tarp kurių buvo mokslininkas Geršonas Churginas, istorikas Ben Cionas Natanjahu, mano tėvai, kaimynas architektas ponas Korenbergas, rašytojai Jochananas Tverskis, Izraelis Zarchis, Chaimas Torenas ir kiti, susėdę prie ilgo juodo stalo ir iš rusiško samovaro gurkšnodami arbatą sprendė tautos ir viso pasaulio problemas, aš lyg vaiduoklis, užvaldytas jaudulio ir nesutramdomos aistros aptikti slaptąsias duris, klaidžiojau čia iš vieno kokio kambario į koridorių, čia pro mažąjį kambarėlį į sodą ir atgal į prieškambarį, biblioteką ir rūkomąjį, čia vėl į virtuvę ir sodą. Širdyje vyliausi, kad kažkur slypinčios labirinto durys galėtų nuvesti į slaptą, pro akis prasprūdusį namo vidų, kur nors tarp dvigubų sienų ir labirinto išsišakojimų, o galbūt net į rūsį. Vaizduotėje po tankia augalija netikėtai aptikdavau laiptus, vedančius į po balkonu įrengtą rūsį, arba dar niekam nežinomas salas. Neretai įvairiuose sodo kampeliuose žymėdavau vietas, pro kurias sudėtingomis landšaftinėmis sąlygomis bus tiesiamas geležinkelis.

Visa tai prisimindamas puikiai suvokiu, kad dėdės Josefo ir tetos Ciporos namas buvo vos vidutinis ar net mažas palyginti su šiuolaikinėmis dviaukštėmis ar triaukštėmis vilomis Arade, kuriame šiandien ir pats gyvenu. Tame name buvo viso labo du dideli kambariai – biblioteka ir svetainė, dar vidutinio dydžio miegamasis ir du papildomi kambarėliai, virtuvė, tualetas,

tarnaitės kambarėlis ir sandėliukas. Tiesa, vaikystėje, kai visa Jeruzalė vis dar spaudėsi vieno ar dviejų kambarių buteliuose, kuriuose neretai vos už nedidelės pertvaros glausdavosi dvi viena kitai priešiškos šeimos, profesoriaus Klauznerio namai man atrodė tarsi sultono rūmai ar Romos imperatorių Palatinas. Retsykiais prieš užmigdamas mintyse regėdavau, kaip iškyla Dovydo karalystė, rūmai Talpijot kvartale, saugomi ištisų žydų legionų. 1949 m. judėjimo „Cherut" lyderis Menachemas Beginas dėdės Josefo kandidatūrą iškėlė į prezidentus kovai su kitu pretendentu Chaimu Vaismanu. Vaizduotėje pradėjau regėti būsimą scenarijų: dėdės Josefo prezidento rūmai Talpijot kvartale apsupti sargybinių, o prie įėjimo iš abiejų pusių stovi švarutėliai išsipustę šveicoriai. Ant durų iškaba JUDAIZMAS IR HUMANIZMAS ir toliau žadės, kad abu nieku gyvu netaps priešais, bet atvirkščiai – žygiuos koja kojon.

– Šis pašėlęs vaikas kaip patrakęs ir vėl laigo po visus namus, – taip būdavo sakoma apie mane. – Tik pažvelkite į jį: pirmyn atgal, vos atgaudamas kvapą, visas raudonas, sušilęs, sakytum, būtų prarijęs gyvsidabrio.

Tada puldavo drausminti:

– Kas tau darosi? Gal aštrų pipirą prarijai? O gal savo uodegos vaikaisi? Gal pavirtai Chanukos vilkeliu? Ar naktiniu drugeliu? Gal ventiliatoriumi? Netekai gražuolės nuotakos? Gal tavo laivas jūroje paskendo? Juk jau seniai visiems įsiskaudo galvas. Ir tetai Ciporai trukdai. Gal prisėstum ir bent trumpam atsipūstum? Kodėl negali nusitverti kokios knygelės ir ją paskaityti? Arba štai tau popieriaus lapas su pieštukais, ir prašau mums ką miela nupiešti, sutarėm?

Tiesa, nenorėdamas jų klausyti šuoliais toliau leisdavausi prieškambariu, koridoriumi ir pralėkęs mažąjį kambarėlį išsiveržiau į sodą, kur vėl užvaldytas svajonių ir jaudulio toliau čiupinėdavau, glostinėdavau ar net kumščiu daužydavau sieną, tikėdamasis joje aptikti slaptas erdves, plika akimi nematomus kambarius, perėjas, katakombas ar tunelius, sunkiai įžvelgiamas nišas ar nuo prašalaičio akies gudriai paslėptas duris. Po teisybei, dar ir šiandien nenuleidau rankų.

10 skyrius

Svetainėje už tamsaus bufeto stiklo stovėjo gėlėtas servizas, ilgakakliai ąsočiai, įvairūs stikliniai ir porcelianiniai indai, senų menorų rinkinys ir Pesachui skirtos lėkštės. Ant bufeto buvo užkelti du nedideli bronziniai biustai: rūsčiai

kaktą suraukęs Bethovenas, o priešais jį – stoiškai ramus, suspaustomis lūpomis Zeevas Žabotinskis, sakytum, iškaltas iš geležies, pasitempęs ir švytintis, su karininko kepuraite ir odiniu diržu, užtikrintai perjuostu per krūtinę.

Įsitaisęs stalo gale dėdė Josefas be perstojo kalbėdavo. Jo švelnus moteriškas balsas skambėdavo čia ryžtingai ragindamas, čia, rodėsi, visai verksmingai. Jis rėždavo kalbas apie tautos likimą, rašytojų ir mokslininkų reikšmę, inteligento pareigas, profesorius, nepakankamai vertinusius jo tyrimus bei mokslinius atradimus, savo vietą pasaulinėje mokslininkų bendrijoje ir apie tai, kad ir jis pats, švelniai tariant, nėra jais itin susižavėjęs ir netgi niekinantis jų skrupulus, provincialų mąstymą, niekingus poelgius ir pernelyg didelį savęs aukštinimą.

Neretai dėdė išsiplėsdavo iki pasaulinės politikos horizontų: baiminosi visur prasmunkančių Stalino agentų, piktinosi Britanijos – apgaviko Albiono – vaidmeniškumu, demaskuodavo pinkles, rezgamas Vatikano, mat jo dvasiniai ir politiniai veikėjai nesusitaikė ir, atrodo, niekuomet nesusitaikys su tuo, kad vis daugiau ir daugiau žydų plūsta ne tik į Jeruzalę, bet ir į visą Izraelį, atsargiai kliaudavosi šviesių demokratų sąžine, žavėdavosi, bet ne mažiau ir piktindavosi anuomet ryškiausia Amerikos demokratija, kuri, pasak jo, nešiojant vulgarumo virusą, garbinant mamoną, o ir apskritai visa jos kultūra buvusi be galo paviršutinė ir bedvasė. Devyniolikto amžiaus herojus – Garibaldį, Abraomą Linkolną, Gladstouną – dėdė laikė didžiaisiais tautų išvaduotojais, dvasingais, dorovingais ir šviesiais žmonėmis. O štai naujasis, dvidešimtas, amžius atsidūrė po dviejų kraujo ištroškusių žudikų, dviejų budelių padu: vienas jų gruzinų batsiuvio sūnus, per klaidą patekęs į Kremlių, kitas – landynių vaikiščias, užvaldęs Getės, Šilerio ir Kanto žemę.

Svečiai paprastai nepratardami nė žodžio ir didžiai susižavėję klausydavosi dėdės kalbų, tik kartkartėmis nedrąsiai jam pritardami, kad šiukštu jo nepertrauktų. Užstalės pokalbiai dėdės Josefo namuose, atvirai šnekant, net nebuvo pokalbiai, o veikiau audringi monologai: profesorius Klauzneris iš savo įprastinės vietos stalo gale pats ir kritikuodavo, ir smerkdavo, ir nuklysdavo į prisiminimus, su svečiais dalydamasis mintimis ir įspūdžiais pačiomis įvairiausiomis temomis, tarkime, kaip žydų agentūra „Sochnut" plebėjiškai keliaklupsčiauja prieš kitas tautas; arba apie hebrajų kalbos padėtį: kaip esą ją baigiantis sunaikinti žargonas ir užsienio kalbos; apie savo kolegų pavydą, menką jaunųjų rašytojų ir poetų, ypač gimusių Izraelyje, lygį, esą jie ne tik nemokantys jokios Europos kalbos, bet net ir jų gimtoji hebrajų kalba gerokai šlubuojanti; arba apie Europoje likusius žydus, nepanorusius girdėti pranašiškų Zeevo Žabotinskio įspėjimų, ir Amerikos tautiečius, kurie ir dabar, po Hitlerio, neatsisakė savo sočios sriubos lėkščių.

Retsykiais koks svečias nedrąsiai įterpdavo vieną kitą žodelį, užduodamas klausimą ar pareikšdamas pastabą, sakytum, norėdamas pakurstyti laužą mestų į jį pliauską. Tik labai retai kuris iš svečių išdrįsdavo paprieštarauti vienai ar kitai šeimininko pastabai, bet paprastai visi su didžia pagarba ir dėmesiu klausydavosi jo kalbų, retsykiais mandagiai šūktelėdami ar net garsiai nusikvatodami, kai dėdė Josefas pratrūkdavo sarkazmu ar šmaikštaudavo, paskui, tiesa, visuomet paskubėdavo pridurti:

– Tai, ką prieš akimirką kalbėjau, buvo pasakyta juokais.

Moterys pokalbyje apskritai nedalyvaudavo, tik klausydavosi ir pritariamai linkčiodavo galvas. Iš jų buvo tikimasi, kad laiku nusišypsotų, ir nuo dėdės Josefo taip dosniai žarstomos išminties jų veiduose įsirėžtų ryškios malonumo raukšlės. O štai teta Cipora – nepamenu, kad ji apskritai kada nors būtų su visais sėdėjusi prie stalo, nes tik be perstogės lakstydavo į virtuvę ir atgal, pildydama sausainių lėkštes, grūsdama vaisius į ir taip jau sklidinas vazas, o į didžiulį sidabrinį virdulį vis iš naujo liedama verdantį vandenį. Pasirišusi prijuostę ir susidėjusi rankas ant šlaunų teta Cipora bet kurią akimirką buvo pasiruošusi aptarnauti. Kai visi būdavo aprūpinti arbata, o ant stalo netrūkdavo nei sausainių, nei pyragaičių, nei vaisių, nei saldaus patiekalo, vadinamojo *varenje*, Cipora kukliai atsistodavo svetainės tarpduryje, į dešinę nuo dėdės Josefo, vos keli žingsniai jam už nugaros. Pamaldžiai sukryžiuotos jos rankos ilsėdavosi ant pilvo, o ji, regis, tik ir laukdavo, kad ko pritrūktų ar vienas iš svečių ko nors užsimanytų: nuo drėgnos servetelės iki dantų krapštuko. Arba kad dėdė Josefas užsimintų, esą, būk tokia miela, atnešk iš bibliotekos dešiniame rašomojo stalo kampe gulinčią knygą „Mūsų kalba“ arba naująjį Icchako Lamdano poezijos rinkinį, kad būtų galima iš jo pacituoti kokį sakinį, galėsiantį paremti profesoriaus teiginius.

Štai tokia pasaulio tvarka anuomet buvo įsitvirtinusi jų namuose: sėdėdamas stalo gale dėdė Josefas dosniai žarstydavo išmintį, polemizuodavo ir šmaikštaudavo, o teta Cipora, pasirišusi baltą prijuostę, nepailsdama nešiodavo vaišes ir kiekvieną sekundę buvo pasiruošusi tenkinti pačius įvairiausius įgeidžius – jei staiga kam nors ko prireiktų. Ir vis tiek teta su dėde buvo du artimi, vienas prie kito prisirišę, vienas kitą mylintys, bevaikiai, ne pačios geriausios sveikatos senukai. Dėdė su savo žmona elgdavosi kaip su maža mergaite, rodydamas jai visokeriopą meilę ir švelnumą. Ši gi savo ruožtu rūpinosi vyru tarsi šis būtų jos vienintelis sūnus: gaubdavo jį šaliais ir skaromis, kad, sergėk Dieve, neperšaltų, o gerklei pamaloninti girdydavo jį žaliais kiaušiniais su pienu ir medumi.

Sykį pastebėjau juodu susiglaudusius miegamajame: peršviečiami kaulėti dėdės pirštai įstrigę tetos rankoje, o ši švelniai karpo jam nagus rusiškai šnabždėdama meilius žodelius.

❖

Iš šeštadieninių profesoriaus Klauznerio svečių atsimenu, tiesa, blankokai, ugninių plaukų poetą Urį Cvi Grinbergą. Atrodė, kad jei abiem rankom, iki nubaldavo pirštai, nebūtų įsitvėręs kėdės atramų, būtų akimirksniu pakilęs į orą ir liepsnodamas sklendęs virš mūsų. Pamenu ir Šalomą ben Baruchą, jo žmoną, daktarą Josefą Nedavą, daktarą ben Cioną Natanjahu ir mažus jo vaikus. Būdamas kokių trylikos, sykį vienam jų įspyriau, nes palindęs po stalu atrišo mano batų raištelius ir įžūliai timpčiojo mane už kelnių (tik nebepamenu, ar tai buvo didvyriškai žuvęs vyresnėlis, ar valiūkas mažėlis). Kartais pas dėdę svečiuodavosi ir daktaras Baruchas Šotechmanas su savo dailininke žmona, profesoriai Dinoras ir Toras Sinai (buvę Dinaburgas ir Torčineris), arši mikrobų priešė močiutė Šlomit bei didis moterų mylėtojas senelis Aleksandras, jauniausias iš trijų brolių Klauznerių, ateidavo ir trumparegis dėdė Becalelis Elicedekas su žmona Chaja, kuri po tetos Ciporos mirties su vyro sutikimu persikėlė gyventi pas dėdę Josefą (kitaip vargšelis būtų prapuolęs, juk pats nesugebėdavo nei pieno į stiklinę įsipilti, nei kaklaraiščio nusirišti).

Šeštadieninėje arbatėlėje dalyvaudavo ir Baruchas Karu, kurio tikrasis vardas buvo ponas Krupnikas, poetas ir vertėjas Josefas Lichtenboimas, keli geriausi dėdės Josefo mokiniai ir sekėjai, pavyzdžiui, Šmuelis Versesas, Chaimas Torenas, Izraelis Zarchis, Cvi Vislavskis, Jochananas Pogrebinskis, Jochananas Tverskis, o tarp jų ir mano tėtis Jehuda Arie Klauzneris. „Mano brolio sūnui, kuris man yra brangus lyg mano paties" – taip dėdė Josefas rašė tituliniame savo knygos „Kūrėjai ir statytojai" puslapyje, dedikuodamas ją tėčiui. Dėdė Josefas turėjo įprotį rašyti iškalbingas antraštes. Kasmet gimtadienio proga man paskirdavo po eilinį „Jaunuolio enciklopedijos" tomą. Viename iš jų savo ranka įrašė palinkėjimą, šiek tiek atgal atšlijusiomis raidėmis:

Mažajam Amosui,
Gimtadienio proga
Iš visos širdies,
Kad užaugtų doras tėvynės mylėtojas.
Nuo dėdės Josefo

Jeruzalė, Talpijot, 5709 metai nuo pasaulio sukūrimo

Šiandien, praėjus daugiau nei penkiasdešimčiai metų, skaitau šiuos žodžius ir svarstau: ką iš tiesų dėdė Josefas apie mane žinojo? Būdavo, savo maža

šalta ranka paliečia man skruostą ir švelniai šypsodamasis pro baltus ūsus pasiteirauja, ką pastaruoju metu skaitau, kurias iš jo knygų jau esu perskaitęs, ko Izraelio mokyklose dabar mokosi vaikai, kokius Bialiko ir Černikovskio eilėraščius moku atmintinai ar kuris iš Tanacho veikėjų man yra padaręs didžiausią įspūdį. Neišklausęs visų atsakymų ir užbėgdamas man už akių dėdė puldavo aiškinti, kad ir pats yra rašęs apie Makabiejus savo knygoje „Antrosios Šventyklos istorija", kurioje kalbėjęs apie tai, ką man ir kitiems yra būtina žinoti. Be to, savo šalies ateities labui turėčiau perskaityti jo aštrų kritinį straipsnį, išspausdintą vakar dienos laikraščio „Hamaškif" numeryje, arba interviu su juo, paskelbtą šios savaitės laikraščio „Haboker" numeryje. Kad teisingai perskaityčiau, antraštę dėdė sužymėjo diakritiniais ženklais, o raidė „f" žodyje „Josefas" išsikišusi plazdeno nelyginant vėliava.

Kitoje dedikacijoje Davido Frišmano vertimų tituliniame lape profesorius kreipėsi į mane trečiuoju asmeniu:

Kad jam sektųsi gyvenimo kelyje
Ir kad mokytųsi iš didžių šioje knygoje aprašytų darbų,
Tegu jam kelią rodo sąžinė,
O ne galinga ir užsispyrusi minia.
Nuo mylinčio dėdės Josefo

Jeruzalė, Talpijot, 5713 metai nuo pasaulio sukūrimo

Sulaukęs penkiolikos nusprendžiau palikti namus ir apsigyventi kibuce. Tikėjausi tapti saulėje įdegusiu, stipriu traktorininku, pionieriumi socialistu, atsikračiusiu bet kokių kompleksų ir visam laikui išsivadavusiu nuo bibliotekų, mokslo ir dedikacijų. O štai dėdė Josefas socializmu netikėjo (savo rašiniuose vadino jį socializmus), visa širdimi nemėgo kibucų ir nuoširdžiai tikėjosi mane atkalbėti: kartą pasikvietė mane į savo biblioteką pasikalbėti akis į akį, tiesa, tąkart ne šabo popietę, kaip visuomet, o paprastą savaitės dieną. Pamenu, rimtai ruošiausi manęs laukusiam pokalbiui, savo gynybai buvau net sugalvojęs tvirtus argumentus, prisiekdamas sau drąsiai atremti jo priekaištus, o reikalui esant, priminti, kad „reikia eiti, kur veda sąžinė, o ne galinga ir užsispyrusi minia". Tiesa, paskutinę minutę mane pasiekė žinia, kad dideliam dėdės Josefo nusivylimui netikėtai iškilo kažkoks neatidėliotinas reikalas, todėl jis negalintis su manimi susitikti, bet artimiausiu metu būtinai pakvies mane pokalbio ir taip toliau.

Taip be dėdės Josefo palaiminimo, bet ir be ypatingo priešinimosi prasidėjo mano pionieriaus žemdirbio gyvenimas Chuldos kibuce. Ten paeiliui

atlikinėjau čia Dovydo, kovojusio su Galijotu, čia mažo berniuko iš pasakos „Nauji karaliaus drabužiai" vaidmenį.

❖

Nors vaikystėje dėdės Josefo namuose mandagiai atsiprašęs nueidavau nuo stalo, gausiai nukrauto sausainiais, silkėmis, likeriu, riebiais pyragaičiais ir arbata, paskaninta uogiene, kurio gale pasirėmęs alkūnėmis sėdėdavo pats dėdė, ir leisdavausi klaidžioti po namo labirintą ir vingiuotais vaikystės takeliais išvagotus sodo užkampius, vis dėlto atmintyje įstrigo keli dėdės Josefo monologai. Jis mėgo „nuplaukti" iki Odesos ar Varšuvos, prisiminti Hercelio pasisakymus apie „Ugandos planą", demokratinę frakciją, gražiausią Haidelbergo miestą, aukštus Šveicarijos kalnus, žurnalą „Hašiloach", savo priešininkus, savo pirmąjį apsilankymą Izraelio žemėje 1912-aisiais ir apie tai, kaip 1919-aisiais įsėdęs į laivą „Ruslan" visam laikui atvyko čia gyventi. Dėdė drąsiai vardindavo bolševizmo nusikaltimus, nihilizmo pavojų, fašizmo ištakas, minėdavo Graikijos išminčius, Ispanijos poetus, Jeruzalės Hebrajų universiteto įkūrimą, „helenistų" išdaigas (taip jis kartais vadindavo savo nemėgstamą profesorių Magnesą, Hebrajų universiteto rektorių, bei kitus profesorius, išeivius iš Vokietijos, įkūrusius „Brit Šalom" grupelę, kuri, kad susitaikytų su arabais, buvo pasiruošusi atsisakyti žydų valstybės), aukštindavo Hercelį, Nordau ir Zeevą Žabotinskį, kurie palyginti su tariamais vadovais, besilankstančiais britams, visokiems „sanvalatams" ir kitokio plauko paklydėliams, apmulkintiems socializmo miražų, iškyla kaip tikri tautos didžiūnai. Kartais, ištraukęs inkarą, dėdė leisdavosi po hebrajų kalbos jūros platybes, nesiliaudamas žavėtis stebuklingu jos atgimimu ir be perstojo minėdamas jai grėsusį išnykimo pavojų bei piktindamasis fanatikais, neįstengiančiai suregzti nė vieno hebrajiško sakinio be mažiausiai septynių klaidų, ir sujžūlėjusiais jidiš kalbos puoselėtojais, reikalaujančiais teisės būti čia, Izraelio žemėje, net ir po to, kai nėrėsi iš kailio visaip ją teršdami ir stengdamiesi iš tautos širdies išrauti jos atminimą. Sykį su savo klausytojais dėdė pasidalijo mintimi, kad žydų žemdirbių gyvenvietes derėtų išplėsti net iki Jordanijos, o dar kitą kartą prakalbo apie galimybę pamėginti įtikinti Izraelio arabus (žinoma, suviliojus juos kalbomis ir kompensacijomis), kad šie savo noru persikeltų į turtingą ir vešlų, bet apytuštį Aram Naharaimo slėnį.

❖

Kone visais klausimais dėdė Josefas pateikdavo dviejų priešiškų stovyklų požiūrius: Šviesos ir Tamsos sūnų, save įsivaizduodamas kaip vieną pirmų-

jų, jei apskritai ne pirmąjį didvyrį, šviesą sugebėjusį atskirti nuo tamsos, negarbės ženklu pažymėjusį tuos, kas to nusipelnė ir vienišą kovojantį su minia. Nors geriausi jo draugai šnabždėję į ausį, kad neverta rizikuoti geru vardu ir padėtimi, jis esą nieko nepaisęs, grūmęsis su audra ir kovojęs už tai, už ką kovoti liepusi sąžinė, vadovaudamasi principu „atkakliai čia stovėsiu, nes kitaip negaliu". Jo priešai ne sykį drabstę jį purvu ir visaip jam kenkę, tačiau išgėrus karčią nuodų, nelaimių ir nesusipratimų taurę galiausiai nugalėjo tiesa. Kaip sakoma, „laikas viską parodo", o tai vis iš naujo patvirtina, kad tiesa yra tik saujelės teisuolių pusėje, todėl ne visuomet verta leistis įsukamam stipraus minios sūkurio, nes, kaip sakoma, sąžinė ir kalnus nuverčia.

– Štai čia su mumis mažasis Amosas, vienintelis man taip brangių Fanios ir Jehudos Arie sūnus, protingas ir geras berniukas, nors kartais ir prikrečia visokių išdaigų, pavadintas Amoso iš Tekojos, „pjaustančio sikamoro vaisius", vardu. Nusileidus Dievo dvasiai, pranašas stojo į įnirtingą kovą su visais Samarijos valdovais. Kaip pasakytų Bialikas, nepabėgs į mane panašus žmogus. Be drąsos ir dorovinio pranašumo, šiame eilėraštyje dar esama ir subtilios ironijos ar net valstietiško tautinio išpuolio prieš įvairius šio pasaulio galiūnus. Be to, „pjaustyti sikamoro vaisius" reiškia „apipjaustyti juos peiliu", kad greičiau subręstų. Manau, tikrai neperdėsiu jums pasigyręs, jog kadaise pagelbėjau net pačiam Eliezeriui Ben Jehudai, žodį *boles* „pjaustyti" susiejęs su žodžiu *balus* „nešvarus", „suterštas", „atskiestas", „sumaišytas", o kartais net „pajuodęs" ir „pūvantis", *unrein*, *gemischt*, *mede*, *malprope*, *unclean*, *mixed*. Be reikalo išminčiai Kroisas, Kohutas ir Levis bandė jame ieškoti persiškos ar graikiškos šaknies. Jų aiškinimas atrodo perdėm pritemptas, jei apskritai ne dirbtinis. Bet kodėl prakalbome apie Kroisą ir Kohutą? Nejau nekalbėjome apie Eliezerį ben Jehudą? Sykį vieną šeštadienio rytą užsukęs į mano namus, jis šitaip prašneko:

– Klausykite, Klauzneri, abu puikiai žinome, kad kalbos gyvasties paslaptis slypi jos gebėjime priimti svetimų kalbų žodžius ir sąvokas bei pritaikyti juos savo vidinei logikai ir morfologijai. O štai trumparegiai puristai ir į juos panašūs kalbos puoselėtojai iš didžio savo kvailumo stojasi piestu ir dedasi ginantys mūsų gimtąją kalbą, kad į ją neprasiskverbtų jokia svetimybė. Jie nėmaž nesuvokia, o ir, regis, pamiršo, kad jau nuo savo gyvavimo pradžios mūsų kalba buvo gausiai pripildyta svetimų kalbų žodžių. Tiesa, dabar nė nebeįtariame, jog tai skoliniai. Panašus procesas yra neišvengiamas kiekvienai gyvai, o juolab – atgimstančiai kalbai, kokia yra ir hebrajų kalba.

Štai ką tąsyk atsakiau ben Jehudai:

– Atvirkščiai, panašūs procesai praturtina morfologijos, sintaksės, frazeologijos pagrindus, kitaip tariant, padeda kalbos dvasiai, jos *Geist*, jos *esprit*, amžinai ir nekintančiai giluminei jos esmei.

– Apie tai prieš kelis dešimtmečius jau buvau rašęs savo užrašuose „Hebrajų kalba – gyva kalba". Mažumėlę pataisinėjęs iš naujo juos išspausdinau čia, Izraelio žemėje, tiesa, kitu pavadinimu. Nemažai man svarbių žmonių jau prisipažino, kad ši publikacija jiems atvėrusi akis, o jų „kalbos laikrodis" pradėjęs rodyti tikslesnį laiką. Štai teko girdėti iš paties Zeevo Žabotinskio ir iš kelių išmintingų aškenazių kilmės mokslininkų, biblinės hebrajų kalbos perlų žinovų, dar anksčiau nei fašizmas ir nacionalsocializmas nutraukė bet kokius ryšius su tuo, prie ko prisilietė bent šešėlis „vokiško kvapo". Tiesa, mano nusivylimui ir mūsų visų gėdai keli mano kolegos, idėjiniai draugijos „Brit šalom" įkvėpėjai, kurių dėka mūsų universitete viešpatauja pacifistinė, kosmopolitinė ir antinacionalistinė atmosfera, elgėsi priešingai. Štai ir dabar už saujelę markių ar teutoniškus kilimėlius jie neriasi iš kailio, kad Vokietijai būtų atleistos visos kaltės. Netgi mūsų kaimynas, mūsų gatvės rašytojas, ir tas prisijungė prie šių taikdarių. Beveik neabejoju, kad būdamas itin įžvalgus jis numatė, jog „Brit šalom" jam padės įgyti pasaulinę šlovę ir tarptautinį pripažinimą.

Bet kaip čia mes išklydome iš kelio ir atsidūrėme Vokietijoje, pas Buberį, Magnesą, Agnoną ir partiją „Mapai"? Nejau nekalbėjome apie pranašą Amosą, kuriam ruošiuosi paskirti visą straipsnį, aukštyn kojom apversiantį daugybę nuvalkiotų ir neteisingų klišių, prie kurių įsitvirtinimo prisidėjo ne vienas Izraelio išminčius, taip ir neįstengęs teisingai suprasti Izraelio pranašų. Štai tarkime toks gigantas kaip Perecas Smolanskinas. Koks buvo jo gyvenimas? Vien klajonės, skurdas, kančios ir nepriteklius, bet vis tiek jis rašė ir kovojo iki paskutinio atodūsio, kol galiausiai baisioje vienatvėje sulaukė gyvenimo pabaigos ir mirė visiškai vienas...

O koks likimas ištiko mano jaunystės draugą ir bičiulį, mūsų dienų didį poetą Šaulį Černikovskį?

Net ir čia, mūsų gimtojoje žemėje, pasitaikė dienų, kai poetui trūko duonos tikrąja šio žodžio prasme...

Jau savo literatūrinės ir visuomeninės veiklos pradžioje buvau tikras (o ir tebesu), kad rašytojas stiprus ir didis tampa per savo kančias. Jį išaukština skausmas ir nuolatinė kova su tuo, kas spėjo tapti įprasta ir priimtina. Įdomus pasakojimas ir gražios eilės neabejotinai yra mieli dalykai, nepaprastai išplečiantys mūsų akiratį, bet, šiaip ar taip, tai nėra didieji kūriniai. Didis kūrinys turi skleisti gerą naujieną, pranašystę, naują ir šviežią požiūrį, o svarbiausia – dorovinį idealą. Juk galiausiai kūrinys be kančios ir dorovinio ide-

alo yra daugių daugiausia folkloras, puošmena, mielas grožinės literatūros kūrinėlis, nieko nepridedantis ir nieko neatimantis. Štai tokie yra Agnono pasakojimai, kuriuose, žinoma, pasitaiko ir žavesio, bet paprastai nėra nei žavesio, nei dorovinio idealo, o tik maivymasis be mažiausio įkvėpimo. Vargu ar pavyktų rasti juose ir erotikos, atmieštos tragišku religingumu. O ką jau kalbėti apie dorovinį idealą – Agnono ir į jį panašių rašliavoje šio apskritai nė kvapo neliko. Ne taip, kaip Šneuro prozoje.

Apskritai galima tvirtinti, kad kiekvienas didis kūrėjas nešiojasi dalelę šventosios dvasios ir pranašystės. Argi Ivanas Turgenevas savo nuostabiame romane „Tėvai ir sūnūs" nebuvo sukūręs nihilisto Bazarovo paveikslo dar iki tol, kol Rusijoje įsitvirtino nihilizmas? Arba Fiodoras Dostojevskis? Nejau jo romane „Velniai" nebuvo išpranašautas bolševizmo siaubas?

Pakaks mums tos raudančios literatūros. Seniai pavargome nuo Mendelės[21] žydų miestelio vaizdų, seniai persisotinome pasakojimų apie žmonijos dalį, kurią sudaro skurdžiai, ješivos auklėtiniai, skudurininkai ir kazuistiką mėgstantys dykinėtojai. Mūsų kraštui reikia naujos literatūros, kurioje veiktų aktyvūs, o ne pasyvūs veikėjai, žinoma, šiukštu ne plakatiniai tipai, bet kūno ir kraujo žmonės, užvaldyti didelių aistrų bei tragiškų silpnybių, skaudžiai draskomi vidinių prieštaravimų. Veikėjai, kuriais jaunimas galėtų žavėtis, turėtų ko iš jų pasimokyti, o iš jų darbų ir minčių semtųsi įkvėpimo. Tai būtų arba mūsų amžininkai, arba epiniai ir tragiški senosios mūsų istorijos portretai, keliantys pagarbą ir susižavėjimą, o ne pasibjaurėjimą ir gailestį. Šiandien mūsų krašte nepaprastai trūksta hebrajų ir europinės literatūros herojų. Ir saugok Dieve, nuo piršlių, juokdarių, lobistų, starostų ir vargšų – visų tų žydų miestelio folklorinių veikėjų.

❖

Sykį dėdė Josefas prabilo maždaug taip:

– Štai, ponios ir ponai, paliksiu šį pasaulį bevaikis. Mano vaikai – tai knygos. Į jas sudėjau viską, ką turiu geriausia, ir po mano mirties jos ir tik jos vienintelės ateinančioms kartoms primins mano dvasią ir svajones.

[21] Mendelė Mocher Sfarim (tikr. Šolemas Jankevas Abramovičius (1835–1917), žydų rašytojas, hebrajų ir jidiš literatūros pradininkas. Gimė Kopyle, studijavo Slucko ir Vilniaus ješivose. Gyveno ir mokė Berdičevo, Žitomiro, Odesos religinėse mokyklose. Kūriniai pasižymi satyrine dvasia, humanizmo idėjomis (vert. past.).

Teta Cipora nebeištvėrė:

– Nagi, Osia. Liaukis pagaliau. Ša. Baik. Liaukis, Osenka. Juk gydytojai uždraudė tau pernelyg audrintis. O ir tavo arbata atvėso. Ne, ne, mano brangusis, negerk šitos, tuojau įpilsiu karštos.

Neretai piktindamasis savo priešininkų veidmainyste ir niekšiškumu dėdė Josefas net pakeldavo balsą, bet niekuomet nebuvo pratrūkęs šaukti: jo pakeltas balsas veikiau buvo panašus į aukštą švilpimą, moters verksmą, bet tikrai ne į pagiežingą ir smerkiantį pranašo pyktį. Būdavo, barbena į stalą savo smulkiu delnu, o jo smūgiai atrodo lyg glostymas. Sykį burnodamas prieš bolševizmą, o galbūt ir Bundo partiją ar aškenazių žargoną (taip jis vadino jidiš kalbą), dėdė netyčia ranka užkliudė ąsotį su saldžiu gėrimu, ir šis apvirtęs išsiliejo jam ant kelių. Į durų staktą atsirėmusi teta Cipora paskubomis prie jo prišoko, palinkusi susėmė skystį jam nuo kelnių ir susipylė sau į prijuostę, o tuomet visų atsiprašiusi atsistojo ir nusivedė dėdę į miegamąjį. Nepraėjus nė kelioms minutėms profesorius sausut sausutėlis, nuglaistytas ir iščiustytas buvo grąžintas savo gerbėjams, kurie sėdėdami prie stalo ir šnabždėdamiesi apie svetingus šeimininkus, panašius į balandėlių porą, mandagiai jo laukė. Dėdė su savo žmona taip pat elgdavosi lyg su dukra, gimusia jam nebe jauno amžiaus, o ši gi saugojo jį tarsi mielą kūdikį ar akies vyzdį. Kartais, būdavo, abu susikabina rankomis – putlūs jos pirštai susipina su peršviečiamomis jo lazdelėmis – tarpusavyje susižvalgo, susigėdę nusišypso ir nudelbia žemyn akis.

Teta Cipora jam švelniai nurišdavo kaklaraištį, padėdavo nusiauti batus ar paguldydavo ant sofos bent trumpam pailsėti – būdavo, liūdna jo galva ilsisi jai ant krūtinės arba smulkiu kūneliu jis priglunda prie stambaus jos kūno. Arba štai virtuvėje teta plauna indus ir nežinia ko tyliai kūkčioja, o jis tyliai priėjęs iš nugaros jai ant pečių uždeda savo rausvus delnus ir pradeda švilpauti, juokauti, mirksėti tarsi taip bandydamas nuraminti mažylę, o gal ir pats tapti jos mažyliu.

11 skyrius

Josefas Klauzneris gimė 1874 metais Lietuvoje, Olkienikų miestelyje, o mirė 1958 metais Jeruzalėje. Kai berniukui sukako dešimt metų, Klauzneriai iš Lietuvos persikėlė į Odesą. Ten iš tradicinio chederio jis perėjo mokytis į reformistinę ješivą, o ją baigęs prisijungė prie „Chibat Cion“ draugijos ir įsto-

jo į Echado Haamo[22] ratelį. Būdamas vos devyniolikos išspausdino pirmąjį straipsnį „Nauji žodžiai ir kaligrafija“, kuriame ragino plėsti hebrajų kalbos ribas, nebijoti skolintis svetimų kalbų žodžių ir taip pagyvinti kalbą. 1897 metų vasarą atvyko į Haidelbergą studijuoti, nes carinės Rusijos universitetai žydams buvo uždaryti. Ten penkerius metus pas profesorių Kuną Fišerį studijavo filosofiją. Liko nepaprastai sužavėtas Renano dėstoma Rytų istorija, be to, didelę įtaką jam padarė Tomas Karlailas. Per penkerius studijų Haidelberge metus, be filosofijos ir istorijos, Josefas Klauzneris dar gilinosi į literatūros istoriją bei semitų kalbas (jis mokėjo kone penkiolika kalbų, tarp kurių sanskritas, arabų, senovės graikų, lotynų, aramėjų, persų ir amharų).

Odesos laikų Klauznerio draugas Černikovskis tais pačiais metais Haidelberge studijavo mediciną. Juodu siejo šilti tarpusavio santykiai.

– Ugningas poetas! – aukštindavo Černikovskį dėdė Josefas. – Tikras žydų erelis, vienu sparnu apgobęs visą Tanachą ir Kanaano peizažą, o kitą išskleidęs virš plačios šiuolaikinės Europos!

Kartais nešykštėdavo ir dar šiltesnių atsiliepimų:

– Nekalta ir tyra vaiko siela stipriame it kazoko kūne!

Dėdei Josefui teko garbė būti Pirmojo sionistinio kongreso, įvykusio 1897 metais Bazelyje, delegatu. Jis atstovavo žydų studentams. Vėliau dalyvavo ir kituose sionistiniuose kongresuose, o viename jų net su pačiu Teodoru Herceliu persimetė vienu kitu žodeliu.

– Jis buvo gražus vyras. Gražus kaip Dievo angelas! Visas jo veidas švytėte švytėjo! Juoda barzda dvasingame veide jį darė panašų į vieną iš Asirijos karalių! O akys, jų neužmiršiu iki gyvenimo pabaigos. Tai buvo įsimylėjusio poeto akys, karštos ir veriančios sielą, užburiančios kiekvieną, kuris tik į jas pažvelgdavo. Aukšta kakta teikė jam karališkos didybės!

Netrukus Klauznerio nebetenkino dvasinis Echado Haamo sionizmas, todėl iki gyvenimo pabaigos jis tapo prisiekusiu Hercelio politinio sionizmo sekėju. Pastarąjį, pasak dėdės, tęsė Nordau, Žabotinskis ir kiti „ereliai“, bet tikrai ne Vaismanas, Sokolovas ar į juos panašūs „tremtiniai, komentuotojai ir lobistai“. Nepaisant to, dėdė Josefas nė akimirkai nedvejojo pasisakyti prieš Hercelį, kai šis prabilo apie Ugandos planą, ir parėmė „Siono sionistų“ frakciją, neatsisakydamas svajonės apie kultūrinį ir dvasinį atgimimą, be kurio bet kokios politinės pastangos jam atrodė bevaisės.

[22] Echadas Haamas (tikr. Ašeris Ginzbergas (1865–1927), garsus žydų eseistas, sionistinės pakraipos, žinomos kaip kultūrinis sionizmas, mąstytojas. Siekė atkurti hebrajų kalbą bei kultūrą ir susieti ją su būsima žydų valstybe (vert. past.).

Grįžęs į Odesą Klauzneris pasinėrė į literatūrinę veiklą, pradėjo dėstytojauti ir ėmėsi sionistinės veiklos. Echadas Haamas jam paskyrė naujajai žydų kultūrai skirto žurnalo „Šiloach" redaktoriaus vietą, nors anuomet dėdei tebuvo vos dvidešimt devyneri. Verta pabrėžti, kad Echadas Haamas dėdei Josefui patikėjo redaguoti ir „Miktav iti" (šis pavadinimas reiškia „periodinis laiškas"), o jaunasis redaktorius jau netrukus jį pervadino mėnraščiu (taip atsirado naujas hebrajų kalbos žodis *jarchon*, kilęs nuo žodžio *jareach* „mėnulis").

Vaikystėje labiausiai dėdę gerbiau už tai, kad jis, kaip buvo pasakojama, sugalvojo ir mums padovanojo kelis paprastus kasdienės kalbos žodžius, atrodė, jau nuo senų senovės nuolat mūsų vartojamus ir plačiai paplitusius. Štai kad ir jau minėtas „mėnraštis", „pieštukas", „ledynas", „marškinėliai", „šiltnamis", „džiūvėsėliai", „bagažas", „monotoniškas", „įvairiaspalvis", „jautrus", „keliamasis kranas", „raganosis". (Ir ką, tiesą sakant, būčiau kas rytą vilkęsis, jei dėdė Josefas nebūtų mums padovanojęs žodžio „marškinėliai"? Nejau medvilnės gabalą? O kuo būčiau rašęs, jei nebūtų sugalvojęs pieštuko? O kaip būčiau apibūdinęs „jausmingumą", jei mano puritoniškasis dėdė nebūtų sugalvojęs žodžio tam reiškiniui įvardyti?)

Žmogus, sugebantis išrasti naują žodį ir įdiegti jį į gyvos kalbos kraujotaką, man atrodė kone kaip Šviesos ir Tamsos kūrėjas. Jei parašei knygą, galbūt tau nusišypsos sėkmė, ir žmonės kiek laiko ją skaitys, kol nepasirodys nauja, geresnė ir neišstums jos. O štai kiekvienas, sukūręs naują žodį, tarytum prisiliečia prie amžinybės. Dar ir šiandien užsimerkęs neretai matau šį žilą liesą žmogelį, regis, tuoj tuoj perlūšiantį pusiau. Vos pastebimas, smailia žila barzdele, minkštais ūsais, švelniomis rankomis, rusiškais akiniais, atsargiai tripenančiomis mažomis kojytėmis, jis, būdavo, praeina pro šalį lyg Guliveris milžinų šalyje, kurioje pilna įvairiaspalvių ledynų, aukštų keliamųjų kranų ir sunkių, į žemę įsispyrusių raganosių. Ir ką jau ten bepridursi – visi šie keliamieji kranai, ledynai ir raganosiai su didžia pagarba jam žemai lenkiasi.

Odesoje, Remeslenajos gatvėje, jo ir žmonos Fanios Vernik (kurią vos vedęs dėdė pradėjo vadinti „brangiąja Cipora", o prie svečių „ponia Klauzner") namai buvo virtę tikru kultūriniu klubu, kuriame rinkdavosi sionistai ir literatai: Mendelė, Nachumas Sluščas, Lilienbliumas, Echadas Haamas, Usiškinas, Žabotinskis, Bialikas ir Černikovskis. O kai su „Šiloach" leidiniu Klauzneriai atsidūrė Varšuvoje, kur apsistojo Cegliano gatvėje, vos už dviejų namų nuo I. L. Pereco, gerti arbatos su pyragėliais, sausainiais ir įvairiomis uogienėmis pas juos ateidavo pats Perecas, Šalomas Ašas, Nombergas, Frišmanas, Berkovičius, Šteinbergas, Jakovas Fichmanas, Šneuras, sakytum, būtų

suplūdusios visos Tel Avivo gatvės, tiesa, gerokai anksčiau, nei buvo pavadintos jų vardais. Visiems be galo patiko susėsti prie stalo, prie kurio dėdė Josefas rėždavo savo garsiuosius monologus. Zalmaną Šneurą dėdė kažkodėl vadino Zalkindu Šneuru, o retkarčiais net meiliai jo paties romano veikėjo Panderio vardu. Puikiai atsimenu Šneurą ir jo juodąją, vešlią nelyg asirietišką barzdą. Sykį penkiasdešimt pirmaisiais ar antraisiais tėtis nusivedė mane į „Terra Sancta" pastatą paklausyti Šneuro paskaitų. Štai ką tąsyk pranašavo poetas: „Artėja Viduramžių dienos..." Dar atmintyje įstrigo jo žodžiai, ištarti su nugalėtojo džiaugsmu ir didybe: „Iš trijų mūsų laikų poezijos šviesulių – Bialiko, Šneuro ir Černikovskio – gyvas likau tik aš vienas!"

Dėdė Josefas visuomet skleisdavo tartum kokį vaikišką džiaugsmą, net kai kalbėdavo apie savo kančią, gilią vienatvę, savo priešininkus, skausmus ir ligas, apie tragišką likimą to, kuris plaukia prieš srovę, apie savo gyvenime patirtas nuoskaudas ir įžeidimus – iš po apvalių jo akinių nuolat veržđavosi slaptas džiugesys. Net ir skundžiantis nemiga, net ir tuomet dėdės judesiai, blizgančios akys, rausvi kūdikio žandai švytėdavo džiaugsmingu šviežumu, optimizmu, gyvenimo meile ar net hedonizmu:

– Ir vėl visą naktį nesumerkiau akių, – būdavo, aimanuoja dėdė. – Ramybės neduoda rūpesčiai dėl tautos, nerimas dėl ateities ir mūsų nykštukinių vadovų akiračio siaurumas – tai mane neramina labiau nei mano paties bėdos, neminėsiu nei kepenų skausmo, nei to, kaip sunku kvėpuoti, nei baisiosios dieną naktį ramybės neduodančios migrenos.

(Jei būtum patikėjęs dėdės žodžiais, būtų paaiškėję, kad jis nė minutėlei nesumerkė akių mažiausiai nuo trečiojo dešimtmečio pradžios iki pat savo mirties 1958 metais.)

Nuo 1917 iki 1919 metų Josefas Klauzneris buvo Odesos universiteto docentas, o vėliau ir profesorius. Miestas anuomet išgyveno Lenino pradėtą pilietinį karą ir siautėjant kruviniems mūšiams ėjo iš baltųjų į raudonųjų rankas ir atvirkščiai. 1919 metais dėdė Josefas, teta Cipora ir senutėlė dėdės motina, taip pat ir mano senelio motina Raša Keila, mergautine pavarde Braz, laivu „Ruslan" išplaukė iš Odesos. Tai buvo trečiosios repatriacijos sionistinis „Meiflaueris". Taigi Chanukos šventę visi šventė jau Jeruzalės bucharų kvartale.

O štai mano senelis Aleksandras su močiute Šlomit ir anuomet dar visai mažu mano tėčiu bei vyresnėliu jo broliu Dovydu, kad ir kokie prisiekę sionistai buvo, į Izraelio žemę neskubėjo, nes ten gyvenimas jiems atrodė pernelyg azijietiškas. Užtat jie patraukė į Vilnių, Lietuvos sostinę, o į Palestiną atvyko tik 1933 metais, kai antisemitizmas Vilniuje pasiekė tokį lygį, kad smurtas ir patyčios ypač iš žydų studentų tapo kasdienybe.

Taip tėtis su tėvais pagaliau atvyko į Jeruzalę. Dėdė Dovydas su žmona Malka ir mažuoju sūneliu Danieliumi, gimusiu pusantrų metų prieš man atsirandant šiame pasaulyje, pasiliko Vilniuje. Nors ir žydas, dėdė Dovydas dar gana jaunas įgijo docento vietą Vilniaus universiteto Literatūros katedroje. Pagal įsitikinimus jis buvo tikras europietis net ir tuomet, kai nė vienas žmogus Europoje nebuvo europietis, išskyrus mano šeimą ir kelis į juos panašius žydus. Visi kiti buvo panslavai, pangermanai ar šiaip Latvijos, Bulgarijos, Airijos, Slovakijos patriotai. Trečiąjį ir ketvirtąjį dešimtmetį tikri europiečiai buvo vieni žydai. Būdavo, tėtis juokauja:

– Čekoslovakijoje gyvena trys tautos: čekai, slovakai ir čekoslovakai, ir pastarieji yra žydai. Jugoslavijoje – serbai, kroatai, slovėnai ir juodkalniečiai, bet yra ir keli jugoslavai. Netgi Stalinas turi rusus, ukrainiečius, uzbekus, čiukčius ir totorius, tarp jų tik mūsų brolius galima pavadinti sovietų tauta.

Dėdė Dovydas buvo prisiekęs eurofilas, lyginamosios bei Europos šalių literatūros specialistas. Ji ir tik ji vienintelė buvo ta žemė, kurioje gyveno jo siela. Jis niekaip nesuprato, kodėl turėtų atsisakyti savo akademinio posto ir leistis į jam svetimus Artimuosius Rytus vien tam, kad suteiktų galimybę išsipildyti kvailų antisemitų ir bukagalvių chuliganų nacionalistų troškimams. Taip jis ir pasiliko, kur buvęs, sergėti kultūros, meno ir neišsemiamos dvasios gelmių, kol į Vilnių neįžengė naciai, kuriems užkliuvo ir žydai, ir inteligentai, ir kosmopolitai, ir kultūros puoselėtojai. Jie nužudė Dovydą, Malką ir mano mažametį pusbrolį Danielių. Tėvai jį vadino Danušu ar Danušeku. Priešpaskutiniame savo laiške, rašytame 1940.12.15, jie džiaugėsi, kad vaikas „ką tik pradėjo vaikščioti... ir turi puikią atmintį".

Šiandien Europa visiškai pasikeitė, šiandien nuo vieno jos pakraščio iki kito yra pilna europiečių. Tiesa, ir užrašai ant sienų, sakytum, aukštyn kojom apvirto. Tėčio laikų Vilniuje, o ir visoje Europoje, ant kiekvienos sienos švietė užrašas: „Žydai, nešdinkitės į Palestiną!" Po penkiasdešimties metų, kai tėtis nuvyko aplankyti Europos, tos pačios sienos šaukte šaukė: „Žydai, nešdinkitės iš Palestinos!"

❖

Ne vienus metus dėdė Josefas pašventė knygai „Jėzus iš Nazareto", kurioje tvirtino – tiek krikščionių, tiek ir žydų nuostabai – kad Jėzus kaip gimė, taip ir mirė būdamas žydas ir nė nemanė skelbti naujos religijos. Negana to, dėdei atrodė, kad Jėzus buvo „dorovinio judaizmo sergėtojas iš didžiosios raidės". Echadas Haamas pasiūlė Klauzneriui atsisakyti šio ir dar kelių kitų teiginių, kad žydų pasaulyje nekiltų baisus skandalas. 1921 metais Jeruzalėje pasirodžius knygai,

triukšmas kilo ne tik tarp žydų, bet ir tarp krikščionių: ultraortodoksai apkaltino Klauznerį, esą už sidabrą ir auksą jį bus nupirkę krikščionių misionieriai, kad tik šis išaukštintų ir išliaupsintų tą žmogų. O štai anglikonų misionieriai Jeruzalėje archivyskupo pareikalavo iš pareigų pašalinti daktarą Denbį, išvertusį į anglų kalbą knygą „Jėzus iš Nazareto", jų žodžiais tariant, apnuodytą erezija, kur Išganytojas yra pristatomas nelyginant koks reformistų rabinas, paprastas mirtingasis ir žydas iki kaulų smegenų, nieko bendro neturintis su Bažnyčia. Iš dalies būtent ši knyga dėdei Josefui ir suteikė pasaulinę šlovę, kaip, beje, ir kita – „Nuo Jėzaus iki Pauliaus", pasirodžiusi po kelerių metų.

Sykį dėdė Josefas man šitaip kalbėjo:

– Mokykloje, mano mielas, tikriausiai jus moko visa širdimi nekęsti šio tragiško ir nuostabaus žydo, ir sergėk Dieve, kad nepradėtų ten jūsų raginti spjaudytis kaskart išvydus jo paveikslą ar kryžių. Paaugęs, mano brangusis, nepaisydamas mokytojų priekaištų, prašau, perskaityk Naująjį Testamentą ir pats suprasi, kad šis žmogus buvo kūnas iš mūsų kūno ir kaulai ir mūsų kaulų, tikras teisuolis, stebukladarys svajotojas, nėmaž nesuvokiantis politikos, bet ateis laikas ir drauge su Baruchu Spinoza, kuris taip pat buvo pasmerktas, bet yra vertas iš naujo būti pripažintas, Jėzus būtinai suras savo vietą Izraelio didžių žmonių panteone. Iš čia, naujosios Jeruzalės, turėtume sušukti: „Tu esi mūsų brolis!", „Ir tu esi mūsų brolis!" Ir žinok, kad juos teisiantys tėra vakarykštės dienos, siauro mąstymo, toliau savo nosies nematantys žydai, tarsi vikšrai susisukę savo kokone. O tu, mano mielas, kad, gink Dieve, netaptum vienas jų, daug skaityk. Skaityk geras knygas, skaityk, skaityk ir skaityk! Tiesa, nedidelę knygelę apie Dovydą Šimoną daviau paskaityti tavo brangiajam tėveliui su sąlyga, kad ir tu ją perskaitysi. O dabar būk gerutis, paklausk ponios Klauzner, brangiosios tetos Ciporos, kur ji padėjo kremą? Mano veido kremą? Pasakyk jai, prašau, kad kalba eina apie ankstesnį kremą, nes naujasis vargu ar ir šunims tiktų. Beje, ar žinai, mano mielas, kaip smarkiai skiriasi žodžio „mesijas" samprata kitose kalbose nuo to, kaip mes suvokiame „mesiją"? Mesijas yra aliejumi pateptasis, todėl visi mūsų šventikai, visi karaliai yra mesijai. Mūsų kalba šis žodis yra nepaprastai proziškas, kasdienis ir artimai susijęs su žodžiu „mišcha", reiškiančiu „tepalą". O štai kitose kalbose „mesijas" reiškia „išganytoją" ir „gelbėtoją". Bet turbūt tavo amžiuje tavęs dar nekankina panašūs klausimai. Jei jau taip, bėk greičiau pas tetą Ciporą ir paklausk jos, ko prašiau. Vėl pamiršai? O gal prisimeni? Beje, paprašyk jos malonėti užplikyti puodelį arbatos, juk kadaise rabis Chona yra pasakęs žodžius, užrašytus Babilonijos Talmudo veikale „Psachim": „daryk viską, ką lieps namų šeimininkas, nebent lieptų išeiti". O aš štai taip pasakysiu: nebent lieptų gerti arbatą. Žinoma, pajuokavau. Tad paskubėk, mielasis, ir prašau nebegaišink mano laiko, nes taip lyg susitaręs elgiasi visas pasaulis,

nors mano akimirkos, mano minutės ir mano valandos yra mano vienintelis, negailestingai nuo manęs bėgantis turtas. Filosofas Blezas Paskalis yra aprašęs šį siaubingą bėgančio laiko jausmą: bėga laikas, lašas po lašo išvarva tavo minutės ir valandos, nesustabdomai skuba gyvenimas, niekuomet daugiau negrįšiantis atgal. Tad bėk, mano mielasis, ir žiūrėk, kad nepargriūtum.

❖

1919 metais atvykęs į Jeruzalę dėdė Josefas pradėjo eiti Hebrajų kalbos komiteto sekretoriaus pareigas, o 1925 metais, įsteigus Hebrajų universitetą, tapo literatūros profesoriumi. Tiesa, vylėsi, kad su laiku jam bus patikėta Žydų istorijos katedra ar bent jau bus pasiūlyta dėstyti II Šventyklos laikotarpio istorijos kursą, bet, kaip pats skundėsi:

– Universiteto valdžia iš savo vokiškos kilmės aukštumų mane niekino kaip kad niekino bet kokią tautinę idėją ir visus, nepritariančius svetimai tautai bei Siono nekentusiems asimiliatoriams. Štai kodėl jie ir pasistengė mane ištremti dėstyti hebrajų literatūros, kad tik būčiau toliau nuo krosnies, kurioje išdegama jaunuolių dvasia, kad tik atokiau nuo lauko, kuriame jaunose sielose būčiau galėjęs pasėti meilės mūsų tautai ir didvyriškai jos praeičiai grūdą, puoselėdamas jose Makabiejų, Chašmonėjų kilmės karalių, tikrų didvyrių, sukilusių prieš romėnų jungą, drąsą.

Literatūros katedroje dėdė Josefas, pasak jo paties, jautėsi nelyginant Napoleonas Elbos saloje. Kai iš jo buvo atimta galimybė pajudinti visą Europos žemyną, jis iškėlė sau užduotį net ir mažytėje savo tremties salelėje įdiegti naują pažangią tvarką. Tik po gerų dvidešimties metų buvo įkurta II Šventyklos laikotarpio istorijos katedra, kuriai galiausiai ėmėsi vadovauti dėdė Josefas, neatsisakydamas ir Hebrajų literatūros katedros vadovo posto.

– Priimti svetimą kultūrą ir paversti ją savo tautos ir žmogiško kūno bei kraujo dalele, – rašė jis, – tai idealas, dėl kurio kovojau kone visą savo gyvenimą ir iki paskutinio atodūsio jo neapleisiu.

Kitą kartą dėdė Josefas šitaip samprotavo:

– Jei norime būti tauta, tikra savo šalies valdove, mūsų vaikai žūtbūt turi tapti *plienu*.

Retkarčiais dėdė Josefas bakstelėdavo pirštu į du biustus savo svetainėje: besiplaikstančių plaukų Bethoveno, kupino paniekos ir įkvėpimo, ir kietai sučiauptomis lūpomis Žabotinskio, besipuikuojančio savo karišku munduru, ir kreipdamasis į svečius išrėždavo:

– Asmenybės dvasia atspindi visos tautos dvasią – ir viena, ir kita siekia aukštumų, o nelikus idealo abi pražūsta.

Vieną šabo popietę Baruchas Krupnikas, kurio tikrasis vardas Baruchas Karo, papasakojo istoriją, kaip kurdamas „Betar“[23] himną Žabotinskis niekaip negalėjo rasti su žodžiu „geza“ (giminė, rasė, tauta) tinkamai besirimuojančio žodžio, todėl laikinai įrašė lenkišką žodį „gžezo“, reiškiantį „geležis“. Eilės skambėjo taip: „Krauju ir gžezo iškils geza / išmintinga, kilni ir žiauri.“ Kol sykį pasirodė Krupnikas ir „gžezo“ pakeitė hebrajišku žodžiu „prakaitas“: „Krauju ir prakaitu iškils tauta / išmintinga, didi ir žiauri.“ Tiesa, aš kažkodėl piktdžiugiškai šaipydamasis tėvams deklamuodavau savąją versiją (žodį *eza* „prakaitas“ ir toliau tardamas „gžezo“). Tėtis, būdavo, niršta:

– Na, iš tikrųjų. Juk yra dalykų, iš kurių negalima tyčiotis.

O mama tarstelėdavo:

– O man regis, kad tokių nėra.

Dėdė Josefas, kaip ir Zeevas Žabotinskis, buvo XIX a. liberalas, nacionalistas, inteligencijos, romantikos ir tautų pavasario gerbėjas. Jis garbino Lucato, Mapu, Perecą Smolianskiną, M. J. Levensoną, Ruso, Volterą ir Didro, Deividą Hjumą ir Nyčę, Turgenevą ir Belinskį, Nekrasovą ir Dobroliubovą, Karlailą ir Renaną, Puškiną ir Šilerį, Heinę ir Baironą, Garibaldį ir Mandzonį. Jis buvo prisiekęs Cunco, Greko ir Geigerio pasekėjas. Mėgstamiausi tėčio posakiai taip ir liko „kūnas iš mūsų kūno, kraujas iš mūsų kraujo“, „bendražmogiški ir tautiniai“, „idealas“, „geriausiais savo gyvenimo metais kovojau“, „nepasiduosime“, „saujelė prieš minią“, „savo laiką pralenkę vienišiai“, „ateinančios kartos“ ir „iki paskutinio savo atodūsio“.

1929 metais dėdė Josefas buvo priverstas bėgti iš savo namų Jeruzalės Talpijot kvartale, nes jį užėmė arabai. Jo, kaip, beje, ir kaimyno Agnono, namai buvo apiplėšti ir sudeginti, smarkiai nukentėjo abiejų bibliotekos.

– Reikia iš naujo auklėti visą jaunąją kartą, – rašė dėdė Josefas savo knygoje „Kai tauta kovoja už savo laisvę“, – reikia žūtbūt joje skatinti *didvyrišką dvasią*, drąsų ryžtą gintis be jokių nuolaidų ir kompromisų. Dauguma mūsų mokytojų savyje vis dar nenugalėjo nei Edomo, nei arabų tremties.

❖

Įkvėpti dėdės Josefo, ir senelis su močiute tapo Žabotinskio sekėjais, o štai tėčiui ir toliau liko artimos Ecelio ir Menachemo Begino partijos „Cherut“ nuostatos. Žabotinskio sekėjai, plačių pažiūrų pasauliečiai iš Odesos, Beginui

[23] „Betar“ – militaristinė revizionistinio sionizmo jaunimo organizacija, Zeevo Žabotinskio įkurta 1923 m. Rygoje. Padėjo žydams emigruoti į Palestiną (vert. past.).

jautė nevienareikšmius jausmus: nors šis ir atrodė išdidus, jų anaiptol nežavėjo provinciali Begino kilmė iš mažyčio Lenkijos miestelio ir perdėtas jo jausmingumas. Nors ir atsidavęs tėvynei bei tautos reikalams, vis dėlto, kaip jiems atrodė, jis nepakankamai paisė bendražmogiškų dalykų, be to, jam trūko asmeninio žavesio ir poetinio įkvėpimo, dvasios didybės ir bent saujelės tragiškos vienatvės. Štai toks turėtų būti tikras vadovas – stiprus kaip liūtas, didingas it erelis. Vos įsikūrus Izraelio valstybei, apie jos ryšius su kitomis tautomis Žabotinskis rašė: „kaip liūtas, sėlinantis prie liūtų". Beginas toli gražu nebuvo panašus į liūtą. Nors ir turėdamas tokį vardą, tėtis taip pat nė iš tolo nepriminė šio žvėries, nes buvo tik išsilavinęs trumparegis jeruzalietis, kuris, kaip sakoma, nors ir su dviem rankom, tačiau abiem kairiosiom. Tėtis neatrodė pajėgus pogrindžio kovoms, bet mėgindamas kaip nors prie jų prisidėti retsykiais anglų kalba rašydavo atsišaukimus, kuriuose smerkė „suktojo Albiono" veidmainystę. Šie atsišaukimai buvo spausdinami pogrindžio spaustuvėse, o naktimis pakylėtos dvasios vaikinai klijuodavo juos ant sienų ir elektros stulpų.

Man taip pat teko pogrindžio vaiko dalia: ne sykį ir ne du apsupusios britus mano divizijos vijo juos lauk. Užpuolęs iš pasalų jūroje nuskandindavau ištisą Karališkojo laivyno flotilę. Grobdavau ir duodavau į teismą Palestinos aukščiausiąjį komisarą ir netgi patį Anglijos karalių. Pats iškeldavau žydų vėliavą (kaip tie kareiviai ant amerikietiško pašto ženkliuko) virš Aukščiausiojo komisaro rūmų, stūksančių ant Blogosios tarybos kalno. Iš gimtosios žemės išvaręs britus, su mums ištikimomis tautomis sudariau sąjungą, įsteigdamas apsišvietusių tautų frontą, atsilaikiusį prieš laukinius rytiečius kreivu raštu ir kreivais kardais, grasinusius netikėtai išsiveržti iš dykumos ir pradėti baisias skerdynes bei plėšimus; šūkčiodami kraują stingdančius šūksnius jie būtų puolę mūsų deginti. Užaugęs svajojau tapti panašus į Berninio Dovydo skulptūrą: čia Dovydas stotingas, dailiai ant pečių krintančiais plaukais, suspaustomis lūpomis. Toks jis puikavosi ant dėdės knygos „Kai tauta kovoja už savo laisvę" viršelio. Troškau tapti stipriu ir mažakalbiu vyruku ramiu, iš pačių sielos gelmių sklindančiu balsu, kuris nėmaž nebūtų panašus į silpną ir verksmingą dėdės kalbėseną. Bodėjausi jo it lėlės švelnių rankų ir baiminausi, kad ir manosios tokios netaptų.

❖

Dėdė Josefas buvo didelis savimyla, nuolat savęs gailintis, lengvai įsižeidžiantis garbėtroška, tačiau šiaip laimingas žmogus, tik dėdavęsis itin nelaimingas. Iš visos širdies jis mėgdavo didžiuotis savo pasiekimais ir atradimais,

pasakoti apie savo nemigą, priešus, gyvenimo patirtį, savo knygas, straipsnius ir paskaitas, kurie visi iki vieno pasaulyje sukeldavo „didžiulę sensaciją", kalbėti apie savo susitikimus bei darbo planus, pabrėžti savo svarbą, reikšmę ir dvasios didybę.

Šiaip dėdė buvo geraširdis žmogus, nors kartu egoistiškas ir lepus, mielas it kūdikis ir pasipūtęs lyg neregėtų negirdėtų gabumų vaikas.

Ten, Jeruzalės Talpijot kvartale, kuris buvo sumanytas kaip soduose skendinčio Berlyno priemiesčio kopija, ant ramios kalvos pro tankių medžių properšas švietė raudončerpiai stogai, po kuriais ramiai ir patogiai buvo įsikūrę garsūs mokslininkai, žymūs rašytojai ar pasaulinio garso tyrinėtojai. Štai ten kartkartėmis vakarais dėdė Josefas išeidavo pasivaikščioti ir pakvėpuoti grynu oru. Pirmyn atgal tripinėdavo viena ir ta pačia neilga gatvele, kuri vieną gražią dieną buvo pavadinta Klauznerio vardu. Plonytė rankelė įsikibdavo storo tetos Ciporos delno. Ši moteris jam buvo ir mama, ir žmona, ir duktė, susilaukta nebejauno amžiaus, ir jo ginklanešė. Jie vaikščiodavo atsargiai, tarsi būtų slydinėję stikliniu paviršiumi, kol galiausiai sugrįždavo į architekto Kornbergo suprojektuotus namus, neretai virstančius gerai išauklėtų ir išsilavinusių svečių pensionu. Atrodo, kad šis namas stovėjo visos gatvės, viso Talpijot kvartalo, visos Jeruzalės ir net viso žemyno pakraštyje – toliau riogsojo tik išdžiūvusios ir nepaprastai liūdnos Judėjos dykumos kauburiai. Tolumoje lyg plieninis padėklas pliuškėjo Negyvoji jūra.

Dar ir dabar mintyse regiu juodu ten, pačiame pasaulio ir tyrlaukių pakraštyje. Jaukūs it pliušiniai meškučiai: susikibę už rankų, į plaukus įsisukęs vakarinis Jeruzalės vėjelis, aplink siūbuodamos kuždasi pušys, o vaiskiame ore tvyro aštrus pelargonijų kvapas. Dėdė Josefas pasirišęs kaklaraištį, užsimetęs švarką (kurį hebrajiškai pats siūlė vadinti jakovitu), įsispyręs į namines šlepetes, o žilą galvą negailestingai kedena vėjas. Teta tamsia šilkine suknele pakraščiuose pražydusiomis gėlėmis, pečius gaubia pilka megzta vilnonė skarelė. Anapus Negyvosios jūros mėlynuoja Moabo kalnai. Kalvos papėdėje vingiuoja istorinis, dar romėnų laikų kelias, vedantis net iki Jeruzalės senamiesčio sienų. Prieš akis blizga mečečių stogai, virš bažnyčių į dangų stiebiasi kryžiai ir nušviesti raudonų besileidžiančios saulės spindulių tvyksčioja pusmėnuliai. Pamažu pilkėdamos sienos apsunksta, o už senamiesčio ima ryškėti Skopo kalnas, ant kurio stūkso dėdei Josefui taip nepaprastai brangus Hebrajų universitetas; kiek tolėliau pūpso Alyvų kalnas, kurio papėdėje amžino poilsio atsiguls teta Cipora. Dėdė Josefas taip pat prašė ten palaidojamas, bet jo noras taip ir nebuvo išpildytas, nes jam mirus Rytų Jeruzalė priklausė Jordanijai.

Vakarinės žaros nutvieksti kūdikiški profesoriaus žandai ir aukšta kakta atrodo dar rausvesni. Lūpose ryškėja vos pastebima nuostabos kupina šypsena tarsi žmogaus, pabeldusio į duris, anapus kurių jį paprastai visuomet šiltai pasitinka ir kviečia užeiti į vidų, bet šįsyk, joms atvėrus, prieš akis netikėtai išvydusio nepažįstamąjį, iš nuostabos, sakytum, klausiantį: „Kas toks, pone, būsite ir kokie vėjai jus čia atpūtė?“

❖

Atsisveikinę tėtis, mama ir aš palikdavome dėdę Josefą vienu du su teta. Jiedu kiek laiko dar ten stovėdavo, o mes patraukdavome prie autobuso Nr. 7 stotelės; jis turėdavo netrukus pasirodydi iš Ramat Rachelės ir Arnonos pusės, nes šabas jau būdavo pasibaigęs. Šiuo autobusu važiuodavome iki Jafos gatvės, o iš ten autobusu Nr. 3B – iki Sofonijo gatvės, iš kur vos penkios minutės kelio iki namų.

Mums išėjus iš svečių mama pastebėdavo:

– Jis visai nesikeičia. Tos pačios kalbos, tie patys pasakojimai ir anekdotai. Kas šeštadienį tauškia tą patį – kiek tik jį atsimenu.

Tėtis jai atsakydavo:

– Nebūk pernelyg griežta. Jis jau nebejaunas žmogus, o šiaip, tiesą pasakius, kiekvienas mūsų kažkiek kartojamės. Net ir tu.

Aš irgi nelikdavau skolingas:

– Krauju ir „gžezo“ iškils *geza*.

Tėtis puldavo mane drausminti:

– Bet iš tikrųjų. Juk yra dalykų, iš kurių paprasčiausiai nedera šaipytis.

Mama atšaudavo:

– Nemanau, kad tokių yra. O ir nereikia, kad būtų.

Štai tuomet tėtis paskubėdavo užbaigti pokalbį:

– Pakaks. Liaukimės pagaliau. Šiandien išties pakaks. Ir prašau nepamiršti dar šiandien išsimaudyti vonioje ir gerai išsitrinkti galvą. Nė nemanyk prašyti, kad nusileisčiau. O ir kodėl turėčiau? Nejau galėtum pateikti bent vieną įtikinamą priežastį, dėl kurios neturėtume tau trinkti galvos? Negali? Jei taip, tai būk malonus ir ateityje su mumis nesiginčyk, nes vis tiek nesugebi deramai pagrįsti savo užgaidų. Prašau gerai įsidėmėt nuo šiandien ir visiems laikams, kad „noriu“ ir „nenoriu“ apibrėžia ne vienos ar kitos priežasties, bet išlepimo ribas. Beje, atkreipk dėmesį, kad žodžiai „apibrėžti ribas“ yra susiję su žodžiu „apibrėžimas“. Juk tai, kas patenka į „apibrėžimą“, atsiduria ribose, o visa kita lieka anapus jų. Visiškai tas pats ir lotynų kalboje, kur viena iš žodžio „finis“ reikšmių yra „ribos“. Žodžio „definire“ reikšmė yra nukirsti,

apriboti, apibrėžti ir, gali būti, kad iš čia bus kilęs ir keliose Vakarų Europos kalbose vartojamas žodis „defense“. Dar prašyčiau nusikarpyti nagus. O visus drabužius sudėk skalbti: apatinius, marškinėlius, kojines. O dabar staigiai į pižamą, išgerk stiklinę kakavos ir į lovą. Šiandien pakaks su tavimi žaisti.

12 skyrius

Kartkartėmis atsisveikinę su dėde Josefu ir teta, jei dar nebūdavo pernelyg vėlu, dvidešimčiai minučių ar pusvalandžiui užsukdavome pas priešais gyvenusį jų kaimyną. Tarsi vagys įsliūkindavome į Agnono namus, kad šiukštu nepastebėtų dėdė su teta ir labai dėl to nenuliūstų. Kartais žingsniuodami į autobuso Nr. 7 stotelę, priešpriešiais susitikdavome iš sinagogos grįžtantį rašytoją. Tempdamas tėtį už rankovės jis kviesdavo užsukti į svečius ir jo namus pagerbti „šviesiu ponios veideliu“, nes kitaip, grasindavo jis, be šviesaus jos veido Agnono namai pasiners į liūdesį. Po šių Agnono žodžių ant mamos lūpų nusileisdavo lengva šypsenėlė, o tėtis, nenorėdamas priešintis, įspėdavo:

– Bet tik kelioms minutėms. Atleiskite jau mums, pone Agnonai, mes tik labai trumpam. Juk mums dar iki Kerem Avrahamo reikia nusigauti. Vaikas pavargo, o rytoj į mokyklą.

– Vaikas nė trupučio nepavargo, – paprieštaraudavau aš.

O ponas Agnonas atsakydavo:

– Pone daktare, paklausykite, prašau: vaiko lūpomis kalba tiesa.

Sode įsikūrusius Agnono namus supo kiparisų siena, bet kad būtų dar saugiau, užpakalinė namo dalis buvo atsukta į gatvę, sakytum, pasislėpusi sode priekinė namo dalis būtų galėjusi kaip nors apsaugoti. Iš gatvės nieko nebuvo matyti, išskyrus keturis penkis siaurus langiūkščius, panašius į šaudymo angas. Prasigavus pro kiparisais apaugusius vartus toliau tekdavo traukti takeliu, vingiuojančiu namo link, o palypėjus keturis penkis laiptelius pakakdavo paskambinti prie baltų durų ir luktelėti, kada šios atsivers ir būsi pakviestas užeiti į vidų. Viduje pasukęs į dešinę menkai apšviestais laiptais pakildavai į pono Agnono darbo kambarį, prie kurio buvo prilipdytas didžiulis platus balkonas, o iš ten, kiek akys užmato, vėrėsi Judėjos dykuma ir Moabo kalnai. Pasukęs į kairę atsidurdavai nedidelėje siaurutėje svetainėje, pro kurios langus buvo matyti tuščias sodas.

Į Agnono namus neprasiskverbdavo dienos šviesa, todėl juose viešpataudavo nuolatinė prietema, dvelkianti lengvučiu kavos ir sausainių aromatu.

Galbūt šis įspūdis įstrigo į atmintį todėl, kad paprastai pas Agnoną užsukdavome baigiantis šabui, o elektros šviesa ten nebūdavo degama tol, kol danguje neįsižiebdavo mažiausiai trys žvaigždelės[24]. O galbūt šviesa ir degdavo, bet tai buvo tipiškas gelsvas, blausus Jeruzalės apšvietimas. Galbūt ponas Agnonas taupė elektros energiją, o gal baimindamasis trumpų sujungimų įžiebdavo tik žibalinę lempą, kurią vadino prožektoriumi. Dar ir šiandien akyse stovi toji Agnono prietema, prie kurios, regis, galėčiau prisiliesti. Jo namų langai buvo grotuoti, todėl prietema atrodė dar niūresnė. Tiesa, šiandien nebegalėčiau pasakyti, o gal ir anuomet to nebuvo įmanoma padaryti, kodėl tuose namuose amžinai viešpataudavo tiršta ir niūri prieblanda. Kad ir kaip ten būtų, pamenu, kad priėjęs prie knygų lentynų paimti kokios knygos (šios man priminė ratelį maldai susibūrusių tikinčiųjų tamsiais, kiek apskurusiais drabužiais), ponas Agnonas mesdavo ne vieną, o du tris ar net daugiau šešėlių. Toks jis įstrigo mano vaikiškoje atmintyje, tokį jį prisimenu ir šiandien: prietemoje juda žmogus, o su mažiausiu judesėliu suvirpa trys keturi šešėliai – priekyje, iš dešinės, iš kairės, virš galvos ir po kojomis.

Retkarčiais ponia Agnon valdingu ir griežtu tonu mūsų pusėn sviestelėdavo kokią pastabą. Sykį, nudelbęs galva, su vos pastebima sarkastiška šypsenėle lūpose ponas Agnonas jos paprašė:

– Labai prašau prie svečių leisti man pabūti savo namų šeimininku. Vos jie išeis, galėsi ir vėl tapti ponia.

Aiškiai ir tiksliai prisimenu šiuos žodžius. Ir ne tik todėl, kad jie buvo atmiešti sarkazmu (šiandien tai vadinama griaunamąja intonacija), bet labiausiai dėl žodžio *adonit* – „ponia“, net ir anuomet neįprasto hebrajų kalboje. Po daugelio metų šį žodį dar kartą aptikau Agnono apsakyme „Ponia ir medžiotojas su vanagu“. Neteko sutikti nė vieno žmogaus, vartojusio šį žodį ta pačia reikšme, kokia jį vartojo Agnonas. Gal ir pats rašytojas turėjo galvoje ne vien „ponią“, bet ir kažką kitą.

Sunku pasakyti. Nes tai buvo žmogus, įkandin kurio vilkosi trys ar daugiau šešėlių.

Mama šalia Agnono jausdavosi, kaip čia pasakius, tarsi būtų stovėjusi ant pirštų galiukų. Net ir sėdėdama sėdėjo nelyginant ant adatų. Pats ponas

[24] Judėjų tradicijoje danguje pasirodžiusios trys žvaigždės žymi šabo pabaigą (vert. past.).

Agnonas su ja beveik nekalbėdavo, nes visą viešnagės laiką kreipdavosi daugiausia į tėtį, tačiau net ir kalbantis su juo, kaip man atrodė, rašytojo žvilgsnis bent trumpam užkliūdavo už mamos. O tais retais atvejais, kai prašnekindavo mamą, Agnonas vengdavo susitikti su ja akimis, todėl jo žvilgsnis nuslysdavo ant manęs. Arba nukrypdavo į langą. O galbūt taip ir nebuvo, galbūt tai tik mano vaizduotės vaisius. Juk gyvi prisiminimai panašūs į burbulus vandens paviršiuje ar pašiurpusią gazelės odą akimirką prieš šuolį. Gyvi prisiminimai iškyla staiga ir nuo jų nupurto šiurpas, tiesa, jis būna skirtingo ritmo ir apima vis kitą vietą, kol galiausiai suakmenėja ir sustingę pavirsta atmintimi.

1965-ųjų pavasarį, kai pasirodė mano pirmoji knyga „Šakalo žemė", vieną jos egzempliorių drebančia ranka nusiunčiau Agnonui, tituliniame lape parašęs tai, ką parašiau. Agnonas atsakė man gražiu laišku, apie knygą parašęs tai, ką parašė, o laiško pabaigoje pridūrė:

– Tavo knygos žodžiai manyje atgaivino tavo motinos, tegu ji ilsisi ramybėje, portretą. Pamenu, kaip sykį, prieš penkiolika ar šešiolika metų, ji man atnešė vieną tavo tėvo, tegu jo dienos būna ilgos, knygą. Gal ir tu anuomet su ja buvai. Ji stabtelėjo ant slenksčio, o jos kalba nebuvo daugiažodė. Tiesa, jos dailus ir naivus veidas vėliau man dar ilgai stovėjo prieš akis. Su geriausiais palinkėjimais, Šmuelis Agnonas.

Paprašytas Agnono, kuris anuomet ketino rašyti savo „Miestas ir viskas, ko jis pilnas", tėtis iš lenkiškos enciklopedijos jam išvertė straipsnį „Bučač". Šiaip Agnonas tėčiui tebuvo „diasporos rašytojas", todėl apie jį kalbėdamas jis mažumėlę raukydavo nosį:

– Jo knygose neaptiksi nei plačių užmojų, nei tragiško polėkio, net ir sveiko humoro – vien „išminčių" drabstymasis ar noras įgelti. O jei ir pasitaiko gražių aprašymų, Agnonas niekaip negali nurimti, ir nepadės į šalį plunksnos, kol jų nepaskandins klouniško daugiažodžiavimo ir Galicijos juokelių liūne.

Agnono pasakojimai tėčiui atrodė nelyginant kokia jidiš literatūros atšaka, o jidiš literatūros anuomet jis ypač nemėgo. Tėtis buvo tikras racionalios mąstysenos litvakas, niekino antgamtiškus reiškinius, magiją, perdėtą jausmingumą, viską, ką gaubė romantikos ar mistikos skraistė, viską, kas bent mažumėlę kėsinosi apsukti žmogui galvą jausmais ir atimti sveiką protą. Tik paskutiniaisiais gyvenimo metais jo požiūris pasikeitė. Tėtis net pamėgo pasakas ir chasidų pasakojimus, Pereco kūrybą, jidiš literatūrą apskritai ir net paties Agnono apsakymus. Tai, kas anksčiau tėčiui kėlė kreivą šypseną ir ką jis su panieka vadino „mistika", „folkloru", „močiutės pasakomis", pradėjo jį traukti. Tėčio akademinių darbų sąrašą gyvenimo pabaigoje papildė nežinomo I. L. Pereco rankraščio tyrinėjimas, visai kaip močiutės Šlomit mirties

liudijime įrašyta, kad ji mirė nuo širdies smūgio, nors iš tiesų – nuo liguistos švaros. Tai tik faktai. O tikros tiesos nežinau, nes su tėčiu apie tai kone neteko kalbėtis. Jis beveik niekuomet man nepasakodavo nei apie savo vaikystę, nei apie savo meiles ar meilę apskritai, nei apie tėvus ar brolio žūtį, nei apie savo ligą ir kančias ar kančią apskritai. Mudu nė sykio nesikalbėjome ir apie mamos mirtį. Nė vienu vieninteliu žodeliu apie tai neužsiminėme. Tiesa, aš ir pats nė sykio jam nepagelbėjau ir nemėginau pradėti pokalbio, kuris nežinia kuo galėjo pasibaigti. Jei dabar imčiau užrašinėti, apie ką mudu su tėčiu nesikalbėjome, prirašyčiau geras dvi knygas. Tėtis man paliko išties nemažai darbo, todėl dar ir šiandien bandau jį įveikti.

❖

Mama, būdavo, šitaip kalba apie Agnoną:

– Šis žmogus daug ką regi ir daug ką supranta.

O sykį šitaip pasakė:

– Galbūt jis ir nėra geras žmogus, bet bent jau žino, kas yra gera ir kas bloga, ir supranta, kad neturime pasirinkimo.

Kiekvieną žiemą mama vis iš naujo skaitydavo Agnono pasakojimus iš rinkinio „Visos spynų rankenos". Galbūt šie kūriniai atliepdavo jos liūdesį ir vienatvę. Aš taip pat kartkartėmis paskaitydavau Tirzos Mazal, mergautine pavarde Minc, žodžius, kuriais prasideda pasakojimas „Metų pilnatvė":

Metų pilnatvėje mirė mano motina. Kai mirė, jai buvo trisdešimt vieni. Trumpos ir liūdnos buvo jos dviejų gyvenimų dienos. Kiauras dienas ji sėdėdavo namuose, niekur iš jų neišeidama... Mūsų namus kaustė tyla, jų durys svečiams nesivarstė. Mama gulėjo lovoje ir beveik nieko nekalbėjo.

❖

Kone tais pačiais žodžiais Agnonas aprašė ir mano mamą: „Įėjusi ji stabtelėjo ant slenksčio, o jos kalba nebuvo daugiažodė."

Po daugelio metų į savo knygą „Pradedame pasakojimą" įdėjau straipsnį „Kas atėjo?". Šis straipsnis yra skirtas apsakymo „Metų pilnatvė" pradžiai. Jame savo dėmesį paskyriau sakiniui „Kiauras dienas ji sėdėdavo namuose, niekur iš jų neišeidama." Iš pirmo žvilgsnio jį nesunku būtų apkaltinti tautologija: antroji sakinio dalis yra vien tikslus pirmosios dalies pakartojimas.

Antroje sakinio dalyje, rašiau, nėra nė grūdelio naujos informacijos, kurios nebuvo pateikta pirmojoje. Tiesa, šio sakinio, kaip, beje, ir kitų apsa-

kymo „Metų pilnatvė“ pradžios sakinių esmė – dvi pasikartojančios dalys. Po jomis slepiasi šeimos tikrovė, kurios vidinė pusiausvyra, skirtingai nuo išorėje tvirto fasado, po truputį ima byrėti.

❖

Tiesa, mama kiauras dienas nesėdėdavo namuose. Dažnai iš jų išeidavo. Nors ir apie ją būtų galima pasakyti, jog „trumpos ir liūdnos buvo jos dviejų gyvenimų dienos“.

„Jos dviejų gyvenimų“? Šie žodžiai parodo, kad mama, kaip ir Lėja, Tircos motina, o ir pati Tirca Mazal, mergautine pavarde Minc, nugyveno ne vieną, o mažiausiai du gyvenimus. Sakytum, ir jos ant sienų būtų metusios daugiau nei vieną šešėlį.

❖

Po daugelio metų, kai Chuldos kibuco susirinkimas nusprendė mane išsiųsti į Hebrajų universitetą studijuoti literatūros, nes kibuco mokyklai be galo trūko literatūros mokytojų, sukaupiau visą drąsą ir sykį paskambinau į Agnono namų duris (kalbant Agnono kalba, „padrąsinau širdį ir patraukiau pas jį“).

– Agnono nėra namuose, – pranešė ponia Agnon mandagiai, bet piktai, kaip paprastai kad atsakinėdavo plėšikų ir grobikų miniai, kuri tik ir gviešėsi atimti tokį brangų jos vyro laiką.

„Adonit“ Agnon man nemelavo: ponas Agnonas iš tiesų buvo ne namuose, o už jo augančiame sode, iš kur jis netrukus ir pasirodė naminėmis šlepetėmis ir bekakliu megztiniu. Burbtelėjęs „šalom“ įtariai pasiteiravo „Kas toks, pone, būsite?“. Pasisakiau savo ir savo tėvų vardą. Tada vis dar stovėdamas su manimi prie durų (ponia Agnon netarusi nė žodžio pradingo namų įsčiose), ponas Agnonas pamažu prisiminė paskalas, prieš kelis metus sklandžiusias Jeruzalėje, ir uždėjęs ranką man ant peties maždaug šitaip prakalbo:

– Ar tik nebūsi tas berniukas, kuris po nelaimingos motinos mirties nutolęs nuo tėvo pradėjo savarankišką gyvenimą kibuce? Ar tik nebūsi tas vaikas, kuriam tėvai nuolat priekaištaudavo, kam iš pyrago išgnaibai razinas? (Šito išties nepamenu, o ir ne itin patikėjau tuo pasakojimu apie razinų krapštinėjimą, bet nusprendžiau su juo nesiginčyti.)

Ponas Agnonas pakvietė mane užeiti į vidų ir kiek laiko paklausinėjo apie kibuco reikalus bei mano mokslus („O kurias iš mano knygų šiandien studijuoja universitete? O tau pačiam kuri labiausiai patinka?“).

Tada pasidomėjo, ką aš vedžiau ir iš kokios giminės kilusi mano žmona. Kai prasitariau, kad iš tėvo pusės ji yra Ješajaho ben Avrahamo Halevio, vadinamo šventuoju ŠLA, palikuonė, Agnono akys plykstelėjo. Tada jis man papasakojo tris keturis pasakojimus, ir taip prabėgo koks ketvirtis valandos, kol galiausiai rašytoją užvaldė nekantrumas, ir jis pradėjo ieškoti būdų, kaip greičiau priversti mane išsinešdinti. Tiesa, nors ir sėdėdamas lyg ant adatų kaip kadaise kad sėdėdavo mama, sukaupiau drąsą ir pasakiau, ko iš tiesų pas jį atėjau.

O atėjau todėl, kad profesorius Geršonas Šakedas mums, pirmakursiams, buvo davęs užduotį palyginti J. Ch. Brenerio[25] ir Agnono Jafos pasakojimus. Atidžiai perskaičiau visus šiuos kūrinius, pasidomėjau visais straipsniais, kuriuos pavyko rasti bibliotekoje, apie Agnono ir Brenerio pažintį Jafoje Antrosios žydų alijos laikotarpiu ir, tiesą sakant, likau didžiai nustebęs, kaip tokie skirtingi žmonės apskritai galėjo rasti bendrą kalbą, ką jau kalbėti apie draugystę. Josefas Chaimas Breneris turėjo ir rusiško, ir žydiško būdo bruožų – tai buvo rūsti, maištaujanti siela, aptukęs, nerūpestingas, greitas supykti žmogus, kupinas dostojevskiškos dvasios, svyruojančios tarp pakylėtos ir slogios nuotaikos, tarp savigraužos ir baisaus pykčio. Anomis dienomis, kai Agnonas dar buvo tik nedrąsus Galicijos jaunuolis, keliais metais jaunesnis už Brenerį ir, galima sakyti, dar nespėjęs prarasti literatūrinės skaistybės, ano gyvenimas jau buvo spėjęs tapti naujos hebrajų literatūros ir pionierių judėjimo centru. Agnonas tebuvo šviežiai iškeptas valdininkėlis, sulysęs, amžinai užsisvajojęs, kiek sarkastiškas ir visuomet prislėgtas jaunuolis, rūpestingai prižiūrėjęs savo garderobą ir pasižymėjęs pedantišku ir tiksliu stiliumi. Ir kas gi juodu vieną prie kito taip patraukė anuomet Jafoje Antrosios alijos laikotarpiu[26]? Be to, patraukė taip, kad juodu pagarsėjo kone kaip įsimylėjėlių pora. Šiandien man atrodo, kad šį tą supratau, bet tąsyk Agnono namuose jų šeimininkui papasakojau apie universitete gautą užduotį ir tiesiai šviesiai jo pasiteiravau – o šventas naivume – ar jis negalėtų atskleisti, kas gi juodu su Breneriu paskatino taip suartėti.

Ponas Agnonas primerkė akis ir nukreipė žvilgsnį į mano pusę. Tiesa, atrodė, kad į mane jis nežiūri, nors kiek laiko ir tyrinėjo – iš šalies, mėgaudamasis ir vos pastebimai šypsodamasis, kaip kad šypsosi drugelių gaudytojas, pastebėjęs nedidelę ir mielą plaštakę, bet tai supratau tik po daugelio metų. Baigęs varstyti akimis Agnonas galiausiai atsakė:

[25] Josefas Chaimas Breneris (1881–1921) – žydų poetas, vienas ryškiausių hebrajų literatūros pionierių. Atvykęs į Palestiną propagavo sionistines nuostatas, gyveno bohemišką gyvenimą (vert. past.).

[26] Antroji alija – žydų atvykimas į Palestiną iki Pirmojo pasaulinio karo.

– Tarp manęs ir Josefo Brenerio – tegu Dievas atkeršija už jo nekaltai pralietą kraują – buvo artumas, kurio pagrindas – bendra meilė.

Aš ištempiau ausis, nes man pasirodė, kad jau netrukus bus atskleista didžioji paslaptis, didesnė net už tą, kai Dievas padarė stebuklą ir prieš žydus prasiskyrė Raudonoji jūra. Štai jau netrukus jis man papasakos kokią intymią, pikantišką ir dar niekam nežinomą istoriją, apie kurią aš parašysiu straipsnį, sukelsiantį didžiulį sąmyšį, ir taip vieną rytą pabusiu įgiję garsiausio hebrajų literatūros tyrinėtojo vardą.

– Ir kas gi buvo ta bendra meilė? – su jaunuolišku naivumu ir toliau nesitvėriau nekantrumu, o širdis, regis, nusirito į kulnus.

– Tai didžiulė paslaptis, – ponas Agnonas nusišypsojo ne man, o veikiau sau pačiam. Šypsodamasis jis, rodos, man net mirktelėjo. – Šią paslaptį tau atskleisiu su viena sąlyga, kad nė viena gyva siela to nesužinos.

Nuo didžiulio jaudulio net balsą praradau – vargu ar berastum didesnį kvailį – todėl tik sukrutinau lūpas prisiekdamas, kad būtinai saugosiu paslaptį.

– Atskleisiu tau didžiąją paslaptį ir pasakysiu, kad anuomet Jafoje Josefas Chaimas Breneris ir aš didžia meile mylėjome vieną ir tą patį asmenį – Šmuelį Josefą Agnoną.

❖

Tai štai toji Agnono ironija, o veikiau autoironija, skirta net ne pačiam ironizuotojui, nors pagrindinis jos tikslas – skaudžiai įgelti naiviam svečiui, už rankovės tampančiam namų šeimininką. Tiesa, vis dėlto Agnono žodžiuose slypėjo ir nedidelis tiesos grūdelis, lyg trumpam blykstelėjusi jos kibirkštėlė – apkūnaus ir aistringo žmogaus trauka prie jautraus ir lepaus jaunuolio, o ir paties jaunuolio iš Galicijos ne mažesnis dėmesys visų gerbiamam žmogui, kuris jau netrukus apgobs jį tėvišku sparnu ir pasiūlys vyresniojo brolio petį.

Kita vertus, ne meilė, o bendra neapykanta sieja Agnono ir Brenerio apsakymus. Viskam, kas nešvaru, išpūsta ar dvelkia netikrumu Antrosios alijos pasaulyje. Visam tam tuščiam sionistiniam pūtimuisi. Taukais aptekusiai teisuolių garbei. Ir Breneris, ir Agnonas visa širdimi nekentė anos įsiviešpatavusios tikrovės ir buržuazinio nuolaidžiavimo savo silpnybėms. Savo kūriniuose Breneris juos atvirai daužo neapykantos kūju, o Agnonas į visa tai žiūri pro ironijos skraistę: jo rankose aštri adata, kuria durstelėjus be galo knieti iš šiltos ir jaukios aplinkos išleisti lauk visą susikaupusį melą ir veidmainystę.

Tiesa, tiek Brenerio, tiek Agnono Jafos pasakojimuose tarp gausybės veidmainių ir tauškalių portretų retsykiais pasitaiko ir tylių, aiškaus tikslo siekiančių žmonių. Ar tik ne apie juos kalbėjo Bialikas sakydamas: „pasaulio varguoliai, nekalbiosios sielos, kuklios savo užmačiomis ir sumanymais". Tai mano mokytojas Dovas Sadanas atskleidė Brenerio apsakymuose slypintį „nematomų teisuolių" žavesį. Panašiai ir Agnono apsakymuose netikėtai iškyla mažakalbiai pasaulio varguoliai. Galbūt ir iš tiesų tai buvo jų bendra meilė – visiems šiems vaikišką sielą išsaugojusiems tyleniams, vos akimirksniui iškylantiems ir Agnono, ir Brenerio apsakymuose. Štai tuomet ir Breneris bent trumpam gali atsipūsti nuo savo nežaboto pykčio, o ir Agnonas iš pagarbos jiems susitvardo ir nuo aštresnio žodžio, ir nuo pajuokos, ir nuo sarkazmo.

❖

Agnonas buvo religingas žmogus ir laikėsi judaizmo priesakų: šventė šabą, vaikščiojo prisidengęs galvą kipa, apskritai atrodė dievobaimingas žmogus. Hebrajų kalboje žodis „baimė" yra susijęs su žodžiu „religija". Savo apsakymuose ne tiesiogiai, bet gudriai paslėpęs mintį pamaldumą rašytojas vaizduoja kaip amžiną Dievo baimę. Agnonas tikėjo į Dievą, jautė prieš jį baimę, tačiau visiškai jo nemylėjo.

„Esu paprastas žmogus, – kalba Danielius Bachas romane „Nakčiai liekantis svečias", – ir netikiu, kad Viešpats, tegu jis būna palaimintas, savo kūriniams linki gero."

Tokia paradoksali teologinė nuostata yra tragiška ir veda į visišką nusivylimą. Tiesa, Agnonas niekuomet nedrįso jos aiškiai išsakyti ar paremti racionaliais argumentais. Panašios mintys sklisdavo iš jo antraeilių veikėjų lūpų, šiems patiriant neišvengiamus likimo smūgius. Po daugelio metų plačiau apie tai parašiau savo knygoje „Tylintis Dangus: Agnonas". Nemažai judaizmo priesakų besilaikančių žmonių, daugiausia iš ultraortodoksų rato, tarp jų ir jaunimas, ir moterys, ir netgi Toros mokytojai bei šventikai, perskaitę šią knygą siuntė man laiškus, kurių keli pasirodė tikra išpažintis. Kiekvienas savaip, tačiau visi iki vieno prisipažino, kad savo širdyse jaučia tą patį, ką man pavyko perskaityti Agnono kūryboje. Tai, ką pastebėjau rašytojo apsakymuose, man pasirodė, kad kartkartėmis bent akimirkai blykstelėdavo ir jo paties gyvenime bei jo užuojautos kupiname cinizme, atsidūrusiame ties nihilizmo slenkščiu.

– Gal Dievas manęs pasigailės, – sykį pasakė Agnonas (tai buvo susiję su autobusų tvarkaraščiu), – o jei nepasigailės, gal bent susimylės mūsų kvartalo komitetas, deja, bijau, kad Jeruzalės autobusų kompanija yra galingesnė ir už vieną, ir už kitą.

Kitą sykį rašytojas šitaip kalbėjo:

– Jau ne vienus metus Dievas, tegu jis būna palaimintas, regis, labai klysta, manydamas, kad Jeruzalė yra jo karalijos miestas. Matyt, Aukščiausiasis nė nebus girdėjęs, kad jau seniai visa Jeruzalė pateko į politikų ir partijos funkcionierių rankas. Ir jei Dievas, tegu jis būna palaimintas, pasiųstų ilgai lauktą Mesiją, anie gi tikrai jo nepriimtų ir visaip bandytų išginti lauk – esą ateik kitą sykį. Išvytų užrašydami jį į eilę kitai savaitei ar net kitam mėnesiui. Ir dar pradėtų niršti ant Viešpaties Dievo, kam šis bando kištis į jam nepriklausančias valdas. Štai taip ir draskytų Dievui sielą, kol šį užvaldytų baisus liūdesys, ir gūžtelėjęs pečiais jis iškeliautų ieškoti sau naujo miesto, kuriame netrukdomas galėtų viešpatauti.

❖

Per dvejus studijų Jeruzalės universitete metus du ar tris kartus pėsčiomis buvau nukeliavęs į Talpijot kvartalą. Pirmieji mano apsakymai buvo išspausdinti savaitiniame laikraščio „Davar" ir žurnalo „Kešet" priede. Ilgai negalvojęs nusprendžiau atiduoti juos pono Agnono teismui ir išklausyti jo nuosprendžio. Tiesa, ponas Agnonas atsiprašinėdamas teisinosi:

– Deja, šios dienos nėra pats tinkamiausias metas skaityti.

Ir paprašė juos atnešti kitą sykį. Kitą sykį pasirodžiau tuščiomis rankomis, pasikišęs tekstus po megztiniu. Lyg nėštumą kruopščiai slėpiau žurnalą „Kešet", kuriame buvo išspausdinti mano apsakymai. Galiausiai taip ir neišdrįsau pagimdyti ir tapti Agnonui našta, todėl išėjau iš jo namų kaip atėjęs – pilnutėliu pilvu ir išsipūtusiu megztiniu. Tik praėjus daugeliui metų, 1965-aisiais, kai šie apsakymai buvo įtraukti į rinkinį „Šakalų žemė", vėl sukaupiau drąsą ir nusiunčiau juos Agnonui. Tris dienas ir tris naktis Chuldos kibuce vaikščiojau tarsi atsiplėšęs nuo žemės, apsvaigęs iš laimės, niūniuodamas ir skleisdamas kitokius džiaugsmo garsus bei širdies gilumoje apsipylęs ašaromis, kai iš pono Agnono gavau laišką, kuriame jis rašė:

– Kai pasitaikys proga mudviem susitikti, pasakysiau tau daugiau nei čia parašysiu. Jei Dievas leis, per Pesacho šventę perskaitysiu ir likusius apsakymus, nes man patinka kūriniai, kuriuose veikėjai pasirodo tokie, kokie iš tikrųjų yra.

Kartą, dar studijuojant universitete, viename europiniame žurnale pasirodė straipsnis, parašytas vieno žymaus lyginamosios literatūros tyrinėtojo (galbūt tai buvo šveicaras Emilis Štaigeris?). Straipsnio autorius tvirtino, kad, jo nuomone, trys svarbiausi XX a. pirmos pusės Vidurio Europos rašytojai yra Tomas Manas, Robertas Muzilis ir Šmuelis Josefas Agnonas.

Straipsnis buvo parašytas, kai Agnonui dar nebuvo įteikta Nobelio premija, o jį perskaičius mane apėmė toks jaudulys, kad pasitvėręs žurnalą iš skaityklos (kopijavimo mašinų anuomet universitete dar nebuvo) pasileidau į Talpijot kvartalą tikėdamasis pradžiuginti poną Agnoną. Jis iš tiesų nudžiugo ir čia pat ant slenksčio vienu ypu prarijo visą straipsnį, pamiršęs net pakviesti mane į vidų. Vėliau dar kartą jį perskaitė ir gal net apsilaižė lūpas, kol galiausiai pakėlė į mane akis, kaip kad jau ne sykį buvo žvelgęs, ir prisidengdamas naivumu paklausė:

– Nejaugi ir tau atrodo, kad Tomas Manas yra toks reikšmingas?

Sykį mažumėlę gudraudamas Agnono paklausiau, ką jis manantis apie Bialiką, Urį Cvi Grinbergą, Nataną Altermaną, Chaimą Chazazą ir Abraomą Šlionskį. Norėjosi jį šiek tiek paerzinti ir pasimėgauti jo giliai slepiamu pykčiu.

– Bialikas, – prabilo Agnonas, o jo balse netikėtai suskambo kuklumo ir pagarbos gaidelė. – Bialikas buvo kalbos ir poezijos karalius. Nuo tada, kai buvo parašytas Šventasis Raštas, Izraelio žemėje neatsirado nė vieno, geriau mokančio hebrajų kalbą nei Bialikas. Jis buvo tikras kalbos valdovas. Net ir man visoje jo kūryboje nepavyko rasti daugiau kaip dvi kalbos klaidas.

Ir Urį Cvi Agnonas panašiai kėlė į padanges:

– Kalbos ir poezijos karalius. Tikras mūsų poezijos riteris. Nė vienos tautos nė viena kalba nė vienas poetas taip nerašė kaip Uris Cvi. Net ir didysis Getė nesugebėjo taip rašyti.

O kai pasiteiravau apie Šlionskį, Agnonas tik šyptelėjo, pamerkė akį ir tarė:

– Pats Aukščiausiasis žodį „tohu“ surimavo su žodžiu „vohu“[27]. Bet štai pasirodė Šlionskis ir puolė taisyti kūrimo darbų, „vohu“ surimavęs su „kamohu“ (į jį panašus). Kai Kūrėjas, tegu bus palaimintas jo vardas, atsilaisvins nuo darbų ir ateis pas Šlionskį, kad šis jį pamokytų kūrimo paslapčių, gali nutikti taip, kad visas pasaulis pavirs vienu ištisu ritmu, ar net visa jų gausybe, ir visa – vos už du grašius.

Kai ponas Agnonas šitaip kalbėjo, jo veide ryškėjo ne pyktis ar panieka, o kažkokia piktdžiuga. Atrodo, panašiai jaučiasi apsukrus vaikas, kuriam į savo pusę pavyko palenkti visus suaugusiuosius, ir dabar jis puikiai žino, kad jei ant jo ir supyktų, vargu ar liautųsi jautę jam simpatiją, juo žavėjęsi ir didžiavęsi. Tą akimirką Nobelio premijos laureatas buvo panašus į tokį visų mylimą vaiką, kuriam nuolat trūksta meilės ir kuris nuolat jos reikalauja, ir jokia gausybė vandens neįstengs nuslopinti šio jausmo, jokia upė nepajėgs

[27] *Tohuvavohu* (hebr.) – Pradžios knygoje šiuo sunkiai išverčiamu žodžiu įvardijamas žemėje viešpatavęs chaosas (Pr 1, 2) (vert. past.).

numaldyti šio amžino ir nepasotinamo troškulio. Išėjau iš Agnono namų laimingas nelyginant tas, kuriam buvo patikėta didžiulė paslaptis, nors jau seniai žinota. Nuo neatmenamų laikų.

❖

Vieną vakarą pavėlavau į paskutinį autobusą, vykusį iš Rechovot į Chuldą, todėl buvau priverstas važiuoti taksi. Visą dieną per radiją buvo kalbama apie Nobelio premiją, atitekusią Agnonui ir Neli Zaks. Taksi vairuotojas manęs pasiteiravo, ar kada teko girdėti apie rašytoją Agnoną (tiesa, jis pavadino jį Egnonu).

– Tik pažiūrėkit kaip išeina, – negalėjo atsistebėti vairuotojas, – nė vienas mūsų nesame apie jį girdėjęs, ir še tau kad nori – tarsi perkūnas iš giedro dangaus pasaulinė šlovė. Kaip gi taip? Tik gaila, kad tos moters prasti popieriai.

Ponas Agnonas taip pat apgailestavo dėl „prastų moters popierių". Jis tikėjosi ir net labai rimtai apie tai kalbėjo, kad Nobelio premijos komitetas po dvejų trejų metų dar kartą į jį kreipsis ir įteiks jam visą Nobelio premiją, kurios su niekuo nebeteks dalytis. Sykį tarsi šaipydamasis iš savo savimeilės ir kankinančio garbės troškimo Agnonas tarė:

– Tik pažvelkite, ko verta garbė, jei žmonės dėl jos pasiruošę nusižeminti iki žemės dulkių.

❖

Metai iš metų iš visų jėgų stengiausi išsivaduoti iš Agnono šešėlio, siekdamas surasti savo kūrybinį kelią, kuriuo pasukęs liaučiausi jausti jo įtaką, ir man šiaip ne taip pavyktų išsisukti nuo jo perdėm turtingos, išpuoselėtos, o kartais tokios nepataisomai buitinės kalbos, nuo tikslių jo ritmų ir savimeilės, perpildytos midrašinių posakių, šiltų dievobaimingų žmonių žodžių, jidiš muzikos garsų ir sodrių chasidinių pamokymų. Turėjau žūtbūt išsivaduoti nuo jo pašaipos ir ironijos, barokinės simbolikos, paslaptingų labirinto žaidimų, dviprasmybių bei suktų literatūrinių vingrybių.

Tiesa, net ir po visų pastangų trūks plyš nuo Agnono nutolti, dar ir šiandien savo kūriniuose jaučiu jo įtaką.

Bet ko, tiesą sakant, iš Agnono išmokau?

Nei daugiau, nei mažiau: mesti daugiau nei vieną šešėlį. Iš bandelių nekrapštinėti razinų. Apsivalyti nuo skausmo ir mokėti jį sutvardyti. Ir to, ką močiutė Šlomit buvo be galo taikliai pastebėjusi, – vėliau panašią mintį aptikau ir Agnono kūriniuose: jei nebeliko ašarų verkti, tai ir neverk. Juokis.

13 skyrius

Retsykiais pas senelius likdavau nakvoti. Būdavo, močiutė netikėtai baksteli pirštu į kokį baldą, drabužį ar net žmogų ir sako:

– Jis toks baisus, kad net gražus.

O kartais:

– Jis pasidarė toks išmintingas ir protingas, kad pats nežino, ką daraș.

Arba:

– Taip skauda, kad net mažumėlę darosi juokinga.

Neretai kiaurą dieną ji niūniuodavo melodijas, atsivežtas iš kraštų, kuriuose, regis, jos nepersekiojo nei mikrobų baimė, nei grubus elgesys, kitaip nei čia, kur viskas jai kliūdavo:

– Kaip gyvuliai, – staiga be jokios regimos priežasties ar ryšio apimta pagiežos močiutė iškošdavo pro dantis, nė nemanydama paaiškinti, kas jos akyse pasirodė „kaip gyvuliai".

Net ir vakarais parke ant suoliuko, kai aplink nebūdavo nė gyvos dvasios ir tik lengvas vėjelis švelniai glostydavo lapus, o galbūt nė neprisiliesdamas perregimais pirštais atsargiai juos virpindavo, net ir tuomet močiutė ūmai tarsi pastėrdavo ir didžiai bjaurėdamasi imdavo drebėti:

– Bet iš tiesų! Kaip taip galima! Baisiau už gyvulius!

Tiesa, jau po akimirkos ir vėl kuo ramiausiai niūniuodavo man negirdėtą melodiją.

Močiutė dainuodavo visur ir visada – virtuvėje, prieš veidrodį, balkone, sėdėdama savo krėsle ir netgi naktimis.

Ne sykį po vakaro maudynių, kruopščiai išsivaliusi dantis, pagaliukais su vatos gniužulėliais išsikrapščiusi ausis, ji guldydavo mane į plačiąją savo lovą (senelis jau seniai visiems laikams buvo ją palikęs, o galbūt dar prieš man gimstant buvo iš jos išvarytas). Močiutė man paskaitydavo vieną kitą pasakaitę, paglostydavo skruostus, pabučiuodavo į kaktą, paskubomis ją nušluostydavo iškvėpinta nosinaite, kurią visuomet nešiodavosi įsikišusi į kairiąją naktinių marškinių rankovę, – nosinaitės paskirtis buvo žudyti ir naikinti mikrobus – ir gesindavo šviesą. Tiesa, net ir tamsoje močiutė nesiliaudavo be žodžių niūniavusi, veikiau net ne niūniavusi, bet, kaip čia geriau pasakius, tarsi iš sielos gelmių traukusi svajingą, malonų kaštoninės riešuto spalvos balsą, pamažu švelnėjantį ir tolstantį, ir galiausiai virstantį aidu, atspalviu, kvapu, švelniu šiurkštumu, ruda šiluma ir šilkiniais vandenimis. Ir taip kiaurą naktį.

❖

Tiesa, vos rytas išvaikydavo tirštas nakties sutemas ir močiutė pradėdavo naują dieną, dar kai nebūdavau spėjęs išgerti nė stiklinės kakavos be putų, visus nakties malonumus – platumas, šilumą ir įsčių vandenis – ji kuo skubiausiai nuo savęs nusipurtydavo. Paprastai mane pažadindavo senelio vanojamų kilimų garsas – šis jau būdavo pradėjęs savo rytines kovas: močiutės įsakymu kas rytą balkone nelyginant Don Kichotas jis atkakliai tvatydavo paklodes ir čiužinius. Dar nespėjus miegams išsilakstyti, manęs jau laukdavo vonia su verdančiu vandeniu, atskiestu neaiškios kilmės antiseptiniu skysčiu, nuo kurio sklisdavo bjaurus ligoninės kvapas. Ant vonios krašto jau būdavo padėtas dantų šepetėlis, o ant jo šerių raitydavosi dramblio kaulo spalvos kirmėlė. Turėdavau vykdyti įsakymą pasinerti po vandeniu, gerai išsimuilinti, išsitrinti kempine, vadinama „leifa", ir vėl pasinerti, tačiau ir to dar būdavo per mažai – ūmai išdygusi močiutė paklupdydavo mane ant kelių vandens pilnoje vonioje, sugriebdavo už rankos, o kita puldavo mane trinti, nuo galvos iki kojų, nuo kojų iki galvos be jokio gailesčio brūžindama aštriu šepečiu, rodos, skirtu arkliams šukuoti. Šepečio šeriai priminė geležines šukas, naudotas piktųjų romėnų laikais. Tokiais geležiniais grėbliais buvo draskoma ir rabio Akivos[28] bei kitų kankinių oda. Močiutė trindavo tol, kol oda parausdavo ir tapdavo panaši į pusiau virtą mėsą, o tada paliepusi stipriai užsimerkti imdavo muilinti galvą. Aštriais nagais trindama plaukus, sakytum, alindamas kūną Jobas būtų indo šuke draskęs galvą, ji suplakdavo tirštą putą. Ir visą tą laiką savo mielu ir salsvu balseliu aiškindavo, kokią neįtikėtinai baisią nešvarą kasnakt, mums miegant, išskiria mūsų kūno ląstelės: lipnų prakaitą, įvairiausias riebalines išskyras, pleiskanas, visą gausybę žuvusių odos ląstelių ir kitokios bjaurasties, apie kurią geriau nė nežinoti. Miegant ir ničnieko neįtariant, šios išskyros išplinta ir susimaišo, taip masindamos mikrobus, bacilas ir virusus, kurie nieko nelaukdami akimirksniu pasklinda po visą kūną. O kiek dar visokios bjaurasties mokslas nėra ištyręs, kiek net ir pro galingiausią mikroskopą neįmanoma įžiūrėti. Mums nieko neįtariant, šie parazitai kiaurą naktį šmirinėja po visą kūną trypčiodami savo trilijonais smulkių, plaukuotų, nešvarių ir klaikių, į tarakonų panašių kojyčių, tik mažesnių, nes jų ne tik plika akimi, bet ir galingiausiais prietaisais neįmanoma pastebėti. Jie slapčia

[28] Rabis Akiva (40–137) – žymus tanajų išminčius, Talmude vadinamas išminčių išminčiumi. Jis laikomas vienu ankstyviausių rabinistinės tradicijos pagrindėju. Pasakojama, kad neatsižadėjęs savo religijos, romėnų buvo žiauriai nukankintas (vert. past.).

įslenka į mūsų kūną pro nosį, burną ir ten, kur... kur nederėtų minėti, ypač kai šių ne itin gražių vietų žmonės kaip reikiant neišsiplauna. O jei kiek ir patrina, ko niekaip nepavadinsi prausimusi, visos išskyros tik dar labiau dėl to įsitrina į milijonus smulkučių mūsų odos ląstelių. Ir kuo ilgiau būname prakaituoti, bjaurūs ir nešvarūs, tuo ilgiau visas viduje susikaupęs purvas dieną ar naktį kyla į paviršių ir maišosi su išorės nešvarumais, prisilietus prie nehigieniškų daiktų, ypač tų, kuriuos jau čiupinėjo visa gausybė žmonių: pinigų, laikraščių, laiptų turėklų, durų rankenų ir net maisto produktų. Iš kur gali žinoti, kad koks nevala nenusičiaudėjo ant to, į ką tiesi ranką, arba, atsiprašau už posakį, gal kas netoliese išsišnirpštė nosį, ir vienas kitas lašelis užtiško ant šių auksinių popierėlių, kuriuos graibstai gatvėje, o parsinešęs į namus kuo ramiausiai dėlioji ant lovos, kurioje naktimis miega žmonės. O ką jau kalbėti apie kamštelius, kuriuos išsirankioji tiesiai iš šiukšlyno, arba karštus kukurūzus, kuriuos tavo mama, tegu jai Dievas duoda daugiau sveikatos, nupirko iš žmogaus, nenusiplovusio rankų po... atsiprašau... Iš kur gali žinoti, kad jis apskritai yra sveikas žmogus? Gal serga atvira tuberkulioze? O gal užsikrėtęs cholera? O gal šiltine, gelta ar dizenterija? O gal jam abscesas ar žarnų uždegimas, egzema ar žvynelinė, panaši į raupsus, ar šunvotė? O gal jis apskritai ne žydas? Ar bent turi supratimą, kiek aplinkui siautėja ligų? Kokia gausybė levantiškų epidemijų? Ir tai kalbu tik apie žinomas ligas. O kiek dar nežinomų ir neištirtų? Kiek parazitų, mikrobų, bacilų ar smulkių virusų, apie kurių egzistavimą nė gydytojai neįtaria. Ypač čia, pas mus, kur toks nepakeliamas karštis ir tokia gausybė musių, uodų, skruzdėlių, tarakonų ir bala žino, dar ko. Žmonės čia be perstojo prakaituoja, prie visko liečiasi, trinasi vienas prie kito. Vienas koks karščiuojantis su visu prakaituotu kūnu bei kitomis jo išskyromis, apie kurias tavo amžiuje geriau dar nežinoti, liečiasi prie sergančio pūliais. Taip kiekvienas savo išskyras nesunkiai gali perleisti kitam, o tas kitas nė nepastebės, kas visoje šioje spūstyje prie jo prilipo. Pakanka spustelėti ranką – ir to pakanka, kad užsikrėstum įvairiausiomis ligomis. Ką ten, nė rankos nereikia spausti, užtenka įkvėpti oro, kuriuo kvėpavo trichofilijos, trachomos ar bilcharciozės mikrobus nešiojantis žmogus. Higiena čia anaiptol ne europinio lygio, pusė visų gyventojų nėra nė girdėję, kas apskritai per daiktas toji higiena, ore skraido neapsakoma gausybė azijietiškų vabzdžių, tiesiai iš arabų kaimų ar net iš pačios Afrikos atšliaužia visokie baisūs sparnuoti šliužai, ir kas žino, kokius virusus, užkratus ir mikrobus jie nešioja. Juk Levantas, pilnas mikrobų. O dabar pats, nes esi jau didelis berniukas, gerai išsišluostyk, nepalikdamas nė vienos vietelės, o tada atsargiai saujele talko apsibarstyk pats žinai kurias vietas, o kaklą išsitepk kremu „Velvet“ – jis štai ana ten. Tada apsirenk, drabužius padedu štai čia. Juos tau sutvarkė tavo

mama, tegu jai kuo daugiau sveikatos, o aš tik dar kartą perleidau karštu lygintuvu, išnaikindama viską, kas ant jų vartėsi, o tai veiksmingiau nei skalbimas. Tada gražiai susišukuok ir ateik pas mane į virtuvę – gausi stiklinę kakavos ir pusryčius.

Eidama pro vonios kambario duris, močiutė ne piktai, o veikiau liūdnai sumurmėdavo:

– Kaip gyvuliai. Dar blogiau.

❖

Matinio stiklo durys, papuoštos geometrinėmis gėlėmis, močiutės kambarį skyrė nuo nedidelės nišos, vadinamos „senelio Aleksandro kabinetu“. Iš jo senelis turėjo nuosavą išėjimą į verandą, o iš jos – į kiemą, gatvę, miestą ir laisvę.

Šios nišos kamputyje stovėjo siaura, kieta it lenta sofa dar iš Odesos laikų. Naktimis senelis ant jos miegodavo. Po ja tarsi tironai paradui rikiavosi aštuonios ar devynios poros batų – visi kaip reikiant išvalyti ir išblizginti. Močiutė Šlomit buvo sukaupusi ištisą kolekciją įvairiausių formų bei spalvų šlepečių – žalių, rudų, violetinių – ir it akies vyzdį saugojo jas apvaliose dėžutėse, o štai senelis Aleksandras didžiavosi savo juodų ir tarsi krištolas blizgių batų rikiuote. Tarp jų pasitaikydavo ir kietais, ir minkštais padais, ir buka, ir smailia nosimi, ir skylėtų, ir su raišteliais ar dirželiu.

Priešais senelio lovą stovėjo nedidelis rašomasis stalas, visuomet kruopščiai sutvarkytas. Ant jo gulėjo rašalinė ir sugeriamojo popieriaus, pagaminto iš alyvmedžio. Šis popierius man atrodė panašus į tanką ar ilgu kaminu laivą, išplaukiantį iš prieplaukos, kurią atstojo trys blizgančios dėžutės: pirmoje su kaupu buvo prigrūsta popieriaus segtukų, antroje – plunksnų, o trečioje – lyg besirangančios gyvatės tarpusavyje maišėsi trintukai. Ant senelio stalo stovėjo stačiakampis metalinis įtaisas su stalčiumi gautiems laiškams, stalčiumi – siunčiamiems laiškams, stalčiumi – laikraščių iškarpoms, stalčiumi – savivaldybės ir banko čekiams, o paskutiniame kaupėsi Jeruzalės partijos „Cherut“ padalinio atstovų laiškai. Buvo ten ir alyvmedžio dėžutė, prigrūsta pašto ženklų ir padalyta į skyrius su įvairiomis etiketėmis: „Ekspress“, „Užsakyta“, „Oro paštas“. Dar buvo atskiri skyriai pašto vokams ir atvirukams. Anapus viso šito it Eifelio bokštas kilo sidabro spalvos pieštukinė, besisukiojanti aplink savo ašį. Joje buvo įvairiausių spalvų rašikliai su pieštukais, tarp kurių puikavosi ir senelio ypatingasis, iš abiejų galų nudrožtas: viename raudona spalva, kitame – mėlyna.

Stalo pakraštyje, šalia aplankų su dokumentais, stovėjo aukštas tamsus importinio likerio butelis, o šalia – trys, keturios taurelės, primenančios

dailią moters figūrą. Senelis buvo tikras grožio mylėtojas, nepakentė to, kas šlykštu, ir dar, kai nieko nebūdavo šalia, savo vienišą maištaujančią širdį mėgdavo padrąsinti lengvučiu likerio gurkšneliu. Pasaulis nesuprato jo širdies. Jo nesuprato žmona. Tiesą sakant, jo nesuprato nė viena gyva siela. Senelio širdis visuomet būdavo pakylėta, tačiau visi lyg susitarę siekdavo apkarpyti jam sparnus: žmona, draugai, bendražygiai; visi buvo linkę paskandinti jį keturiasdešimt devynių rūpesčių dėl uždarbio, švaros, įvairių prietaisų, pirkimo ir pardavimo bei tūkstančių kitų prievolių sraute. Senelis buvo lengvo būdo žmogus: greitas supykti, bet greitas ir atleisti. Vos aptikdavo ant žemės besivoliojantį rūpestį, nesvarbu, šeimyninį, visuomeninį ar kultūrinį, nė nedvejodamas lenkdavosi jo pakelti ir versdavosi jį sau ant pečių. Tiesa, jau netrukus pradėdavo gailiai dūsauti ir dejuoti, kokia esą nepakeliama jo našta ir koks niekingas pasaulis. Jis skųsdavosi močiute, stovinčia šio pasaulio priešakyje, piktindavosi, kad išnaudojama jo gera širdis, užkraunami visi rūpesčiai, gesinama jame rusenanti poetinė kibirkštėlė ir elgiamasi su juo kaip su pasiuntinuku.

Dieną senelis Aleksandras buvo prekybos agentas, Jeruzalės tekstilės fabriko „Lodžija" bei kitų garsių firmų produkcijos platintojas. Gausybė jo lagaminų, sukimštų į lentynas iki pat lubų, buvo sausakimši įvairiaspalvių medžiagų, marškinėlių, kelnių, paltų, kojinių, rankšluosčių, servetėlių, nosinaičių ir užuolaidų. Su keliais jų man būdavo leidžiama žaisti, tik šiukštu buvo draudžiama juos atidaryti. Iš šių lagaminų statydavau pilis, bokštus ir gynybines sienas. Raudonskruostis senelis, būdavo, sėdi savo krėsle, nugara į stalą, ištiesęs į priekį kojas, beveik visuomet geraširdiškai šypsosi, tarsi mano lagaminų bokštas ateityje būtų žadėjęs užtemdyti Egipto piramides, Babilono sodus ir net Didžiąją Kinijos sieną. Tai senelis Aleksandras man ir papasakojo ir apie Kinijos sieną, ir apie piramides, ir apie kabančius sodus bei kitus žmonijos rankomis sukurtus stebuklus: Partenoną, Koliziejų, Sueco ir Panamos kanalus, dangoraižį „Empair Steit", Kremliaus cerkves, Venecijos kanalus, Triumfo arką ir Eifelio bokštą.

❖

Naktimis, užsisklendęs savo kabineto vienatvėje, prisėdęs prie rašomojo stalo ir saldaus likerio taurelės, senelis Aleksandras tapdavo kitu žmogumi – jautriu poetu, eilėmis liejančiu širdį jo nesuprantančiam pasauliui. Su pasauliu jis rusiškai dalijosi savo meile, malonumais, polėkiu ir kančia. Senelio draugas Josefas Koenas Cedekas jo eiles išvertė į hebrajų kalbą:

Po daugybės miego metų,
Gerasis Dievas prikėlė mano kūną.
Mano akys atsimerkė,
Duokite man tris dienas.
Nuo pat Dano iki Beer Ševos
Leiskite vaikščioti tėvynės žeme,
Išbraidyti kiekvieną kalvelę ir slėnį
Ir savo akimis pamatyti jos grožį.
Kiekvienas žmogus trokšta saugumo,
Nori gyventi po savo figmedžiu ir vynuogynu.
Kai žemė tokia dosni,
Mano kraštas pilnas džiaugsmo.

O štai dar vienas eilėraštis:

Nuo pat ryto iki vakaro
Dinamitas skaldo akmenis.
Kiaurą dieną iki sutemų
Be atvangos stuksena plaktukas...
Griaukite kas sena ir pūva,
Teprasmenga tai kiaurai žemę,
Statykite nauja ir jauna,
Plėskite mūsų gyvenvietes...

Senelis kūrė ir odes Zeevui Žabotinskiui, Menachemui Beginui ir savo visų išliaupsintam broliui dėdei Josefui. Jo kūryboje pasitaikydavo ir piktų eilių, kurių įtūžis buvo nukreiptas į vokiečius, arabus, britus ir kitus Izraelio sūnų priešus. Tarp jų aptikau ir tris keturias vienatvės bei liūdesio kupinas eiles.

Nuo manęs pasislėpė saulė,
Visa užklojo tamsa,
Mūsų tykoja grėsmė,
Kažkas jau atsitiko.

Arba:

Gyvenime nesuradau prasmės,
Manęs jau niekas nebetraukia,
Kančių pilnas dienas aš leidžiu,
Ir tamsoje jau gęsta mano siela.

Ir dar:

Mano pavasaris, vaikai, truko neilgai,
Stojo niūrus ruduo,
Žaliuojančias pievas ir laukus pakeitė
Pirkti parduoti ir ratas prekeivių.

Šiaip senelį retai kada temdydavo rudeniniai debesys. Jis buvo aršus sionistas, patriotas, ginkluotos kovos šalininkas iki paskutinio atodūsio. Senelis buvo įtūžęs ir nepaprastai naivus vanagas, tikėjęs tuo, kad jei tik mes, žydai, apsivainikuosime drąsa bei ryžtu, pakelsime galvas ir sutelksime visas savo dvasines jėgas, jei sukilsime ir nusispjausime ant visų tautų, galiausiai įveiksime visus savo priešus ir atkursime Dovydo karalystę nuo Nilo iki didžiulės Eufrato upės. Galiausiai visas piktas ir žiaurus pasaulis suklups mums po kojomis. Senelis neįstengė atsispirti viskam, kas didinga, galinga ir švyti, – kariniams mundurams, saulėje blizgantiems vario trimitams, ordinams bei vėliavoms, karaliaus ir kitų valdovų rūmams. Jis buvo tikras devyniolikto amžiaus sūnus, nors tris ketvirtąsias savo gyvenimo nugyveno dvidešimtame amžiuje.

Pamenu senelį ryškios kreminės spalvos flaneliniu kostiumu, kruopščiai išlygintas jo kelnes su kantais. Kartais po švarku jis vilkėdavo liemenę su sidabro grandinėle, besiilsinčia jam ant pilvo ir tįstančia iki vienos iš kelnių kišenių. Liemenę senelis vadino „chazija“. Girdėdamas jį tariant šį žodį vos suvaldydavau šypseną, bet kurią akimirką galėdavau pratrūkti galingu juoku.[29] Vasarą senelis nešiodavo šviesią šiaudinę skrybėlę, o žiemą – „borsalino“ kepurę, apjuostą tamsia šilkine juosta. Tai buvo greitai įsiplieskiantis žmogus, linkęs akimoju sukelti audrą, pratrūkti žaibais bei griaustiniais, bet kaip greitai įniršdavo, taip greitai ir atslūgdavo, viską visiems atleisdamas ir pats maldaudamas atleidimo, neapsakomai apgailestaudamas ir mažumėlę drovėdamasis, sakytum, visas jo pyktis tebuvo netikėtai ištikęs sunkus kosulio priepuolis. Jau iš tolo buvo galima atspėti senelio nuotaiką. Jo veidas kaitaliodavosi nelyginant šviesoforas: ryškiai raudona, blyškiai rusva, rausva ir vėl ryškiai raudona. Paprastai senelio skruostai būdavo iš malonumo įraudę, o retsykiais iš pykčio ir nuostabos čia rausdavo, čia baldavo. Tiesa, jau netrukus jiems vėl grįždavo rusva spalva, visam pasauliui paskelbdama, kad audra atslūgo, žiema pasitraukė ir žemė suspindo naujomis spalvomis... Netrukus senelis ir vėl

[29] Dabartine hebrajų kalba „chazija“ reiškia „liemenėlę“.

spinduliuodavo šviesiu džiaugesiu, akimirksniu pamiršęs, dėl ko ir ant ko neseniai niršo ir apskritai kokia buvusi pykčio priežastis, panašiai kaip vaikas, kuris nesunkiai pravirkęs jau netrukus nurimsta ir nerūpestingas sugrįžta prie savo pamėgtų žaidimų.

14 skyrius

Rabis Aleksandras Ziskindas iš Grodno, miręs 1794 metais, rabinistinėje literatūroje yra minimas JVŠA vardu. Tai pirmosios jo veikalo „Dievo garbinimo pagrindai ir šaknys" pavadinimo raidės. Jis buvo mistikas, kabalistas, asketas, rašęs įtakingus dorovinio pobūdžio veikalus. Buvo pasakojama, kad jis ištisas dienas sėdėdavo užsidaręs mažame kambarėlyje ir studijuodavo Torą, kad nėra pabučiavęs nė vieno savo sūnų, nepakėlęs jų ant rankų ir apie nieką su jais nekalbėjęs, išskyrus dangiškus dalykus. Žmona viena rūpinosi šeima ir vaikais. Ir vis tiek šis perdėm asketiškas žmogus ragino garbinti Dievą su dideliu džiaugsmu ir įkvėpimu. (Rabis Nachmanas iš Braclavo jį pavadino chasidu, dar iki susikūrus chasidų judėjimui.) Tiesa, nei džiaugsmas, nei įkvėpimas nesulaikė rabio Aleksandro Ziskindo paprašyti, kad po mirties „laidojimo brolija įvykdytų keturis priesakus, kol jo kūnas nebus suplėšytas į gabalus: „Tegu keli vyrai pakelia mane iki lubų ir iš visų jėgų teškia ant žemės, kad ant jos nebūtų nei paklodės, nei šiaudų. Tegu tai pakartoja septynis kartus, ir mane teištinka septynios mirtys. Ir tegu jie nesirūpina mano gėda, nes ši tik pasitarnaus mano garbei ir bent trumpam atitolins Aukščiausiąjį Teismą." Visa tai dėl nuodėmių išpirkimo ir dvasinio Aleksandro Ziskindo, gimusio iš moters, vardu Rivka, apsivalymo." Dar buvo pasakojama, kad jis klaidžiojęs po Vokietijos miestus, rinkdamas pinigus sugrįžimui į Izraelio žemę, ir netgi buvo sulaikytas už šią veiklą. Jo palikuonys yra žinomi BRAZ giminės vardu – tai pirmųjų keturių hebrajų kalbos žodžių „rabio Aleksandro Ziskindo palikuonys" pirmųjų raidžių santrumpa.

Jo sūnus rabis Joselė Brazas, vienas tų, kurių tėvas nė karto nepabučiavo ir nepakėlė ant rankų, įgijo teisuolio, visą gyvenimą pašventusio Toros studijoms, vardą. Jis studijavo Torą su tokiu aistriu užsidegimu, kad per šešias kūrimo dienas nė sykio neišeidavo iš namų ir netgi neguldavo miegoti. Numigdavo sėdėdamas – ne ilgiau nei keturias valandas per parą. Galvą parėmęs ranka, ranką pasidėjęs ant stalo, o tarp pirštų įsikišęs degančią žvakę, kad jai baigus degti liepsna jį pažadintų. Net ir valgyti jam atnešdavo į Toros

studijų namus, iš kurių jis išeidavo tik prasidėjus šabui, o šiam baigiantis ir vėl netrukus į juos sugrįždavo. Rabis Joselė buvo toks pat asketiškas žmogus, kaip ir jo tėvas. Jo žmona dirbo audinių parduotuvėje ir, kaip ir motina savo metu, visą gyvenimą maitino ir vaikus, ir vyrą, nes šis iš kuklumo atsisakė užimti bendruomenės išlaikomą rabino vietą ir bedalių vaikus mokė Toros. Rabis Joselė mažai terašė, nes nemanė turintis pasakyti ką nauja, apie ką dar nebuvo kalbėta.

Rabio Joselės sūnus Aleksandras Ziskindas Brazas (mano senelio Aleksandro senelis) buvo pasiturintis pirklys, prekiaujantis grūdais, linais ir netgi kiaulių šeriais. Jo prekės pasiekdavo net Kionigsbergą, Dancigą ir Lipsiją, šiandieninį Leipcigą. Jis kruopščiai laikėsi Toros priesakų, bet, kiek žinoma, nutolo nuo tėvo ir senelio fanatizmo: pasauliui neatsuko nugaros, negyveno iš to, ką žmona devintu prakaitu uždirbdavo, neniekino laikų dvasios ir mokslo, savo vaikams leido mokytis rusų ir vokiečių kalbų ir net „svetimos išminties". Net ir savo dukrą Rašą Keilą Braz jis ragino mokytis ir siekti žinių. Ir tikrai negrasino laidotuvių brolijai, kad šią ištiksiančios dangiškos bausmės, jei po mirties jo kūnas nebus suplėšytas į gabalus.

Menachemas Mendelis Brazas, Aleksandro Ziskindo Brazo sūnus, rabio Joselės vaikaitis ir rabio Aleksandro Ziskindo, veikalo „Aukščiausiojo garbinimo pagrindai ir šaknys" autoriaus, provaikaitis, XIX a. aštunto dešimtmečio pradžioje apsigyveno Odesoje. Kartu su žmona Perla juodu turėjo nedidelį stiklo fabriką. Anksčiau jaunystėje Kioningsberge jis dirbo valdininku. Menachemas Brazas buvo gražus, turtingas, į epikūrietišką gyvenimo būdą linkęs žmogus, ypač drąsus, nebijojo peržengti visų ribų net ir tokiame į kompromisus linkusiame mieste kaip XIX a. pabaigos žydų apgyventa Odesa. Jis laikėsi ateistinių pažiūrų, nė neketindamas jų slėpti, atvirai išpažino hedonistines nuostatas, niekino religiją bei religinius fanatikus ir nepripažino jų su tokiu pat užsidegimu, su kokiu jo senelis ir prosenelis laikėsi visų judaizmo priesakų bei įsakymų. Menachemas Brazas buvo laisvamanis ir nebijojo to viešai parodyti: šabo dieną atvirai rūkydavo, valgydavo ne košerinį maistą. Laiką leisdavo vaikydamasis malonumų, nes jam atrodė, kad žmogaus gyvenimas trumpas, o aname pasaulyje nebus nei atlygio, nei bausmių. Uolus Epikūro ir Voltero sekėjas Menachemas Brazas tvirtino, kad žmogui dera griebti viską pilnomis rieškutėmis ir be mažiausių suvaržymų mėgautis viskuo, ko tik trokšta širdis, žinoma, jei tai nekenkia artimiesiems, jų perdėm

nepribloškia ir nesukelia jiems kančių. Menachemo Brazo sesuo Raša Keila, rabio Aleksandro Brazo dukra, buvo supiršta su paprastu žydu iš nedidelio Lietuvos Olkienikų kaimelio (netoli Vilniaus). Šis žmogus buvo vardu Jehuda Leibas Klauzneris, žemių savininko ir nuomotojo Ekezkielio Klauznerio sūnus, rabio Abraomo Klauznerio, „Papročių knygos" autoriaus, gyvenusio Vienoje XIV a. pab., palikuonis. (Vardų perdavimas iš kartos į kartą: vyriausioji mano dukra yra vardu Fania – taip ji pavadinta mano motinos Fanios garbei. Mano sūnus Danielis Jehuda Arie turi Danielio Klauznerio, mano pusbrolio, gimusio metais anksčiau nei aš, kuris vos trejų kartu su tėvais Dovydu ir Malka Vilniuje buvo nužudytas fašistų, vardą. Antrąjį Jehudos vardą jis gavo mano tėvo Jehudos Leibo Klauznerio garbei, o šis jį paveldėjo iš senelio – Jehudos Leibo Klauznerio iš Lietuvos Olkienikų kaimelio, rabino Ekezkielio sūnaus, rabino Kadišo sūnaus, rabino Gedalijos Klauznerio Ulkanickio sūnaus, rabino Abraomo Klauznerio, „Papročių knygos" autoriaus, palikuonio. Senelis iš tėvo pusės Aleksandras Ziskindas Klauzneris buvo pavadintas senelio iš motinos pusės Aleksandro Ziskindo Brazo, kuriam buvo duotas jo senelio rabio Aleksandro Ziskindo iš Grodno, knygos „Aukščiausiojo garbinimo pagrindai ir šaknys" autoriaus, vardas, garbei. Mano brolis turi Dovydo vardą – toks buvo mūsų tėvo brolio, mūsų Vilniuje vokiečių nužudyto dėdės, vardas. Trys mano vaikaičiai buvo pavadinti senelio Makabio Zalcbergo bei močiučių Lotos Zalcberg ir Rivos Cukerman garbei.)

Klauzneriai iš Olkienikų kaimelio, kitaip nei jų pusbroliai iš kaimyninio Trakų miestelio, buvo paprasti kaimo žydai, tvirti, užsispyrę ir naivūs žmonės. Ekezkielis Klauzneris augino karves ir avis, vaisius ir daržoves iš pradžių Papiškių, vėliau – Rūdninkų kaime, kol galiausiai persikėlė į Olkienikus, netoli Vilniaus. Jehuda Leibas, kaip ir jo tėvas, mokė Toros ir Talmudo – kaip kaimo mokytojas jis laikėsi judaizmo priesakų, bet visa širdimi nekentė bevaisės kazuistikos. Nemėgo sėdėti namuose ir būti užsidaręs.

Pradėjęs verstis grūdų prekyba, jau netrukus patyrė nepataisomą žalą, nes pirkliai, pastebėję jo naivumą, nesunkiai jį apmulkino ir nustūmė į šalį. Tada už likusius pinigus Jehuda Leibas Klauzneris įsigijo arklį su vežimu ir iš kaimo į kaimą pradėjo vežioti keleivius bei prekes, ir tai jam teikė ypatingą malonumą. Jis buvo ramus, savo dalia patenkintas vežėjas. Mėgo sočiai pavalgyti, mielai dainuodavo šabo dainas, o žiemos vakarais neatsisakydavo gero vyno. Jehuda Leibas niekuomet nebuvo sudavęs arkliui ir nebandė slėptis nuo pavojų. Mėgo klajoti vienas, važinėdavo ramiai ir neskubėdamas. Malkų ar grūdų maišų prikrautas jo vežimas riedėdavo ir tamsiu mišku, ir tuščiais slėniais, ir siautėjant pūgoms, ir per užsalusią upę. Vieną vakarą (taip

bent jau ne kartą žiemos vakarais man pasakojo senelis) po Jehudos Leibo vežimu suskilo ledas, bet jis spėjo iš jo iššokti, už kamanų sugriebti arklį ir taip smarkiai jį timptelėti, kad iš ledinio vandens ištraukė ne tik arklį, be ir vežimą.

Raša Keila Braz savo vežėjui vyrui pagimdė tris sūnus ir tris dukteris. 1884 metais Raša Keila sunkiai pasiligojo, todėl Klauzneriai nusprendė palikti Olkienikus ir persikraustyti į Odesą, kur gyveno turtingas ligonės brolis Menachemas Mendelis Brazas – jis tai jau tikrai jų neatstums ir parūpins seseriai geriausius Odesos gydytojus.

Kai 1885 metais visa šeimyna persikėlė į Odesą, vyriausiajam sūnui, dėdei Josefui, buvo vos vienuolika. Jis buvo ypač gabus vaikas, mokslo ištroškęs hebrajų kalbos mylėtojas. Berniukas buvo artimesnis savo mokslingiems ir proto aštrumu pasižymėjusiems pusbroliams Klauzneriams iš Trakų miestelio nei savo seneliams ir proseneliams – valstiečiams ir vežėjui iš Olkienikų. Dėdė Menachemas Brazas išsyk pastebėjo, kad jo sūnėno laukia didi ateitis, todėl pradėjo rūpintis jo išsilavinimu. Jo brolis Aleksandras Ziskindas, kuris, persikėlus į Odesą, buvo vos ketverių, priešingai, buvo lengvai įsiliepsnojantis ir jautrus vaikas, labiau panašus į tėvą ir senelį, valstietiškos kilmės Klauznerius. Aleksandras nebuvo linkęs į mokslą, nuo vaikystės mėgdavo ilgam nežinia kur pradingti, stebėti žmones, visaip išbandyti šį pasaulį ar, pasitraukęs į pievas ir miškus, pasinerti į svajones. Ūgtelėjęs jis tapo maloniu, linksmo būdo, geraširdžiu jaunuoliu, akimirksniu visus sužavėdavusiu. Žmonės jį vadindavo Zisia arba Zislu.

Šeimoje augo ir dar vienas brolis Becalelis bei trys seserys, kurios taip niekuomet ir neatvyko į Izraelio žemę: Sofija, Ana ir Darija. (Su Darijos dukra, Iveta Radovskaja, kuriai jau per aštuoniasdešimt, dar ir šiandien susirašinėju. Teta Iveta, mano tėčio pusseserė, praėjus keleriems metams po Tarybų Sąjungos žlugimo, išvyko iš Peterburgo ir apsigyveno Klivlende, Ohajo valstijoje. Vienintelė jos dukra Marina, maždaug mano bendraamžė, mirė Peterburge pačiame jėgų žydėjime. Nikita, vienintelis Marinos sūnus, išvyko su močiute į Ameriką, bet po trumpo laiko persigalvojo ir grįžo į Rusiją, o gal Ukrainą, kur vedė, dirba kaimo veterinaru ir augina dukreles, mano vaikaičių bendraamžes.)

Dar štai ką man pavyko išsiaiškinti: Sofija, literatūros mokytoja, tapo Leningrado vidurinės mokyklos direktore; Ana mirė dar neprasidėjus II Pasauliniam karui, o Darija Debora su vyru Miša po revoliucijos mėgino pabėgti į Palestiną, bet dėl nėštumo užstrigo Kijeve.

Nors padėjo dėdė Menachemas Brazas bei kiti giminaičiai, vos atvykę į Odesą Klauzneriai smarkiai nuskurdo: Jehuda Leibas, tvirtas, ramus,

gyvenimą mylintis ir pajuokauti mėgstantis žmogus, pamažu pradėjo gesti. Visas iš Lietuvos atsivežtas santaupas jis buvo priverstas paaukoti nedidelei krautuvėlei, kuri vargu ar galėjo išmaitinti visą Klauznerių šeimyną. Jo širdis ilgėjosi pievų ir miškų, laukų ir sniego, arklio ir vežimo, karčemų ir upių – visko, ką paliko lietuviškame kaime. Po kelerių metų Jehuda Leibas susirgo ir numirė savo prietemos apgaubtoje krautuvėlėje, nukritęs po žemomis jos lubomis. Jam tebuvo penkiasdešimt septyneri. Jo našlė Raša Keila nugyveno dar dvidešimt penkerius metus. Ji mirė Jeruzalėje, Bucharų kvartale, 1928 metais.

❖

Dėdė Josefas Odesoje, o vėliau ir Haidelberge įniko į mokslus ir tapo tikru mokslininku, panašiu į šulinį, tirštai išteptą žiniomis ir nepraleidžiantį nė lašelio vandens. O štai jo brolis Aleksandras, mano būsimasis senelis, vos penkiolikos metė mokslus ir ėmėsi smulkaus verslo, šį tą įsigydamas ir šį tą parduodamas. Naktimis rusų kalba jis kurdavo eiles, akimis blizgindavo vitrinas, melionų, vynuogių ir arbūzų krūvas bei aistringas pietietes. Tada ir vėl sėsdavosi rašyti eilių, kupinų neišsakytų jausmų, ir vėl ilgai klaidžiodavo po Odesą – tai pėsčiomis, tai dviračiu. Senelis Aleksandras niekuomet nepamiršdavo pasirišti kaklaraiščio ir tvarkingai apsirengti – pagal paskutinį, rėksmingą į tikrus vyrus taikančių jaunuolių mados šauksmą. Atrodo, kad savo nepriekaištinga išvaizda jis buvo panašus į prašmatnius Moldavankos kvartalo vaikinus iš Icchako Babelio pasakojimų. Kaip suaugęs senelis rūkydavo papirosus, vaškuodavo vos prasikalusius ūsus ir ypatingai juos šukuodavo. Būdavo, leidžiasi į uostą ir godžiai žvalgosi į laivus, krovikus ir pigias uosto mergeles. Kartkartėmis apmirusia širdimi, skambant karinio orkestro muzikai, stebėdavo žygiuojančius kareivius. Retsykiais vieną kitą valandėlę praleisdavo bibliotekoje, skaitydamas viską, kas pasitaikydavo po ranka, kol galiausiai nusprendė, kad vis tiek neverta stoti į kovą su knygine mokslingojo brolio išmintimi. Taip senelis Aleksandras mieliau šoko su merginomis iš padorių namų, mokėsi, kaip po dviejų trijų taurelių nepamesti galvos, pratinosi kavinėse užmegzti pažintis ir paglostyti šunį, kai norisi pabendrauti su jo šeimininke.

Klaidžiodamas po Odesą, itin jausmingą, saulėtą ir daugiatautį uostą, jis vieną po kitos megzdavo pažintis. Sekiodavo paskui merginas, šį tą pirkdavo, šį tą parduodavo, o šį tą užsidirbęs nusliūkindavo į kavinės kamputį ar miesto parke ant suoliuko išsitraukęs užrašų knygelę rašydavo eiles (ketureilius, aštuonių pėdų). O tada ir vėl dumdavo savo dviračiu, savanoriškai

eidamas pasiuntinio pareigas, kurias jam buvo užkrovę „Chovevei Cion“[30] vadovai. Anuomet Odesoje telefonas dar nebuvo kasdienybė – ir štai jaunas senelis jau skuba pas Mendelę Mochero Sfarimo nešinas žinia nuo Echado Haamo, iš Mendelės – pas poną Bialiką, sūrių ir aštrių patiekalų mėgėją, arba pas poną Menachemą Usiškiną, o iš šio – pas patį poną Lilienbliumą. O kol svetainėje ar prieškambaryje laukdavo raštiško atsakymo, senelio širdyje skambėdavo rusiška poezija, kupina meilės Sionui:

Jaspių ir oniksų gatvių Jeruzalė,
Kurios kiekvieną kampą saugo angelas,
o virš miesto švyti septyni dangūs.

Senelis netgi parašė meilės eilėraštį hebrajų kalbai, kuriame apdainavo jos grožį bei melodingumą, prisiekdamas jai amžiną ištikimybę, – ir visa rusų kalba (Jeruzalėje išgyvenęs net keturiasdešimt metų senelis taip ir nesugebėjo kaip reikiant išmokti hebrajų kalbos: iki pat savo mirties kalbėjo nepaisydamas jokių gramatikos normų ir rašė su gausybe gramatinių klaidų. Paskutiniame atviruke, kurį 1977 metais, dar prieš savo mirtį, mums atsiuntė į Chuldos kibucą, jis rašė: „Vaikaičiai ir provaikaičiai, didžiai man brangūs. Labai labai jūsų pasiilgau. Labai labai noriu visus jus pamatyti.“ Šis trumputis laiškelis buvo parašytas hebrajiškai, o jame nesuskaičiuojama gausybė klaidų.)

❖

1933 metais drauge su močiute Šlomit, graužiama įvairių baimių ir įtarimų, senelis galiausiai atvyko į Jeruzalę, kur apleido poeziją ir pasinėrė į komercijos pasaulį: ne vienus metus europietiškos mados išsiilgusioms Jeruzalės matronoms iš Vienos jis sėkmingai tiekdavo praeitų metų mados sukneles. Tiesa, po kiek laiko pasirodė dar vienas žydas, žvitresnis už senelį, ir Jeruzalę užvertė paryžietiškais praeitų metų modeliais. Taip senelis su savo Vienos suknelėmis patyrė nesėkmę, nutolo nuo verslo ir buvo priverstas jo atsisakyti. Jis tapo kojinių firmos „Lodžija“ iš Cholono ir rankšluosčių, gaminamų nedidelės firmos „Ščupakas ir sūnūs“ iš Ramat Gano, produkcijos tiekėju Jeruzalėje.

[30] *Chovevei Cion* (hebr. Siono mylėtojai) – organizacija, įsteigta R. Europoje XIX a. 9 dešimtmetyje. Laikoma modernaus sionizmo pradininke. Ragino žydus imigruoti į Izraelio žemę (vert. past.).

Nesėkmės ir netektys seneliui sugrąžino poezijos mūzą, apleidusią jį sėkmingais prekybos metais. Naktimis jis ir vėl užsidarydavo savo „kabinete" ir rusų kalba kurdavo jausmingas eiles apie hebrajų kalbos didybę ir žaviąją Jeruzalę. Ne skurdų, dulkėtą, karšto dykumų vėjo išpustytą fanatišką miestą, bet tą, kurio gatvės prakvipusios mira ir smilkalais, o virš kiekvienos aikštės plazdena po angelą. Bet štai pasirodau aš tarsi berniukas iš pasakos „Nauji karaliaus rūbai" ir su realisto nepasitenkinimu užsipuolu senelio eiles: nejau šitiek metų negyvenai Jeruzalėje, kad dar nežinai, kuo iš tiesų yra grįstos jos gatvės ir kas iš tiesų plazdena virš Siono aikštės? Tad kodėl nuolat rašai apie tai, ko iš tiesų nėra? Kodėl neparašius ko nors apie tikrąją Jeruzalę?

Išgirdęs šiuos įžūlius žodžius senelis Aleksandras akimoju įsiplieskė, ir jo raukšlėtas veidas nusidažė raudonai. Trenkęs kumščiu į stalą jis pratrūko šaukti:

– Tikroji Jeruzalė? Ką toks nykštukas kaip tu apskritai išmano apie tikrąją Jeruzalę? Juk tikroji Jeruzalė kaip tik ir atsispindi mano eilėse!

– O kiek dar rašysi rusiškai, seneli?

– *Nu što ty durak*, tu nykštuke, juk aš ir skaičiuoju rusiškai! Aš rusiškai net save keikiu! Naktimis rusiškai sapnuoju! Aš rusiškai netgi... (Bet senelė Šlomit, tiksliai žinojusi, kas turėjo eiti po žodžiu „netgi", paskubėjo įsikišti, piktai rusiškai išrėždama: „Što s toboj? Ty ne normalnij? Vidiš malčik riadom s nami!"[31]).

– Ar norėtum sugrįžti į Rusiją, seneli? Aplankyti?

– Na jau ne. *Propadi*... (jis ir vėl įterpė rusišką žodį).

– O kodėl gi ne?

– Kodėl ne? Kodėl ne? Nebėra Rusijos! Mirė Rusija. Yra Stalinas. Yra Dzeržinskis. Yra Ežovas. Yra Berija. Liko vienas didžiulis kalėjimas. Yra GULAG'as! Jevsekai! Aparatčiki! Žudikai!

– Bet juk Odesą dar truputėlį myli?

– *Nu*, myli, nemyli... kas čia dabar... ką tai apskritai jaudina, *čiort ego znaet*...

– Ar nenorėtum vėl jos pamatyti?

– Na, ša, nykštuk, užteks pagaliau. Ša. *Štob ty propal*. Ša.

Vieną dieną savo „kabinete" gurkšnodamas arbatą su pyragaičiais, jidiš kalba vadinamais „kichelach", – tai įvyko po visą šalį sukrėtusio skandalo, susijusio su korupcija ir pinigų grobstymu, – senelis papasakojo epizodą iš savo gyvenimo Odesoje, kai jam buvo penkiolika metų.

[31] Kas tau darosi? Gal iš proto išsikraustei? Ar nematai, kad vaikas šalia? (rus.).

– Sykį kaip pašėlęs lėkiau savo dviračiu nešinas depeša ponui Lilienbliumui iš „Chovevej Cion“ (garsus, hebrajiškai rašęs rašytojas Lilienbliumas tais metais Odesoje savanoriškai ėjo judėjimo „Chovevej Cion“ finansininko pareigas.) Galima sakyti, kad jis buvo mūsų pirmasis finansų ministras! – pasakojo man senelis.

Laukdamas pono Lilienbliumo atsakymo, jaunuolis, mano būsimasis senelis, išsitraukė iš kišenės pakelį cigarečių, atsargiai kaip tikras vyras prisitraukė peleninę su degtukų dėžute, gulėjusią viešbutyje ant stalo. Uždėjęs ranką ant jaunuolio pirštų ir jį sulaikęs ponas Lilienbliumas paskubomis išėjo iš kambario ir po akimirkos sugrįžęs ištiesė jam iš virtuvės atsineštą degtukų dėžutę. Lilienbliumas paaiškino, kad ant stalo gulėję degtukai buvo nupirkti už „Chovevej Cion“ pinigus, todėl jais naudotis pridera tik per komiteto posėdį ir tik rūkantiems jos nariams.

– Na ką gi, anuomet visuomeninė nuosavybė iš tiesų buvo visuomeninė, o ne niekieno. Ne taip kaip čia, mūsų šalyje, kai po dviejų tūkstančių metų įkūrėme valstybę tam, kad būtų ką iš jos vogti. Anuomet kiekvienas vaikas žinojo, kas leidžiama, o kas draudžiama, kas niekieno, o kas ne, kas mano, o kas ne mano...

Tiesa, ne visuomet. Ne visiškai: sykį, rodos, penkto dešimtmečio pabaigoje, pasirodė naujas dešimties lirų vertės banknotas su Bialiko portretu. Vos mano rankose atsidūrė naujasis banknotas su Bialiko atvaizdu, pasileidau tiesiai pas senelį, kad ir jis galėtų pasidžiaugti, kaip Izraelio valstybė aukština žmogų, senelio gerą pažįstamą iš Odesos laikų. Senelį iš tikrųjų apėmė didžiulis jaudulys, skruostai iš malonumo paraudo, jis pavartė banknotą čia į vieną, čia į kitą pusę, įdėmiai apžiūrėjo jį prieš šviesą ir žvilgsniu meiliai paglostė Bialiką (o anas, kaip man pasirodė, savimi patenkintas piktdžiugiškai mirktelėjo jam akį tarsi sakytų „Na?!“). Tą pačią akimirką senelio akyse ištryško vos pastebima ašara, dvasinio pakylėjimo akimirką jo pirštai sugniaužė naująjį banknotą ir nė nedvejodamas jis įsidėjo jį į vidinę liemenės kišenę.

Anuomet dešimt lirų buvo išties nemaža suma, ypač tokiam kibucnikui kaip aš. Likau priblokštas:

– Seneli! Ką tu darai? Juk tik norėjau jį parodyti ir taip tave pradžiuginti, juk po dienos kitos šis banknotas neabejotinai atsidurs ir tavo rankose...

– Kur jau ten, – gūžtelėjo pečiais senelis, – juk Bialikas man liko skolingas dvidešimt du rublius.

Štai ten, Odesoje, septyniolikmetis paauglys vos pradėjusiais kaltis ūsais, įsimylėjo panelę Šlomit Levin, reikšmingą, išpaikintą damą, siekusią aukštuomenės pripažinimo. Ji visa siela troško būti gerbiama ir svarbi asmenybė, savo svetainėje priiminėti įžymybes, susibičiuliauti su menu bei menininkais ir „gyventi visavertį kultūrinį gyvenimą".

Tai buvo beprotiška meilė: už jaunąjį Kazanovą mergina buvo vyresnė aštuoneriais ar devyneriais metais. Maža to – Šlomit buvo savo audringojo gerbėjo pusseserė.

Iš pradžių šeima nė klausyti nenorėjo apie merginos ir vaiko santuoką: be amžiaus skirtumo ir kraujomaišos bėdų, vaikinas neturėjo nei išsilavinimo, nei tinkamo darbo, nei pastovaus uždarbio, išskyrus laikinus prekybinius sandėrius – kai šį tą pirkdavo ir šį tą parduodavo. Bet netikėtumams dar nebuvo galo – pagal Rusijos įstatymus buvo draudžiama artimų giminaičių, tarkime, pusbrolio ir pusseserės, kurių motinos buvo tikros seserys, santuoka.

Iš nuotraukų matyti, kad Šlomit Levin, Rašos Keilos Klauzner iš Brazo giminės sesers dukra, buvo tvirto sudėjimo, stambių pečių, neypatingo grožio mergina, tiesa, elegantiška, išdidi ir visuomet skoningai apsirengusi. Apvali veltinė vadinamoji Fiodoro kepuraitė per kaktą dailiai brėžia liniją, dešinėje dengia aukštyn sukeltus plaukus bei ausį, o kairėje šie pūpso tarsi laivagalis užsirietę į viršų. Iš priekio kepuraitė papuošta vaisiais, pritvirtintais blizgia sage, o kairiajame šone kėkso aukšta plunksna, išdidžiai it povo uodega iškilusi virš vaisių, kepuraitės ir viso kito.

Kairė panelės ranka, aptempta elegantiška odine pirštinaite, spaudžia odinės stačiakampės rankinės sagtį, o dešinė ryžtingai įsikibusi į jaunojo senelio Aleksandro parankę, pirštai nežymiai pakibę virš juodo jo švarko rankovės, sunku pasakyti, liečiasi jie ar ne.

Senelis stovi jai iš dešinės, atrodo tikras vyras, pasitempęs, elegantiškas ir išsipustęs, dėl paaukštintų padų atrodo kiek augesnis, tačiau už močiutę vis tiek ir liesesnis, ir žemesnis, todėl nesunkiai būtų galima pamanyti, kad tai jaunesnysis jos brolis. Ne ką tepadeda ir juoda skrybėlė ant galvos. Jaunas senelio veidas atrodo rimtas, tvirtas ir net mažumėlę liūdnas. Prasikalę ūsai iš visų jėgų stengiasi užtušuoti ant veido vis dar ryškius ką tik pasibaigusios paauglystės pėdsakus. Didelės jo akys atrodo amžinai svajingos. Senelis dėvi elegantišką paltą ilgais skvernais ir pakeltais pečiais, baltus sustandintus marškinius, ryši siaurą kaklaraištį; ant kairės rankos pakabinta supasi dendiška lazdelė medine rankena bei paauksuotu metaliniu kabliu. Senoje nuotraukoje šis žiba nelyginant kardo ašmenys.

❖

Priblokšta Odesa be jokio gailesčio atstūmė jaunuosius Romeo ir Džuljetą. Tarp įsimylėjėlių motinų, tikrų seserų, įsiplieskė pasaulinis karas, prasidėjęs abipusiais kaltinimais ir pasibaigęs amžina tyla. Senelis susirinko visas nedideles savo santaupas, šį tą pardavė, šį tą nupirko, taip dėdamas rublį prie rublio, gali būti, kad ir abi šeimos nors kiek padėjo, kad tik kuo greičiau nuo akių ir širdies nusiplautų šį bjaurų skandalą. Taip senelis su močiute, iš meilės apsvaigę tikri pusbrolis su pussesere, vieną dieną pakilo ir išplaukė į Niujorką, kaip tais pačiais metais pasielgė ir dar šimtai tūkstančių žydų iš Rusijos bei kitų Rytų Europos šalių. Senelis su močiute nusprendė susituokti Niujorke ir tapti Amerikos piliečiais. Taigi būčiau gimęs Brukline, Niujorke ar Naujajame Džersyje, angliškai sau rašęs išminties kupinus romanus apie slaptas emigrantų standžiomis skrybėlėmis aistras ir isteriškus jų palikuonių gyvenimo išbandymus.

Tik štai bėda, kad ten, laive, kažkur tarp Odesos ir Niujorko, gal Juodojoje jūroje, gal prie Sicilijos krantų, gal naktį kertant Gibraltaro sąsiaurį, švytėjusį tūkstančiais švieselių, o gal „meilės laivui" plaukiant pro dingusios Atlantidos krantus, ir vėl įsiliepsnojo drama: viskas apsivertė aukštyn kojom, ir meilė pakėlė savo baisiąją drakonišką galvą – jaunuolio širdis nerimo iš sielvarto ir meilės.

Kitaip tariant, jaunikis, mano senelis, kuriam anuomet dar nė aštuoniolikos nebuvo, dar kartą įsimylėjo – aistringai, beviltiškai ir ilgesingai, ant denio, o gal laivagalyje ar laiptų labirinte. Senelis pamilo kitą moterį, vieną iš laivo keleivių, kuri, kiek mums žinoma, taip pat buvo maždaug dešimčia metų už jį vyresnė.

Tiesa, močiutė Šlomit, kaip mumyse buvo pasakojama, nenorėjo jo taip lengvai paleisti. Stipriai sugriebusi senelį už ausies laikė jį dieną ir naktį nė nemanydama atiduoti, kol vieną gražią dieną abu išėjo iš Niujorko rabino, sutuokusio juos pagal Mozės ir Izraelio tikėjimą, namų. (Tarp mūsų buvo šnabždamasi, kad visą kelionę laikė jį už ausies ir nepaleido tol, kol abu atsidūrė po kupa. Dar kiti pabėrė druskos: „Ką reiškia, kol atsidūrė po kupa? Ką reiškia – po kupa? Ji apskritai jo nepaleido. Niekuomet. Iki paskutinio savo atodūsio. O galbūt net ir po to dar kiek laiko palaikė jį už ausies, retsykiais vis patampydama.")

Ir štai didžioji paslaptis: nepraėjo nė metai ar dveji, kai ši keista jaunavedžių pora ir vėl nusipirko bilietus, gal ir šįsyk padedami tėvų, vėl pakilo į laivo denį ir nė nežvilgčiodami atgal parplaukė į Odesą.

Tai buvo negirdėtas neregėtas įvykis: maždaug per keturis dešimtmečius, tarp 1880-ųjų ir 1917-ųjų, apie du milijonus Rytų Europos žydų emigravo į Vakarus. Jiems tai buvo kelionė be atgalinio bilieto, nė vienas jų negrįžo

atgal, išskyrus senelį su močiute. Galima įsivaizduoti, jog tąsyk laive jiedu keliavo dviese, todėl mano aistringajam seneliui nebuvo ko įsimylėti, taigi per visą kelionę į Odesą jo ausis liko laisva.

Kodėl gi jiedu sugrįžo?

Man taip ir nepavyko nieko aiškaus sužinoti.

– Močiute, kodėl Amerikoje buvo taip blogai?

– Ne blogai. Tik pernelyg jau ankšta.

Ankšta? Amerikoje?

– Pernelyg daug žmonių tokiame nedideliame žemės plotelyje.

– Seneli, kas nusprendė sugrįžti? Tu? Ar močiutė?

– *Nu, što*, kas čia dabar. Kas čia per klausimas?

– Kodėl nusprendėte sugrįžti? Kas ten jums taip nepatiko?

– Kas nepatiko? Kas nepatiko. Niekas ten nepatiko. *Nu*, kas. Vien arkliai ir indėnai.

– Indėnai?

– Indėnai.

Tai ir viskas, ką pavyko iš jo išpešti.

❖

Štai senelio Aleksandro eilėraštis „Atėjo ruduo“, kaip ir visos kitos jo eilės, parašytas rusų kalba:

Siautėja vėjas, niaukstosi mintys,
Ir džiaugsmas apleido širdį.
Pavasaris traukias, artėja žiema,
Taip norisi verkti, graudžiai raudoti.
Leidžiasi saulė, pilkėja dangus,
Sieloje sutemos, sielvartauja širdis.
Jau nebesugrįš, nebeprabus
Nei pavasaris, nei meilės džiaugsmas.

1972 metais, kai pirmą kartą atvykau į Niujorką, ieškojau ir radau indėnų kilmės moterį: kiek pamenu, ji stovėjo Leksington ir 53-iosios gatvės sankirtoje ir dalino praeiviams reklaminius lankstinukus. Tai buvo vidutinio amžiaus moteris aukštais skruostikauliais, vilkėjusi vyrišku paltu ir apsisiautusi ruda skara, saugojusia nuo žvarbaus vėjo. Ištiesusi man lankstinuką ji nusišypsojo, o aš jį paėmęs padėkojau. „Jūsų laukia meilė“, žadėjo šis po vienišų žmonių baro adresu. „Pakaks delsti. Nieko nelaukdami ateikite.“

❖

1913 ar 1914 metų nuotraukoje iš Odesos senelis trijų dalių kostiumu stovi pasidabinęs varlyte, užsimaukšlinęs skrybėlę, papuoštą pilkšvu šilkiniu kaspinu. Po švarku matyti kruopščiai užsagstyta liemenė, o per visą jos plotį tįsta plonytė sidabrinė grandinėlė, atrodo, užsibaigianti kišenėje pasislėpusiu laikrodžiu. Ant baltų marškinių tupi tamsi šilkinė varlytė, blizga juodi batai, kaip visuomet kiek žemiau alkūnės kybo dendiška senelio lazda. Kaire ranka jis įsitvėręs maždaug šešerių metų berniuko rankos, o jam iš dešinės – miela ketverių metų mergytė. Apskritaveidžiui berniukui iš po skrybėlės kyšo plaukų sruoga, lygiai krintanti ant kaktos. Vaikas pasipuošęs mielu jūreivišku švarkeliu dviem baltų sagų eilėmis. Iš po švarkelio kyšo trumpos kelnytės, iš po kurių švysčioja balti keliai, susiliejantys su baltomis ilgomis kojinaitėmis, regis, sutvirtintomis guma.

Mergaitė šypsosi. Atrodo, suprasdama savo žavesio galią spinduliuoja jį į kameros objektyvą. Jos garbanos krinta ant pečių ir suknelės, dešinėje nubrėždamos kruopščiai išryškintą liniją. Apskritas putlus mergaitės veidelis trykšta džiaugsmu, dailiai apvedžiotos, paryškintos akys panašios į kinų, o putliose lūpytėse plevena valiūkiška šypsenėlė. Ant šviesios suknelės mergaitė yra apvilkta švarkeliu, panašiu į vyresniojo brolio, tik kiek mažesniu, todėl dar mielesniu. Ir jai iki kelių užtrauktos kojinaitės. Kojytės įsispyrusios į dailius, laivelio formos batelius, ant kurių nutūpę ilsisi mieli drugeliai.

Tas berniukas nuotraukoje – tai mano dėdė Dovydas, visų vadinamas Ziusia arba Ziusenka. O mergytė, toji maža, išpaikinta moterėlė, yra mano tėtis.

Nuo kūdikystės iki septynerių ar aštuonerių metų, kartais tėtis patikslindavo, kad visa tai tęsėsi iki jam sukako devyneri, močiutė Šlomit rengdavo jį suknytėmis stačiomis apykaklėmis ar trumpais klostuotais sijonėliais, kuriuos pati jam sukirpdavo ir pasiūdavo, ir audavo raudonais mergaitiškais bateliais. Gražūs, iki pečių krintantys tėčio plaukai būdavo puošiami raudonais, geltonais, mėlynais ir rausvais kaspinėliais. Kas vakarą mama jam trinkdavo galvą minkštais švelnaus kvapo tirpalais, neretai dar perplaudama ją ryte, nes juk visiems žinoma, kad nakties riebalai, pagrindinis sveikų plaukų priešas, mažina jų žvilgesį ir purumą ir yra svarbiausia pleiskanų atsiradimo priežastis. Tėčio pirštelius močiutė dabindavo plonyčiais žiedeliais, o ant putlių rankyčių maudavo dailias apyrankes. Odesos paplūdimyje Ziusenka – dėdė Dovydas – su seneliu Aleksandru traukdavo į vyrų persirengimo kambarį, o štai močiutė Šlomit su mažąja Lionečka, mano tėčiu, eidavo į moterų

pusę, kur kruopščiai muilindavosi ir prausdavosi: „Ir čia išsimuilink, ir čia, o ten net du kartus."

Po Ziusenkos močiutė Šlomit visa širdimi troško dukrelės. Dar kartą pastojusi ir pagimdžiusi tai, kas buvo ne mergaitė, ji nusprendė, kad šis vaisius yra kūnas iš jos kūno ir kaulai iš jos kaulų, todėl ji turi visas ir neginčijamas teises auginti ir auklėti jį taip, kaip liepia širdis, pagal savo įsitikinimus ir skonį. Ir jokios pasaulio jėgos nedrįs įsikišti ir jai nurodinėti, kaip auginti ir rengti savo Lionę ar Lionečką, kokia yra vaiko lytis ir manieros... Ir iš tikrųjų kas turėjo teisę kištis?

❖

Atrodo, net pats senelis Aleksandras nematė reikalo tam prieštarauti: anapus sandariai uždarytų savo kabineto durų, savo riešuto kevale, senelis džiaugėsi sąlygine autonomija: jam netgi buvo suteikta teisė pačiam tvarkyti kai kuriuos savo reikalus. Kaip Monako ar Lichtenšteino karalystėms jam nė karto į galvą nešovė kvailystė, galėjusi sukelti pavojų trapiai jo nepriklausomybei – nevertėjo kišti nosies į didžiulės kaimyninės šalies vidaus reikalus.

Tėtis niekuomet nesiskundė. Beveik nesidalino su mumis prisiminimais apie moterų persirengimo kambarius bei kitus jo „moteriškos" būties įspūdžius, nebent kai jam kildavo noras mus pralinksminti.

Tiesa, jo juokai beveik visuomet būdavo labiau panašūs į pastangas: tik pažiūrėkite, kaip toks rimtas žmogus kaip aš savo noru neriasi iš kailio, kad tik kaip nors jus pralinksmintų.

Mudu su mama draugiškai jam šypsodavomės tarsi atsidėkodami, ir jis su aistriu užsidegimu, pralinksmėjęs, netgi spinduliuojantis džiaugsmu mus kviesdavo su juo pasidalinti džiaugsmu ir būtinai papasakodavo du ar tris jau ne sykį girdėtus anekdotus apie žydą ir ne žydą, drauge vykstančius traukiniu, arba Staliną, sutikusį carienę Jekateriną. Juokdavomės iki ašarų, o tėtis, švytėdamas iš džiaugsmo ir didžiuodamasis, kad jam pavyko mudu pralinksminti, puldavo pasakoti apie Staliną, atsidūrusį viename autobuse su Ben Gurionu ir Čerčiliu, arba apie Bialiką, rojuje susitikusį Šlionskį, arba Šlionskį, sutikusį merginą. Kol galiausiai mama atsargiai jam primindavo:

– Ar nesiruošei šįvakar dar kiek padirbėti?

Arba:

– Nepamiršk, kad pažadėjai vaikui prieš miegą padėti suklijuoti pašto ženklus.

Sykį prie svečių tėtis pasakė keistus žodžius:

– Moters širdis! Didžiausi poetai veltui bandė įspėti, kas joje slypi. Štai Šileris rašė, kad visoje Visatoje nėra gilesnės paslapties už moters širdį, ir jokia moteris jokiam vyrui niekuomet neatskleidė ir neatskleis visos savo moteriškos paslapties. Šileris tiesiog galėjo paklausti manęs: juk ir aš ten buvau.

Kartais jis juokaudavo, bet kaip paprastai tai nebūdavo juokinga:

– Žinoma, kaip ir pridera vyrui, lakstau paskui moteriškių sijonus, gal net kiek per daug, nes kažkada turėjau visą jų gausybę, kol vieną dieną visus juos iš manęs atėmė.

Sykį šitaip pasakė:

– Nesusilaukėme dukters, tikriausiai būtų buvusi tikra gražuolė.

Ir dar pridūrė:

– Ateityje galbūt išnyks praraja, negailestingai skirianti abi lytis. Ši praraja paprastai yra laikoma tragedija, nors galbūt vieną gražią dieną paaiškės, jog tai yra ne kas kita kaip klaidų komedija.

16 skyrius

Močiutė Šlomit, reikšminga moteris, mylėjusi knygą ir supratusi rašytojo sielą, savo ir senelio namus Odesoje pavertė literatūriniu klubu – galbūt tai apskritai buvo pirmasis hebrajų literatūros ratelis. Turėdama puikią nuojautą, ji sugebėjo suderinti vienatvę su garbės troškimu, gėdą su pasipūtimu, gilų nepasitikėjimą savimi su galvą apsukančia šlove – būtent tai ir priverčia rašytojus bei poetus veržtis iš savo vienatvės, ieškoti vienam kito, trintis tarp bendraminčių, erzinti vienam kitą, juokauti, girtis, siekti vienam kitą geriau pažinti, ranką uždėjus ant pečių kita apkabinti juosmenį, šnekučiuotis, švelniai spustelint petį pasiginčyti, mažumėlę pašnipinėti, pašniukštinėti, kas verdama kitų puoduose, pameilikauti, pasipykti, pasiteisinti, retsykiais kam įgelti, atsiprašyti, mėginti susitaikyti, kiek laiko vienam kito vengti, paskui vėl ieškoti ir vėl atrasti.

Išpuoselėto skonio šeimininkė svečius priiminėjo nors ir ne prabangiai, bet žavingai: kiekvienam pakako dėmesio, palaikymo, tinkamo žvilgsnio, širdingo supratimo, žuvies delikatesų, tiršto troškinio, o žiemos vakarais burnoje tirpstančių pyragaičių bei tarsi iš gausybės rago besiliejančios arbatos iš virdulio.

Senelis savo ruožtu sumaniai pilstydavo likerį, damas vaišindavo šokoladu ir saldžiais sausainiais, o vyrus – stipriomis cigaretėmis (vadinamomis papirosais). Dėdė Josefas, būdamas vos dvidešimt devynerių, iš Echado

Haamo perėmė žurnalo „Hašiloach“, naujausio hebrajų kultūrinio leidinio (literatūros skyrių redagavo pats Bialikas), redaktoriaus postą. Jau Odesoje jis tvirtai atsisėdo į hebrajų literatūros „teisėjo vietą“ ir turėjo galią ką panorėjęs iškelti į padanges arba atvirkščiai – nuleisti ant žemės. Į brolio ir brolienės rengiamas „puotas“ dėdę Josefą lydėdavo teta Cipora, visuomet rūpestingai įsupusi jį į vilnonius šalikus, šiltą paltą ir uždėjusi kailinę kepurę. Ten svečiuodavosi ir elegantiškasis Menachemas Usiškinas[32], visuomet rūpestingai išsišveitęs, pasitempęs it antilopė, dudendavęs sodriu nelyginant rusų gubernatoriaus balsu ir triukšmingas it kunkuliuojantis virdulys. Vos jam pasirodžius, įsiviešpataudavo mirtina tyla, visi susirinkusieji pagarbiai nuščiūdavo, o kas nors pašokęs iš vietos būtinai pasiūlydavo jam atsisėsti. Usiškinas generolo žingsniu pražygiuodavo kambarį ir pliumptelėjęs į siūlomą krėslą išskėsdavo savo ilgas kojas ir du kartus lazda pabelsdavo į grindis – tai būdavo raginimas atnaujinti apmirusį pokalbį.

Dar vienas nuolatinis lankytojas buvo rabinas Černovicas, kurį visi vadino jaunuoju rabinu. Pasirodydavo ten ir jaunas storulis istorikas, kadaise bandęs merginti močiutę Šlomit. Močiutė taip apie jį yra kalbėjusi:

– Padoriai moteriai išties sunkoka su juo suartėti – jis nepaprastai inteligentiškas žmogus, su juo buvo be galo įdomu bendrauti, bet štai tikra nelaimė – jo apykaklė visuomet bjauriai dėmėta, rankovės purvinos, o kelnių užraituose neretai užsilikę trupinių. Tikras šliumperis, šmucikas, pfu – ir viskas![33]

Močiutės ir senelio namuose svečiuodavosi ir Chonė Ravickis, Ben Cionas Dinaburgas, Šmarijahu Levinas ir gydytojas Josefas Sapiras, ir apskritai – ko tik ten nebūdavo... Ir studentų, ir buvusių ješivų auklėtinių, nutolusių nuo religijos. Nestigo ten nei pradedančiųjų poetų, nei verslininkų. Pasirišę kaklaraiščius, stačiomis apykaklėmis ir visi iki vieno – mąstytojai.

❖

Kartkartėmis ten pasirodydavo ir pats Bialikas, išblyškęs, drebantis nuo šalčio ar pykčio arba atvirkščiai – linksmai nusiteikęs ir pasiruošęs linksminti

[32] Menachemas Usiškinas (1863–1941), aktyvus sionistas, Žydų nacionalinio fondo, kuriam vadovavo iki gyvenimo pabaigos, įkūrėjas. Dalyvavo „Chovevei Sion“ judėjimo veikloje, buvo Pirmojo Sionistinio kongreso sekretorius. 1919 m. imigravo į Palestiną, rėmė žemdirbių gyvenviečių, švietimo ir kultūrinių institucijų ir Haifos Techniono įkūrimą (vert. past.).

[33] *Šliumper* (jidiš) nevykėlis; *šmucik* (jidiš) – nevala (vert. past.).

kitus! Ir dar kaip! Nelyginant paauglys! Ar įsisiautėjęs nenaudėlis! Be jokių stabdžių! Vieną po kito skeldavo sąmojus! Neretai pokštaudavo jidiš kalba ir dar taip, kad damos imdavo rausti, o Chonė Ravickis puldavo jo tramdyti:

– Na, ša! Bialikai! Kas tau darosi? Fu! Baik!

Bialikas nepaprastai mėgo širdį pamaloninti valgydamas ir gerdamas. Nieko nepaisydamas sušlamšdavo kalnus duonos su sūriu, o desertui vieną po kito sukimšdavo sausainių. Kai jam pasiūlydavo karštos arbatos su likeriu, jidiš kalba prisiekinėdamas amžiną meilę, jis pratrūkdavo liaupsinti nuostabiąją hebrajų kalbą.

Į svetainę veržte įsiveržd avo Černikovskis, aistringas ir kuklus, audringas ir švelnus poetas, pavergiantis širdį, iki jaudulio vaikiškai naivus ir trapus it drugelis, tačiau ne ką mažiau mokantis įžeisti, pats to nė nepastebėdamas į kairę ir į dešinę svaidantis užgauliojimus. Tiesą sakant, jis niekuomet nieko neįžeisdavo sąmoningai – juk buvo toks naivus! Geraširdis! Nekalto, dar nuodėmės nepažinusio kūdikio siela! Ne, anaiptol ne liūdna žydų kūdikio siela! Tiesiog kūdikio! Kupino gyvenimo džiaugsmo, įžūlumo ir energijos! Kartkartėmis Černikovskis elgdavosi lyg koks veršelis. Nerūpestingas, linksmas veršelis! Nenustygstantis vietoje ir be perstojo strakaliojęs iš laimės! Kvailiojęs visų akyse! Tiesa, ne visada. Neretai poetas pasirodydavo ypač liūdnas, ir akimirksniu visos moterys puldavo jo guosti! Visos iki vienos! Senos, jaunos, netekėjusios, ištekėjusios, gražios, negražios – visos jautė slaptą pareigą ir troškimą jį raminti. Černikovskis turėjo sunkiai suvokiamą traukos galią. Tiesa, nė pats nežinojo ją turintis – jei būtų žinojęs, nebūtų daręs įspūdžio!

Pasitaikydavo, kad po vienos ar dviejų degtinės taurelių su aistriu užsidegimu puldavo skaityti savo eilių, kuriose apsčiai buvo ir jausmų, ir širdies ilgesio, – viskas virste virsdavo per kraštus. Svečiai tirpdavo ne tik nuo jo eilių, bet ir nuo paties poeto: nesuvaržytų jo manierų, banguojančių plaukų, besiraitančių ūsų, atsivestų merginų, tiesa, ne visuomet itin išsilavinusių, ne visuomet net žydaičių, bet visuomet tikrų gražuolių, nuo kurių sunku būdavo atplėšti akis. Černikovskio merginos kurstydavo gausybę paskalų ir aitrino rašytojų pavydą.

– Kaip moteris sakau jums, o moterys tokiuose dalykuose niekuomet neklysta, – kalbėdavo skvarbia akimi pasižymėjusi močiutė, – Bialikas taip varstydavo jį akimis... ir ne tik jį, bet ir tas jo merginas... Guldau galvą, nebūtų pagailėjęs ištisų gyvenimo metų, jei tik kas jam būtų davęs galimybę bent mėnesį susikeisti vietomis su Černikovskiu!

Literatūriniuose rateliuose virdavo ginčai apie hebrajų kalbos ir literatūros atgimimą, šio atgimimo mastą, Izraelio kultūros santykius su

kitų tautų kultūra, apie „Bundo“ partiją ir jidišistų stovyklą (panašiuose pokalbiuose dėdė Josefas jidiš kalbą vadindavo žargonu, o kiek nurimęs – aškenazių tarme), naująsias Judėjos ir Galilėjos gyvenvietes, amžinas žydų žemdirbių bėdas Chersono ir Charkovo gubernijose, Knutą Hamsuną ir Mopasaną, didžiąsias valstybes ir socializmą, moteriškus ir žemės ūkio reikalus.

Sykį Varšuvoje kairiųjų pažiūrų I. L. Perecas šitaip atrėžė dėdei Josefui, ypač nutolusiam nuo politinio socializmo:

– Nejau tu manai, kad esu toks naivus, jog manyčiau, kad socializmas galėtų išspręsti visas pasaulio problemas? Tarkime, yra amžina senmergių problema. Yra socialistų, manančių, kad tai tik ekonominis klausimas: jei visi turėtų pakankamai duonos, kiekvienai merginai atsirastų po jaunikį. Jie nėmaž nesuvokia, kad joks socializmas nesugebės išspręsti šios problemos.

Sykį dėdė Josefas šitaip kalbėjo Bialikui:

– Alegorija pamėginsiu tau atskleisti, kuo mudu skiriamės. Jei šiandien ir vėl iškiltų koks naujas žiaurus imperatorius kaip Adrianas ir išleistų įstatymą, kuriuo įsakytų amžiams sunaikinti pasirinktinai arba Tanachą, arba Talmudą, tu, Bialikai, apraudotum Tanachą, bet pasiliktum Talmudą, o aš apgailestaudamas atiduočiau Talmudą, bet išgelbėčiau Tanachą.

Po šių žodžių Bialikas, kaip pasakojo dėdė, giliai susimąstė, bet po kelių minučių atsakė:

– Tu teisus! (Tiesa, reikia pridurti, kad visi dėdės Josefo pasakojimai apie ginčus baigdavosi tuo, kad jo nugalėtas priešininkas visuomet pripažindavo „Tu teisus!“)

(Šį pasakojimą kaip ir kelis kitus, susijusius su tėčio šeima, aptikau savo dėdės, profesoriaus Josefo Klauznerio, autobiografinėje knygoje „Mano kelias Atgimimo ir Išlaisvinimo link“, išleistą leidyklos „Masada“, Jeruzalė ir Tel Avivas, 1946.)

Odesoje močiutė Šlomit visuomet išmanydavo, kaip sušvelninti kilusius nesutarimus, kuo puikiai galėjau įsitikinti ir čia, Jeruzalėje. Įsiterpusi į ginčą ji samprotaudavo:

– Jūs jau atleiskite man, mieli ponai, drįsiu pastebėti, kad tiek vieno, tiek antro argumentai anaiptol ne pagrindžia, o tik dar labiau pagilina prieštaravimą. Kas dėl prasimanyto košmaro apie naujas Adriano bausmes, tai juk galiausiai abu kaip broliai susėstumėte vienas šalia kito ir abu vienodai apraudotumėte taip brangius jums ir Tanachą, ir Talmudą, bet dabar prašyčiau paskanauti mano kompoto. O jo šiukštu nedera maišyti su raudomis ir ašaromis.

❖

1921 metais, praėjus ketveriems metams po Spalio revoliucijos, kai siautėjant kruviniems baltųjų ir raudonųjų mūšiams, Odesa net kelis kartus ėjo iš rankų į rankas, kai iš mergaitės tėtis galiausiai virto berniuku, senelis su močiute ir abiem sūnumis iš Odesos pabėgo į Vilnių.

Senelis visa širdimi nekentė komunistų.

– Tegu man niekas nepasakoja apie bolševikus, – niurnėdavo jis. – Aš ir pats puikiai juos pažinau, dar anuomet, kai nebuvo paėmę valdžios ir nebuvo spėję įsikurti iš kitų atimtuose namuose, kai dar nė sapnuose nebuvo regėję, kad kada nors taps aparatčikais ir jevsekais, politrukais ir komisarais. Pamenu juos, kai dar buvo paprasti Odesos uosto chuliganai ir padugnės: kišenvagiai, alkoholikai ir suteneriai... Ir ką ten slėpsi, beveik visi iki vieno žydai, štai tokie žydai – ką padarysi. Tiesa, tos padugnės buvo kilę iš pačių žemiausių sluoksnių – *nu*, žuvies pardavėjų šeimų: prie puodo dugno prisvilę degėsiai, bent jau taip pas mus buvo sakoma. Leninas ir Trockis – koks dar Trockis? Leibelė Bronšteinas, kuoktelėjęs vagišiaus Dovydo sūnus iš Janovkos. Ir še tau kad nori – visą šią chuliganų gaują tas pats Leninas su Trockiu įvilko į revoliucijos mundurus, apavė kerziniais batais, įbruko į rankas po revolverį, sakytum, purviną kiaulę būtų aprengę šilkine palaidine. Taip visa ši purvu apskretusi gauja, visos šios padugnės pasklido po gatves, suiminėjo niekuo dėtus žmones, atiminėjo iš jų turtą ir pif paf šaudė kiekvieną, kieno butas ar mergina jiems patikdavo. Kamenevas tai buvęs Rozenfeldas, Maksimas Litvinovas – Meiras Valichas, Grigorijus Zinovjevas – Apfelbaumas, Karlas Radekas – Sobelsonas, o Lazaras Kaganovičius – kadaise paprastas batsiuvys, varguolių sūnus... *Nu*, žinoma atsirado ir keletas gojų, pasekusių jiems įkandin, – taip pat iš paties giliausio puodo dugno, uosto prastuomenė, na, ką ten ir kalbėti, padugnės pradvisusiomis kojinėmis.

❖

Savo nuomonės apie komunizmą ir komunistus senelis nepakeitė net ir praėjus penkiasdešimčiai metų po bolševikų revoliucijos. Kai po kelių dienų Izraelio kariuomenė Šešių dienų kare[34] užkariavo Jeruzalės senamiestį, senelis

[34] Šešių dienų karas – 1967 m. vykęs karas tarp Izraelio ir Egipto, Sirijos ir Jordanijos. Žinomas kaip trumpiausias karas Izraelio istorijoje, kurio metu Izraelis užkariavo Sinajaus pusiasalį, Golano aukštumas, Gazos ruožą, Vakarų krantą ir Rytų Jeruzalę (vert. past.).

visa širdimi tikėjosi, kad dabar pasaulio tautos padės Izraeliui visus Levanto arabus „su didžiausia pagarba, kad šiukštu plaukelis nuo jų galvos nenukristų ir nieko iš jų nebūtų pasisavinta, net ir mažiausio viščiuko, sugrąžinti juos į istorinę jų tėvynę, vadinamą Saudo Arabija: visai kaip mes, žydai, dabar grįžtame į savo tėvų žemę, taip ir jie turi teisę be pažeminimo sugrįžti namo, į Saudo Arabiją, iš kur visi ir suplaukė į šias vietas."

Bandydamas užbaigti ginčą, senelio paklausiau, ką jis siūlo daryti tuo atveju, jei Rusija, siekdama savo sąjungininkus arabus apsaugoti nuo sunkumų, prieš mus nukreiptų savo ginkluotąsias pajėgas.

Rausvi senelio skruostai beregint paraudo iš pykčio, pastebimai išsipūtė ir jis pratrūko šaukti:

– Rusija? Kokia dar Rusija? Nebėra jokios Rusijos, klopai tu! Ne! Nebėra! Tu, matyt, turi galvoje bolševikus? Ne? Ką tu! Juk bolševikus pažįstu nuo tų laikų, kai jie dar buvo visokių šliu... suteneriai... Padugnių suteneriai, šmirinėjantys po Odesos uostą. Juk tai vagių ir chuliganų gauja! Prie puodo priskretę svilėsiai! Visas bolševizmas – tai vienas didžiulis blefas! Dabar, kai turime tokius galingus lėktuvus, tokias patrankas, *nu*, belieka tik išsiųsti juos į Peterburgą, galbūt užtektų dviejų savaičių pirmyn ir dviejų atgal, vienas sprogimas – ko jie jau senokai nusipelnė, vienas galingas puf – ir visas bolševizmas nelyginant purvina vata išskristų į orą!

– Seneli, tu manai teisinga būtų, jei Izraelis susprogdintų Leningradą? Ar kad kiltų pasaulinis karas? Ką, nejau nesi girdėjęs apie atomines bombas? Ar vandenilines?

– Juk visa tai žydų rankose, *nu*, ir amerikiečių, ir bolševikų, visos jų bombos yra mokslingų žydų rankose, o šie tai jau tikrai žino, ką daryti, ir ko – ne.

– O taika? Ar esama taikos galimybės?

– Yra. Reikia įveikti visus priešus. Reikia taip trenkti jiems į dantis, kad patys pas mus ateitų prašyti taikos – ir tuomet, na ką, mes, žinoma, jiems ją padovanotume. Ką, nejau atsakysim? Kam atsakyti? Juk mes tauta, mylinti taiką. Juk turime net tokį priesaką – siekti taikos. *Nu*, ir ką? Tai ir sieksime, iki pat Bagdado jos sieksime, o jei prireiks, ir iki paties Kairo, o kaip gi kitaip? Nejau nesieksime? Kaip gi kitaip?

❖

Sukrėsti, nuskurdinti, cenzūros suluošinti, įbauginti Spalio revoliucijos, pilietinio karo ir raudonųjų valdžios į visas puses išsisklaidė Odesos žydų rašytojai ir sionizmo aktyvistai. Dėdė Josefas su teta Cipora drauge su kitais

pažįstamais 1919 metų pabaigoje laivu „Ruslanas“ atplaukė į Palestiną. Laivas įplaukė į Jafos uostą – tai buvo Trečiosios alijos pradžia. Kiti gi, pabėgę iš Odesos, atsidūrė Berlyne, Lozanoje ar Amerikoje.

Senelis Aleksandras su močiute Šlomit ir dviem sūnumis nepanoro vykti į Palestiną: nors rusiškose senelio eilėse liepsnojo sionistinė aistra, šis kraštas jiems atrodė perdėm azijietiškas, laukinis, atsilikęs, nepaisęs jokių higienos normų ir paprasčiausios kultūros. Taigi jie patraukė atgal į Lietuvą, kurią prieš dvidešimt penkerius metus paliko Klauzneriai, senelio, dėdės Josefo ir dėdės Becalelio tėvai. Vilnius anuomet buvo lenkų rankose, todėl nežabotas sadistinis antisemitizmas, nuo amžių klestėjęs tose vietovėse, metai iš metų tik augo ir tirštėjo. Ir Lenkijoje, ir Lietuvoje stiprėjo tautinės nuotaikos ir neapykanta svetimtaučiams. Po svetimos valdžios jungu patekusiems lietuviams galinga žydų mažuma regėjosi nelyginant svetimtaučių okupantų agentas. Per sieną iš Vokietijos atplūdo nauja žiaurumų banga, pasiruošusi šaltakraujiškoms žudynėms ir kurščiusi neapykantą prieš žydus, – nacizmas.

Vilniuje senelis taip pat vertėsi prekyba. Tiesa, ne itin sėkmingai: šį tą pirkdavo, šį tą parduodavo, ką nupirkdavo, parduodavo kitur, o tarp visų šitų sandėrių kartkartėmis pavykdavo ir šį tą pasitaupyti. Savo sūnus senelis siuntė mokytis pirmiausia į žydų mokyklą, o vėliau – į bendrąją klasikinę (kitaip tariant, humanitarinę) gimnaziją. Broliai Dovydas ir Arie, Ziusia ir Lionė iš Odesos atvyko jau mokėdami tris kalbas: namuose kalbėdavo rusiškai ir jidiš, gatvėje – rusiškai, o sionistiniame vaikų darželyje dar pramoko ir hebrajų kalbos. Klasikinėje Vilniaus gimnazijoje jie išmoko senovės graikų, lotynų, lenkų, vokiečių ir prancūzų kalbas. Vėliau studijuojant Vilniaus universiteto Europos literatūros katedroje prisidėjo dar ir anglų bei italų kalbos, o Semitinės filologijos katedroje tėtis dar pramoko arabų, aramėjų rašto ir dantiraščio. Jau netrukus dėdė Dovydas tapo Literatūros katedros docentu, o tėtis, Jehuda Arie, 1932 metais Vilniaus universitete baigęs bakalauro studijas, jau rengėsi pasekti brolio pėdomis, bet kaip tik tuo metu įsisiautėjęs antisemitizmas tapo nebepakenčiamas. Žydų kilmės studentai kentė įvairiausias patyčias, užpuolimus, pažeminimą ir netgi prievartą.

– Bet ką iš tiesų jie jums darė? – klausinėjau tėčio. – Kokią prievartą? Ką, mušė? Plėšė jūsų sąsiuvinius? Ir kodėl niekam nepasiskundėte?

– Tu, – atsakydavo tėtis, – nieku gyvu negalėtum šito suprasti. Ir, tiesą sakant, nereikia. Dėl to netgi labai džiaugiuosi. Iš tiesų visa širdimi linkiu, kad niekuomet šito nesuvoktum. Nereikia. Tikrai nebereikia. Viskas liko praeityje. Baigėsi visiems laikams. Kitaip tariant, čia šito tikrai nenutiks. Nagi, pakalbėkime apie ką nors kita: pakalbėkime apie tavo planetų albumą.

Žinoma, dar turime priešų. Bus ir karų. Patirsime nemažai netekčių. Dėl to beveik nekyla abejonių. Šito neįmanoma paneigti. Bet persekiojimų nebebus. Šito – nebėra! Nebeliko nei persekiojimų, nei pažeminimų, nei pogromų. Ir sadizmo, kurį teko ten patirti. Visa tai tikrai nebepasikartos. Tik jau ne čia. Mus užpuls? Ką gi, duosime dvigubą atkirtį. Man regis, savo albume Marsą įklijavai tarp Saturno ir Jupiterio. Suklydai. Ne, aš tau nieko nesakysiu. Pats patikrink ir išsiaiškink savo klaidą, pats ją ir ištaisyk.

Iš Vilniaus liko aptrintas nuotraukų albumas: štai tėtis, o čia jo brolis Dovydas, abu rimti, blyškiaveidžiai gimnazistai, iš po uniforminių kepuraičių kyšančiomis didelėmis ausimis. Abu kostiumuoti, pasirišę kaklaraiščius, tvarkingais marškinėliais stačia apykakle. O štai ir senelis Aleksandras, mažumėlę pliktelėjęs, bet vis dar su ūsais, išsipustęs ir elegantiškas, kiek panašus į antraeilį carinės Rusijos diplomatą. O štai ir kelios grupinės nuotraukos: veikiausiai mokyklos baigimo proga. Tėtis ar jo brolis Dovydas? Sunku pasakyti: veidas ne itin įžiūrimas. Visi jaunuoliai prisidengę galvas: vaikinai uniforminėmis kepuraitėmis, mergaitės – apvaliomis beretėmis. Beveik visos juodaplaukės, kai kurių lūpose plevena vos pastebima, paslaptinga garsioji Monos Lizos šypsena, kurios paslaptį, regis, taip magėtų įminti, bet tai neįmanoma, nes ji skirta ne tau.

Bet kam? Nesunku nuspėti, kad visi šie vaikinai ir merginos, įamžinti išleistuvių nuotraukoje, vėliau buvo išrengti, čaižomi botagų, gainiojami šunų, iš bado virtę vienais griaučiais, kol Panerių miške, drebantys iš šalčio ir baimės, suginti prie didelių duobių. Kam dar, išskyrus tėtį, pavyko išsigelbėti? Nuotrauką iškėlęs prieš stiprią šviesą, jų veido bruožuose bandau įžiūrėti nors kokią, bent mažytę užuominą: galbūt suktumas, o gal ryžtas ar vidinė valia štai anam vaikinui antroje eilėje iš kairės padėjo numatyti būsimus įvykius: neužliūliuotas paguodos žodžių, jis prasikasė po getu slypėjusiais kanalizacijos požemiais ir prisijungė prie miškuose besislapstančių partizanų. Arba štai toji graži mergina nuotraukos viduryje kiek cinišku veidu – na, jau ne, mano mielieji, manęs neapmulkinsite, nors aš dar visai jaunutė, bet jau viską žinau, net ir tai, apie ką nesinori nė pagalvoti, net ir tai man žinoma... Galbūt bent jai pavyko išsigelbėti? Gal pasislėpė kovotojų stovykloje Rūdninkų miške? Galbūt ją išgelbėjo arijietiška jos išvaizda, kurios dėka pavyko išsigauti anapus geto ribų? Gal surado prieglobstį vienuolyne? O galbūt pačiu laiku paspruko nuo vokiečių ir jų pakalikų lietuvių rankų ir slapčia kirtusi sieną pabėgo į Rusiją? O gal suspėjo atvykti į Palestiną ir

iki septyniasdešimt šešerių nugyveno kuklų naujos šalies kūrėjos gyvenimą, pradėjusi daug kantrybės reikalaujantį bitininkystės verslą ar viename iš Izraelio slėnyje įsikūrusių kibucų prižiūrėjusi paukščių fermą?

O štai ir mano dar visai jaunas tėtis, čia be galo panašus į mano sūnų Danielių (tėčio atminimui jis turi ir Jehudos Arie vardą). Toks neįtikėtinas pritrenkiantis panašumas – čia tėtis kokių septyniolikos, pasirišęs varlytę, lieso kūno sudėjimo ir ištįsęs nelyginant kukurūzo stiebas. Pro apvalius akinių stiklus stebeilija į mane naiviomis it vaiko akimis. Atrodo mažumėlę susigėdęs, bet kartu išdidus. Nors ir mėgsta rėžti ilgas kalbas, bet, kita vertus, pasižymi nepaprastu kuklumu – o gal viena kitam netrukdo. Juodi plaukai tvarkingai sušukuoti į viršų. Veidas kupinas sunkiai suvokiamo optimizmo: na, iš tiesų, draugai, nesijaudinkite, viskas bus gerai; viską įveiksime, viskas kada nors pasibaigs; kas gi dar galėtų nutikti, viskas bus gerai.

Šioje nuotraukoje tėtis yra jaunesnis už mano sūnų. Jei tik būtų įmanoma, regis, įlįstum į ją ir jį, o drauge ir jo įsilinksminusius draugužius įspėtum apie gresiantį pavojų. Atrodo, pabandytum paaiškinti, kas jų laukia. Žinoma, jie nepatikėtų ir tik paniekinamai nusišypsotų.

O štai ir vėl tėtis – pasipuošęs tarsi iškilmėms. Ant galvos rusiška kepuraitė, vadinama „šapka“, jis irstosi valtele, o šalimais dvi koketiškai besišypsančios merginos. O štai kitoje nuotraukoje jis trumpomis gimnazistiškomis kelnėmis, iš po kurių kyšo kojinės. Čia jis atrodo mažumėlę juokingai. Įsitempęs ir palinkęs į priekį tėtis per pečius apkabinęs merginą su sklastymu per vidurį. Mergina ruošiasi įmesti laišką į pašto dėžutę, ant kurios aiškiai matyti užrašas „Pocztowa Skrzynka“. Kam gi skirtas šis laiškas? Kas nutiko adresatui? Koks likimas antrosios merginos nuotraukoje – dailios, juostuota suknele, po ranka pasikišusios nedidelę juodą rankinę, baltomis kojinaitėmis ir tokios pat spalvos bateliais? Kiek dar ilgai ši gražuolė šypsojosi?

O štai čia tėtis šypsosi, kiek panašus į aną mielą mergaitę, kuria vaikystėje jį buvo pavertusi jo mama, mano močiutė, – tai bendra penkių merginų ir trijų vaikinų išvyka. Nors ir miške, visi iškilmingai apsirengę. Tiesa, vaikinai be švarkų, vienais baltais marškiniais ir kaklaraiščiais. Atrodo kiek įžūlokai nusiteikę, tik nežinia, ar tai iššūkis likimui, ar merginoms? O štai čia nedidelė žmonių piramidė – du vaikinai ant pečių iškėlę laiko stamboką merginą, o trečiasis kone begėdiškai prilaiko ją už šlaunų. Kitos dvi merginos stovi šalia ir leipsta juoku. Drauge juokiasi ir giedras dangus, ir nedidelis tiltelis su turėklais, permestas per upę. Tik tankus miškas atrodo niūrus ir tamsus. Jis driekiasi per visą nuotrauką ir, žinoma, gerokai toliau. Gal tai miškas prie Vilniaus: Rūdninkų giria? Gal Panerių? O gal Papiškės ar Olkieninkų miškai, kuriais tamsiomis naktimis mėgdavo važinėti tėčio senelis Jehuda

Leibas Klauzneris, visiškai pasikliaudamas savo arkliu, rankomis ir laime, nesibaimindamas net audringų žiemos naktų?

❖

Senelio širdis priklausė Izraelio žemei, iš pelenų kylančiai naujam gyvenimui. Jis ilgėjosi Galilėjos slėnių, Šarono, Gileado, Gilbojos, Samarijos ir Edomo kalnų, Jordano upės. Senelis rėmė Nacionalinį fondą, sąžiningai mokėjo savo sionistinį šekelį, kas rytą ryte rydavo menkiausią naujieną, pasiekusią iš Palestinos, svaigdavo klausydamas Žabotinskio, kartkartėmis užsukančio ir į Vilnių, kur susitikdavo su vietos žydais ir savo kalbomis lenkdavo minios širdis. Senelis aistriai pritardavo išdidžiai, kompromisų nepripažįstančiai Zeevo Žabotinskio tautinei politikai ir save laikė kovojančiu sionistu. Tiesa, net ir tuomet, kai po jo ir jo šeimos kojomis vis smarkiau degė Vilniaus žemė, jis vis dar buvo linkęs (o gal jį prikalbino močiutė Šlomit) paieškoti naujos tėvynės, tačiau ne tokios azijietiškos kaip Palestina ir europietiškesnės nei Vilnius, vis giliau grimzdęs į tamsą: 1930–1932 metais Klauzneriai siekė gauti emigracijos dokumentus į Prancūziją, Šveicariją, Ameriką (nepaisydami net indėnų), į vieną iš Skandinavijos šalių, Angliją. Tiesa, nė viena jų nepanoro jų priimti: anuomet ten gyveno ir taip pernelyg daug žydų. („None is too many!" pasakė jiems Kanados ir Šveicarijos ministrai. Kitos šalys pasielgė labai panašiai, nors taip ir nepasakė.)

Likus metams su puse, iki valdžią Vokietijoje užėmė naciai, prisiekęs sionistas senelis buvo toks aklas, kad kai Vilniuje antisemitizmas pasiekė apogėjų, jis pasiprašė Vokietijos pilietybės. Mūsų laimei, vokiečiai atsisakė jį priimti. Anuomet visoje Europoje daugelis siekė visam laikui atsikratyti žmonių, taip karštai mylėjusių Europą, puikiai mokėjusių jų kalbas, deklamavusių jų poetus, tikėjusių jų didybe, jų operos ir baleto gerbėjų, jų dvasinio palikimo puoselėtojų, po tautinio atgimimo svajojusių apie jų vienybę, jų manierų, drabužių ir madų mėgėjų. Atsikratyti žmonių, ne vieną dešimtmetį besąlygiškai mylėjusių Europą – nuo pat žydų emancipacijos laikotarpio. Žmonių, kurie kaip įmanydami stengėsi patikti Europai, visais įmanomais būdais visose srityse kaip nors prisidėti prie jos tobulėjimo, darniai į ją įsilieti, būti priimti, atkakliu dėmesiu suminkštinti šaltą jos neapykantą, siekti jai patikti, įleisti joje šaknis, amžiams jai priklausyti ir tapti mylimiems...

❖

1933 metais nusivylę eurofilai Šlomit ir Aleksandras Klauzneriai su jaunesniuoju sūnumi Jehuda Arie, šviežiai iškeptu Vilniaus universiteto Lenkų ir

pasaulinės literatūros absolventu, prislėgti ir kone prieš savo valią išvyko į šią ypač azijietišką Aziją, Jeruzalę, kurios nuo paauglystės savo jaudulio kupinose eilėse taip neapsakomai ilgėjosi senelis.

Laivu „Italija" iš Triesto jie pasiekė Haifą. Pakeliui dar nusifotografavo su kapitonu, kurio vardas liko įrašytas nuotraukos kamputyje – Benjaminas Umberto Šteindleris. Nei mažiau, nei daugiau.

Pasak šeimos legendos, Haifos uoste keleivius pasitiko gydytojas baltu chalatu (galbūt tai buvo sanitaras?) ir britų įsakymu kiekvieno atvykėlio drabužius purkšė dezinfekcijos priemonėmis. Buvo pasakojama, kad atėjus senelio Aleksandro eilei, šis apimtas pykčio neapsakomai įsipliekė, griebė iš gydytojo dezinfekcijos priemonę ir dviguba jo doze patį jį apipurškė – tai buvo įspėjimas, kad tas pats laukia kiekvieno, kuris gimtojoje žemėje su mumis išdrįs elgtis tarsi su svetimšaliais. Du tūkstančius metų kentėjome tylėdami. Du tūkstančius metų lyg skersti varomų avelių banda. Bet čia, savo žemėje, nieku gyvu neleisime taip elgtis. Daugiau niekam niekuomet neleisime trypti savo garbės.

Vyresnysis sūnus Dovydas liko Vilniuje: ten dar jauno amžiaus tapo universiteto docentu. Iki gyvenimo pabaigos, kaip ir tėčiui, pavyzdžiu jam buvo dėdės Josefo pasiekimai. Ten, Vilniuje, dėdė Dovydas vedė moterį vardu Malka, ir 1938 metais ten jam gimė sūnus Danielius, kurio nė karto gyvenime neteko matyti: nepavyko gauti net vienos vienintelės jo nuotraukos. Liko tik pašto ženklai ir keli laiškai, kuriuos lenkų kalba rašė teta Malka, Macia, Dovydo žmona: „39.2.10: pirmąją naktį Danušas miegojo nuo devintos valandos vakaro iki šeštos ryto. Naktimis miega puikiai. Dienomis guli atmerktomis akytėmis, be perstojo judindamas rankytes ir kojytes. Kartais verkia..."

Mažasis Danielius neišgyveno nė trejų metukų. Sykį pasirodė vyrai ir jį nužudė, kad nuo jo išgelbėtų Europą ir šimtus tūkstančių merginų išvaduotų „nuo šlykščių šleivakojų žydų vilionių", nes „šėtoniškai džiūgaudamas juodaplaukis žydas tykoja merginos, kurią išniekina savo krauju..." „O galutinis visų žydų tikslas – nutautinimas, palaipsnis visų tautų ir apskritai baltosios rasės sunaikinimas." „Tik įleisk penkis tūkstančius žydų į Švediją, žiūrėk, jau netrukus jie prasibraus į visus aukščiausius postus..." „Visų rasių nuodas – pasaulinis judaizmas..."[35]

[35] Iš Hermano Raušningo knygos *Pokalbiai su Hitleriu*. Vert. M. Z. Volfovskis. Išleido *Biblioteka Rimon / Masada* (su Bialiko leidyklos pagalba), Tel Avivas, 1941. Taip pat Joachimas Festas. *Hitleris*. Leidykla „Keter", Jeruzalė, 1973.

Tiesa, dėdė Dovydas mąstė kitaip: jis su panieka žiūrėjo į panašias nuostatas, nors šios ir buvo plačiai paplitusios. Katalikiškas antisemitizmas, šventiškai aidintis akmeninėse aukštų katedrų sienose, šaltakraujė, apnuodyta protestantiška neapykanta, vokiečių rasizmas, austriškos žudynės, lenkų priešiškumas, lietuvių, vengrų, prancūzų žiaurumas, ukrainiečių, rusų, rumunų, kroatų aistra pogromams, belgų, olandų, britų, airių, skandinavų panieka. Visa tai jam atrodė nelyginant praėjusios laukinės ir kvailos epochos atgyvena, vakarykštės dienos liekanos, kurias pats metas išstumti iš pasaulio.

Dėdė Dovydas laikė save tikru savo laikų sūnumi: europiečiu, išmanančiu ne vieną kultūrą, mokančiu ne vieną kalbą, talentingu, šviesiu ir šiuolaikišku žmogumi. Jis niekino prietarus ir tamsią etninę neapykantą, nieku gyvu nemanė pasiduoti visiems siaurakakčiams rasistams, agitatoriams, šovinistams, demagogams ir antisemitams, užvaldytiems kvailiausių idėjų, užkimusiais balsais šaukusiems „mirtis žydams“ ir lojusiems nuo sienų: „žydpalaiki, nešdinkis į Palestiną!“

Į Palestiną? Nieku gyvu: kad su jauna žmona ir kūdikiu jis lyg dezertyras spruktų iš mūšio lauko ir nuo rėksmingos neapykantos slėptųsi Levanto provincijos dykvietėje, kur viskuo nusivylę žydai bando sukurti nuo pasaulio atsiskyrusią ginkluotą naciją! Tikra ironija, tačiau panašią mintį jie bus perėmę iš didžiausių savo priešų.

Ne, dėdė Dovydas būtinai liks čia, Vilniuje, ir toliau dirbs savo darbą vienoje iš pažangiausių mokslo ir Europos kultūros citadelių, kur viešpatauja protas, platūs akiračiai, pakanta ir liberalizmas, stoję į kovą su aplinkui siautėjančiomis ir visus nuskandinti grasinančiomis barbarizmo bangomis. Jis pasiliks čia, nes kitaip ir negalėtų.

Iki galo.

17 skyrius

Močiutė viską nužvelgė iš siaubo pastėrusiu žvilgsniu ir akimirksniu pareiškė savo garsųjį nuosprendį, kuris visus dvidešimt penkerius Jeruzalėje pragyventus metus liko jos devizu: „Levantas, pilnas mikrobų.“

Kas rytą šeštą ar pusę septynių senelis turėdavo keltis iš lovos ir pastvėręs kilimų daužiklį mirtinais smūgiais vanoti čiužinius ir patalynę, kasdien vėdinti kilimus, visą namą išpurkšti flitu ir padėti močiutei virinti daržoves ir vaisius, skalbinius, rankšluosčius ir virtuvės įrankius. Kas dvi

trys valandos senelis buvo prisaikdintas chloruoti klozetą ir kriaukles. Šios būdavo užkimštos kamščiais, todėl, tarsi tvirtovės sienas saugojusiame viduramžių gynybiniame griovyje, vandens, jose visuomet užsilikdavo bent truputėlis chloro ar lizolio tirpalo. Močiutės gynybinis įtvaras turėjo saugoti mus nuo tarakonų bei kitų kenkėjų, dieną ir naktį pasiruošusių pulti iš kanalizacijos vamzdžių. Net ir mažytės skylutės pačiame kriauklės viršuje – skirtos potvyniui išvengti – net ir šios būdavo užkimštos iš muilo pagamintais kamščiais, kad šiukštu ir pro jas neįsigudrintų prasibrauti priešas. Nuo langų tinklelių be perstojo sklido stiprus DDT kvapas, o visuose namuose tvyrojo nuolatinis dezinfekcijos priemonių tvaikas. Kambariuose plazdeno blyškus spirito, muilo, tepalų, purškalų, masalų, pesticidų ir talko debesis, taip, rodos, trenkė ir pati močiutė.

Ir vis tiek kartkartėmis ankstyvą vakarą močiutės ir senelio bute rinkdavosi pradedantieji rašytojai, du trys šviesesni verslininkai ir keli labai perspektyvūs jauni mokslininkai. Žinoma, ne Bialikas su Černikovskiu, ir apskritai tai nebepriminė anų džiaugsmingų vakarėlių, suburdavusių tokią gausybę dalyvių. Skurdas, vietos stoka ir negandos privertė močiutę tenkintis mažu: Chana ir Chaimas Torenai, Estera ir Izraelis Zarchiai, Certa ir Jokūbas Dovydas Avramskiai, dar keli šeimos draugai, spėję laiku palikti Vilnių ar Odesą, – ponas Šendelevičius iš Pranašo Izaijo gatvės, ponas Kačalskis, prekybos centro savininkas iš Dovydo Elino gatvės, du jauni pono Kačalskio sūnūs, jau anuomet laikyti talentingais mokslininkais ir ėję slaptas pareigas pogrindinėje „Haganos“ organizacijoje. Kartais užsukdavo ir sutuoktiniai Bar-Itcchakai (Icelevičiai) iš Makor Barucho kvartalo. Jis buvo galanterijos pardavėjas su veide įsirėžusiu amžinu liūdesiu; ji pagal užsakymus gamino perukus ir siuvo korsetus; abu prisiekę revizionistai, visa širdimi nekentę „Mapai“[36].

Močiutė gamino vaišes, ant marmurinio virtuvės stalviršio tarsi kariniame parade dėliodama patiekalus griežta tvarka, ir be perstojo siuntinėjo senelį su užduotimis į frontą: atnešti šaltibarščius su plūduriuojančiu didžiuliu grietinės ledynu; arba pasiūlyti nuluptų mandarinų, šviežių ar džiovintų vaisių, riešutų, migdolų, razinų, džiovintų figų, konservuotų vaisių, cukrumi apibarstytų apelsinų žievelių, džemų, saldainių, pyragaičių su aguonomis ir uogiene, obuolių įdaru ar ypatingo sluoksniuotos tešlos apkepo.

Ir čia, Jeruzalėje, buvo aptarinėjamos kasdienės bėdos, tautos ir viso pasaulio ateitis, smerkiama „Mapai“ partija, o ypač jos korumpuoti vado-

[36] „Mapai“ (hebr. sutr. Izraelio darbininkų partija) – socialistinės pakraipos Izraelio partija, įsikūrusi 1930 m. Pirmasis jos vadovas buvo Davidas Ben Gurionas. 1968 m. įsiliejo į Izraelio darbininkų partiją (vert. past.).

vai, bandę įsiteikti gojų magnatams. Perpildyti pavojingų bolševikiškų lervų jiems taip pat atrodė ir kibucai, kur klesti anarchija ir nihilizmas, kur viskas leidžiama, iš kur sklinda apsileidimas ir niekinamos tautos šventybės. Esą ten susispietę tikri parazitai, tukę iš bendro pinigų maišo, išnaudotojai, grobstę tautos žemes, – žodžiu, panašiai apie kibucus kalbės jų priešai „Hakešet hamizrachit"[37]. Atrodo, kad panašūs užstalės pokalbiai ne itin džiugindavo susirinkusius, kitaip kodėl, vos mane pastebėję, jie akimoju nutildavo ir pereidavo prie rusų kalbos, o kartais apskritai uždarydavo duris, skyrusias svetainę nuo pilies, kurią senelio kabinete pastatydavau iš jo lagaminų?

Štai kaip atrodė nedidelis senelių butas Prahos skersgatvyje: viena perdėm rusiška svetainė, pilnut pilnutėlė sunkių baldų ir kimšte prikimšta daiktų bei lagaminų. Bute tvyrojo stiprus virtos žuvies, morkų ir kepsnių kvapas, sumišęs su lizolio ir kitų dezinfekcijos priemonių tvaiku. Prie sienų spaudėsi komodos, *taburietkos*, juoda didžiulė spinta, stalas storomis kojomis ir bufetas su įvairiausiais niekučiais ir suvenyrais. Kambaryje netrūko baltų muslino staltiesių, nėriniuotų užuolaidų, siuvinėtų pagalvėlių ir žaislų, besispiečiančių į krūvą visur, kur tik buvo vietos, net ir ant palangių. Ten gulėjo net sidabro spalvos krokodilas. Pakėlus jo puošnią uodegą į pražiotus nasrus buvo galima įkišti riešutą. Juos sučiaupus, kevalas skildavo. Gulėjo ten ir baltas pudelis, ramus ir švelnus sutvėrimas juoda nosimi ir apvaliomis stiklinėmis akelėmis. Šunelis nuolankiai gulėdavo močiutės kojūgalyje, nė karto nei sulodamas, nei prašydamasis į lauką – į Levanto kiemą, iš kurio į namus neišvengiamai būtų parsinešęs nežinia ką, blusų, kandžių, erkių, kirmėlių, utėlių, bacilų, egzemų ir kitų bjaurybių.

Šis mielas padarėlis, vadinamas Stachu, Stašeku ar Stašenka, buvo pats klusniausias ir ramiausias iš visų kada nors mano matytų šunų, mat buvo pasiūtas iš vilnos, prikimštas skudurų ir sunešiotų kojinių. Jis visur lydėdavo Klauznerius: iš Odesos į Vilnių, iš Vilniaus – į Jeruzalę. Savo labui šis vargšelis kartą per dvi ar tris savaites privalėdavo praryti stiprias naftalino tabletes. Kas rytą jam tekdavo kęsti senelio dezinfekuojančio pulverizatoriaus purškalus. Mažiausiai kartą per vasarą šunelis būdavo sodinamas ant palangės: mažumėlę prasivėdinti, pakvėpuoti grynu oru ir pasideginti saulėje.

[37] „Hakešet hamizrachi" (hebr. Rytų vaivorykštė) – radikali žydų, daugiausia išeivių iš arabų šalių, grupė, aršiai pasisakiusi prieš kibucus (vert. past.).

Kelias valandas nejudėdamas Stachas tupėdavo ant palangės ir liūdnomis stiklinėmis akelėmis ilgesingai žvelgdavo į gatvę, juoda nosele veltui traukdamas visų skersgatvio kalių kvapą. Į priekį atkištomis vilnonėmis auselėmis jis kaip įmanydamas stengėsi pagauti pačius įvairiausius kvartalo garsus: įsimylėjusio katino raudą, džiaugsmingą paukščių čiulbesį, rėksmingus priekaištus jidiš kalba, kraują stingdančius prekeivio šūksnius, laisvų gatvės šunų, kuriems teko geresnis likimas nei jam, lojimą. Susimąstęs ir nusiminęs Stachas, būdavo, palenkia į priekį galvą, trumpą uodegėlę pakiša po užpakalinėmis letenėlėmis, o akyse pasirodo tragiškas žvilgsnis. Jis nė sykio nebuvo apskalijęs praeivių, nekvietė į pagalbą skersgatvio šunų, nė sykio nepratrūko kaukti. Ant palangės šuniškas Stacho snukelis atrodydavo ypač liūdnas, ir šis jo liūdesys įsiskerbdavo į širdį giliau už bet kokį verksmą ar patį baisiausią kauksmą. Į jį žiūrint apimdavo nusiminimas, o širdį spausdavo nebylus liūdesys.

Vieną rytą niekam nieko nepaaiškinusi močiutė įvyniojo Stašeką į laikraštį ir išmetė į šiukšlių dėžę, nes jai ūmai pasidingojo, kad šis padaras yra pilnas dulkių ar pleiskanų. Senelis, žinoma, nepaprastai jo gailėjosi, tačiau nedrįso nė žodžio ištarti, o aš niekuomet jai šito neatleidau.

❖

Perpildyta senelių svetainė, kur viskas, net ir kvapai atrodė tamsiai raudonos spalvos, buvo tapusi močiutės miegamuoju, prie kurio glaudėsi ir mažytė senelio kamarėlė, vadinama kabinetu, tikra vienuolio celė: kieta kušetė, į krūvą sukrautos prekės, lagaminai, knygų lentyna, nedidelis rašomasis stalas, tvarkingas nelyginant imperatoriaus Franso Jozefo laikų rytinė husarų rikiuotė.

Čia, Jeruzalėje, visos menkos šeimos pajamos buvo gaunamos tik iš nepastovios senelio prekybinės veiklos: jis ir čia šį tą pirkdavo ir šį tą parduodavo. Vasaromis prisipirkdavo, o rudenimis išparduodavo, su prekių pavyzdžiais klajodamas po Jafos, Karaliaus Jurgio, Ben Jehudos, Agripos, Lunco gatvių parduotuves. Kartą per mėnesį važiuodavo į Choloną, Ramat Ganą, Petach Tikvą, o retsykiais pasiekdavo net Haifą, kur veldavosi į ginčus su rankšluosčių pardavėjais, derėdavosi su patalynės siuvėjais ir gatavų drabužių importuotojais.

Kas rytą prieš išeidamas senelis supakuodavo ir paruošdavo drabužių ir audinių siuntas. Kartkartėmis jį paskirdavo vienos kokios gatavų drabužių ar lietpalčių gamyklos prekybos agentu, kol galiausiai jis netekdavo šių pareigų, o po kiek laiko ir vėl atgaudavo. Senelis nemėgo prekybos, todėl jam ne itin ir sekėsi – vos sudurdavo galą su galu. Ką jau ką mėgo – tai klaidžioti Jeruzalės gatvėmis, visuomet elegantiškas, rusų diplomato kostiumu, iš kiše-

nėlės kyšodavo baltos nosinaitės trikampis, o rankogaliai susegti sidabriniais segtukais. Seneliui patiko laiką leisti kavinėse – teisindavosi dalykiniais susitikimais, bet iš tikrųjų jį traukdavo pokalbiai ir ginčai prie karštos arbatos puodelio, jis mėgdavo pasklaidyti laikraščius ir žurnalus. Neatsisakydavo ir pietų prašmatniuose restoranuose. Su padavėjais elgdavosi griežtai ir priekabiai, bet būdavo jiems dosnus.

– Atsiprašau, arbata atšalusi. Prašyčiau tučtuojau atnešti karštos. Arbata turi būti karšta, vadinasi, ir užviras turi būti karštas. Labai ačiū.

Labiausiai seneliui patikdavo ilgos išvykos už miesto ir dalykiniai susitikimai su firmomis pajūrio miestuose. Jis turėjo gražią vizitinę kortelę auksiniais pakraščiais su emblema iš sujungtų rombų, panašių į nedidelį perlą. Ant kortelės buvo užrašas: „Aleksandras Z. Klauzneris, importuotojas, prekybos agentas Jeruzalėje ir jos apylinkėse".

Tiesdamas kreditinę kortelę senelis mėgdavo iš savęs pasišaipyti, vaikiškai atsiprašinėdamas:

– Na ir kas? Juk žmogus turi iš kažko gyventi.

Tiesa, jo širdis buvo skirta ne prekybai, o slaptoms ir naivioms meilėms. Septyniasdešimtmetį senelį tarsi gimnazistą vis dar gaubė paslaptingas ilgesys ir svajonės: jei kas būtų suteikęs galimybę iš naujo nugyventi gyvenimą taip, kaip norėtųsi ar kaip liepia širdis, jis būtų pasirinkęs mylėti moteris, būti jų mylimas ir bandyti suprasti jų širdies gelmes. Senelis su jomis būtų ilsėjęsis kurortuose, gamtos prieglobstyje, plaukiojęs valtimi ežere snieguoto kalno papėdėje, rašęs aistringas eiles, stengęsis likti gražus, banguojančiais plaukais ir švelnus, bet kartu ir itin vyriškas. Būtų mylimas moterų kaip Černikovskis. Arba Baironas. Arba dar geriau – Zeevas Žabotinskis: viename asmenyje ir jautrus poetas, ir didis vadas, ir gražus vyras.

Visą gyvenimą senelis ilgėjosi meilės ir jausmingo gyvenimo. Su moterimis jam knietėjo dalintis viskuo, ką sieloje turėjo geriausia, o mainais iš jų sulaukti meilės (regis, taip niekuomet ir neįstengė meilės atskirti nuo paprasčiausio susižavėjimo, visuomet trokšdamas ir vieno, ir kito ir kartu negailėdamas jų nei vienai moteriai, o gal net ir visai moterų giminei).

Kartais iš nevilties senelis savo valia užsimesdavo pančius ir grieždamas dantimis savo kabineto vienatvėje gurkšnodavo konjaką, retsykiais ypač karčiomis nemigos naktimis išlenkdavo net taurelę degtinaitės, o apimtas melancholijos traukdavo vieną cigarą po kito. Kartkartėmis sutemus, bandydamas kaip nors numaldyti vienatvę, traukdavo klaidžioti po ištuštėjusias gatves. Tiesa, nebuvo itin paprasta išeiti iš namų: močiutė turėjo sudėtingą ir jautrų monitorių, per kurį valdydavo visus: jautė būtinybę kas minutę

patikrinti ir suskaičiuoti savo inventorių, žinoti tiksliai, kur kiekvienas yra, – štai Lionia prie savo stalo Nacionalinėje bibliotekoje ketvirtame pastato „Terra Sancta“ aukšte; Zisia – kavinėje „Atar“; Fania – bibliotekoje „Bnei Brit“; Amosas pas kaimyną, inžinierių poną Frydmaną, pirmame name iš dešinės, žaidžia su savo geriausiu draugu Eliju. Tiesa, monitoriaus ekrano kamputyje, iš kurio jai būtų turėjęs mirktelėti Ziusia, Ziusenka su Malka ir mažuoju Danieliumi, kurio nė sykio nebuvo nei mačiusi, nei maudžiusi, tik ten dieną naktį žiojėjo bauginanti juoda skylė.

Senelis su skrybėle ant galvos gerą pusvalandį klaidžiodavo po Etiopų kvartalą, klausydavosi savo žingsnių aido ir kvėpuodavo sausu nakties oru, prisodrintu pušų ir akmens kvapo. Sugrįžęs namo sėsdavosi prie rašomojo stalo, šį tą pagurkšnodavo, surūkydavo vieną kitą cigaretę ir vienatvėje pagautas įkvėpimo rusiškai imdavo rašyti eiles. Nuo to karto, kai gėdingai paslydo ir pakeliui į Niujorką laivo denyje įsimylėjo kitą moterį, o močiutė jėga turėjo jį nutempti po kupa, kad ir vėl į galvą nešautų priešgyniauti, jis, būdavo, stovi prieš žmoną nelyginant prieš ponią pavaldinys, pasirengęs ištikimai jai tarnauti, reikšdamas susižavėjimą, pagarbią baimę, atsidavimą ir neišsenkančią kantrybę.

Močiutė vadino jį Zisia, o itin retais švelnumo, gerumo ir meilės priepuoliais – Zisel, ir tuomet senelio veidas taip nušvisdavo, sakytum, priešais jį būtų atsivėrę devinto dangaus vartai.

18 skyrius

Močiutę Šlomit, kurią pražudė maudynės vonioje, senelis pergyveno dvidešimčia metų.

Tiesa, gal dvi savaites, o gal net du mėnesius po jos mirties jis nesiliaudavo anksti kėlęs ir, vos prašvitus, perkaręs čiužinius su patalais ant balkono turėklų iš visų jėgų juos daužęs, kad išmuštų mikrobus ir kitus kenkėjus. Galbūt pasirodė sunku taip staiga atsikratyti šio įpročio. Galbūt taip pagerbdavo mirusiąją, o galbūt išreikšdavo savo karalienės ilgesį. O jei, sergėk Dieve, liovusis tą daryti dar ims ir pasirodys jos šmėkla, klaikesnė už visą kariauną.

Ir klozetą su kriauklėmis ne išsyk nustojo purškęs dezinfekuojančiomis priemonėmis.

Tiesa, ilgainiui pamažėl senelio žandai sveikai įraudo kaip niekuomet anksčiau. Jį užvaldė nuolatinis džiaugsmas. Tiesa, įpratęs prie švaros ir tvarkos, jis iki gyvenimo pabaigos jų laikėsi, atvėso tik įniršis – nebebuvo girdėti

nei smūgių, nei lizolio ir chloro purškimo. Praėjus keliems mėnesiams po močiutės mirties, pasirodė pirmosios meilės gyvenimui, anksčiau tokiam audringam ir nuostabiam, žymės. Ir tuomet, kaip man atrodo, mano septyniasdešimt septynerių senelis atrado erotikos džiaugsmą.

Po močiutės laidotuvių nespėjus nuo batų nupurtyti laitotuvių dulkių, į senelio namus prigužėjo lankytojų, guodėjų, pasiruošusių varyti vienatvę lauk ir atsakyti į jo širdies skausmą. Moterys nė minutei nepaliko jo vieno, lepino karštais patiekalais ir obuolių pyragais, o jis, atrodo, iš tiesų tuo mėgavosi ir nieku gyvu nebenorėjo likti vienas – nejau visą gyvenimą jis nesiilgėjo moters, tiesiog moters? Senelio širdis kankinosi dėl visų moterų – gražuolių ir tų, kurių grožio kiti vyrai neįstengė pastebėti.

– Moterys, – sykį kalbėjo senelis, – jos visos nuostabios. Visos be išimties. Tiesa, vyrai, – jis šyptelėjo, – yra tikri neregiai! Akli it kurmiai! Ką jau ten... Jie mato tik save, tiesą sakant, net ir savęs nemato. Neregiai ir tiek!

Močiutei mirus, senelis apribojo savo prekybinę veiklą. Kartkartėmis, kaip anksčiau didžiuodamasis ir švytėdamas džiaugsmu, jis paskelbdavo apie „kelionę į Tel Avivą, į Gruzenbergo gatvę“ arba apie „svarbų susirinkimą Ramat Gane, kuriame dalyvausią visi firmos vadovai“. Iš įpročio kiekvienam sutiktajam didžiuodamasis vis dar dovanodavo savo vizitinę kortelę: „Aleksandras Z. Klauzneris, audiniai, drabužiai, gatavi drabužiai, importuotojas, prekybos agentas, tarpininkas...“ ir t. t., ir panašiai. Nors dabar mažne visą laiką skirdavo sudėtingiems širdies reikalams: čia jis, čia jį kviesdavo puodelio arbatos, dažnai prie žvakių šviesos jis pietaudavo viename iš geriausių, nors ir ne itin brangiame restorane. (Su ponia Citrin, kvaily tu, juk tai iš tiesų rusiškai su ponia Citrin, o ne ponia Šapočnik!)

Valandų valandas senelis tūnodavo antrame kavinės „Atar“ aukšte, Ben Jehudos gatvės kampe, kad išvengtų smalsių žvilgsnių. Tamsiai mėlynu kostiumu, pasirišęs taškuotą kaklaraištį, sveikai įraudęs, besišypsąs, pasitempęs, susitvarkęs, kvepiantis šampūnu, talku ir odekolonu. Širdį džiugino jo balti krakmolyti marškiniai, tokio pat baltumo nosinaitė kišenėje ir sidabrinės rankogalių sąsagos. Senelis būdavo nuolat apsuptas ratelio gerai išsilaikiusių penkiasdešimtmečių ar šešiasdešimtmečių moterų: korsetus susiveržusių našlių nailoninėmis dailiai siuvinėtomis kojinėmis, išsiskyrusių kruopščiai pasidažiusių damų, šiaip elegantiškų ponių, pasipuošusių žiedais, auskarais ir grandinėlėmis, su manikiūrais, pedikiūrais ir dailiomis šukuosenomis, moterų, hebrajiškai kalbančių su aiškia vengrų, lenkų, rumunų ar

balkanų kraštų tarme. Seneliui patiko jų draugija, o šios tirpte tirpdavo nuo jo žavesio: jis buvo puikus pašnekovas, devyniolikto amžiaus laikų džentelmenas, susitikęs visuomet bučiuodavo ponioms ranką, puldavo pirmasis atidaryti joms durų, prie kiekvienų laiptų ar pakilimo ištiesdavo ranką, niekuomet nepamiršdavo jų gimtadienių, siųsdavo joms gėlių ir saldainių, būdavo pastabus, pro akis jam neprasprūsdavo draugužių suknelės sukirpimas, nauja šukuosena, elegantiški bateliai ar naujas rankinukas. Senelis mokėjo saikingai ir skoningai pajuokauti, laiku prabilti eilėmis, apskritai kalbėdavo gyvai ir su humoru. Sykį pravėręs duris netikėtai išvydau, kaip mano devyniasdešimtmetis senelis klūpo priešais tamsiaplaukę apkūnią damą, vieno teisininko našlę. Mane pastebėjusi moteris virš įsimylėjusio senelio galvos pamerkė akį ir pratrūko juoktis iššiepdama dvi eiles dantų, kurie atrodė perdėm gražūs, kad būtų tikri.

Dar seneliui nespėjus manęs pastebėti, paskubėjau pasitraukti ir sau pavymui užverti duris.

Kokia gi buvo senelio vyriško žavesio paslaptis? Tai, atrodo, pradėjau suprasti tik po daugelio metų. Jis turėjo savybę, kurios stokoja kone visi vyrai, ypatingą bruožą, kuris daugeliui moterų, regis, atrodė seksualiausias – jis mokėjo išklausyti.

Ne šiaip iš mandagumo ar nekantraudamas, kada gi pagaliau ji liausis plakusi liežuviu ir nutils.

Senelis niekuomet nepertraukdavo vidury sakinio ar netekęs kantrybės nepuldavo pats jo baigti.

Niekuomet neįsiterpdavo, nebandydavo apibendrinti kalbos ir kaip galima greičiau pereiti prie kitos temos.

Nepalikdavo pašnekovės kalbėti su savimi, pats tuo metu svarstydamas, ką čia atsakius, kad tik pagaliau ši nutiltų.

Seneliui netekdavo dėtis, kad jam įdomu ar malonu klausytis, nes jam išties būdavo ir įdomu, ir malonu: tai buvo ypač žingeidus žmogus.

Seneliui netrūko kantrybės. Jis niekuomet nesistengdavo kuo greičiau užbaigti nereikšmingo pokalbio apie moteriškus reikalus ir pereiti prie savų, itin svarbių.

Atvirkščiai: nepaprastai mėgo moteriškus reikalus. Laukti moters jam buvo vienas malonumas, ir net jei tai užtrukdavo šiek tiek ilgiau, apsiginkluodavo kantrybe, kad vėliau galėtų mėgautis visomis pokalbio vingrybėmis.

Senelis niekur neskubindavo. Neragindavo. Laukdavo, kol moteris baigs pasakojimą, ir netgi kai baigdavo, nepuldavo įsiterpti ir dar mažumėlę luktelėdavo: galbūt dar turės ką pridurti? Galbūt ir vėl užlies įkvėpimo banga?

Seneliui patikdavo, kai paėmusi už rankos moteris vedžiodavo jį po savo pamėgtas vietas. Jis nebuvo prieš visur ir visada ją lydėti.

Seneliui patiko moterį pažinti. Suprasti. Žinoti. Pažinti iki galo ir net mažumėlę daugiau.

Jam patiko aukotis: mieliau aukodavosi pats nei mėgaudavosi jos auka.

Nu što: moterys, būdavo, pasakoja ir pasakoja liedamos visus savo širdies skausmus, slapčiausius asmeninius reikalus, o jis sėdi ir klausosi – išmintingai, švelniai, supratingai ir kantriai.

Ne, ne kantriai, o veikiau su malonumu ir jausmingai.

Yra visa gausybė vyrų, kuriems patinka seksas: kad tik jo būtų daugiau, tačiau šiaip moterų jie nekenčia.

Mano seneliui, kaip man atrodo, patiko ir viena, ir kita.

Jis buvo švelnus ir nieko nešykštėjo. Negriebdavo saujomis. Niekur nebėgdavo. Mėgo plaukioti, bet niekuomet neskubėdavo išmesti inkaro.

Po močiutės mirties per savo dvidešimt medaus metų nuo septyniasdešimt septynerių iki gyvenimo pabaigos senelis išgyveno toli gražu ne vieną romaną. Kartais su kokia mylimąja dvi tris dienas ilsėdavosi Tiberijos viešbutyje, Gaderos pensione ar Natanijos paplūdimio kurorte (žodį „kurortas" senelis veikiausiai išmoko iš garsiųjų Čechovo kurortų Krymo pusiasalyje). Kartais iš tolo pastebėdavau jį žingsniuojant Agripos ar Becalelio gatve su jam į parankę įsikibusia dama, tačiau pasistengdavau palikti juos ramybėje. Senelis nesistengė nuo mūsų slėpti savo meilių, nors pernelyg ir neatviravo. Savo draugių niekuomet nesivesdavo pas mus į namus, jų nesupažindindavo ir beveik nieko apie jas nekalbėdavo. Tiesa, retsykiais it paauglys atrodydavo įsimylėjęs iki ausų: pavandenijusiomis akimis kažką sau linksmai niūniuodavo su iki ausų nusidriekusia šypsena. Pasitaikydavo, kad grįždavo paniuręs, o kūdikiškas rausvumas gesdavo nuo veido tarsi rudenio saulė tiesiog akyse. Tokiomis dienomis jis vienus po kitų lygindavo savo marškinius. Karštu lygintuvu perliedavo net apatinius marškinėlius, iš nedidelio buteliuko su purkštuku kartkartėmis apipurkšdamas juos kvepalais. Darbuodamasis senelis nežinia ką monotoniškai murmėdavo po nosimi arba niūniuodavo kokią širdį draskančią ukrainiečių liaudies dainą. Iš to buvo galima spėti, kad jam prieš nosį neseniai užsitrenkė durys arba atvirkščiai, gal ir šįsyk, kaip anuomet pakeliui į Niujorką, jis ir vėl beviltiškai atsidūrė tarp dviejų meilės ugnių.

Sykį, būdamas gal aštuoniasdešimt devynerių, senelis netikėtai paskelbė dviem trims dienoms vykstantis į „svarbią kelionę" ir esą mums nederėtų dėl jo jaudintis. Tiesa, kai ir po savaitės nepasirodė, ne juokais sunerimome: kur gi jis? Kodėl nepaskambina? Gal naktį jam kas nutiko? Juk, šiai ar taip, – nebe jaunas žmogus...

Prieš mus iškilo sunkus pasirinkimas: kreiptis į policiją ar dar palaukti? Gal senelis pateko į ligoninę? O gal kokia nelaimė ištiko, tuomet negalėsime sau atleisti, kad nepuolėme jo ieškoti? Kita vertus, jei kreipsimės į policiją, o jis sugrįš gyvas ir sveikas, kaip atlaikysime jo pykčio protrūkį? Nusprendėme, kad jei senelis nepasirodys iki penktadienio pietų – nustatėme dvidešimt keturių valandų terminą – kreipsimės į policiją. Kito pasirinkimo nebuvo.

O senelis ėmė ir pasirodė penktadienį, likus kokiam pusvalandžiui iki mūsų nustatyto termino pabaigos, visas įraudęs iš pasitenkinimo, linksmai nusiteikęs, švytintis ir kupinas energijos.

– Kur buvo dingęs mūsų senelis?

– *Nu*, ką, buvau truputėlį išvažiavęs.

– Bet sakei, kad grįši po dviejų trijų dienų?

– Sakiau. Na ir kas, kad sakiau? *Nu*, važiavau drauge su ponia Geršković. Ten mudu smagiai praleidome laiką. Nė nepajutome, kaip greitai jis prabėgo.

– Ir kur judu buvote?

– Jau sakiau: važiavome pasilinksminti. Susiradome tykų pensioną. Be galo kultūringą. Kaip Šveicarijoje.

– Pensioną? Kur?

– Ant aukšto kalno Ramat Gane.

– O ar negalėjai bent paskambinti? Kad taip dėl tavęs nesijaudintume?

– Ten kambaryje nebuvo telefono. *Nu*, ką. Tai buvo išskirtinai kultūringas pensionas.

– Bet gi galėjai paskambinti iš telefono būdelės? Juk pats daviau seneliui žetonų.

– Žetonų. Žetonų. *Nu, što takoje*, kokių dar žetonų?

– Žetonų, su kuriais galima paskambinti iš telefono būdelės.

– A, tie tavo žetonai. Štai jie. Šeki juos, vaikigali tu. Imk juos su visomis jų skylėmis, paimk, paimk, tik iš pradžių susiskaičiuok.

– Kodėl jais nepasinaudojai?

– Žetonais? *Nu*, ką, žetonai. Netikiu jais.

❖

Būdamas devyniasdešimt trejų, praėjus ne mažiau kaip trejiems metams po tėčio mirties, senelis nusprendė, kad esu jau pakankamai suaugęs, todėl su manimi galima vyriškai pasikalbėti. Jis pasikvietė mane į savo kabinetą, užvėrė visus langus, užšovė duris, rituališkai atsisėdo prie savo rašomojo stalo, paliepė man atsisėsti priešais – iš kito stalo galo, nebepravardžiavo

vaikiščiu, susikėlė koją ant kojos, pasirėmė galvą alkūnėmis ir kiek patylėjęs tarė:

– Atėjo metas mudviem pakalbėti apie moterį. – Ir išsyk pridūrė. – *Nu*, moterį apskritai.

(Anuomet man buvo jau trisdešimt treji, penkiolika metų buvau vedęs ir turėjau dvi ūgtelėjusias dukteris.)

Senelis atsiduso, prisidengęs delnu burną krenkštelėjo, pasitaisė kaklaraištį, dar du kartus krenkštelėjo ir postringavo toliau:

– *Nu*, ką. Moteris mane visuomet domino. Taip, visuomet. Tu tik nieku gyvu nepagalvok ko nors nepadoraus! Aš kalbu visai ne apie tai, *nu*, aš tik noriu pasakyti, kad moteris mane visuomet domino. Ne, ne moteriški reikalai! Moteris kaip žmogus.

Prunkštelėjęs senelis pasitaisė:

– *Nu*, ji domina mane visomis reikšmėmis. *Nu*, visą savo gyvenimą stebėjau moteris. Net kai dar buvau toks nedidelis *čudakas*, *nu* – ne, ne, nieku gyvu į moterį nežiūrėjau kaip koks *paschudniak*, bet su didžiausia pagarba. Stebėjau ją ir mokiausi. *Nu*, ir tai, ko išmokau, norėčiau ir tave čia pamokyti. Kad žinotum. Ir dabar prašau paklausyti. Yra taip.

Nutilęs senelis apsidairė, sakytum, norėdamas dar kartą įsitikinti, kad kambaryje tik mudu be jokių pašalinių ausų.

– Moteris, – kalbėjo senelis, – *nu*, tam tikrais atžvilgiais ji yra visiškai tokia pati, kaip ir mes. Visiškai. Bet keliais, – svarstė jis, – visiškai nuo mūsų skiriasi. Labai labai skiriasi.

Čia senelis vėl nutilo ir kiek susimąstė – galbūt jo galvoje iškilo kokie vaizdiniai, nes veidu nuslinko vaikiška šypsena – kol galiausiai taip užbaigė savo mokymą:

– Tik kokiais atžvilgiais moteris yra tokia, kaip mes, o kokiais – skirtinga, labai labai skirtinga? *Nu*, tai, – baigė pamoką senelis ir pakilo iš vietos, – tai aš dar ir šiandien bandau išsiaiškinti.

Anuomet jam buvo devyniasdešimt treji ir, atrodo, apie tai jis mąstė iki gyvenimo pabaigos. Ir aš vis dar bandau tą sužinoti.

❖

Senelis Aleksandras turėjo savo asmeninę hebrajų kalbą. Nieku gyvu nenorėjo, kad kas nors jį taisytų, ir nepaprastai niršdavo, jei kas pasakydavo kokią pastabą. Kirpėją (sapar) vadino jūrininku (sapan), o kirpyklą (mispara) – laivų statykla (mispana). Kartą per mėnesį nusileisdavo į brolių Ben Jakarų laivų statyklą ir atsisėdęs į kapitono krėslą griežtu balsu pažerdavo

jūreiviams daugybę nurodymų ir taisyklių, kaip reikėtų leistis į kelią. Kartais jis man primindavo:

– *Nu*, pats metas pas jūreivį. Tik pažiūrėk, į ką tu panašus.

„Lentynos" jo kalba buvo vadinamos „letynomis", nors vienaskaitos vardininkui jis leido likti lentyna. Kairą jis vadino Kairo, o aš buvau arba „chorošij malčik", arba „ty durak". Hamburgo uostą vadino Gamburgu, „įprotį" – „ratu", „miegą" rusišku žodžiu „spat", o į klausimą „kaip miegojai, seneli?" visuomet atsakydavo „puikiai!" Tiesa, nebūdamas tikras, ar hebrajiškai pasakė teisingai, visuomet dar linksmai pridurdavo: *„Chorošo! Očen chorošo!"* Biblioteką senelis vadino „biblijotieka", o virdulį – „čainik"; valdžią – *partaš*, paprastą liaudį – *oilem-goilem*, valdančiąją partiją „Mapui" – *geštank* (smarvė) arba *iblkajt* (paleistuvė).

Sykį, likus dvejiems metams iki mirties, senelis prakalbo apie savo mirtį:

– Kai, neduok Dieve, kovos lauke žūsta devyniolikmetis ar dvidešimtmetis, tai yra baisi nelaimė, bet dar ne tragedija. Mirti mano amžiaus – štai kur tragedija! Štai žmogus kaip aš, devyniasdešimt penkerių, beveik šimtametis, jau tiek daug metų kas rytą kėlėsi penktą valandą, prausėsi po šaltu dušu, kiekvieną mielą rytą beveik šimtą metų net ir Rusijoje prausėsi po šaltu dušu, net ir Vilniuje, kas rytą jau kone šimtą metų valgė riekę duonos su sūdyta žuvimi, gėrė stiklinę *čajaus* ir kas rytą išeidavo bent pusvalandį pavaikščioti po gatves, vasarą ar žiemą, *nu*, išeidavo ryte – kad būtų *motion*! Tai pagreitina kraujo apytaką! Paskui kasdien grįždavo atgal ir paskaitydavo laikraštį, išgerdavo dar vieną stiklinę *čajaus*, *nu*, kitaip tariant, šis brangus *bachurčikas*, šis devyniolikmetis, jei, neduok Dieve, krenta negyvas, jis dar nėra spėjęs įsigyti visų įpročių, paprasčiausiai nebuvo kada. O štai mano metų nepaprastai sunku viską taip staiga imti ir nutraukti, nepaprastai sunku: nes kas rytą pereiti gatvę – man tai jau seniai tapo įpročiu. Ir šaltas dušas – ir tai virto įpročiu. Paprasčiausiai gyventi – net ir tai jau įprotis, *nu* ką, po šimto metų kam būtų lengva taip staigiai pakeisti visus įpročius? Liautis kėlusis penktą valandą? Nei dušo, nei sūdytos žuvies su duona? Nei laikraščio, nei pasivaikščiojimų, nei karšto *čajaus* stiklinės? Tikra tragedija!

19 skyrius

1845 metais į turkų osmanų valdomą Jeruzalę atvyko britų konsulas Džeimsas Finas su žmona Elizabet An. Abu mokėjo hebrajų kalbą, o konsulas net parašė knygų apie žydų tautos, kuriai jautė ypatingą palankumą, istoriją. Jis

priklausė Londono krikščionybės skleidimo tarp žydų draugijai, bet, kiek žinoma, Jeruzalėje niekuomet atvirai neužsiiminėjo misionieriška veikla. Konsulas Finas su žmona karštai tikėjo, kad žydų grįžimas į gimtąją žemę padės atpirkti pasaulį. Jeruzalės žydus jis ne sykį gynė nuo turkų valdžios intrigų. Konsulas tikėjo „žydų gyvenimo produktyvumu" ir ne vienam jų padėjo išmokti statybos ir žemės ūkio darbų. Tuo tikslu 1853 metais už du šimtus penkiasdešimt svarų sterlingų jis įsigijo uolėtą kalvą vos keli kilometrai nuo Jeruzalės sienų, į šiaurės vakarus nuo senamiesčio. Tai buvo negyvenama ir nedirbama žemė, arabų vadinama Kerem al-Chalil. Džeimsas Finas pavadino ją hebrajišku Kerem Avrahamo vardu, arba Abraomo vynuogynu, kalvos viršūnėje pasistatė akmeninius namus ir įkūrė vadinamąją Pramonės koloniją, neturtingus žydus turėjusią aprūpinti darbu ir padėti produktyvų amatų bei žemės ūkio verslą. Jo ūkis užėmė maždaug keturiasdešimt dunamų (arba keturis hektarus). Aplink Džeimso ir Elizabet An Finų namus nusidriekė dirbamos žemės plotai, pradėjo kilti namai ir amatų dirbtuvės. Tai buvo netašyto akmens namai rytietiško stiliaus kolonomis ir skliautuotomis lubomis. Šalia buvo iškastos vandens cisternos, iškilo arklidės, avidės, svirnas, sandėliai, vyno rūsys ir vynuogių spaudyklos.

Fino Pramonės kolonijoje dirbo maždaug du šimtai žydų: valė žemę nuo akmenų, ją aptvėrė, užveisė vaismedžių sodą, augino daržoves ir vaisius, iškasė nedidelį karjerą ir vertėsi statybų darbais. Po daugelio metų, konsului mirus, jo našlė įsteigė muilo fabriką, kuriame taip pat įdarbino žydus. Netoli Kerem Avrahamo beveik tais pačiais metais vokiečių misionierius Johanas Liudvikas Šneleris iš Erfingeno miesto, šalia Vitenbergo, įkūrė našlaičių namus arabų krikščionių vaikams, išsigelbėjusiems nuo karo ir krikščionių skerdynių Libane. Tai buvo didžiulė teritorija, aptverta akmeninėmis sienomis. Šnelerio našlaičių namų, kaip ir konsulų Finų Pramonės kolonijos, tikslas – padėti globotiniams įsitvirtinti amatų ir žemės ūkio srityse[38]. Ir Finas, ir Šneleris, tiesa, kiekvienas savaip, buvo atsidavę krikščionys, kuriuos iki sielos gelmių sukrėtė žydų ir arabų skurdas, kančios ir nesėkmės Šventojoje Žemėje. Abu vylėsi jiems padėti tapti amatininkais ir ūkininkais, o Artimuosius Rytus ištraukti iš nuosmukio, nevilties, skurdo ir apatijos nagų. Galbūt ir vienas, ir kitas tikėjo, kad jų dosnumas tiek žydams, tiek musulmonams atvers kelią į krikščionybę.

[38] Remiantis Dovydo Krojankerio knyga *Adrichalut berušalaim – habnija haeropit-nocrit michuc lechomot* 1855–1918 (Jeruzalės architektūra – europietiška krikščioniška statyba už miesto sienų 1855–1918 m.), Keter ir Izraelio Jeruzalės pastatų leidyklos, Jeruzalė, 1987.

❖

Fino ūkio papėdėje 1920 metais įsikūrė Kerem Avrahamo kvartalas, kurio nedideli, vienas per kitą lipantys namai iškilo tarp ūkio daržų ir sodų, kol ilgainiui išplito po visą plotą. Po Elizabet An mirties konsulo namai išgyveno įvairias metamorfozes: iš pradžių juose įsikūrė britų institucija, kovojusi su jaunimo nusikalstamumu; vėliau jie tapo britų mandato buveine, o galiausiai – kariuomenės štabu.

Pasaulinio karo pabaigoje Fino ūkis buvo aptvertas aukšta vieline tvora, o ten buvusiuose pastatuose kalinami į nelaisvę patekę italų karininkai. Būdavo, vakarais ten prasibrauname, erziname juos ir juokaujame, rodydami jiems įvairiausias grimasas ir mostaguodami rankomis. „Bambino! Bambino! Buongiorno bambino!“ šūkaliojo mums italai, į ką atsakydavome „Bambino! Bambino! Il duce morte! Finito il duce!“ Kartais jiems šaukdavome: „Viva Pinochio!“, o iš anapus sienų, svetimos kalbos, karo ir fašizmo prarajos, tarsi šūkis iš praeities mums sugrįždavo „Gepetto! Gepetto! Viva Gepetto!“

Mainais už saldainius, riešutus, apelsinus ir sausainius, kuriuos it bėždžionėms zoologijos sode dalindavome jiems prakišdami per vielinę tvorą, gaudavome itališkų pašto ženklų arba iš tolo jie mums rodydavo savo šeimų nuotraukas su besišypsančiomis moterimis ir mažais vaikais. Šie mažyliai tarsi mumijos buvo įsupti į kostiumus, papuošti kaklaraiščiais ir švarkais. Mūsų amžiaus juodaplaukiai vaikigaliai, rūpestingai sušukuotais plaukais su nusvirusia garbanėle, žvilgančia nuo briliantino.

Sykį vienas belaisvis pro vielinę tvorą mainais už kramtomąją gumą „Alma“ geltonu popierėliu parodė man nuogos stambios moters vienomis nailoninėmis kojinėmis ir raiščiu nuotrauką. Akimirką lyg žaibo trenktas, sustingęs ir neatplėšdamas nuo jos akių stovėjau sukaustytas siaubo, sakytum, per Jom Kipurą sinagogoje koks išsišokėlis būtų šūktelėjęs Dievo vardą. Atsikvošėjęs akimirksniu apsisukau ir tarsi pamišėlis dėjau į kojas. Priblokštas ir išsigandęs skuosdamas visą kelią kūkčiojau. Nors buvau penkerių ar šešerių, neatgaudamas kvapo lėkiau taip, tarsi mane būtų vijusis vilkų gauja. Tiesa, nuo to vaizdo nepavyko pasprukti iki man sukako vienuolika su puse.

Po Izraelio valstybės įkūrimo konsulo namai tapo Tautos gynybos ir pasienio sargybos postu, vėliau Civilinės gynybos ir Jaunimo rinktinės centru, o galiausiai – ortodoksinių žydaičių mokykla „Beit Bracha“. Kartais išeidavau pasivaikščioti po Kerem Avrahamą – pasukęs iš Geulos, vėliau pervadintos Izraelio karalių gatve, traukdavau Malachijo gatve, o pasukęs į kairę

atsidurdavau Zacharijo gatvėje, kuria mažumėle pasistūmėjęs į priekį sugrįždavau į Amoso gatvę. Tada pakildavau Ovadijo gatve, kur aukščiausiame jos taške, prie konsulo Fino namų, trumpam stabtelėdavau prie vartų. Bėgant metams, senasis namas susitraukė, sakytum, jam būtų sulig pečiais nukirtę galvą. Iškirto medžius su krūmais, o kiemą išklojo asfaltu. Dingo ir Pinokis su Džepetu. Neliko nė Jaunimo rinktinės. Kieme priešais namą netvarkingai mėtėsi Sukoto šventės likučiai. Kartais prie vartų stoviniuodavo dvi trys moterys tamsiomis suknelėmis, galvas apsigaubusios skarelėmis, o vos į jas pažvelgus, nutildavo. Neatsakydavo nė žvilgsniu. Tik nutolus, pasigirsdavo tolimas jų šnabždesys.

❖

1933 metais atvykęs į Palestiną tėtis užsirašė į magistro studijas Jeruzalės hebrajų universitete ant Skopo kalno. Iš pradžių jis gyveno su tėvais nuomojamame bute Kerem Avrahamo kvartale, netoli Amoso gatvės, apie du šimtus metrų į rytus nuo konsulo Fino namų. Vėliau tėvai persikėlė į kitą butą. Į Amoso gatvėje esančius namus atsikėlė Zarchių pora, o kambarį, į kurį buvo galima patekti per verandą, išnuomojo studentui, į kurį tėvai dėjo didžiules viltis.

Kerem Avrahamas anuomet buvo naujas kvartalas: dauguma gatvių vis dar buvo negrįstos: tai čia, tai ten naujų namų kiemuose vis dar raitėsi vynuogienojai, nuo kurių ir kilo jo pavadinimas: padvelkus net silpnam vėjeliui, aplinkui sušlamėdavo granatmedžiai, figmedžiai ir braškės. Vasaros pradžioje, vos pravėrus langus, į mažyčius kambarėlius akimirksniu plūstelėdavo stiprus vaisių kvapas. Nuo stogų ir gatvių pabaigoje vėrėsi Jeruzalę supančių kalnų vaizdas.

Vienas po kito čia kilo akmeniniai namai – kvadratiniai, paprasti, vienaaukščiai ar dviaukščiai, padalinti į gausybę nedidelių butų, kurių kiekviename buvo įrengta po du kambarėlius. Namų kiemus ir balkonus saugojo geležiniai, greitai rūdyjantys virbai. Vartus paprastai puošė išlieta Dovydo žvaigždė arba užrašas „Sionas“. Ilgainiui granatmedžius ir vynuogienojus ištūmė kiparisai su pušimis. Jei kur ne kur koks granatmedis dar ir užmegzdavo vaisius, vaikai juos nudraskydavo anksčiau, nei šie spėdavo subręsti. Tarp nuskurdusių medžių ir baltų uolienų vietomis į gyvenimą atkakliai kabinosi oleandrų krūmai ar pelargonijos. Tiesa, ir šie greitai likdavo pamiršti: virš jų nusidriekdavo skalbinių virvės, jau netrukus būdavo sutrypti, kol galiausiai sunykę ir visai pradingdavo po spygliais bei stiklų šukėmis. Jei jiems ir pavykdavo šiaip ne taip išgyventi, be vandens jie greitai sulaukėdavo. Netrukus

kiemeliuose kaip grybų pridygo gausybė sandėliukų, parduotuvėlių ir paskubomis iš lentų sukaltų būdelių, į kurias kvartalo gyventojai tempdavo visą savo šlamštą, sakytum, būtų užsisakę savo gimtųjų vietų Lenkijoj, Ukrainoj, Vengrijoj ar Lietuvoje kopijas.

Pasitaikydavo ir tuščių skardinių nuo alyvuogių, jose būdavo įrengtos karvelidės. Pabėrus grūdų, kol neapleisdavo viltis, buvo laukiama atskrendant balandžių. Viename kitame kieme tupinėdavo po dvi tris višteles, kiti įsiveisdavo nedidelį daržą ir apsėdavo jį ridikėliais, svogūnais, kopūstais ir petražolėmis. Beveik visi Kerem Avrahamo gyventojai svajojo apie kultūringesnes vietas: Rechaviją, Kirjat Šmuelį, Talpijot ar Beit Keremą. Žmonės vylėsi, kad praeis sunkūs laikai, susikurs žydų valstybė ir viskas pakryps į gerąją pusę: juk kančių taurė jau seniai perpildyta. Šneuras Zalmanas Rubšovas, pasivadinęs Zalmanu Šazaru, būsimasis valstybės prezidentas, anomis dienomis maždaug taip yra rašęs laikraštyje: „Susikūrus laisvai žydų valstybei, nieko nebeliks kaip anksčiau! Net ir meilė nebebus kokia buvusi!“

Kerem Avrahamo kvartale užaugo nauja karta, kuriai buvo sunku paaiškinti, iš kur atvyko jų tėvai, kodėl čia atvyko ir ko visi taip laukia. Kerem Avrahame gyveno smulkūs valdininkėliai, mokytojai, medicinos seserys, rašytojai, vairuotojai, biurų darbuotojai, pasaulio taisytojai, vertėjai, išdavikai, mąstytojai, bibliotekininkai, bankų ar kino teatro kasininkai, ideologai, smulkūs prekybininkai, bevaikiai senukai, šiaip ne taip suduriantys galą su galu. Čia aštuntą vakaro jau būdavo užvarstomi balkonai, spynomis užsklendžiamos durys, užšaunamos visos langinės ir ištuštėjusioje gatvėje vos vienas vienintelis žibintas skleisdavo blyškią geltoną šviesą. Naktimis buvo girdėti naktinių paukščių klykavimai, tolimas šunų lojimas, pavieniai šūviai, sode į medžius įsisukęs vėjas, nes vos nusileidus sutemoms Kerem Avrahamas, arba Abraomo vynuogynas, ir vėl pavirsdavo vynuogynu: šiugždėdavo figmedžių, braškių, alyvmedžių, obelų, vynuogių ir granatmedžių lapai. Akmeniniai pastatai godžiai gerdavo mėnulio šviesą, blyškiu vaiduokliško baltumu atsispindinčią medžių šakose.

Vienoje kitoje tėčio albumo nuotraukoje Amoso gatvė atrodo panaši į nebaigtą brėžinį. Kvadratiniai blokiniai skaldytų akmenų namai, kurių balkonai geležinėmis langinėmis ir geležiniais virbais. Šen bei ten ant palangių tarp gausybės sandariai užsuktų stiklainių su marinuotais agurkais ir paprikomis česnako ir krapų užpile stūkso vazonėliai su pelargonijomis. Tarp namų dar nė nepradėtos tiesti gatvės, matyti vien statybų aikštė ir pilkšvas dulkėtas ke-

lias, ant kurio mėtosi statybinės medžiagos, niūkso didelės žvyro ir skaldytų akmenų krūvos, cemento maišai, metalinės statinės, plytelės, smulkaus ir rupaus smėlio kalvelės, vielinės tvoros ritiniai, driekiasi išardytų pastolių virtinė. Vietomis tarp statybinių medžiagų šviečia vienas kitas baltomis dulkėmis nusėtas veidas. Tarp dulkių vidury kelio stovi pusnuogiai basakojai galvas skarelėmis apsirišę akmenskaldžiai. Visą kvartalą pripildo akmenis skaldančių plaktukų dūžiai nelyginant būgnų gaudesys, pritariantis keistai, užsispyrusiai, atonalinei melodijai. Kartkartėmis iš gatvės galo atsklinda įspėjimo klyksmai: „Di-na-mi-tas! Di-na-mi-tas!", ir jau netrukus pasaulis sugaudžia nuo skylančių akmenų trenksmo.

Kita nuotrauka ypač šventinė, sakytum, tiesiai iš pokylio: Amoso gatvės viduryje, pačioje statybinių medžiagų sumaištyje, stovi juodas it karstas kampuotas automobilis. Tiesa, neaišku, taksi ar išnuomotas? Iš nuotraukos sunku spręsti. Šiaip ar taip, tai be galo prabangi, blizganti trečio dešimtmečio mašina siaurutėlėmis it motociklo padangomis ir ratais su gausybe plonyčių metalinių stipinų; jos baltą variklio gaubtą ryškina sidabrinė nikelio juosta; variklio gaubto šonuose styro į langines panašūs aušintuvai, o pačioje jos nosyje it mažytė atauga švyti nikelinė radiatoriaus pertvarėlė; ant sidabrinio kuolelio kybo du apvalūs sidabro spalvos saulėje spindintys šviestuvai.

Prie šio prašmatnaus automobilio stovi itin elegantiškas generalinis agentas Aleksandras Klauzneris tropiniu kreminės spalvos kostiumu, pasirišęs kaklaraištį, ant galvos užsimaukšlinęs aukštą panamą. Čia jis mažumėlę primena aktorių Erolą Fliną iš kino filmo apie Europos aristokratus, atsidūrusius pusiaujo Afrikoje ar Birmoje. Šalimais už jį stipresnė, aukštesnė ir sunkesnė išdidžiai pasitempusi stovi jo elegantiškoji žmona Šlomit, jo pusseserė ir karalienė, *grande dame*, švytinti ir išsipusčiusi nelyginant karinis laivas. Močiutė vilki suknele trumpomis rankovėmis, o ant kaklo kabo didžiuliai karoliai. Jos daili tvirtai prisegta Fiodoro skrybėlaitė, nuo kurios ant veido tarsi pusiau permatoma užuolaidėlė krenta muslino šydas, saugantis jos kruopščiai sutvarkytą šukuoseną. Rankoje močiutė laiko skėtį, kurį pati vadino „parasol". Šalia tėvų stovi jų sūnus Liona, arba Lionečka, panašus į jaunikį savo vestuvėse. Atrodo mažumėlę juokingai: kiek atvėpusia lūpa, apvalūs, nuo nosies smuktelėję akiniai, sakytum, tiesiai iš pečių išaugusi galva. Pats tvirtai susuptas ir tarsi mumija įvilktas į ankštą kostiumą, o ant galvos juoda ir aukšta kepurė. Atrodo, kad ją kas jėga būtų jam užmaukšlinęs: dengia pusę kaktos ir primena apverstą geležinį puodą, kuris, regis, tik dėl didelių Lionios ausų visiškai nepraryja jo veido, o ir visos galvos.

Kokios tai būta šventės, kurioje visi trys taip šventiškai pasipuošę ir kurios garbei net buvo užsakytas ypatingas taksi automobilis? Sunku pasakyti.

Sprendžiant iš kitų nuotraukų, turėtų būti kokie 1934-ieji, praėjus metams po jų atvykimo į Palestiną, kai dar visas trejetas gyveno ponų Zarchių namuose Amoso gatvėje. Nuotraukoje be ypatingų pastangų galima įžvelgti automobilio numerį – M-1651. Tėčiui anuomet jau buvo dvidešimt ketveri, nors nuotraukoje jis panašus į penkiolikmetį paauglį vidutinio amžiaus pono drabužiais.

❖

Vos atvykusi iš Vilniaus, Klauznerių šeima apsigyveno dviejų su puse kambario bute Amoso gatvėje. Po metų senelis su močiute netoliese susirado nedidelį butelį – vienas kambarys su nediduke kamaraite, tapusia senelio „kabinetu" ir slėptuve nuo žmonos pykčio protrūkių ir negailestingai aštraus higienos kardo, kuriuo ši taip aršiai kovojo su mikrobais. Jų nedidelis butas glaudėsi Štrauso gatvėje, Prahos skersgatvyje, Izaijo ir Čanslerio gatvių sankryžoje.

Priekinis senojo buto kambarys, kuris vėrėsi į Amoso gatvę, tapo studentiška tėčio kamaraite: čia jis pasistatė pirmąją lentyną, susikrovė į ją knygas dar nuo studijų Vilniaus universitete laikų, atsigabeno seną stalą plonomis kojomis, tapusiu jo rašomuoju stalu. Į ilgą medinę dėžę, pridengtą užuolaidėle ir virtusią drabužių spinta, naujasis studentas susikabino savo garderobą. Į savo studentišką kambarėlį jis kviesdavosi draugus ir drauges protingai pasikalbėti apie gyvenimo prasmę, literatūrą, pasaulio ir vietos politiką.

Patogiai įsitaisęs prie rašomojo stalo iš nuotraukos į mane žiūri tėtis – lieso sudėjimo, pasitempęs jaunuolis tvarkingai sušukuotais plaukais, akiniais juodais rėmais, baltais ilgomis rankovėmis marškiniais. Užsikėlęs koją ant kojos, pečiais į langą, kurio viena pusė atverta į kambarį, nors geležinės grotos uždarytos, todėl pro plyšelius prasiskverbia tik plonyčiai šviesos ruoželiai. Nuotraukoje tėtis gilinasi į kažkokią storą knygą, laiko iškėlęs ją prieš akis. Priešais ant stalo guli dar viena atversta knyga ir nuo fotoaparato nusuktas daiktas, panašus į žadintuvą. Atrodo, tai apvalus laikrodis nedidelėmis, į šalis pakrypusiomis kojelėmis. Į kairę nuo tėčio stovi neaukšta knygų spinta, sausakimša knygų. Viena jos lentyna tarsi išsipūtęs pilvas pilna storų tomų svetimomis kalbomis, atkeliavusių net iš Vilniaus. Atrodo, jiems čia kiek ankštoka, karšta ir apskritai nepatogu.

Į kairę nuo knygų spintos ant sienos kabo įrėminta dėdės Josefo nuotrauka, kurioje šis atrodo kiek valdingai ir pakylėtai, it pranašas balta smailia barzdele ir tvarkingai sušukuotais plaukais. Jis tartum iš aukštumų žvelgia į tėtį, nė akimirkai nenuleisdamas nuo jo savo skvarbaus žvilgsnio, kad tik šis neapleistų mokslų ir nepasiduotų abejotinoms studentiško gyvenimo pa-

gundoms, kad nepamirštų istorinio savo tautos vaidmens ir uoliai pateisintų kartos viltis, kad, gink Dieve, galvoje nesiautėtų vėjai.

Po dėde Josefu ant vinies kabo didele Dovydo žvaigžde papuoštas maišelis su aukomis Tautos fondui. Nuotraukoje tėtis atrodo atsipalaidavęs ir patenkintas savimi, nors drauge rimtas ir it vienuolis susikaupęs: jo skaitoma knyga visu svoriu remiasi į kairįjį delną, nes dešinė prilaiko jau perskaitytų puslapių krūvelę. Iš jų matyti, kad tėtis kremta hebrajišką knygą, verčiamą iš dešinės į kairę. Ten, kur jo delnas kyšo išlindęs iš baltos medvilninės rankovės, nuo alkūnės iki riešo pastebėjau storus juodus plaukus.

Toje nuotraukoje tėtis dar jaunas vaikinas, atrodo, puikiai išmanęs savo pareigą ir tvirtai pasiryžęs ją vykdyti. Pasirengęs sekti savo didžiojo dėdės ir vyresniojo brolio pėdomis. Toliau, už uždarų jo kambario langinių, anapus dulkėto kelio darbininkai kasa duobę, ketindami nutiesti kanalizacijos vamzdžius. Kažkur toliau, viename iš senų žydiškų namų rūsių, tarp vingrių Šaarė Chesed arba Nachalat Šiva skersgatvių, slapčia treniruojasi pogrindinio karinio judėjimo „Hagana" vyrukai: čia išardo, čia vėl sudeda pistoletą *parabellum*. Kalvotais, miškais apžėlusiais keliūkščiais, prie kurių įsikūrę arabų kaimai, įdegusiomis rankomis tvirtai įsitvėrę vairo važinėja „Eged" ir „Tnuvos" vairuotojai. Dykuma, išraižyta išdžiūvusių upių vagų ir apaugusia miškais, trumpomis chaki spalvos kelnėmis ir tokios pat spalvos kojinėmis, galvas apsirišę arabiškomis kufijomis keliauja žydų jaunuoliai, mokydamiesi pažinti slaptuosius savo gimtojo krašto takelius. Galilėjoje ir lygumose, Bet Šeano ir Jezreelio, Šarono ir Chefero slėniuose, Judėjos ir Negevo dykumose, prie Negyvosios jūros plytinčiose stepėse pionieriai su pionierėmis uoliai dirba žemę – raumeningi, mažakalbiai, rūsčiaveidžiai, saulės nugairinti darbininkai. O štai čia savo vagą aria rimtas studentas iš Vilniaus: rodos, jau netrukus ir jis taps profesoriumi ant Skopo kalno, plėsdamas mokslo ir žinių horizontus, žmonių širdyse sausindamas tremties pelkes: kaip Galilėjoje ir slėniuose pionieriai rūpinasi, kad nedirbama žemė pražystų gėlėmis, taip ir jis atsidavęs ir su meile verčia dvasinę vagą, puoselėdamas naująją hebrajų kultūrą. Apie tai byloja ir ši nuotrauka.

20 skyrius

Kas rytą Jehuda Arie Klauzneris išvykdavo iš stotelės Geulos gatvėje autobusu „Hamekašer" Nr. 9 ir pravažiavęs bucharų kvartalą, Pranašo Samuelio, Simono Teisiojo, Amerikos kolonijos gatves ir Šeicho Džeracho kvartalą pasiekdavo

universiteto pastatus ant Skopo kalno, kur uoliai siekė magistro laipsnio. Jis mokėsi istorijos pas profesorių Richardą Michaelą Kobnerą, taip niekuomet ir neišmokusį hebrajų kalbos, o pas profesorių Chaimą Jokūbą Polockį – semitų kalbų. Profesorius Umbertas Mošė Dovydas Kasutas jam atvėrė Biblijos paslaptis, o dėdė Josefas, t. y. profesorius Josefas Klauzneris, „Judaizmo ir humanizmo" autorius, supažindino jį su hebrajų literatūra.

Dėdė Josefas mylėjo tėtį, nes šis buvo vienas geriausių jo studentų, bet griežtai atsisakė paskirti jį savo asistentu, kad nepradėtų plakti pikti liežuviai. Profesoriui Klauzneriui atrodė itin svarbu išvengti piktų kalbų, galėjusių suteršti jo gerą vardą, tad jis verčiau neteisingai elgėsi su sūnėnu – savo tikru kūnu ir krauju.

Vienoje savo knygų bevaikis dėdė parašė tokią įžangą: „Mylimam Jehudui Arie, brangiam kaip tikras sūnus sūnėnui, nuo jį kaip savo gyvenimą mylinčio dėdės Josefo." Sykį tėtis karčiai pajuokavo:

– Jei nebūčiau buvęs jo giminaitis, jei bent truputėlį mažiau būtų mane mylėjęs, tai kas ten žino, galbūt jau šiandien būčiau literatūros katedros dėstytojas, o ne paprastas bibliotekos tarnautojas.

Visą gyvenimą tėčiui jo dėdė ar brolis Dovydas, Vilniaus universiteto literatūros dėstytojas, išties vertas profesoriaus vardo, buvo nelyginant kraujuojanti žaizda. Tėtis buvo tikras eruditas, apdovanotas neregėtomis žiniomis ir puikia atmintimi, gerai išmanęs pasaulinę ir hebrajų literatūrą, daugelį kalbų mokėjęs kaip gimtąją, atmintinai galėjęs cituoti ne tik Toseftos, midrašų, religinės Viduramžių Ispanijos hebrajų poezijos, bet ir Homero, Ovidijaus, pasakojimo apie Utnapištį, Šekspyro, Getės, Mickevičiaus kūrinių ištraukas. Tėtis buvo darbštus ir kruopštus lyg bitutė žmogus, tiesus ir tikslus it liniuotė, turėjo ypatingą mokytojo talentą, galėjo paprastai ir aiškiai kalbėti apie tautų kraustymąsi, „Nusikaltimą ir bausmę", povandeninio laivo mechanizmą arba saulės laikrodžio veikimą. Tiesa, jam taip niekuomet ir neteko kalbėti katedroje, neturėjo jis ir savo auklėtinių, o gyvenimą baigė dirbdamas bibliotekininku ir bibliografu, būdamas trijų ar keturių mokslinių darbų ir kelių mokslinių Hebrajų enciklopedijos straipsnių, daugiausia iš lyginamosios ir lenkų literatūros, autorius.

1936-ųjų pabaigoje atsirado vieta Nacionalinės bibliotekos Spaudos skyriuje, kur tėtis išdirbo apie dvidešimt metų, iš pradžių and Skopo kalno, vėliau – „Terra Sancta", iš pradžių kaip jaunas bibliotekininkas, vėliau – skyriaus viršininko daktaro Pfefermano pavaduotojas. Anuomet Jeruzalėje buvo pilna atvykėlių iš Lenkijos ir Rusijos, netrūko ir pabėgėlių iš hitlerinės Vokietijos, tarp kurių buvo ir žymiausių universitetų šviesuolių: anomis dienomis buvo daugiau dėstytojų nei mokinių, tyrėjų ir mokslininkų nei studentų.

Šešto dešimtmečio pabaigoje, kai Londono universitete buvo puikiai įvertinta tėčio daktaro disertacija, jis veltui bandė susirasti nors kuklią vietą Jeruzalės universiteto Literatūros katedroje, bent kaip laisvai samdomas dėstytojas. Profesorius Klauzneris baiminosi apkalbų, jei būtų padėjęs savo brolio sūnui universitete gauti dėstytojo vietą. Po Klauznerio šį postą užėmė profesorius poetas Simonas Halkinas, Literatūros katedroje pareikalavęs atverti naują puslapį ir visiems laikams atsikratyti Klauznerio paveldo, jo įdiegtų metodų ir net kvapo, todėl, suprantama, kad jis nepanoro ir Klauznerio sūnėno. Septinto dešimtmečio pradžioje tėtis pabandė savo laimę naujai duris atvėrusiame Tel Avivo universitete, bet ir ten jam buvo atsakyta.

❖

Paskutiniaisiais gyvenimo metais literatūros dėstytojo vietą tėtis pamėgino susirasti naujoje akademinėje institucijoje Beer Ševoje. Po daugelio metų ji bus prijungta prie Ben Guriono universiteto. Praėjus šešiolikai metų po tėčio mirties Ben Guriono universitete aš pats tapau laisvai samdomu literatūros dėstytoju, po metų ar dvejų buvau pakeltas iki profesorių, o vėliau paskirtas vadovauti Agnono vardo katedrai. Jeruzalės ir Tel Avivo universitetai taip pat kvietė mane užimti literatūros profesoriaus pareigas – siūlė tam, kuris nėra nei mokslininkas, nei eruditas, nei genijus, nei ekspertas, nei apskritai polėkio turintis žmogus, visai nelinkęs į mokslinius tyrimus, o jo smegenys, vos išvydusios smulkiai prirašinėtas paraštes, išsyk apsunksta nuo miego[39]. Tėčiui nė per nago juodymą neprilygo dešimt tokių „išliaupsintų profesorių" kaip aš.

❖

Zarchių šeimos butas su mažais kambarėliais buvo dvejų su puse metų senumo, įsikūręs pirmame triaukščio pastato aukšte. Užpakalinę jo dalį užėmė

[39] Visose tėčio knygose gausu pastabų paraštėse. Tik knygoje *Štikat hašamaim – Agnon mištomem al Elohim* („Dangaus tyla – Agnonas susižavėjęs Dievu"), Keter leidykla, 1993, ir aš prirašiau begalę pastabų. 92-oje pastaboje citavau tėtį, t. y. skaitytojui nurodžiau jo knygą *Hanovela basifrut haivrit* („Romanas hebrajų literatūroje"). Nurodydamas jo knygą praėjus daugiau kaip dvidešimčiai metų po tėčio mirties vyliausi, kad jam tai būtų mielas netikėtumas, nors drauge baiminausi, kad jis anaiptol tuo nesidžiaugia ir tik grūmoja man pirštu.

Izraelis Zarchis su žmona Estera ir senais tėvais, o priešakiniame kambaryje, kuriame apsigyveno tėtis – iš pradžių su tėvais, vėliau su mano mama, – buvo išėjimas į verandą, iš ten, nusileidęs du tris laiptelius, patekdavai į siaurutį sodelį priešais namą, o toliau driekėsi Amoso gatvė, tiesa, anuomet vis dar dulkėtas kelias be važiuojamosios dalies ir šaligatvių, grūste užgrūstas statybinėmis medžiagomis ir nuverstais pastoliais. Čia valkataudavo alkani katinai ir keli pasiklydę balandžiai. Tris, keturis kartus per dieną pravažiuodavo asilu ar mulu pakinkytas vežimas, prikrautas ilgų geležinių virbų statyboms, dar kitas, vežinas nafta ar ledais, trečiasis pienininko ar gatvės prekiautojo, kurių skardus riksmas verte perverdavo gatvę, kad net stingdavo kraujas. Nuo vaikystės man atrodė, kad šis riksmas įspėja mane apie artėjančią ligą, senatvę ar mirtį; jos, nors dar ir toli, bet pamažu žingsnis po žingsnio dieną ir naktį prie manęs artėja. Artėja atkakliai, it gyvatė šliaužia tamsiomis pakampėmis, kad staiga savo šaltais pirštais paliestų man nugarą ir akimirksniu griebtų už gerklės. Erzinantis šauksmas „Alte zaaaachen!" („panaudotos prekės" – jidiš), mano ausyse skambėdavo nelyginant įspėjimas „Al tezachen!" („nepasenk" – hebr.). Dar ir šiandien nuo šio riksmo nugara nevalingai perbėga šaltukas.

Vaismedžių šakose žvirbliai sukosi lizdus, uolų plyšiuose pirmyn atgal bėgiojo agamos, driežai ir skorpionai, o kartais buvo galima aptikti net ir vėžio kiautą. Pralindę pro tvorą vaikai visame kvartale įkurdavo ištisą kelio sutrumpinimų ir praėjimų tinklą. Arba užsiropštę ant plokščių stogų stiebdavosi, kad išvystų anapus Šnelerio karinės stovyklos sienų pirmyn atgal žingsniuojančius britų kareivius arba tolimus arabų kaimus, pabirusius po Isavijo, Sufato, Beit Iksos, Liftos, An-Nabi Samuilo apylinkių kalvas.

Šiandien Izraelio Zarchio vardas nugrimzdo į užmarštį, nors anuomet jis buvo jaunas, žinomas ir ypač produktyvus rašytojas, o jo knygos leidžiamos dideliais tiražais. Būdamas maždaug tėčio amžiaus, jau 1937-aisiais, vos dvidešimt aštuonerių, jis buvo spėjęs išleisti mažiausiai tris knygas. Zarchis taip pat ant Skopo kalno mokėsi hebrajų literatūros pas profesorių Klauznerį, nors į Palestiną atvyko anksčiau už tėtį ir net spėjo dvejus trejus metus padirbėti žemės ūkyje Šarono lygumos mošavuose[40]. Zarchis gavo vietą universiteto

[40] Mošavas – žemės ūkio gyvenvietė, panaši į kibucą, gyvuojanti iš bendro darbo ir tarpusavio pagalbos. Gyvenamieji ir visuomeniniai pastatai priklauso valstybei, o už darbą algą kiekvienas gauna individualiai (vert. past.).

sekretoriate. Jis buvo patrauklus, išsiblaškęs, nedrąsus, netgi melancholiškas švelnaus balso ir būdo žmogus. Zarchis buvo liekno kūno sudėjimo, todėl niekaip negalėjau įsivaizduoti jo karštą vasaros dieną su kauptuku ar kirtikliu rankose viename iš Šarono mošavų. Neaukštą jo kaktą rėmino juodų plaukų amfiteatras, o sulysęs veidas atrodė blyškus ir svajingas. Eidamas jis darė įspūdį, kad kojomis neliečia žemės, nes baiminasi vos padėjęs koją labai ją įskaudinti. Kalbėdamas niekuomet nežiūrėdavo į akis: jo rudos svajingos akys visuomet buvo nudelbtos į žemę. Sklido kalbos, esą Zarchis ne toks rašytojas kaip kiti: kol visa Jeruzalė rašo mokslines knygas, paremtas pastabomis, nurašytomis iš kitų knygų, įvairiausių katalogų, lentelių, žodynų, didelių svetima kalba parašytų tomų ir riebaluotų kortelių, kuriomis būdavo kraute nukrauti rašomieji stalai, ponas Zarchis rašo „iš galvos" (būdavo, tėtis sako: „jei vagi išmintį iš vienos knygos, esi paprastas plagiatorius, arba paprasčiausias literatūrinis vagis; jei iš dešimties, jau gali vadintis mokslininku; o jei iš trisdešimties ar keturiasdešimties – didžiu mokslininku").

Būdamas septynerių ar aštuonerių pabandžiau paskaityti Zarchio knygas, bet jo kalba man pasirodė per sunki. Mūsų namuose, tėvų miegamajame, kuris buvo ir svetainė, ir biblioteka, ir svečių, ir darbo kambarys, ir valgomasis, buvo viena lentyna – man maždaug sulig akimis – skirta Zarchio knygoms: „Nugriauti močiutės namai", „Šilojos kaimas", „Skopo kalnas", „Pasislėpusi liepsna", „Neapsėta žemė", „Blogos dienos" ir dar vienas romanas, kurio neįprastas pavadinimas ypač žadino mano smalsumą: „Į Vidužemio jūrą plaukia nafta". Zarchis mirė vos trisdešimt aštuonerių, palikęs penkiolika tomų apsakymų ir romanų, kuriuos visus parašė dirbdamas universiteto sekretoriate, be to, dar spėjęs nemažai išversti iš lenkų ir vokiečių kalbų.

Žiemos vakarais pas mus arba Zarchių šeimą rinkdavosi svečiai: Chaimas ir Chana Torenai, Samuelis Versesas, ponai Braimanai, greitai įsikarščiuojantis ir visuomet stebinantis ponas Šaronas Švadronas, rusvaplaukis folkloristas ponas Chaimas Švarcboimas, Izraelis Chananis, dirbęs Žydų agentūroje, su žmona Estera Chanani. Rinkdavosi po vakarienės, apie septintą ar pusę aštuonių, o išsiskirstydavo apie pusę dešimtos, kas anuomet buvo jau vėlyvas metas. Susirinkusieji gurkšnodavo arbatą, skanaudavo medaus pyragaičius, šveisdavo šviežius vaisius, su užsidegimu kalbėdavosi įvairiausiomis temomis, nors aš nieko iš jų pokalbių nesuprasdavau. Žinojau tik viena, kad ateis metas, ir viską suprasiu, todėl ir pats galėsiu tapti šių žmonių pašnekovu, pateikdamas jiems netikėtus argumentus, kurie jiems

nė į galvą nebuvo šovę. Galbūt ir man pavyks kuo nors juos nustebinti, galbūt kokią dieną ir pats prisėsiu rašyti pasakojimus „iš galvos“ kaip ponas Zarchis arba imsiu kurti eiles kaip Bialikas, senelis Aleksandras, Levinas Kipnis ar vaikų gydytojas Šaulis Černikovskis, kurio kvapo neužmiršiu iki gyvenimo pabaigos.

Ponai Zarchiai ne tik nuomojo tėčiui kambarį, bet ir buvo geri jo draugai, nors tėčio pažiūros buvo revizionistinės, o Zarchio „raudonosios“: tėtis be galo mėgo kalbėti ir ką nors aiškinti, o ponas Zarchis – klausytis. Kartkartėmis vieną kitą sakinį įterpdavo ir mama, ir paprastai jos žodžiai nepastebimai pakeisdavo pokalbio temą arba šis netikėtai įgydavo visiškai kitą pobūdį. Ponia Estera mėgdavo uždavinėti klausimus, į kuriuos tėtis mielai ir išsamiai atsakinėdavo. Izraelis Zarchis nuolat grįždavo prie mamos ir nudelbtu žvilgsniu klausinėdavo jos nuomonės tarsi slapčia būtų prašęs, kad ši kuo greičiau ateitų jam į pagalbą ir padėtų išspręsti ginčą: mama sugebėdavo viską atskleisti kitoje šviesoje. Ir tai vos keliais trumpais žodžiais, todėl ir visas pokalbis įgydavo nesuprantamo švelnumo, o visus apgaubdavo nauja ramybė, sunkiai paaiškinamas atsargumas ir atsargi dvejonė: ginčas apmalšdavo. Tiesa, netrukus pokalbio dalyvių širdys įsižiebdavo iš naujo, o jų balsai ir vėl skleisdavo nuosaikų ir kultūringą susierzinimą, kartkartėmis pratrūkdami riksmais.

❖

1947 metais Jehošua Čiašeko leidykloje Tel Avive išėjo pirmoji tėčio knyga „Romanas hebrajų literatūroje – nuo pradžios iki Haskalos epochos pabaigos“. Ši knyga rėmėsi jo magistriniu darbu, kurį tėtis atidavė savo dėdės ir mokytojo profesoriaus Klauznerio „teismui“. Tituliniame puslapyje buvo įrašas, kad „ši knyga apdovanota profesoriaus Klauznerio premija, pripažinta Tel Avivo savivaldybės ir remiama Ciporos Klauzner vardo fondo“. Įžangą jai parašė pats profesorius daktaras Josefas Klauzneris:

❖

Man, Hebrajų universiteto literatūros profesoriui, buvo įteiktas magistro darbas apie naująją hebrajų literatūrą, parašytas mano ilgamečio studento ir sūnėno Jehudos Arie Klauznerio. Tai nėra įprastas veikalas, bet išsamus ir visapusis tyrimas... Knyga parašyta turtingu ir aiškiu stiliumi, joje gvildenama itin svarbi tema... neįmanoma būtų tuo nesidžiaugti... Talmude yra pasakyta: „mokiniai kaip sūnūs“... Šios knygos dėka išsiplečia mūsų tautinės literatūros

pažinimas visuotinės literatūros kontekste. Jos autorius išties gali pasidžiaugti jos vaisiais, kurie anaiptol nebuvo nei lengvi, nei saldūs...

Atskirame puslapyje, iškart po titulinio, tėtis parašė šios knygos dedikaciją savo brolio Dovydo atminimui:

> Mano pirmajam literatūros mokytojui
> vieninteliam broliui
> Dovydui,
> palikusiam mane tremties tamsybėje.
> Kur esi?

Gal dešimt dienų ar net dvi savaites iškart po darbo tėtis skubėdavo į Nacionalinės bibliotekos Spaudos skyrių ant Skopo kalno, rytiniame Geulos gatvės kampe, priešais Mea Šearim kvartalą, kur buvo įsikūręs pašto skyrius, su viltimi gauti egzempliorių savo pirmosios knygos, kuri, kaip jau buvo girdėjęs, buvo pasirodžiusi Tel Avivo knygyne, – atrodo, kažkas jam buvo apie tai pranešęs. Tėtis kasdien bėgiodavo į paštą ir kasdien sugrįždavo tuščiomis rankomis, prisiekinėdamas, kad jei ir rytoj iš spaustuvės „Sinajus" neateis pono Gruberio siuntinys su knygomis, nieko nelaukęs jis patrauks į vaistinę ir telefonu vyriškai pasikalbės su ponu Jehošua Čiašeku iš Tel Avivo: to jau pakaks! Jei knyga nepasirodys iki sekmadienio pietų, savaitės vidurio ar vėliausiai iki penktadienio... bet siuntinys vis dėlto atėjo, tiesa, ne į paštą, bet linksma jemenietė jį pristatė tiesiai į namus. Be to, siuntinys atkeliavo ne iš Tel Avivo, o tiesiai iš spaustuvės „Sinajus" (Jeruzalė, telefonas 2892).

Siuntinyje buvo penki „Romanas hebrajų literatūroje" egzemplioriai, tebekvepiantys spaustuvės dažais, suvynioti į kelis balto popieriaus sluoksnius (ant kurio buvo likę kitos knygos ar albumo spausdinimo pėdsakų) ir tvirtai perrišti virvele. Tėtis padėkojo merginai ir linksmai nusiteikęs nepamiršo įbrukti jai šilingo (anuomet tai buvo išties nemaži pinigai, kurių pakakdavo sočiai papietauti vegetariškame „Tnuvos" bufete). Tada mudu su mama pakvietė stebėti, kaip prie savo rašomojo stalo jis išvynioja siuntinį.

Nors tėtis sunkiai kovojo su jauduliu ir niekaip neįstengė atraišioti siuntinio raištelių, nepuolė kirpti jų žirklėmis, bet su didžiule kantrybe aštriais nagais, popieriaus žirklutėmis ir metaliniu segtuku vieną po kito atnarpliojo stipriai suveržtus mazgus. Baigęs šį darbą neskubėjo traukti savo naujosios knygos, bet iš pradžių ramiai suvyniojo virvutę, nurankiojo nuo

jos prilipusias popieriaus skiauteles, tarsi nedrąsus įsimylėjėlis pirštų galais atsargiai pavedžiojo viršutinio knygos egzemplioriaus viršelį, prikišo jį prie veido, atsargiai pavartė puslapius ir užsimerkęs giliai į krūtinę įtraukė šviežių spaustuvės dažų, naujo popieriaus ir malonų klijų kvapą. Tik tada įniko knygą vartyti, iš pradžių atidžiai patikrino rodyklę, pastebėtų klaidų ir papildymų puslapį, dar kartą perskaitė dėdės Josefo parašytą įžangą ir savo paties pratarmę. Kiek pasimėgavęs likusiais puslapiais jis dar sykį paglostė viršelį, kol galiausiai atsitokėjęs išsigando, ar tik mama širdyje iš jo nesišaipo:

– Nauja knyga tiesiai iš spaustuvės, – staiga išpyškino tėtis tarsi teisindamasis. – Pirmoji knyga. Toks jausmas, kad gimė dar vienas vaikas!

– Kai reikės pakeisti vystyklus, – atšovė mama, – žinoma, tą malonumą patikėsi man.

Tai pasakiusi mama išėjo, bet netrukus sugrįžo nešina saldaus tokajaus buteliu, paprastai skirto kidušo apeigoms, ir trimis nedidelėmis likerio taurelėmis. Ji paskelbė, kad trūks plyš reikia išgerti pirmosios tėčio knygos pasirodymo proga. Tada įpylė tėčiui ir sau, net ir man lašelį įlašino, ir tarsi vaiką pabučiavo tėtį į kaktą, o jis paglostė jai galvą.

Vakare virtuvės stalą mama padengė balta staltiese, visai kaip per šabą ar kokią šventę, patiekė mėgstamiausią tėčio patiekalą – barščių su paviršiuje plūduriuojančia grietinės lytimi ir tarė:

– Sveikinu iš visos širdies.

Tą patį vakarą prie mūsų kuklių iškilmių prisijungė ir senelis su močiute. Močiutė leptelėjo mamai pastabą, kad barščiai geri ir gražiai atrodo, ir netgi pakankamai skanūs, ir apskritai – tegu ją Dievas saugo nuo bet kokių patarimų – bet jau seniai visiems žinoma, tai yra girdėjusios net mažos mergaitės, net ir ne žydės, žydų namuose gaminusios pietus, kad tikri barščiai yra rūgštūs ir tik vos vos salstelėję, ir nieku gyvu ne saldūs, kaip juos pratę gaminti lenkai, kurie, kaip žinoma, saldina viską be išimties ir proto, ir kad ir kiek jiems sakytum, net ir silkę yra pasiryžę apibarstyti cukrumi, o aštrų krieną, regis, įmanytų marmelade paskandinti.

Mama savo ruožtu padėkojo močiutei, kad ši pasidalinusi su mumis savo patirtimi, ir pažadėjo nuo šiandien dėti visas pastangas, kad kitą kartą pas mus ragautų tik karčius ir rūgščius patiekalus, kaip kad yra pratusi. Tėtis buvo pernelyg laimingas ir patenkintas, todėl šios kandžios kalbos prasprūdo jam pro ausis. Vieną egzempliorių su dedikacija jis padovanojo ir tėvams, kitą – dėdei Josefui, trečią – savo brangiems bičiuliams Esterai ir Izraeliui Zarchiams, ketvirtąjį – jau nė nepamenu kam, o paskutinįjį pasiliko savo bibliotekoje, padėjęs jį gerai matomoje vietoje šalia dėdės profesoriaus Klauznerio knygų.

❖

Tėčio džiaugsmas truko tris ar keturias dienas, bet jo veidas ir vėl netrukus apsiniaukė. Visai kaip laukdamas siuntinio kasdien bėgiojo į paštą, taip vėliau nesiliovė lakstęs į Šachnio Achjasafo knygyną Karaliaus Jurgio gatvėje: parduoti buvo išstatyti trys „Romano hebrajų literatūroje" egzemplioriai, bet nė vienas jų dar nebuvo nupirktas. Tas pats buvo ir po dviejų, ir po trijų dienų.

– Štai tau kad nori, – liūdnai kalbėjo tėtis savo draugui Izraeliui Zarchiui, – tau užtenka šešių mėnesių naujam romanui parašyti, ir dailios merginos kaip mat išgraibsto jį nuo lentynų ir gulasi su juo į lovą. O štai mes, mokslininkai, metai iš metų išsijuosę triūsiame, kad pagrįstais argumentais paremtume kiekvieną žodelį, sutikslintume visas citatas, ištisas savaites praleidžiame prie išnašų, bet kas tau pasivargins visa tai skaityti? Nebent mes patys, vadinasi, trys keturi tos pačios disciplinos belaisviai, nori nenori privalantys vienas kitą skaityti, kad vėliau galėtume vienas antrą draskyti į skutelius, o kartais net ir šito nenutinka. Paprasčiausiai praleidžiame vienas kitą po pirštus.

Praėjo ir savaitė, bet Achjasafo knygyne nebuvo parduotas nė vienas naujosios tėčio knygos egzempliorius. Tėtis liovėsi kalbėjęs apie savo skausmą, bet šio tarsi kvapo prisipildė visi namai: skusdamasis barzdą ar virtuvėje virš kriauklės plaudamas indus tėtis liovėsi niūniuoti „Slėnio laukus" ar „Mėnulis nušvietė ir nubalino slėnį / Nuo Bet Alfos iki Nahalelio". Iš atminties neberėždavo nei Gilgamešo nuotykių, nei kapitono Nemo, nei inžinieriaus Kiro Smito iš „Paslaptingosios salos" ištraukų, ir tik apniukęs nerdavo į ant rašomojo stalo paskleistų popieriaus lapų ir žodynų vandenyną, iš kurio turėjo iškilti nauja mokslinė knyga.

Dar po dviejų ar trijų dienų, penktadienio vakarą, tėtis sugrįžo namo visas švytintis, nepaprastai patenkintas ir apimtas jaudulio nelyginant paauglys, kurį, visiems matant, pabučiavo gražiausia klasės mergina.

– Parduota! Visos parduotos! Per vieną dieną! Ne vienas! Ir ne du! Parduoti visi trys egzemplioriai! Visi iki vieno! Mano knygos buvo šluote nušluotos nuo lentynos – ir Šachnis Achjasafas iš Čiašeko leidyklos Tel Avive žadėjo užsakyti naujų! Ką čia kalbu – užsakyti! Jau užsakė! Šiandien ryte! Telefonu! Dabar jau ne trys, o visi penki egzemplioriai! Šachnis tvirtina, kad ir šių bus per mažai!

Mama ir vėl išėjo iš kambario ir sugrįžo su buteliu saldaus tokajaus bei trimis likerio taurelėmis. Tiesa, šįsyk nebuvo nei barščių su grietine, nei baltos staltiesės. Tačiau vakare abu nusprendė nueiti į kino teatrą „Edison",

kur pirmą kartą buvo rodomas naujas kino filmas su Greta Garbo, abiejų mylima aktore.

Aš pasilikau pas ponus Zarchius, kur turėjau pavakarieniauti ir gerai elgtis, kol devintą ar pusę dešimtos sugrįš tėvai ir mane pasiims.

– Ar supratai? Kad negirdėtume nė vieno skundo! Kai ponia Zarch pradės dengti stalą, nepamiršk jai pasiūlyti savo pagalbos. Pavalgęs, bet tik tuomet, kai visi pakils nuo stalo, pasiimk savo lėkštę ir atsargiai padėk ją ant marmurinės spintelės šalia kriauklės. Atsargiai, girdi? Kad tik ko nesudaužytum. Tada paimk skudurėlį kaip namuose ir kai bus nunešti visi indai, gerai nušluostyk staltiesę. Ir kalbėk tik tuomet, kai tavęs ko paklaus. Jei ponas Zarchis bus užsiėmęs, susirask sau kokį žaislą ar knygą ir sėdėk tyliai kaip pelė po šluota! O jei ponia Zarch ir vėl, apsaugok Dieve, padejuos, kad ją kankina migrena, nesuk jai dėl nieko galvos. Dėl nieko, girdi?!

Ir abu išėjo. Tiesa, ponia Zarch apskritai užsidarė kitame kambaryje, o gal išėjo pas kaimynę, o ponas Zarchis pakvietė mane užeiti į jo darbo kambarį, kuris, kaip ir pas mus, buvo ir miegamasis, ir svečių kambarys, ir dar turėjo kitų paskirčių. Tai buvo tas pats kambarys, kurį, dar būdamas studentas, nuomojosi tėtis, kuriame vėliau apsigyveno ir mama, kuriame, kaip man atrodo, ir aš buvau pradėtas, nes čia jiedu gyveno nuo savo vestuvių iki likus mėnesiui iki mano gimimo.

Ponas Zarchis pasodino mane ant sofos ir truputėlį su manimi pažaidė, tiesa, jau nepamenu ką, bet iki gyvenimo pabaigos neužmiršiu jausmo, kai netikėtai ant nedidelio stalo prie sofos pastebėjau nei daugiau, nei mažiau – keturis vienodus „Romanas hebrajų literatūroje“ egzempliorius, sakytum, knygyne sukrautus vienas ant kito. Žinojau, kad vieną knygą tėtis padovanojo ponui Zarchiui ir dar parašė dedikaciją „Mano brangiam bičiuliui“, o iš kur atsirado dar trys, neturėjau nė menkiausio supratimo, todėl jau buvau bepraveriantis burną pono Zarchio šito paklausti, kai ūmai paskutinę akimirką prisiminiau pasakojimą apie tris egzempliorius, kurie išgaravus paskutinei vilčiai juos parduoti, netikėtai per vieną dieną buvo nupirkti iš Achjasafo knygyno Karaliaus Jurgio gatvėje. Mane beregint užliejo padėkos ir jaudulio iki ašarų banga. Ponas Zarchis suprato, kad pastebėjau, nė nešyptelėjęs pažvelgė į mane iš šono ir truputėlį primerkė akis tarsi įtraukdamas mane į savo sąmokslą. Tada neprataręs nė žodžio pasilenkė prie nedidelio stalo, pakėlė tris iš keturių knygų ir paskubomis įkišo jas į apatinį stalo stalčių. Aš taip pat tylėjau, nė žodžio nepratariau nei jam, nei tėvams. Niekam

nepasakojau šios istorijos iki Zarchio – jis mirė netikėtai – ir tėčio mirties. Niekam apie tai nė žodeliu neužsiminiau, ir tik prabėgus daugeliui metų, apie tai papasakojau Norit Zarch, kuri, išklausiusi šią istoriją, rodos, nėmaž nenustebo.

Tarp artimiausių savo draugų turiu ir du tris rašytojus, bet nors jau dvidešimt metų juos pažįstu, nežinau, ar būčiau pasiryžęs padaryti tą patį, ką Izraelis Zarchis padarė mano tėčiui. Kas žino, ar apskritai man į galvą būtų šovusi tokia kilni mintis. Zarchis, kaip ir daugelis anomis dienomis, vos sudūrė galą su galu. Už „Romano hebrajų literatūroje" egzempliorius jis galėjo įsigyti naują jam taip reikalingą žieminį drabužį.

Ponas Zarchis išėjo iš kambario ir po minutės grįžo nešinas stikline karštos kakavos be plėvelės, nes staiga prisiminė, kad namuose vakarais esu girdomas šiuo karštu gėrimu. Kaip buvau pamokytas, mandagiai padėkojau. Man neapsakomai knietėjo jam dar šį tą pasakyti ar bent ką pridurti, bet pritrūkau žodžių ir neišleisdamas nė garselio sėdėjau jo kambaryje ant sofos, bijodamas kaip nors sutrukdyti. Tiesa, ponas Zarchis tą vakarą nedirbo, tik sėdėjo ir sklaidė laikraščio „Davar" puslapius, kol galiausiai iš kino teatro sugrįžo tėvai ir padėkoję Zarchiams bei paskubomis su jais atsisveikinę parsivedė mane namo, esą jau labai vėlu – valytis dantų ir į lovą.

Vieną 1936-ųjų vakarą tėtis į savo kambarėlį pirmą kartą atsivedė ramią ir neapsakomai gražią studentę, tamsiaakę ir tamsiaodę merginą, vien jos buvimas, nors ji pati buvo mažakalbė, vyrus versdavo be perstojo malti liežuviu.

Prieš kelis mėnesius palikusi Prahos universitetą toji mergina viena atvyko į Jeruzalės universitetą ant Skopo kalno studijuoti istorijos ir filosofijos. Nežinau, kada, kaip ir kur Arie Klauzneris sutiko Fanią Musman, kuri čia buvo užregistruota hebrajišku Rivkos, kai kuriuose dokumentuose – Ciporos vardu, o vienoje vietoje įrašyta kaip Feiga, nors draugės ir šeima ją visuomet vadino Fania.

Tėtis mėgo kalbėti, aiškinti, analizuoti, o mama mokėjo dėmesingai klausyti ir išgirsti tarp eilučių. Jis buvo didelis eruditas, o ji pasižymėjo ypatingu pastabumu, ir neretai atrodydavo, jog sugeba skaityti kitų mintis. Tėtis buvo praktiškas, pedantiškas, sąžiningas ir stropus žmogus, o mama visuomet žinojo, kodėl koks žmogus laikosi būtent tokios, o ne kitokios nuomonės ir dar bando ją įpiršti, o kitas jaučia poreikį taip įnirtingai priešintis pirmojo požiūriui. Drabužiai jai buvo svarbu kaip langas, pro kurį galima pažvelgti į žmogaus vidų. Svečiuose, kol visi kiti nerdavo į ginčus, mama

įdėmiai apžiūrinėdavo baldus, užuolaidas, ant palangės sudėtus suvenyrus ir net lentynoje sukrautus niekučius, sakytum, būtų atlikinėjusi slaptą šnipinėjimo misiją. Ją nepaprastai domino žmonių paslaptys, nors paskalų visuomet klausydavosi su lengva šypsena, tartum neigusia pačią save, ir paprastai nieko į jas neatsakydavo. Dažniausiai tylėdavo. O kai keliais žodžiais nutraukdavo tylą, visas susirinkusių pokalbis netikėtai pakrypdavo kita linkme.

Net ir tėčiui kalbantis su mama, jo balse pasigirsdavo nedrąsus nepasitikėjimas savimi ir atstumas, atmieštas simpatija ir pagarba: sakytum, po vienu stogu būtų gyvenęs su prieše, uoliai slepiančia savo tapatybę. Arba šamane.

21 skyrius

Prie mūsų virtuvinio stalo gėlėta staltiese stovėjo trys pintos kėdutės. Pats stalas buvo siauras, žemas ir tamsus, grindys kiek įdubusios, o lubos pajuodusios nuo parafininės viryklės ir primuso suodžių. Vienintelis virtuvės langiūkštis vėrėsi į kiemą, apsuptą pilkomis betono sienomis. Kartais, kai tėtis išeidavo į darbą, įslinkdavau į virtuvę ir atsisėsdavau priešais mamą: pjaustydama ir lupdama daržoves ar išrinkinėdama lęšius (juodus žirnelius ji paprastai suberdavo į maišelį) man pasakodavo kokią istoriją. Juodaisiais nuo lęšių atskirtais žirneliais vėliau lesindavau kiemo paukštelius.

Mamos istorijos buvo išties keistos: tai anaiptol nebuvo pasakos vaikams, anuomet sekamos kiekvienuose namuose, nebuvo panašios ir į istorijas, kurias pats pasakodavau savo vaikams. Jos pasakojimai buvo tarsi aptraukti migla: sakytum, be pradžios ir pabaigos, vos trumpam šmėkštelėję iš tankių krūmynų, tačiau spėję aplinkui pasėti nejaukios baimės nuojautą; nors tik trumpam tarsi kreivi šešėliai pasirodę ant sienos, nejučia sukeldavo nuostabą, kad net nugara nuvilnydavo šaltukas, ir vėl paskubomis pasitraukdavo į miško tankmę, taip ir nesužinojus, kas gi įvyko toliau. Kelis mamos pasakojimus dar ir šiandien žodis žodin pamenu. Štai kad ir pasaką apie seną senelį Aleliujevą:

Už aukštų kalnų, gilių upių ir negyvenamų stepių buvo įsikūręs nedidelis ir atokus kaimas su keliomis aptriušusiomis trobomis. Kaimelio pakraštyje, juodo miško paunksmėje, gyveno neturtingas senelis, nebylys ir neregys, neturėjęs nei pažįstamų, nei giminių, pavarde Aleliujevas. Aleliujevas buvo senesnis už visus senolius ne tik visame kaime, bet ir visame slėnyje ir net visose stepėse. Ne šiaip buvo senas, o tekte aptekęs metais. Toks senas, kad jam ant kupros

buvo pradėjusios augti samanos, vietoj plaukų ant galvos – juodi grybai, o vietoj skruostų atsirado įdubos, apžėlusios kerpėmis. Iš Aleliujevo pėdų buvo išaugusios rudos šaknys, o akių vietoj lizdus suko jonvabaliai. Senasis Aleliujevas buvo senesnis ir už mišką ir sniegą, senesnis už patį laiką. Vieną dieną pasklido gandas, kad jo trobelėje, kurios langinės niekad nesivarstydavo, apsigyveno dar vienas senelis Černičiortinas, dar senesnis už Aleliujevą, dar aklesnis, dar vargingesnis, dar nebylesnis, su didžiule kupra, kurtesnis ir dar labiau nušiuręs nelyginant totoriška moneta. Kaime žiemos vakarais sklido kalbos, kad senas senelis Aleliujevas slapčia rūpinasi senuoju Černičiortinu, jį gydo, plauna jam žaizdas, dengia jam stalą, kloja patalą, maitina miško uogomis, girdo šaltinio vandeniu ar tirpstančiu sniegu, o kartkartėmis naktimis jam dainuoja, kaip kad dainuojama kūdikiams: „Čiūčia liūlia, čiūčia liūlia, nebijok, mano mielasis." Taip, už lango siautėjant pūgai, senelis su seneliu apsikabinę užsnūsdavo. Jei jų dar nesuėdė vilkai, jie iki šiol tebegyvena savo skurdžioje miško trobelėje, kur miške stūgauja vilkas, o kamine dūksta vėjas.

Atsigulęs į lovą vienas, drebėdamas iš baimės ir jaudulio, prisimindavau šį pasakojimą ir pašnibždomis kartodavau „senas senelis", „senesnis už visus senolius", „aptekęs metais". Vos spėdavau užsimerkti, prieš akis stodavosi vaizdas, kaip ant senolio kupros iš lėto plinta samanos, pridygsta juodų grybų, išsikeroja kerpės, o tamsoje raitosi rudos šaknys. Užsimerkęs bandydavau suprasti, kas tai yra „nušiuręs nelyginant totoriška moneta". Galiausiai mane įveikdavo miegas, nors ausyse dar ilgai skambėdavo kamine stūgaujantis vėjas. Tiesa, mūsų name nebuvo ir negalėjo būti kamino – tokių garsų tikrovėje niekuomet nebuvo tekę girdėti, o kaminą buvau matęs tik vaikiškų knygų paveikslėliuose, kuriuose visi namai ant stogo turi kaminą.

❖

Neturėjau nei brolių, nei seserų, man retai pirkdavo kokį naują žaislą ar žaidimą, anuomet dar nebuvo nei televizijos, nei kompiuterio. Ankstyvą vaikystę praleidau Jeruzalės Kerem Avrahamo kvartale, tačiau paprastai laiką leisdavau ne ten, o kur nors pamiškėje, tarp trobelių, kaminų, pievų ir sniego iš mamos pasakojimų bei ant nedidelės spintelės šalia mano lovos sukrautų knygų iliustracijų: nors pats buvau rytuose, širdimi – tolimuose vakaruose arba „šiaurės krašte", kaip rašoma tose knygose. Nepailsdamas ir apsvaigęs klaidžiodavau įsivaizduojamais miškais, žodžių giriomis, lankydavausi žodžių trobelėse ir laigydavau po žodžių lankas. Žodžių tikrovė varinėjo mane po karščio išdegintus kiemus, aplūžusias pašiūres, prilipusias prie akmeninių

namų, balkonus su kubilais ir skalbinių virvėmis. Nebuvo taip svarbu aplinka. Viskas, kas mane supo, buvo iš žodžių.

Amoso gatvėje gyveno ne vienas senas kaimynas, nuo kurio lėtų žingsnių sklisdavo tolimas ir blankus aidas, savo tikrumu keliantis šiurpą ir primenantis senojo Aleliujevo, seno senutėlio, tekte aptekusio metais, paveikslą iš mamos pasakojimo. Panašiai kaip Tel Arzos giraitė buvo tik tolimas ir skurdus klaidžių ir neįžengiamų girių pavyzdys. Mamos verdami lęšiai miglotai priminė grybus, miško uogas, samanas ir gervuoges. Tikrovė tebuvo tuščios pastangos ir nevykęs bandymas atspindėti žodžių pasaulio reiškinius. O štai istorija, kurią mama papasakojo apie moterį ir kalvius, nors buvau mažas ir nesupratau nemažai sunkių žodžių, atvėrė prieš akis ištisą tolimų ir spalvingų kalbos provincijų erdvę, į kurią veikiausiai nebuvo įžengusi nė vieno vaiko koja, kur kalbos rojuje lizdus suko karališki paukščiai:

Prieš daugelį metų ramiame Enularijos krašto miestelyje, atokioje gubernijoje, krašto gilumoje, gyveno trys broliai kalviai – Miša, Alioša ir Antoša. Visi trys buvo tvirti ir stiprūs kaip lokiai. Kiaurą žiemą jie miegodavo, o vasarą kaldavo plūgus, kaustydavo arklius, galąsdavo peilius ir durklus, grūdino aštrius ašmenis ir lydė senus velenus. Vieną ankstyvą rytą Miša, vyriausias brolių, atsikėlė ir išjojo į Trošibano guberniją. Nesirodė daugelį dienų, o kai grįžo, grįžo ne vienas, bet su jauna, linksma mergaite vardu Tatjana, Tania, Tanečka. Ji buvo gražiausia iš moterų, gražesnės nebūtum radęs visoje Enularijoje. Mišos broliai ištisas dienas tylėdami griežė dantimis, o jei kuris nedrąsiai žvilgteldavo į Tanečką, ši pratrūkdavo valiūkiškai kvatoti, todėl vyrai tik nudelbdavo žemyn akis. O kai pati žvilgsniu perliedavo kurį iš brolių, šis tik visas sudrebėdavo ir vėl nuleisdavo akis. Kalvių trobelėje buvo vos vienas nedidelis kambarėlis, jame gyveno Miša su Tanečka, stovėjo krosnis ir dumplės, buvo sukrauti kalvių įrankiai, gyveno pasiutėlis brolis Alioša ir tylenis Antoša, ir visa gausybė metalinių plaktukų, sunkių kirvių, kirstukų, karčių, grandinių ir metalinių staklių. Vieną dieną Miša įkrito į krosnį, ir jau netrukus Alioša vedė Tanečką. Septynias savaites Tania buvo stipruolio Aliošos žmona, kai ant šio visu svoriu užvirto kūjis ir užspaudė jam krūtinę. Taip tylesnis Antoša, palaidojęs brolį, stojo į jo vietą. Septynias savaites juodu su žmona kirto keptus grybus, kai sykį Alioša apsinuodijo, pradėjo dusti, pamėlo ir numirė. Dar ir šiandien į šią trobelę užsuka ir mielai svečiuojasi jauni kalviai, atkeliavę iš įvairių Enularijos vietovių, bet neatsirado nė vieno, išdrįsusio ten praleisti ilgiau nei septynias savaites: vienas savaitę, kitas – dvi naktis, o kaip gi Tania? Visi Enularijos kalviai žino, kad Tanečka myli kalvius, atvykusius čia savaitei, dviem trims dienoms, vos nakčiai. Visi jai dirba – lieja, kala, virina, bet ji niekuomet neturi ir neturės kantrybės svečiui,

per ilgai užsibuvusiam ir užsimiršusiam, kad jau pats metas į kelią. Užtenka savaitės ar dviejų, bet septynias savaites – kaip taip galima?

Hercas ir Sara Musmanai, gyvenę devyniolikto amžiaus pradžioje nedideliame Ukrainos Tropės ar Tripos kaimelyje, šalia Rovno girios, turėjo gražų sūnų Efraimą. Nuo ankstyvos vaikystės, kaip mumyse buvo pasakojama[41], Efraimas mėgo bangas ir mielai žaidė su vandeniu. Kai Efraimas sulaukė trylikos, praėjus vos dvidešimčiai dienų po jo bar micvos, buvo sukviesti ir pagerbti svečiai, nes jaunasis Efraimas buvo sužadėtas su dvylikamete mergaite vardu Chaja Duba: anuomet buvo įprasta sutuokti vaikus. Tai būdavo formali santuoka, nes kitaip vaikinus imdavo į caro kariuomenę ir jau netrukus bet kokios žinios apie juos dingdavo. Mano teta Chaja Šapira (Chajos vardą ji paveldėjo iš savo močiutės Chajos Dubos, dvylikametės nuotakos) prieš daugelį metų man papasakojo, kas iš tiesų nutiko per šias vestuves: po vestuvių ceremonijos ir iškilmių, įvykusių vakare, priešais Tropės kaimo rabino namus jaunosios tėvai ruošėsi pasiimti jaunąją nuotaką ir vežtis ją į namus. Buvo jau vėlyvas metas, todėl mergina, pavargusi nuo vestuvių triukšmo ir mažumėlę apsvaigusi nuo kelių lašelių vyno, kurio jai buvo įpilta ceremonijos metu, padėjo galvą motinai ant kelių ir užmigo. Išpiltas prakaito jaunikis visą iškilmių metą juokavo su savo svečiais, o su chederio laikų draugais ėjo gūžynių ar gaudynių. Pamažu svečiai, besilinksminantiems draugams palinkėję labos nakties, pradėjo skirstytis, netrukus atsisveikino ir jaunųjų giminės, o jaunikio tėvai pradėjo jį raginti kuo greičiau sėsti į vežimą ir važiuoti su jais namo.

Tiesa, jaunikio galvoje sukosi visai kiti planai: jaunasis Efraimas atsistojo kiemo viduryje, staiga visas pasipūtė kaip kalakutas, kuriam ką tik pradėjo augti skiauterė, tryptelėjo koja ir atkakliai pareikalavo savo žmonos – ne už trejų metų ar net ne trijų mėnesių, o tuojau pat. Dar šįvakar.

Kai visi svečiai garsiai pratrūko juoktis, įsižeidęs jaunikis nusigręžė nuo jų, energingais žingsniais perėjo į kitą kelio pusę ir pabeldė į rabino duris. Stovėdamas priešais besišypsantį rabiną pradėjo jam iš atminties pyškinti Penkiaknygės ir Mišnos eilutes, halachos nuostatus ir Talmudo komentarus.

[41] Šiuos ir kitus pasakojimus, kuriuos paminėsiu kituose šios knygos puslapiuose, girdėjau vaikystėje iš savo mamos, kai kuriuos – iš senelio ar močiutės, taip pat iš mamos pusbrolių Simono ir Michaelio Musmanų. 1979 m. kai ką užrašiau iš tetos Chajos vaikystės prisiminimų, o 1997–2001 m. – iš tetos Sonios pasakojimų. Rėmiausi ir mamos pusbrolio Simono Musmano knyga *Livroach mihapachad* (Pabėgti nuo baimės). Šią knygą 1996 m. išleido Tel Avivo leidykla „Hakibuc Hameuchad".

Vaikinas iš tiesų buvo puikiai pasikaustęs žiniomis ir gerai įsiminęs pamokas. Efraimas pareikalavo rabino, kad šis čia ir dabar nustatytų jo ir pasaulio teises ir nuspręstų už arba prieš: kas parašyta Toroje? Kas pasakyta Mišnoje ir ką tvirtina halacha? Kas teisėta, o kas ne? Ji jo žmona ar ne? Ar ištekino ją pagal visas judėjų ceremonijas ir teises, ar ne? O tada vienas iš dviejų: arba nuotaką gauna tuojau pat, arba tebūna panaikinta vedybų sutartis.

Kaip pasakojama, rabinas kažką sumurmėjo, atsikrenkštė, susimąstęs pasiglostė ūsus, pasikasė galvą, papešiojo žandenas, gal net prikando barzdos galiuką, kol galiausiai paskelbė, kad nieko čia nepadarysi, ir šis vaikis ne tik puikiai išmano šventuosius raštus, bet ir teisybė jo pusėje: kitos išeities nėra, jo jaunoji žmona privalo keliauti drauge su juo – ji turinti paklusti vyrui.

Taip vidurnaktį teko žadinti jaunąją nuotaką, ir jaunųjų pora buvo nuvežta į jaunikio tėvų namus. Apimta didelės baimės jaunoji visą kelią raudojo. Ją apkabinusi drauge verkė ir jos motina. Dėl svečių patyčių jaunikis taip pat visą kelią liejo ašaras. Verkė ir jaunikio motina bei kiti šeimos nariai – iš didelės gėdos.

Visa ši siaubinga naktinė kelionė truko gerą pusvalandį: nei laidotuvių eisena, apsipylusi ašaromis, nei triukšminga girtų juokdarių šutvė. Ne vienas svečias, lydėjęs eiseną, mėgavosi šiuo skandalu ir garsiai laidė juokelius, kaip viščiukas bakstelėjo vištytei ir kaip siūlas pralindo pro adatos skylutę. Eisenos palydovai kėlė didelį triukšmą, svaidydami necenzūrinius žodžius ir raičiodamiesi iš juoko.

Jaunasis Efraimas jau buvo praradęs drąsą ir galbūt gailėjosi savo pergalės. Kai išsigandę, apsipylę ašaromis ir mieguisti jaunieji nelyginant avys į skerdyklą buvo varomi į kambarį, kuriame turėjo praleisti pirmąją naktį, palydovai abu vaikus – išsigandusią nuotaką Chają Dubą ir jos įsižeidusį vyrą Efraimą – stumte įstūmė į miegamąjį. Kaip pasakojama, kambario durys buvo užrakintos. Tada palyda ant pirštų galiukų atsitraukė nuo durų ir laukė, kol audra nurims. Kiaurą naktį susispietę viename kambaryje, jie gurkšnojo arbatą, šlamštė nuo vestuvių puotos likusius skanėstus ir guodė vienas kitą.

O ryte, kas ten žino, galbūt jaudulio apimtos motinos, apsiginklavusios rankšluosčiais ir dubenimis, pirmosios nebeištvėrė ir puolė tikrinti, kaip vaikai pakėlė naktinę kovą ir ką vienas kitam pridarė.

❖

Po kelių dienų basakojai ir energija trykštantys jaunasis vyras su žmona jau linksmai lakstė po kiemą ir drauge žaidė. Vyras savo žmonai tarp medžio

šakų sukalė namelį lėlėms, o pats sugrįžo prie savo žaidimų – kėlė bangas ir leido sroves, kieme kasinėjo kanalus, statė nedidelius baseinus, tvenkė krioklius ir ežerėlius.

Iki šešiolikos Efraimą ir Chają išlaikė tėvai, Hercas ir Sara Musmanai: *kest kinder* – taip anuomet buvo vadinami tėvų išlaikomi jaunavedžiai. Sulaukęs pilnametystės Efraimas Musmanas iš savo meilės bangoms ir srovėms pastatė pirmąjį Tropės kaime malūną, kurio ratus suko vandens srovė. Efraimas buvo toli nuo verslo reikalų, nes buvo svajingo ir naivaus būdo, be to, tinginys ir didžiai išsiblaškęs jaunuolis, mėgęs tuščiai pasiginčyti, nors niekuomet nepaisęs savo naudos. Chaja Duba ir Efraimas Musmanai gyveno vargingai. Jaunoji žmona Efraimui pagimdė tris sūnus ir dvi dukras. Išmoko akušerės ir namų slaugės amato. Slapčia nuo vyro neturtingus ligonius slaugydavo už dyką. Mano prosenelė mirė pačiame jėgų žydėjime nuo plaučių uždegimo. Jai nebuvo nė dvidešimt šešerių.

Gražuolis Efraimis vedė antrą kartą šešiolikos metų merginą, kuri, kaip ir jos pirmtakė, taip pat buvo vardu Chaja. Naujoji Chaja Musman suskubo iš namų išvaryti posūnius. Po žmonos padu atsidūręs vyras nė nebandė jai priešintis: regis, visą savo drąsą ir ryžtą Efraimas Musmanas bus iššvaistęs anuomet, kai naktį drąsiai pabeldė į rabino duris ir Toros bei visos rabinistinės tradicijos vardu pareikalavo savo teisėtos žmonos. Nuo tos kruvinos dienos iki gyvenimo dienų pabaigos jis visur elgėsi lengvabūdiškai: buvo nuolankus, mažesnis už žolę, tylesnis už vandenį žmonos valdomas vyras, linkęs nusileisti kiekvienam užsispyrėliui, atkaliai besilaikančiam savo. Su metais įgijo šventuolio, turėjusio paslaptingų ir šventų galių, įvaizdį. Efraimo elgesys bylojo apie asmeninę vertę, apgaubtą nuolankumo. Jis buvo puikus stebukladario ar šventojo stačiatikių senolio pavyzdys.

Būsimasis mano senelis Naftalis Hercas buvo atiduotas pameistrio darbams į Vilchovų dvarą, netoli Rovno. Vilchovų dvaras priklausė keistuolei senmergei kunigaikštytei Ravzovai. Po trejų ar ketverių metų kunigaikštytė pastebėjo, kad žydų jaunuolis, gautas kone už dyką, yra guvus, protingas, linksmas ir mielas vyrukas, vaikystėje tėvo malūne išmokęs malti miltus. O gal buvo ir daugiau priežasčių, dėl kurių bevaikė kunigaikštytė savyje pajuto prabudusį motinystės šauksmą.

Ravzona nusprendė Rovno pakraščiuose įsigyti žemės, tiesiai priešais kapines, pačiame Dubinskos gatvės gale, ir ten pasistatyti malūną. Šio statybą kunigaikštytė patikėjo savo sūnėnui, inžinieriui Konstantinui Semionovičiui

Steleckiui. Šešiolikmetį Hercą Musmaną kunigaikštytė paskyrė Steleckio pagalbininku. Labai greitai į aikštę iškilo organizaciniai senelio gabumai, įgimtas taktas ir supratimas, kuriais jis visus akimoju palenkdavo į save, be to, jis turėjo šeštąjį jausmą, kurio dėka visą gyvenimą skaitydavo žmonių mintis ir troškimus.

Sulaukęs septyniolikos senelis kone vienas ėmėsi vadovauti malūnui. (Pas kunigaikštytę jis greitai padarė karjerą! Visai kaip iš biblinio pasakojimo apie teisuolį Juozapą Egipte pas tą, kaip ten ją? Ponią Potifar? Ne? O štai Steleckis labai keikėsi ir daug gėrė. Buvo baisus alkoholikas! Prisimenu, kaip sykį negailestingai sumušė arklį, o matydamas gyvulio kančias pats apsipylė ašaromis kaip pupomis, bet vis tiek nesiliovė jo mušęs. Kasdien Steleckis sugalvodavo vis naujų įrenginių ir kranų, pavyzdžiui, Stivensoną. Jame ruseno genijaus kibirkštėlė, bet vos ką sukūręs inžinierius užsiliepsnodavo pykčiu ir viską savo rankomis sunaikindavo!)

Žydų jaunuolis išmoko išsaugoti ir pataisyti naująsias Steleckio mašinas, laiku išmokėdavo darbininkams pensijas, sumaniai derėjosi su kviečių pirkliais ir klientais. Taip pasekęs tėvo Efraimo pėdomis Naftalis Hercas tapo malūnininku. Tik kitaip nei jo dykynėtojas ir lengvabūdis tėvas, senelis Naftalis Hercas buvo blaivaus proto ir darbštus žmogus. Be to, dar ir ypač ambicingas.

O štai kunigaikštytė Revzova senatvėje tapo itin pamaldi, pradėjo juodai rengtis, davė įžadus ir ilgai pasninkaudavo, kalbėjosi su Jėzumi, ištisomis dienomis ir naktimis gedėjo, ieškodama nušvitimo trankėsi iš vieno vienuolyno į kitą, kol bažnyčioms ir vienuolynams žarstydama labdarą iššvaistė visą savo dvarą (sykį pasiėmusi plaktuką net įsikalė į delną vinį, nes savo kailiu norėjo patirti Jėzaus kančias. Štai tuomet atėję žmonės ją surišo, išgydė ranką, plikai nuskuto galvą ir visam gyvenimui uždarė į kažkokį vienuolyną netoli Tulos).

Nelaiminmgasis inžinierius Konstantinas Steleckis, kunigaikštytės Revzovos sūnėnas, dingus tetai, dar labiau įklimpo į alkoholizmą. O Steleckio žmona Irina Matvejevna vieną dieną nuo jo pabėgo su Antonu, vežėjo Pilypo sūnumi (tiesa, ir ji buvo „pjanica"! Pats Steleckis ir įtraukė ją į gėrimą! Kartais jis pralošdavo žmoną kortomis. Kitaip tariant, kaskart jos netekdavo vienai nakčiai, o ryte ją susigrąžinęs vakare ir vėl prarasdavo).

Inžinierius Steleckis skandino savo skausmą degtinėje ir kituose karčiuosiuose gėrimuose (tiesa, jis rašė nuostabias ir jausmingas eiles, kupinas skausmo ir apgailestavimo! Sukūrė net filosofinį veikalą lotynų kalba. Atmintinai žinojo didžiųjų filosofų – Aristotelio, Kanto, Solovjovo – veikalus ir ištisomis valandomis vienišas klaidžiodavo po miškus. Kad save pažemintų,

neretai niekieno neverčiamas tapdavo elgeta, nuo ryto iki vakaro bastydavosi gatvėmis, o sningant lyg koks benamis knaisiodavosi šiukšlynuose).

Pamažu Hercas Musmanas malūne tapo Steleckio dešiniąja ranka, vėliau – jo bendradarbiu, o dar po kiek laiko – įgaliotiniu ir paveldėtoju. Sulaukęs maždaug dvidešimt trejų, praėjus dešimčiai metų po to, kai buvo „parduotas darbui" kunigaištytei Revzovai, Naftalis Hercas iš jos sūnėno išsipirko likusią dvaro ir malūno dalį.

Netrukus Herco Musmano veikla nepaprastai išsiplėtė, į ją buvo įtrauktas ir nedidelis tėvo malūnas.

Jaunasis didvyris negriežė danties, kam buvo išvarytas iš tėvų namų. Atvirkščiai: atleido tėvui Efraimui, anuomet jau antrą kartą spėjusiam tapti našliu, ir parsivežęs pas save paskyrė jį dirbti biure, vadinamame kontora, ir iki gyvenimo pabaigos tėvui mokėjo mėnesinę pensiją. Ten gražuolis Efraimas praleido dar daugybę metų, užsiaugino ilgą baltą patriarcho barzdą ir kiauras dienas nieko neveikdamas dykinėjo: dienos slinko lėtai, gurkšnojant arbatėlę ir maloniai šnekučiuojantis su pirkliais ir agentais, atvykusiais į malūną. Efraimui be galo patiko juos mokyti, ilgai ir niekur neskubant aiškinti apie ilgaamžiškumo paslaptį, rusišką sielą, kurią lygino su ukrainiečių ar lenkų, giliausias judaizmo paslaptis, pasaulio sukūrimą ir dalintis mintimis, kaip pagerinti miškų būklę, kaip pasinaudoti visais miego privalumais, kaip išsaugoti liaudies pasakojimus ir natūraliomis priemonėmis pagerinti regėjimą.

❖

Mama pasakojo, kad senelis Efraimas Musmanas buvo įspūdingas biblinis patriarchas: majestotiškas veidas, aprėmintas baltos kaip sniegas pranašo barzdos, gulančios gausiomis sruogomis, o balti kaip sniegas tankūs antakiai jam teikė neįtikėtinos didybės. Iš snieginių senelio ūsų, barzdos ir antakių gelmės vaikišku ir kiek pašaipiu žvilgsniu tarsi du krištolo ežerai žvelgė žydros akys.

Senelis Efraimas atrodė lyg Dievas. Bent jau taip, kaip jį įsivaizduoja vaikas. Po truputį senelis išties įprato pasauliui pasirodyti kaip slavų šventasis ar kaimo stebukladaris, šis tas tarp seno Tolstojaus ir Kalėdų Senelio.

Maždaug penkiasdešimties Efraimas Musmanas tapo įspūdingu, keliančiu pagarbą, nors kiek ir prigesusiu senoliu. Vis sunkiau buvo pasakyti, ar tai Dievo žmogus, ar pats Dievas: jis skaitė žmonių mintis, pranašavo ateitį, ramiai pamokslavo apie dorovę, aiškino sapnus, vykdė teisingumą ir atleidinėjo nuodėmes. Nuo ryto iki vakaro gurkšnodamas arbatėlę sėdėjo malūno biure ir visų gailėjosi. Kiaurą dieną nieko neveikė, tik gailėjosi.

Efraimą Musmaną nuolat supo brangių kvepalų kvapas. Jis turėjo švelnias ir šiltas rankas. („Bet štai mane, pergalingu balsu pasakojo aštuoniasdešimt penkerių metų teta Sonia, mane senelis Efraimas mylėjo labiausiai iš visų vaikaičių! Buvau jam pati mieliausia! Galbūt todėl, kad buvau mažoji *krasavica*, mokėjau koketuoti nelyginant prancūzaitė ir puikiai išmaniau, kaip jį apsukti aplink savo mažąjį pirštelį, – tiesa, pasistengusi kiekviena moteris galėjo nesunkiai tą padaryti, nes senelis buvo toks nedrąsus ir mielas, toks vaikiškas ir neapsakomai jautrus – dėl kiekvieno menkniekio jo akyse sužibėdavo ašaros, o aš, būdavo, valandų valandas sėdžiu jam ant kelių ir ilgai šukuoju jo baltą kaip sniegas barzdą, kantriai klausydamasi jo sapalionių, kurias jis taip mėgo pasakoti. Jo motinos garbei buvau pavadinta Sara, Surka. Štai kodėl senelis Efraimas labiausiai mane mylėjo, neretai kreipdamasis į mane „Mažoji mamele".)

Senelis Efraimas buvo ramaus būdo žmogus, paprastai visuomet gerai nusiteikęs, švelnus ir jautrus, mažumėlę plepokas, nevengiantis išgerti, bet žmonėms patikdavo su juo būti, galbūt dėl mielos ir vaikiškos jo šypsenos, kuria ne vieną pavykdavo pralinksminti ir nuo kurios kone niekuomet neišsilygindavo jo raukšlės – (toks jau buvo tas senelis: vos į jį žvilgteli, nori nenori, pats imi šypsotis! Vos senelis Efraimas pasirodydavo kambaryje, akimoju visus užkrėsdavo savo šypsena, net ir kambaryje kabėję paveikslai, net ir tie, regis, pralinksmėdavo!). Laimei, jo sūnus Naftalis Hercas beprotiškai jį mylėjo, viską jam atleisdavo ir dėdavosi nepastebįs, kai senolis susipainiodavo, kas tikrasis skolininkas, ar kai be leidimo atidarydavo biuro kasą, iš kurios niekieno neatsiklausęs išsitraukdavo kelis banknotus ir it chasidų pasakojimų Šventasis Palaimintasis išdalindavo juos dėkingiems vargšams, prieš tai priminęs jiems apie jų ateitį ir tinkamai juos pamokęs.

Dienų dienas sėdėdavo senelis sūnaus malūno biure, stebeilydavo pro langą, akylu žvilgsniu varstydavo darbininkus ir stebėdavo visą malūno veiklą. Galbūt todėl, kad atrodė „kaip Dievas", paskutinėmis savo gyvenimo dienomis Efraimas ir elgėsi kaip pasaulio valdovas: nors kukliai, bet išdidžiai, o senatvėje (kuri jį užklupo jau penkiasdešimties) gal net kiek silpnaprotiškai. Kartkartėmis sūnų apipildavo įvairiausiomis mintimis apie galimybę atidaryti naujus malūno skyrius, negailėdavo pamokymų, susijusių su verslu ir jo plėtra, bet savo nesilaikydavo: jau po pusvalandžio ar valandos pamiršdavo visus planus ir griebdavosi naujų. Puodelis po puodelio gurkšnodamas arbatėlę išsiblaškiusiu žvilgsniu klaidžiodavo po ataskaitų knygą, o su klientais, kurių ne vienam atrodydavo, kad tai jis čia vadovauja malūnui, nė nemanydamas jų taisyti senelis mielai senaudavo apie Rotšildų turtus ir

baisias kulių kančias Kinijoje, kurią pats vadino Kitajumi. Panašūs pokalbiai trukdavo nuo septynių iki dešimties valandų.

Efraimo sūnus Hercas Musmanas taip pat niekur neskubėjo: apgalvotai, atsargiai ir kantriai plėtojo savo verslą, pamažu atidarinėjo naujus skyrius, praturtėjo, ištekino seserį Sarą, mūsų vadinamą Surka, priėmė pas save gyventi kitą seserį Ženią, galiausiai ir ją ištekino („už vieno tokio staliaus! Neblogas vaikinas, tik kad jau toks visiškai, na, visiškai paprastas! Bet ką dar buvo galima padaryti su ta Ženia? Jai buvo jau beveik keturiasdešimt!"). Už gerą atlyginimą įdarbino sūnėną Šimšoną ir Ženios vyrą stalių Jašą. Pasirūpino visais savo broliais, seserimis ir artimaisiais. Senelio verslas labai išsiplėtė, jį nepaprastai gerbė visi klientai: ir rusai, ir ukrainiečiai sveikindamiesi spaudė prie krūtinės skrybėles ir nežymiai jam nusilenkdavo, meiliai jį vadindami Gercu Jefremovičium. Senelis turėjo net rusą pagalbininką, nuskurdusį dvarininką, kankinamą skrandžio opų. Jo padedamas senelis išplėtė miltų verslą ir atidarė naujus padalinius Kijeve, Maskvoje ir Peterburge.

1909 ar 1910 metais dvidešimt vienų Naftalis Hercas Musmanas vedė Itą Gdalijevną Šuster, kaprizingą Gedalijos ir Perlos, mergautine pavarde Gibor, Šusterių dukterį. Apie Perlą, mano močiutės motiną, teta Chaja yra pasakojusi, kad tai buvusi tvirto būdo moteris, sukta kaip septyni pirkliai, keldavusi kaimo intrigas, aštrialiežuvė, godi pinigų bei valdžios ir nepaprastai šykšti (buvo pasakojama, kad nusikirpusi plaukus surinkdavusi kiekvieną garbanėlę ir jomis kimšdavusi pagalves. Mažiausią cukraus gabalėlį peiliu dalindavusi į keturias lygias dalis). Gedalija, močiutės Itos tėvas, buvo stambus ir petingas vyras, didis bambeklis, pasižymėjęs nepasotinamu apetitu. Turėjo juodą vešlią barzdą, buvo triukšmingo ir valdingo būdo. Mumyse sklido kalbos, kad mokėjęs taip raugėti ir čiaudėti, kad „net langai drebėjo", o jo balsas dundėdavo „lyg ridinėtųsi tuščia statinė" (tiesa, Gedalija mirtinai bijojo visų gyvūnų: šunų, naminių kačių, netgi ožkų ir veršelių).

Perlos ir Gedalijos duktė, močiutė Ita, elgdavosi taip, sakytum, gyvenimas jai būtų teikęs gausybę kančių: nuo jaunų dienų ji buvo graži, patraukli ir be galo išlepinta mergina. Savo tris dukras auklėjo griežtai, tačiau troško, kad su ja pačia elgtųsi tartum su jaunesniąja seserimi ar miela dukryte. Net ir sulaukusi garbaus

amžiaus nesugebėjo atsikratyti vaikiško kaprizingumo, visaip meilikaudama ir koketuodama su savo vaikaičiais: sakytum, būtų troškusi, kad ir mes ją lepintume, žavėtumėmės jos kerais ir sekiotume jai iš paskos. Kita vertus, dangstydamasi geromis manieromis, močiutė Ita neretai galėjo būti itin žiauri.

❖

Itos ir Herco Musmanų santuoka sukąstais dantimis truko kone šešiasdešimt penkerius metus: tai buvo abipusio įžeidinėjimo, neteisybės, žeminimo, gėdinimo ir užsispyrimo kupinas gyvenimas. Mamos tėvai buvo dvi beviltiškai skirtingos ir viena kitai tolimos sielos. Tiesa, ši neviltis buvo užrakinta po septyniais užraktais, niekas niekuomet apie ją neužsiminė, tačiau jau vaikystėje ją puikiai užuosdavau tarytum pro sienas besiskverbiantį, nors ir prislopintą kepamos mėsos kvapą.

Trys seserys Chaja, Fania ir Sonia jautė šias įsisenėjusias kančias ir ieškojo būdų, kaip nutraukti tėvų santuokos pančius. Visos trys kaip siena stojo tėvo pusėn, nekęsdamos motinos, jos bijodamos ir ją gėdindamos.

❖

Teta Chaja visuomet pirmoji buvo pasiryžusi išskirti tėvus, net kai šie visiškai suseno, o ir ji pati nebebuvo jauna. Tėvą ji apgyvendino globos namuose „Givataim", o motiną – vienoje iš ligoninių Nes Svivot apylinkėse. Ji taip pasielgė nepaisydama tetos Sonios įniršio, nes šiai atrodė, kad toks tėvų išskyrimas užtrauks didžiulę nuodėmę. Anomis dienomis pyktis tarp tetos Chajos ir tetos Sonios buvo pasiekęs apogėjų: kone trisdešimt metų jiedvi viena kitai neištarė nė žodžio, nuo šešto dešimtmečio vidurio iki tetos Chajos gyvenimo pabaigos (vis dėlto teta Sonia pasirodė tetos Chajos laidotuvėse ir liūdnai prisipažino: „Aš jai jau viską atleidau. Ir visa širdimi trokštu, kad ir Dievas jai atleistų, nors jam ir nebus lengva, nes daug, labai daug yra dėl ko atleisti!" Maždaug metai prieš savo mirtį teta Chaja apie seserį Sonią kalbėjo kone tais pačiais žodžiais).

❖

Visos trys Musmanų dukros nuo vaikystės buvo įsimylėjusios tėvą: senelis Naftalis Hercas buvo didelės širdies, rūpestingas, mielas ir žavus vyras (visos jo dukterys, kaip, beje, ir vaikaičiai vadino jį „papa"). Senelis buvo tamsaus

gymio, turėjo mielą balsą ir žydras akis, kurias, kaip atrodo, bus paveldėjęs iš savo tėvo Efraimo: šios buvo judrios ir skvarbios su vos pastebima šypsena. Su juo kalbantis darėsi įspūdis, kad šis žmogus nesunkiai atskleidžia savo širdies gelmes, gali skaityti tarp eilučių, beregint suvokia, kas ir kodėl buvo pasakyta, ir net pastebi, ką pašnekovas stengiasi nuo jo nuslėpti. Kartkartėmis, atrodo, be ypatingos priežasties senelis šypsodavosi gudria šypsena, dargi pamerkdamas akį: sakytum, būtų gėdinęs pašnekovą ir pats už jį gėdijęsis, bet drauge jam atleisdamas, nes ir jis juk tik žmogus.

Seneliui atrodė, kad žmonės lyg neatsargūs vaikai, kitiems ir sau patiems teikiantys gausybę nuoskaudų ir kančių, visi tarytum užstrigę amžinoje komedijoje, kurios pabaiga, tiesa, anaiptol nėra laiminga. Visi keliai veda į kančią. Štai kodėl papai atrodė, kad visi žmonės verti užuojautos ir beveik viską jiems galima atleisti: išdaigas, klastas, puikybę ir apsimetinėjimą. Už visa tai senelis juos bausdavo lengva ir gudria šypsena, tarsi būtų sakęs – na, ką.

Tiesa, ko jau ko, bet žiaurumo papa negalėdavo pakęsti. Ypač nekentė piktavalių. Klausantis apie žmonių piktumo proveržius, žydros ir linksmos jo akys imdavo blėsti.

– Piktas kaip žvėris? Bet kas apskritai yra piktas žvėris? – murmėdavo jis jidiš kalba. – Nė vienas žvėris nėra piktas. Įmanydamas neįstengtų būti piktas. Žvėrys apskritai nesuvokia, kas yra pyktis. Tai mes, žmonės, Dievo valia atsidūrę kūrinijos viršūnėje, savo rankose turime jo monopolį. O gal ten, rojuje, paragavome neteisingo vaisiaus? Gal ten, tarp gyvybės ir pažinimo medžio, augo dar vienas nuodingas blogio medis (vadinamasis *ec harishes*), apie kurį Tora nė neužsimena. Galbūt per klaidą būsime paragavę jo vaisiaus? Prišliaužęs prie Ievos žaltys patikino, kad tai pažinimo medis, bet iš tikrųjų nuvedė ją prie *ec harishes*. Jei būtume valgę tik nuo gyvybės ir pažinimo medžio, galbūt ir apskritai nebūtume išvaryti iš rojaus?

Tiesa, netrukus senelio akys atgaudavo žydrą spalvą ir plykstelėdavo džiaugsmo kibirkštėlėmis, o pats ir vėl jis prabildavo šiltu ir maloniu balsu. Savo spalvingos ir turtingos jidiš kalbos žodžiais jis kalbėjo apie tai, apie ką kiek vėliau yra rašęs Žanas Polis Sartras:

– Bet kas yra pragaras? Kas yra rojus? Visa tai yra čia ir dabar. Turime tai savo namuose. Kiekviename kambaryje galima rasti ir pragarą, ir rojų. Anapus kiekvienų durų. Po kiekviena sutuoktinių antklode. Yra taip: šiek tiek blogio – ir žmogus žmogui pavirsta pragaru. Šiek tiek užuojautos, šiek tiek gerumo – ir žmogus žmogui rojus. Minėjau užuojautą ir gerumą, bet neminėjau meilės: visa nugalinčia meile man pačiam sunku patikėti. Meilę visam pasauliui verčiau patikėsiu Jėzui: meilė yra kas kita. Ji nėmaž nepanaši nei į gerumą, nei į užuojautą. Atvirkščiai: meilė yra priešingų dalykų

mišinys – visiško egoizmo ir atsidavimo. Paradoksas! Negana to, meilės, apie kurią be perstojo kalba visas pasaulis, mes patys nė nesirenkame, tiesiog ji ištinka mus kaip liga arba užpuola kaip nelaimė. Ir kur gi čia pasirinkimas? Beveik kas sekundę žmogus privalo rinktis tarp vieno ir kito. Arba gerumas, arba pikta valia, nors tai ir mažam vaikui aišku, bet kažkodėl pikta valia ir šiandien tebeklesti. Kaip būtų galima tą paaiškinti? Atrodo, kad visa tai mus užgriuvo dėl obuolio, kurį būsime ten sukirtę: pasirodo, jis buvo apnuodytas.

22 skyrius

Rovno miestelis buvo įsikūręs prie svarbaus geležinkelių tinklo, prie kunigaikščių Liubomirskių tvenkiniais apsuptų rūmų ir sodų. Ustijos upė Rovną dalino į šiaurinę ir pietinę dalis. Tarp upės ir pelkių niūksojo iškilusi miestelio pilis, o rusų laikais ten pliuškėjo nuostabaus grožio tvenkinys su gulbėmis. Rovno horizontą brėžė kunigaikščių Liubomirskių tvirtovė ir rūmai, kelios cerkvės ir bažnyčios, kurių viena su dviem vienodais bokštais. Prasidėjus II pasauliniam karui, Rovne gyveno apie šešis tūkstančius žmonių, kurių dauguma buvo žydai, puikiai sugyvenę su kitomis mažumomis: ukrainiečiais, lenkais, rusais, keliais čekais ir vokiečiais. Dar keli tūkstančiai žydų gyveno apylinkės miesteliuose ir šen bei ten pabirusiuose kaimeliuose. Visi jie slypėjo tarp sodų, daržų, pievų, vėjo šiaušiamų kviečių ar rugių laukų, vilnijančių žaismingomis bangelėmis. Mirtiną laukų tylą kartkartėmis nutraukdavo bildantis traukinys. Neretai iš sodų atsklisdavo ukrainietiškos merginų dainos. Iš tolo jos priminė raudą.

Kiek akys mato, aplinkui plytėjo lygumos, kuriose vietomis kilo dailios, upelių apjuostos kalvelės, telkšojo pelkės ir niūksojo tankūs miškai. Pačiame miestelyje buvo trys keturios „europietiškos“ gatvės su keletu neoklasicistinio stiliaus pastatų ir ištisa virtine vienodų namų, kuriuose gyveno viduriniosios klasės atstovai. Daugiausia tai buvo dviaukščiai pastatai su eilėmis balkonų geležiniais virbais. Pirmuose šių pirklių namų aukštuose buvo įsikūrusios parduotuvės. Tiesa, kone visos šalutinės gatvelės buvo tik paprasti, negrįsti keliūkščiai, žiemą virstantys neišbrendama klampyne, o vasarą – dulkių debesimis. Šiuose skersgatviuose vienur kitur kilo netvirtos kopėčios. Iš pagrindinės gatvės įsukęs į vieną iš tokių gatvelių, atsidurdavai tarp slaviškų namų – žemų, paskubomis surėstų trobesių grubiomis, storomis sienomis ir žemais stogais. Aplink juos driekėsi daržai. Gausybė sukrypusių medinių

trobesių, kurių dalis iki langų įsmigę į žemę, o stogai, gausiai apžėlę žole, grėsė nuvirsti.

1919 metais Rovno miestelyje duris atvėrė žydų gimnazija, o kartu su ja ir vidurinė mokykla bei keli „Tarbut" tinklo vaikų darželiai. Pagal „Tarbut" švietimo sistemą buvo auklėjamos ir mama su seserimis. Trečiąjį ir ketvirtąjį dešimtmetį Rovno miestelyje buvo leidžiami laikraščiai hebrajų ir jidiš kalbomis. Tarpusavyje konkuravo dešimt ar dvylika žydiškų politinių partijų. Hebrajų kalba veikė literatūriniai, judaizmo, mokslo ir suaugusiųjų švietimo rateliai. Lenkijoje plintant antisemitizmui, stiprėjo sionistinės nuotaikos, o šaknis vis giliau leido hebrajiškas švietimas, tačiau kartu – taip ir turėjo nutikti – įsitvirtino pasaulietiškas gyvenimo būdas ir domėjimasis svetimomis kultūromis[42].

❖

Kas vakarą, lygiai dešimtą, iš Rovno stoties į Varšuvą pajudėdavo traukinys, vykęs pro Zdolbunovus, Lvovą ir Liubliną. Sekmadieniais ir krikščioniškų švenčių dienomis bažnyčiose pratrūkdavo skambinti varpai. Žiemos čia būdavo niūrios ir snieguotos, o vasaromis lijo šiltas lietus. Rovno kino teatro savininkas buvo vokietis vardu Brandtas. Vienos vaistinės šeimininkas buvo čekas ponas Machačekas. Pagrindinis ligoninės chirurgas buvo žydas gydytojas Segalis, priešininkų vadinamas pamišėliu Segaliu. Drauge su juo dirbo ortopedas Josefas Kopejka, prisiekęs revizionistas. Miestelis turėjo du rabinus: Mošę Rotenbergą ir Simchą Hercą Majafitą. Žydai prekiavo mediena ir grūdais, malė miltus, dirbo tekstilės dirbinius ir prekiavo namų ūkio reikmenimis, triūsė spaustuvėse, gamino trikotažo, konditerijos, galanterijos gaminius, prekiavo ir vertėsi bankininkyste. Keli jauni žydai tapo prisiekusiais proletarais, spaustuvės darbininkais, pameistriais ar padieniais samdomais darbininkais. Fisiukų šeima darė alų. Tvišorų šeimyna vertėsi amatais. Štrauchų šeima tiekė muilą. Gendelberiai nuomojo miškus. Šneinbergų šeima turėjo degtukų fabriką. 1941 metų birželį vokiečiai atėmė Rovną iš sovietų armijos, kuri šį buvo užėmusi prieš dvejus metus. Per dvi dienas, 1941-ųjų lapkričio septintą ir aštuntą, vokiečiai, padedami vietinių, iššudė daugiau kaip dvidešimt tris tūkstančius Rovno žydų. Penki tūkstančiai buvo iššudyti 1942 metų liepos dvidešimt trečią.

Ilgesingu ir prislopintu balsu, kiek ištęsdama žodžių galūnes mama mums pasakodavo apie Rovną: jo vaizdą jai pavykdavo nupiešti vos šešiais

[42] Menahem Gelehrter. *Hagimnazia haivrit "Tarbut" beRovno* („Žydų „Tarbut" gimnazija Rovne"). Išleido gimnazijos absolventai. Jeruzalė 5733 (1973).

septyniais sakiniais. Iki šiol atidėlioju kelionę į Rovną, būgštaudamas, jog kadaise mamos nupieštų vaizdų nepakeistų visiškai kitokia tikrovė.

❖

Dvidešimto amžiaus antrąjį dešimtmetį Rovno meras buvo ekscentriškas Lebedevskis, prisiekęs vienišius, gyvenęs didžiuliame Dubinskos gatvės name, pažymėtame 14 numeriu. Prie šio namo driekėsi mažiausiai pusė hektaro žemės, paverstos veja, daržu ir dideliu sodu. Meras ten gyveno su nebejauna tarnaite ir jos dukra, apie kurią sklido gandas, esą tai jo paties vaikas. Tame name glaudėsi ir tolima Lebedevskio giminaitė Liubovė Nikitična, kilminga rusų dama, neturėjusi nė grašio. Sklido kalbos, kad ji buvusi tolima carų Romanovų giminaitė, nors tie giminystės ryšiai buvo gana migloti. Lebedevskio namuose ji gyveno su dviem dukterimis nuo dviejų skirtingų vyrų: Tasia, arba Anastazija Sergejevna, ir Nina, arba Antonina Boleslovna. Visos trys spaudėsi nedideliame kambarėlyje, kuris iš tiesų buvo koridoriaus galas, atskirtas storomis, sunkiomis užuolaidomis. Be trijų kilmingų damų, kambarėlyje dar buvo įsprausta didžiulė sena spinta, itin elegantiškas XVIII a. tamsaus raudonmedžio baldas, drožinėtas gėlėmis ir kitais ornamentais. Už stiklinės vitrinos stovėjo kvapą gniaužianti gausybė antikvarinių niekučių: sidabrinių, porcelianinių ir krištolinių. Šio kambario gyventojos turėjo ir didžiulę lovą, papuoštą gausybe spalvotų siuvinėtų pagalvėlių. Rodos, visos trys joje ir miegodavusios.

Namas buvo vieno aukšto, bet po juo įrengtame didžiuliame rūsyje buvo dirbtuvės ir sandėlis su gausybe vyno statinių ir pačiais įvairiausiais kvapais: sumišai čia sklisdavo keistas, kiek bauginantis, bet ne mažiau masinantis džiovintų vaisių, uogienių, sviesto, dešrų, alaus, grūdų, medaus, įvairiausių džemų, *varenije*, *povidlo*, raugintų kopūstų, agurkų ir įvairių prieskonių aromatas. Per visą rūsį ant virvių driekėsi džiovintų daržovių ir vaisių pynės. Pūpsojo maišai ir medinės rėčkos pupų su žirniais. Aplinkui tvyrojo deguto, benzino, dervos, anglių, medienos ir vos juntamas puvėsių bei pelėsių tvaikas. Pro mažytį langiūkštį, žiojėjusį palubėj, krito įstrižas saulės spindulys, kuriame žaismingai siausdavo dulkių krisleliai. Šis varganas spindulėlis ne tik kad neišklaidydavo rūsio tamsos, bet netgi dar labiau ją pabrėždavo. Iš mamos pasakojimų taip puikiai pažinojau šią patalpą, kad net ir dabar rašydamas šiuos žodžius, mintimis galiu į ją nusileisti ir savin įtraukti visus ten tvyrančius kvapus.

1920 metais lenkų kariuomenė, vadovaujama maršalo Pilsudskio, kartu su vakarų Ukraina iš rusų susigrąžino Rovną, ir Lebedevskis buvo atleistas

iš mero pareigų. Jo vietą užėmė toks Bojarskis, storžievis ir alkoholikas, visa širdimi nekentęs žydų. Lebedevskio namus Dubinskos gatvėje už gerą kainą įsigijo Naftalis Hercas Musmanas ir netrukus persikėlė ten su žmona Ita bei trimis dukterimis: Chaja, arba Niusia, gimusia 1911 metais, Rivka Feiga, arba Fania, gimusia dvejais metais vėliau, ir jaunėle Sara, kitaip Sonia, pasaulį išvydusia 1916 metais. Šis namas, kaip man buvo pasakojama, tebestovi ir šiandien.

Viena Dubinskos gatvės pusė, kurią lenkai pavadino Košarova, tapo turtingiausiųjų miestiečių gyvenamuoju kvartalu. Kitoje jo pusėje nusidriekė kariuomenės barakai, vadinami kazarmais. Pavasarį gatvė prakvipdavo žydinčiais daržais ir sodais, o žiedų kvapas neretai maišydavosi su skalbinių, šiltos duonos, pyragų, bandelių ir pyragaičių su naminiais prieskoniais aromatu.

Didžiuliame name su gausybe kambarių liko senieji jo gyventojai, kuriuos Musmanai „paveldėjo“ iš Lebedevskio. Papa buvo pernelyg geros širdies, kad juos išvarytų: už virtuvės gyveno sena tarnaitė Ksenia Dmitrijevna, arba Kseniočka, kartu su savo dukra Dora, kuri, atrodo, buvo Lebedevskio dukra: visi ją vadindavo tiesiog Dora, be tėvavardžio. Koridoriaus gale mažame kambarėlyje, už storų užuolaidų, ir toliau savo lizdelyje netrukdoma glaudėsi nuskurdusi kilmingoji Liuba, arba Liubovė Nikitična, tvirtinusi esanti carų giminaitė, kartu su savo dukromis Tasia ir Nina. Visos trys, lieknos ir išdidžiai iškėlusios galvą, vaikštinėdavo tarsi povų būrelis.

Nedidelį šviesų priešakinį kambarėlį, vadinamą kabinetu, už mėnesinį mokestį nuomojo vienas lenkų pulkininkas, didelis pagyrūnas, tinginys ir be galo sentimentalus žmogus. Jo vardas buvo Janas Zakrževskis. Tai buvo kokių penkiasdešimties metų vyras, gero sudėjimo, stotingas ir apskritai nebjaurus pažiūrėti. Merginos jį vadino ponu pulkauninku. Kiekvieną mielą šabą Ita Musman vienai iš savo dukterų įdavusi padėklą su tiesiai iš krosnies ištrauktais aguoniniais, gardžiai kvepiančiais pyragaičiais liepdavo mandagiai pasibelsti į „pono pulkauninko“ duris, mažumėlę jam linktelėti ir visos šeimos vardu palinkėti „šabat šalom“. Ponas pulkauninkas linktelėdavo atgal, paglostydavo mergaitėms galvą, kartais net nugarą, kelius ar pečius, visas iš eilės pavadindamas čigonėmis ir kiekvienai prisiekinėdamas, kad tik jos vienos laukiantis ir, kai ši ūgtelės, tik ją vieną ves.

Antisemitinių pažiūrų meras Bojarskis, pakeitęs Lebedevskį, neretai lankydavosi pas išėjusį į pensiją Zakrževskį palošti kortomis. Abu ten gerdavo

ir rūkydavo, iki „pajuosdavo oras“. Pamažu abiejų vyrų balsai kimdavo ir garsėdavo, o nežaboti juoko protrūkiai mišdavo su baisiu kosuliu. Kai meras užsukdavo, seserims griežtai būdavo įsakyta keliauti už namo ar į sodą, kad jų ausų nepasiektų nešvankios blevyzgos, kurių padorioms mergaitėms nieku gyvu nebuvo valia klausytis. Kartas nuo karto tarnaitė atnešdavo ponams karštos arbatos, dešrelių, silkės ar padėklą su kompotu, sausainiais ir riešutais. Kas sykį ateidama perduodavo nuolankų namų šeimininkės prašymą, kad vyrai malonėtų kalbėti kiek tyliau, nes jai „pragariškai plėšia galvą“. Ką šie senajai tarnaitei atsakydavo, niekas nežinojo, nes pati tarnaitė buvusi „kurčia kaip dešimt sienų“ (kartais apie šią moterį buvo sakoma, kad ji „kurtesnė net už Dievą“). Senolė tik baimingai persižegnodavo, linktelėdavo ponams galvą ir, pasistiepusi ant nesveikų, pavargusių kojų, pirštų galais tylutėliai ištipendavo iš kambario.

Vieną ankstyvą sekmadienio rytą, saulei dar nespėjus išsklaidyti tirštų nakties sutemų, kai visi namiškiai dar kietai miegojo savo lovose, pulkininkas Zakrževskis nusprendė patikrinti, kaip veikiantis jo pistoletas. Iš pradžių dvi kulkas iššovė sode prie užvertų langų. Tamsoje jis pataikė į balandį, kuris net ir kitą dieną kieme gulėjo sužeistas, bet vis dar gyvas. Kitas Zakrževskio šūvis kliudė vyno butelį, stovėjusį ant jo stalo, o trečiasis – šlaunį, du paleido į šviestuvą lubose, bet nepataikė, o paskutiniuoju suknežino sau kaktą ir numirė. Tai buvo jautrus, nepaprastai plepus žmogus sudaužyta širdimi. Kartais nei iš šio, nei iš to pratrūkdavo verksmu ar daina, jam širdį nuolat spaudė dėl tragiško jo tautos likimo, dėl paršelio, kurį kaimynas pribaigė basliu, dėl paukštelių, nes artėjanti žiema, dėl Jėzaus, vinimis prikalto prie kryžiaus. Pulkininkui buvo gaila net ir žydų, negailestingai persekiojamų jau penkiasdešimt kartų. Zakrževskis krimtosi ir dėl savo paties be tikslo ir džiaugsmo prabėgusio gyvenimo. Nuolat graužėsi ir dėl kažkokios merginos vardu Vasilisa, kuriai prieš daugelį metų leido išeiti ir nuo to laiko nesiliovė keikęs savo kvailumo ir tuščiai prabėgusio gyvenimo, netekusio bet kokios reikšmės.

– Eli, Eli, – būdavo, kartoja Zakrževskis savo lenkiškai lotyniška šnekta, – kodėl mane apleidai? Kodėl visus apleidai?

Tą rytą visos trys mergaitės pro užpakalines duris išpuolė į kiemą, nubėgo iki arklidės vartų, o kai sugrįžo, priešakinis kambarėlis jau buvo tuščias, švarus, sutvarkytas ir išvėdintas, o visi pulkauninko daiktai sudėti į maišus ir sumesti į vieną krūvą. Teta Chaja prisimena, kad kelias dienas ten tvyrojęs lengvas iš sudaužyto butelio, į kurį pataikiusi viena pulkauninko kulka, išsiliejusio vyno kvapas.

Sykį mergina, vėliau tapusi mano mama, vienoje iš spintos lentynų aptiko lapelį, kuriame kažkokia mergina paprasta lenkų kalba rašė „savo

mažajam vilkui, be galo jai brangiam“, esą nė sykio gyvenime jai neteko sutikti tokio gero ir mandagaus vyro kaip jis, o ji pati neverta pabučiuoti net jo padų. Viename lenkų kalbos žodelyje „padų“ Fania buvo pastebėjusi net dvi rašybos klaidas. Laiško autorė pasirašiusi N., o apačioje buvo nupieštos bučiniui atkištos lūpos.

– Niekas, – kalbėjo mama, – nieko negali žinoti net ir apie artimiausią savo kaimyną. Net apie vyrą ar žmoną, artimiausius giminaičius ar vaikus. Niekas apie nieką. Net apie save patį. Niekas nėra žinoma. O jei kartais žmogui ir pasidingoja, kad jis šį tą žino, tuomet dar blogiau – geriau gyventi nieko nežinant nei klystant. Nors kas ten žino? Kai pagalvoji, gal net lengviau klysti nei gyventi nuolatinėje tamsoje?

❖

Iš savo nedidelio, prietemoje skendėjusio, bet visuomet švaraus ir sutvarkyto dviejų kambarių buto Veselio gatvėje, prigrūsto baldų, nuolat užvertomis langinėmis (už lango pleveno lengva, liūdnoka rugsėjo diena) teta Sonia pasiėmė mane į kelionę po didžiulį turtingą namą, stūksantį Volijos priemiestyje šiaurės vakarų Rovne. Šis namas stovėjo Dubinskos gatvėje, kurią sugrįžę lenkai pervadino Košarovos gatve (Dubinskos pavadinimas buvo kilęs nuo Dubno miškų. O štai Košarovos, kiek žinoma, nuo *koszar*, arba kareivinių). Ši gatvė kirtosi su pagrindine Šosejna, o užėmus lenkams – su Gegužės 3-iosios gatve, pavadinta tautinės lenkų šventės garbei.

Iš gatvės pasukus į namą, kaip be galo vaizdingai man nupiešė teta Sonia, prieš akis iškildavo nedidelis sodelis, vadinamas polusadniku, kuriame vešėjo kruopščiai prižiūrėti jazminų krūmai.

– Dar ir dabar pamenu vieną krūmą kairėje pusėje, nuo kurio sklido toks stiprus ir svaigus kvapas, kad pavadinome jį įsimylėjėliu.

Buvo ten ir „margaritkų“, ir rožių krūmų. Iš rožių žiedų mūsų namuose buvo verdamos uogienės, tokios saldžios saldžios, kad iš to saldumo, regis, buvo galima pirštus apsilaižyti. Rožės augo dviejose apvaliose lysvėse, apdėliotose mažais akmenėliais arba baltomis įstrižai sudėtomis plytomis, kurios buvo panašios į baltų kaip sniegas viena į kitą parimusių gulbių virtinę.

Už krūmų stovėjo žalias medinis suolelis, kuriam iš kairės vingiavo takelis iki pagrindinio įėjimo: iki šio buvo keturi ar penki platūs laiptai ir didžiulės rudos durys, išpuoštos įvairiausiais ornamentais – mero Lebedevskio rafinuoto skonio palikimas. Pro pagrindines duris patekdavai į prieškambarį, kuriame pūpsojo keli sunkūs raudonmedžio baldai. Ar hebrajų kalba raudonmedis nėra vadinamas kirmėlių medžiu? Ne? Gal man galėtum paaiškinti,

kodėl būtent kirmėlių? O ką kirmėlės? Juk kaip tik raudonmedžio kirmėlės ir nepuola! Kad tik visi būtų tokie atsparūs kirmėlėms kaip raudonmedis!

Prieškambaryje vėrėsi ir didžiulis langas, ant kurio nutįsusios iki pat grindų kabėjo siuvinėtos užuolaidos. Pirmos durys iš dešinės vedė į kabinetą, t. y. pulkauninko, pono Zakrževskio, kambarėlį. Priešais jo duris, prieškambaryje, ant čiužinio, kuris rytais būdavo susukamas ir kažkur paslepiamas, miegodavo karininko padėjėjas, *dienščikas*, kaimo bernas raudonu ir it runkelis pailgu veidu, gausiai numargintu šašais ir spuogeliais, kurie paprastai atsiranda nuo negražių minčių. Šis *dienščikas* taip varstydavo mus akimis, kad, atrodė, numirs iš alkio. Nekalbu čia apie duonos alkį, nes šios niekuomet jam netrūkdavo. Pulkauninkas savo pavaldinį tvatydavo kone iki mirties, o sumušęs neapsakomai jo gailėdavo, todėl nepašykštėdavo jam gausių kišenpinigių.

Į namus buvo galima patekti ir pro užpakalines kiemo duris, kurioms iš dešinės driekėsi takiūkštis, išklotas raudonais akmenėliais, žiemą nepaprastai slidus. Palei jį augo šeši krūmai, rusiškai vadinami *siren*, o hebrajiškai nė pati nežinau, gal pas mus tokių apskritai nėra? Šie krūmai kartais pražysdavo nedideliais violetiniais žiedeliais ir skleisdavo tokį nuostabų kvapą, kad neretai bent trumpam ten stabtelėję traukdavome jį giliai į plaučius, net galva apsvaigdavo, o akyse imdavo šmėšėioti margi ratilai, net nežinau, kaip juos pavadinti. Apskritai aš manau, kad yra daugiau spalvų ir kvapų nei žodžių jiems nusakyti. Šis takelis už namo vesdavo iki šešių laiptelių, kuriais buvo galima pakilti į nedidelę atvirą verandą su suoleliu: mes jį vadindavome meilės suoleliu dėl kažkokio ne itin gražaus įvykio, apie kurį niekas nenorėjo mums papasakoti, nors kažkokiu būdu mūsų ausis buvo pasiekęs gandas, kad jis yra susijęs su tarnais. Iš verandos durys vėrėsi į tarnų kambarius. Jas vadindavome *čiornyj chod*, arba tamsiuoju įėjimu.

Pralenkęs duris ir *čiornyj chod*, galėjai toliau žingsniuoti takeliu, supančiu visą namą, ir pasiekti sodą. Pastarasis buvo ypač didelis: maždaug kaip nuo Veselio iki Dyzengofo gatvės. Ar net nuo čia iki Ben Jehudos gatvės. Viduriu sodo driekėsi takas, o jo pakraščiuose augo įvairių rūšių vaismedžiai: slyvaitės, dvi vyšnaitės, panašiais į nuotakos suknelę žiedais. Iš jų vaisių buvo gaminamas *višniakas* ir kepami *piroški*. Obelaitės, renetos ir *papiruvki*, ir didelės sultingos kriaušaitės, *pantovki*, kurias vaikėzai vadindavo tokiais pavadinimais, kad būtų gėda ir pakartoti. Kitoje pusėje taip pat augo vaismedžiai – sultingi abrikosai, obelaitės, vedančios vaisius, panašius į izrae-

lietiškus nepalyginamuosius, ir žalios nedidelės kriaušaitės, kurias vaikėzai irgi vadindavo tokiais vardais, kad mes, merginos, išsyk rankomis stipriai užsispausdavome ausis, kad, gink Dieve, ko nors nenugirstume. Ten būta ir saldžiarūgščių slyvaičių ir tokių, iš kurių vaisių virdavo uogienę. Tarp vaismedžių augo ir aviečių krūmai, ir braškės, ir gervuogės, ir artišokai. Kas tie artišokai, ar žinai? Tai daržovė, panaši į čionykštę cinarą. Turėjome ir žieminių obuolių, kietų ir žalių, juos sukraudavome po šiaudais *čerdake* – tai šis tas panašaus į palėpę. Ten jie pamažu prisirpdavo ir žiemą būdavo ypač skanūs. Ten sukraudavome ir kriaušes, jas taip pat apklodavome šiaudais, kad dar bent kelias savaites pasnaustų ir pabustų tik žiemą. Taip ištisą žiemą nepritrūkdavome šviežių vaisių. Kai kiti šalčio metu tenkindavosi vienomis bulvėmis, o ir tų ne visuomet likdavo. Papa sakydavo, kad turtas yra nuodėmė, o bėda – bausmė, bet, matyt, Dievo valia tarp nuodėmės ir bausmės nebuvo nė menkiausio ryšio. Vienas nusideda, kitas yra baudžiamas. Taip jau surėdytas pasaulis.

❖

Papa, tavo senelis, buvo tikras komunistas. Savo tėvą, senelį Efraimą, malūno biure jis palikdavo pietauti prie stalo su peiliu ir šakute, po smakru pasikišusį baltą servetėlę, o pats valgydavo su darbininkais, šalia medinės krosnies, kur drauge su visais rankomis gnaibė sužiedėjusią duoną, kimšo silkę, užkąsdamas ją griežinėliu svogūno, bulvėmis su lupenomis ir padažydamas į druską. Kirsdavo tiesiai nuo laikraščio, patiesto ant grindų, ir visa tai užgerdavo degtinaite. Švenčių proga papa kiekvienam darbininkui padovanodavo po maišą miltų, butelį vyno ir kelis rublius. Būdavo, užšoka ant malūno ir skelia kalbą, esą tai ne mano, o mūsų! Tavo senelis buvo panašus į Šilerio Vilhelmą Telį, kunigaikštį socialistą, gėrusį vyną iš vienos taurės su paprastais kareiviais.

Štai kodėl, kai devynioliktaisiais komunistai užėmė miestą ir prie sienos prirėmė visus kapitalistus, fabrikantus ir visus pramonės įmonių savininkus, papos darbininkai nutraukė uždangą nuo vienos didžiulės mašinos, jau nepamenu, kaip ji vadinosi, tai buvo pagrindinis motoras, versdavęs suktis rugius malusias girnas, ir jos viduje jį paslėpė, o vėliau išsiuntę delegaciją pas raudonąjį *provodirių* šitaip jam kalbėjo:

– Prašau gerai mus išklausyti, drauge gubernatoriau, kalba eina apie Gercą Jefremovičių Musmaną – labai prašome jo neliesti, kad jam nuo galvos nė plaukelis nenukristų! Gercas Musmanas – mūsų *batka*! Ukrainiečių kalba – tai reiškia „mūsų tėvelis“.

Ir iš tiesų tarybų valdžia tavo senelį pakėlė iki *upravliajuščy*, paskyrė malūno viršininku ir neatėmė iš jo jokių teisių. Atvirkščiai, sykį pasirodę šitaip kalbėjo:

– Brangus drauge Musmanai, nuo šiandien, jei pas jus atsirastų koks tinginys ar diversantas, tik bakstelėkite į tokį pirštu ir mes priremsime jį prie sienos.

Žinoma, tavo senelis elgėsi atvirkščiai: visomis priemonėmis, o prireikus ir klasta gindavo savo darbininkus net ir prieš pačią darbininkų valdžią. O mūsų gubernijoje miltais aprūpindavo visą Raudonąją armiją.

Sykį atsitiko taip, kad vienas sovietų generolas gavo nemenką sugedusių grūdų siuntą ir neapsakomai išsigando, kad už tai dabar būsiąs priremtas prie sienos. Kas čia dabar, kodėl priėmei nė nepatikrinęs? Ir ką sumanė suktasis generolas, kad išneštų sveiką kailį? Visą siuntą vėlyvą naktį įsakė iškrauti prie papos malūno, duodamas šiam nurodymą – ar veikiau įsakymą – iki penktos valandos ryto sumalti iš jų miltus.

Papa su savo darbininkais tamsoje nė nepastebėjo, kad grūdai sugedę, todėl ilgai plušėjo, kol viską sumalė, ir tik ryte pastebėjo, kad miltuose vartosi rudos kirmėlės, ir dar dvokia. Papa suprato, kad sugedę miltai – jo atsakomybė, todėl beliko arba užsikrauti ją sau ant pečių arba be jokių įrodymų apkaltinti tarybinį generolą. Vienu ar kitu atveju laukė neišvengiama egzekucija.

Ir kas beliko daryti? Suversti kaltę darbininkams? Papa paskubomis visus sugedusius miltus kartu su kirmėlėmis išmetė lauk, o vietoj jų iš sandėlių ištraukė šimtą penkiasdešimt maišų gerų pirmarūšių miltų, anaiptol ne kariuomenės grūdų, o baltut baltutėlių, tinkamų pyragams ir duonai. Ryte netaręs nė žodžio visus miltus atidavė tarybiniam generolui. Šis taip pat nepratarė nė žodžio, nors širdyje turbūt mažumėlę gėdijosi, jog kaltę bandė suversti tavo seneliui. Bet ką jis vargšelis galėjo padaryti? Juk nei Leninas, nei Stalinas niekuomet nenorėjo girdėti jokių pasiteisinimų: tokį išsyk statydavo prie sienos ir šaudydavo.

Žinoma, generolas akimirksniu suprato, kad papos miltai buvo sumalti ne iš jo sugedusių grūdų. Taip savo sąskaita papa išgelbėjo abu: ir save, ir generolą. Ir darbininkai išnešė sveiką kailį.

❖

Tiesa, tai dar ne istorijos pabaiga: papa turėjo brolį, kuris, laimei, buvo kurčias kaip Dievas. Laimei, nes dėdė Michailas turėjo bjaurią žmoną Rachelą, rėksmingą ir piktą moterį. Ji be atvangos dieną ir naktį ant jo šaukdavo ir jį keikdavo, bet šis nieko negirdėjo: gyveno tyloje ir ramybėje tarsi mėnulis danguje.

Metai iš metų Michailas, būdavo, slampinėja pas mus, po malūną, ir ničnieko neveikia. Biure kartu su seneliu Efraimu pagurkšnoja arbatėlės arba kasosi, o papa kas mėnesį jam mokėdavo nemažą pensiją. Vieną dieną, praėjus kelioms savaitėms po įvykio su sugedusiais miltais, staiga pasirodė sovietai ir Michailą įrašė į Raudonąją armiją. Tiesa, naktį sapne jis išvydęs savo motiną Chają, kuri jį raginusi: „Greičiau sūnau, greičiau kelkis ir bėk, rytoj jie ketina tave nužudyti." Taip anksti pakirdęs Michailas tarsi nuo gaisro spruko iš kareivinių: *desertyr, rastrelki*. Bet raudonieji netrukus jį sučiupo ir dar tą pačią dieną įvykdę jam karo teismą nusprendė sušaudyti. Iš tiesų atsitiko taip, kaip sapne jį įspėjusi motina! Tik ten ji pamiršusi pasakyti, kad, atvirkščiai, šis nieku gyvu nesumanytų bėgti!

Papa atėjo į aikštę atsisveikinti su broliu – nebeliko ką daugiau daryti. Štai kareiviai jau užtaisinėja šautuvus ir jau beveik pasiruošę Michailą nušauti, kai netikėtai tas pats generolas iš sugedusių grūdų istorijos nei iš šio, nei iš to kreipėsi į nuteistąjį:

– Pasakyk man *pažaluista, ar ty Gerco Jefremovičiaus brat*?

Michailas jam atsakęs:

– *Da, tovarišč general*!

Tada valdininkas grįžtelėjęs į papą paklausė:

– *Etot vaš brat*?

Papa jam atsakė:

– Taip, taip, taip, pone generole. Tai mano brolis! Žinoma, mano brolis!

Generolas nusisuko ir išpyškino Michailui:

– *Idi domoj! Pošol!* – Ir mažumėlę palinkęs prie papos, kad niekas jo neišgirstų, šitaip jam pašnabždėjęs:

– *Nu*, ką, Gercai Jefremovičiau? Manaisi vienas išmanantis, kaip šūdą paversti žvilgančiu auksu?

Tavo senelis širdyje buvo tikras komunistas, bet anaiptol ne raudonasis bolševikas. Stalinas jam buvo tik dar vienas Ivanas Rūstusis. Jis buvo, kaip čia pasakius, komunistas pacifistas, narodnikas, komunistas *tolstoiščikas*, priešingesnis kraujo praliejimui. Bodėjosi žmogaus sieloje slypinčiu blogiu, kad ir kokiai visuomenės klasei šis priklausytų: nuolat mums kartodavo, kad vieną gražią dieną liaudies valdžią privalės sudaryti visi protingiausi pasaulio žmonės. Pirmiausia derėtų po truputį pradėti naikinti valstybes, kariuomenes ir slaptąsias policijas ir tik tuomet pamažu imti lyginti turtinguosius ir vargšus: pirmuosius apdėti mokesčiais, o antriesiems juos atiduoti, bet nieku gyvu ne

vienu mirksniu, kad nebūtų pralietas kraujas. Senelis, būdavo, kartoja *Mit aroapfalendik*, pamažėle leistis kalva. Net jei prireiktų septynių ar aštuonių kartų, nes tuomet turtuoliai nė nepajus, kad tapo nebe tokie turtingi. Pasak jo, svarbiausia pasaulį įtikinti, kad neteisybė ir priespauda yra žmonijos liga, o vienintelis vaistas jai gydyti – teisingumas: tiesa, tai kartus vaistas, netgi pavojingas, todėl turime jį gerti lašelis po lašelio, kad organizmas priprastų. O kas bandys juos išgerti vienu mauku, įvyks tragedija ir neišvengiamai pradės lietis kraujo upės: tik pažiūrėkite, ką Leninas su Stalinu pridarė ne tik Rusijai, bet ir visam pasauliui! Nėra abejonių, kad Volstrytas yra vampyras, čiulpiantis pasaulio kraują, tačiau ką? Liedamas kraują vampyro niekuomet nesustabdysi, dargi atvirkščiai – jį tik stiprinsi, vis iš naujo pasotindamas nekaltai pralietu krauju!

Trockio, Lenino, Stalino ir jų draugų bėda buvo ta, kad jie vienu užmoju norėjo pertvarkyti visą gyvenimą pagal Markso ir Engelso ir dar visos gausybės išminčių knygas. Gal jie ir perskaitė ištisas bibliotekas, tačiau nėmaž nenutuokė apie tikrąjį gyvenimą – nei apie blogį ar pavydą, nei apie pagiežą ar nedorumą, nei apie džiaugsmą. Niekuomet neįmanoma sutvarkyti gyvenimo taip, kaip rašoma knygoje! Nei pagal vieną jų! Nei pagal mūsų „Šulchan Aruch“[43], nei pagal Jėzų iš Nazareto, nei pagal Markso manifestą! Niekuomet gyvenime! Papa tvirtino, kad geriau yra lėčiau pertvarkinėti, bent mažumėlę vienas kitam padėti ir parodyti nors kruopelytę užuojautos. Tavo senelis tikėjo dviem dalykais: užuojauta ir teisingumu, *derbaremen un gerechtichkeit*. Tiesa, pabrėždavo, kad būtina vieną su kitu susieti, nes teisybė be užuojautos tėra mėsinė. Kita vertus, užuojauta be teisybės pritinkanti nebent Jėzui, o ne paprastiems žmonėms, paragavusiems obuolio nuo blogio medžio. Štai kokia buvo jo pasaulėžiūra: kiek mažiau pertvarkinėti ir kiek daugiau užjausti.

❖

Priešais slaptąjį įėjimą, *čiornyj chod*, pas mus augo senas gražus kaštonas, mažumėlę panašus į karalių Lyrą. Po juo papa liepęs pastatyti suolelį trims savo dukterims ir pavadino jį sesučių suoleliu. Gražią dieną, būdavo, visos trys ten susėdame ir pradedame garsiai svajoti, kas mūsų laukia užaugus: kuri mūsų taps inžiniere, kuri – poete, o kuri išradėja kaip Marija Kiuri. Būtent apie tai

[43] *Šulchan Aruch* (hebr. padengtas stalas) – autoritetingas halachos kodeksas, kurį kaip vadovėlį pasauliečiams ir mokslininkams XVI a. parašė Josefas Karas. Šis kodeksas remiasi aškenazių tradicijomis ir papročiais (vert. past.).

ir svajojome. Skirtingai nei mūsų bendraamžėms, mums nerūpėjo turtingi ir garsūs jaunikiai, nes pačios buvome kilusios iš turtingų namų, todėl mūsų neviliojo vedybos su dar turtingesniais jaunikiais.

Jei apskritai kalbėdavome apie meilę, tai tik jau ne meilę kokiam grafui ar garsiam aktoriui, o veikiau aukštiems ir jausmingiems vyrams, tarkime, kokiam didžiam menininkui, nors šis ir būtų be skatiko. Nesvarbu. Ir ką anuomet mes išmanėme apie gyvenimą! Iš kur galėjome žinoti, kad visi šie menininkai yra tikri begėdžiai ir kiaulės! Ne visi! Tikrai ne visi! Apsaugok Dieve, ne visi! Šiandien jau žinau, kad panašūs dalykai kaip dideli jausmai anaiptol nėra svarbiausia gyvenime. Tikrai ne. Jausmai tik ugnis šiauduose: akimirksnis ir aplinkui visa palieka vien suodžiai ir pelenai. O žinai, kas yra svarbiausia? Ko kiekviena moteris privalo ieškoti vyruose? Tai anaiptol ne svaiginantis bruožas, tačiau retesnis už auksą – padorumas. Gal dar gera širdis. Šiandien, žinok, padorumas, mano manymu, yra svarbiau net už gerą širdį: padorumas – tai duonos riekė. Gerumas – jau sviestas. Ar net medus.

❖

Sodelyje, pačiame alėjos viduryje, vienas priešais kitą stovėjo du suoliukai, ant kurių galėdavai pasėdėti norėdamas pabūti vienas, ramiai pamąstyti aplink aidint paukštelių čiulbesiui, o vėjui čiuženant krūmynus.

Toliau, mažumėlę paėjėjus, stovėjo nedidelis paviljonas, mūsų vadinamas oficina, kurio pirmoje patalpoje pūpsojo didelis juodas kubilas skalbiniams virinti. Mėgdavome ten žaisti įsivaizduodamos, kad esame piktos raganos Babos Jagos nelaisvėje; čia pat ir kubilas, kur ji virdavusi vaikus. Toliau buvo dar vienas nedidelis kambarėlis, kuriame gyveno *storož*, sodo sergėtojas. Už šios oficinos stovėjo arklidė, ten buvo saugomas fajetonas, papos karietaitė, ir laikomas didelis kaštoninis žirgas. Ten stovėjo ir rogės, vietoj ratų joms tysojo dvi geležinės čiuožtės. Kai gatvės pasidengdavo sniegu ir ledu, šiomis rogėmis mus į mokyklą vežiodavo vežikas Pilypas arba jo sūnus Antonas. Kartais su mumis važiuodavo ir ponaitis Chemis, Ruchos ir Arielio Leibo Fisiukų sūnus. Visą guberniją Fisiukai aprūpindavo alumi ir mielėmis. Jie turėjo didelę gamyklą, kuriai vadovavo Chemo senelis Hercas Meiras Fisiukas. Pas Fisiukus dažnai svečiuodavosi svarbūs Rovne apsilankę asmenys – Bialikas, Žabotinskis, Černikovskis. Man regisi, kad tas Chemis Fisiukas buvo pirmoji tavo mamos meilė. Fania buvo gal trylikos, o gal penkiolikos, kai pradėjo reikšti norą vieniem dviem su Chemu važiuoti karieta ar rogėmis be manęs, bet aš, vos devynerių ar dešimties išdykėlė, tyčia tarp jųdviejų įsiterpdavau, neleisdama jiems būti dviese. Taip mumyse mane ir

vadino – išdykėle. Kai užsimanydavau paerzinti Fanią, visiems girdint pavadindavau ją Chemuška. Nehemijas. Vėliau Chemis Fisiukas išvyko mokytis į Paryžių ir buvo ten vokiečių nužudytas.

Papa, tavo senelis, mylėjo vežėją Pilypą, o šis be galo mylėjo arklius, ir ką? Tik vieno papa neapsakomai nemėgo – važiuoti karieta. Įsisiautus į kailinius su lapės apykakle lyg kokiam magnatui sėdėti už savo ukrainiečio vežėjo nugaros – štai ko tavo senelis visa širdimi bodėjosi: regis, mieliau būtų vaikščiojęs pėsčiomis. Jis vengdavo pasirodyti didelis ponas. Karietoje ar vežime, prie brangios indaujos, po krištoliniais šviestuvais visuomet jautėsi nelyginant komediantas.

Praėjus daugeliui metų, kai papa neteko beveik viso savo turto ir tuščiomis rankomis atvyko į Palestiną, jis nėmaž nesigraužė ir nemanė, kad tai taip jau blogai. Visiškai nesiilgėjo savo buvusio turto. Atvirkščiai, jam, sakytum, palengvėjo. Papa anaiptol nesijautė blogai vilkėdamas pilkus marškinius, prakaituodamas saulėje su trisdešimties kilogramų miltų maišu ant nugaros. Tik mama neapsakomai kentė, keikė jį, šaukė ir visaip įžeidinėjo – kas čia dabar, kaip esą jis taip nusiritęs? Kur dingo karietos, krištolai ir šviestuvai? Kodėl sulaukus senatvės jai tenka gyventi kaip mužikei ar kokiai chocholkai? Kodėl ji neturinti nei virėjos, nei kirpėjos, nei siuvėjos! Kada jis pagaliau suims save į nagus ir čia, Haifoje, pastatys naują malūną, kad ir vėl atsistotume ant kojų? Tarsi žvejo žmona iš pasakos, tokia buvo mūsų mama. Bet aš jau viską jai atleidau. Kad tik Dievas jai atleistų. O jam daug teks atleisti! Kad Dievas ir man atleistų, kad taip apie ją kalbu, tegu ji ilsisi ramybėje. Tegu ilsisi, nors pati papai visą gyvenimą nė akimirkos nedavė ramybės. Keturiasdešimt metų jie praleido Izraelyje, o ji kiekvieną mielą rytą ir vakarą nieko kito neveikdavo, tik kartino jam gyvenimą. Už Kirjat Mockino jie gavo tuščią lauką su kaktusais ir vieno kambario lūšnele be vandentiekio ir tualeto. Tai buvo toliumi padengtas trobesys, ar dar pameni papos ir mamos lūšną? Pameni? Tarp kaktusų ten buvo įrengtas vienintelis čiaupas, iš kurio bėgdavo rudas vanduo, o tualetas buvo žemėje iškasta duobė ir paprasta būdelė, kurią pats papa ir surentė iš lentų.

Gal mama ir nekalta, kad kartino jam gyvenimą? Visų pirma ten ji išties buvo be galo nelaiminga. Baisiai! Ir apskritai ji buvo nelaiminga moteris. Tokia jau gimė: nelaiminga. Net ir su visais šviestuvais ir krištolais ji buvo labai nelaiminga. Tik ji dar priklausė tai nelaimingųjų klasei, kurie ir kitus padaro nelaimingus. Tokia jau tavo senelio dalia.

Papa, vos atvykęs į Haifą, išsyk susirado darbą – kepykloje. Vėliau dirbo nešiku Haifos uoste: ten buvo pastebėta, kad jis išmano apie grūdus, mil-

tus ir duoną, tačiau jam nebuvo suteikta galimybė nei malti, nei kepti, bet tik arkliu kinkytu vežimu išvežioti maišus su miltais ir duona. Vėliau daugybę metų papa dirbo liejykloje „Vulkanas“, kur vežiodavo įvairias apvalias ir ilgas geležines statybos medžiagas.

Neretai ir tave su savimi įsisodindavo pavėžinti Haifos įlankos keliais, ar pameni? Pameni? Sulaukęs senatvės tavo senelis duonai užsidirbdavo kiaurą dieną iš vienos vietos į kitą vežiodamas ilgas lentas pastoliams arba smėlį iš jūros pakrantės.

Ir šiandien prisimenu, kaip šalia jo įsitvėręs vadelių sėdi toks mažutis, liesas, be galo mielas vaikas. Prieš akis taip ir stovi paveikslas: tu baltas it popieriaus lapas, o tavo senelis visuomet įdegęs, tvirtas, net ir sulaukęs septyniasdešimties dar buvo gerai išsilaikęs, tamsiaodis lyg indas ar indų princas, tikras maharadža žydromis akimis, svaidančiomis juoko kibirkštėles. Tu, būdavo, sėdi ant šiaudų baltais marškinėliais, o jis pilkais prakaituotais darbininko drabužiais. Tavo senelis niekuomet nesiskundė savo dalia. Jam patiko saulė ir fizinis darbas ir net vežioti statybines medžiagas jam patiko – visą gyvenimą laikęsis proletarinių pažiūrų, Haifoje pasijuto puikiai, kaip ir savo kelio pradžioje, kai Vilchovų dvare buvo pasamdytas pameistriu. Atrodo, sėdėti vežime jam buvo mieliau nei vadovauti malūnui ir būti nekilnojamo turto savininku. O tu atrodei toks rimtas vaikas, kuriam nėmaž netiko saulės spinduliai, perdėm rimtas septynerių ar aštuonerių metų berniukas, būdavo, sėdi išsitiesęs šalia jo ant šiaudų, laikai įsitvėręs vadelių, kenti muses, karštį ir baimę, arkliui švystelėjus uodegą. Na ir ką? Tvirtai laikeisi ir nedejavai. Pamenu tai kaip šiandien. Pilki dideli marškiniai ir mažyčiai balti marškinėliai: buvau įsitikinusi, kad atsigimei į Klauznerių, o ne Musmanų pusę. Šiandien nebesu tuo tokia tikra.

23 skyrius

Pamenu, su draugėmis ir draugais, gimnazijų mokytojais, o ir namuose visos trys kalbėdavomės įvairiausiomis temomis: kas yra teisingumas, likimas, grožis, Dievas. Panašūs pokalbiai mūsų kartoje buvo itin paplitę, daug labiau nei dabar. Žinoma, nepalikome nuošaly ir Izraelio žemės, asimiliacijos, politinių partijų, literatūros, socializmo ir žydų tautos ligų. Apie visa tai pasiginčyti su draugėmis ir draugais ypač mėgo Chaja su Fania. Aš mažiau, nes buvau jauniausia sesuo, todėl man nuolat primindavo: tu sėdėk ir klausyk. Chaja buvo jaunimo sionistinio judėjimo vadovė ir sekretorė. Tavo mama priklausė

„Šomer hacair“[44], į kurį po trejų metų įsijungiau ir aš. Pas jus, Klauznerių šeimoje, geriau buvo apie tai nė neužsiminti. Klauzneriai rūpinosi, kad nė šio žodžio neišgirstum, mat būgštavo, jog neužsikrėstum raudona spalva.

Sykį, regis, tai buvo žiema, Chanukos šventė, užvirė didelis ginčas, su pertraukomis trukęs net kelias savaites, kaip paveldėjimą galima suderinti su laisva valia. Dar ir šiandien prisimenu, kaip tavo mama netikėtai išpyškino tokį keistoką pastebėjimą: esą atvėrus žmogui kaukolę ir išėmus iš jos smegenis, paaiškėtų, kad šios viso labo tik kopūstas. Net Šopeno ar Šekspyro smegenys – net ir tos tik kopūstas.

Nė nepamenu, kodėl Fania apskritai apie tai užsiminė, tik žinau, kad po šių jos žodžių leipome juokais ir niekaip negalėjome liautis, net ašaros ištryško, o štai tavo mama nė nešyptelėjo. Fania turėjo įprotį ką nors visiškai rimtai leptelėti, nuo ko visi imdavo kvatotis. Ji žinodavo, kad taip nutiks, bet pati sukėlusi visiems juoką neprisijungdavo. Fania juokdavosi tik tuomet, kai pati užsimanydavo, paprastai ne drauge su visais, bet pratrūkdavo visai nelauktai, kai niekam nė į galvą nešaudavo, kad tai, apie ką kalbama, gali būti bent kiek juokinga – tai būdavo taip netikėta. Tiesa, tai nutikdavo ypač retai, tačiau jei Faniai kas nors sukeldavo juoką, nelauktai ir kiti prie jos prisijungdavo.

Viso labo tik kopūstas, aiškino ji, rankomis rodydama kopūsto dydį. Ir koks didis stebuklas, kad į šį kopūstą sutelpa dangus ir žemė, saulė ir žvaigždės, Platono idėjos ir Bethoveno muzika, Didžioji Prancūzijos revoliucija ir Tolstojaus apsakymai, Dantės Pragaras, dykuma ir vandenynai; pakanka vietos net dinozaurams ir leviatanams – tame kopūste viskas nesunkiai randa vietos: ir žmogiški lūkesčiai, ir viltys, ir klaidos, ir fantastiniai vaizdiniai, viskam užtenka vietos, net ir ataugai juodais plaukais ant Baškos Duraškos kaklo. Kai tarp Platono ir Bethoveno Fania dar įkišo ir tą bjaurųjį ataugą ant Baškos Duraškos kaklo, visi ir vėl leipo juoku, tačiau tavo mama išliko rimta, tik perliejo visus žvilgsniu tarytum ne jos minėtas kopūstas, o mes čia būtume juokingi.

Fania iš Prahos man yra parašiusi filosofinį laišką. Tuomet buvau gal šešiolikos, o ji jau studentė, gal devyniolikos, ir nors paprastai į mane žiūrėdavo

[44] *Šomer hacair* (hebr. jaunasis sargas). Socialistinės sionistinės pakraipos jaunimo judėjimas, įkurtas 1913 m. Galicijoje. Palestinoje iki Izraelio valstybės įkūrimo prisidėjo prie kibucų kūrimo, pasisakė už dvitautį – žydų ir arabų – buvimą. Šiandien veikia tarptautiniu mastu kaip sekuliaraus judaizmo propaguotojas (vert. past.).

kiek iš aukšto, nes buvau tik mažoji kvailutė, dar ir šiandien atsimenu, jog tame ilgame jos laiške buvo nuodugniai samprotaujama apie paveldėjimą ir laisvą valią.

Pabandysiu tau apsakyti, žinoma, savais, o ne Fanios žodžiais, ką sesuo bandė man pasakyti. Nepažįstu daug žmonių, kurie sugebėtų taip reikšti savo mintis. O rašė ji maždaug taip: paveldėjimas ir mus sukūrusi aplinka, kaip, beje, ir visuomeninė padėtis, – visa tai nelyginant aklai iškritusios kortos. Štai kodėl čia nėra ir negali būti jokios laisvės rinktis: pasaulis paskiria, o žmogus tiesiog paima, kas jam duodama. Tiesa, klausimas, rašė tavo mama, kaip žmogus elgiasi su jam atitekusiomis kortomis? Yra tokių, kurie net ir prastomis kortomis gali puikiai sužaisti, ir atvirkščiai, kitas, net ir gavęs geriausias, viską akimirksniu iššvaisto ir pralošia! Štai ir visa mūsų laisvė: tai yra žaidimas su mums iškritusiomis kortomis. Tiesa, net ir tokia laisvė, rašė Fania, kad ir kaip būtų ironiška, priklauso nuo laimės, kantrybės, inteligencijos, intuicijos ir drąsos. Bet ir tai tėra mums iškritusios arba likimo pašykštėtos kortos. Jei taip, kas gi lieka iš pasirinkimo laisvės?

Nedaug, rašė tavo mama, nedaug, galbūt tik tiek: juoktis iš savo likimo arba pulti į ašaras, įsitraukti į žaidimą arba ne, pabandyti suvokti, kas yra ir ko nėra, arba numoti ranka ir nesukti dėl to galvos. Kitaip tariant – ar nugyventi gyvenimą sąmoningai ar, sakytum, sapne. Štai taip ar labai panašiai rašė tavo mama Fania. Žinoma, negaliu tiksliai pakartoti jos žodžių.

Jei jau prakalbome apie likimą, sunkiai suderinamą su laisvu pasirinkimu, yra ir dar vienas pasakojimas. Pilypas, mūsų *kučeris*, ukrainietis vežėjas, dirbęs pas Musmanus, turėjo gražų juodbruvą sūnų Antoną: juodos jo akys žibėjo nelyginant du deimantai, lūpų kampučiai atrodė kiek nulinkę, sakytum, nuo paniekos ar svorio. Antonas buvo plačiapetis vaikinas ir kalbėdamas tarsi jautis dudendavo žemu balsu. Jam pakėlus balsą, suvirpėdavo komodos stiklas. Gatvėje išvydęs merginą, Antonas tyčia sulėtindavo žingsnį, o ši nevalingai jį pagreitindavo, ir iš jaudulio jai kilnodavosi krūtinė. Pamenu, mes, seserys, viena iš kitos, o taip pat ir savo draugių šaipydavomės, kuri čia dėl Antono pasitaisiusi palaidinę? Kuri dėl jo į plaukus įsisegusi gėlę? Kuri dėl jo į gatvę išėjusi standžiu klostuotu sijonėliu ir trumputėmis baltomis it sniegas kojinaitėmis?

Priešais mus, Dubinskos gatvėje, gyveno ir inžinierius Steleckis, kunigaikštytės Revzovos, tos pačios, kuriai tavo senelis vos dvylikos buvo atiduotas į tarnybą, brolėnas. Tai buvo tas pats nelaimingas, malūną pastatęs

inžinierius, pas kurį papa iš pradžių dirbo paprastu darbininku, vėliau pradėjo vadovauti malūnui, o galiausiai jį iš Steleckio nusipirko. Netgi atsimenu jo pilną vardą su tėvavardžiu – inžinierius Konstantinas Semionovičius Steleckis. Jo žmona Ira, Irina Matvejevna, vieną gražia dieną paliko jį ir du mažamečius jų vaikus – Senią ir Kirą. Toji moteris nuo jo pabėgo: pasigriebusi nedidelį mėlyną lagaminėlį smuko į priešais stūksančią trobą, kurią tuojau už mūsų kiemo, aikštės pakraštyje, buvo pasistatęs Antonas, vežėjo Pilypo sūnus. Tiksliau ne aikštės, o lauko, kuriame ganėsi karvės. Tiesa, išties buvo priežasčių nuo tokio vyro pabėgti: gal jis ir buvo sumanus ir protingas, bet, ką jau ten kalbėti, protingas alkoholikas, plepys ir verksnys, ne sykį pralošęs ją kortomis, kitaip tariant, kaip atpildą atiduodavęs ją nakčiai, jei supranti apie ką kalbu, tiems, kurie išlošdavo.

Sykį pamenu pasiteiravau apie tai mamos, bet ji tik pastėro iš siaubo, išblyško ir akimoju išpyškino:

– Sonečka! Vaje, vaje! Pasigėdytum! Ir tuojau pat, ar girdi?! Tuojau pat mesk iš galvos tokius negražius dalykus ir galvok tik apie gražius! Yra seniai žinoma, Sonečka, kad jei mergina tik pradeda galvoti apie negražius dalykus, jai išsyk įvairiose kūno vietose ima augti plaukai ir balsas pasidaro negražus, žemas kaip vyrų, o tokios paskui niekas nenorės vesti! Štai kaip anuomet buvome auklėjamos. Tiesa, aš ir pati nenorėjau galvoti apie tokius dalykus, apie žmoną, kuri kaip atpildas nakčiai atiduodama į kokią purviną landynę kokiam girtam palaidūnui. Apie vyrų praloštų moterų likimą. Yra ir daugiau būdų netekti žmonos. Ne vien kortomis pralošti! Bet ką? Mintys nėra koks televizorius, nes jei ten regime negražius dalykus, užtenka spustelėti mygtuką, ir štai jau turi kitą vaizdą. Ne! Negražios mintys nelyginant bjaurios kirmėlės, iš vidaus graužiančios kopūstą!

Teta Sonia prisiminė, kad Ira Steleckaja buvo švelni, neaukšta moteris mielu, kiek nustebusiu, sakytum, netikėtai užklupto žmogaus veidu. Ji atrodė taip, tartum prieš akimirką jai buvo pranešta, kad kieme jos laukia ir nori su ja pasikalbėti pats Leninas. Antono troboje Ira išgyveno kelis mėnesius, o gal net pusę metų, o jos vyras inžinierius vaikams uždraudė prie motinos net priartėti ir griežtai prigrasė nieko jai neatsakyti, jei ši mėgintų juos kalbinti. Tiesa, vaikai kasdien ją iš tolo matydavo, o ir pati Ira juos regėdavo. Vyras Steleckis taip pat iš tolo galėjo stebėti žmoną, nes ji gyveno priešais, pas Antoną. Šis gi mėgdavo iškelti Irą ant rankų – po dviejų gimdymų jos kūnas vis dar buvo lieknas ir gražus it šešiolikmetės. Antonas, būdavo, nešioja ją ant rankų tarsi mažą šunytį, apsuka ratu, išmeta aukštyn ir sugauna ore – op, op, opa, šaukdavo iš baimės Ira talžydama Antoną smulkiais kumšteliais, kurie, vargu ar jį pakutendavo. Antonas buvo tvirtas kaip jautis: plikomis rankomis ištiesdavo vežimo grąžulą,

netgi mažumėlę jį išlenkdamas. Tai buvo tikra tragedija be žodžių – kiekvieną mielą dieną Ira iš tolo regėdavo priešais stūksančius savo namus, vaikus ir vyrą, kurie irgi kiekvieną mielą dienelę iš tolo ją matydavo.

Ši vargšelė, įtraukta į alkoholio liūną, nuo pat ryto gerdavo, o tada, kaip paprastai, lūkuriuodavo prie vartų iš mokyklos grįžtančios savo mažosios dukrelės Kiros. Sykį atsitiktinai gatvėje savo akimis mačiau, kaip Kiročka nesidavė motinos paimama už rankos, nes tėvas buvo uždraudęs bet kokius santykius su motina. Mažoji bijojo tėvo, todėl atsisakė net persimesti su mama keliais žodžiais, todėl tik stipriai ją pastūmė, dargi jai įspyrė ir pratrūko šaukti „gelbėkite". Išgirdęs mergaitės riksmą inžinieriaus Steleckio liokajus Kazimieras išpuolė ant laiptų, pasiuto mojuoti rankomis ir leisti garsus tarytum būtų vaikęs vištas. Niekuomet nepamiršiu, kaip Ira Steleckaja, apsipylusi ašaromis, pabėgo. Ji verkė ne tyliai, bet raudojo balsu lyg kokia tarnaitė ar mužikė. Raudojo taip klaikiai ir nežmoniškai pasikūkčiodama tartum kalė, kurios akyse buvo užmušti šunyčiai.

Šis tas panašaus yra Tolstojaus romane, prisimeni, „Anoj Kareninoj", kai sykį Ana slapčia įsmuko į savo buvusius namus: kol Kareninas sėdėjo valdžios kanceliarijoje, jai pavyko susirasti sūnų, bet sargyba ją netrukus iš ten išvijo. Tiesa, Tolstojus tai aprašė ne taip žiauriai, kaip kad nutiko pas mus: sprukdama nuo liokajaus Kazimiero Irina Matvejevna prabėgo tiesiai pro mane, tokiu atstumu, kokiu tu dabar nuo manęs sėdi. Nors buvome kaimynės, ji neatsakė į mano pasveikinimą. Girdėjau tik baisų kūkčiojimą, pajutau nuo jos sklindantį alkoholio kvapą ir iš veido supratau, kad ji nebe viską suvokia. Nuo Iros žvilgsnio, raudos, judesių sklido mirties kvapas.

Ir iš tiesų po kelių savaičių ar mėnesių Antonas ją išvarė, o gal ir neišvarė, tik išvyko į kitą kaimą. Irina sugrįžo namo, klūpojo ant kelių priešais savo vyrą, inžinierių Steleckį, kuris, atrodo, jos pasigailėjo ir leido jai sugrįžti, bet tai truko neilgai. Jis vežiojo ją po įvairias ligonines, kol galiausiai atvažiavo sanitarai, užrišo Irinai akis, suveržė rankas ir išvežė į Kovlą, pamišėlių namus. Pamenu jos akis, net ir dabar kalbėdama su tavimi jas aiškiai matau. Tai taip keista – juk nuo to laiko bus praėję kone aštuoniasdešimt metų – išgyvenome holokaustą, ne vieną karą, savo pačių šeimos tragediją, ligas, štai vienintelė likau gyva, visi kiti jau mirę, bet kažkodėl tos moters akys tarsi dvi aštrios strėlės dar ir šiandien varsto man širdį.

❖

Vėliau Ira trumpam dar sugrįžo namo, nurimo, rūpinosi vaikais, sode net pasodino naujų rožių krūmų, lesino paukščius, maitino katinus, kol vieną

dieną ir vėl paspruko į mišką su savimi pasiėmusi kanistrą benzino. Ji įsiveržė į trobą, kurią ten kadaise buvo pasistatęs Antonas. Jo troba buvo dengta derva, tiesa, jau senokai Antonas ten nebegyveno, o Ira ėmė ir ją padegė. Sudegė ne tik visi ten mėtęsi skudurai, bet ir ji pati. Pamenu, kaip žiemą, kai viskas aplinkui buvo nuklota baltu sniegu, juodos surūkusios trobos sienos iškiai matomos styrojo sniege ir savo suanglėjusiais pirštais grūmodamos baksnojo į debesis ir mišką.

Netrukus inžinierius Steleckis visiškai išklydo iš vėžių, pradėjo kvailioti, antrą kartą vedė, nuskurdo, galiausiai papai pardavė savo malūno dalį. Kniažinios (kitaip tariant, kunigaikštytės) Revzovos dalį tavo senelis jau ir anksčiau buvo paveldėjęs. O jis gi pas ją pradėjo kaip pameistrys, arba jos vergas, anuomet neturėjęs skatiko, motinos netekęs dvylikametis berniūkštis, pamotės išvarytas iš namų.

Ir štai tau kad nori, kokie netikėti likimo vingiai: ir tu dvylikos su puse netekai motinos. Kaip ir tavo senelis. Tiesa, niekas tavęs neatidavė į pamišėlių dvarą. Tačiau išsiuntė į kibucą, kur gyvenai kaip „svetimas tarp svetimų", ir tau anaiptol ten nebuvo pyragai. Tavo senelis vos penkiolikos jau vadovavo kunigaikštytės Revzovos malūnui. O tu tokio amžiaus jau rašei eiles. Dar po kelių metų papai atiteko visas malūnas, nors giliai širdyje jis visuomet mažumėlę niekino šį paveldą. Ir ne tik niekino: duste nuo jo duso. Mano tėvui, tavo seneliui, netrūko užsispyrimo ir polėkio, geros širdies ir ypatingos gyvenimo išminties. Trūko tik laimės.

24 skyrius

Mūsų sodą supo medinė tvora, kurią kartą per metus, pavasariais, dažydavo balta spalva. Kaip ir medžius, kad apsaugotų nuo kirmėlių. Tvoroje buvo nedidelė *kalitka*, varteliai, ir pro šią *kalitką* buvo galima patekti į *ploščadką*, tokią aikštelę, arba žiedą. Kiekvieną pirmadienį į šią aikštelę sugužėdavo *ciganki*, čigonės. Pasistatydavo ten savo čigonišką vežimą, ypač spalvingą, dideliais ratais, o aikštelės pakraštyje išskleisdavo didelę plačią brezentinę palapinę. Po namus pasklisdavo gražios basakojės čigonės, pasiruošusios paburti kortomis, išvalyti tualetus, už kelis skatikus padainuoti, o kai neapsižiūri – ir ką slapčia nugvelbti. Pas mus jos patekdavo pro virtuvės duris – jau esu apie jas pasakojęs – *čiornyj chod* užpakaliniame kieme.

Šios durys vėrėsi tiesiai į didžiulę mūsų virtuvę, didesnę už visus kambarius. Jos viduryje pūpsojo valgomasis stalas su šešiolika kėdžių. Stovėjo

krosnis su dvylika įvairaus dydžio degtuvų, kelios virtuvinės spintelės geltonomis durelėmis ir gausybė molinių bei porcelianinių indų. Pamenu didžiulę gilią lėkštę, kurioje sutilpo visa žuvis, apkaišyta lapais, ryžiais ir morkomis. Kas atsitiko su ta lėkšte? Kas ten žino? Galbūt ir šiandien ji tebestovi kokio storo chocholo namų komodoje? Mūsų virtuvėje buvo ir toks kampas su nedideliu suoleliu tartum kokia pakyla, kuriame stovėjo fotelis, apmuštas siuvinėtu audeklu. Šalia stovėjo nedidelis stalelis, ant kurio visuomet buvo padėtas ąsotis su saldžiu vaisių kompotu: tai buvo karališkasis mamos, tavo močiutės, krėslas. Ji mėgdavo ten atsisėsti ir įsitvėrusi jo atramų nelyginant kapitonas prie laivo krašto iš ten laidydavo nurodymus virėjai, tarnaitei ir kiekvienam, net ir trumpam užsukusiam į virtuvę. Ši pakyla buvo taip sutvarkyta, kad iš kairės pusės per vidines duris buvo matyti koridorius ir visų kambarių durys, o iš dešinės per langelį – užpakalinė kiemo dalis, valgomasis ir tarnų kambarys, kuriame gyveno Ksenia su savo gražuole dukra Dora. Taip iš tos vietos, mūsų vadinamos Napoleono kalvele, mama galėjo stebėti visus frontus.

Neretai įmušusi į dubenį kiaušinių ir juos suplakusi, ji versdavo mane, Chają ir Fanią valgyti tą bjaurią, geltoną, tįsią masę. Anuomet buvo paplitusi nuomonė, kad kiaušinio trynys žmogų apsaugo nuo visų ligų. Gal tai ir tiesa. Kas ten žino? Iš tiesų retai sirgdavome. Anais laikais apie cholesterolį dar niekas nebuvo girdėjęs. Tavo mamai Faniai jų tekdavo daugiausia, nes ji buvo silpniausia ir be galo išblyškusi mergaitė.

Be to, iš mūsų trijų tavo mama buvo pakančiausia mūsų mamai, šokdindavusiai mus kaip koks feldfedelis ar kapralas. Nuo ryto iki vakaro gurkšnodama kompotą ji šūkčiodavo nurodymus ir įsakymus. Mama buvo šykšti moteris, o tai ypač erzino papą, tiesą sakant, liguistai šykšti, o papa, nenorėdamas jos siutinti, jai nusileisdavo, dėl ko niršdavome ir ant jo – dėl to jo nuolankumo, nors visuomet stovėjome jo pusėje, nes ir teisybė buvo su juo. Visus fotelius ir prabangius baldus mama dangstydavo baltais užtiesalais, todėl svetainė buvo panaši į vaiduoklių buveinę. Mama baiminosi mažiausios dulkelės. Ją persekiojo slogūs regėjimai, kaip įmaknoję purvinais batais vaikai mindžioja jos brangiuosius krėslus.

Mama slėpė porcelianinius ir krištolinius indus, kuriuos ištraukdavo tik apsilankius ypatingiems svečiams per Pesachą ar Roš Hašaną. Tik per šias šventes svetainėje atidengdavo ir baldus. Tau sunku būtų ir įsivaizduoti, kaip viso to nekęsdavome! Tavo mama ypač nemėgo tokios veidmainystės: čia laikomės kašruto, čia – ne, čia vaikštome į sinagogą, čia – ne, čia didžiuojamės turtu, čia dangstome jį baltomis paklodėmis. Fania labiau nei mudvi su Chaja stovėjo papos pusėje ir visa širdimi priešinosi mamos režimui. Man atrodo, kad ir jis, papa, Fanią mylėjo ypatinga meile. Tiesa, sunku būtų tą

įrodyti, nes jis niekuomet nė vienos neišskyrė, ypač paisė teisingumo ir nekentė bet kokios skriaudos. Gyvenime neteko sutikti nė vieno, kitų skriaudų negalėjusio pakęsti taip, kaip tavo senelis. Net ir nenaudėlius vengė bausti. Judaizmo principai moko, kad įžeisti yra blogiau nei pralieti kraują. O papa buvo žmogus, bodėjęsis net mintimi ką nors įžeisti. Nė vieno vienintelio kartelio. Nė už ką.

Mama su papa bardavosi jidiš kalba, kalbėdavosi rusų ir jidiš kalbų mišiniu, bet štai kai kalbos peraugdavo į ginčą, tuojau pereidavo prie jidiš.

Su mumis, mergaitėmis, papos pameistriu, namiškiais, tarnaite, virėja ir vežėja kalbėdavo tik rusiškai. Su lenkų valdžios atstovais – lenkiškai. Kai Rovnas buvo prijungtas prie Lenkijos, naujoji valdžia pareikalavo, kad visi kalbėtų lenkiškai. „Tarbut" gimnazijoje mes, mokiniai, su mokytojais kalbėdavome kone vien hebrajiškai. Namuose mes, seserys, tarpusavyje šnekučiuodavomės hebrajiškai ir rusiškai. Tiesa, daugiau hebrajiškai, kad tėvai nesuprastų. Niekuomet nesikalbėdavome jidiš kalba. Vengėme tapti panašios į mamą: jidiš mums visuomet siejosi su jos priekaištais, kivirčais ir įsakinėjimais. Iš papos mama ištraukdavo visus pinigus, kuriuos šis savo prakaitu uždirbdavo malūne, ir iššvaistydavo juos brangiems siuviniams bei prabangiems drabužiams. Tiesa, ji taip beveik niekuomet jų ir neapsivilkdavo. Dėl savo didelio šykštumo mama juos nugrūsdavo kuo giliau į spintą, o namuose sukiodavosi senu pelės spalvos chalatu. Tik du kartus per metus apsirėdydavo nelyginant caro karieta ir taip pasipuošusi traukdavo į sinagogą arba kokį labdaros balių, kad visas miestas ją matytų ir mirtų iš pavydo. Tiesa, ant mūsų šaukdavo, esą tai mes skurdinančios papą.

Tavo mama Fania troško, kad su ja būtų kalbama ramiai ir pagrįstai, o ne apipilant tuščiais priekaištais ir riksmais. Ji ir pati mėgo viską išsamiai paaiškinti, todėl norėjo, kad ir jai būtų viskas paaiškinta. Įsakinėjimų tiesiog negalėjo pakęsti. Nei pati įsakinėjo, nei norėjo, kad jai kas įsakinėtų. Fanios kambaryje viešpatavo jos asmeninė tvarka – tavo mama buvo nepaprastai tvarkinga mergaitė – ir jei kas pasikėsindavo į šią tvarką, ji be galo įsižeisdavo. Tiesa, įsižeidusi šito neparodydavo. Buvo perdėm savyje užsisklendęs žmogus. Nepamenu, kad bent sykį Fania būtų pakėlusi balsą ar ant ko supykusi. Ji tylomis praleisdavo tokius dalykus, kurie, kaip man atrodė, neturėjo praeiti nepastebimi.

❖

Virtuvės kampe buvo įrengta didžiulė duonkepė. Kartais žaisdamos *lopata* pašaudavome į krosnį duonos kepaliukus. Dar įsivaizduodavome, kad į ugnį

kišame Babą Jagą, baisiąją raganą, ir *čiornyj čiortą*, juodąjį velnią. Buvo ten ir mažesnių krosnelių keturiomis liepsnomis ir dvi *duchovki* bandelėms ir mėsai kepti. Pro tris didžiulius langus virtuvė vėrėsi į sodą ir vaismedžius. Tiesa, nuo visų gaminimų ir kepimų langus beveik visuomet gaubdavo migla. Iš virtuvės buvo galima patekti į vonios kambarį. Anuomet Rovne beveik niekas jo neturėjo. Turtingesni kieme, už namo, turėjo įsirengę kokią medinę būdelę, atstojusią ir skalbyklą, ir maudynių patalpas. Tik pas mus buvo vonia, dėl kurios mums pavydėjo visos draugės. Mūsų vaikystės vonios kambarys buvo vadinamas „sultono malonumais".

Kai norėdavome išsimaudyti, po didžiuliu katilu žiojėjančion angon įmesdavome kelias pliauskas su pjuvenomis, kurias užkūrę valandą ar pusantros luktelėdavome, kol vanduo kaip reikiant įkais. Karšto vandens vienam kartui pakakdavo šešiems ar septyniems asmenims. Iš kur gaudavome vandens? Kaimyniniame kieme buvo iškastas *kolodec*, šulinys, tad norėdami pripildyti katilą, šulinį uždarydavome, o Pilypas, Antonas arba Vasia rankine pompa pompuodavo vandenį, kol katilas prisipildydavo vandens.

Pamenu, kaip vieną sykį, Jom Kipuro išvakarėse, po paskutinės vakarienės, likus dviem minutėms iki pasninko, papa manęs paprašė:

– Surele, *mejn tochterl*, prašau atnešk iš šulinio stiklinę vandens.

Kai atnešiau vandens, papa įmetė į stiklinę tris ar keturis gabalėlius cukraus, pamaišė, tiesa, ne šaukšteliu, o mažuoju piršteliu, vienu mauku išgėrė ir tarė:

– Dabar dėl tavęs, Surele, pasninkas bus lengvesnis.

Mama vadino mane Sonečka, mokytojai – Sara, o štai papa – visuomet Surele.

Neretai papa mažuoju piršteliu maišydavo gėrimus ir mėgdavo valgyti rankomis, kaip ir anuomet, kai dar buvo proletaras. Jo pažiūros visuomet taip ir liko proletariškos, kaip, beje, ir elgesys. Anuomet dar buvau maža mergaitė, kokių penkerių ar šešerių. Nei tau dabar galėčiau pasakyti, nei pati suprantu, kodėl šie paprasti papos žodžiai man sukėlė šitokį džiaugsmą – kad dėl manęs jam lengviau bus pasninkauti. Tiesą sakant, net ir dabar, praėjus aštuoniasdešimčiai metų, vos tai prisiminusi pasijuntu nepaprastai laiminga.

Tiesa, atrodo, pasaulyje esama ir kitokio džiaugsmo, juodos piktdžiugos, apimančios kitam padarius ką bloga, – gal ir nuo to galima gerai pasijusti. Papa kartodavo, kad iš rojaus buvome išvaryti ne todėl, kad paragavome vaisių nuo pažinimo medžio, o veikiau todėl, kad sušlamštėme visus blogio medžio vaisius. Kitaip kaip būtų galima paaiškinti piktdžiugos kilmę? Kaip kitaip būtų galima suprasti tai, kad džiaugiamės ne todėl, kad ką nors turime, o todėl, kad mes turime, o kiti – ne. Kad kiti mums pavydi. Ir jiems nemiela.

Papai atrodydavo, kad bet kokia tragedija yra mažumėlę ir komedija, o kiekvienoje nelaimėje esama mažyčių laimės grūdelių. Pasakyk man, prašau, ar tiesa, kad anglų kalboje nėra net posakio „džiaugsmas kenkti"?

❖

Priešais vonios kambarį, kitapus virtuvės, iš dešinės, buvo durys, vedančios į Ksenios ir jos dukros Doros kambarį. Sklido kalbos, kad Dorą Ksenia pagimdžiusi nuo ankstesniojo namų šeimininko mero Lebedevskio. Man atrodo, kad sutartyje, kurią papa pirkdamas namus pasirašė su Lebedevskiu, būta pastraipos, pagal kurią buvo draudžiama išvaryti Ksenią Dmitrijevną ir Dorą, kaip, beje, ir Liubovę Nikitičną, kuri su dviem dukromis glaudėsi už storų užuolaidų koridoriaus kamputyje. Ar pameni, kaip buvau apsistojusi pas jus, Jeruzalėje, Amoso gatvėje? Anuomet dirbau sesele „Hadas" ligoninėje, o kiekvieną savaitgalį iš Tel Avivo manęs aplankyti atvykdavo Buma. Jūsų bute man buvo skirtas taip pat šis tas panašaus į kampelį be mažiausio langiūkščio. Prisiminusi kunigaikštytės užuolaidas, ir pati iš užuolaidų ir spintos pasidariau lyg ir kokį virtuvės kampelį su nedidele aliejine lempa, primusu, virduliu ir duonine.

Toji Dora buvo tikra gražuolė, iš veido panaši į Madoną. Mergina buvo apvalių formų, bet plonytėmis it bitės šlaunimis. Turėjo dideles it laukų stirnos akis, nors pati mažumėlę kvaištelėjusi. Būdama keturiolikos ar šešiolikos Dora įsimylėjo gerokai už save vyresnį gojį Krinickį, kurį, atrodo, buvo įsimylėjusi ir jos motina Ksenia. Ponas Krinickis gyveno pagrindinėje Gegužės 3-osios gatvėje, prie Niemeckos gatvės kampo, šalia pašto, priešais Fisiukų alaus gamyklą.

Ksenia Dorai gamindavo valgį vieną kartą per dieną, vakarėjant, kas sykį pasakodama jai kokią istoriją, kurios ir mes visos ateidavome paklausyti. Ksenia žinojo gausybę tikrų ar išgalvotų istorijų, nuo kurių plaukai stodavosi piestu. Per visą gyvenimą taip ir neteko sutikti nė vieno, mokėjusio pasakoti taip, kaip ji. Ir šiandien pamenu vieną Ksenios Dmitrijevnos pasakojimą:

Sykį gyveno toks kvailelis Januška, Januška Duračok, kurį jo mama kasdien siųsdavo anapus tilto nunešti pietų vyresniesiems broliams, laukuose lenkusiems nugaras. Januškai, kad buvo kvailas ir nedarbingas, mama kasdien duodavo vos po riekelę duonos. Sykį tame tilte atsivėrė skylė, gal tiksliau ne tilte, o užtvankoje. Paplūdęs vanduo grasino užtvindyti visą slėnį. Paėmęs sau skirtą duonos riekelę Januška paskubomis užkimšo ja skylę, kol dar nespėjo patvinti visas slėnis. Taip atsitiko, kad kaip tik tuo metu pro tiltą jojo senas

karalius ir savo akimis išvydo Januškos poelgį. Didžiai nustebęs jis paklausė vaikino, kodėl šis taip pasielgęs. Januška jam atsakęs: Jūsų Didenybe karaliau, taip pasielgiau norėdamas sulaikyti potvynį, nes antraip, sergėk Dieve, būtų galėjęs ne vienas nuskęsti. Ir tai buvo tavo vienintelė duona, pasiteiravo senasis karalius. Tai ką dabar visą dieną valgysi? Na, jei šiandien ir nepavalgysiu, Jūsų Karališka Didenybe, nieko nenutiks. Kiti pavalgys, o aš pasistiprinsiu rytoj! Bevaikis karalius didžiai stebėjosi Januškos poelgiu ir atsakymu, todėl ilgai nesvarstęs nusprendė paskirti jį savo įpėdiniu. Taip Januška tapo karaliumi Duraku, kitaip karaliumi kvaileliu. Net kai Januška atsisėdo į karaliaus sostą, visi nesiliovė iš jo šaipęsi. Iš jo juokėsi visa valstybė, o ir jis pats iš savęs juokėsi: kiauras dienas sėdėdavo karaliaus soste ir visaip vaipydavosi. Tiesa, ilgainiui paaiškėjo, kad valdant Januškai Kvaileliui nekilo joks karas, nes jis nežinojo, ką reiškia įsižeisti, keršyti ar pavydėti! Galiausiai generolai nužudė Janušką ir patys užėmė valdžią. Kaimyninės karalystės išsyk pajuto kovos dvasią, kurią vėjai atpūtė iš užsienio. Netrukus kilo karas, per kurį žuvo visi. Sprogo ir užtvanka, kurią karalius Januška Duračokas užkimšo duonos riekele, ir visi nuskendo potvynyje, o nuo žemės buvo nušluotos net dvi karalystės.

Kelios datos: mano senelis Naftalis Hercas Musmanas gimė 1889 metais. Močiutė Ita gimė 1891 metais. Teta Chaja gimė 1911 metais, mama Fania – 1913 metais, teta Sonia – 1916 metais. Visos trys Musmanų dukterys mokėsi Rovno „Tarbut" gimnazijoje. Vėliau Chaja ir Fania viena po kitos metams buvo išsiųstos į privačią lenkų gimnaziją, kurioje abi įgijo brandos atestatą. Su šiais atestatais Chaja ir Fania galėjo stoti į Prahos universitetą, nes Lenkijoje trečiojo dešimtmečio pabaigoje dėl antisemitizmo žydų į aukštąsias mokyklas nepriimdavo. Teta Chaja 1933 metais atvyko į Izraelį ir jau netrukus užėmė vadovaujančias pareigas „Haoved Hasion" partijoje, kaip, beje, ir Tel Avivo organizacijos „Dirbančios motinos" padalinyje. Taip Chaja susipažino su keliais žymiais jišuvo asmenimis. Ji turėjo aistringų gerbėjų, tarp kurių buvo ir Darbininkų sąjungos įžymybių, bet paklausiusi širdies ištekėjo už linksmo ir geraširdžio darbininko iš Lenkijos Cvi Šapiros, Ligonių kasos administratoriaus, vėliau užėmusio Jafos valstybinės Donolo ir Cahalono ligoninės administracijos direktoriaus pareigas. Vieną iš dviejų savo buto kambarių Tel Avivo Ben Jehudos gatvės Nr. 175 pirmame aukšte Chaja su Cvi nuomojo „Haganos" nariams. Per Nepriklausomybės karą jame apsigyveno generolas Jigalis Jadinas, anuomet ginkluotųjų pajėgų generalinio štabo viršininkas. Naktimis ten ne sykį vykdavo pasitarimai: rinkdavosi Izraelis Galilis, Icchokas Sadė, Jakovas Doris, kiti „Haganos" vadovai, operacijų vykdytojai ir viršininkai. Po trejų metų tame pačiame kambaryje nusižudė mano mama.

❖

Net ir tuomet, kai mažoji Dora įsimylėjo motinos meilužį, poną Krinickį, Ksenia nesiliovė jai nei gaminusi vakarienės, nei pasakojusi istorijų, tik jos paruoštas valgis kaip ir jos pasakojimai buvo atmiešti ašaromis. Būdavo, sėdi abi vakare prie stalo: viena verkia ir valgo, kita verkia ir nevalgo. Nėmaž nesikivirčija, atvirkščiai, būdavo, abi apsikabina ir kartu lieja ašaras, sakytum, abiems būtų priskretęs tas pats nepagydomas užkratas; arba motina, netyčia užkrėtusi dukterį, dabar su meile, didele užuojauta ir begaliniu atsidavimu ją gydo. Kartais naktimis girdėdavome, kaip sugirgžda varteliai, ta sodo tvoroje įtaisyta mažoji *kalitka*. Žinodavome, kad tai Dora grįžta ir jau netrukus įsmuks į namus. Viskas iš tiesų atrodė taip, kaip mėgdavo sakyti papa: bet kokia tragedija yra mažumėlę ir komedija.

Ksenia saugojo Dorą, kad ši nepastotų. Nuolat jai aiškino, kaip elgtis, ko šiukštu vengti, ir jei jis tau sakytų tą ir aną, tu jam atsakyk tą ir šitą, o jei užsimanytų to ir ano, daryk tą ir aną. Taip ir mes šį tą nugirdusios šiek tiek daugiau išmanėme apie tuos reikalus, nes mums juk niekas niekuomet daugiau neaiškindavo tokių negražių dalykų. Tiesa, niekas nepadėjo, ir mažoji Dora pastojo. Pas mus sklido kalbos, kad Ksenia ėjusi pas poną Krinickį ir prašiusi jo pinigų, o šis nenorėjo jų duoti ir dargi dėjosi nepažįstantis nei Ksenios, nei Doros. Tokius jau Dievas mus sutvėrė: turtas yra nuodėmė, bet baudžiamas yra ne nusidėjėlis, o tas, kuriam nepakanka pinigų nuo bausmės išsipirkti. Tapusi nėščia moteris nieku gyvu negali to paneigti. O štai vyras gali kiek panorėjęs, ir ką tu jam padarysi? Vyrams Dievas suteikė malonumą, o mums užkrovė bausmę. Jis kalbėjo vyrui: „triūsu maitinsies iš jos visas savo gyvenimo dienas“, bet tai juk iš tiesų dovana, o ne bausmė – atimk iš vyro darbą, ir jis išsikraustys iš proto, o štai mes, moterys, visą gyvenimą turime iš arti uostyti jo prakaitą, o tai išties menkas malonumas, ir dar „skausme gimdysi vaikus“. Suprantu, kad į visa tai galima pažvelgti ir kiek kitaip.

❖

Artėjant devintajam mėnesiui, vargšelė Dora buvo išvežta į kažkokį kaimą, pas kažkokią Ksenios pusseserę. Man atrodo, kad ir papa joms davė šiek tiek pinigų. Kartu su Dora išvyko ir Ksenia, bet po kelių dienų sugrįžo pasiligojusi ir išblyškusi. Ksenia, ne Dora. Pastaroji grįžo gal po mėnesio ir neatrodė nei serganti, nei išblyškusi, tik suapvalėjusi ir gražiai it obuolys išraudusi. Tiesa, sugrįžo be kūdikio, bet neatrodė labai sielvartaujanti, tik dar vaikiš-

kesnė nei prieš gimdymą. Dora ir anksčiau buvo kažkokia infantiliška, bet grįžusi iš to kaimo pradėjo su mumis kalbėti tarsi kūdikis, žaisti lėlėmis, o kai pravirkdavo, verkdavo, nelyginant trejų metų mergaitės kūkčiotų. It kūdikis Dora ir miegodavo – po dvidešimt valandų per parą, o atsikeldavo tik šio to užkąsti, atsigerti, na, ir pats žinai, kur nueiti.

O kas gi nutiko kūdikiui? Kas ten žino? Mums buvo liepta nieko neklausinėti, būdamos nepaprastai paklusnios, nepratarėme nė žodžio, o ir mums niekas nieko nepasakojo. Tik vieną naktį Chaja pažadino mus abi, mane ir Fanią, ir pradėjo dievagotis, kad iš sodo pusės, nors lijo lietus ir stūgavo vėjas, ji girdinti kūdikio verksmą. Jau norėjome apsirengti ir išeiti pažiūrėti, bet galiausiai pabūgome. Kai Chaja nuskubėjo pažadinti papos, nieko nebebuvo girdėti, bet papa vis tiek pasiėmė didžiulį žibintą, išėjo į kiemą ir patikrino visas pakampes, o sugrįžęs kiek liūdnokai pasakė:

– Chajunia, atrodo, tau bus prisisapnavę.

Nepuolėme su juo ginčytis, o ir ką tie ginčai būtų padėję? Nors visos trys puikiai žinojome, kad tai anaiptol nebuvo Chajos sapnas, ir sode iš tikrųjų virkavo kūdikis. Juk ne tik Chaja, bet ir mudvi su Fania girdėjome kūdikio verksmą, kurį ir šiandien dar atsimenu: tai buvo vos girdima, plonytė, širdį draskanti rauda, tarsi būtų verkęs ne alkanas, pieno prašantis kūdikis, bet toks, kuriam būtų neapsakomai ką nors skaudėję.

Vėliau gražioji Dora dar pasigavo kažkokią retą kraujo ligą, ir papa vėl davė joms pinigų, kad ligonę galėtų išsiųsti į Varšuvą, pas kažkokį garsų profesorių vardu Luisas Pasteru, kad šis patikrintų kraują. Dora taip niekuomet daugiau pas mus ir negrįžo. Ksenia Dmitrijevna ir toliau vakarėjant pasakojo istorijas, kol galiausiai šios tapo pernelyg jau paprastos ir stačiokiškos, kitaip tariant, nekultūringos, nes ne kartą į savo pasakojimus įterpdavo ir ne itin gražių žodžių, kurių mes nenorėjome klausytis. O gal ir norėjome, bet negalėjome, nes buvome auklėjamos taip, kaip kadaise būdavo auklėjamos panelės, ne taip kaip dabar.

O mažoji Dora? Apie Dorą daugiau niekas niekuomet nekalbėjo. Net ir Ksenia Dmitrijevna liovėsi minėjusi jos vardą, sakytum, būtų atleidusi dukteriai, kam atėmė iš jos meilužį, bet nebūtų galėjusi atleisti už tai, kad pradingo Varšuvoje. Vietoj Doros Ksenia užsiveisė du paukštelius ir augino juos balkone pakabintame narvelyje. Iki žiemos jie puikiai laikėsi, bet žiemą sušalo ir nugaišo. Abu.

25 skyrius

Menachemas Gelerteris, parašęs knygą apie Rovno „Tarbut“ gimnaziją, joje dirbo Biblijos, žydų literatūros ir istorijos mokytoju. Jo knygoje aptikau tai, ko trečiajame dešimtmetyje, nors „nuolat trūko hebrajų vadovėlių“, mokėsi mama, jos seserys ir draugės:

❖

Agada, Ispanijos aukso amžiaus poetų rinktinė, Viduramžių žydų filosofija, Ch. N. Bialiko, S. Černikovskio, Berdičevskio, Frišmano, Pereco, Šalomo Ašo, Brenerio (visų knygas išleido leidykla „Tušija“) poezijos antologija, Mendelio Moizės Sforimo, Šalomo Aleichemo, Berkovičiaus, Kabako ir Burlio kūriniai. Į „Tarbut“ gimnazijos studijų programą įėjo ir pasaulinės literatūros kūriniai bei jų vertimai į hebrajų kalbą: Tolstojaus, Dostojevskio, Puškino, Turgenevo, Čechovo, Mickevičiaus, Sinkevičiaus, Krasinskio, Meterlinko, Flobero, Romeno Rolano, Šilerio, Getės, Heinės, Gerhardo Hauptmano, Vasermano, Šniclerio, Peterio Altenbergo, Šekspyro, Bairono, Dikenso, Oskaro Vaildo, Džeko Londono, Rabindranato Tagorės, Hamsuno, Černikovskio Gilgamešo epo vertimas ir taip toliau. Istorijos žinių suteikdavo J. N. Simchono „Izraelio istorija“, Josefo Klausnerio „II Šventyklos istorija“, Natano Hanoverio „Gilūs liūnai“, Jehudo Eveno Virgo „Gentys“, Simono Bernfeldo „Ašarų knyga“ ir B. C. Dinaburgo „Izraelis tremtyje“.

❖

Kasdien, anksti ryte, kol dar nespėdavo įsismarkauti karštis, teta Sonia man pasakodavo vaikystės ir jaunystės istorijas, o šeštą ar prieš šešias leisdavausi į kiemą išmesti šiukšlių. Prieš pakildamas į viršų turėdavau mažumėlę atsipūsti ir kelias minutes pasėdėti prie tvoros, šalia šiukšlių konteinerių, nes lipant laiptais atimdavo kvapą. Kartais ten susitikdavau emigrantę iš Rusijos vardu Varia, kuri kas rytą pas mus, Veselio gatvėje, valydavo laiptus. Ten, Rusijoje, ji užėmė aukštas vadovaujančias pareigas, o štai čia – šluoja gatves. Hebrajų kalbos taip beveik ir neišmoko. Retsykiais kelias minutes abu pastovime prie šiukšlių konteinerių ir truputėlį rusiškai pasišnekučiuojame.

Kodėl ji dirba šlavėja? Kad abi dukros galėtų studijuoti universitete – viena chemiją, kita – stomatologiją. Vyro nėra. Giminaičių Izraelyje taip pat neturi. Taupo maistui. Drabužiams – taip pat. Visos trys gyvena viename

kambaryje. Ir visa tai, kad tik mokslams ir knygoms pakaktų. Žydų šeimose taip nuo seno buvo: tikima, kad mokslai – tai investicija į ateitį, vienintelis dalykas, kurio niekas ir niekada negali atimti iš tavo vaikų, net jei, sergėk Dieve, pratrūktų dar vienas karas, dar viena revoliucija, vėl prasidėtų persekiojimai ir net jei ir vėl tektų emigruoti – diplomą galima paskubomis įsimesti į lagaminą ar įsikišti tarp drabužių ir bėgti ten, kur žydams leidžiama gyventi.

Kitos tautos apie mus šitaip yra kalbėjusios: diplomas – tai žydų religija. Ne turtai ir ne auksas. Diplomas. Tiesa, tikėjimas diplomu slėpė ir dar vieną dalyką, kiek sudėtingą – mūsų laikais merginoms, net ir tokioms šiuolaikinėms kaip mes, kurios mokėsi gimnazijose, o vėliau studijavo universitetuose, be perstojo buvo kalama į galvas, kad moteris turi būti išsilavinusi ir net privalo dalyvauti visuomenės gyvenime, tačiau tik iki tol, kol gims vaikai. Tavo pačios gyvenimas tau priklauso tik labai trumpą laiką: nuo išėjimo iš namų iki pirmojo nėštumo. O nuo tos akimirkos, tai yra nuo pirmojo nėštumo, privalome gyventi dėl vaikų. Visai kaip mūsų mamos. Prireikus net ir šluoti gatves, nes tavo vaikas yra paukštytis, o tu pati kas? Tu tik kiaušinio trynys, tik tai, kuo paukštytis maitinasi, kad augtų ir kauptų jėgas. Net ir vaikui užaugus, negali savęs atgauti, nes motinos rūpesčiai tampa senelės rūpesčiais, o šios pareiga padėti vaikams auginti vaikus.

Tiesa, net ir anuomet buvo moterų, padariusių karjerą ir aktyviai dalyvavusių visuomeniniame gyvenime, tačiau visi apie jas šnabždėjo: „Tik pažvelk į tą egoistę, sėdi sau susirinkime, o vargšai gatvės išauginti jos vaikeliai verkia."

Dabar pasaulis pasikeitė. Pagaliau ir moteris įgijo daugiau laisvės gyventi savo gyvenimą. O gal tai tik akių dūmimas? Galbūt ir naujoji karta gyvena taip, kad vyrui užmigus, moteris tyliai kūkčioja į pagalvę, nes supranta, kad privalo pasirinkti tarp vieno ir kito? Nesinori teisti, nes tai jau nebe man priklausantis pasaulis. Norėdama tą išsiaiškinti, turėčiau eiti nuo vienų durų prie kitų, ir gal tik tuomet paaiškėtų, kiek šiais laikais tamsoje motinos į pagalvę pralieja ašarų, be to, anų laikų ašaras tektų palyginti su šiuolaikinėmis.

❖

Kartais per televiziją, kartais čia pat, iš balkono, stebiu, kaip jaunos poros po dienos darbų viską daro kartu – skalbia, džiausto skalbinius, keičia vaikams vystyklus, gamina maistą, o sykį maisto parduotuvėje net išgirdau, kaip jaunas vyras kalbėjo telefonu, kaip, palauk, jis ten pasakė: „Rytoj su žmona einame atlikti amniosintezę..." Išgirdusi šitaip kalbant, netekau žado: gal vis dėlto pasaulis kiek ir pasikeitė?

Žinoma, politikoje, tarp religijų ir tautų *rišes* niekšybės tikrai niekur nedingo, bet gal bent mažumėlę pasitraukė iš šeimos gyvenimo? Iš jaunų šeimų? O gal tik taip bandau save guosti? Galbūt visa tai tik komedija, o pasaulis ir toliau stumiasi senąja vaga – katytė maitina kačiukus, o ponas batuotas katinas laižydamasis raito ūsus ir laksto į kiemą vaikydamasis malonumų?

Ar pameni, kas parašyta Patarlių knygoje: „Išmintingas vaikas neša tėvui džiaugsmą, o paikas vaikas – motinos skausmas."[45] Jei vaikas pasitaiko protingas, tėvas džiaugiasi, juo didžiuojasi ir iš kitų renka pagyrimus. Bet jei, sergėk Dieve, vaikas nevykęs, kvailas ar šiaip keliantis bėdas, neįgalus ar nusikaltėlis – tai jau, žinoma, motinos kaltė, todėl ir visa atsakomybė bei kančia atitenka jai. Sykį tavo mama man šitaip yra kalbėjusi: „Sonia, privalai tą žinoti, yra tik du dalykai..." Ne. Man ir vėl užgniaužė gerklę. Pakalbėsime apie tai kitą kartą. O dabar apie ką nors kitą.

Kartais nebesu tokia tikra, ar kunigaikštytė Liubovė Nikitična, gyvenusi pas mus už užuolaidos su dviem savo dukrom, Tasia ir Nina, su kuriomis ir miegodavo vienoje senoje lovoje, ar ji buvo tikra jų motina? O gal šių dviejų merginų guvernantė? Jos, regis, ir gimė nuo skirtingų tėvų? Nes Tasia iš tikrųjų buvo Anastazija Sergejevna, o Nina – Antonina Boleslovna. Visą šį reikalą gaubė migla. Buvo dalykų, apie kuriuos pas mus ne itin mėgdavo kalbėti, o jei ir kalbėdavo, buvo justi susivaržymas. Tiesa, abi mergaitės kunigaikštytę vadino „mama" ar „maman", bet taip galėjo būti ir todėl, kad jos nebeatminė tikrosios savo motinos? Negaliu tau to nei paneigti, nei patvirtinti, buvo taip ar kitaip, nes visa jau anuomet gaubė paslapties šydas. Mano laikais buvo slepiama daugybė dalykų. Šiandien tokių veikiausiai beveik nebeliko. O gal į jų vietą stojo kiti. Gal jau spėta išgalvoti naujų, kuriuos būtina paslėpti.

Ar tai gerai, ar blogai, išties neišmanau. Nesiimsiu teisti naujų laikų ir naujų papročių, nes galbūt visoms mano kartos merginoms buvo išplautos smegenys. Be to, kartais man atrodo, kad visi tie reikalai – manau, puikiai supranti, ką turiu galvoje – šiais laikais tapo kiek paprastesni? Kai dar buvau jauna, būdavo sakoma, kad panelė iš gerų namų – tai žemė, pilna peilių ir nuodų, gaubiama bauginančios tamsos. Tarsi nusileidus į tamsų rūsį, kuriame pilna skorpionų. Viskas buvo slepiama. Nieko apie tai nebuvo kalbama.

[45] Ptr 10,1 (vert. past.).

❖

Bet buvo mėgstama paliežuvauti, pavydulingai ir piktai. Buvo kalbama apie pinigus, ligas, pasiektą sėkmę, padorią šeimą lygindavo su nežinia kokia šeima. Apie tai be atvangos būdavo malama liežuviu. Dar be paliovos būdavo gvildenamas žmogaus būdas, esą jis toks ir anoks, o štai anas – tai jau toks. Ir apie idealus! Nė neįsivaizduoji, kiek anuomet buvo kalbama apie idealus! Šiandien tai būtų tiesiog nesuvokiama! Apie judaizmą ir sionizmą, apie Bundą ir komunizmą, anarchizmą ir nihilizmą, apie Ameriką, Leniną, net apie moterų teises ir emancipaciją. Tavo teta Chaja ypač aktyviai dalyvaudavo pokalbiuose apie moterų emancipaciją – žinoma, drąsi ji buvo tik kalbėti ir ginčytis. Fania taip pat pasirodė šiokia tokia sufražistė, bet jai kildavo ir abejonių. O aš buvau tik mažoji kvailutė, kuriai nuolat primindavo: „Sonia, tu patylėk“, „Sonia, netrukdyk, palauk, kol užaugsi ir suprasi.“ Taip nutilusi tik klausydavausi.

Anais laikais visa jaunuomenė kalbėjo apie laisvę: apie tokią ir šiokią laisvę, tačiau dėl „tų reikalų“ buvo justi susivaržymas: tai priminė leidimąsi basomis į rūsį, pilną skorpionų. Iš tikrųjų taip ir būdavo. Kitaip tariant, nė savaitė nepraeidavo be paskalų apie jauną mergaitę, kuriai nutiko tai, kas nutinka visoms jaunoms nesisaugančioms mergaitėms, arba apie garbingą moterį, kuriai įsimylėjus pasimaišė protas, arba apie suviliotą ir pamestą tarnaitę, arba virėją, pabėgusią su savo šeimininku, bet grįžusią vieną su kūdikiu, arba apie ištekėjusią, išsilavinusią, visų gerbiamą mokytoją, kuri nei iš šio, nei iš to kažką įsimylėjo, viską jam atidavė ir galiausiai liko prakeikta ir išjuokta. Sakoma „išjuokta“? Ne? Bet pats supranti, ką turiu galvoje sakydama „išjuokta“! Jaunystėje padorumas buvo ir narvelis, ir riba, skyrusi mus nuo bedugnės. Padorumas tarsi trijų kilogramų akmuo spausdavo merginos krūtinę. Net ir naktimis, sapnuojant sapnus, padorumas nesitraukdavo nuo lovos, prižiūrėdamas, ką sapnuoti padoru, o ką – ne. Ryte vos nubudusi privalėjai gėdytis savo sapnų, nors niekas apie juos nežinojo.

❖

Šiandien visus „tuos reikalus“, matyt, gaubia nebe tokia tiršta tamsa? Viskas tapo paprasčiau? Kai šiuos reikalus supo tamsa, vyrams buvo daug patogiau pasinaudoti moterimi. Kita vertus, dabar viskas pasidarė perdėm paprasta, bet ar tai yra gerai? Ar netapo pernelyg jau paprasta?

Netgi stebiuosi, kaip apskritai su tavimi galiu apie tai kalbėtis. Su vyru? Niekuomet gyvenime apie tokius reikalus nesu kalbėjusi nė su vienu vyru.

Netgi su Buma, su kuriuo jau beveik šešiasdešimt metų kaip vedę. Kodėl apskritai apie tai prakalbome? Juk kalbėjome apie Liubovę Nikitičną ir jos dukras Tasią bei Niną. Jei kada nuvyksi į Rovną, gal galėtum pabūti detektyvu ir pabandyti patikrinti, ar ten pas juos, miesto valdyboje, vis dar tebėra dokumentai, galintys padėti atskleisti paslaptį? Išsiaiškintum, ar toji kunigaikštytė iš tiesų buvo tų dviejų mergaičių motina? Ir ar iš tikrųjų ji buvo kunigaikštytė ar grafaitė? O gal miesto meras Lebedevskis, ankstesnis mūsų namų šeimininkas, gal jis ir buvo tikrasis Tasios ir Ninos tėvas, kaip, atrodo, ir vargšės Doros?

Kita vertus, visi ten buvę ar nebuvę dokumentai jau dešimtį kartų yra degę lenkų, Raudonosios armijos, o paskui ir nacių okupacijos laikais, kai mus šaudė, varė į duobes ir užvertė žemėmis. Vėliau dar pasirodė Stalinas su NKVD. Rovnas daugybę kartų ėjo iš rankų į rankas, sakytum, niekšų kankinamas šunelis: Rusija, Lenkija, Rusija, Vokietija, Rusija. O dabar apskritai jis nepriklauso nei Lenkijai, nei Rusijai, o, regis, Ukrainai ar Baltarusijai? O gal kokiems vietiniams klanams? Aš ir pati nebežinau, kam jis priklauso. O ir ne taip jau rūpi: kas buvo, to nebėra, o kas dabar yra, dar po kelių metų taip pat pavirs į „nebėra".

Visas pasaulis, jei tik pažvelgtume į jį iš šalies, nežinia, kaip ilgai liks toks, koks yra dabar. Kalbama, kad vieną dieną užges saulė ir vėl viskas panirs į tamsą. Tai kam žmonės visais laikais skerdė vieni kitus? Nejau tai išties taip svarbu, kas užims valdžią Kašmyre ar kam priklausys Machpelos grota Hebrone[46]. Vietoj Gyvybės ar Pažinimo medžio iš gyvatės, regis, būsime gavę užnuodytą obuolį nuo *rišes* medžio ir dargi su pasigardžiavimu jį suvalgę. Taip baigėsi rojus ir prasidėjo pragaras.

❖

Toji kunigaikštytė ar grafaitė Liubovė Nikitična buvo arba tikra tų dviejų mergaičių motina, arba jų guvernantė. Be to, ji buvo arba mero Lebedevskio giminaitė, arba jis jai buvo kažkaip įsipareigojęs. Su lenkų karininku, pulkauninku ponu Zakrževskiu juos siejo arba kortų žaidimas, arba visiškai kitokie santykiai. Tu veikiausiai ir pats supranti, ką turiu galvoje.

Tokia gausybė tų „arba... arba": žmogui duota tiek mažai žinoti – net ir apie tą, su kuriuo po vienu stogu gyveni. Galvojame, kad žinome daug, o

[46] Machpelos grota – biblinių protėvių Abraomo, Izaoko, Jokūbo ir jų žmonų Saros, Rebekos ir Lėjos kapavietė; po Raudų sienos judėjams tai antroji pagal šventumą vieta (vert. past.).

paaiškėja, kad nieko nežinome. Štai kad ir tavo mama, ne, atsiprašau, bet neįstengsiu dabar apie ją kalbėti. Nors privalau. Kitaip žaizda ims pūliuoti. Apie Fanią nekalbėsiu. Gal tik apie tai, kas aplink ją, o gal ir jai pačiai vyko. Pas mus buvo kalbama, kad jei ką nors be galo mylime, pradedame mylėti net ir jo nosinaitę. Hebrajiškai šis posakis ne itin gražiai skamba, bet tu, žinoma, supranti, apie ką aš čia?

Pažiūrėk, prašau, į šitą: turiu kai ką tau parodyti, kad pats prie to prisilietęs suprastum, kad ne viskas, ką tau pasakoju, yra prasimanymai: pažvelk į šitą, ne, tai ne staltiesė, tai rankdarbis, išsiuvinėtas taip, kaip kadaise panelės iš padorių namų mokėjo siuvinėti. Jį man padovanojo kunigaikštytė Liubovė Nikitična. Galva, kurią čia matai, kaip man buvo pasakyta, priklauso kardinolui Rišeljė. Kas buvo tas kardinolas Rišeljė? To jau nepamenu. Gali būti, kad apskritai nė nežinojau, nes nesu tokia išsilavinusi kaip Chaja ar Fania: tai jomis pirmiausia pasirūpino, kad gautų brandos atestatą, o tada išsiuntė į Prahą mokytis. Aš visuomet buvau paprastesnė. Apie mane taip kalbėdavo: „Sonečka be galo miela, tačiau paprasta mergaitė." Mane atidavė į lenkų karo ligoninę, kur mokiausi seselės amato. Gerai atsimenu tik viena: prieš man paliekant namus, kunigaikštytė pasakė, kad tai kardinolo Rišeljė galva.

Gal tu žinai, kas buvo tas kardinolas Rišeljė? Nesvarbu. Papasakosi kitą sykį, o gal ir ne. Mano amžiuje jau nebėra taip svarbu, kad išeinu iš šio pasaulio nežinodama, kas toks buvo kardinolas Rišeljė. Tų kardinolų buvo visa gausybė ir visi nekentė mūsų tautos.

Giliai širdyje esu mažumėlę anarchistė. Kaip ir papa. Tavo mama irgi buvo anarchistė. Žinoma, prie Klauznerių ji nieku gyvu negalėjo šito parodyti: ir taip jau jiems atrodė, kad ji mažumėlę keistoka, bet vis tiek elgėsi su ja pagarbiai. Nes Klauzneriams mandagumas – pirmoje vietoje. Tavo kitas senelis Aleksandras, jei nespėdavau ištraukti rankos, puldavo ją bučiuoti. Buvo tokia pasaka vaikams „Batuotas katinas". Tavo mama pas Klauznerius jautėsi lyg paukštelis, uždarytas į narvelį, pakabintą batuotų katinų giminės svetainėje.

Anarchistė esu dar ir dėl kitos paprastos priežasties, kad joks kardinolas Rišeljė nėra padaręs nieko gera. Tik Januška Duračokas, ar dar jį atmeni? Kaimo kvailelis iš mūsų tarnaitės Kseniočkos pasakojimo. Tai jis pasigailėjo žmonių ir atidavė paskutinį duonos kąsnelį, užkimšo juo tilto skylę, už ką vėliau buvo pakeltas į karalius: tik tokie kaip jis kartais gali mūsų pasigailėti. Visi kiti – karaliai ir magnatai – nieko nesigaili. Tiesą sakant, ir mes neką tegailime kitų: juk nelabai gailėjomės ir tos arabų mergaitės, mirusios pasienyje

pakeliui į ligoninę, nes turbūt ten stovėjo koks įmitęs beširdis kareivis – dar vienas Rišeljė. Žydų kareivis – o tikras kardinolas Rišeljė! Jis troško tik kuo greičiau baigti darbą ir keliauti namo, ir taip mirė mergaitė, kurios žvilgsnis mums turėtų draskyti širdį, turėtume naktimis nemiegoti, nors, tiesą sakant, taip ir nemačiau jos akių, nes į laikraščius dedamos tik mūsiškių aukų nuotraukos, o anų aukų – niekuomet.

Manai, kad paprasti žmonės yra tokie didžiadvasiai? Anaiptol! Jie paprasti, kvaili ir žiaurūs kaip ir jų karaliai. Tikroji Anderseno pasakos apie naujus karaliaus drabužius esmė yra ta, kad paprasta liaudis yra tokia pat kvaila kaip karalius, kunigaikščiai ir kaip kardinolas Rišeljė. Bet štai Januškai Duračiokui nėmaž nerūpi, kad iš jo bus pasityčiota, jam rūpėjo tik tai, kad visi liktų gyvi. Jis gailėjosi žmonių, nes visiems reikia bent kruopelytės gailesčio. Net ir kardinolui Rišeljė. Net ir popiežiui, turbūt stebėjai per televiziją, koks jis ligotas ir išsekęs, o čia, pas mus, valandų valandas, kepinant saulei, be jokio gailesčio leido jam stovėti ant ligotų kojų. Nepasigailėjo seno ir be galo ligoto žmogaus. Net per televiziją buvo aišku, kad iš skausmo vos begali išstovėti, bet Jad Vašem kieme jis vis tiek be pertraukos prastovėjo gerą pusvalandį, siautėjant karštam dykumų vėjui, kad tik mūsų neįžeistų. Sunku buvo stebėti. Truputėlį buvo jo gaila.

❖

Nina buvo gera tavo mamos Fanios draugė, nes abi buvo bendraamžės, o aš bičiuliavausi su mažąja Tasia. Daugybę metų jos gyveno pas mus su savo maman, kunigaikštyte. Vadino ją maman, kas prancūzų kalba reiškia „mama“, bet kas ten žino, ar ji iš tiesų buvo jų motina, ar tik auklė? Jos gyveno labai skurdžiai, ir man atrodo, kad už nuomą mums nemokėdavo nė grašio. Atrodo, kad jas kartu su Ksenia ir Dora būsime paveldėję iš mero Lebedevskio, ir vis tiek leidome joms vaikščioti ne pro užpakalines duris, *čiornyj chod*, bet pro priešakinį įėjimą, kuris buvo vadinamas *paradnyj chod*. Jos gyveno taip skurdžiai, kad ta kunigaikštytė, maman, naktimis sėdėdavo prie žibalinės lempos ir iš glamžyto popieriaus siūdavo trumpus sijonėlius turtingoms mergaitėms, lankiusioms baleto pamokas. Tai buvo toks glamžytas popierius, ant kurio iš žvilgančio popieriaus ji klijuodavo gausybę blizgių žvaigždučių.

Kol vieną gražią dieną toji kunigaikštytė arba grafaitė Liubovė Nikitična paliko abi mergaites ir netikėtai išvyko į Tunisą, kaip pati tikino, ieškoti ten pradingusios giminaitės vardu Elizavetna Francovna. O dabar še tau, kad nori, kaip mane pavedė atmintis! Kurgi ką tik padėjau savo laikrodį? Šito niekaip negaliu atsiminti, o štai kažkokios Elizavetnos Francovnos, kurios

nė sykio nesu mačiusi, ir kurios gal jau prieš aštuoniasdešimt metų į Tunisą išvyko ieškoti mūsų Liubov Nikitična, vardą, būtent jį atsimenu kuo puikiausiai! Gal ir mano laikrodis pradingo Tunise?

❖

Valgomajame pas mus kabėjo kažkokio itin brangaus *chudožniko* (dailininko) paveikslas paauksuotais rėmais: jame buvo pavaizduotas labai gražus vaikinas šviesiais garbanotais plaukais, tiesa, panašesnis į išpaikintą merginą nei vaikiną: šis tas tarp vaikino ir merginos. Jo veidą neitin atmenu, bet puikiai prisimenu, kad jis dėvėjo siuvinėtus marškinėlius pūstomis rankovėmis. Po kaklu pritvirtintas raiščiu kabėjo didelis geltonas gobtuvas. Vis dėlto gal tai buvo mergina, nes buvo matyti trys, vienas ant kito lipantys sijonai, iš vienos pusės kilstelėti vėjo. Viršutinis kaip Van Gogo darbuose buvo ryškiai geltonos spalvos, po juo – baltas ir nėriniuotas, o po šiuo kojas dengė, atrodo, dar vienas sijonas – šviesiai žydros dangiškos spalvos. Štai toks buvo paveikslas, atrodytų kuklus, bet iš tikrųjų ne toks jau ir kuklus. Tai buvo natūralaus dydžio portretas. Ir ši mergina, kuri buvo nepaprastai panaši į vaikiną, stovėjo pačiame lauko vidury, apsupta žalumos ir baltų avelių. Viršuje tyliai plaukė keli lengvučiai debesėliai, o tolumoje dunksojo miško juosta.

Pamenu, kaip Chaja svarstė, kad toks grožis netinka ganykloms, o veikiau rūmams, o aš pastebėjau, kad trečiasis sijonas ir dangus buvo visai tos pačios dangaus žydrynės spalvos, sakytum, tas drabužis būtų dangaus dalis. O štai Fania netikėtai pasipiktinusi pratrūko:

– Nutilkite abi. Kokias čia nesąmones paistote? Visų pirma, šis paveikslas yra visiška apgaulė, dangstanti sugedusią moralę.

Fania maždaug taip kalbėjo, nors tiksliai ir nebegaliu prisiminti, apskritai niekas negalėdavo tiksliai pakartoti Fanios žodžių. Gal ir tu pats dar pameni, kaip kalbėdavo Fania?

Šiaip ar taip, tokio jos protrūkio niekaip negaliu pamiršti, prieš akis stovi ir jos veidas tą akimirką. Anuomet ji buvo, dabar jau tiksliai negaliu pasakyti, šešiolikos ar penkiolikos. Viską taip gerai prisimenu būtent todėl, kad jai nebuvo būdinga taip staiga imti ir pratrūkti: Fania nė sykio nebuvo pakėlusi balso, nė sykio, net ir kai ją kas įžeisdavo ar įskaudindavo. Tik užsisklęsdavo savyje. Apskritai nuolat turėdavai spėlioti, ką iš tiesų ji jaučia ar kas jai nepatinka. Ir štai taip staiga – pamenu net kad tai buvo šabo ar kažkokios šventės, gal Sukoto, pabaiga. O gal Šavuoto? Staiga pratrūkusi Fania šitaip mums papriekaištavo – ką ten man, visuomet buvau tik mažoji kvailutė, bet

Chajai! Mūsų vyriausiajai seseriai! Charizmatinei jaunimo organizacijos vadovei, kuria žavėjosi visa gimnazija!

Tavo mama, tarsi maištaudama, niekino dailės kūrinį, nuo neatmenamų laikų kabėjusį mūsų valgomajame. Plūdo jį, esą tai tik nevykusi tikrovės kopija! Akių dūmimas! Visų pirma, tikrame gyvenime piemenys vilki skarmalais, o ne karališkais drabužiais, be to, jų veidas nuo šalčio ir alkio susitraukęs, o ne tokios angeliškos išraiškos. Jų plaukai sulipę, utėlėti ir blusuoti, ir jau tikrai nepamatysi tokių auksinių garbanėlių. Taip vengti kančios yra taip pat nepadoru kaip ją suteikti, o šis paveikslas gyvenimą pavertęs tarsi kokiu šveicarišku saldainiu.

Galbūt tavo mama užsirūstino ant šio paveikslo todėl, kad *chudožnikas* jį nutapė taip, sakytum, pasaulyje būtų išnykusios visos nelaimės. Man atrodo, būtent tai ją ir įsiutino. Taip įsiplieskusi Fania atrodė nelaimingesnė, nei kas galėjo įsivaizduoti. Atsiprašau, kad apsiverkiau. Ji buvo mano sesuo ir mane labai mylėjo, bet ją suėdė skorpionai. Pakaks: jau baigiau. Atsiprašau. Kas kartą atsiminus tą saldųjį paveikslą, kas kartą regint meno kūrinį, kuriame pavaizduoti trys sijonėliai ir debesėliai, prieš akis stojasi skorpionai, ėdantys mano seserį, štai todėl ir nesutvardau ašarų.

26 skyrius

Įkandin vyresniosios sesers studijuoti į Prahą 1931 metais išvyko ir aštuoniolikmetė Fania, nes visi Lenkijos universitetai žydams buvo uždaryti. Prahoje mama studijavo istoriją ir filosofiją. Jos tėvai, Ita ir Hercas, kaip ir kiti Rovno žydai, tapo antisemitizmo bangos, nusiritusios per jų lenkų, ukrainiečių ir vokiečių kaimynus, liudytojais. Katalikų ir stačiatikių antisemitizmo, ukrainiečių niekšybių ir lenkų valdžios diskriminacijos aukomis. Net ir Rovną pasiekdavo tolimi naikinančios propagandos bei žydų persekiojimo hitlerinėje Vokietijoje atbalsiai.

Nukentėjo ir senelio verslas: dėl ketvirto dešimtmečio infliacijos beveik visos jo santaupos nuėjo perniek. Teta Sonia pasakojo:

– Papa man davė gausybę milijoninės ir trilijoninės vertės lenkiškų banknotų, su kuriais nieko kita neliko tik sienas klijuoti. Visos santaupos, kurias mums trims jis taupė mažiausiai dešimt metų, vos per kelis mėnesius nuėjo šuniui ant uodegos.

Taigi Chaja su Fania turėjo nutraukti mokslus Prahoje, nes tėvo pinigai išseko.

Paskubomis ir labai nenaudingai buvo parduotas malūnas, sodas ir namas Dubinskos gatvėje, vežimas, arkliai ir rogės. Taip 1933 metais kone be jokių santaupų Ita ir Hercas Musmanai atvyko į Palestiną. Netoli Kirjat Mockino jie išsinuomojo lūšną plonomis, toliumi išklotomis sienomis. Papai, visą gyvenimą dirbusiam malūne, pavyko susirasti padėjėjo darbą kepykloje. Vėliau, jau sulaukęs penkiasdešimties, jis nusipirko vežimą ir arklį ir duonai užsidirbdavo iš pradžių išvežiodamas duoną, o vėliau – statybines medžiagas Haifos įlankos apylinkėse. Pamenu papą, įdegusį, tamsiaodį, visuomet susimąsčiusį vyrą žydromis akimis, kuriose žaismingai plykčiodavo juoko kibirkštėlės, rankose – vadelės, sakytum, iš vežimo būtų buvę galima išvysti šį tą daugiau nei Karmelio kalnų juostą, naftos perdirbimo fabrikus ir tolumoje styrančius uosto bei gamyklų kaminus.

Nuo jaunystės papa buvo tikras proletaras. Netekęs vadovaujančio posto ir vėl ėmęsis fizinio darbo, jis tarytum sugrįžo į jaunystę. Papą užvaldė kažkoks amžinas linksmumas, sakytum, koks gyvenimo džiaugsmas su mažyte anarchistine kibirkštėle. Kaip ir Jehuda Leibas Klauzneris, tavo antrojo senelio Aleksandro tėvas, iš Lietuvos Olkienikų miestelio, senelis Naftalis Hercas Musmanas ne mažiau pamėgo vežėjo darbą, savo vienatvės ir ramybės ritmą, lydintį jį ilgoje kelionėje, arklio draugiją ir stiprų jo kvapą, arklidę ir šieną, grąžulus ir pašarą, vadeles ir kamanas.

Kai tėvai išvyko į Palestiną, o seserys vis dar studijavo Prahoje, šešiolikmetė Sonia dar penkeriems metams pasiliko Rovne, kol lenkiškoje karo ligoninėje įgijo medicinos seselės diplomą. Likus dviem dienoms iki 1938-ųjų metų pabaigos, ji atplaukė į Haifos uostą, kur jos laukė tėvai, abi seserys ir šviežiai „iškeptas" Chajos vyras Cvi Šapira. Praėjus keleriems metams, Tel Avive Sonia ištelėjo už Rovno Jaunimo sionistinio judėjimo vadovo, rimto ir tvarkingo, aiškių pažiūrų žmogaus vardu Abraomas Gendelbergas. Arba tiesiog Buma.

1934 metais, nepraėjus nė metams po tėvų ir vyresnės sesers Chajos atvykimo, ketvertą metų aplenkusi Sonią į Palestiną atvyko Fania. Jos pažįstami pasakojo, kad Prahoje ji išgyvenusi nelaimingą meilę: deja, visų detalių nežinau.

Nuvykęs į Prahą, kelis vakarus iš eilės vaikštinėjau apleistomis, akmenimis grįstomis gatvelėmis netoli universiteto, mintyse piešdamas vaizdus ir kurdamas pasakojimus.

Maždaug po metų mama užsirašė į istorijos ir filosofijos studijas universitete ant Skopo kalno. Po keturiasdešimt aštuonerių metų, nėmaž neišmanydama, ką jaunystėje studijavo jos močiutė, mano dukra Fania Tel Avivo universitete taip pat pradėjo studijuoti istoriją ir filosofiją.

❖

Nežinau, ar Karolio universitete mama nutraukė studijas tik todėl, kad tėvams pritrūko pinigų, kiek palikti tą miestą ją pastūmėjo baisus antisemitizmas, kuris ketvirto dešimtmečio viduryje išsiliejo į Europos gatves prasiskverbdamas iki universitetų, o kiek – auklėjimas „Tarbut" gimnazijoje ir sionistinis jaunimo judėjimas? Ką mama tikėjosi čia rasti, ką rado ir ko ne? Kaip pasirodė Tel Avivas ir Jeruzalė žmogui, išaugusiam turtinguose namuose Rovne ir atvykusiam čia tiesiai iš gražuolės gotikinės Prahos? Kaip merginos, gimnazijoje išmokusios taisyklingą hebrajų kalbą, ausyse skambėjo vietinė hebrajų kalba? Ką jaunai mano mamai kalbėjo smėlio kalvos, soduose ūžiantys pompų motorai, uoliniai šlaitai, archeologinės išvykos, biblinių laikų griuvėsiai, II Šventyklos liekanos, dienraščio „Davar" antraštės, „Tnuvos" produktai, karšti dykumų vėjai, vienuolynų sienų supami bokštai, šaltas vanduo iš džiaros, kultūriniai vakarėliai, lydimi akordeono muzikos ir poezijos posmų, „Eged" ir „Dan" firmų vairuotojai trumpomis chaki spalvos kelnėmis, kraštą valdžiusių britų kalba, tamsūs sodai, mečečių minaretai, žvyrą tempiančių kupranugarių karavanai, žydų sargybos, saulės nugairinti kibucų pionieriai ir šalmuoti statybininkai? Ar jai pasirodė koktūs ar patrauklūs audringi naktiniai ginčai, ideologiniai nesutarimai, merginimas, šabo išvykos, politiniai kivirčai, slapti konspiraciniai susibūrimai, savanorių rinkimas žemės ūkio darbams, tamsiai mėlynos naktys, šakalų staugimas ir tolimas šūvių aidas?

Kai sulaukiau amžiaus, kada mama jau galėjo man papasakoti apie savo vaikystę, jaunystę ir pirmuosius metus Palestinoje, anuomet mintimis buvau toli nuo viso šito ir linkau į visai kitus dalykus. Jos pasakose, kurias sekdavo prieš miegą, buvo pilna milžinų, fėjų ir raganų; jose iškildavo valstiečio žmona ir malūnininko duktė, trumpam šmėkštelėdavo miškų glūdumoje stūksatys trobesiai. Pasakojant apie praeitį, gimtuosius namus, malūną ir kalytę Primą, retsykiais mamos balse pasigirsdavo kartėlis ir neviltis, kažkas sunkiai suvokiama, lyg sarkazmas, lyg kokia slapta pašaipa, šis tas itin sudėtinga, dviprasmiška ir keliančio nerimą.

Galbūt todėl ir nemėgau panašių jos kalbų ir vis prašydavau, kad verčiau papasakotų ką nors jau girdėto ir artimo: apie šešias užkerėtas vandentraukio Mato žmonas; apie mirusį vežėją, kuris ir po mirties – tai buvo prisikėlę jo griaučiai, apsiginklavę šarvais, su šalmu ir ugnį laidančiais pentinais – lakiojo pievomis ir miestais.

Neturiu nė menkiausio supratimo, kaip mama atvyko į Haifą, neišmanau apie pirmąsias jos valandas Tel Avive ar pirmus metus Jeruzalėje. Tikė-

jausi, kad bent mažumėlę tą prarają galėtų užpildyti tetos Sonios pasakojimas: kaip ir kodėl ji atvyko į Palestiną, ką tikėjosi čia rasti ir ką iš tiesų surado.

❖

– „Tarbut“ gimnazijoje mokėmės ne tik taisyklingai hebrajiškai skaityti, rašyti ir kalbėti (šiuos įgūdžius per gyvenimą jau spėjau sugadinti). Dar mokėmės Tanacho, Mišnos ir Viduramžių poezijos, kaip, beje, ir biologijos, polonistikos, tai yra lenkų literatūros ir istorijos, Renesanso meno ir Europos istorijos. Tiesa, „Tarbut“ gimnazijoje daugiausia dėmesio buvo skiriama pasakojimams, kad ana ten, už horizonto, upių ir miškų, esama šalies, į kurią netrukus visi būsime priversti vykti, nes mūsų, Rytų Europos žydų, laikas jau baigėsi. Kad tas laikas jau baigiasi, tėvai jautė geriau už mus: net ir turtingi kaip mūsų tėtis ar šeimos, Rovne atidariusios modernias gamyklas, vaistines, teisės ar inžinerijos įstaigas, net ir palaikę gerus santykius su valdžia ir vietos inteligentija, net ir tokie nujautė, kad atsidūrėme ant bedugnės krašto. Gyvenome tarp Stalino, Grabskio ir Pilsudskio. Žinojome, kad Stalinas svajoja išnaikinti visus žydus ir pasilikti geriausių, vieni kitus skundžiančių komjaunuolių žiedą. O ir pati Lenkija į žydus žiūrėjo neslėpdama pasibjaurėjimo, sakytum, būtų paragavusi pašvinkusios žuvies, kurios dabar nei nuryti, nei išvemti. Nebuvo palanku mus išvemti, nes tai prieštaravo Versalio sutarčiai, tautų teisėms, Vilsono ir Tautų lygai. Ketvirtą dešimtmetį lenkai dar nebuvo visiškai praradę gėdos. Kitų tautų akyse jie kaip įmanydami siekė pasirodyti nelyginant girtuoklis, mėginantis eiti tiesiai, kad šiukštu niekas nepastebėtų, jog jis svirduliuoja. Lenkai troško tapti teisėta tautų šeimos dalimi. Tik palindę po stalu jie žemino, spaudė ir erzindami mus ragino nešdintis į Palestiną, kad daugiau mūsų čia nematytų. Dėl to netgi šiek tiek rėmė sionistinį išsilavinimą ir hebrajiškas gimnazijas: kad taptume vieninga tauta, o kodėl gi ir ne, iškeliautume į Palestiną, ir taip jiems pavyktų mumis atsikratyti.

❖

Kiekvienuose žydų namuose apsigyveno baimė, apie kurią, tiesa, niekas garsiai nekalbėjo, bet tarsi nuodai kas valandą po lašelį jos ant mūsų nutikšdavo. Tai būta baisios baimės, kad galbūt ir iš tikrųjų esame nepakankamai švarūs, gal iš tiesų perdėm triukšmingi ir pasipūtę, pernelyg sukti ir sugebame tik pinigų vaikytis. Gal ir iš tikrųjų mums trūksta mandagumo. Visur tvyrojo didžiulė baimė kitų akyse pasirodyti blogai, dėl ko jie vėl turėtų pagrindo

ant mūsų siusti ir pridaryti mums blogų dalykų, apie kuriuos geriau nė negalvoti.

Kiekvienam žydų vaikui buvo kalama į galvą, kad su kitataučiais elgtųsi gražiai ir mandagiai, net jei šie būtų šiurkštūs ir girti, nes šiukštu negalima jų siutinti, nevalia su jais ginčytis ar leistis į derybas, užginta erzinti ar riesti prieš juos nosį. Vietoj to visuomet su jais kalbėti ramiai ir su šypsena, kad neturėtų pagrindo apkaltinti mūsų triukšmavimu, be to, kalbėti taisyklingai ir gražiai, kad neprikaišiotų, esą gadiname jų kalbą, nors ne mažiau vengti ir perdėm aukštos lenkų kalbos, kad neimtų kaltinti, esą per aukštai šokame, ir sergėk, Dieve, nepasakytų, kad mums ant sijonų pilna dėmių. Trumpai tariant – privalome iš kailio nertis bandydami sudaryti jiems gerą įspūdį, todėl kiekvienam vaikui griežtai draudžiama jį sugadinti, nes ir vienas vienintelis vaikėzas, gerai neišsitrinkęs galvos ir užsikrėtęs utėlėmis, gali sugadinti nuomonę apie ištisą žydų tautą. Jie ir taip mūsų nemėgsta, todėl nevalia suteikti dar vienos priežasties mūsų nekęsti.

Jūs, kurie jau čia gimėte, niekuomet nesuprasite, kaip ši migla pamažu apgaubia visus jausmus ir tarsi rūdys suėda žmogaus paveikslą. Taip ilgainiui nori nenori tampi išradingu liežuvautoju ir į katiną panašiu padlaižiu. Man labai nepatinka katinai. Ir šunys. Bet jei jau reikėtų pasirinkti, verčiau jau šuo. Šuo kaip gojas – beregint galima suprasti, ką jis galvoja ar jaučia. O štai žydas diasporoje – tikras katinas, žinoma, blogąja prasme, jei supranti, ką noriu pasakyti.

Tiesa, labiau už viską reikėjo vengti minios. Tos, besibūriuojančios tarp valdžių. Jei, tarkime, būtų nuversti lenkai ir valdžią užimtų komunistai, tvyrojo baimė, kad štai tuomet sukiltų ukrainiečių, baltarusių ir lenkų, o labiau į šiaurę – lietuvių bandos. Tai buvo ugnikalnis, iš kurio be paliovos veržėsi lava ir aplinkui tvyrojo dūmų kvapas. „Tamsoje galandami peiliai", sklido kalbos, bet nebuvo minima, kas tą daro, nes tai galėjo būti ir vieni, ir kiti. Minia. Pasirodo, ir čia, pas mus, esama žydų minios – ši yra tokia pati pabaisa.

Nebijojome tik vokiečių. Pamenu, kai trisdešimt ketvirtaisiais ar penktaisiais viena likau Rovne baigti medicinos seselės studijų, buvo šitaip kalbėjusių: „O kad čia ateitų Hitleris. Jis įvestų tvarką ir discipliną, ir visi žinotų savo vietą. Nesvarbu, ką ten Hitleris kalba. Svarbu, kad ten, Vokietijoje, jis įvedė tvarką, ir minia jo bijosi. Svarbu, kad prie Hitlerio nekyla riaušės ir nesiautėja anarchija." Anuomet dar buvo pabrėžiama, esą anarchija blogiausia, kas gali nutikti: žmones persekiojo košmaras, kad vieną dieną kunigai ims skambinti bažnyčios varpais, esą dėl žydų kaltės vėl liejasi Jėzaus kraujas. Pradėjus gausti varpams, valstiečiai išsigąs, nieko nelaukę griebsis kirvio ar šakių – taip viskas ir prasidės.

❖

Niekas nenumanė, kas iš tiesų mūsų laukia, bet jau ketvirtame dešimtmetyje kone visiems giliai širdyje tapo aišku, kad žydams nėra ateities nei prie Stalino, nei Lenkijoje, nei visoje Rytų Europoje, štai kodėl vis daugiau žmonių buvo pasiryžę traukti į Palestiną – žinoma, ne visi. Tam be galo priešinosi ortodoksai, bundistai, jidišistai, komunistai ir asimiliuoti žydai, spėję patikėti, esą jie didesni lenkai už Panderevskius ir Vojcechovskius, bet didžioji paprastų žmonių dalis Rovne jau ketvirtame dešimtmetyje pasirūpino, kad jų vaikai išmoktų hebrajų kalbą ir lankytų „Tarbut" gimnaziją. Turtingesni jau anuomet vaikus siuntė studijuoti į Haifos technioną, Tel Avivo gimnazijas ar žemės ūkio mokyklas, o mus iš Palestinos pasiekę gandai buvo išties viliojantys – jaunimas tik ir laukė, kada ateis jų eilė. Pas mus visi skaitė hebrajiškus laikraščius, dainavo Izraelio krašto dainas, ryte rijo Bialiką, Černikovskį, dalinosi į visą gausybę politinių partijų ir grupuočių, siuvosi uniformas ir vėliavas, o visi tautiniai simboliai kėlė didžiules aistras. Visa tai buvo nepaprastai panašu į tai, ką šiandien regime palestiniečių tarpe, tik be kraujo. Šiandien tokia žydų tautinė dvasia yra tik atgyvena.

Aišku, žinojome ir apie Palestinoje atvykėlių laukiančius sunkumus: buvome girdėję apie ten tvyrantį karštį, apie didžiulius dykumos plotus, o kitur telkšančias neišbrendamas pelkes, žinojome, kad ten trūksta darbo, o kaimuose pilna nuskurdusių arabų. Tiesa, iš klasėje kabėjusio didžiulio žemėlapio buvo matyti, kad tų arabų ne tiek jau ir daug – visoje Palestinoje gal pusė milijono, tikrai mažiau nei milijonas, todėl nekilo baimė, kad keliems milijonams žydų galėtų pritrūkti vietos, o tuos arabus galbūt apskritai kas prieš mus kursto kaip, beje, ir paprastą Lenkijos liaudį. Atrodė, vieni juokai jiems bus paaiškinti ir juos įtikinti, kad su mūsų pagalba jie tik ekonomiškai suklestėtų, pagerėtų jų medicinos bei kultūros padėtis ir apskritai. Buvome įsitikinę, kad jau labai greitai, gal po keleto metelių, Palestinoje žydai taps dauguma. Štai taip visam pasauliui tapsime pavyzdžiu, kaip derėtų elgtis su mažumomis. Patys tiek persekioti su arabų mažuma neabejotinai elgsimės teisingai ir kilniai, dosniai dalindamiesi savo tėvyne – viską teisingai atseikėsime ir nieku gyvu nepaversime jų katinais. Visus buvo užliūliavęs gražus sapnas.

❖

Visuose vaikų darželiuose ir „Tarbut" gimnazijų klasėse kabėjo didžiulis Hercelio portretas, Izraelio žemėlapis nuo Dano iki Beer Ševos, kuriame buvo

sužymėtos pionerių gyvenvietės; stovėjo skardinė su Tautos fondui surinktomis aukomis ir gausybė paveikslėlių, kuriuose buvo vaizduojami plušantys naujakuriai, gausiai prirašyta poezijos ištraukų ir šūkių. Pas mus Rovne net du kartus lankėsi Bialikas ir Šaulis Černikovskis, taip pat ir Ašeris Barašas, bent jau man taip atrodo, o gal tai buvo ir kitas rašytojas. Kas mėnesį pas mus užsukdavo ir sionistinio judėjimo vadovai – Zalmanas Rubašovas, Jakovas Zerubavelis, Zeevas Žabotinskis.

Juos sveikindami organizuodavome iškilmingas eitynes: apsiginklavę popieriniais žibintais, plakatais, ant rankovių pasirišę kaspinus ir lūpose aidinčiomis dainomis. Net Lenkijos prezidentas pasirodydavo gatvėje pagarbiai jų sutikti. Štai taip kartkartėmis ir mes galėdavome pasijusti vieninga tauta, o ne kokie raupsuotieji. Gal tau ir sunku tai suprasti, bet anuomet lenkai tiesiog svaigo dėl savo lenkiškumo, ukrainiečiai – dėl savo tautiškumo, kaip, beje, ir vokiečiai su čekais, net slovakai, lietuviai ir latviai, o štai mums visame tame karnavale nebeliko vietos – mes jiems nepriklausėme, todėl buvome nepageidajami. Tad nenuostabu, kad ir mes, kaip ir visi, troškome būti tauta. O kokia mums dar liko išeitis?

Tiesa, nebuvome auklėjami ir šovinizmo dvasia. „Tarbut" puoselėjo humanistinę, pažangią, demokratinę, meninę ir mokslinę dvasią. Vaikinų ir merginų teisės buvo vienodos. Buvome mokomi gerbti kitas tautas, nes kiekvienas žmogus yra sukurtas „pagal Dievo paveikslą", net ir tas, kuris apie tai yra pamiršęs.

Jau nuo mažų dienų mintimis gyvenome Izraelio žemėje, žinojome, kur yra įsikūrusi viena ar kita gyvenvietė, kas auginama Beer Tuvijos laukuose, kiek gyventojų yra Zichron Jakove, kas nutiesė Tiverijos–Comeach kelią ir kada buvo pasiekta Gilbojos kalno viršūnė. Žinojome net ir tai, kas ten valgoma ir kaip rengiamasi.

O gal veikiau tarėmės žinantys, nes visos teisybės nežinojo nė patys mokytojai, todėl net ir norėdami atskleisti neigiamas gyvenimo Palestinoje puses negalėjo to padaryti, nes ir jie neturėjo išsamaus paveikslo. Visi sugrįžę iš Palestinos: delegatai, instruktoriai, vadovai ar šiaip turistai, mums piešdavo kvapą gniaužiančius vaizdus. O jei kas papasakodavo ir nelabai gražių dalykų, tokio tiesiog nenorėjome klausyti. Tokį paprasčiausiai nutildydavome ir baisiai niekindavome.

❖

Mūsų gimnazijos direktorius buvo žavus ir nepaprastai įspūdingas vyras, puikus ir supratingas pedagogas, turėjęs poeto širdį. Jo vardas buvo Reisas,

daktaras Reisas, Isacharas Reisas. Atvykęs pas mus iš Galicijos, jis netruko tapti jaunimo stabu. Visos merginos slapta jį buvo įsimylėjusios, netgi sesuo Chaja, gimnazijoje garsėjusi kaip didelė aktyvistė ir vadovė, ir Fania, tavo mama, kurią daktaras Reisas mistiniu būdu sugebėjo paveikti ir atsargiai stumtelėti į literatūros ir meno pasaulį. Jis buvo toks gražus ir vyriškas, kiek panašus į Valentiną ar Navarą iš kino filmo, kupinas nuoširdžios šilumos ir supratimo, beveik nepykdavęs, o jei kada ir supykdavo, niekuomet nekviesdavo mokinio į savo kabinetą atsiprašyti.

Juo žavėjosi visas miestas. Man regis, visos mokinių mamos naktimis jį sapnuodavo, o dukros dienomis tirpte tirpdavo vos jį išvydusios. Vaikinai ne mažiau nei merginos stengėsi visaip juo sekti. Kalbėdavo kaip jis. Kosėdavo kaip jis. Kaip ir jis, vidury sakinio nutildavo ir priėję prie lango akimirką ten susimąstę pastovėdavo. Mokytojas Reisas galėjo tapti tikru moterų viliokiu, bet nieko panašaus nebuvo: kiek man žinoma, jis buvo vedęs, tiesa, ne itin laimingai, moterį, kuri nebuvo verta nė mažojo jo pirštelio, bet vis tiek jis buvo tikra šeimos galva. Šis žmogus galėjo iškilti iki vadovų, nes turėjo savybių, dėl kurių žmonės buvo pasiryžę sekti juo per ugnį ir vandenį ir galvą dėl jo paguldyti, kad tik šis juos įvertinęs nusišypsotų, o vėliau dar ir pagirtų. Mokytojo mintimis pradėjo mąstyti visi. Jo humoras tapo visų humoro pagrindu. Isacharas Reisas tikėjo, kad tik Izraelio žemėje žydai gali išsigydyti psichikos ligas ir sau bei visam pasauliui įrodyti, kad ir jie turi gausybę gerų savybių.

Gimnazijoje buvo ir daugiau nuostabių mokytojų: Menachemas Gelehrteris mus mokė Biblijos taip, tarsi pats būtų buvęs Elos slėnyje, Anatote ar Gazos filistinų šventykloje. Dar jis mokė hebrajų ir pasaulinės literatūros. Pamenu, kaip sykį klasėje žerdamas vieną pavyzdį po kito, mums įrodinėjo, kad Bialikas niekuo nenusileidžia Mickevičiui. Menachemas Gelehrteris kas savaitę mus veždavosi į ekskursiją po Palestiną – čia po Galilėją, čia po Judėjos gyvenvietes, čia po Jericho slėnį, čia po Tel Avivo gatveles. Būdavo, prineša žemėlapių, paveikslėlių, laikraščių iškarpų, poezijos ir prozos fragmentų, citatų iš Biblijos, geografijos, istorijos ir archeologijos, todėl po panašios kelionės iš tiesų pajusdavai lyg ir kokį malonų nuovargį, sakytum, iš tikrųjų būtum ten pabuvojęs. Ne tik mintimis, bet ir savo kojomis ten vaikščiojai, kepinant negailestingai saulei ir siautėjant dulkėms, klaidžiojai tarp citrinmedžių ir vynuogynų, kaktusų ir po visą slėnį išsibarsčiusių naujakurių palapinių. Taip Izraelio žemėje teko lankytis jau kur kas anksčiau, nei iš tikrųjų čia atvykau.

27 skyrius

Rovne mama turėjo širdies draugą, jautrų ir gilų vaikiną vardu Tarlas arba Tarlo. Mūsų gimtajame miestelyje buvo nedidelė studentų sionistų grupelė, kuriai priklausė tavo mama, Tarlas, sesuo Chaja, Esterka ben Meir, Fania Vaisman, dar, atrodo, Fania Zonder, Lilija Kališ, vėliau pasivadinusi Lėja Bar Samcha, ir kiti. Jam vadovavo Chaja, kol nebuvo išvykus mokytis į Prahą. Būdavo, sėdi ir kuria planus, kaip įsitvirtinti Izraelio žemėje, kaip pakelti jos meninio ir kultūrinio gyvenimo lygį, kaip net ir ten gyvenant palaikyti ryšius su Rovnu. Kai merginos paliko Rovną – viena išvyko mokytis į Prahą, kita – į Palestiną, Tarlas pradėjo merginti mane. Kas vakarą laukdavo manęs prie lenkų karinės ligoninės durų. Anuomet vilkėdavau žalia suknele ir balta skarele. Vaikščiodavom dviese Gegužės 3-iosios, Topoliovos, vėliau pervadintos Pilsudskio, gatvėmis, po rūmų parką, Gravno miškelį, kartkartėmis nusigaudavome net iki Uštos upės, klaidžiodavome po senamiestį, pilies teritoriją, kur stovėjo didžiulė sinagoga ir katalikų bažnyčia. Tarp mūsų nieko niekuomet neįvyko – tik pokalbiai. Gal du ar tris kartus buvome susitvėrę už rankų. Kodėl? Man sunku tau būtų paaiškinti, nes jūs vis tiek nieko nesuprasite, o gal tik pasijuoksite iš mūsų: anuomet galiojo ypač griežtos kuklumo taisyklės. Gyvenome užspausti gėdos ir nerimo kalno.

Tarlas savo pažiūromis buvo tikras revoliucionierius, bet netrukdavo nurausti: netyčia išsprūdus žodžiams ‚moterys“, „maitinti krūtimi“, „sijonas“ ar netgi „kojos“, jį akimirksniu išmušdavo raudonis iki pat ausų, sakytum, į galvą būtų subėgęs visas kraujas. Tuomet jis puldavo atsiprašinėti ir netgi mažumėlę mikčioti. Su manimi jis be perstojo galėdavo šnekučiuotis apie technologiją ir mokslą – ar žmonijai jos atnešusios palaimą, ar prakeiksmą? O gal ir vieną, ir kitą? Su aistriu užsidegimu kalbėdavo apie ateitį: jam atrodė, kad jau netrukus išnyks ir skurdas, ir skriaudos, ir ligos, ir netgi mirtis. Tarlas laikėsi komunistinių pažiūrų, bet jam tai neką tepadėjo, nes kai keturiasdešimt pirmaisiais į valdžią atėjo Stalinas, Tarlas buvo suimtas ir netrukus dingo.

Iš visų Rovno žydų beveik nė vieno neliko gyvo – išsigelbėjo tik tie, kurie laiku suskubo į Palestiną arba pabėgo į Ameriką, na, ir tie, kuriems nežinia kaip pavyko prasmukti pro bolševikų valdžios peilius. Visus kitus iššudė arba vokiečiai, arba išskerdė Stalinas. Ne, tikrai nenorėčiau ten dar kartą apsilankyti: ir kam? Kad ir vėl pasiilgčiau Izraelio žemės, kuri, beje, taip pat neegzistuoja, o gal ir apskritai ji buvo tik jaunuoliškose svajose? Kad apniktų liūdesys? Kad taip nutiktų, nereikia nė iš Veselio gatvės paju-

dėti, netgi iš namų išeiti. Štai kasdien atsisėdusi čia, savo fotelyje, kelioms valandoms nugrimzdu į liūdesį. Arba stebeiliju pro langą ir liūdžiu. Ne dėl to, kas buvo ir jau neliko, o veikiau dėl to, ko niekuomet nebuvo. Juk išties nebėra ko gailėtis Tarlo – praėjo daugiau nei septyniasdešimt metų. Jo ir taip nebebūtų gyvųjų tarpe – jei ne Stalinas, būtų pražuvęs arba susprogęs kare, o jei ne kare, būtų pakirtęs vėžys ar cukraligė. Ne! Raudu tik dėl to, ko niekuomet nebuvo. Dėl gražių vaizdų, kuriuos turėjome vaizduotėje ir kurie seniai jau išsitrynė.

❖

Trieste patekau į rumunų prekybos laivą „Konstanca". Nors ir neišpažinau religijos, pamenu, kad nepanorau valgyti kiaulienos – ne dėl Dievo, kuris juk pats ir sukūrė kiaulę, nėmaž ja nesibjaurėdamas. Kai skerdžiamas paršelis žviegia ir maldauja kankinamo vaiko balsu, Dievas mato ir girdi kiekvieną jo kvyktelėjimą, ir gaili jo ne mažiau nei žmonių. Mažytį paršelį užjaučia ne mažiau nei visus tuos rabinus ir teisuolius, uoliai vykdančius visus jo priesakus ir ištikimai tarnaujančius jam visą gyvenimą.

Anaiptol ne dėl Dievo, bet kažkodėl pakeliui į Izraelio žemę nepanorau šlamšti keptos kiaulienos, lašinių ir kiaulienos dešrelių. Visą kelią maitinausi vien balta duona, kuri pasirodė tokia skani ir skalsi. Naktimis tekdavo miegoti trečios klasės denyje, vadinamajame dormitoriume, šalia vienos graikės su dukryte, kuriai buvo ne daugiau kaip šešios savaitės. Kas vakarą mudvi supdavome jos kūdikį, įsuktą antklodėje nelyginant hamake, kad šis nurimtų ir užmigtų. Nepratarėme viena kitai nė žodelio, nes nekalbėjome jokia bendra kalba, bet galbūt todėl su šia moterimis išsiskyrėme viena kitai jausdamos didžiulę meilę.

Pamenu, net trumpam į galvą buvo dingtelėjusi mintis, kodėl apskritai turėčiau vykti į Izraelį? Nejau vien tam, kad gyvenčiau tarp žydų? Štai ši graikė, kuri gal apskritai nežino, kas tie žydai, man pasirodė artimesnė už visą žydų tautą! Akimirką visa žydų tauta stojo man prieš akis kaip žvilgsniu neaprėpiama, prakaitu apsipylusi masė, bandanti mane įvilioti į savo vandenis, kur savo sultimis galėtų visiškai mane sunaikinti. Pamenu mintyse savęs paklausiau: „Sonia, ar tu iš tiesų to nori?" Įdomiausia tai, kad Rovne manęs niekuomet nebuvo apėmusi panaši baimė, esą mane suvirškins mano tautos sultys. Tiesa, ir čia ji nepasikartojo. Tik akimirką laive, kai man ant kelių užsnūdo graikės kūdikis, o aš per suknelę jaučiau, tarsi ji būtų kūnas iš mano kūno, nepaisant to, kad ji nebuvo žydė, nepaisant net Antiocho Epifano, nepaisant net ir tos nelabai gražios dainos „Maoz Cur", apie kurios fašistinius

žodžius geriau nė negalvoti. Galbūt ir nederėtų tvirtinti, kad jie nacistiniai, bet, šiaip ar taip, tai iš tiesų negražūs žodžiai[47].

❖

Ankstų rytą – galiu pasakyti net tikslią dieną ir valandą – buvo likusios vos trys dienos iki trisdešimt aštuntųjų pabaigos, trečiadienį, gruodžio dvidešimt aštuntąją, pasibaigus Chanukos šventei – tai buvo labai giedra diena, beveik be debesų – šeštą ryte šiltai apsirengiau megztiniu ir striuke, užlipau ant denio ir pažvelgiau į tolį, kur driekėsi apvalių debesų juosta. Taip stebeilijau gerą valandą, bet pavyko išvysti tik kelias žuvėdras. Staiga beveik akimirksniu iš už debesų išlindo žiemos saulė, ir pro debesų šydą pradėjo ryškėti Tel Avivo miestas: viena po kitos driekėsi baltų kvadratinių namų eilės, visiškai nepanašių nei į kaimo, nei į miesto namus nei Lenkijoje, nei Ukrainoje, nėmaž neprimenančių nei Rovno, nei Varšuvos, nei Triesto namų. Tiesa, jie atrodė visai kaip paveiksluose, kurie kabėjo beveik visose „Tarbut" klasėse nuo vaikų darželio iki gimnazijos, ar Menachemo Gelehrterio rodytose nuotraukose. Nors mane apėmė nuostaba, bet kartu viskas atrodė jau seniai pažįstama. Negalėčiau apsakyti mane akimirksniu užliejusio džiaugsmo. Staiga panūdau šaukti ir uždainuoti: „Tai mano! Tai viskas mano! Tai iš tiesų viskas mano!" Keista, bet iki tol gyvenime nei mūsų namuose, nei mūsų sode, nei malūne nebuvau patyrusi tokio stipraus nuosavybės jausmo, jei supranti, apie ką kalbu. Niekuomet gyvenime – nei prieš tą rytą, nei vėliau neteko išgyventi panašaus džiaugsmo: štai pagaliau čia bus mano namai, čia galėsiu užtraukti užuolaidas, pamiršti kaimynus ir elgtis kaip užsimaniusi. Čia nebebūsiu perdėm mandagi, nereiks dėl ko nors gėdytis nei rūpintis, ką apie mus pagalvos kaimiečiai ar ką pasakys kunigai, kaip pažiūrės inteligentija, nebeteks iš kailio nertis stengiantis gojams padaryti gerą įspūdį. Net kai įsigijome pirmą savo butą Holone ar ir šitą Veselio gatvėje, taip aiškiai nepatyriau, kaip gera būti šeimininku savo namuose. Tai buvo jausmas, užvaldęs mane maždaug septintą valandą ryte, kai prieš akis iškilo miestas, kuriame anksčiau niekuomet nesu buvusi ir į kurį nė karto nebuvau įkėlusi kojos, kai tolumoje boluodami pasirodė namai, kurių niekuomet anksčiau neteko matyti! Tau gal sunku tai suprasti? Gal net atrodo kiek juokinga? Ar net kvaila? Ne?

Vienuoliktą ryto su lagaminais sulipome į motorinę valtį, kurioje sėdėjo ne žydų kilmės jūreivis, o augalotas ir plaukuotas ukrainietis, apsipylęs

[47] Dainoje „Maoz Cur" piktinamasi graikais, kurie naikino Izraelio žemę, kai ši buvo valdoma helenizuotų Seleukidų (vert. past.).

prakaitu ir mažumėlę išsigandęs. Tiesa, kai jam ukrainietiškai padėkojau ir jau norėjau į rankas įbrukti monetą, jis netikėtai nusikvatojo ir mano nuostabai prabilo taisyklinga hebrajų kalba: „Vaikeli, ką tu? Nereikia. Gal verčiau mane pabučiuotum?“

❖

Pasitaikė maloni, kiek vėsoka diena. Pirmiausia pamenu nepaprastai malonų kvapą, šiek tiek nuodingą, stiprų verdamos dervos kvapą, kai staiga pro tirštus naftos skleidžiamus dūmus – atrodo, ten buvo asfaltuojama kažkokia aikštė ar krantinė – pasirodė besišypsantis mamos veidas, o už jos apsiašarojęs tėtis ir sesuo Chaja su vyru Cvi, kurio dar nė sykio nebuvau mačiusi, bet vos išvydusi, pamenu, pagalvojau: „Kaip jai pasisekė su vaikinu! Ir gražus, ir geras, ir linksmas!“ Kai galiausiai iki soties su visais išsiglėbesčiavau ir išsibučiavau, pastebėjau ir seserį Fanią, tavo mamą. Nuo visų ji laikėsi kiek atokiai, toliau nuo degančių statinių. Fania vilkėjo ilgu sijonu ir žydru vilnoniu megztiniu. Ji ramiai laukė savo eilės, kada galės su manimi pasisveikinti ir išsibučiuoti.

Išsyk pastebėjau, kad Chaja čia žydėte žydi: jausminga, sveikai įraudusiais skruostais, linksma, atkakli, o štai Fania, supratau, čia ne itin gerai jautėsi. Ji man pasirodė dar labiau išblyškusi ir tylesnė nei anksčiau. Manęs sutikti ji atvyko net iš Jeruzalės, atsiprašė Arie, savo vyro, tavo tėvo, vardu, kad jam nepavyko ištrūkti iš darbo, ir nieko nelaukusi pakvietė mane į Jeruzalę.

Tik po penkiolikos minučių ar pusvalandžio supratau, jog negerai, kad ji tiek laiko stovi ant kojų. Anksčiau, nei Fania pati ar kas nors iš šeimos man pasakė, pati pastebėjau, kad jai ypač sunku, nes jos pilve augo kūdikis, kitaip tariant, tu. Atrodo, tai buvo trečiasis nėštumo mėnuo. Fanios skruostai man pasirodė įdubę, lūpos išblyškusios ir kiek apsiniaukusi kakta. Tiesa, jos grožis nebuvo išblėsęs, netgi atvirkščiai, ją gaubė tarsi koks pilkšvas paslaptingas šydas, kurio ji nenusiėmė iki savo dienų pabaigos.

Iš mūsų trijų Chaja darė didžiausią įspūdį, atrodė ryškiausia, tikra širdžių ėdikė, bet geriau įsižiūrėjus, buvo galima pastebėti, kad gražiausia mūsų yra Fania. Aš? Manęs beveik niekas nepastebėdavo. Kaip buvau, taip ir likau tik mažoji kvailutė. Man regis, mūsų mamai labiausiai patiko Chaja ir ji labiausiai ja didžiavosi, o štai papa sunkiai galėjo nuslėpti, kad jo širdis linksta prie Fanios. Aš nebuvau didžiausias pasiekimas nei mamos, nei tėčio, gal tik senelio Efraimo akyse, bet vis tiek visus be galo mylėjau. Nei pavydėjau, nei pykau. Galbūt tas, kuris yra mažiausiai mylimas, jei tik nėra užvaldytas pykčio ir pavydo, sugeba dalinti daugiausia meilės? Ne? Nesu visiškai tikra

tuo, ką dabar kalbu. Galbūt tai tik pasakaitė, kurią seku sau prieš miegą. Galbūt kiekvienas sau prieš miegą seka pasaką, kad būtų ne taip baisu. Tavo mama mane apkabino ir tarė: „Sonia, kaip nuostabu, kad atvykai. Kaip puiku, kad mes ir vėl visi drauge. Čia turime vienas kitą palaikyti, o ypač padėti tėvams."

Chajos ir Cvi butas buvo maždaug penkiolika minučių kelio nuo uosto, o stipruolis Cvi tempė beveik visą mano bagažą. Pakeliui darbininkai statė didžiulį pastatą – tai buvo mokytojų seminarija, kuri ir šiandien tebestovi Ben Jehudos gatvėje, tuojau prieš sankirtą su Nordau gatve. Iš pirmo žvilgsnio visi šie darbininkai man pasirodė panašūs į čigonus ar turkus, bet Chaja paaiškino, kad tai tik įdegę žydai. Niekuomet anksčiau neteko matyti tokių žydų, nebent nuotraukose. Mano akys pritvinko ašarų – šie darbininkai pasirodė tokie stiprūs ir linksmi, o tarp jų pastebėjau ir du ar tris ne vyresnius nei dvylikos metų vaikus. Jiems ant nugarų kabėjo tarsi medinės kopėčios, ant kurių buvo sukrauta stirta sunkių blokų. Tai išvydusi pratrūkau verkti – iš džiaugsmo, iš gailesčio ir iš skausmo. Man sunku tą paaiškinti.

Ben Jehudos gatvėje, netoli Žabotinskio gatvės, Chajos ir Cvi butelyje, mūsų jau laukė kaimynė ir jai globoti paliktas mažasis Jigalis. Berniukui tebuvo vos pusė metukų. Jis atrodė judrus ir linksmas vaikas, visai kaip jo tėvas. Nusiploviau rankas, pakėliau Jigalį ant rankų ir apkabinau, taip švelniai švelniai, ir man pradingo bet koks noras verkti. Tiesa, nebejutau ir per kraštus besiliejančio džiaugsmo kaip laive, tik sunkiai paaiškinamą tikrumą, atsklidusį kažkur iš sielos gelmių, tarsi iš paties šulinio dugno, kad yra labai gerai, jos mes visi esame čia, o ne name Dubinskos gatvėje. Netikėtai pradėjau gailėtis, kad anas žmogus, tas augalotas ir prakaitu apsipylęs jūreivis, taip ir nesulaukė iš manęs bučinio, kurio šitaip prašė. Kaip visa tai susiję, ir šiandien negaliu suprasti, bet tą akimirką taip jaučiausi.

Vakare Cvi su Fania išsivedė mane aprodyti Tel Avivo. Vaikštinėjome Alenbio gatve ir Rotšildo alėja, nes anuomet Ben Jehudos gatvė dar nevisiškai priklausė Tel Avivui – šiaurinė jos dalis buvo šis tas panašaus į šiandieninį Or Jehudą. Pamenu, kaip tą vakarą man viskas atrodė švaru ir gražu: gatvių suoliukai ir žibintai, ir visi hebrajiškai išrašyti ženklai. Sakytum, visas Tel Avivas būtų buvęs tik didžiulė ir nepaprastai graži paroda „Tarbut" gimnazijos kieme.

Tai buvo trisdešimt aštuntųjų gruodžio pabaiga. Nuo to karto nė sykio nebuvau išvykusi iš Izraelio, nebent mintimis. Niekur ir nebeišvyksiu. Ir tai ne todėl, kad Izraelio žemė tokia nuostabi, o veikiau todėl, kad šiandien visos turistinės išvykos tėra viena didžiulė kvailystė: vienintelė kelionė, iš kurios negrįžtame tuščiomis, yra vidinė sielos kelionė. Sieloje nėra nei ribų,

nei muito mokesčių – galima nusigauti net iki tolimiausių žvaigždžių. Arba vietovių, kurių nebėra, panorėjęs gali aplankyti iš mūsų tarpo pasitraukusius žmones. Netgi pabuvoti tokiose vietovėse, kurių niekuomet ir nebuvo, ir galbūt negalėjo būti, kur paprasčiausiai gerai jautiesi. Ar bent jau – ne blogai. O tu? Gal jau iškepti kiaušinienės? Su pomidorų griežinėliais, sūriu ir riekele duonos? O gal su avokadu? Ne? Ir vėl kažkur skubi? Gal bent išgertum dar vieną puodelį arbatos?

❖

Universitete ant Skopo kalno, o gal kokiame mažame kambarėlyje Kerem Avrahame, Geulos gatvėje arba Achavoje, kur anuomet skurdūs studentai ir studentės kambarėlyje glausdavosi po du ar net po tris, Fania Musman sutiko Jehudą Arie Klauznerį. Tai atsitiko trisdešimt penktaisiais ar šeštaisiais metais. Anuomet su dviem draugėmis iš Rovno, taip pat studentėmis – Esterka Vainer ir Fania Vaisman – mama gyveno nuomojamame kambaryje Sofonijo gatvėje numeris 42. Jai išties nestigo gerbėjų. Ir kaip pasakojo Esterka Vainer, pasitaikydavo ir mažesnių, ir rimtesnių romanų.

O štai tėtis, kaip buvo pasakojama, ypač mėgo moterų draugiją: daug kalbėdavo, be perstojo juokaudavo, traukdavo kitų dėmesį, o kartkartėmis gal net keldavo juoką. „Vaikščiojanti enciklopedija“ – štai taip jį vadindavo studentai. Jei kam prireikdavo ką sužinoti, o neretai net jei ir neprireikdavo, jis visuomet mielai pasidalindavo žiniomis, tarkime, kas yra Suomijos prezidentas, kaip sanskrito kalba yra „bokštas“, kur Mišnoje yra kalbama apie naftą.

Patinkančioms studentėms tėtis padėdavo rašyti rašto darbus, vakarais vedžiodavo jas po Mea Šearim užkampius arba Sanhedrijos gatveles, vaišindavo limonadu, dalyvaudavo ekskursijose po šventąsias vietas ar archeologiniuose kasinėjimuose, nepaprastai mėgo intelektualius pokalbius ir vakarinius pasivaikščiojimus, su aistriu užsidegimu skaitydavo Mickevičiaus arba Černikovskio eiles. Tiesa, atrodo, tėčio santykiai su merginomis nenueidavo toliau filosofinių pokalbių ir vakarinių pasivaikščiojimų: regis, merginos jį traukė tik intelektualiai. Galbūt todėl ir jam taip nesisekė meilėje, kaip ir kitiems to meto vaikinams.

Nežinau, kada ir kaip mano tėvai suartėjo, nežinau nė to, ar man atėjus į šį pasaulį, juos vis dar jungė meilė. Susituokė jie 1938 metų pradžioje ant rabinato stogo Jafos gatvėje – jis juodu kostiumu baltomis nedidelėmis juostelėmis, pasirišęs kaklaraištį ir balta nosinaite kišenėje; o ji balta ilga suknele, pabrėžusia jos tamsią odą ir gražius juodus plaukus. Iš studentiško

kambarėlio, kurį dalinosi su draugėmis, Fania su savo menku kraičiu persikėlė į Arie kambarį ponų Zarchių bute Amoso gatvėje.

Po kelių mėnesių, kai marna dar buvo nėščia, abu persikėlė į priešais stovintį namą, kur įsikūrė dviejų nedidelių kambarių bute pirmame aukšte. Ten gimė jų vienintelis sūnus. Kartkartėmis tėtis, kaip įprastai juokaudamas, užsimindavo, kad tai iš tiesų buvo metas, netinkamas gimti vaikams (tėtis neretai vartodavo žodžius „iš tiesų", kaip ir „šiaip ar taip", „iš tikrųjų", „žinoma", „geriausias", „vienas, du", „kita vertus" ir „gėda"). Galbūt sakydamas, kad pasaulis nebuvo vertas, kad jame gimtų vaikai, jis leido man suprasti, kad staiga ir neapgalvotai, visai netikėtai ir nelauktai, anksčiau nei jis spėjo pasiekti, ką planavęs, atsiradau aš. Mano gimimas jam viską sutrukdė atlikti laiku? O gal ir nieko neturėjo galvoje, gal tik taip, kaip įprasta, pabandė pašmaikštauti: ne sykį tėtis mėgindavo juokauti vien tam, kad tik išvaikytų grasinusią įsiviešpatauti tylą. Tyla tėčiui visuomet atrodė nukreipta prieš jį. Arba tai jo kaltė, kad ji taip ėmė ir netikėtai įsliūkino.

28 skyrius

Kuo penktame dešimtmetyje Jeruzalėje maitinosi neturtingi aškenaziai? Pas mus buvo valgoma juoda duona su svogūno skiltelėmis ir smulkintomis alyvuogėmis, o kartais – su ančiuvių užtepu. Dar kepta žuvis ir silkė iš kvepiančių statinių, pūpsančių pono Oisterio parduotuvės kamputyje. Kartais mėgavomės sardinėmis, kurios mumyse buvo laikomos tikru delikatesu. Kirtome cukinijas, moliūgus, virtus ir keptus baklažanus ir baklažanų salotas, aplietas alyvuogių aliejumi ir pagardintas česnako ir svogūno skiltelėmis.

Rytais valgėme juodą duoną su džemu, o kartais – su sūriu (kai 1969 metais iš kibuco pirmą kartą gyvenime atvykome į Paryžių, mano šeimininkai sužinojo, kad Izraelyje yra tik dvi sūrio rūšys: baltasis ir geltonasis). Rytais man buvo brukama lipni klijų skonio avižinė košė, o kai paskelbdavau maištą, ją pakeisdavo manų koše, apibarstyta tamsiais cinamono milteliais. Mama kas rytą gerdavo stiklinę arbatos su citrina, kurioje mirkydavo tamsius „Frumino" sausainius. Tėtis pusryčiams suvalgydavo juodos duonos riekę su geltonu lipniu marmeladu, pusę kietai virto kiaušinio, kelias alyvuoges ir kelias pomidoro, paprikos ir nulupto agurko skilteles, sušveisdavo „Tnuvos" jogurto, kuris buvo parduodamas storo stiklo stiklainiuose.

Tėtis paprastai keldavosi labai anksti, visa valanda anksčiau už mamą ir mane: pusę šešių ryte jau stovėdavo priešais vonios veidrodį, šepetėliu,

perteptu snieguota puta, tepliodavo skruostus ir tyliai niūniuodamas patriotines daineles skusdavosi. Nusiskutęs virtuvėje vienas išgerdavo stiklinę arbatos ir akimis permesdavo laikraštį. Kai būdavo apelsinų sezonas, kas rytą nedideliu rankiniu spaustuvu išspausdavo apelsinų sulčių ir abiems su mama atnešdavo į lovą. Apelsinų sezonas yra žiema, o anuomet buvo paplitęs įsitikinimas, kad vėsią dieną gerdamas šaltą gėrimą neišvengsi peršalimo, todėl prieš spausdamas sultis mano pedantiškasis tėtis uždegdavo primusą, užkaisdavo puodą su vandeniu, ir prieš vandeniui užverdant, įdėdavo į jį dvi stiklines su sultimis ir atsargiai jas pamaišydavo, kad ir prie stiklinės sienelių, ir jos viduryje skystis vienodai įšiltų. Taip nusiskutęs, įsispraudęs į savo pigųjį kostiumą, pasirišęs kaklaraištį ir prijuostę tėtis žadindavo mamą (kambaryje su knygomis) ir mane (kamaraitėje koridoriaus gale), abiems tiesdamas po stiklinę pašildytų sulčių. Kol nenoromis rydavau šį drungną skystį, sakytum, piliulę, tėtis, pasirišęs prijuostę, stovėdavo šalia ir laukdavo, kol jam atiduosiu tuščią stiklinę. Kol kaudavausi su bjauriuoju gėralu, tėtis nerdavosi iš kailio bandydamas ką nors išmintinga pasakyti: įsivyravus tylai, visuomet jautėsi už tai atsakingas. Štai kodėl lūkuriuodamas bandydavo juokauti su manimi:

– Gerk, sūnau, karčiąsias sultis, niekur tavęs neskubinu.

Arba:

– Kasdien gerdamas sultis, išaugsi drąsus karys.

Arba netgi taip:

– Su kiekvienu gurkšneliu stiprėja kūnas ir siela.

O ne tokiais poetiniais rytais:

– Apelsinai yra mūsų krašto pasididžiavimas! Šiandien visame pasaulyje yra prekiaujama Jafos apelsinais! Štai kodėl pavadinimas *Jafa* yra panašus į *jafet*, kuris veikiausiai kilęs nuo žodžio *jofi*, kas reiškia *gražu*. Tai labai senas žodis, veikiausiai kilęs nuo asirų kalbos žodžio *faja*, kuris arabų kalba yra *wafi*, o amharų, man regis, *tavafa*. O dabar, mano gražusis jaunuoli, – kukliai šypsodavosi tėtis, didžiuodamasis į galvą šovusiu žodžių žaismu, – dabar, gražusis jaunuoli, gražiai baik gerti sultis, išspaustas iš Jafos apelsinų, ir pasistenk grąžinti stiklinę į virtuvę.

Panašūs sąmojai ir žodžių žaismai, kuriuos tėtis vadino kalambūrais, visą gyvenimą jam žadino kažkokį keistą džiaugsmą: jam atrodė, kad panaši išmintis gali išsklaidyti liūdesį ir rūpesčius. Kai sykį mama paskelbė, kad vakar kaimynas, ponas Lembergas, sugrįžo iš ligoninės „Hadasa“ ant Skopo kalno dar prastesnės sveikatos nei prieš į ją patekdamas, be to, kalbama, kad jį užpuolusi sunki liga, tėtis tik giliai atsiduso ir suskubo mums paskelbti abejotiną ryšį tarp žodžių *enuš* „sunkus“ ar „nepagydomas“, *enoš*, „žmogus“ ir *noaš*, „beviltiškas“, pacituodamas Jeremijo knygą: „Širdis už viską vylingesnė

ir nepataisomai pasiligojusi (*enuš*). / Kas gali ją perprasti?“[48], šią dar papildydamas Psalmių knygos eilute: „Žmogaus (*enoš*) dienos panašios į žolę.“[49] Mama niekaip negalėjo suprasti, kaip bet koks reiškinys, netgi kaimyno pono Lembergo liga, gali taip lengvai pažadinti vaikišką norą postringauti. Nejau jam iš tiesų atrodo, kad visas gyvenimas tėra vien pokštas ar viengungių vakarėlis, kupinas sąmojų? Išklausęs mamos pastabą tėtis akimirkai susimąstė, tada atsiprašė už savo nevykusį pokštą, teisindamasis, esą norėjęs tik gero, nes verkdami vis tiek ponui Lembergui nepadėsime, juolab kad jis dar nenumirė. Į tai mama jam atsakiusi:

– Net ir su geriausiais ketinimais, viską apverti aukštyn kojomis: arba putiesi, arba keliaklupsčiauji, bet ir vienu, ir kitu atveju stengiesi pasirodyti, koks esi išmintingas.

Ir abu perėjo prie rusų kalbos.

❖

Kai popiet grįždavau iš ponios Pninos vaikų darželio, mama su manimi susikaudavo: bandydama papirkti maldavimais ir pasakojimais apie princeses ir demonus viliodavo paragauti bent kąsnelį tąsiųjų moliūgų, gličiųjų cukinijų (arabiškai vadinamų *kusa*) ar kotletų iš melionų su duona ir truputėliu mėsos (duonos skonį buvo mėginama nuslopinti česnakais).

Kartais per ašaras ir baisius pykčius jie priversdavo mane valgyti špinatų kotletus, žalius špinatus ir įvairiausius burokėlių, raugintų ar marinuotų kopūstų, šviežių ar virtų morkų maltinius. Neretai manęs laukdavo iššūkis įveikti didžiulius kalnus kvietinės ar grikių košės, dantimis sumalti krūvas virtų kopūstų ir kitus varginančius užkandžius, tarkime, pupas, žirnius, pupeles ir lęšius. Vasarą tėtis paruošdavo lengvas pomidorų, agurkų, paprikų, svogūnų laiškų ir petražolių salotas, kurias pagardindavo alyvų aliejumi „Jichar“.

Retai, paprastai tik atėjus svečiams, į ryžius ar bulvių košę jie įmaišydavo mažytį gabalėlį paukštienos, papuošdavo ją petražolėmis, o aplinkui išsirikiuodavo ištisa virtų morkų ir cukinijų kariuomenė. Šio minininko laivagalyje tvirtai stovėdavo du rauginti agurkai. Kam pavykdavo visa tai sunaikinti, tas gaudavo paguodos prizą – iš miltelių pagaminto rausvo pudingo arba geltonos želė, kurios pavadinimas kilęs iš prancūzų kalbos žodžio *gelee*, o šis jau visai arti ir paties Žiulio Verno su jo paslaptinguoju povandeniniu

[48] Jer 17, 9 (vert. past.).

[49] Ps 103, 15 (vert. past.).

laivu „Nautilus“ bei laivo kapitonu Nemu, kuris nusivylęs žmonija pasislėpė vandenyno gelmių karalystėje, prie kurios, kaip man atrodė, ir aš netrukus prisijungsiu.

❖

Šabo ir švenčių progoms jau prieš kelias dienas mama pirkdavo karpį. Įkalinta vonioje, žuvis nenuilstamai plaukiodavo švytuodama pirmyn atgal, nuo sienelės prie sienelės, sakytum, ieškodama slapto išėjimo į jūrą. Man patikdavo ją maitinti duonos trupinėliais. Tėtis mane pamokė žuvį vadinti tik mums suprantamos slaptos kalbos žodžiu *nun*. Taip su Nunu tapome draugais: jau iš tolo pažinęs mano žingsnius, jis priplaukdavo prie vonios krašto su manimi pasisveikinti ir iš vandens iškišdavo savo žuvišką snukį. Tai man primindavo dalykus, apie kuriuos geriausia apskritai negalvoti.

Kartą ar du slapčia keldavausi naktį patikrinti, ar mano draugas kiaurą naktį miega šaltame vandenyje, kas man atrodė mažumėlę keista, nors ir neprieštarauja gamtos dėsniams. O gal vos užgesus šviesoms, Nuno darbo diena baigiasi, ir pliaukštelėjęs uodega jis išlenda iš vonios ir pilvu nušliaužia iki skalbinių krepšio, kur susisupęs į šiltus rankšluoščių ir flanelinių užvalkalų patalus kuo ramiausiai iki ryto išmiega, o vos pradėjus brėkšti, tylutėliai sugrįžta į vonią, kur toliau eina seno jūreivio pareigas.

Sykį, kai namuose likau vienas, nuobodžiaujančio karpio gyvenimą nusprendžiau paįvairinti salomis, sąsmaukomis, rifais ir krantais, kuriuos atstojo į vonią sumesti virtuviniai rakandai. Kantriai ir užsispyręs lyg kapitonas Achavas samčiu ilgai gainiojau savąjį Mobį Diką, kuriam kaskart pavykdavo nuo manęs išsisukti, nes jis mikliai nardydavo po visas povandenines slėptuves, kurias pats ir įrengiau jūros dugne. Sugavęs Nuną liečiau jo šaltus ir aštrius žvynus, ir iš didelės baimės bei nuostabos mane netikėtai nukratė šiurpas. Be to, mane išgąsdino ir dar vienas siaubingas atradimas – iki šiol bet koks gyvas padaras, viščiukas, vaikas ar kačiukas, man atrodė minkštas ir šiltas ir tik miręs atvėsdavo, atšaldavo ir sukietėdavo. O štai karpis, regis, nepaisė gamtos dėsnių: nors buvo šaltas ir kietas, tačiau gyvas – šlapias, slidus, taukuotas, kremzlėtas ir žvynuotas judėjo ir raičiojosi mano rankose. Ši prieštara manyje netikėtai pažadino siaubingą nerimą, todėl paskubomis savo grobį paleidau, nusipurčiau rankas, tris kartus jas išmuilinau ir nusiploviau. Taip ir baigėsi mano gaudynės. Užuot vaikęsis Nuną, dar ilgai stebeilijau į pasaulį, atsispindintį apvaliose, nejudančiose žuvies akyse be vokų ir antakių.

Tokį mane ir aptiko tėtis, mama ir bausmė. Kai tėvai grįžo namo, įtykino į vonios kambarį taip, kad jų neišgirsčiau, ir rado mane suakmenėjusį

Budos poza ant klozeto dangčio – mažumėlę praverta burna, apmirusiu veidu, sustingusiomis akimis, kurios tarsi du stiklo gabalėliai stebeilijo į vieną tašką. Jie, žinoma, pastebėjo vonioje sumestus virtuvės rakandus. Gal šie buvo salynas, o gal povandeniniai Perl Harboro sprogstamieji įrenginiai.

– Jo Didenybė, – liūdnai pareiškė tėtis, – ir šį kartą bus priverstas atsakyti už savo poelgį. Labai apgailestauju.

❖

Šabo vakarienei į svečius atėjo senelis su močiute ir mamos draugė Lilenka su savo apvaliuoju vyru ponu Bar Simcha, kurio veidas buvo apžėlęs tankia, žila, kiek garbiniuota barzda, panašia į metalinę kempinę indams šveisti. Jo ausys buvo skirtingo dydžio ir atrodė tarsi šuns: viena pakelta, o kita nuleista (tyčia neteisingai tardavau jo pavardę, vadindamas jį Bar-pan-Simcha, kaip, beje, elgdavosi ir tėtis, kuris jam negirdint, du ar tris kartus pavadino jį ponu Bar-Bar-Chana).

Po vištienos sultinio su kukuliais, pagamintais iš macų miltų, mama patiekė negyvą mano draugo Nuno kūną – nuo galvos iki uodegos nėmaž nesuardytą, tik žiauriai supjaustytą į septynias lygias dalis, sudėliotas viena šalia kitos. Tai buvo panašu į pašarvotą mirusio karaliaus kūną, artilerijos vežimu vežamą į Panteoną. Karaliaus palaikai ilsėjosi gausiame kreminės spalvos padaže, baltose ryžių įkapėse, papuoštose virtomis slyvomis bei morkų griežinėliais ir apibarstytose petražolių lapeliais. Atmerkta atkakli Nuno akis, kurioje buvo sustingęs priekaištas ir paskutinis kančios šauksmas, priekaištingai žvelgė į savo žudikus. Kai akimis susitikau su gąsdinančiu jo žvilgsniu, šis pavadino mane „naciu, išdaviku, žudiku", todėl nudelbęs akis pradėjau kūkčioti, nors kaip įmanydamas stengiausi, kad niekas to nepastebėtų. Tiesa, Lilenka, artimiausia mamos draugė, tikra pedagogės siela krištoliniame lėlės kūne, išsyk pastebėjo mano ašaras ir puolė mane raminti. Pirmiausia palietė mano kaktą ir nusprendė:

– Ne, karščio neturi.

Tada paglostė mano ranką ir tarė:

– Bet vaiką krečia drebulys.

Vėliau Lilenka palinko prie manęs taip arti, kad jos kvėpavimas sumišo su manuoju, ir galiausiai pareiškė:

– Tai, atrodo, vidinis nerimas, su kūnu niekaip nesusijęs.

Ir su teisuolės įsitikinimu kreipėsi į tėvus, esą ji jau seniai jiems sakiusi, kad šis vaikas, kaip ir visi būsimi menininkai, yra lengvai pažeidžiamas,

sudėtingos prigimties, ir, regis, spėjo subręsti anksčiau nei kiti, todėl geriausia būtų palikti jį ramybėje.

Kiek susimąstęs ir pasvėręs visus „už" ir „prieš" galiausiai išpyškino tėtis:

– Taip, bet pirmiausia prašau suvalgyk žuvį. Kaip ir visi.

– Ne.

– Ne? Kodėl? Kas atsitiko? Nejau Jo Didenybė rengiasi atleisti iš darbo savo virėjus?

–Negaliu.

Ir štai čia stojo Bar Samchos eilė – degdamas aistra užglaistyti ginčą perdėtai saldžiu ir plonu balseliu jis ėmė mane įtikinėti:

– Gal vis dėlto paragautum bent gabalėlį? Vieną vienintelį, simboliškai? Už mamą, už tėtį, šabo garbei?

Tiesa, jo žmona, jautrioji Lilenka, puolė manęs ginti:

– Nėra jokio reikalo spausti vaiką! Galbūt tai vidinis stabdys!

Lėja Bar Samcha, arba Lilenka, Lilija Kališ[50], vaikystėje buvo nuolatinė viešnia mūsų namuose Jeruzalėje. Tai buvo neaukšta liūdno, blyškaus veido trapi moteris nusvirusiais pečiais. Ji ilgai dirbo mokytoja ir auklėtoja vidurinėje mokykloje ir parašė dvi naudingas knygas apie vaiko psichiką. Iš užpakalio Lilenka atrodė nelyginant smulkutė dvylikametė mergaitė. Jiedvi su mama, susėdusios ant pintų kėdučių, kurias neretai išsinešdavo iš namų ir pasistatydavo kieme, kiauras valandas šnekučiuodavosi. Jos ilgai apie kažką šnabždėdavosi arba sukišusios galvas į atverstą knygą ar dailės reprodukcijų albumą abi įsitverdavo jo ranka.

Lilenka beveik visuomet užsukdavo, kai tėtis būdavo darbe: man atrodo, tarp tėčio ir jos viešpatavo abipusė antipatija, dangstoma perdėtu mandagumu. Neretai tokia atsiranda tarp vyrų ir jų žmonų geriausių draugių. Netyčia užkluptos besišnabždančios viena kitai savo paslaptis, mama su Lilenka išsyk nutildavo. Tiesa, vos nutoldavau tiek, kad negalėčiau jų girdėti, abi ir vėl sugrįždavo prie savo pokalbio. Lilija Bar Samcha nusišypsodavo man savo liūdnąja šypsena, „supratinga, atlaidžia, jausminga", o mama pasiteiraudavo, ko man reikia, ir paprašydavo palikti jas dviese. Abi turėjo gausybę paslapčių.

Sykį Lilenka užsuko, kai tėvų nebuvo namie, ir ilgai stebeilydama į mane supratingu ir liūdnu žvilgsniu linkčiojo galvą, sakytum, sau pritardama, kol

[50] Dėl įvairių priežasčių kelias pavardes pakeičiau.

galiausiai pradėjo pokalbį. Esą ji iš tiesų nuo kūdikystės mane be galo mylinti ir nepaprastai manimi domisi. Anaiptol ne taip, kaip domisi suaugusieji, nuolat uždavinėjantys klausimus, ar gerai mokausi? Ar mėgstu žaisti futbolą? Ar vis dar renku pašto ženklus? Kuo norėčiau būti užaugęs? Ir panašių nesąmonių. Ne! Ją dominančios mano mintys! Mano svajonės! Mano vidinis gyvenimas! Nes jai atrodau toks nepaprastas vaikas, toks originalus! Bundanti menininko siela! Lilija prisipažino neapsakomai trokštanti kada kitą kartą – ne dabar – pasikalbėti su slapčiausia ir giliausia mano jaunos asmenybės dalimi (buvau maždaug dešimties), tarkime, apie ką aš mąstau, kai lieku visiškai vienas? Kas dedasi mano vaizduotės užkaboriuose? Kas mane iš tiesų džiugina ir kas liūdina? Kas įkvepia? Kas gąsdina? Kas manyje sukelia pasibjaurėjimą? Kokie vaizdai mane traukia? Ar esu girdėjęs apie Janušą Korčaką? Ar jau esu skaitęs knygą „Burtininkas Jotamas"? Ar jau slapčia galvoju apie gražiąją lytį? Lilija be galo trokštanti tapti, kaip čia pasakius, žmogumi, kuriuo galėčiau pasitikėti ir kuriam galėčiau patikėti visas savo paslaptis. Žmogumi, į kurį galėčiau bet kada kreiptis. Nepaisant net mūsų amžiaus skirtumo ir taip toliau.

Buvau mandagus vaikas. Į pirmąjį klausimą, apie ką galvoju, regis, atsakiau mandagiai:

– Apie įvairius dalykus.

Į klausimų virtinę, kas įkvepia, kas atstumia:

– Nieko ypatinga.

O į pasiūlymą draugauti atsakiau švelniai ir atsargiai:

– Ačiū, teta Lilija. Labai malonu iš jūsų pusės.

– Jei kada pajusi poreikį išsipasakoti apie tai, apie ką nenorėtum kalbėti su tėvais, juk neimsi abejoti? Ar ateisi pas mane? Ar man papasakosi? O aš, žinoma, išsaugosiu tavo paslaptį. Galėsime vienas kitam patarti.

– Ačiū.

– Apie dalykus, apie kuriuos neturi su kuo pasikalbėti. Apie mintis, dėl kurių galbūt jautiesi mažumėlę vienišas.

– Ačiū. Iš tiesų dėkoju. Gal norėtumėte stiklinės vandens? Netrukus ir mama turėtų sugrįžti. Ji čia pat, Hainemano vaistinėje. O gal norėtumėte pavartyti laikraštį, teta Lilija? Gal ventiliatorių įjungti?

29 skyrius

Po dvidešimties metų, 1971-ųjų liepos 28 dieną, praėjus vos kelioms savaitėms po mano knygos „Iki mirties" pasirodymo, iš mamos draugės, anuomet

maždaug šešiasdešimties metų amžiaus moters, gavau laišką: „Jaučiuosi elgusis su tavimi netinkamai nuo tada, kai mirė tavo tėvas, tegu bus palaimintas jo atminimas. Mane yra apėmęs baisus sielvartas, todėl nė neišmanau, ką daryti. Užsidariau tarp keturių sienų (mūsų butas nedidelis... neturiu jėgų ką nors pakeisti) ir bijau išeiti – tiesiogine šio žodžio prasme. Perskaičiusi tavo kūrinį „Vėlyva meilė" supratau, jog pagrindinis jo veikėjas turi kelis man artimus bruožus – jis man pasirodė toks pažįstamas ir toks artimas. Klausiausi radijo pjesės „Iki mirties", o per televiziją žiūrėjau interviu su tavimi, kurio metu skaitei šio kūrinio ištraukas. Tai buvo išties nuostabu – staiga išvysti tave televizoriaus ekrane, savo kambario kampe. Vis svarsčiau, kas galėjo šį pasakojimą įkvėpti, nes pats jis atrodo gana neįprastas. Man sunku įsivaizduoti, kas dėjosi tavo sieloje, kai aprašinėjai visus šiuos baisumus. Tai mane gąsdina. Tau pavyko sukurti stiprių žydų paveikslus, anaiptol ne aukų... Jie man paliko didžiulį įspūdį. Įstrigo ir vandens, pamažėle graužiančio geležį, įvaizdis. Ir Jeruzalės paveikslas, anaiptol ne tikroviškas, bet ir ne tolima siekiamybė. Tai tik troškimas ir ilgesys kažko, ko Visatoje nebėra, o gal ir niekuomet nebuvo. O mirtis tavo pasakojimo puslapiuose pasirodė tokia, kokia dar niekuomet nebuvo šovusi į galvą. O juk dar taip neseniai taip neapsakomai jos troškau... Dabar kaip niekuomet anksčiau prisimenu tavo mamos žodžius – ji numatė, kad ateityje mane ištiksianti krizė. Aš gi tik gyriausi, esą galiu įveikti visas silpnybes, nes širdyje esu stipri. Dabar viduje jaučiu, kad nebeįstengsiu ilgiau ištverti... Keista, ilgai svajojau, kada galėsiu sugrįžti į Izraelį, o kai ši svajonė buvo įgyvendinta, atrodo, gyvenu čia nelyginant baisiame sapne. Tik nekreipk dėmesio į mano žodžius. Tiesiog išsprūdo. Nieko man neatsakyk. Kai mačiau tave paskutinį kartą besikalbantį su tėvu, abu apimtus jaudulio, nepastebėjau, kad esi toks liūdnas žmogus... Mano namiškiai jums siunčia linkėjimus. Aš jau greitai tapsiu močiute! Su meile ir palankumu, Lilija (Lėja)."

Kitame laiške, kurį gavau 1979-ųjų rugpjūčio penktą, Lilenka man rašė: „...gal dabar tai atidėkime, galbūt vis tiek kada nors susitiksime, štai tuomet ir pasakysiu, apie ką tavo žodžiai priverčia mane galvoti. Ką tu turi galvoje savo knygoje „Užrašai apie save patį" sakydamas, kad mama nusižudžiusi „iš begalinio nusivylimo ir ilgesio. Nieko nebuvo taip, kaip tikėtasi"? Tu, žinoma, man atleisk, bet man teko gydyti tavo velionio tėvo žaizdas, tavąsias ir netgi – savo pačios! Tu nė neįsivaizduoji, kaip man trūko ir tebetrūksta Fanios, ypač pastaruoju metu. Likau visiškai viena savo mažame ir siaurame

pasaulėlyje. Be galo jos ilgiuosi. Ir dar vienos mūsų bendros draugės Stefos, 1963 metais šį pasaulį palikusios baisiose kančiose ir skausme... Ji buvo vaikų gydytoja. Jos gyvenimas buvo vieno paskui kitą sekusių nusivylimų virtinė, ir tai dėl pernelyg didelio pasitikėjimo vyrais. Stefa tiesiog nenorėjo suprasti, ką sugeba kai kurie vyrai (prašau, nepriimk to asmeniškai). Ketvirtame dešimtmetyje visos trys buvome labai artimos viena kitai. Aš – paskutinis mohikanas: nebeliko nei draugų, nei draugių. Juk ir aš pati net du kartus – 71-aisiais ir 73-aisiais – bandžiau nusižudyti. Nepavyko. Daugiau nė nebandysiu... Dar neišmušė valanda pasikalbėti apie dalykus, susijusius su tavo tėvais... Praėjo daug metų... Nebesugebu parašyti visko, ką norėčiau. O juk anksčiau man geriausiai ir sekėsi būtent rašyti. Galbūt netrukus pasimatysime – nors iki to laiko daug kas gali pasikeisti... Ir žinok, kad ir tavo mama, ir aš, ir kitos merginos, priklausiosius Rovno grupelei „Šomer hacair", smulkiąją buržuaziją laikėme didžiausia blogybe. Visos užaugome tokiose šeimose. Tavo mama niekuomet nebuvo kairioji... Gal tik atsidūrusi Klauznerių šeimoje dėjosi, esą ir ji kaip jie: dėdė Josefas skaitydavo visus Izraelio laikraščius, bet tik, gink Dieve, ne „Davar"[51]. Radikaliausias buvo jo brolis Becalelis Elicedekas, ypač skrupulingas žmogus, kurio žmona pradėjo rūpintis profesoriumi, kai šis tapo našliu. Iš visų mylėjau tik senelį Aleksandrą, tegu ilsisi jo siela ramybėje..."

Ir dar vienas laiškas, rašytas 1980-ųjų rugsėjo dvidešimt aštuntąją: „... tavo mama užaugo sugriuvusioje šeimoje, todėl ir pati sugriovė jūsų šeimą. Tiesa, tai ne jos kaltė... pamenu, kaip sykį, 1963-aisiais, lankeisi pas mus... Ir aš tau pažadėjau, kad kada nors parašysiu apie tavo mamą... Bet labai jau sunku šį pažadą tesėti... Dabar man sunku net laišką parašyti... tau turbūt sunku įsivaizduoti, kaip neapsakomai tavo mama troško tapti meno ir kūrybos žmogumi – nuo pat vaikystės. O kad dabar tave pamatytų! Perskaitytų tavo knygas. Ir kodėl tai nebeįmanoma? Gal pokalbyje akis į akį turėsiu daugiau drąsos ir papasakosiu apie tai, ko nedrįstu parašyti laiške. Su meile, tavo Lilija."

❖

Prieš mirtį (1970 m.) tėtis suspėjo perskaityti mano pirmąsias tris knygas, bet, atrodo, neliko itin jomis sužavėtas. Mama, žinoma, nespėjo jų pamatyti, išskyrus kelis mokyklinius rašinėlius ir vaikiškus eilėraštukus, rašytus su viltimi, kad ir mane aplankys mūzos, apie kurias ji mėgo man pasakoti (tėtis

[51] „Davar" – socialistinės pakraipos laikraštis (vert. past.).

mūzomis netikėjo, panašiai kaip visą gyvenimą kratėsi fėjų, raganų, stebukladarių, naktinių nykštukų, įvairių šventųjų, teisuolių, intuicijos, stebuklų ir vaiduoklių. Jis vadino save „laisvamaniu", tikėjo loginiu mąstymu ir sunkiu dvasiniu triūsu).

Jei mama būtų perskaičiusi rinkinio „Iki mirties" apsakymus, nejau ir jai jie būtų sukėlę panašias mintis, kokias sukėlė jos draugei Lilijai Kališ: „troškimas ir ilgesys to, ko nebėra, o gal ir apskritai nebuvo"? Sunku pasakyti: virš šių Rovno mergaičių iš „gerų šeimų" buvo amžiams išsiskleidęs svajingo liūdesio, gožiamų jausmų ir romantinių išgyvenimų šydas, sakytum, jų gyvenimas vis dar tęstųsi ten, tarp gimnazijos sienų, o jų jausmų paletėje būtų tik du atspalviai – nuopolis ir pergalė. Tiesa, kartkartėmis prieš šiuos du atspalvius mamos širdyje sukildavo maištas.

Šis tas iš ketvirto dešimtmečio gimnazijos valgiaraščio, galbūt romantikos kibirkštis, nuo ankstyvos jaunystės giliai prasiskverbusi į mamos ir jos draugių širdis, toks tirštas rusiško ar lenkiško jausmingumo rūkas, šis tas tarp Šopeno ir Mickevičiaus, jaunojo Verterio kančių ir Bairono, ūkanota, didybės pakylėta kančių, svajingumo ir vienatvės zona – visos šios „troškimo ir ilgesio" žaltvykslės mamą viliojo ir gundė tol, kol ji galiausiai pasidavė ir 1952 metais pasitraukė iš gyvenimo. Jai tebuvo trisdešimt aštuoneri, o man – dvylika su puse.

❖

Pirmosiomis savaitėmis ir mėnesiais po mamos mirties man nė akimirkai netoptelėjo į galvą, kiek daug ji kentėjo. Užsikimšau ausis, kad negirdėčiau net ir po mirties tebeklajojančio jos šauksmo, nuolat tvyrojusio namuose. Nejaučiau nė kruopelytės užuojautos. Nei ilgesio. Nei jokio liūdesio: buvau taip baisiai supykęs ir įsižeidęs, kad neliko vietos jokiems kitiems jausmams. Jei netyčia už akių užkliūdavo mamos languota prijuostė, dar kelias savaites po jos mirties kabėjusi ant vinies kitoje virtuvės durų pusėje, mane apimdavo pyktis, sakytum, nuo šios niekuo dėtos prikyštės man ant žaizdos būtų birusi druska. Higienos priemonės, pudrinė, plaukų šepetys ant žalios lentynos vonios kambaryje žeidė mane taip, tarsi būtų tyčia ten pamesti, kad tik iš manęs pasityčiotų. Mamos knygų kampelis. Vieniši bateliai. Jos kvapas, pasiekiantis mane, vos atverdavau spintos duris mamos pusėje. Visa man keldavo bejėgišką įtūžį. Sakytum, jos megztinis, nežinia kaip prasibrovęs į mano drabužių stirtą, būtų šypsojęsis man kreiva ir negailestinga šypsena.

Pykau ant jos, kam išėjo nė neatsisveikinusi, neapkabinusi ir nieko nepaaiškinusi: juk nėmaž nepažįstamam žmogui, laiškanešiui ar gatvės

prekiautojui, mama visuomet pasiūlydavo stiklinę vandens, nusišypsodavo, atsiprašydavo ir būtinai apdovanodavo bent dviem trim maloniais žodžiais. Kiek pamenu, vaikystėje ji nė akimirkai manęs nepalikdavo vieno parduotuvėje, svetimame kieme ar parke. Tai kaip dabar galėjo taip pasielgti? Pykau ir dėl tėčio, kurį žmona šitaip sugėdino, pasielgė su juo taip, tarsi šis būtų buvęs tuščia vieta, ką galima išvysti nebent kino komedijose – štai taip netikėtai ėmė ir staiga pradingo, ir nebėra, lyg būtų pabėgusi su kitu vyru. Jei aš pradingdavau vos dviem ar trim valandoms, išsyk puldavo man priekaištauti ar bausti. Mūsų namuose buvo įsigaliojusi griežta taisyklė: kas išeidavo, turėdavo pranešti kur, kiek laiko bus išėjęs ir kada grįš. Arba sutartoje vietoje – po gėlių vaza – palikti raštelį.

Kiekvienas mūsų.

Štai taip pakilti ir šiurkščiai nutraukus sakinį visus palikti? Juk pati primygtinai reikalaudavo elgtis padoriai, mandagiai, kad nieko neužgautume ar nesupykdintume, gerbtume artimą ir būtume jam dėmesingi! Ir kaip ji galėjo?

Nekenčiau jos.

Tiesa, po kelių savaičių pyktis atslūgo, o kai šis pasitraukė, atrodo, netekau švininio sluoksnio, pirmomis dienomis saugojusio mane nuo patirto šoko ir skausmo. Mano siela liko apnuoginta.

Liovęsis nekęsti mamos, ėmiau nekęsti savęs.

Širdyje vis dar neatsirado nė mažyčio kampelio, kuriame būčiau galėjęs sutalpinti mamos paskutinių dienų kančias, vienatvę, nuolat augantį dusulį ir begalinę neviltį. Vis dar gyvenau savo, o ne jos skausmu. Tiesa, nustojau ant jos pykęs, o vietoj to – pradėjau kaltinti save. O jei tik būčiau buvęs geresnis ir labiau atsidavęs sūnus, jei ant grindų nebūčiau mėtęs drabužių, nebūčiau jai įkyrėjęs, laiku noriai ir nelaukęs grasinimų ruošęs pamokas, kas vakarą išnešęs šiukšles, nebūčiau jos liūdinęs, triukšmavęs, gesinęs šviesą, nebūčiau grįžęs suplėšytais marškiniais ar virtuvėje sukinėjęsis nešvariais batais... Kad būčiau bent mažumėlę daugiau dėmesio kreipęs į jos migreną. Ar bent labiau paisęs jos norų – nebūčiau buvęs toks paliegęs ir išblyškęs, būčiau viską valgęs, ką ji paruošdavo ir man patiekdavo, nebūčiau kėlęs jai didelių rūpesčių, daugiau bendravęs, o ne užsisklendęs savyje, būčiau ne koks išstypėlis, o įdegęs atletas – toks, kokį ji norėjo mane matyti!

O gal atvirkščiai? Gal būtų buvę geriau, jei būčiau paliegęs, ligotas, pririštas prie neįgaliųjų vežimėlio, jei būčiau sirgęs tuberkulioze ar net nuo

gimimo būčiau buvęs neregys. Gal jos gerumas ir kilni prigimtis nebūtų leidusi palikti likimo valiai vaiko, ir taip jau likimo nuskriausto. O kad būčiau buvęs neįgalus, kad laiku būčiau pakliuvęs po automobilio ratais, ir man būtų amputuotos abi kojos, galbūt mama būtų manęs pasigailėjusi? Būtų pasilikusi, kad galėtų manimi pasirūpinti?

Jei mama štai taip netikėtai ėmė mane ir paliko, tai neabejotinai yra ženklas, kad ji manęs nemylėjo. Kai iš tiesų myli – taip ji pati man yra kalbėjusi – atleidi viską, išskyrus neištikimybę. Nepaisai spaudimo, atleidi dėl pamestos kepurės ar lėkštėje paliktų moliūgų.

Pamesti, vadinasi, išduoti. Mama išdavė mus abu: mane ir tėtį. Aš niekuomet jos nebūčiau palikęs, nors ji sirgo migrena, nors, kaip dabar supratau, ji niekuomet mūsų nemylėjo, niekuomet, nė už ką jos nebūčiau palikęs, nors ištisomis valandomis tylėdavo, ilgam užsidarydavo tamsiame kambaryje ir būdavo amžinai paniurusi. Pasitaikydavo, kad supykdavau, kartais gal net dieną ar dvi su ja nekalbėdavau, bet man niekuomet nešovė į galvą mintis amžinai ją palikti. Niekuomet nebūčiau taip pasielgęs.

Visos motinos myli savo vaikus: taip gamtos surėdyta. Net ir katė. Ar ožka. Net nusikaltėlių ir žmogžudžių motinos. Net ir nacių motinos. Net ir tų, kuriems iš burnos teka seilės. Net ir pabaisų motinos. Pasirodo, vieno manęs neįmanoma mylėti, nes tik nuo manęs vieno mama paspruko. Tai liudija, kad manęs paprasčiausiai nėra už ką mylėti. Aš nesu vertas meilės. Esu kažkoks ne toks. Galbūt manyje yra šis tas baisaus, atstumiančio, siaubingo – tai atgraso labiau nei įgimti trūkumai, protinis atsilikimas ar beprotystė. Esu kažkoks nepataisomas ir baisus, kad net mano geraširdė ir jautri mama, rodžiusi širdį paukšteliui, gatvės ar šiaip pasiklydusiam šuneliui, net ir ji nebeįstengė ilgiau manęs pakęsti, todėl buvo priversta sprukti nuo manęs kiek įmanoma toliau. Yra tokia arabų patarlė *Kol kird biejin imo – ržizel*, kas reikštų „kiekviena beždžionė motinos akyse yra mieliausias elniukas“. Tik ne aš.

O kad ir aš būčiau toks pat mielas, kokie savo motinoms atrodo mieli vaikai, net ir patys bjauriausi ir patys negeriausi, net ir sunkaus būdo ir agresyvūs, kuriuos išmeta iš mokyklos, net ir Bianka Šor, virtuviniu peiliu nudobusi savo senelį, net ir tas išsigimėlis Janas, sergantis dramblialige, vidury gatvės atsisegantis klyną ir merginoms rodantis, ką ten turi... O kad būčiau buvęs geras, kad būčiau elgęsis taip, kaip mama tūkstančius kartų manęs prašė, o aš, nevidonas, užsispyriau ir neklausiau... O kad tąsyk, baigiantis Pesacho vakarienei, nebūčiau sudaužęs ano mėlynojo dubens, mamos paveldėto iš

senelės... O kad kas rytą būčiau kruopščiai valęsis dantis – ir viršutinius, ir apatinius, ir šoninius, ir burnos gelmėse. O kad nebūčiau iš jos piniginės pavogęs pusės liros ir dar įžūliai spyriojęsis, esą tai ne aš... O kad būčiau raudonavęs, kai mane aplankydavo nepadorios mintys ir niekuomet nė akimirkai nebūčiau leidęs rankai prasibrauti į pižamos kelnes...

O kad būčiau buvęs kaip visi, kad būčiau bent šio to vertas... Kad ir aš turėčiau mamą.

Praėjus metams ar dvejiems, kai išvykęs iš namų apsigyvenau Chuldos kibuce kaip „vaikas iš šalies", kartkartėmis mane užplūsdavo mintys ir apie mamą. Artėjant vakarui, po pamokų, darbo ir dušo, kai visi kibuco vaikai, nusiprausę, švarūs ir apsitaisę vakaro drabužiais, traukdavo pas tėvus, kad bent mažumėlę su jais pabūtų, tik aš vienas keistuolis, pasilikęs tarp tuščių namelių patraukdavau į laikraščių skaityklą, įrengtą įžemintame priestate, tuojau už drabužių sandėlio, kur ir prisėsdavau ant medinio suolelio.

Nedegdamas šviesos prasėdėdavau ten pusvalandį ar net valandą, o man prieš akis vaizdas po vaizdo plaukdavo paskutinės mamos gyvenimo dienos. Anomis dienomis bandžiau nuspėti tai, apie ką mumyse nė sykio nebuvo kalbama: nei mano su mama, nei mano su tėčiu, nei, atrodo, jųdviejų tarpusavyje. Kas sykį skaitant Agnono apsakymo „Jėgų žydėjimas" eilutes, man prieš akis iškyla paskutinieji mamos gyvenimo metai.

Pačiame jėgų žydėjime mirė mano mama. Trisdešimt ir vieni jai buvo, kai ji mirė. Jos gyvenimas buvo trumpas ir nelaimingas. Ištisas dienas praleisdavo namuose, iš kurių niekur neišeidavo. Nei draugai, nei kaimynai neateidavo jos aplankyti, o mano tėvas nieko nekviesdavo ir ateinančiųjų nelaimino. Mūsų liūdni namai sustingo tyloje, jų durys svetimiems nesiverdavo. Mama gulėdavo lovoje ir beveik nekalbėdavo... O kaip man patiko jos balsas. Neretai darinėdavau duris, kad tik ji paklaustų, kas atėjo. Kartais palikusi savo gultą sėsdavo prie lango.

(Šias eilutes perrašiau iš nedidelės knygelės iš serijos „Mažoji biblioteka", išleistos leidyklos „Šoken". Pirmame jos puslapyje Šmuelis Josefas Agnonas mamai su tėčiu yra parašęs dedikaciją. Po tėčio mirties kartu su visa jo biblioteka paveldėjau ir šią nedidelę knygelę.)

Kai aptikau „Jėgų žydėjimą" (anuomet buvau gal kiek vyresnis nei penkiolikos), sulyginau save su Tirce. Savo knygoje „Pradedame pasakojimą" rašiau apie Tircę, šiek tiek, netiesiogiai, užsimindamas ir apie berniuką, koks buvau paskutiniaisiais mamos gyvenimo metais:

...Tircės ir mamos santykiai yra kultiniai santykiai. Pasakojimo pradžioje ji sakralizuoja jos įvaizdį, sėdėjimą prie lango, jos baltus drabužius... Mistinė paslaptis, gaubianti tylų ir negrįžtamą motinos išėjimą, Tircės sieloje sukėlė stiprų sukrėtimą, galiausiai nulėmusį jos likimą: po motinos mirties ji siekia susilieti su jos įvaizdžiu, visiškai paneigdama save. Kultu paremtas ryšys neleidžia tikrų santykių, o gal kaip tik artumo stoka jau nuo pat pradžių verčia Tircę santykius su motina paremti kultu. Motina yra pasinėrusi į savo ligą, liūdesį ir ilgesį ir nė nebando ieškoti būdų suartėti su Tirce, atrodo, jos nedomina nė tai, kad ši apskritai yra, ji niekaip nereaguoja į mergaitės pastangas atkreipti į save dėmesį... Tircės balsas – kone vienintelis jos girdimas, išskyrus „gausybę kartų" varstomų durų girgždesį (namuose, kurių „durys svetimiesiems nesiverdavo"). Tai vaikiškas ir juokingas balselis: motinai pamažu nykstant, dukra linksminasi... Apsakymo pradžioje Tircė pasirodo kaip apleista mergaitė: tėvas visą dėmesį nukreipęs į motiną, ši gi pasinėrusi į savo meilę ir atleidimo ritualus, o artimieji ir draugai Tircės apskritai nepastebi.

Mama mirė trisdešimt aštuonerių. Kai rašau šias eilutes, ji buvo jaunesnė už mano vyriausią dukterį ir kiek vyresnė už jauniausiąją. Praėjus dešimčiai ar dvidešimčiai metų po „Tarbut" gimnazijos baigimo, ant mamos, Lilenkos Kališ ir dar kelių draugių pasipylė skaudūs Jeruzalės smūgiai – karšti dykumų vėjai, skurdas, pikti liežuviai. Kai šios jautrios sielos gimnazistės staiga atsidūrė ant grubaus kasdienybės slenksčio tarp vystyklų, vyrų, migrenų, eilių, naftalino kvapo ir virtuvės kriauklių, paaiškėjo, kad dvasinis penas, kuriuo jos buvo maitinamos Rovno gimnazijoje ketvirtame dešimtmetyje, joms nėmaž neišėjo į naudą. Tik viską apsunkino.

Ir net ne Baironas ar Šopenas, o veikiau vienatvės ir melancholijos skraistė gaubusi šias mergaites iš „gerų namų", kurių vidinis pasaulis aprašytas Čechovo ir Gnesino kūryboje[52]. Vaikystėje jos buvo gausiai apipiltos pažadais, tačiau vietoj jų stojo žiauri gyvenimo rutina, negailestingai juos sudaužė ir netgi pasišaipė. Mama augo siaučiama dvasinių kerų ir grožio miglos. Kerų, kurių sparnai atsimušė į kietą Jeruzalės akmenį: nuogą, karštą ir dulkiną. Ji buvo auginama kaip graži ir švelni malūnininko dukra turtinguose namuose Dubinskos gatvėje, namuose su sodu, tarnaitėmis ir virėja.

[52] Gnesinas, Uri Nisanas (1879–1913), žydų kilmės ukrainiečių rašytojas, laikomas žydų moderniosios literatūros pradininku. Rašė unikaliu prozos stiliumi, ekspresionistine kalba (vert. past.).

Galbūt iš tiesų mama buvo auklėjama kaip toji piemenaitė iš jos nemėgstamo paveikslo, toji šmaikštuolė rausvais žandais ir trimis pasijoniais.

Šis nuostabos proveržis, kurį ir po septyniasdešimties metų prisiminė teta Sonia, šešiolikmetės Fanios protrūkis ir jai nebūdingas pyktis, išlietas ant paveikslo, kai, atrodė, dar kiek ir spjaus ant tos jaunos švelnios piemenaitės svajingu žvilgsniu ir keliais šilkiniais pasijoniais. Galbūt taip išsiveržė mamos gyvybinės jėgos, kurios tuščiai spardydamosi mėgino išsivaduoti iš voratinklio, pamažu jau pradėjusio painioti jas savo tinkle.

Už langų ir juos dengusių siuvinėtų užuolaidų, puikiai saugojusių Fanios Musman vaikystę nuo išorės pasaulio, kur vieną naktį ponas Zakrževskis paleido kulką sau į šlaunį, o kitą – į galvą; kur kunigaikštytė Revzova plaktuku prakalė savo delną surūdijusia vinimi, kad patirtų bent dalį tos kančios, kurią teko iškęsti Išganytojui; kur ekonomės dukra Dora pastojo nuo savo motinos meilužio; kur girtuoklis Steleckis naktimis su atsitiktiniais partneriais iš savo žmonos lošdavo kortomis; kur ji, Ira, Steleckio žmona, galiausiai žuvo gaisre, padegusi tuščią gražuolio Antono trobą. Tiesa, visa tai vyko anapus dvigubų langų stiklų ir šviesaus bei švelnaus „Tarbut" gimnazijos gyvenimo. Niekas iš minėtų dalykų negalėjo prasibrauti į vidų ir nepataisomai sužaloti mamos vaikystės kerų, apibarstytų melancholijos grūdeliais, ne tik kad nenuodijusiais džiaugsmo, bet dar ir suteikusiais šiam naujų atspalvių ir netgi jį pasaldinusiais.

Ilgainiui Kerem Avrahamo kvartale, Amoso gatvėje, pusrūsyje įrengtame ankštame ir drėgname bute, po kaimynais Rozendorfais, šalia Lembergų, tarp cinkuotų vamzdžių, konservuotų agurkų ir oleandro, lėtai žūstančio aprūdijusioje skardinėje nuo alyvuogių, nuolatiniame raugintų kopūstų, skalbinių, verdamos žuvienės ir sudžiūvusio šlapimo tvaike mama pradėjo nesulaikomai gęsti. Tiesa, man atrodo, kad sukandusi dantis ji dar būtų galėjusi ištverti šią tragediją ir netektį, skurdą ir nusivylimą šeimyniniu gyvenimu, bet štai amžinos nevilties jai buvo išties per daug.

❖

Keturiasdešimt trečiaisiais ar ketvirtaisiais, jei ne anksčiau, mamą pasiekė žinia, kad ten, prie Rovno, visi buvo iššudyti. Pasirodė ir spėję iš ten pasprukti žmonės, kurie papasakojo, kaip atkišę automatus vokiečiai, lietuviai ir ukrainiečiai visą miestelį, jaunus ir senus, suvarė į Sosenkos girią. Šiame miške gražią dieną jaunimas mėgdavo išeiti pasivaikščioti, žaisdavo skautų žaidimus, susėdęs ratu prie laužo traukdavo linksmas dainas ar įsitaisęs miegmaišiuose šalia upelio po žvaigždėtu dangumi leisdavo vasa-

riškas naktis. Ten, Sosenkos miške, tarp medžių šakų ir paukščių, grybų ir raudonųjų serbentų, aviečių ir kitų uogų, prie skardžio vokiečiai paleido kulkų seriją ir per dvi dienas iššudė daugiau kaip dvidešimt penkis tūkstančius žmonių[53]. Tarp jų buvo kone visi mamos klasės draugai, jų tėvai, kaimynai, pažįstami, varžovai ir nedraugai. Turtuoliai ir proletarai, ortodoksai ir asimiliuotieji žydai, apsikrikštiję ir paprasti visuomenės veikėjai, bankininkai ir tarybos nariai, kantoriai ir ritualiniai skerdikai, gatvės prekeiviai ir vandens nešiotojai, komunistai ir sionistai, mąstytojai, meno žmonės ir kaimo kvaileliai; tarp jų maždaug keturi tūkstančiai kūdikių. Tarp žuvusių buvo ir mamos „Tarbut" gimnazijos mokytojai – gimnazijos direktorius, charizmatinė asmenybė Isacharas Reisas, kurio skvarbus hipnotizuojantis žvilgsnis neduodavo ramiai miegoti beveik visiems gimnazijos auklėtiniams; mieguistas, išsiblaškęs, greitai susigėstantis Izaokas Berkovskis; lengvai įsiplieskiantis Eliezeris Buslikas, mokęs Izraelio kultūros; Fanka Zeidman, geografijos, biologijos ir kūno kultūros mokytoja, ir jos brolis dailininkas Šmuelis; paniurėlis pedantas daktaras Mošė Bergmanas, kone nepajudindamas lūpų mokęs Lenkijos ir visuotinės istorijos... Visi iki vieno.

Kiek vėliau, keturiasdešimt aštuntaisiais, kai Jordanijos arabų legionas iš artilerinių patrankų apšaudė Jeruzalę, vieną vasaros vakarą žuvo ir dar viena mamos draugė Piročka, Piri Janaj, tik trumpam išėjusi į kiemą įsinešti kibiro su skuduru.

O gal jau nuo pat pradžių, jau vaikystėje, pažadus gaubė romantinė pluta, po kuria gyvenusios mūzos tapo neatsiejamos nuo mirties. Šis tas pernelyg sterilaus iš „Tarbut" gimnazijos valgiaraščio? O gal pražūtinga pasirodė toji slaviškai melancholiška buržuazinė gaidelė, kuri praėjus keleriems metams po mamos mirties, mane pasiekė iš Čechovo ir Turgenevo knygų puslapių, iš Gesino pasakojimų, trumpam plykstelėjo Rachelės poezijoje? Juk kai gyvenimas neišpildė nė vieno jaunystės pažado, kažkas turėjo paskatinti mamą susikurti mirties kaip jaudinančio, o kartu rūpestingo, galinčio paguosti mylimojo ir mūzų numylėtinio įvaizdį. Tai jis galiausiai ir perriš jos kraujuojančias vienišos širdies žaizdas.

[53] Maždaug tiek žmonių dabar gyvena Arade. Prie Rovno nužudytų žmonių skaičius yra didesnis už tą, kuris priskaičiuojamas per šimtą metų trunkantį žydų karą su arabais.

Štai jau daugybę metų seku šio seno žudiko, viliokio senio ir klastingo palaidūno, susitraukusio, senatvės raukšlių išvagotu veidu, bet vis iš naujo apsimetančio princu, pėdsakais. Tai klastingas širdžių ėdiko elgesys, karčiai saldus vampyro šnabždesys, vienatvės naktį virpinantis kurčią violončelės stygą, aksominis švelnus sukčius, intrigų virtuozas, fleitininkas, grojantis stebuklinga fleita ir po savo apsiausto skraiste kviečiantis prisiglausti visus nuliūdusius ir vienišus. Senas kaip pasaulis serijinis nusivylusių širdžių žudikas.

30 skyrius

Kokie ankstyviausi mano vaikystės prisiminimai? Pats pirmasis – batas: nedidelis naujas, rudas, kvepiantis batukas su dviem raišteliais ir ilgu, šiltu liežuvėliu. Žinoma, buvo ir antrasis, bet atmintyje išliko tik vienas. Naujutėlaitis, dar nėmaž neavėtas. Taip neapsakomai patiko jo kvapas – naujos, blizgios, kone gyvos odos aromatas, sumišęs su aštriu svaiginančiu klijų tvaiku, kuris mane taip masino, kad, regis, net bandžiau užsimauti batuką ant nosies nelyginant kokį snapelį.

Staiga į kambarį įėjo mama, jai įkandin tėtis, o iš paskos ir visas pulkas dėdžių su tetomis, o gal šiaip pažįstamų. Turbūt jiems pasirodžiau mielas, bet keistokas vaikas su batuku vietoj veido, nes ūmai visi pratrūko kvatotis ir badyti mane pirštais, kažkuris plekšnodamas sau per šlaunis net užriaumojo, o kitas iš juoko praradęs balsą švokštė: „Greičiau, greičiau, atneškite kamerą!“ (Taip anuomet vadino fotoaparatą.)

Kameros mūsų namuose nebuvo, bet tas mažylis man dar ir šiandien stovi prieš akis: dvejų, gal dvejų su puse, susivėlusiais plaukais, didelėmis apvaliomis akimis. Tiesa, po akimis vietoj nosies, lūpų ir smakro jam styrojo naujas ryškus bato padas, iš naujumo skaistus ir blizgantis, dar nė sykio neprisilietęs prie žemės. Aukščiau akių bolavo blyški berniuko kakta, o žemiau žandikaulių – vargu ar kam žinoma kūjagalvė žuvis arba priešistorinis paukštis nukarusia stemple.

O kaip jautėsi pats mažylis? Galiu pasakyti labai tiksliai, nes atmintyje išliko tas jausmas: tai buvo svaiginantis džiaugsmas, laukinis pasitenkinimas, kad akimirką visų susirinkusiųjų dėmesys yra sutelktas tik į jį vieną, kad visi juo stebisi, gėrisi ir baksnoja į jį pirštais. Tiesa, kartu – tai anaiptol joks prieštaravimas – toks netikėtai didelis dėmesys šį mažylį kiek gąsdino ir baugino. Jam sunkiai sekėsi jį pakelti, be to, vaikas mažumėlę įsižeidė, kad iš jo šaipomasi, ir, rodos, pats jau buvo pasiruošęs apsipilti ašaromis, nes tėvai su

nepažįstamaisiais visi iki vieno griaudėjo, juokėsi ir badė pirštais netverdami juoku: „Neškite kamerą, greičiau neškite kamerą."

Be to, mažylis buvo kiek nusivylęs, nes suaugusieji jam sutrukdė. Plėšte išplėšė iš paties jausmų svaigulio: juk traukdamas į save šviežią odos ir svaiginantį klijų kvapą berniūkštis svaigte svaigo, ir šis jausmas sukrėtė visą jo esybę.

Kitas paveikslas jau be žmonių. Tik mama, kišanti mano kojną į šiltą ir minkštą kojinę (kambaryje šalta). Kišdama dar ragina: „kišk, kišk stipriau, dar stipriau", lyg kokia pribuvėja, priiminėjanti naujagimį, o šis – tik mano maža pėdutė, slystanti naujojo kvapiojo batelio gimda.

Dar ir šiandien, kaskart audamasis batą, net ir dabar, rašydamas šiuos žodžius, vis iš naujo pajuntu šį malonų jausmą. Štai mano koja jau prasiveržia į vidų ir atsimuša į to paties batelio dugną: net suvirpu, prasimušęs iki oloje tvirtomis, bet drauge minkštomis sienomis paslėpto lobio. Neapsakomas malonumas, kai kojną glotniai iš visų pusių apgula bato oda, kol ji pamažu veržiasi pirmyn. O švelnus ir ištvermės kupinas mamos balsas nesiliovė įkalbinėjęs: „kišk, kišk, dar šiek tiek".

Viena ranka ji atsargiai kišo mano kojną, o kita iš apačios prilaikė batuką, atsargiai jį spausdama ir stumdama, sakytum, man priešintųsi, nors iš tikrųjų tik padėdama batukui visą mane priimti, iki tos saldžios akimirkos, kai įveikusi paskutinę kliūtį mano pėda ūmai išplėšė pergalę ir vienu ypu trūktelėjusi atsidūrė vietoje. Pėda užpildė visą batuko erdvę ir jame nebeliko nė menkiausio tarpelio. Ir štai aš jau visas ten, viduje – aptemptas, įsuptas, įvyniotas. Trūktelėjusi raištelius mama tvirtai juos surišo. Ir galiausiai paskutinė malonumo akimirka – po raišteliais dar trūktelėjo batuko liežuvėlį. Pėda nuvilnijo kutulys. Ir štai aš jau viduje. Apkabintas ir apgaubtas savo pirmojo gyvenime batuko.

Tą patį vakarą paprašiau, kad man leistų miegoti su batais: nenorėjau, kad viskas taip greitai baigtųsi. Ar bent jau naujuosius batukus paliktų prie galvos, ant pagalvės, kad galėčiau užmigti apsiaustas odos ir klijų kvapo palaimos. Tik po ilgų derybų, atmieštų graudžiomis ašaromis, tėvai galiausiai atlyžo ir paliko batukus ant kėdės, mano galvūgalyje, bet tik jei iki ryto nė nemėginsiu prie jų prisiliesti, nė piršteliu, nes esą šįvakar jau nusiploviau rankas. Galima ir šiaip į juos žiūrėti, įdėmiai stebeilyti į tamsią, tau besišypsančią jų gelmę ir traukti į save nuostabų jų kvapą... Kol galiausiai ir pats buvau įsuptas miego, šypsodamasis sapne nuo jausmų pertekliaus. Sakytum, užmyluotas.

❖

Antrasis mano prisiminimas: sėdžiu vienui vienas tamsiame sandėlyje.

Kai buvau vos trejų su puse, beveik ketverių, kelis kartus per savaitę kelioms valandoms mane palikdavo pas kaimynę, bevaikę nebejauną našlę. Nuo šios moters sklido šlapios vilnos, muilo, skalbinių ir kepinių kvapas. Šiaip ji buvo ponia Gat, bet mes ją vadindavome teta Greta, tik tėtis, retsykiais uždėjęs ranką jai ant peties, kreipdavosi į ją Gretchen arba Gret. Ir kaip visuomet laidydavo pasenusius gimnazistiškus juokelius:

Smagu pačiauškėti su Greta,

Kai ji greta tavęs.

(Atrodo, kad panašiai jis ir mergindavo.) Teta Greta buvo greita susigėsti, todėl po šių žodžių ji beregint nukaisdavo, raudonis netrukdavo dar labiau išryškėti, kol ilgainiui nusidažydavo kone violetine spalva.

Savo šviesius plaukus teta Greta pindavo į storą it virvė kasą, kurią ant savo apvalios galvos sukdavo į kuodą. Ryškėjo ir pirmieji žilės požymiai – tarsi geltonos pievos pakraščiuose prižėlusios pilkos usnys. Putlios, suglebusios Gretos rankos buvo nusėtos gausybe šviesiai rudų strazdanėlių. Po kaimiškų medvilninių suknelių klostėmis teta slėpė storas ir plačias šlaunis, panašias į darbinės kumelės. Jai ant lūpų visuomet buvo pakibusi kiek sutrikusio ir susigėdusio žmogaus šypsena, sakytum, šis dėl ko nors nuolat teisintųsi arba būtų sučiuptas negražiai elgiantis ar meluojant, o dabar ir pats negalėtų tuo patikėti. Du, vienas ar net visi trys tetos Gretos pirštai visuomet būdavo sutvarstyti, nes ji nuolat juos įsipjaudavo besmulkindama daržoves, prisiverdavo stalčiumi ar fortepijono dangčiu. Nors sužalotais pirštais, Greta privačiai mokydavo groti šiuo instrumentu, o laisvomis nuo pamokų valandėlėmis – prižiūrėdavo vaikus.

Po pusryčių vonios kambaryje mama pastatydavo mane ant medinio suolelio priešais kriauklę, drėgnu rankšluosčiu nušluostydavo lūpas, skruostus ir smakrą, kad neliktų jokių minkštai virto kiaušinio pėdsakų, brūkštelėdavo šukomis per plaukus, šone padarydavo tiesų ir tikslų skyrimą, o galiausiai į ranką įbrukdavo popierinį maišelį su bananu, obuoliu, gabalėliu kieto sūrio ir keliais sausainiais. Štai tokį sutvarkytą, sušukuotą ir nelaimingą ji nulydėdavo mane į kiemą už keturių namų nuo mūsų. Pakeliui turėdavau jai prisiekinėti, kad būsiu geras, klausysiu tetos Gretos, kad jai netrukdysiu, o svarbiausia, neliesiu ant kelio užsitraukusios žaizdelės, vadinamos šašu, mat tai esąs gijimo požymis, nes jei šiukštu jį paliesiu, galiu užsikrėsti, o jau tada nori nenori, vėl teks mane skiepyti.

❖

Prie durų mudviem su Greta mama palinkėdavo puikiai praleisti laiką ir išeidavo. Teta Greta išsyk nuaudavo man batus, vienomis kojinėmis sodindavo ant kilimėlio, kur privalėdavau žaisti visiškoje tyloje ir kur kas rytą manęs laukdavo kaladėlės, šaukšteliai, pagalvėlės, servetėlės, minkštas tigras, domino kubeliai ir padėvėta karalaitė, dvelkianti neryškiu drėgmės kvapu.

Šio inventoriaus man pakakdavo kelioms geroms kovų ir žygdarbių valandoms: karalaitę į nelaisvę paimdavo piktasis burtininkas (tigras) ir uždarydavo ją į olą (po fortepijonu). Šaukšteliai atstodavo ištisą lėktuvų eskadrilę, skrisdavusią už jūros (kilimėlio) ir aukštų kalnų (pagalvėlių) ieškoti karalaitės. Kubeliai virsdavo vilkais, piktojo burtininko paskirtais saugoti oloje uždarytą karalaitę.

Arba atvirkščiai: domino kubeliai virsdavo tankais, servetėlės – arabų palapinėmis, o aptriušusi lėlė tapdavo aukščiausiu britų vietininku Palestinoje. Iš pagalvėlių statydavau Jeruzalės sienas, o šaukšteliai, vadovaujami tigro, virsdavo Makabiejų arba Bar Kochbos pulkais.

Įpusėjus rytui, stiklinėje storu stiklu, kokių mūsų namuose nebuvo, Greta atnešdavo man tirštų it seilės aviečių sulčių. Kartais atsargiai kilstelėjusi suknelę ji prisėsdavo šalia ant kilimėlio ir dosniai pažerdavo man oro bučinukų ir kitų meilės požymių, kurie baigdavosi gausybe marmeladinių bučinių. Retsykiais ji leisdavo truputėlį – žinoma, atsargiai – pabarškinti pianinu. Jei pavykdavo įveikti mamos maisto davinį, teta Greta aprūpindavo mane dviem gabalėliais šokolado arba marcipano. Jos kambario langų užuolaidos visuomet buvo užtrauktos, kad tik neįspįstų nė menkiausias saulės spindulėlis. Langai visuomet uždaryti, kad nė muselė nedrįstų įskristi. Gėlėtos Gretos užuolaidos būdavo spauste viena prie kitos prisispaudusios tartum kuklios merginos kojos – taip kruopščiai ji saugojo savo privatumą.

Kartkartėmis teta Greta mane apaudavo ir uždėdavo chaki spalvos kepuraitę aštriu snapeliu, panašią į britų policininko ar „Hamekašer“ autobuso vairuotojo. Tada atidžiai mane nužvelgdavo, patikrindavo marškinėlių sagas, paseilėjusi pirštus man nuo lūpų stipriais judesiais pašalindavo visus šokolado ar marcipano pėdsakus, pati užsidėdavo apvalią šiaudinę skrybėlaitę, dengusią pusę jos veido, tačiau itin derančią prie apvalių jos kūno formų. Taip pasiruošę dviem trims valandoms išeidavome pasidairyti, kas „dedasi plačiajame pasaulyje“.

31 skyrius

Iš Kerem Avrahamo platųjį pasaulį buvo galima pasiekti autobusu Nr. 3A, kuris stodavo Sofonijo gatvėje priešais ponios Chasi vaikų darželį, arba autobusu Nr. 3B, stodavusiu priešingame Amoso gatvės gale, Geulos ir Malachijo gatvių sankryžoje. „Platusis pasaulis" driekėsi Jafos ir Karaliaus Jurgio gatvėmis žydų agentūros „Sochnut" bei katalikų vienuolyno Ratisbono kryptimi. Jis apėmė Ben Jehudos gatvę su jos apylinkėmis, Hilelio ir Šamajaus gatves, kino teatrus „Studio" ir „Rex" Princesės Meri gatvės pabaigoje ir toliau kildavo Julijano gatve, skubėjusia viešbučio „Karalius Dovydas" link.

Julijano, Mamilos ir Pricesės Meri gatvių sankryžoje visuomet stovėdavo prašmatnus policininkas trumpomis kelnėmis ir baltomis rankovėmis. Jis būdavo pasilypėjęs ant nedidelės betoninės salelės, virš kurios buvo iškilusi apvali uždanga. Tarsi visagalis Dievas, apsiginklavęs šaižiu švilpuku, jis reguliuodavo eismą: kaire ranka stabdydavo, o dešine ragindavo važiuoti toliau. Už šios sankryžos plytėjo „didysis pasaulis", veržtamasis anapus žydų prekybinio ir visuomeninio centro, įsikūrusio prie senamiesčio sienų. Kartais šis pasaulis pasiekdavo net arabiškąją Jeruzalės dalį – Damasko vartus, sultono Suleimano gatvę ir netgi anapus senamiesčio sienų įsikūrusią turgavietę.

Panašių kelionių metu teta Greta nusivesdavo mane į tris keturias moteriškų drabužių parduotuves, kurių blandžiose persirengimo kabinose ji itin mėgdavo apsirengti, nusivilkti ir vėl apsirengti bent kelias puošnias sukneles, sijonus, medvilninius, ypač puošnius naktinius marškinius ir įvairiaspalvius chalatus, kuriuos ji pati vadino negliže. Sykį, kai teta Greta matavosi apykaklę, mane be galo išgąsdino kančios kupinos negyvos lapės akys. Žvėrelio snukutis mane neapsakomai sukrėtė, nes pasirodė klastingas ir piktas, bet kartu – kėlė širdingą gailestį.

Teta Greta vis iš naujo puldinėdavo į matavimosi kabinos glėbį, iš kurio gal po pusvalandžio – man šis laikas atrodė nelyginant septyni badmečiai – galiausiai išnirdavo visa švytinti ir laiminga. Ji vis iš naujo virsdavo Afrodite dideliu užpakaliu, ką tik užgimusia ir iškylančia iš bangų keteros, iš persirengimo kabinos išsiritančia vis nauju pavidalu, kaskart ryškesniu ir spalvingesniu už ankstesnįjį. Stebint man, pardavėjai ir parduotuvės lankytojams, teta Greta ant kulnų vieną kitą kartą apsisukdavo priešais veidrodį: nors turėjo ypač storas šlaunis, atlikdavo koketišką piruetą, be to, visų ja susidomėjusių moterų pasiteiraudavo, ar jai tai tinka. Ar ji žavi? Ar nesikerta su akių spalva? Ar gražiai gula? Ar jos nestorina? Ar ne pernelyg vulgaru? Ar neatrodo mažumėlę įžūlokai? Tuo pat metu tetos Gretos skruostai iš drovumo kaisdavo,

o gėdijantis savo raudonio, dar labiau rausdavo, kol visas veidas ir kaklas nusidažydavo ryškia violetine spalva. Galiausiai ji imdavo žadėti pardavėjai, kad netrukus, būtinai dar šiandien, sugrįš, dar po pietų, į pavakarę, tik dar mažumėlę pasidairys po kitas parduotuves. Arba vėliausiai rytoj.

Kiek pamenu, niekuomet nė į vieną jų negrįždavo. Atvirkščiai, būdama nepaprastai atsargi, mėnesių mėnesiais į tą pačią parduotuvę nekeldavo kojos.

Ir niekuomet nepirkdavo jokio drabužėlio: visi tie pasivaikščiojimai, kuriuose turėdavau ją lydėti, pabūti jos patarėju ir artimu draugu, baigdavosi tuščiomis rankomis. Galbūt teta Greta neturėjo pakankamai pinigų. Galbūt visos šios moteriškų drabužių matavimosi kabinos su užtraukiamomis užuolaidomis jai buvo tas pats, kas nušiurusiai lėlei stebuklingoji pilis, kurią iš kaladėlių pastatydavau kilimo pakraštyje.

Sykį – pasitaikė žiemos diena, pustoma vėjų blausioje prieblandoje kilnojančių čežančių lapų krūvas – mudu su teta Greta susitvėrę už rankų atėjome į didžiulę nuostabią drabužių parduotuvę, regis, kažkuriame arabų krikščionių kvartale. Kaip visuomet, teta Greta nešina chalatais, naktiniais marškiniais, įvairiaspalvėmis suknelėmis nėrė į matavimosi kabinos gelmes. Prieš dingdama ji apibėrė mane riebiais bučiniais ir jos laukti pasodino ant suolelio priešais kabiną, kurioje pasislėpė po stora ir tamsia užuolaida: „juk pažadi man, kad niekur nenueisi, o tyliai čia lauksi ir nieku gyvu nekalbėsi su nepažįstamais žmonėmis, kol teta galiausiai pasirodys dar gražesnė, ir jei būsi geras, sulauksi nedidelės staigmenos, atspėk kokios?“

Kol paklusniai sėdėdamas jos laukiau, netikėtai pro šalį barškindama kulniukais paskubomis pražingniavo maža mergaitė, apsirėdžiusi lyg per Purimo šventę, o gal šiaip pasitaikė puošeiva: ji buvo mažesnė už mane, nors anuomet buvau vos trejų su puse (o gal jau beveik ketverių). Staiga man pasirodė, kad tos mažylės lūpos dažytos, bet nejau tai įmanoma? Be to, mergytės krūtinė buvo kaip moterų – per vidurį su grioveliu. Jos šlaunų formos taip pat neatrodė vaikiškos, o veikiau panašios į smuiką. Mažos kojos buvo aptemptos nailoninėmis kojinėmis su užpakalyje nusidriekusiu įsiuvu. Pusiau peršviečiamos mergaitės kojinės baigėsi raudonais, smailėjančiais, aukštakulniais bateliais. Niekuomet ankščiau nebuvo tekę matyti mergaitės moters: pernelyg maža, kad būtų moteris, kita vertus, pernelyg išsirėdžiusi, kad būtų mergaitė. Priblokštas ir pakerėtas šio vaizdo nejučia pakilau ir pasileidau paskui mažylę, norėdamas dar kartą savo akimis pamatyti tai, ką trumpam

išvydau, arba tiksliau tai, ko beveik nepavyko pamatyti, nes ši mergaitė išniro iš man už nugaros buvusios kabinos, ant kurios kabėjo gausybė sijonų, ir prieš išnykdama vos akimirksnį švystelėjo man prieš akis. Panūdau pamatyti ją iš arti. Norėjau, kad ir ji mane pastebėtų. Knietėjo padaryti ar pasakyti ką nors, kas priverstų ją nustebti: mano repertuare jau buvo du ar trys patikimi pasirodymai, kuriais paprastai pavykdavo sužavėti suaugusiuosius, ir mažiausiai du triukai, darę nemenką įspūdį vaikams, ypač mažoms mergaitėms.

Išsipusčiusi mažylė lengvais žingsneliais nustraksėjo tarp lentynų, nulinkusių nuo audinių rietimų, kol pradingo viename iš tunelių tarp į medžius panašių stulpų, ant kurių buvo sukabinta gausybė suknelių. Šie kamienai tiesė į šalis šakas, nulinkusias nuo gausios lapijos – įvairiausių spalvų ir atspalvių medžiagų. Nors ir gausiai apkabinėti, šie medžių kamienai, vos stumtelėjus juos ranka, lengvai sukosi aplink savo ašį.

Tai buvo tikras moterų pasaulis: viliojantis, prisodrintas kvapų, velveto ir šilko labirintas, išsišakojęs į begalę mažų ir vingrių takelių. Vilnos, naftalino ir flanelės kvapas čia mišo su vos juntamu kvepalų dvelksmu, tvyrančiu tarp suknelių, megztinių, naktinių marškinių, sijonų, šalikų, nosinaičių, apatinių, maudymosi kostiumėlių, chalatų, kojinių dirželių, pasijonių, naktinių chalatų, švarkų, paltų ir kailių įvairovės. Lyg švelnus jūros vėjelis čia vos girdimai šnabždėjo brangus šilkas.

❖

Tai šen, tai ten prieš akis iškildavo nedidelės nišos, pridengtos tamsiomis užuolaidomis. Tai šen, tai ten vingiuoto tunelio gale mesdama šešėlį plykstelėdavo blausi elektros lemputės šviesa. Vietomis šakojosi tamsūs skersgatviai, vos pastebimi džiunglių takiūkščiai, siauri pusrūsiai ir matavimosi kabinos, įvairių dydžių spintos, spintelės ir prekystaliai.

Mergaitė aukštakulniais bateliais žingsniavo tvirtu ir užtikrintu žingsniu, tik tak tak, tik tak tik (ausyse tarsi kliedint skambėjo: „prieik, prieik, prieik“ arba, sakytum, juokais: „tu vaikeli, tu vaikeli!“). Tai anaiptol nebuvo mažos mergaitės eisena, nors kibte įsikibęs į ją akimis supratau, kad ji yra gerokai už mane žemesnė. Širdis nesulaikomai traukė prie mažylės. Visa savo esybe troškau ką nors padaryti, kad iš nuostabos jai atsivertų akys.

Pagreitinau žingsnius. Kone pasileidau tekinas. Visa siela, sklidina pasakojimų apie princeses, kurias riteriai skuba gelbėti iš drakono nasrų ir piktų raganų kerų, troškau ją pasivyti: iš arti pažiūrėti į šios miškų nimfos veidą ir ją išvaduoti. Dėl jos buvau pasiryžęs susikauti su drakonu ar net

dviem. Norėjau amžiams užsitarnauti jos padėką. Bijojau tamsiuose labirinto tuneliuose jos netekti.

Tiesa, negalėjau žinoti, ar ši mergaitė, mitriai nardanti pro tankią drabužių lapiją, spėjo pastebėti, kad jai įkandin skuba drąsus ir ryžtingas riteris, be perstojo greitindamas žingsnį, kad tik nepamestų jos iš akių. Jei ir pastebėjo, nedavė nė menkiausio ženklo: nė sykio negrįžtelėjo atgal. Nė sykio į mane nežvilgtelėjo.

Staiga mažosios fėjos šešėlis pasisuko, palinko prie vieno medžio su lietpalčiais, iš kažkur atsklido šnaresys, ir mergaitė akimirksniu pradingo man iš akių, sakytum, ją būtų pasiglemžusi tankios lapijos tamsa.

Sielą beregint užliejo neregėtos drąsos banga, kūną lyg elektros šokas perliejo riteriškas ryžtas ir nejausdamas nė menkiausios baimės dar greičiau pasileidau fėjai pavymui. Dar nepasiekęs tako galo, įnirtingai broviausi rankomis ir nelyginant plaukikas stipriais ir plačiais mostais yriausi pro audiniais apkibusias šakas. Stumdamasis pirmyn įpuoliau į pačią medžiagų tankynę, bet ir toliau nesilioviau atkakliai skintis kelią tarp šnarančių drabužių. Sunkiai atgaudamas kvapą ir apimtas jaudulio per plauką nepargriūdamas šokte įšokau į prietemos gaubiamą laukymę, kur galiausiai sustojęs nusprendžiau palaukti, kad ir kiek prireiktų, kol prieš akis iškils paslaptingoji miškų nimfa. Mintyse jau girdėjau pro artimiausias šakas mano ausis pasiekiantį jos artėjančių žingsnių aidą ir saldų mažylės kvėpavimą. Pasiryžau net rizikuoti gyvybe ir dėl jos plikomis rankomis mesti iššūkį raganai, įkalinusiai ją rūsyje. Pasiryžau nugalėti pabaisą, sutraukyti mažylės rankas ir kojas veržusias geležines grandines, ją išlaisvinti ir atokiai atsistojęs, tyliai ir kukliai nuleidęs galvą laukti atpildo, jos padėkos ašarų. Kas bus toliau, neturėjau nė menkiausio supratimo, žinojau tik viena, kad būtinai kas nors turės įvykti, tarytum, mane turėtų nusinešti staiga pakilęs jūros potvynis.

Mažylė atrodė it menkutis paukštelis, plonyčiu it degtukas liemeniu. Jai ant pečių vilnijo rusvi banguoti plaukai. Mergaitė avėjo raudonus aukštakulnius batelius, vilkėjo moteriška suknele gilia iškirpte, pabrėžiančia moterišką krūtinę su gilia šakuma. Storomis, kiek pravertomis ryškiai raudonomis lūpomis.

Kai galiausiai išdrįsau pakelti akis ir pažvelgti mažylei į veidą, jos lūpose pastebėjau nemalonią pašaipą. Kreiva jos šypsena apnuogino smulkius ir aštrius dantis, kurių vienas buvo auksinis. Kaktą ir skruostus, įdubusius nelyginant senos, piktos raganos, dengė storas pudros sluoksnis, todėl nimfos veidas pasirodė blyškus ir bauginantis. Atrodė, kad mažylė nešiojo

lapės kaukę. Jos veidas man pasirodė klastingas ir piktas, nors kartu nelaimingas ir draskantis širdį.

Paaiškėjo, kad ši skrajojanti mažylė, ši greitakojė išdykėlė, mano stebuklingoji nimfa, kurios užkerėtas leidausi jai pavymui, nerdamas į pačią miško tankynę, buvo anaiptol ne mergaitė. Net ne fėja ar miško nimfa, o tik juokingos išvaizdos sena moteriškė. Ji buvo paprasčiausia neužauga. Su nedidele kuprele. Iš arti jos veidas priminė varnos galvą kreivu snapu ir pastėrusiomis akimis. Klaiki neužauga raukšlių išvagotu veidu. Baisioji moteris pamojo man ranka, prapliupdama žemu, siaubą keliančiu juoku. Galop norėdama mane suvilioti ir paimti į nelaisvę jau siekė mane paliesti. Šios raganos pirštai atrodė išdžiūvę ir kaulėti, panašūs į plėšraus paukščio nagus.

Apimtas siaubo nieko nelaukęs apsisukau ir užgniaužęs kvapą dėjau į kojas. Atrodė, tarsi kojos būtų suakmenėjusios, nepratrūkau verkti balsu, tik gerklę smaugė vidinis šauksmas: „gelbėkite, gelbėkite mane!". Šuoliais leidausi čežančiais tamsiais tuneliais, ne sykį išsimušdamas iš kelio ir pasiklysdamas labirinto gelmėse. Niekuomet gyvenime nei anksčiau, nei vėliau nebuvau apimtas tokio siaubo. Atskleidžiau paslaptį, kad tai anaiptol ne maža mergaitė, o tik mergaite apsimetusi ragana, todėl dabar ji nebepaleis manęs iš nagų ir neleis gyvam ištrūkti iš tamsaus miško.

Bėgdamas pastebėjau ankštas, pusiau praviras medines dureles. Tiesa, tai nebuvo įprasto dydžio durys, o veikiau kažkas panašaus į šuns būdą. Sukaupęs paskutines jėgas įpuoliau pro jas ir viduje pasislėpiau nuo raganos, koneveikdamas save, kam sau įkandin neuždariau durų.

Susigūžiau kamarėlės kamputyje. Atrodo, kad tai buvo nedidelis sandėlys, po laiptais įrengta trikampė uždara erdvė. Ten, tarp susiraičiusių vamzdžių, po nusitrynusiais ir sulūžusiais lagaminais bei pelėsiais trenkiančiais audiniais susiriečiau į kamuoliuką tarsi vaisius motinos įsčiose. Ranka prisidengiau galvą ir įkišau ją tarp kojų. Mane užvaldė didžiulis noras išnykti, išgaruoti, nebebūti, kaip įmanydamas gūžiausi atokiausiame savo egzistencijos kamputyje. Tupėjau susirietęs į kamuoliuką, drebėdamas iš baimės ir išpiltas prakaito. Stengiausi, kiek įmanoma, sulaikyti kvapą, kad mano paklaikęs kvėpavimas neprasiveržtų pro sandėliuko duris.

Retsykiais pasidingodavo, kad girdžiu į taktą barškančius raganos aukštakulnius: „Čia tau mirtis! Čia mirsi! Čia mirsi!", jie vis artėjo, ir štai ji negyvos lapės snukeliu jau tiesia į mane ranką, dar akimirka – ir mane pagriebs. Štai ji jau lenkiasi, jėga mane iš čia išplėšia, liečia savo šaltais it varlės pirštais. Skaudžiai mane čiupinėja ir arti prisišliejusi pratrūksta klaikiai kvatoti, iššiepdama savo aštriuosius dantis. Pabaisa jau ruošiasi man įkąsti, užkeikti baisiu prakeiksmu, paversti mane nudvėsusia lape. Arba akmeniu.

❖

Atrodo, praėjo visa amžinybė, kol kažkas ėjo pro šalį. Gal tai buvo parduotuvės darbuotojas? Sulaikiau kvėpavimą ir drebančias rankas sugniaužiau į kumščius. Prašalaitis, rodos, neišgirdo, kaip smarkiai daužosi mano širdis. Skubėdamas jis praėjo pro šuns būdą, pakeliui dar užtrenkdamas jos duris ir užrakindamas sandėliuką (kuris, buvo neką didesnis už didelę dėžę). Kažkas užšovė duris, kurias man pačiam pritrūko drąsos užverti iš vidaus. Likau amžiams uždarytas. Pasinėręs į visiškos tamsos karalystę. Atsidūręs Ramiojo vandenyno dugne.

Nė sykio neteko išgyventi panašios tamsos ir tylos: nei anksčiau, nei vėliau. Nes tai nebuvo tamsiai juoda ir mėlyna nakties tamsa. Tokioje blykčioja mirguliai, tokią apšviečia žvaigždės, jonvabaliai, kažkur toli žybčioja automobilių žibintai ir namų langai. Visi šie mirguliukai ir virpčiojančios ugnelės rodo kelią nuo vieno tirštos tamsos taško iki kito. Be to, galima pamėginti pasikliauti kokiu šmėkštelėjusiu šešėliu, nors šis ir atrodo juodesnis už naktį.

Čia buvo visiškai kitaip: tikras rašalo jūros dugnas.

O ir tyla čia nepriminė nakties tylos, kartkartėmis pertraukiamos tolimo žingsnių aido, cikadų ir varlių choro, šunų amsėjimo, prislopinto motoro ūžesio, uodų zvimbimo ar pratiso šakalo staugsmo.

Buvau uždarytas ne gyvybe virpančioje tamsiai violetinėje naktyje, o nutrenktas į pačios juodžiausios tamsos įsčias. Mane buvo apgaubusi mirtina tyla, kokią galima rasti nebent pačios juodžiausios jūros dugne.

❖

Kiek laiko visa tai truko?

Šiandien nebeturėčiau, ko paklausti: Greta Gat žuvo 1948-aisiais per Nepriklausomybės karą, kai Jeruzalėje buvo apsiausti žydų kvartalai. Jordanijos legiono snaiperis, apsijuosęs juodu odiniu diržu, prikaišiotu kulkų, galvą apsirišęs kufija raudonais ir baltais langučiais iššovė nuo Policininkų mokyklos, esančios ant ugnies nutraukimo linijos. Kulka Gretai pataikė tiesiai į kairę ausį ir išlindo pro akį. Dar ir dabar, kai pabandau įsivaizduoti, koks buvo jos veidas, mane iš siaubo nukrato varvančios ir krauju pasruvusios jos akies vaizdas. Nebeturiu galimybės pasiteirauti, kur prieš šešiasdešimt metų Jeruzalėje stovėjo toji moteriškų drabužių parduotuvė, panaši į klaidų labirintą su gausybe nišų, urvų ir miško takiūkščių. Ar tai buvo arabų parduotuvė? Gal armėnų? Kas šiandien yra toje vietoje? Kas nutiko su visomis

šiomis landomis ir vingiuotais tuneliais? Su visomis nišomis, išslapstytomis po sunkiomis užuolaidomis, prekystaliais ir matavimosi kabinomis? O kur toji skylė, kurioje buvau gyvas palaidotas? Kur miško nimfa apsimetusi ragana, kurios pėdomis taip atkakliai sekiau, o paskui bėgau tekinas tolyn? Kas nutiko mano pirmajai viliokei, nuviliojusiai mane į pačią labirinto tankmę, kol pats išsiaiškinau jos paslaptį ir ji netikėtai man atskleidė savo baisųjį veidą? Iš tikrųjų tai aš pats, žvilgtelėjęs nimfai į veidą, paverčiau ją pabaisa. Tai man jos veidas pasirodė nelyginant negyvos lapės snukutis, klastingas ir piktas, bet kartu toks nelaimingas, kad plyšo širdis.

❖

Teta Greta veikiausiai bus mirtinai išsigandusi, kai visa švytėdama ir pasirėdžiusi blizgančia suknele galiausiai išlindo iš savo kalvės ir nerado manęs ten, kur paliko, ant pinto suolelio priešais matavimosi kabiną. Neabejotinai ją sukaustė baisi baimė, veidas akimirksniu nusidažė raudona spalva, tada dar stipriau išraudo, kol tapo kone violetinis. Kas nutiko vaikui? Juk berniukas paprastai toks tvarkingas ir atsakingas, visuomet be galo atsargus, nėmaž nelinkęs į nuotykius ir apskritai ne toks jau drąsus?

Iš pradžių, atrodo, teta Greta pati bandė manęs ieškoti. Veikiausiai pamanė, kad vaikui nusibodo laukti, todėl jis nusprendė pažaisti su ja gūžynių, taip norėdamas ją nubausti, kam taip ilgai užtruko. Galbūt šis išdykėlis pasislėpė ana ten, už lentynų? Ne? Gal šičia, tarp paltų? O gal stovi sau ir spokso į pusnuoges manekenes? Gal nusigavo iki vitrinos ir stebi gatvės praeivius? Gal pats susirado tualetą? Ar geriamo vandens čiaupą? Berniukas protingas ir atsakingas, čia jau nieko nepasakysi, bet štai bėda, jis toks išsiblaškęs ir susipainiojęs, pasinėręs į savo mintis, be to, jo galvelėje pilna išgalvotų istorijų, kurias jam papasakojau ar kurių jis pats prisigalvoja. Gal vis dėlto išdrįso išeiti į gatvę? Išsigando, kad jį palikau ir apimtas nevilties dabar klaidžioja vienas ieškodamas kelio namo? O kas, jei pasitaikys koks nepažįstamasis, išties jam ranką ir ims jį vilioti? O kas jei susigundęs vaikas nuseks jam įkandin? Patrauks paskui nepažįstamąjį?

❖

Kai tetą Gretą užvaldė baisus nerimas, ji liovėsi raudonavusi, atvirkščiai – visa išblyško ir pradėjo virpėti, sakytum, būtų pasitaikiusi itin šalta diena. Galiausiai ji pratrūko šaukti ir karčiai raudoti, todėl visi parduotuvėje pasitaikę žmonės – ir pardavėjos, ir lankytojai – nieko nelaukę puolė jai į pagalbą

ir manęs ieškodami pirmyn atgal šukavo parduotuvę. Turbūt šaukė mane vardu, šluote iššlavė visus labirinto takelius, iššniukštinėjo mažiausius miško kampelius. Jei tai iš tiesų buvo arabų parduotuvė, nesunku atspėti, kad mano paieškoms buvo pasitelktas visas būrys kiek vyresnių už mane vaikų, kurie buvo išsiųsti manęs ieškoti po artimiausias apylinkes: skersgatvius, duobes, netoliese augančią alyvmedžių giraitę, mečetės kiemą, kalno papėdę su besiganančiomis ožkomis, turgavietės tunelius.

Ar parduotuvėje būta telefono? Ar teta Greta paskambino į pono Hainemano vaistinę ant Sofonijo gatvės kampo? Ar spėjo šia baisia žinia išgąsdinti tėvus? Atrodo, kad ne, nes kitaip kas kartą man nepaklusus ne vienus metus jie būtų nuolat tai priminę. Dėl savo neklaužados būtų nenumaldomai, nors ir neilgai sielvartavę kaip vaiko netekę tėvai, dėl ko vos per valandą spėjama pražilti.

Apgaubtas aklinos tamsos nei šaukiau, nei apskritai išleidau kokį garselį. Nebandžiau nei stumti užrakintų durų, nei daužyti jų mažais kumšteliais: matyt, vis dar bijojau, kad ragana negyvos lapės snukeliu tebesivaiko mano pėdsakų. Pamenu, kad baimė, užvaldžiusi mane rašalo jūros dugne, virto nepaaiškinamai saldžiu jausmu. Šis kiek priminė švelnų pojūtį, paprastai apimantį gulint po šilta antklode, kai į langą negailestingai daužosi šalčio ir tamsos kumščiai. Tai buvo panašu į žaidimą kurčnebyliu. Ar galimybę bent trumpam išsilaisvinti nuo viso pasaulio. Visiškai.

Žinojau, kad mane vis tiek netrukus suras ir traukte iš ten ištrauks, bet dar nors vieną mažytę akimirką. Dar ne dabar.

Tupėdamas toje skylėje rankose laikiau kažkokį nedidelį daiktą, panašų į apvalią metalinę sraigę, nuglaistytą ir ypač malonią liesti. Jos dydis kaip tik tiko mano delnui, o švelnus paviršius maloniai nuteikė jos įsitvėrusius pirštus. Čiupinėdami šie glostė sraigę, o mažumėlę spustelėję paskubomis ją atleisdavo. O neretai dar ir truktelėdavo – tik truputėlį – už švelnaus kriauklės gyventojo ragelio: jis iš tiesų buvo panašus į sraigę, kuri pagauta smalsumo iškiša galvą, pasukioja į vieną, į kitą pusę, kol nieko nepešusi įkiša ją atgal į slėptuvę.

Tai buvo spyruoklinis centimetras – plonytė metalinė juostelė, susiraičiusi metaliniame įdėkle. Aklinoje tamsoje ilgai mėgavausi šia sraige: čia įtempdamas ją visu ilgiu, čia staiga paleisdamas. Taip tas varinis žaltys žaibo greičiu sugrįždavo į savo prieglobstį, o kriauklė beregint įtraukdavo jį į savo įsčias, savyje sutalpindama visą drykstančią gyvatę. Šis veiksmas baigdavosi lengvu truktelėjimu. Pastarasis buvo ypač malonus mano delnui, tvirtai spaudusiam kriauklę.

Dar ir dar kartą paleisdavau varinį žaltį, vis iš naujo jį įtempdamas. Kartkartėmis visu ilgiu nublokšdavau jį į pačią tamsos gelmę. Žalčio dėka

man pavyko čiuopti tamsos ribas, o jam tįstant ir tolstant nuo kriauklės, klausiausi vos girdimo jo trūkčiojimo. Galiausiai leisdavau sugrįžti jam namo, tačiau iš lėto, pamažėle palengvindamas įtampą, trumpam stabtelėdamas ir bandydamas įspėti – juk nieko aplinkui nemačiau, visiškai nieko – kiek dar pasigirs tokių lengvų stuktelėjimų tuk, tuk, kol galiausiai nuaidės bumbt. Šiuo garsu buvo skelbiama, kad žaltys galutinai sugrįžo ir nuo galvos iki uodegos galiuko sulindo į savo prieglobstį, iš kurio pats leidau jam išsiveržti.

Kaip apskritai į mano rankas pateko ši nuostabi sraigė? Gal pastvėriau ją pakeliui viename iš labirinto posūkių savo didvyriško žygio metu? O gal aptikau ją čiuopdamas savo tamsiąją kamerą, kurios durys buvo užslėgtos antkapiniu akmeniu?

❖

Spėju, jog teta Greta, viską gerai pasvarsčiusi, nusprendė, kad geriausia mano tėvams nieko nepasakoti. Galbūt nenorėjo be reikalo jų jaudinti, kai viskas baigėsi laimingai, o gal baiminosi, kad šiems pasirodys, jog ji nėra tinkama auklė, ir taip ji neteks nors ir kuklių, bet pastovių pajamų šaltinio.

Niekuomet vėliau su teta Greta neprisiminėme, netgi užuominomis apie mano mirtį ir prisikėlimą arabiškoje drabužių parduotuvėje: nė vienu žodeliu. Nė akies mirktelėjimu. Atrodo, teta Greta puoselėjo viltį, kad su laiku šis nelemtas rytas pasimirš ir abu priprasime prie minties, kad nieko tokio niekuomet nenutiko, tik susapnavome baisų sapną. Atrodo, kad po šio įvykio ji mažumėlę pradėjo gėdytis savo ekstravagantiškų apsilankymų moteriškų drabužių parduotuvėse, nes nuo to lemtingo įvykio daugiau manęs nebetraukdavo į savo nuodėmes. Galbūt mano dėka jai netgi pavyko atsikratyti drabužių manijos. Po kelių savaičių ar mėnesių ir apskritai nutrūko ryšys su teta Greta, nes pradėjau lankyti ponios Pninos Šapir paruošiamąją mokyklėlę Sofonijo gatvėje. Tik dar kelerius metus iš tolo girdėdavome, kaip vakarais teta Greta skambina fortepijonu – atsklisdavo užsispyrusi ir vieniša gaida, sumišusi su gatvės garsais.

Vis dėlto tai nebuvo sapnas: su laiku sapnai išblėsta, užleisdami vietą kitiems, bet ta nykštukinė ragana, mergaitė negyvos lapės snukeliu dar ir šiandien man šypsosi, iššiepdama baisias iltis, kurių viena gryno aukso.

Ir ne tik ragana: iš drabužių miško namo parsinešiau sraigę ir paslėpiau ją nuo mamos ir tėčio. Retsykiais likęs vienas išdrįsdavau ją išsitraukti ir palindęs po antklode mažumėlę su ja pažaisti: čia ištempdamas iki galo, čia visa jėga ją paleisdamas, kol ši ir vėl pradingdavo susirangydama savo urvo gelmėse.

Tai buvo tamsaus gymio vyras, nebe jaunuolis, bet dar ir ne senis, tamsiais ratilais po geromis akimis. Ant kaklo jam kabėjo baltai žalias siuvėjo centimetras, iš abiejų pusių nukaręs ant krūtinės. Vyriškio judesiai atrodė mažumėlę vangūs. Jo plačiu, kiek mieguistu veidu akimirksniu perbėgo sumišusi šypsena ir netruko pasislėpti po minkštais, žilstelėjusiais ūsais. Prie manęs pasilenkęs šis žmogus man kažką arabiškai tarstelėjo. Žinoma, nesupratau ką, bet širdyje taip išverčiau jo žodžius: „Vaikeli, nebijok, daugiau nebebijok."

Pamenu savo gelbėtojo keturkampius skaitymo akinius rudais rėmais. Tokie akiniai nėmaž netiko moteriškų drabužių pardavėjui. Veikiau jau derėjo kokiam nutukusiam senam staliui, kuris vos pavilkdamas kojas iš vieno kampo į kitą šmirinėja po savo dirbtuvę, dantyse smilksta nuorūka, o iš marškinių kišenės kyšo sulankstomas, stipriai sutrintas metras.

Akimirką vyras pavarstė mane žvilgsniu, tiesa, ne pro akinius, nusmukusius iki nosies galo, o virš jų. Kai rūpestingai mane apžiūrėjo ir savo apkarpytuose ūsuose paslėpė šypseną, o gal tik šypsenos šešėlį, du ar tris kartus pakinknojo galva, ištiesė savo šiltą delną, palietė mano iš baimės sustingusią ranką, sakytum, delnuose ketindamas sušildyti iš šalčio sustingusį paukštelį, ir galiausiai ištraukė mane iš tamsiosios dėžės. Vyriškis kilstelėjo mane į viršų, stipriai prispaudė prie krūtinės, ir aš netikėtai apsiliejau ašaromis.

Išvydęs mano ašaras, gerasis vyras mano skruostą prispaudė prie savo plataus ir minkšto veido ir prakalbo. Jo balsas buvo žemas, malonus ir gergždžiantis. Jis man priminė dulkėtą kelią, vakarėjant vingiuojantį viduriu lauko. Vyras kalbėjo hebrajų ir arabų kalbų mišiniu, čia klausdamas, čia atsakydamas, čia prieidamas prie išvadų:

– Ar gerai? Viskas gerai. Viskas gerai.

Tada laikydamas mane ant rankų nunešė į kontorą parduotuvės gilumoje, kur tvyrojo stiprus kavos ir cigarečių kvapas, sumišęs su vilnonių audinių ir odekolono, sklidusiu nuo mane radusio vyro. Jo kvapas skyrėsi nuo tėčio. Jis buvo stipresnis ir aštresnis. Kaip tik ir troškau, kad toks sklistų ir nuo tėčio. Visiems susirinkusiems tarp mudviejų ir kamputyje susigūžusios tetos Gretos vyras pasakė kelis žodžius arabiškai. Tada kreipėsi į tetą Gretą, ir nuo jo žodžių ši stipriai išraudo. Iš lėto ir atsargiai, sakytum, gydytojas, bandydamas nustatyti tikslią skausmo vietą, vyras perdavė mane kūkčiojančiai tetai Gretai.

Tiesą sakant, ne itin troškau pas ją grįžti. Dar ne dabar. Knietėjo dar bent mažumėlę pabūti prisispaudus prie savo gelbėtojo krūtinės.

Paskui dar kiek laiko girdėjosi kalbos, tiesa, kalbėjo jau kiti, nebe mano gelbėtojas. Jis daugiau nieko nepasakė, tik paglostė man skruostą, patapšnojo per petį ir išėjo.

Kas žino, kuo jis vardu? Ar dar gyvas? Ar tebegyvena savo namuose? O gal dulkėse ir skurde leidžia senatvę vienoje iš pabėgėlių stovyklų?

Grįžome autobusu Nr. 3A. Teta Greta man nuprausė veidą, nusiprausė ir pati, kad neliktų nė menkiausių ašarų pėdsakų. Pamaitino mane duonos riekele, aptepta medumi, misoje virtais ryžiais ir šilto pieno stikline. O desertui įteikė du gabalėlius marcipano. Tada nurengė, paguldė į savo patalus, čepsėdama lūpomis apipylė glamonėmis ir lipniais bučiniais, apklojo antklode ir tarė:

– Pamiegok, pamiegok truputėlį, mano vaike.

Galbūt taip teta Greta vylėsi sumėtyti pėdas. Tikėjosi, kad užmigsiu, o nubudęs pamanysiu, kad tai buvęs tik sapnas, todėl nieko nepasakosiu tėvams. O jei ir papasakosiu, ji tik šyptelės ir pasakys, kad miegodamas pietų miego visuomet susapnuoju kokią istoriją, kurias būtina užrašyti, o vėliau iš jų sukurti knygą su gražiais spalvotais paveikslėliais, kad visi vaikai galėtų ja mėgautis.

Tiesa, aš taip ir neužmigau, tik palindęs po antklode tylutėliai žaidžiau savo metaline sraige.

Tėvams nieko nepasakojau nei apie raganą, nei apie juodą rašalo dugną, nei apie savo gelbėtoją. Nėmaž nenorėjau, kad iš manęs atimtų sraigę. Kitaip nebūčiau sugalvojęs, kaip jiems paaiškinti, iš kur ją gavau. Nejau imčiau tikinti, kad pasigriebiau ją iš vieno savo sapnų. O jei papasakočiau teisybę, jie baisiai supyktų ir ant tetos Gretos, ir ant manęs: kaip čia dabar taip? Jūsų Didenybe! Vagis? Ar tik nekvaištelėjote, Jūsų Prakilnybe?!

Tada būtinai mane ten nutemptų, lieptų ją grąžinti ir dar priverstų atsiprašyti.

O vėliau neišvengiamai lauktų bausmė.

Popiet tėtis atėjo manęs pasiimti. Pasirodęs, kaip įprasta, kalbėjo:

– Šiandien Jo Didenybė atrodo kiek išblyškęs. Veikiausiai bus ištikusi sunki diena. Galbūt jūroje nuskendo visas karališkasis laivynas? O gal karališkieji rūmai pateko priešams į rankas?

Nieko jam neatsakiau, nors turėjau galimybių jį įžeisti: galėjau pasakyti, kad nuo šiandien turiu ir dar vieną tėtį. Arabą.

Audamas man batus tėtis kiek pajuokavo su teta Greta, kaip visuomet kad buvo pratęs elgtis su moterimis – pigūs pokštai, žodžių žaismas. Arba žodžių pliūpsnis, kad tik šiukštu nė akimirkai nestotų gąsdinanti tyla. Jis visą gyvenimą paniškai bijojo tylos. Visuomet jausdavo atsakomybę trūks plyš

palaikyti pokalbį, o jei šis bent trumpam nutrūkdavo, tai priimdavo kaip asmeninį pralaimėjimą ir kaltę. Tąsyk į tetą Gretą kreipėsi tokiais žodžiais:

Pasakysiu atvirai ir tiesiai,
Kad ne gėda ir ne nuodėmė
Mažumėlę pamerginti Gretą.
Tada įsidrąsinęs tęsė:
Greta Gat, Greta Gat
Sudaužei man širdį.

Teta Greta išsyk nuraudo, o susigėdusi savo raudonio dar stipriau nukaito. Kaklas ir skruostai nelyginant baklažanas nusidažė kruvinai violetine spalva, bet šiaip ne taip jai pavyko išlementi:

– Na, iš tikrųjų liaukitės pagaliau, pone daktare Klauzneri.

Tada vos pastebimai susiūbavo šlaunimis tartum jo garbei ketintų sušokti lengvą piruetą.

Tą patį vakarą tėtis pasiėmė mane į ilgą išvyką, kurioje galėjome susipažinti su inkų civilizacijos palikimu: apimti jaudulio ir ištroškę žinių didžiuliame vokiškame žemėlapyje akimis godžiai rijome jūras ir kalnus, kirtome upes ir neaprėpiamas stepes. Vartydami enciklopediją ir lenkišką knygą su paveikslėliais apsilankėme paslaptingose vietose, rūmų ir šventovių griuvėsiuose. Mama, įsitaisiusi fotelyje, visą vakarą skaitė parietusi po savimi kojas. Žibaliniame šildytuve spingsojo mėlyna ugnelė.

Retsykiais kambario tylą nutraukdavo trys keturi vos girdimi murmesėliai, kai oro burbulai prisiliesdavo prie šildytuvo arterijų.

32 skyrius

Mūsų kiemo sodas buvo anaiptol nepanašus į sodą, o tik nedidelis sutryptos žemės stačiakampis, kietas nelyginant betonas, štai kodėl čia nė kaktusai neįstengė išgyventi. Kiaurą dieną ant jo krito betoninės sienos šešėlis. Ir aukštų, Lembergų kieme, tuojau už tvoros, išstypusių kiparisų paunksnė. Kamputyje sukandęs dantis stiepėsi susitraukęs pipirmedis. Tarp delnų sutrynęs jo lapus mėgdavau į krūtinę įtraukti aštraus jo kvapo. Priešais pipirmedį, patvoryje, kabindamasis šaknimis į žemę augo granatmedis – o gal tik didelis jo krūmas – rūstus liudytojas tų dienų, kai Kerem Avrahamas dar tebebuvo sodas, o ne pragaištinga gyvenvietė. Ir vis tiek šis užsispyręs medis

kasmet leido naujus pumpurus. Tiesa, vaikai neištverdavo ir be jokio gailesčio nudraskydavo vos užsimezgusius į nedideles vazeles panašius vaisius. Į juos prismaigstydavo piršto ar pusantro ilgumo lazdelių ir taip šie virsdavo pypkėmis, kokias paprastai rūkydavo britai ir keli pasiturintys mūsų kvartalo gyventojai, siekiantys visur ir visada pamėgdžioti britus. Kasmet šiuo metų laiku kiemo kampe atverdavome pypkių parduotuvę. Dėl neprinokusių vaisių spalvos atrodydavo, kad mūsų pypkutėse švysčioja ugnelės.

❖

Mūsų svečiai, sodo ir lauko darbų mėgėjai, Mala ir Stašekas Rudnickiai iš Čanseloro gatvės, sykį mums padovanojo tris popierinius pakelius ridikėlių, pomidorų ir agurkų sėklelių. Tėtis pasiūlė sukasti nedidelį daržą:

– Nagi, pradėkime ūkininkauti, – užsidegė jis. – Tuojau už granatmedžio įkursime nedidelį kibucą. Savo rankomis auginsime duoną!

Niekas Amoso gatvėje neturėjo nei kastuvo, nei kirtiklio, nei kauptuko, nei šakių, nei kaplio, nei grėblio. Panašūs rakandai pritiko naujiesiems saulėje įdegusiems žydams, plušantiems anapus tamsių kalnų, Galilėjos ir Šarono slėniuose. Taip kone plikomis rankomis mudu su tėčiu puolėme kasti nedirbamą žemę, stengdamiesi paversti ją daržu.

Auštant, kai mama, o ir visas kvartalas dar miegojo, baltais marškiniais, chaki spalvos trumpomis kelnėmis, su panamomis ant galvų abu išsliūkinome į kiemą. Sulysę, siaurapečiai, iki švelnių savo pirštų galiukų miestiečiai, išblyškę nelyginant du popieriaus lapai, storai užsitepę kremu, kuriuo gerai įtrynėme vienas kitam pečius (tai buvo „Velvet" kremas, skirtas apsisaugoti nuo piktų pavasario saulės išdaigų), išėjome į kiemą.

Įsispyręs į pusbačius ir apsiginklavęs plaktuku, atsuktuvu, virtuvine šakute, virvės ritinėliu, tuščiu džiuto maišeliu ir peiliu popieriui pjaustyti, pasigriebtu nuo rašomojo stalo, tėtis pirmasis iššygiavo į kiemą. Aš su aistriu užsidegimu, apimtas jaudulio ir kupinas žemdirbiško džiugesio patraukiau jam įkandin, nešinas buteliu vandens, dviem stiklinėmis ir nedidele vaistinėle, kurioje buvo pleistro, jodo buteliukas, lazdelė žaizdai patepti, marlės gabalėlis ir tvarsčio – pirmoji pagalba nuo visų nemalonumų, kad tik, sergėk Dieve, jų būtų išvengta.

Tėtis iškilmingai mosikavo peiliu tarytum būtų lėmęs likimus ar žymėjęs valstybių ribas ir pasilenkęs smėlyje nubraižė keturias linijas. Jis apibrėžė mūsų lauką, kuris buvo gal kiek didesnis nei du metrai pločio ir tiek pat ilgio, vos didesnis už politinį pasaulio žemėlapį, kabėjusį mūsų koridoriuje ant sienos tarp dviejų kambarių durų. Tėtis liepė man priklaupti ir tvirtai

abiem rankom laikyti nusmailintą lazdelę, kurią jis pats vadino kuolu. Jis sumanė įkalti jų keturis ir apjuosti juos virve. Tik štai bėda: mūsų kiemo žemė, kieta, tarsi aplieta cementu, atkakliai gynėsi nuo tėčio smūgių, griežtai atsisakydama priimti kuolelius. Padėjęs į šalį plaktuką, tėtis užsispyręs kovėsi toliau. Tada nusiėmęs akinius atsargiai juos pasidėjo ant virtuvės palangės ir sugrįžęs į ringą su dvigubu atkaklumu puolė į kovą: apsipylęs prakaitu, įniršęs ir dar be akinių, kartą ar du vos netrinktelėjo kaltu man per pirštus.

Vargais negalais mums galiausiai pavyko prasibrauti pro viršutinę plutą ir įsiskverbti į žemę: įsmigę per pusę piršto kuoleliai atsisakė lįsti giliau lyg užsispyrę galvijai, kuriuos mušk nemušęs, nė iš vietos. Nė milimetro giliau. Taip buvome priversti kiekvieną kuolelį paramstyti dviem trim dideliais akmenimis, o juosiant virvę netgi teko eiti į kompromisus, nes smarkiau timptelėjus, kuoleliai galėjo ištrūkti iš žemės. Galop savo nedidelį darželį apjuosėme keturiomis palaidomis virvelėmis. Šios buvo panašios į nedidelį miesčionio pilvelį. Nepaisant visų vargų, mums vis dėlto pavyko iš nieko šį tą išpešti, ir taip pasaulyje radosi nauja būtis: nusprendėme, kad nuo čia iki čia bus mūsų vidinė erdvė, mūsų nuosava žemė, už kurios drieksis likęs pasaulis.

– Baigta, – kukliai nusprendė tėtis ir keturis ar penkis kartus pakinknojo galva, sakytum, sau pritardamas ir teigiamai įvertindamas savo darbą.

O aš mėgaudamasis, kad tėtis savimi patenkintas, jam įkandin pakartojau:

– Baigta.

Tėtis paskelbė trumpą pertraukėlę. Liepė nusišluostyti prakaitą, gurkštelėti vandens, atsisėsti ant laiptų ir mažumėlę atsipūsti. Tiesa, jis pats neprisėdo, tik užsidėjo akinius, atsistojo prie mūsų stačiakampio, virvėmis aptverto plotelio, mintyse įvertino jau atliktus darbus ir pasvėręs tolimesnę kovą, mintyse numatęs galimas klaidas ir priėjęs tinkamų išvadų netikėtai man liepė kuriam laikui ištraukti kuolelius, suvynioti virves ir viską tvarkingai sudėti prie sienos. Tėtis paaiškino, kad geriau iš pradžių būtų sukasti žemę, ir tik tada sužymėti ribas, nes kitaip nutįsusios virvės mums trukdys dirbti. Be to, mūsų išdirbtą žemės lopinėlį buvo nuspręsta aplieti keturiais ar penkiais kibirais vandens, luktelėti dvidešimt minučių, kol vanduo įsigers į žemę ir bent truputėlį suminkštins jos kietus it geležis šarvus, ir tik tada vėl stoti į kovą.

Tą patį šeštadienį iki vidurdienio kone plikomis rankomis tėtis narsiai kovėsi su kietos žemės sutvirtinimais: sulinkęs, susikūprinęs, apsipylęs prakaitu, vos

atgaudamas kvapą jis buvo panašus į skęstantįjį. Tėčio akys be akinių atrodė liūdnos ir tarsi be priedangos. Jis kiek įstengdamas plaktuku daužė sukietėjusią žemę. Tiesa, šis plaktukas pasirodė pernelyg lengvas ir miestietiškas, todėl anaiptol netiko kovai su užkietėjusia žeme, o veikiau buvo skirtas traiškyti riešutams ar virtuvės duryse įkalti nedidelei vinutei. Tėtis vis tiek atkakliai mojavo plaktuku ir daužė juo žemę, sakytum, Samsonas akmenine svaidykle būtų trankęs filistino Goliato šarvus ar keptuve bandęs prasiveržti pro Trojos sienas. Išsišakojęs plaktuko galas, panašus į raidę Y, skirtas viniai ištraukti, tėčiui atstojo ir šakes, ir kirtiklį, ir kaplį. Jau netrukus ant minkštų jo delnų susitrynė didelės pūslės, tačiau sukandęs dantis jis nekreipė į jas nė menkiausio dėmesio. Atrodo, tėčiui buvo nė motais net ir tuomet, kai šios pratrūkusios ištryško gelsvu skysčiu ir galiausiai virto žaizdomis. Pūslės susitrynė ir ant minkštų, prie fizinio darbo nepratusių jo inteligentiškų pirštų pagalvėlių, bet tėtis, regis, nė nemanė pasiduoti: mosuodamas plaktuku iš visų jėgų juo daužė žemę, o atkaklioje kovoje su galingomis gamtos jėgomis ir pirmykšte dykviete iš jo lūpų neretai išsprūsdavo prakeiksmas. Kietasprandę užsispyrusią žemę jis keikė graikų, lotynų, amharų, viena iš senovės slavų ir sanskrito kalba.

Sykį užsimojęs tėtis iš visų jėgų trinktelėjo į savo bato priekį ir sudejavęs iš skausmo dar įsikando ir apatinę lūpą. Atsiduseęs tarstelėjo, rodos, šį tą panašaus į „neišvengiama“, o gal „be abejo“, sakytum, priekaištaudamas sau dėl neapdairumo, nusibraukė nuo kaktos prakaitą ir gurkštelėjo vandens. Nosine nušluostęs butelio kaklelį ištiesė jį man ir vėl sugrįžo į kovos lauką. Nors ir šlubčiodamas, tėtis ryžtingai ir didvyriškai vėl iš naujo atkakliai puolė. Nieku gyvu nenorėjo pasiduoti.

Galiausiai užkietėjusi žemė tėčio pasigailėjo, o gal netekusi žado dėl jo atkaklumo iš tikrųjų suminkštėjo, todėl pamažu pradėjo pleišėti. Į atsivėrusius tarpelius tėtis paskubomis įkišo atsuktuvą, tarsi baimindamasis, kad užsispyrėlė žemė gali persigalvoti ir vėl susitraukusi pavirsti neįveikiama uola. Nuo įtampos drebančiomis baltomis rankomis ir išpuoselėtais inteligento nagais tėtis puolė juos gilinti ir platinti, plėšdamas velėną gabalais ir vieną ant kito kraudamas juos sau prie kojų. Taip sukrauti šie gulėjo apversti nelyginant nugalėti drakonai. Iš įveiktų velėnų styrojo į visas puses išsikišusios šaknys tartum iš gyvo kūno išplėštos sausgyslės.

Gavau užduotį tėčio nugalėtą velėną susmaigstyti popieriui raižyti skirtu peiliu, išpjaustyti šaknis ir sukrauti į popierinį maišelį, paskui išrankioti iš jos akmenis, susmulkinti grumstus ir iš virtuvės pasigriebta šakute sulyginti palaidos žemės gauburius.

Galiausiai atėjo metas viską patręšti: neturėjome, o ir negalėjome turėti nei karvių, nei naminių paukščių mėšlo. Ant stogo susikaupusios balan-

džių išmatos nieku gyvu netiko, nes galėjo būti užkrėstos. Tiesa, tėtis ir apie tai jau buvo spėjęs pagalvoti, todėl buvo paruošęs pilną puodą maisto atliekų. Tai buvo klampi kruopų košės, daržovių, vaisių luobų, supuvusių moliūgų, kavos ir arbatos tirščių, košės ir barščių, virtų daržovių, žuvų žvynų, saulėgrąžų aliejaus, sugižusio pieno, tirštų skysčių ir kitų maisto atliekų mišinys. Šiose pamazgose plaukiojo sunkiai atpažįstami gabalėliai – visa maišalynė atrodė tarsi tirštas, kiek prisvilęs, persūdytas ar tiesiog pasenęs viralas.

– Visa tai bus nepaprastai naudinga mūsų varganai žemelei, – paaiškino tėtis, kai sėdėjome ant laiptų prakaitu permirkusiais marškiniais. Jautėmės kaip tikri darbininkai, kai bandydami atsivėsinti priešais save mojavome chaki spalvos panamomis. – Nualintą žemę privalome nuolat tręšti sugedusiomis, organinių medžiagų turtingomis atliekomis, kad ateityje ji virstų derlingu dirvožemiu. Taip sodinukus aprūpinsime visomis būtinomis medžiagomis, be kurių išaugtų silpnos ir paliegusios daržovės.

Atrodo, tėtis suprato, kokia siaubinga mintis tą akimirką dingtelėjo mano galvoje, todėl ramindamas paskubėjo man paaiškinti:

– Tik prašau nepagalvot neteisingai, kad daržovėse, kurios čia išaugs, liks tai, kas dabar yra pasibjaurėjimą keliančios atliekos. Ne, ne! Nieku gyvu! Juk atliekos – ne šiaip sau bjaurastis, o tikras lobis: jau ne viena žemdirbių karta intuityviai suprato šią paslėptą tiesą! Pats Tolstojus kažkur yra kalbėjęs apie mistinę niekuomet nesibaigiančios žemės įsčių alchemiją. Apie stebuklingą metamorfozę, puvinį paverčiančią juodžemiu, juodžemį – trąšomis, o pastarąsias – grūdais, daržovėmis, vaisiais ir kitomis daržo ir sodo gėrybėmis.

Kol iš keturių kampų smaigstėme pagaliukus, tarp kurių ir vėl atsargiai nutiesėme virves, tėtis aiškiai, paprastai ir nuodugniai man viską paaiškino: juodžemis ir puvenos. Trąšos. Organinės. Mistika. Alchemija. Metamorfozė. Derlius. Tolstojus. Paslaptis.

❖

Kai pasirodė mama pranešti, kad už pusvalandžio bus paruošti pietūs, „dykvietės užkariavimas“ jau ėjo į pabaigą. Mūsų naujasis daržas driekėsi nuo stulpelio iki stulpelio, nuo virvės – iki virvės. Iš visų pusių apsuptas sausos ir išdegintos kiemo žemės šis plotelis išsiskyrė tamsiai ruda spalva – tai buvo išdirbtos, apsėtos, patręštos ir drėgnos žemės spalva. Šis lopinėlis buvo padalintas į tris dalis arba tris banguotas vienodo aukščio ir ilgio kalveles: viena buvo skirta pomidorams, antra – agurkams, o trečia – ridikėliams. Panašiai kaip lentelė su mirusiojo vardu, kurią įprasta laikinai įkalti prie naujai sukasto

kapo, visų trijų vagelių galuose taip pat iškilo stulpeliai, ant kurių kiekvieno užmovėme tuščią maišelį nuo sėklų. Mūsų sklypelis, kol nesudygs pasėtos daržovės, bus su ryškiai spalvotais paveikslėliais. Viename jų pavaizduotas pomidoras atrodė visai kaip gyvas – jo skruostu tekėjo trys keturi skaidrūs lašeliai. Kitame paveikslėlyje buvo pavaizduoti švieži žali agurkai, kurių blizgi spalva nenumaldomai žadino apetitą. Neką mažiau apetitą žadino ir maišelis su raudonais, baltais ir žaliais ridikėliais, kurie nuplauti atrodė švieži ir trykšte trykštantys sveikata.

Patręšę ir pasėję, paliejome vageles. Kiek vėliau iš butelio ir arbatinuko filtro, kuris „taikiuoju gyvenimo metu" būdavo pritvirtintas prie arbatinuko kaklelio, pasigaminome laistytuvą ir dar kartą atsargiai palaistėme visus kauburėlius su sėklomis. Tėtis kalbėjo:

– Nuo šiandien kas rytą ir kas vakarą liesime savo vageles. Žinoma, nereikia persistengti, bet ir nešykštėti, o tu vos pakirdęs iš miego bėk patikrinti, ar dar neprasikalė pirmieji daigeliai, nes, galvą guldau, jau po kelių dienų pirmieji daigeliai tiesdami nugaras nuo galvelių jau purtys žemės grumstelius. Nes, pasak senovės rabinų, virš kiekvieno augalo ir gėlelės kybo angelas, prilaikydamas jo netvirtą galvelę, kad lengviau būtų augti.

Tada dar pridūrė:

– O dabar, Jūsų Didenybe, malonėkite nusiplauti prakaitą ir dulkes, pasiimti iš spintos švarius marškinius, apatinius ir kelnes ir apsirengti. Tik atsiminkite, Jūsų Didenybe, jog privalote kruopščiai išsimuilinti, nepamiršdamas nė vienos vietos. Tik kaip visuomet prašyčiau pernelyg neužtrukti vonios kambaryje, nes ir aš, darbų iškankintas, nekantraudamas lauksiu savo eilės.

Vonios kambaryje, nusivilkęs iki kelnaičių, užsilipęs ant klozeto ir pasistiepęs ant pirštų galiukų ilgai žiūrėjau pro langelį – galbūt jau dabar šį tą pastebėsiu? Galbūt jau prasikalė pirmasis daigelis? Pirmasis lapelis, nesvarbu, kad mažesnis už segtuko galvelę?

Tiesa, pro vonios kambario langelį mačiau tik tėtį, dar kelioms minutėms užtrukusį prie mūsų naujų vagelių. Jis atrodė tylus ir kuklus, bet laimingas, sakytum, dailininkas, besifotografuojantis šalia savo kūrinio. Nors buvo pavargęs ir skaudančia koja, bet vis tiek – išdidus tarsi naujų žemių užkariautojas.

Tėtis iš tiesų mėgo pakalbėti. Jis niekuomet nepristigdavo poezijos ištraukų ir žodžių, jam visuomet patikdavo ką nors aiškinti ir netikėtai išpyškinti kokio teksto eilutes ar sparnuotą posakį. Nieko nelaukdamas, su aistriu užsidegimu jis dosniai pažerdavo savo visapusiškų žinių, apiberdavo neišsenkančiais savo erudicijos lobiais arba atverdavo neišmatuojamas savo

atminties gelmes: ar kada teko pastebėti, kad hebrajų kalboje esama glaudaus ryšio tarp žodžio *akur* „deportuotas žmogus“ ir *kara* „išplėšti“? Arba tarp *sikel* ir *silek*? Arba tarp *adar* „kasti“ ir *needar* „nuostabus“? Arba *šatal* „sodinti“ ir *talaš* „išplėšti“? Tarp *adama* „žemė“, *odem* „sliekas“, *adam* „žmogus“, *dam* „kraujas“ ir *dumija* „tyla“? Taip iš jo lūpų papliupdavo ištisa užuominų, aliuzijų, sąmojų, žodžių žaismo ir paradoksų upė, prieš akis iškildavo neišbrendamas faktais paremtų įrodymų ir analogijų miškas, aiškinimų ir prieštaravimų kalvų bei kalnų virtinės. Tėtis nėrėsi iš kailio linksmindamas visus šalia jo pasitaikiusius žmones, bandydamas juokauti ar sukurti gerą nuotaiką, dėl ko net nebijodavo pasirodyti mažumėlę kvailas, kad tik šiukštu nestotų tyla. Net ir trumpam. Nė vienai vienintelei akimirkai.

Smulkus, išsitempęs tėčio kūnas prakaitu permirkusiais marškiniais ir plačiomis chaki spalvos kelnėmis vos iki kelių. Jo kaulėtas ir blyškias rankas ir kojas dengė tankus juodų plaukų miškas. Tėtis apskritai buvo panašus į išsigandusį ješivos auklėtinį, kurį jėga kažkas ištraukė iš apytamsės sinagogos, prievarta aprengė chaki spalvos drabužiais (kokius paprastai dėvėdavo kibucų gyventojai) ir be jokio gailesčio paliko ryškioje vidudienio saulėje. Baikšti savimi nepasitikinčio žmogaus šypsena nė akimirkai nepalikdavo tavęs ramybėje, tarsi būtų tampiusi tave už rankovės, maldaudama jo pasigailėti ir parodyti bent kruopelytę palankumo. Pro apvalius akinius į tave žvelgė rudos, mažumėlę sutrikusios ir netgi išsigandusios tėčio akys, tarytum kaip tik šią akimirką jis netikėtai susigriebė pamiršęs šį tą ypač svarbaus ir ypatinga, nors tą pamiršti yra tikrų tikriausias apsileidimas.

Bet ką iš tiesų tėtis pamiršo? Kaip tik tai, nors ir nesėkmingai, jis ir bando prisiminti. Atsiprašau, gal tu kartais žinai, ką esu pamiršęs? Šį tą neatidėliotina? Gal būtum toks malonus ir man primintum, kas gi tai... Būk toks geras...

Artimiausiomis dienomis pakylėtas ir apimtas jaudulio kas dvi tris valandas lakstydavau iki mūsų daržo, kad savo akimis pamatyčiau, „ar vynuogės jau išsprogusios, ar granatmedžiai jau pražydę“[54]. Pasilenkęs tikrindavau, ar dar nematyti pirmųjų prasikalusių daigelių, ar purios žemės paviršiuje nepasirodė bent mažyčiai, kad ir nežymūs, pokyčiai. Vis iš naujo liedavau daržą, kol šis galiausiai virto klampia purvyne. Kas rytą vos pašokęs iš lovos basomis viena pižama skubėdavau tikrinti, ar kartais per naktį nebus įvykęs taip

[54] Giesmių Giesmė 6, 11 (vert. past.).

laukiamas stebuklas. Ir iš tikrųjų praėjus kelioms dienoms vieną ankstų rytą išvydau, kad visus aplenkę ridikėliai prasikalė gausybe vos pastebimų, vienas per kitą besigrūdančių daigelių.

Apimtas begalinio džiaugsmo negailėdamas liejau jiems vandenį. Net pastačiau jiems baidyklę, pasipuošusią senu mamos kombinezonu. Vietoj galvos jai kabėjo tuščia konservų skardinė, ant kurios nupiešiau burną, ūsus ir juodus įstrižai ant kaktos krentančius plaukus, panašius į Hitlerio. Viena akis išėjo kiek kreivoka, todėl atrodė tarsi ji merktų akį, tiesa, neaišku, pritariamai ar niekinamai.

Po dienos ar dviejų prasikalė ir agurkai. Tiesa, atrodo, kad tai, ką mažyčiai daigeliai išvydo, juos neapsakomai įžeidė ar net išgąsdino, todėl jau netrukus jie ėmė gailėtis savo poelgio, išblyško ir vos per vieną naktį jų nugaros sulinko, o mažytės galvelės atsirėmė į žemę. Gležnučiai daigeliai susiraukšlėjo, susitraukė, papilkėjo ir galiausiai pavirto sausais apgailėtinais stagarėliais. Pomidorai apskritai nė nepasirodė, nes išgirdę apie mūsų kiemo sąlygas, jie viską gerai apgalvojo ir nusprendė su mumis neprasidėti. Atrodo, kad mūsų kieme apskritai niekas negalėjo augti, nes jis glūdėjo slėnyje, iš visų pusių apsuptas sienų, be to, aukšti kiparisai čia gausiai metė savo šešėlius. Į mūsų kiemą neprasiskverbdavo nė mažytis saulės spindulėlis. Be to, atrodo, mažumėlę persistengėme liedami. O gal tręšdami. O gal mano baidyklė Hitleris, nėmaž neišgąsdinusi paukščių, mirtinai įbaugino gležnus daigelius. Taip žlugo mūsų bandymas Jeruzalėje sukurti šį tą panašaus į kibucą ir maitintis savo užaugintomis daržovėmis.

– Iš to, – liūdnai paskelbė tėtis, – iš to galima daryti liūdną, bet neišvengiamą išvadą, kad mudu kažkur suklydome. Padarėme nepataisomą klaidą. Dabar turime naują pareigą – kruopščiai ir negailėdami jėgų išsiaiškinti, kur ir dėl ko suklydome. Atrodo, kad būsime persistengę tręšdami arba liedami? O gal dygstant daigams būsime šį tą svarbaus praleidę? Juk mudu nesame patyrę žemdirbiai ir net ne žemdirbių vaikai. Tik mėgėjai, pabandę rūpintis žeme, nors ir ne itin šiuose reikaluose patyrę. Nesugebėjome rasti aukso vidurio.

Tą pačią dieną grįždamas iš Nacionalinės bibliotekos ant Skopo kalno, tėtis parsinešė du didelius tomus daržininkystės ir daržovių auginimo tema (vienas jų buvo vokiečių kalba) ir pradėjo atidžiai juos studijuoti. Tiesa, jau netrukus tėčio mintys nukrypo kitur ir atsidūrė prie kitų knygų. Jį labiau domino nykstančios balkanų kalbų tarmės, Viduramžių riterių poezijos įtaka romano atsiradimui, graikų kalbos žodžiai Mišnoje ir ugaritų tekstų aiškinimas.

Tiesa, vieną rytą, kai pasikišęs po pažasčia savo aptrintą juodą portfelį tėtis žingsniavo į darbą, jis pastebėjo mane. Ašarų pilnomis akimis tupėjau

palinkęs prie mirštančių daigelių. Bandžiau juos gaivinti užvarvindamas ant jų kelis lašelius vaistų nuo slogos ar ausų ligų, kuriuos slapčia pasigriebiau iš namų vaistinėlės. Tą akimirką apimtas neapsakomo gailesčio tėtis mane pakėlė ir stipriai apkabino, bet tarsi atsikvošėjęs paskubėjo nuleisti ant žemės. Jis atrodė sutrikęs ir neapsakomai sumišęs. Prieš išeidamas, tarsi bėgdamas iš mūšio lauko, tris ar keturis kartus palinkčiojo galvą ir susimąstęs tarė, veikiau sau pačiam nei man:

– Pažiūrėsime, ką dar galima padaryti.

❖

Rechavijos kvartale Ibn Gabirolio gatvėje stovėjo namas, vadinamas Pionierių namais, arba Darbininkių ūkiu. Už jo driekėsi nedidelis dirbamos žemės plotelis. Tai buvo panašu į komuną, tikrą moterų ūkį: dešimt ar penkiolikos arų plote buvo užveistas vaismedžių sodas, driekėsi daržas, stovėjo vištidė ir aviliai. Šeštojo dešimtmečio pradžioje šioje vietoje iškils garsusis valstybinis prezidento Icchako Ben Cvi barakas[55].

Po darbo tėtis nusprendė patraukti tiesiai į šį ūkį: Rachelei Janait[56] ar vienai jos padėjėjų jis papasakojo apie mūsų nesėkmingą žemdirbišką patirtį, paprašė patarimų ir dviem autobusais grįžęs namo parsinešė nedidelę medinę dėžę, pilną žemių su dvidešimčia ar trisdešimčia daigų. Slapčia įnešęs grobį tėtis paslėpė jį už skalbinių skrynios, o gal įkišo į patį virtuvinės spintelės galą. Luktelėjęs, kol užsnūsiu, pasigriebė prožektorių, plaktuką ir peiliuką popieriui pjaustyti ir tarsi klastingas niekadėjas atsargiai išsliūkino iš namų.

Kai ryte atsikėliau, tėtis nieko nelaukęs kreipėsi į mane, ir kiek dirbtinoku balsu tarsi eidamas prošal būtų prataręs apie atsirišusį batelį ar neužsegtą sagą nė nepakeldamas akių nuo laikraščio kalbėjo:

– Na, regis, tavo vakarykščiai vaistai mažumėlę pagelbėjo mūsų ligoniams. Išeikite, Jūsų Prakilnybe, ir pats tuo įsitikinkite. Gal ir pats pastebėsite sveikimo požymius, o gal man tik pasirodė? Patikrink prašau, būk geras, o

[55] Icchakas Ben Cvi (1884–1963) – istorikas, Darbininkų sionistų judėjimo vadovas, antrasis Izraelio prezidentas, ilgiausiai ėjęs prezidento pareigas. Kartu su savo būsima žmona Rachele Janait įkūrė Rechavijos gimnaziją (vert. past.).

[56] Rachelė Janait (1886–1979) – rašytoja ir švietėja, prezidento Ben Cvi žmona. Po I Pasaulinio karo Jeruzalėje įkūrė švietėjišką moterų ūkį, kuriame šios buvo mokomos žemės ūkio darbų. Dalyvavo Haganos veikloje, padėjo žydams iš Sirijos ir Libano atvykti į Izraelį (vert. past.).

grįžęs pasidalink su manimi savo nuomone... Tada ir nuspręsime, ar ši padėtis abiems daugiau mažiau atrodo vienodai.

Mano mažieji daigeliai, kurie dar vakar buvo mirtinai susitraukę ir pageltę taip, kad iš jų buvo likę tik apgailėtini stagarėliai, vos per vieną vienintelę naktį, sakytum, mostelėjus burtų lazdele virto tiesiais ir tvirtais sodinukais, trykštančiais sveikata ir sodria gyvybinga žaluma. Stypsojau prie vagelių apmiręs iš nuostabos, o mano širdis čia stodavo, čia vėl pašėldavo daužytis: tai štai toji neregėta negirdėta lašelių nuo varvančios nosies ar skaudančių ausų galia!

Kuo ilgiau žiūrėjau, tuo labiau man dingojosi, kad įvyko didesnis stebuklas, nei atrodė iš pradžių. Vos per naktį ridikėlių sodinukai peršoko į agurkų lysvę, o ridikėlių vietoje atsirado man apskritai nepažįstami daigeliai, gal baklažanų, o gal morkų. O visų nuostabiausia buvo tai, kad kairėje lysvėje, kur buvo pasodinti pomidorai ir kurių nė vienas neišdygo, todėl čia neįlašinau nė vieno stebuklingojo lašelio, būtent čia lyg iš dangaus išdygo trys ar keturi šakoti krūmeliai, tarp kurių viršutinių lapelių buvo užsimezgę apelsino spalvos pumpurai.

❖

Deja, po savaitės mūsų daržą ir vėl užpuolė liga, ir vėl prasidėjo kankinanti agonija: daigelių galvelės nulinko, sudžiūvo ir pasiligojo tartum diasporoje persekiojami žydai. Lapeliai nukrito, stiebeliai nulinko ir pagelto, ir šįsyk nebepadėjo nei lašeliai nuo slogos, nei sirupas nuo kosulio: mūsų daržas tiesiog akyse džiūvo ir vyto. Dvi ar tris savaites ten vis dar liūdnai stūksojo keturi virvėmis sujungti pagalėliai, o paskui pradingo ir jie. Tik mano baidyklė Hitleris kiek laiko dar laikėsi. Tėtis paguodą surado tyrinėdamas lietuviško romanso ištakas arba romano raidą trubadūrų poezijoje. O aš mūsų dulkėtame kieme dėliojau galaktikas su gausybe keistų žvaigždžių, mėnulių, saulių, kometų ir planetų. Dar leisdavausi į nuotykių ir pavojų kupiną kelionę, keldamasis iš vienos žvaigždės į kitą: o gal vienoje jų ims ir pavyks aptikti gyvybės pėdsakus?

33 skyrius

Šiltas vakaras. Pirma klasė eina į pabaigą, o gal jau buvau pradėjęs lankyti antrąją. O gal vasaros atostogų metas. Kieme likau vienas. Visi išėjo be manęs –

Danušas, Alikas, Uris, Lupikas, Etanas ir Amis. Išskubėjo į Tel Arzos giraitę ieškoti „jo“, o manęs į „Juodosios rankos“ grupę nepriėmė, nes atsisakiau „jį“ pūsti. Danušas buvo tokį vieną radęs, jis dvokė nuodingais išdžiūvusiais klijais, todėl gerai nuplovė jį po tekančiu vandeniu iš čiaupo. Jis paskelbė, kad tas, kas neturi drąsos „jo“ pūsti, negali būti priimtas į „Juodosios rankos“ grupę. Nedrįstantis jo užsimauti ir mažumėlę į jį pasisioti kaip britų kareivis, toks nieku gyvu nebus priimtas į grupę. Danukas paaiškino, kaip viskas vyksta. Britų kareiviai kas naktį į Tel Arzos giraitę atsiveda merginų, o ten tamsoje štai kas dedasi: iš pradžių ilgai bučiuojamasi, vėliau liečiamos įvairiausios merginos kūno vietos, net ir po drabužiais. Tada kareivis numauna jai kelnaites ir pats jas nusimauna, užsimauna „jį“, atsigula ant jos ir galiausiai į „jį“ prisisioja. O tas daiktas buvo išrastas tam, kad mergina pernelyg nuo jo nesušlaptų. Tel Arzos giraitėje tai vyksta kone kas naktį. O ir visuose namuose tas pats dedasi naktimis. Net ir mokytojos Zisman vyras tą daro su mokytoja Zisman. Net ir jūsų tėvai. Ir jūsų. Ir jūsų. Visi visi. Kūnui tai malonu, be to, tai stiprina raumenis ir puikiai išvalo kraują.

Visi išėjo be manęs, o ir tėvų nebuvo namuose. Gulėjau išsitiesęs ant nugaros betoninio kiemo gale, už skalbinių virvės, ir stebėjau, kaip pamažu gęsta diena. Buvau vienais marškinėliais, todėl kūnas puikiai jautė kietą ir šaltą betoną. Mąsčiau apie tai, ar visa, kas šalta ir kieta, amžiams ir liks šalta ir kieta, o kas minkšta ir šilta, ar tik trumpam būna minkšta ir šilta. Juk visa galiausiai tampa šalta ir kieta, kai nei judama, nei galvojama, nei jaučiama, kai nieko nebelieka šilta. Nieko.

Gulėjau išsitiesęs ant nugaros ir pirštais čiuopiau mažytį akmenėlį, kurį nė pats to nepajutęs įsidėjau į burną. Pajutau dulkių, kalkių ir dar šio to, panašaus į druską, bet nevisiškai, skonį. Liežuviu liečiau mažyčius šio akmenėlio įdubimus ir nelygumus, tarsi tai būtų ištisas pasaulis su savo kalnais ir kloniais. O jei ims ir paaiškės, kad mūsų planeta Žemė ar net visa Visata tėra kruopelytė betoniniam milžinų kieme. Kas gi nutiks, jei netrukus koks milžinų vaikas, toks didelis, kad neįmanoma nė įsivaizduoti, išjuoktas ir paliktas draugų dviem pirštais pakels visą mūsų Visatą, įsidės ją į burną ir pradės ją laižyti? Gal tą akimirką ir jį užplūs mintis, kad šis nedidelis akmenėlis gali būti ištisa planeta su Paukščių taku, saulėmis ir žvaigždėmis, vaikais, katinais ir ant virvių džiūstančiais skalbiniais? Ir kas ten žino, gal ir šio milžinų vaiko, kuriam mes – tik mažytis burnoje atsidūręs akmenėlis, gal ir jis pats, ir jo Visata tėra kruopelytė kito, dar didesnio, neįsivaizduojamo dydžio vaiko

kieme? Ir taip visa vienas kitame tarsi rusiška matrioška: Visata kruopelytėje, kruopelytė – Visatoje: kartu ir didžiausias, ir mažiausias. Kiekviena Visata – kruopelytė, o kiekviena kruopelytė Visata? Nuo šių minčių apsisuko galva, o liežuviu nesilioviau laižęs akmens, tarsi šis būtų saldainis, todėl ant liežuvio atsirado lengvas kreidos skonis. Po šešiasdešimties metų nei Danušo, nei Aliko, nei Urio, nei Lupiko, nei Amio, nei visos „Juodosios rankos" nebeliks tarp gyvųjų, o kada nors iš šio pasaulio pasitrauks ir tie, kurie juos prisimena, o dar po kiek laiko – ir tie, kurie prisimins šiuos. Jų kaulai pavirs akmenėliais, panašiais į tą, kuris buvo mano burnoje. O gal ir akmuo, kurį buvau įsikišęs į burną, yra prieš trilijoną metų mirę vaikai? Vaikai, patraukę į miškelį ieškoti „jo", tiesa, tarp jų atsirado vienas, iš kurio visi šaipėsi, nes jam pritrūko drąsos pūsti ir užsimauti? Aną vaiką taip pat paliko vieną kieme, jis taip pat gulėjo ant nugaros ir kišo sau į burną akmenį, kadaise taip pat buvusį vaiką, po daugelio metų virtusį akmeniu... Sukosi galva. O štai manasis akmenėlis mažumėlę atgijo: pasidarė nebe toks kietas ir šaltas, sušlapo ir sušilo ir netgi vos juntamai pradėjo kutenti gerklę, sakytum, būčiau lietęs ją liežuvio galiuku.

Už kiparisų, anapus tvoros, Lembergų namuose, staiga įsižiebė žiburys. Tamsoje nepastebėjau, kas ten jį uždegė – ponia Lemberg, Šula ar Eva – tik aiškiai pro jų langą sklido geltona šviesa, tarsi būtų tekėję tiršti klijai, iš lėto, sunkiai ir tingiai skindamiesi kelią. Pro vakaro tamsą it tepalas skverbėsi tąsus, dulsvai gelsvas takelis. Galop takelis tapo pilkšvai mėlynas, ir staiga atskriejęs vėjelis truputėlį jo lyžtelėjo. Praėjus penkiasdešimt penkeriems metams, kai sode prie stalo Arade prisiminiau aną vaikystės vakarą, mane ir vėl aplankė tas pats vėjelis, o iš kaimynų langų ir šįvakar sruvo tokia pati gelsva šviesa, tiršta ir tingi it lipnus aliejus. Viskas taip puikiai pažįstama, todėl nė nestebina. Nors iš tiesų dar ir kaip kelia nuostabą: nejau Jeruzalės vakaras su akmenėliu burnoje apsilankė čia, Arade, kad primintų seniai pamirštą arba pažadintų primirštą liūdesį, o gal atvirkščiai, anas čia nusileido tam, kad užpultų šį vakarą. Tai truputėlį primena susitikimą su seniai pažįstama moterimi. Ji tavęs nebetraukia, bet nesi jai ir visiškai abejingas. Susitikusi visuomet kartoja tuos pačius nudėvėtus žodžius, tau šypsosi ar prisiliečia prie krūtinės. Tiesa, šįkart ji taip nesielgia – netikėtai įsitempia, ištiesia rankas ir stipriai sugriebia tave už marškinių. Pamiršusi mandagumą, nepaisydama nė mažiausio padorumo aistriai ir su nusivylimu kibte įsikimba į tave nagais, primerktomis akimis ir skausmo iškreiptu veidu. Pažįstama moteris atkakliai tavęs siekia, nes jai tai būtina, ir, atrodo, neketina pasiduoti, nes jai nė motais, kas dedasi tavo viduje, jai vis tiek, ką tu jauti, jai nėmaž nerūpi – nori tu jos ar ne. Šią akimirką moteris nebesitvardo, stipriai prie tavęs prisišlieja ir tarsi že-

berklas kiaurai tave perskrodžia. Pradeda tave tempti. Tempdama plėšo tave į gabalus, bet iš tikrųjų juk tempia ne ji, ji tik įsikibusi nagais, velki tu pats, velki ir rašai, velki ir rašai. Lyg žeberklo pervertas delfinas, kuris bandydamas pabėgti tempia jį iš paskutinių jėgų, o iš paskos dar tįsta ir prie žeberklo pririšta virvė, ir prie šios pritvirtintas sprogmuo. Velka veržđamasis pirmyn, tempia mėgindamas išsivaduoti, skausmingai vartydamasis vandenyje, tempia nerdamas į juodąją gelmę, tempia ir rašo, ir vėl tempia... Ir jei dar kartą trūktelės iš paskutinių savo nevilties jėgų, galbūt jam ir pavyks išsilaisvinti iš to svetimkūnio, be perstojo jį žeidžiančio ir niekaip nenorinčio paleisti. Taip ir tu velki ir velki, o jis tik dar stipriau į tave įsikimba, ir niekaip nepavykta skausmo nuramdyti skausmu. Nelaimė tik gilėja ir dar stipriau žeidžia, nes tai ji čia plėšrūnas, o tu – auka, tai ji čia žeberklas, o tu – delfinas. Ji duoda, o tu imi; ji anas vakaras Jeruzalėje, o tu dabartinis Arade. Ji – tavo iš pasaulio pasitraukę tėvai, o tu tik velki ir rašai.

Visi palikę mane likimo valioje patraukė į Tel Arzos giraitę, o aš, kuriam neužteko drąsos tą daiktą pūsti, dabar tįsau ant betoninės žemės kiemo kampe, už skalbinių virvių. Stebiu, kaip pamažėle traukiasi diena. Netrukus stos naktis.

Sykį iš keturiasdešimties plėšikų olos, kurią man atstojo erdvė tarp lovos ir spintos, stebėjau, kaip močiutė, mamos mama, į Jeruzalę atvykusi iš toliumi dengto barako Kirjat Mockine, kažko nepaprastai supykusi ant mamos pratrūko mosuoti priešais ją lygintuvu. Iš akių svaidydama kibirkštis, ji prapliupo baisiais rusiškais ar lenkiškais žodžiais su jidiš kalbos priemaišomis. Atrodo, abi nė nenumanė, kad ten susigūžęs ir užgniaužęs kvapą slapčia jas stebiu ir viską girdžiu. Tiesa, mama nė žodeliu neatsakė į grasinančius motinos keiksmus, tik suglaudusi kojas sėdėjo kambario kampe ant kietos kėdės be pagalvės ir atramos. Ant kelių nejudėdamos gulėjo mamos rankos, o akys buvo nudelbtos į kelius, sakytum, dabar viskas būtų priklausę nuo jų. Mama buvo panaši į mažą baramą mergaitę, o močiutė be atvangos pylė ant jos pykčiu apnuodytus klausimus, permirkę zščs ir ščšdž garsais jie šnypštė baisiu įtūžiu. Mama nepratarė nė žodelio, tik akimis, rodos, dar stipriau kabinosi į kelius. Dėl mamos tylos močiutė dar labiau siuto, ir man net pasirodė, kad išsikraustė iš proto. Įniršiu liepsnojančiomis akimis, pykčio perkreiptu žvėrišku veidu, apsiputojusiais lūpų kampučiais, pro pravertas lūpas boluojančiais aštriais dantimis, ji iš visų jėgų šveitė į sieną lygintuvą, tarsi būtų ketinusi ją pramušti, ir dar smogė į lyginimo lentą, kuri beregint apvirto. Tada

puolė prie durų ir sau pavymui taip smarkiai jomis trenkė, kad sudrebėję sugriaudėjo lango stiklai, kambaryje suvirpėjo vaza ir puodeliai.

O mama, nenumaniusi, kad ją stebiu, pakilo nuo kėdės ir puolė save bausti: mušė sau per skruostus, tampė už plaukų, pasičiupusi pakabą plakė save per nugarą ir galvą – kol akyse pasirodė ašaros.

Aš gi, tūnodamas savo oloje tarp sienos ir spintos, taip pat pradėjau tyliai kūkčioti ir skaudžiai kandžioti sau rankas, kol ant jų paliko ciferblato pavidalo pėdsakai. Tą patį vakarą visi valgėme saldžią kimštą žuvį, kurią lauktuvių atvežė močiutė iš toliumi dengto barako šalia Kirjat Mockino. Kirtome žuvį, aplietą salsvu padažu su pasaldintomis morkomis. Šnekučiavomės apie perpardavinėtojus ir juodąją rinką, apie statybos firmą „Solel bone", privačią iniciatyvą ir bendrovę ATA. O desertui buvo patiekta vaisių sriuba, kurią visi vadinome kompotu. Šį taip pat buvo išvirusi močiutė, mamos mama. Ir jis pasitaikė saldus ir lipnus kaip sirupas. Kita mano močiutė, toji iš Odesos, mandagiai iki dugno išgėrė saldųjį gėrimą, balta servetėle nusivalė lūpas, tada dar kartą jas nusausino, tik šįkart nosinaite iš prabangios odinės rankinės, iš kurios išsitraukė ir lūpdažius su veidrodėliu, apvaliu ir paauksuotu. Pasidažiusi lūpas ir atsargiai, niekur neskubėdama įsukusi lūpdažius atgal močiutė Šlomit pamanė būsiant teisinga pastebėti:

– Ką aš jums galiu pasakyti? Tokių saldžių desertų gyvenime neteko ragauti. Matyt, ponas Dievas neapsakomai myli Volynę, todėl ir paskandino ją meduje. Net ir jūsų cukrus yra saldesnis už mūsiškį, net ir druska su pipirais pas jus saldūs, netgi jūsų krienai turi uogienės skonį, o actas su česnakais ir visi kartieji prieskoniai – visa pas jus yra taip saldu, kad patį mirties angelą būtų galima pasaldinti.

Tai pasakiusi močiutė nutilo lyg būtų pabūgusi angelo pykčio, kurio vardą taip lengvabūdiškai išdrįso ištarti.

Ant kitos močiutės, mamos mamos, lūpų nusileido patenkinta šypsena – ne pergalinga ar piktdžiugiška, bet geraširdiška, naivi ir nekalta, sakytum, būtų nuskambėjusi tyra angelų giesmė. Į pastabą, esą jos patiekalais būtų galima pasaldinti actą, krienus ir net patį mirties angelą, močiutė Ita atsakė keturias žodžiais:

– Tik ne jus, svotele!

❖

Dar niekas negrįžo iš Tel Arzos giraitės, o aš niekaip nesikėliau nuo betono, kuris atrodė nebe toks šaltas ir kietas. Virš kiparisų viršūnių tirštėjo vės-

tančio vakaro sutemos. Sakytum, ten, neįsivaizduojamose aukštumose, virš medžių viršūnių ir stogų, virš visko, kas yra gatvėse, kiemuose ir virtuvėse, virš dulkių, kopūstų, šiukšlių tvaiko ir paukščių čirškėjimo, diena pamažėle traukėsi tolyn.

Ten, iškilęs virš vandens bakų ant Jeruzalės stogų, džiūstančių skalbinių, gatvės katinų, ilgesio, visos gausybės priestatų ir priestatėlių, kimšte užkimšusių kiemus, virš intrigų ir omletų, apgaulių ir skalbinių stogelių, virš pasipriešinimo dalyvių iškabinėtų brošiūrų, virš barščių, iškirstų sodų ir vienišų vaismedžių, užsilikusių nuo tų laikų, kai čia dar vešėjo sodas, skleidėsi kažkas didinga, aišku ir abejinga. Ir štai tą akimirką vis plačiau skleisdamas sparnus tas kažkas atnešė vakaro ramybę, tokią vientisą ir skaidrią. Ramybė nusileido virš šiukšlių dėžių ir širdį veriančio, nedrąsaus fortepijono skambesio. Neišvaizdi mergaitė Menuchelė Štich, visų vadinama Namuchele[57], bandė kilti paprastutės gamos laipteliais, vis iš naujo suklupdama kaskart toje pačioje vietoje. Klupo, vėl stojosi ir vėl iš naujo kopė aukštyn. Už lango paukštelis kartkartėmis pritardavo pirmiesiems Bethoveno „Elizai" garsams. Karštai vasaros dienai traukiantis, nuo horizonto iki horizonto driekėsi tuščia, akimis neaprėpiama dangaus platybė. Joje niekur neskubėdami plaukė trys plunksniniai debesėliai ir sparnais nenuilstamai plazdeno du tamsūs paukšteliai. Saulė jau buvo spėjusi pasislėpti už Šnelerio stovyklos sienų, bet dangus, niekaip nenorėdamas jos paleisti, stipriai įsikibo į jos ryškų apsiaustą, atsiplėšė jo gabalėlį ir pasimėgaudamas pradėjo jį matuotis. Plunksniniai debesys jam atstojo manekenus: čia juos apsiausdavo spalvotu drabužiu, čia vėl paskubomis nuvilkdavo. Rodos, dangus bandė įsitikinti, ar jam dera žaliai švytintys karoliai arba spalvoti ilgarankoviai marškiniai blizgančiomis oranžinėmis juostomis, pakraščiuose švytinčiomis mėlynai violetine spalva, pasidabruotomis linijomis, tįstančiomis nuo vieno krašto iki kito ir primenančiomis ratilus, susidarančius vandens paviršiuje praplaukus smagiam žuvų būreliui. Retsykiais plykstelėdavo kelios rožinės arba žaliai citrininės kibirkštėlės. Štai net kelis kartus nusisiaučiamas ir vėl apsisiaučiamas prabangus rausvas, spindintis apsiaustas. Tiesa, jau po kelių akimirkų ir šis sviedžiamas į šalį ir jau griebiamasi kito. Pastarasis panašus į gryną subjaurotą mėsą, vietomis paplūdusią krauju, sutekančiu į tamsaus velveto telkinėlius. Tik šįsyk ne aukštai, o atvirkščiai – vis gilyn ir gilyn, sakytum, danguje būtų atsivėręs Mirties slėnis. Atrodo, tarsi gulėtų ant nugaros ir dangaus aukštybės būtų susikeitusios vietomis, ir nuo šiol viskas atvirkščiai: visa dangaus platybė – tai bedugnė ir gulėjęs

[57] *Namuchele* – neaukšta (hebr., vert. past.).

ant nugaros nebeguli, o sklendžia danguje ir lyg akmuo krenta į velvetinę žemę. Tokį vakarą sunku pamiršti. Tau vos šešeri ar daugių daugiausia šešeri su puse, ir štai pirmą kartą per tavo neilgą gyvenimą tau atsivėrė šis tas didelio, bauginančio ir didingo: rūstaus veido, tvirtai suspaustomis lūpomis, nusidriekęs nuo begalybės iki begalybės. Tave aplankė kažkas didelio ir nebylaus, kiaurai prasiskverbė ir visą tave atvėrė, todėl akimirką pasijunti platesnis ir gilesnis, nei iš tikrųjų esi. Ir net ne tavo balsas, o galbūt toks, kokiu kalbėsi po trisdešimties keturiasdešimties metų, balsas, kuriame negirdėti nei pajuokos, nei lengvabūdiškumo, tau paliepia neužmiršti ir gerai įsidėmėti mažiausią, net ir pačią nereikšmingiausią ano vakaro smulkmeną: atsimink ir saugok jo kvapus, atmink jo kūną ir odą, nagus, fortepijono garsus ir varnų kranksmą, keistą ir nesvetingą dangų, tavo akyse nusidriekusį nuo vieno krašto iki kito. Ir visa tai – tavo garbei, tavo vieno akims, nes tik tau skirta tai išvysti. Kad niekuomet nepamirštum nei Danušo, nei Amio, nei Loliko, nei merginų su britų kareiviais giraitėje, nei to, ką viena tavo močiutė pasakė kitai, nei saldžios, prieskoniais pagardintos žuvies morkų padaže. Niekuomet nepamiršk visų drėgno akmens nelygumų savo burnoje. Ir štai nors praėjo pusė amžiaus, bet sūrus jo skonis – druskos ir kalkių sumišai – vis dar justi ant paties liežuvio galiuko. Nepamiršk ir anuomet galvoje praskriejusių minčių: Visata Visatoje, o ši – dar vienoje. Nepamiršk ir svaigaus nušvitimo: laikas laike, o šis dar viename. Ir dangaus kariaunos, kuri, saulei leidžiantis, vis iš naujo derina, maišo ir dosniai dalina neįtikėtiną atspalvių turtingumą: purpurinį, melsvą, citrininį, oranžinį, auksinį, tamsiai raudoną, žydrą, ryškiai geltoną ir kraujo spalvos. Ir ant visko pamažėle leidžiasi pilkšvai melsva, magiškai gili spalva, nešanti tylą ir ramybę. Nuo jos sklinda fortepijono garsų kvapas – sakytum, šie tyčia kartotųsi, lyg kas sulūžusiomis kopėčiomis bandytų kopti aukštyn, kluptų, vėl koptų ir vėl kluptų. Tik mažytis paukštelis nenuilstamai pritaria penkiems garsams, kuriais prasideda melodija „Elizai“: ti da di da di.

34 skyrius

Tėtis buvo linkęs į didžius dalykus, o mama – pasinėrusi į ilgesį, apatiją ir nostalgiją. Tėtis buvo didis Abraomo Linkolno, Luiso Pastero ir Čerčilio posakių „kraujas, ašaros ir prakaitas“, „niekuomet nebuvo taip paskendę skolose“, „nukausime juos paplūdimiuose“ gerbėjas. Mama kiek ironiškai tapatinosi su Rachelės poezija: „Neapdainavau tavęs, mano žeme, ir neišaukšti-

nau žygdarbiais tavo vardo, tik savo kojomis skyniausi kelią“[58]. Stovėdamas virtuvėje prie kriauklės tėtis ūmai įsikarščiuodavo ir iš anksto neįspėjęs su aistriu užsidegimu imdavo deklamuoti Černikovskį: „Iškils šioje žemėje karta / sutraukys geležines grandines, / ir jų veidai nušvis šviesa“. O neretai ir Žabotinskį: „Krito Masados ir Betero galybė, / Atnešusi šlovę ir garbę! / Nors ir nuskurdęs – hebrajas turtingas, / Tarnas ar benamis / Jis vis tiek karaliaus sūnus, / kuriam ant galvos Dovydo karūna“. Atėjus įkvėpimui, tėtis taip išraiškingai deklamuodavo, kad, rodos, galėdavo prikelti mirusiuosius: „O mano žeme, mano tėvyne, plika ir uolėta!“ Mamai visuomet tekdavo jam priminti, kad kaimynai Lembergai, o gal ir Buchovskiai su Rozendorfais neabejotinai klausosi jo pasirodymo ir iš pasitenkinimo laižosi pirštus. Tėtis beregint nutildavo, susigėdęs sukikendavo ir sutrikęs taip stebeilydavo į mamą, tartum būtų sugautas vagiant saldumynus.

Vakarus mama mėgdavo leisti įsitaisiusi sulankstytos sofos kampe, basomis, po savimi parietusi kojas, mažumėlę susimetusi į kuprą, galvą palenkusi prie ant kelių atverstos knygos. Taip valandų valandas ji klaidžiodavo po rudeniškus, lapų prikritusius sodus iš Turgenevo, Čechovo, Ivaškevičiaus, Andrė Morua ir Gnesino pasakojimų.

Tėvai Jeruzalėje atsidūrė tiesiai iš devyniolikto amžiaus peizažų: tėtis augo maitinamas teatraliniu tautiniu romantizmu, kviečiančiu į kovą: Tautų pavasaris, audros ir pasipriešinimo įkarštis, burbuliavęs it purslai šampano paviršiuje, ar pavasarinis Nyčės šėlsmas. Mama gi turėjo savo romantikos kanoną – tai buvo savyje užsisklendusio vienišiaus melancholiškai minorinis valgiaraštis, pagardintas vienišomis sudaužytomis širdimis ir turtingo vidinio pasaulio veikėjais ir persodrintas rudeniškų dekadentiškų kvapų bei amžiaus saulėlydžio.

Kerem Avrahamo kvartalas su savo gatvės pardavėjais, prekeiviais, derybomis, jidiš tauškančiais galanterijos prekiautojais, sinagogoje giesmes giedančiais religingais žydais, skrupulingais miesčionimis ir pasaulį pasišovusiais ištaisyti inteligentais neatliepė nei jos, nei tėčio lūkesčių. Mūsų namuose visus tuos metus tvyrojo nedrąsus noras persikelti į kultūringesnį kvartalą, tarkime, Bet Hakeremą ar Kirjat Šmuelį, o gal net Talpijotą ar Rechaviją: dar ne dabar, bet vieną gražią dieną, kai atsiras galimybė ir susitaupys šiek tiek pinigų, kai ūgtelės berniukas, kai tėtis gaus vietą akademijoje, o mama pradės

[58] Ištrauka iš Rachelės eilėraščio „Mano kraštui“. Rachelė (Rachel Bluwestein Sela, 1890–1931) – Rusijoje gimusi žydų poetė, 1909 m. emigravusi į Palestiną. Rašė ilgesio kupinus eilėraščius, atspindinčius meilę Izraelio žemei ir jos pačios liūdną likimą (vert. past.).

nuolat dirbti mokytojos darbą, kai padėtis pagerės, o šalis praturtės, kai iš jos išsinešdins britai ir susikurs žydų valstybė, kai paaiškės, kas bus, ir kai mums taps truputėlį lengviau.

❖

– Ten, mūsų protėvių žemėje, – taip jaunystėje dainuodavo tėvai: ji Rovne, jis Odesoje ir Vilniuje, kaip ir tūkstančiai kitų jaunų Rytų Europos žydų pirmaisiais dvidešimtojo amžiaus dešimtmečiais. – Ten, protėvių žemėje, jų krašte, / Išsipildys visi mūsų troškimai, / Ten gyvensime laisvi ir tyri, / Ten išsipildys laisvės troškimas.

Kokios buvo jų svajonės? Nejau tėvai vylėsi čia rasti laisvą ir tyrą gyvenimą?

Galbūt miglotai įsivaizdavo, kad atsinaujinančioje Izraelio žemėje gyvenimas bus mažiau panašus į miesčionišką žydų buitį, bet daugiau į modernią europietišką tikrovę. Ne tokią lėkštą ir materialią, bet dvasingesnę, ne tokią triukšmingą ir plepią, bet ramesnę, tylesnę ir santūresnę.

Turbūt mama svajojo, kad Izraelio žemėje gyvens ramų švelnios kaimo mokytojos, laisvomis valandėlėmis rašančios lyrines, gal net jausmingas eiles ir nutylėjimų kupinus apsakymus, gyvenimą. Galbūt vylėsi čia užmegzti dvasinius, gilius ir jausmingus ryšius su jautrios sielos menininkais, o kartu ištrūkti iš nuožmaus motinos grubumo, visiems laikams pabėgti nuo dusinančio puritonizmo, prasto skonio ir materializmo liūno, kurie jos krašte, rodos, buvo plačiai pasklidę.

Tėtis visa širdimi tikėjosi, kad čia, Jeruzalėje, vieną dieną būtinai taps mokslininku, išradėju, drąsiu žydų dvasios gaivintoju, tinkamu profesoriaus Josefo Klauznerio įpėdiniu, nenuilstančiu dvasinės Šviesos sūnų kariaunos kariu, narsiai besikaunančiu su Tamsos sūnumis, ir deramai pratęs seną mokslininkų dinastiją, kuriai pradžią davęs dėdė Josefas mylėjęs jį kaip tikrą savo sūnų. Kaip ir garsusis jo dėdė ir, atrodo, ne be jo įtakos, tėtis skaitė maždaug šešiolika ar septyniolika kalbų. Jis studijavo Vilniaus ir Jeruzalės universitetuose, o sulaukęs kone penkiasdešimties Londono universitete apsigynė daktaro disertaciją apie I. L. Pereco gyvenimą ir kūrybą. Tiesa, visą gyvenimą kaimynai ir pažįstami ir taip kreipdavosi į jį „pone daktare“ arba „pone daktare Klauzneri“, nors iš tiesų daktaro disertaciją jis apsigynė tik sulaukęs penkiasdešimties. Be to, tėtis domėjosi senovės ir naująja bei literatūros istorija, hebrajų filologija ir filologija apskritai, studijavo Bibliją ir judaiką, gilinosi į archeologiją, Viduramžių literatūrą, išmanė filosofiją, slavistiką, Renesanso istoriją ir romanų kalbas: turėjo pakankamai žinių, kad iš

pradžių taptų dėstytojo asistentu, docentu, o vėliau ir vyriausiuoju dėstytoju ar profesoriumi, be to, ne paprastu, o pasišventusiu tyrinėtoju, nuolat atrandančiu naujus kelius, o galiausiai tokiu, kuris kiekvieną šabo popietę gausiai susirinkusių sekėjų ir gerbėjų būriui, kaip ir garsusis jo dėdė, rėžtų vieną monologą po kito.

Tiesa, niekas jo nenorėjo. Niekam nereikėjo nei tėčio, nei neišsenkančios jo išminties lobynų. Galbūt vengdamas piktų akademijos varžovų liežuvių dėdė savo sūnėno taip niekuomet ir nepaskyrė nei savo dešiniąja ranka, nei įpėdiniu. O galbūt atsirado tinkamesnių nei jis kandidatų. Galbūt taip atsitiko todėl, kad tėtis niekuomet nemokėjo alkūnėmis skintis kelio. O gal ir dėl tos paprastos priežasties, kad visame krašte tebuvo vienas nedidelis universitetas, kurio nedidelėje hebrajų literatūros katedroje studijavo vos mažytė saujelė studentų, kai į asistento vietą pretenduodavo po keliolika garsių Europos universitetų absolventų – visi buvo diplomuoti, alkani ir pasikaustę visa pasaulio išmintimi. Dar daugiau: dauguma jų turėjo Vokietijos universitetų diplomus, kurie buvo labiau vertinami nei Vilniaus universiteto baigimo pažymėjimas.

Visą gyvenimą Treplijevas vos sudurdavo galą su galu, eidamas sunkias Nacionalinės bibliotekos spaudos skyriaus bibliotekininko pareigas. Naktimis iš paskutinių jėgų dar rašydavo knygą apie romano ir literatūros istoriją, kol jo Žuvėdra kiauras dienas pusrūsyje gamindavo valgį, skalbdavo, kepdavo ir rūpindavosi jų ligotu vaiku, o kai neskaitydavo romanų, stovėdavo ir žiūrėdavo pro langą įsitvėrusi vėstančios arbatos puodelio. Pasitaikius galimybei, mokydavo privačiai[59].

Buvau vienintelis jų sūnus, todėl savo nusivylimų ir neišsipildžiusių svajonių naštą jiedu užkrovė ant mano menkų pečių: visų pirma privalėjau deramai maitintis ir daug miegoti, rūpestingai ir be jokių išsisukinėjimų praustis, nes tik tokiu būdu buvo galimybių, kad užaugęs visus nustebinsiu ir bent iš dalies pasieksiu tai, ką tėvams žadėjo jaunystė. Iš manęs buvo tikimasi, kad dar prieš pradėdamas lankyti mokyklą išmoksiu skaityti ir rašyti. Abu iš kailio nėrėsi gundydami mane, papirkinėdami, kad mokyčiausi raidžių (tiesa, ir be tų gundymų raidės mane išsyk pakerėjo ir, sakytum, pačios nesunkiai sulindo į galvą). O kai dar nesulaukęs nė penkerių išmokau skaityti, abu pasistengė man sudaryti tokį skaitymo valgiaraštį, kad vienu metu būtų ir skanu, ir naudinga, ir turtinga kultūros vitaminų.

[59] Treplijevas, Žuvėdra – Čechovo pjesės „Žuvėdra“ personažai (vert. past.).

Neretai tėvai įtraukdavo mane į diskusijas įvairiomis temomis, kuriomis kituose namuose prie mažų vaikų apskritai nebūdavo kalbama. Mama pasakodavo man apie burtininkus, nykštukus, demonus ir miško paunksnėje stūksančias užkerėtas trobeles, nors nevengė kalbų ir apie nusikaltimus, slapčiausius jausmus, garsių menininkų gyvenimą bei kančias, psichines ligas ir gyvūnų psichologiją („geriau įsižiūrėjus, galima pastebėti, kad kiekvienas žmogus turi vieną ar kitą į akis krintančią savybę, kuria jis panėšėja į kokį gyvūną. Vienas yra katinas, kitas – meška, trečias – lapinas, o dar kitas – tikras kiaulė. Net ir veido bruožai ar kūno sudėjimas gali priminti kokį gyvūną). Tėtis man atskleidė Saulės sistemos, kraujotakos, britų Baltosios knygos, evoliucijos, Teodoro Hercelio gyvenimo, Don Kichoto žygių, rašto ir spaudos istorijos bei sionizmo idėjų paslaptis („Diasporoje žydams gyventi buvo labai blogai. Čia, Izraelio žemėje, taip pat nėra lengva, bet jau netrukus susikurs žydų valstybė, viskas susitvarkys ir atsinaujins. Pasaulis dar turės galimybę įsitikinti, ką žingsnis po žingsnio čia sukurs žydų valstybė“).

Tėvai, seneliai, tėvų draugai, kaimynai, įvairiausio plauko išsidažiusios ir išsipusčiusios tetos, į visas puses dalinančios meškino apkabinimus ir sodrius bučinius – visi po kiekvieno iš manęs išsprūdusio žodelio nesiliaudavo kartoję: nepaprastai protingas, originalus, jautrus vaikas, toks ypatingas, ne pagal savo amžių išmintingas, tikras filosofas, viską supranta ir turi menininko sielą.

Aš taip pučiausi nuo jų pagyrų, kad pradėjau pats savimi žavėtis: juk jie suaugusieji, vadinasi, viską žino ir niekuomet neklysta. Jei jie nuolat tvirtina, kad esu toks protingas, vadinasi, iš tiesų esu protingas. Dar nesiliauja kartoję, kad esu toks be galo įdomus, todėl ir dėl to nieku gyvu neketinau jiems priešintis. Be to, visi tikino, kad esu jautrios ir meniškos prigimties ir kad dar šioks bei anoks (ir viskas svetima kalba), išradingas ir ne pagal savo amžių protingas, sumanus ir logiškai mąstantis, o dar toks neapsakomai mielas.

Taip visa savo esybe su didžiausia pagarba priėmiau suaugusiųjų pasaulį ir jo vertybių sistemą ir neturėdamas nei brolių, nei seserų, nei draugų, kurie būtų galėję sugriauti mane supusį ypatingo vaiko kultą, buvau priverstas be pasipriešinimo ir aukštai iškelta galva priimti visuotinę suaugusiųjų nuomonę apie mane.

Taip vos ketverių ar penkerių pats to nesuvokdamas susirgau didybės manija, nes abu tėvai, o ir visas suaugusiųjų pasaulis skatino ir visaip kurstė mažylio puikybę.

Neretai žiemos vakarais susėdę virtuvėje prie stalo visi trys apie ką nors šnekučiuodavomės. Kalbėdavome prislopintais balsais, nes virtuvė buvo nedidelė, žemomis lubomis, panaši į atsiskyrėlio vienutę, į kurią negali

prasibrauti jokie žodžiai (tiesa, tėčiui atrodė, jog tai būtina kiekvieno pokalbio sąlyga). Svarstydavome, tarkime, tai, kaip mūsų pasaulį regi aklasis arba kitos planetos būtybė. Gal iš esmės ir mes visi esame panašūs į tokį neregį? Prisimindavome Kinijos ir Indijos vaikus, budistų ir arabų felachų atžalas, bado išsekintus geto ir nelegalių žydų imigrantų Palestinoje vaikus, kibucuose beveik be tėvų augančius vaikus, jau mano amžiaus pradedančius gyvenimą autonominėje respublikoje, už kurią patys yra atsakingi: jie patys tvarko savo kambarius, balsų dauguma nusprendžia, kurią valandą gesinti šviesą ir kada visiems sutartinai eiti miegoti.

Mūsų mažoje virtuvėje net ir dienomis degdavo prislopinta gelsva šviesa. Kieme ir gatvėse, kur dar prieš aštuonias vakaro gal dėl britų įvestos komendanto valandos, o gal dėl įpratimo viskas ištuštėdavo, žiemos naktimis siautėdavo alkanas vėjas. Įsisukęs į šiukšlių konteinerius, stūksojusius prie namų vartų, jis baugindavo kiparisus ir benamius šunis, juodais pirštais tikrindavo, ar tvirtai laikosi prie balkonų turėklų pritaisyti skalbinių stogeliai. Neretai atrodydavo tarsi iš tirštos tamsos mus pasiekia iš tolo atsklidę šūviai ar prislopintas šauksmas.

Po vakarienės visi trys tarsi paradui – pirma tėtis, jam įkandin mama, o aš gale – išsirikuodavome veidu į sieną, suodiną nuo žibalinės lempos ir parafino viryklės, ir nugara į virtuvę: tėtis, palinkęs prie kriauklės, plaudavo indus ir atsargiai dėliodavo juos į džiovyklą, iš kurios mama traukdavo dar varvančias lėkštes ir stiklines, jas šluostydavo ir sustatydavo į vietą. Aš gi šluostydavau šakutes, šaukštus ir šaukštelius, kuriuos vėliau išrūšiuodavau ir pats sudėliodavau į stalčių. Dar nesulaukus šešerių, man buvo leista šluostyti net peilius, tiesa, šiukštu ne duonai, daržovėms ir mėsai pjaustyti.

❖

Tėvams nepakako, kad buvau protingas, mąstantis, geras, jautrus, kūrybingas filosofas svajingomis menininko akimis. Dar turėjau išmokti nuspėti ateitį, tapti šeimos urimu ir tumimu, apmokamu burtininku ir gatvės pranašu: juk visiems žinoma, kad vaikai yra arčiau gamtos, vis dar globojami magiško jos glėbio, nesugadinti melo ir neapnuodyti šalto naudos vaikymosi.

Dar turėdavau atlikti Delfų Pitijos ar šventojo kvailelio vaidmenis: kol karstydavausi ant paliegusio kiemo granatmedžio ar strakaliodavau nuo sienos prie sienos, vengdamas užminti ant plytelių linijų, tėvai, būdavo, kviečia mane, kad jiems ar jų svečiams duočiau kokį ženklą iš aukštybių ir taip padėčiau išspręsti ginčą, vykti ar ne pas draugus į kibucą Kirjat Anavim, pirkti ar ne rudą apvalų stalą su keturiomis kėdėmis (išsimokėtinai), rizikuoti ar

ne išsigelbėjusiems plaukiant traškančiais pabėgėlių laivais, kviesti ar ne Rudnickius šabo pietų?

Mano pareigos buvo sumurmėti sunkiai suprantamus žodžius, sudėtingus ir ne pagal mano amžių, kokį neaiškų sakinį, sudėtą iš suaugusiųjų nugirstų posakių nuotrupų ir mano paties minčių, kurį galima įvairiopai suprasti ir nevienodai paaiškinti. Tarsi išminčius turėdavau pateikti kokį mįslingą palyginimą, o geriausia būtų, jei jame nuskambėtų ir žodis „gyvenime". Tai atrodydavo maždaug taip: „Kiekviena kelionė tartum atverti stalčių" arba „Gyvenime yra rytas ir vakaras, vasara ir žiema", arba „Nežymiai nusileisti lyg stengiantis neužminti ant mažų žvėrelių".

Girdėdami panašią išmintį tėvai alpdavo iš jaudulio, o jų akys imdavo blykčioti. „Vaiko ir kūdikio lūpomis byloja tiesa." Visaip būdavo interpretuojamos šios mano sapalionės, jose aptinkama gausybė reikšmių, atveriami giliai slypintys tikros išminties lobynai.

Po tokių aukso gijų mama glausdavo mane prie širdies, kad ir kitą kartą galėtų jas iš manęs išgauti ar pateikčiau ką nors panašaus mano išminties pakerėtiems svečiams ar iš nuostabos aikčiojantiems pažįstamiems. Nesunkiai supratęs entuziastingos masės poreikius, netrukau išmokti, kaip vieną po kitos pažerti panašias serijinės produkcijos gudrybes. Taip iš bet kokios savo pranašystės bandydavau išgauti ne vieną, o net visus tris malonumus: pirmasis – regėti, kaip mano lūpose susirinkusieji skandina iš nuostabos plyksinčias akis ir apimti jaudulio laukia, ką pagaliau pasakysiu, kad vėliau galėtų nardyti po paslėptų reikšmių gelmes, ką gi čia autorius norėjo pasakyti? Antrasis malonumas buvo svaigti nuo savo saliamoniškos išminties, nuo ypatingo savo statuso, suteikto aukščiausios suaugusiųjų instancijos, kai pasigirsdavo ginčai („Ar girdėjai, ką jis pasakė apie nuolaidas? Man regis, tai ženklas, kad rytoj neverta vykti į Kirjat Anavim?"). Mėgaudavausi ir trečiuoju, slapčiausiu ir saldžiausiu iš visų trijų, malonumu: savo dosnumu. Joks pasaulio malonumas mano akyse negalėjo prilygti malonumui dalinti. Kai suaugusiems kažko trūkdavo, tik aš vienas galėdavau jiems tai suteikti. Buvo ištroškę, ir aš juos pagirdžiau. Turėjo poreikių, ir tik aš vienas galėjau juos patenkinti. Ir kokia laimė, kad jiems gimiau! Ir kaip jie būtų be manęs išsivertę?

35 skyrius

Šiaip buvau be galo patogus vaikas: paklusnus, pareigingas, nesąmoningai paklūstantis nusistovėjusiai tvarkai (mudu su mama paklusome tėčiui, šis –

dulkėms po dėdės Josefo kojomis, o dėdė Josefas, nors buvo opozicinių pažiūrų, kaip ir visi, pakluso Ben Gurionui ir valdžios institucijoms). Be to, turėjau nepasotinamą apetitą pagyroms, gausiai plūstančioms iš suaugusiųjų lūpų: tėvų, jų draugų, tetų, kaimynų ir pažįstamų.

Vis dėlto vienas mėgstamiausių šeimyninio repertuaro vaidinimų, vienos populiariausių komedijų siužetas beveik nesikeitė ir sukosi apie nusižengimą, po kurio būdavo privalomas pokalbis, o šiam įkandin – griežta bausmė. Šiai pavymui visuomet sekdavo pasigailėjimas, sugrįžimas į teisingą kelią, atleidimas, bausmės sumažinimas ar ir visiškas jos panaikinimas, o galiausiai ir jaudulio kupina susitaikymo scena, lydima apsikabinimų ir abipusio supratimo.

Sykį iš meilės mokslui mamai į kavą įbėriau maltų juodųjų pipirų.

Mama gurkštelėjo savo susitaisyto gėrimo. Užspringo. Paskubomis išspjovė į servetėlę. Jos akys prisipildė ašarų. Jau pradėjau baisiai gailėtis, tačiau tylėjau lyg burną prisisėmęs vandens: puikiai žinojau, kad dabar žodį privalo tarti tėtis.

Tėtis lyg nešališkas liudytojas pasilenkė ir atsargiai gurkštelėjo iš mamos puodelio. Tik mažumėlę sudrėkino lūpas ir beregint nustatė diagnozę:

– Kažkas čia buvo toks malonus ir pagardino tavo kavą. Pribėrė į ją pipirų. Man regisi, tai itin garbingos asmenybės rankų darbas.

Stojo tyla. Mandagiai kabindamas šaukštą po šaukšto toliau valgiau manų košę, servetėle nusišluostydamas lūpas, trumpam stabtelėdamas ir vėl pakabindamas du tris šaukštus viralo: elgiausi ypač santūriai. Sėdėjau tiesus it medis. Sakytum, paisydamas visų rūmų etiketo taisyklių. Tąsyk pasiryžau manų košę suvalgyti iki galo. Kaip ir pridera drausmingam vaikui. Kol neims blizgėti lėkštė.

Tėtis nenurimo. Susimąstęs, tartum mums aiškintų svarbiausius cheminių paslapčių pagrindus. Tiesa, kalbėdamas į mane nežiūrėjo. Kreipėsi į mamą, o gal pats su savimi kalbėjosi:

– O galėjo ir nelaimė nutikti! Nustatyta, kad kai kurie medžiagų mišiniai yra nuodingi organizmui, nors kiekviena atskirai atrodo visai nekalta ir tinkama valgyti! Tas, kuris šiandien į kavą įbėrė pipirų, neabejotinai galėjo ten ir ko nors kito įberti. Ir kas tuomet? Apsinuodijimas. Ligoninė. O gal net grėsmė gyvybei.

Virtuvėje stojo mirtina tyla. Tarsi nelaimė jau būtų įvykusi. Išorine delno puse mama stumtelėjo į šalį apnuodytą puodelį.

– Ir kas tuomet? – susimąstęs nesiliovė tėtis ir kelis kartus pakinkavo galva, sakytum, būtų puikiai žinojęs, ko ką tik vos per plauką pavyko išvengti, bet gerai apsvarstęs susitvardė neįvardijęs šio siaubo.

Spengianti tyla.

– Dabar siūlau, kad tai padaręs – turbūt per klaidą ar mėgindamas nevykusiai pajuokauti – asmuo sukauptų drąsą ir atsistotų. Kad visi įsitikintų, jog nors namuose yra lengvabūdis neklaužada, bet vis dėlto ne visiškas bailys! Bent jau ne sąžinę ir savigarbą praradęs žmogus!

Tyla.

Atėjo mano eilė.

Atsistojau ir suaugusiojo balsu, panašiai kaip tėtis, tariau:

– Tai padariau aš. Atsiprašau. Tai iš tiesų buvo visiška kvailystė. Ir daugiau nepasikartos.

– Ne?

– Tikrai ne.

– Ar prisieki garbės žodžiu?

– Prisiekiu garbės žodžiu.

– Tavo prisipažinimas, gailėjimasis ir pasižadėjimas daugiau to nedaryti verčia palengvinti bausmę. Šįsyk pakaks tiek, kad malonėsi pats visa tai išgerti. Taip. Dabar pat. Prašom.

– Ką? Šitą kavą? Su pipirais?

– Būtent.

– Ką, aš privalau ją išgerti?

– Prašom.

Po pirmojo neryžtingo gurkšnio neištvėrusi įsikišo mama ir pasiūlė viską tuo ir baigti: esą nereikia perlenkti lazdos. Vaiko skrandis toks jautrus. O būtiną pamoką jis jau ir taip išmokęs.

Tiesa, tėtis šio pasiūlymo, sakytum, nė negirdėjo. Arba tiesiog praleido pro ausis. Jis paklausė:

– Ir kaip, Jūsų Didenybei, patinka skonis? Tikras nektaras, tiesa?

Susiraukiau taip, tarsi tuojau pratrūksiu vemti. Mano veide ryškėjo ir kančia, ir apgailestavimas, ir širdį draskantis sielvartas.

– Gerai jau. Pakaks. Šįsyk užteks ir tiek. Jūsų Didenybė jau du kartus pasižadėjo, kad daugiau taip nebesielgs. Kodėl gi nenubrėžus linijos tarp to, kas jau įvyko, ir to, ko daugiau nebebus? Galbūt vertėtų šią liniją dar paryškinti šokolado plytele, kad ši burnoje panaikintų blogą skonį? Vėliau, jei panorėsi, galėsime susėdę prie stalo peržiūrėti naujus pašto ženklus. Sutarta?

❖

Kiekvienas mūsų šioje komedijoje turėjo savo vaidmenį: tėtis mėgo vaidinti kerštingą Dievą, nepamirštantį nė menkiausios prasižengėlio nuodėmės,

rūstų namų Dievą, laidantį pykčio žiežirbas ir aidintį griausmu, nors kartu gailestingą, geraširdį, kantrų ir kupiną malonių.

Tiesa, retsykiais tėtį iš tikrųjų užvaldydavo nesuvaidinto aklo pykčio banga (ypač jei tai, ką padarydavau, keldavo man pavojų). Štai tokiais atvejais be jokių išankstinių ceremonijų jis skeldavo man du trumpus antausius.

Kartais, jei užsimanydavau pažaisti elektros prietaisais ar įsiropšti į aukštą medį, tėtis liepdavo nusimauti kelnes ir paruošti užpakalį (tiesa, jis pats jo taip nevadindavo, o tik paskelbdavo: „sėdynę, prašyčiau!“) ir nuplakdavo mane diržu, nepagailėdamas šešių septynių ir kūną, ir širdį draskančių kirčių.

Tiesa, paprastai tėčio pyktis neįgydavo grėsmingų išraiškų, o tik apsisiausdavo aukšto rūmų etiketo toga, permirkusia gatvės sarkazmu:

– Šį vakarą Jūsų Didenybė ir vėl malonėjo prinešti pilną koridorių gatvės purvo: atrodo, kad nusiauti batus prie slenksčio, ką lietingomis dienomis darome ir mes, prastuomenė, žemina jūsų karališkąjį orumą. Tik šįsyk, bijau, Jūsų Didenybei teks nusileisti iš savo aukštumų ir švelniomis rankelėmis išvalyti karališkųjų žingsnių pėdsakus. Tada Jūsų Didenybė tegu užsidaro tamsiame vonios kambaryje, kur bus tinkamos sąlygos savo poelgiams apmąstyti, įvertinti savo santykį su pasauliu ir deramai vienumoje pagalvoti apie savo ateitį.

Tokiomis akimirkomis mama išsyk įteikdavo apeliaciją:

– Užteks pusvalandžio. Ir jokios tamsos. Kas tau darosi? Gal dar imsi ir uždrausi jam kvėpuoti?

Į tai tėtis atsakydavo:

– Jūsų Didenybei pasisekė, kad turi tokį aistringą gynėją, visuomet ir besąlygiškai stojantį jo pusėn.

Mama atšaudavo:

– O kad būtų baudžiama už humoro jausmo stoką... – tiesa, šio sakinio ji niekuomet nepabaigdavo.

Po ketvirčio valandos visa scena jau eidavo į pabaigą: tėtis asmeniškai ateidavo išleisti manęs iš vonios kambario ir tiesdavo į priekį rankas, sutrikęs duodavo ženklą, kad priima mane į savo glėbį, ir murmėdamas šį tą panašaus į atsiprašymą:

– Aš, žinoma, puikiai suprantu, kad purvo prinešei ne tyčia, o per savo išsiblaškymą. O tu neabejotinai supranti, kad bausmę atlikai savo paties labui: juk užaugęs ir tu tapsi išsiblaškiusiu profesoriumi.

Žvelgdavau tiesiai į rudas naivokas, tarsi ko besigėdijančias tėčio akis ir puldavau prisiekinėti, kad nuo šiol visą laiką atsiminsiu, jog batus dera nusiauti prie laukujų durų. Negana to, puikiai išmokęs savo nuolatinį vaidmenį, tokią akimirką nutaisydavau kuo rimčiausią veidą, dėl ko atrodydavau ne

pagal metus suaugęs, ir ištardavau žodžius, perimtus iš tėčio arsenalo, esą nė akimirką neabejoju, kad nubaustas buvau savo paties labui. Šiame nusistovėjusiame tekste pasigirsdavo ir kreipinys į mamą: ragindavau ją neskubėti manęs gailėtis, nes esą gerbiu įstatymus, todėl prisiimu atsakomybę už jų sulaužymą ir esu pasiruošęs atlikti pelnytą bausmę. Net jei tai būtų dvi tamsos valandos vonios kambaryje. Man vis tiek.

Ir iš tiesų viso to pernelyg nesureikšmindavau, nes tarp bausmės vonios kambaryje ir mano kasdienės savo kambarėlio ar vaikų darželio vienatvės iš esmės nebuvo jokio skirtumo: paprastai vaikystėje laiką leisdavau vienas – nei brolio, nei sesers ir beveik jokių draugų.

Saujelė dantų krapštukų, du gabalėliai muilo, trys dantų šepetėliai, pusiau išspausta dantų pastos „Šenhav" tūbelė, šukos, penki mamos plaukų segtukai, tėčio rankinė su skutimosi reikmenimis, kėdutė, aspirino pakelis, pleistras ir tualetinio popieriaus ritinėlis – viso to pakakdavo kiaurą dieną kariauti, keliauti, atlikti didžiulius statybų projektus ir patirti ypatingus nuotykius. Ten būdavau ir Jūsų Didenybė, ir Jūsų Didenybės tarnas, ir medžiotojas, ir persekiojama auka, ir kaltinamasis, ir ateities būrėjas, ir teisėjas, ir jūrų vilkas, ir inžinierius, sunkiose uolėtose vietovėse statęs Panamos ir Sueco kanalus, jungęs jūras ir ežerus, tyvuliavusius mažyčiame vonios kambarėlyje, kuriame nuo vieno pasaulio krašto iki kito plaukiodavo prekybiniai, povandeniniai, karo ir piratų laivai, Leviatano medžiotojų, žemynų ir tolimų salų, į kurias dar nebuvo įžengusi žmogaus koja, užkariautojų luotai.

Manęs negąsdino nė bausmė tamsoje: būdavo, uždengiu klozetą dangčiu, atsisėdu ant jo ir tuščiomis rankomis stoju į karą arba leidžiuosi į kelionę. Nepajudėdamas iš vietos, be muilo gabalėlių, šukų ir segtukų. Užsimerkęs galvoje įžiebdavau tiek šviesų, kiek užsimanęs, tamsą palikdamas išorės pasauliui, o mintyse mėgaudamasis pačia nuostabiausia šviesa.

Galiu net prisipažinti, kad laukdavau bausmių, susijusių su vienatve ir atskyrimu.

– Jei kam ir nereikia artimo, – tėtis mėgdavo cituoti Aristotelį, – tai nebent žvėriui arba Dievui.

O aš valandų valandas su malonumu būdavau tiek vienas, tiek kitas. Man tai atrodydavo nesvarbu.

Kiekvieną sykį, kai tėtis pavadindavo mane „Jūsų Didenybe" ar „Jūsų Prakilnybe", nėmaž neįsižeisdavau. Atvirkščiai: širdyje jam pritardavau. Nesunkiai priimdavau visus šiuos titulus, nors ir tylėdavau. Nenorėdavau išsi-

duoti, kad man tai malonu. Jaučiausi tarsi po gatves klajojantis iš savo šalies išvarytas karalius, sugebėjęs kirsti sieną ir nepaisydamas pavojaus, vilkėdamas paprastos liaudies drabužiais sugrįžęs į savo miestą. Tiesa, keli mano pavaldiniai didžiai apstulbinti mane atpažindavo, puldavo žemai lankstytis ir vadinti „Jūsų Didenybe". Tai galėjo atsitikti bet kur: eilėje prie autobuso, miesto aikštėje susibūrusioje minioje, bet aš dėdavausi nepastebintis jų lankstymosi ir negirdintis kreipinio „Jūsų Didenybe". Neišsiduodavau. Atrodo, buvau nusprendęs taip elgtis pamokytas mamos, pasak kurios, tikruosius karalius ir grafus galima atpažinti iš jų paniekos savo titulams, be to, jie yra įsitikinę, kad jų aukšta padėtis juos įpareigoja su paprasta liaudimi elgtis paprastai, natūraliai, kukliai, lyg patys būtų paprasti žmonės.

Tiesa, ne šiaip paprastas, bet puikiai išauklėtas, malonus kitiems ir siekiantis išpildyti visus pavaldinių norus. Jiems patinka mane rengti, ką gi, labai prašom: su džiaugsmu ištiesiu visas keturias savo galūnes. Po kiek laiko jų skonis ūmai pasikeičia? Dabar jau norėtų, kad apsivilkčiau pats, be jų pagalbos? Su didžiausiu džiaugsmu įsliuogiu į savo drabužius ir matydamas jų per kraštus trykštantį pasigėrėjimą ir pats maloniai jaučiuosi. Kartais mažumėlę susipainioju ir neteisingai užsisegu sagas ar nutaisęs mielą veido išraišką prašau jų pagalbos užrišti man batus.

Visi, atrodo, pasiryžę kautis už teisę pulti prie mažojo karaliaus užrišti jam raištelių, nes šis yra pratęs dosniai apdovanoti savo pavaldinius apkabinimais. Neatsirado pasaulyje nė vieno vaiko, kuris su tokiu sumanumu ir mandagumu būtų mokėjęs atsidėkoti už jų paslaugas. Sykį jis net yra pažadėjęs tėvams (šie gi tik susižvalgė tarpusavyje pilnomis pasididžiavimo ir džiaugsmo akimis, puolė jį glostyti ir tirpo iš malonumo), kad vieną dieną, kai šie sulauksiantys senatvės kaip mūsų kaimynas Lembergas, jis būtinai padės jiems užsirišti batų raištelius ir užsisagstyti sagas. Ir tai bus padėka už visas malones, kuriomis jie be perstojo jį apdalina.

Jiems patinka šukuoti man plaukus? Arba aiškinti, kaip sukasi mėnulis? Mokyti mane skaičiuoti iki šimto? Ant vieno megztinio užvilkti dar ir antrą? Arba kasdien versti nuryti šaukštelį šlykščių žuvų taukų? Su didžiausiu malonumu leidžiu jiems elgtis su manimi taip, kaip jiems šauna į galvą. Jaučiuosi patenkintas, kad savo niekinga esybe suteikiau jiems džiaugsmo. Tarkime, žuvų taukai man kelia pasišlykštėjimą, todėl lūpoms dar neprisilietęs prie šio skysčio, vos susivaldau neišvėmęs pieno, kuriuo turėdavau juos užgerti. Kaip tik todėl man ir patikdavo elgtis santūriai ir vienu ypu išgėrus

žuvų taukų šaukštą dargi padėkoti už tai, kad manimi rūpinasi, jog užaugčiau sveikas ir stiprus. Visuomet jaučiau pasitenkinimą, kai jiedu stebėdavosi: nėra abejonių, kad tai nepaprastas vaikas! Iš tikrųjų šis vaikas yra ypatingas!

Taip mano akyse posakis „paprastas vaikas" virto baisiausiu paniekinimu: geriau jau būti gatvės šunėku, invalidu ar silpnapročiu, netgi mergaite nei, sergėk Dieve, „paprastu vaiku" kaip visi. Siekiau visam laikui bet kokia kaina likti „nepaprastas!" arba „išties nepaprastas vaikas!".

Neturėjau nei brolio, nei sesers, o tėvai nuo mažų dienų buvo prisiėmę didžių mano gerbėjų vaidmenį, todėl man nieko kita neliko kaip lipti ant scenos, užimti visą jos erdvę ir žavėti gausiai susirinkusią publiką. Taip nuo trejų ar ketverių metų, jei ne dar anksčiau, įpratau vaidinti monospektakliuose ar monodramose. Vaidinimas vykdavo be pertraukų. Vieniša žvaigždė, turinti be perstojo improvizuoti, smaginti, jaudinti, stebinti ir linksminti publiką. Nuo ryto iki vakaro turėdavau be paliovos vaidinti. Štai vieną ankstų šabo rytą išsiruošėme aplankyti Malos ir Stašeko Rudnickių, gyvenančių Čanslerio ir Neviim gatvių sankryžoje. Pakeliui tėvai prigrasino, kad nieku gyvu nedrįsčiau užsiminti, kad dėdė Stašekas su teta Mala neturi vaikų. Dėlto jiems neapsakomai liūdna, todėl ir turėsiu juos linksminti, bet tik šiukštu tegu man į galvą nešauna jų pasiteirauti, kada gi ir jiedu susilauks vaikelio. Ir apskritai, kad elgčiausi svečiuose kaip pridera: dėdė su teta jau seniai apie mane yra geros nuomonės, todėl šiukštu, kad nesumanyčiau ten ko iškrėsti, kas išsyk pakeistų jų nuomonę apie mane.

Teta Mala su dėde Stašeku iš tiesų neturėjo vaikų, tačiau augino du tingius angoros veislės katinus tankiu kailiu, nepaprastai storus, mėlynomis akimis. Šie padarai buvo vadinami Šopeno ir Šopenhauerio vardais, kompozitoriaus ir filosofo garbei (kai žingsniuodavome Čanslerio gatve, sulaukdavau dviejų trumpų paaiškinimų: mamos apie Šopeną, tėčio – apie Šopenhauerį. Abu būdavo maždaug enciklopedijos straipsnio ilgio). Paprastai abu padarai susiraitę snausdavo sofos kamputyje arba ant minkštos kėdės, sakytum, jie būtų ne katinai, o baltosios šiaurės meškos. Kambario kampe, virš juodo fortepijono kabėjusiame narvelyje, pas Rudnickius gyveno ir senas paukštelis, kone visiškai plikas, paliegęs ir dar aklas viena akimi, visuomet pusiau praviru snapu, tarytum, vargšelis norėtų gerti. Kartais Mala su Stašeku paukštelį vadindavo Alma, kartais – Mirabele. Kad šis nesijaustų toks vienišas, narvelyje buvo apgyvendintas ir dar vienas paukštelis, kurį Mala pati pagamino iš spalvoto kankorėžio. Kojas šiam atstojo degtukai, o vietoj snapo kyšojo ryškiai raudonos spalvos dantų krapštukas. Šis paukštelis turėjo tikrų plunksnų sparnus: galbūt šios iškrito ar net buvo ištrauktos iš Almos Mirabelės ir nudažytos žydra ir purpurine spalva.

❖

Dėdė Stašekas sėdėjo ir rūkė. Kairysis jo antakis visuomet būdavo truputėlį pakeltas į viršų, tarsi taip reikštų abejonę ar norėtų mažumėlę tau įgelti: *nejau tai išties taip? Ar šiek tiek neperlenkėte?* Lyg į peštynes įsivėlusiam gatvės mušeikai jam trūko vieno danties. Mama kone nepratardavo nė žodžio. Teta Mala, blondinė supintomis kasomis, kartais koketiškai krintančiomis ant pečių, o kartais tarsi vainikas susuktomis ant galvos, pasiūlė tėvams arbatos ir obuolių pyrago. Jai lupant obuolį, nenutrūkstamai tarsi telefono laidas sukdamasi rangydavosi žievelės spiralė. Stašekas su Mala kadaise svajojo dirbti žemę ir dvejus ar trejus gyveno kibuce, o dar metus ar dvejus bandė laimę mošave, kol paaiškėjo, kad teta Mala yra alergiška kone visiems lauko augalams, o dėdė Stašekas negali pakelti tiesioginės saulės (arba, kaip jis pats tvirtino, tai saulė buvo jam alergiška). Taip dėdė Stašekas įsidarbino centriniame pašte, o teta Mala neporinėmis savaitės dienomis padėdavo garsiam dantų gydytojui. Kai ji pasiūlydavo mums arbatos, tėtis, kaip visuomet, džiugiai šūktelėdavo ir mėgindavo pajuokauti:

– Rabis Huna šitaip yra kalbėjęs: „viską daryk, ką liepia namų šeimininkas, nebent lieptų „išeik“. O aš sakau, nebent lieptų „gerk“. Tiesa, šiaip ar taip, sulaukėme ne šeimininko, o šeimininkės pasiūlymo, todėl, žinoma, neatsisakysime.

O apie obuolių pyragą štai ką pasakė:

– Ak, Mala, Mala, ir kas gali atsispirti tavo pyragams.

Mama neištvėrė:

– Arie, liaukis.

O man, žinoma, jei kaip didelis vaikas suvalgysiu didelį gabalą pyrago, teta Mala pažadėjo didelę staigmeną: gazuoto naminio gėrimo. Tiesa, jame mažoka burbuliukų (atrodo, kad šiam gazuoto vandens buteliui iš aukštybių tekusi bausmė už tai, kad pernelyg ilgai stovėjo atidengtas), bet, kad ir kaip ten būtų, šis namų darbo gėrimas yra prisodrintas raudono sirupo, todėl saldus it nektaras.

Aš gi mandagiai mėginau susidoroti su obuolių pyragu (anaiptol ne prastu) ir kaip įmanydamas stengiausi kramtyti užsičiaupęs ir atsargiai kabindamas jį šakute neišsitepti pirštų. Žinojau, kad manęs tyko dėmių, trupinių ir sausakimšos burnos pavojus, todėl kiekvieną gabalėlį pasmeigęs šakute ypač atsargiai pakeldavau jį prie lūpų, įsivaizduodamas, kad aplink sklandantys priešų lėktuvai iš pasalų gali numušti mano transportą, skraidžiusį nuo lėkštės iki lūpų. Kramtydavau atsargiai ir stipriai užčiaupta burna, palengva nurydamas ir nesilaižydamas lūpų. Pakeliui sau ant krūtinės, arba

tiksliau ant piloto munduro, kabindavau nuostabos kupinus Rudnickių ir besididžiuojančius tėvų žvilgsnius. Taip galiausiai laimėjau žadėtą didįjį prizą: stiklinę namų gamybos gazuoto gėrimo, beveik neputojančio, tačiau saldaus it nektaras.

Šis gi pasirodė toks saldus, kad jo gerti buvo tiesiog neįmanoma. Nė gurkšnelio. Net mažyčio. Jo skonis buvo baisesnis už pipirinę mamos kavą: šleikštus ir panašus į tirštą sirupą nuo kosulio.

Šią karčiąją taurę nenoromis priglaudžiau prie lūpų, dėdamasis, jog suvilgiau joje lūpas, nes teta Mala kartu su visais susirinkusiais neatitraukė nuo manęs akių, laukdama mano nuosprendžio. Aš gi suskubau ją nuraminti (kalbėdamas tėčio tonu ir žodžiais), kad abu jos gaminiai – ir obuolių pyragas, ir sirupas yra „išties puikūs".

Teta Mala visa net nušvito:

– Yra ir daugiau! Tuojau dar stiklinę įpilsiu! Paruošiau pilną ąsotį!

Tėtis su mama apdovanojo mane meilės kupinu žvilgsniu. Mintyse net pradėjau girdėti sužavėtos publikos balsus ir jiems, savo publikai, žemai žemai nusilenkiau.

❖

O kas toliau? Pirmiausia, kad laimėčiau truputėlį laiko, privalėjau atitraukti jų dėmesį. Kuo skubiau turėjau pasakyti kokią tinkamą, gilią mintį, derančią mano amžiui, kad jiems tai patiktų:

– Visa, kas gyvenime yra skanu, geriausia gerti mažais gurkšneliais.

Kaip visuomet daugiausia pasitarnavo žodis „gyvenime": Delfų Pitija ir vėl paskelbė savo ištarmę. Orakulą. Mano lūpomis bylojo aiškus ir skaidrus pačios prigimties balsas: iš lėto ryti gyvenimą. Pamažu ir gerai apmąstant.

Taip vienu ditirambišku sakiniu man pavyko nukreipti jų dėmesį, kad tik nepastebėtų, jog prie šių staliaus klijų nė neprisiliečiau. Kol visi išgyveno dvasinį pakylėjimą, stiklinė su bjauriuoju skysčiu atsidūrė man prie kojų, nes gyvenimą gi dera gerti mažais gurkšneliais.

Pasinėriau į apmąstymus: alkūnės įremtos į kelius, delnai – po smakru: tapau tikru skulptūros „Mąstytojas" mažojo sūnaus įsikūnijimu. Kadaise ją teko matyti enciklopedijoje. Po geros akimirkos visi liovėsi kreipę į mane dėmesį: galbūt todėl, kad nederėjo varstyti akimis žmogaus, kurio siela sklando aukštybėse, o gal todėl, kad prie jų prisijungė daugiau svečių ir įsiplieskė audringas pokalbis apie nelegalius imigrantus, susilaikymo politiką ir aukščiausiąjį komisarą.

Pasinaudojęs proga nepastebėtas pasigriebiau stiklinę su nuodais, nusigavau į prieškambarį ir prikišau ją vienam iš angoros dvynių – nepamenu, kompozitoriui ar filosofui. Nupenėta šiaurės meška tik niekinamai jį pauostė ir tarsi įsižeidusi sumirksėjo ir pakrutino ūselių galus: ne, ačiū, ko ne, tai ne. Nutaisęs nuobodžiaujančią miną katinas pasuko prie virtuvės durų. Jo brolis, dar vienas nutukėlis, nepasivargino nė akies pramerkti. Kai pasiūliau šio gėralo, tik suraukė nosį tarsi būtų sakęs „na, jau ne" ir, tarsi baidydamas musę, į mano pusę grįžtelėjo vieną rausvą savo ausį.

Šiuos nuodus buvo galima išpilti į Almos Mirabelės, aklojo paukštelio, bei jo draugės, sparnuotojo kankorėžio, indelį, tačiau apsvarstęs visas galimybes, visus pliusus ir minusus nusprendžiau, kad kankorėžis dar gali mane įskųsti, bet štai vazonas su filodendru neabejotinai neišleis nė žodelio, net jei bus tardomas žiauriais kankinimais. Taip mano pasirinkimas palinko į vazonėlį, o ne du paukštelius – panašiai kaip teta Mala su dėde Stašeku jie taip pat neturėjo vaikų, todėl ir jų buvo draudžiama klausinėti, kada gi pagaliau padės kiaušinį.

Po kiek laiko teta Mala pastebėjo, kad mano stiklinė tuščia. Pasirodo, suteikiau jai neapsakomo, na, tiesiog neregėto negirdėto džiaugsmo, kad man jos gėrimas patiko. Aš gi šypsodamasis ir visai kaip suaugusieji, netgi pamėgdžiodamas jų intonaciją panašiomis aplinkybėmis, atsakiau:

– Ačiū jums, teta Mala, ačiū jums, buvo labai skanu!

Moteris nė nepaklaususi ir nelaukdama pritarimo nuskubėjo pripildyti mano stiklinės, primindama, esą ir tai dar ne pabaiga, nes turi sutaisiusi pilną ąsotį. Gal jos gazuotasis gėrimas ir nešnypščia, bet juk tiesa, kad jis saldus nelyginant šokoladas? Tiesa?

Paskubėjau tetą Malą patikinti, dar ir dar kartą jai dėkodamas ir vėl laukdamas tinkamos progos, niekieno nepastebėtas lyg koks partizanas, bandantis prasigauti į įtvirtintą britų radiolokacinę stotį, ir kaktusui pripilti nuodų.

Tą pačią akimirką mane užvaldė baisi pagunda, sakytum, uodas, kurio neįmanoma atsikratyti, ar juokas, ūmai prasiveržęs klasėje, atsistoti ir garsiai visiems paskelbti, kad šis jų gazuotas gėrimas taip smarkiai dvokia, jog netgi jų katinai ir paukščiai juo pasibjaurėjo, ir aš jį visą supyliau į gėlių vazonus, todėl dabar ten augančios gėlės neišvengiamai žus.

Bus nubausti ir dabar kaip tikri didvyriai turės kęsti bausmę. Be jokio pasigailėjimo.

Žinoma, šito nepadariau: troškimas juos pakerėti buvo gerokai stipresnis už pagundą sukrėsti. Esu žydų išminčius, o ne koks Čingischanas.

❖

Pakeliui į namus žiūrėdama man tiesiai į akis ir paslaptingai šypsodamasi mama kalbėjo:

– Nemanyk, kad nemačiau. Tiesą sakant, viską mačiau.

Naiviu ir tyru veideliu, tik virpančia lyg išgąsdinto kiškio širdimi paklausiau:

– Viską matei? Ir ką gi tu matei?

– Mačiau, kaip ten siaubingai nuobodžiavai, bet tau pavyko save įveikti, todėl mane labai pradžiuginai.

Įsiterpė ir tėtis:

– Vaikas iš tiesų buvo drausmingas, todėl ir sulaukė deramo apdovanojimo: obuolių pyrago gabalo ir net dviejų stiklinių gazuoto gėrimo, kokio patys jam niekuomet neperkame, nors visuomet labai prašo. Juk nežinia, ar tuose kioskuose stiklinės švarios, ar tik tokios atrodo.

Mama tarė:

– Nesu visiškai tikra, kad šis gėrimas buvo skanus, bet pastebėjau, kad nenorėdamas tetos Malos įskaudinti viską išgėrei iki dugno, todėl tavimi be galo didžiuojamės.

– Tavo mama, – kalbėjo tėtis, – pažįsta slapčiausias širdies kerteles. Kitaip tariant, ji ne tik žino, ką pasakei ar ką padarei, bet ir tai, kas tuo metu dėjosi tavo galvoje. Išties nėra lengva dieną ir naktį būti su žmogumi, kiaurai tave permatančiu.

– Ir kai teta Mala tau pasiūlė dar vieną gazuoto gėrimo stiklinę, – tęsė mama, – pastebėjau, kad jai padėkojęs viską išgėrei iki dugno ir taip ją pradžiuginai. Norėčiau tau pasakyti, jog tik nedaugelis tavo metų vaikų, o ir suaugusiųjų sugeba taip gražiai elgtis.

Nedaug trūko, kad būčiau ėmęs ir prasitaręs, esą tai ne aš, o Rudnickių vazonai tą padarė, kad būtent jie šią šlykštynę išmaukė iki dugno.

Tiesa, pasirodė sunku nusiplėšti ir į žemę drėbti visą rinkinį mamos regalijų, kuriomis ji ką tik mane taip gausiai apdovanojo. Kaip būčiau galėjęs nuliūdinti nieko dėtus savo tėvus? Ir apskritai iš mamos išmokau, kad jei reikia rinktis meluoti ar skaudinti, derėtų pasirinkti ne tiesą, o kilnumą. Pradžiuginti ar pasakyti tiesą, įskaudinti ar nemeluoti, pirmenybę visuomet reikėtų atiduoti didžiadvasiškumui. Taip elgdamasis iškyli virš dulkėtos, prakaituotos minios. Be to, gauni ir nuostabų „nepaprasto vaiko“ ar „išties ypatingo vaiko“ medalį.

Tėtis, kaip visuomet, ramiai ir kantriai viską apibendrino:

– Hebrajų kalba *chasuchej banim* (bevaikiai) iš tikrųjų yra susiję su žodžiu *chošech* (tamsa), kurio senoji reikšmė yra „stoka“: vaikų stoka, švie-

sos stoka. O štai žodis *chosech* reiškia taupyti ar gailėti. Kaip yra pasakyta Patarlių knygoje: „Kas gailisi rykštės, tas nekenčia savo vaiko“[60], ir aš, žinoma, visiškai pritariu šiai eilutei. Aramėjų kalboje esama panašaus žodžio *chašocha*, o arabų kalba *ghasak*, bet arabų kalba yra ir kitas žodis su šaknimi „schk“. „Nakties tamsa“ arabų kalba yra *ghasak al-lajl*. Be to, gali būti, kad esama ryšio ir tarp žodžių *chošech* (tamsa) bei *šachach* (pamiršti), tamsos ir užmaršties. O štai kas dėl tavo gazuoto gėrimo, tai žodis *gaz* yra prancūzų kilmės. O štai *istrubal* (kankorėžis) yra skolinys iš graikų kalbos. Jau Mišnoje buvo vartojamas žodis *strobilos*, reiškiantis „viesulą“ arba „vilkelį“. *Strobilos* yra kilęs nuo žodžio *strobos*, kuris graikų kalba reiškia „besisukantį aplink savo ašį“; o iš *strobos* kilo ir žodis strofa, arba eilėraščio posmas, taip pat ir katastrofa, arba apsivertimas aukštyn kojom: „laimės ratas apsivertė aukštyn kojom“. Užvakar mačiau, kaip kildamas į Skopo kalną apsivertė sunkvežimis – keleiviai buvo sužeisti, o ratai apvirtę sukosi, vadinasi, ten buvo ir *strobos*, ir katastrofa. Kai sugrįšime namo, Jūsų Didenybe, malonėkite susitvarkyti savo žaislus, kuriuos palikote išmėtytus ant kilimo, ir prašau kiekvieną daiktelį sugrąžinti į savo vietą.

36 skyrius

Tai, ko tėvams nepavyko pasiekti ar ko nebuvo gyvenime duota, jie užkrovė ant mano pečių. 1950 metų vakarą Ana su Michaeliu atsitiktinai susitiko „Terra Sancta“ laiptinėje (romane „Mano Michaelis“), o kitą sykį – Jeruzalės kavinėje „Atar“ Ben Jehudos gatvėje. Ana ragino drovųjį Michaelį papasakoti apie save, bet šis kalbėjo tik apie savo našlį tėvą:

Tėvas buvo sudėjęs į jį didžiules viltis ir niekaip nenorėjo pripažinti, kad jis tik paprastas vaikinas. Su dievobaiminga pagarba tėvas skaitydavo Michaelio geologijos studijų darbus, aukštai juos vertindamas: „Tai tikras mokslinis darbas. Trokštu, kad Michaelis taptų Jeruzalės universiteto profesoriumi, nes jo jau miręs senelis, tėvo tėvas, buvo gamtos mokytojas Gardino žydų mokytojų seminarijoje. Gerbiamas mokytojas. Ir tai nuostabu, mąstė Michaelio tėvas, kai karta iš kartos perduodamos tradicijos.

Jam atšoviau (taip pasakoja Ana):

– Šeima – ne estafetė, o profesija – ne fakelas.

[60] Pat. 13, 24. (vert. past.).

Michaelis teisinosi:

– Bet aš negalėsiu to pasakyti tėvui, nes jis yra jautrus žmogus, o žydiškos tradicijos jam brangios, koks kadaise brangus buvo kinų porcelianas...

Daugel metų tėtis neprarado vilties, kad vieną gražią dieną jo pečius apsiaus dėdės Josefo mantija, kurią, atėjus laikui, kaip paveldą jam galbūt pavyks perduoti ir man, jei tik nenukrypsiu nuo giminės tradicijų ir pasirinksiu mokslininko kelią. O jei dėl žiaurios būtinybės išlaikyti šeimą jam vis dėlto neteks jos apsivilkti – juk ištisomis dienomis tenka dirbti nuobodų kanceliarinį darbą, kuris nepalieka nė kruopelytės laiko moksliniams tyrimams, nebent vėlyvą naktį – galbūt ši garbinga mantija atiteks jo vieninteliam sūnui?

O ir mama, kaip man atrodo, vylėsi, kad užaugęs įgyvendinsu viską, ko jai pačiai nebuvo lemta pasiekti.

❖

Vėliau juokdamiesi ir sunkiai slėpdami pasitenkinimą, jie vis iš naujo man primindavo, dargi prie svečių, ponų Zarchių, Rudnickių, Chananų, Bar Icchokų ir Avramskių, kaip būdamas vos penkerių, nepraėjus nė dviem ar trims savaitėms po to, kai išmokau rašyti, kitoje tėčio vizitinės kortelės pusėje spausdintinėmis raidėmis užrašiau „Amosas Klauzneris, rašytojas“ ir smeigtuku prismeigiau prie savo kambarėlio durų.

Anksčiau, nei išmokau skaityti, jau turėjau supratimą, kaip yra rašomos knygos. Būdavo, tyliai prisėlinu ir pasistiepęs slapčia stebiu pro petį tėtį, palinkusį prie rašomojo stalo: nusvirę pečiai, geltonos stalinės lempos rate sverdėjanti apsunkusi jo galva, o jis pats pamažu skinasi kelią kopdamas stačiu šlaitu aukštyn, pačiame stalo vidury, tarp dviejų knygų krūvų. Stumiasi pirmyn, rankioja, dar labiau pasilenkia, kažką išsitraukia, gerai apžiūri prieš šviesą, rūšiuoja ir atsirenka tai, kas reikalinga; iš įvairių viena ant kitos sukrautų atverstų knygų tėtis ant mažyčių kortelių atsargiai ir atsakingai išsirašo įvairius duomenis, mažiausią detalę įterpdamas į tik jai vienai skirtą vietą, sakytum, verdamas karolius.

Tiesą sakant, aš ir pats panašiai dirbu. Kaip kadaise laikrodininkas ar juvelyras: viena akis primerkta, kitoje – įstatyta lupa, tarp pirštų suspaustas pincetas, tik priešais mane ant stalo ne kortelės, bet krūva popieriaus skiautelių, ant kurių pilna mano užrašytų žodžių: įvairios veiksmažodžio formos, būdvardžiai, krūvos sakinių, nepilnų posakių, aprašymų detalės ir kiti derinių bandymai. Kartkartėmis vieną tokią skiautelę, mažytę teksto molekulę, it plaukelį atsargiai suspaudęs pinceto žnyplėmis pakeliu prieš šviesą ir kruopš-

čiai tyrinėju, sukinėdamas ją tai į vieną, tai į kitą pusę. Tada vėl palinkstu prie stalo, mažumėlę padailinu, pablizginu, dar sykį iškėlęs prieš šviesą kruopščiai apžiūriu ir vėl kiek palinkęs padailinu, kol galiausiai itin atsargiai žodį ar posakį įdedu į jam skirtą audinio vietą. Lukteliu. Pažvelgiu iš viršaus, iš šono, kiek pakreipęs galvą, tiesiai ir iš apačios. Nesu visiškai patenkintas, todėl vėl ištraukiu jau taisytą dalelę, o į jos vietą mėginu įstatyti kitą žodį arba tą patį žodį – kitoje to paties sakinio terpėje. Vėl ištraukiu, dar kartą padailinu ir vėl mėginu įdėti pasirinktą žodį, tik gal kiek kitu kampu. O gal kiek kitos sudėties? Gal kiek tolėliau jį nustumti – nublokšti į patį sakinio galą? Arba kito sakinio pradžią? Gal apskritai derėtų sakinį padalinti ir iš vieno žodžio padaryti atskirą sakinį?

Atsistoju. Pavaikštinėju po kambarį. Vėl sugrįžtu prie stalo. Minutėlę ar kiek ilgiau stebeiliju į tą pačią vietą, galiausiai braukiu visą sakinį arba išplėšiu lapą, paskubomis jį suglamžau ir suplėšau. Apima nusivylimas. Balsu pratrūkstu keikti save, rašymą ir netgi pačią kalbą, bet vis tiek grįžtu ir pradedu kurti iš naujo.

Kadaise pastebėjau, kad rašyti romaną – nelyginant iš lego kaladėlių dėlioti Edomo kalnyną. Ar net visą Paryžių: su visais jo pastatais, aikštėmis, gatvėmis, bokštais ir priemiesčiais ir netgi gatvių suoleliais – viską tenka sulipdyti iš sveikų ir pusiau perlaužtų degtukų.

Sumanius parašyti romaną iš aštuoniasdešimt tūkstančių žodžių, reikia priimti mažiausiai ketvirtį milijono sprendimų: ne tik dėl siužeto raidos, kas liks gyventi, o kas mirs, kas mylės, o kas bus neištikimas, kas praturtės, o kas išsikraustys iš proto, kokie bus veikėjų vardai, kokia bus šių žmonių išvaizda, kokie bus jų įpročiai ir užsiėmimai; kaip romaną suskirstyti ir kaip jį pavadinti (tokie sprendimai yra paprasčiausi). Ne tik ką pasakyti, bet ir ką nutylėti, ką anksčiau, o ką vėliau, ką smulkiai aprašyti, o ką – tik užuominomis? (Nors ir pastarieji dar palyginti paprasti.) Bet štai prieš tave visa gausybė smulkmenų, tarkime, ar tame trečiame nuo pastraipos galo sakinyje rašyti mėlynas ar melsvas? O gal žydras? O gal geriau žydras nelyginant dangus? O gal tamsiai mėlynas, o gal verčiau pilkšvai mėlynas? Ar melsvai pilkas. Ar šį melsvai pilką paminėti sakinio pradžioje? O gal pabaigoje? O gal vidury? O gal pats žodis galėtų būti trumpas, baigtas sakinys. Priešais jį taškas, ir jam įkandin – taškas, po kurio prasideda nauja eilutė. O gal vis dėlto ne, gal geriau bus, jei ši mėlyna spalva savo banga užlies visą sudėtinį ir gausiai išsišakojusį sakinį drauge su visais jo žodžiais ir žodžių junginiais? O gal geriausia apskritai parašyti du žodžius „vakaro šviesa“, niekaip jos nespalvinant: nei pilkšvai melsva, nei drumstai žydra?

❖

Nuo mažų dienų man be paliovos buvo plaunamos smegenys: knygų šventykla dėdės Josefo namuose Talpijot, didžiulės tėčio knygų krūvos mūsų bute Kerem Avrahame, mamos prieglobstis knygų pasaulyje, senelio Aleksandro eilės, mūsų kaimyno pono Zarchio pasakojimai, tėčio kortelės ir žodžių žaismai, o kur dar nepamirštamas Šaulio Černikovskio kvapas ar pono Agnono, vienu metu metančio kelis šešėlius, paslaptys.

Tiesa, slapčia priešinausi tam, ką pats buvau užrašęs ant kortelės ir smeigtuku pakabinęs ant durų: ne vienus metus svajojau, kad užaugęs būtinai išsivaduosiu iš viso šių knygų labirinto ir tapsiu gaisrininku: ugnis ir vanduo, uniforma ir blizgantis sidabrinis šalmas, drąsa ir kaukiančios sirenos, nuostabos kupini merginų šūksniai ir gatvėje kilusi sumaištis, džiaugsmas, apėmęs neapsakomu greičiu skriejant raudonos spalvos gaisrinei mašinai, tarsi kardo kirčiu dalinančiai pasaulį pusiau, o klaikiai kaukiančios sirenos stingdo praeivio širdį. Šios paklaikusiu greičiu lekiančios ir visuotinę paniką sėjančios mašinos įkandin tįsta sustingusių kelių ir apšąlusių širdžių valktis.

O kur dar kopėčios ir vandens žarnos, kurios traukiamos, rodos, neturi pabaigos, kol galiausiai vis dėlto išsenka. Žaižaruojantys liepsnų liežuviai, atsispindintys metaliniame raudonos gaisrininkų mašinos paviršiuje, atrodo lyg pralietas kraujas. O galiausiai kulminacija – bebaimio gaisrininko rankose sąmonės netekusi mergina ar moteris: neregėto negirdėto pasišventimo akimirkos, apdegusi oda, apsvilusios blakstienos ir plaukai, dusinančių dūmų pragaras. Tiesa, ranka pasiekiama šlovė, sraunūs meilės vandenys, susiliejantys su raudančių moterų ašaromis. Pametusios galvas ir tirpstančios iš susižavėjimo tavimi, jos kupinos amžino dėkingumo, o gražiausia jų pasitaikė būtent ta, kurią drąsiai savo rankomis išplėšei iš ugnies nasrų.

❖

Kas gi iš tiesų buvo toji, kurią vaikystėje ne sykį traukiau iš ugnies, taip bandydamas užsitarnauti jos meilę? Galbūt klausimą reikėtų kelti taip: kokia baisi ir neregėta nuojauta įsisuko į to kvailo, debesyse sklandžiusio berniūkščio širdį, duodama ženklą, nors ir neleisdama laiku suvokti miglotos užuominos, kas vėliau, vieną žiemos dieną, nutiks jo mamai?

Jau nuo penkerių vaizdavausi esąs gaisrininkas, neapsakomai drąsus, šaltakraujis, dailia uniforma ir tokiu pat dailiu šalmu. Rizikuodamas gyvybe vienas stačia galva puldavau į ugnį ir jau netekusią sąmonės išplėšdavau ją iš ugnies liežuvių (o tuo pat metu silpnas ir be paliovos liežuviu malantis tėtis

sukrėstas atokiau stovėdavo ir netekęs vilties su siaubu akyse stebeilydavo į ugnį).

Matydamas save kaip ugnyje užgrūdintą, drąsų naująjį žydą (tokį jį įsivaizdavo ir tėtis), bebaimis gaisrininkas puola į ugnį ir išgelbėja jai gyvybę, kartu visiems laikams išvaduodamas ją iš tėvo valdžios ir priglausdamas po savo sparnu.

Iš kur ėmėsi tos tamsios gijos audžiant tokią Edipo fantaziją, kurios daugelį metų man niekaip nepavyko atsikratyti? Nejau tarsi tolimų dūmų tvaikas į mano vaizduotę apie drąsų gaisrininką ir išgelbėtą merginą prasiskverbė ana moteris – Ira, Irina? Ira Steileckaja? Toji inžinieriaus iš Rovno žmona, kurios vyras kas vakarą lošdavo iš jos kortomis? Toji nelaimingoji Ira Steileckaja, pamilusi vežėjo sūnų Antoną ir netekusi vaikų, kol sykį nebeištvėrusi apsipylė benzinu ir susidegino dervuotoje Antono troboje? Tiesa, nejau tai nenutiko penkiolika metų prieš man atsirandant šiame pasaulyje? Ir dar krašte, kurio gyvenime nesu regėjęs? O ir mama nebuvo tiek pamišusi, kad ketverių penkerių metų vaikui pasakotų tokias baisybes.

Kai tėčio nebūdavo namuose, dažnai sėdėdavau virtuvėje prie stalo ir perrinkinėdavau pupas, o mama nugara į mane ir veidu į marmurinį bufetą lupdavo daržoves, spausdavo apelsinų sultis, kepdavo kotletus ir pasakodavo man įvairiausius keistus, o kartais net šiurpą keliančius nutikimus. Panašiai ir Peras, Jonos sūnus, Rasmuso Giunto vaikaitis, su mama nelaiminga našle Osa, ilgus vakarus leisdavo kalnų trobelėje, kai už lango siautėdavo pūga. Giliai širdin jam smigdavo paslaptingi, kone beprotiški mamos pasakojimai – apie Sorijos Morijos rūmus, stūksančius kitoje fiordo pusėje, apie pagrobtas nuotakas, kalnų karalystės trolius ir žaliąsias raganas, apie sagų liejiką, vaiduoklius ir baisųjį Boigą.

Mūsų virtuvė buvo siaura, žemomis lubomis ir priminė kalėjimą. Įdubusios grindys, sienos aprūkusios nuo žibalinės lempos ir viryklės, šalia kurių gulėdavo dvi degtukų dėžutės: vienoje buvo nauji, kitoje gi panaudoti degtukai, kuriais iš taupumo ugnis būdavo pernešama nuo vieno viryklės degiklio iki kito.

Keisti buvo mamos pasakojimai, baisoki, bet greitai pakerintys, kupini olų ir bokštų, apleistų kaimų ir sugriuvusių tiltų, netikėtai pasibaigiančių virš gilios bedugnės. Jos pasakojimai anaiptol nebuvo panašūs į tuos, kokius suaugusieji anuomet pasakodavo savo vaikams. Jie nepriminė ir maniškių, kuriuos prieš miegą sekdavau savo vaikams ar vaikaičiams. Mamos istorijos

sukosi ratu ir tarsi skendėjo migloje: jos neturėjo nei pradžios, nei laimingos pabaigos, bet aptrauktos migla sukosi aplink savo ašį, o norėdamos nustebinti akimirkai išnirdavo iš rūko – net nugara nueidavo pagaugais – ir vėl pradingdavo tamsoje anksčiau, nei spėdavai pastebėti, kas gi ten šmėkštelėjo tau prieš akis. Toks buvo ir mamos pasakojimas apie senelį Aleliujevą, apie Tanečką ir tris jos vyrus, brolius kalvius. Panašus buvo ir pasakojimas apie mešką, auginusią mirusį vaiką, apie velnią, apsigyvenusį oloje ir įsimylėjusį girininko žmoną, apie vežėjo Nikitos sielą, grįžusią iš mirusiųjų pasaulio, kad pakerėtų ir sugundytų žudiko dukterį.

Mamos pasakose visuomet būdavo gausu mėlynių ir kitų miško uogų, žemuogių ir serbentų, įvairiausių grybų ir kadagių krūmų. Nors buvau dar visai vaikiškas, mama vesdavosi mane į vietas, kur nebuvo žengusi nė vieno vaiko koja, pakeliui išskleisdama nuostabiausią žodžių vėduoklę, sakytum, ant rankų būtų mane nešusi aukštyn, o man prieš akis vertųsi svaiginanti žodžių galia: jos laukai maudėsi saulės spinduliuose ar tviskėjo rasos lašeliais, jos miškai buvo senos, neįžengiamos girios, pilnos aukštų medžių, jos žalios pievos atrodė bekraštės, ten stūksojo neįkopiami kalnai, neapsakomai dideli rūmai ir tvirtovės, jos pasakojimų bokštai siekė dangų, kur bepažvelgsi, snaudė lygumos. Slėnius mama vadino kloniais, o tie kloniai skersai išilgai buvo išvagoti upių ir mažų upelių, juose čiurleno skaidrūs šaltiniai ir upokšniai.

❖

Mamos gyvenimas prabėgo vienatvėje, užsidarius tarp keturių sienų. Be draugių Lilenkos, Esteros ir Fanios, į Jeruzalę atvykusių tiesiai iš „Tarbut" gimnazijos, Jeruzalėje jai niekas nepasirodė miela ir patrauklu: mamos netraukė šventosios vietos ar kitos garsios istorinės ir kultūrinės įžymybės. Sinagogos, ješivos, bažnyčios, vienuolynai ir mečetės – visa tai ją slėgė ir trenkė aitriu dievobaimingų, prakaitu pradvisusių vyrų tvaiku. Net ir pro tirštą smilkalų kvapą jos jautrią uoslę pasiekdavo neprausto kūno tvaikas.

Tėtis taip pat nebuvo linkęs į religiją. Visi šventikai jam keldavo įtarimą, nes atrodė neišsilavinę žmonės, kurstantys įsisenėjusią nesantaiką, sėjantys baimę, skleidžiantys melagingas pranašystes, liejantys krokodilo ašaras, prekiaujantys bevertėmis kulto relikvijomis ir senienomis, kupini neteisingų įsitikinimų ir prietarų. Visi tikėjimu prekiaujantys šventeivos tėčiui tebuvo išsičiustiję sukčiai. Neretai jis cituodavo Heinrichą Heinę, tvirtinusį, kad rabinas su kunigu vienodai smirdi (tiesa, tėtis šį posakį paversdavo eufemizmu: „Nė vienas, nė antras nekvepia! O ką jau ten kalbėti apie musulmonų muftijų, chadžą Aminą, rėmusį nacius"). Kita vertus, vis dėlto tėtis tikėjo

kažkokia miglota Apvaizda, „Tautos angelu“ ar „Izraelio Gynėju“, neaiškios kilmės „žydų meno genijaus“ stebuklais, dėjo viltis į Atpirkimo ir Atgimimo galią, slypinčią bet kokio žanro mene. Su aistriu užsidegimu cituodavo Černikovskio sonetų eilutes: „Grožio žyniai ir teptuko meistrai, / Pasaulį išgelbės eilėmis ir daina!“ Jis buvo įsitikinęs, kad menininkai yra geresni už paprastus žmones: įžvalgesni, teisingesni, sąžiningesni ir apskritai joks blogis prie jų nelimpa. Tik kaip keli jų galėjo patikėti Stalinu ar Hitleriu – šis klausimas jam nedavė ramybės ir be galo liūdino. Neretai tėtis pats su savimi leisdavosi į ginčus: menininkai, pasidavę diktatorių apžavams ir laisva valia kvietę tarnauti priespaudai ir blogiui, neverti „grožio žynių“ vardo. Jis tikindavo save, kad tai šėtonas, visai kaip „Fauste“, bus nupirkęs jų sielas.

Tėtį svaigino ir sionistinė naujų statybų, naujų žemių užkariavimo ir kelių tiesimo euforija, nors mamos tai nėmaž nežavėjo. Laikraštį ji paprastai visuomet nustumdavo į šalį, nė nežvilgtelėjusi į antraštes. Politika jai atrodė tik didelė nesibaigianti tragedija. Paskalomis ji taip pat nesidomėjo. Atėjus svečiams ar kai mes užsukdavome pas dėdę Josefą su teta Cipora, pas ponus Zarchius, Avramskius, Rudnickius, pas poną Agnoną ar ponus Chananus, pas Aną ir Chaimą Turinus, mama retai kada dalyvaudavo pokalbiuose. Tiesa, jos buvimas vyrus priversdavo be perstojo malti liežuviu, nors ji pati beveik visą laiką tylėdavo ir stebėdavo juos su vos pastebima šypsena, sakytum, būtų galėjusi pasakyti, kodėl šiame ginče ponas Zarchis laikosi būtent šios, o ponas Chananis visiškai priešingos nuomonės. O štai jei ginčas pasisuktų kiek kita linkme ir ponas Zarchis su ponu Chananiu netikėtai imtų ir susikeistų vaidmenimis, kiekvienas jų pultų aistringai ginti priešininko nuomonę, atsižadėdami tos, kurios anksčiau taip tvirtai laikėsi.

❖

Drabužiai, smulkmenos, šukuosenos, baldai mamą domino nebent kaip langas, pro kurį galima žvilgtelėti į žmogaus vidų. Kur tik apsilankydavome, netgi įstaigų laukiamuosiuose, ji visuomet traukdavo į kampą. Būdavo, atsisėda, suglaudžia kojas, rankas susineria ant krūtinės tarsi drausminga kilmingų šeimų mergaičių pensionato auklėtinė ir iš lėto, neskubėdama apžiūrinėja užuolaidas, baldų apmušalus, ant sienų kabančius paveikslus, knygas, lentynose sudėtus indus ir suvenyrus. Tarytum seklys, rankiojantis naujas detales, kurių visuma padės išaiškinti nusikaltimą.

Kitų paslaptys mamą viliojo ir domino, tiesa, nieku gyvu ne kaip paskalos, kas ką įsimylėjo, kas su kuo susitikinėja ar kas ką nusipirko, o veikiau tarsi sudėtingoje mozaikoje ji būtų nepailstamai ieškojusi vietos mažam

akmenėliui ar bandžiusi trūks plyš išspręsti sudėtingą galvosūkį. Paprastai klausydamasi pokalbių ji ilgai ir įdėmiai su vos pastebima šypsena akimis sekdavo kalbantįjį. Mama stebėdavo jo lūpas, veide įsirėžusias raukšles, rankas – ką šios veikia, ir visą kūną – ką šis išduoda ir ką bando nuslėpti, kur žvelgia kalbančiojo akys, kada jo laikysena pasikeičia. Akimis mama nusileisdavo net iki pėdų, patikrindama, ar batuose šios ramiai glūdi, ar, atvirkščiai, nenustygsta vietoje. Pati ji tik retsykiais pratardavo vos vieną kitą žodelį ir beveik niekuomet neįsiterpdavo į pokalbį. Tiesa, jei jau vieną ar du sakinius pasakydavo, po jų pokalbis niekuomet nelikdavo toks kaip anksčiau.

O galbūt ne taip, o šitaip: anuomet moteriai viešuose pokalbiuose nebuvo skirtas pagrindinis vaidmuo. Štai kodėl, jei jau išdrįsdavo praverti burną ir pasakyti vieną du sakinius, paprastai tai nelikdavo nepastebėta.

Kartkartėmis mama mokydavo privačiai. Kartais apsilankydavo Hebrajų universitete paklausyti kokios paskaitos ar nuvykdavo į literatūrinį vakarą Tautos rūmų salėje, bet daugiausia laiko leisdavo namuose. Tiesa, nesėdėdavo sudėjusi rankų, bet sunkiai dirbdavo – tylėdama ir atsidavusi darbui. Niekuomet neteko girdėti, kad plušėdama niūniuotų ar po nosimi murmėtų. Virdavo, kepdavo, skalbdavo, eidavo apsipirkti, lygindavo, plaudavo ir tvarkydavo, pjaustydavo ir plikydavo. O kai namai būdavo sutvarkyti: virtuvėje plauti ir perplauti indai, viskas išskalbta, išlyginta ir paslėpta spintos lentynose, tuomet mama nulįsdavo į savo kampą ir valandų valandas skaitydavo. Atsipalaidavusi, iš lėto lygiai kvėpuodama, atsisėdusi ant sofos skaitydavo. Parietusi basas kojas skaitydavo. Palinkusi prie knygos, padėtos jai ant kelių, skaitydavo. Išrietusi nugarą, nulinkusiu kaklu, nusvirusiais pečiais, panaši į pusmėnulį – skaitydavo. Ant veido užkritusiais tamsiais plaukais, o pati palinkusi prie puslapio – skaitydavo.

Mama kas vakarą skaitydavo, kai aš žaisdavau kieme, o tėtis prie rašomojo stalo smulkiu raštu ant kortelių užsirašinėdavo pastabas. Pavakarieniavusi ir suplovusi indus – skaitydavo, kai mudu su tėčiu, susėdę prie rašomojo stalo, – mano kiek palinkusi galva remdavosi jam į petį – rankiodavome pašto ženklus ir pagal katalogą klijuodavome juos į albumą, ir tuomet mama skaitydavo.

Mama skaitydavo ir man užmigus, o tėčiui sugrįžus prie savųjų kortelių. Užvėrusi langines ir sofą pavertusi dvigule lova, ji ir toliau skaitydavo. Nesiliaudavo net užgesinus didžiąją šviesą, kai nusiėmęs akinius ir atgręžęs jai nugarą tėtis užmigdavo miegu, kokiu užmiega žmogus, linkintis tik gera ir tvirtai tikintis, kad viskas susitvarkys. Ir tada mama nesiliaudavo skaityti. Ją kankino nuolat stiprėjanti nemiga, todėl paskutiniais jos gyvenimo metais gydytojai buvo prirašę stipraus poveikio tablečių, tinktūrų ir tirpalų nuo ne-

migos. Be to, primygtinai rekomendavo dviejų savaičių poilsį Cfate ar Arzos sanatorijoje Mocos kaime.

Tėtis iš tėvų pasiskolino šiek tiek lirų, prisiėmė atsakomybę prižiūrėti vaiką ir namus ir mamą vieną išleido pailsėti į Arzos sanatoriją. Tiesa, ir ten mama nesiliovė skaičiusi. Atvirkščiai – skaitydavo dieną ir naktį. Įsitaisiusi šezlonge, pušų giraitėje, kalno papėdėje, nuo ryto iki vakaro vieną po kitos rijo knygas. Vakarais skaitydavo apšviestoje verandoje, kol kiti poilsiautojai šokdavo, lošdavo kortomis ar laiką stumdavo įvairiuose rateliuose. Naktimis, nenorėdama trukdyti kambario kaimynei, mama nusliūkindavo į nedidelę salę šalia raštinės ir įsitaisiusi suolelio kampe kiaurą naktį gaubiama visiškos tylos skaitydavo. Ji skaitė Mopasaną, Čechovą, Tolstojų, Gnesiną, Balzaką, Floberą, Dikensą, Šamisą, Tomą Maną, Ivaškevičių, Knutą Hamsuną, Kleistą, Moraviją, Hermaną Hesę, Moriaką, Agnoną, Turgenevą, Somersetą Moemą, Stefaną Cveigą ir Andrė Morua. Per visą poilsį sanatorijoje mama nuo knygos beveik nepakėlė galvos. Sugrįžusi į Jeruzalę atrodė pavargusi, išblyškusi, po akimis ryškėjo tamsūs ratilai, sakytum, naktimis nežinia kur būtų valkiojusis. Kai su tėčiu pasiteiravome, kaip gi jai sekėsi ilsėtis, mama šypsodamasi atsakė: „Apie tai nė nepagalvojau."

❖

Sykį, būdamas septynerių ar aštuonerių, kai mudu su mama, įsitaisę ant priešpaskutinės autobuso „Hamekašer" sėdynės, važiavome į vaistinę ar vaikiškų batų parduotuvę, ji man kalbėjo, kad knygos su laiku gali pasikeisti ne mažiau nei žmonės, skirtumas tik tas, kad beveik visi žmonės anksčiau ar vėliau tave paliks, kai iš tavęs nebeišpeš jokios naudos ar malonumo, kai liausies juos dominęs ar teikęs malonų jausmą, o štai knygos niekuomet tavęs neapleis. Tu pats gali jas apleisti, kai kurias net ilgam ar net visam laikui, tačiau jos, knygos, niekuomet neatsuks tau nugaros: pasinėrusios į tylą nuolankiai ir kantriai lauks lentynoje. Jei prireiks, net ir dešimtis metų. Ir nesiskųs. Kai kokią naktį staiga kurios nors jų tau prireiks, net jei tai bus trečia valanda ryto, net jei tai bus knyga, kurią būsi seniai pamiršęs ir ištrynęs iš atminties, ji nepuls tau prikaišioti, tik paklusniai nulips nuo lentynos, kad sunkią akimirką pabūtų kartu. Neims suvedinėti sąskaitų, nepradės savęs klausinėti, ar esi jos vertas ir ar vis dar tinkate vienas kitam, tik vos paprašyta nė nedvejodama pasirodys. Knyga niekuomet tavęs nepaliks.

Kai Bluma sulaukė mokyklinio amžiaus, tėtis, būdavo, pasisodina ją prie savęs, ir juodu drauge skaito knygą. Chaimas Nachtas taip jai kalbėdavo:

„Žinau, dukrele, kad nepalieku tau nei turtų, nei jokio palikimo, bet štai išmokysiu tave skaityti knygas.“

Kai pasaulis panardina žmogų į akliną tamsą, jis griebiasi knygos, ir jam prieš akis atsiveria visai kitas pasaulis. Bluma buvo imli mokslams. Dar kaip dera nespėjo išmokti raidžių, o jau mokėjo skaityti pasakas, pasakojimus ir dramas.[61]

Kaip vadinosi pirmoji mano savarankiškai perskaityta knyga? Kitaip tariant, tėtis ją man tiek kartų skaitė prieš miegą, kad galiausiai išmokau ją atmintinai, žodis žodin, todėl kai jis neturėdavo laiko man jos paskaityti, nusinešdavau knygelę į lovą ir visą iš atminties atkartodavau, nuo pirmo iki paskutinio žodžio. Dėdamasis, kad skaitau, būdavo, verčiu puslapius būtent ties tais žodžiais, kuriuos tardamas ir tėtis paprastai versdavo.

Kitą dieną tėčio paprašiau, kad šis vedžiotų pirštu tai, ką skaito, o aš įdėmiai sekiau jo rankos judesius – taip penkis ar šešis kartus, kol galiausiai pagal formą ir vietą eilutėje (kaip atpažįstame domino kauliukų raštą, net jei pasikeičia jų sudėtis) įstengiau atpažinti žodžius.

Ir štai atėjo laikas nustebinti tėvus: vieną šeštadienio rytą dar su pižama atėjau į virtuvę ir netaręs nė žodžio įsitaisiau tarp jųdviejų prie stalo, atsiverčiau knygą ir vedžiodamas pirštu pradėjau skaityti. Visus žodžius kuo puikiausiai prisiminiau ir nesunkiai galėjau atpažinti, todėl spausdamas ir vesdamas pirštu skaičiau balsu. Netverdami džiaugsmu tėvai akimoju įpuolė į mano spąstus, nė neįtardami apgaulės ir nuoširdžiai patikėję, kad jų neparastas vaikas pats išmoko skaityti.

Nors, tiesą sakant, ir iš tiesų pats išmokau: atradau, kad, tarkime, žodyje „meška“ בוד (iš dešinės į kairę) matyti kablys, vinis ir uola. Žodis „arklys“ סוס man pasirodė panašus į balną, per kurį iš abiejų pusių permesti išsipūtę maišai. O štai „sodas“ גן man atrodė nelyginant pasivaikščioti išėjęs žmogus, netikėtai įsibedęs į priešpriešiais stojusią siena. „Dėmė“ תכ buvo trys vienas šalia kito sudėti narveliai, kurių du buvo atverti, o vienas uždarytas. Taip, pasitelkus vaizduotę, man pavykdavo perskaityti visą eilutę ar net ištisą puslapį.

Po dviejų trijų savaičių visiškai susibičiuliavau su raidėmis: štai raidė lamed ל žodyje „vėliava“ ir iš tikrųjų buvo panaši į plėvesuojančią vėliavą; šin ש buvo tikros šakės, be to, ir iš tiesų pasitaikė žodžio „šakės“ viduryje (וושלק).

[61] Š. J. Agnon. *Sipur Pashut* (Paprastas pasakojimas), iš *Kol Sipurav šel Šaj Agnon* (Š. Agnonas. Rinktiniai raštai), III t., *Al kapot hamanul* (Užrakinta), Schocken, Jeruzalė–Tel Avivas, 5720 (1960).

Žodis tėtis (אבא) ir mama (אמא) kažkodėl man atrodė vienodi, tik „tėčio“ vidury buvo plačiai išskėstos rankos tarsi jis ketintų mane apkabinti, o štai „mamos“ vidury sėdėjo tylus beuodegis šunėkas.

❖

Pati pirmoji mano knyga, kurią kone nuo lopšio atsimenu, buvo iliustruotas pasakojimas apie storulį savimi patenkintą meškiną, didžiulį tinginį ir miegalių. Meškinas buvo kiek panašus į mūsų poną Avramskį. Jis itin mėgo be leidimo laižyti medų. Tiesą sakant, laižyti – per silpnai pasakyta, šis padaras be perstojo juo smaližiaudavo. Šio pasakojimo viena pabaiga buvo nelaimingą ir kita – dar nelaimingesnė, nes tik po nelaimingos ir dar nelaimingesnės pabaigos galiausiai atėjo laiminga pabaiga: tinginį ir miegalių meškiną sugėlė įniršusios bitės, ir, sakytum, dar ir to būtų per mažai, smaližius buvo nubaustas ir geliančiu dantimi: paveikslėlyje matyti ištinęs žandas, panašus į nedidelę kalvelę, o žvėries snukelis atrodo toks nelaimingas, kad į jį žiūrint man plyšdavo iš skausmo širdis. Per viršugalvį jis buvo perjuostas baltu tvarsčiu, tarp ausų surištu dideliu mazgu. Po šiuo paveikslėliu didelėmis raudonomis raidėmis buvo pamokymas:

NEDERA PERNELYG SMALIŽIAUTI MEDUMI!

Tėčiui visuomet atrodydavo, kad nėra tokios nelaimės, kuriai įkandin neateitų išsigelbėjimas: žydams buvo bloga gyventi diasporoje? Ką gi, jau netrukus susikurs žydų valstybė, ir viskas pasisuks į gerąją pusę. Pradingo drožtukas? Rytoj nusipirksime naują, dar geresnį nei šis. Maudžia pilvuką? Skausmas iki vestuvių būtinai praeis. Bičių sugeltas meškinas tokių liūdnų akių, kad net pačiam norisi verkti? Štai prašau – jau kitame puslapyje jis tarsi naujai užgimęs, vėl sveikas ir laimingas. Be to, dabar jis nebevengia darbo, nes puikiai išmoko pamoką: su bitėmis pasirašė taikos sutartį, palankią abiems pusėms. Ten esama straipsnio, kuriuo pasižadama meškinui kaskart skirti porciją medaus, kad ir ne per didžiausią, bet iki gyvenimo pabaigos.

Taigi paskutiniame paveikslėlyje meškinas jau atrodo linksmas ir mielas padarėlis, stovi sau ir statosi namą, sakytum, po visų savo laukinių išdaigų jis galiausiai nusprendė priimti vidurinės klasės buržuazinį gyvenimo būdą. Paskutiniame paveikslėlyje meškinas mažumėlę priminė gerai nusiteikusį tėtį. Atrodė, dar kiek, ir šis žvėrelis pratrūks kalbėti eilėmis ar žodžių žaismu, vadinamu kalambūru, o gal nei iš šio, nei iš to „priklijuos“ man karališkąjį titulą (žinoma, juokais!) „Jūsų Didenybė“.

Iš tikrųjų viskas buvo parašyta vienoje paskutinio puslapio eilutėje. Galbūt tai apskritai buvo pirmoji mano perskaityta eilutė – iš tikrųjų, ne pagal žodžių pavidalą, bet raidė po raidės, nes raidė jau spėjo tapti ne paveikslėliu, o jai vienai būdingu garsu:

MEŠKIUKAS NEAPSAKOMAI LAIMINGAS! MEŠKIUKAS BE GALO DŽIAUGIASI!

Jau po savaitės ar dviejų šis džiaugsmas peraugo į nepasotinamą apetitą: tėvai niekaip neįstengė manęs atplėšti nuo knygų. Skaitydavau nuo ryto iki vakaro, o gal ir dar ilgiau.

Juk jie patys ir pastūmėjo mane mokytis skaityti, tai jie buvo tikrieji stebukladario mokytojai. Mane pastvėrė srovė, kurios niekaip nebebuvo įmanoma sulaikyti. Virtau tikru Prahos Golemu ir neatsirado nė vieno, kuris būtų pajėgęs ištraukti man iš po liežuvio popieriaus skiautelę: na, tik pažvelk, tavo vaikas pusnuogis vėl įsitaisė ant grindų ir skaito. Berniūkštis palindo po stalu ir skaito. Šis pamišėlis ir vėl užsidarė vonios kambaryje, kur įsitaisęs ant klozeto skaito. Kad tik su visa knyga neįpultų ir nenuskęstų. Dėjosi miegantis, kad tik greičiau išeičiau, o paskui dar minutėlę pagulėjęs ir nė neatsiklausęs užsidegė šviesą. Turbūt sėdi sau nugara parimęs į duris, kad tik negalėtume įeiti, ir spėk, ką jis ten veikia? Vaikas jau puikiai skaito be diakritinių ženklų[62]. Iš tikrųjų nori žinoti? Berniukas neatlyžta – luktelės, kol baigsiu skaityti laikraštį. Nuo šiandien namuose atsirado dar vienas laikraščių mėgėjas. Vaikas visą šeštadienį nesikelia iš lovos, nebent trumpam nubėga į tualetą. O ir ten su savimi nešasi knygą. Nuo ryto iki vakaro guli lovoje ir ryja viską iš eilės: Ašerą Barašą ir Geršomą Šofmaną, Perlo Bako romaną apie Kiniją, Ravnickio ir Bialiko pasakas, Marko Polo keliones, Magelano ir Vasko de Gamos nuotykius, patarimus senyvo amžiaus žmogui susirgus gripu, Kerem Avrahamo gyventojų komiteto biuletenį, Dovydo giminės valdovų istoriją, svarbiausius 5789 (1929) metų įvykius, brošiūras apie apgyvendinimą kaimo vietovėse, „Darbininkių balsą“. Nedaug trūksta, kad ims graužti knygos viršelius užgerdamas juos spausdos dažais. Privalome padaryti tam galą, nes tai iš tikrųjų spėjo išeiti iš krašto ir netgi mažumėlę neramina.

[62] Hebrajų kalboje nėra balsių, todėl Šventųjų Raštų leidiniuose ir knygose vaikams po raidėmis yra diakritiniai ženkleliai, kad būtų galima teisingai perskaityti. Juos išrado masoretai, kad nekiltų grėsmė neteisingai perskaityti Bibliją (vert. past.).

37 skyrius

Pastate tolimame Zacharijo gatvės kampe buvo keturi butai. Pirmame aukšte, vidinėje pastato pusėje, gyveno Nachlielių pora. Jų langai vėrėsi į apleistą vidinį kiemą. Dalis jo buvo išklota plytelėmis, o kitoje žiemą gausiai suvešėdavo laukinės žolės, pradėjus siautėti pirmiesiems dykumų vėjams beregint virsdavusios juodais stagarais. Tame kieme, be kita ko, skersai išilgai driekėsi skalbinių virvės, niūksojo šiukšlių konteineriai, buvo matyti laužo pėdsakai, pūpsojo sena dėžė ir susmegusi pašiūrė, mėtėsi Sukoto palapinės likučiai ir styrojo tvoragaliai, ant kurių kabinosi vijoklinis mėlynžiedis augalas.

Bute buvo virtuvė, vonios kambarys, prieškambaris, du gyvenamieji kambariai ir aštuoni ar devyni katinai. Pirmame kambaryje mokytoja Izabela su savo vyru, parduotuvės kasininku Nachlieliu, leisdavo popietes, o štai antrasis, kiek mažesnis buvo Nachlielių poros ir viso būrio jų katinų miegamasis. Kas rytą, vos pakirdusi iš miego, Nachlielių pora visus baldus tempdavo į koridorių ir abu kambarius paversdavo klasėmis, jose pastatydami po du tris stalus su suolais, į kuriuos susėsdavo po du vaikus.

Taip kas rytą nuo aštuonių iki dvyliktos popiet jų butas virsdavo privačia mokyklėle, vadinama „Vaiko tėvyne".

„Vaiko tėvynėje" buvo dvi klases ir dvi mokytojos, bent jau tiek pajėgė sutalpinti jų ankštas butelis: pirmoje klasėje mokėsi aštuoni mokiniai, o antroje – šeši. Mokytoja Izabela Nachlieli buvo mokyklėlės savininkė, be to, papildomai ėjo direktorės, sandėlininkės, kasininkės, programos koordinatorės, vyriausiosios drausmės prižiūrėtojos, medicinos seselės, valytojos, pirmos klasės auklėtojos ir visų dėstomų dalykų mokytojos pareigas. Mes ją vadindavome mokytoja Izabela (visa tai tardavome vienu ypu, todėl abu žodžiai suaugo į vieną).

Tai buvo maždaug keturiasdešimties metų triukšminga, balsinga ir apkūni moteris, greita pratrūkti nevaldomu juoku. Mokytoja Izabela turėjo nedidelius ūselius, panašius į tarakoną, užklydusį virš viršutinės lūpos. Mokytoja buvo ne mažiau greita supykti, nepaprastai jautri, bet drauge griežta ir pilna storžieviškos šilumos. Ji vilkėdavo paprastutėmis medvilninėmis suknelėmis su gausybe kišenių, papuoštų dideliais baltais apskritimais. Mokytoja Izabelė buvo panaši į patyrusią žydų miestelio piršlienę didelėmis rankomis ir skvarbiu žvilgsniu. Vienas toks žvilgsnis, trys keturi, regis, visai nekalti klausimai, ir ji tave kiaurai permato. Jau po minutės mokytoja įstengdavo perprasti kiekvieną – lyg ant delno atsidurdavo tavo tikrasis aš su visomis jo paslaptimis. Žvilgsniu tirdama žmogų, atrodė, purto visus jo vidaus

organus, o jos raudonos lyg be odos rankos tuo pat metu neramiai knaisiodavosi vienoje iš nesuskaitomų kišenių, sakytum, netrukus iš ten ištrauks visus jo reikalavimus atitinkančią nuotaką, šukas, buteliuką nosies lašų ar bent jau švarią nosinaitę, kad paskubomis nubrauktų tavo nosies kamputyje gėdingai pakibusį žalią snarglį.

Mokytoja Izabelė buvo didelė kačių mylėtoja: visa krūva jos meilės siekiančių meilikautojų sekiodavo jai iš paskos, trindavosi aplink kojas, glaustydavosi palei suknelės apačią, trukdydami jai eiti, įkyriai pindamiesi tarp kojų ir iš didelio atsidavimo bei meilės kone griaudami ją ant žemės. Pilki ir balti, margi ir rudi, raini, juodi ir raštuoti nagais kabindavosi jai į suknelę ir ropšdavosi ja aukštyn. Kartais snūduriavo ant plačių mokytojos pečių, susirangydavo jos knygų krepšyje, įlįsdavo į batus, liūdnai miauksėdami kovodavo dėl teisės susiraityti jai ant kelių. Per pamokas klasėje būdavo daugiau katinų nei mokinių. Tiesa, jie tupėdavo neišleisdami nė garselio, kad nesutrukdytų pamokai. Visi it šunys išauklėti ir mandagūs nelyginant padorių šeimų mergaičių pensionato auklėtinės. Katės snausdavo visur: ant mokytojos stalo ir jai ant kelių, ant mūsų, mokinių, kelių ir kuprinių, ant palangių ir skrynios, kurioje buvo sukrauta gimnastikai, piešimo ir darbų pamokoms skirti daiktai.

Retsykiais mokytoja Izabela pakėlusi balsą ant savo augintinių griežčiau riktelėdavo ar apiberdavo griežtais nurodymais. Pirštu pagrasindavo vienam ar kitam prasižengėliui, o jei šis tuojau pat nepasitaisydavo, dargi patampydavo jį už uodegos ar ausų. Nėmaž nesipriešindami katinai beregint jai paklusdavo.

– Gėdykis, Zerubaveli! – staiga pratrūko mokytoja.

Ir šis vargšelis tą pačią akimirką atsikeldavo ir pasitraukdavo iš savo brolių, sugulusių ant kilimėlio prie mokytojos stalo, draugijos. Panarinęs galvą, didžiai susigėdęs, pilvas kone velkasi žeme, pabrukęs tarp kojų uodegą, prigludusiomis ausimis ir gausiai apipiltas priekaištais Zerubavelis kiūtindavo į klasės kampą. Visi – vaikai ir katinai – akimis sekė apgailėtiną jo gėdą. Taip pasitraukęs prasikaltėlis tūpdavo į kampą, paniekintas, pažemintas, suvokdamas savo kaltę, gėdydamasis savo nuodėmės ir gailėdamasis ją padaręs, o gal iki paskutinės akimirkos tikėdamasis stebuklo, kad jo bus pasigailėta, žinoma, tik po atgailos. Iš kampo vargšelis laidydavo į mus tokius saldžius, užuojautą keliančius žvilgsnius, kupinus kaltės, maldos ir gilaus sielvarto, tarsi būtų mušęsis į krūtinę: „Esu kaltas.“

– Padugnių sūnus! – mokytoja Izabelė paskelbdavo bausmės pabaigą balsu, kuriame mišo nuovargis ir lengva panieka, ir mostelėjusi ranka dar pridurdavo:

– Gerai jau. Pakaks. Grįžk į vietą. Tik atmink, kad kitą sykį...

Šio sakinio mokytoja nespėdavo baigti, nes prasikaltėlis tarsi iš aukščiau sulaukęs malonės jau pasistrikinėdamas traukdavo jos pusėn lyg sau prisiekęs šįsyk ją pakerėti ir apsukti galvą. Nė nebandydamas slėpti džiaugsmo iškelta uodega ir pastatęs ausis Zerubavelis išdidžiai žingsniuodavo mūsų link ir, atrodydavo, ne žingsniuoja, o šokinėja ant minkštučių savo letenėlių. Neapsakomai mielas ir puikiai išmanantis savo meilumo galią, kuria galima nesunkiai užkariauti širdį. Tobulai išpuoselėti ūsai, žvilgantis, kiek pašiaustas kailis, o drėgnos akys blykčioja gudriomis katiniško teisumo žiežirbomis, tartum pamerkęs mums akį jis prisiekinėtų, kad nuo šiol visame pasaulyje neatsiras nė vieno teisingesnio ir doresnio katino už jį.

Mokytoja Izabelė auklėdavo savo kates taip, kad galėtų išpešti iš jų naudos, ir iš tikrųjų jos išpešdavo: palieptos katės mokėdavo atnešti pieštuką, kreidą ar kojinių porą, ištraukti iš po lovos šaukštelį, nesėkmingai bandžiusį ten pasislėpti. Katės mokėjo tupėti ant palangių ir pamačiusios artėjantį pažįstamą sveikindamos imdavo miauksėti, o išvydusios nepažįstamąjį – įspėdavo šeimininkus garsais, kuriuose pasigirsdavo pavojaus signalas (tiesa, daugumos šių stebuklų savo akimis nebuvome matę, bet tikėdavome mokytojos Izabelės žodžiais. Neabejodavome net ir tuo, kad jos katinai sprendžia kryžiažodžius).

O štai su Nachlieliu, žemučiu mokytojos Izabelės vyru, mažne niekuomet netekdavo susidurti: prieš mums ateinant, jis jau senokai būdavo išėjęs į darbą, o jei kartais ir likdavo namuose, nekišdavo nosies iš virtuvės, kur per visas pamokas tylutėliai vykdydavo jam pavestas užduotis. Jei retsykiais nebūtų pasitaikę susidurti prie tualeto durų, taip ir iš viso nebūtume žinoję, kad čia gyvena ponas Nachlielis. Šis blyškiaveidis vyras buvo vienos kooperatyvo krautuvėlės kasininkas, kone dvidešimčia metų jaunesnis už žmoną. Gatvėje juodu nesunkiai buvo galima palaikyti motina ir sūnumi.

Ir iš tiesų, kai du ar tris kartus buvo priverstas, o veikiau išdrįso pakviesti mokytoją pamokų metu – gal kotletai prisvilo, o gal apsidegino verdančiu vandeniu – ponas Nachlielis nešaukė jos „Izabela“, bet „mama“. Turbūt taip ją vadindavo ir visas jos katinų būrys. Mokytoja savo jaunesnį vyrą šaukdavo vardais iš paukščių pasaulio: giesmininku, žvirbleliu, dagilėliu, gal net bulbuliu, bet tik ne kielele[63].

[63] *Nachliel* – hebr. kielė (vert. past.).

❖

Maždaug pusė valandos kelio pėsčiomis nuo mūsų namų stovėjo dvi vidurinės mokyklos: viena pernelyg socialistinės pakraipos, kita – perdėm religinė. Vidurinė Barelo Kacenelsono mokykla, skirta darbininkų vaikams, stovėjo Turimo gatvės šiauriniame gale. Virš jos iškelta plevėsavo tautinė, šalia jos kita, raudonos spalvos, darbininkų klasės vėliava. Ten su aistriu užsidegimu ir įvairiausiomis ceremonijomis būdavo švenčiama Gegužės 1-osios šventė. Mokyklos direktorių ir mokytojai, ir mokiniai vadino draugu. Vasarą jos auklėtiniai vilkėdavo trumpomis chaki spalvos kelnėmis ir vaikščiodavo įsispyrę į biblinių laikų sandalus. Mokyklos kiemo darže mokiniai buvo pratinami prie žemdirbystės darbų ir darbininkų gyvenviečių buities. Dirbtuvėse buvo mokomi įvairių amatų, tarkime, staliaus, tekintojo, mechaniko, armatūrininko, statybininko ir ne visai aiškaus, bet beregint širdį užvaldančio tiksliosios mechanikos mokslo žinovo.

Klasėje mokiniai sėdėdavo kur panorėję, netgi vaikinai su merginomis. Beveik visi dėvėdavo mėlynais marškinėliais, po kaklu suveržiamais raudonais arba baltais raišteliais. Berniukai į mokyklą ateidavo trumpomis, iki kirkšnių atraitytomis kelnėmis; mergaičių kelnės taip pat buvo begėdiškai trumpos, galuose suveržtos gumine juostele. Mokytojai kreipdavosi į mokinius vardais: Nadavai, Elijahai, Edna ar Chagit (visuomet būdavo kirčiuojamas paskutinis skiemuo). Socialistinėje mokykloje vaikai mokėsi aritmetikos, krašto pažinimo, literatūros, istorijos ir tokių dalykų kaip žydų naujakurių apgyvendinimo, darbininkų istorijos, darbininkų įsikūrimo principų, klasių kovos etapų. Visi garsiai traukdavo įvairius klasinius himnus – nuo „Internacionalo“ iki „Visi mes tapsime naujakuriais“ bei „Mėlynus marškinėlius, brangesnius už visus papuošalus“.

Darbininkų mokykloje Biblija buvo pristatoma tik kaip reikšmingų straipsnių rinkinys, kur aprašomos pranašų kovos už pažangą, teisybę ir vargšų gerovę, o štai visi karaliai pasirodo kaip dabartinės netvarkos įsikūnijimas. Jaunasis piemuo Dovydas jiems buvo drąsus partizaninių išsivadavimo kovų iš filistinų jungo kovotojo pavyzdys; tiesa, senatvėje tas pats Dovydas tapo imperialistinės pakraipos valdovu, vieną po kitos užkariaujančiu žemes, pavergiančiu tautas, iš vargšo be jokios gėdos atimančiu paskutinę avelę ir be gailesčio spaudžiančiu darbininkų prakaitą.

Maždaug keturi šimtai metrų nuo raudonojo Edukacijos namų pastato, gretimoje gatvėje, buvo įsikūrusi tradicinė tautinė mokykla „Tachkemoni“, įkurta „Mizrachi“ judėjimo atstovų[64]. Joje mokėsi vien berniukai,

[64] *Mizrachi* judėjimas (sutr. *Merkaz ruchani* dvasinis centras) – 1902 m. Vilniuje įkurta žydų ortodoksų partija. Didžiausias dėmesys buvo sutelktas į

klasėje jie sėdėjo pridengtomis galvomis. Daugiausia tai buvo neturtingų šeimų vaikai, nedaugelis kilę iš senos Jeruzalės sefardų giminės, atsidūrusios nuošalėje, kai iš Europos atplūdo aškenazių banga. Į auklėtinius ten buvo kreipiamasi tik pavarde: Bozai, Valero, Danonai, Kordovero, Saragosti, Alfasi, o mokytojai buvo šaukiami taip: ponas Neimanai, ponas Alkalajau, ponas Michaeli, ponas Avisarai, ponas Benvenisti ir ponas Ofirai. Mokyklos direktorius čia buvo „gerbiamas ponas direktorius". Kiekvienas rytas prasidėdavo malda „Dėkoju Tau, Viešpatie", kuriai įkandin buvo mokomasi Penkiaknygės su Raši komentarais. Vėliau galvas prisidengę mokyklos auklėtiniai atmintinai mokydavosi Mišnos veikalą „Tėvų pamokymai" ir kitos rabinistinės tradicijos išminties. Dar ten buvo mokoma Talmudo ir midrašų, agados ir halachos, maldų ir liturginės poezijos istorijos. Buvo ir religinių priesakų bei gerų darbų vykdymo pamokos. „Tachkemoni" mokykloje buvo skaitomos ir nagrinėjamos „Šulchan Aruch"[65] ištraukos, šventinių maldų rinkinys. Į mokyklos programą įėjo ir žydų diasporos gyvenimo istorija bei didžiųjų Biblijos žinovų ir komentatorių biografijos; šiek tiek religinės teisės, truputėlis Jehudos Halevio filosofijos ir šiek tiek Bialiko kūrybos. Probėgšmiais tarp minėtų dalykų buvo mokoma hebrajų kalbos gramatikos, aritmetikos, anglų kalbos, dainavimo, istorijos ir Izraelio krašto geografijos.

Net ir karštomis dienomis „Tachkemoni" mokytojai darbe pasirodydavo su švarkais. O gerbiamas direktorius Ilanas dargi trijų dalių kostiumu.

❖

Mama tikėjosi, kad pirmąją klasę pradėsiu lankyti darbininkų Edukacijos namuose, gal todėl, kad jai buvo svetima mintis, jog religinėje mokykloje atskirai mokosi berniukai, atskirai – mergaitės, o gal todėl, kad „Tachkemoni" mokykla, įsikūrusi sename storų akmeninių sienų turkų statybos pastate, jai atrodė atgyvenusi, niūri ir tremtimi atsiduodanti įstaiga, o štai Edukacijos namai dideliais langais, šviesiomis, saulės spindulių nutviekstomis klasėmis, su daržu ir gyvu, jaunyste alsuojančiu džiaugsmu – visai kas kita. Galbūt šie Edukacijos namai jai priminė Rovno „Tarbut" gimnaziją.

O štai tėtis šiuo klausimu atrodė gerokai sutrikęs: svajojo, kad mokyklą lankyčiau kartu su profesorių iš Rechavijos ar bent jau gydytojų, mokytojų ir

religinį jaunimo lavinimą. Viena „Mizrachi" partijos atšaka įsiliejo į sionistų judėjimą (vert. past.).

[65] *Šulchan Aruch* (hebr. padengtas stalas), glaustas judaizmo įstatymų rinkinys, sudarytas Josefo Karo ir 1565 m. išspausdintas Venecijoje (vert. past.).

valdininkų iš Beit Hakerem kvartalo vaikais. Tiesa, anuomet kaip tik prasidėjo neramumai ir susišaudymai, o iš Kerem Avrahamo norint nusigauti iki Rechavijos ar Beit Hakerem būtų tekę važiuoti su persėdimu. „Tachkemoni" mokykla buvo didžiai svetima pasaulietinei ir tautinei tėčio dvasiai ir mokslu pagrįstai skeptiškai jo pasaulėžiūrai. Kita vertus, Edukacijos namai jam atrodė tik proletarinis smegenų plovimo ir kairiųjų politinių „Mapai" ir „Mapam" partijų indoktrinacijos centras[66]. Nieko kita neliko, kaip vienoje svarstyklių pusėje uždėti juodąjį, kitoje – raudonąjį pavojų ir galop išsirinkti mažesnį blogį.

Po ilgų svyravimų tėtis, kitaip nei mama, pradėjo linkti „Tachkemoni" mokyklos pusėn: esą nėra ko baimintis, jei dės pastangas vaiką paversti mažu religiniu fanatiku, juk, šiaip ar taip, religijos galas jau visai čia pat, nes pažanga jau mina jai ant kulnų, o net jei ir nutiktų taip, kad trumpam tapčiau mažuoju klerikalu, vos išėjęs į didįjį pasaulį, akimirksniu nuo savęs nusipurtysiu visas archajines dulkes. Taip neliks jokių dieviškų priesakų, visai kaip po kelerių metų nuo Žemės paviršiaus pradings visi ortodoksai kartu su visomis savo sinagogomis, ir teks juos minėti tik kaip folklorinę atgyvenąą.

Tėtis buvo įsitikinęs, kad Edukacijos namuose iš tiesų grėsė baisus dvasinis pavojus: raudonoji banga ir taip jau baigia užlieti kraštą ir užtvindyti visą pasaulį, o socialistinė indoktrinacija esanti išties pragaištinga – kas į ją įpuola, kaulų nebesusirenka. Tik spėk pasiųsti ten vaiką, žiūrėk, vos per akimirką jie išplaus jam smegenis, prikimš galvelę marksistinio šlamšto ir akimoju pavers bolševiku ar mažuoju Stalino kareiviu, o paskui beregint išsiųs į kokį kibucą, iš kur nebėra kelio atgal (*Kas į ją puola, kaulų nebesusirenka*, kartojo tėtis).

Kelias nuo namų iki „Tachkemoni" mokyklos, o iš dalies ir Edukacijos namų ėjo pro Šnelerio stovyklą. Nuo jos sienų, paramstytų smėlio maišais, britų kareiviai į praeivius neretai paleisdavo kulkas: gal iš susierzinimo, gal iš neapykantos žydams, gal šiaip prisigėrę. Sykį nušovė pieną tempiantį asiliuką, nes jiems pasirodė, kad bidonuose yra slepiamas parakas, kaip kad jau buvo nutikę „Karaliaus Dovydo" viešbutyje. Kartą britų kareiviai džipu partrenkė pėsčiuosius, tvirtindami, esą šie nepasitraukė jiems iš kelio.

Visa tai vyko po II pasaulinio karo – tai buvo konspiracijos ir teroro metas: sprogimai britų štabo būstinėse, mirtini sprogstamieji užtaisai, ku-

[66] *Mapai* – Darbininkų partija, įsikūrusi 1939 m. Palestinoje. *Mapam* – marksistinė darbininkų partija, įsikūrusi 1948 m., iširus *Mapai* partijai (vert. past.).

riuos „Irgun“ nariai paslėpė „Karaliaus Dovydo“ viešbučio rūsyje, policijos štabo Mamilos gatvėje, karinių ir policijos pastatų antpuoliai[67].

Galiausiai tėvai nusprendė bent dvejiem metams atidėti šį galvos skausmą renkantis tarp viduramžiškos tamsos ir stalininių pinklių, tarp „Tachkemoni“ ir Edukacijos namų. Taigi pirmąją ir antrąją klasę lankiau ponios Izabelos Nachlieli mokyklėlėje „Vaiko tėvynė“: didžiausias šios mokyklos su katėmis privalumas buvo tai, kad nuo mūsų namų ji buvo vos šūksnio atstumu; išeini iš kiemo, pasuki į kairę, pralenki Lembergų namų duris ir pono Oisterio parduotuvėlę, atsargiai pereini Amoso gatvę tiesiai prieš Zahavi šeimos balkoną, dar apie trisdešimt metrų paeini Zacharijo gatve, kurią atsargiai perėjęs patenki tiesiai į tikslą: ryški tvora ir ant palangės tupintis bei sargybą einantis pilkšvas katinas, draugiškai miauktelintis vos tave pastebėjęs. Dvidešimt du laipteliai ir savo krepšelį jau kabini ant kabliuko mažiausios Jeruzalės mokyklos prieškambaryje: vos dvi klasės, dvi mokytojos, saujelė mokinių ir devyni katinai.

38 skyrius

Baigęs pirmąją klasę išsivadavau iš audringosios kačių globėjos mokytojos Izabelos valdžios ir patekau į šaltas ir ramias antrosios klasės mokytojos Zeldos rankas („mokytoja Zelda“ taip pat tardavome kaip vieną žodį, tik štai ji neturėjo katinų. Atrodė, kad ją siaučia melsvai pilkšva šviesa, kurios spinduliai netruko mane apglėbti ir išsyk pakerėti).

Mokytoja Zelda kalbėjo be galo tyliai, todėl norint išgirsti, neužtekdavo vien tylėti, o pasilenkus per suolą tekdavo kiek įmanoma ištempti ausis. Taip visas pamokas prasėdėdavome palinkę į priekį, nuo ryto iki pietų, nes baiminomės praleisti bent kokį žodelį: viskas, ką mokytoja Zelda kalbėjo, ypač traukė dėmesį ir atrodė kiek netikėta. Tarsi būtume mokęsi naujos kalbos, panašios į hebrajų, bet vis dėlto skirtingos: kalnus ji vadindavo aukštomis viršūnėmis, žvaigždes – dangaus šviesuliais, bedugnę – pragarme, o medžius – giria, nors žinojo kiekvieno jų pavadinimą. Jei kam netyčia išsprūsdavo kokia mintis, patraukusi mokytojos Zeldos dėmesį, ji bakstelėdavo į tokį

[67] *Irgun* – sutrumpintas nacionalinės karinės organizacijos, veikusios 1931–1948 m. britų mandato metu Palestinoje, pavadinimas (*Irgun Cvai Leumi*). Tai buvo ankstesnės karinės žydų organizacijos „Hagana“ atšaka. Dar žinoma „Ecel“ pavadinimu (vert. past.).

pirštu ir tardavo: „Štai pažiūrėkite visi, tarp mūsų yra vaikas, pilnas šviesos.“ Kai sykį viena mergaitė pamokos metu užsnūdo, mokytoja Zelda mums paaiškino: esą kaip žmogaus nederėtų kaltinti dėl nemigos, taip nederėtų priekaištauti ir miego užvaldytai Nojai.

Bet kokias patyčias mokytoja Zelda vadino nuodais; melą – nuopoliu arba lūžiu; tinginyste – švinu, apkalbas – kūno akimis. Išdidumas, pasak jos, nudegina sparnus, o štai sugebėjimą atsisakyti, net ir mažiausią, tarkime, net jei atsisakei trintuko ar užleidai savo eilę klasėje dalinti piešimo popierių, mokytoja vadino kibirkštėle. Likus dviem ar trims savaitėms iki Purimo, mūsų mėgstamiausios šventės, ji netikėtai išpyškino:

– O gal šiemet apskritai nebus Purimo. Galbūt kas nors jį užgesins.

Užgesins? Šventę? Kaip čia dabar? Mus visus apėmė didžiulis nerimas: ne tik dėl to, kad gali nebūti Purimo, bet ir dėl šių galingų ir nepažįstamų jėgų. Apie jų egzistavimą mums niekas iki šiol nespėjo papasakoti. Pasirodo, vos užsimaniusios šios jėgos gali įžiebti arba užgesinti šventę – tarsi šventė būtų paprasčiausias degtukas.

Mokytoja Zelda nė nemanė į tai gilintis, tik užuominomis leido suprasti, esą klausimas dėl šventės užgesimo ar įžiebimo daugiausia priklauso nuo jos pačios: ji pati yra kažkaip susijusi su šiomis paslaptingomis jėgomis, atskiriančiomis šventę nuo kasdienybės, *sacrum* nuo *profanum*. Vėliau tarpusavyje šnabždėdami vienas kitą raginome, esą jei nenorime, kad Purimo šviesos užgęstų, privalome kiek įmanoma daugiau įdėti pastangų ir padaryti viską, kad mokytoja Zelda liktų mumis patenkinta.

– Juk nieko nėra per maža, – kalbėjo mokytoja, – tam, kuris nieko neturi.

Puikiai atsimenu jos akis: pilnos ironijos, šilumos, paslapties, bet džiaugsmo – niekuomet. Tai buvo žydiškos akys su vos pastebima totoriška proskyna. Retsykiais mokytoja Zelda netikėtai nutraukdavo pamoką liepdama visiems palakstyti, klasėje pasilikdama du tris išrinktuosius, dėl kurių, kaip jai atrodė, buvo verta tęsti pamoką. Išgintieji anaiptol nesidžiaugdavo laisve, o atvirkščiai – degdavo pavydu išrinktiesiems.

Neretai, jau senokai pasibaigus pamokos laikui, kai mokytojos Izabelos mokiniai jau kadaise būdavo išsiųsti namo, o išlaisvinti katinai spėję pasklisti po namus, koridorių ir kiemą, virš mūsų, tartum būtume visiškai pamiršti pasaulio, sparnus skleisdavo mokytojos Zeldos pasakojimai, o mes palinkę virš suolų ir bijodami praleisti bent žodelį nedrįsdavome pajudėti, kol tarpduryje pasirodydavo kokia susirūpinusi mama, pamiršusi net prijuostę nusijuosti, ir stabtelėjusi ant slenksčio bei rankomis įsirėmusi į klubus imdavo nekantriai laukti, kada gi viskas pasibaigs, tačiau galiausiai po

truputėlį užvaldyta nuostabos pati virsdavo maža mergaite ir kartu su visais ištempusi ausis įdėmiai klausydavosi pasakojimo, nemažiau baimindamasi praleisti bent žodelį ir nekantraudama sužinoti, kaip gi pasibaigs istorija apie mirštantį niekieno nemylimą debesėlį, kurio apsiaustas sudrisko užkliuvęs už auksinės žvaigždės spindulių.

Jei kas nors tik užsimindavo, kad turi ką pasakyti, tokiam mokytoja Zelda beregint liepdavo stotis prie mokytojos stalo, o pati sėsdavosi į jo vietą. Taip vaikas akimirksniu stebuklingai galėdavo tapti mokytoju, žinoma, su sąlyga, kad pasakys ką nors protinga ar mestelės kokį dėmesio vertą sąmojį. Kol jam pavykdavo išlaikyti jos ir visos klasės dėmesį, tol jį palikdavo sėdėti mokytojo kėdėje. Tiesa, jei plūstelėdavo tauškalų pliūpsnis ar šiaip būdavo bandoma atkreipti dėmesį, šaltas, bet ramus mokytojos Zeldos balsas nedelsiant tokį nutraukdavo:

– Šįsyk kiek kvailoka.

Arba:

– Pakaks pagaliau šių sapalionių.

Arba netgi:

– Galų gale liaukis žeminęs save kitų akyse.

Toks išsišokėlis, nudelbęs akis, sugrįždavo į savo vietą.

Netrukus visi išmokome pasisaugoti: „žodis – sidabras, o tyla – auksas“. Neverta tuščiažodžiauti. Nesistenk lipti ant scenos, jei neturi pasiūlyti ką protinga. Išties malonu ir svaigina bent trumpam tapti mokytoju, tačiau tavęs neišvengiamai laukia greitas ir skausmingas nuopuolis. Ne mažiau kvaila dėtis tuo, kas iš tikrųjų nesi, nes tai netrukus užtraukia gėdą. Kaskart prieš pradedant viešą kalbą, pravartu gerai pasiruošti. Visuomet verta gerai pasverti, ar ne verčiau patylėti – tylintis niekuomet neapsijuoks.

Mokytoja Zelda buvo pirmoji mano meilė. Netekėjusi moteris, kuriai jau per trisdešimt, mokytoja Zelda – Zelda Šneurson. Anuomet man nebuvo nė aštuonerių, o ji spėjo visą mane užvaldyti, įstatė manyje tartum kokį metronomą, iki tol neveikusį, bet nuo to laiko dar ir po šiai dienai dirbantį be atvangos.

Ryte vos pakirdus mokytojos paveikslas stodavo man prieš akis, dar nespėjus jų nė atmerkti. Paskubomis apsirengdavau, pusryčiaudavau, pasistengdavau kuo greičiau užsisegioti drabužius, viską susikrauti, pasigriebti, kas reikalinga, ir galvotrūkčiais pasileisti pas ją. Man svaigo galva nuo pastangų kasdien sugalvoti vis naujų vienas už kitą nuostabesnių žodžių

mainais už mokytojos akių šviesą, kad ir šįsyk bakstelėdama į mane pirštu ji pasakytų:

– Štai tarp mūsų yra berniukas, pilnas šviesos.

Kas rytą į mokyklos suolą sėsdavau apsvaigęs iš meilės. Arba apnuodytas pavydo. Be perstojo svarstydavau, kokiais kerais šįsyk užsitarnauti mokytojos malonę. Nėriausi iš kailio stengdamasis nustelbti kitų žavesį ir ką nors padaryti, kad ji jo nepastebėtų. Vidurdienį grįžęs iš mokyklos namo sėsdavausi ant lovos ir vaizduotėje regėdavau, kad liekame tik mudu – ji ir aš.

Man patiko mokytojos balso spalva, jos šypsenos kvapas, jos suknelės šlamesys (mokytoja Zelda dėvėdavo rudas, tamsiai mėlynas, pilkšvas sukneles ilgomis rankovėmis. Ant pečių būdavo užsisiautusi paprastutę dramblio kaulo spalvos skarelę, o kartais šilkinį ramių spalvų šalį). Vakarais, būdavo, užsimerkiu, užsitraukiu ant galvos antklodę ir drauge į kelionę pasiimu mokytoją Zeldą. Sapne ją apkabindavau, o ji švelniai bučiuodavo mane į kaktą. Mokytoją gaubianti maloni šviesa nutvieksdavo ir mane. Taip ir vėl tapdavau berniuku, pilnu šviesos.

Žinoma, giliai viduje jau išmaniau, kas yra meilė, nes buvau spėjęs praryti gausybę knygų – vaikams, paaugliams ir netgi tų, kurias man dar buvo kiek ankstoka skaityti. Panašiai kaip vaikas iš pradžių myli savo mamą ir tėtį, o mažumėlę ūgtelėjęs įsimyli ką nors ir iš kitos šeimos. Visiškai svetimą asmenį, bet akimirksniu ir taip netikėtai, tarytum Tel Arzos giraitėje aptikus aukso lobį, įsimylėjėlio gyvenimas visiškai pasikeičia. Iš knygų žinojau, kad meilė nelyginant liga – nustoji valgyti, miegoti. Aš ir iš tikrųjų lioviausi valgęs, nors naktimis miegodavau giliu miegu ir dar dieną imdavau laukti, kada pagaliau sutems ir galėsiu eiti gulti. Tiesa, manasis miegas nebuvo būdingas meilei, kaip aprašyta knygose, o aš ir pats nebuvau tikras, ar iš tiesų esu įsimylėjęs kaip suaugusieji, nes tuomet mane būtų turėjusi kankinti nemiga. O gal mano įsimylėjimas tebuvo dar labai vaikiškas.

Dar žinojau iš knygų ir kino filmų, matytų kino teatre „Edison“, o ir šiaip iš oro, kad po įsimylėjimo, kitoje jo pusėje, tarsi anapus Moabo kalnų, kurie žvelgė į mus priešpriešiais Skopo kalną, driekiasi visai kitas keliantis šiurpą kraštovaizdis. Tiesa, jo neįmanoma pamatyti, o tai yra tik geriau. Jame slepiasi šis tas nemalonaus ir gėdinga, kas priklauso tamsos karalystei. Tai susiję su nuotrauka, kurią anapus vielinės tvoros man parodė italų belaisvis. Kaip įmanydamas stengiausi ją pamiršti, nors tuo pat metu bandžiau prisiminti vieną jos detalę, į kurią anuomet nespėjau įsižiūrėti, nes

tąsyk nešiau kudašių taip beveik nieko ir nepamatęs. Tai susiję su moterų, tiesa, ne mūsų, o ir ne mergaičių iš mūsų klasės apranga. Tamsoje ten būta ir šis tas drėgna bei plaukuota, apie ką man geriau ničnieko nežinoti, bet, kita vertus, jei nesužinosiu, mano įsimylėjimas ir liks tik vaikiškas susižavėjimas.

Vaikiškas įsimylėjimas yra visai kitoks: nei skausmo, nei gėdos, visai kaip Joavas ar Ben Ami myli Noją arba kaip Noja myli Avnerio brolį. Bet aš gi įsimylėjęs ne savo bendraklasę ir net ne savo kvartalo mergaitę, tinkančią man pagal amžių ar tik vos už mane vyresnę, kaip Joezerio sesuo. Aš įsimylėjęs suaugusią moterį. Dar blogiau – mokytoją. Klasės auklėtoją. Pasaulyje neatsirastų žmogaus, kuriam galėčiau apie tai papasakoti be baimės būti išjuoktas. Pajuoką mokytoja vadino nuodais; melą – nuopoliu ar lūžiu; nusivylimą – kančia arba svajotojų kančia; išdidumą – palaužtais sparnais. O štai gėdą mokytoja vadino Dievo atvaizdu.

O aš? Tas, į kurį kartkartėmis bakstelėjusi pirštu ji pavadindavo vaiku, pilnu šviesos, dabar dėl jos kaltės visiškai paniro į tamsą.

❖

Nebenorėjau lankyti mokyklos „Vaiko tėvynė". Užsimaniau į tikrą mokyklą – su klasėmis, skambučiu ir mokyklos kiemu. Nebenorėjau būti uždarytas Nachlielių bute su katinais. Užsimaniau į mokyklą, kurioje visose pakampėse nesivolios katinų plaukai, net ir tualete, kur šie įkyriai lipdavo prie tavo nuogo kūno. Troškau mokyklos be amžinai tvyrančio katinų šlapimo tvaiko. Tikros mokyklos, kurioje direktorė mokiniui nešluosto varvančios nosies, o jos vyras nėra mažos krautuvėlės kasininkas. Mokyklos, kurioje niekas nebevadintų manęs vaiku, pilnu šviesos. Mokyklos be jokių įsimylėjimų ir panašių nesąmonių.

Ir štai po ginčų rusų kalba, po nedidelės kovos, kurią, kaip atrodo, nugalėjo tėtis, buvo nutarta, kad baigęs antrąją klasę po vasaros atostogų pradėsiu lankyti „Tachkemoni", o ne Edukacinių namų mokyklą: iš dviejų blogybių juoda vis dėlto atrodė geriau nei raudona.

Tiesa, iki „Tachkemoni" manęs dar laukė ištisa meilės vasara.

– Kas tau darosi, ir vėl lakstai prie mokytojos Zeldos namų? Pusę aštuonių ryto? Ar neturi bendraamžių draugų?

– Bet mokytoja mane pakvietė. Ji sakė, kad galiu ateiti pas ją kada tik užsimanęs, nors ir kas rytą.

– Sakė. Puiku, kad sakė. Bet pasakyk man, prašau, ar tau neatrodo keistoka, kad aštuonmetis berniukas taip įsikibęs savo mokytojos prijuostės?

Septintą ryto? Ir dar per atostogas? Ar neatrodo, kad to jau per daug? Pagaliau ir nemandagu? Prašau, pagalvok apie tai. Logiškai pasvarstyk.

Mindžikuodamas ir nekantriai laukdamas bausmės pabaigos galiausiai išpyškinau:

– Puiku! Pasvarstysiu! Logiškai!

Šaukiau tai leisdamasis į kojas ir tarsi ant sparnų lėkdamas į kiemą Sofonijo gatvėje. Ten, pirmame aukšte, priešais autobuso Nr. 3 stotelę ir ponios Chasės vaikų darželį, buvo mokytojos Zeldos butas, tuojau už pieninės pono Langermano namų, užverstų dideliais metaliniais bidonais su pienu. Į niūrius mūsų skersgatvius šis atkeliaudavo tiesiai iš Galilėjos kalvų arba iš ten, kur:

Lygumose ilsisi pirmykštė nakties tamsa,
Kur mūsų krašto pievose bręsta duona,
Virpčioja rasos lašeliai, o viršuje šviečia mėnulis,
Nuo Beit Alfos iki Nachalielio.

Tiesa, mėnulis švietė ir čia: jį man atstojo mokytoja Zelda. Ten pas juos, Šarono ir Galilėjos lygumose, driekėsi žemės, užlietos saulės šviesa, tikra saulėje įdegusių stipruolių karalystė. Tik ne čia. Čia, Sofonijo gatvėje, net ir vasaros dieną dryksodavo naktiniai mėnulio šešėliai.

Kasryt, dar prieš aštuntą, atsirasdavau prie jos lango: šlakeliu vandens persibraukęs plaukus, švariais, į kelnes, sujuostas diržu, sugrūstais marškiniais. Siūliausi jai padėti nudirbti rytinius darbus: laksčiau į daržovių ir maisto parduotuves, šlaviau kiemą, laisčiau vazonėlius su pelargonijomis, džiausčiau skalbinius arba nukabindavau jau išdžiūvusius, iš pašto dėžutės surūdijusia spynele išmdavau laiškus. Mokytoja man siūlydavo stiklinę vandens, tiesa, ne paprasto, o kaip pati vadindavo, gyvo. Bandelę ji vadino kepinėliu. Kiemo žemė jos lūpose virsdavo „žemės dulkėm". Lengvą vakarų vėjelį mokytoja vadino jūros dvelksmu, o rytų – chamsinu. O kai visi šie vėjai, susibūrę draugėn, judindavo laibus pušų kamienus, pasirodo, ne šiaip judindavo, o sūpuodavo.

Pabaigę negausius namų darbelius išsinešdavome į kiemą dvi pintas kėdes ir susėsdavome po mokytojos Zeldos langu. Veidus atsukę į šiaurę – policininkų mokyklos ir arabiško Sufato kaimo pusę. Taip kone nepajudėdami iš vietos leisdavomės į kelionę: būdamas mažuoju kartografu jau anuomet žinojau, kad už An-Nabi Samuil mečetės, stūksančios ant aukštos kalvos, prieš akis atsivers iš čia nematomas Beit Chorono slėnis. Žinojau, kad toliau plyti Benjamino ir Efraimo genčių žemės – Samarija, už šios Gilbojos kalnai,

o už jų – Jezreelio lygumos, Taboro kalnas ir Galilėja. Niekuomet neteko ten lankytis. Tik kartą ar du per metus švenčių proga vykdavome į Tel Avivą, du kartus buvau viešėjęs toliumi dengtame barake Kirjat Mockine, šiek tiek už Haifos, kur gyveno močiutė „mama" ir senelis „papa". Sykį teko viešėti ir Bat Jame, nors taip beveik nieko ten ir nepavyko pamatyti. O ką jau kalbėti apie visas tas nuostabiąsias vietas, apie kurias man pasakojo mokytoja Zelda, – Erodo krioklį, Cfato kalnus ir Tiberiados ežero pakrantes.

Kitą vasarą, praėjus metams po mūsų su mokytoja bendrų atostogų, Jeruzalė atsidurs susišaudymų apsiaustyje. Šie pasipils iš aplinkinių kalnų, priešais kuriuos bėgo mudviejų bendri vasaros rytmečiai. Prie Beit Iksos kaimo ir Al-Nabi Samuil kalno papėdės vėliau bus rasti britų artilerijos, įėjusios į Jordanijos legiono sudėtį, sviediniai. Tūkstančiai jų pasipils į apgultą Jeruzalę su visais jos mišrių tautybių gyventojais. Po daugelio metų ant visų šių kalnų, į kuriuos mudu su mokytoja kasryt žiūrėdavome, iškils gausūs gyvenamųjų namų kvartalai: Ramot Eškolis, Ramot Alonas, Maalot Dafna, Givat Hatachmošet, Givat Hamivtar, Hagiva Hacarfatit. Tiesa, keturiasdešimt septintųjų vasarą uolėtos kalnų pašlaitės, išmargintos blyškių akmenų ir tamsių krūmokšnių, vis dar nebuvo apgyventos. Kur ne kur akis užkliūdavo už vienišos suvargusios pušelės, senos užsispyrėlės, galiausiai pasidavusios žiemos vėjams, ne vienus metus atkakliai lenkusiems jai nugarą.

Mokytoja man skaitydavo tai, ką galbūt būtų skaičiusi ir viena: chasidų pasakojimus, legendas, paslaptingas istorijas apie šventuosius kabalistus, dariusius stebuklus hebrajiškų raidžių junginių dėka. Pasirodo, kad tie patys kabalos žinovai, nepaisydami įspėjimų, užuot padėję sau ir kitiems ar net ir visai žydų tautai, tik sukeldavo kataklizmus, suklydę dėliodami raidžių junginius, ar paaiškėjus, kad dideliuose jų užmojuose slypėdavo ir netikusių ketinimų kruopelytė.

Į savo klausimus sulaukdavau visiškai netikėtų ar net keistų atsakymų, kurie retsykiais atrodė kažkokie laukiniai, nes stipriai supurtydavo, regis, tokios nepajudinamos tėčio logikos pagrindus.

Arba atvirkščiai: neretai mokytoja nustebindavo tikėtu ir, regis, tokiu paprastu atsakymu, kuris, tiesa, atrodydavo ypač skalsus tarsi juodos duonos žiauberė. Net ir pats paprasčiausias atsakymas vis tiek buvo nors kiek netikėtas. Mokytoją mylėjau ir ja žavėjausi, nes beveik viskas, ką ji darė ir kalbėjo, keldavo mano nuostabą, nerimą ar net mažumėlę baugindavo: tarkime, Jėzaus iš Nazareto sekėjus ji vadino „dvasios skurdžiais", bet juk ir pas mus, Jeruzalėje, dvasios skurdo nors samčiais semk, tik ar apie tokį dvasios skurdą kalbėjo Jėzus? Arba minėdavo „nebylias sielas" iš Bialiko eilių „Trokštu dalintis su jumis lemtimi". Mokytojai atrodė, kad čia kalbama apie tuos

trisdešimt šešis teisuolius, ant kurių laikosi pasaulis[68]. Sykį ji man perskaitė Bialiko eilėraštį apie tėvą, ypač tyros sielos žmogų: nors visą gyvenimą jis praleido tarp smuklės nešvankybių, šios nėmaž nepalietė jo sielos. Jos užgavo tik sūnų poetą, ir dar kaip užgavo. Pats Bialikas apie tai pasakoja pirmose dvejose eilėraščio „Mano tėvas" eilutėse, kuriose prieš pradėdamas pasakoti apie tėvą jis pristato save ir savo nedorybes. Keista, kad nė vienas literatūrologas nepastebėjo, jog eilės, apdainuojančios tyrą tėvo paveikslą, prasideda karčia sūnaus išpažintimi apie savo paties nedorą gyvenimą.

O galbūt mokytoja šitaip ir nekalbėjo – juk nesėdėdavau ten su rašikliu ir sąsiuviniu ir neužsirašinėdavau kiekvieno jos lūpomis ištarto žodelio. Be to, nuo to laiko jau bus praėję daugiau kaip penkiasdešimt metų. Daug, ką tą vasarą teko išgirsti iš mokytojos Zeldos lūpų, pranoko mano supratimą. Tiesa, diena iš dienos jos padedamas pradėjau vis daugiau suvokti. Pamenu, kaip mokytoja man pasakojo apie Bialiką, jo vaikystę, nusivylimus ir netgi apie jo kaip paklydėlio gyvenimą. Pasakojo net apie tai, ko pagal savo amžių man dar nederėjo girdėti. Be kitų, mokytoja man skaitė eilėraštį „Mano tėvas", atskleisdama tyrumo ir nedorybės pasaulius.

Bet apie ką iš tiesų ji kalbėdavo?

Stengiuosi visa tai atgaminti čia, Arade, savo kambarėlyje, 2001-ųjų vasaros dieną, baigiantis birželiui; gal veikiau ne atgaminti, o atspėti, iškviesti iš anapus, išplėšti iš nieko, tarsi paleontologas gamtos muziejuje iš kelių kaulų bandytų atkurti dinozaurą.

Man patiko mokytojos Zeldos dėliojami žodžiai: kartkartėmis šalia paprasto, regis, itin kasdienio žodžio ji netikėtai prilipdydavo kitą tokį pat įprastą žodį. Taip iš šių dviejų įprastų žodžių, keistokai atrodančių kaimynystėje, samplaikos netikėtai plykstelėdavo kibirkštis ir smigdavo tiesiai į širdį, alkstančią žodžių magijos. Štai kelios eilutės iš mokytojos Zeldos eilėraščio „Senoje aklųjų mokykloje":

Ir kodėl pabūgau, kad mane paniekins kalnai...
Mano siela lyg sparnuotas paukštis,
Atskriejęs iš šalies, kurios vaisių neragavo...

[68] Talmude pasakojama, kad kiekvienoje kartoje esama po trisdešimt šešis teisuolius, kurių dėka pasaulyje gyvena Dievo Šekina ir laikosi pasaulis; BT Sanhedrin 97a-b, Suka 45b (vert. past.).

Nakties sodas sulaužė priesaiką, duotą švelniajai tamsai...
Pirmą kartą mąstau apie naktį,
Ir atrodo, kad visos jos žvaigždės ir žvaigždynai tėra tik gandas.

Štai dar vienas to paties eilėraščio posmas:

Kada pagaliau suprasiu, kad jos tamsa
Pilna ženklų,
Man nesuvokiamos sielos kelionės
Į grožį, gelmę, švytėjimą,
Į tai, kas neįmanoma.

Aną vasarą Zelda vis dar buvo netekėjusi moteris, bet jos kieme kartkartėmis pasirodydavo vyras – kaip man atrodė, nebejaunas ir, regis, religingas. Pasirodęs nė pats to nesuvokdamas vyriškis sutraukydavo visas tarp manęs ir mokytojos susiraizgiusio voratinklio gijas. Retsykiais puse lūpų šypsodamasis pasveikindavo mane galvos linktelėjimu ir atgręžęs man nugarą imdavo kalbėtis su mokytoja Zelda. Šis pokalbis, regis, trukdavo septynerius ar net visus septyniasdešimt septynerius metus. Atrodė, niekuomet nesibaigs. Ir dar jidiš kalba, kad tik nieko nesuprasčiau. Kelis kartus jam net pavyko priversti mokytoją Zeldą skambiai mergaitiškai nusijuokti, ko man niekuomet nepavykdavo. Nebent sapne, kur Zelda žarstydavo savo juoką tarsi auksines monetas. O mano, nelaimėlio, galvoje tuo metu jau sukdavosi mintis apie betono maišyklę, kuri jau kelias dienas itin triukšmavo Malachijo gatvės pabaigoje: vaizduotėje vidurnaktį nužudęs mokytojos Zeldos juokdarį ryte negyvą jo kūną grūdau į betono maišyklės pilvą.

❖

Buvau tikras žodžių vaikas. Plepėdavau nesustodamas. Prieš pramerkdamas akis pirmiausia praverdavau burną ir neužverdavau jos iki užges šviesa, net ir dar ilgiau, net ir sapne.

Tiesa, nebuvo, kas manęs klausytų: jei kalbėdavau savo bendraamžiams, šiems visa tai atrodė nelyginant bantų ar čiukčių kalba, o štai suaugusieji, visai kaip aš, ir patys nuo ryto iki vakaro plepėdavo, nors, kaip ir manęs, niekas jų neklausydavo. Atrodo, nė vienas neklausydavo nė pats savęs. (Tik senelis Aleksandras sugebėdavo klausytis su dideliu dėmesiu ir ne ką mažesniu malonumu, bet tik moterų. Ne manęs.)

Visame pasaulyje nebuvo ausies, pasiruošusios manęs klausytis – tokios pasitaikydavo itin retai. Jei kas nors ir teikdavosi skirti man mažumėlę dėmesio, jau po kelių minučių pavargdavo, nors iš mandagumo ir dėdavosi klausantis, o kartais net apsimesdavo, kad jam visa tai patinka.

Tik mokytoja Zelda manęs klausėsi iš tikrųjų: ne kaip iš didelio gailesčio ištempusi ausis geraširdė teta išdykusio karštakošio vaiko, kuris lyg vanduo veržiasi iš krantų ir tarsi ugnikalnis trykšta nesuvaldoma energija. Ne. Ji klausydavosi manęs kantriai ir įdėmiai tarsi tikėtųsi iš manęs ypač malonių ir įdomių pasakojimų.

Ir tai dar ne viskas: mokytoja Zelda man rodė pagarbą ir norėdama prakalbinti imdavo švelniai mane raginti ir kurstyti ugnį, bet kai mano šnekų jai pasirodydavo per akis, nesidrovėdavo ir sustabdyti:

– Šįsyk pakaks. Liaukis, prašau.

Visiems kitiems pabosdavo jau po trijų minučių, nors jie ir leisdavo man toliau čiauškėti kad ir ištisą valandą. Jie dėdavosi manęs klausantys, bet iš tiesų jų galvose sukdavosi mintys apie jų pačių reikalus.

Visa tai teko patirti baigus antrąją klasę, kitaip tariant, kai prieš pradėdamas lankyti „Tachkemoni" mokyklą palikau „Vaiko tėvynę". Tuomet buvau aštuonerių ir jau turėjau įprotį skaityti laikraščius, brošiūras, įvairiausius žurnalus, neskaitant vieno kito šimto knygų, kurias iki to laiko jau buvau spėjęs praryti (skaičiau kone viską, kas pasitaikydavo po ranka. Beveik nesirinkdamas: peršukavau mažne visą tėčio biblioteką, dantimis kabindamasis kone kiekvienos knygos, parašytos mūsų laikų hebrajų kalba.).

Rašiau ir eilėraščius: apie žydų kariuomenės dalinius, partizanų kovas, apie Jozuę Nuno sūnų, sutryptą boružėlę ir rudeninį liūdesį. Savo eilėraščius kas rytą nešdavau mokytojai Zeldai, o ji perskaitydavo juos atsargiai ir atsakingai. Nebepamenu, ką ji kalbėjo apie atskiras jų dalis. O ir pačius eilėraščius jau senokai esu užmiršęs.

Tiesa, niekuomet nepamiršiu, ką mokytoja pasakė apie balsus: ne apie balsus iš aukštybių, girdimus jautrios poeto sielos, bet apie tuos, kuriuos skleidžia atskiri žodžiai: štai žodį „šnabždesys" šnabždame, sakome „žvyras" ir pasigirsta girgždesys, žodį „plepys" tariame dusliu pažemintu balsu, žodį „mama" – apimti didžiausio švelnumo, o žodyje „ūžesys", regis, girdime ūžesį. Ir panašiai, ir taip toliau. Mokytoja Zelda turėjo visą sąrašą žodžių ir garsų, o aš, atrodo, iš savo atminties reikalauju daugiau, nei ši pajėgi atgaivinti praeitį.

Tą pačią vasarą, kai buvome artimi, mokytoja Zelda mane mokė: jei pieši medį, nupiešk vos kelis lapelius. Nereikia visos lapijos. O jei žmogų – neverta spalvoti kiekvieno plaukelio. Tiesa, kartais ir ji nebūdavo nuosekli:

sykį papriekaištavo, kad čia gal per daug parašiau, o jau kitą – kad per mažai. Bet iš kur žinoti? Taip ir šiandien vis dar ieškau atsakymo.

❖

Mokytoja Zelda man atskleidė tokį hebrajų kalbos lobyną, su kokiu anksčiau niekuomet nebuvo tekę susidurti: nei profesoriaus Klauznerio namuose, nei šeimoje, nei gatvėje, nei knygose, kurias anuomet jau buvau spėjęs perskaityti. Tai buvo nepaprastai keista hebrajų kalba, sakyčiau, net anarchistinė, pilna legendų apie šventuosius vyrus, chasidų ir folklorinių palyginimų, pagardinta jidiš kalbos prieskoniu, nepaisanti jokių taisyklių, maišanti vyrišką ir moterišką gimines, esamąjį ir būtąjį laiką, daiktavardį ir būdvardį. Tai buvo laisva, tačiau anaiptol ne klaidinanti kalba. O kokia gyvybinga! Jei būdavo pasakojama apie sniegą, šis buvo išrašytas tartum sniego raidėmis. O kai kalba pasisukdavo apie gaisrą, regis, liepsnodavo ir pačios raidės. Kokia keista ir kerinti palaima lydėdavo mokytojos pasakojimus apie pačius įvairiausius stebuklus! Sakytum, pasakotojas raides būtų pamirkęs vyne: tariami žodžiai svaiginte svaigindavo.

Tą pačią vasarą mokytoja Zelda atvėrė man ir poezijos pasaulį. Kartu skaitydavome knygas, kurios dar netiko mano amžiui: Lėjos Goldberg, Uri Cvi Grinbergo, Bat Miriam, Ester Raab ir Josefo Cvi Rimono eiles.

Iš mokytojos sužinojau, kad neretai vienas ar kitas žodis reikalauja visiškos tylos – kad išsitektų. Visai kaip kai kurie paveikslai negali pakęsti kaimynų.

Daug, labai daug ko iš mokytojos išmokau – ir klasėje, ir kieme. Man regis, ji ir pati nebuvo prieš su manimi pasidalinti savo paslaptimis.

Tiesa, tik nedaugeliu: tarkime, nė nenumaniau, o mokytoja ir pati nė žodeliu neužsiminė, kad ji yra ne tik mano mylimiausia mokytoja, bet dar ir poetė Zelda, kurios eilės buvo spausdinamos ne vieno antraeilio žurnalo literatūriniuose prieduose. Nežinojau, kad ji, kaip ir aš, buvo vienturtė duktė ir kilusi iš garsios „Chabad" judėjimo vadovų giminės. Pasirodo, mokytoja Zelda buvo garsiojo „Chabad Liubavič" rabio Menachemo Mendelio Šneuersono pusseserė (jųdviejų tėvai buvo tikri broliai)[69]. Ji man nepasigyrė ir tuo,

[69] Menachemas Mendelis Šneuersonas (1902–1994) rabinas, „Chabad Liubavič", vieno iš pagrindinių chasidizmo judėjimų atšakų, septintasis ir paskutinis vadovas, plačiai jį skleidęs visame pasaulyje. Įkūrė pasaulinį žydų švietimo tinklą, steigiantį „Chabad" mokyklas, vaikų darželius, susirinkimų namus. Gimė Ukrainoje; daugelis jo sekėjų jį laikė mesiju. Iki savo gyvenimo pabaigos taip niekuomet ir neapsilankė Izraelyje (vert. past.).

kad mokėsi dailės, buvo dramos būrelio narė ir retsykiais spausdindavo savo eilėraščius ir poetinės prozos kūrinius. Man nė į galvą nešovė, kad mano varžovas, tas kitas jos mergintojas, buvo rabis Chaimas Minkovskis, dėl savo didelio ūgio pravardžiuojamas Chaimu Ilguoju. Praėjus dvejiem metams po mudviejų vasaros, jis vedė Zeldą, nors jo gyvenimas nebuvo ilgas. Visos žinios apie mokytoją nutrūko.

Keturiasdešimt aštuntųjų rudenį pradėjau lankyti trečią tradicinės „Tachkemoni" berniukų mokyklos klasę. Mano gyvenimas įgijo naują kvėpavimą. Nebederėjo tarsi kūdikiui laikytis įsitvėrus mažųjų klasių mokytojos Zeldos sijono: kaimynai stebėdamiesi tik kilnodavo antakius, kiemo vaikai pradėjo iš manęs šaipytis, o aš ir pats ėmiau iš savęs mažumėlę tyčiotis: ko tu ten kas rytą pas ją lakstai? Kur iš gėdos dėsi akis, kai netrukus visa apylinkė ims kalbėti apie beprotį vaiką, nudžiaustantį mokytojos skalbinius, šluojantį jos kiemą, o naktimis, įsižiebus žvaigždėms, svajojantį, kaip ją ves?

Po kelių savaičių Jeruzalėje prasidėjo kruvinos suirutės, dar vėliau įsisiautėjo karas, prasidėjo susišaudymas, apsiaustis ir badas. Nutolau nuo mokytojos Zeldos: lioviausi pas ją rytais bėgiojęs, prieš tai kruopščiai nusiprausęs ir vandeniu sudrėkinęs plaukus. Nebenešiau jai naujų iš vakaro sukurtų savo eilėraščių. Netyčia susitikęs gatvėje paskubomis išpyškindavau:

– Laba diena, mokytoja Zelda? Kaip gyvuojate?

Tiesa, nėmaž neketindavau sulaukti atsakymo, todėl paskubomis pradingdavau. Ėmiau gėdytis visko, kas mudu siejo. Nesmagiai jaučiausi ir dėl to, kad taip staiga viską nutraukiau, nė nepaaiškinęs jai, kad viskas tarp mūsų baigta. Rausdavau nuo minties, ką mokytoja apie mane galvoja. Juk ji puikiai žino, kad mintyse mano santykiai su ja anaiptol nenutrūko.

Galop išsikėlėme ir iš Kerem Avrahamo. Persikraustėme į Rechaviją – išsvajotąjį tėčio kvartalą. Dar vėliau, mirus mamai, persikėliau į kibucą – gyventi ir dirbti. Visa širdimi troškau negrįžtamai palikti Jeruzalę. Bandžiau sudeginti visus mane su ja jungusius tiltus. Kartkartėmis kokiame žurnale aptikdavau vieną kitą Zeldos eilėraštį, kurio dėka ir žinodavau, kad ji vis dar gyva ir tebėra toks pat jautrus žmogus. Tiesa, po mamos mirties pradėjau nekęsti perdėto jausmingumo, todėl laikiausi kaip galėdamas atokiau nuo jautrių moterų. Visų iki vienos.

Tais pačiais metais, kai pasirodė mano trečioji knyga „Mano Michaelis", dienos šviesą išvydo ir pirmasis Zeldos eilėraščių rinkinys „Tuštuma". Ketinau parašyti jai kelis sveikinimo žodžius, bet taip ir neparašiau. Ruošiau-

si nusiųsti jai savo knygą, bet taip ir nenusiunčiau: iš kur galėjau žinoti, ar ji vis dar gyvena Sofonijo gatvėje, o gal persikėlė kitur? Be to, „Mano Michaelį" parašiau tikėdamasis nutraukti visus ryšius su Jeruzale, o ne tam, kad ir vėl su ja susitikčiau.

Rinkinio „Tuštuma" eilėraščiuose ne sykį iškildavo mokytojos Zeldos giminės nariai ar vienas kitas mūsų kvartalo kaimynas. Vėliau pasirodė ir antrasis jos poezijos rinkinys „Nematomas Karmelis", o paskui ir trečiasis „Ne kalnas, ne ugnis", pavergęs tūkstančių skaitytojų širdis. Mokytojai Zeldai buvo paskirtos Brenerio ir Bialiko premijos, ją aplankė didžiulė šlovė, tiesa, ji, vieniša moteris mokytoja Zelda, praėjo pro ją nė nežvilgtelėdama.

Paskutiniaisiais britų mandato ir mano vaikystės metais visa Jeruzalė rašė: beveik niekas anuomet neturėjo nei radijo, nei televizoriaus, nei vaizdo, nei kompaktinių plokštelių grotuvo, o juolab interneto ar elektroninio pašto ir netgi telefono, tačiau visi turėjo pieštuką ir sąsiuvinį.

Dėl britų paskelbtos komendanto valandos visas miestas jau aštuntą valandą vakaro privalėjo užsidaryti namuose. Net ir tuomet, kai komendanto valanda buvo atšaukta, visa Jeruzalė senu įpročiu ir toliau lindėdavo namuose, o gatvėse likdavo tik vėjas, benamiai katinai ir blausi žibintų šviesa. Atrodo, net ir šie stengdavosi gūžtis šešėlyje, kai gatve pravažiuodavo britų džipas su ryškiu prožektoriumi ir apšaudymo įrenginiu. Anuomet naktys buvo gerokai ilgesnės nei mūsų dienomis, o ir pati Žemė aplink savo ašį sukosi gerokai lėčiau, nes traukos jėga buvo kur kas silpnesnė. Silpnos buvo ir elektros lemputės, nes visi gyveno skurdžiai ir kaip įmanydami taupė elektros energiją. Pasitaikydavo, kad kelioms valandoms ar net kelioms dienoms dingdavo elektra, ir tuomet laikas buvo stumiamas prie žibalinių lempų. Arba prie žvakių. Anuomet ir žiemos lietūs būdavo stipresni nei dabar, nes drauge su juo į užvarstytas langines kumščiais atkakliai belsdavosi vėjas, žaibai ir griaustiniai.

Kas vakarą mūsų namuose kartojosi vienas ir tas pats ritualas: tėtis išeidavo iš išorės užsklęsti langinių (nes šios užsiverdavo tik iš lauko pusės). Jis didvyriškai žengdavo į lietaus, žiemos ir tykančių nakties pavojų karalystę, visai kaip tie apžėlę vyrai, paleolito laikotarpio neandertaliečiai, drąsiai lįsdavo iš savo šiltų urvų parnešti grobio ar apginti moterų su vaikais. Arba kaip tas žvejys iš knygos „Senis ir jūra" apsigaubęs galvą išverstu plastmasiniu maišeliu tėtis vienas stačia galva nerdavo tiesiai į siautėjančių gamtos stichijų glėbį.

Kas vakarą grįžęs iš operacijos „Langinės" tėtis iš vidaus užrakindavo duris ir dar užšaudavo skląstį (iš abiejų durų sąramos pusių buvo pritaisyti du metaliniai kabliai, į kuriuos jis įsprausdavo plačią geležinę kartį, saugojusią namus nuo nelauktų įsibrovėlių ir priešų). Storos akmeninės sienos mus sergėjo nuo visokio blogio, o geležinės langinės ir niūrus kalnas, įsispyręs visu svoriu, niekaip nenorėjo trauktis iš vietos ir tarsi didžiulis tylus kovotojas, stūksodamas už galinės sienos, uoliai mus gynė. Visas išorės pasaulis buvo nuo mūsų atskirtas, o viduje, gerai saugomoje dėžėje, likdavome trise su šildytuvu ir sienomis, nuo grindų iki lubų nukrautomis knygomis. Taip kas vakarą visas namas, kruopščiai užantspauduotas, iš lėto nelyginant povandeninė valtis nerdavo į žiemos gelmes. Šalia mūsų staiga ir netikėtai baigdavosi pasaulis: iš kiemo pasukus į kairę apie du šimtai metrų iki Amoso gatvės pabaigos, vėl suktelėjus į kairę likdavo dar kokie trys šimtai metrų iki paskutiniojo Sofonijo gatvės namo, už kurio buvo ir kelio, ir miesto, ir net viso pasaulio pabaiga: toliau tirštoje tamsoje plytėjo tik akmeninės pašlaitės, atšiaurios uolos, urvai, plikos kalvos ir neaprėpiami slėniai. Juose vietomis buvo išbarstyti akmeninių namų kaimai, apgaubti lietaus ir tamsos skraistės: Lifta, Šuafatas, Beit Iksa, Beit Chanina, An-Nabi Samuil.

Kas vakarą visi Jeruzalės gyventojai, kaip ir mes, sėdėdavo užsidarę namuose ir rašydavo: profesoriai Rechavijoje, intelektualai Talpijot, Beit Keremo išminčiai, Kirjat Šmuelio mokslininkai, o kur dar visa gausybė poetų, rašytojų, ideologų, rabinų, mesijo laukiančių revoliucionierių ir mąstytojų. Jei ne knygas, rašydavo straipsnius. Jei ne šiuos, kurdavo eilėraščius ar paskvilius, pamfletus ar brošiūras. Jei nedėliodavo satyrinių eilių, rašydavo laiškus laikraščių ir žurnalų redakcijoms. Arba asmeninius laiškus vienas kitam. Visa Jeruzalė, nusileidus vakarui, palinkusi prie popieriaus lapo rašydavo, braukydavo, taisydavo, pildydavo ir dailindavo: dėdė Josefas su ponu Agnonu vienas priešais kitą, skirtingose Talpijot kvartalo gatvės pusėse. Senelis Aleksandras ir mokytoja Zelda. Ponai Zarchiai ir Avramskiai, profesorius Buberis, profesorius Šolemas, profesorius Bergmanas, taip pat ir ponas Morenas, ponas Natanjahu su ponu Vislavskiu, o gal ir mano mama. Tėtis tyrinėdavo sanskrito motyvų įtaką lietuviškam tautiniam epui. Arba Homero įtaką baltarusių poezijos raidai. Sakytum, naktį iš mūsų nedidelės povandeninės valties iškišęs periskopą jis žvilgčiodavo į Gdansko ar Slovakijos pusę. Mūsų kaimynas ponas Lembergas jidiš kalba taip pat rašė atsiminimus, o štai kaimynai iš kairės, ponai Bichovcai, rodos, irgi kas vakarą rašydavo, kaip rašydavo ir viršuje gyvenantys Rozendorfai, ir priešpriešiais – Streichovai. Tik mūsų kalnas, kaimynas už galinės sienos, tik jis vienas visą laiką tylėdavo. Nė eilutės neparašė.

Knygos buvo gyvybinė gija, mūsų povandeninę valtį jungusi su išorės pasauliu. Iš visų pusių mus supo kalnai, uolos ir dykuma, britai ir arabai, pasipriešinimo judėjimas ir vidurnaktį pasipylę šūviai bei sprogimai, apsiaustys ir suėmimai, patikrinimai ir giliai širdyje užslopintas nerimas dėl ateities. Tarp viso šito į tikrąjį pasaulį vedė siauras gyvybės takelis: kur tyvuliavo ežeras, dunksojo miškas, niūksojo vargana trobelė, tolumoje driekėsi pievos ir ganyklos, kilo rūmai su bokštais, karnizais ir frontonais. Juose buvo įrengta auksu, aksomu ir kristalais išpuošta priėmimų salė, it septyni dangūs ryškiai šviečianti ir spindinti.

Anuomet nusprendžiau, kad užaugęs tapsiu knyga.

Ne rašytoju, bet knyga. Ir visa tai iš didelės baimės.

Visiems, kurių artimieji nepasirodė Izraelio žemėje, tapo aišku, kad vokiečiai spėjo juos iššudyti. Jeruzalėje tvyrojo visuotinė baimė, nors visi kaip įmanydami bandė ją nuslėpti. Sklido gandai, kad Romelio tankai jau pasiekė ir Izraelio žemę. Karo metu italų lėktuvai susprogdino Tel Avivą ir Haifą. Kas ten žino, ką prieš pasitraukdami britai dar ketina mums iškrėsti? O aniems vos pasitraukus, ar į kovą nestos kraujo ištroškę arabai, milijonai musulmonų fanatikų, pasiruošusių beregint visus išskersti. Nepaliks gyvo net vaiko.

Žinoma, prie vaikų suaugusieji vengdavo kalbėti apie visus šiuos siaubus. Bent jau ne hebrajų kalba. Tiesa, pasitaikydavo, kad ir jiems išsprūsdavo vienas kitas žodis. Ar kuris netyčia riktelėdavo per miegus. Gyvenome mažuose ir ankštuose, į narvelius panašiuose butuose. Vakarais, užgesus šviesai, girdėdavau, kaip virtuvėje gerdami arbatą ir užsikąsdami Furmano sausainiais šnabždėdavosi tėvai. Pavykdavo pagauti tik atskirus jų pokalbio žodžius: Chelmas, naciai, Vilnius, partizanai, akcija, mirties stovyklos, mirties traukiniai, dėdė Dovydas, teta Malka, mažasis Danielius, mano pusbrolis, mano bendraamžis.

Manyje apsigyveno baimė: pasirodo, mano amžiaus vaikams ne visuomet pavyksta užaugti. Kartais ateina blogi žmonės ir dar lopšyje juos nužudo. Arba išplėšia iš vaikų darželio. Vienam knygų rišėjui iš Nehemijo gatvės pašlijo nervai, todėl išėjęs į balkoną jis šaukė:

– Žydai, gelbėkite! Paskubėkite, dar kiek ir jie visus mus iššudys!

Ore tvyrojo baimė. O aš jau spėjau suprasti, kaip paprasta ir nesunku nužudyti žmogų.

Tiesa, nesunku ir knygą sudeginti, bet kad ir kaip ten būtų, jei užaugęs tapsiu knyga, yra daugiau galimybių, kad nors vienas jos egzempliorius per

stebuklą išliks, jei ne čia, tai kur nors kitame krašte, kitame mieste, kokioje užmirštoje bibliotekoje, prisiglaudęs kamputyje, Dievo užmirštoje lentynoje: teko regėti nuosavomis akimis, kaip knygos moka pasisaugoti, pasislėpdamos tamsiame dulkėtame užkaboryje, įsisprausdamos tarp storų tomų, palįsdamos po brošiūrų ir žurnalų krūvomis. Ten, tamsoje, jos greitai suranda vietą tarp kitų knygų.

39 skyrius

Praėjus trisdešimčiai metų, 1976 metais dviem mėnesiams buvau pakviestas į Jeruzalės Hebrajų universitetą skaityti paskaitų ciklo. Universitetas man paskyrė vieno kambario butą ant Skopo kalno, kuriame rytais rašydavau pasakojimą „Ponas Levis" iš rinkinio „Blogos tarybos kalnas". Veiksmas vyksta Sofonijo gatvėje paskutiniaisiais britų mandato metais. Trumpai ten pasivaikščiojau, pagautas smalsumo sužinoti, ar labai viskas pasikeitę: privati mokyklėlė „Vaiko tėvynė" nustojo veikusi. Kiemas prižėlė piktžolių. Nudžiūvo vaismedžiai. Mokytojai, darbuotojai, vertėjai, kasininkai, knygrišiai, namų filosofai, laiškų redakcijai autoriai – visi iki vieno paliko šią vietą, o bėgant metams, joje apsigyveno neturtingi ortodoksai. Nuo pašto dėžučių dingo mažne visų kaimynų pavardės. Iš tolo pastebėjau tik ponią Štich, netikrą Menuchelės Štich, pravardžiuojamą Namuchele, motiną, apleistame kieme, netoli šiukšlių konteinerio, sėdinčią ant žemos kėdutės ir snūduriuojančią. Gatvės buvo gausiai nuklijuotos rėkte rėkiančiais plakatais, grūmodami visiems nusidėjėliams jie bandė kelti mirtiną baimę, esą jau netrukus juos apniksiančios įvairios mirtys ir negandos: „Peržengtos kuklumo ribos", „Artėja didžiulė nelaimė", „Nelieskite mūsų mesijų!", „Net sienų akmenys įspėja apie piktą antpuolį", „O Dangau, ištiko baisi ir neregėta neganda, kokios Izraeliui dar neteko matyti" ir panašiai.

Nors mažiausiai trisdešimt metų buvau nematęs savo antros klasės mokytojos iš privačios mokyklėlės „Vaiko tėvynė", nė pats nepastebėjau, kaip atsidūriau ant jos namų slenksčio. Vietoj pieninės, kur pieninėkas ponas Langermanas iš sunkių apvalių bidonų pilstė mums pieną, iš gatvės pusės duris buvo atvėrusi galanterijos parduotuvė ortodoksams. Čia jie turėjo galimybę įsigyti medžiagų, sagų, kilpelių, užtrauktukų ir užuolaidų karnizų. Galbūt mokytoja Zelda jau čia nebegyvena?

Pastebėjau, kad ant vienos vos besilaikančių pašto dėžučių tebėra jos vardas. Tai buvo ta pati dėžutė, iš kurios vaikystėje pirštais traukdavau paštą,

nes surūdijusio jos užrakto buvo neįmanoma atrakinti. Dėžutė atrodė sulūžusi: matyt, koks vyras, žinoma, ne toks kantrus kaip aš, amžiams išplėšė jos dureles. Be to, ir užrašas buvo pasikeitęs: vietoj *Zelda Šneuerson* atsirado *Šneuerson Meškovski*. Nei vardo Zelda, nei brūkšnelio ar jungiamojo žodelio *ir*. O ką daryti, jei tarpduryje pasirodys jos vyras? Ką turėčiau jam sakyti? Arba jai?

Jau ketinau apsisukti ir traukti savo keliu tarytum nieko nepešęs mergintojas iš kokios kino komedijos. (Aš nė nežinojau, kad ji ištekėjo, kaip, beje, nežinojau, kad jau spėjo tapti našle, nes tą akimirką nesumojau, kad iš ten išėjau aštuonmetis berniukas, o sugrįžtu trisdešimt septynerių metų vyras, vyresnis nei ji anuomet, kai iš jos išėjau.)

❖

Ir šįsyk kaip anuomet buvo ankstyvas rytas.

Be to, derėjo pirma paskambinti prieš apsilankant. Ar bent jau kelis žodelius parašyti. O gal ji ant manęs pyksta? Kad šitiek metų buvau pradingęs. Nepasveikinau, pasirodžius jos knygai ir gavus literatūrinių premijų. Gal ir ji, kaip ne vienas Jeruzalės gyventojas, griežė ant manęs dantį už tai, kad savo romane „Mano Michaelis" esą spjoviau į šulinį, iš kurio pats kadaise gėriau? O gal neatpažįstamai pasikeitė? Gal praėjus dvidešimt devyneriems metams tapo visiškai kita moterimi?

Palikau savo saldybę

Palikau savo saldybę, bet tekinas
Prie pranašų medaus nesileisiu.
Palikau savo saldybę, ir mano
Namai pasikeitė,
Nors ir toliau juose netyla kalbos,
Ir šventėms čia, kaip dera,
Gausiai likę vietos.
Nepavirtau aš vėju, šiaušiančiu birų smėlį,
Paliesiu gležną daigelį,
Numaldysiu jo troškulį.
Sukasi širdis aplink sutemų ašį
Ir pamažėle grįžta pas Dievą.

Kokias dešimt minučių stypčiojau prie mokytojos durų, įėjau į kiemą, surūkiau cigaretę ar dvi, ranka perbraukiau skalbinių virves, nuo kurių kadaise

nukabinėdavau jos kuklius rudus ir pilkšvus sijonus. Tarp kieme išklotų plytelių pastebėjau ir tą vieną įskilusią, kuri neištvėrė tuomet, kai akmeniu bandžiau įveikti riešuto kevalą. Mestelėjau žvilgsnį virš raudonų bucharų namų stogų į mums iš šiaurės kadaise niūksojusias plikas kalvas. Tiesa, dabar nebeliko jokių tuščių kalvų, o į tolį, kiek užmato akys, driekėsi naujų namų kvartalai – Ramat Eškolis, Maalot Dafna, Givat Hamivtar, Hagiva Hacarfatit ir Givat Hatachmošet.

Bet ką reikės pasakyti, kai prasivers durys? Laba diena, miela mokytoja Zelda? Tikiuosi, nesutrukdžiau? Aš, hmmm, esu toks ir anoks? Laba diena, ponia Šneuerson Miškovski? Kadaise teko garbė būti tamstos mokiniu, gal kartais mane prisimenate? Labai atsiprašau, gal galėčiau ponią kelioms minutėms sutrykdyti? Man nepaprastai patinka tamstos eilės? Jūs vis dar atrodote nuostabiai? Ne, atėjau čia ne tam, kad priverščiau jus atlikti išpažintį?

❖

Buvau spėjęs pamiršti, kokie niūrūs ir tamsūs nedideli Jeruzalės pirmųjų aukštų butai, net ir ankstyvą vasaros rytmetį. Atsivėrus durims, mane išsyk pasitiko tamsa, atmiešta rusvais kvapais. Netrukus iš tamsos pasigirdo gaivus balsas, kurį akimoju pažinau. Tai buvo mergaitiškas, žodžiais pasikliaunantis ir juos mylintis balsas:

– Užeik, Amosai. Prašau užeiti į vidų.

Ir tuojau pridūrė:

– O gal norėtum, kad kieme prisėstume?

– Į šaltą gėrimą tau įpilsiu šiek tiek sirupo, gerai?

Ir dar:

– Privalau pasitikslinti: kadaise mėgai limonadą su šiek tiek sirupo, bet gal įvyko permainų?

Žinoma, ano rytmečio pokalbį aprašau iš atminties – tarsi iš griuvėsių mėginčiau prikelti kokį seną pastatą. Tiesa, tarp šio namo akmenų, taip ir likusių gulėti drauge, nuskambėjo žodžiai: *Privalau pasitikslinti... galbūt įvyko kokių permainų?* Būtent tokius žodžius ištarė mokytoja Zelda aną septyniasdešimt šeštųjų birželio pabaigos rytą, praėjus dvidešimt devyneriems metams po mūsų medaus atostogų. O dabar, kai vieną liepos rytą bandydamas išplėšti iš atminties juos užrašinėju. (2001 metų liepos 30-oji. Arado mieste, savo bute, perkeliu jos žodžius į pribraukytą sąsiuvinį. Tai prisiminimas apie apsilankymą, turėjusį atgaivinti atsiminimus ar pagydyti žaizdas. Visi mano bandymai yra panašūs į darbą statytojo, bandančio prikelti iš griuvėsių tai, kas kadaise taip pat buvo prikelta iš griuvėsių.)

Privalau pasitikslinti: kadaise mėgai limonadą su šiek tiek sirupo, bet gal įvyko permainų?

O juk galėjo ir kitaip pasakyti, tarkime „Gal jau nebemėgsti limonado?“ arba „Gal šįsyk šliūkštelėti daugiau sirupo?“ arba paprasčiausiai paklausti „Ko norėtum išgerti?“.

Mokytoja ir tąsyk kreipė dėmesį į detales: ji buvo pasiruošusi nieko nelaukdama ir be mažiausios pagiežos iš užmaršties prikelti mudviejų bendrus prisiminimus, mano ir jos (limonadas su šiek tiek sirupo). Kita vertus, atrodo, dabarties ji nėmaž neketino paversti praeities belaisve. (Galbūt įvyko kokių permainų? Su klaustuko ženklu. Taip mokytoja man suteikė pasirinkimo laisvę, sakytum, man ant pečių užkraudama atsakomybės už tolimesnę pokalbio eigą naštą. Juk tai aš žengiau pirmąjį žingsnį.)

Atsakiau (žinoma, nesutvardęs šypsenos):

– Ačiū. Su malonumu išgerčiau limonado, kaip kadaise.

Į tai mokytoja atsakė:

– Taip ir maniau. Tik šovė į galvą, kad derėtų paklausti.

Mudu gėrėme šaltą limonadą (ten, kur kadaise stovėjo dėžė su ledukais, dabar bolavo nedidelis seno modelio šaldytuvas). Pamažėle leidomės į prisiminimus. Mokytoja Zelda skaitė mano knygas, o aš – jos, bet būtent apie jas mudu beveik nesikalbėjome, pasitenkinę vos keliomis pastabomis, sakytum, bandydami kaip galima greičiau kirsti pavojingą kelio ruožą.

Kalbėjomės apie Izabelės ir Gecelio Nachlielių likimą. Apie kitus bendrus pažįstamus. Apie permainas, ištikusias Kerem Avrahamą. Mano tėvus ir jos vyrą, išėjusį iš gyvenimo maždaug prieš penkerius metus. Mūsų prisiminimai atrodė skuboti, o sugrįžę į įprastas vėžes kalbėjomės apie Agnoną ir, regis, Tomą Vulfą (neseniai buvo pasirodęs jo knygos „Pažvelk į savo namus, angele“ vertimas į hebrajų kalbą, tiesa, abu jį buvome perskaitę originalo kalba). Pamažu apsipratęs su kambaryje tvyrojusia prietema su nuostaba pastebėjau, kad visi daiktai likę savo vietose. Rudas niūrokas bufetas, padengtas blyškiu laku, it susenęs šuo vis dar tupėjo savo kamputyje. Anapus stiklo snūduriavo arbatos servisas. Ant bufeto buvo Zeldos tėvų, bent jau iš pažiūros jaunesnių nei ji, ir barzdoto vyriškio nuotraukos. Nors ir spėjau, kad tai jos vyras, vis dėlto pasiteiravau, kas jis. Kai to paklausiau, Zeldos akyse netikėtai plykstelėjo vėjavaikiškos ugnelės. Ji lengvai nusijuokė tarytum aną akimirką mudu būtume iškrėtę kokį pokštą, bet greitai surimtėjusi trumpai atsakė:

– Chaimas.

Rudas apvalus staliukas, bėgant metams, regis, sudžiūvo ir susitraukė, ir dabar man pasirodė žemokas. Knygų lentynoje gulėjo senos, apspurusios

religinės knygos juodais viršeliais ir kelios naujos, didelės ir elegantiškos, įrištos oda ir išrašytos aukso raidžių graviūromis. Tarp jų buvo matyti Širmano keturių tomų leidinys „Ispanijos hebrajų poezijos istorija“, visa gausybė poezijos rinktinių, apsakymų ir šiaulaikinės hebrajų prozos kūrinių. Driekėsi ilga eilė serijos „Tautos biblioteka“ tomų. Toji knygų lentyna vaikystėje man atrodė neapsakomai aukšta, o dabar susitraukė ir paliko man vos iki pečių. Šen bei ten, knygų lentynoje, virtuvės spintoje, lentynoje už sofos, stovėjo septynšakės ir aštuonšakės Chanukos žvakidės, įvairiausi niekučiai iš alyvmedžio ir varinės figūrėlės. Vienas niūrokas gėlių vazonas stovėjo ant komodos, o du buvo nutremti ant palangės. Visur pleveno tyli prietema, skleidusi rusvą kvapą: tai buvo tikinčios moters butas. Ne atsiskyrėlės vienutė, bet kukli, kiek liūdnoka apmąstymų vieta: pasak Zeldos, ji ir pati turėjo pasikeisti. Ne todėl, kad spėjo pasenti, ir tikrai ne todėl, kad tapo mylima ir garsia poete, o veikiau todėl, kad surimtėjo.

Nors Zelda ir šiaip visuomet buvo rimtas, giliamintis ir tikslumą mėgstantis žmogus. Sunku paaiškinti.

Tai buvo paskutinis mudviejų susitikimas. Mano ausis pasiekė gandas, kad ji galiausiai persikėlė gyventi kitur. Girdėjau, kad ilgainiui susirado ne vieną sielos draugę ir gerbėją, gerokai už save jaunesnes. Zeldą užpuolė mirtina liga, ir per vienas 1984-ųjų šabo išvakares ji mirė baisiose kančiose. Aš taip ir nebesugrįžau pas ją, neparašiau nė vieno laiškelio, nenusiunčiau nė vienos savo naujos knygos ir daugiau niekuomet jos nemačiau – išskyrus kelias jos nuotraukas literatūriniuose žurnalų prieduose ir trumpai jos mirties dieną per televizijos žinias.

Kai stojausi atsisveikinti, paaiškėjo, kad ir lubos su laiku įlinko, ir tąsyk kone siekė man galvą.

Metai mokytojos Zeldos beveik nepakeitė. Ji netapo bjauri, nei sustambėjo, nei sulyso, o kalbant jos akys kaip ir anksčiau blizgėjo ir skleidė spindulius, sakytum, šie turėtų kiaurai mane perskrosti ir aikštėn iškelti visas mano paslaptis. Vis dėlto šis tas pasikeitė. Sakytum, per visus tuos dešimtmečius mokytoja Zelda būtų supanašėjusi su savo senuoju butu.

Mokytoja tapo tarsi sidabro šviestuvas, tirštose prietemose skleidžiantis nedrąsią šviesą. Derėtų kiek patikslinti: šio paskutinio susitikimo metu Zelda man buvo ir žvakė, ir šviestuvas, ir prietemų kupina erdvė. Štai ką apie ją rašiau savo knygoje „Ta pati jūra“:

Ko kadaise norėjau ir ką šiandien žinau,
Vis dar pamenu jos kambarį:
Sofonijo gatvėje. Įėjimas iš kiemo pusės.
Kiek vyresnis nei aštuonerių berniūkštis,
Gyvenęs žodžių pasaulyje. Tikras viliokis.

„Mano kambarys, rašo ji,
Vien saulėtekiai ir saulėlydžiai.
Ir, rodos, jam pakanka ir saulės, ir
Mėnulio, tų aukso ir sidabro ratilų."

Tai man įstrigo į atmintį.

Keturiasdešimt šeštųjų vasarą
Mane vaišina obuoliais ir vynuogėmis.
Drybsau išsitiesęs ant jos kilimėlio.
Mažas iki ausų įsimylėjęs melagis.

Iš popieriaus jai karpau
Gėles ir jų namus.
Jos rudas sijonas, panašus į ją,
Skambutis ir jazminų kvapas.

Tyli moteris. Prisiliečiu prie jos sijono
Kraštelio. Patikėkite – netyčia.
Ko troškau, nepavyko sužinoti,
O ką dabar žinau – tik skaudžiai degina.

40 skyrius

Turiu įprotį prieš patekant saulei ar truputėlį vėliau išeiti į dykumą pasidairyti, kas gi ten nauja. Čia, Arade, dykuma prasideda jau mūsų gatvės pabaigoje. Nuo Edomo kalnų pučia rytų vėjas, vietomis sukeldamas nedidelius smėlio sūkurius, beviltiškai bandančius atsiplėšti nuo žemės. Trumpam suplazdenę, pasūkuriavę ir netekę trimito pavidalo, jie ir vėl bejėgiškai sukniumba ant žemės. Kalnus vis dar siaučia nuo Negyvosios jūros kylantis rūkas, rytuose visą kalnų juostą užklojantis pilkšva skraiste, sakytum, vasara negailestingai kryptų rudeniop. Tiesa, šis

menamas ruduo be galo permainingas: po dviejų trijų valandų čia ir vėl viešpataus sausra ir karštis. Kaip vakar. Užvakar, prieš savaitę ir prieš mėnesį.

Nakties vėsa pasitaiko atkakli ir niekur nenori trauktis. Justi malonus rasos prisodrintos žemės aromatas, sumišęs su sieros, avių mėšlo, dyglių ir užgesusių laužų kvapu. Nuo seniausių laikų tai Izraelio žemės kvapas. Nusileidžiu į išdžiūvusią upės vagą ir patraukiu plačiu, vingiuotu taku iki pat skardžio krašto, nuo kurio veriasi Negyvosios jūros vaizdas. Ši negyvėlė maždaug už dvidešimt penkių kilometrų tyvuliuoja devyni šimtai metrų žemiau jūros lygio. Ant vandens krenta rytinių kalnų šešėlis, nutvieksdamas jį žalvariniu atspalviu. Retsykiais aštriam saulės spinduliui pavyksta prasiskverbti pro debesis ir švelniai paliesti jūrą. Į glamones ši atsako akinamai blizgėdama. Tarsi jos gelmėse siautėtų audros ir blykčiotų žaibai.

Iki pat jūros driekiasi pliki uolynai, padengti juodais granito gabalėliais. Štai ant uolynų, kažkur prie horizonto, kalvos viršūnėje, pasirodo trys juodos ožkelės, o tarp jų ir sustingęs žmogaus pavidalas, nuo galvos iki kojų įsisiautęs į juodą apsiaustą. Beduinų moteris? Su šunimi? Akimirksniu visi pasislepia už kalnų juostos – moteris, ožkos ir šuo. Apgaubti pilkšvos šviesos tolumoje judesiai atrodo kažkokie netikri. Iš tolo atsklinda šunų lojimas. Kiek tolėliau, tarp uolų, šalia takelio, guli surūdijęs artilerijos sviedinys. Ir kaip jis čia pateko? Gal kokią naktį traukdamas nuo Sinajaus iki Hebrono kalnų pro čia pražygiavo karavanas kontrabandininkų. Gal vienas jų pametė sviedinį. O gal net nepametė, o nežinodamas, ką su juo daryti, paprasčiausiai išmetė.

Skamba dykumų tylos gelmės. Tai nepanašu į tylą prieš audrą ar kapų ramybę. Veikiau tai tyla, plevenanti virš dar gilesnės tylos. Trumpam stabtelėjęs šią tylą it kvapą godžiai traukiu savin. Sukuosi grįžti atgal. Kildamas iš išdžiūvusios upės vagos užkopiu iki gatvės pabaigos ir susiduriu su skalijančia šunų ruja, tarsi kruša pasipylusia ant manęs iš visų aplinkkiemių. Galbūt jie baiminasi, kad miesto nepaverščiau dykuma.

Paties pirmojo namo kieme medžio šakose susirinkęs triukšmauja žvirblių parlamentas, įsivėlę į karštas diskusijas, savo oponentus jie bando perrėkti kurtinamai čirškėdami. Trumpam net pasirodo, kad šie mažieji sparnuočiai nebe čirškauja, o riaumoja tarytum ką tik pasitraukusi naktis ir jos vieton stojusi aušra keltų rūpestį, būtų itin netikėtas įvykis, privertęs sušaukti neeilinį posėdį.

❖

Kažkur įkalnėje kažkas bando užvesti seną automobilį – lyg patyręs rūkalius, springdamas giliu kosuliu, jis nenori pajudėti iš vietos. Laikraščių išnešioto-

jas mėgina maldyti šunį, rodos, nė nemanantį atlyžti. Mano kaimynas, į atsargą išėjęs generolas, saulėje įdegęs, tvirtas plačiapetis vyras, buvęs čempionas žilomis plaukų sruogomis, besiraitančiomis ant apnuogintos krūtinės, kvadratiniu kūnu, kiek primenančiu metalinę skrynią, pusnuogis, vienomis mėlynomis sportinėmis kelnėmis kieme lieja rožių lysvę.

– Nuostabios rožės. Labas rytas, pone Šmulevičiau.

– Ir ko tas rytas toks jau labas? – užsipuola jis mane. – Kad tik tas Šimonas Peresas liautųsi Arafatui pusvelčiui dalinęs žemes.

Kai pabandau paprieštarauti, kad kitiems atrodo kitaip, jis tik liūdnai priduria:

– Atrodo, holokausto mums buvo per maža, nepavyko nieko iš jo pasimokyti. Ir šitą tragediją jūs dar drįstate vadinti taika? O apie Sudeto žemę ar teko girdėti? Apie Miuncheną? Ar Čemberleną? Ne?

Žinoma, galėjau jam pateikti išsamų atsakymą, bet dėl viduje viešpatavusios tylos, sukauptos ten, dykumoje, tik atsakiau:

– Vakar apie aštuntą vakaro pas jus pianinu grojo „Mėnesienos sonatą“. Kaip tik tuomet ėjau pro jūsų namus ir net kelioms minutėms stabtelėjau pasiklausyti. Ar tai jūsų duktė? Nuostabiai grojo. Perduokite jai.

Perkėlęs vandens srovę į kitą lysvę vyras nusišypso lyg nedrąsus mokinys, kurį slaptu balsavimu netikėtai išrinko klasės seniūnu:

– Tai ne dukra, – atsako jis. – Ji išvykusi į Prahą. Tai dukters dukra. Mano vaikaitė. Danielė. Užėmė trečią vietą šalies pietų jaunųjų talentų konkurse. Nors visi kalbėjo, kad turėjo gauti mažiausiai antrą. Dar ji rašo labai gražius eilėraščius. Tokius jausmingus. Gal ponas rastumėte kada bent truputėlį laiko? Gal ji kada galėtų ponui atnešti jų perskaityti? Gal galėtumėte ją kiek padrąsinti? O gal vieną kitą paduotumėte kokiam laikraščiui išspausdinti? Iš jūsų jie būtinai priimtų.

Pažadu ponui Šmulevičiui, kad pasitaikius progai būtinai perskaitysiu Danielės eilėraščius. Mielai. Žinoma. Kodėl gi ir ne? Ir nėra už ką.

Dingteli, kad šis pažadas galėtų būti bent nedidelis indėlis į taiką. Namie, rankose laikydamas kavą ir rytinį laikraštį, kokią dešimtį minučių pastoviu prie lango. Klausausi radijo žinių: skelbiama, kad keliais šūviais į krūtinę buvo sužeista septyniolikmetė arabų mergina, kai pabandė peiliu nudurti Izraelio kareivį, užkirtusį jai kelią prie Betliejaus praėjimo punkto. Rytinės aušros šviesa, sumišusi su pilkšvu rūku, po truputį įsismagina, ir galiausiai ją pakeičia aštrus, kompromisų nepripažįstantis dienos mėlis.

❖

Pro mano langą matyti nedidelis sodas su keliais krūmais ir leisgyviu citrinmedžiu, kuris, atrodo, dar nenusprendė, gyventi jam ar mirti. Jo viršūnė liguistai išblyškusi, o kamienas taip išsikreivaliojęs, kad tapo panašus į už nugaros užlaužtą ranką. Kai galvoje nuskambėjo žodis „išsikreivaliojo“, šis man priminė tėtį ir jo etimologijas:

– Hebrajų kalboje, privalai tą atsiminti, jei kokio žodžio šaknyje yra raidė ain ir kaf, toks beveik be išimties reiškia ką nors bloga. Būtent šios raidės yra žodžiuose kreivas, užsispyręs, priespauda, įkandimas, o ir, Jūsų Didenybe, jei to dar nepastebėjote, jūsų inicialai, atsitiktinai ar ne, taip pat yra ain ir kaf.

Gal parašyti straipsnį į „Jedijot achronot“ ir pabandyti jame paaiškinti ponui Šmulevičiui, kad okupacijos pabaiga anaiptol ne susilpnintų, bet sustiprintų Izraelį ir apskritai nedera visur matyti holokaustą, Hitlerį ir Miuncheną.

Vieną nesibaigiantį vasaros vakarą, kai atrodė, kad amžinai sruvens aksominė vakaro šviesa, ponas Šmulevičius man papasakojo, – tąsyk vienmarškiniai, įsispyrę į sandalus sėdėjome ant jo tvoros mūro, – kaip vos dvylikos kartu su tėvais, trimis seserimis ir senele jis buvo nugabentas į Maidaneko koncentracijos stovyklą, iš kurios tik jam vienam pavyko ištrūkti. Tiesa, ponas Šmulevičius nebenorėjo tęsti pasakojimo, kaip jam pavyko išsigelbėti. Pažadėjo papasakoti kitą kartą. Tačiau visais kitais kartais jis bandė man atverti akis, kad tik netikėčiau tauškalais apie taiką ir liaučiausi būti naivus, nes jų vienintelis tikslas yra mus visus iki vieno išpjauti, o visos jų kalbos apie taiką tėra spąstai ar migdomieji, kuriuos gaminti jiems padeda visas pasaulis ir kuriais jau seniai mus girdo, kad tik nurimtume ir užmigtume. Kaip ir anuomet.

❖

Nusprendžiau straipsnį atidėti. Ant stalo laukia nebaigtas knygos skyrius, prirašinėtų juodraščių, kortelių ir pribraukytų popiergalių krūva: tai skyrius apie mokytoją Izabelą Nachlieli iš mokyklėlės „Vaiko tėvynė“ ir visą jos katinų kariauną. Nutariau šį tą praleisti ir išbraukti kelis epizodus su katinais ir dar kelis, kur kalbama apie krautuvėlės kasininką Gecelį Nachlielį: nors ne vienas jų vertas dėmesio, man pasirodė, kad jie neturi įtakos pasakojimo raidai. Neturi? Raidai? Tiesą sakant, ir pats nežinau, kas turi, nes neturiu supratimo, kurlink pasakojimas krypsta ir kodėl apskritai kas nors turi daryti jam įtaką?

Štai jau ir septintos valandos rytinės žinios, jau spėjau išgerti ir antrą puodelį kavos, bet vis dar tebestoviu ir žvelgiu pro langą: štai mažytis paukštelis, pasidabinęs turkio spalvos plunksnomis, žvilgčioja į mane pro citrinmedžio šakeles: supasi, plazdena sparneliais, strikinėja nuo šakelės ant šakelės, susitikus šešėliui ir šviesai, puikuojasi visa savo žvilgančių plunksnų didybe. Jo mažytė galva violetinė, kaklas mėlynas, metalinio atspalvio, o pats, regis, vilki pastelinės spalvos gelsvą liemenę. Sveikas jau sveikas. Apie ką norėtum šįryt man priminti? Apie ponus Izabelę ir Gecelį Nachlielius? Bialiko eiles? O gal mamą, kuri, būdavo, ilgai ilgai nesitraukia nuo lango, įsitvėrusi vėstančios arbatos puodelį, veidu pasisukusi į granatmedį? Bet jau pakaks. Laikas prie darbo. Privalau pasinaudoti ankstų rytmetį dykumoje sukauptos tylos likučiais.

❖

Vienuoliktą automobiliu nusigaunu į miesto centrą sutvarkyti kelių reikalų pašte, banke, vaistinėje ir kanceliarinių prekių parduotuvėje. Tropinė saulė negailestingai svilina gatves su dulkėtais nunykusiais medžiais. Spėjusi įkaisti ji taip akinamai juokiasi, kad vietoj akių atsiranda tik siauri virpantys tarpeliai.

Prie bankomato ir Vakniko kiosko būriuojasi nedidelis spiečius žmonių. Penkiasdešimtųjų ar penkiasdešimt pirmųjų vasarą Tel Avive, šalia tetos Chajos ir dėdės Cvi buto Ben Jehudos gatvės šiaurinėje dalyje, pusbrolis Jigalis man parodė Ben Guriono brolio kioską. Tąsyk jis paaiškino, kad galima kiek panorėjus plepėti su Ben Guriono broliu, nepaprastai panašiu į tautos vadą. Netgi užduoti jam klausimų. Tarkime, kaip gyvuojate, pone Gurionai? Kiek kainuoja vaflis su glaistu, pone Gurionai? Ar artimiausiu metu ir vėl nepratrūks koks karas, pone Gurionai? Tik štai apie brolį geriau jo neklausinėk. Neklausinėk ir viskas. Jam paprasčiausiai labai nepatinka, kai jo klausinėja apie brolį.

Degiau pavydu Tel Avivo žmonėms, nes mūsų Kerem Avrahame nebuvo nei žymių žmonių, nei jų brolių. Tik skersgatviai puikavosi dvylikos pranašų vardais: Amoso, Ovadijo, Sofonijo, Agėjo, Zacharijo, Nachumo, Malachijo, Joelio, Habakuko, Abdijo, Jonos ir Ozėjo. Visų dvylikos.

Centrinės Arado aikštės kamputyje stovi imigrantas iš Rusijos. Ant laiptelio guli išmaldai atvertas smuiko dėklas. Širdį spaudžianti paprastutė melodija nukelia į tankius eglynus prie sraunių šaltinėlių, į trobesius, primena dieną naktį nesisklaidantį tirštą rūką ir neaprėpiamas lankas. Visa tai atgaivina mamos pasakojimus, kai susėdę ankštoje virtuvėlėje valydavome lęšius ar lukštendavome pupas.

Tiesa, čia, Arado aikštėje, dykumos saulė išdegino visus vaiduoklius ir išsklaidė bet kokius prisiminimus ir apie eglynus, ir apie rudenį, ir apie tirštą rūką. Muzikantas tankiais plaukais ir tokiais pat tankiais baltais ūsais man pasirodė kiek panašus į Albertą Einšteiną ar į profesorių Šmuelį Hugą Bergmaną, hebrajų universitete mamai dėsčiusį filosofiją, o man Givat Rame – dialogo filosofijos nuo Kirkegoro iki Martino Buberio kursą.

Štai dvi jaunos moterys, turbūt imigrantės iš šiaurės Afrikos: viena jų ypač liesa, pusiau permatoma palaidine ir raudonu sijonu, o jos draugė kombinezonu su gausybe sagčių ir sagtelių. Abi smalsiai stabteli priešais muzikantą. Akimirką pasiklauso jo melodijos. Muzikanto akys užmerktos, todėl jis jų nemato. Moterys pradeda šnabždėtis. Galiausiai išsitraukia pinigines ir kiekviena įmeta po šekelio vertės monetą.

Liesoji, kiek į viršų užriesta viršutine lūpa, pro nosį taria:

– Bet iš kur žinoti, kad ir šie yra žydai? Kalbama, kad pusė čia prigužėjusių rusų yra anaiptol ne žydai, o atsibastė čia tam, kad tik kaip nors ištrūktų iš Rusijos, nes čia nesunkiai galima gauti imigranto krepšį. Dovana kaip iš dangaus.

Jos draugė atkerta:

– Koks gi skirtumas? Tegu atvyksta, kas tik nori. Tegu sau groja kas tik užsimanęs: žydas, rusas, druzas ar gruzinas. Koks gi tau skirtumas? Jų vaikai vis tiek taps Izraelio piliečiais, tarnaus kariuomenėje, kimš pitą su steiku ir raugintais agurkais, ims iš banko paskolas ir nuo ryto iki vakaro skųsis gyvenimu.

Raudonasis sijonas nenurimsta:

– Kas tau, Sarit? Kas gi bus, jei kiekvieną čia įsileisime: ir svetimtaučius, ir anuos iš Gazos bei kitų palestiniečių teritorijų, tai kas apskritai...

❖

Nuo manęs nutolusios moterys pasuko į parduotuvių centrą. Prisiminiau, kad šiandien dar nė truputėlio nepasistūmėjau į priekį, o rytas toli gražu nebeankstyvas. Štai aš ir vėl savo kambaryje. Karštis vis auga, o dulkėtas vėjas į vidų atpučia dykumą. Užveriu visus langus, langines ir dar užtraukiu užuolaidas: užkišinėju kiekvieną plyšelį kaip mano auklė Greta Gat, fortepijono mokytoja, kamšydavusi mažiausią plyšelį ir kambarį paversdavusi povandenine valtimi.

Neseniai arabų darbininkai man suremontavo šį kambarį: suklojo plyteles, gulsčiuku išmatuodami jų lygumą, įstatė durų staktas, duris ir langus. Sienoje išvedžiojo vandentiekio ir kanalizacijos vamzdžius, nutiesė telefono

kabelį. Aukštaūgis stalius, didis operų mėgėjas, man sukalė spintas, o ant sienų pritaisė knygų lentynas. Statybų rangovas, šešto dešimtmečio pabaigoje atvykęs iš Rumunijos, atsiuntė sunkvežimį dirvožemio, kuris tarsi tvarstis žaizdą kieme amžiams paslėpė kreidos, granito, kalkių ir druskos kauburėlius. Šioje derlingoje žemėje ankstesnis gyventojas buvo prisodinęs krūmų ir medžių ir viską užsėjęs žole, kuriais, nors ir nepersistengdamas, aš stengiuosi rūpintis toliau, kad čia, mano sode, nenutiktų to paties, kas nutiko tėčio ir mano sukastame darže.

Šešto dešimtmečio pradžioje į naujai įkurtą dykumos miestelį atvyko kelios dešimtys naujakurių, tarp kurių pasitaikė ir dykumos ar šiaip vienatvės mylėtojų bei kelios jaunos šeimos: šachtininkai, akmenskaldžiai, generolai ir naujai iškilusių gamyklų darbininkai. Ši mintis šovė Liovai Elijevui, o su juo ir saujelei sionistine meile liepsnojančių miesto statytojų. Jie sukūrė gyvenvietės projektą, popieriaus lape nubraižė planą, o netrukus iškilo ir pats miestelis: nutiesė gatves ir alėjas ir apželdino jį parkais. Gyvenvietė šalia Negyvosios jūros, pačioje dykumos širdyje, kur anuomet, šešto dešimtmečio pradžioje, nebuvo nutiestas nė vienas kelias, nė viena vandentiekio ar elektros linija. Čia anuomet neaugo joks medelis, nestovėjo nė vienas namas ar palapinė – nebuvo jokio gyvybės ženklo. Net ir beduinai susikėlė čia tik tuomet, kai iškilo Arado miestas. Miestą pastatę naujakuriai degė aistra, nekantrumu ir griaudėjančiomis kalbomis. Nė nemanydami du kartus mąstyti sau ir pasauliui jie prisiekė „užkariauti dykumą“. (Visai kaip tėtis kadaise, nebeištveriu ir skubu žvilgtelėti į žodyną, ar esama ryšio tarp žodžių *hidbir* (nugalėti) ir *midbar* (dykuma). Ir ar šie kaip nors nėra susiję su *davar* (žodis)? Arba *dibur* (pokalbis)? Arba *marvad* (kilimas)? O gal net su *dvorim* (bitės)?)

Nedidelis juodas automobilis pravažiuoja pro namus, stabteli prie pašto dėžutės gatvės gale ir išima iš jos vakar įmestus mano laiškus. Kažkas cementu tvirtina išklibusį akmenį, remiantį priešais nusidriekusios gatvės šaligatvį. Norisi rasti būdą jiems visiems padėkoti, visai kaip trylikametis berniūkštis savo bar micvos iškilmių pabaigoje dėkoja visiems, padėjusiems jam sulaukti šios dienos. Norėčiau padėkoti tetai Soniai ir seneliui Aleksandrui, Gretai Gat ir mokytojai Zeldai, arabui pajuodusiais paakiais, išvadavusiam mane iš ano tamsaus drabužių parduotuvės užkampio, savo tėvams, ponui Zarchiui ir kaimynams Lembergams, italų belaisviams ir močiutei Šlomit, aršiajai kovotojai su mikrobais, mokytojai Izabelai ir jos katinams, ponui Agnonui ir

Rudnickiams, seneliui papai, vežėjui iš Kirjat Mockin, Šauliui Černikovskiui ir tetai Lilenkai Bar-Simchai, savo žmonai, vaikams bei vaikaičiams, statybininkams ir plytininkams, pastačiusiems šį namą, staliui ir laikraščių išvežiotojui, važinėjančiam raudonos spalvos pašto automobiliu, miesto aikštės kamputyje smuiku grojusiam vyrui, kiek panašiam į Einšteiną ir Bergmaną, elektrikui, beduinei ir trims juodoms jos ožkelėms, kurias pastebėjau šįryt dar prieš aušrą, o gal man tik pasirodė, dėdei Josefui, knygos „Judaizmas ir humanizmas" autoriui, kaimynui Šmulevičiui, būgštaujančiam dėl galimo naujo holokausto, jo vaikaitei Danielai, vakar fortepijonu grojusiai „Mėnesienos sonatą", ir ministrui pirmininkui Šimonui Peresui, atnaujinusiam derybas su Arafatu ir tikinčiam, kad, šiaip ar taip, pavyks pasiekti kompromisą, ir mažyčiam paukšteliui, valandų valandas straksinčiam ant citrinmedžio, tiesiai po mano langu. Medžiui, o ypač spengiančiai ankstyvo rytmečio dykumos tylai, už kurios slepiasi dar visas pulkas tylų. Šįryt tai jau trečias kavos puodelis. Pakaks. Ant stalo pastatau tuščią puodelį, stengdamasis tai padaryti ypač tyliai, kad net ir mažiausias tarškesėlis neišgąsdintų dar nespėjusios išsisklaidyti tylos. Sėduosi rašyti.

41 skyrius

Iki anos lemtingos dienos niekuomet anksčiau nebuvo tekę matyti panašaus namo.

Jo kiemą supo stora akmeninė siena, už jos vynuogių ir vaismedžių šešėlyje skendėjo didžiulis sodas. Mano susimąsčiusios akys klaidžiodamos ieškojo jame Gyvybės ir Pažinimo medžio. Prie namo savo vienintele didele akimi į dangų žvelgė šulinys, o aplink jį plytėjo didelė aikštė, grįsta rusvomis poliruoto akmens plytelėmis, nusėtomis plonyčiais, vos matomais siūleliais. Aikštės gale kedenama švelnaus vakarų vėjelio pūpsojo tankiai vynuogienojais apaugusi pavėsinė. Joje nepajudinamai stovėjo keli akmeniniai suoleliai ir žemas platus akmeninis stalas. Visa tai traukė akį, viliojo patogiai įsitaisyti vynuogyno šešėlyje ir pasigėrėti aplinkui tirštai dūzgiančiomis bitelėmis, iš sodo atsklindančiu paukščių čiulbesiu ir ramiu fontano čiurlenimu: šalia pavėsinės penkiakampės žvaigždės pavidalu tyvuliavo nedidelis baseinėlis – šis irgi akmeninių plytų. Jo vidus buvo išklotas žydromis keraminėmis plytelėmis, papuoštomis arabiškais rašmenimis. Šio baseinėlio viduryje negarsiai burbuliavo trykštantis fontanas. Nardydamas tarp lelijų jame plaukiojo pulkas auksinių žuvelių.

Apimti jaudulio ir apstulbę iš nuostabos, mandagiai ir kukliai trise nuo aikštės užkopėme akmeniniais laiptais, pasibaigiančiais plačia terasa. Iš jos vėrėsi vaizdas į šiaurines Jeruzalės senamiesčio sienas, už kurių į dangų kilo minaretų bokštai ir pūpsojo dailiai išgaubti kupolai. Terasoje netvarkingai išsimėčiusios stovėjo medinės kėdės su pagalvėmis ir stovais kojoms susikelti, o tarp jų pūpsojo žemi mozaikomis puošti staliukai. Ir čia, visai kaip vynuogyno pavėsinėje, traukė prisėsti ir pasimėgauti prieš akis atsiveriančiu vaizdu į kalvas ir miesto sienas, pasnausti medžių pavėsyje, godžiai traukiant į save kalnų ir akmenų tylą.

Tiesa, neužsibuvome nei sode, nei pavėsinėje, nei terasoje su vaizdu, tačiau nedelsdami atsargiai trūktelėjome skambučio virvelę šalia dvigubų geležinių vario spalvos durų, papuoštų granatų ir vynuogių, vijoklių ir simetrinių gėlių girliandų bareljefais. Kol šios nespėjo atsiverti, dėdė Stašekas dar kartą grįžtelėjo į mūsų pusę, pridėdamas prie lūpų pirštą, sakytum, paskutinį kartą mane su teta Mala įspėdamas: mandagumo! savitvardos! diplomatijos!

Palei visas keturias vėsios svetainės sienas stovėjo minkštos sofos, taip arti viena kitos, jog glaudėsi medinėmis ornamentais raižytomis atramomis. Kambario baldai taip pat buvo puošti augalų lapų ir gėlių raižiniais, tarytum ir namų vidus turėjo atstoti želiantį sodą. Sofos buvo uždengtos margaspalviais užtiesalais – daugiausia raudonos ir dangaus žydrynės spalvos, o ant kiekvienos jų spaudėsi ne mažiau margaspalvių, ranka siuvinėtų pagalvėlių krūvelė. Grindis dengė raštuoti kilimai, ant vieno jų buvo pavaizduoti Rojaus paukščiai, sutūpę ant medžių šakų. Priešais sofas pūpsojo žemi užkandžių staliukai. Ant kiekvieno jų gulėjo platus apvalainas metalinis padėklas. Šie taip pat buvo išpuošti gausiais fantastiškais pagražinimais, tik ne vaisiais ir gėlėmis, o įvairiais abstrakčiais motyvais bei tarpusavyje susipynusiomis figūromis, primenančiomis klaidžius labirinto įėjimus. Visi šie pagražinimai buvo panašūs į arabiškos abėcėlės raides, o gal ir iš tiesų tai buvo arabiški rašmenys.

Iš abiejų svetainės pusių į kitus kambarius vėrėsi po šešerias aštuonerias duris. Šios didžiulės svetainės sienos buvo apmuštos siuvinėtais kilimais. Tarp jų ir virš jų švietė plikos sienos, nudažytos rausvai ir žalsvai. Vietomis po aukštomis lubomis mums virš galvų kaip dekoracija buvo sukabinti seni ginklai: Damasko kardai, rapyros, žeberklai, pistoletai, vienvamzdžiai ir dvivamzdžiai šautuvai. Priešais duris riogsojo didžiulis krėslas vyšniniu

apmušalu, jam iš dešinės – visiškai toks pat, tik citrininės spalvos, o iš kairės – didžiulė ruda išmarginta spinta, vadinama bufetu ir panaši į baroko rūmus. Sunkiai suskaičiuojamos jos lentynos už stiklo buvo kraute nukrautos krištolinėmis taurėmis ir taurelėmis, sidabriniais ir bronziniais bokalais, blizgančiais variniais indais ir visa krūva mielų niekučių iš Hebrono ir Sidono stiklo.

Gilioje sienos nišoje, tarp langų, glaudėsi žalia, perlais inkrustuota vaza, kurioje styrojo kelios ilgos spalvotos povo plunksnos. Kitur nišose pampsojo variniai ąsočiai, stikliniai ir keraminiai indai. Aukštai palubėje be perstojo sukosi keturi vėdintuvai, dūzgdami it bitutės jie vaikė tirštą cigarečių dūmų pritvinkusį orą. Tarp šių vėdintuvų tiesiai iš lubų buvo išaugęs didžiulis, puošnus varinis šviestuvas, panašus į gausiai išsišakojusį medį. Jo prabangų kamieną puošė krištolinės girliandos, o vietoj vaisių kyburiavo švytinčios elektros lempučių kriaušaitės, regis, dieną naktį nesiliaujančios šviesti, nors pro plačius langus veržėsi vasariškas šeštadienio rytas. Viršutinėje arka užsibaigiančioje langų dalyje švytėjo vitražai, išpuošti simetriškais dobilo lapų vainikais. Kiekvienas lapelis atspindėjo vis kitokią dienos šviesą: raudoną, žalią, auksinę, violetinę.

Vienas priešais kitą ant sienų kabėjo narveliai su paukščiais. Juose karaliavo šventiškų papūgų poros. Jų plunksnos pakaitomis spindėjo čia oranžine, čia žalsva, čia auksine, čia šviesiai žalia, čia mėlyna spalvomis. Kartkartėmis viena kuri pratrūkdavo garsiai šaukti, o jos balsas buvo panašus į seno rūkaliaus gergždimą: *Tfadal! S'il vous plait! Enjoy!*[70] O štai priešais kybantis narvelis atsakydavo koketuojančiu sopranu: *Oh, how very very sweet! How lovely!*[71]

Virš durų ir langų, ant gėlėmis nusėtų sienų, ryškėjo žali raštai su pagražinimais – tai buvo Korano ar arabiškų eilių ištraukos. Tarp sienos kilimų kabėjo giminės protėvių portretai: švariai nusiskutę, putliažandžiai efendžiai, užsimaukšlinę raudonus juoda uodegėle papuoštus fesus ir įsispraudę į siaurus mėlynos spalvos kostiumus. Palei išsipūtusius pilvus rangėsi dvi aukso grandinės, kurių viena buvo sulindusi į kairę, kita – į dešinę kišenę. Ten buvo ir dar senesnių protėvių portretų: valdingi ir niūrūs, nuo garbės išsipūtę ūsuoti vyrai, jau vien savo žvilgsniu keliantys baimingą pagarbą, įsisupę į siuvinėtus arabiškus apsiaustus, ant galvų sniego baltumo kufijomis, pritvirtintomis juodais raiščiais. Ten kabėjo ir du trys paniurusių barzdotų raitelių portretai laukiniais, didybės pilnais žvilgsniai. Jie sėdėjo apžergę puikius

[70] Prašau! (arab.) Prašau! (pranc.) Mėgaukitės! (angl., vert. past.).

[71] Kaip neapsakomai malonu! Kaip miela! (angl.,, vert. past.).

veislinius ristūnus, o jų vėjo pagautos kufijos mažumėlę pakeltos pleveno atgal. Vėjas draikydamas plaikstė ir tankius veislinių žirgų karčius. Raiteliams prie šono kybojo ilgi kardai, pusmėnuliu išsirietę kinžalai spaudėsi jiems prie šlaunų arba apnuoginti švytėjo virš galvų.

Pro giliai į sieną įmūrytus šiaurės ir rytų pusėn besiveriančius svetainės langus, buvo matyti Skopo ir Alyvų kalno viršūnės, tolumoje niūksojo pušų giraitė, kauburiavo uolėti šlaitai, Ofelio kalnynas, virš visų iškilusi stūksojo Augustos Viktorijos tvirtovė, o po jos styrančiais bokštais tarsi karališkasis šalmas pūpsojo prūsiškas pilkšvos spalvos stogas. Šiek tiek į kairę nuo Augustos Viktorijos gynybinių įrenginių buvo matyti pastatas žemais šaudomaisiais langiūkščiais ir nedidele į kupolą panašia stogo kepuraite. Jie priklausė Nacionalinei bibliotekai, kurioje dirbo tėtis. Ją supo kiti Hebrajų universiteto pastatai ir Hadasos ligoninė ant Skopo kalno. Netvarkingai išsibarsčiusios kalvų pašlaitėse, lipdamos viena per kitą kilo akmeninės trobelės, tarp uolėtų kauburių rūsčioje dygliuotoje augalijoje ganėsi nedidelės avių ir ožkų bandos. Vietomis kerojo seni alyvmedžiai atrodė lyg prieš šimtmečius palikę augalijos pasaulį ir prisijungę prie amžinos pasaulio tylos.

❖

1947 metų vasarą tėvai išvažiavo į Nataniją, o mane paliko pas Stašeką, Malką, Šopeną ir Šopenhauerį Rudnickius. (Tik žiūrėk, ten gražiai elkis! Ar girdi! Tetai Malkai padėk virtuvėje, nieku gyvu netrukdyk dėdei Stašekui. Gal jau kaip nors sugalvosi kuo užsiimti. Imk knygą ir skaityk, ir nereikalauk pernelyg daug dėmesio, o šeštadienio rytą leisk jiems ilgiau pamiegoti! Būk jiems lyg aukso grynuolis! Juk panorėjęs iš tikrųjų gali toks būti!)

Rašytojas Chaimas Hazazas primygtinai prašė dėdės Stašeko, kad šis savo lenkišką „pogromų tvaiku atsiduodantį“vardą kuo greičiau pasikeistų hebrajišku vardu, pasiūlydamas jam Stavo (Rudens) vardą, skambantį panašiai kaip Stašekas, bet skirtingai nuo šio, dvelkiantį Giesmių giesmės malone. Taip šios poros vardai, užrašyti Malkos ranka, buvo priklijuoti prie durų:

MALKA IR STAVAS RUDNICKIAI
Prašytume netrukdyti įprastinėmis poilsio valandomis.

Dėdė Stašekas buvo žemas, tvirto sudėjimo, garbanotų plaukų plačiapetis vyras. Veide žiojėjo tamsios it olos, plaukų prižėlusios nosiaskylės, pūpsojo tankūs antakiai, vienas kurių visuomet kiek pakeltas į viršų – tai jam teikdavo nuostabos ar pašaipos išraišką. Dėdei Stašekui trūko priekinio danties,

štai kodėl kartais jis atrodydavo nelyginant šelmis berniūkštis, ypač kai šypsodavosi. Jis dirbo Jeruzalės pašto Registruotų laiškų skyriuje, o laisvalaikiu rinko medžiagą apie poeto Imanuelio Romiečio gyvenimą[72].

Ustazas Nadžibas Machmudas al-Silvanas iš Šeich Džeracho kvartalo šiaurės rytinėje miesto dalyje buvo turtingas prekybos agentas, pirklys ir kažkokių didelių prancūzų firmų, kurių prekybiniai ryšiai siekė Aleksandriją ir Beirutą, o iš ten ir Haifą, Nablusą ir Jeruzalę, atstovas. Vasaros pradžioje be pėdsakų dingo čekis su didele suma, o gal tai buvo vekselis ar akcijų paketas. Įtarimas krito ant Eduardo Silvano, vyriausiojo ustazo Nadžibo sūnaus ir vieno iš firmos „Silvanas ir sūnūs" akcininko. Sklido kalbos, kad vaikinas buvo apklaustas paties slaptosios britų policijos viršininko pavaduotojo, vėliau nugabentas į Haifos kalėjimą, kur ir toliau buvo kamantinėjamas. Po nesėkmingų bandymų visais įmanomais ir neįmanomais būdais padėti sūnui, ustazas Nadžibas, apimtas nevilties, kreipėsi į poną Kenetą Orvelą Noks-Gilfordą, atsakingą už pašto ir telegrafo veiklą, kad šis dar kartą paieškotų užsimetusio voko, kurį pats, o ne jo sūnus, ir išsiuntęs dar šią žiemą kaip registruotą laišką. Jo sūnus tai prisiekdamas prisiima visą atsakomybę, bet viena bėda, kad dingę visi kvitai ir įrodymai. Sakytum, pats velnias juos būtų prarijęs.

Ponas Kenetas Orvelas Noks-Gilfordas, išklausęs ustazo Nadžibo, su apgailestavimu pranešė, jog esama tik mažos tikimybės, kad paieška bus atnaujinta. Bet vis tiek jis liepė Stašekui Rudnickiui viską kruopščiai patikrinti ir ką įmanoma padaryti ieškant prieš kelis mėnesius pradingusio, gal buvusio, o gal apskritai nebuvusio laiško, kurio jokių pėdsakų nelikę nei pas siuntėją, nei registruotų laiškų knygoje.

Dėdė Stašekas nepatingėjo ir viską perkratęs aukštyn kojom nepraleido mažiausios detalės, kol galiausiai išsiaiškino, kad iš registruotų laiškų knygos dingęs ne tik įrašas, bet ir visas puslapis, kad neliktų jokių pėdsakų. Dėdei Stašekui tai akimirksniu sukėlė įtarimą: pasirausęs įrašuose jis išsiaiškino, kas tą dieną priiminėjo registruotus laiškus. Apklausęs ir kitus darbuotojus Stašekas sužinojo dieną, kada buvo išplėštas knygos puslapis, o tada nesunkiai privertė nusikaltėlį prisipažinti (pasirodo, po lempa pakišęs voką ir jame pastebėjęs vekselį ir stambią kupiūrą, vaikinas neatsispyrė pagundai).

Taip šeimininkui buvo atlyginta netektis, Eduardas al-Silvanas paleistas iš Haifos kalėjimo, firma „Silvanas ir sūnūs" vėl atgavo gerą vardą, o ponas Stavas su žmona pagarbiai pakviesti šeštadienio popietę į Silvano

[72] Imanuelis Romietis (1261–1328) – italų kilmės žydų mokslininkas ir satyrinis poetas; rašė Tanacho komentarus (vert. past.).

vilą Šeicho Džeracho kvartalo pakraščiuose. Žinoma, drauge su Rudnickiais neabejotinai turėjo keliauti ir mielas berniukas (šeimos draugų sūnus, kurio nebuvo kam palikti), o visa Silvanų šeima jau nesitveria kailyje atsidėkoti ponui Stavui, nepaperkamam ir darbščiam žmogui.

Šeštadienį tuojau po pusryčių apsivilkau savo gražiausius šventinius drabužius, kuriuos tėtis su mama paliko tetai Malai („Arabams be galo svarbi išorė!", pabrėždavo tėtis): balti išlyginti marškinėliai rūpestingai atlenktomis tarsi iškirptomis rankovėmis, tamsiai mėlynos kelnės su aštriais atlankais ir dailus juodos odos diržas blizgančia metaline sagtimi, kurioje kažkodėl buvo pavaizduotas dvigalvis erelis, caro laikų monarchinės Rusijos simbolis. Įsispyriau į sandalus, kuriuos dėdė Stašekas ryte išblizgino, tuo pačiu šepečiu dar nušveitė savo ir šventinius tetos Malos batus.

Nors kepino nepakeliamas rugpjūčio karštis, dėdė Stašekas pasipuošė tamsiu vilnoniu kostiumu (savo vieninteliu), baltais šilkiniais marškiniais, prieš penkiolika metų atsivežtais iš tėvų namų Lodzėje, pasirišo ramaus mėlyno atspalvio šilkinį kaklaraištį, kurį ryšėjo per savo vestuves. O štai teta Mala priešais veidrodį prasikankino kone valandą. Apsirengusi vakarine suknele akimirksniu jos atsisakė, tada pamėgino tamsaus sijono ir šviesių lininių marškinėlių derinį, bet ir šio netrukus atsisakė. Patikrino, kaip dera vasariška, valiūkiška suknelė, neseniai pirkta parduotuvėje „Maajan Štub", papuošta sage ir šaliu, bet ir šiuos atmetusi, pamėgino perlų karolius, tada karolius su dar viena sage, bet jau be skarelės, įsisegė auskarus, pabandė ir be jų.

Galiausiai tetai Malai dingtelėjo, kad šiai viešnagei vasariška suknelė, ypač su gilia iškirpte, gali pasirodyti perdėm lengvabūdiška, todėl ji ir vėl sugrįžo prie vakarinės suknelės, nuo kurios prasidėjo užburtas derinimo ir abejonių ratas. Nepajėgdama susitvarkyti su iškilusiais sunkumais teta Mala kreipėsi į dėdę Stašeką ir net mane, prieš tai privertusi mus prisiekti, kad sakysime tiesą ir tik tiesą, tegu ir ne itin malonią: ar su šia suknele ji neatrodo per stora? Ar ne teatrališka? Ar jos suknelė neatrodo keistai prie tokios šukuosenos? O jei jau prakalbome apie šukuoseną, kaip manome, bet tik pridėjus ranką prie širdies, ar plaukus derėtų supinti į kasą, ar ne? O gal eiti palaidais? O jei palaidais, kaip gražiau, kai šie krenta ant dešiniojo ar ant kairiojo peties?

Galiausiai Mala šiaip ne taip per didžiausius skausmus išsirinko rudą lygų sijoną ir marškinėlius ilgomis rankovėmis, prie kurių prisisegė gražią

žalsvą sagę. Ausis papuošė melsvais auskarais, puikiai derančiais prie jos mėlynų akių. Savo šviesių plaukų teta Mala taip ir nesupynė į kasą. Leido jiems laisvai nusileisti ant pečių.

Pakeliui dėdė Stavas, savo stambų kūną šiaip ne taip įspraudęs į sunkų rudeninį kostiumą, man paaiškino kelias gyvenimiškas tiesas, kurias nulėmė istoriniai tolimų kultūrų skirtumai. Al-Silvanų šeima, be abejonės, buvo garbinga europietiška šeima: jų sūnūs studijavo geriausiuose Beiruto ir Liverpulio universitetuose, visi jie moka net kelias Vakarų Europos kalbas. Žinoma, ir mes esame ne mažesni europiečiai, tiesa, kiek kita reikšme. Štai mūsų kultūroje nekreipiama nė mažiausio dėmesio į žmogaus išorę, o tik į vidinį jo pasaulį. Net ir pasaulinio garso išminčius Tolstojus nesibodėjo visą gyvenimą vilkėti valstietiškais drabužiais, o revoliucijos vadas Leninas didžiai niekino buržujišką rengimosi stilių, pats dėvėjo odine striuke ir paprasta darbininko kepuraite su snapeliu.

Ir nors mūsų apsilankymas Silvanų viloje nieko bendra neturi nei su darbininkus lankiusiu Leninu, nei su prastuomenei palankiu Tolstojumi, kad ir kaip ten būtų, tai yra neįprastas ir neeilinis įvykis: verta įsidėmėti, kad mūsų kaimynų, turtingesnių ir didesnį išsilavinimą turinčių arabų, kurių gyvenimo būdas labiau europietiškas nei arabiškas, akimis mes, naujieji žydai, klaidingai atrodome kaip triukšminga, skurdi ir neišauklėta minia, nesugebanti įsisavinti paprasčiausių kultūringo elgesio taisyklių. Net ir kai kurie mūsų lyderiai dėl savo netinkamos aprangos ir pernelyg jau paprasto gyvenimo būdo mūsų kaimynams arabams nekelia pagarbos. Dirbdamas pašte ir prie langelio priiminėdamas laiškus dėdė Stašekas ne sykį turėjo galimybę įsitikinti, kad naujasis žydų stilius – chaki spalvos sandalai ir marškinėliai paraitytomis rankovėmis bei virvele suvarstyta apykakle – britų, o juolab arabų neretai yra niekinamas kaip blogų manierų pavyzdys, arogancijos, paniekos artimui ir pagarbos visuomeninių įstaigų darbuotojams stokos ženklas. Žinoma, toks požiūris iš esmės yra klaidingas, ir nėra prasmės dar ir dar sykį kartoti, kad mes tik pasirinkome paprastą gyvenimo būdą ir tikime, jog turime tenkintis mažu, nes anaiptol ne išore siekiame sukelti įspūdį. Tiesa, tokiais atvejais kaip šis – kitaip tariant, kai ruošiamės apsilankyti pas garsią ir gerbiamą šeimą – vertėtų elgtis taip, tarsi mums būtų patikėta diplomatinė misija. Štai kodėl turėtume kreipti dėmesį ir į aprangą, ir į elgesį, ir į kalbos manieras.

Iš vaikų ir net jaunuomenės ypač tikimasi, kad šie nieku gyvu neįsiterps į suaugusiųjų pokalbį. Jei kas ko paklaus – bet tik tokiu atveju – dera

mandagiai ir trumpai atsakyti. Vaišinamam geriau pasirinkti tik netekančius ir netrupančius skanumynus. Jei pasiūlytų papildomą porciją, dera mandagiai atsisakyti, net jei pasirodytų sunku nuo skanėsto atplėšti akis. Pritiktų sėdėti pasitempus, nesidairyti į šalis, o svarbiausia šiukštu nesimaivyti: tai išties gėdingas elgesys, o dar arabų akivaizdoje, kurie, kaip žinoma, yra be galo jautrūs ir kerštingi žmonės, ilgai neužmirštantys įžeidimų. Prastas elgesys būtų ne tik baisi gėda ir kompromitacija, bet ir ateityje padarytų blogą įtaką dviejų tautų santykiams. Tai pakurstytų neapykantos ugnį, o juk jau ir taip gyvename metu, kai kasdien gresia įsisiautėti kruvinas dviejų tautų karas.

Trumpai tariant, kalbėjo dėdė Stašekas, yra gausybė dalykų, pranokstančių aštuonmečio supratimą, bet šis tas priklauso ir nuo tavęs bei tavo kilnaus elgesio. Beje, ir tu, mieloji Malenka, būtų geriau, kad be reikalo nepratartum žodžio, tiesiog nieko nesakyk, nei gera, nei bloga, tik būtiniausius mandagumo žodžius. Kaip žinoma, pagal mūsų kaimynų tradiciją, panašiai kaip, beje, ir mūsų protėvių, nepriimtina, kad vyrų draugijoje moteris kištųsi į pokalbį. Štai kodėl geriausia, mano mieloji, kad šįsyk vietoj tavęs kalbėtų tavo įgimtas kuklumas ir moteriškas žavesys.

❖

Dešimtą ryto mūsų kukli diplomatinė delegacija, išsipusčiusi ir instruktuota, paliko vieno kambario Rudnickių butą Pranašų ir Čenslerio gatvių sankryžoje, įsikūrusį virš gėlių parduotuvės „Žydintis sodas“. Namuose liko tik Šopenas su Šopenhaueriu ir susenęs paukštelis Alma Mirabela su savo nevykusia spalvoto kankorėžio kopija. Delegacija patraukė į rytus, Silvanų vilos link, šiaurinę Šeicho Džeracho dalį, pakeliui į Skopo kalną.

Vos pradėję kelionę pralenkėme mūrinę tvorą, juosiančią Taboru vadinamą pastatą. Tai buvo senieji keistuolio vokiečių architekto ir atsidavusio krikščionio Konrado Šiko, visa širdimi pamilusio Jeruzalę, namai. Prie jų vartų stovėjo neaukštas bokštelis, aplink kurį sukosi mano vaizduotėje iškilę pasakojimai apie pilis, riterius ir princeses. Iš ten traukėme Pranašų gatve, kol pasiekėme Florencijos rūmų stiliaus itališką ligoninę dantytu bokštu ir stogeliais dengtais kupolais.

Už jos apsiausti spengiančios šabo tylos pasukome šiaurės kryptimi, Šv. Jurgio gatvės link. Iš tolo aplenkę ortodoksišką Mea Šearim kvartalą, nėrėme į kiparisų, aukštų tvorų, vielų, karnizų ir akmeninių sienų pasaulį. Anuomet man tai buvo svetimas ir kone nepažįstamas miestas, intrigų slegiama etiopų, arabų, piligrimų, turkų osmanų, misionierių, vokiečių ir graikų Jeruzalė. Armėnų, amerikiečių, vienuolynų, italų ir rusų Jeruzalė, tankiai

apaugusi pušimis, bauginančiai viliojanti varpų skambesiu ir žavesiu, tiesa, svetimu ir užgintu. Tai buvo šydu uždengta miesto dalis, pilna pavojingų paslapčių, kryžių, bokštų ir mečečių. Išdidžiai tylintis miestas. Jeruzalės gatvėmis it tamsūs ir grėsmingi šešėliai plaukte plaukė paslapčių kupini juodomis sutanomis, apsiaustais, mantijomis apsigobę šventikai, popai, vienuoliai, kadijai, muedzinai, mulos, šventieji, piligrimai ir vienuolės keistais galvos apdangalais.

Tai buvo keturiasdešimt septintųjų vasaros rytas, vos keli mėnesiai iki kruvinųjų susirėmimų Jeruzalėje. Buvo likę mažiau nei metai, iki pasitrauks britai, prasidės Jeruzalės blokada ir apšaudymas, slogus bado ir troškulio metas, kai miestas bus padalintas į žydų ir arabų kvartalus. Tąsyk, kai traukėme pas al-Silvanų šeimyną Šeicho Džeracho kvartale, virš visų šių šiaurės rytų Jeruzalės kvartalų vis dar viešpatavo ramybė, tiesa, kiek slegianti ir pilna nerimo. Joje jau anuomet tvyrojo vos juntamas nekantrumas, sunkiai apčiuopiamas ir suvaldytas priešiškumas: ir ko čia tie trys žydai, vyras, moteris ir vaikas, atsibastė ir iš kur apskritai jie išdygo? O jei jau nekviesti čia patekote, tai bent pasistenkite ilgai neužsibūti. Kaip galima greičiau pražygiuokite šiomis gatvėmis. Kol dar ne vėlu.

Kai galiausiai atėjome, į salę panašioje svetainėje jau buvo susirinkę maždaug penkiolika ar dvidešimt žmonių, kurie dūmų apsiausti atrodė tolimi tarsi pro rūką. Daugelis jų sėdėjo ant prašmatnių sofų, kai kas nedidelėmis grupelėmis būriavosi svetainės pakampėse. Tarp jų buvo ir ponas Kardiganas, ir ponas Orvelas Noks-Gilfordas, Centrinio pašto, o ir dėdės Stašeko viršininkas. Stoviniuodamas tarp kitų ponų jis iš tolo su juo pasisveikino nežymiai kilstelėdamas skrybėlę. Visos svetainės durys buvo uždarytos, išskyrus vienas, už kurių pastebėjau tris mergaites, maždaug savo vienmetes. Ilgomis suknelėmis, susiglaudusios jos sėdėjo ant suolelių ir žvilgčiodamos į svečius kažką tyliai tarpusavyje šnabždėjosi.

Namų šeimininkas, ustazas Nadžibas Machmudas al-Silvanas, pristatė mus keliems savo šeimos nariams ir svečiams, vyrams ir moterims, tarp jų nebejaunoms anglų ponioms pilkais kostiumėliais, garbaus amžiaus prancūzų mokslininkui ir vienam graikų šventikui su sutana ir trumpa kvadratine barzdele. Mus pristatinėdamas namų šeimininkas angliškai, o kartais prancūziškai liaupsino dėdę Stašeką keldamas jį į padanges, neretai dviem trim sakiniais paaiškindamas, kaip kilnusis Stavas padėjo išvengti baisios bėdos, net kelias siaubingas savaites kybojusios virš Silvanų šeimos.

Mes spaudėme rankas, kinknojome galvomis ir šypsodamiesi murmėjome kažką panašaus į *how nice, enchante, good to meet you*. Al-Silvanų šeimai įteikėme kuklią dovanėlę – albumą su nuotraukomis iš gyvenimo kibuce, tarp kurių buvo bendro valgomojo, lauke ir gyvulių fermoje plušančių naujakurių, pusnuogių vaikų, džiaugsmingai šokančių po dušu, ir seno arabų felacho, stipriai įsitvėrusio asilo vadelių ir su nuostaba žvelgiančio į didžiulį prošal važiuojantį dulkių debesyje skendintį traktorių. Visos nuotraukos aprašytos hebrajų ir dar viena svetima kalba.

Ustazas al-Silvanas mažumėlę pasklaidė albumą, mandagiai nusišypsojo, palinkčiojo galvą, sakytum, būtų iškart įminęs slaptas fotografų užmačias, padėkojo svečiams už dovaną ir padėjo ją į vieną sienos nišą, o gal net užkėlė ant aukštos palangės. Staiga aukštu moterišku balsu narvelyje užgiedojo papūga: *Who will be my destiny? Who will ne my prince?*[73] Iš kito svetainės galo jai atsiliepė gergždžiantis balsas: *Kilmat, ja šejch! Kilmat, ja šejch! Kilmat!*[74]

Kampe, kur susėdome, mums virš galvų kybojo du sukryžiuoti išblizginti kardai. Veltui bandžiau spėlioti, kas čia svečias, o kas šeimos narys. Dauguma čia susirinkusių buvo maždaug penkiasdešimties šešiasdešimties metų vyrai, ir tik vienas apskurusiu rudu kostiumu nuzulintomis alkūnėmis atrodė išties senas. Tai buvo raukšlėto veido, aukštais skruostikauliais senukas nuo rūkymo pageltusiais ūsais ir tokiais pat geltonais kaulėtais pirštais. Jis buvo labai panašus į vieną iš portretų paauksuotais rėmais ant svetainės sienos.

Ar tik tai nebus šeimos senelis? O gal prosenelis? Nes ustazui el-Silvanui iš kairės sėdėjo dar vienas garbaus amžiaus aukštas ir sulinkęs vyras, panašus į nulaužtą medį, o jo ruda galva atrodė prižėlusi pilkšvų dyglių. O ir vilkėjo jis kaip papuolę: dryžuoti marškiniai iki pusės susegioti, aiškiai per ilgos kelnės. Man jis kažkodėl priminė Aleliujevą iš mamos pasakojimo, tą seną kaip pasaulis senutėlį, kuris savo troboje rūpinosi kitu seneliu, dar senesniu už save.

Buvo ten keli jaunuoliai baltais teniso žaidėjų kostiumais ir du maždaug keturiasdešimt penkerių metų vyrai, susėdę vienas šalia kito ir panašūs it dvyniai. Pusiau primerktomis akimis abu, sakytum, snūduriavo. Vienas jų pirštais ritinėjo gintaro rožinį, o jo broliui iš burnos gausiai virto dūmai, tirštindami ir taip jau nepermatomą rūką. Be anų dviejų anglių, pabirusios ant sofų sėdėjo ir dar kelios moterys. Dar kitos pirmyn atgal išdidžiai vaikštinėjo

[73] Kas man skirtas likimo? Kas taps mano princu? (angl., vert. past.).

[74] Laivai! Laisvai, mano pone! Laisvai! (arab., vert. past.).

po didžiulę svetainę, atsargiai, kad nesusidurtų su visur aplinkui šmižinėjančiais tarnais, pasirišusiais kaklaraiščius ir virš galvų iškėlusiais padėklus, gausiai nukrautus gėrimais, sausainiais, arbatos ir kavos puodeliais. Sunku buvo pasakyti, kuri jų – namų šeimininkė: atrodė, kad ne viena jų jaučiasi kaip namie. Viena stamboka dama gėlėta šilko suknele, tokios pat spalvos kaip ir vaza, iš kurios kyšojo povų plunksnos, mindžikavo prie vyrukų sportiniais drabužiais, o ant jos be perstojo judančių mėsingų rankų skimbčiojo gausybė apyrankių ir papuošalų. Kita dama medvilnine suknele, papuošta vaisių kekėmis, didinančiomis jos krūtinę ir standinančiomis ir taip stambias jos šlaunis, ištiesė šeimininkui ranką ir atsilygindama apdovanojo jį trimis bučiniais: į dešinį skruostą, į kairį ir vėl į dešinį. Buvo ten ir viena garbaus amžiaus matrona virš lūpos prasikalusiais pilkšvais ūseliais ir plačiomis plaukų prižėlusiomis nosiaskylėmis. Po salę vaikštinėjo ir kelios dailiai nuaugusios merginos puikiomis šukuosenomis, ryškiai raudonai dažytais nagais ir sportiniais sijonėliais. Atrodo, kad Stašekas Rudnickis savo tamsiu vilnoniu kostiumu, kuris prieš penkiolika metų atkeliavo su juo iš Lodzės, ir jo žmona Mala lygiu rudu sijonu, ilgarankoviais marškinėliais ir auskarais iš visų čia buvo labiausiai pasipuošę (na, išskyrus padavėjus). Net ir pašto viršininkas, ponas Noks-Gilfordas vilkėjo paprastus šviesius marškinius, neturėjo nei švarko, nei juolab kaklaraiščio. Iš narvelio svetainės gale staiga ir vėl pratrūko papūga, toji seno rūkoriaus balsu: *mais oui, mais oui, chere mademoiselle, mais oui, absolument, naturellement*[75]. O kita, toji koketė, jai atsakė sopranu: *Bas! Bas, ja ejni! Bas, min fadlak! Uskut! Bas vechalas!*[76]

❖

Iš dūmų debesies kartkartėmis išlįsdavo juodai, baltai ir raudonai vilkintys padavėjai, vienas per kitą mėginę suvilioti mane stiklo ir krištolo vazomis, pilnomis migdolų, riešutų, pistacijų, išgliaudytų moliūgo ir arbūzo sėklų, padėklais, gausiai nukrautais karštais pyragaičiais, vaisiais, arbūzo riekėmis, puodeliais kavos, arbatos ir vaisių sulčių, aukštomis tarsi nuo šalčio aprasojusiomis taurėmis vaisių sulčių ir granatų gėrimo – jose plaukiojo ledukai ir lėkštėmis balto pudingo, apibarstyto migdolų trupiniais ir skleidžiančio cinamono kvapą. Pasitenkinau vos dviem pyrago gabalėliais ir stikline sulčių, o sulaukęs daugybės kitų pasiūlymų tik mandagiai ir be perstojo dėkojau. Nė

[75] Taip, taip, mieloji panele, visiškai tikrai (pranc., vert. past.).

[76] Pakaks ! Pakaks, manosios akys! Pakaks, prašau! Tylos! Pakaks jau, liaukis! (arab., vert. past.).

akimirkai nepasidaviau pagundai, kuo puikiausiai į galvą įsikalęs savo pareigas, taip netikėtai užgulusias mano, mažojo diplomato, pečius.

Ponas Silvanas su teta Mala ir dėde Stašeku kelias minutes šnekučiavosi angliškai ir atrodė be galo malonus. Tetai Malai netgi pasakė komplimentą dėl jos itin derančių auskarų. Tada mandagiai atsiprašęs ir jau pasiruošęs eiti prie kitų svečių dar kiek padvejojo, kol galiausiai, maloniai nusišypsojęs, laužyta hebrajų kalba labai netikėtai kreipėsi į mane:

– Ponaiti, jei norite, galite eiti į kiemą. Ten jau žaidžia keli vaikai.

Niekas, išskyrus tėtį, vadinusį mane „Jūsų Didenybe", į mane šitaip nesikreipdavo. Taip vieną akimirką išties pasijutau kaip jaunas žydų ponaitis, neką prastesnis už kitų tautų ponaičius, išdidžiai vaikštinėjančius po kiemą. Kai galiausiai susikurs nepriklausoma žydų valstybė, tėtis su aistriu užsidegimu kartos Žabotinskio eiles, žadančias, kad „kaip liūtas, artėjantis prie liūtų," ir mūsų tauta prisijungs prie pasaulio tautų.

Kaip liūtas, sėlinantis prie liūtų, nieko nelaukęs prasiyriau pro svetainės dūmus. Iš plačios verandos apžvelgiau prieš akis atsivėrusį sienų, bokštų ir kupolų vaizdą. Tada tinkamai įvertinęs savo tautinę svarbą iš lėto nusileidau akmeninias laiptais ir patraukiau į link pavėsinės, o iš ten drąsiai nėriau į sodo gelmes.

42 skyrius

Vynuogyno pavėsinėje buvo susispietęs penkių šešių maždaug penkiolikos metų merginų ratelis. Praėjau pro šalį. Priešais mane prabėgo keli triukšmingi vaikai. Tarp sodo medžių ramiai vaikštinėjo porelė jaunuolių, kurie nors ir nelietė vienas kito, tačiau kalbėjosi pašnibždomis. Tolimame sodo kampe, netoli akmeninės tvoros, šalia storo šilkmedžio kamieno stovėjo šis tas panašaus į bekojį suoliuką. Ant jo suglaudusi kojas sėdėjo blyškiaveidė, ilgakaklė, gležnų pečių mergaitė tamsiais plaukais ir tokiais pat tamsiais antakiais. Jai ant kaktos įstrižai krito kirpčiukai, o nuo šios, kaip man pasirodė, sklido vidinė smalsumo ir džiaugsmo šviesa. Ant kreminės spalvos marškinėlių mergaitė vilkėjo ilgą tamsiai mėlynos spalvos suknelę pakeltais petukais. Į marškinėlius buvo įsegtas dramblio kaulo papuošalas, panašus į močiutės Šlomit plaukų sagę.

Iš pirmo žvilgsnio man pasidingojo, kad mergaitė gali būti maždaug mano amžiaus, bet negili suknelės iškirptė ir anaiptol ne vaikiškai smalsus žvilgsnis, įsmigęs į mano akis (neištvėręs paskubomis nusukau akis į šalį),

bylojo apie tai, kad ji dvejais trejais metais už mane vyresnė: galėjo būti vienuolikos ar dvylikos. Tankūs, vienas su kitu kone suaugę antakiai griežtino šiaip švelnius jos veido bruožus. Prie mergaitės kojų keturpėsčias smėlyje šliaužiojo nedidelis, kokių trejų metukų, garbanotas berniūkštis. Turbūt jos broliukas. Šliaužiodamas vaikis rankiojo prikritusius medžio lapus ir dėliojo iš jų uždarą ratą.

Sukaupęs visą drąsą vienu atsikvėpimu išpyškinau kone ketvirtį savo svetimų kalbų žodyno atsargų, semdamasis jų, galima sakyti, tiesiog iš oro. Tiesa, ne kaip liūtas, stengęsis pasirodyti prieš kitus liūtus, o veikiau kaip svetainės papūgos. Pats nė nepajutęs nežymiai jai linktelėjau. Man be galo knietėjo užmegzti su ta mergaite pokalbį, taip išsklaidyti visus prietarus ir nors ir nežymiai prisidėti prie abiejų tautų santykių gerinimo:

– *Sabach al-chir, miss. Ana ismi Amos. Va inti, ja bint? Votre nom s'il vous plait, Mademoiselle? Please your name kindly?*[77]

Mergaitė stebeilijo į mane rimtu žvilgsniu. Dėl vienas su kitu suaugusių antakių jos veidas atrodė ne pagal amžių rūstus. Galop ji kelis kartus palinksėjo galvą, tarsi pritartų savo pačios išvadoms, ir viską apsvarsčiusi jau ketino pasirašyti protokolą. Nors jos tamsiai mėlyna suknelė buvo žemiau kelių, tarp drabužio atlanko ir batelių su nutūpusiais ant jų drugeliais, man prieš akis trumpam švystelėjo tamsiai rudos švelnios blauzdos, visai kaip suaugusios moters. Beregint išraudau, ir akimis paskubomis nubėgau prie jos mažojo broliuko, kuris man atsakė ramiu žvilgsniu be mažiausio priešiškumo, tačiau ir be šypsenos. Netikėtai tamsus ir ramus berniūkščio veidas pasidarė panašus į sesers.

Akimirksniu manyje atgijo viskas, ką teko girdėti iš tėvų, kaimynų, dėdės Josefo, mokytojų, tetų ir įvairiausių gandų. Visi šabo popiečių ar šiltų vasaros vakarų pokalbiai prie puodelio arbatos apie tarp arabų ir žydų nuolat augančią įtampą, apie nepasitikėjimą ir priešiškumą tebuvo kartūs vaisiai, subrandinti britų provokacijos ir islamo ekstremistų neapykantos. Šie gi mus piešė pačiomis niūriausiomis spalvomis, arabų širdyse kurstydami mirtiną neapykantą. Mūsų pareiga, sykį yra pasakęs ponas Rozendorfas, – išsklaidyti šį priešiškumą ir jiems paaiškinti, kad esame geri ir netgi malonūs žmonės. Taip mano siela prisipildė šios kilnios misijos, o kartu ir drąsos kreiptis į

[77] Laba diena, panele. Mano vardas Amosas. O jūs, panele, kuo vardu? (arab., pranc., angl., vert. past.).

svetimtautę ir pamėginti užmegzti su ja pokalbį: ketinau jai trumpai, bet įtikinamai paaiškinti, kokie iš tikrųjų tyri yra mūsų tikslai, kaip mes niekiname piktas intrigas, kurstančias nereikalingus ginčus, ir kaip būtų puiku, jei arabai – štai kad ir ši mergaitė švelniomis lūpomis – bent retsykiais pabūtų žydų draugijoje, štai kad ir tokio mandagaus ir mielo savo tautos atstovo kaip aš, nesvarbu, kad vos aštuonerių su puse.

Tiesa, man nė į galvą nešovė, ką reikės daryti, jei po įžanginių žodžių man prireiks visų savo svetimų kalbų žodžių atsargų. Kaip reikės mergaitę įtikinti, koks neabejotinai teisingas yra mūsų sugrįžimas į Sioną? Gal rankų gestais? Šokiu? Kaip be žodžių pavyks ją įtikinti, kad turime teisę į savo žemę? Kaip be žodžių jai išversiu Černikovskio žodžius „O mano žeme, mano tėvyne"? Arba Žabotinskio eiles:

Ten patenkintas ir laimingas
Gyvens arabo, krikščionio ir mano sūnus,
Nes mano vėliava – tyra ir teisinga,
Išvalys abu Jordano krantus.

Buvau panašus į kvailelį, įsikalusį į galvą, kad pėstininką galima perkelti per du langelius, tačiau daugiau apie žaidimą neturinčio nė menkiausio supratimo. Šis kvailelis nežinojo nei figūrų pavadinimo, nei išmanė jų ėjimus: nei kokiu tikslu, nei kurlink jie eina.

Aš pražuvęs.

Mano didelei nuostabai mergaitė man atsakė ir dargi hebrajiškai. Tiesa, nė nežvilgtelėjo į mane, tik rankomis įsirėmusi į suoliuką akimis sekė, kaip jos broliukas kiekvieną lapelį prispaudžia akmenėliu.

– Mano vardas Aiša. O čia mano mažasis brolis. Avadas.

Ir dar pridūrė:

– Ar esi tu svečių iš pašto sūnus?

Paaiškinau jai, kad esu ne svečių iš pašto, o jų pažįstamų sūnus. Pasigyriau, kad mano tėtis yra svarbus mokslininkas, o štai tėčio dėdė – dar svarbesnis, netgi pasaulinio garso mokslininkas, o jos garbusis tėtis, ponas Silvanas man pats pasiūlęs išeiti į sodą ir pažaisti su šių namų vaikais.

Aiša mane pataisė, kad ustazas Nadžibas nėra jos tėtis, o mamos dėdė: be to, jos šeima gyvenanti ne Šeich Džerache, o Talbijoje, o ji pati jau nuo trejų metukų lankanti mokytojos iš Rechavijos fortepijono pamokas ir taip iš jos ir kitų mokinių šiek tiek pramokusi hebrajiškai. Šiaip jai be galo patinkanti hebrajų kalba, o pati Rechavija atrodo nuostabus kvartalas. Toks tvarkingas ir ramus.

– Talbijoje taip pat ramu ir tvarkinga, – suskubau atsakyti į komplimentą. – Ar nebūtum prieš mažumėlę pasišnekučiuoti?

– Juk mes tai ir darome.

Trumpam jos lūpomis perbėgo šypsena. Abiem rankom pasitaisiusi suknelę Aiša užsikėlė koją ant kojos. Akimirkai apsinuoginę jos keliai, veikiau moteriški nei vaikiški, netrukus ir vėl pradingo po suknelės klostėmis. Ji pasuko žvilgsnį į kairę, ten, kur pro medžių tankynę bolavo akmeninė tvora.

Nutaisęs rimtą veidą suskubau išsakyti savo nuomonę, kad Izraelio žemėje yra pakankamai vietos abiems tautoms, jei tik šioms pavyktų susitarti gyventi santarvėje ir vienai kitą gerbti. Tiesa, iš gėdos, o gal didelio susimąstymo susigriebiau prabilęs ne savo, o tėčio ir jo svečių žodžiais – pompastiškai ir dirbtinai. Tarsi asilas, apvilktas puošnia suknele ir aukštakulniais bateliais, kažkodėl įsitikinęs, kad su arabais ir megaitėmis tik taip ir dera kalbėti (tiesą sakant, anksčiau man niekuomet akis į akį nebuvo tekę kalbėti nei su mergaite, nei su arabu, bet buvau nusprendęs, kad tiek su vienu, tiek su kitu reikia būti ypač švelniam ir atsargiam: tarsi stovėtum ant pirštų galiukų).

❖

Tiesa, Aiša arba per menkai suprato hebrajų kalbą, arba nepritarė mano pažiūroms, nes užuot atsakiusi į mano iššūkį, ji tarsi bėgdama mažumėlę pasislinko į šalį. Tada papasakojo, kad jos vyresnysis brolis mokosi Londone solisitoriu ar baristeriu, hebrajiškai tai, regis, advoktas, tiesa?

Advokatas, patikslinau, ir vis dar užvaldytas savo misijos pasiteirauvau, kuo ji pati ketina būti užaugusi. Kitaip tariant, kokią kryptį renkasi? Kokią specialybę?

Akimirką Aiša įbedė žvilgsnį man į akis, o aš, užuot raudęs, pradėjau blykšti. Paskubomis nusukau akis į šalį ir įsmeigiau jas į rimtą ir atkaklų jos broliuką Avadą, tuo metu jau spėjusį šilkmedį apsupti trimis lapų ratais.

– O tu?

– Na, kaip tau pasakius, – kalbėjau stovėdams priešais ją ir trindamas į kelnes prakaituotus delnus, – na, matai, su manimi tai jau taip...

– Tu, atrodo, irgi būsi advokatas. Tai galima spręsti iš tavo kalbos.

– Kodėl taip manai?

– O aš, – tarstelėjo Aiša tarytum neišgirdusi mano klausimo, – aš rašysiu knygą.

– Tu? Apie ką?

– Eilėraščius.

– Eilėraščius?

– Prancūzų ir anglų kalbomis.

– Rašai eilėraščius?

Aiša prisipažino rašanti eiles arabų kalba, tik dar niekam jų nerodžiusi. Ji pagyrė hebrajų kalbą ir pasiteiravo, ar yra poetų, rašančių hebrajiškai?

Priblokštas klausimo, baisiai įsižeidęs ir įkvėptas savo svarbiosios misijos, akimirksniu apimtas jaudulio pradėjau iš atminties pyškinti įvairių poetų eiles – Černikovskio, Levino Kipniso, Rachelės, Zeevo Žabotinskio, o vieną ir savo paties. Kas tik tą akimirką šovė į galvą – užsidegęs, mostaguodamas rankomis, ne sykį pakeldamas balsą, drebėdamas iš jaudulio, nutaisęs tinkamą veido išraišką, o kartais net užsimerkęs. Net jos mažasis broliukas Avadas pasuko į mane savo garbanotą galvą ir įsmeigė rudas nuostabos pilnas akis, kuriose sumišai kaitaliojosi čia smalsumas, čia vos pastebimas nepasitikėjimas. Netikėtai dailia hebrajų kalba berniūkštis ir pats prabilo eilėmis:

– Duok man akimirką! Neliko akimirkos![78]

Aiša nė nemanė manęs tildyti, bet galiausiai netikėtai paklausė, ar moku laipioti medžiais. Ne?

Priblokštas ir, atrodo, jau spėjęs ją kiek įsimylėti, virpėdamas iš džiaugsmo, kad galiu atstovauti savo tautai, ir pasiruošęs vykdyti kiekvieną jos užgaidą akimirksniu iš Zeevo Žabotinskio virtau Tarzanu: paskubomis nusipurčiau nuo kojų sandalus, dėdės Stašeko dar šįryt taip kruopščiai išblizgintus, kad vis dar žvilgėjo it juodas deimantas, ir, nepaisydamas savo šventinių, kruopščiai išlygintų drabužių, rankomis pasikabinau ant žemiausios šakos, abiem basom kojom įsitvėriau apdžiūvusio kamieno ir nė akimirksnio nedvejodamas pasinėriau į šilkmedžio lapijos glėbį, sliuogdamas nuo vienos šakos ant kitos ir drąsiai ropšdamasis į viršų, vis aukščiau ir aukščiau, kol galop pasiekiau viršutines šakas. Smarkokai susibraižiau, bet man buvo nė motais. Ryškėjo mėlynės ir uogų dėmės, bet į visus šiuos nesklandumus nekreipiau nė mažiausio dėmesio: ropščiausi vis aukštyn, galiausiai pakilau virš tvoros ir medžių viršūnių, kur nebesiekė šešėlis. Atsidūręs pačioje medžio viršūnėje pilvu prisispaudžiau prie vienos įstrižos, gana plonos šakos – pajutusi mano svorį, ji išsirietė lanku ir tartum spyruoklė pradėjo smarkiai siūbuoti, kaskart vis žemiau nulinkdama. Grabinėdamas rankomis netikėtai ten aptikau rūdžių sugraužtą geležinę grandinę, kurios gale kabojo sunkokas geležinis rutulys, neką mažiau paliestas rūdžių. Ir kas galėjo žinoti, kas tai per prietaisas ir kaip jis atsidūrė šilkmedžio viršūnėje. Mažylis Avadas sviedė į mane mąslų, smalsumo kupiną žvilgsnį ir dar kartą prabilo:

[78] *Ten li rega, ein li rega*. Žodžių žaismas *ten* (hebr.) – *ein* (arab.) „duok“ skamba kaip hebrajų kalbos žodis *ein* „nėra“ (vert. past.).

– Duok man akimirką! Nėra akimirkos!

Regis, tai buvo vieninteliai hebrajiški žodžiai, kuriuos iš kažkur jam pavyko išmokti atmintinai ir jų neužmiršti.

Viena ranka stipriai įsitvėriau didžiulės šakos, kita gi šūkčiodamas laukinius kovos garsus įsismaginau mojuoti grandine, kol jos gale kybojęs geležinis rutulys pradėjo sukti greitus ratus, tarytum apačioje likusiai merginai būčiau rodęs kokį itin retą vaisių. Mums buvo nuolat kalama į galvą, kad jau mažiausiai šešiasdešimt kartų arabai yra pratę žiūrėti į mus kaip į nevykėlių tautą: į kuprą susimetusius ješivos studentus, plazdenančius nakties drugelius, sprunkančius nuo mažiausio šešėlio, *avlad al-mavet*, mirties vaikus, o štai dabar pagaliau ant scenos užlipo raumeningas judėjas, naujas, energija trykštantis žydų jaunuomenės atstovas, stojantis prieš liūtą tarsi liūtas, nuo kurio riaumojimo visiems pradeda linkti keliai.

Tiesa, šis medžiais besikarstantis, riaumojantis liūtas, kokį taip energingai vaidinau Aišai ir jos broliukui, nė sapne neregėjo, nelaukė ir nenumatė, kur jo tykoja nelaimė. Šis kvailas, kurčias ir aklas liūtas. Turėdamas akis nematė. Turėdamas ausis negirdėjo. Tik įsitaisęs ant siūbuojančios šakos, įsismarkavęs mojavo grandine, o geležinis rutulys, skriedamas didžiuliais ratais, be perstojo skrodė orą, visai kaip kino filmuose apie bebaimius kaubojus, kurie raiti sau virš galvų kaip pašėlę suka lasą.

❖

Šis „savo brolio sargas“, skraidantis liūtas, nei matė, nei girdėjo, nei pagalvojo, nors jau plika akimi buvo matyti netoliese tykantis pavojus, kuris tik ir laukė tinkamos akimirkos užklupti: sukdamas ratus surūdijęs kamuolys vis labiau šėlo, kartu nuolat didėjo ir augo pavojus, kad bet kurią akimirką nuo peties atitrūks ranka. Ir visa per tą kvailą didybę. Per vyrišką norą pasipuikuoti. Per tautinį išdidumo svaigulį. Šaka dėl ją užgulusio svorio be perstojo dejavo. Jautri protinga, poetiškos sielos mergaitė juodais tankiais antakiais stebėjo jį iš apačios, o jos lūpose ryškėjo atlaidi šypsena. Tai nebuvo niekinanti ar naująjį žydą menkinanti šypsena, o veikiau lengvutė ir atlaidi pašaipa, tarsi būtų sakiusi: „Būta gi ko, čia menkniekis, visos tavo pastangos vieni niekai, dar ne tokių esu mačiusi, todėl nesitikėk mane nustebinti. O jei išties nori padaryti įspūdį, teks, mielasis, labiau pasistengti.“

(O tuo metu tarytum iš tamsios atminties kertelės akimirkai išlindo ir tuoj pat išnyko neįžengiamas moteriškų drabužių parduotuvės miškas: pirmykščių džiunglių tankynė, kurios tamsiose gelmėse jis vaikosi mažos mer-

gaitės, o kai galiausiai niūrių ir amžinų medžių proskynoje jam pavyksta ją pasivyti, netikėtai atsiveria kraują stingdantis siaubas.)

Aišos broliukas, baigęs iš lapų dėlioti paslaptinguosius ratus, vis dar sukiojosi prie šilkmedžio. Šis toks mielas garbiniuotgalvis, rimta ir susirūpinusia veido išraiška vaikutis savo trumpomis kelnaitėmis ir raudonais batukais strikinėjo vietoje ir jau ketino leistis paskui baltą rytinį drugelį, kai staiga iš aukštybių, iš pačios medžio viršūnės nugriaudėjo paklaikęs riksmas:

– Avadai! Avadai! Bėk!

Galbūt vaikas dar spėjo savo didelėmis, apvaliomis akimis žvilgtelėti į viršų, gal net trumpam prieš akis šmėkštelėjo surūdijęs rutulys, kuris staiga nutrūkęs nuo grandinės tarsi patrankos sviedinys žaibo greitumu lėkė tiesiai į jį, vis tamsėdamas ir ryškėdamas, ir vos akimirkai stabtelėjęs, regis, nieku gyvu nenorėjo prašauti pro šalį. Siaubūnas kamuolys būtų tikrai suknežinęs berniukui galvą, bet du tris centimetrus pakrypo į šalį, prašvilpė tiesiai pro nosį ir dusliai trinktelėjo į jo mažą pėdutę, apautą raudonu tarsi lėlės batuku. Pro raištelių skylutes pliūptelėjo kraujas ir burbuliuodamas prie pado jau be perstojo tryško pro bato viršų. Pakilęs virš medžių viršūnių nuaidėjo klaikus skausmingas riksmas, toks ilgas ir veriantis širdį, kad, regis, į kūną susmigo gausybė ledinių adatėlių ir viskas aplinkui sustingo, sakytum, būtum atsidūręs pačioje ledyno šerdyje.

Nepamenu veido sąmonę praradusio vaiko, kurį ant rankų nešė jo sesuo; nepamenu, ar ir ji pratrūko šaukti ir kviesti į pagalbą, ar spėjo ką man pasakyti; nepamenu, kada ir kaip nusiropščiau nuo medžio, o gal bumbtelėjau ant žemės su visa šaka; nepamenu, nė kas sutvarstė man smakrą (dar ir šiandien ten likusi žymė), iš kurio pasipylęs kraujas almėjo šventinių marškinėlių vagelėmis. Ničnieko nepamenu, kas įvyko tarp sužeisto mažylio riksmo ir baltos patalynės sutuoktinėje dėdės Stašeko ir tetos Malos lovoje, kurioje susirietęs vaisiaus pozoje niekaip negalėjau liautis drebėjęs.

Tiesa, dar ir šiandien mano atmintyje stovi jos akys tarsi du apdegę angliukai, aprėminti gedulingų, vienas su kitu suaugusių antakių. Mane kiaurai pervėrusiame žvilgsnyje sumišai buvo matyti panieka, nusivylimas, siaubas ir neapykanta. Jį sviedusi Aiša, regis, niekinamai lingavo galvą tarytum sau pritardama: „Juk išsyk, tą pačią akimirką galėjau numatyti, dar nespėjai praverti burnos, man jau reikėjo nuo tavęs sprukti, nes jau iš tolo nuo tavęs sklido grėsmė. Tarsi baisi smarvė."

Lyg pro miglą pamenu žemą, plaukuotą vyrą tankiais ūsais. Ant jo rankos švietė auksinis laikrodis stora grandine – tai galėjo būti ir svečias, ir

šeimininko sūnus. Šiurkščiai mane sugriebęs ir įsikibęs į suplėšytus marškinius, jis kone tekinas ištempė mane iš ten. Pakeliui iš tolo pastebėjau, kaip prie šulinio, pačiame sodo centre, kažkoks pykčio perkreiptas vyras muša Aišą. Trinktelėjo ne į skruostą, bet stipriai užsimodamas negailestingai ją smūgiavo. Daužė kruopščiai ir niekur neskubėdamas – per galvą, nugarą, pečius, veidą. Tai nebuvo panašu į vaiko baudimą, o veikiau pyktį, išliejamą ant nuilsusio kuino. Ar užsispyrusio kupranugario.

❖

Tėvai, o ir Stašekas su Mala ketino paskambinti ir pasiteirauti apie mažojo Avado būklę ir ar žaizda pasirodžiusi rimta. Ketino sukaupti visą drąsą ir išsakyti, kaip jiems apmaudu ir gėda. Atrodo, net svarstė, kaip derėtų atsilyginti. Galbūt jiems atrodė svarbu, kad svetingi šeimininkai savo akimis įsitikintų, jog ir mūsų pusė neišsivertusi be nuostolių: suknežintą smakrą teko lopyti keliomis siūlėmis. Galbūt pasitarę su Rudnickiais tėvai nusprendė dar kartą apsilankyti ustazo al-Silvano viloje, pabandyti susitaikyti, o nukentėjusį mažylį Avadą apipilti dovanomis, o štai aš nusižeminęs ir atgailaudamas būčiau turėjęs gultis ant slenksčio ar apsibarstyti galvą dulkėmis, taip al-Silvanų šeimai, o ir visai arabų tautai parodydamas, kaip neapsakomai apgailestaujame ir gėdijamės dėl to, kas įvyko, o kartu – kad neieškome pasiteisinimų nei lengvinančių aplinkybių, taigi esame garbingi ir teisingi žmonės, pasiruošę prisiimti visą sunkią gėdos, kaltės ir atgailos naštą.

Tiesa, kol jie svarstė ir tarpusavyje ginčijosi, kada vertėtų apsilankyti ir kaip geriau tą padaryti, gal netgi dėdei Stašekui buvo pavesta užduotis pasiteirauti savo viršininko pono Noks-Gilfordo, kokia nuotaika ponų Silvanų šeimoje: ar ten vis dar viešpatauja pyktis, kaip būtų galima jį numaldyti, ar būtų kokia nauda iš mūsų atsiprašymų ir kaip jie pažiūrėtų į mūsų pastangas atlyginti nuostolius. Kol jie dėdami visas pastangas aiškinosi ir bandė sužinoti, užklupo šventės. Dar prieš šventes, 1947-ųjų rugpjūčio pabaigoje, ant Generalinės JTO asamblėjos stalo atsirado rekomendacijos dėl Palestinos reikalų.

Nors dar nebuvo pradėjęs lietis kraujas, atrodė, kad Jeruzalėje įsitempė nematomi raumenys, todėl ir vėl keliauti į arabiškus kvartalus regėjosi visiška kvailystė.

❖

Sukaupęs drąsą tėtis paskambino į firmą „Silvanas ir sūnūs“, įsikūrusią Princesės Meri gatvės gale, anglų ir prancūzų kalbomis mandagiai prisistatė, kas

toks būsiąs, ir paklausė, ar nebūtų galima pasikalbėti su ponu al-Silvanu vyresniuoju. Jauno balso iškalbus sekretorius šaltai, bet mandagiai paprašė tėčio luktelėti, kol galiausiai pareiškė, esą pasiruošęs perduoti visas ponui Silvanui skirtas žinias. Tėtis jaunajam sekretoriui padiktavo savo žinutę, kurioje išsakė mūsų visų jausmus, atsiprašymus ir nerimą dėl mažylio sveikatos. Tada dar pridūrė, kad esame pasiruošę padengti visas išlaidas už mažylio gydymą, ir išreiškė begalinį norą susitikti, kad būtų galima viską išsiaiškinti ir pabandyti tai, kas įmanoma, ištaisyti. (Prancūziškai ir angliškai tėtis kalbėjo su ryškiu rusišku akcentu. Artikelį *the* jis tardavo kaip dzee; o, tarkime, žodis „lokomotyvas", jo lūpose skambėjo kaip „lokomocyvas").

Taip ir nesulaukėme Silvanų šeimos atsakymo – nei tiesiogiai, nei per poną Noks-Gilfordą, Stašeko Rudnickio viršininką. Ar tėtis mėgino kitais keliais išsiaiškinti, kaip rimtai yra sužeistas mažasis Avadas? Kokia šio mažylio „Duok man akimirką, nėra akimirkos" savijauta? Ką apie mane papasakojo ir ką nutylėjo Aiša? Jei tėčiui ką ir pavyko nugirsti, man jis neprasitarė nė žodeliu. Iki mamos mirties niekuomet nekalbėjome apie tai, kas nutiko tą lemtingą šeštadienio popietę. O ir vėliau. Net atsitiktinai neužsiminėme. Net ir po daugelio metų, praėjus penkeriems metams po Šešių dienų karo, Malos Rudnickos atminties dieną, kai vargšas Stašekas neįgaliųjų vežimėlyje pusę nakties pasakojo įvairiausius nutikimus apie savo žmoną. Net ir tuomet apie aną šeštadienį Silvanų viloje nė žodeliu neužsiminė.

Sykį, šešiasdešimt septintaisiais, kai buvo užimta rytinė Jeruzalės dalis, ankstyvą vasaros šeštadienį vienas patraukiau keliu, kuriuo aną lemtingą šeštadienį keliavome trise. Akmeninėje tvoroje, supančioje Silvanų vilą, buvo įstatyti nauji geležiniai vartai, o prie namo stovėjo naujutėlaitis blizgantis vokiškas automobilis pilkomis užuolaidėlėmis uždengtais langais. Kiemą supančios akmeninės sienos viršuje buvo pribarstyta stikliukų, kurių anuomet, nepamenu, kad būtų buvę. Anapus tvoros kyšojo žalios sodo medžių viršūnės. Virš vilos stogo plevėsavo kažkokios valstybės vėliava, o ant lentelės, pritvirtintos prie vartų, lotyniškomis ir arabiškomis raidėmis buvo parašytas tos šalies pavadinimas. Tiriamu žvilgsniu prie manęs priėjo civiliais drabužiais vilkėjęs sargas, todėl teko atsiprašyti ir paskubomis pasukti Skopo kalno pusėn.

❖

Žaizda smakre sugijo jau po kelių dienų. Ponia gydytoja Holander, pediatrė iš poliklinos Amoso gatvėje, atsargiai nupjaustė ir ištraukiojo siūles, įsiūtas tą patį lemtingą šeštadienį veikusiame medicinos punkte.

Vos spėjo ištraukti siūles, pas mus nusileido sunkios tylos užuolaidos. Ir teta Mala su dėde Stašeku, sakytum, prisijungė prie šios tylėjimo operacijos. Daugiau nė žodelio apie tai. Nei apie Šeich Džeracho kvartalą, nei apie surūdijusią geležinę grandinę, nei apie mažus arabų vaikus, nei apie sodus ir šilkmedžius, nei apie suknežintą smakrą. Tabu. Tarytum nieko nė nebūtų nutikę. Tik mama, kaip visuomet, priešinosi cenzūros sienai: sykį įprastinėje mudviejų vietoje, prie virtuvės stalo, mano ir jos laiku, kai tėtis buvo išėjęs į darbą, ji man papasakojo indišką legendą:

Seniai seniai gyveno du vienuoliai, kurie laikėsi griežtų priesakų ir įžadų. Kartą jiedu nusprendė pėsčiomis išvaikščioti visą Indiją, nuo vieno jos krašto iki kito. Jiedu prisiekė, kad kelionėje visą laiką tylės ir net sapne nepratars nė žodžio. Nė vieno vienintelio žodelio. Sykį keliaudami upės pakrante abu išgirdo, kaip upėje skęstanti moteris šaukiasi pagalbos. Jaunesnysis neprataręs nė žodžio puolė į vandenį, užsikėlė moterį ant pečių, ištempė ją į krantą ir paguldė ant smėlio. Abu atsiskyrėliai, nepratardami nė žodžio, patraukė toliau. Nepraėjus pusmečiui ar metams, jaunesnysis vienuolis netikėtai kreipėsi į savo draugą:

– Kaip manai, ar nusidėjau užsikeldamas tą moterį ant pečių?

O vietoj atsakymo išgirdo klausimą:

– Ką, nejau vis dar ją tebeneši?

Tėtis sugrįžo prie savo tyrimų. Anomis dienomis visas pasinėrė į senųjų tautų literatūrą – akadų ir šumerų, babilonų ir asirų, senuosius Tel Amarnos ir Patuso rankraščius, legendinę Ašurbanipalo, graikų vadinamo Sardanapalu, biblioteką, Gilgamešo nuotykius ir mitą apie Adapą. Ant jo stalo kaip ant mielių augo knygų ir žodynų stirtos, susirinko didžiulė kortelių ir popieriaus skiaučių kariuomenė. Tėtis mane su mama ir vėl linksmino savo įprastu juokeliu: jei išmintį vagi iš vienos knygos, esi plagiatorius. Jei iš penkių – esi ne paprastas vagišius, bet tyrinėtojas, o štai jei nusirašei iš penkiasdešimt knygų – nusipelnei didžio mokslininko vardo.

Nematomas raumuo po Jeruzalės oda kasdien vis stipriau įsitempdavo. Mūsų kvartale sklandė šiurpą keliantys gandai, tokie baisūs, kad jų klausantis stingdavo kraujas. Tarkime tai, kad britų valdžios sprendimu iš Palestinos dviem trims savaitėms į Londoną bus išvesta britų kariuomenė ir visi britų valdininkai, o tuomet Arabų lygos kariuomenė, kuri šiaip yra tik į arabiškus apdarus įsisupusi britų parankinė, galės nesunkiai išnaikinti žydus ir pasigviešti Palestinos žemę. O kai žydų nė kvapo nebebus likę, britų valdžia čia sugrįšianti požeminiais perėjimais. Jeruzalė, kaip Oisterio krautuvėlėje

pranašavo ne vienas strategas, netrukus taps Jordanijos karaliaus Abdulos sostine, o mus, žydus, laivais perkels į Kipro pabėgėlių stovyklas. O gal išsklaidys po laikinas persikeliančių žmonių stovyklas Mauricijaus ar Seišelių salose, pačiame Indijos vandenyno viduryje.

Buvo ir tokių, kuriems atrodė, kad žydų pogrindiniai būriai – „Irgun", „Lechi",[79] „Hagana" – savo teroristiniais išpuoliais prieš britų valdžią, o ypač po britų administracinio centro „Karaliaus Dovydo" viešbutyje susprogdinimo, užtraukė mums baisią nelaimę. Istorijoje nė viena imperija nebuvo praleidusi to pro pirštus, todėl ir čia panašios žeminančios provokacijos tylomis tikrai nepraeis, ir britai jau rezga planus, kaip mus nubausti praliejant mūsų kraują. Kvaili kelių ekstremistinių sionistų darbeliai britus bus taip smarkiai supykdę, kad šie pasirengę arabams suteikti visišką laisvę daryti ką panorėjus ir išskersti žydus visus iki vieno. Iki šiol britai dar gelbėjo mus nuo visiško sunaikinimo, bet dabar neišvengiamai atsuks mums nugarą, o dėl to tik patys būsime kalti.

Mūsų kvartale buvo ir tokių, kurie visas įžymybes, Rechavijos turtuolius, rangovus ir tiekėjus, turinčius ryšių su britų administracija, ir tuos, kurie britų administracijoje užėmė aukštus postus, užuominomis ir atvirai ragino kuo greičiau palikti Palestiną ar bent jau artimuosius evakuoti į saugesnę vietą. Sklido gandai apie į Ameriką pasitraukusias šeimas, apie pakylėtas kalbas griaudėjusius valdininkus, esą ir šie jau spėjo palikti Jeruzalę ir su šeimomis persikėlė į Tel Avivą. Jie tai jau tikrai numano, apie ką mes neįstengiame nė pagalvoti. Arba ką nebent baisiausiuose košmaruose teko regėti.

Sklido gandai, kad jaunų arabų gaujos naktimis šluoja mūsų kvartalus, šepečiu ir dažais pažymėdamos žydų namus ir taip iš anksto pasidalindamos aukas. Ginkluotos arabų gaujos, sudarytos iš Jeruzalės muftijaus sekėjų, jau spėjo užimti kone visus Jeruzalės kalvų šlaitus, o britai dedasi to nepastebintys. Dar buvo kalbama, kad Jordanijos legiono pajėgos, vadovaujamos sero Džono B. Globo, tapusio Glab-paša, visoje šalyje jau užėmė strategines vietoves, iš kurių jau pasirengę sutriuškinti žydus anksčiau, nei šie spėjo pakelti galvas. Šalia Ramat Rachelės kibuco apkasus išsikasė „Brolių musulmonų" kovotojai, britų leidimu atvykę iš Egipto ir įsitvirtinę Jeruzalės kalvose. Tiesa, buvo ir puoselėjusių viltį, esą britams pasitraukus, šiaip ar taip, į mūsų reikalus įsikiš Amerikos prezidentas Haris Trumanas ir nedelsdamas mums į pagalbą išsiųs savo karinius dalinius. Prie Sicilijos krantų esą jau pastebėti du

[79] „Lechi" (hebr., *Lochamei cherut Israel*) – ekstremistinė „Irgun" kovotojų už Izraelio laisvę atšaka, susiformavusi per Nepriklausomybės karą ir vadovaujama Abraomo Šterno (vert. past.).

didžiuliai amerikiečių laivai, traukiantys rytų pusėn. Prezidentas Trumanas nieku gyvu neleis, kad nepraėjus nė trejiems metams po holokausto tragedijos, nusinešusios šešių milijonų žydų gyvybes, ir vėl pasikartotų žydų skerdynės: be to, jį būtinai paragins turtingi ir įtakingi Amerikos žydai. Tikrai negalės likti abejingi.

Atsirado ir tikinčių šviesaus pasaulio sąžine, visuomenės nuomone, tarptautine darbininkų klase ar visuotine kalte dėl skaudaus holokaustą išgyvenusių žydų likimo – visi drauge susivienys ir sužlugdys „piktus britų–arabų kėslus mus sunaikinti". Taip bent jau guodėsi mūsų kaimynai ir pažįstami, pasirodžius pirmiesiems ano keisto ir kruvino rudens požymiams. Galiausiai buvo galima guostis tuo, kad jei arabai nenori mūsų matyti čia, tai Europos tautos juolab nepanorės, kad sugrįžę vėl užplūstume visą Europą. Europos šalys yra stipresnės nei arabų, todėl esama vilties, kad jos leis mums čia pasilikti. Privers arabus praryti tai, ką pačios išvėmė.

Kad ir kaip ten būtų, kone visi pranašavo karą. Per pogrindžio radijo laidas, transliuojamas trumposiomis bangomis, sklido pakylėtos patriotinės dainos:

Aukštai kalnuose mums sužibo šviesa,
Pirmyn į aukštą viršūnę,
Nors „vakar" liko toli praeity,
„Rytojaus" dar laukia ilgas kelias.

Ir dar:

Neužkariauti kalno viršūnės,
Kol jo papėdėje neiškastas kapas...

Nuo Metulos iki Negevo,
Nuo jūros iki dykumos,
Vaikinai, griebkite ginklus,
Merginos, stokite sargybon.

Vaikinai, taiką nešę ant plūgo,
Šiandien ją neš ant ginklų.

Ir dar:

Nuo Libano iki Negyvosios jūros.

Nuo pono Oisterio parduotuvėlės lentynų buvo šluote nušluotos kruopų, aliejaus, žvakių, cukraus, pieno miltelių ir miltų atsargos: žmonės kaupė maisto santaupas ir laukė blogiausio. Mama taip pat pripirko ir giliai į spintelę sudėjo net kelis paprastų ir macoms skirtų miltų, cukraus ir avižinių kruopų pakelius, ne vieną aliejaus butelį, konservų ir alyvuogių. Tėtis šeimą aprūpino dviem apelsino spalvos žibalo buteliais ir paslėpė juos virtuvėje po praustuve.

Tėtis ir toliau kaip anksčiau iš namų išeidavo pusę aštuonių ryto ir autobusu Nr. 9 vykdavo į Nacionalinę biblioteką ant Skopo kalno. Šis autobusas išsukdavo iš Geulos gatvės, pravažiuodavo visą Mea Šearim kvartalą ir kirsdavo Šeich Džeracho kvartalą, kuriame stovėjo ir Silvanų šeimos vila. Šiek tiek po penkių popiet jis grįždavo namo su savo aplamdyta rankine, pilna sąsiuvinių bei knygų, ir dar keliomis jų, paspaustomis po pažasčia. Mama ne sykį jį įspėjo, kad autobuse nesėstų prie lango. Tada dar kažką suvapėdavo rusiškai. Nutrūko net mūsų įprastinės viešnagės pas dėdę Josefą ir tetą Ciporą.

Dar nesulaukęs nė devynerių jau buvau tapęs atsidavusiu laikraščių skaitytoju. Buvau godus naujienų. Mėgau aistringai komentuoti ir prieštarauti. Tapau tikru politinių karinių reikalų ekspertu, į kurio nuomonę itin atsižvelgdavo kvartalo vaikai. Tikras degtukų, sagų ir domino kaladėlių strategas. Rikiuodavau kariuomenės gretas, atlikinėjau taktinius manevrus ir sudarinėjau sąjungas su viena ar kita galinga valstybe. Pažerdamas pagrįstus argumentus, į savo pusę palenkdavau net šalčiausias britų širdis. Rėždavau tokias prakalbas, kad arabai ne tik viską suprasdavo ir išsyk pareikšdavo norą susitaikyti, bet netgi puldavo atsiprašinėti. Mano kalbos arabų akyse pajėgdavo išspausti užuojautos ašaras dėl mūsų tautos kančių, o kartu ir sukelti susižavėjimą mūsų dvasios kilnumu ir didybe.

Anomis dienomis rėždavau pompastiškas, bet veiksmingas kalbas Dauning Strytui, Baltiesiems rūmams, Romos popiežiui, Stalinui ir arabų karaliams.

– Žydų valstybė! Imigracijos laisvė! – šaukė organizuoto jišuvo demonstracijų ir eisenų dalyviai. Į vieną ar dvi mamos sutikimu tėtis nusivedė ir mane.

Kita vertus, arabų minios, penktadieniais plūstančios iš mečečių, šūkavo neapykantos kupinu balsu: „Idbah al-Jahud!“ (skersti žydus) arba „Falastin hi arduna, va al-jahud – kilabuna!“ (Palestina – mūsų žemė, žydai – mūsų

šunys!). O jei man būtų suteikta galimybė, atrodė, nesunkiai būčiau galėjęs prisikasti iki jų širdies, paprastais žodžiais įrodydamas, kad mūsų siekiuose ir šūkiuose nėra nieko, sergėk Dieve, kas galėtų jiems pakenkti. O štai šūksniai, kuriuos klykauja įniršęs arabų spiečius, anaiptol nėra nei gražūs, nei padorūs, o visi jų demonstracijų dalyviai yra tikra gėda. Anuomet jau buvau ne vaikas, o paauglys, sukaupęs didžiules teisingų argumentų atsargas. Mažasis taikos siekiantis šovinistas. Kalbas rėžiantis nacionalistas. Devynmetis sionistų propagandininkas: esame geri ir teisūs, tai mes čia nekaltos aukos, kovojančios lyg Dovydas su Goliatu, ar nekalta avelė tarp septyniasdešimt vilkų; mes – aukos avinėlis, ožkelė iš pasakos, mes – Izraelio didybė. O štai jie, visi iki vieno – britai, arabai ir kitos tautos – tai jie čia septyniasdešimt vilkų, tamsusis apsimetėlių pasaulis, ištroškęs mūsų nekalto kraujo, ir tai jie čia turėtų gėdytis. (Šį laikotarpį, o ir vaikiną, šiek tiek panašų į save, esu aprašęs romane „Pantera rūsyje“ ir apsakymų rinkinyje „Blogos tarybos kalnas“, ypač apsakyme „Ilgesys“.)

Kai Britanijos vyriausybė paskelbė apie ketinimą pasitraukti iš Palestinos ir perduoti ją JTO, buvo įsteigta speciali komisija (UNSCOP – *United Nations Special Committee on Palestine*), turėjusi ištirti padėtį Palestinoje ir išspręsti šimtų tūkstančių nuo nacių išsigelbėjusių žydų ir jau daugiau nei dvejus metus gyvenančių Europos pabėgėlių stovyklose likimą.

1947-ųjų rugpjūčio pabaigoje ši komisija paskelbė savo sprendimą: dauguma narių pritarė, kad kaip galima greičiau būtų užbaigtas britų valdymas. Komitetas pasisakė už dviejų nepriklausomų valstybių – arabų ir žydų – įkūrimą. Abiems buvo paskirtos mažne vienodo dydžio teritorijos. Jas turėjusi skirti riba buvo nustatyta, atsižvelgiant į žydų ir arabų apgyventus plotus. Buvo planuojama, kad abi valstybės bus susietos bendra ekonomika, valiuta ir t. t. Komiteto siūlymu Jeruzalė turėjo tapti ypatinga, neutralia, tarptautine zona, kurią valdys JTO paskirtas valdininkas.

JTO Generalinė asamblėja pateikė šias rekomendacijas, o joms patvirtinti reikėjo daugumos balsų – dviejų trečdalių. Nors ir sukandę dantis, žydai sutiko priimti tokį padalijimą: jų valstybė turėjo iškilti be žydiškosios Jeruzalės, Viršutinės ir vakarinės Galilėjos. Septyniasdešimt procentų žydams atitekusios teritorijos buvo sausa, be jokios gyvybės dykuma. O štai palestiniečių ir Arabų lygos lyderiai vienareikšmiškai paskelbė, kad nieku gyvu nesileis į jokius kompromisus ir yra pasiruošę „jėga priešintis komiteto sprendimų įgyvendinimui ir kraujyje paskandinti bet kokią sionistinę valstybę, jei ši pa-

bandys įsikurti kad ir ant penktadalio Palestinos teritorijos“: arabams atrodė, kad Palestinos žemė jiems priklausė jau ne vieną šimtmetį, kol vieną dieną pasirodę britai čia prigužėjusius svetimšalius paragino pasklisti po visą kraštą. Šie gi sulygino kalvas, iškirto senus alyvmedžius, įvairiomis suktybėmis iš parsidavusių žemvaldžių įsigijo žemių, lopinėlis po lopinėlio prievarta atiminėjo žemes iš felachų, kurių ne viena karta ją sąžiningai dirbo. Jei laiku jų nesulaikysi, jau netrukus šie klastingi žydų kolonialistai prarys visą žemę, išnaikins visus arabų pėdsakus, visus pastatus padengs raudonais europietiškų kolonijų stogais, viską apnuodys savo bjauriais, įžūliais papročiais, netrukus įsiveršir į šventąsias islamo vietas, o toliau ir į kaimynines arabų šalis. Ilgainiui, suktybėmis ir suokalbiais, pasinaudodami savo pranašumu ir remiami britų imperialistų, jie pasielgs taip, kaip Amerikoje, Australijoje ir kitose vietovėse baltieji pasielgė su vietiniais gyventojais. Tik leisk jiems čia įkelti koją ir sukurti savo valstybę, net ir pačią mažiausią, pasinaudoję ja kaip užuovėja, ir čia it skėrių būrys priplūs jų milijonai, pasklis po kalnus, užtvindys lygumas, nušluos nuo kraštovaizdžio viską, kas bent mažumėlę primintų arabus, ir kol arabai budinsis iš gilaus miego, žiūrėk, viską spės praryti.

Spalio vidury aukščiausiasis britų komisaras A. G. Keninhemas, kalbėdamasis su D. Ben Gurionu, anuometiniu Žydų agentūros vadovu, ištarė žodžius, kurie nuskambėjo kaip slapta grėsmė.

– Kai užklups nelaimė, – liūdnai kalbėjo Britanijos valdžios statytinis Izraelio žemėje, – bijau, kad negalėsime jums nei padėti, nei jūsų apginti[80].

Tėtis pastebėjo:

– Pildosi Hercelio pranašystės. Pirmajame sionistų kongrese Bazelyje jis kalbėjo, kad po penkerių, daugiausia po penkiasdešimties metų Izraelio žemėje įsikurs žydų valstybė. Štai praėjo lygiai penkiasdešimt metų, ir valstybė jau prie slenksčio.

Mama kandžiai atšovė:

– Nei prie slenksčio, nei slenkčio matyti. Tik gili bedugnė.

Tėtis jai papriekaištavo, o jo priekaištas nuskambėjo it botago kirtis, tiesa, rusiškai ar lenkiškai, kad nieko nesuprasčiau.

Aš gi su džiaugsmu, kurio neįstengiau nuo jų nuslėpti, šūktelėjau:

– Netrukus Jeruzalėje prasidės karas! Mes visus nugalėsime!

Tiesa, kartkartėmis, kai vakarais ar ankstyvą šeštadienio rytą sėdėdavau kiemo kampe, kol tėvai, o ir visas kvartalas dar miegodavo, sustingdavau iš siaubo, kai mane ūmai perverdavo aštrus nelaimės jausmas: mergaitės Aišos, ant rankų tyliai nešančios sustingusį mažylį, reginys man primindavo

[80] Dov Josef. *Kiria neemana*, Shoken, Jeruzalė-Tel Avivas, 5720 (1959).

vieną krikščionišką paveikslą, kurį sykį, mums užėjus į kažkurią bažnyčią, parodė tėtis ir pašnibždomis paaiškino, ką jis reiškia.

Atsimenu alyvmedžius, kurių vaizdas vėrėsi pro to namo langus. Atrodė, kad jau prieš daugelį šimtmečių jie paliko augalų karalystę ir prisijungė prie negyvųjų pasaulio.

Duok akimirką. Nėra akimirkos. Duok akimirką. Nėra akimirkos. Duok akimirką. Nėra akimirkos.

Lapkritį jau ryškėjo pirmieji ženklai, skiriantys vieną Jeruzalės dalį nuo kitos. Iš vienos miesto dalies į kitą ir atgal vis dar važinėjo autobusai, gatvėse iš kaimyninių arabų kaimų kartkartėmis dar pasirodydavo vaisių pardavėjai, nešini padėklais su figomis, migdolais ir kaktusų vaisiais, bet vis daugėjo žydų, palikusių savo namus rytinės Jeruzalės dalyje ir persikėlusių į pietinius bei vakarinius jos kvartalus.

Tik mintimis begalėjau paviešėti rytinėje Karaliaus Jurgio gatvės dalyje, iš kur plačiai atvertomis akimis buvo galima stebėti kitos Jeruzalės gyvenimą: senų, ne žalios, o juodos spalvos kiparisų, akmeninių sienų ir grotuotų langelių, papilkėjusių karnizų ir aukštų tvorų miestą; tylią, į apmąstymus panirusią šydu prisidengusią Jeruzalę, etiopų, musulmonų, turkų, piligrimų ir misionierių miestą, svetimą ir ne itin svetingą, intrigų kupiną kryžiuočių, tamplierių, graikų, armėnų ir italų gyvenvietę, anglikonų ir stačiatikių, vienuolynų ir bažnyčių, koptų ir katalikų, liuteronų ir škotų, sunitų ir šiitų, sufijų ir alavitų centrą, kasdien skrodžiamą varpų gausmo ir muedzinų giedojimo, miestą, tankiai apaugusį pušimis, viliojantį savo kerais ir painiais tamsių skersgatvių labirintais, mums užgintais ir iš tamsos varstančiais nepasitikėjimo kupinais žvilgsniais, pilną paslapčių ir iš visur tykojančių nelaimių. Akmeninių sienų šešėlyje tarsi tamsūs vaiduokliai jo gatvėmis šmirinėdavo juodais abitais ir tokios pat spalvos galvos gaubtais prisidengę vienuoliai, į juodus sijonus ir ne mažiau juodas skaras susisupusios moterys.

Kaip pavyko sužinoti, po Šešių dienų karo visa al-Silvanų šeima susikrovė savo turtus ir šešto dešimtmečio pradžioje paliko Jeruzalę. Dalis jų pasitraukė į Šveicariją ir Kanadą, kiti apsigyveno arabų šalyse, vos keli nusigavo iki Londono, o likusieji – iki Lotynų Amerikos.

O kas nutiko jų papūgoms? *Who will be my destiny, who will be my prince?*

O kaip Aiša? Ar jos apšlubęs broliukas? Kokiame pasaulio krašte skamba jos fortepijonas, jei apskritai jį dar turi, jei nesuseno ir nenuvyto kur nors tarp apleistų dykumos vėjų pustomų ir dulkėmis užneštų landynių vienoje iš pabėgėlių stovyklų, kurios dulkėtomis gatvelėmis teka srutos.

Ir kas tie laimingieji, apsigyvenę Talbijos gatvės melsvo ir rausvo akmens arkiniame name, kuris kadaise priklausė Aišos šeimai?

Ne dėl artėjančio karo, o dėl kitos man sunkiai suvokiamos priežasties 1947 metų rudenį mane kartkartėmis užvaldydavo baisus nerimas. Gūždavausi apimtas baisaus ilgesio, sumišusio su kaltės jausmu ir neišvengiamai ištiksiančios bausmės grėsme. Nepaaiškinamo ilgesio sukeltas skausmas, prisodrintas kaltės ir nuoskaudos jausmų, versdavo mane ilgėtis ano sodo labirintų: šulinio su žaliu metaliniu gaubtu ir penkiakampės žvaigždės pavidalo tyvuliuojančiu baseinu melsvomis plytelėmis bei auksinėmis žuvelėmis, kurios akimirkai švystelėjusios saulės spinduliuose ir vėl ilgam pradingdavo lelijų tankmėje; ilgėjausi tų minkštų pagalvėlių su kruopščiai išsiuvinėtais raštais, gausiai pagražintų puikių kilimų, kurių viename ant medžių šakų tupėjo rojaus paukščiai; tų dailių vitražų su skirtingų spalvų klevo lapeliais: vienu raudonu, kitas žaliu, trečiu geltonu, o štai ana ten – violetiniu.

Ir papūgos gergždžiančiu seno rūkaliaus balsu: *Mais oui, mais oui, chere mademoiselle,* ir tos kitos, soprano, kurios balsas priminė sidabrinio varpelio skambesį: *Tfaddal. S'il vous plait. Enjoy.*

Kad ir kaip ten būtų, ir man teko laimė tame sode paviešėti ir bent pirštų galiukais prie jo prisiliesti, kol gėdingai nebuvau iš jo išvarytas...

Bas. Bas, ja ejni. Bas, min fadlak. Uskut.

Vos užuodęs pirmosios rytmečio šviesos kvapą keliuosi ir pro geležines langinių grotas stebiu mūsų kiemo gale augančio granatmedžio šakas. Šio medžio pavėsyje nematomas paukštelis kas rytą kelis kartus iš eilės tiksliai ir džiaugsmingai pakartoja pirmąsias melodijos „Elizai" gaidas.

Toks kvailelis, mažas triukšmą keliantis kvailelis:

Juk užuot rėksmingai šūkaliojęs, kaip kad naujasis žydas kreipiasi į svetingą arabų tautą ar liūtas į liūtą, ar nevertėjo prakalbinti jos taip, kaip kad berniukas paprastai kalbina mergaitę? Ne?

– Tik pažiūrėk, mažasis strategas ir vėl užvaldė visus namus: prieškambaryje apskritai neįmanoma praeiti, visur pilna tvirtovių ir bokštų iš kaladėlių, stulpų iš domino kubelių, minų iš butelių kamščių, o sukaišiotos lazdelės visur žymi neperžengiamas ribas. Jo paties kambaryje nuo sienos iki sienos siautėja sagų mūšiai. Mums uždrausta ten įžengti – ne mūsų teritorija. Toks įsakymas. Miegamajame ant grindų pilna šakučių ir peilių, kurie, regis, taip pat žymi Mažino liniją, laivyną ar kokius ginkluotus būrius. Dar kiek ir, žiūrėk, teks keltis iš buto ir apsigyventi kieme. Arba vidury gatvės. Tiesa, vos pasirodo laikraštis, šis vaikas, sakytum, viską pamiršta, ir turbūt paskelbęs paliaubas, įsitaiso ant sofos ir visas pasineria į laikraštį. Nuo pradžios iki pabaigos visą jį perskaito, nepraleidžia nė skelbimų. Štai nuo drabužių spintos per visą butą jis tiesia virvę – iki paties Tel Avivo, kurį, regis, jam atstoja vonios kraštas. Jei neklystu, netrukus pradės pokalbį su pačiu Ben Gurionu. Kaip ir vakar. Pabandys jam paaiškinti, kokių veiksmų šiuo metu neišvengiama imtis, o kokių derėtų vengti. Gal jau netrukus pradės įsakinėti pačiam Ben Gurionui.

❖

Vakar Arade, savo darbo kambaryje, žemutiniame stalčiuje aptikau aptrintą kartoninį segtuvą su pastabomis, užrašytomis prieš dvidešimt penkerius metus, kai rašiau apsakymų rinkinį „Blogos tarybos kalnas“. Tarp jų aptikau įvairius išrašus iš 1947-ųjų rugsėjo laikraščių, kuriuos 1974-aisiais ar 1975-aisiais sklaidžiau Tel Avivo bibliotekoje. Ir štai čia, Arade, 2001-ųjų vasaros rytą šie dvidešimt septynerių metų senumo užrašai man priminė vaizdą, atsispindintį veidrodyje, kuriame atsispindi dar vienas vaizdas, ką gi „tas vaikas strategas“ skaitė 1947-ųjų rugsėjo laikraščio numeryje:

Britų valdžiai sutikus, Tel Avive pradėjo veikti Žydų kelių policija. Joje dviem pamainomis dirba aštuoni darbuotojai.

Trylikos metų arabų mergaitė iš Chuvaros kaimo, netoli Nabluso, stos prieš karo teismą dėl nelegalaus ginklų laikymo.

Nelegalūs imigrantai iš laivo „Exodus“, išsiųsti atgal į Hamburgą, tvirtino, kad kaip įmanoma priešinsis išsodinimui.

Liubeke keturiolika Gestapo tarnautojų nuteisti mirties bausme.

Ponas Šlomas Chmielnikas iš Rechovot, pagrobtas ekstremistininės grupuotės narių ir sumuštas, buvo sugrąžintas namo.

Orkestras „Jeruzalės balsas" pasirodys diriguojamas Chanano Šlezingerio. Mahatmos Gandžio bado protestas tęsiasi jau antrą dieną.

Edis de Filipas negalės šią savaitę dainuoti Jeruzalėje. Kamerinis teatras taip pat buvo priverstas atšaukti savo spektaklį „Nepasiimsi jų su savimi". Užvakar Jeruzalėje naujajame pastate ant betoninių stulpų Jafos gatvėje įkurtuves šventė Mikulinskio, Fraimano ir Beino parduotuvės, taip pat pedikiūro kabinetas „Gydytojas Šulas".

Pasak arabų lyderio Musos Alamo, arabai niekuomet nepritars Palestinos padalijimui; juk kadaise pats karalius Saliamonas nusprendė, kad tikroji motina yra ta, kuri savo vaiko neleis padalinti į dalis; kas jau kas, o žydai tikrai turi žinoti šią biblinę parabolę ir suprasti, apie ką joje kalbama. Kita vertus, Golda Mejerson, Žydų agentūros vadovė, paskelbė, jog žydai kovosią už tai, kad žydų valstybei atitektų ir Jeruzalė, nes Jeruzalė ir Izraelio žemė mūsų širdyse yra neatsiejami.

Po kelių dienų laikraščiai rašė:

Vėlyvą naktį netoli kavinės „Bernardina", įsikūrusios tarp Kerem Avrahamo ir Beit ve-Gan kvartalų, arabas užpuolė dvi žydų merginas. Vienai merginai pavyko pabėgti, o kita taip garsiai šaukė, kad ją išgirdo aplinkinių namų gyventojai, todėl įtariamajam buvo sutrukdyta pasprukti. Policijos pareigūnui O'Koneriui atliekant tyrimą, paaiškėjo, kad sulaikytasis dirba radijo stotyje ir yra tolimas garsios Jeruzalės Našašibių šeimos giminaitis; nepaisant to, dėl sunkinančių nusikaltimo aplinkybių buvo atsisakyta jį paleisti. Gindamasis sulaikytasis tvirtino, esą iš kavinės išėjęs visiškai girtas ir jam pasirodę, kad abi merginos yra nuogos ir tamsoje mylisi.

Rytojaus dieną, 1947-ųjų rugsėjį:

Karo teismo pirmininkas generolas Ederlis priėmė sprendimą dėl pono Šlomo Mansuro Šalomo, platinusio nelegalius lapelius, ir pripažino jį nepakaltinamu. Inspektorius ponas Gerdvičas prašė, kad kaltinamojo neuždarytų į sutrikusios psichikos ligonių namus, nes tai esą pakenktų jo sveikatai, o teisėjus ragino izoliuoti kaltinamąjį privačioje klinikoje, kad fanatikai, pasinaudoję jo susilpnėjusiu protu, nepanaudotų jo savo tikslams. Generolas Ederlis didžiai apgailestaudamas tvirtino, kad jis negali išpildyti pono Gerdvičo prašymų, nes neturi visų reikiamų teisių, be to, jis yra įpareigotas suimti nelaimingą kaltinamąjį iki tol, kol vyriausiasis komisaras priims savo sprendimą: ar būtų galima jam sušvelninti bausmę, ar net pritaikyti amnestiją.

Radijo stoties „Jeruzalės balsas“ bangomis Cila Leibovič pianiniu paskambins kelis kūrinius, po žinių girdėsime pono Gorduso feljetoną, o programos pabaigoje kelias liaudies dainas atliks Bracha Sfira.

Vakare prie puodelio arbatos tėtis susirinkusiems draugams paaiškino, kad vėliausiai nuo aštuoniolikto amžiaus vidurio, vadinasi, gerokai anksčiau, nei susiformavo modernaus sionizmo judėjimas, didžiąją Jeruzalės gyventojų dalį sudarė žydai. Dvidešimto amžiaus pradžioje, dar prieš pirmąją sionistinės imigracijos bangą, osmanų valdoma Jeruzalė buvo tankiausiai apgyventas miestas Palestinoje: joje gyveno penkiasdešimt penki tūkstančiai gyventojų, iš kurių apie trisdešimt penkis tūkstančius buvo žydai. O štai 1947-ųjų rudenį Jeruzalėje gyveno apie šimtą tūkstančių žydų ir apie šešiasdešimt penkis tūkstančius ne žydų: arabų musulmonų ir krikščionių, armėnų, graikų, britų ir kitų tautų atstovų.

Tiesa, šiaurinėje, rytinėje ir pietinėje miesto dalyje nusidriekė didžiuliai arabų kvartalai, tokie kaip Šeich Džeracho, Amerikiečių kolonija, senamiesčio musulmonų ir krikščionių kvartalai, Vokiečių kolonija, Graikų kolonija, Katamonas, Baka ir Abu Toras. Kalvotose Jeruzalės apylinkėse glaudėsi arabiški Ramalos ir Al-Biros, Beit Džalos ir Betliejaus miesteliai ir gausybė arabiškų kaimelių: Al-Azarija, Silvani, Abu Disas, At-Turas, Isavija, Kalandarija, Bir Džabala, An-Nabi Samuilas, Biddu Sufatas, Lifta, Beit Džanina, Beit Iksa, Kolonija, Šeichas Badras ir Deir Jasinas (šimtai jos gyventojų 1948-ųjų balandį tapo ECEL ir LECHI antpuolių aukomis), Suba, Ain Karimas, Beit Mazmilas, Malcha, Beit Safafa, Um Tuba, Cur Bachra.

Į šiaurę, pietus, rytus ir vakarus driekėsi arabų žemės. Aplink miestą buvo išsibarsčiusios vos kelios žydų gyvenvietės: šiaurėje Atarotas ir Bnei Jakovas, rytuose, palei Negyvosios jūros pakrantę, Kalija ir Beit Haarava, pietuose – Ramat Rachelė ir Guš Ecionas, o vakaruose – Moca, Kirjat Anavim ir Maalė Hachamiša. Per 1948-ųjų Nepriklausomybės karą didžioji dalis šių gyvenviečių kartu su senamiesčio žydų kvartalu pateko į Jordanijos legiono rankas. Visos iki vienos žydų gyvenvietės, per Nepriklausomybės karą užkariautos arabų, buvo nušluotos nuo žemės, o visi jos gyventojai arba išžudyti, arba spėjo pabėgti, arba pateko į nelaisvę. Pasibaigus karui, arabai nė vienam gyventojui neleido sugrįžti į savo namus. Užkariautose teritorijose jie atliko „etninį valymą“, gerokai kruopštesnį už tą, kurį to paties karo metu žydai atliko užkariautose arabų teritorijose: iš Izraelio valstybės teritorijos pabėgo ar buvo išvaryti šimtai tūkstančių arabų, bet daugiau nei šimtai tūkstančių liko savo vietose. O štai Gazos ruože ir vakarinėje Jordanijos pakrantėje neliko nė vieno žydo. Nuo žemės paviršiaus dingo žydų gyvenvietės, buvo sugriautos sinagogos ir nuniokotos kapinės.

❖

Atskirų žmonių, kaip ir tautų, gyvenime baisiausi konfliktai įsiplieskia būtent tarp dviejų persekiojamųjų. Tai tik sentimentalūs pasakojimai, kad persekiojami ar kitaip nuskriausti žmonės, vedami vienybės jausmo, susivienija ir koja kojon žengia į kovą su engėju. Iš tiesų du sūnūs, iš kurių tėvas žiauriai tyčiojasi, nebūtinai tampa bendrininkais ir panaši lemtis anaiptol ne visuomet juodu suvienija. Neretai nutinka taip, kad savo brolyje regi ne likimo brolį, o bendro engėjo atspindį.

Galbūt panašūs yra ir žydų su arabais santykiai štai jau daugiau kaip šimtas metų: Europa, tyčiojusis iš arabų, juos žeminusi ir plėšusi, kolonizavusi, išnaudojusi ir nevengusi panašios priespaudos ir imperializmo taktikos, ta pati Europa ne mažiau persekiojo ir engė žydus, kol galiausiai leido ar net pagelbėjo vokiečiams visuose Europos kampeliuose juos kone visus sunaikinti ir iššudyti. Tiesa, arabai mus regi anaiptol ne kaip išsigelbėjusių saujelę, pasitraukusią į istorijos sutemas, bet naują arogantišką kolonijinės Europos bangą, pasiruošusią dar labiau išnaudoti ir klasta sugrįžusią į Rytus – šįsyk pasidabinusią sionizmo apdarais – kad ir vėl engtų, gvieštųsi svetimo ir grobtų. O štai mes, žvelgdami į juos, regime ne aukas, tokias kaip mes, ne bendras nelaimes, o veikiau kazokus, vykdančius pogromus, kraujo ištroškusius antisemitus ir nacius kitais aprėdais: sakytum, mūsų europietiški persekiotojai jau spėjo prasibrauti ir čia, į Izraelio žemę, apsirėdė kafijomis, užsiželdino ūsus, bet iš tikrųjų tai tie patys, senieji mūsų žudikai, nuo senų senovės turintys vieną tikslą – savo malonumui ir pramogai visiems žydams perpjauti gerkles.

❖

1947-ųjų rugsėjį, spalį ir lapkritį mūsų Kerem Avrahamo kvartale dar nebuvo žinoma, ar JTO Generalinė Asamblėja patvirtins ypatingas UNSCOP rekomendacijas, ar – kas atrodė tik geriau – britai nepaliks mūsų likimo valioje „vienišų ir beglobių didžiulėje arabų jūroje“. Dauguma tikėjo, kad pagaliau susikurs nepriklausoma žydų valstybė, britai panaikins imigracijos apribojimą, ir šimtams tūkstančių žydų, po Hitlerio žlugimo vegetuojančių Europos pabėgėlių stovyklose ar britų sulaikymo stovyklose Kipre, galiausiai bus leista įžengti į žemę, kurią dauguma jų norėtų regėti vieninteliais savo namais. Tiesa, anapus visų šių spinduliuojančių svajonių buvo baiminamasi (tiesa, pašnibždomis), kad milijonas Izraelio arabų nesėdės sudėję rankų, o vos tik britai išsikraustys, padedami reguliarios

Arabų lygos dalinių, sergėk Viešpatie, be mažiausio vargo išskers visus šešis šimtus tūkstančių žydų.

Parduotuvėse, gatvėse, vaistinėse atvirai buvo kalbama apie išvadavimą, kuris jau netrukus turėtų tapti tikrove. Sklido gandai, kad pirmosios žydų vyriausybės, Ben Guriono įkurtos Haifoje ar Tel Avive, ministrais taps Šertokas ir Kaplanas. Buvo kalbama (tiesa, pašnibždomis) apie iškilius žydų generolus, kurie jau esą raginami sugrįžti iš tremties: šie Raudonosios Armijos, amerikiečių laivyno ir netgi Didžiosios Britanijos generolai, susikūrus žydų kariuomenei, taps jos vadais, vos tik pasibaigs britų valdymas.

Tiesa, slapčia namuose, sulindę po antklodėmis ir užgesinę šviesas, žmonės kuždėjosi: „Kas ten žino?" Galbūt britai ims ir atšauks savo planuojamą pasitraukimą iš Izraelio žemės? Galbūt jie ir apskritai neketino iš čia trauktis, o visos kalbos tėra klastingas Albiono žingsnis, kurio tikslas, kad iškilus visiško sunaikinimo grėsmei patys žydai kreiptųsi į britus ir maldautų nepalikti jų vienų kartaus likimo valiai? Taip mainais į britų apsaugą Londonas pareikalaus, kad žydai visiškai atsisakytų teroro, laisva valia atiduotų visą nelegaliai surinktą ginkluotę ir slaptajai britų tarnybai išduotų visas pogrindines organizacijas? Galbūt paskutinę minutę vis dėlto britai pakeis savo sprendimą, mūsų neišduos ir nepakiš po arabų žudikų peiliais? Galbūt bent jau čia, Jeruzalėje, paliks nuolatinius karinius dalinius, ginsiančius mus nuo arabų pogromų? O gal Ben Gurionas su savo draugais ten, ramiajame Tel Avive, kurio, skirtingai nei Jeruzalės, iš visų pusių nesupa arabai, gal paskutinę minutę jie ims ir apsigalvos, ir atsisakys avantiūros, vadinamos Žydų valstybe, žengdami žingsnį kompromiso su arabų pasauliu bei islamo masėmis link? O gal JTO pačiu laiku čia atsiųs ginkluotąsias neutralių šalių pajėgas, kurios pakeis britus ir nuo kruvinų skerdynių apgins jei ne visą Šventąją žemę, tai bent jau Šventąjį miestą?

Azamas Paša, generalinis Arabų lygos sekretorius, šitaip grasino žydams: „jei jie iš tiesų pamėgins įkurti savo sionistinę valstybę, tegu ir ant vienos vienintelės arabiškos žemės pėdos, arabai juos paskandins jų pačių kraujyje", o Artimieji Rytai taps liudytoju baisybių, „palyginti su kuriomis nublanks net mongolų darbeliai". Irako ministras pirmininkas Muzarechas al-Badžadžis ragino Palestinos žydus kuo greičiau „susikrauti lagaminus ir dingti, kol dar ne vėlu", nes esą arabai jau prisiekinėja, kad po perga-

lės nepaliks nė vieno gyvo žydo, išskyrus tuos, kurie Palestinos žemėje gyvenę dar prieš 1917-uosius. Tiesa, ir šie „bus paprašyti glaustis po islamo sparnu ir vėliava, ir bus pakenčiami tik tuo atveju, jei visiems laikams atsikratys sionistinių nuodų ir taps religine bendruomene, žinančia savo vietą islamo tautų prieglobstyje ir gyvenančia pagal islamo įstatymus bei tradicijas".

– Žydai, – skelbė pamokslautojas didžiojoje Jafos mečetėje, – apskritai nėra tauta ir net ne religija: juk visiems žinoma, kad gailestingasis Dievas pats jų nekenčia, todėl ir leidžia, kad amžių amžius, kad ir kur būtų įsikūrę, jie būtų keikiami ir persekiojami. Tie žydai yra kietasprandžiai kietasprandžių sūnūs: pranašas (Mahometas) jiems ištiesė ranką, o jie spjovė jam į veidą, Isa (Jėzus) jiems ištiesė ranką – o jie ėmė ir jį nužudė. Net ir savo pačių nekenčiamo tikėjimo pranašus jie užlaidydavo akmenimis. Ne veltui visos Europos tautos visiems laikams nusprendė jų atsikratyti, todėl ir sumanė visus juos mums sumesti, bet mes, arabai, nieku gyvu neleisime, kad Europos tautos čia piltų savo pamazgas. Mes, arabai, kardu išpjausime šiuos šėtono ožius. Neleisime, kad šventa Palestinos žemė virstų iš viso pasaulio suvežtų atmatų krūva.

O kaip gi anas vyras iš anos drabužių parduotuvės, kurioje lankėmės su teta Greta? Anas geraširdis arabas, savo rankomis išplėšęs mane iš tamsos karalijos, kai buvau vos ketverių ar penkerių? Anas vyras juodais ratilais po akimis, skleidęs rudą, mieguistą kvapą. Po kaklu jam kabėjo nešiojamas centimetras, iš kairės ir dešinės nukaręs jam ant krūtinės. Kaip gi tas žmogus šiltais skruostais, padabintais malonios žilės gijomis? Šis kiek mieguistas, susimąstęs vyriškas, kurio kukli šypsena, trumpam švystelėjusi lūpose, tarsi susigėdusi pasislėpė po žilais ir minkštais jo ūsais? Kvadratiniais akiniais rudais rėmais, nelyginant seno staliaus nusileidusiais iki nosies galo? Mano gelbėtojas buvo panašus į dėdę Karlą, kuris sunkiai vilkdamas kojas iš lėto judėjo moteriškų drabužių labirinte. Tai jis ištraukė mane iš nelaisvės, ramindamas mane gergždžiančiu balsu, kurį iki gyvenimo pabaigos prisiminsiu su virpesiu širdyje: „Liaukis, vaike, viskas gerai, vaike, viskas gerai." Nejau ir jis? Nejau ir jis „ruošia savo lenktąjį peilį, galąsdamas jo ašmenis, ir taip pat dega noru mus visus išskersti"? Nejau ir jis, įsikandęs ilgą lenktą peilį, nakčia prasibraus į Amoso gatvę, perpjaus man gerklę, nužudys tėtį su mama ir „mus visus paskandins mūsų pačių kraujyje"?

Pabusk, vėjau, pabusk,
Gražios Kanaano naktys.
Nuo Sirijos sklinda šakalo kauksmas,

O iš Egipto – hienos staugimas;
Abd al-Kadras, Spyrs ir Churis
Skausmą atmieš su nuodais.

Audringas pavasario vėjas
Gainioja padange debesis.
Jauna, iki ausų ginkluota mergina,
Naktimis šaudo Tel Avive.
Ant skardžio budi Menara,
Hula merkia akį...[81]

Tiesa, žydų Jeruzalė nebuvo nei jauna, nei iki ausų ginkluota, o veikiau panaši į miestelį iš Čechovo apsakymų: įbauginta, sutrikusi, pilna paskalų ir nepagrįstų gandų, bejėgiškai sustingusi nuo sumaišties ir baimės. 1948-ųjų balandį po pokalbio su Davidu Šealtieliu Davidas Ben Gurionas rašė savo dienoraštyje, kaip jam anuomet pasirodęs tas miestas:

❖

Jeruzalės gyventojai: 20 paprastų, 20 privilegijuotų (universiteto diplomai ir pan.), 60 keistuolių (provincialaus, viduramžiško mąstymo ir pan)[82].

❖

(Sunku pasakyti, ar tai rašydamas Ben Gurionas šaipėsi, ar kalbėjo rimtai. Šiaip ar taip, Kerem Avrahamo kvartalas nepateko nei į pirmąją, nei į antrąją kategoriją.)

Babajevo daržovių parduotuvėje mūsų kaimynė ponia Lemberg kalbėjo:

– Aš daugiau jais nebetikiu. Nė vienu nebetikiu. Tai tik viena didžiulė intriga.

Ponia Rozendorf ją paakino:

– Nieku gyvu negalima šitaip kalbėti. Atsiprašau. Jūs jau man atleiskite už šią pastabą: panašios kalbos tik dar labiau menkina visos tautos moralę.

[81] Natanas Altermanas. *Haleilot biChnaan* (Kanaano naktys). *Hatur hašvii* (Septintoji kolona), t. I. Am Oved, Tel Avivas, 5710 (1948).

[82] Davidas Ben Gurionas. *Joman hamilchama 5708–5709* (Karo dienoraštis 1948), red. Geršonas Rivlinas ir dr. Elchananas Orenas, t. I. Gynybos ministerijos leidykla, 5710 (1949).

Ką sau manote? Ir kodėl mūsų vaikinai turėtų stoti į kovą ir dėl jūsų rizikuoti savo gyvybe, jei nesiliaujate tvirtinusi, kad visa tai – tik intriga?

Nebeištvėrė ir daržovių pardavėjas:

– Nepavydžiu arabams. Amerikoje yra žydų, kurie netrukus iš dangaus paleis kelias atomines bombas.

O mama tarstelėjo:

– Šių svogūnų išvaizda prasta. O ir agurkų ne geresnė.

Ponia Lemberg (nuo kurios visuomet sklisdavo vos užuodžiamas kietai virtų kiaušinių, prakaito ir rūgštaus muilo kvapas) laikėsi savo:

– Aš jums sakau, kad visa tai tik didelė intriga! Tikras teatras! Komedija! Štai Ben Gurionas slapčia jau susitarė Jeruzalę parduoti muftijui, jo šaikai ir karaliui Abdalai, o mainais britai su arabais gal ir paliks jam kibucus, Nahaleelį, Tel Avivą su statybos firma „Solel bone“ ir visomis profsąjungomis! Štai tiek jiems tai ir terūpi! O kas mums nutiks – kad išskers ar sudegins – jiems ten nė motais. O Jeruzalė, jiems tik geriau, jei ji apskritai skradžiai žemę prasmegtų, kad jų šalyje liktų mažiau revizionistų, mažiau religingų žmonių, o svarbiausia, kuo mažiau inteligentų.

Moterys suskubo ją tildyti: kas tau darosi! Ponia Lemberg! Ša! *Biset du mešiga? Es štejt do a kind! A farštandik kind!*[83]

O šis *farštandik kind*, šis mažasis strategas, puolė tarsi iš rašto pyškinti, ką buvo girdėjęs iš tėvo ar senelio:

– Kai britai iškeliaus namo, Hagana, ECEL ir LECHI būtinai susivienys ir mes įveiksime priešą.

O nematomas paukštelis ant granatmedžio šakų, paukštelis Eliza, laikėsi savo. Nė nemanė trauktis: Ti da di da di da di da di. Ir vėl iš naujo. Ti da di da di. Ir po neilgos susimąstymo pauzės: Ti da di da di!

44 skyrius

1947-ųjų rugsėjo laikraščiuose buvo pilna spėlionių, svarstymų, hipotezių ir vertinimų: ar JTO pritars, ar atmes pasiūlymą padalinti miestą? Ar arabų manipuliacijos gali jį pakeisti, ar apskritai bus vetuojamas balsavimas? O jei ir įvyktų – iš kur galime žinoti, kad surinksime mažiausiai du trečdalius balsų?

Kas vakaras po vakarienės tėtis įsitaisydavo tarp manęs ir mamos. Kruopščiai nuvalęs staltiesę, jis pažerdavo krūvą kortelių, kad srūvant

[83] Ar išprotėjai? Juk čia vaikas. Protingas vaikas (jidiš, vert. past.).

blankiai virtuvės šviesai galėtų apskaičiuoti, kiek turime galimybių balsavimą laimėti. Kasdien jo nuotaika vis prastėjo, nes kad ir kaip būtų skaičiavęs, viskas pranašavo triuškinantį pralaimėjimą:

– Nėra abejonių, kad visas pulkas arabų valstybių susivienys prieš mus. Katalikų bažnyčia jau timpčioja už varpų virvelės, stengdamasi visas katalikų valstybes nuteikti prieš mus, nes žydų valstybė prieštarauja pagrindinei Katalikų bažnyčios doktrinai. Be to, niekas negali prilygti Vatikano išmanymui už nugaros timpčioti virvele. Taip jau netenkame apie dvidešimt Lotynų Amerikos valstybių balsų! O ir Stalinas, atsižvelgiant į jo tvirtas antisionistines nuostatas, visoms savo komunistinio bloko šalims įsakys balsuoti prieš, todėl gausime dar mažiausiai dvidešimt neigiamų balsų. O ką jau kalbėti apie Britaniją, kuri kaip įmanydama kursto prieš visus, o ypač jai priklausančias dominijas: Kanadą, Australiją, Naująją Zelandiją, Pietų Afriką – jos visos susitelks, kad sužlugdytų žydų valstybės įkūrimą. Prancūzija? O jai įkandin ir kitos šalys? Prancūzija nieku gyvu neišdrįs milijonus Tuniso, Alžyro, Maroko musulmonų nuteikti priešiškai. Graikija su arabų pasauliu palaiko glaudžius verslo ryšius, o arabų šalyse gyvena gausybė graikų. Amerika? Ar iš tiesų Amerikos sprendimas paremti miesto padalijimą yra tvirtas ir galutinis? O jei didžiulių naftos kompanijų ir mūsų Valstybės departamento priešų manipuliacijos palenks amerikiečius į savo pusę ir palauš drąsų prezidento Trumano sprendimą?

Vis iš naujo tėtis bandė skaičiuoti galimų balsų santykį. Kas vakarą stengėsi išvengti triuškinančio pralaimėjimo, vis iš naujo sudarinėjo keistą koaliciją valstybių, palankiai nusiteikusių Amerikos atžvilgiu, ir tų, kurios dėl vienų ar kitų priežasčių yra pasiruošusios bent mažumėlę pakenkti arabams, na, ir dar nedidelių tvarkingų valstybėlių, tarkime, Danijos ar Olandijos, kurios iš arti regėjo visą žydų tautos naikinimo siaubą. Galbūt bent dabar sukaupusios drąsą jos pasielgs, kaip liepia sąžinė, o ne vedinos naftos interesų.

❖

Galbūt ir Silvanų viloje Šeich Džeracho kvartale (apie keturiasdešimt minučių kelio nuo mūsų) prie staltiese padengto virtuvinio stalo susirinkusi ir į popieriaus lapą subedusi akis visa šeimyna panašiai skaičiavo, tik atvirkščiai. Nejau ir jie kaip mes būgštavo ir brūžindami pieštuko galu spėliojo, kas nutiks ir kieno naudai balsą atiduos, tarkime, Graikija? Ką nuspręs Skandinavijos šalys? Nejau ir tarp jų buvo optimistų, pesimistų, cinikų ir tų, kurie visą pasaulį mato juodai? Nejau ir jie kas vakarą drebėdami iš baimės mus kaltino

intrigomis, vylingomis gudrybėmis ir slaptu virvelių timpčiojimu? Nejau ir jie visi suko galvas, kuo visa tai pasibaigs? Ką atneš rytojus? Ar ir jie bijojo mūsų taip, kaip mes jų bijojome?

O Aiša? Ir jos tėvai iš Talbijos? Galbūt ir ji su šeima sėdėjo kambaryje, kur buvo susirinkę gausybė ūsuotų vyrų ir skoningai apsirengusių, rūsčiaveidžių moterų suaugusiais antakiais? Galbūt susispietę prie gardėsių, apibarstytų cukruotomis apelsino žievelėmis, visi šnabždėjosi ir dievagojosi, kad „paskandins mus mūsų pačių kraujyje"? Ar Aiša tebeskambino melodijas, kurių išmoko iš savo mokytojos žydės? O gal jai buvo uždrausta tą daryti?

O gal visi susibūrę prie mažylio Avado lovelės? Mat jis, vargšelis, nupjauta koja. Dėl mano kaltės. O gal vaikas mirė nuo kraujo užkrėtimo. Dėl mano kaltės. Jo nuostabos kupinos nekaltos šunyčio akelės amžinai užsimerkė. Stipriai, stipriai iš nepakeliamo skausmo. Sustingęs it ledas, išblyškęs berniuko veidas. Skausmas prasiskynė iki kaktos. Dailios garbanos ilsisi ant baltos pagalvės. *Duok akimirką, nėra akimirkos.* Jis dejuoja ir dreba iš skausmo. Arba tyliai kūkčioja vaikiška rauda. Mažasis duok-nėra. Jo galvūgalyje sėdi sesuo ir keikia mane, kad visa tai nutiko per mane, kad per mane ją žiauriai sumušė – tvatydami kumščiu, atkakliai, negailėdami jėgų daužė ją į nugarą, per galvą, smulkius pečius ne kaip prasikaltusią mergaitę, tačiau kaip įsisiautėjusį ristūną. Ir visa dėl mano kaltės.

❖

1947-ųjų spalį kas vakarą pas mus užsukdavo senelis Aleksandras su močiute Šlomit ir mielai prisijungdavo prie tėčio rinkodaros prognozių. Pasirodydavo ir Chana su Chaimu Torenai ir Mala su dėde Stašeku Rudnickiai. Ateidavo ir ponai Bramsai arba kaimynai, ponai Rozendorfai, kaip, beje, ir ponai Tosia su Gustavu Krochmalai. Geulos gatvės pabaigoje ponas Krochmalas turėjo nedidelę dirbtuvėlę, kurioje ištisomis dienomis pasirišęs odinę prijuostę, užsidėjęs storus akinius kantriai taisydavo lėles:

Meninis gydymas su garantija, žaislų gydytojas iš Gdansko

Sykį, kai buvau maždaug penkerių, dėdė Gustavas man už dyką pataisė rusvaplaukę lėlę šokėją Cilę, kuriai buvo nulūžusi jos dailioji nosytė. Ponas Krochmalas išgydė ją menininko ranka ir nedideliu klijų sluoksniu taip, kad kone nė rando neliko. Žaislų gydytojas tvirtai tikėjo, kad galima taikiai sugyventi su kaimynais arabais. Jo manymu, geriausia būtų, jei Kerem Avrahamo gyventojai surinktų nedidelę, bet garbingą delegaciją, kuri pasikalbėtų

su muchtarais, šeichais ir kitu artimiausių arabų gyvenviečių bei kaimelių elitu: juk anksčiau tarp mūsų visuomet klestėjo kaimyniniai santykiai, todėl net jei visa šalis išsikraustė iš proto, nėra jokios priežasties, kad ir čia, šiaurės rytų Jeruzalės dalyje, turėtų būti tas pats, kai dar neseniai tarp dviejų tautų nebuvo jokių susidūrimų ir nesutarimų.

Jei bent mažumėlę būtų mokėjęs arabiškai ar angliškai, jis pats, Gustavas Krochmalas, be jokio skirtumo gydęs tiek arabų, tiek žydų žaislus, nieko nelaukęs būtų pakilęs, pasiramsčiuodamas lazda kirtęs tuščią, mus nuo jų skiriantį lauką ir belsdamas į kiekvienas duris paprastai jiems paaiškinęs...

Vieną vakarą pas mus užsuko seržantas Vilekas, išvaizdusis Davidas Dudekas, panašus į anglų generolą iš kino filmų, anuomet dirbęs britų Jeruzalės policijos padalinyje. Atėjęs atnešė man šokoladinių katinų liežuvėlių, pagamintų C.D., išgėrė kavos puodelį su cikorija ir sušveitė du rudus sausainius. Be to, dar spėjo man apsukti galvą savo elegantišku juodu munduru su dviem eilėm sidabrinių sagų, odiniu, įstrižai krūtinės perjuostu diržu, juodu pistoletu, įdėtu į juodą blizgantį odinį įdėklą, kabantį jam prie šlaunies ir atrodantį nelyginant urve snaudžiantis liūtas (kyšojo tik pistoleto buožė, kėlusi man šiurpą kaskart, vos užmesdavau į jį akį). Davidas Dudekas pasėdėjo su mumis ketvirtį valandos ir tik po atkaklių tėvų ir svečių prašymų pasidalinti savo spėlionėmis, kurios rėmėsi neaiškiomis gerai informuotų britų policijos generolų užuominomis, galiausiai tarė:

– Visos tos jūsų spėlionės yra vieni niekai. Niekas nieko nesirengia dalinti. Ir neįsikurs čia dvi valstybės, nes britų rankose liks visas Negevas ir iš jo šie valdys savo didžiules Sueco kanalo bazes. Be to, britai ketina pasilikti Haifos uostą, Lodo, Ekrono ir Ramat Davido oro uostus ir karines Sarafendo bazes. Visa kita, Jeruzalė taip pat, bus atiduota arabams, nes Amerika prašo, kad mainais arabai sutiktų žydams atiduoti žemes tarp Tel Avivo ir Haderos. Štai tame lopinėlyje ir galėsime įkurti savo autonomiją tarsi kokį žydų Vatikaną, į kurį pamažu bus leista priimti šimtą ar daugių daugiausia šimtą penkiasdešimt žydų iš pabėgėlių stovyklų. Šį mažytį lopinėlį gins keli tūkstančiai šeštojo amerikiečių laivyno jūrininkų, nes jiems atrodo, kad tokiomis aplinkybėmis žydai tikrai negalėtų patys apsiginti.

– Bet juk tai tikras getas! – lyg paklaikęs sušuko ponas Avramskis. – Tikra sėslumo zona![84] Kalėjimas!

O ponas Krochmalas tik nusišypsojo ir tarė:

[84] Sėslumo zona – carinėje Rusijoje nustatytos ribos, už kurių be specialaus leidimo žydams nebuvo leidžiama nei apsigyventi, nei keliauti (vert. past.)

– Gal geriau būtų, jei patys amerikiečiai ir pasiimtų tą lopinėlį tarp Tel Avivo ir Haderos, o mums atiduotų du savo lėktuvus: taip mums bus ir patogiau, ir saugiau. Ir ne taip ankšta.

O Mala Rudnickaja niekaip nesiliovė prašiusi ir įkalbinėjusi policininką, sakytum, būtų maldavusi saugoti jos gyvybę:

– O Galilėja? Galilėja, brangusis Dudenai? O derlingi šiaurės slėniai? Negi ir jie bus iš mūsų atimti? Kodėl bent jau jų nepalikus? Kodėl iš vargšo dar reikia atimti ir paskutinę avelę?

Į pokalbį liūdnai įsiterpė tėtis:

– Mala, „paskutinės vargšo avelės“ nėra: buvo viena vienintelė avis, bet ir tą atėmė.

Po trumpos tylos visas išraudęs ir susijaudinęs, rodos, netrukus išsilies iš krantų ūmai pykčiu pratrūko senelis Aleksandras:

– Tas nenaudėlis, šūkaliojantis iš Jafos mečetės, yra visiškai teisus! Iš tikrųjų teisus! Juk iš tiesų esame tik šiukšlės! *Nu*, ką: juk tai galas! *Vsio! Chvatit!* Visi pasaulio antisemitai yra visiškai teisūs. Teisus buvo Chmelnickis. Teisus ir Petlura. Ir Hitleris buvo teisus, *nu* ir ką. Gal ir iš tiesų virš mūsų kybo koks prakeiksmas! Dievas ir iš tikrųjų mūsų nemyli. Bet ir aš, – senelis raudonu veidu sudejavo ir trenkė kumščiu į stalą taip, kad arbatos stiklinėse gąsčiodamiesi suvirpčiojo šaukšteliai. – Aš, aš, *nu* ką, *ty skazal*, kaip Dievas mūsų nekenčia, taip ir aš jo nekenčiu! Nekenčiu Dievo! Kad imtų ir galą gautų! Vienas priešas iš Berlyno jau sudegė, bet ten, aukštai, sėdi dar vienas Hitleris! Ir gerokai baisesnis už žemiškąjį! *Nu*, ką! Sėdi sau ten ir šaiposi netikėlis iš mūsų!

Močiutė Šlomit sugriebė jį už rankos ir įsakmiai sudraudė:

– Zisia! Pakaks jau! *Što ty govoriš! Genug! Iber genug!*[85]

Šiaip ne taip senelį pavyko nuraminti. Šliūkštelėjus nemažą šlaką konjako ir pasiūlius sausainių.

O štai dėdė Dudekas, seržantas Vilekas, patarė, kad būtų geriau, jei panašių žodžių, kurie prieš akimirką apimtam įniršio seneliui pliūptelėjo iš burnos, policija negirdėtų. Tada pakilo, užsidėjo ant galvos savo šaunią policininko kepuraitę su snapeliu, pasitaisė prie kairės šlaunies kybojusio revolverio dėklą ir jau tarpduryje nusprendė, kad vis dėlto derėtų mums suteikti dar vieną galimybę, ir tarsi mūsų pagailėjęs teigiamai įvertino mūsų prašymą:

– Tiesa, yra vienas policininkas, airis, tipas, kurį vargu ar kur kitur rastum, nesiliaujantis tvirtinti, kad žydams ir taip teko gerokai daugiau nei

[85] Ką čia dabar kalbi? Pakaks! Išties pakaks! (rus., jidiš, vert. past.).

visam pasauliui kartu paėmus ir kad ir kas nutiktų, jie visuomet nukrenta ant kojų. Štai taip ir pasakė. Tiesa, kyla vienas klausimas – ant kieno kojų? Labanaktis visiems. Tik labai jūsų prašau, niekam nesakykite to, ką jums čia kalbėjau todėl, kad visi šie pasakojimai yra iš kabinetų (visą gyvenimą, net ir sulaukęs senatvės, net po šešiasdešimties metų, dėdė Dudekas vietoj „nes" visuomet sakydavo „todėl, kad". Net ir trys aistringų kalbininkų kartos, bandžiusios jėga įbrukti, kad teisinga yra sakyti „nes", „nes uždrausta", net ir jos neįstengė jo perauklėti. Niekas nepasikeitė nė per metus, kuriuos jis dirbo Jeruzalės policijos viršininku, o vėliau Turizmo ministerijos generalinio direktoriaus pavaduotoju. Iki gyvenimo pabaigos dėdė Dudekas taip ir neatsikratė to savojo „todėl, kad esu užsispyręs žydas!"

45 skyrius

Vakarieniaujant tėtis paaiškino, kad JTO Generalinės Asamblėjos posėdyje, turėjusiame prasidėti lapkričio 29 dieną Leik Saksese, netoli Niujorko, reikalaujama ne mažiau kaip dviejų trečdalių UNSCOP balsų, kad britų mandato teritorijoje būtų leista kurti dvi nepriklausomas valstybes: žydų ir arabų. Islamiškojo bloko šalys kartu su Didžiosios Britanijos delegacija dės visas pastangas, kad to neįvyktų: sieks visą kraštą paversti arabų valstybe su britų protektoratu, visai kaip *de facto* atsitiko ir su kitomis arabų valstybėmis: Egiptu, Jordanija ir Iraku. Priešingai nei valstybės sekretoriatas, prezidentas Trumanas griežtai priešinosi Izraelio padalijimui.

Keista, bet ir Stalino vadovaujama Tarybų Sąjunga prisijungė prie JAV ir parėmė sumanymą Izraelio žemėje šalia žydų valstybės įkurti ir arabų valstybę. Gali būti, jog Stalinas tikėjosi, kad sprendimas atskirti valstybes paaštrintų ne vienus metus užsitęsusį kruviną Artimųjų Rytų konfliktą, o tai jam būtų atvėrę duris į britų valdas, prie naftos gręžinių ir Sueco kanalo. Sudėtingos galingųjų valstybių intrigos persipynė ir su religiniais interesais: Vatikanas tikėjosi Jeruzalėje įgyti svarbią įtaką, kurią, patvirtinus padalijimo planą, būtų galima pasiekti įvedus tarptautinį valdymą: ne musulmonų ir ne žydų. Sentimentalios etinės priežastys pynėsi su baisiu cinizmu ir egoizmu: kelios Europos valstybės ieškojo būdų, kaip bent truputį žydų tautai atlyginti už tai, kad naciai sunaikino trečdalį jos sūnų ir dukterų, už ne vienus metus grėsusius pogromus ir persekiojimus. (Kita vertus, tos pačios valstybės, regis, mums tik gera linkėjusios, nesibodėjo pasinaudoti galimybe ne tik savo šalyse, bet ir visoje Europoje atsikratysi šimtų tūkstančių Rytų

Europos žydų, kurie, žlugus Vokietijai, badmiriavo įvairiose Europos pabėgėlių stovyklose.)

Iki pat tos lemtingosios dienos buvo sunku numatyti, kokie bus balsavimo rezultatai: būta spaudimo, įvairių vilionių, intrigų ir netgi papirkinėjimo, kad į vieną ar kitą pusę būtų palenkti trijų keturių mažyčių Lotynų Amerikos ir Tolimųjų Rytų valstybėlių balsai: nuo jų ir priklausė balsavimo rezultatai. Čilės valdžia, iš pradžių nusprendusi paremti padalijimo planą, galiausiai spaudžiama arabų valstybių pasidavė ir savo JTO atstovui įsakė balsuoti „prieš". Neigiamai balsavo ir Haitis. Graikijos pasiuntinybė susilaikė nuo balsavimo, bet paskutinę akimirką ir ji nusprendė paremti arabus. Filipinų pasiuntinys apskritai nepriėmė jokio sprendimo. Paragvajus dvejojo, o jo JTO atstovas, daktaras Cezaris Akosta, skundėsi, kad iš savo valdžios negauna jokių aiškių nurodymų. Siame kilo revoliucija; naujoji valdžia atšaukė buvusią pasiuntinybę, bet nespėjo paskirti naujos. Liberija pažadėjo paremti. Amerikiečių paveiktas Haitis taip pat pakeitė savo sprendimą ir nutarė balsuoti teigiamai[86]. O štai pas mus, Amoso gatvėje, Oisterio krautuvėlėje ar pono Kalko kanceliarijos parduotuvėje sklido kalbos apie išvaizdų arabų diplomatą, kuris sudaužė širdį vienos nedidelės valstybėlės atstovei ir įtikino ją balsuoti prieš dviejų valstybių planą, nors anksčiau jos valdžia pažadėjo paremti žydus.

– Bet nieko nelaukus, – linksmai pasakojo ponas Kolodny, „Kolodny tipografijos" savininkas, – buvo išsiųstas vienas sumanus žydas, kad pačiu laiku suspėtų viską papasakoti šios įsimylėjusios diplomatės vyrui, ir viena sumani žydė, kad ir ši viską išklotų diplomato Don Žuano žmonai. O jei ir tai nebūtų padėję, jau buvo paruošta net... (Ir čia pašnekovai perėjo prie jidiš kalbos, kad nieko nesuprasčiau.)

❖

Pas mus buvo kalbama, kad šeštadienį Leik Saksese rinksis Generalinės Asamblėjos pasiuntiniai ir nuspręs mūsų likimą.

– Vienus paliks gyvus, kitus pasmerks mirčiai! – kalbėjo ponas Avramskis.

O štai Tasia Krochmal, iš savo vyro lėlių ligoninės paėmusi elektrinės siuvimo mašinos prailgintuvą, atnešė jį ponams Lembergams, kad šie į balkoną galėtų išnešti ir ten ant stalo pastatytų savo sunkųjį radijo aparatą. (Tai

[86] Gorge Garsija Granados. *The birth of Israel; The Drama as I saw it*. A. A. Knopf, Niujorkas, 1948.

buvo vienintelis radijo imtuvas visoje Amoso gatvėje, o gal ir visame Kerem Avrahamo kvartale.) Radiją buvo pažadėta įjungti visu garsu, o mes visi nusprendėme susirinkti Lembergų namuose, jų kieme, pasklisti po visą gatvę ir susispiesti kaimynų balkonuose – taip visa gatvė galės klausytis tiesioginės transliacijos ir sužinoti savo lemtį – kas mūsų laukia ateityje (jei apskritai po šio šeštadienio dar bus kokia ateitis).

– Leik Saksesas, – aiškino tėtis, – reiškia „sėkmės ežeras". Tai yra ašarų jūros, kuri, pasak Bialiko, simbolizuoja mūsų tautos likimą, priešingybė. O Jūsų Didenybei, – dar pridūrė jis, – šįsyk būtinai leisime dalyvauti renginyje. Atsižvelgdami į naująjį Jo Didenybės kaip uolaus laikraščių skaitytojo ir karinio bei politinio apžvalgininko statusą.

Čia įsiterpė mama:

– Taip, bet tik apsivilk megztinį. Jau darosi vėsu.

Tiesa, šeštadienio rytą buvo pranešta, kad mūsų likimą lemiantį balsavimą, turintį įvykti Leik Saksese po pietų, dėl Niujorko ir Jeruzalės laiko skirtumo galėsime išgirsti tik šeštadienio vakare. O gal veikiau net ne dėl laiko skirtumo, o todėl, kad Jeruzalė yra tikras už tamsių kalnų nublokštas užkampis, todėl visa, kas dedasi didžiajame pasaulyje, mus pasiekia tik silpnutėliu aidu, o ir tas paprastai vėluoja. Buvo nuspręsta, kad balsavimas prasidės vėlai, kai Jeruzalėje jau bus kone vidurnaktis. Tai metas, kai vaikas jau seniai turėtų būti lovoje, nes juk rytoj į mokyklą, tiesa?

Tėtis su mama persimetė keliais trumpais sakiniais lenkų (ščepženski) ir rusų (janichačujski) kalbomis, kol galiausiai mama paskelbė nuosprendį:

– Gal būtų geriau, jei eitum miegoti, kaip įprasta, nes juk mes pasėdėsime kiemo pakrašty ir paklausysime tiesioginės transliacijos iš Lembergų balkono, ir jei rezultatai bus geri, pažadinsime tave net vidurnaktį ir papasakosime, kaip viskas vyko. Pažadame.

❖

Po vidurnakčio, kai balsavimas baigėsi, pabudau. Mano lova stovėjo prie lango, kuris vėrėsi į gatvės pusę, todėl man pakako tik priklaupti ir žvilgtelėti pro langinių plyšelius. Iš baimės visas net pastėrau.

Kaip baisiausiame sapne visi stovėjo tarsi sustingę, prigludę vienas prie kito, aplieti geltonos gatvės prožektorių šviesos. Tokių vertikaliai krentančių šešėlių buvo pilnas mūsų kiemas, šaligatviai, kaimynų laiptinės, gatvė ir balkonai – tai buvo panašu į didžiulį tylinčių vaiduoklių sambūrį. Šimtai vyrų ir moterų, neišleidžiančių nė garselio: kaimynai, pažįstami ir nepažįstami, vieni tarsi tiesiai iš lovos vilkėjo naktiniais drabužiais, kiti – kostiumuoti

ir dar pasirišę kaklaraištį. Vietomis pasitaikė skrybėlėtų ar užsidėjusių kepuraites su snapeliu vyrų; moterys stovėjo plikomis galvomis, įsisupusios į chalatus ir apsisiautusios skarelėmis. Kelioms persisvėrę per petį snaudė vaikai. Kai kur minios pakraščiuose ant neaukštų virtuvinių kėdžių sėdėjo senutė ar senukas, kuriuos, regis, su visa kėde bus išnešę į gatvę.

Visa ši didžiulė, siaubą keliantį minia, rodos, sustingo nakties sutemose. Tarytum nebeliko nė vieno tikro žmogaus – vien šimtai tamsių, tamsoje virpčiojančių šešėlių. Sakytum, stovėdami visi būtų ėmę ir numirę: nebuvo girdėti nei ištariant žodelį, nei sukosint, nei žengiant žingsnį. Net ir uodas, ir tas nedrįso zystelėti. Pavėjui sklido tik gilus gergždžiantis amerikiečių pranešėjo – o gal tai buvo Generalinės Asamblėjos pirmininkas – brazilo Osvaldo Aranho balsas. Nuo sąrašo galo po vieną vardindamas valstybių pavadinimus jis šaukė į mikrofoną, pranešdamas jų sprendimą: Didžioji Britanija – susilaikė; Tarybų Sąjunga – taip; JAV – taip; Urugvajus – taip; Venesuela – taip; Jemenas – prieš; Jugoslavija – susilaikė.

Po šių žodžių balsas ūmai nutilo. Stojo, sakytum, ne šio pasaulio tyla, ir viskas tarsi sustingo: baisi kankinanti gausybės sulaikiusių kvapą žmonių tyla, kokios neteko girdėti per visą gyvenimą: nei prieš aną naktį, nei kada nors vėliau.

Orą ir vėl suvirpino tas pat sodrus, kimtelėjęs balsas, sklidęs iš radijo imtuvo. Galiausiai jis paskelbė balsų skaičiavimo rezultatus, sausai tarsi taip bandydamas paslėpti džiaugsmą: trisdešimt trys už, trylika – prieš, dešimt – susilaikė, o viena valstybė balsavime nedalyvavo. Pasiūlymas priimtas.

Osvaldo Aranho balsą akimirksniu prarijo iš radijo imtuvo pasklidę džiaugsmo šūksniai, susilieję su klegesiu, pratrūkusiu iš sausakimšų Leik Sakseso salės balkonų. Po dviejų trijų minučių tylos pusiau pravertomis lūpomis, sakytum, kaumuojama troškulio ir iš nuostabos išsprogusiomis akimis ir mūsų tylioji gatvelė Kerem Avrahamo pakraštyje nebeišlaikė ir pratrūko tokiu nesuvaldomu riksmu, kad šis akimirksniu į skutelius sudraskė nakties tylą, pastatus ir medžius. Riksmas, rodos, nustelbė patį save. Tiesa, tai anaiptol nebuvo panašu į džiaugsmo šūksnį, primenantį tą, kurį griaudėja apimta pergalingo džiaugsmo minia stadione. Veikiau tai buvo tragiškas siaubo ir nuostabos kupinas klyksmas, išjudinantis akmenis ir stingdantis kraują, sakytum, visi nužudytieji ir tie, kurių panašus likimas dar laukia ateityje, vienu ypu būtų pratrūkę šaukti pro vos akimirkai atvertą langelį. Ir tik po kelių akimirkų šį siaubingą riksmą pakeitė neapsakomo džiaugsmo šūksniai, susilieję su gergždžiančių balsų maišalyne: buvo skanduojama „Žydų tauta gyva!“, kažkas pabandė užgiedoti himną, moterys aikčiojo, aidėjo rankų plojimas ir „Čia, protėvių žemėje“ melodija. Didžiulė minia pamažu pradėjo judėti tarsi

sukdamasi milžiniškame maišytuve. Nebeliko nei „galima“, nei „draudžiama“. Paskubomis įšokau į kelnes, nepasivarginau apsivilkti marškinėlius ir megztinį ir vienu šuoliu stryktelėjęs pro duris akimirksniu atsidūriau gatvėje. Mane pakėlusios kaimyno ar nepažįstamojo rankos, kad nebūčiau sutryptas, perdavė toliau. Taip skriedamas iš rankų į rankas galiausiai atsidūriau ant tėčio pečių, prie mūsų kiemo vartelių, kur tėvai stovėjo apsikabinę ir susiglaudę tarsi du miške pasiklydę vaikai. Niekuomet daugiau neteko jų tokių matyti – nei prieš aną naktį, nei kada nors vėliau. Akimirksniu atsidūriau jųdviejų glėbyje, o po akimirkos – ir vėl tėčiui ant pečių, o jis, mano perdėm inteligentiškas ir išauklėtas tėtis, stovėjo ten ir šaukė visu balsu – nebeliko nei žodžių, nei žodžių žaismo, nei jo pamėgtų sionistinių lozungų, nei pokštų, o tik ilgas pratisas šauksmas, sakytum, prieš žodžiams užgimstant.

Kiti gi jau pratrūko dainuoti „Tikėk, ateis diena“ arba „Čia, protėvių žemėje“, „Sione, mano meile“, „Kalnuose mums nušvito šviesa“ ar „Nuo Metulos iki Negevo“, bet tėtis nemokėjo dainuoti, o gal nė nežinojo dainų žodžių, tačiau negalėjo tylėti, todėl tik iš visų jėgų šaukė „aaaaaaa“, kol neteko kvapo. Pradėjęs dusti giliai įkvėpė oro ir šaukė toliau. Iš žmogaus, siekusio tapti garsiu profesoriumi, – ko, tiesą sakant, išties nusipelnė – beliko vien pratisas „aaaaaaa“! Nesitverdamas nuostaba stebėjau, kaip mamos delnas slysta jo prakaituota galva ir kaklu, o netrukus persikelia ir ant mano galvos ir nugaros, nes veikiausiai ir aš nė pats to nepastebėdamas prisidėjau prie tėčio šauksmo, o mamos ranka be paliovos mudu glostė tarsi bandydama nuraminti, o gal ne nuraminti, o tik nedrąsiai prisijungti prie mudviejų euforijos: amžino liūdesio užvaldyta mama drauge su visa gatve, kvartalu, miestu ir kraštu taip pat troško išgyventi džiaugsmą. (Žinoma, ne su visu miestu, o tik su jo žydiškais kvartalais, nes Šeich Džeracho, Katamono, Bakos ir Talbijos gyventojai, girdėdami mus aną naktį, paniro į tylą, panašią į aną siaubingą rimtį, apsiautusią visus žydų kvartalus prieš paskelbiant balsavimo rezultatus. Ponų Silvanų namuose Šeich Džerache, Aišos tėvų Talbijoje ir ano vyro dideliais ratilais paakiuose iš moteriškų drabužių parduotuvės, visų jų namuose aną naktį neliko nė lašelio džiaugsmo. Girdėdami džiaugsmo šūksnius, sklindančius iš žydų gatvių, galbūt styrodami prie langų ir stebėdami šventinius fejerverkus, ryškiai nušvietusius dangų, jie tylėdami griežė dantimis. Nuščiuvo net papūgos. Net sodo fontanas nurimo. Nei Katamonas, nei Talbija, nei Baka dar nežinojo, o ir negalėjo žinoti, kad vos po penkių mėnesių ištuštėję jie atiteks žydams, o visuose rausvo akmens kupoliniuose namuose, prabangiose vilose su karnizais ir arkomis apsigyvens nauji gyventojai.

❖

Vėliau Amoso gatvėje, visame Kerem Avrahame, o ir kituose žydų kvartaluose pratrūko šokiai ir ašaros, suplevėsavo vėliavos ir transparantai, automobiliai lyg pamišę gaudė sirenomis, aidėjo dainos „Kelkite vėliavą Sione“ ir „Čia, protėvių žemėje“. Iš sinagogų griaudėjo šofaro gausmas, iš Aron Kodeš ištraukti Toros ritinėliai įsiliejo į šokių ratelius. „Dievas atstatys Galilėją“ ir „Grįžkite, pažvelkite ir pamatysite / Kokia šiandien didi diena“. Dar vėliau, gerokai po vidurnakčio, atsidarė pono Oisterio krautuvėlė, o ir visi Sofonijo, Geulos, Čenslerio, Jafos ir Karaliaus Jurgio gatvių kioskai; plačiai atsilapojo barų durys ir iki pat rytmečio nemokamai buvo dalinami gėrimai, saldumynai, pyragėliai ir net alkoholis – iš rankų į rankas, iš lūpų į lūpas buvo siunčiami sulčių, alaus ir vyno buteliai. Gatvėse nepažįstamieji su ašaromis akyse glėbesčiavosi ir bučiavosi. Priblokšti britų policininkai, ištirpę nuo skardinės alaus ir butelio likerio, noriai jungėsi į šokių ratelius. Apimti džiaugsmo ir jaudulio žmonės korėsi ant britų kariuomenės šarvuočių ir mojavo vėliava valstybės, kuri dar nebuvo paskelbta, nors tą naktį kažkur Leik Saksese buvo nuspręsta, kad turi teisę būti įkurta. Tai atsitiko tik po šimtas šešiasdešimt septynių dienų ir naktų – 1948-ųjų gegužės keturioliktos penktadienio vakarą. Tiesa, vienas iš šimto žydų, vienas iš visų vyrų, moterų, senių, vaikų ir kūdikių, vienas iš linksmai šokančių, švenčiančių, geriančių ir liejančių džiaugsmo ašaras, vienas šios džiūgaujančios tautos procentas iki tol jau buvo spėjęs žūti kare, kurį pradėjo arabai, nepraėjus nė septynioms valandoms po to, kai JTO Generalinė Asamblėja Leik Saksese paskelbė pasaulio valstybių sprendimą. Pasitraukus britų kareiviams, arabams į pagalbą atėjo Arabų lygos kariuomenė, sugužėjo pėstininkų ir artilerijos pulkai, dangų užtemdė kariniai lėktuvai – naikintuvai ir bombonešiai: iš pietų, rytų ir šiaurės pasipylė penkių valstybių kariniai būriai, kad vos per parą ar dvi nuo valstybės paskelbimo padarytų jai galą.

Tiesa, tąsyk, aną 1947-ųjų lapkričio dvidešimt devintąją, braudamasis tarp linksmai šokančių ratelių ir nešinas manimi ant pečių, tėtis kalbėjo – anaiptol ne prašydamas, o veikiau kaip tas, kuris šį tą išmano ir kuriam leista numatyti:

– Tik įsižiūrėk, sūnau, gerai gerai įsižiūrėk, nes šios nakties neužmirši visą gyvenimą. Pasakosi apie ją savo vaikams, vaikaičiams ir provaikaičiams, kai mūsų jau seniai nebebus šiame pasaulyje.

❖

Paryčiais, apie trečią ar ketvirtą valandą, kai net neįsivaizduojama, kad koks vaikas dar galėtų nemiegoti, nė nenusirengęs tamsoje palindau po antklode. Po akimirkos tamsoje tėčio ranka atsargiai nuklojo antklodę – ne tam, kad mane išbartų, kam miegu su drabužiais, o kad atsigultų šalia – taip pat su drabužiais, prakaituotais kaip ir mano (pas mus buvo įsigalėjusi geležinė taisyklė: nieku gyvu nedera į patalus gultis su drabužiais). Kelias minutes tėtis gulėjo nepratardamas nė žodžio, nors paprastai negalėdavo pakęsti tylos ir visaip mėgindavo ją išginti. Tąsyk paliko ramybėje tylą, patogiai tarp mudviejų įsitaisiusią, nieko netaręs į ją pasinėrė ir tik švelniai paglostė man galvą. Tartum tamsoje būtų virtęs mama.

Tada pašnibždomis, nė sykio nepavadindamas manęs nei „Jo Didenybe", nei „Jo Prakilnybe", tėtis papasakojo, ką jam ir jo broliui Dovydui padarė gatvės padaužos Odesoje ir lenkiškos Vilniaus gimnazijos auklėtiniai (dalyvaujant ir merginoms). Kai kitą dieną senelis Aleksandras, ieškodamas teisybės, kreipėsi į gimnazijos vadovybę, padaužos ne tik negrąžino suplėšytų kelnių, bet gimnazijos kieme prie visų užpuolė ir senelį Aleksandrą, parvertė jį ant žemės ir vidury gimnazijos kiemo ir jam numovė kelnes. Tą matydamos merginos šaipėsi ir kalbėjo visokias nešvankybes, esą žydai yra tokie ir šiokie. Mokytojai viską matė, bet tylėjo, o gal net ir patys šaipėsi.

Paryčiais, naktį iš lapkričio dvidešimt devintosios į trisdešimtąją, vis dar gulėdamas po mano antklode ir vis dar šnabždėdamas, kaip paprastai šnabždama tamsoje, rankai įsivėlus mano plaukuose (nes tėtis nebuvo pratęs glostyti), jis kalbėjo:

– Neabejoju, kad tave taip pat ne kartą užpuls chuliganai ir gatvėje, ir mokykloje, galbūt todėl, kad esi į mane panašus, tačiau įsikūrus valstybei, tau niekuomet nebeteks drebėti vien todėl, kad esi žydas, ir klausytis patyčių, jog žydai esą tokie ir anokie. Kas jau ne, tai ne. Niekuomet daugiau. Nuo šios nakties viskas baigta. Visam laikui.

Kai savo apsnūdusia ranka tiesiau paglostyti tėčio veidą, netikėtai vietoj akinių pirštais apčiuopomis pajutau ašaras. Niekuomet gyvenime, nei prieš tai, nei vėliau, net ir mirus mamai, neteko matyti tėčio verkiant. Tiesa, ir aną naktį to nemačiau: kambaryje viešpatavo aklina tamsa. Tą regėjo tik mano kairioji ranka.

❖

Praėjus maždaug trims valandoms, apie septintą ryte, mums, o veikiausiai ir visai gatvei bei visam kvartalui panirus į snūdą, Šeich Džerache buvo ap-

šaudytas žydų greitosios pagalbos automobilis, iš centro skubėjęs į Hadaso ligoninę ant Skopo kalno. Visame krašte arabai puldinėjo žydų autobusus, buvo užmušta ir sužeista daugybė keleivių. Šautuvais ir kulkosvaidžiais buvo apšaudyti ištisi kvartalai ir tolimos gyvenvietės. Aukščiausiasis arabų komitetas, vadovaujamas Džamalo al-Huseinio, visose arabų gyvenvietėse paskelbė generalinį streiką, į gatves pasipylė minios žmonių ir spiečiais grūdosi į mečetes, kur religiniai vadovai ragino į šventąjį karą prieš žydus. Po dviejų dienų ginkluotos arabų gaujos, plyšaudamos kruvinas dainas, šūkčiodamos eilutes iš Korano bei „Idbach al-jahud" ir leisdamos į orą šūvių seriją, išsiveržė iš senamiesčio. Ne sykį juos lydėjo britų policija, pasakojama, kad būrį, įsiveržusį į žydų prekybos centrą rytinėje Mamilos gatvės pusėje, taip pat lydėjęs britų šarvuotis. Tąsyk liepsna nusinešė keturiasdešimt parduotuvių. Britai užtvėrė Princesės Meri gatvę, užtverdami kelią „Haganos" būriams, skubėjusiems į pagalbą žydams, įkalintiems prekybos centre. Iš „Haganos" kovotojų buvo atimti ginklai, šešiolika buvo suimta. Kitą dieną „Irgun" kovotojai sudegino kino teatrą „Rex", kurio savininkai, regis, buvo arabai.

Pirmąją sumaišties savaitę žuvo apie dvidešimt žydų, o po dviejų savaičių visame krašte karas buvo pareikalavęs apie dviejų šimtų tiek žydų, tiek arabų aukų. Nuo 1947-ųjų gruodžio iki 1948-ųjų kovo daugiausia puldinėjo arabai: žydai Jeruzalėje, o ir visame krašte, buvo priversti tik gintis, nes britai žlugdė bet kokias „Haganos" pastangas pereiti į kontrataką, suiminėdami jos kovotojus ir atiminėdami ginklus. Vietinės karinės arabų pajėgos, o kartu su jais ir šimtai ginkluotų savanorių iš kaimyninių arabų valstybių bei apie du šimtus britų kareivių, perėjusių arabų pusėn, visame krašte užėmė kelius, viena nuo kitos atskyrė žydų gyvenvietes ir ne vieną jų apsupo, todėl tik konvojais buvo įmanoma pristatyti maisto atsargas, degalus ir ginklus.

Kol valdžia vis dar buvo britų rankose, ir ja naudodamiesi jie darė viską, kad kare pagelbėtų arabams ir surištų žydams rankas, žydiškas Jeruzalės kvartalas pamažu buvo atskirtas nuo viso krašto. Vienintelį kelią, jungusį jį su Tel Avivu, užėmė arabų pajėgos ir tik kartkartėmis su dideliais nuostoliais konvojui su maisto atsargomis iš slėnio pavykdavo prasibrauti į užimtą miestą. 1947-ųjų gruodžio pabaigoje buvo galima kalbėti apie Jeruzalės žydų kvartalo apgultį. Reguliarios Irako karinės pajėgos, kurioms britai suteikė leidimą užimti Roš Haain vandens telkinius, suardė vandentiekį, todėl Jeruzalė liko beveik be vandens, išskyrus šulinių ir telkinių vandenį. Atskiri senamiesčio žydų kvartalai, tarkime, Jamin Mošė, Mekor Chaimas, Ramat Rachelė, atskirti nuo likusios Jeruzalės dalies, pateko į dvigubą apsuptį. Žydų agentūros įsteigta Krizių komisija rūpinosi maisto atsargų ir vandens tiekimu; pertraukomis tarp apšaudymų pravažiuodavo cisternos su vandeniu – vienam

asmeniui dviem trims dienoms buvo skiriamas kibiras vandens. Buvo dalinamos negausios duonos, daržovių, cukraus, pieno, kiaušinių ir kitų maisto produktų atsargos, kol galiausiai ir šios išseko, o vietoj jų retkarčiais gaudavome varganus pieno miltelių, džiuvėsių ir keistoko kvapo kiaušinių miltelių davinius. Kone visiškai išseko vaistai. Sužeistieji neretai būdavo operuojami be narkozės. Nutrūko elektros tiekimas, nes buvo neįmanoma pasiekti naftos atsargų, todėl ištisi mėnesiai prabėgo tamsoje. Arba prie žvakių šviesos.

Gresiant būti apšaudytiems ir padegtiems, mūsų pogrindinis butas virto prieglobsčiu viršutinių aukštų gyventojams. Visi įstiklinti rėmai buvo išimti ir paslėpti, o vietoj jų pūpsojo sunkūs maišai su smėliu, todėl nuo 1948-ųjų kovo iki rugpjūčio ar rugsėjo dieną ir naktį pas mus viešpatavo aklina tamsa. Šioje neperregimoje tamsos karalijoje sustingusiame, neišvėdintame ore neretai glausdavosi po dvidešimt penkis žmones: kaimynai, pažįstami, pabėgėliai iš pasienio gyvenviečių suguldavo ant čiužinių ir kilimėlių. Pas mus glaudėsi dvi senutės, kiauras dienas sėdėjusios koridoriuje ant grindų ir stebeilijusios priešais save, ir vienas pamišęs senukas, vadinęs save pranašu Jeremiju, apraudojęs Jeruzalės likimą ir gąsdinęs arabų koncentracijos stovyklomis šalia Ramalos, kuriose esą jau „pradėję kasdien naikinti po du tūkstančius žydų". Pas mus slėpėsi ir senelis Aleksandras su močiute Šlomit bei vyresnysis senelio Aleksandro brolis, dėdė Josefas, profesorius Klauzneris, drauge su savo svaine Chaja Elicedek: jiedviem kone paskutinę akimirką pavyko pasprukti iš nuo pasaulio atskirto ir stipriai apšaudomo Talpijot kvartalo. Abu sėdėjo mūsų ankštoje virtuvėlėje, čia snūduriuodami, čia būdraudami, nes dėl viešpatavusios tamsos sunku buvo atskirti dieną nuo nakties. Virtuvė visame bute buvo mažiausiai triukšminga vieta (ponas Agnonas, kaip sklido kalbos, su šeima palikęs Talpijot kvartalą prisiglaudė pas bičiulį Rechavijoje).

Dėdė Josefas plonu, verksmingu balseliu retsykiais sudejuodavo, apraudodamas savo bibliotekos ir brangių rankraščių, likusių namuose, likimą, nes, kas žino, kas dar kada prie jų prisės. O vienintelis Chajos Elicedek sūnus Arielis stojo į „Haganos" gretas, kad apgintų Talpijot, ir mes ilgai nieko nežinojome, ar jis dar gyvas, ar nesužeistas, ar nepateko į nelaisvę[87].

[87] Savo išgyvenimus Nepriklausomybės karo metu Arielis Elicedekas, tėvo pusbrolis, aprašė knygoje *Cherev ki ticma* (Kai kardas pajus troškulį). Achiasaf, Jeruzalė, 1950.

Ponai Miodovnikai, kurių sūnus Griša įsijungė į Palmacho gretas, paliko namus ir pabėgo į Beit Izraelį, pakliuvusį į fronto liniją, o iš ten pateko į mūsų butą, kur drauge su kitomis šeimomis spaudėsi mažajame mano kambarėlyje. Stebėjau poną Miodovniką su pagarbia baime, o širdis kone stodavo iš baimės, nes paaiškėjo, kad tai jis parašė aną žalią vadovėlį, iš kurio mokėmės „Tachkemoni" mokykloje: „Aritmetika trečios klasės mokiniui. Matatjahu Miodovnik". Vieną rytą ponas Miodovnikas išėjo sutvarkyti kažkokių reikalų ir nebegrįžo. Negrįžo ir rytojaus dieną. Žmona išėjo jo ieškoti į morgą ir grįžo linksma ir pakylėta, nes tarp mirusiųjų neaptiko savo vyro.

Kai ponas Miodovnikas negrįžo ir antrą dieną, tėtis, kaip pratęs, pradėjo juokauti ir balsu laidyti sąmojį, kad tik kaip nors išgintų įsiviešpatavusią tylą ir išsklaidytų slogią nuotaiką:

– Mūsų brangusis Matija, – šmaikštavo tėtis, – neabejotinai sutiko kokią gražuolę chaki spalvos sijonu, ir drauge su ja stojo į kovą.

(Tada dar pamėgino sudėti kalambūrą, paremtą žodžių *nešek* (ginklas) ir *nešika* (bučinys) panašumu.)

Gal penkiolika minučių veltui papokštavęs tėtis ūmai surimtėjo, atsistojo ir nuėjo į morgą, kuriame pagal kojines, kurias pats prieš dieną buvo davęs Matatjahu Miodovnikui, atpažino jo sprogmens sudarkytą kūną, poniai Miodovnik prasprūdusį pro akis, nes iš veido nieko nebuvo likę.

❖

Visus apsiausties mėnesius mama, tėtis ir aš miegojome ant čiužinio koridoriaus kampe. Kiaurą naktį mums per galvas laipiojo ilgos laukiančiųjų prie tualeto virtinės. Pats tualetas baisiai pradviso, nes bake neliko vandens, o mažytis langelis buvo užkimštas smėlio maišu. Kas kelias minutes, nugriaudėjus sprogimui, sudrebėdavo visas kalnas, o drauge su juo ir visi apylinkėje stūksantys akmeniniai pastatai. Neretai pabusdavau nuo kraują stingdančių šūksnių, kai mūsų bute kas nors susapnuodavo kokį klaikų sapną.

Vasario pirmąją šalia žydiško laikraščio anglų kalba „Palestinian post" redakcijos sprogo automobilis. Pastatas sugriuvo iki pamatų, o įtarimas krito ant britų policininkų, perėjusių į arabų pusę. Vasario dešimtąją Jemin Mošė kovotojams pavyko atremti stiprų arabų puolimą. Sekmadienį, vasario dvidešimt antrąją, dešimt minučių po šeštos ryte, Ben Jehudos gatvėje, pačioje žydų Jeruzalės širdyje, britų fašistų padalinys susprogdino tris dėžes su dinamitu. Griuvo penkiaaukščiai namai, o didžioji gatvės dalis pavirto griuvėsiais. Žuvo penkiasdešimt penki gyventojai, o daugiau nei šimtas penkiasdešimt buvo sužeista.

Tą pačią dieną mano trumparegis tėtis nuėjo į Tautos gynybos štabą, įsikūrusį Sofonijo gatvėje, ir pasiprašė į jų gretas. Tiesa, teko prisipažinti, kad visa jo karinė praktika apsiribojo tik keliais nelegaliais plakatais anglų kalba („Gėda klastingam Albionui!", „Šalin nacistinių britų valdžią!" ir panašiai).

Kovo vienuoliktąją garsaus amerikiečių konsulo automobilis, vairuojamas arabo, įvažiavo į Žydų agentūros pastatą – tai buvo vienintelė žydų valdžios Jeruzalėje ir visame Izraelyje buveinė. Sprogus automobiliui, dalis agentūros komplekso pastatų sugriuvo, žuvo ir buvo sužeista dešimtys žmonių. Trečią kovo savaitę žlugo bet kokie bandymai konvojui su maisto atsargomis iš papėdės prasigauti į Jeruzalę: miestas buvo dar labiau apsiaustas, o ant slenksčio jau nekantriai trypčiojo badas, vandens stoka ir epidemijos protrūkis.

❖

1947-ųjų gruodžio viduryje mūsų kvartale buvo uždarytos mokyklos. Mes, trečios ir ketvirtos klasės „Tachkemoni" ir Edukacijos namų mokiniai, vieną rytą buvome pervesti į tuščią pastatą Malachijo gatvėje. Ten pasirodė saulės nugairintas, netvarkingai atrodantis vyriškis chaki spalvos drabužiais, rūkęs cigaretes „Matosian". Prisistatęs slapyvardžiu Garibaldis, kokių dvidešimt minučių jis sausai ir rimtai kalbėjo, kaip anksčiau buvo tekę girdėti kalbant tik suaugusiuosius. Garibaldis įsakė mums išnaršyti visus kiemus bei sandėlius ir surankioti tuščius maišus („juos pripildysime smėlio") ir tuščius butelius („ar yra žinančių, kaip pripilti juos kokteilio, kuriuo mielai pavaišinsime priešus?").

Dar Garibaldis mus pamokė, kaip tuščiose duobėse ir apleistuose kiemuose prirankioti žolių, vadinamų dedešva, nors visi ją pažino arabišku chubezos pavadinimu: pasirodo, chubeza Jeruzalėje galėjo sušvelninti bado šmėklą. Moterys ją kepdavo, darydavo iš jos kotletus ir virdavo košę, o gaminių spalva buvo panaši į špinatų, tik stipresnio skonio. Buvo sudarytas sargybos grafikas: dieną Ovadijo gatvėje turėjome nuo stogo stebėti, kas dedasi anapus britų karinės stovyklos „Šneler" mūrų, o pasirodžius štabe, įsikūrusiame viename iš pastatų Malachijo gatvėje, pranešti Garibaldžiui ar vienam jo adjutantui, kuo užsiima tomiai ir ar nematyti pirmųjų evakuacijos požymių.

Vyresnius, penktos ar šeštos klasės mokinius Garibaldis išmokė, kaip perduoti raštelius – iš Sofonijo gatvės pabaigos iki bucharų kvartalo. Mama manęs maldavo:

– Būk tikras vyras ir mesk visus šiuos žaidimėlius.

Tiesa, neįstengiau jai paklusti. Ypač stengiausi rinkdamas tuščius butelius: per savaitę man pavyko jų sukaupti šimtą keturiasdešimt šešis, sudėjęs juos į dėžes ir maišus pristačiau į štabą. Garibaldis, trinktelėjęs man ranka

per kaktą, didžiuodamasis pašnairakiavo. Štai žodžiai, kuriais į mane kreipėsi, glostydamas savo plaukuotą krūtinę, šviečiančią pro prasegtus marškinius:

– Labai puiku. Gali būti, kad dar ne sykį apie tave išgirsime.

Taip ir pasakė. Praėjo jau penkiasdešimt treji metai, o aš ir šiandien to nepamiršau.

46 skyrius

Po daugelio metų sutikau moterį iš vaikystės, ponią Certą Avramski, Jokūbo Dovydo Avramskio žmoną (abu glaudėsi mūsų bute), anuomet rašiusią dienoraštį. Lyg pro rūką dar pamenu, kad per apšaudymą, įsitaisiusi ant grindų koridoriaus gale ir pasidėjusi ant kelių sąsiuvinį su pakišta po juo knyga, nėmaž nekreipdama dėmesio į aplink aidinčius šūvius, abejinga maždaug dvidešimties mūsų tamsioje, pradvisusioje povandeninėje valtelėje susispietusių žmonių murmesiui, rašydavo ir mama. Rašydavo nepaisydama nei pranašo Jeremijo grasinimų, nei dėdės Josefo pretenzijų, nei sklindančio aštraus it kūdikio senutės, kuriai jos kurčia duktė visiems matant keisdavo vystyklus, verksmo. Ką mama anomis dienomis rašė, man niekuomet nepavyks sužinoti: neišliko nė vieno jos sąsiuvinio. Veikiausiai prieš pasitraukdama iš gyvenimo visus sudegino. Manęs nepasiekė nė vienas jos ranka rašytas puslapis. O štai Certos Avramski dienoraštyje, be kitų, radau šiuos užrašus:

❖

1948.2.24

Jaučiuosi neapsakomai pavargusi... be galo... Sandėlis daiktų, priklausančių nužudytiesiems ir sužeistiesiems... Beveik niekas neateina jų atsiimti: nėra kam. Jų savininkai arba žuvo, arba sunkiai sužeisti ir prikaustyti prie patalo merdi ligoninėse. Štai pasirodė čia vienas žmogus, sužeistas į galvą ir ranką, bet dar galintis paeiti. Žuvo jo žmona. Jis surado jos sukneles, nuotraukas ir kelias drapanas... Ir visa tai, įgyta su tokia meile ir dideliu džiaugsmu, voliojasi čia, rūsyje... Atėjo čia ir vienas jaunuolis G. ieškoti savo daiktų. Kai Ben Jehudos gatvė išskrido į orą, žuvo jo tėvas su mama, du broliai ir sesuo. Jis liko gyvas tik todėl, kad aną naktį ėjo karinę sargybą ir namie nenakvojo. Tiesa, vaikiną domino ne tiek daiktai, kiek nuotraukos. Tarp šimtų griuvėsiuose besimėtančių nuotraukų jis kaip įmanydamas bandė surasti savo šeimos nuotraukas...

❖

1948.4.14

Šįryt buvo paskelbta, kad už kuro talonus (šeimos galvos korteles) keliose parduotuvėse šeimai bus galima įsigyti ketvirtį vištos. Keli kaimynai paprašė, kad paimčiau ir jiems priklausančią dalį, jei vis tiek eisiu atsiimti savosios, nes jiems reikia dirbti, todėl jie negali stovėti eilėje. Mano sūnus Jonis dar prieš eidamas į mokyklą norėjo užimti vietą eilėje, bet pasakiau, kad nereikia. Palikusi Jayrą vaikų darželyje, pati patraukiau į Geulos gatvę, kurioje stovėjo parduotuvė. Buvo dar tik be penkiolikos aštuonios ryto, bet eilėje jau grūdosi apie šešis šimtus žmonių.

Sklido kalbos, kad daugelis čia laukia jau nuo trijų, keturių valandų nakties, nes dar vakar sužinoję, kad bus išduodamas ketvirtis vištos. Nėmaž nebuvo ūpo stypsoti ilgoje eilėje, bet pažadėjau kaimynams, todėl nesinorėjo grįžti tuščiomis rankomis. Štai kodėl nusprendžiau „atsistoti" ir kaip visi „stovėti eilėje".

Kol stovėjau eilėje, paaiškėjo, kad vakar po Jeruzalę pasklidęs gandas pasitvirtino: iš tiesų šimtas žydų buvo sudeginti gyvi netoli Šeich Džeracho kvartalo, kai pro šalį važiavo konvojus į „Hadasos" ligoninę ir universitetą. Visas šimtas, o tarp jų ir garsūs mokslininkai, gydytojai, darbininkai, studentai, valstybės tarnautojai ir ligoniai.

Sunku patikėti. Jeruzalėje tokia gausybė žydų, o iš mirties nagų negalėjo ištraukti ano šimto, ir visa tai vos už kilometro. Kalbama, kad britai pastoję kelią, štai kodėl nepavyko išgelbėti. Kam man tas ketvirtis vištos, kai akyse vyksta panašios tragedijos? Bet vis tiek žmonės atkakliai stypčioja eilėje. Aplinkui nuolat tik ir girdi: „Vaikai sulyso... jau keli mėnesiai neragavo nei mėsos... nei pieno, nei daržovių..." Sunku šešias valandas išstovėti, o vis dėlto verta: vaikams bus sriubos... Tai, kas nutiko Šeich Džerache, yra baisu, bet kas žino, kas dar mūsų laukia Jeruzalėje... Kas mirė, jau nebeprikelsi, o gyviems reikia gyventi toliau... Eilė kiek pasistūmėja į priekį. „Laimingieji" grįžta į namus, prie širdies nešdami šeimai ketvirtį vištos... Galiausiai pasirodė laidotuvių procesija... Antrą valandą po pietų ir aš pagaliau gavau savąjį ir kaimynų vištienos davinį ir galop patraukiau namo[88].

[88] Certa Avramski. *Mijomana šel iša mijamei hamacor birušalaim, 5708* (Ištraukos iš moters dienoraščio, rašyto Jeruzalės apgulties metu 5708 (1948 m.). *Igrot Jakov David Avramski* (Jokūbo Dovydo Abramskio laiškai), Sifrijat poalim, Tel Avivas, 5751–1991, p. 288–289.

❖

Tuo pačiu konvojumi, judėjusiu link apsiausto Skopo kalno, kuriame 1948-ųjų balandžio 13 dieną septyniasdešimt septyni žmonės buvo nužudyti arba sudegė gyvi, turėjo vykti ir tėtis. Liaudies gynyba, o gal Nacionalinės bibliotekos vadovybė jam buvo įsakiusi saugiai užrakinti kelis Nacionalinės bibliotekos skyrius ir sandėlius požemio saugykloje, nes universitetas buvo atskirtas nuo likusių Jeruzalės kvartalų. Atsitiko taip, kad naktį tėčiui pakilo keturiasdešimties laipsnių karštis, ir gydytojas griežtai uždraudė jam keltis iš lovos (jis buvo trumparegis, silpnos sveikatos, todėl kassyk, pakilus karščiui, jo akis aptraukdavo migla, jis kone apakdavo ir neretai netekdavo pusiausvyros).

Po keturių dienų, kai „Irgun" ir „Lechi" kovotojai užėmė arabų Deir Jasin kaimą vakarinėje Jeruzalės dalyje ir iššūdė beveik visus jos gyventojus, ginkluoti arabai užpuolė konvojų, pakeliui į Skopo kalną pusę dešimtos ryte kirtusį Šeich Džeracho kvartalą. Britų ministras Arturas Kryč-Džounsas žydų agentūros atstovams asmeniškai buvo pažadėjęs, kad kol britų kariuomenė nepaliko Jeruzalės, jos karinės pajėgos užtikrins, kad į ligoninę ir universitetą (Hadaso ligoninėje buvo gydomi ne tik žydai, bet ir visi Jeruzalės gyventojai) reguliariai važinės konvojai.

Konvojų sudarė du greitosios pagalbos automobiliai, trys autobusai su langais geležinėmis grotomis, turėjusiomis keleivius apsaugoti nuo apšaudymų, keli sunkvežimiai su maisto ir medikamentų atsargomis bei du nedideli automobiliai. Šeich Džeracho kvartalo pradžioje stovėjęs britų karininkas kaip paprastai davė ženklą, kad kelias yra laisvas ir saugus. Pačiame arabų gyvenvietės centre, netoli nuo didžiojo muftijaus chadžo Amino, pronacistinio palestiniečių lyderio, vilos, už kokių šimto penkiasdešimties metrų nuo Silvanų namų, pirmoji transporto priemonė užvažiavo ant minos. Po akimirkos iš abiejų pusių į visą konvojų pasipylė granatos ir Molotovo kokteiliai. Apšaudymas nesiliovė visą rytą.

Antpuolis vyko mažiau nei dviejų šimtų metrų atstumu nuo britų karinio patrulio posto, o jų pareiga buvo užtikrinti saugumą į ligoninę vykusiems žydų konvojams. Ilgai britų kareiviai nepajudindami piršto stovėjo ir stebėjo antpuolį. (Nejau ir ustazas Nadžibas su šeima išėjo pažiūrėti tų skerdynių? O gal į tą pusę net pasuko savo senuosius medinius krėslus lauko terasoje? O gal stebėjo iš vynuogėmis apaugusios pavėsinės? Su aukštomis, aprasojusiomis limonado stiklinėmis?) 9.45 val. nė akimirkai nestabtelėjęs pravažiavo generolas Gordonas H. A. Makmilanas, vyriausiasis britų karinių pajėgų vadas Palestinoje (vėliau akmeniniu veidu generolas tvirtino, esą jam atrodę, kad antpuolis jau baigėsi).

Pirmą valandą popiet ir vėliau po geros valandos nė nestabtelėjusios pravažiavo britų karinės mašinos. Kai Žydų agentūros ryšių pareigūnas kreipėsi į britų štabą su prašymu, kad šis leistų „Haganos" kovotojams evakuoti sužeistuosius ir mirštančius, jis gavo tokį atsakymą: „kariuomenė kontroliuoja situaciją", todėl „Haganos" kovotojams griežtai draudžiama kištis į įvykius. Vis dėlto „Haganos" pajėgos iš miesto ir Skopo pusės bandė suteikti pagalbą į apsiaustį patekusiam konvojui, tačiau joms nebuvo leista priartėti prie įvykio vietos. 13.45 val. Hebrajų universiteto rektorius profesorius Jehuda Leibas Magnesas, telefonu susisiekęs su generolu Makmilanu, maldavo pagalbos. Atsakymas buvo toks: „Kariuomenė bando prasiveržti, bet ten įsiliepsnojo aršus mūšis."

Nebuvo jokio mūšio. 15 val. buvo padegti abu autobusai ir kone visi jų keleiviai, kurių dauguma buvo sunkiau ar lengviau sužeisti, sudegė gyvi.

Tarp septyniasdešimt septynių nužudytųjų buvo „Hadaso" ligoninės direktorius, profesorius Chaimas Jaskis, profesoriai Leonidas Dolžanskis ir Mošė Ben Davidas, medicinos fakulteto įkūrėjai, fizikas daktaras Giunteris Volfsonas, psichologijos katedros vadovas profesorius Enzas Bonaventūra, žydų įstatymų specialistas daktaras Chaimas Freimanas ir kalbininkas daktaras Benjaminas Klaras.

Jau netrukus Aukščiausiasis arabų komitetas oficialiame pranešime šias skerdynes pavadino „didvyrišku žygiu", kuriam vadovavęs Irako generolas. Pranešime buvo kaltinami britai, kam paskutinę minutę pasimaišę, nes esą jei ne šie, gyvas nebūtų likęs nė vienas konvojumi vykęs asmuo[89]. Atsitiktinių aplinkybių ir aukštos temperatūros dėka ir, dar gali būti, dėl mamos atvėsinto patriotinio įkarščio, konvojuje kartu su kitais tik per plauką nesudegė ir tėtis.

❖

Netrukus po Skopo kalno skerdynių „Haganos" pajėgos visame krašte surengė pirmuosius didelius antpuolius, kuriais buvo grasinama ir besitraukiančioms britų pajėgoms, jei šios ir vėl bandytų įsiterpti. Per didžiulį antpuolį buvo nutraukta kelio, jungiančio pajūrio ruožą su Jeruzale, blokada. Vėliau šis dar kartą buvo užblokuotas, tačiau ir antrą kartą išvaduotas, o grįžus arabų karinėms pajėgoms, žydiška Jeruzalės dalis ir vėl pateko į apsiaustį. Per balandį ir pusę gegužės mėnesio „Haganos" kovotojams pavyko užimti dideles arabų gyvenvietes: Haifą, Jafą, Tiberiją, Cfatą ir dešimtis arabų kaimų

[89] Remiantis Dovo Josefo. *Kiria neemana* (Ištikimas miestas). Šoken, Jeruzalė–Tel Avivas, 5720 (1959), p 81–82 ir kitais šaltiniais.

šiaurinėje ir pietinėje krašto dalyje. Tomis savaitėmis šimtai tūkstančių arabų neteko savo namų ir iki šios dienos gyvena kaip pabėgėliai. Daugelis jų pabėgo patys, daugelis – buvo išvaryti.

Tarp į apsiaustį patekusios Jeruzalės gyventojų veikiausiai neatsirado nė vieno, gailėjusio arabų pabėgėlių dėl juos ištikusios karčios dalios: žydiškas Jeruzalės senamiesčio kvartalas, kuriame žydai gyveno tūkstančius metų (išskyrus dvyliktą amžių, kai šis buvo atitekęs kryžiuočiams ir visi jos senieji gyventojai buvo išvaryti), pateko į Jordanijos arabų legiono rankas – visi namai buvo išplėšti ir sugriauti, o jų gyventojai išvaryti arba paimti į nelaisvę. Guš Eciono kvartalas buvo sulygintas su žeme, o jo gyventojai žydai iššudyti arba paimti į nelaisvę. Griuvėsiais arabai pavertė ir Ataroto, Nevė Jakovo, Kalijos ir Beit Haaravos kvartalus. Šimtai tūkstančių Jeruzalės žydų būgštavo, kad ir jų laukia panašus likimas. Kai radijo stotis „Gynybos balsas" paskelbė, kad iš Talbijos ir Katamono pabėgo visi arabai, nepamenu, kad būčiau gailėjęs Aišos ar jos broliuko. Kartu su tėčiu ant Jeruzalės žemėlapio iš degtukų dėliojome mūsų krašto ribas: dėl mėnesių mėnesius trukusių apšaudymų, bado ir baimės šmėklos mano širdis, sakytum, surambėjo. Kur iškeliavo Aiša? Ir jos mažasis broliukas? Į Nablusą? Damaską? Londoną? O gal glaudžiasi Deheišos pabėgėlių stovykloje? Šiandien, jei dar gyva, Aiša yra maždaug šešiasdešimties metų moteris. Jos mažajam broliukui, kuriam galbūt sutrupinau pėdą, netrukus taip pat turėtų būti šešiasdešimt. Galbūt būtų galima pabandyti juodu surasti. Sužinoti apie visų Silvanų šeimos narių likimą – Londone, Pietų Amerikoje, Australijoje.

Tarkime, kuriame nors Žemės kampelyje surasiu Aišą. Arba žmogų, kadaise buvusį anuo mielu *Tenlieinli* nykštuku. Kaip turėčiau jiems prisistatyti? Ką pasakyti? Ką, tiesą sakant, galėčiau jiems paaiškinti? Ką pasiūlyti?

Ir apskritai ar jiedu mane prisimintų? Ir jei taip, ką būtent prisimintų? O gal užgriuvusios nelaimės jau senokai juodu privertė iš širdies ištrinti kvailą, medžiais besikarstantį pagyrūną?

Juk tai ne vien mano kaltė. Bent jau ne dėl visko. Juk aš tik be paliovos maliau liežuviu. Kalta ir pati Aiša. Nejau ne ji mane ragino: „Nagi, pažiūrėsime, kaip sugebi karstytis medžiais"? Jei nebūtų kursčiusi, nebūtų į galvą šovusi mintis kartis į aną šilkmedį, o jos brolis...

Bet kas jau įvyko, to nebesugrąžinsi.

❖

Liaudies gynybos štabe Sofonijo gatvėje tėčiui į rankas įbruko itin seną šautuvą ir davė užduotį naktį Kerem Avrahamo kvartale eiti sargybą. Tai buvo

juodas ir sunkus šautuvas, o jo ne mažiau juodas vamzdis buvo prirašinėtas įvairiausių užrašų, inicialų ir žodžių svetimomis kalbomis. Dar nė nespėjęs išmokti juo naudotis tėtis suskubo šifruoti užrašus: tai galėjo būti itališkas karabinas iš I Pasaulinio karo laikų, o gal koks itin senas amerikietiškas modelis. Tėtis jį pačiupinėjo, pašniukštinėjo, kelis kartus pabandė juo iššauti, tiesa, nesėkmingai, tada padėjęs šautuvą ant žemės šalia ėmėsi tikrinti dėtuvę. Ir štai netikėtai jam nusišypsojo sėkmė: iš dėtuvės pavyko išimti visus sprogmenis. Kaire ranka tėtis iškėlė sprogmenis, o dešine – tuščią dėtuvę ir nušvitęs iš džiaugsmo pamojavo man, stovinčiam tarpduryje, nevykusiai pajuokaudamas apie nenuovokius Napoleono Bonaparto maršalus.

Tiesa, kai pabandė sudėti sprogmenis atgal, pergalė virto triuškinančiu pralaimėjimu: vos pajutę laisvės kvapą sprogmenys nepanoro grįžti atgal į ankštą vamzdį. Nepadėjo nei įkalbinėjimai, nei vilionės. Tėtis bandė juos sugrūsti ir taip, ir šiaip, inteligento pirštais stumdamas juos jėga, mėgino švelniai ir taip, kad pirmasis sprogmuo būtų nukreiptas į vieną, antrasis – į kitą pusę, trečiasis kaip pirmasis, ketvirtasis – kaip antrasis ir taip toliau.

Tiesa, tėtis nesikeikė, o sprogmenis ir dėtuvę bandė užkalbėti čia pakylėtomis eilėmis iš garsių lenkiškų eilėraščių, čia Ovidijaus posmais, čia Puškino ir Lermontovo eilėmis, čia erotiniais Viduramžių Ispanijos žydų poetų kūriniais. Ir visais originalo kalba, ir visais rusiška tarme, ir viskas perniek. Kol galiausiai gerokai nusivylęs apipylė sprogmenis ir dėtuvę Homero ištraukomis senąja graikų kalba, Nibelungų giesme vokiškai, angliškomis Čoserio eilėmis, veikiausiai Šaulio Černikovskio verstu Kalevalos epu, Utnapištimo ir Enumos Eliš ištraukomis. Ko tik nedeklamavo visomis įmanomomis kalbomis ir tarmėmis. Viskas veltui.

Nusiminimęs, nusivylęs ir nusikamavęs tėtis patraukė į štabą Sofonijo gatvėje, vienoje rankoje laikydamas sunkų šautuvą, kitoje – už auksą brangesnius sprogmenis, sukrovęs juos į siuvinėtą maišelį, kuriame paprastai būdavo dedami sumuštiniai, o į abi kišenes – kad, sergėk, Dieve, nepamirštų – įsikišo tuščią dėtuvę.

Ten, Nacionalinės gynybos štabe, jį nuramino, parodė, kaip paprasta užtaisyti šautuvą, bet ginklo ir dėtuvės jam nebegrąžino. Nei tą pačią dieną, nei kada nors vėliau. Vietoj šių jam įbruko elektrinį prožektorių, švilpuką ir įspūdingą rankos juostelę su užrašu „Liaudies gynyba“. Į namus tėtis grįžo neapsakomai linksmas, man paaiškino, ką reiškia „Liaudies gynyba“, nesiliovė žybčioti prožektoriumi ir švilpauti švilpuku, kol mama vos palietusi jo petį paprašė: „Gal pakaks, Arie? Labai prašau!“

❖

1948-ųjų gegužės keturioliktąją, penktadienio vidurnaktį, po trisdešimties metų trukusio britų mandato Palestinoje, susikūrė valstybė, apie kurios gimimą prieš kelias valandas Tel Avive paskelbė Davidas Ben Gurionas. Dėdės Josefo žodžiais, po devyniolikos šimtmečių trukusios pertraukos čia ir vėl susikūrė žydų valstybė.

Tiesa, minutė po vidurnakčio, dar nespėjus paskelbti karo, į šalį įsiveržė arabų pėstininkų, artilerijos ir šarvuočių pajėgos: iš pietų Egiptas, iš rytų – Transjordanija su Iraku, iš šiaurės – Libanas su Sirija. Šeštadienio rytą egiptiečių lėktuvai apšaudė Tel Avivą. Arabų legionas, Jordanijos karališkoji kariuomenė, reguliariosios Irako pajėgos ir kelių musulmoniškų kraštų medžiotojų būriai, likus kelioms savaitėms iki oficialios britų mandato pabaigos paraginti britų, užėmė strateginius taškus.

Aplink mus ratas vis siaurėjo: Jeruzalės senamiestį, kelią į Tel Avivą ir visą pajūrį užėmė Jordanijos kariuomenė, išlaisvino arabų kvartalus, kalvose aplink Jeruzalę išstatė artilerijos pabūklus ir pradėjo šaudyti, kad kiek įmanoma daugiau pakenktų bado išsekintiems ir pavargusiems civiliams, sugniuždytų jų dvasią ir taip priverstų pasiduoti. Londono remiamas karalius Abdula jau regėjo save Jeruzalės karaliumi. Arabų artilerijos būriams vadovavo britų generolai.

Tuo pat metu egiptiečių kariuomenės būriai pasiekė pietinę Jeruzalės dalį ir užpuolė Ramat Rachelės kibucą, kuris net du kartus ėjo iš rankų į rankas. Egipto lėktuvai svaidė bombas, be kitų pastatų, sugriaudami ir senelių namus Romemos kvartale, netoli nuo mūsų. Puldami civilius, egiptiečių būriai prisijungė prie Jordanijos būrių: nuo kalvos, netoli Mar Elijo vienuolyno, miestą egiptiečiai apšaudė artilerijos sprogmenimis, kurių vieno skersmuo buvo 4,2 coliai. Šie kas dvi minutės krisdavo į žydų kvartalus, be jokios pertraukos skraidė karabinų šaudmenys. Mano auklė Greta Gat, skambinusi pianinu, kvepėjusi vilna bei skalbimo muilu ir tampiusi mane po drabužių parduotuves, ta pati, kuriai tėtis deklamuodavo rimuotus ketureilius, vieną rytą išėjo į balkoną padžiauti skalbinių. Kaip buvo pasakojama, jordaniško snaiperio kulka, pataikiusi jai į ausį, išėjo pro akį. Mamos draugė Cipora Janai, kuklioji Piri, gyvenusi Sofonijo gatvėje, išėjo į kiemą parsinešti grindų skuduro ir kibiro, bet kaip tik tą akimirką taiklus snaiperis nužudė ją vietoje.

❖

Turėjau nedidelį vėžliuką. 1947-ųjų Pesacho metu, likus maždaug pusmečiui iki karo, tėtis dalyvavo Hebrajų universiteto organizuojamoje ekskursijoje į

Gerešo miestą, tuometinėje Jordanijos teritorijoje: iš namų išėjo vos prašvitus, pasigriebęs tik maišelį su sumuštiniais ir tikrą karinę kepuraitę, kurią išdidžiai prisisegė prie diržo. Vakare tėtis grįžo pilnas įspūdžių, kuriuos jam sukėlė romėnų amfiteatro griuvėsiai, o man lauktuvių parvežė mažą vėžliuką, kurį aptiko po „nuostabiu romėnišku akmeniniu lanku".

Tėčiui trūko humoro jausmo, atrodo, kad jis nė nenumanė, kas tai galėtų būti, todėl visą gyvenimą laidė juokelius, kalambūrus ir įvairius posakius, o jei pasitaikydavo, kad šie netikėtai sukeldavo lengvą šypseną, jo veide pasirodydavo sunkiai slepiamas išdidumas. Mažąjį vėžliuką tėtis nusprendė pavadinti juokingu Abdulos Geršono vardu, Jordanijos karaliaus Abdulos ir istorinio miesto Gerešo garbei. Svečiams jis išdidžiai pristatinėdavo vėžliuką dviem vardais tarsi pranešėjas, skelbiantis apie hercogo ar kokio svarbaus pasiuntinio atvykimą. Būdavo, labai nustemba, kai niekas nepratrūksta juoku. Štai kodėl jam atrodė būtina paaiškinti, kodėl šis padarėlis nusipelnė Abdulos vardo ir ką reiškia Geršonas. Galbūt taip tėtis vylėsi, kad jei pirmą kartą nepasirodė juokinga, tai paaiškinus vardo kilmę, žmonės būtinai nesuvaldys juoko. Retsykiais su aistriu užsidegimu išsiblaškęs jis pasakodavo tą patį tiems, kurie jau mažiausiai du kartus buvo girdėję ir jau atmintinai žinojo, kodėl Abdula ir Geršonas, ir apskritai kur čia šuo pakastas.

Savo mažąjį vėžliuką be galo mylėjau. Šis padarėlis įprato kas rytą nuropoti į mano slėptuvę po granatmedžiu, kur tiesiai man iš rankų godžiai šlamšdavo salotų lapus ir agurkų žieveles. Atrodo, manęs nėmaž nebijojo ir netraukdavo galvos į šarvus. Ėsdamas juokingai kinkavo galva tarytum būtų pritaręs viskam, ką jam kalbėdavau. Gyvūnėlis man pasirodė panašus į vieną profesorių iš Rechavijos kvartalo, kuris, kalbant pašnekovui, taip pat visuomet energingai linguodavo galvą. Tiesa, būdavo tikras pokštas, kai tas pats profesorius, vis dar tebelinguodamas galva, visus pašnekovo argumentus paversdavo vienais niekais.

Kol vėžliukas kramsnodavo, pirštu glostydavau jo galvą stebėdamasis, kokios panašios yra jo nosies ir ausų skylės. Kai tėtis negirdėdavo, vėžliuką vadindavau Mimi, o ne Abdula Geršonu. Ir tai buvo manoji paslaptis.

Per apšaudymą nebeliko nei agurkų, nei salotų lapų, be to, man buvo uždrausta išeiti į kiemą. Šiaip ar taip, kartkartėmis pravėręs duris savo Mimi išmesdavau maisto atliekų. Kartais iš tolo jį stebėdavau, o kartais net kelioms dienoms jis dingdavo man iš akiračio.

❖

Tą pačią dieną, kai žuvo Greta Gat ir mamos draugė Piri Janaj, žuvo ir mano vėžliukas Mimi: į mūsų kiemą atskrido kulkos atplaiša ir perskėlė jį pusiau.

Kai apsipylęs ašaromis maldavau tėčio, kad po granatmedžiu leistų iškasti jam kapelį, palaidoti ir prisiminimui pastatyti paminklą, jis paprieštaravo, kad nieku gyvu negalėsiu to padaryti, daugiausia dėl higieninių sumetimų. Be to, pridūrė, kad jau pats spėjęs paslėpti vėžlio palaikus. Tėtis nenorėjo išduoti, kur užkasęs augintinį, bet pasitaikius progai, paaiškino, ką reiškia žodis „ironija“: štai, tarkime, mūsų Abdula Geršonas, naujas emigrantas iš Jordanijos, likimo ironija žuvo nuo kulkos, paleistos iš Jordanijos karaliaus Abdulos patrankos.

Kiaurą naktį neįstengiau sudėti bluosto. Gulėjau išsitiesęs ant čiužinio tolimame koridoriaus kampe, aplinkui aidėjo knarkimas, su pertrūkiais girdėjosi senelių murmesys ir maždaug dvidešimties žmonių, sugulusių ant grindų mūsų bute, kurio langai buvo užkimšti maišais su smėliu, neramaus miego virpčiojimas. Gulėjau išpiltas prakaito, įsispraudęs tarp mamos ir tėčio, o aplink tvyrojo tiršta ir grėsminga sutema (tik viena elektros lemputė vonios kambaryje skleidė blausią šviesą). Pridususiame ore man dingojosi, kad matau vėžlio formą, tiesa, ne Mimi, ne savo mažojo vėžliuko, kuriam pirštu mėgau glostyti galvelę (nes apie katiną ar šunį man nebuvo leidžiama nė pagalvoti! Nėra apie ką nė kalbėti! Pamiršk apie tai!). Tai buvo siaubinga didžiulė pabaisa, sutraiškyta kaukole, apsipylusi krauju ir nepaprastai purvina. Ji sklandė ore tarp miegančiųjų, judino savo ištiestas keturias letenas aštriais nagais ir niekinamai šypsojosi. Pabaisos snukis buvo visiškai sumaitotas kulkos, pralindusios pro akiduobę ir išlėkusios pro tą vietą, kurioje net ir vėžliai turi šį tą panašaus į nedidelę ausį be kriauklės.

Regis, bandžiau pažadinti tėtį, bet jis nepabudo: tik nejudėdamas ramiai gulėjo ant nugaros, giliai it kūdikis kvėpuodamas. Tik mama apkabino man galvą ir prispaudė ją prie savo peties. Ji kaip ir visi apsiausties metu taip pat miegojo su drabužiais, todėl jos marškinėlių sagos mažumėlę spaudė man žandą. Mama stipriai mane apkabino, bet nebandė raminti, tik drauge su manimi tyliai verkė, kad niekas aplink negirdėtų, o jos lūpos be perstojo kartojo: „Piri. Piročka. Piri.“ Glosčiau jos plaukus, žandus ir bučiuodamas ją šnabždėjau, sakytum, tai aš būčiau suaugęs, o ji mano dukrelė:

– Pakaks, mamyte, pakaks, nereikia, esu šalia.

Tada mažumėlę pašnibždomis pasikalbėjome – aš ir ji. Abu apsipylę ašaromis. O kai galiausiai ir šiaip blausi šviesa prieškambario gale visiškai nusilpo, tylą skrodė vien gaudžiančios kulkos, ir su kiekviena jų už sienos sudrebėdavo kalnas. Vėliau jau ne mano galva ilsėjosi jai ant krūtinės, bet savo drėgną nuo ašarų žandą ji padėjo man ant krūtinės. Tą naktį man pirmą kartą pasidingojo, kad ir man teks kada nors numirti, ir niekas pasaulyje, net ir mama, neįstengs manęs išgelbėti. Nei aš jos. Nors Mimi turėjo šarvus, todėl

vos pajutęs mažiausią pavojų beregint į juos sulįsdavo, įtraukdamas visas keturias letenas ir galvą, net ir šie jo neišgelbėjo.

❖

Rugsėjį, kai Jeruzalėje buvo paskelbtos paliaubos, vieną šeštadienio rytą mūsų aplankyti atėjo senelis su močiute, ponai Avramskiai ir, atrodo, dar keli pažįstami. Kieme gurkšnodami arbatą visi šnekučiavosi apie Izraelio kariuomenės pergalę Negevo dykumoje ir didžiulę taikos plano, pasiūlyto JTO tarpininko, švedų grafo Bernadoto, riziką. Jiems atrodė, kad tai tėra intriga, prie kurios pirštus neabejotinai bus prikišę britai, kaip įmanydami bandantys sužlugdyti mūsų jauną valstybę. Kažkas iš Tel Avivo buvo parvežęs naują monetą, pakankamai didelę ir negražią, bet, šiaip ar taip, pirmąjį mums į rankas patekusį pinigą, kuris be perstojo ėjo iš rankų į rankas: tai buvo dvidešimt penkių prutų kupiūra su vynuogės šakele – tėtis jau spėjo pastebėti, kad šis motyvas yra perimtas iš II Šventyklos laikotarpio. Virš vynuogių buvo aiškus užrašas hebrajų raidėmis: IZRAELIS, dėl viso pikto dar pakartotas anglų ir arabų kalbomis.

Ponia Certa Avramski tarė:

– O kad mūsų tėvai, tegu jie ilsisi ramybėje, ir jų tėvai, ir visi mūsų protėviai būtų galėtų į ją pažvelgti ir bent trumpam paturėti ją rankoje. Žydiški pinigai...

Gerklėje jai užstrigo balsas.

Ponas Avramskis pritarė:

– Derėtų ištarti jai palaiminimą. „Tegu bus palaimintas mūsų Dievas, Amžių Valdovas, padovanojęs mums gyvenimą ir leidęs sulaukti šios akimirkos.“

O mano elegantiškasis senelis Aleksandras, epikūrietis ir prisiekęs moterų mylėtojas, neištarė nė žodelio, tik šią nikelinę didžiulę monetą priglaudė prie ūsų, du kartus ją pabučiavo, ir jo akys priplūdo ašarų. Jas slėpdamas senelis paskubomis perdavė pinigą kitam žmogui. Tą pačią akimirką pasigirdo kaukiančios greitosios pagalbos automobilio sirenos. Po dešimties minučių sirenos dar kartą sukaukė automobiliui grįžtant atgal. Tėčiui tai pasirodė puiki proga pajuokauti, todėl greitosios sireną jis prilygino šofaro gausmui, turinčiam sugriaudėti atėjus mesijui, ar šį tą panašaus. Visi šnekučiavosi toliau, atrodo, išgėrė dar po vieną puodelį arbatos, kol po pusvalandžio ponai Avramskiai pakilę atsisveikino ir palinkėjo visiems viso geriausio. Retorikos mėgėjas ponas Avramskis jau prieškambaryje išrėžė mums kelias iškilmingas sentencijas. O kai atsidūrė tarpduryje, netikėtai pasirodė jų kai-

mynas ir mandagiai iškvietė juos į kiemą. Jie taip greitai išskubėjo, kad ponia Certa pamiršo savo rankinuką.

Po ketvirčio valandos pasirodė mirtinai išsigandę Lembergai ir pranešė, kad Jonatanas Avramskis, dvylikametis Jonis, kol jo tėvai svečiavosi pas mus, žaidė savo kieme ir Jordanijos snaiperis, šovęs iš policijos mokyklos pastato, pataikė jam tiesiai į kaktą. Kokias penkias minutes vaiką tampė baisi agonija, kol galiausiai jis pratrūko vemti, o kai pasirodė greitosios pagalbos automobilis, Dievas jau buvo spėjęs pasiimti jo sielą.

Certos Avramski dienoraštyje radau tokius žodžius:

48. 9. 23

Rugsėjo aštuonioliktąją, šeštadienio ryte, dešimtą valandą ir penkiolika minučių, žuvo Jonis, mano vaikas, visas mano gyvenimas... Į jį, mano angelą, pataikė arabų snaiperis. Berniukas tik spėjo ištarti „mama", pabėgėjo kelis žingsnius (sustojo prie namų, mano nuostabusis nekaltas kūdikis) ir sukniubo... Negirdėjau paskutinio jo ištarto žodžio ir neatsiliepiau į jo šauksmą. Kai grįžau, mano mylimas sūnelis jau buvo pasitraukęs iš gyvenimo. Suradau jį morge. Buvo toks gražus, jog atrodė, kad miega. Priglaudžiau jį ir pabučiavau. Po galva jam buvo padėtas akmuo. Ūmai akmuo kiek sujudėjo, kartu sujudindamas ir jo angelišką galvelę. Širdyje sau tariau: „Ne, jis ne miręs, mano sūnelis gyvas. Štai jis juda. Akys pusiau užmerktos. Tada pasirodė jie, morgo darbuotojai, pradėjo mane įžeidinėti ir šaukti, esą uždrausta jį glostyti ir bučiuoti... Išėjau.

Grįžau po kelių valandų. Komendanto valanda jau buvo pasibaigusi (ieškojo Bernadoto žudikų). Kas žingsnis mane stabdė policininkai... ir prašė parodyti leidimą. Mano vienintelis leidimas buvo jis, mano nužudytasis sūnus. Policininkai leido man įeiti į morgą. Atsinešiau pagalvę. Išėmiau akmenį ir padėjau į šalį: negalėjau žiūrėti, kaip jo gražioji galvelė ilsisi ant akmens. Vos spėjau tą padaryti, jie ir vėl pasirodė ir norėjo mane išvyti. Grasino, kad nemėginčiau jo liesti. Nenorėjau jų klausyti. Nesilioviau glausčiusi ir bučiavusi savojo skausmo. Jie ėmė grasinti, kad užrakins duris ir paliks mane vieną su juo – viso mano gyvenimo turtu. O aš tik to tetroškau (kad jie pasitrauktų ir užrakintų mane su juo). Kiek pagalvoję pagrasino iškviesti kareivius. Nėmaž neišsigandau... Kai pagrasino dar kartą, palikau morgą. Prieš išeidama dar kartą apkabinau savo vaiką ir pabučiavau. Rytojaus ryte vėl pas jį atėjau... Vėl jį glausčiau ir bučiavau, vėl meldžiau Dievo keršto, keršto už

savo kūdikį, bet mane ir vėl išvijo... O kai dar kartą atėjau, mano nuostabusis sūnelis, mano angelas, jau gulėjo uždarytame karste. Tiesa, kuo puikiausiai atsimenu jo veidą, visą visutėlį, viską viską atsimenu[90].

47 skyrius

Nedideliame bute Haturim gatvės gale Mekor Barucho kvartale gyveno dvi misionierės iš Suomijos: Aili Havas ir Rauha Moisio. Teta Aili ir teta Rauha. Net ir svarstydamos, kokias daržoves pirkti, abi kalbėdavosi bibline hebrajų kalba, nes tik ją ir mokėjo: kai belsdavau į duris ir mandagiai prašydavau, ar kartais neturėtų kelių nereikalingų malkų Lag ba-Omer šventei[91], duodama man seną dėžę nuo daržovių ir plačiai šypsodamasi teta Aili sakydavo: naktis – ugnies liepsnų žėrėjimas[92]. Jei užsukdavo pas mus išgerti arbatos ir pakalbėti apie svarbius reikalus, teta Rauha, matydama, kad kovoju su žuvies taukų šaukštu, tarstelėdavo: prieš jį drebės jūros žuvys[93].

Kartkartėmis visas mūsų šeimos trejetas užsukdavome į jų vienuolišką celę, panašią į devynioliktojo amžiaus mergaičių pensiono kambarėlį: viena priešais kitą priremtos prie sienų stovėjo dvi visiškai vienodos paprastutės metalinės lovos, tarp kurių pūpsojo kvadratinis medinis staliukas, užtiestas šviesiu medvilniniu rankšluosčiu. Prie jo pristatytos trys kietos kėdės. Galvūgaliuose – po spintelę, o ant kiekvienos jų – po naktinį šviestuvą, stiklinę vandens ir kelias šventas knygas juodais viršeliais. Iš po lovų kyšodavo dvi vienodų šlepečių poros. Stalo vidury stovėdavo neužmirštuolių iš apylinkinių pievų vaza. Ant sienos tarp abiejų lovų kabėjo alyvmedžio Nukryžiuotasis. Misionierių kojūgaliuose pampsojo storo blizgaus medžio, kokio Jeruzalėje neteko matyti, drabužių skrynios. Mama nusprendė, kad tai ąžuolo mediena, ir paragino mane paliesti ir paglostyti: mama buvo įsitikinusi, kad nepakanka žinoti vien daiktų pavadinimą, tačiau dar dera jį pauostyti, lyžtelėti liežuviu, perbraukti pirštų galiukais, patikrinti jo temperatūrą, sudėtį, kvapą, tvirtumą ir skambesį. Visa tai mama vadino „atsiliepimu“ arba „atmetimu“: kiekviena

[90] Certa Avramski. *Iš moters dienoraščio Jeruzalės apgulties metu 1948.*

[91] Lag ba-Omer – džiugi šventė, švenčiama aštuonioliktą ijaro (gegužės–birželio) mėnesio dieną, baigiantis keturiasdešimt devynių dienų pasninkui nuo Pesacho iki Šavuot (vert. past.).

[92] Netiksli citata iš Iz. 4, 5 (vert. past.).

[93] Netiksli citata iš Ezek. 38, 20 (vert. past.).

medžiaga, drabužis, baldas, indas ar daiktas turi skirtingus „atsiliepimo“ ir „atmetimo“ lygmenis. Tiesa, šie nėra pastovūs ir gali kisti priklausomai nuo metų laikų, paros meto (nes yra dienos ir nakties „atsiliepimas“ bei „atmetimas“), šviesos ir šešėlių bei kitų pačių įvairiausių paslaptingų aplinkybių, kurias ne visuomet įstengiame iki galo suvokti. Neatsitiktinai hebrajų kalba visi negyvi objektai yra vadinami žodžiu *chefec / chafac*, kuris reiškia ir „daiktą“, ir „norą“. Juk ne tik mes galime išreikšti „norą“ vieno ar kito daikto atžvilgiu, tačiau ir kiekvieno daikto ar augalo esybėje toks slypi. Ir tik tas, kuris moka be godumo juos paliesti, išgirsti, pabandyti ir pauostyti, tik tas gali retsykiais juos suprasti.

Pusiau juokais tėtis pasakė:

– Mūsų mama pranoko net patį karalių Saliamoną: midraše pasakojama, kad jis mokėjęs visų gyvūnų ir paukščių kalbą, o štai mūsų mama moka net ir rankšluosčio, puodo ar šepečio kalbą.

Tada užsidegęs nuo savo šmaikščių įgėlimų dar pridūrė:

– Savo prisilietimu ji net ir medį ar akmenį priverčia kalbėti. „Paliesk kalnus, ir jie ims rūkti“, kaip rašoma Psalmių knygoje[94].

Teta Rauha pridūrė:

– Pranašas Joelis kalbėjo: „Tą dieną kalnai lašės saldžiu vynu“[95], o dvidešimt devintojoje psalmėje rašoma: „Viešpaties balsas triuškina ąžuolus“[96].

Tėtis atsakė:

– Pripažinkite, kad ne itin poetiškos sielos žmogui panašios kalbos gali pasirodyti, kaip čia pasakius, mažumėlę pretenzingos. Tarsi kas bandytų pasirodyti nepaprastai giliamintis? Ar mistiškas? Hilozoistinis? Tarytum pats mėgintų „nulenkti ąžuolus“. Netrukus jums paaiškinsiu šių sudėtingų žodžių – mistinis ir hilozoistinis – reikšmę. Už jų slypi labai aiškus, nors ir ne visiškai akivaizdus noras nutolinti tikrovę, aptemdyti sveiko proto šviesą, peržengti bet kokias ribas ir sumaišyti reiškinius.

Neištvėrusi mama tarstelėjo:

– Arie.

Nenorėdamas pyktis tėtis atsakė (nors, tiesą sakant, jam iš tiesų buvo malonu mažumėlę mamą paerzinti, kiek pasikandžioti, o kartais net piktdžiugiškai pasišaipyti, bet dar maloniau buvo atsisakyti savo žodžių ir atsiprašyti. Tėtis visuomet stengdavosi pasirodyti geras, visai kaip senelis Aleksandras):

– Na, pakaks, Fanečka. Viskas. Juk aš tik pajuokavau.

[94] Ps 144, 5 (vert. past.).

[95] Jl 4, 18 (vert. past.).

[96] Ps 29, 9 (vert. past.).

❖

Per Jeruzalės apsiaustį misionierės nepaliko Jeruzalės: atrodo, jų pašaukimas buvo išties stiprus. Sakytum, pats mesijas jas būtų paraginęs palaikyti į apgultį patekusių gyventojų dvasią ir jiems padėti: jos savanoriškai ligoninėje „Šaarei Cedek" slaugė sužeistuosius. Moterys buvo įsitikinusios, kad už visa tai, ką Hitleris padarė žydams, kiekvienas doras krikščionis privalo darbais, o ne žodžiais atpirkti šią kaltę. Izraelio valstybės įkūrimas joms atrodė kaip Dievo pirštas. (Teta Rauha savo bibline hebrajų kalba suomišku akcentu kalbėjo, neretai kirčiuodama žodžius pirmame skiemenyje: „Tai tarsi vaivorykštė, nušvitusi danguje po ilgo tvano"; o teta Aili, vos pastebimai šypsodamasi lūpų kampučiais, jai atitarė: „Ir pasigailėjo Dievas dėl to juos ištikusio baisaus blogio ir liovėsi juos naikinęs".)

Pertraukose tarp susišaudymų, būdavo, vaikščioja abi po mūsų kvartalą dideliais auliniais batais, apsigobusios galvas ir nešinos giliu pilkšvo audinio maišu. Moterys traukdavo iš jo stiklainius su sūdytais agurkais ir svogūnų griežnėliais, muilo gabalėlius, vilnonių kojinių poras, po vieną kitą ridikėlį ar žiupsnelį juodųjų pipirų ir dalindavo visiems, kas tik buvo pasiruošęs jų dovanas priimti. Tarp ypač religingų žydų pasitaikydavo tokių, kurie paniekinamai atstumdavo misionierių dovanas, buvo ir tokių, kurie keikdami varydavo jas nuo savo namų slenksčio. Atsirasdavo ir tokių, kurie priimdavo dovanas, bet vos teta Rauha ir teta Aili spėdavo apsisukti, spjaudavo joms pavymui ten, kur žengdavo jų koja.

Dorosios vienuolės nėmaž neįsižeisdavo: lūpose nuolat šnabždėdavo pranašų žodžius, kurie dėl suomiško akcento mums skambėdavo keistai ir nepažįstamai: „mat aš apginsiu šį miestą"[97]; „O kokios dailios kalnuose šauklio kojos, to, kuris ateina su linksmąja žinia"[98]; arba „nes niekada daugiau niekšas per tave nebežengs"[99]; arba „Taigi tu, mano tarne Jokūbe, nebijok – tai Viešpaties žodis, – nes aš su tavimi. – Padarysiu galą visoms tautoms, kuriose tave išblaškiau."[100]

❖

Kartkartėmis viena kuri pasisiūlydavo atstovėti už mus ilgoje eilėje prie vandens, kurį neporinėmis savaitės dienomis pristatydavo vandenvežiais, – šei-

[97] II Kar 19, 34; Iz 37, 35 (vert. past.).
[98] Iz 52, 7 (vert. past.).
[99] Nah 2, 1; Iz 52, 1 (vert. past.).
[100] Jer 46, 28 (vert. past.).

mai tekdavo po pusę kibiro. Žinoma, jei pakeliui sprogmuo neprakiurdydavo mašinos padangos anksčiau, nei ši spėdavo pasiekti mūsų gatvę. Kartais kuri jų vaikščiodavo iš vieno mūsų požeminio buto smėlio maišais užkimštais langais kampo į kitą ir visiems jo „gyventojams" dalindavo po pusę tabletės „vitaminų". Vaikams tekdavo pilnutėlė. Iš kur misionierės gaudavo šių dovanų? Kaip pripildydavo savo didžiulį pilkšvą maišą? Vieni kalbėdavo viena, kiti – kita. Pasitaikydavo ir tokių, kurie mane įspėdavo, kad šiukštu nieko iš jų neimčiau, esą jos tik naudojasi proga ir „mūsų nelaime taip bandydamos medžioti to savojo Jėzaus sekėjus".

Sykį sukaupiau drąsą ir nors ir žinojau atsakymą, tetos Aili paklausiau, kas toks buvo Jėzus? Jos lūpų kampučiai mažumėlę virptelėjo, kai ji atsargiai mane pataisė, kad ne buvo, o yra; ir jis visus mus myli, o ypač tuos, kurie jį niekina ir iš jo tyčiojasi. Jei savo širdį pripildyčiau meile, jis beregint joje apsilankytų, atnešdamas ne tik kantrybę, bet ir didžiulę laimę, kuri ir atsiranda iš pirmosios.

Šie žodžiai man pasirodė tokie keisti ir kupini prieštaravimų, kad to paties privalėjau pasiteirauti ir tėčio. Šis paėmė mane už rankos ir nuvedė prie virtuvėje ištiesto čiužinio, ant kurio paprastai gulėdavo dėdė Josefas, knygos „Jėzus iš Nazareto" autorius. „Stovėdamas ant vienos kojos" jis paprašė dėdės paaiškinti, kas iš tiesų buvo Jėzus.

Tiesa, dėdė Josefas toli gražu ne „stovėjo ant vienos kojos", o susikūprinęs ir išblyškęs sėdėjo čiužinio kamputyje, nugara pasirėmęs į suodiną sieną, ant kaktos užkeltais akiniais. Dėdės atsakymas visiškai skyrėsi nuo tetos Aili žodžių: pasak jo, Jėzus iš Nazareto buvo „visų laikų vienas iškiliausių žydų tautos sūnų, tikras dorovės puoselėtojas, niekinęs „neapipjaustytuosius širdyje", stengęsis judaizmui grąžinti jo pirmykštį paprastumą ir išlaisvinti jį iš rabinų, pasiklydusių halachinės gražbylystės vingrybėse.

Nėmaž neišmaniau, ką reiškia „neapipjaustytieji širdyje" ir kas yra „halachinės gražbylystės". Neišmaniau nei to, kaip dėdės Josefo nupieštą Jėzaus, žmogaus, mokančio niekinti ir kovoti už išsivadavimą, paveikslą suderinti su tetos Aili Jėzumi, kuris, pasak jos, niekam nejautė paniekos, nekovojo ir nieko nesistengė išlaisvinti. Negana to, su Jėzumi, labiausiai mylinčiu nusidėjėlius ir tuos, kas jį niekina.

❖

Sename krepšyje suradau laišką, kurį 1979 metais savo ir tetos Aili vardu iš Helsinkio man parašė teta Rauha. Laiškas buvo rašytas hebrajiškai ir štai jo ištrauka:

...mums taip pat buvo be galo malonu „Eurovizijos“ konkurse iškovoti pirmąją vietą. Kokia ten buvo daina?

Visiems tikintiesiems čia nepaprastai patiko, kad jūs iš Izraelio dainavote „Aleliuja!“. Tai buvo geriausia daina... Turėjau galimybę pažiūrėti kino filmą „Holokaustas“, verčiantį pralieti gausybę ašarų, o tautoms, be saiko ir sveiko proto persekiojusioms žydus, turintį pažadinti sąžinę. Krikščioniškosios tautos privalo atsiprašyti žydų. Sykį tavo tėtis pasakė, kad jis niekaip negalintis suprasti, kodėl Viešpats leido, kad įvyktų visos šios baisybės... Tąsyk jam atsakiau, kad tai mūsų Dangaus Viešpaties paslaptis. Jėzus kentė drauge su Izraelio tauta. Tikintieji taip pat privalo prisijungti prie Jėzaus kančių... Mesijo nukryžiavimas, šiaip ar taip, atpirko viso pasaulio ir visų tautų nuodėmes. Tiesa, protu to niekuomet nebus įmanoma suvokti... Buvo nacių, kurie, graužiami sąžinės, bent prieš mirtį atgailavo, nors dėl jų atgailos žuvę žydai neprisikėlė iš numirusiųjų. Mes visi privalome atpirkti nuodėmes ir prašyti pasigailėjimo. Jėzus yra kalbėjęs: „Nebijokite tų, kurie žudo kūną, bet negali užmušti sielos.“[101] Šis laiškas yra nuo manęs ir nuo tetos Aili. Prieš šešias savaites suklupusi autobuse stipriai susitrenkiau nugarą, o teta Aili labai prastai mato.

Nuoširdžiai,
Teta Rauha Moisio

Kai sykį atvykau į Helsinkį (vienos savo knygų vertimo į suomių kalbą proga), viešbučio laukiamajame netikėtai pasirodė abi vienuolės. Abi juodais drabužiais atrodė nelyginant kaimo senutės. Viena ranka ramstydamasi lazdele teta Rauha kita ranka prilaikė tetą Aili, anuomet jau kone visiškai apakusią, ir atsargiai pasodino prie kampinio staliuko. Abi nesitvėrė noru pabučiuoti mane į žandus ir palaiminti. Tik po didelių prašymų jos pagaliau sutiko su manimi išgerti puodelį arbatos, tik „prašytume be jokių priedų!“.

Teta Aili nežymiai šyptelėjo, o veikiau sudrebino lūpų kampučius ir jau norėjo kažką sakyti, bet lyg apsigalvojo, kairę ranką suėmė dešiniąja, tarsi ją vystytų, kelis kartus lyg gedėdama palingavo galvą ir galiausiai prabilo:

– Tegu bus palaimintas Aukščiausiasis, kad mums teko laimė išvysti tave čia, mūsų žemėje. Nesuprantu tik vieno, kodėl tavo brangiųjų tėvelių nebėra tarp gyvųjų? Bet kas aš tokia, kad galėčiau suprasti? Vienas Dievas tą žino. Mums belieka tik stebėtis. Atsiprašau, gal leistum man paliesti tavo brangųjį veidą? Tai todėl, kad akys jau visiškai spėjo užgesti.

O teta Rauha štai ką pasakė apie mano tėtį:

[101] Mt 10, 28 (vert. past.).

– Tegu būna palaimintas jo atminimas. Buvo išties nepaprastas žmogus! Turėjo didžią dvasią. Neapsakomai žmogišką!

O apie mamą ji taip samprotavo:

– Tai buvo kenčianti siela, tegu ilsisi ramybėje. Ji daug prisikentėjo, nes mokėjo giliai pažvelgti į žmogaus širdį, todėl ir sunku jai buvo pakelti tai, ką joje išvysdavo. Pranašas Jeremijas kalbėjo: „Širdis už viską vylingesnė / ir nepataisomai pasiligojusi. / Kas gali ją perprasti?“[102]

❖

Helsinkyje už lango krapnojo smulkus lietutis, sumišęs su sniego krisleliais. Diena pasitaikė apniukusi, o snaigės, ištirpstančios anksčiau, nei spėdavo pasiekti žemę, atrodė ne baltos, o pilkšvos. Abi senutės vilkėjo tamsiomis, mažne vienodomis suknelėmis ir storomis rudomis vilnonėmis kojinėmis nelyginant dvi pensiono auklėtinės. Bučiuodamas vienuoles pajutau nuo jų sklindantį paprasto muilo, juodos duonos ir nakties miego kvapą. Pro šalį praėjo neaukštas vyras iš viešbučio aptarnaujančio personalo, o jam iš kišenės kyšojo visa armija pieštukų ir tušinukų. Iš krepšio, kurį parėmė prie stalo kojų, teta Rauha ištraukė nedidelį, į rudą popierių įvyniotą ryšulėlį ir įteikė jį man. Staiga jį prisiminiau: tai buvo tas pats pilkšvos drobės krepšys, iš kurio prieš trisdešimt metų Jeruzalės apsiausties metu abi tetos traukdavo ir visiems dalindavo muilo gabalėlius, vilnonių kojinių poras, degtukus, žvakes, po ridikėlį ar net anuomet patį vertingiausią dalyką – stiklainį su pieno milteliais.

Atvyniojau ryšulį ir be Jeruzalėje spausdinto Šv. Rašto hebrajų ir suomių kalbomis, be nedidelės spalvoto medžio muzikinės dėžutės variniu dangteliu, ten aptikau ir džiovintų lauko gėlių puokštelę: keistų suomiškų augalų, kurie net ir išdžiovinti atrodė neapsakomai gražūs. Nežinojau net jų pavadinimo ir anksčiau niekur nebuvau tokių matęs.

– Labai labai mylėjome, – kalbėjo teta Aili, o jos neregės akys tarsi ieškojo mano žvilgsnio, – labai mylėjome tavo brangius tėvelius. Nelengvas buvo jų gyvenimas šioje žemėje, ir ne visuomet jie buvo vienas kitam gailestingi. Kartkartėmis tarp jų įsiterpdavo slogus šešėlis. Bet dabar, kai ramybę surado Aukščiausiojo prieglobstyje, tarp jų viešpatauja vien gailestingumas ir tiesa. Dabar jie nelyginant du nekalti ir nuodėmės nepaliesti kūdikėliai, todėl per visas dienas juos jungia vien šviesa ir meilė. „Jo kairioji ranka buvo man po galva, o dešiniąja jis mane apkabino“[103], ir jau seniai tarp jų išsisklaidė rūkas.

[102] Jer 17, 9 (vert. past.).

[103] G.G. 2,7 ir 8,3 (vert. past.).

❖

Aš gi norėjau joms padovanoti po savo knygos, išverstos į jų gimtąją kalbą, egzempliorių, bet teta Rauha atsisakė ją priimti: hebrajišką knygą apie Jeruzalę, parašytą Jeruzalėje, dera skaityti hebrajų kalba, o ne vertimą! Be to, kalbėjo ji šypsodamasi, tiesą sakant, teta Aili nebegali nieko skaityti, nes Viešpats Dievas atėmė iš jos akių šviesą. Tik aš viena dar rytas vakaras garsiai paskaitau žydų Šv. Rašto ir Naujojo Testamento ištraukas iš mūsų maldaknygės bei kitų šventųjų knygų, bet mano akys taip pat po truputį grimzta į tamsą, ir jaučiu, kad jau netrukus abi neteksime regėjimo.

Kai neskaitau garsiai, o teta Aili manęs neklauso, sėdime abi prie lango ir stebime medžius su paukšteliais, sniegą ir audrą, rytą ir vakarą, dienos šviesą ir nakties tamsą, ir abi nuoširdžiai dėkojame gerajam Viešpačiui už visas jo suteiktas malones ir stebuklus: tegu būna Jo valia kaip danguje, taip ir žemėje. Tu ir pats laisvą valandėlę gali pastebėti, kad dangus ir žemė, medžiai ir akmenys, laukai ir miškai – visa pilna stebuklų. Visa skleidžia šviesą ir spindesį, ir visa be išimties tūkstančius kartų liudija apie Viešpaties meilės didybę.

48 skyrius

Žiemą tarp 48-ųjų ir 49-ųjų karas galop baigėsi. Izraelis su kaimyninėmis šalimis pasirašė paliaubas – iš pradžių su Egiptu, paskui su Jordanija, o galiausiai su Sirija ir Libanu. Irakas, nepasirašęs jokių paliaubų, sugrąžino savo pasiuntinį namo. Nepaisydamos paliaubų, visos arabų valstybės nesiliovė grasinusios, jog vieną dieną jos būtinai „apsuks antrąjį karo ratą“, kad padarytų galą valstybei, kurią jie, arabai, atsisakė pripažinti ir skelbė, kad jos susikūrimas yra tik ilgai trunkanti agresija. Arabai Izraelį vadino „įsivaizduojama valstybe“, *al-daula al-mazuma*.

Jeruzalėje kartkartėmis susitikdavo Jordanijos ir Izraelio vadovai pulkininkas Abdula al-Talas ir Mošė Dajanas susitarti dėl padalinto miesto ribų ir galimybės konvojams pravažiuoti į universiteto ant Skopo kalno teritoriją, kuri, Jordanijai į savo rankas paėmus dalį Jeruzalės, tapo enklava. Palei šią liniją iškilo aukšta betoninė siena, kad atkirstų gatves, kurių dalis priklausė Izraelio Jeruzalei, o kita dalis – arabiškajai Jeruzalei. Vietomis stūksojo skardinė tvora, nuo rytinės Jeruzalės stogų stebėtojų slėpusi vakarinės Jeruzalės praeivius. Mieste atsirado gausybė vieline tvora aptvertų gynybos ruožų,

minų laukų, šaudymo ir žvalgybos postų. Šie ruožai visiškai užtvėrė Izraelio dalį iš šiaurės, rytų ir pietų. Miestui liko vienintelis išėjimas vakarinėje dalyje ir vos vienas keliūkštis jį jungė su Tel Avivu bei likusia naujos valstybės dalimi. Tiesa, net ir šio kelio dalis atsidūrė Jordanijos kariuomenės rankose, todėl buvo būtina nutiesti ne tik naują kelią, bet ir naują vandentiekio sistemą vietoj britų senosios, kurios dalis buvo susprogdinta, o visos pompavimo stotys atsidūrė arabų rankose. Šis kelias buvo pavadintas Birmos keliu. Po metų ar dvejų buvo nutiesta dar viena, nauja važiuojamoji dalis, pavadinta Didvyrių keliu.

Anais laikais jaunoje valstybėje kone viskas buvo vadinama žuvusiųjų mūšyje, didvyrių, žydų kovotojų ar sionistinio judėjimo veikėjų vardais. Naujos valstybės piliečiai džiaugėsi iškovoję pergalę ir jautėsi tvirti dėl savo teisumo. Anomis dienomis buvo mažai galvojama apie likimą šimtų tūkstančių jėga iškeldintų ir pabėgusių palestiniečių, kurių dauguma išsikraustė patys, o kitus iš miestų ir kaimų išvijo Izraelio kariuomenė.

Buvo kalbama, kad karas, žinoma, yra blogas, kartus ir kupinas kančių, bet kas jų, arabų, prašė jį pradėti? Iš pradžių sutikome su JTO pasiūlymu padalinti kraštą, o štai arabai atmetė šią galimybę ir privertė juos visus išpjauti. Kiekvienas karas reikalauja gausybės aukų – po visą Europą klajoja milijonai II Pasaulinio karo pabėgėlių, iš kai kurių kraštų iškelti visi gyventojai, o vietoj jų apgyvendinti nauji. Naujai susikūrusios Pakistano ir Indijos valstybės apsikeitė gausybe gyventojų, tą pat padarė ir Graikija su Turkija. O štai mes netekome žydiško kvartalo Jeruzalės senamiestyje, kaip ir Guš Eciono, Ataroto, Kalijos ir Nevė Jakovo, panašiai kaip jie neteko Jafos, Ramlės, Liftos, Al-Malihos ir Ein-Karimo. Vietoj tūkstančių iškeltųjų arabų apsigyveno šimtai tūkstančių atvykėlių žydų. Tiesa, pradėta vengti žodžio „išvarė". Skerdynės Deir Jasino kaime buvo priskirtos „kraštutiniams ir neatsakingiems elementams".

Nuo Šeich Džeracho ir kitų arabiškų Jeruzalės kvartalų mus atskyrė betono siena.

Nuo mūsų namo stogo buvo matyti Sufato, Bidu ir Ramalos minaretai, kalno Nabi al-Samuil viršūnėje stūksantis bokštas, policijos mokykla (iš kurios Jordanijos snaiperis nušovė kieme žaidusį Joną Avramskį), Skopo ir Alyvų kalnai, kuriuose būriavosi kariuomenė, Šeich Džeracho ir Amerikos kolonijos pastatų stogai.

Retsykiais man dingojosi, kad tarp tankių medžių viršūnių kyšo ir Silvanų vilos stogo kraštelis. Man atrodė, kad jiems ten geriau nei mums čia: į juos ištisus mėnesius nešaudo, jų nemarina badu ir troškuliu, jiems netenka miegoti ant čiužinių tvankiuose rūsiuose. Neretai vaizduotėje net

kalbėdavausi su jais. Panašiai kaip lėlių gydytojui ponui Gustavui Krochmalui iš Geulos gatvės man ne mažiau magėjo apsivilkti šventiniais drabužiais ir patraukti pas juos su taikos ir santarvės pasiūlymu. Troškau įrodyti, kad esame teisūs, išgauti ir priimti jų atsiprašymą, pasivaišinti jų cukruotomis apelsinų žievelėmis, parodyti mūsų supratimą bei dvasios kilnumą ir pagaliau pasirašyti su jais taikos ir draugystės, mandagumo ir abipusės pagarbos sutartį. Galbūt net Aišą, jos mažąjį broliuką ir visą Silvanų šeimą įtikinti, kad šis nelaimingas įvykis atsitiko ne vien dėl mano kaltės.

Kartkartėmis paryčiais pabusdavome nuo automatų šūvių, sklindančių nuo demarkacinės linijos maždaug pusantro kilometro nuo mūsų namų, arba muedzino giedojimo už naujosios sienos: jo maldos garsai aidėdavo nelyginant rauda ir trukdydavo mums miegoti.

Visi, kurie slapstėsi mūsų bute, jau buvo iš jo pasitraukę. Ponai Rozendorfai grįžo į savo namus vienu aukštu aukščiau. Senutė su dukra, sugrūdusios čiužinius į jutos maišą, taip pat dingo kaip į vandenį. Išėjo ir Gita Miodovnik, Matatjahu Miodovniko, vadovėlio „Matematika trečios klasės mokiniams" autoriaus, našlė. Jos vyro subjaurotą kūną tėtis atpažino morge iš kojinių, kurias pats jo mirties dienos rytą jam padovanojo. Dėdė Josefas su savo broliene Chaja Elicedek taip pat sugrįžo į savo namus Talpijot kvartale, į tuos pačius, ant kurių durų ryškėjo vario raidžių užrašas: JUDAIZMAS IR HUMANIZMAS. Jiems teko daryti nemenką remontą, nes per karą namai stipriai nukentėjo. Ne vieną savaitę senasis profesorius apraudojo savo knygas, nuo lentynų persikėlusias ant grindų, ir dar kitas, panaudotas barikadoms ir langų apsaugai nuo apšaudymų. Chajos sūnus Arielis Elicedekas nuo karo nenukentėjo, tik be perstojo keiksnojo Ben Guriną, kuris esą turėdamas galimybę išgelbėti senamiestį ir Raudų sieną, o visus arabus išsiųsti į arabiškus kraštus, to nepadarė. Visa tai todėl, kad pacifistinis socializmas ir vegetariškasis tolstojizmas jam ir jo raudoniesiems draugužiams, prisikasusiems prie valdžios, aptemdė protą. Arielis tikėjo, kad jau netrukus bus išrinkta nauja tautos vadovybė, kurios atstovai vaikščios aukštai iškeltomis galvomis, o mūsų kariuomenė net ir patį atokiausią tėvynės kampelį išvaduos iš arabų okupanto jungo.

Tiesa, dauguma Jeruzalės gyventojų nei laukė karo, nei jiems skaudėjo galva dėl Raudų sienos, nei jie ilgėjosi Rachelės kapo, palikusio anapus betono sienos ir minų laukų. Palūžęs miestas laižėsi žaizdas. Ne tik visą žiemą, bet ir pavasarį bei vasarą prie maisto prekių parduotuvių, daržovių ir mėsos

kioskų tįsdavo ilgos pilkų žmogelių eilės. Užklupo rūsčios režimo dienos: eilės driekdavosi net prie ledo ir žibalo mašinos. Maisto porcijos buvo dalijamos pagal korteles. Kiaušiniai ir kąsnelis vištienos buvo skiriami tik vaikams ir ligoniams, turintiems ligos pažymėjimą. Buvo ribojamas pienas. Vaisių ir daržovių Jeruzalėje apskritai nebeliko. Retai, gal vos kartą per dvi savaites ar per mėnesį, pasitaikydavo alyvuogių, cukraus, košės ir miltų. Norintys įsigyti paprastų drabužių, batų ar baldų iš knygelės turėjo išplėšti tokius brangius talonus. Batai buvo siuvami iš dirbtinės odos, o jų padai būdavo tokie silpni, kad, atrodė, padirbti iš kartono. Buvo pradėta gaminti labai prastos kokybės „baldai visiems". Vietoj kavos buvo geriama erzaco kava arba cikorija. Vietoj pieno ir kiaušinių buvo naudojami pieno ir kiaušinių milteliai. Diena iš dienos maitinomės šaldyta žuvų filė, kurios skonis visiems nepaprastai pakyrėjo. Kalnus žuvies mūsų naujoji valdžia beveik už dyką įsigijo iš gausių Norvegijos žuvies išteklių.

Pirmaisiais mėnesiais po karo norint išvažiuoti iš Jeruzalės į Tel Avivą ar kitus krašto kampelius tekdavo pateikti specialius leidimus, kuriuos išduodavo vietos valdyba. Tiesa, kas buvo kiek apsukresnis ir mokėjo už save pakovoti, kas turėjo bent kiek pinigų, sukosi juodojoje rinkoje ar turėjo pažįstamų naujoje valdžioje, tas bėdos nepažino. Visokio plauko gudruoliai nesunkiai įsigijo butus ar net namus apleistuose arabų kvartaluose, kurių gyventojai pabėgo arba buvo išvaryti jėga. Dalis jų apsigyveno uždarose teritorijose, kuriose iki karo gyveno kariuomenės ir britų valdžios atstovų šeimos: Katamone ir Talbijoje, Bakoje, Abu Tore ir Vokiečių kolonijoje. O štai neturtingų arabų kvartalus, tarkime, Musraros, Liftos ir Al-Malihos, užėmė neturtingi žydai. Talpijot, Alenbio ir Beit Mazmilos kvartaluose iškilo nemažai laikinų gyvenviečių – be elektros, kanalizacijos ir vandentiekio. Žiemą keliukai tarp lūšnelių virsdavo klampynėmis, o šaltis prasiskverbdavo iki gyvo kaulo. Ten glaudėsi buhalteriai iš Irako, auksadirbiai iš Jemeno, pirkliai iš Maroko ir laikrodininkai iš Bucharesto, kurie už menką valstybinę pašalpą Jeruzalės pašlaitėse rinko akmenis ir sodino miškus.

Į praeitį pasitraukė didvyrių, Pasaulinio karo, masinių žydų žudynių Europoje, partizanų, šaukimo į britų kariuomenę ir Didžiosios Britanijos įkurtos Žydų brigados kovai su naciais, antpuoliai prieš britus, pasipriešinimo dvasios, nelegalios imigracijos, įtvirtinimų bei gynybos, kovos su palestiniečiais ir reguliariomis penkių arabų valstybių kariuomenėmis dėl mirties ar gyvenimo metas.

Kai „sunkieji metai" liko praeityje, pabudome „rytojaus dienos rytui": šis pasirodė besąs pilkšvas, prislėgtas, drėgnas, skurdus ir neparemtas sveiku protu (tokį „rytojaus rytą" mėginau aprašyti savo romane „Mano Michaelis").

Tai buvo skutimosi putų „Okava“, dantų pastos „Šenhav“, cigarečių „Kneset“, Nehemijo ben Avrahamo ir Aleksandro Aleksandronio šmaikščių juokelių „Izraelio balso“ bangomis, žuvų taukų ir kortelių, Šmuelio Rozeno viktorinų ir Mošės Medzinio politinių apžvalgų, pavardžių hebrajizacijos ir mažų maisto davinių, viešųjų darbų ir ilgų eilių maisto parduotuvėse, virtuvės sienose įrengtų orlaidžių ir pigių sardinių bei mėsos konservų „Inkoda“, Izraelio–Jordanijos paliaubų ir arabų teroristų, nuolat peržengiančių demarkacinę liniją, „Ohel“, „Bimos“, „Do Re Mi“ ir „Čizbatron“ teatrų, komikų Džigano ir Šumacherio, Mandelbaumo vartų[104] ir nuolaidų akcijų, utėlėtų vaikų galvų plovimo žibalu, „niekieno žemės“[105] ir garsiojo šūkio: „Nepaliksime nenubaustų tų, kurie lieja mūsų kraują“ metas.

Aš ir vėl pradėjau lankyti religinę berniukų mokyklą „Tachkemoni“ Tachkemoni gatvėje. Joje mokėsi berniukai iš neturtingų šeimų, amatininkų, darbininkų ir smulkių prekeivių sūnūs, pratę būti mušami ir augę aštuonių dešimties asmenų šeimoje. Ne vienas godžiai akimis rydavo mano sumuštinius, kiti vaikščiodavo plikai skustomis galvomis, bet visi iki vieno galvas prisidengę juodomis kipomis. Mano draugai tyčiodavosi iš manęs prie vandens čiaupo mokyklos kieme, taškydavo mane vandeniu, mat jie išsyk suprato, kad šeimoje augu vienas, todėl esu silpniausias, linkęs greitai įsižeisti ir kreipiantis dėmesį į mažiausią stumtelėjimą ar užgaulę. Išradinėdami naujų būdų man įžeisti jie pamiršdavo net save pačius, o aš, neatgaudamas kvapo, būdavo, stoviu apsuptas savo skriaudėjų, prikultas ir dulkėtas nelyginant avelė tarp septynių vilkų ir kaip įmanydamas bandau apsiginti. Puolęs ant žemės pasileidžiu isteriškai mosikuoti rankomis, sakytum, tai būtų buvusios ne rankos, o kruvinas laikrodis. Du ar tris kartus panašiai elgėsi ir mama, kovodama su akyse besitvenkiančiomis ašaromis.

Tiesa, pripasakodavau jiems įvairiausių įtampos kupinų, kvapą gniaužiančių istorijų – visiškai kaip kino teatro „Edison“ filmuose. Juose be mažiausių kliūčių akis į akį susidurdavau su Tarzanu, Flešu Kordonu, Niku Karteriu ar Šerloku Holmsu; viešėdavau indėnų, Karlo Majo kaubojų, Maino Rido knygų herojų, Ben Churo ateivių iš kosmoso ar Niujorko priemiesčio gangsterių pasaulyje. O per kiekvieną pertrauką tartum Šecherezada baig-

[104] Mandelbaumo vartai – vienintelis perėjimas tarp Izraelio ir Jordanijos sienų nuo 1948-ųjų iki 1952-ųjų (vert. past.).

[105] Niekieno žemė – teritorija, skyrusi padalintos Jeruzalės dalis (vert. past.).

davau pasakoti tada, kai pasakojimas pasiekdavo didžiausią įtampą, tarkime, žūdavo didvyris ar nebelikdavo jokios vilties, o istorijos tęsinį (kurio paprastai dar nebūdavau sugalvojęs) be mažiausio gailesčio atidėdavau kitai dienai.

Kaip rabis Nachmanas, braidžiodavęs po pievas apsuptas būrio gerbėjų, gaudžiusių kiekvieną jo žodelį, panašiai ir aš slankiodavau po „Tachkemoni" mokyklos kiemą, sekiojamas ausis ištempusių smalsuolių. Tarp mano klausytojų pasitaikydavo ir didžiausių mano priešų bei persekiotojų – didžiulė dosnumo upė veržtųsi per krantus – būtent prie jų labiausiai ir priartėdavau, būtent juos kviesdavausi į ratelio vidurį ir užuominomis leisdavau suprasti, apie ką bus pasakojama toliau, arba pasakydavau kokį kraują gyslose stingdantį sakinį, kurio tęsinį palikdavau rytojaus dienai. Taip šia didelės vertės informacija vieną ar kitą smalsuolį priversdavau pasidalinti su kitais arba išsaugoti ją sau.

Pirmieji mano pasakojimai buvo kupini uolų ir labirintų, katakombų ir neįžengiamų girių, svaiginančių gelmių ir nusikaltėlių rūsių, mūšio laukų ir galaktikų, kuriose netrūko ir pabaisų, drąsių policininkų, narsių kareivių, intrigų ir baisių pinklių. Tiesa, juose pakako ir kilnių riteriškų žygdarbių – barokinis jų siužetas buvo pilnutėlis neregėto negirdėto atsidavimo bei atleidimo. Kiek atsimenu, mano pirmuosiuose pasakojimuose tarp herojų vyrų pasitaikydavo ir didvyrių, ir palaidūnų. Tiesa, ne kartą tie palaidūnai pasitaisydavo ir žygdarbiais ar net didvyriška mirtimi su kaupu išpirkdavo kaltes. Netrūkdavo ir kruvinų sadistų, sukčių, niekšingų išdavikų ir šio pasaulio pažemintųjų, su šypsena lūpose aukojusių savo gyvenimą. Visi be išimties moterų paveikslai buvo nepaprastai kilnūs: nors daug kentėjo, jos visos ilgėjosi meilės. Nors kankinamos, mokėjo atleisti. Nors žeminamos ir niekinamos, visuomet linksmos ir pasiekiančios savo. Moterims tekdavo atpirkti vyriškas klaidas, tačiau vis tiek jos likdavo patenkintos ir kupinos užuojautos. Visos iki vienos.

Jei mažumėlę perlenkdavau lazdą arba, atvirkščiai, kaip reikiant jos nenulenkdavau, po kelių skyrių ar pasakojimo pabaigoje, kai blogis likdavo nugalėtas, o kilnumas gausiai apdovanotas, būtent tuomet nelaimingoji Šecherezada ir vėl būdavo stumiama į liūtų urvą ir už savo protėvių „nuodėmę" gaudavo lazdų bei įžeidimų: „Ir kodėl ji nors akimirkai neužčiaupia burnos?"

❖

„Tachkemoni" buvo berniukų mokykla, o jos mokytojai – vieni vyrai. Išskyrus medicinos seselę, moterys ten apskritai nesirodydavo. Drąsiausi

berniukai kartai užsiropšdavo ant E. Laemelio mergaičių mokyklos sienos, kad pamatytų, kaip atrodo gyvenimas už geležinės užtvaros: per pertraukas mergaitės ilgais mėlynais sijonais ir marškinėliais trumpomis pūstomis rankovėmis poromis vaikštinėdavo po kiemą, žaisdavo klases, pindavo viena kitai vainikėlius, o kartais net taškydavosi vandeniu iš kieme įrengto čiaupo – visai kaip mes.

Išskyrus mane, kone visi „Tachkemoni" klasės draugai turėjo vyresnių seserų, svainių ar pusseserių, todėl visuomet likdavau paskutinis, kurio ausis pasiekdavo informacija, ką mergaitės turi, o mes – ne, ir atvirkščiai, ir ką vyresnieji broliai tamsoje daro su savo merginomis.

Mūsų namuose apie tai nebūdavo užsimenama nė žodeliu. Niekuomet. Gal vos vieną vienintelį kartą, kai vienas iš svečių netyčia pajuokavo apie bohemos gyvenimą arba ponus Bar Ichar-Icelevičius, iš visos širdies vykdžiusius priesaką „veiskitės ir dauginkitės", tačiau net ir tuomet visi vienu ypu jį nutildė: *Što s toboj? Vidiš, malčik riadom s nami!!!* – o tai reiškė, kad berniukas jau viską supranta.

Tiesa, berniukas nieko nesuprato. Kai klasės draugai jam į akis šaukdavo arabišką žodį, reiškiantį tai, ką mergaitės turi, kai susibūrę iš rankų į rankas leisdavo mažne nuogos moters nuotrauką arba kai kuris nors atsinešdavo tušinuką su moters teniso drabužiais nuotrauka: tušinuką apvertus, drabužiai netikėtai dingdavo, ir visi aikčiodami užkimusiais balsais alkūnėmis mušdavosi per šlaunis, lygiuodamiesi į savo vyresnėlius brolius. Tik ant manęs vieno užgriūdavo didžiulė nelaimė, grėsmingai artėdama tartum iš tolo, kažkur nuo horizonto. Dar toli, dar manęs nepalietė, bet jau grasino stingdydama kraują, sakytum, didžiulis gaisras, spėjęs įsisiautėti tolimų kalvų viršūnėse. Širdyje pajusdavau, kad niekas taip paprastai iš ten nebeišeis. Nė vienas neliks toks kaip anksčiau.

Kai per pertraukas sklisdavo šnabždesiai, kad kažkokia „kvaila Karmela iš Joelio gatvės" Tel Arzos miškelyje „duoda" kiekvienam, kas jai sumoka pusę funto, ar kažkokia stambi našlė iš virtuvinių reikmenų parduotuvės kelis vaikinus iš aštuntos klasės nusivedanti į sandėliuką už parduotuvės, kur nusimaunanti sijoną ir rodanti jiems, ką po juo turi, o už tai prašanti jų nusirengti, mane užvaldydavo baisus liūdesys, tartum siaubinga nelaimė būtų grasinusi užgriūti ant visų, vyrų ir moterų, žiauri ir atkakli nelaimė – pamažėle atšliaušianti ir savo nuodingomis permatomomis pinklėmis apvyniosianti man kaklą, o gal nė pats to nežinodamas jau esu jos paliestas?

Kai lankiau septintą ar aštuntą klasę, netikėtai klasėje pasirodė medicinos seselė, irzloka kariuomenės moteris. Visą pamoką stovėdama prieš

trisdešimt aštuonis žado netekusius vaikinus išsamiai mus visko apmokė. Nėmaž nevirptelėjus balsui, ji papasakojo apie kai kuriuos mūsų kūno organus ir jų funkciją. Nieko neslėpdama spalvotomis kreidelėmis lentoje nubraižė spermatozoidų, sėklidžių, liaukų, makšties ir gimdos kaklelio eskizus. Tada stojosi kraupi scena: pradėjo gąsdinti mus dviem pabaisomis, tykančiomis prie kiekvienų vartų: lytinio gyvenimo Frankenšteinu bei pastojimo ir užkratų rizikos vilkolakiu.

Po šios pamokos pastėrę ir netekę žado išėjome į kiemą ir visą platųjį pasaulį, kuris netikėtai man pradėjo atrodyti kaip vienas didžiulis minų laukas ar epidemija užsikrėtusi planeta. Staiga vaikui atsivėrė akys, ką ir kur dera įstatyti ir kas kam skirta priimti, tik vieno niekaip neįstengiau suvokti, kaip sveiko proto žmogus, vyras ar moteris, niekieno neverčiamas galėtų painiotis į šias pinkles. Tiesa, mūsų drąsioji seselė, be mažiausios dvejonės papasakojusi apie viską, nuo hormonų iki higienos normų, nė žodeliu neužsiminė, kad visuose šiuose sudėtinguose ir anaiptol nesaugiuose biologiniuose procesuose retsykiais gali slypėti ir dalelė malonumo. Apie tai nė žodeliu neprasitarė, galbūt taip mėgindama mus apsaugoti, o galbūt ir pati to nežinodama.

„Tachkemoni“ mokytojai vaikščiodavo pilkšvais ar rudais, mažumėlę padėvėtais kostiumais arba senais švarkais, o iš mūsų reikalaudavo pagarbos ir baimės: ponas Monzonas ir ponas Avisaras, tėvas ir sūnus Neimanai, ponas Alkalajus ir ponas Duvšanis, ponas Ofisas ir ponas Michaelis ir mokyklos direktorius ponas Ilanas, visuomet vilkėdavęs trijų dalių kostiumu, bei jo brolis, taip pat ponas Ilanas, taip pat kostiumuotas, tiesa, ne trijų, o dviejų dalių eilute.

Mokytojui įžengus į klasę, turėdavome atsistoti ir likdavome stovėti tol, kol šis duodavo ženklą, jog galime atsisėsti. Į mokytojus kreipdavomės „ponas profesorius“ ir vien trečiuoju asmeniu: „Ponas profesorius man buvo liepęs atnešti pažymą iš tėvų, bet jie išvažiavo į Haifą. Ar ponas profesorius neprieštarautų, jei pristatyčiau ją sekmadienį?“ Arba: „Atsiprašau, ar ponui profesoriui neatrodo, kad čia mažumėlę persistengta?“ (žodis „persistengti“, žinoma, nebuvo skirtas mokytojui – niekas nebūtų išdrįsęs panašiai jo įžeisti, būdavo kalbama apie pranašą Jeremiją arba poetą Bialiką, kurio pilnus įkvėpto įniršio eilėraščius anuomet mokydavomės).

O štai mūsų, mokinių, asmeniniai vardai paprasčiausiai išnykdavo, vos peržengdavome „Tachkemoni“ slenkstį – mokytojai į mus kreipdavosi

tik pavardėmis: Bozai, Saragosti, Valero, Rybacki, Alfasi, Klauzneri, Hadžadi, Šlaiferi, De La Marai, Danonai, Ben Naimanai, Kordoverai ar Akselrodi.

„Tachkemoni" mokyklos repertuare buvo pačių įvairiausių bausmių: trenkimas per skruostą, plakimas liniuote per ištiestus pirštus, griebimas už pakarpos ir tempimas lauk, tėvų iškvietimas ir pastabų rašymas pažymių knygelėje, įsakymas dvidešimt kartų perrašyti kokį Biblijos skyrelį arba penkis šimtus kartų parašyti, tarkime, „Negalima plepėti per pamokas" arba „Pamokas dera ruošti tuojau sugrįžus iš mokyklos". Kieno rašysena vis dar būdavo neaiški, tokį versdavo prirašyti ištisus puslapius „kaligrafinio rašto" švariomis it „šaltinio vanduo" raidėmis. Jei kuris mūsų nenusikirpdavo nagų, neišsiplaudavo ausų ar pasirodydavo mažumėlę pajuoduosia apykakle, toks sugėdintas būdavo siunčiamas namo, tiesa, prieš tai privalėdavęs stoti prie lentos ir prieš visą klasę garsiai pasakyti: „Būsiu tikras nevala, / Jei nenusiprausiu, / ir netrukus atsidursiu šiukšlių dėžėje!"

Kiekvieną rytą pirmoji „Tachkemoni" pamoka prasidėdavo eilėraščiu „Dėkoju Tau, Amžinasis Viešpatie":

Dėkoju Tau, Dieve,
Gyvasis ir Amžinasis Viešpatie,
Dėl savo gailestingumo sugrąžinęs man sielą
Didi yra Tavo ištikimybė.

Tada plonyčiais drebančiais balsais užgiedodavome:

Pasaulio Viešpats ir Karalius,
Vienas sukūręs pasaulį...
O kai užklups dienų pabaiga,
Jo vieno galybė gyvuos amžinai...

Tik po visų šių psalmių ir rytinių maldų (sutrumpinta versija) mokytojai mums liepdavo atsiversti vadovėlius ir sąsiuvinius, paruošti pieštukus, ir prasidėdavo įprastas ilgas ir nuobodus diktavimas, trunkantis tol, kol pasigirsdavo laisvės skambutis, o kartais ir dar ilgiau. Namuose privalėdavome atmintinai kalti Biblijos ištraukas, ilgus eilėraščius ar senųjų žydų išminčių posakius. Dar ir šiandien net ir pažadintas iš miegų galėčiau iš atminties išpyškinti Izaijo atsakymą, duotą Rabsakui, Asirijos karaliaus pasiuntiniui: „Niekina tave, tyčiojasi iš tavęs / mergelė, Siono duktė; / kraipo galvą už tavo nugaros / duktė Jeruzalė. / Ką tu įžeidei ir kam piktžodžiavai? / Prieš ką pakėlei savo balsą (...) įversiu savo kablį tau į šnerves, / pažabosiu savo žąslais tavo

nasrus. / Tuo pačiu keliu, kuriuo atėjai, atgal tave parvarysiu."[106] Arba ne vieną Pirkei Avot posakį: „Pasaulis laikosi ant trijų dalykų... Mažai kalbėk, daug dirbk... Nieko nėra geriau kūnui kaip tylėjimas... Pažink, kas yra aukščiau tavęs... nenusigręšk nuo visuomenės ir nepasikliauk savimi iki mirties valandos, neteisk artimojo, kol pats neatsidūrei jo vietoje... Net ir ten, kur nėra žmonių, pasistenk išlikti žmogumi."

❖

„Tachkemoni" mokykloje buvo mokoma ir hebrajų kalbos: sakytum, gręžiama grąžtu, kol prisikasama iki gilaus didžiulio sluoksnio, prie kurio pirmą kartą teko prisiliesti mokytojos Zeldos klasėje ir kieme. Mane sužavėjo tie iškilmingi posakiai, tie kone į užmarštį nugrimzdę žodžiai, keista sintaksė ir klaidūs kalbos miško toliai, į kuriuos jau ne vieną šimtmetį nebuvo įžengusi žmogaus koja: „Atėjus rytui, žiūri, šalia Lėja!"[107] arba „Prieš tai buvo sukurti visi gyviai", „neapipjaustyta širdis", „kantrybės saikas", „Šildykis prie išminčių ugnies, bet žiūrėk, kad nesudegtum nuo jų karščio; kad nebučiuotų lapės bučiniu ir neįgeltų skorpiono nuodais... nes visi jų žodžiai tarsi degančios anglys."[108]

Čia, „Tachkemoni" mokykloje, mokiausi Penkiaknygės su itin sąmojingais ir sparnuotais Raši komentarais. Godžiai į save traukiau rabinistinės tradicijos išmintį, agadą ir halachą, maldas ir pijutus, Toros komentarus ir šių komentarus, išmokau šiokiadienių ir šventadienių maldas, susipažinau su veikalu „Šulchan Aruch". Mokykloje akis į akį susidūriau su žydų tautos didvyriais, apie kuriuos buvo tekę girdėti jau namuose. Plačiau sužinojau apie Makabiejų karus, Bar Kochbos sukilimą, diasporos istoriją, garsių rabinų ir Toros išminčių gyvenimus, chasidų pasakojimus, moralės nuostatas, padėtas tarsi ant lėkštutės ir patraukliai supakuotas. Netrūkdavo ir religinės teisės užduočių, Ispanijos hebrajų poezijos ir Bialiko kūrybos, o pono Ofiro muzikos pamokose pasitaikydavo ir kokia Galilėjos ar Jezreelio slėnio pionierių daina, netyčia užklydusi į „Tachkemoni" nelyginant kupranugaris į Sibiro sniegynus.

Geografijos mokytojas ponas Avisaras mus pasiimdavo į išvykas po Galilėją ir Negevo dykumą, Transjordaniją ir Tarpupį, piramides ir kabančiuosius Babilono sodus: visuomet klajodamas po didžiulius žemėlapius,

[106] Iz 37, 22–23, 29 (vert. past.).

[107] Pr 29, 25 (vert. past.).

[108] Pirkei Avot 2,1 (vert. past.).

kartkartėmis klibančiu aparatu keisdamas skaidres. Ponas Neimanas jaunesnysis grėsmingu balsu tartum lavą spjaudantis ugnikalnis visiems grasindavo pranašysčių įniršiu, tačiau jau netrukus užglostydavo tykiais paguodos ir ramybės žodžiais. Ponas Monzonas kalte kalė į galvas, kuo skiriasi *I do* nuo *I did, I have done* nuo *I have been doing, I would have done* nuo *I should have done and I should have been doing.*

– Net ir pats Anglijos karalius, – mums virš galvų tarsi pats Dievas nuo Sinajaus kalno dundėdavo ponas Monzonas, – net ir pats Čerčilis, Šekspyras ir Garis Kuperis – visi be išimties paklūsta šioms gramatikos taisyklėms. O jūs, brangusis pone? Pone Abulafija? Nejau tariatės esantis aukščiau taisyklių? Aukščiau Čerčilio? Šekspyro? Aukščiau paties Anglijos karaliaus? *Shame on you! Disgrace!* Kitaip tariant, visi kaip galima atidžiau atkreipkite dėmesį, gal net kuo aiškiausiai savo sąsiuviniuose užsirašykite, kad neliktų nė menkiausios abejonės: *It is a shame, but you, the Right Honourable Master Abulafia, you are a disgrace!*

❖

O štai mano mylimiausias mokytojas Mordechajus Michaelis, ponas Michaelis, plonytėmis it moters rankomis ir nuostabos kupinu lyg susigėdusio žmogaus veidu, būdavo, atsisėda, nusiima galvos apdangalą, atsilošęs į krėslą pasitaiso kipą ir užuot puolęs mums kalti į galvas Toros išmintį, valandų valandas pasakoja įvairiausias legendas bei istorijas: pradėjęs nuo Talmudo jau netrukus pereidavo prie ukrainiečių legendų, paskui nerdavo į neišmatuojamas graikų mitologijos gelmes, beduinų pasakas ir jidiš pasakojimus, galiausiai primindavo brolių Grimų pasakas ir savas istorijas, kurias visai kaip aš sugalvodavo čia pat.

Dauguma klasės berniukų naudodavosi pono Michaelio gerumu ir užgulę suolą ir alkūnėmis pasirėmę galvas ištisą pamoką prasnausdavo. Retsykiais keisdavosi rašteliais arba imdavo svaidytis popierinėmis kulkomis. Ponas Michaelis arba iš tiesų viso to nematydavo, arba dėdavosi nepastebintis.

Taip geras ir pavargęs mokytojo žvilgsnis įsmigdavo į mane, ir neretai savo istorijas jis pasakodavo man vienam. Arba daugiausia trims keturiems mokiniams, akimis sekusiems jo krutančias lūpas, kurios mums tiesiai prieš akis kūrė naujus pasaulius, o tame kūrime ir mums buvo leidžiama dalyvauti.

49 skyrius

Vasaros vakarais mūsų nedideliame kiemelyje kaimynai ir pažįstami ir vėl atnaujino savo viešnages: čia vaišindavosi arbata, užkąsdavo ją pyragu, gvildendavo politinius ir dvasinius klausimus. Mala su Stašeku Rudnickiai, Chaimas su Chana Torenai, Krochmalų pora, vėl atvėrusi savo laikinai uždarytą dirbtuvę Geulos gatvėje, kurioje iš naujo ėmėsi klijuoti sulūžusias lėles ir nuplikusiems meškinams atauginti kailį. Prisijungdavo ir Certa Avramski su vyru Jokūbu Dovydu (abu atrodė gerokai papilkėję, nes nespėjo praeiti nė keli mėnesiai po sūnaus Jonos mirties. Ponas Avramskis tapo dar didesnis plepys nei anksčiau, o Certa, atvirkščiai – visiškai nugrimzdo į tylą). Retsykiais užsukdavo ir senelis Aleksandras su močiute Šlomit, tėčio tėvai, kaip visuomet elegantiški ir besiilgintys Odesos. Greitas įsiliepsnoti senelis neretai numodavo ranka ir tarstelėjęs „*Nu*, ir ką?" paneigdavo visas sūnaus mintis, bet štai močiutei niekuomet nedrįsdavo prieštarauti. Ši gi pakštelėjusi man į skruostą du drėgnus bučinius, beregint popierine servetėle puldavo šluostytis lūpų, o kita – valyti man žando. Tada raukydavosi dėl mamos patiekto pyragaičio, servetėlių, kurias dera sudėlioti taip, o ne šitaip, ir tėčio švarko, kuris jai atrodydavo pernelyg rėksmingas lyg koks beskonis rytietiškas apdaras:

– Bet iš tiesų, tai juk tokia seniena, Lionia! Ir kur ištraukei šį skudurą? Iš Jafos? Pirkai pas arabus? – Ir nė nežvilgtelėjusi į mamos pusę, močiutė liūdnai pridurdavo. – Tik atokiausioje provincijoje, kur vargu ar apskritai kas nors yra girdėjęs apie kultūrą, galima taip apsirėdyti!

Būdavo, kieme susėdame aplink juodą arbatos vežimaitį, atstojusį lauko staliuką, mėgaujamės vėsiu vakaro vėjeliu ir gurkšnodami arbatą bei valgydami pyragą aptarinėjame klastingus Stalino kėslus, nepalaužiamą prezidento Trumano valią, keičiamės nuomonėmis dėl britų imperijos saulėlydžio ir Indijos padalijimo, kol galiausiai mūsų pokalbis pereina prie jaunos Izraelio valstybės politikos ir atmosfera pamažu pradeda kaisti: Stašekas Rudnickis kelia balsą, o ponas Avramskis, plačiai mostaguodamas rankomis, išpuoselėta hebrajų kalba įsivelia į painius aiškinimus. Dėdė Stašekas buvo kibucų ir kolektyvinio gyvenimo gerbėjas, ir jam atrodė, kad visus naujus imigrantus tuojau iš laivų valdžia turėtų nusiųsti į tokias bendras gyvenvietes – nori jie to ar ne – jos visam laikui išgydytų juos nuo diasporos ir persekiojimo kompleksų. Ten darbuodamasis laukuose gims „naujasis žydas".

Tėtis reikšdavo nusivylimą bolševikiniais metodais veikiančiu „Histadrutu", kuris nepripažino teisės į darbą niekam, kas neturėjo raudonojo pažymėjimo. Ponas Gustavas Krochmalas atsargiai pastebėjo, kad nepaisant visų savo klystkelių, Ben Gurionas yra tikras mūsų laikų didvyris: esą pati

ponia Istorija tokiu sunkiu metu mums padovanojusi Ben Guriną, nes visi smulkūs veikėjai būtų seniai pabūgę didelio pavojaus ir atsisakę galimybės sukurti valstybę.

– Tai mūsų jaunuomenė, – gergždžiančiu balsu riktelėjo senelis Aleksandras, – mūsų nuostabus jaunimas suteikė šią pergalę ir stebuklą! Ir anaiptol ne Ben Gurionas! Jaunimas! – Ir palinkęs prie manęs jis du ar tris kartus ranka perbraukė man per plaukus, sakytum, taip būtų išreiškęs pagarbą jaunimui už pergalę kare.

Moterys pokalbyje apskritai beveik niekuomet nedalyvaudavo. Anomis dienomis buvo įprasta girti moterį už tai, kad „moka dėmesingai klausyti", už pagarbą ir jaukią aplinką, bet niekuomet – už dalyvavimą pokalbyje. Štai Mala Rudnickaja tik patenkinta linkčiodavo galvą, kai prabildavo jos vyras, ir kratydavo ją visuomet, jei kas prieštaraudavo jo nuomonei. Certa Avramski tik sėdėdavo sunėrusi rankas, tarsi jai būtų šalta: po Jonos mirties ji laikydavo galvą kiek iškeltą, sakytum, žvilgsniu įsikibusi į kaimyniniame kieme augančių kiparisų viršūnes. Tiesa, močiutė Šlomit, energinga ir išranki moteris, neretai įsiterpdavo gausdama savo giliu altu: „Šventa teisybė!" arba „Būna ir dar blogiau, nei čia kalbi, Stašekai, žymiai blogiau!", o kartais išdrįsdavo net prieštarauti: „Neee! Ką čia kalbate, pone Avramski! To neįmanoma nė įsivaizduoti!"

❖

Tik mama kartkartėmis suardydavo visą tvarką. Nuo jos sklidusi tyla neretai skambėdavo nelyginant įspėjimas ar nuomonė, kuria, atrodė, nėmaž neatsižvelgiama į tai, kas kalbama, nes jau po akimirkos nutikdavo taip, kad pokalbio centras nepastebimai persikeldavo kitur. Šiaip mama nei keisdavo pokalbio temos, nei žodeliu bandydavo pertraukti jo dalyvių, bet tarsi atverdavo nematomas duris užpakalinėje pokalbio sienoje, kurioje, kaip atrodė iki tol, nebuvo jokių durų.

Meiliai šypsodamasi mama pergalingai žvelgdavo į susirinkusius, tiesa, ne į tėtį, bet į mane. Po jos trumpų žodžių buvo justi, kaip visas pokalbio svoris nuo vienos kojos persikelia ant kitos. Po kiek laiko – vis dar su vos pastebima šypsena lūpose, tarsi kuo abejotų ar bandytų ką išsiaiškinti – mama kreipdavosi į kiekvieną atskirai:

– Gal dar pageidautumėte puodelio arbatos? Stipresnės ar silpnesnės? O gal gabalėlio pyrago?

Man atrodydavo, kad mamos įsikišimas į vyrų pokalbį sukeldavo šiokią tokią sumaištį. Gal todėl, kad tarp pokalbio dalyvių išvysdavau vos pas-

tebimą sujudimą – akimirksniu juos užvaldydavo neaiškus nerimas, ar tik prieš savo valią ko nors neleptelėjo, ar nepadarė ko nors, kas mamai būtų sukėlę lengvą juoką, nors nė vienas jų neišmanydavo, kas iš tiesų dedasi. Galbūt iš vidaus spinduliuojantis mamos grožis vis iš naujo priversdavo šiuos drovius vyrus sutrikti ir pajusti nerimą, jog kas nors jai gali nepatikti ar apskritai atrodo apgailėtina.

O štai moterims mama pažadindavo nerimą ir viltį, kad ir vėl pavyks pažaboti vyrus. Jos jausdavo pasitenkinimą, kad bent vienai jų vyrus pavyko „pastatyti" į vietą.

Sykį rašytojas ir visuomenės veikėjas, ponas Chaimas Torenas, taip samprotavo:

– Juk ir vaikas supranta, kad neįmanoma valdyti valstybės, tarsi ši būtų parduotuvė ar kokio mažo miestelio bendruomenė.

Tėtis į tai atsakė:

– Galbūt, brangusis Chaimai, pernelyg anksti darote išvadas, bet kiekvienas, turintis akis, tikrai pastebės, dėl ko mūsų jaunoje valstybėje galima nusivilti.

Lėlių gydytojas ponas Krochmalas nedrąsiai pridūrė:

– Jie gi net laiptų nesugeba sutaisyti. Net du laiškus parašėme burmistrui, bet nesulaukėme jokio atsakymo. Anaiptol nenoriu pasakyti, kad nesutinku su pono Klauznerio nuomone, atvirkščiai – visiškai jai pritariu.

Tėtis mestelėjo juokelį, bet šis jau anuomet pasirodė mažumėlę pasenęs:

– Mūsų valstybėje viskas supuvę.

Ponas Avramskis pacitavo:

– „Kraujo praliejimas po kraujo praliejimo! Kaip kalbėjo pranašas Ozėjas, todėl kraštas rauda."[109] Išlikusi žydų tauta atvyko čia atkurti Dovydo ir Saliamono karalystės ir padėti pamatus Trečiajai Šventyklai, bet vietoj šių įpuolėme į purvinas įvairiausio plauko kibuco kasininkų, tų pasipūtusių bedievių, raudonsnukių ir neapipjaustytųjų rankas. Jų pasaulėlis mažesnis nei skruzdės. Tai niekšų ir sukčių gauja, baigianti grobstyti ir tarpusavyje išsidalinti nedidelį mūsų žemės lopinėlį, mums skirtą JTO. Tai apie juos, būtent apie juos yra kalbėjęs pranašas Ezekielis: „Pasigirdus vairininkų riksmui, / dreba pamariai."[110]

Mama, su vos pastebima šypsena lūpose, tarstelėjo:

– O kai pasidalins tą žemę, žiūrėk, gal pasirūpins ir laiptais? Štai tuomet gal pataisys pono Krochmalo dirbtuvių laiptus.

[109] Oz 4,2 (vert. past.).

[110] Ez 27, 28 (vert. past.).

❖

Šiandien, praėjus penkiasdešimčiai metų po mamos mirties, man atrodo, kad kai ji tarė šiuos žodžius, jos įtampos pilname balse, be sveikos nuovokos, buvo girdėti ir skeptiškas sarkazmas bei amžinas liūdesys.

Jau anuomet mamą kažkas žeidė. Jos judesiai tapo kažkokie vangūs. Padidėjo jos išsiblaškymas. Mama liovėsi privačiai mokyti literatūros ir istorijos. Retsykiais už varganus skatikus redaguodavo kokio profesoriaus iš Rechavijos mokslinį straipsnį, parašytą stipriai vokiečių kalbos paveikta hebrajų kalba. Ji ir toliau vienui viena nudirbdavo visus namų ruošos darbus: iki vidurdienio gamindavo valgį, kepdavo, virdavo, eidavo apsipirkti, pjaustydavo, maišydavo, plaudavo, šluostydavo, šveisdavo, skalbdavo, džiaustydavo, lygindavo ir viską gražiai dėliodavo į lentynas, kol visi namai imdavo blizgėti, o popiet įsitaisiusi fotelyje tverdavosi knygos.

Skaitydama knygą mama pasidėdavo ją ant kelių ir gunktelėjusi virš jos, sakytum, pakibdavo. Tuomet ji man tapdavo panaši į mažą drovią mergaitę. Neretai stovėdavo prie lango ir ilgai ilgai stebeilydavo į mūsų ramią gatvelę. Arba nusiavusi batus su rūbais guldavosi ant paklotos lovos ir plačiai atmerktomis akimis speitrydavo į lubas. Kartais ūmai pašokdavo ir staigiais judesiais naminius drabužius persirengusi išeiginiais pažadėdavo, kad sugrįš po penkiolikos minučių, ir nė nežvilgtelėjusi į veidrodį pasitaisydavo suknelę ir plaukus, užsimesdavo ant pečių savo paprastą šiaudinį krepšį ir skubiai išeidavo į gatvę, tartum būtų bijojusi kažką praleisti. Jei pasiteiraudavau, ar negalėčiau eiti drauge, arba klausdavau, kur einanti, mama atsakydavo:

– Man reikia valandėlę pabūti vienai. Tu taip pat bent trumpai galėsi pabūti vienas. – Tada dar kartą pridurdavo. – Po penkiolikos minučių grįšiu.

Mama visuomet laikydavosi žodžio: iš tiesų netrukus grįždavo: šiek tiek švytinčiomis akimis, šviežiais skruostais, tarsi būtų buvusi šaltame ore arba visą laiką bėgusi. Arba jai būtų nutikę kas nors neįprasta. Grįžusi atrodydavo gražesnė nei prieš išeidama.

Sykį pasekiau mamą, ir ji manęs nepastebėjo. Iš tolo ėjau jai įkandin, slapstydamasis už tvorų ir krūmų, kaip buvau išmokęs iš kino filmų apie Šerloką Holmsą. Oras nebuvo šaltas, o mama ne bėgo, bet ėjo greitais žingsniais, tarsi būtų bijojusi kur pavėluoti. Sofonijo gatvės gale pasukusi į dešinę toliau leidosi ritmiškai stuksendama kulniukais į asfaltą, kol priėjo Malachijo gatvės kampą. Ūmai stabtelėjusi prie pašto dėžutės mama akimirką padvejojo. Ją sekęs mažasis detektyvas nusprendė, kad ji slapčia sumaniusi išsiųsti kažkam laišką. Mane apėmė smalsumas, bet kartu ir nerimas. Susimąsčiusi

mama mažumėlę pastovėjo prie pašto dėžutės ir staiga prispaudusi ranką prie kaktos apsisuko eiti neišsiuntusi jokio laiško. (Daugybę metų ten dar stovėjo ta pati raudona pašto dėžutė, įmūryta į betoninę sieną; ant jos buvo matyti raidės GR, Anglijos karaliaus Jurgio V garbei.) Vienu ypu įpuoliau į kažkokį kiemą, iš kurio kitais pakiemiais sutrumpinęs sau kelią namie atsidūriau minutę ar dviem anksčiau nei ji. Mama grįžo mažumėlę uždususi, o jos skruostus buvo nudažęs raudonis, lyg būtų keliavusi siautėjant pūgai. Jos rudos, skvarbios akys žarstė šelmiškas, meilės kupinas kibirkštėles. Tą akimirką mama buvo be galo panaši į savo tėtį, senelį papą. Tąsyk mane apkabinusi ir prispaudusi galvą sau prie pilvo ji taip man kalbėjo:

– Iš visų savo vaikų tave myliu labiausiai. Ar gali man pasakyti, ką tokio savyje turi, kad būtent tave taip myliu?

Ir dar pridūrė:

– Ypač tavo naivumą. Niekuomet gyvenime nesu mačiusi panašaus naivumo. Net ir po daugelio metų, kai turėsi didžiulę patirtį, net ir tuomet tavo naivumas tavęs nepaliks. Niekuomet. Visuomet ir liksi toks nekaltas.

Ir dar:

– Pasaulyje yra moterų, kurios ryte ryja naivius vyrus, bet yra ir tokių – joms priklausau ir aš – kurios būtent tokius myli ir viduje jaučia nenugalimą norą apgobti juos savo globos sparnu.

Ir dar:

– Man atrodo, kad užaugęs būsi toks linksmas šunytis, mažumėlę plepys kaip tavo tėvas, bet kartu ir tylus bei užsidaręs nelyginant trobelė vidury apleisto kaimo. Visai kaip aš. Galima būti ir vienu, ir kitu. Iš tikrųjų. Man atrodo, kad tai įmanoma. Ar norėtum papasakoti mūsų drauge sukurtas pasakas? Šiek tiek tu, šiek tiek aš? Ar man pradėti? Seniai seniai buvo kaimas, kurį paliko visi jo gyventojai. Išėjo net šunys ir katinai. Net ir paukščiai išskrido. Taip ne vienus metus kaimas stovėjo apleistas ir tylus. Lietus ir vėjas šiaušė šiaudinius jo trobesių stogus, nuo sniego įlinko jų sienos; išdžiūvo daržai, nesiliovė augti tik medžiai ir krūmai, ir kai jokia ranka jų nepjovė, jie vis labiau vešėjo ir žėlė. Vieną rudens vakarą į kaimą užklydo keleivis. Atsargiai pasibeldė į pirmą trobesį ir... Ar norėtum tęsti pasakojimą?

❖

Maždaug tuo metu, žiemą tarp keturiasdešimt devintųjų ir penkiasdešimtųjų, likus dvejiem metams iki mirties, mamą pradėjo kankinti baisūs galvos skausmai. Ji neretai sirgdavo gripu ar angina, o galvos skausmas neatslūgdavo net ir pasveikus. Atsisėdusi fotelyje prie lango ir įsisupusi į naminį

mėlyną flanelinį chalatą, ji valandų valandas prasėdėdavo stebeilydama į barbenantį lietų. Pasidėjusi ant kelių apverstą knygą, mama jos neskaitydavo, tik klaidžiodavo po ja pirštais: būdavo, valandą ar dvi sulinkusi krėsle stebi lietų, o gal sulytą paukštelį, nė akimirkai nesiliaudama visais dešimčia pirštų vedžioti knygos viršelį. Sakytum, fortepijonu būtų grojusi vieną ir tą patį etiudą.

Mama vis mažiau rūpinosi namais: dar užtekdavo jėgų sudėti visus indus į vietą, surankioti ir į vietas sudėlioti popierius ar nušluostyti trupinius. Ji ir toliau kas rytą šluodavo nedidelį mūsų butelį, o kas antrą ar trečią dieną plaudavo grindis. Tiesa, liovėsi gaminusi sudėtingus pietus ir apsiribojo paprastais: bulvėmis, kiaušiniene, šviežiomis daržovėmis, retkarčiais sriuba su vištienos gabalėliais arba ryžiais, pagardintais konservuotais tunais. Mama niekuomet nesiskųsdavo galvos skausmais, neretai kankinusiais ją kelias dienas iš eilės. Tai tėtis slapčia, jai negirdint, pranešė apie mamos migreną. Tai buvo šis tas panašaus į vyrišką, jaudulio pilną pokalbį prislopintais balsais. Apkabinęs mane per pečius tėtis paprašė manęs pažadėti, kad kalbėčiau tyliau, kai mama namuose, kad nešaukčiau ir netriukšmaučiau. Tiesa, svarbiausia turėjau prisiekti, kad netrankysiu durimis, langais ar langinėmis. Kaip įmanydamas stengsiuosi, kad ant žemės nenukristų koks indas ar puodo dangtis. Ir namuose neplosiu rankomis.

Pažadėjau ir žodžio laikiausi. Tėtis mane pagyrė pavadindamas protingu vaiku, o kartą ar du netgi šaunuoliu.

Mama man meiliai šypsojosi, bet tai buvo šypsena be šypsenos. Tą žiemą jos akių kampučiuose įsirėžė naujos raukšlelės.

Ir svečiai retai pas mus beužsukdavo. Kartkartėmis dar pasirodydavo Lilenka, mokytoja Lilija Kališ Bar Samcha, parašiusi dvi garsias knygas apie vaikų psichologiją. Pastaroji, būdavo, atsisėda priešais mamą ir juodvi ilgai rusiškai ar lenkiškai šnekučiuojasi. Man atrodo, kad jos kalbėdavosi apie savo gimtąjį Rovną, drauges ir mokytojus, vokiečių sušaudytus Sosenkos miške, nes jų pokalbyje kartkartėmis nuskambėdavo Isacharo Reiso, charizmatiškojo gimnazijos „Tarbut" direktoriaus, kurį slapčia buvo įsimylėjusios visos merginos, pavardė. Minėdavo ir kitus mokytojus: Busliką, Berkovskį, Fanką Zeidmaną, vaikystės laikų gatves ir parkus.

Kartkartėmis užsukdavo ir močiutė Šlomit ir patikrinusi šaldytuvą bei virtuvės spinteles suraukdavo kaktą, o paskui stovėdama prieškambaryje prie vonios kambario durų su tėčiu persimesdavo keliais žodžiais. Tada kyštelėjusi galvą į kambarį, kuriame sėdėdavo mama, saldžiu balsu teiraudavosi:

– Gal ko reikia, mano brangioji?

– Ne, ačiū.

– Tai kodėl neguli?

– Man taip geriau. Ačiū.

– Ar čia ne per šalta? Gal trumpam įjungti šildytuvą?

– Ne, ačiū. Man nešalta. Ačiū.

– O gydytojas? Kada buvo pas tave užsukęs?

– Man nereikia gydytojo.

– Iš tikrųjų? O iš kur žinai, kad nereikia?

Tėtis baimingai tarstelėdavo motinai kelis žodžius, o paskui puldavo abiejų moterų atsiprašinėti. Močiutė pratrūkdavo jį barti:

– Ša, Lionia. Nesikišk. Dabar kalbu su ja, o ne su tavim. Atsiprašau, bet kokį pavyzdį rodai vaikui?

Vaikas paskubomis pasistengdavo iš ten dingti, dar spėjęs nugirsti, kaip močiutė šnabžda tėčiui, lydinčiam ją prie durų:

– Taip. Juokdarė. Galbūt mėnulio užsimanė. O tu liaukis su manimi ginčijęsis. Galima pagalvoti, kad jai vienai čia sunku. Galima pamanyti, kad visi, išskyrus ją, čia medų laižo. O tu jai langą bent mažumėlę praverk. Taip ir uždusti galima.

Nors mama prieštaravo, buvo iškviestas gydytojas. Po kiek laiko jis ir vėl atvyko. Ligoninėje mamai atliko išsamius tyrimus, o vėliau kelias dienas ji praleido laikinoje „Hadaso“ ligoninėje prie Dovydo žiedo. Jokios ligos nebuvo nustatyta. Po kokių dviejų savaičių, kai išblyškusi, nusvirusiais pečiais mama sugrįžo iš ligoninės, gydytojas ir vėl apsilankė. Sykį net buvo iškviestas vidury nakties, o aš, pamenu, pabudau nuo jo mielaširdingo, storo ir stipraus it staliaus klijai balso, kai šis kalbėdamas su tėčiu prieškambaryje laidė juokelius. Sofos, kuri nakčiai ištiesta virsdavo siaura dvigule lova, galvūgalyje, mamos pusėje, išdygo begalė buteliukų ir dėžučių su vitaminais bei tabletėmis: APC ir kiti leidžiamieji vaistai. Mama atsisakė gulėti lovoje. Ištisas valandas prasėdėdavo fotelyje prie lango, o kartais atrodydavo, kad ją net užvaldžiusi pakili nuotaika: tą žiemą su tėčiu ji bendravo šiltai ir meiliai, sakytum, tai jis, o ne ji čia būtų sirgęs, ir kaskart, kam nors pakėlus balsą, pašokdavo iš išgąsčio. Su tėčiu mama kalbėdavosi lyg su vaiku: saldžiai ir meiliai į jį kreipdamasi, kartais, regis, net iškraipydama žodžių galūnes, kaip kad paprastai kalbinami kūdikiai. O štai su manimi, atvirkščiai, ji kalbėdavosi, tarsi būčiau jos paslapčių draugas:

– Prašau nepykti, Amosai, – prašė mama, žvilgsniu verdama man širdį, – man dabar be galo sunku. Pats matai, kaip stengiuosi.

Įpratau anksčiau atsikelti ir prieš išeidamas į mokyklą iššluodavau namus. Du kartus per savaitę šlapiu skuduru išplaudavau grindis. Išmokau pats kas vakarą susipjaustyti daržoves, suraikyti duoną ir pasikepti kiaušinienės, nes vakarais mama ypač kentėdavo. Tėtį anuomet kartkartėmis apimdavo kažkoks tylus, be jokios priežasties užvaldantis linksmumas, kurį jis kaip įmanydamas stengdavosi paslėpti. Neretai kažką šnabždėdavo po nosimi, kartais nei iš šio, nei iš to ūmai pratrūkdavo juoku, o sykį, kai nematė, kad jį stebiu, tarsi įgeltas siautėjo ir strykčiojo kieme. Neretai vakarais kažkur išeidavo, o sugrįždavo, kai jau miegodavau. Sakė, kad turintis išeiti, nes mano kambaryje šviesa buvo gesinama jau devintą, o mama jų kambaryje negalėjo pakęsti elektrinės lempos šviesos. Kiekvieną vakarą vienui viena ji tamsoje sėdėdavo krėsle prie lango. Tėtis taip pat pabandė su ja pasėdėti ir prisijungti prie tylos ir jos kančios, tačiau dėl savo neramios dvasios ilgiausiai ištverdavo keturias ar penkias minutes.

50 skyrius

Iš pradžių tėtis pabandė dirbti virtuvėje: vakarais ant judančio vaškuota staltiese padengto stalo susidėdavo knygas su mažytėmis kortelėmis ir mažumėlę paskaitydavo ar parašydavo. Tiesa, siaura virtuvė žemomis lubomis jį slėgė nelyginant kalėjimo celė. Tėtis mėgo laiką leisti draugijoje, bendrauti ir juokauti. Jis veržđavosi į šviesą net ir tuomet, kai ne vieną vakarą iš eilės turėdavo praleisti vienumoje be kalambūrų ir diskusijų istorinėmis ar politinėmis temomis, ir tuomet jo akys apsitraukdavo vaikiška liūdesio migla.

Sykį mama juokaudama jam tarė:

– Bėk, bėk į kiemą, pažaisk truputėlį.

Ir dar pridūrė:

– Tik būk atsargus. Visko pasitaiko. Juk ne visos tokios geraširdės ir atviros kaip tu.

– *Što ty ponimaješ?!* – sugriaudėjo tėtis. – *Ty nenormalnaja? Vidiš, malčik!*[111]

Mama tik tarstelėjo:

– Atsiprašau.

Prieš pradingdamas tėtis visuomet atsiklausdavo mamos leidimo. Išeidavo visuomet tik užbaigęs visus namų ruošos darbus: apsipirkti, suplauti

[111] Ką tu supranti? Beprote tu, nematai, kad vaikas šalia? (rus.)

indus, išdžiaustyti ar nukabinti skalbinius. Štai tuomet imdavo ruoštis: net du kartus kruopščiai nusivalydavo batus, nusiskusdavo, pasišlakstydavo naujutėlaičiu kosmetiniu vandeniu po skutimosi, pasikeisdavo marškinius, atidžiai pasirinkdavo elegantišką kaklaraištį, per ranką persimetęs švarką palinkdavo prie mamos ir paklausdavo:

– Tikiuosi, neturi nieko prieš, jei mažumėlę pasėdėsiu su pažįstamais? Pasikalbėsime apie padėtį krašte. Ar apie darbą. Pasakyk atvirai.

Mama niekuomet neprieštaraudavo ir nesistengdavo jo sulaikyti. Tik nenorėdavo girdėti, kur tiksliai jis šį vakarą eina.

– Tik grįždamas pasistenk įeiti tyliai, Arie.

– Kaip galėdamas tyliau.

– Iki pasimatymo. Eik jau.

– Ar tikrai nieko tokio, kad išeinu? Pasistengsiu negrįžti pernelyg vėlai.

– Man tai išties nieko tokio. Ir grįžk, kada panorėjęs.

– Ar tau ko nors reikia?

– Ačiū. Nieko nereikia. Manimi parūpins Amosas.

– Negrįšiu pernelyg vėlai. – Ir kiek padvejojęs. – Ar gerai? Ar galiu eiti? Iki pasimatymo. Sveikatos. Ir pasistenk užmigti ne kėdėje, o lovoje.

– Pasistengsiu.

– Tai labanaktis. Iki pasimatymo. Kai grįšiu, tikrai ne per vėlai, pažadu įeiti labai tyliai.

– Na, eik gi pagaliau.

Pasitaisęs švarką ir kaklaraištį tėtis išeidavo, o kieme praeidamas pro mano langą dar meiliai paniūniuodavo: „Kelias atrodo toks tolimas / Bėga, vingiuoja tolyn, / Nors ir kaip stengiuosi, tu vis dar toli / Ir net mėnulis atrodo arčiau už tave...“ arba: „Ką kalba tavo akys, tavo akys, tavo akys, / Ar tik manęs neišduoda?“.

❖

Užklupus baisiajai migrenai, mamą kankindavo ir nemiga. Gydytojas jai paskyrė įvairių migdomųjų bei raminamųjų, bet niekas nepadėjo. Mama pradėjo vengti lovos, todėl kiaurą naktį prasėdėdavo fotelyje apsisiautusi antklode, vieną pagalvę pasikišusi po galva, o į kitą įsikniaubusi veidu – gal taip bandydavo užmigti. Tiesa, ją pažadindavo mažiausias šnaresys: katinų kniaukimas, tolumoje nuo Šeich Džeracho ar Isavijos atsklidę šūviai, paryčiais iš kažkurios arabiškos Jeruzalės mečetės anapus demarkacinės linijos aidintis muedzino giedojimas. Kai tėtis užgesindavo visas šviesas, mamą užvaldydavo tamsos baimė. Jei koridoriuje šviesa likdavo

degti, paaštrėdavo migrena. Tėtis, atrodo, grįždavo dar prieš vidurnaktį, patenkintas, bet didžiai susigėdęs, ir aptikdavo mamą būdraujančią fotelyje ir sausomis akimis įsispeitrijusią į tamsų langą. Jis siūlydavo jai arbatos ar karšto pieno, neatlyždavo maldaudamas jos gultis į lovą. Būdavo pasiruošęs net pats atsisakyti patalų ir naktį praleisti fotelyje – gal bent taip tikėdavosi ją užmigdyti. Graužiamas kaltės jausmo tėtis klaupdavosi prieš mamą ir užmaudavo jai šiltas vilnones kojines, nes jam atrodydavo, kad jos kojos šąla.

Vidurnaktį eidamas į vonios kambarį vėl užmesdavo į ją akį ir gerai išsimuilinęs imdavo linksmai niūniuoti su apsimestiniu geranoriškumu: „Turiu aš sodą, / Jame yra šulinys“, bet akimirksniu susigriebdavo ir apimtas gėdos nutildavo. Apsivilkęs savo dryžuotą pižamą, jis ir vėl nedrąsiai pasiūlydavo mamai stiklinę arbatos, pieno ar sulčių arba dar kartą meiliai paprašydavo jos gultis į lovą šalia jo arba vienai. Maldaudavo mesti iš galvos visas blogas mintis ir imti galvoti ką nors gera. Apsisiautęs antklode tėtis jai siūlydavo apie ką malonaus galvoti, bet jau netrukus nuo perdėto malonumo jį ir patį it kūdikį įsupdavo miegas. Manau, stiprus atsakomybės jausmas tėtį pažadindavo dar mažiausiai du ar tris kartus per naktį, ir jis puldavo tikrinti ligonės, sėdinčios prie lango, paduodavo jai vaistų ir stiklinę vandens, pataisydavo antklodę ir vėl nugrimzdavo į sapną.

Žiemai svyrant pavasariop, mama kone liovėsi valgyti. Kartais pamirkydavo džiūvėsį arbatoje tvirtindama, kad to jai visiškai pakanka. Ji prastai jaučiasi, todėl ir neturinti apetito.

– Nesijaudink, Arie, aš gi beveik nejudu. Jei valgyčiau, sustambėčiau kaip mano motina. Nesijaudink.

Sykį nuliūdęs tėtis šitaip man pasakė:

– Mama serga, o gydytojas nieko negali pasakyti. Pakviesčiau kitą, bet ji priešinasi.

Senelis Aleksandras svarstė:

– *Nu. Što.* Nuotaikos. Melancholija. Kaprizai. Tai tik įrodymas, kad širdis dar jauna.

Teta Lilenka man kalbėjo:

– Žinoma, tau sunku tą ištverti. Esi išmintingas ir jautrus vaikas. Mama tvirtino, kad jos gyvenime esi šviesos spindulėlis. Ir tai tikra tiesa. Tai anaiptol ne vaikiškas egoizmas, nes panašioje situacijoje kitas eitų sau skainioti gėlių, nė nesusimąstydamas, kiek skausmo jai sukelia. Bet nesvar-

bu. Dabar aš kalbėjau apie save, o ne apie tave. Dabar ypač kaip niekados turėtum jaustis vienišas, todėl jei pajusi norą pasikalbėti, na, taip, iš širdies, nė akimirkos nedvejok. Atsimink, kad Lilenka ne tik mamos, bet ir tavo – žinoma, jei panorėsi – draugė. Draugė, kuriai tu esi ne mažas vaikas, bet artima siela.

Rodos, supratau, kad sakydama „eitų sau skainioti gėlių" teta Lilenka galvoje turėjo tėtį, kuris kartkartėmis vakarais išeidavo aplankyti draugų, tik niekaip negalėjau suvokti, kokios gi ten gėlės galėtų augti ankštame Rudnickių butelyje, kuriame gyvena tik du paukšteliai, vienas baigiantis nuplikti, kitas – iš kankorėžio, ir dar įvairiausi gyvūnėliai už sekcijos stiklo. Arba pas Avramskius, jų varganame apleistame bute, kuriame po sūnaus netekties visiškai liautasi rūpintis švara ir tvarka. Buvo dingtelėjusi į galvą mintis, kad tetos Lilijos minėtos gėlės gali būti kaip nors susijusios su tuo, apie ką neįmanoma nė pagalvoti, todėl nenorėjau nieko suprasti ir vengiau ieškoti sąsajų su tėčio kruopščiai nušveistais batais bei naujuoju vandeniu po skutimosi.

❖

Nors, rodos, atmintis mane ir vėl apgauna. Dabar staiga prisimenu šį tą, ką vos nutikus, iškart pamiršau. Tiesa, būdamas maždaug šešiolikos buvau trumpam prisiminęs, bet šis įvykis netrukus ir vėl nugrimzdo į užmarštį. Šiandien ryte prisimenu ne patį jaudulį, o įvykį, nutikusį daugiau kaip prieš keturiasdešimt metų: sakytum, trumpam būtų švystelėjęs seno mėnulio atspindys ir nutvieskęs ežero paviršių, bet štai mano atmintis vandenyje regi jau nebe patį atspindį – nes jo jau seniai nebėra – o tik baltas jo driekanas.

Štai kaip buvo. Dabar čia, Arade, pusė septynių, ir aš aiškiai prisimenu, kaip niūrią penkiasdešimtųjų ar penkiasdešimt pirmųjų žiemos popietę kartu su draugu Liuliku žygiavome Jafos gatve, šalia Siono aikštės. Staiga Liulikas kumštelėjo man į šoną ir sušnabždėjo:

– Pažiūrėk, ar kartais ten ne tavo tėtis sėdi? Greičiau sprunkame, kol jis dar mūsų nepastebėjo ir nesuprato, kad pabėgome iš Avišaro pamokos!

Kaip tarėme, taip ir padarėme, tik bebėgant dar spėjau pro kavinės „Zichel" langą pastebėti prie priekinio lango sėdintį besišypsantį savo tėtį, sau prie lūpų spaudžiantį apyrankėmis nukarstytą jaunos moters, sėdėjusios nugara į langą, ranką. Sprukau ne tik iš ten, bet ir nuo Liuliko, o ir šiandien vis dar tebebėgu.

Senelis Aleksandras visuomet bučiuodavo moterims rankas, tėtis – tik kartais. Be to, kas ten žino, gal paėmęs tos moters ranką jis tik lenkėsi žvilgtelėti į jos rankinį laikrodį pasitikslinti, ar jos laikrodis rodo tiek pat valandų kiek ir jo. Juk jis visuomet taip elgdavosi, su visais taip – laikrodžiai buvo jo silpnybė. Tai buvo vienas vienintelis kartas, kai pabėgau iš pamokos – vėliau niekuomet to nedariau. O tąsyk taip nutiko todėl, kad į Rusijos aikštę skubėjau pažiūrėti sudegusio egiptiečių tanko. Nusprendžiau daugiau niekuomet nepraleisti nė vienos pamokos. Nė vienos vienintelės.

Tėčiui pajutau neapykantą, trukusią gal dvi dienas. Iš didelės gėdos. Po dviejų dienų ėmiau nekęsti ir mamos su visomis jos migrenomis, komedijomis ir maištais, kilusiais fotelyje prie lango. Ji pati dėl visko kalta – pati ir pastūmėjo tėtį rankioti paskutinių laimės trupinių. Vėliau pykau ir ant savęs, kad leidausi sugundomas Liuliko lyg koks buratinas katino su lape ir pabėgau iš pono Avišaro pamokos: ir kodėl nėmaž neturiu valios? Kodėl taip lengvai pasiduodu pagundoms? Tiesa, prabėgus kelioms savaitėms, pamiršau, ką regėjau pro kavinės „Zichel" langus, kol užklupo viena naktis Chuldos kibuce, kai buvau maždaug šešiolikos. Kavinė „Zichel" man buvo visiškai išgaravusi iš galvos, sakytum, nieko nebūtų nutikę. Pamiršau ir tai, kad tą rytą anksti grįžęs iš mokyklos aptikau mamą flaneliniu chalatu sėdinčią ne kaip įprastai fotelyje priešais langą, bet visiškai netikėtai kieme ant išsinešto krėslo po granatmedžiu. Mama atrodė rami, o jos lūpose pleveno šis tas panašaus į šypseną, nors iš tiesų tai nebuvo šypsena. Kaip paprastai jai ant kelių viršeliu į viršų gulėjo atversta knyga. Regis, merkiama šalto žiemos lietaus mama taip sėdėjo jau valandą ar dvi, nes kai jai padėjau atsikelti ir nueiti namo, ji buvo visa permirkusi ir sušalusi ir atrodė tartum šlapias paukštelis, kuris jau niekad daugiau nebepakils. Įstūmiau mamą į vonią ir iš spintos atnešiau jai sausus drabužius. Išbariau ją lyg suaugęs ir pro vonios kambario duris šūkčiojau jai nurodymus. Mama nepratarė nė žodžio, bet klusniai darė, ką liepiama, tik nuo veido nedingo toji šypsena, kuri anaiptol nebuvo šypsena. Tėčiui nieko apie tai nepasakojau, nes mama akimis prašė išsaugoti šią paslaptį. Tik tetai Lilijai štai ką kalbėjau:

– Bet, teta Lilija, jūs klystate. Aš niekuomet gyvenime netapsiu nei rašytoju, nei poetu, nei mokslininku, nes esu visiškas bejausmis. Nuo jausmų man darosi koktu. Tapsiu žemdirbiu. Apsigyvensiu kibuce. O gal arsenu imsiu nuodyti šunis.

❖

Pavasarį jai pagerėjo. Tu bi-švat[112] rytą, tą pačią dieną, kai Chaimas Vaismanas, anuometinis valstybės vadovas, Jeruzalėje pradėjo posėdį, vėliau tapusį pirmos kadencijos Knesetu, netikėtai pasipuošusi savo mėlynąja suknele mama mudviem su tėčiu pasiūlė keliauti į Tel Arzos miškelį. Su šia suknele ji atrodė sveika ir graži, o kai iš savo knygomis užversto požemio išsigavome į pavasario saulę, jos akyse ir vėl plykstelėjo nuoširdžios šilumos liepsnelės. Mama įsitvėrė tėčiui į parankę, o aš kaip šunytis strikinėjau jųdviejų priekyje, kad jie vienu du galėtų pasišnekučiuoti, o gal šiaip iš linksmumo.

Mama sutepė iškylai sumuštinių: vieną su sūriu ir pomidorais, kitą – su kietai virtu kiaušiniu, paprika ir ančiuviu, o tėtis įdėjo termosą su vasarinėmis ranka išspaustomis apelsinų sultimis. Miške ištiesę nedidelę brezentinę paklodę, susėdome ant jos, savin traukdami žiemos lietaus prisodrintų pušų aromatą. Medžių properšose į mus žvilgčiojo uolėti, sodria žaluma pasidengę šlaitai. Anoje pasienio pusėje Sufato kaime bolavo arabiški namai, o tolumoje, prie horizonto, į viršų stiebėsi aukšta grakšti mečetė An-Nabi Samuil. Žodžių *churša* (giraitė), *chereš* (slapčia), *chariši* (tylus), *chariš* (arimas) ir *charošet* (pramonė) panašumas privertė tėtį mažumėlę pasamprotauti kalbos klausimais. Mama buvo taip gerai nusiteikusi, kad dar pridūrė *chišur* (stipinas), *chošeret* (surišimas), *recheš* (šlamesys), *šachar* (švitimas), *šachor* (juodas), *šocher* (mylimasis), *mešacher* (meluoti) – ji pastebėjo, kad visų šių žodžių šaknyje yra tos pačios raidės.

Vėliau mama pradėjo pasakoti apie kažkokį ukrainietį, jų kaimyną, gražų ir spitrų vaikiną, kuris galėdavo nuspėti, kada pasirodys pirmieji žiemkenčiai ir iš žemės galvas ims kaišioti pirmieji runkeliai. Paskui šį vaikiną, arba Stepaną, – tiesa, mama vadino jį Stepaša arba Stiopa, – lakstė visos merginos, bet šis ėmė ir įsimylėjo gimnazijos „Tarbut" mokytoją. Dėl šios nelaimingos meilės netgi bandė pasiskandinti upės verpete, bet buvo puikus plaukikas, todėl ir nenuskendo. Srovė Stiopą nunešė į kažkokį dvarą, kurio šeimininkė jį suviliojo, o praėjus keliems mėnesiams nupirko jam karčemą, kurioje jis gal ir šiandien tebesėdi, o gal nuo gėrimo ir paleistuvystės sugyvulėjo ir dabar gyvena kaip galvijas.

Šįsyk tėtis puolė mamą drausminti, kai ši ištarė žodį „paleistuvystė" ir, atrodo, net subarė:

[112] Tu bi-švat – penkioliktąją švat (sausis-vasaris) dieną švenčiama šventė, žyminti žiemos pabaigą, dar vadinama Naujaisiai medžių metais. Tą dieną rengiamos iškylos ir sodinami medžiai (vert. past.).

– *Vidiš, malčik!*

Paskui paguldęs galvą jai ant kelių išsitiesė ant brezento ir patenkintas kramtė kažkokią žolę. Aš irgi tą patį padariau: išsitiesiau, padėjau galvą ant kito mamos kelio, kramčiau stiebelį ir visa krūtine traukiau į save šiltą pavasario orą, prisodrintą aštrių šviežių kvapų, pilnutėlį zvimbiančių, pavasariu apsvaigusių vabzdžių, itin malonų, išpraustą lietaus ir išpustytą žiemos vėjų. Kaip būtų nuostabu sustabdyti šį laiką ir patį rašymą, likus maždaug dvejiems metams iki mamos mirties: mes trise per Tu bi-švat šventę Tel Arzos giraitėje: mama mėlyna suknele ir raudona medvilnine skarele, tiesi ir graži, pečiais atsirėmusi į medžio kamieną; ant vieno jos kelio ilsisi tėčio, ant kito – manoji galva, o ji šaltais delnais glosto mūsų veidus ir plaukus. Mums virš galvų pušų viršūnėse be perstojo čirškauja visa gausybė paukštelių.

❖

Pavasarį mamai išties pagerėjo. Ji liovėsi kiauras dienas ir naktis sėdėti prie lango, jos nebegąsdino elektros šviesa, ji nebekrūpčiojo nuo mažiausio garso. Vėl rūpinosi namais ir mėgavosi skaitymu. Ją vis rečiau apimdavo migrena. Net apetitas pagerėjo. Ji ir vėl bent penkias minutes prieš veidrodį dažydavosi lūpas, pudruodavosi, tušu apsivedžiodavo akis ir šukuodavosi plaukus; bent dvi minutes rinkdavosi tinkamus drabužius, kad atrodytų paslaptinga, graži ir įspūdinga. Namuose ir vėl atsinaujino senieji pokalbiai: ponai Bar Jicharovai (Icelevičiai) ir Avramskiai, prisiekę revizionistai, degantys gilia neapykanta partijos „Mapai" vadovams; Chana su Chaimu Torenai, Rudnickiai ir iš Gdansko kilę Tosia ir Gustavas Krochmalai, Geulos gatvėje duris atvėrę lėlių ligoninei. Mestelėję vos trumpą žvilgsnį į mamos pusę, vyrai ir vėl paskubomis žemyn nudurdavo akis.

Ir vėl penktadienio vakarais keliaudavome pas močiutę Šlomit ir senelį Aleksandrą, kad prie apvalaus jų stalo įžiebtume šabo žvakes ir pasivaišintume *gefilte fiš* arba siūlu surištais viščiuko kakleliais. Kartais šabo rytą traukdavome pas Rudnickius, o po pietų pražygiavę kone visą Jeruzalę nuo šiaurės iki pietų užsukdavome pas dėdę Josefą Talpijot kvartale.

Sykį per vakarienę mama netikėtai užsiminė apie skaitymo šviestuvą, turėtą savo kambaryje Prahoje, kur studijavo istoriją ir filosofiją. Kitą dieną tėtis užsuko į dvi baldų parduotuves Karaliaus Jurgio ir Jafos gatvėse ir dar į vieną elektros reikmenų parduotuvę Ben Jehudos gatvėje: viską palygino, sugrįžo į pirmąją ir tą pačią dieną mamai parnešė gražiausią, kokį tik rado, šviestuvą skaitymui. Už jį sumokėjo kone ketvirtį savo mėnesinės algos. Pabučiavusi jį ir mane į kaktą ir keistai juokdamasi mama patikino, esą ši lempa

dar ilgai šviesianti mums, kai jos pačios jau nebebus. Apsvaigusiam nuo sėkmės tėčiui pro ausis prasprūdo šie žodžiai – jis niekuomet nemokėjo dėmesingai klausytis, be to, jį jau buvo spėjęs pasigriebti žodžių pliūpsnis, todėl jis jau svarstė apie seną semitiškos kilmės žodį *nur*, iš kurio bus kilęs aramėjų kalbos daiktavardis *menarta* (lempa) ir jo atitikmuo arabų kalboje *manar*.

Aš išgirdau mamos žodžius, bet jų nesupratau. O gal ir supratau, bet nekreipiau į juos dėmesio.

Paskui ir vėl viskas sugrįžo į senąsias vėžias. Kartkartėmis apie devintą vakaro, kai jau gulėdavau lovoje, tėtis teiraudavosi mamos, ar ši nesupyktų, jei jis „išeitų pasižmonėti". Vėl prisiekinėdavo, kad grįšiąs nepernelyg vėlai ir pasistengsiąs nekelti triukšmo. Tada paduodavo jai stiklinę vasariško pieno ir išeidavo iki blizgesio iššveistais batais ir iš švarko kišenės kyšančia nosinaite, visai kaip jo tėvas, o jam įkandin pasklisdavo odekolono driekanos. Kai tėtis eidavo pro mano langą, girdėdavau, kaip jis išskleidžia skėtį ir dirbtinai plonu balsu niūniuoja: „Ji turėjo mielą rankelę / Niekas nedrįso prie jos prisiliesti", arba: „Jos akys lyg šiaurės žvaigždė, / O širdyje naikinanti ugnis..."

Tėtis visuomet griežtai laikydavosi taisyklės mano kambaryje gesinti šviesą „lygiai devintą ir nė minutės vėliau", bet mudu su mama slapčia jį apgaudinėdavome: luktelėjęs, kada jo žingsniai, aidėdavę drėgnu šaligatviu, išnyks gatvės gale, šokdavau iš lovos ir skubėdavau pas mamą, kad ši man papasakotų dar vieną istoriją. Ji sėdėdavo kambaryje, kurio visos sienos ir pusė grindų buvo nukrautos knygomis. Aš, vilkėdamas pižamą, įsitaisydavau ant kilimėlio prie jos kojų, prie jos šiltos šlaunies priglausdavau galvą ir užsimerkęs įdėmiai ištempdavau ausis. Visuose namuose nedegė šviesa, išskyrus naują šviestuvą, stovintį prie mamos fotelio. Į langines belsdavosi lietus ir vėjas. Kartkartėmis žemu Jeruzalės dangumi prašliaužda vo virtinė debesų. Išėjęs tėtis man palikdavo mamą su jos istorijomis. Vieną vakarą ji man papasakojo apie tuščią butą virš jos buto Prahoje. Net dvejus metus ten niekas negyveno, kaip šnabždėjosi kaimynai, dėl dviejų jame gyvenusių merginų dvasių. Kadaise ten įsiplieskė didelis gaisras, iš kurio taip ir nepavyko išgelbėti ten gyvenusių Emilijos ir Janos. Po šios tragedijos jų tėvai išvyko į užsienį. Butas liko nusiaubtas ugnies ir apleistas, užrakintas keturiomis spynomis, užvarstytomis langinėmis. Nei remontuojamas, nei nuomojamas. Kartais, kaip pasakojo kaimynai, iš jo sklisdavo prislopintas juokas ir riksmai. Tiesa, aš pati, pasakojo mama, niekuomet jų negirdėjau, nors kartais iš tiesų atrodydavo, kad kažkas atsuka vandens čiaupą arba stumdo baldus. Dar būdavo girdėti basų kojų žingsniai, keliaujantys iš vieno kambario į kitą. Gali būti, kad naktimis kas nors šiuo apleistu butu naudojosi slaptai meilei ar kitiems slaptiems tikslams. Paaugęs suprasi, kad naktį kone visus garsus

galima suvokti skirtingai. Kartais taip nutinka ne tik naktį ir ne tik su garsais: pasitaiko, kad ir dienos šviesoje galima viską kitaip suprasti.

Kitais vakarais mama man pasakodavo apie Euridikę, Hadą ir Orfėją. Vieną vakarą papasakojo apie aštuonmetę našlaitę, garsaus nacio ir žiauraus žudiko dukrą. Niurnbergo teisme mergaitės tėvą amerikiečiai nuteisė mirti, o dukrą uždarė į vaikų pataisos namus vien už tai, kad tėvo nuotrauką ji apkaišiojo gėlėmis. Dar mama kalbėjo apie jauną miškų prekeivį iš kažkokio kaimelio šalia Rovno; sykį pasiklydęs miške jis žuvo sniego pūgoje, o po šešerių metų kažkas vidurnaktį įsibrovė į našlės namus ir jai prie lovos padėjo kone suirusius vyro batus. Papasakojo ir apie Tolstojų, kuris jau senyvo amžiaus pabėgo iš namų ir mirė geležinkelininko trobelėje Astapovo geležinkelio stotyje.

Anos žiemos vakarais mudu su mama buvome panašūs į Perą Giuntą ir jo motiną Asą:

Ir mudu su vaiku sėdėjome dviese / Ir nebuvo kito džiaugsmo kaip prisiminti. / ...ir štai pradėjome pasakoti apie laukus, dvasias ir retus angelus, / apie raganius, trolius, gyvenančius kalnuose / ...ir apie pagrobtą nuotaką – taip, apie tai pasakojama, / bet kokia nuostaba, kad galima viską prisiminti!

Anais vakarais su mama neretai žaisdavome tokį žaidimą: ji pradėdavo pasakojimą, o aš jį tęsdavau, kol pasakojimo gija vėl atsidurdavo jos rankose, o paskui – vėl pas mane: skyrelis jos, skyrelis mano. Tėtis į namus sugrįždavo šiek tiek prieš vidurnaktį arba po jo. Kieme pasigirdus jo žingsniams, akimirksniu gesindavome šviesą ir paskubomis tarsi du neklaužados vaikai lįsdavome į lovas ir dėdavomės miegantys. Girdėdavau, kaip jis rengiasi, iš šaldytuvo išsiėmęs pieno pakelį geria pieną, eina į vonios kambarį, atsuka čiaupą ir vėl jį užsuka, tualete nuleidžia vandenį, vėl atsuka ir vėl užsuka čiaupą, niūniuoja kažkokią seną meilės dainelę, dar sykį išsiima pieno pakelį ir vėl iš jo gurkšteli, basomis įsliūkina į kambarį, prieina prie sofos, paverstos dvigule lova, gulasi šalia mamos, kuri dedasi mieganti, dvi tris minutes mintyse niūniuoja savo dainelę, kol galiausiai užsnūsta ir visą naktį išmiega kūdikio miegu. Šeštą valandą pirmasis išsiropščia iš lovos, skutasi, pasirišęs mamos prijuostę žingsniuoja į virtuvę, kad man ir mamai išspaustų apelsinų sulčių, pakaitina jas karštame vandenyje, vieną indą įdėjęs į kitą. Abiems mums į lovą atneša stiklinę drungnų sulčių, nes nuo šaltų dar galima peršalti.

❖

Vieną naktį mamą ir vėl kankino nemiga. Ji pasijuto prastai ištiestoje sofoje, šalia giliai įmigusio tėčio, kurio akiniai, padėti šalia ant lentynos, taip pat saldžiai miegojo. Mama atsikėlė, tik šįsyk nesisėdo nei į fotelį prie lango, nei siauroje virtuvėje, o vienais naktiniais marškiniais atsigulė šalia manęs, prisiglaudė ir pabučiavo mane, kad net pabudau. Tada pašnibždomis paklausė, ar negalėtume truputėlį pasikalbėti. Dviese. Atsiprašė, kad pažadino, bet labai jau reikėjo pasikalbėti. Tamsoje jos balse pasigirdo juokas, tikras juokas, o ne jo šešėlis.

❖

Kai Dzeusas sužinojo, kad Prometėjui pavyko pagrobti ugnį, tą vienintelę kibirkštėlę, kurią pats žmonėms buvo atsakęs už bausmę, senis kone sprogo iš pykčio. Retai dievams tekdavo matyti taip įsiutusį savo valdovą. Ištisomis dienomis griaudėjo perkūnais, ir niekam neužteko drąsos prie jo priartėti. Pykčio pakurstytas Dzeusas nusprendė dėl šios nuostabios dovanos žmones turinti ištikti baisi nelaimė. Dievų kalviui Hefaistui jis įsakė iš žemės ir vandens nulipdyti gražią moterį. Deivė Atėnė ją išmokė siūti ir austi ir papuošė nuostabiais apdarais. Afroditė ją apdovanojo žavesiu, kuris kiekvienam vyrui apsukdavo galvą ir sukeldavo geidulį. O štai Hermis, pirklių ir vagių dievas, išmokė ją meluoti ir vesti iš kelio. Ši gražuolė gavo Pandoros, arba Viskuo apdovanotosios, vardą. Pandorą Dzeusas įsakė atiduoti Prometėjo broliui. Veltui Prometėjas jį įspėjo, kad saugotųsi dievų dovanos. Vos išvydęs Pandorą, kurios ranka jam buvo atiduota, šis stryktelėjo iš džiaugsmo – ji buvo tokia graži, be to, turėjo skrynią su olimpiečių dovanomis. Sykį Pandora atidarė tą skrynią ir iš jos pasipylė ligos, vienatvė, nelaimės, žiaurumas ir mirtis. Taip pasaulyje atsirado kančios, kurios ir šiandien tebeklesti. Jei tu dar nemiegi, noriu pasakyti, jog man atrodo, kad jų būta ir anksčiau. Kentėjo Prometėjas, Dzeusas ir net pati Pandora, o ką jau kalbėti apie paprastus žmones kaip mes. Tiesa, nelaimės nepasipylė iš Pandoros skrynios, tik pati skrynia buvo iš kančios. Per kančią ji buvo ir atverta. Ar rytoj po pamokų nueisi apsikirpti? Tik pažiūrėk, kaip užaugo tavo plaukai.

Kartkartėmis tėvai nusivesdavo mane „į miestą“, į Karaliaus Jurgio arba Ben Jehudos gatves, į vieną iš trijų ar keturių žymiausių užeigų, turėjusių priminti Vidurio Europos tarpukario kavines: jos svečiai čia galėjo paskaityti laikraščius hebrajų ir užsienio kalbomis, suvyniotus ant ilgų lazdų, be to, čia buvo didelis žurnalų pasirinkimas – savaitraščių ir mėnraščių keliomis kalbomis. Po variniais ir krištoliniais šviestuvais ten viešpataudavo tolerantiška užsienietiška kito pasaulio, ramaus intelektualaus gyvenimo dvasia, apsiausta pilkšvai mėlynais cigarečių dūmais.

Prie staliukų prislopintais balsais šnekučiuodavosi išsipusčiusios damos ir daug patyrę vyrai. Tarp staliukų šmėžuodavo padavėjai ir padavėjos baltais marškinėliais, ant rankos permesta išlyginta servetėle nešiodami svečiams karštą kavą su plūduriuojančiu baltu kaip sniegas garbanotu plaktos grietinėlės angelėliu arba ceilono arbatą, kuriai papildomas esencijas patiekdavo ypatinguose porcelianiniuose indeliuose, pyragą su likeriu, mielinius obuolių ir plaktos grietinėlės pyragaičius, šokoladinius tortus su vaniliniu glaistu, o žiemos vakarais – stiklą karšto punčo, likerio ar konjako taurelę (keturiasdešimt devintaisiais ir penkiasdešimtaisiais vietoj kavos buvo tiekiamas kavos pakaitalas, o vietoj šokolado ir plaktos grietinėlės – šokolado ar grietinėlės produktai).

Šiose kavinėse tėvai susitikdavo su pažįstamais jau visai iš kito rato, toli nuo ten, kur gyveno lėlių gydytojai kaip ponas Krochmalas ar geraširdžiai ir atkaklūs pašto tarnautojai kaip ponas Stašekas Rudnickis. Čia susipažinome su elito atstovais, tarkime, daktaru Pfefermanu, tėvo viršininku Nacionalinės bibliotekos Spaudos skyriuje, arba leidėju Jehošua Čačeku, retsykiais į Jeruzalę atvykstančiu iš Tel Avivo, ir su kitais tėvų amžiaus filologais bei istorikais, kuriems atsivėrė universiteto durys; su mokslininkais, tyrėjais ir profesorių asistentais, kurių laukė šviesi ateitis. Retsykiais tėvai čia susitikdavo su keliais Jeruzalės rašytojais: Dovu Kimchiu, Šraga Kadariu, Icchoku Šenharu, Jehuda Jaariu. Tiesa, šiandien kone niekas jų nebeprisimena, o dauguma jų skaitytojų jau seniai pasitraukė iš šio pasaulio, tačiau anuomet jų šlovė buvo pasklidusi po visą kraštą, o jų vardai skambėjo visur.

Ruošdamasis šiems susitikimams tėvas jau prieš dieną trinkdavo galvą, ne kartą šveisdavo batus, kol galiausiai šie pradėdavo blizgėti it juodi deimantai; savo juodąjį kaklaraištį baltais dryžiais papuošdavo elegantiška sidabrine sage, ne sykį man nurodinėdavo, kaip derėtų elgtis, o jei būčiau ko paklaustas, prigrasindavo atsakinėti trumpai ir aiškiai. Kartais prieš mums išeinant į kavinę, net jei būdavo nusiskutęs ryte, per pietus dar kar-

tą kruopščiai nusiskusdavo. Mama taip pat pasipuošdavo raudonų koralų karoliais. Šie itin derėdavo prie jos alyvuogių spalvos veido ir jos išvaizdai teikdavo šiek tiek egzotikos, todėl buvo galima pamanyti, kad ji yra italų ar graikų kilmės.

❖

Mokslininkai ir rašytojai žavėjosi tėčio erudicija ir žiniomis: jie buvo tikri, kad visuomet galima juo pasikliauti, kai iškildavo klausimai, į kuriuos jų žodynai ir enciklopedijos nesugebėdavo atsakyti. Nors mielai naudodavosi tėčio pagalba ir kaip įmanydami traukdavo iš jo žinias, jie nė nebandė slėpti, kad dar labiau juos traukia mamos draugija: jos tarsi mūzos sugebėjimas klausytis iš jų traukdavo neišsenkamą kalbos energiją. Vien jos buvimas, netikėti klausimai, akių žvilgsnis, pastabos neretai pakeisdavo visą pokalbio temą, – visa tai tarsi alkoholis versdavo vyrus be paliovos kalbėti apie darbą, kūrybinį užsidegimą, tikslus ir laimėjimus. Neretai mama pacituodavo vieną kitą eilutę iš paties kalbėtojo knygos, pastebėdama, kad viena ar kita jo mintis yra be galo panaši į Tolstojaus pažiūras. Dar atkreipdavo dėmesį, kad šalimais sėdėjusio rašytojo žodžiuose yra justi stoikų įtaka arba vos pastebima skandinaviška gaidelė. Neretai mama kalbėdavo mažumėlę prisidengusi akis, o tokiomis akimirkomis jos balsas veikdavo nelyginant raudonas vynas. Sklisdavo Hamsuno ar Strindbergo, o gal net tolimas mistinių Emanuelio Svedenborgo raštų aidas. Paskui mama ir vėl panirdavo į tylą ir imdavo atidžiai klausytis, virsdama trapiu indu. Pašnekovai įnikdavo dejuoti, apipildami ją pasiaiškinimais, ką esą turėję, o ko neturėję galvoje, tarpusavyje varžydamiesi dėl jos dėmesio.

Po daugelio metų, kai atsitiktinai kelis jų sutikau, iš jų pačių lūpų išgirdau, kad mama buvusi ne tik žavi moteris, bet ir nepaprastai pastabi skaitytoja, apie kokią gali tik pasvajoti kiekvienas rašytojas, leidžiantis vienišas naktis prie rašomojo stalo. Gaila, kad pati nerašiusi. Kas ten žino, svarstė jie, galbūt dėl ankstyvos jos mirties netekome garsios rašytojos, ir dar tuomet, kai hebrajiškai rašančias moteris buvo galima suskaičiuoti ant vienos rankos pirštų.

Kai tėtis bibliotekoje ar gatvėje sutikdavo kokį garsų žmogų, kelias minutes jiedu šnekučiuodavosi apie švietimo ministro laišką universiteto valdžiai, apie Zalmaną Šneurą, gyvenimo pabaigoje bandžiusį tapti Voltu Vitmanu, arba apie tai, kas taps Hebrajų literatūros katedros vadovu po profesoriaus Klauznerio. Galop tas, pliaukštelėjęs tėčiui per ranką, blizgančiomis akimis ir nušvitusiu veidu sakydavo:

– Prašau perduoti kuo nuoširdžiausius linkėjimus savo žmonai. Ji išties nepaprasta moteris – tokia išsilavinusi ir išpuoselėto skonio! Tikra menininkė!

Nors ir draugiškai pliaukštelėdavo, širdies gilumoje pavydėdavo jam tokios žmonos, o gal tik stebėdavosi: ir kuo gi ją patraukęs šis pedantas? Taip, jis iš tikrųjų didis eruditas, sumanus ir protingas žmogus, kone prasimušęs mokslo pasaulyje, bet, tarp mūsų kalbant, tikras scholastas, neturintis nė krislelio romantikos.

❖

Man gi šiuose kavinės pokalbiuose buvo skirta ypatinga užduotis: visų pirma privalėdavau mandagiai ir protingai kaip suaugęs atsakyti į visą virtinę sunkių klausimų, tarkime, kiek man metų? Kurioje klasėje mokausi? Ar nerenku pašto ženklų ir lipdukų? Ko mūsų moko tėvynės pažinimo pamokose? O hebrajų kalbos pamokose? Ar esu geras vaikas? Ir kurias Dovo Kimchio (Jario arba Kadario, arba Even-Zahavo, arba Šenharo) knygas jau esu perskaitęs? O kaip mokytojai – ar jie man patinka? Kartais net: ar jau domiuosi merginomis? Dar ne? O užaugęs ar svajoju tapti profesoriumi? O gal pionieriumi? O gal Izraelio armijos generolu? (Širdies gilumoje anuomet nusprendžiau, kad visi rašytojai yra mažumėlę netikri ir nenuoširdūs, todėl galbūt net kiek juokingi.)

Antra, privalėjau netrukdyti.

Sėdėti, sakytum, manęs ten nėra. Tarytum būčiau kiaurai permatomas.

Visi šie kavinės pokalbiai užtrukdavo mažiausiai septyniasdešimt valandų, o aš visą tą laiką privalėdavau vaidinti nebylį, tylesnį už lubose zvimbiantį ventiliatorių.

Bausmė už nusižengimą svetimų žmonių akivaizdoje galėjo būti dviejų savaičių namų areštas arba draudimas žaisti su draugais, ar dvidešimt vakarų skaitymas prieš miegą.

O štai kaip atpildas už šimtą valandų vienatvės laukdavo ledai. Ar net kukurūzai.

Ledų tėvai man beveik niekuomet nepirkdavo, esą šie kenkiantys gerklei ir šiaip nesunkiai galima persišaldyti. O štai kukurūzo burbuolę, prekiaujamą gatvės gale iš karšto ir kvepiančio puodo, augaloto vyriškio vyniojamą į žalią popierių ir apibarstytą grubia druska, – šią man pirkdavo dar rečiau, nes jų nesiskutęs pardavėjas, atrodo, retai kada prausdavosi, o ir vanduo jo puode, be abejonės, buvo pilnas mikrobų.

– Bet jei Jo Didenybė kavinėje „Atar“ įrodys, kad moka elgtis gražiai ir be kaprizų, tuomet pakeliui namo leisime jam pačiam pasirinkti: kukurūzą ar ledus. Nebus jokios prievartos!

Taip kavinėse per nesibaigiančius pokalbius apie politiką, istoriją, filosofiją ir literatūrą, universiteto profesorių nesutarimus ir redaktorių bei leidėjų sąrašus, kurių trečdalio neįstengdavau suprasti, veikiausiai iš vienatvės ir neapsakomo nuobodulio pamažėle tapau mažuoju sekliu.

Kitaip tariant, susigalvojau slaptą žaidimą, kurį galėdavau žaisti valandų valandas nepajudėdamas iš vietos, neišleisdamas nė garselio ir neturėdamas jokių priemonių, net pieštuko ir popieriaus: būdavo, stebiu šiuos svetimus žmones ir iš jų drabužių ir judesių, iš laikraščio ar užsakyto patiekalo bandydavau spėti, kas jie tokie, iš kur kilę, ką dirba, ką veikė prieš ateidami į kavinę ir ką veiks, kai iš jos išeis. Iš veido išraiškos mėgindavau atspėti, apie ką dabar galvoja ši moteris, du kartus nusišypsojusi sau, ar ką prisiminė anas prakaulus jaunuolis su kepuraite su snapeliu, nenuleidžiantis akių nuo durų ir kaskart nepaprastai nuliūstantis, pasirodžius naujam svečiui? Ir kaip atrodo toji, kurios jis taip laukia? Pastatęs ausis, būdavo, gaudau sakinių nuotrupas. Pasilenkiu ir stebiu, kas ką skaito, kas jau ruošiasi eiti, o kas čia dar ketina mažumėlę užtrukti.

Pagal kelis išorės požymius kurdavau neįprastus kavinės lankytojų gyvenimus: štai toji vieniša dama su gilia iškirpte ir karčia šypsena, prie kampinio staliuko siaučiama tiršto dūmų debesies ir nuolat rūkanti, mažiau nei per valandą (stebėjau didžiulį sieninį laikrodį, kabojusį virš baro) jau tris kartus buvo pradingusi moterų tualete, o sugrįžusi toliau rymodavo priešais tuščią taurelę. Rūkydama cigaretę po cigaretės, traukiamas iš ilgos rudos cigarinės, ji be perstojo žvilgčiojo į vyro rudu lietpalčiu, sėdinčio prie rūbinės, pusę. Galop prie jo priėjo ir pasilenkusi pašnabždėjo jam du tris žodelius, į kuriuos šis atsakė vos pastebimu galvos linktelėjimu. Štai moteris ir vėl savo vietoje toliau rūko: visa galimybių įvairovė! Koks turtingas šių posūkių bei vingių, iš kurių buvo galima sukurti sudėtingą pasakojimą, kaleidoskopas, kad net apsisukdavo galva! Tiesa, ji galėjo tiesiog paprašyti, kad pabaigęs skaityti vyriškis jai perduotų laikraštį.

Bandžiau nukreipti žvilgsnį nuo moters didele krūtine prie kampinio staliuko, bet vos užsimerkus, jos krūtinė imdavo artintis, skleisti šilumą ir kone apglėbdavo mano veidą. Man pradėjo drebėti keliai. Moteris laukia mylimojo, kuris žadėjo ateiti, bet pamiršo. Štai kodėl dabar ji paskubomis nervingai rūko cigaretę po cigaretės, gerdama jau anaiptol ne pirmąjį kavos puodelį, kad tik kaip nors numaldytų gerklę spaudžiančias ašaras. Kas kiek laiko bėgioja į tualetą, kad pudra paslėptų jų pėdsakus. O štai vyriškiui storu

lietpalčiu padavėjas ką tik atnešė taurelę likerio, kuriuo šis bandys numaldyti skausmą, nes jo žmona pabėgo su jaunu meilužiu: galbūt abu, plaukdami į kurį nors garsų pramogų miestą: San Morisą, San Mariną, San Franciską, San Paulą ar San Susį, kaip tik šią akimirką prabangiame laive priešais kapitoną ir mėnulį, kurio atspindys šviečia vandenyje, šoka susiglaudę, skambant nuostabiai kino teatro „Edison" muzikai.

Leisdamasis vis tolyn ir tolyn, vis tvirčiau pindavau savo tinklą: štai anas jaunuolis, gražus ir tvirtas vyras ant cigarečių „Nelson" pakelio, buvo pažadėjęs šiandien ateiti į pasimatymą su ta rūkančia moterimi, bet dabar jis tūkstančius mylių atstu nuo čia, o ji tik veltui jo laukia. „Ar ir poną paliko netarusi nė žodžio? Ar ir ponas, kaip aš, visame pasaulyje liko vienas kaip pirštas?" Galbūt tokie žodžiai iš hebrajiškos knygos, išleistos Meno ar Cvi Libermano-Livnio leidyklose, nuskambėjo vyriškiui su lietpalčiu, kai ta ponia trumpam pasilenkė prie jo staliuko, o jis jai atsakė galvos linktelėjimu. Netrukus abu paliktieji atsistos ir drauge paliks kavinę. O lauke, gatvėje, susitvers už rankų ir daugiau nebereikės ištarti nė žodžio.

Ir kur abu patrauks?

Vaizduotėje regėjau laukus ir sodus, suoliuką, besimaudantį mėnulio šviesoje, takelį, vedantį į nedidelį akmeninių sienų namelį, žvakių šviesą, užvertas langines, girdėjau muziką, bet čia pasakojimas tapo toks neapsakomai saldus, kad pritrūkau jėgų papasakoti jį iki galo, todėl kaip įmanydamas stengiausi atsikratyti šios poros ar ne poros istorijos. Nuo jų mano akys persikėlė prie nebejaunų vyrų, priešais mus žaidusių šachmatais ir šnekučiavusių hebrajiškai su aiškiai vokiška tarme. Vienas jų, tarp pirštų laikydamas rausvą medinę pypkę, be perstojo glostė ją ir mylavo, o antrasis dailia nosinaite kartkartėmis sau nuo aukštos kaktos šluostydavosi įsivaizduojamą prakaitą. Staiga prie jų priėjo padavėja ir anam su pypke rankoje pašnabždėjo kažką į ausį, todėl šis atsiprašęs draugo ir padavėjos priėjo prie telefono netoli langelio, pro kurį būdavo paduodamas desertas, ir kelias minutes kalbėjo. Padėjęs ragelį kelias akimirkas stovėjo kiek sutrikęs ir tarsi nusiminęs, kol galiausiai vilkdamas kojas grįžo prie šachmatų staliuko. Vėl atsiprašė savo žaidimo draugo, kaži ką jam paaiškino, šįsyk vokiškai, ir palikęs kelias monetas ant stalo krašto paskubomis patraukė išėjimo link. Staiga stryktelėjęs jo draugužis kone jėga bandė sukišti monetas į pypkės savininko švarko kišenę, o šis kaip įmanydamas tam priešinosi, kol galiausiai monetos pažiro ir skimbčiodamos nuriedėjo po staliukais. Abu akimirksniu liovėsi grumtis ir puolę ant keturių suskubo jas rankioti.

Veltui: jau buvau nusprendęs, kad juodu yra pusbroliai, vieninteliai išsigelbėję iš visos vokiečių iššudytos šeimos. Jau net buvau sumanęs pasa-

kojimą apie didžiulį palikimą ir ypatingą testamentą, pagal kurį laimėjusiajam šachmatų partiją atiteks du trečdaliai palikimo, o pralaimėjusiajam teks pasitenkinti vos trečdaliu. Vėliau į pasakojimą dar įpyniau mergaitę, savo amžiaus našlaitę, atvykusią čia su grupele vaikų Jaunimo alijos metu ir patekusią į kibucą ar kokį auklėjimo centrą. Būtent toji mergaitė, o ne šachmatais žaidžiantys pusbroliai yra tikroji paveldėtoja. Šiame etape aš ir pats įžengiau į pasakojimą kaip riteris, ginantis našlaičius ir atimantis pasakišką turtą iš tų, kuris jiems nepriklauso, kad atiduotų jį tikrajai savininkei – žinoma, ne veltui, o mainais už meilę. Kai kalba pakrypo apie meilę, vėl atsirado būtinybė užsimerkti ir paskubomis baigti pasakojimą, kad pradėčiau stebėti svečią prie kito staliuko. Arba tolstančią padavėją juodomis giliomis akimis. Tokia, regis, buvo mano literatūrinės kūrybos pradžia – kavinėse. Belaukiant ledų ar kukurūzų.

❖

Tiesa, ir šiandien likau toks pat kišenvagis. Ypač viešose vietose. Tarkime, eilėje pas gydytoją. Arba įstaigose, stotyse ar oro uostuose. Kartais net užstrigus transporto kamštyje, žvilgčiodamas į gretimų automobilių vairuotojus neįučia pradedu kurti istorijas. Kurdamas dar kartą žvilgteliu ir kuriu toliau – pagal aprangą, veido bruožus ar judesius, kokiais, tarkime, ana moteris pasitaiso makiažą, bandau įspėti, iš kur ji yra kilusi. Ar kaip atrodo jos kambarys? Koks jos vyras? Arba štai anas jaunas vyrukas su ne šio amžiaus žandenomis, kaire ranka spaudžiantis prie ausies mobilųjį telefoną, o dešine braižantis ore jaustukus ir šauktukus. Ir kokiu tikslu rytoj jis skrenda į Londoną? Kokie reikalai jį verčia sukarti tokį gabalą kelio? Kas jo ten laukia? Kaip atrodo jo tėvai? Iš kur jie kilę? Koks jis pats buvo vaikystėje? Kaip praleis vakarą ir naktį Londone? (Šiandien, stovėdamas ant miegamojo slenksčio, jau nebeužmerkiu iš baimės akių, tik pasitraukiu į kampą ir kitų nematomas stebiu.)

Jei kas pastebi, kad juos stebiu, tik mažumėlę sutrikęs nusišypsau tarsi atsiprašinėdamas ir paskubomis nukreipiu nuo jų žvilgsnį: išties neturiu noro nieko trikdyti. Labai stengiuosi, kad manęs stebinčio nesučiuptų, o mano aukos neimtų reikalauti manęs pasiaiškinti. Šiaip ar taip, jau po dviejų minučių atslūgsta noras stebeilyti į atsitiktinius savo pasakojimų veikėjus: jau ir taip pamačiau, ką norėjau. Tarsi paparaciui pakanka ir pusės minutės pagauti juos savo nematomu aparatu.

Tarkime, parduotuvėje stoviu eilėje prie kasos: prieš mane neaukšta, jaunesnė nei keturiasdešimt penkerių apvalaus sudėjimo moteris, savaip

patraukli. Jos laikysena ir veido išraiška liudija apie tai, kad jau viską yra patyrusi ir niekuo jos nebenustebinsi – net ir ekscentriškiausi sumanymai jai nesukels jokio išgąsčio, nebent pažadins smalsumą. O štai už manęs stovi jaunas, gal dvidešimtmetis vaikinas, alkanomis akimis įsikibęs į jau minėtą moterį. Žingteliu pusę žingsnelio, kad jam netrukdyčiau, paruošiu jiems kambarį su minkšta sofa, užvarstau langines, žengiu į vidų ir pasirėmęs į kambario duris laukiu – ir štai pasirodo vaizdas su mažiausiomis detalėmis, kur sutrikęs jo geismas maišosi su atlaidžiu jos palankumu. Kol kasininkė mane pažadina garsiai kreipdamasi „taip, prašom" ne visiškai rusiška, o veikiausiai vienos iš Azijos respublikų tarme – ir štai aš jau Samarkande ar gražiojoje Bucharoje: kai pastvėręs krepšį su pirkiniais išsigaunu į gatvę, mane jau lydi dvikupriai kupranugariai, rausvo akmens mečetės ir minkštais kilimais išklotos apvalios aistrų kupinos maldų salės.

Po tarnybos kariuomenėje 1961-aisiais Chuldos kibuco valdžia išsiuntė mane dvejiems metams į Hebrajų universitetą studijuoti literatūros, nes kibuco mokykloje, kuri buvo vadinama „viršplaninėmis klasėmis", nepaprastai trūko literatūros mokytojų. Teko ragauti ir filosofijos, nes ši įėjo į programą. Kiekvieną pirmadienį, nuo keturių iki šešių vakaro, apie šimtas norinčiųjų susirinkdavo į profesoriaus Šmuelio Hugono Bergmano paskaitą iš ciklo „Dialogo filosofija nuo Kerkegoro iki Martino Buberio". Mano mama Fania prieš ištekėdama penktame dešimtmetyje pas profesorių Bergmaną taip pat mokėsi filosofijos ir minėjo jį nepaprastai šiltu žodžiu. Šešiasdešimt pirmaisiais senasis profesorius Bergmanas jau buvo išėjęs į pensiją, bet visi stebėjosi jo didele išmintimi ir proto aiškumu. Man nugara nueidavo pagaugais vien nuo minties, kad prieš mus stovėjęs žmogus lankė vieną klasę su Kafka ir net dvejus metus – kaip pats papasakojo – sėdėjo su juo viename gimnazijos suole, kol jo vietą užėmė Maksas Brodas.

Aną žiemą profesorius Bergmanas maždaug dvi valandos po užsiėmimų kviesdavosi pas save į svečius penkis šešis studentus, kuriuos mylėjo labiau už kitus ar kurie jam atrodė kažkuo įdomūs. Kas sekmadienį apie aštuntą vakaro autobusu Nr. 5 iš naujojo studentų miestelio Givat Rame vykdavau į kuklų profesoriaus Bergmano butą Rechavijoje. Jo kambaryje visuomet dvelkdavo malonus knygų dulkių, snapučių ir šviežios duonos kvapas. Susėsdavome ant sofos ar tiesiai ant kilimo prie savo didžiojo mokytojo, Kafkos ir Martino Buberio draugo, bei vadovėlių, iš kurių mokėmės idėjų teorijos ar logikos pagrindų, autoriaus, kojų ir tylėdami godžiai gerdavome kiekvieną

jo žodį. Šmuelis Hugas Bergmanas net ir senatvėje liko plačiapetis ir tvirtas vyras. Žilais plaukais, ironiška akių kampučiuose plevenančia šypsena, savo įtariu smalsaus vaiko žvilgsniu Bergmanas buvo nepaprastai panašus į Albertą Einšteiną senatvėje. Vokiškai čekiška tarme, būdavo, žingsniuoja per hebrajų kalbą ne natūraliais žingsniais kaip šeimininkas, bet tartum linksmoje šventėje laimingas įsimylėjėlis, kurio mylimoji galiausiai jį pastebėjo, ir dabar jis turi dėti visas pastangas, kad įrodytų, jog dėl jo neklydo.

Mažne vienintelė mūsų mokytojo tema šių asmeninių susitikimų metu buvo sielos nemirtingumas ar galimybė, jei apskritai tokia yra, gyventi po mirties. Štai apie ką jis su mumis kalbėdavosi anos žiemos sekmadienio vakarais, sode siautėjant vėjui ir į langą įkyriai barbenant lietui. Kartais pasiteiraudavo, ką mes patys apie tai manome, ir labai įdėmiai mūsų klausydavosi, tiesa, ne kaip kantrus mokytojas, stebintis pirmuosius mokinio žingsnius, bet kaip žmogus, klausydamas neįprastai sukurto muzikos kūrinio, iš natų jūros bandydamas išgriebti vieną vienintelę minorinę natą, ir nustatyti, ar ši nėra suklastota.

– Niekas ničniekas, – kalbėjo jis vieną vakarą, o man įstrigo kone kiekvienas jo ištartas žodis, – niekas ničniekas nepranyksta. Niekuomet. Sakydami „pranykti" suvokiame, kad pasaulis nėra begalinis, todėl galima iš jo išeiti. Bet nieeekas ničniekas (jis tyčia ištęsdavo žodį „niekas") neišeis iš šio pasaulio visam laikui. Ir neįeis. Nepranyks nė mažiausia dulkelė, kaip, beje, ir neatsiras. Medžiaga virs energija, o energija – medžiaga, atomai susijungs ir vėl išsiskirs – viskas keičiasi, jungiasi, bet niekas negali pradingti į nebūtį. Net ir mažiausias plaukelis, išaugęs virusui ant uodegos galiuko. Begalybės samprata yra atvira, atvira iki begalybės, bet kartu ir uždara, hermetiškai uždara: niekas nei atsiranda, nei pradingsta.

Pertrauka. Jo tankių masinančių raukšlių kraštovaizdžiu nelyginant šviesos spindulys nubėgo nuoga nekalta šypsena:

– Ir kodėl tuomet, galbūt kas nors man galėtų paaiškinti, kodėl yra tokių užsispyrėlių, kurie nesiliauja tvirtinę, kad vienas vienintelis išimtinis dalykas, kuriam lemta pražūti ir nebesugrįžti, vienas vienintelis iš viso didžiulio pasaulio, kuriame nepranyksta nė mažausias atomas, yra būtent mano vargšė siela? Kaip gi taip? Mažiausia dulkelė ir vandens lašelis yra amžini, nors ir sugrįžtantys kitu pavidalu, tik ne mano siela?

– Siela, – leptelėjo kažkoks jaunasis genijus iš kambario kampo. – Dar niekam nepavyko jos pamatyti.

– Tiesa, – neprieštaravo Bergmanas, – kita vertus, fizikos ir matematikos dėsnių taip pat nesutiksi kavinėje. Nei išminties ar kvailystės, nei aistros ar baimės. Dar niekam nepavyko paimti bent mažą linksmumo ar ilgesio

dalelę ir įdėti ją į mėgintuvėlį. O ir dabar, jaunasis drauge, kas kalba su tavimi? Ar Bergmano syvai? Gal seilės? O gal kartais Bergmano storoji žarna čia su tavimi filosofuoja? Ir kas, prašau man atleisti, šią akimirką pono lūpose išliejo ne itin malonią šypseną? Ar ne tavoji siela? Gal kremzlės? O gal skarndžio sultys?

O kitą kartą štai kaip kalbėjo:

– Kas mūsų laukia po mirties? Nėėė vienas šito nežino. Šiaip ar taip, nėra apie tai informacijos, paremtos įrodymais ar galinčios įtikinti. Jei dabar čia papasakočiau, kad retkarčiais girdžiu mirusiųjų balsus, netgi aiškiau ir suprantamiau nei daugelio gyvųjų, gerbiamieji, tikrai turėtumėte teisę pasakyti, kad senis pradėjo kraustytis iš proto. Kad nuo mirties baimės jam pasimaišė galvoje. Todėl šiandien nesiimsiu jums pasakoti apie balsus, bet apie matematiką: nieeekas nežino, ar yra kas anapus mirties, ar nėra – remiantis tokia visiška nežinomybe galima teigti, kad galimybė, kad kažkas yra, yra lygi galimybei, kad nesama nieko. Penkiasdešimt procentų, kad išnyksime, ir penkiasdešimt – kad išliksime. Tokiam Vidurio Europos holokausto kartos žydui kaip aš tai išties nemenka išlikimo galimybė.

Pomirtinio gyvenimo klausimai tais metais ne mažiau domino ir Bergmano draugą bei varžovą Geršomą Šolemą. Ryte, kai per radiją pranešė apie Šolemo mirtį, parašiau:

Šiąnakt mirė Geršomas Šolemas. Dabar jis jau žino.

Tiesa, tą jau žino ir profesorius Bergmanas. Ir Kafka. Ir mama su tėčiu. Jų draugai ir pažįstami, dauguma kavinių lankytojų, vyrų ir moterų, kurių įvaizdžius panaudojau savo pasakojimuose, o ir tie, kurie nugrimzdo į visišką užmarštį. Ateis diena, sužinosime ir mes, kaip iš tikrųjų yra. O dabar būdami čia dar mažumėlę pasirankiosime detalių. Dėl viso pikto.

52 skyrius

1949-aisiais, praėjus vos keliems mėnesiams po karo ir žydiškosios Jeruzalės apsiausties pabaigos, su tėčiu ir Jokūbu Dovydu Avramskiu patraukėme aplankyti rašytojo Jehošuos Hešelio Levino. Jo namuose sutikome ir aistringąjį poetą Urį Cvi Grinbergą, su kuriuo buvo tekę susitikti ir anksčiau,

nes jis nuolat svečiuodavosi pas dėdę Josefą. Atrodo, kad tą pačią dieną ten sutikome ir literatą bei žurnalistą Arbą Achimeirą[113]. Grinbergas su baisiu įtūžiu kaltino raudonuosius, esą šie už derlingus Deganijos laukus atsisakę Šventyklos kalno, o mūsų motinos Rachelės kapą išmainę į riebius Mizros ir Merchavijos kibucų veršelius. Ponas Avramskis jam pritarė, išvadindamas Ben Gurioną bloguoju troliu, o Šertoką – taikos šalininku iš diasporos, šliaužiojančiu ant kelių prieš gojus ir vingriais Talmudo argumentais bandančiu juos palenkti į savo pusę. O Achimeiras, bakstelėjęs į mane pirštu, pasakė, kad čia gimęs jaunimas yra tikrasis Judo liūtukas visomis reikšmėmis ir jau netrukus užbaigs sionistinio atpirkimo darbą, iš pūvančios priespaudos išvaduodamas „kirminą Jokūbą"[114]. Tik nugalėję iš vidaus mus graužiantį kirminą, galėsime išvaduoti tėvynės žemes: Sioną ir Efraimą, Jerichą ir Bašaną, Golano aukštumas ir Sinajaus kalnus, Gileadą ir Moabą, Arnono ir Vahebo Sufoje upes.

Svečiavosi ten ir vyras smulkute barzdele, profesorius Štrausas-Aštoras, primygtinai reikalavęs „Goldą Meirson ir kitas Bašano karves išsiųsti į kibucą skalbti kelnaičių ir šildyti komunos lovų", bet visi beregint suskubo jo tildyti. Net ir tėtis, tarp visų atrodęs kukliausiai, buvo nutildytas, kai nedrąsiai pratarė, jog nederėtų pamiršti, esą kibucų gyventojai ypač drąsiai kovoję kare už nepriklausomybę, ir, žinoma, Palmach...

Poetas Uri Cvi nėmaž nepanoro viso to klausytis. Raukydamasis patraukė nuo lūpų puodelį arbatos ir graudžiu balsu tarė:

– Jiems nereikia jokio Šventyklos kalno! Nereikia nė Anatot ar Šilojos! Buvo galima tai išvaduoti – bet jie to nepadarė! Jiems į rankas pateko aliejaus indas, todėl turėjo galimybę apvalyti Šventyklą, bet to nepadarė ir neįžiebė Dievo ugnies[115]! Stebuklas buvo ranka pasiekiamas, bet jie jo atsisakė: palik jiems bendruomenę, bet tik ne karalystę! Ministrų kėdes – tik ne atpirkimą!

Poetas užsidengė delnais veidą ir, atrodo, sukūkčiojo:

– Dingo! Dingo! Netekome visko! Iš dangaus mums buvo atsiųsta trečioji Izraelio karalystė, nuplauta krauju, o ne aplieta diplomatinių vingrybių padažu, išdeginta ugnimi, o ne išsūpuota tautų malonės, bet mes ir vėl vietoj karalystės spindesio pasirinkome aukso veršį...

[113] Arba Achimeiras (tikr. Arba Šaulis Heisinovičius, 1897–1962), vienas radikaliausių Izraelio revizionistinio judėjimo vadovų (vert. past.).

[114] Aliuzija į Iz 41, 14 (vert. past.).

[115] Aliuzija į Makabiejų Šventykloje patirtą stebuklą, kuris pažymimas Chanukos šventė (vert. past.).

❖

Ketvirtoje ir penktoje „Tachkemoni“ klasėje buvau prisiekęs nacionalistas. Parašiau istorinį apsakymą „Judos karalystės pabaiga“; sukūriau kelias poemas apie užkariavimus, Makabiejus, Bar Kochbą ir panegirikas, aukštinančias mūsų tautos didybę. Mano kūriniai buvo panašūs į aistringas patriotines senelio Aleksandro eiles ir sekė Betaro himno bei Žabotinskio poezijos pėdomis:

Įsiliepsnojusi ugnis tegu smarkiau sušvinta!
Ramybė – klampūs maurai,
Atiduok gyvenimą ir savo kraujo negailėk,
Nesvarbu, kad tavo garbę užguls
Paminklinis akmuo.

Mane įkvėpė ir žydų partizanų bei geto sukilėlių dainos:

Kol lašės dar mūsų kraujas,
Didės drąsa ir ryžtas!

Ir Sauliaus Černikovskio eilės, kurias tėtis mums skaitydavo su aistriu užsidegimu:

Ugnies ir kraujo ši daina;
Užkopk į kalną,
Trupink taranu,
Tai, ką išvysi, sunaikink!

Tiesa, labiausiai mane patraukė eilėraštis „Nežinomi kareiviai“, su įkvėpimu parašytas „Lechi“ vado Abraomo Jayro Šterno. Atsigulęs į lovą ir užgesinęs šviesą, deklamuodavau jas nors ir tyliai, bet išraiškingai:

Mus, nežinomus karius be uniformų,
Kai aplink tvyro siaubas ir tamsa,
Amžiams tapusius kareiviais,
Iš pančių išvaduos tiktai mirtis...

Raudonos nuo kraujo dienos,
Pajuodusios nuo siaubo naktys,
Mieste ir kaime keliam vėliavą
Giname juos nuo priešų!..

Kraujo, žemės, ugnies ir geležies sūkuriai mane visuomet neapsakomai jaudindavo. Vis iš naujo mintyse regėdavau save, mirštantį didvyrio mirtimi kovos lauke, tėvų skausmą ir pasididžiavimą. Nepaisant to – man tai neatrodė jokia prieštara – po savo didvyriškos mirties, mielai išklausęs gedulingų pompastiškų kalbų, kurias mano laidotuvėse sakė Ben Gurionas, Beginas ir Uri Cvi Grinbergas, kai ir pats būdavau spėjęs save apraudoti, iki sielos gelmių sukrėstas marmurinių paminklų ir mano žygdarbius apdainuojančių dainų, iš savo laikinos mirties visuomet pabusdavau sveikas ir žvalus ir neapsakomai didžiuodamasis imdavau vadovauti Izraelio būriams, ragindamas savo legionus, kad šie krauju ir ugnimi išlaisvintų viską, ko diasporos „Jokūbo kirminėliai" nedrįso išvaduoti iš priešų rankų.

❖

Legendinis pogrindžio vadas Menachemas Beginas vaikystėje man buvo didžiausias pavyzdys. Jau ir anksčiau, paskutiniaisiais britų valdymo metais, jis stiprokai pakurstė mano vaizduotę kaip anoniminis vadas: vaizdavausi jį kaip biblinį patriarchą. Tariausi, kad slapta jo būstinė įrengta vienoje iš Judėjos dykumos olų. Basakojis, pasirišęs juostą, svaidantis ugnį nelyginant pranašas Elijas, pasislėpęs Karmelio olose, per naivius jaunuolius iš savo olos jis perdavinėja įsakymus. Kas naktį pogrindžio vado ranka pasiekdavo okupacinę britų valdžią, dinamitu sprogdindama pastatus ir karinius įtaisus, tvoras bei gynybinius įrenginius, liedama pyktį ant tų, kurie tėčio eilėse buvo vadinami „angliškais nacistiniais priešais" arba Amalekitu, arba išverstakailiu Albionu (o mama, būdavo, taria: „Amalekitas ar Albionas, kas ten žino, ar tik neimsime jo ilgėtis").

Susikūrus Izraelio valstybei, žydų pogrindžio vadas išlindo iš savo slėptuvės, jo nuotrauka pasirodė laikraštyje, o po ja buvo užrašas ne „Arie ben Samsonas" ar „Žydų patriarchas", o tik Menachemas Beginas. Likau sutrikęs: vardas Menachemas Beginas galbūt būtų tikęs kokiam jidiš kalbančiam galanterijos pardavėjui iš Sofonijo gatvės arba auksadančiam perukų ar korsetų gamintojui iš Geulos gatvės. Iš tiesų mano vaikystės didvyris nuotraukoje atrodė smulkutis, blyškiaveidis, dideliais akiniais vyrukas, kuriam tik ūsai teikė vidinės galios įspūdį. Tiesa, po kelių mėnesių net ir ūsai kažkur ėmė ir prapuolė. Pono Begino įvaizdis, balsas, akcentas ir kalbėsena man nebuvo panaši nei į „Kanaano užkariautojus", nei į Judą Makabėjų, o veikiau į mano silpnos sveikatos „Tachkemoni" mokyklos mokytojus. Pastarieji taip pat liepsnojo nacionalizmo ugnimi ar šventuoju pykčiu, bet už jų didvyriško įtūžio neretai slypėdavo tik paprasčiausias teisuolio nervingumas ar visaip tramdomas nusivylimas.

❖

Sykį būtent paties Menachemo Begino dėka man praėjo bet koks noras „atiduoti gyvenimą ir negailėti savo kraujo". Lioviausi manęs, esą „ramybė – klampūs maurai". Dar po kiek laiko visiškai pakeičiau nuomonę.

Kas kelias savaites, šeštadieniais, vienuoliktą valandą, pusė Jeruzalės partijos „Cherut" rinkdavosi klausytis audringų Menachemo Begino kalbų. Šie susirinkimai vykdavo kino teatro „Edison" salėje, anuomet didžiausioje visame mieste. Ant priešakinės pastato sienos kabėdavo skelbimai, pristatantys artimiausią Izraelio operos spektaklį, diriguojamą Fordhauzo Ben-Cisi. Šių susirinkimų proga senelis apsivilkdavo savo elegantišką juodąjį kostiumą ir pasirišdavo šviesiai mėlyną satino kaklaraištį. Iš švarko kišenės jam visuomet kyšodavo baltos it sniegas nosinaitės kampelis. Pasirodęs salėje pusvalandį anksčiau, senelis į kairę ir dešinę kilnodavo skrybėlę linkčiodamas pažįstamiems. Aš gi, šventiškai sušukuotas, baltais marškinėliais ir išblizgintais batais, kartu su seneliu žygiuodavau tiesiai į antrą ar trečią salės eilę, kurioje būdavo saugomos vietos tokiems svarbiems asmenims kaip senelis Aleksandras, Jeruzalės judėjimo „Cherut", įkurto Jungtinės liaudies organizacijos, narys. Mudu su seneliu sėsdavomės tarp profesoriaus Josefo Joelio Rivlino ir pono Elijaho Meridoriaus arba tarp daktaro Izraelio Šeibo-Eldademo ir pono Chanocho Kalajaus arba pono Aizeko Rembo, laikraščio „Cherut" redaktoriaus.

Į salę sugužėdavo „Irgun" ir legendinio Menachemo Begino gerbėjai, kone vieni vyrai, pasirodydavo ir daugelis mano draugų iš „Tachkemoni" mokyklos. Tiesa, tarsi kokia nematoma linija tris keturias pirmąsias eiles, paprastai rezervuotas inteligentams, Betaro veteranams, revizionistinio judėjimo dalyviams, buvusiems „Irgun" vadovams, paprastai kilusiems iš Lenkijos, Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos, skyrė nuo sefardų, Jemeno, Alepo ir Bucharijos žydų, pripildžiusių likusią salės dalį. Visa ši įsisiautėjusi minia spiesdavosi prie išėjimų, įėjimų, glaustydavosi prie sienų, mindžikuodavo laukiamajame ir net gatvėje priešais „Edison" salę. Nuo scenos sklisdavo nacionalistinės revoliucinės pažiūros, kupinos garbės, pergalės ir užsidegimo, būdavo cituojamas Nyčė ir Manzonis, nors šiaip viešpataudavo miesčioniškumo dvasia: kostiumai ir skrybėlės, kaklaraiščiai ir mandagumo gestai bei saloninė manieringa elegancija, kuri jau anuomet, šešto dešimtmečio pradžioje, dvelkė naftalinu ir pelėsiais.

Aplink tą vidinį trijų keturių pirmųjų eilių ratą spiesdavosi įsiaudrinusi tikrų gerbėjų minia: atsidavimo ir tikėjimo kupini amatininkai, daržovių pardavėjai ir darbininkai, kurių dauguma su kipomis ant galvų čia atskubėdavo tiesiai iš rytinių šabo maldų, kad tik spėtų išklausyti savo didvyrio ir

vado pono Begino. Žydai prastais darbininkų drabužiais, liepsnojančiomis širdimis ir persismelkę dvasia, nuo tiesos pertekliaus net imdavo drebėti, buvo greiti apsvaigti ir garsiai reikšti aistras.

Susirinkimo pradžioje buvo dainuojamos Betaro dainos, o pabaigoje giedamas organizacijos arba valstybės himnas. „Edison" scena būdavo išpuošta nacionalinėmis vėliavėlėmis ir dideliu Zeevo Žabotinskio portretu. Išrikiuoti dviem eilėmis, pasipuošę mundurais ir juodais kaklaraiščiais stovėdavo jaunimo judėjimo „Betar" dalyviai (man nepaprastai magėjo kuo greičiau užaugti ir tapti vienu jų). Aplink švietė širdį draskantys šūkiai: „Jotapada, Masada, Betaras!", „Jeruzale, jei tave pamiršiu – te nudžiūsta mano dešinė!" ir „Krauju ir ugnimi Judėja sunaikinta – krauju ir ugnimi iš naujo ji atgims!"

❖

Po „apšildančių" Jeruzalės skyriaus vadovų kalbų, nuo scenos akimirksniu dingdavo visi asmenys, prieš tai sėdėję prie prezidentinio stalo. Net ir „Betar" jaunimas nužingsniuodavo nuo jos kareiviško žingsniu. „Edison" salėje tarytum suplazdenus sparnais įsiviešpataudavo mirtina pamaldumo kupina tyla. Visų akys įsmigdavo į tuščią sceną, o širdys jau seniai buvo spėjusios nusiristi į kulnus. Ši kvapą gniaužianti laukimo akimirka, regis, trukdavo visą amžinybę, kol galop scenos gilumoje kažkas sujudėdavo – trumpam jos uždangoje švystelėdavo mažytė properša, nedidelis liesas vyrukas mažais žingsneliais priartėdavo prie mikrofono ir mažumėlę nuleista galva tarsi gėdydamasis stodavo prieš susirinkusiuosius. Tik po kelių sekundžių tylos iš salės galo pasigirsdavo pirmieji nedrąsūs plojimai: sakytum, susirinkusieji nebūtų tikėję savo akimis ir kaskart vis iš naujo būtų pamatę, kad Beginas anaiptol ne ugnimi spjaudantis milžinas iš gigantų šalies, o tik smulkaus sudėjimo žmogelis. Tiesa, jau netrukus plojimai sustiprėdavo, o iš salės galo pasigirsdavo pagarbūs riksmai, kone visą laiką lydėsiantys Begino kalbą.

Kelias sekundes pogrindžio vadas stovėdavo nejudėdamas, kiek nudelbęs galvą, suglebusiais pečiais tarsi būtų be žodžių kalbėjęs: „nesu vertas tokios pagarbos" arba „mano siela dūlėja žemėje, prispausta nepakeliamos jūsų meilės naštos". Tada Beginas išskėsdavo rankas tarsi laimindamas minią, sutrikusiai šypsodamasis nutildydavo susirinkusiuosius ir nedrąsiai it panikos apimtas pradedantysis aktorius imdavo kalbėti:

– Gražaus ir palaiminto šabo kiekvienam ir kiekvienai čia susirinkusiems, mano broliai ir seserys. Mano tautiečiai. Jeruzalės, mūsų amžinojo ir šventojo miesto, sūnūs ir dukros.

Ir nutildavo. Po akimirkos ir vėl imdavo kalbėti, tiesa, tyliai ir su dideliu liūdesiu lyg apimtas gedulo:

– Broliai ir seserys. Atėjo sunkus metas mūsų brangiai ir jaunai valstybei. Sunkios dienos, kokių dar nebuvo. Baisu mums visiems.

Pamažu Beginas įveikdavo liūdesį, suimdavo save į rankas ir galiausiai kreipdavosi ramiu balsu, nors toje ramybėje viešpataudavo kažkokia tramdanti galia, sakytum, už šių apdairių žodžių būtų slypėjęs nepaprastai svarbus įspėjimas:

– Mūsų priešai tamsoje ir vėl griežia dantimis, rengdamiesi mums atkeršyti už savo gėdingą pralaimėjimą mūšio lauke. Didžiosios valstybės ir vėl rezga pinkles. Nieko nauja. Karta iš kartos visuomet kas nors mums grasina. Bet mes, broliai ir seserys, ir šįsyk būsime drąsūs ir juos nugalėsime. Tai jau atsitiko ne kartą ir ne du. Kaunamės drąsiai, narsiai ir su didžiule viltimi. Aukštai iškėlę galvas. Ne, mūsų tauta niekuomet neklūpės ant kelių. Niekuomet! Iki paskutinės kartos!

Tariant „niekuomet" Begino balsas virsdavo iš pačių širdies gelmių sklindančiu riksmu ir nerimastingai sudrebėdavo. Liovusis laidžiusi linksmus šūksnius minia suūždavo piktai ir skausmingai.

– Šlovė Izraeliui, – ištardavo kalbėtojas tyliai, bet valdingai, sakytum, ką tik būtų grįžęs iš susirinkimo „Šlovė Izraeliui" būstinėje, – vėl iškils tvirta Izraelio uola, kad į miltus sumaltų intrigas tų, kurie mūsų nekenčia!

Po šių žodžių kupina padėkos ir pagarbos minia suošdavo ir imdavo garsiai skanduoti:

– Beginas! Beginas!

Kartu su visais aš taip pat pašokdavau iš vietos ir kintančiu paauglio balsu iš visų jėgų šaukdavau vado pavardę.

– Su viena sąlyga, – rūsčiai ir kone piktai ramindamas įsisiautėjusią minią oratorius iškeldavo ranką ir ūmai nutildavo, tarsi svarstydamas šią sąlygą ar abejodamas, ar apskritai verta ją atskleisti. Salėje įsiviešpataudavo mirtina tyla. – Su viena vienintele būtina, esmine ir lemtinga sąlyga. – Ir vėl nutildavo. Nuleisdavo galvą, sakytum, nebeįstengtų pakelti tos sunkios sąlygos naštos. Minioje įsiviešpataudavo tokia tyla, kad būdavo girdėti aukštose lubose paleistų ventiliatorių ūžesys.

– Su sąlyga, kad mūsų vadovybė, broliai ir seserys, taps tikru tautos vedliu, o ne saujele panikos apimtų geto žydų, drebančių nuo savo pačių šešėlio! Su sąlyga, kad Ben Guriono vyriausybė, kuri, maža to, kad pati yra tikra nevykėlė, dar ir kitiems kaišioja kojas, pati sutriuškinta visų vardu gėdingai skelbia pralaimėjimą, sykį paniekinta, tokia bus visados, todėl tegu užleidžia vietą vilties kupinai ir nepalūžusiai žydų vadovybei, atsarginei valdžiai, kuri

tikrai išmano, kaip įbauginti mūsų priešus, visai kaip mūsų galingoji Izraelio kariuomenė, kurios vien vardas priverčia drebėti visus Izraelio priešus, kad ir kur šie būtų!

Tą pačią akimirką suošusi minia kone išsiveržė iš krantų, o žodžiai apie Ben Guriono valdžią, „kuri, maža to, kad yra nevykėlė, dar ir kitiems kaišioja koją," ir tai, kas vyko vėliau, kurstė minią šniokšti iš neapykantos ir paniekos. Kažkas gergždžiančiu balsu šūktelėjo: „Mirtis nevykėliams!", o iš kito salės galo atitardami įsisiautėję balsai pašėlo skanduoti:

– Beginas premjeras, Ben Gurionas – namo!

Tiesa, oratorius juos nutildė ir ramiai, iš lėto lyg pedantiškas mokytojas, be gailesčio barantis savo mokinius, pasakė:

– Ne, broliai ir seserys. Ne taip. Prašau jūsų nešaukti. Ne riksmais ir ne smurtu, o tik demokratiniais rinkimais, ramiai ir kaip pridera. Ne klastingai ir chuliganiškai kaip raudonieji, bet garbingai ir oriai, kaip mokė didysis mūsų mokytojas Zeevas Žabotinskis. Ne kurstant brolišką neapykantą, o su šaltakraujiška panieka jau netrukus išsiųsime juos namo. Visus: gimtosios žemės prekeivius ir Stalino pakalikus. Nutukusius kibucų veikėjus, visus pasipūtėlius ir išpuikusius bolševikiško „Histadruto" gerbėjus, smulkius ždanoviečius ir didžiuosius vagis. Namo! Ar ne jie kiauras dienas tauškia apie rankų darbus ir pelkių sausinimą?! Puiku. Labai puiku. Su didžia pagarba išsiųsime juos mažumėlę padirbėti. Ar tik patys nebus užmiršę, kas yra darbas? Bus įdomu pažiūrėti, kiek iš jų sugeba rankose laikyti kauptuką! Mes, broliai ir seserys, patys imsimės sausinti pelkių, jau netrukus, mano broliai ir seserys, mažumėlę kantrybės, amžiams nusausinsime klampius „Mapai" valdžios pelkynus! Amžiams, broliai ir seserys! Negrįžtamai! O dabar visi kartu garsiai kartokite paskui mane: amžiams! Amžiams! Amžiams! Negrįžtamai! Negrįžtamai! Negrįžtamai!

Minia įsisiautėjo. Aš kartu su jais. Tarytum visi būtume tapę vieno kūno ląstelėmis, kūno, skleidusio pykčio kibirkštis, kunkuliavusio iš nuoskaudos ir savo paties svaiginančio teisumo.

❖

Tiesa, kaip tik tą akimirką savyje pajutau permainą. Stojo akimirka, kai buvau išvarytas iš Rojaus: ponas Beginas pradėjo kalbėti apie artėjantį karą ir ginklavimosi varžybas Artimuosiuose Rytuose. Ponas Beginas, panašiai kaip ir kiti jo kartos žmonės, nesvarbu, kokios partijos, ginklą vadino *zain*[116],

[116] *Zain* dab. hebrajų kalbos žargonu reiškia „vyrišką lytinį organą" (vert. past.).

ginklavimąsi – *zijun*, o ginklavimosi varžybas – *miruc hahizdainut* (beje, tie patys terminai buvo vartojami ir spaudoje)[117].

Tarp jaunų, maždaug dvidešimt penkerių, jau krašte gimusių žmonių ir vyresnių, kurie paprastai hebrajų kalbos mokėsi iš knygų (tarkime, tėtis vartodavo žodžius *zift* arba *mezupat*, reiškiančius „bjaurus", „prastas", kai jaunimas jau senokai buvo juos pamiršęs), buvo nubrėžta daugiau mažiau pastebima riba.

Ponas Beginas, gurkštelėjęs vandens, perbėgo minią žvilgsniu, tris ar keturis kartus pakinkavo galva, sakytum, būtų pritaręs savo žodžiams ar ko gedėjęs, ir lyg įsiaudrinęs prokuratorius karčiu ir kaltinimo kupinu balsu papylė triuškinamai geliančių argumentų krušą:

– Prezidentas Eizenhaueris ginkluoja[118] Nasero režimą!

– Bulganinas ginkluoja Naserą!

– Gi Mollet ir Antonis Edenas ginkluoja Naserą!

– Visas pasaulis dieną naktį ginkluoja mūsų arabų priešus!

Stojo tyla. Kalbėtojo balse pasigirdo panieka ir pasibjaurėjimas:

– O kas ginkluoja Ben Guriono vyriausybę?

Salėje įsiviešpatavo mirtina, nuostabos kupina tyla, bet ponui Beginui tai, regis, buvo nė motais. Jis pergalingai sukaukė:

– Jei aš šiuo metu būčiau ministras pirmininkas, visi, visi iki vieno pultų mūsų ginkluoti! Visas pasaulis!

Tarp vyresniųjų aškenaziškos kilmės žydų pirmose eilėse pasigirdo silpni ir netvirti plojimai, o štai minia salės gale tarsi kuo abejodama ar sunkiai galėdama patikėti savo ausimis sustingo. Šioje sutrikusioje tyloje, kuri akimirką įsiviešpatavo visoje „Edison" salėje, atsirado tik vienas vaikinas, maždaug dvylikos metų nacionalistas, iki kaulų smegenų persisunkęs politika, prisiekęs beginistas, baltais marškinėliais ir išblizgintais it veidrodis batais, kuris nebeištvėrė ir pratrūko juoku.

Kaip įmanydamas bandė susivaldyti, iš gėdos tarėsi skradžiai žemę prasmegsiąs, bet jo isteriškas, siaubą varantis juokas, kuo daugiau tramdomas, tuo labiau tapo nevaldomas: gergždžiantis, atmieštas ašaromis, retsykiais pertraukiamas riksmo, sakytum, būtų duseš ar kūkčiojęs.

Tą įžūlų vaikiną iš visų pusių ėmė varstyti nuostabos ir baimės kupini žvilgsniai. Bandydama jį nutildyti minia pirštus prispaudė prie tūkstančių lūpų. Gėda! Tikra gėda! Į ne juokais susirūpinusį senelį Aleksandrą sukrypo

[117] Abu tos pačios šaknies žodžiai dab. hebr. kalbos žargonu reiškia „dulkinimąsi" ir „dulkinimosi varžybas" (vert. past.).

[118] Hebr. *mezajen*, kas žargonu reiškia „dulkina" (vert. past.).

niekinami ir priekaištaujantys svarbių asmenų žvilgsniai. Jaunuoliui pasidingojo, kad kažkur salės gilumoje jam atitarė dar vienas anarchistinis juokas, o šiam ir trečiasis. Tiesa, šie juokai, jei apskritai jų būta, nuskambėjo iš tolimiausių salės pakraščių, o štai jo centras buvo pačiame trečios garbingos eilės viduryje, kur buvo susėdę „Betar" veteranai ir garbūs „Cherut" veikėjai, garsūs ir svarbūs asmenys.

Regis, net pats Beginas suvokė, kur čia šuo pakastas, todėl trumpam liovęsis kalbėti tik kantriai ir mandagiai šypsojosi. Sutrikęs, išraudęs ir įsiutęs, sakytum, po kojomis būtų sugriuvęs visas pasaulis, senelis Aleksandras iš visos širdies trenkė jaunuoliui antausį, su neįtikėtina, pykčio pakurstyta jėga pastatė jį ant kojų ir, stebint visai trečia eilei bei visiems Jeruzalės patriotams, pradėjo jį tempti už ausies, tempti ir vilkti, tempti ir koneveikti, tempti ir įtūžęs ant jo kriokti (atrodo, močiutė Šlomit, siaubinga it ginkluotosios pajėgos, kadaise ir patį senelį panašiai „paėmė už ausies" ir nutempė į Niujorko rabinatą, kai šis susižiedavęs su ja, laive pakeliui į Ameriką ėmė ir įsimylėjo kitą moterį).

O kai visi trys išėjo iš „Edison" salės – įsiutęs tempėjas, užvaldytas nesuvaldomo juoko tempiamasis, o kartu ir vargšė raudona kaip burokas ausis – senelis užsimojo dešine ranka ir smarkokai trinktelėjo į dešinį žandą, tada kairiąja – į kairįjį, atsikratydamas visos neapykantos kairiajai, bet kadangi buvo dešiniųjų pažiūrų ir nenorėjo baigti kairiąja, dar kartą trenkė dešiniąja. Tiesa, tai nebuvo silpnutis „Jokūbo kirminėlio" tremties, o veikiau ryžtingas nacionalistinis antausis, kupinas orumo ir švento įtūžio.

Jotpada, Masada ir Betar pralaimėjo. Galbūt pasiekė galios ir garbės viršūnę, bet jau be manęs. O tą patį rytą „Cherut" judėjimas ir „Likud" partija neteko žmogaus, kuris po kiek metų būtų galėjęs tapti vienu žymiausių jų vedliu, aistringu oratoriumi, o gal net Kneseto nariu, turinčiu iškalbos dovaną.

Niekuomet daugiau gyvenime nepavyko užgesinti euforijos apimtos minios ar kada tapti laiminga apakusia molekule didžiuliame antžmogiškame kūne. Atvirkščiai: manyje apsigyveno minios baimė, didžiulė fobija, verčianti sprukti iš bet kokio žmonių susibūrimo. Štai kodėl posakis „ramybė – klampūs maurai" man atrodo nelyginant pavojingos, plačiai paplitusios ligos protrūkis. O išgirdęs žodžius „krauju ir ugnimi" pajuntu kraujo ir apsvilusio žmogaus kūno kvapą. Visai kaip šiaurės Sinajaus lygumose per Šešių dienų karą ar degančiuose tankuose Rolano aukštumose per Jom Kipuro karą.

Profesoriaus Klauznerio, dėdės Josefo, autobiografija, iš kurios pasisėmiau nemažai informacijos apie Klauznerių giminės istoriją, vadinasi „Mano kelias iki prisikėlimo ir atpirkimo". Tą lemtingą šeštadienį, kai įtūžęs senelis

Aleksandras, dėdės Josefo brolis, už ausies ištempė mane iš salės, laidydamas įniršio kupinus, į pamišėlio panašius riksmus, atrodo, kaip tik tuomet ir prasidėjo mano bėgimas nuo prisikėlimo iš mirusiųjų ir atpirkimo. Dar ir šiandien kaip įmanydamas jų vengiu.

Tiesa, pradėjau bėgti ne tik nuo to, bet ir nuo slogios pusrūsio aplinkos, nuo mamos ir tėčio santykių, gausybės knygų, neišsipildžiusių tėvų siekių, slopinamo ir atsižadėto ilgesio Vilniui, Rovnui, o ir Europai apskritai, mumyse atgijusios juodos arbatos ir baltų it sniegas siuvinėtų servetėlių įvaizdžio, nepakeliamos tėčio nesėkmės ir nutrūkusio mamos gyvenimo žaizdos. Nors niekam neįsipareigojau, savyje jaučiau brėstančią viltį, kad vieną gražią dieną jų pralaimėjimus paversiu pergalėmis. Visa tai mane taip smarkiai slėgė, kad neapsakomai norėjosi pabėgti. Buvo metas, kai jaunimas palikdavo tėvų namus ir išvykdavo atrasti, o gal ir netekti savęs, traukdamas į Eilatą ar Sinajaus dykumą. Vėliau iškeliaudavo į Niujorką ar Paryžių, o dar vėliau užplūsdavo Indijos šventyklas, tropinius Pietų Amerikos miškus ar Himalajus, kur po motinos mirties prieglobsčio ieškojo ir vienturtis sūnus Riko, mano knygos „Ta pati jūra" herojus. Tiesa, šeštojo dešimtmečio pradžioje bėgimo „prieš srovę" iš tėvų namų tikslu tapo kibucas: ten, toli nuo Jeruzalės, už „Tamsiųjų kalnų", Galilėjoje, Šarone, Negevo dykumoje ir Jezreelio slėnyje, užgimė ir užaugo – bent jau taip anuomet mums Jeruzalėje atrodydavo – nauja stiprių naujakurių karta. Tai buvo svarbūs, tiesūs, bet paprasti žmonės, dažniausiai mažakalbiai, sugebantys saugoti paslaptį ir iki svaigulio įsisukti į šokio sūkurį; tiesa, jie nevengdavo nei vienatvės, nei susimąstymo, nesiskųsdavo gyvendami laukuose ir palapinėse – tvirti jaunuoliai ir tokios pat tvirtos merginos, visuomet pasiruošę sunkiam darbui, tačiau kartu ir nepaprastai jautrūs, švelnūs ir linkę į gilius išgyvenimus. Neapsakomai troškau tapti kaip jie, kad tik nebūčiau kaip tėtis ar mama ar visi čia atvykę inteligentai, kokių išties netrūko žydiškame Jeruzalės kvartale. Po kiek laiko užsirašiau į skautus, kurių nariai vos baigę mokslus jau nerdavosi iš kailio, kad įstotų į „Nachal"[119], pasišvęstų „darbui, gynybai ir kibucui". Tėčiui tai, žinoma, ne itin patiko, bet nenorėdamas nusiplėšti savo tikro liberalo kaukės, apsiribojo liūdnu įspėjimu:

– Skautų judėjimas. Ką gi. Puiku. Tegu bus taip. Kodėl gi ir ne? Bet kibucas? Kibucai skirti paprastiems ir tvirtiems žmonėms, o tu nesi nei itin stiprus,

[119] „Nachal" (hebr. *noar chaluc lochem*, kovojanti pionierių jaunuomenė), militaristinis jaunimo judėjimas, priklausanti Izraelio gynybinėms pajėgoms. Karines funkcijas jungė su civilinėmis, ypač naujai įkurtose žemdirbių gyvenvietėse. Rūpinosi žydų gyvenviečių plėtimu Izraelio žemėje (vert. past.).

nei toks jau paprastas. Juk esi talentingas vaikas. Individualistas. Verčiau jau užaugęs savo talentu, o ne raumenimis, kurių beveik neturi, tarnauk tėvynei.

O mama anuomet jau buvo toli nuo mūsų. Tėčiui neprieštaravau, tačiau pradėjau dukart daugiau valgyti, o savo silpnus raumenis stiprinti bėgiodamas ir užsiimdamas gimnastika.

Po kelių metų – kai mama jau buvo mirusi, o tėtis antrą kartą vedė – jau gyvendamas Chuldos kibuce vieną šeštadienį, pusę penkių ryte, Efraimui Avneriui papasakojau istoriją apie Beginą ir „ginklavimąsi". Tąsyk vos prašvitus patraukėme į sodą rinkti obuolių. Buvau penkiolikos ar šešiolikos. Efraimas Avneris, kaip ir kiti Chuldos senbuviai, buvo maždaug keturiasdešimt penkerių, nors anuomet jį ir jo draugužius jau vadindavome „seneliais" – o jie ir patys kartais taip save vadindavo.

Išklausęs istoriją Efraimas šyptelėjo, akimirką, rodos, neįstengė suprasti, kur čia šuo pakastas, nes ir jis priklausė kartai, kuriai „ginklavimasis" siejosi su tankais ir ginklais, bet po kiek laiko tarė:

– Aha, aišku, supratau. Beginas turėjo galvoje stiprėjimą ginkluojantis, o tu – kaip kalbama žargonu. Žinoma, juokinga situacija. Bet paklausyk, jaunasis drauge. – Pasilipę ant kopėčių iš abiejų obels pusių skynėme obuolius, bet dėl tankios lapijos vienas kito nematėme. – Man regis, būsi šį tą svarbaus praleidęs. Juokingiausia ne tai, kad tie visi, Beginas ir visi jo rėksniai, vartoja žodį „ginkluotis", bet kaip jį vartoja. Pasaulis jiems yra padalintas į „vergišką diasporą" ir „žydišką vyriškumą", bet jie nė nepastebi, kad toks dalijimas ir yra diasporos liekana. Kad visas jų vaikiškas kariuomenės ir paradų garbinimas, visas tas tuščias jėgos kultas ir yra kilęs iš geto.

Kol nieko jam neatsakęs mąsčiau, Efraimas pridūrė:

– Iš esmės jis yra geras žmogus, tas Beginas. Nepataisomas demagogas, bet ne koks fašistas ar kraugerys. Netgi atvirkščiai: veikiau visiškas minkštaširdis. Tūkstantį kartų geresnis už Ben Gurioną, tas tai iškaltas iš akmens, o štai Menachemas Beginas – iš kartono. Be to, jis toks nešiuolaikiškas. Toks anachronistinis. Kiek panašus į ješivos studentą ir visa širdimi tikintis, kad jei mes, žydai, staiga pratrūksime šaukti, tapsime visiškai kitokie nei praeities žydai, anaiptol ne akla ir silpna skersti genamų avių kaimenė, bet atvirkščiai – grėsmingi ir baisūs it vilkai. Jei tik mokėsime šaukti, visi plėšrūnai beregint mūsų išsigąs ir atiduos mums viską, ko tik užsigeisime: vieni valdysime visą kraštą, susigrąžinsime visas šventąsias vietas, prarysime Jordaniją, o visas išsilavinęs pasaulis mus gerbs ir mylės. Jie, Beginas ir jo

draugužiai, nuo ryto iki vakaro kalba apie galią, bet dar ir šiandien nemaž nesuvokia, kas yra toji galia: iš ko ji padaryta ir kokios yra jos silpnybės. Juk galia turi ir grėsmingąją savo pusę. Ar ne tas nenaudėlis kadaise yra pasakęs, kad religija yra opiumas liaudžiai? Bet tu paklausyk: aš, mažyli, sakau, kad tai galia yra opiumas valdžiai. Ir ne tik valdžiai. Galia yra opiumas visai žmonijai. Galia, sakyčiau, yra šėtono gundymas, jei, žinoma, tikėčiau, kad jis egzistuoja. Tiesą sakant, mažumėlę gal net tikiu. *Nu*, bet apie ką mes ten kalbėjomės? – (Kaip ir dauguma Galicijos atvykėlių žodelį „na" Efraimas tardavo „nu"). – Aha, apie Beginą ir tavo didįjį juoką. Tu, mano jaunasis drauge, šioje revizionistų sueigoje juokeisi visai ne iš to, iš ko derėjo pasijuokti. Juokeisi, nes žodį „ginkluotis" galima suprasti ir taip, ir kitaip. Ką gi. Puiku. O žinai, kodėl buvo verta juoktis? Taip juoktis, kad žemė po kojomis prasivertų? Pasakysiu. Ne dėl „ginklavimosi", o todėl, kad Menachemui Beginui gal ir iš tiesų atrodo, jog jam tapus ministru pirmininku, visas pasaulis ims ir nusigręš nuo arabų ir puls jo remti? Ir kokių galų? Kodėl turėtų taip elgtis? Dėl kokios priežasties? Dėl gražių jo akių? O gal todėl, kad moka gražiai kalbėti? O gal dėl Žabotinkskio atminimo? Štai kodėl turėjai kvatotis iki galvos netekimo, nes būtent tokios politikos laikėsi visi mūsų štetlo talmudininkai. Ištisas dienas spausdamiesi prie ješivos krosnies ir sukiodami nykščius jie vadovavosi štai kokia sąmojinga politika: „Visų pirma išsiųsime delegaciją carui Nikolajui, pasiuntinybę, kuri labai gražiai su juo pakalbės ir pažadės carui pasirūpinti tuo, apie ką Rusija seniai svajoja, – priėjimu prie Vidužemio jūros. Dar vėliau paprašysime caro, kad už šią paslaugą jis pašnabždėtų savo draugužiui kaizeriui Vilhelmui, kad šis savo geram draugui Turkijos sultonui, užsimintų žydams nedelsiant atiduoti Palestinos žemę nuo Eufrato iki Nilo. Tik tada, kai visiems laikams pasirūpinsime savo išganymu, tik tuomet nutarsime, ar Ponia (taip mumyse buvo vadinamas caras Nikolajus) yra vertas to, kad pildytume savo pažadą suteikti ar ne priėjimą prie Vidužemio jūros. Jei jau baigei skinti obuolius, eime išpilsime savo krepšius ir trauksime prie kitos obels. Pakeliui patikrinsime ar Aleksui arba Alioškai jie bus atnešę ąsotį vandens, ar ir mudviems teks skųstis carui Nikolajui.

❖

Po metų ar dvejų naktinei sargybai buvo samdomi ir dešimtos klasės mokiniai: Jaunimo būriuose buvo mokoma naudotis ginklu. Tai buvo fedainų atsakomųjų veiksmų metas prieš 1956-ųjų metų „Kadeš" kampaniją. Kiekvieną naktį fedainai puldinėdavo mošavus, kibucus ar periferijos miestelius,

sprogdindavo namus kartu su visais jų gyventojais, šaudydavo po langais, svaidydavo rankines granatas ir slapčia dėliodavo minas.

Kas dešimt dienų ateidavo ir mano eilė patikrinti kibuco aptvarą, anapus kurio už penkių kilometrų driekėsi Izraelio–Jordanijos linija ties Latrunu. Kas valandą nusižengdamas taisyklėms įkišdavau nosį į klubą paklausyti žinių. Radijo bangomis transliuojamose laidose panašiai kaip mūsų kibuco auklėjime vyravo demagoginė herojinė persekiojamos liaudies retorika: „Vainiku papuoštas kardas ir kalavijas", „Bevardei klasei sudėjome dainą", „Efraimo kalnai kaip auką priėmė jauną gyvybę", „Traukia aštrų kalaviją priešas, tykantis prie slenksčio". Anuomet niekas nevartojo žodžio „palestiniečiai": buvo vien teroristai, fedainai, priešai arba kraujo ištroškę arabų pabėgėliai.

Vieną žiemos naktį sargybą ėjau su Efraimu Avneriu. Aukštais batais, sudriskusiais kareiviškais drabužiais ir graužiančiomis vilnonėmis kepurėmis už sandėlių ir tvartų mudu klampojome purvynu palei tvorą. Pūvančio apelsinų žievių siloso tvaikas mišo su kitais kaimo kvapais: komposto, šiaudų, iš avidžių sklidusių šiltų garų, iš vištidžių kylančių plunksnų dulkių. Netikėtai Efraimo paklausiau, ar per Nepriklausomybės karą ar penkto dešimtmečio suirutę jam yra tekę nušauti vieną šių žudikų.

Tamsoje nemačiau Efraimo veido, bet kai po trumpos akimirkos jis man atsakė, jo balse nuskambėjo kaži kokia maištininko ironija, sumišusi su keistu sarkastiniu liūdesiu:

– Žudikų? Bet ko tu iš jų tikiesi? Jiems mes tarsi ateiviai iš kosmoso, nusileidę čia ir atėmę iš jų žemes. Grobstome jas pamažu, gabalas po gabalo. Apipylėme juos pažadais, esą nusileidome čia tam, kad suteiktume įvairiausių gėrybių – išgydytume nuo trichofilijos ir trachomos, išvaduotume iš atsilikimo, tamsos ir feodalinės priespaudos – tuo pat metu mes gudriai po truputėlį atiminėjome jų žemes. O kaip tau atrodo? Nejau jie turėtų mums dėkoti? Arba sutikti mus su cimbolų ir būgnų muzika? Ar su didžia pagarba turėtų mums įteikti raktus nuo viso krašto vien todėl, kad kadaise šičia gyveno mūsų protėviai? Nejau nuostabu, kad jie pakėlė prieš mus ginklus? O kai patyrė triuškinamą pralaimėjimą, ir tūkstančiai jų dabar gyvena pabėgėlių stovyklose – nejau galėtume tikėtis, kad ims su mumis švęsti pergalę ir linkėti mums laimės?

Buvau tiesiog priblokštas. Nors nemažai prisiklausęs „Cherut" ir Klauznerių retorikos, vis dar tebebuvau konformistinis sionistinio auklėjimo produktas. Naktiniai Efraimo žodžiai mane išgąsdino ir įsiutino. Anuomet panašus mąstymas buvo suvokiamas kaip išdavystė. Buvau toks priblokštas, kad sarkastiškai jo paklausiau:

– Jei taip, ką čia veikiate su ginklu? Kodėl tiesiog neišvykstate? Arba pasigriebkite ginklą ir keliaukite kovoti jų pusėn?

Buvo girdėti, kaip tamsoje Efraimas liūdnai šypsosi:

– Jų pusėn? Bet jų pusė manęs nenori. Niekur pasaulyje nesu laukiamas. Štai kur visa esmė. Atrodo, kad tokių kaip aš yra pilna visur. Tai vienintelė priežastis, kodėl čia esu. Vienintelė priežastis, kodėl nešiojuosi ginklą, kad jie manęs iš čia neišspirtų, kaip išspirdavo iš visur kitur, tačiau nesitikėk, kad arabus imčiau vadinti „žudikais", kai tokia jų gausybė neteko savo gimtųjų kaimų. Bent jau ne taip greitai. Nacius – taip, galėčiau taip pavadinti. Staliną – taip pat. Ir visus tuos, kurie atiminėja iš kitų žemes.

– Ar tik nenorėjote pasakyti, kad ir mes atiminėjame kitų žemes? Bet ar prieš du tūkstančius metų čia negyvenome? Ar ir mūsų ir čia neišvijo?

– Taip, tiesa, – atsakė Efraimas. – Tai iš tiesų be galo paprasta. Kur gi daugiau galėtų būti žydo tėvynė, jei ne čia? Jūros dugne? Mėnulyje? Ar žydai yra vienintelė tauta pasaulyje, nenusipelniusi savo tėvynės?

– O kaip tuomet paaiškintumėt tai, kad atėmėme iš jų žemes?

– *Nu*, nejau pamiršai, kad jie keturiasdešimt aštuntaisiais bandė mus visus iššžudyti? Tuomet, keturiasdešimt aštuntaisiais, siautėjo baisus karas ir jiems iškilo gyvenimo ar mirties klausimas: jie arba mes, bet mes karą laimėjome ir atėmėme iš jų žemę. Čia nėra kuo didžiuotis! Bet jei keturiasdešimt aštuntaisiais jie būtų mus nugalėję, būtų buvę dar mažiau kuo didžiuotis, nes nebūtų palikę nė vieno gyvo žydo. Ir iš tikrųjų nė vienas vienintelis žydas šiandien negyvena jų teritorijose. Bet tai ir yra visa esmė: tai tik todėl, kad keturiasdešimt aštuntaisiais mes atėmėme iš jų tai, ką turime šiandien. Bet tik todėl, kad šiandien kažką turime, mums nederėtų dar daugiau iš jų atiminėti. Štai kaip. Štai ir visas skirtumas tarp manęs ir pono Begino: jei kokią dieną dar ką nors iš jų atimtume, kai jau šį tą turime, tai būtų baisi nuodėmė.

– O kas nutiktų, jei po akimirkos čia pasirodytų fedainai?

– Jei taip atsitiktų, – atsiduso Efraimas, – *nu*, ką gi, tektų pulti į purvą ir pradėti šaudyti. Be to, turėtume pasistengti tai daryti geriau ir greičiau už juos. Tiesa, tikrai nešaudytume todėl, kad jie yra žudikai, o tik todėl, kad ir mes turime teisę gyventi ir dar todėl, kad ir mes turime teisę į savo žemę. Ne jie vieni. Bet tavo dėka ėmiau postringauti lyg koks Ben Gurionas. O dabar tau leidus, eisiu į tvartą ir tyloje surūkysiu cigarą, o tu čia vienas pabudėk. Pasergėk už mus abu.

53 skyrius

Praėjus vos keleriems metams po ano naktinio pokalbio arba devyneriems metams po to, kai Menachemas Beginas ir jo kompanija negrįžtamai neteko manęs kino teatro *Edison* salėje, sutikau Davidą Ben Gurioną. Anuomet jis buvo premjeras ir gynybos ministras, bet daugelis jį laikė tiesiog „didžiu savo epochos žmogumi", valstybės įkūrėju, išplėšusiu didžią pergalę Nepriklausomybės kare ir karinėje operacijoje „Kadeš". Jo priešai visa širdimi jo nekentė ir tyčiojosi iš jo asmenybės kulto, o štai jo gerbėjai laikė jį Tautos tėvu, nelyg karaliaus Dovydo, Judo Makabėjaus, Džordžo Vašingtono, Garibaldžio, žydų Čerčilio ir netgi Visagalio mesijo mišiniu.

Pats Ben Gurionas save laikė ne tik politiku, bet ir – o gal net ypač – mąstytoju ir dvasiniu vadovu: pats išmoko senovės graikų kalbą, kad Platono raštus galėtų skaityti originalo kalba, gilinosi į Hėgelį ir Marksą, domėjosi budizmu ir Tolimųjų Rytų filosofija, o Spinozą išmanė taip puikiai, kad tarėsi esąs spinozistas. (Aštraus proto mąstytojas Izaijas Berlinas, kurį Ben Gurionas, jau būdamas ministru pirmininku, visuomet kviesdavosi į Oksfordo filosofijos knygyną, sykį man pasakė: „Ben Gurionas tiesiog iš kailio neriasi, kad kitų akyse pasirodytų tikras intelektualas. Visa tai dėl dviejų klaidų: pirmosios – jam klaidingai atrodė, kad Chaimas Vaismanas buvo intelektualas; antrosios – jis dar daugiau klydo manydamas, kad Žabotinskis buvo intelektualas." Tokiu būdu Izaijas Berlinas vienu akmeniu negailestingai užmušė tris garbingus paukščius.)

Retsykiais premjeras Ben Gurionas savaitraščio „Davar" savaitgalio priedą užpildydavo išsamiais filosofiniais apmąstymais. Sykį, šešiasdešimt pirmųjų sausį, jis išspausdino straipsnį, kuriame tvirtino, kad žmonės nėra ir negali būti lygūs, nors ir gali pasiekti tam tikrą brolybės lygmenį.

Laikydamas save kibuco vertybių sergėtoju į „Davar" nusiunčiau nedidelį atsakymą, kuriame nusižeminęs ir su pagarba įrodinėjau, kad draugas Ben Gurionas klysta[120]. Išspausdintas šis mano straipsnis Chuldos kibuce sukėlė didžiulę audrą. Mano draugai bandė pažadinti mano sąžinę: „Kaip drįsti prieštarauti Ben Gurionui?"

Tiesa, vos po kelių dienų man atsivėrė Rojaus vartai: Tautos tėvas nusileido iš savo aukštumų ir teikėsi išspausdinti tame pačiame „Davar" ilgą

[120] Davidas Ben Gurionas. Hagigim (Apmąstymai). *Davar*, 1961.01.27; Amos Oz. Šituf eino tachalif le-šivijon (Brolybė nėra lygybės pakaitalas). *Davar*, 1961.01.20.

mandagų atsakymą – šiame straipsnyje, užėmusiame kelias laikraščio skiltis, bandyta apginti „anuomet didžio vyro“ pažiūras nuo įžūlaus prastuolio kritikos[121].

Tie patys kibuco nariai, kurie vos prieš kelias dienas dėl mano neregėto įžūlumo jau ketino mane išsiųsti į kokią perauklėjimo instituciją, dabar gi džiugiai spinduliuodami skubėjo man spausti rankos ar tapšnoti per petį: „*Nu*, ką gi, vis dėlto padarei! Tapai nemirtingas! Ateis diena ir tavo vardas atsidurs Ben Guriono rinktiniuose raštuose! O tavo dėka įsiamžins ir Chuldos vardas!“

Su šio straipsnio pasirodymu stebuklai tik prasidėjo.

Po kelių dienų suskambo telefonas.

Ne man, nes savo mažyčiuose kambarėliuose telefonų neturėjome, bet kibuco kontoroje. Kibuco senbuvė Bela P. kaip tik tuo metu pasitaikė ten būti ir išblyškusi ir virpanti it popieriaus lapas, sakytum, būtų išvydusi liepsnų apsiaustą dievų vežimą, suskubo manęs ieškoti ir pranešti, tarytum tai būtų buvę paskutinieji jos žodžiai, kad ministro pirmininko ir gynybos ministro sekretoriatas manęs paprašęs rytoj anksti ryte, pusę septynių, pasirodyti ministro kabinete Tel Avive, kur Davido Ben Guriono asmeniniu kvietimu turėsiu asmeniškai susitikti su ministru pirmininku ir gynybos ministru. Žodžius „ministru pirmininku ir gynybos ministru“ ji ištarė taip, tarsi būtų tarusi „Aukščiausiasis, tegu Jis būna pagarbintas“.

Atėjo ir mano eilė išblykšti. Pirmiausia, vis dar nešiojau karinę uniformą, nes atlikinėjau karinę štabo seržanto tarnybą, todėl mažumėlę pabūgau, ar nebūsiu pažeidęs kokių taisyklių ir nuostatų griebdamasis ideologinių disputų – ir ne bet kur, o laikraščio puslapiuose su pačiu kariuomenės vadu. Antra, be savo sunkių kareiviškų batų, kitų neturėjau. Kaip jais avėdamas pasirodysiu ministrui pirmininkui ir gynybos ministrui? Nejau su sandalais? Trečia, buvo sunku įsivaizduoti, kad pusę septynių galėčiau atsidurti Tel Avive: pirmasis autobusas iš Chuldos kibuco išvyksta vos septintą, o į centrinę autobusų stotį atvažiuoja geriausiu atveju pusę devynių.

Visą naktį tyliai meldžiausi, kad įvyktų kokia baisi nelaimė: karas, žemės drebėjimas, širdies smūgis – man ar jam, vis tiek.

[121] Davidas Ben Gurionas. *Hagigim nosafim* (Papildomi apmąstymai). *Davar*, 1961.02.24.

Pusę penkių ryto trečią kartą nusišveičiau savo aptrintus kareiviškus batus, galop juos apsiaviau ir tvirtai susiveržiau raiščius. Apsivilkau išlygintas chaki spalvos kelnes, baltus marškinius, megztinį, žygio uniformą ir išėjau į kelią. Per stebuklą mane pavėžėjo vienas žmogus, todėl laiku pavyko nusigauti į gynybos ministro kabinetą. Pasirodo, kad šis buvo ne aname didžiuliame Gynybos ministerijos pastate su gausybe antenų, bet vidiniame jo kiemelyje stūksojusiame nedideliame, bet jaukiame bavariško stiliaus dviejų aukštų kotedže raudonų čerpių stogu, kurį buvo apsivijęs žalias vijoklis. XIX a. jį pastatė vokiečiai, kurie šiaurinės Jafos smėlynuose mėgino sukurti ramią žemdirbių koloniją, bet prasidėjus II pasauliniam karui britų buvo išguiti iš krašto.

Švelnių manierų sekretorius, atrodo, nė nepastebėjo, kad visas mano kūnas virpa ir džiūsta gerklė. Mažne intymiai ir itin maloniai jis man pranešė, sakytum, dievybei už nugaros būtų rezgęs su manimi kokį sąmokslą:

– Senukas, – pradėjo jis pavadindamas tautos vadovą švelniu slapyvardžiu, kuris paplito, kai Ben Gurionui sukako penkiasdešimt, – kaip čia pasakius, pastarosiomis dienomis turi polinkį veltis į ilgus filosofinius disputus, tačiau tikiuosi, kad nesunkiai galite įsivaizduoti, jog laikas jam yra brangesnis už auksą. Jis vis dar pats rūpinasi kone visais valstybės reikalais: nuo pasirengimo karui ir santykių su didžiosiomis valstybėmis iki pašto darbuotojų streiko. Tikiuosi, ponaiti, turėsite pakankamai supratimo ir taktiškai iš ten pasitrauksite daugių daugiausia po dvidešimties minučių, tik taip galėsime šiaip ne taip laikytis dienotvarkės.

Nieko labiau pasaulyje netroškau kaip „taktiškai iš ten pasitraukti“, tiesa, ne po dvidešimties minučių, bet tuojau pat. Jau vien mintis, kad pats Visagalis yra čia pat, už pilkųjų durų, ir kad nepraėjus nė minutei, pateksiu jo valdžion, privertė mane kone nualpti iš baimės ir siaubo.

Buvau toks pastėręs iš baimės, kad sekretoriui nieko kita nebeliko, kaip uždėjus abi rankas man ant pečių stumtelėti mane vidun, į pačią Šventų Švenčiausią.

Durys užsitrenkė man už nugaros ir aš sustingau tyloje. Nugara pasirėmau į duris, nesuvaldomai virpėjo keliai. Karaliaus Dovydo kabinetas nebuvo kuo nors išskirtinis: gana kukliai apstatytas baldais tarsi kokia vienuolio celė, ne didesnė už mano kuklų kambarį kibuce. Ant priešais esančio lango, pro kurį patekdavo ne ką daugiau šviesos, nei kad apšviesdavo paprasta elektros lemputė, kabėjo kaimiškos užuolaidos. Iš abiejų lango pusių stovėjo

dvi metalinės spintos. Vidury kambario pūpsojo didžiulis stalas stikliniu paviršiumi, užėmęs daugiau nei ketvirtį visos patalpos. Ant jo gulėjo knygų, sąsiuvinių, laikraščių ir žurnalų krūvos bei įvairiausi popieriai ir aplankai, vieni užversti, kiti atversti. Stalui iš šonų stovėjo dvi pilkos metalinės „biurokratinės" kėdės, kuriose anuomet sėdėdavo visi valdžios ar kariuomenės pareigūnai. Jų apačioje visuomet buvo užrašas „Izraelio valstybės nuosavybė". Kabinete daugiau nesimatė jokios kitos kėdės ar krėslo. Palei visą sieną, nuo grindų iki lubų, nuo vieno kampo iki kito, kabėjo didžiulis Vidužemio jūros baseino ir Artimųjų Rytų – nuo Gibraltaro sąsiaurio iki Persijos įlankos – žemėlapis. Nedidelis it pašto ženklas Izraelis buvo pažymėtas stora linija. Ant kitos sienos buvo pakabintos trys knygų lentynos, gausiai prikrautos knygų, tartum čia ką nors galėjo apimti baisi skaitymo karštinė, kurią nedelsiant tektų numaldyti.

Šiame kukliame kambaryje greitais žingsniais pirmyn atgal vaikštinėjo vyras, už nugaros sunertomis rankomis, nudūręs į žemę akis ir galvą taip palenkęs į priekį, tarsi būtų norėjęs badytis. Šis žmogus pasirodė be galo panašus į Ben Gurioną, bet nieku gyvu negalėjo juo būti. Kiekvienas netgi darželinukas anuomet žinojo, kaip iš tiesų atrodo Ben Gurionas. Anuomet televizijos dar nebuvo, bet man jau buvo žinoma, kad Tautos tėvas buvo tikras milžinas, galva ramstantis dangų, o štai šis apsimetėlis buvo žemas ir storas žmogėnas, panašus į nėščią moterį, o jo ūgis siekė ne daugiau kaip metrą šešiasdešimt.

Apstulbau. Netgi mažumėlę įsižeidžiau.

Nepaisant visko, dvi ar tris mirtinos tylos minutes, kurios regėjosi ilgesnės nei amžinybė, iš baimės tiesiog prisišliejau prie durų, niekaip neįstengdamas atplėšti akių nuo keistos, hipnotizuojančios žmogystos. Ši atrodė kompaktiška, tvirto kūno sudėjimo, panaši į stiprų patriarchališką kalnietį, bet kartu ir į iš senovės pasakų atklydusį energingą nykštuką, susinėrusį už nugaros rankas ir be paliovos vaikštinėjantį pirmyn atgal; jo priekin atkišta galva atrodė lyg taranas. Šis žmogus atrodė susimąstęs, mintimis kažkur nutolęs, nė nemanantis duoti bent mažytę užuominą pastebėjęs, jog kažkas, mažytė dulkelė, netikėtai nusileido į jo kabinetą. Anuomet Ben Gurionui buvo apie septyniasdešimt penkeris, o man – vos dvidešimt.

❖

Žilais plaukais, tarsi amfiteatras supančiais plikę, Ben Gurionas atrodė panašus į pranašą. Jo didelėje kaktoje pūpsojo žili, nepaprastai tankūs antakiai, po kuriais žybčiojo mažytės, pilkšvai mėlynos akelės, plyksinčios aštriu it

ašmenys žvilgsniu. Jis turėjo plačią, didelę ir begėdiškai kuprotą nosį, net mažumėlę pornografinę, sakytum, ši būtų paimta tiesiai iš antisemitinių karikatūrų įvaizdžių. Siauros it siūlelis, kiek prikąstos lūpos, nepaklusnūs ir išsikišę nelyginant seno jūrininko žandikauliai. Raudonas, didelėmis poromis veidas buvo panašus į gyvą mėsą. Trumpas kaklas, rodos, augo tiesiai iš plačių pečių. Pro prasegtą marškinių apykaklę matėsi gabalas plaukuotos krūtinės; į priekį išsišovęs begėdiškai pūpsojo didelis tarsi leviatano kupra pilvas, atrodė, pilnas ne taukų, o betono. Visas šis garbingas kūnas mano didelei nuostabai baigėsi dviem trumpomis kojomis, apie kurias, Dieve sergėk nuo šventvagystės, buvo galima pasakyti, kad yra juokingos.

Stengiausi nekvėpuoti. Tą akimirką pavydėjau Gregorui Zamzai iš Kafkos apsakymo, kuriam pavyko susitraukti ir virsti vabalu. Visas kraujas subėgo į žarnas.

Pirmieji žodžiai, nutraukę kambaryje viešpatavusią sunkią tylą, buvo ištarti to paties aukšto, metalinio balso, kurį anuomet kone kasdien girdėdavome per radiją. Net ir sapne. Įbedęs į mane žvilgsnį, Visagalis tarė:

– Na! Kodėl, ponaiti, nesisėdate! Gal sėskitės pagaliau!

Akimirksniu atsisėdau prie stalo. Ant paties kėdės kraštelio. Nebuvo nė minties atsilošti.

Tyla. Tautos tėvas nesiliovė vaikščiojęs po kambarį mažais, bet greitais ir energingais žingsneliais tarytum narve besiblaškantis liūtas arba tas, kuris kaip įmanydamas stengiasi nepavėluoti. Praėjo pusė amžiaus, kol staiga jis išpyškino:

– Spinoza!

Ir nutilo. Priėjo prie lango, staiga grįžtelėjo ir paklausė:

– Ar skaitėte, ponaiti, Spinozą? Ponaitis skaitė. Bet galbūt jo nesupratote? Nedaugelis jį perkanda. Tik maža saujelė.

Paskui nesiliaudamas vaikštinėti pirmyn atgal, pirmyn atgal, tarp lango ir durų, griebėsi išsamiau paaiškinti Spinozą.

Jam bekalbant, nedrąsiai prasivėrė durys ir pro jas pasirodė sutrikusio sekretoriaus galva. Šypsodamasis, mažesnis už žolę, šis pabandė kažką pasakyti, bet nespėjus ištarti nė žodžio, pasigirdo įširdusio liūto riaumojimas:

– Lauk iš čia! Išeik! Netrukdyk! Nejau nematai, kad čia vienas įdomiausių pokalbių, seniai kirbėjusių man galvoje? Nagi, nešdinkis!

Vargšelis akimirksniu pradingo.

Iki tol nebuvau prataręs nė žodžio. Iš lūpų nė garselis nebuvo išsprūdęs.

O štai Ben Gurionas, kaip paaiškėjo, mėgavosi skaitydamas paskaitą apie Spinozą dar prieš septintą ryto. Jis ir iš tiesų kelias minutes be pertraukos kalbėjo.

Bet staiga nebaigęs sakinio nutilo ir atsistojo tiesiai man už nugaros. Beveik jaučiau, kaip kvėpuoja į sustingusį iš baimės mano kaklą, bet nedrįsau atsisukti. Sėdėjau sustingęs, suglaustais ir tiesiais keliais bei įtempta nugara. Nė nemanydamas paklausti Ben Gurionas nusprendė:

– Tu juk dar nepusryčiavai!

Ir nelaukė atsakymo, o aš ir nemėginau praverti burnos.

Staiga Ben Gurionas pradingo už savo rašomojo stalo. Tarsi didelis akmuo nugrimzdo į jūrą. Net ir žilė liovėsi bolavusi.

Po akimirkos išniro vienoje rankoje laikydamas du stiklainius, o kitoje – butelį „Paz" sulčių (tai buvo pigaus limonado rūšis). Stovėdamas energingai įsipylė pilną stiklinę sau, paskui man ir paragino:

– Nagi, gerk!

Išgėriau iki dugno. Akimirksniu. Vienu ypu ir nė nedvejodamas. Iki paskutinio lašo. Pats Ben Gurionas garsiai it ištroškęs valstietis gurkštelėjo du tris didelius gurkšnius ir vėl sugrįžo prie Spinozos:

– Kaip Spinozos žinovas be mažiausios abejonės pasakysiu, kad jo mokymą galima būtų taip apibendrinti: žmogus visuomet privalo išlikti šaltakraujis! Niekuomet neprarasti savitvardos! O visa kita tėra tik išvedžiojimai ir parafrazės. Dvasinė pusiausvyra! Ramybė bet kokioje situacijoje! Visa kita tėra komentarai. – Kalbėdamas Ben Gurionas taip pabrėždavo žodžių galūnes, kad kiekvienas jo ištartas žodis skambėjo nelyginant riksmas.

Tiesa, čia nebeištvėriau ir nutariau, kad reikia žūtbūt ginti Spinozos garbę. Nebegalėjau ilgiau tylėti, nes kitaip būčiau išdavęs savo mylimą filosofą. Sukaupęs visą drąsą kelis kartus sumirksėjau ir kaži kokio stebuklo dėka Visagalio Kūrėjo akivaizdoje išdrįsau praverti burną, cyptelėdamas plonu balseliu:

– Tikra teisybė, kad Spinoza yra kalbėjęs apie sielos ramybę ir pusiausvyrą, bet vargu ar tai galėtų būti svarbiausia jo filosofinio mokymo dalis. Nėra abejonės, kad dar yra ir...

Ir štai tuomet iš ugnikalnio gerklės ant manęs pasipylė riebi ugnies, sieros ir išsilydžiusios lavos masė:

– Visą gyvenimą buvau Spinozos gerbėjas! Nuo pat jaunystės dienų jį dievinau! Sielos ramybė! Dvasios pusiausvyra! Štai tikroji Spinozos mokymo santrauka! Visa jo esmė! Dvasios ramybė! Laimėje ir nelaimėje, pralaimėjus ar iškovojus pergalę žmogus niekuomet neturi prarasti dvasios pusiausvyros! Niekuomet!

Jo tvirti seno medkirčio kumščiai ūmai stipriai trinktelėjo į stiklinį stalo paviršių, kad net suvirpėjusios iš išgąsčio į viršų stryktelėjo mūsų stiklinės:

– Niekuomet neprarask savitvardos, – ant manęs pasipylė žodžių pliūpsnis tarsi žaibas Paskutiniojo Teismo dieną. – Niekuomet! O jei, ponaiti, taip nemanote, nesate vertas Spinozos žinovo vardo!

❖

Po šių žodžių Ben Gurionas ūmai nuščiuvo. Netgi nušvito. Atsisėdo į savo krėslą, tiesiai prieš mane ir plačiai pasidėjo rankas ant stalo, tarsi būtų pajutęs norą prie krūtinės priglausti viską, kas tuo metu pasitaikė ant stiklinio stalo paviršiaus. Kai senukas staiga nusišypsojo paprasta ir laimės kupina šypsena, nuo jo pasklido maloni ir šilta šviesa, sakytum, būtų šypsojusios ne tik jo lūpos ir akys, bet ir visas atlėgęs kumščio dydžio kūnas. Kartu su juo šypsojosi ir visas kabinetas, ir net pats Spinoza. Ben Guriono akys iš miglotai pilkšvų virto šviesiai žydromis ir jis įniko mane jomis tyrinėti, tartum būtų čiupinėjęs pirštais. Visos geros manieros jam, rodos, buvo nė motais. Vado viduje, sakytum, bėgiojo gyvsidabris – šis tas judraus ir nerimastingo. Ben Guriono argumentai buvo lyg kumščio smūgiai, tačiau netikėtai iš įtūžusios dievybės jis virto geraširdžiu senuku, trykštančiu sveikata ir gyvenimo džiaugsmu. Akimirksniu nuo jo pasklido gundanti šiluma, ir jis tapo panašus į šelmį vaiką, užvaldytą neapsakomo smalsumo:

– O ponaitis? Man regis, ponaitis, rašote eiles, tiesa?

Paklausęs šelmiškai mirktelėjo man akį, sakytum, žaidžiant jam būtų pavykę paspęsti man pinkles, todėl jis žino, kad pergalė jau ant slenksčio.

Aš ir vėl netekau žado: buvau išspausdinęs vos du ar tris beverčius eilėraščius kibuco leidžiamuose žurnaliūkščiuose (kurie, kaip tikėjausi, spėjo pavirsti dulkėmis kartu su mano apgailėtinais poezijos bandymais). Atrodo, kad Ben Gurionas buvo juos skaitęs: sklido kalbos, kad jis spėja peržvelgti viską, kas išspausdinta: nuo straipsnių apie sodininkystę iki gamtos mylėtojams ar šachmatininkams skirtų leidinių, nuo žemės ūkio inžinerijos iki statistikos žurnalų. Jo smalsumui nebuvo ribų.

Be to, tautos vadas, regis, pasižymėjo fotografine atmintimi: sykį ką nors išvydęs, jis niekuomet to nepamiršdavo.

Kažką sumurmėjau.

Tiesa, ministras pirmininkas ir gynybos ministras manęs neklausė. Jo nerimastinga siela veržėsi tolyn. Kai vienu ypu visiems laikams Ben Gurionas man paaiškino visa, kas dar buvo likę neaišku iš Spinozos mokymo, ne mažiau aistringai jis griebėsi aiškinti ir kitus dalykus: dabar jis kalbėjo apie atslūgusią mūsų jaunimo judėjimo pionierišką dvasią ir šiuolaikinę hebrajų poeziją, kuri mėgaujasi įvairiais šiuolaikiniais eksperimentais,

užuot bandžiusi atverti akis ir apdainuoti kasdien mums tiesiai prieš nosį vykstantį stebuklą – tautos prisikėlimą! Kalbos atgimimą! Negevo dykumos atgijimą!

❖

Staiga ir vėl be jokio išankstinio įspėjimo, nebaigus monologo ar net sakinio, tautos vadui netikėtai pabodo.

Tarsi iššautas jis stryktelėjo nuo kėdės, privertė ir mane atsistoti ir stumte stumdamas durų link – jis iš tikrųjų elgėsi visai kaip jo sekretorius prieš tris ketvirčius valandos – šiltai kalbėjo:

– Malonu kalbėtis! Išties malonu! O ką pastaruoju metu skaitai? Ką jaunimas dabar skaito? Prašau užsukti pas mane bet kada, kai būsi mieste. Tiesiog užbėk, nesivaržyk!

O kai drauge su sunkiais kareiviškais batais ir baltais šabo marškiniais atsidūriau už durų, jis dar kartą pakylėtai priminė:

– Užsuk! Bet kada! Mano durys visuomet atviros!

❖

Praėjo kone keturiasdešimt metų po šio spinoziško ryto kukliame Ben Guriono kabinete. Per tą laiką pasitaikė ne sykį sutikti iškilių žmonių, tarp kurių buvo ir politinių lyderių, išties įdomių asmenybių, neretai apdovanotų didžiule charizma. Bet savo fiziniu buvimu ar skvarbia it elektra valios galia nė vienas jų nepaliko tokio gilaus įspūdžio. Nuo Ben Guriono, bent jau aną rytą, sklido hipnotinė energija.

Izaijas Berlinas neklydo savo išvadomis: Ben Gurionas, palyginti su Platonu ar Spinoza, nebuvo intelektualas. Toli gražu. Jis, kaip man pasirodė, buvo valstietiškos prigimties žmogus, pasižymėjęs pranašiškomis galiomis. Jame buvo šis tas pirmapradiška, šis tas, ko mūsų amžiuje vargu ar kur beatrasi. Nuo jo sklido kone biblinių patriarchų paprastumas. It lazerio spindulys skvarbi valios galia. Dar vaikystėje Plonsko miestelyje, rytinėje Lenkijoje, Ben Gurionui į galvą buvo šovusios dvi paprastos mintys: žydai turi sugrįžti į tėvynę ir įkurti ją Izraelio žemėje, o jis pats yra tinkamiausias jų vadovas. Nė karto gyvenime jis neatsisakė šių dviejų vaikystės svajonių. Visa kita, palyginti su jomis, buvo ne taip svarbu.

Ben Gurionas buvo sąžiningas ir žiaurus žmogus, kaip ir bet kuris pranašas, nesivarginęs klausti, kokia jo vizijos kaina. O jei akimirką ir klausdavo, nedelsiant ir atsakydavo: bet kokia kaina.

Visą vaikystę, prabėgusią Klauznerių ir kitų kairiojo sparno priešų, kurių išties netrūko Kerem Avrahame, apsuptyje, man buvo kalama į galvą, kad dėl visų mūsų tautą ištikusių bėdų yra kaltas Ben Gurionas. Aplinkoje, kurioje užaugau, jis buvo „blogasis veikėjas", visų kairiosios valdžios blogybių įsikūnijimas.

Paauglystėje kritikavau jo pažiūras iš kairiojo sparno pozicijų. Panašiai kaip daugeliui mano išsilavinusių bendraamžių, Ben Gurionas – jau nuo istorijos su Levonu – ir man atrodė tikras despotas, nepritariau ir jo žiauriam elgesiui su arabais Nepriklausomybės karo ir atsakomųjų antpuolių metu. Tik pastaruoju metu ėmiau daugiau apie jį skaityti ir svarstyti, norėdamas įsitikinti, ar neklydau.

Išties būtų sunku jį vienpusiškai vertinti.

Rašydamas „žiauriam elgesiui" ryškiai matau Ben Gurioną su stikline pigaus limonado, kurio sau įsipylė pirmas. Storo stiklo pigią stiklinę, kurią it granatą pasičiupo savo storais ir trumpais pirštais. Išsigandau: jei ne taip pastatysiu koją ar ką ne taip pasakysiu, gali atsitikti taip, kad visą stiklinės turinį jis šliūkštelės man į veidą arba trenks stiklinę į sieną. Arba stipriai spustelėjęs kumštį ją sutraiškys. Kaži kaip gręsmingai jis rankoje laikė tą stiklinę, kai staiga nušvitęs pareiškė, kad žinantis apie mano poetinius bandymus, o kai linksmai šypsodamasis pastebėjo, kad mane nustebino, akimirką regėjosi nelyginant geraširdis juokdarys, kuriam pavyko mažytis pokštas, bet jo galvoje jau sukosi mintis – o kas gi toliau?

54 skyrius

1951-ųjų rudenį mamos sveikata vėl pablogėjo. Ją vėl pradėjo kankinti migrena ir nemiga. Kiauras dienas mama sėdėdavo prie lango ir skaičiuodavo paukštelius bei debesis. O ir naktimis nesumerkdama akių nesitraukdavo iš savo vietos.

Su tėčiu pasidalijome namų ruošos darbus. Aš skusdavau daržoves, o jis ruošdavo salotas. Jis raikydavo duoną, o aš sutepdavau ją margarinu ir sūriu ar margarinu ir džemu. Aš šluodavau ir plaudavau grindis, valydavau dulkes, o tėtis nešiodavo šiukšles ir kas dvi trys dienos atnešdavo ledo gabalą. Aš eidavau į maisto ir daržovių parduotuves, o tėtis sau ant pečių užsidėjo mėsininko ir vaistininko paslaugų naštą. Abu pagal poreikius pieštuku ant lapelio papildydavome pirkinių sąrašą, sudarytą ant vienos jo kortelių, kurią ant nedidelės vinies prisegėme prie virtuvės durų staktos. Braukdavome iš jo

viską, ką jau būdavome spėję nupirkti. Kiekvieną savaitę, traukiantis šabui, užvesdavome naują kortelę:

Pomidorai. Agurkai. Svogūnas. Bulvės. Ridikėliai.
Duona. Kiaušiniai. Sūris. Uogienė. Cukrus.
Pasiteirauti, ar jau atsirado mandarinų ir kada bus atvežta apelsinų.
Degtukai. Aliejus. Žvakės, jei kartais dingtų elektra.
Indų ploviklis. Skalbimo milteliai. Dantų pasta „Šenhav".
Žibalas.
40 vatų elektros lemputė. Pataisyti lygintuvą. Baterijos.
Nauja veržlė vonios kriauklei. Sutaisyti čiaupą, nes šis kaip reikiant neužsisuka.
Jogurtas. Margarinas. Alyvuogės.
Mamai nupirkti vilnones kojines.

Anomis dienomis mano rašysena vis labiau panašėjo į tėčio, kol galiausiai kone nebebuvo įmanoma pasakyti, kuris iš mūsų parašė „žibalas", o kuris sąrašą papildė „nauju grindų skuduru". Mano rašysena taip ir liko panaši į tėčio – energinga, ne visuomet įskaitoma, bet visad ryžtinga ir aštri, išbrėžta stipriai spaudžiant rašiklį. Mamos, atvirkščiai, raidės būdavo apvalios, ramios, kiek pasvirusios atgal, aiškios ir mielos pažiūrėti, parašytos lengva drausminga ranka; tobuli ir taisyklingi rašmenys, visai kaip jos dantys.

Anomis dienomis mudu su tėčiu kaip niekad suartėjome tarsi du sanitarai stačia nuokalne nešantys sunkiai sužeistą ligonį. Būdavo, kišame mamai stiklinę vandens ir reikalaujame išgerti dviejų gydytojų prirašytas tabletes – tam tikslui taip pat naudojome tėčio korteles, ant kurių surašydavome vaistų pavadinimus ir kada kiekvieną privalu išgerti: prie kiekvienos suvartotos tabletės dėdavome paukštelį, o minusą prie tų, kurias mama atsisakydavo imti į burną ar prarijusi išvemdavo. Paprastai mama mūsų klausydavo ir gerdavo jas net jausdama šleikštulį. Retsykiais bandydavo išspausti mums šypsenos šešėlį, kuris mus skaudino dar labiau nei jos blyškus veidas ar juodi ratilai po akimis, nes tai buvo tuščia šypsena. Tarsi jai nepriklausytų. Kartais duodavo mums ženklą, kad palenktume galvą ir ilgai glostydavo vienodu sukamuoju judesiu, kol tėtis galiausiai švelniai paimdavo jos ranką ir uždėdavo jai ant pilvo. Aš elgdavausi panašiai.

❖

Kas vakarą virtuvėje mudu su tėčiu duodavome vienas kitam lyg ir kokią dienos ataskaitą: aptardavome dienos įvykius ir ruošdavomės rytdienai.

Trumpai papasakodavau jam, kas vyko mokykloje, o jis man apie savo darbo Nacionalinėje bibliotekoje įspūdžius arba apie savo straipsnį, kurį mėgins užbaigti kitam „Tarbic" ar „Mecuda" numeriui.

Mudu šnekučiuodavomės apie politiką, karaliaus Abdulos nužudymą, Beginą ir Ben Gurioną. Kaip lygus su lygiu. Mano širdis prisipildė meilės šiam pavargusiam vyrui, kai jis išliedavo man savo rūsčiąsias išvadas:

– Atrodo, tarp mūsų liko nemažai nesutarimų, bet kol kas kiekvienas pasilikime prie savo nuomonės.

Vėliau mažumėlę aptardavome buities reikalus, tėčio kortelę papildydavome būtinais darbais ir užbraukdavome jau nuveiktus. Retsykiais tėtis su manimi aptardavo net ir piniginius reikalus: iki kitos algos liko dvi savaitės, o štai mes jau išleidę tiek ir tiek. Kiekvieną vakarą jis teiraudavosi, ar paruošiau namų darbus, o aš jam rodydavau sąsiuvinius su sėkmingai įveiktomis užduotimis. Kartais jas peržiūrėjęs tėtis pasakydavo man kelias pastabas, nes beveik visuose dalykuose jo žinios buvo gilesnės nei mokytojų, neretai jomis pranokdavo net vadovėlių autorius. Paprastai jis man sakydavo:

– Nemanau, kad reikia nuolat tave tikrinti. Aš visiškai tavimi pasitikiu ir jaučiu, kad galima tavimi pasikliauti.

Girdint šiuos žodžius, mane slapčia užplūsdavo išdidumo ir padėkos jausmas. Neretai pajusdavau ir gailestį.

Man buvo gaila tėčio. Ne mamos. Anuomet jos nėmaž negailėjau: ji man tebuvo tik ilgas pareigų ir kasdienių užduočių sąrašas. Be to, sutrikimo ir gėdos priežastis, nes draugams kažkaip privalėdavau paaiškinti, kodėl šie negali ateiti pas mane į svečius, ir ką nors atsakyti kaimynams, kurie parduotuvėje smalsaudavo, kodėl nepasirodo pati mama ir kas jai nutikę. Net ir dėdėms su seneliais nesakėme visos tiesos: geriausiu atveju pusę jos. Tikinome, esą mama susirgusi sunkia gripo forma, nors ji jau senokai buvo iš jo išsikapsčiusi, arba kad jai migrena ir ypatingas jautrumas dienos šviesai. Kartais tiesiog paaiškindavome, kad ji be galo pavargusi. Mudu su tėčiu sakydavome tiesą, bet ne visą.

Visos nė patys nežinojome, tačiau nė nesusitarę išorės pasauliui skelbdavome vos vieną ar du faktus. Tiesa, net tarpusavyje niekuomet neaptarinėdavome mamos būsenos. Apsvarstydavome tik rytojaus pareigas, pasidalindavome užduotis ir buitinius reikalus. Niekuomet nekalbėdavome apie tai, kas mamą galėjo kankinti, tik tėtis nuolat kartodavo: „Tie gydytojai nieko neišmano. Ničnieko." Net ir po jos mirties nieko apie tai nekalbėjome. Nuo mamos iki tėčio pasitraukimo iš gyvenimo kone dvidešimties metų mudu niekuomet apie ją neužsiminėme. Nė žodeliu. Tarsi jos nė nebūtų buvę. Tarytum jos gyvenimas tebuvo puslapis, kurį tarybinė cenzūra be pėdsa-

kų pašalino iš enciklopedijos. Buvau lyg Atėnė, užgimusi Dzeusui iš galvos. Arba Jėzus, tik šiuo atveju tėtis bus mane nekaltai pradėjęs iš Šv. Dvasios. Kas rytą, vos prašvitus, mane pažadina paukštelis, strikinėjantis granatmedžio šakose. Paukštelis sveikina dieną penkiais pirmaisiais Bethoveno „Elizai" garsais: Ti da di da di!, o paskui dar garsiau: Ti da di da di!!! Mane užvaldo jo melodija, todėl po antklode pats imu niūniuoti: da di da da! Mintyse paukštelį pavadinau Eliza.

❖

Anomis dienomis man buvo neapsakomai gaila tėčio. Jam ant pečių netikėtai užgriuvo nesibaigianti kankynė. Sakytum, mama tyčia jam būtų norėjusi suteikti skausmą. Jis vaikščiodavo pavargęs ir liūdnas, nors kaip visuomet žodžių gausa dangstydavo savo prastą nuotaiką. Visą gyvenimą negalėjo pakęsti tylos ir jausdavosi dėl jos kaltas. Tėčiui po akimis, visai kaip mamai, pūpsojo juodi maišeliai.

Ne sykį anksčiau atiprašęs iš darbo Nacionalinėje bibliotekoje, jis skubėdavo namo, kad mamą palydėtų pas gydytojus. Ir ko tik jai netikrino: širdį, plaučius, smegenis, virškinimą, hormonus, nervų sistemą, moteriškas ligas ir kraujotaką. Viskas veltui. Tėtis negailėjo pinigų, kvietė įvairius gydytojus, vedžiojo pas privačius specialistus, atrodo, net buvo priverstas pasiskolinti pinigų, nors itin nemėgo to daryti. Be to, tėčiui itin nepatiko jo motinos, močiutės Šlomit, polinkis kištis į jo reikalus ir bandyti pataisyti jo vedybinį gyvenimą.

Kiekvieną rytą, dar nespėjus prašvisti, tėtis sutvarkydavo virtuvę, surūšiuodavo skalbinius, išspausdavo sultis ir kiek jas pakaitinęs atnešdavo man ir mamai. Prieš išeidamas į darbą dar paskubomis atsakydavo į redaktorių ir leidėjų laiškus. Į aptrintą portfelį įsimetęs sulankstytą pirkinių tinklelį galop išskubėdavo į autobusą, kad laiku suspėtų nukakti į „Terra Sancta", kur buvo įsikūręs Nacionalinės bibliotekos Spaudos skyrius, nes universitetas ant Skopo kalno vis dar buvo atskirtas nuo likusios miesto dalies.

Tėtis sugrįždavo apie penktą valandą popiet, prieš tai spėjęs užsukti į maisto ar elektros prekių parduotuvę, ar vaistinę, ir skubėdavo pas mamą patikrinti, ar jai nebus pagerėję, vildamasis, kad kol jo nebuvo namuose, galbūt jai pavyko mažumėlę snūstelėti. Bandydavo įsiūlyti mamai bulvių košės šaukštelį ar minkštai virtų ryžių, kuriuos šiaip ne taip pačiam pavyko išmokti pagaminti. Tada užrakinęs duris tėtis padėdavo mamai persirengti drabužius, tuo pat metu pabandydamas su ja mažumėlę pasišnekėti. Galbūt net

mėgindavo ją kiek pralinksminti pasakodamas linksmas istorijas, skaitytas laikraščiuose ar girdėtas bibliotekoje. Kol dar nespėdavo sutemti, tėtis ir vėl skubėdavo į parduotuves, sutvarkydavo kelis reikalus ir be perstojo žvilgčiodamas į receptus, kuriuose atsirasdavo vis naujų vaistų, bandydavo mamą įtraukti į pokalbį apie Balkanų ateitį.

Tada pasirodydavo mano kambaryje, padėdavo man pasikloti lovą ar, artinantis žiemai, naftalinu išpurkšti drabužių spintą, nesėkmingai niūniuodamas po nosimi kažkokios sentimentalios dainos melodiją arba ir mane bandydamas įtraukti į pokalbį apie Balkanų ateitį.

❖

Kartkartėmis vėlyvą popietę pas mus užsukdavo teta Lilenka, Lilija, Lėja Kališ-Bar Samcha, artima mamos draugė, jos buvusi kaimynė ir klasės draugė iš Rovno gimnazijos „Tarbut" laikų. Ta pati, parašiusi dvi knygas apie vaiko vidinį pasaulį.

Teta Lilija atnešdavo vaisių ar slyvų pyrago. Tėtis ją vaišindavo arbata su sausainiais ar jos pačios slyvų pyragu, o aš jos vaisius kruopščiai nuplaudavau, sudėdavau į lėkštę ir patiekdavau su peiliukais. Paprastai mudu su tėčiu pasišalindavome ir leisdavome joms dviese pasikalbėti. Užsidariusios duris moterys praleisdavo valandą ar dvi, o kai teta Lilija kildavo eiti namo jos akys būdavo raudonos nuo ašarų. Mama gi kaip visuomet likdavo rami ir tyli. Tėtis kaip įmanydamas stengdavosi nuslėpti pasidygėjimą, kurį jam paprastai žadindavo toji moteris, ir mandagiai prašydavo jos pasilikti vakarienės. Kodėl ne? Prašau suteikti mums galimybę nors mažumėlę tave palepinti. O ir Fania bus laiminga, bet teta Lilija sutrikusi tik mandagiai atsiprašinėdavo, sakytum, būtų paprašyta dalyvauti šiek tiek nepadoriame vyksme: esą ji, gink Dieve, nenorinti trukdyti, be to, jos laukia namuose ir veikiausiai jau bus pradėję dėl jos nerimauti.

Kartais šventiškai pasipuošę pasirodydavo senelis su močiute. Močiutė, avinti aukštakulnius, juoda aksomine suknele ir baltais karoliais. Prieš prisėsdama šalia mamos ji visuomet puldavo tikrinti virtuvę. Prisėdusi prie mamos įdėmiai patikrindavo pakelius nuo vaistų ir ampulių, prisitraukusi tėtį tikrindavo jo marškinių apykaklę, o apžiūrinėdama mano nagus neslėpdama pasibjaurėjimo raukydavo kaktą ir liūdnai tardavo, kad šiandieninis mokslas jau spėjo patvirtinti, jog dauguma ligų, mažne visos, kyla ne iš kūno, o iš sielos. Senelis Aleksandras, kaip visuomet malonus, paslaugus ir energingas tarsi vietoje nenustygstantis šunytis, bučiuodavo mamai ranką ir šlovindavo jos grožį:

– Net ir sirgdama, o ką jau ten kalbėti pasveikus, rytoj ar net šįvakar. *Nu*, ką. Kaip gėlės žiedas! Išties žavi! Tikra *krasavica*!

❖

Vakarais tėtis vis dar reikalaudavo, kad mano kambaryje jau devintą būtų gesinama šviesa. Pirštų galiukais įsėlinęs į knygų, tėvų, svečių, darbo ir poilsio kambarį, jis apgaubdavo mamos pečius vilnone skara, nes ruduo jau beldėsi į duris ir naktys darėsi vėsios, prisėsdavo šalia, paimdavo jos vėsią ranką ir suspausdavo savo šiltame delne, taip ją bandydamas priversti bent mažumėlę pakalbėti. Tarsi pasakų princas iškankintas tėtis bandydavo pažadinti miegančią gražuolę. Tiesa, net ir pabučiuota ši nepabusdavo: užnuodyto obuolio kerai niekaip nesisklaidė. O gal ne taip bučiavo. O gal nugrimzdusi į miegą gražuolė anaiptol nelaukė plepio su akiniais, be paliovos bandančio juokauti ir Balkanų ateitimi susirūpinusio visažinio, galbūt jai reikėjo visai kitokio princo. Tėtis sėdėdavo su mama tamsoje, nes anuomet ji negalėjo pakęsti šviesos. Kiekvieną mielą rytą, prieš išeidami į darbą ir mokyklą, turėdavome užvarstyti visas langines ir užtraukyti užuolaidas, sakytum, mama būtų virtusi ana siaubinga pamišėle iš romano „Džeinė Eir“. Tėtis tylėdamas sėdėdavo tamsoje ir nejudėdamas laikydavo mamos ranką, o gal net abi.

Tiesa, jis neįstengdavo ramiai pasėdėti daugiau kaip tris keturias minutes – nei prie sergančios mamos, nei kur kitur, nebent prie rašomojo stalo ir savųjų kortelių. Tėtis buvo neramios sielos, aktyvus žmogus, be perstojo judėjęs ir veikęs, nuolat tvarkęs kažkokius reikalus ir nesiliovęs malti liežuviu.

Kai tamsa ir tyla jam tapdavo nebepakeliamos, su knygomis ir kortelėmis jis sliūkindavo į virtuvę ir ant vaškine staltiese dengto stalo paruošęs sau vietą sėsdavosi ant kėdės ir kibdavo į darbą. Tiesa, jau greitai tvanki virtuvės celė iš tėčio atimdavo visas jėgas. Kartą ar dvi per savaitę jis pakildavo, giliai įkvėpdavo oro, persirengdavo, susišukuodavo, kruopščiai išsivalydavo dantis, pasišlakstydavo odekolonu, užmesdavo akį į mano kambarį patikrinti, ar jau miegu (paprastai visuomet dėdavausi miegąs), tada užsukdavo pas mamą, šį tą jai pasakydavo, šį tą pažadėdavo, ir ji, žinoma, jo nesulaikydavo, atvirkščiai, uždėjusi ranką jam ant galvos ragindavo: „eik jau, eik, Arie, mažumėlę užsimiršk, juk ne visos tokios miegalės kaip aš“.

Tėtis išeidavo pasipuošęs kostiumu, Humprio Bogarto stiliaus kepuraite, o jam ant rankos supdavosi skėtis, kurį visuomet dėl visa pikta pasigriebdavo. Eidamas kiemu pro mano langą niūniuodavo dainelę aškenaziška tarme: „Leisk priglausti galvą tau prie peties, / Tapki mano slapčiausių svajo-

nių lizdu“ arba „Dvi akys it du balandžiai, / O tavo baaalsas tarsi varpeeeelių aidas!“

Neišmanydavau, kur tėtis traukia, bet net ir nežinodamas žinojau, nors ir nenorėjau žinoti, nes vis tiek jam atleidau. Tikėjausi, kad jam ten gera. Nė nemaniau įsivaizduoti, nei kas ten dedasi, nei kur jis vaikšto, bet tai, apie ką taip vengiau net pagalvoti, atsėlindavo pas mane naktį, įmesdavo mane tiesiai į sūkurį ir neleisdavo man miegoti. Buvau dvylikos. Mano kūnas tapo didžiausiu mano priešu, nė nemanančiu pasigailėti.

Kartais man dingojosi, kad vos tik mudu su tėčiu išeiname iš namų, mama neria po antklode ir kaip reikiant išsimiega. Kartais ji pakildavo ir po namus vaikštinėdavo basa, nepaisydama visų tėčio maldavimų ir jo atneštų šlepečių: pirmyn atgal mama šlitinėdavo prieškambaryje, kuris karo metu mums buvo virtęs slėptuve. Anuomet jis buvo visas užverstas knygomis, o dėl ant sienos sukabintų didžiulių žemėlapių mudviems su tėčiu atstojo dar ir veiksmo zoną, iš kurios mudu rūpinomės Izraelio saugumu ir laisvojo pasaulio gynyba.

Prieškambaryje net ir dienos metą tvyrojo aklina tamsa. Toje tamsoje pusvalandį ar net valandą vaikštinėdavo basakojė mama, visai kaip įkalintieji suka ratus mūrų apsuptame kieme. Kartais ji pradėdavo dainuoti tarytum būtų su tėčiu dalyvavusi varžybose, tik ji daug mažiau klysdavo. Mamos balsas buvo tamsus ir šiltas nelyginant karštas vynas žiemos vakarą. Paprastai ji dainuodavo ne hebrajiškai, bet ausiai miela rusų ar svajingąja lenkų kalba, o kartais net jidiš, kuri skambėdavo tarsi springtų ašaromis.

Kai tėtis vakarais išeidavo, kaip ir žadėdavo, visuomet grįždavo dar prieš vidurnaktį. Girdėdavau, kaip jis nusirengia, tada vienmarškinis užkaičia virdulį. Prisėdęs virtuvėje ir vėl kažką panosėje niūniuodamas saldžioje arbatoje mirkydavo sausainį. Tada paskubomis po šaltu dušu nusiprausdavo (nes vandeniui sušildyti prireikdavo mažiausiai trijų ketvirčių valandos, be to, jį šildyti tekdavo malkomis, kurias prieš tai reikėdavo aplieti žibalu). Nusiprausęs tėtis pirštų galiukais įsėlindavo į mano kambarį patikrinti, ar miegu, ir prireikus pataisyti antklodės ir tylutėliai įslinkdavo į jųdviejų su mama kambarį. Kartais girdėdavau abiejų prislopintus balsus, kol galiausiai mane įsukdavo miegas. O kartais ten pas juos viešpataudavo mirtina tyla, tarsi nebūtų nė gyvos dvasios.

Galiausiai tėčiui kilo įtarimas, kad miegodamas jųdviejų su mama lovoje jis ir trukdo mamai užmigti. Kelis kartus primygtinai reikalavo, kad

mama gultųsi ant sofos, o jis buvo pasišovęs miegoti ant jos fotelio (kai dar buvau vaikas, tą baldą vadindavome „lojančia sofa“, nes traukiama ji išsižiodavo tarsi įsiutusio šuns nasrai). Tėtis maldaudavo ir tikindavo mamą, esą taip bus visiems geriau – jis fotelyje, o ji lovoje, nes jis vis tiek miega kaip kūdikis, kad ir kur padėtų galvą, nors ir ant karštos keptuvės. O dar žinodamas, kad mamai pavyko užmigti, fotelyje jis miegosiąs tūkstantį kartų saldžiau nei patogiausioje lovoje.

Vieną naktį, dar prieš vidurnaktį, tyliai prasivėrė mano kambario durys ir tamsoje virš manęs pakibo tėčio šešėlis. Kaip visuomet, laiku suskubau apsimesti miegančiu. Užuot pataisęs mano antklodę šįsyk tėtis ją pakėlė ir smukęs po ja atsigulė šalia. Kaip anuomet, lapkričio dvidešimt devintąją, po balsavimo dėl valstybės įkūrimo, kai manoji ranka pajuto jo ašaras. Nepaprastai išsigandau ir paskubomis prisitraukiau kelius prie pilvo, kad tik jis šiukštu nepastebėtų, ką veikiau po antklode: jei taip būtų atsitikę, būčiau miręs vietoje. Kai tėtis įsmuko į lovą, mano kraujas sustingo iš baimės, be to, mane apėmė baisi panika, kad būsiu sugautas savo paties nešvankybėje, todėl ilgokai užtruko, kol tarsi baisiausiame sapne suvokiau, kad į mano lovą įsmukęs šešėlis buvo anaiptol ne tėčio.

Mama užtraukė ant mudviejų antklodę, iš nugaros mane apkabino ir sušnabždėjo: „Nepabusk.“

Ryte jos jau nebebuvo. Ir kitą naktį mama atėjo į mano kambarį, tik šįsyk nešina vienu iš dviejų čiužinių nuo „lojančios sofos“, kurį pasiklojo ant grindų prie mano lovos. Dar kitą naktį primygtinai prašiau, bandydamas pamėgdžioti valdingą tėčio būdą, kad ji miegotų mano lovoje, siūlydamas įsitaisyti ant čiužinio prie jos kojų.

Anuomet atrodė tarsi trise žaistume „muzikines kėdes“, tik šįsyk žaidimas virto „muzikinėmis lovomis“. Pirmoje dalyje viskas vyko kaip įprastai: tėvai miega dvigulėje lovoje, o aš – savojoje. Vėliau mama fotelyje, tėtis – ant sofos, o aš kaip ir anksčiau savo lovoje. Trečioje dalyje mudu su mama miegame mano viengulėje lovelėje, o tėtis lieka vienas dvigulėje. Ketvirtoje dalyje tėtis guli kur gulėjęs, aš ir vėl vienas savo lovoje, o mama – ant čiužinio man prie kojų. Po pokyčio, mama atsidūrė viršuje, mano lovoje, aš – apačioje, o tėtis miegojo kur miegojęs.

Tiesa, tai dar nebuvo žaidimo pabaiga.

Kai kelias naktis praleidau ant čiužinio prie mamos kojų, ūmai vidurnaktį ji baisiai mane išgąsdino pratrūkusi garsais, panašiais į kosulį, kuris, tiesa, nebuvo kosulys. Vėliau ji nurimo, ir aš vėl nugrimzdau į miegą. Tiesa, kitą naktį, o gal dar kitą mane ir vėl pažadino jos į kosulį panašus švokštimas. Nė nepramerkęs akių atsikėliau ir pusiau miegodamas, įsisupęs į antklodę

nusliūkinau koridoriumi ir įsiropščiau į dvigulę tėčio lovą. Akimirksniu mane ir vėl įsuko miegas. Ir kitomis naktimis likau miegoti pas tėtį.

Taip beveik iki savo trumpo gyvenimo pabaigos mama liko miegoti mano kambaryje, mano lovoje, o aš – drauge su tėčiu. Po kelių dienų visa jos tablečių, buteliukų su vaistais ir raminamaisiais bei piliulių nuo migrenos kariauna persikėlė į naująją vietą.

Mes nė vienas nė žodžiu neužsiminėme dėl pasikeitusių miegojimo ypatumų. Nei ji, nei aš, nei jis. Tarsi taip ir turėjo būti.

Ir iš tikrųjų. Nebuvo nei šeimos pasitarimo, nei žodžių.

Tiesa, naktį priešpaskutinę savo gyvenimo savaitę, mama liovėsi miegojusi mano lovoje ir grįžo į fotelį prie lango. Tiesa, fotelis iš mūsų su tėčiu kambario persikėlė į mano kamaraitę, virtusią jos kambariu.

Net kai viskas baigėsi, nepanorau grįžti į savo kambarį. Likau su tėčiu. O kai galiausiai į jį sugrįžau, niekaip neįstengiau užmigti: atrodė, kad mama vis dar čia. Šypsosi be šypsenos. Kosėja nekosėdama. Ar net perdavė man savo nemigą, persekiojusią ją iki gyvenimo pabaigos, o dabar nusprendusią pakankinti ir mane. Pirmąją naktį, kai persikėliau į savo lovą, buvo taip siaubinga, kad tėtis iš „lojančios sofos“ į mano kambarį turėjo atsitempti vieną čiužinį ir miegoti su manimi. Savaitę, o gal dvi jis miegojo šalia mano lovos. Vėliau grįžo į savo kambarį, o mama ar veikiau jos nemiga nusekė jam įkandin.

Tarsi mus tris būtų įsukęs, vėtęs ir mėtęs į visas puses didžiulis jūros verpetas, čia suartindamas, čia vėl išskirdamas, kol galiausiai išsviedė kiekvieną į jam nepriklausiusį krantą. Tiesa, dėl didelio nuovargio pokyčiams nesipriešinome. Buvome visiškai netekę jėgų. Anomis savaitėmis ne tik mamos, bet ir tėčio paakiuose atsirado tamsūs pusmėnuliai. Žiūrėdamas į veidrodį panašius pastebėjau ir po savo akimis.

Aną rudenį buvome surišti vienas su kitu tarsi trys kaliniai, priversti dalintis viena cele. Nors kiekvienas likome pats su savimi: nes iš kur jis ar ji galėjo žinoti, kad anos naktys man buvo tokios baisios? Ar jie galėjo numatyti mano žiauriojo kūno gėdą? Nejau tėvai galėjo nujausti, kad kas kartą sukandęs dantis save įspėdavau, esą jei nesiliausiu to daręs šiąnakt, prisiekiau savo paties gyvenimu, kad susigrūsiu visas mamos piliules, ir taip padarysiu tam galą.

Nei vienas, nei kitas ničnieko neįtarė. Mus skyrė tūkstančio metų šviesa. Tiesa, ne šviesos, o tamsos metai.

O ar aš galėjau žinoti, kaip jiedu kenčia?

O jiedu apie vienas kito skausmą? Ką tėtis išmanė apie mamos tragediją? Arba mama apie jo kančias?

Tūkstančio metų tamsa tarp vieno ir kito. Tarp trijų belaisvių vienoje celėje. Net ir anuomet Tel Arzos giraitėje, aną saulėtą šeštadienio rytą, kai mama sėdėjo parimusi į medį, o mudu su tėčiu gulėjome pasidėję galvas jai ant kelių – aš ant vieno, tėtis ant kito – ir mama glostė mums plaukus, net ir tą akimirką, brangiausią iš visų vaikystės prisiminimų, mus skyrė tūkstančio metų tamsa.

54 skyrius

Po Zeevo Žabotinskio „Krauju ir prakaitu iškelsime mes tautą", „Du Jordano upės krantai" ir „Dieną, kai buvau pakviestas Beitar, Siono ir Sinajaus stebuklui" pasirodė dar viena jo poezijos rinktinė, į kurią buvo įtraukti ir melodingieji jo pasaulinės poezijos vertimai: Edgaro Alano Po „Varnas" ir „Anabelė Li", Edmondo Rostando „Princesė Faravai" ir širdį verianti Polo Verleno „Rudens daina".

Jau netrukus visas šias poemas mokėjau atmintinai ir ištisomis dienomis vaikščiodavau apsvaigęs nuo romantiškų ir kilnių kančių bei makabriško sielvarto.

Be patriotinių eilėraščių, parašytų elegantiškame sąsiuvinyje juodu viršeliu, kurį padovanojo dėdė Josefas, pradėjau kurti dar ir širdgėlos pilnas eiles, gausias audros, miškų ir jūros motyvų. Sukūriau ir kelias meilės poemas, nė neišmanydamas, kas tai yra meilė. O veikiau anksčiau, nei apskritai ką nors apie tai sužinojau. Man sunkiai sekėsi lyginti vesternus, kuriuose herojus, iššudęs daugiausia indėnų, kaip prizą gauna gražiausią merginą, su graudžiais Anabelės Li ir jos draugužio įžadais bei jųdviejų meile, kurios nė kapas neįveikė. Sunkoka buvo rasti tarp jų ryšį, o dar sunkiau visa tai buvo susieti su „Tachkemoni" mokyklos medicinos seselės pateiktu kiaušinėlių, kiaušintakių ir kiaušidžių labirintu. Naktinės nešvankybės mane kankindavo taip, kad norėjosi mirti. Arba tapti tokiu, koks buvau prieš pakliūdamas į piktų nakties raganų nagus: kiekvieną naktį pasiryždavau jas visiems laikams iššudyti, bet kaskart šios Šecherezados prieš mano apstulbusias akis pažerdavo tokių kerų, kad kiaurą dieną degdavau nekantrumu ir vėl kuo greičiau atsidurti lovoje. Kartais nebeištvėręs užsidarydavau pradvisusiame tualete mūsų mokyklos kieme ar vonios kambaryje, iš kur pabrukęs uodegą ir apgailėtinas it skuduras po dviejų trijų minučių iškiūtindavau lauk.

Meilė merginoms ir visa, kas su ja susiję, man atrodė tikra nelaimė ir baisūs spąstai, iš kurių nebeįmanoma ištrūkti: sapnuose atsidūręs

krištolo rūmuose, pabudęs supranti besąs iki ausų įklimpęs dvokiančioje išvietėje.

Prieglobsčio ieškojau sveiko proto tvirtovėje, kurią man atstojo paslapčių, nuotykių ir kovų knygos: Žiulio Verno, Karlo Majaus, Fenimoro Kuperio, Main Rido, Šerloko Holmso kūriniai, „Trys muškietininkai“, „Kapitonas Hateras“, „Montesumos duktė“, „Zendos belaisviai“, „Ugnimi ir kardu“, „Amičio širdis“, „Lobių sala“, „Dvidešimt tūkstančių mylių po vandeniu“, „Per dykumą ir džiungles“, „Kaksamalkos auksas“, „Paslaptingoji sala“, „Grafas Montekristas“, „Paskutinis mohikanas“, „Kapitono Granto vaikai“. Jose buvo pilna atokiausių Afrikos kampelių, grenadierių ir indėnų, plėšikų ir raitelių, gyvulių vagių ir kaubojų, skriaudikų ir kraujo ištroškusių karo spalvomis išsipaišiusių čiabuvių su plunksnų sijonais, kraują stingdančių kovų riksmų ir kerų, slibiną nugalėjusių riterių ir saracėnų riestais rytietiškais kardais, pabaisų ir burtininkų, imperatorių ir blogų vaikinų, o ypač pasakojimų apie blyškiaveidžius paauglius, kuriems buvo žadami dideli dalykai, kai pavyksta įveikti savo pačių negandas. Troškau tapti toks kaip jie ir išmokti rašyti taip, kaip juos pavaizdavę rašytojai. Regis, dar nejutau skirtumo tarp rašymo ir pergalės.

Žiulio Verno „Michailas Strogovas“ paliko man neišdildomą įspūdį, neišblėsusį dar ir šiandien. Knygoje pasakojama, kaip Rusijos caras išsiunčia Strogovą į slaptą misiją perduoti Sibiro gilumoje apgultoms Rusijos pajėgoms ypač svarbią žinią. Pakeliui jam tenka keliauti pro totorių užimtus kraštus. Galop Michailą Strogovą sučiumpa totorių sargybiniai ir nuveda jį pas savo vadą didįjį chaną, kuris įsako karštu ieties smaigaliu išdurti jam akis, kad šis nebegalėtų tęsti savo misijos. Laimei, Strogovas buvo mintinai išmokęs svarbią žinią, tik bėda, kaip neregiui prasmukti pro totorius ir nusigauti iki Sibiro? Net kai jo akis palietė degantis smaigalys, drąsusis pasiuntinys toliau skynėsi kelią į rytus, kol galiausiai svarbiausią akimirką skaitytojui paaiškėja, kad jis anaiptol neprarado regėjimo: pasirodo, įkaitintą smaigalį atvėsino jo ašaros! Tą lemiamą akimirką Strogovas pagalvojo apie savo mylimą šeimą ir apie tai, kad nebeteks jos daugiau išvysti, ir nuo šios minties jo akys prisipildė ašarų, kurios suvilgė ašmenis ir išgelbėjo jo akis. Taip misija baigėsi sėkmingai, ir jo šaliai pavyko įveikti visus priešus.

Strogovo ašaros išgelbėjo ne tik jį patį, bet ir visą Rusiją. O štai mano krašte vyrams buvo nepadoru lieti ašaras! Ašaros buvo gėdinga! Tik moterims ir vaikams derėjo verkti. Vos penkerių jau pradėjau gėdytis savo ašarų,

o sulaukęs aštuonerių ar devynerių išmokau jas numaldyti, todėl mane jau buvo galima priimti į vyrų gretas. Štai kodėl aną lapkričio dvidešimt devintąją buvau taip apstulbęs, kai mano kairioji ranka tamsoje pajuto drėgną tėčio žandą. Štai kodėl niekuomet vėliau apie tai nesikalbėjau nei su tėčiu, nei su kuo nors kitu. O štai Michailas Strogovas, tikras didvyris, geležinis žmogus, ištvėręs visas kančias ir kankinimus, vos pagalvojęs apie meilę, nebeįstengė susivaldyti – jo akyse sužibo ašaros. Michailas Strogovas neverkė iš baimės ar skausmo, o pravirko sukrėstas stipraus jausmo.

Negana to: Michailo Strogovo ašaros nenustūmė jo į apgailėtinų vargšelių, moterų ar nelaimėlių gretas. Jo ašaros patiko ne tik rašytojui Žiuliui Vernui, bet ir skaitytojui. Tiesa, sakytum, dar ir to nebūtų gana, kad vyras staiga taip ima ir pravirksta, pasirodo, jo ašaros išvadavo ne tik jį patį, bet ir visą Rusiją. Šis didžiavyris nugalėjo visus priešus dėl savo „moteriškos pusės", lemiamą akimirką pažadintos jo sielos gelmėse, ir anaiptol nenuslopinusios jo „vyriškosios pusės" (bent jau taip anomis dienomis buvo įprasta manyti), atvirkščiai, „moteriškoji pusė" jį papildė ir susitaikė su vyriškąja. Galbūt tai ir buvo garbingiausia išeitis iš padėties, anuomet mane taip kankinusios, – rinktis tarp jausmų ir vyriškumo? (Po daugelio metų Ana knygoje „Mano Michaelis" taip pat žavėsis Michailo Strogovo paveikslu.)

O štai ir kapitonas Nemas iš knygos „Dvylika tūkstančių mylių po vandeniu", išdidus ir drąsus vyras, įstengęs pažaboti išnaudotojų valdžią ir įveikti beširdžius tironų bei savanaudiškų galiūnų, išnaudojusių tautas ir žmones, priespaudą. Kapitonas Nemas beveik kaip Eduardas Saidas, o gal net pats Fransas Fanonas visa širdimi neapkentė Vakarų pasaulio arogancijos ir meilikavimo, todėl ir nusprendė nuo jo atsiskirti, vandenyno dugne įkurdamas savo nedidelę utopiją.

Be kita ko, ši mintis manyje sukėlė sionistinę kibirkštėlę. Pasaulis nuolat mus persekiojo neteisingai mums grasindamas: štai kodėl turėjome trauktis į paraštes ir kurti savo pačių nepriklausomą burbulą, kuriame buvo galima „tyrai ir laisvai gyventi", atokiai nuo žiaurių mūsų persekiotojų. Panašiai kaip kapitonas Nemas, mes taip pat nenorėjome tapti apgailėtinomis aukomis, todėl pasitelkę savo kūrybines galias sukūrėme nuosavą „Nautilus", išmoningai jį apginkluodami mirtinais spinduliais. Vylėmės, kad niekas nebedrįs rengti prieš mus sąmokslų. Prireikus savo ilgąja ranka pasieksime net ir pasaulio kraštą.

❖

Žiulio Verno „Paslaptingoje saloje" saujelei išsigelbėjusiųjų iš sudužusio laivo atokioje ir nederlingoje saloje pavyksta sukurti nedidelį civilizacijos kam-

pelį. Visi išsigelbėjusieji yra europiečiai, racionaliai mąstantys vyrai, geros valios žmonės, linkę į technologinę pažangą, pasižymintys ypatinga drąsa ir našumu: tikras devyniolikto amžiaus ateities idealo įsikūnijimas – sveiki, išsimokslinę vyrai, vienu protu įstengiantys išspręsti bet kokią problemą ir koja kojon žengiantys su nauja pažangos religija. (Žiaurumas, žemiausi instinktai ir blogis ištremiami į kitą salą: ją Viljamas Goldingas aprašė savo romane „Musių valdovas".)

Sunkiu darbu, protu ir neregėtu ryžtu grupelei žmonių pavyksta išgyventi, pakilti iš dulkių ir plikomis rankomis dykumoje įkurti klestinčią sodybą. Tai mane ypač sužavėjo, nes tėčio paveiktas buvau persmelktas pionieriškos sionizmo dvasios: sekuliarios, švietėjiškos, racionalios, idealistinės, optimistinės ir pažangios.

Tiesa, net ir „Paslaptingosios salos" pionierius retsykiais išgąsdindavo gamtos jėgos, pasitaikydavo akimirkų, kai jie iškeldavo rankas aukštyn, nes protas jiems neką tepadėdavo, ir štai būtent tokiomis akimirkomis visuomet įsikišdavo paslaptingoji ranka, stebuklingoji ir visagalė Apvaizda, kuri vis iš naujo traukdavo iš pražūties. „Jei yra teisybė, tegu nedelsiant ji sušvinta" rašė Bialikas: „Paslaptingoje saloje" toji teisybė visuomet buvo, nors greitai ir nesušvisdavo, ir atrodė, kad jau žlunga paskutinė viltis.

Tai visai kitas moralės veidas, paneigiantis visas racionalias tėčio nuostatas. Tai mamos naktinių pasakojimų logika: demonų, stebuklų, seno kaip pasaulis senelio, besirūpinančio kitu, dar senesniu seneliu, blogio, paslapties ir malonės kupini pasakojimai ir istorijos apie Pandoros dėžę, kurios pačiame dugne už nevilties vis dar glaudėsi viltis. Ta pati logika buvo ir stebuklų pilnuose chasidų pasakojimuose, kuriuos pirmą kartą man papasakojo mokytoja Zelda, o iš ten, kur ji mane paliko, toliau vedė mano „Tachkemoni" mokyklos mokytojo Mordechajaus Michaelio ranka.

Tarytum „Paslaptingoje saloje" aptikau lyg ir kokį sutaikinimą tarp dviejų priešingų langų, pro kuriuos man pirmą kartą atsivėrė pasaulis: racionalus ir optimistinis tėčio pasaulis prieš liūdesyje skendinčius mamos peizažus, nesuvokiamas, antgamtines blogio, bet kartu ir gailestingumo bei užuojautos galias. „Paslaptingosios salos" pabaigoje paaiškėja, kad ta Apvaizdos jėga, vis traukusi iš bėdos iš sudužusio laivo išsigelbėjusius „sionistus", yra ne kas kita kaip sumanaus Nemo, rūsčiaveidžio kapitono iš „Tūkstančio mylių po vandeniu", ranka, bet net ir tai anaiptol nesutrukdė pajusti sutaikinimo džiaugsmą: tarp mano vaikiško susižavėjimo sionizmu ir to kito – gotiškojo pasaulio.

Sakytum, susitaikę mama su tėčiu būtų gyvenę tobuloje harmonijoje, tiesa, ne čia, Jeruzalėje, bet kokioje negyvenamoje saloje. Šiaip ar taip, buvo vilčių jiems susitaikyti.

❖

Geraširdis ponas Markas, turėjęs naujų ir skaitytų knygų parduotuvę Jonos gatvėje, prie Geulos gatvės kampo, man leisdavo kasdien pasiskolinti po knygą, o retsykiais – net du kartus per dieną. Iš pradžių jis nenorėjo tikėti, kad iš tikrųjų įveikdavau knygą, kai grąžindavau ją po kelių valandų, todėl tikrindavo mane įvairiais suktais klausimais. Pamažėle jo įtarinėjimai peraugo į nuostabą, o ši – į atsidavimą. Jam atrodė, kad su tokia stebėtina atmintimi ir talentu taip greitai skaityti knygas, jei dar išmokčiau svarbiausių kultūrai kalbų, vieną dieną būtinai tapčiau asmeniniu kurio nors mūsų vadovų sekretoriumi. Kas ten žino, galbūt net paties Ben Guriono ar Mošės Šariato. Galiausiai ponas Markas nusprendė, kad esu vertas jo didelio įnašo – „mesk savo duoną į vandenis, / ir po daugelio dienų ją atrasi“[122], nes kas ten žino, galbūt vieną gražią dieną, prireikus kokio leidimo, siekiant greičiau prieiti eilę ar sutepti leidybos verslo, kuriuo jis ketino užsiimti, ratus, jo draugiški ryšiai su vieno didžiausių žmonių asmeniniu sekretoriumi bus verti aukso.

Kartkartėmis ponas Markas su pasididžiavimu rodydavo mano užpildytą skaitytojo pažymėjimą, sakytum, jau būtų sulaukęs savo indėlio vaisių. Tik pažiūrėkite, ką mes turime! Knygų žiurkė! Tikras fenomenas! Per mėnesį šis vaikis suryja ne knygas, bet ištisas jų lentynas!

Taip ponas Markas savo bibliotekoje man leido jaustis beveik kaip namie: vienu metu pasirinkti iki keturių knygų, kad tik nebadaučiau švenčių dienomis. Ar net pavartyti – tik atsargiai – naujas, tiesiai iš spaustuvės atvežtas knygas, skirtas parduoti, o ne skolinti. Man buvo leista užmesti akį net į knygas, kurioms dar buvau per mažas, tarkime, Somerseto Moemo, O. Henrio, Stefano Cveigo ar net aštriojo Mopasano kūrinius.

Žiemą, pliaupiant įkyriam lietui ir pučiant aštriam vėjui, skubėdavau į pono Marko parduotuvę, kol šis dar nespėjo jos šeštą valandą uždaryti. Anomis dienomis Jeruzalėje buvo ypač šalta, viešpatavo žvarbus, iki kaulų prasiskverbiantis šaltis, ir net atrodė, kad alkio genamos Šiaurės meškos, atrėpliojusios iš paties Sibiro, slankiojo Kerem Avrahamo gatvėmis. Skubėdavau pas poną Marką nė neužsivilkęs palto, todėl mano megztinis permirkdavo lietuje ir ištisą vakarą nuo jo sklisdavo slegiantis, aštrus vilnos kvapas.

Kartkartėmis pasitaikydavo, kad tais ilgaisiais šeštadieniais likdavau be kąsnelio skaitinių, nes jau dešimtą ryto būdavau spėjęs išnaudoti visą amuniciją, parsineštą iš Marko bibliotekos. Išbadėjęs griebdavau pirmąją po ranka pasitaikiusią knygą iš tėčio bibliotekos: Šlionskio verstą „Tilį Ulenš-

[122] Mok 11, 1 (vert. past.).

pigelį", Rivlino „Arabiškąsias naktis", Izraelio Zarchio, Mendelio Moicherio Sforimo, Šalomo Aleichemo, Kafkos ir Berdičevskio knygas, Rachelės eiles, Balzaką, Hamsuną, Jigalį Mosinsoną, Fajerbergą, Nataną Šachamą, Gnesiną, Brenerį, Hazazą ir net pono Agnono knygas. Beveik nieko nesuprasdavau, nebent žvelgdamas pro tėčio akinius jaučiau, kad gyvenimas mažame miestelyje buvo nepakenčiamas, atgrasus ir net juokingas. Štai kodėl mano kvailoje širdyje kone nelikdavo nuostabos nelaiminga pasakojimo pabaiga.

Pasaulinės literatūros klasiką tėčio bibliotekoje kone be išimties buvo originalo kalba, todėl neturėjau galimybės į jo knygas net žvilgtelėti, bet štai visus hebrajiškus vertimus, jei ir neperskaitydavau, būtinai bent užmesdavau į juos akį. Neliko nė vieno neapversto akmenėlio.

Žinoma, skaitydavau ir savaitinį „Davar" skyrelį vaikams ir šiaip vaikiškas knygas, kurios buvo kaip desertas kiekvieno valgiaraštyje: Lėjos Goldberg ir Fanios Bergštein poemas, Miros Lobeh „Vaikų salą", Nahumo Gutmano knygas: Lobengulo Afrika, Beatričės Paryžius, smėlio, sodų ir jūros siaučiamas Tel Avivas – visa tai buvo mano pirmųjų hedonistinių kelionių tikslas. Skirtumas tarp Jeruzalės ir Tel Avivo, priskirto prie plačiojo pasaulio, man atrodė toks pat kaip tarp mūsų vėjuoto, nespalvoto gyvenimo ir spalvingo, vasariškai šviesaus pasaulio.

Viena knyga, ypač pažadinusi man vaizduotę, buvo Cvi Liberman-Livni kūrinys, kurį perskaičiau net kelis kartus. Joje pasakojama apie II Šventyklos laikotarpiu gyvavusį atokų žydų kaimelį, taikiai įsikūrusį tarp kalvų, slėnių ir vynuogynų. Sykį jame pasirodė romėnų legionieriai ir iššudė visus jo gyventojus: vyrus, moteris ir senius. Jie išgrobstė jų turtą, padegė pastatus ir patraukė toliau. Tiesa, prieš skerdynes kalvose dunksančioje oloje kaimiečiams pavyko paslėpti jaunesnius nei dvylikos vaikus, kurie dar negalėjo stoti į kovą.

Po skerdynių vaikams prieš akis iškilo griuvėsiai. Tiesa, užuot puolę į neviltį jie sušaukė susirinkimą, panašų į kibuco narių sueigą, ir supratę, kad gyvenimas tęsiasi toliau, nusprendė prikelti kaimą iš griuvėsių. Jie sudarė komisijas, kuriose dalyvavo ir mergaitės, nes šie vaikai pasitaikė ne tik be galo drąsūs, bet ir nepaprastai protingi bei išmintingi. Pamažu kruopščiu darbu jiems pavyko suburti galvijų ir avių kaimenes, atstatyti avides su tvartais, prikelti sudegintus namus, prasidėjo darbas laukuose. Šie vaikai sukūrė bendruomenę, panašią į svajonių kibucą: robinzonų kruzų bendriją be Penktadienio.

Virš šio lygybe ir bendryste paremto bendro buvimo nepakibo nė mažiausias debesėlis: kitaip nei vaikų iš knygos „Musių valdovas", jų nevargino nei kova dėl valdžios, nei varžybos, nei pavydas, nei nešvankumai ar neramios nužudytųjų tėvų vėlės. Cvi Livni sąmoningai bandė Izraelio vaikų sielose pažadinti sionistinę alegoriją: dykumos karta išmirė, o į jos vietą stojo nauja veikli ir ištverminga Pažadėtosios Žemės karta, kuri „sutraukys geležines grandines" ir savo jėgomis iš nelaimės pakils iki didvyriškų aukštumų ir iš tamsos išsiverš į šviesą. Mano paties susikurtoje Jeruzalės versijoje nebeužteko, kad vaikai melžtų karves, rinktų vynuoges ir alyvuoges, todėl jie dar turėjo aptikti užkastus ginklus arba dar geriau – patys juos išrasti: karabinus, minosvaidžius ir šarvuočius. O gal tai pats Palmachas[123] dar prieš šimtą kartų slapčia perdavė ginklus Griuvėsių vaikams. Taip apsiginklavę Cvi Livni ir mano vaizduotės vaikai pasileido į Masadą, kur pasirodė paskutinę lemtingą minutę. Netikėtai paleidę visą naikinančią ugnį ir ilgas šovinių serijas ir šaudydami iš minosvaidžių jie užpuolė romėnų legionus – tuos pačius, kurie jau buvo pasiruošę užgrobti Masadą ir iššudyti visus suaugusiuosius. Kaip tik tą lemtingą akimirką, kai Eliezeris ben Jayras[124] jau buvo bebaigiantis savo nedovanotiną atsisveikinimo kalbą ir paskutinieji Masados gynėjai jau buvo pasiruošę susigrūsti į pilvą kardus, aš su savo jaunaisiais vyrukais pasileidęs nuo kalnų išgelbėjau jiems gyvybę, o savo tautą – nuo gėdingo užgrobimo. Vėliau karinius veiksmus perkėlėme į priešo žemę: ant septynių Romos kalvų išstatėme minosvaidžius, sugriovėme Tito vartus, ir galop viskas pasisuko taip, kad pats imperatorius puolė prieš mus ant kelių.

❖

Atrodo, kad šiuose vaizduotės veiksmuose slypėjo dar vienas malonumas, kuris neabejotinai Cvi Livni nė į galvą nebuvo šovęs, jam berašant savo

[123] *Palmach* (hebr. *Plugot Mahac* „puolimo pajėgos") – Haganos karinės pajėgos britų mandato Palestinoje laikotarpiu ir kairiosios pakraipos nacionalistinė organizacija, prisidėjusi prie kibucų kūrimo. Įkurtas 1941 m. per Nepriklausomybės karą prisidėjo prie Izraelio pergalių. Padarė įtaką naujosios Izraelio kultūros kūrimui: iškylos prie laužų, kelionės po kraštą pėsčiomis, anekdotų, juokų, dainų ir istorijų kūrimas. (vert. past.).

[124] Eliezeris ben Jayras – sikarijų atstovas, I a. įtikinęs Masados gyventojus verčiau nusižudyti nei pasiduoti romėnų pajėgoms. Apie tai yra pasakojama žydų istoriko Juozapo Flavijaus veikaluose. Eliezeris ben Jayras apie tūkstantį žydų įtikinęs nusižudyti, nes žydai nebus niekieno vergai, išskyrus vienatinį Dievą, ir štai atėjo metas tai įrodyti (vert. past.).

didaktinę, gražiais užmojais paremtą knygelę vaikams, – tamsusis Oidipo kompleksas. Juk visi tie vaikai palaidojo savo tėvus. Visus iki vieno. Visame kaime neliko nė vieno suaugusiojo. Nei tėvų, nei mokytojų, nei kaimynų, nei senelio ar senelės. Nei pono Krochmalo, nei dėdės Josefo, nei Malos ir Stašeko Rudnickių, nei ponų Bramsų, nei Bar-Icacharų, nei tetos Lilijos, nei Begino ar Ben Guriono. Taip stebuklingai buvo išlaisvintas sionistinio etoso ir vaiko, koks anuomet buvau, geismas – visi turėjo išmirti. Visi jam buvo svetimi ir slegiantys, nes priklausė diasporos kartai. Tai buvo dykumos ir klajoklių kartos, apsikrovusios įstatymų bei reikalavimų našta ir neleidžiančios nė akimirksniui atsikvėpti. Tik jiems išmirus, galiausiai sugebėsime įrodyti, kad viską ir patys sugebame padaryti. Tai, ko jie tikisi iš mūsų, ir mes galime tobulai atlikti – patys arsime, imsime derlių, statysime, kovosime ir nugalėsime, tik jau be jų, nes naujoji žydų karta privalo išsilaisvinti, nes viskas čia yra jauna, sveika ir tvirta, o jie jau seni, kretantys, niurnantys, netgi kiek atgrasūs ir truputėlį juokingi.

Taip „Griuvėsiuose“ visa dykumos karta iškeliavo iš šio pasaulio, palikdama našlaičius laimingus, viskam pasiryžusius ir laisvus it paukščių būriai aukštame danguje. Nebeliko nė vieno, jiems galinčio prikaišioti svetima tarme, be paliovos nurodinėjančio, kone prievarta brukančio pasenusius papročius, nuodijančio jiems gyvenimą įvairiomis depresijomis, traumomis, imperatyvais ir ambicijomis. Nė vienas toks neišgyveno, kad kiauras dienas mus mokytų ir nurodinėtų, kas galima, o kas ne, nes tai išties neapsakomai bjauru. Tik mes patys. Vieni visame didžiuliame pasaulyje.

Anapus suaugusiųjų mirties slypėjo pamoka. Aš gi ir pats vos keturiolikos su puse, praėjus dvejiems metams po mamos mirties, savyje nužudžiau ne tik visą Jeruzalę, bet ir savo tėvą, pasikeičiau pavardę ir persikėliau gyventi į Chuldos kibucą, kad ten iš griuvėsių prisikelčiau naujam gyvenimui.

56 skyrius

Tėvą pirmiausia nužudžiau pasikeisdamas pavardę. Ilgai, labai ilgai jis gyveno savo dėdės, „pasaulinės reputacijos“ (šiuos žodžius tėtis visuomet tardavo pamaldžiai šnabždėdamas) mokslininko, šešėlyje. Ne vienus metus Jehuda Arie Klauzneris svajojo pasekti profesoriaus Josefo Gedaljahu Klauznerio, knygų „Jėzus iš Nazareto“, „Nuo Jėzaus iki Pauliaus“, „II Šventyklos laikotarpio istorija“, „Hebrajų literatūros istorija“ ir „Kai tauta kovoja už savo laisvę“ autoriaus, pėdomis. Slapčiausioje širdies kertelėje puoselėjo viltį paveldėti

bevaikio dėdės postą. Tėtis išmoko ne mažiau užsienio kalbų, nei jų mokėjo jo garsusis dėdė. Štai kodėl su neregėtu atkaklumu naktimis sėdėdavo palinkęs prie rašomojo stalo, aplinkui kaupiantis stirtoms kortelių su užrašais. Kai pačiam pradėjo šviestis garsaus profesoriaus viltis, širdies gelmėse tėtis meldėsi, kad tas pats fakelas vėliau pereitų į mano rankas ir kad jis pats dar turėtų galimybę savo akimis tai pamatyti.

Juokaudamas tėtis kartais palygindavo save su niekuo nepasižymėjusiu bankininku Abraomu Mendelsonu, kurio daliai teko būti garsiojo filosofo Mozės Mendelsono sūnumi ir didžio kompozitoriaus Felikso Mendelsono-Bartoldžio tėvu. („Pirmiausia buvau savo tėvo sūnumi, vėliau tapau sūnaus tėvu", sykį juokaudamas kalbėjo Abraomas Mendelsonas.)

Lyg juokais, lyg iš prislopintų meilės jausmų tėtis nuo mažens mane vadindavo „Jūsų Didenybe" arba „Jūsų Prakilnybe". Tik po daugelio metų, jo mirties dieną, netikėtai supratau, kad už šios erzinančios ir kone įkyrios pravardės veikiausiai slypėjo jo paties apviltos ambicijos ir liūdna tikrovė susitaikyti su savo paties vidutinybe kaip, beje, ir slaptas troškimas atėjus tinkamam metui patikėti man savo misiją pasiekti tikslą, jį patį negailestingai aplenkusį.

Pasinėrusi į vienatvę ir depresiją mama man pasakodavo stebuklų, siaubo ir vaiduoklių kupinus pasakojimus. Atrodo, jie buvo be galo panašūs į tuos, kuriuos našlė Asa ilgais žiemos vakarais pasakodavo jaunajam Perui Giuntui. Mano tėtis, galima sakyti, buvo Jonas Giuntas, Pero tėvas, tikėjęs „didžiais dalykais".

– Kibucas, – liūdnai samprotavo tėtis, – negalima sakyti, kad yra visiškai bereikšmis reiškinys, bet jam reikalingi užsigrūdinę, vidutinio išsilavinimo darbininkai. O tu juk ir pats supranti, kad anaiptol nesi vidutiniokas. Nesinorėtų kibucų drabstyti purvais, nes kuriant šalį jie suvaidino nemenką vaidmenį, tačiau tau tikrai nepavyks ten tobulėti kaip žmogui. Bijau, kad teks tau pasipriešinti. Kad ir kaip galvotum, yra, kaip yra. Ir geriau kuo greičiau baikime šį ginčą.

❖

Po mamos mirties ir antrųjų tėčio vedybų, praėjus metams ar panašiai, mudu aptarinėdavome tik kasdienos darbus, politiką, naujus mokslinius atradimus, vertybes ar dorovines teorijas. (Anuomet mudu jau buvome persikėlę į naująjį butą, Ben Maimono gatvėje 28, Rechavijos kvartale. Tai buvo Jeruzalės dalis, apie kurią tėtis taip seniai svajojo.) Mudu niekuomet nė žodžiu neužsiminėme nei apie mano paaugliškas baimes, nei apie antrąsias jo vedybas, nei

apie jo ar mano jausmus, nei apie paskutiniąsias mamos gyvenimo dienas, nei apie jos mirtį ar gyvenimą be jos. Neretai mandagiai, bet neslėpdami priešiškumo vienas kitam mudu pasigirčydavome apie Bialiką, Napoleoną, socializmą, anuomet spėjusį mane sužavėti, o tėčio vadinamą raudonąja epidemija, o sykį susikivirčijome dėl Kafkos. Šiaip mūsų bendravimas buvo panašus į dviejų nuomininkų, kuriems tenka dalintis viena nedidele pastoge. Vonios kambarys laisvas. Reikia margarino ir tualetinio popieriaus. Ar nemanai, kad darosi šalta: gal įjungti šildytuvą?

Kai savaitgaliais ir per šventes pradėjau važinėti į Tel Avivą pas mamos seseris Chają ir Sonią arba pas senelius į Kirjat Mockiną, tėtis atsisveikindamas visuomet man duodavo pinigų, o prieš išsiskiriant ir dar šiek tiek įgrūsdavo į ranką.

– Kad niekieno ten netektų prašyti. Ir pasakyk ten jiems, kad tau negalima valgyti kepto maisto.

Arba:

– Nepamiršk ten jų paklausti, ar jie nenorėtų, kad kai kitą kartą pas juos vyksi, jiems į voką įdėčiau visus jos daiktus iš stalčiaus?

Žodis „jos“ slėgė mamos atminimą nelyginant paminklinis akmuo be užrašo, o posakis „ten jų“ ženklino bet kokių taip niekuomet ir neatsinaujinusių ryšių tarp tėčio ir mamos šeimos nutrūkimą. Jie kaltino jį. Mamos seserys buvo įsitikinusios, kad tėčio santykiai su kitomis moterimis tarsi debesis užgulė jų sesers gyvenimą. O kur dar visos tos naktys, kai jis atsukęs jai nugarą prasėdėdavo prie savo rašomojo stalo, visas mintis sutelkęs į tyrinėjimus ir savo prirašinėtas korteles. Tokie kaltinimai tėtį pribloškė, ir jis iki širdies gelmių įsižeidė. Į mano išvykas į Tel Avivą ar Haifą jis žiūrėjo panašiai kaip boikoto ir neigimo laikotarpiu arabų valstybės žiūrėjo į savo piliečių išvykas į Izraelį: esą neturime teisės tavęs stabdyti, tad keliauk, kur išmanantis, bet, būk malonus, mums girdint netark garsiai jos pavadinimo, o ir sugrįžęs, susimildamas ničnieko apie ją nepasakok. Nei gera, nei bloga. Ir jiems apie mus nė žodeliu neužsimink. Nenorime nieko nei girdėti, nei mums tai rūpi. Ir dar pasirūpink, kad tavo pase neatsirastų joks nepageidaujamas antspaudas.

Praėjus trims mėnesiams po mamos savižudybės, atėjo mano bar micvos diena. Žinoma, jokio pokylio nebuvo. Viskas apsiribojo tuo, kad šeštadienio ryte buvau pašauktas ant „Tachkemoni“ mokyklos sinagogos pakylos skaityti Toros ištraukos, kur paklusniai ją ir atbambėjau. Iš Tel Avivo ir Kirjat Mockino suvažiavo visa Musmanų giminė ir sinagogoje susispietė į vieną kampą, kad tik atokiau nuo Klauznerių. Abi stovyklos viena kitai nepratarė nė žodžio. Tik Cvi su Buma, mamos seserų vyrai, atrodo, pasisveikindami

nežymiai linktelėjo galvas. O aš lyg koks kvailas ir iš laimės apsvaigęs šunytis laksčiau tarp dviejų priešiškų stovyklų nerdamasis iš kailio, kad tik atrodyčiau linksmas, ir be paliovos tauškėjau, sakytum, mėgdžiodamas tėtį, nepakentusį tylos ir visais būdais bandydavusį ją išvaikyti.

Tik senelis Aleksandras, nėmaž nesudvejojęs, drąsiai peržengė geležinę uždangą ir rusišku papročiu Haifos močiutę ir abi mamos seseris tris kartus pabučiavo į žandus, dešinį, kairį ir vėl dešinį, ir spausdamas mane prie šono džiaugsmingai sušuko:

– *Nu, što*? Žavus jaunuolis, ar ne taip? *Molodec*, vaikis! Ir koks gabus! Be galo gabus! Be galo, be krašto!

❖

Po tėčio vedybų mano mokslo rezultatai taip suprastėjo, kad iškilo pavojus būti pašalintam iš mokyklos (praėjus metams po mamos mirties, iš „Tachkemoni" mokyklos perėjau į Rechavijos vidurinę mokyklą). Tėtis tai priėmė kaip asmeninį įžeidimą, todėl nepaprastai dėl to įsiuto ir puolė mane bausti. Galiausiai pradėjo įtarinėti, ar tai tik nebus mano protestas, galėjęs tęstis iki tol, kol nebūsiu išleistas į kibucą. Tėtis taip pat neliko man skolingas: vos įžengdavau į virtuvę, jis pakildavo ir nepratareš nė žodžio išeidavo. Tiesa, vieną penktadienį neištvėręs palydėjo mane iki senosios „Eged" autobusų stoties, Jafos gatvės pusiaukelėje. Prieš man įlipant į autobusą, jis netikėtai tarė:

– Jei nesi prieš, prašau, paklausk jų ten, ką jie mano apie tavo užgaidą vykti į kibucą. Žinoma, jų nuomonė mūsų niekaip neįpareigos ir netgi, tiesą sakant, pernelyg nedomina, tačiau šįsyk neprieštarauju sužinoti, kaip jiems ten atrodo tokia galimybė.

Jau seniai, dar prieš mamos mirtį, nuo pat jos ligos pradžios, o gal net ir dar anksčiau, tetoms iš Tel Avivo tėtis atrodė kaip savanaudis ar net despotiškas žmogus. Jos buvo įsitikinusios, kad po mamos mirties privalėjau kęsti jo priespaudą, o po naujų jo vedybų ant manęs užgriuvusi dar ir pamotės neapykanta. Vis iš naujo, sakytum, tyčia norėdamas tetas paerzinti, apie tėtį ir jo žmoną pasakodavau tik gražius dalykus: kaip rūpestingai jie manimi rūpinasi ir neriasi iš kailio, kad tik man nieko netrūktų. Tiesa, tetos nieko apie tai nenorėjo girdėti, tik stebėdavosi, pykdavo ir net įsižeisdavo, sakytum, į padanges būčiau kėlęs Abdelį Naserą ir jo valdžią arba gynęs fedajus. Vos tėtį paminėdavau geru žodžiu, abi beregint puldavo mane tildyti. Teta Chaja, būdavo, net supyksta:

– Gana. Prašau liaukis. Tu mane skaudini. Regis, jiems pasisekė neblogai praplauti tau smegenis.

Teta Sonia nepuldavo manęs tildyti, bet akimirksniu paplūsdavo ašaromis.

Pro skvarbias tetų akis neprasprūsdavo joks menkniekis: joms visuomet atrodydavau sulysęs it grėblys, išblyškęs, nervingas ir nepakankamai švarus. Esą jie visiškai ten bus mane apleidę. Jei ne dar blogiau. O iš kur toji žaizda ant žando? Ar bent nuvežė pas gydytoją? O ir megztukas panašus į skudurą – nejau tai tavo vienintelis? O kada paskutinį kartą jie pirko tau apatinius? Ar turi pinigų grįžti atgal? Nejau užmiršo įdėti? Ne? Ir kodėl tu toks užsispyręs? Ir kodėl nenori paimti iš mūsų kelių grašių, kad būtų saugiau?

Vos spėdavau atvykti į Tel Avivą, tetos puldavo tikrinti mano kuprinę, kurioje būdavo sukrauti daiktai savaitgalio išvykai: marškiniai, pižama, kojinės, apatiniai, netgi švari nosinaitė. Apžiūrėjusios ir be žodžių linguodamos galvą tetos nedvejodamos visą turinį pasmerkdavo skalbimui, virinimui, vėdinimui balkone, o kartkartėmis – net sunaikinimui, sakytum, būtų iškilusi epidemijos grėsmė arba visus mano daiktus būtų būtina kuo greičiau perauklėti. Mane gi pirmiausia siųsdavo į dušą, o tada – bent pusvalandžiui į balkoną pasikaitinti saulėje, nes joms atrodydavau baltas kaip siena. Gal suvalgyčiau vynuogių kekę? Ar obuolį sugraužčiau? O gal morką? Tada keliausime į parduotuvę ir nupirksime naujus apatinius. Arba tinkamus marškinius. Arba kelias poras kojinių. Abi man kišdavo viščiuko kepenėles, bandydavo girdyti žuvies taukais, vaisių sultimis ir kimšti daržovėmis. Tarytum būčiau atvykęs tiesiai iš geto.

Kai tetoms prasitariau apie norą gyventi kibuce, teta Chaja akimoju man pritarė:

– Žinoma, taip. Tau reikia bent trumpam nuo jų ištrūkti. Kibuce užaugsi ir sustiprėsi ir apskritai galėsi gyventi sveikesnį gyvenimą.

Teta Sonia, apkabinusi mane per pečius, liūdnai pasiūlė:

– Taip, pabandyk kibucą. O jei, sergėk Dieve, ir ten tau nepasiseks, persikelk čia, pas mus.

❖

Rechavijos vidurinėje mokykloje baigdamas penktą klasę mečiau skautų veiklą ir kone lioviausi lankęs mokyklą. Vienomis trumpikėmis kiauras dienas gulėdavau savo kambaryje, rydamas knygą po knygos ir saldumynų krūvas, nes anuomet tai buvo kone vienintelis dalykas, prie ko apskritai prisiliesdavau. Jau buvau spėjęs įsimylėti vieną savo klasės princesę, todėl valandų valandas tįsodavau lovoje nuo ašarų ištinusiomis akimis be mažiausios vilties. Tiesa, tai anaiptol nebuvo karčiai saldi paauglіška meilė, apie kokią rašoma

knygose, kai siela iš meilės kankinasi, tačiau jaučiasi pakylėta ir prasminga. Aš gi jaučiausi taip, sakytum, kas kūju būtų trenkęs per galvą. Prie prastos savijautos dar prisidėjo nesiliovęs kankinti kūnas – ne tik naktį, bet net ir dieną puldavo besaikės nešvankybės. Be galo troškau išsivaduoti, kartą ir visiems laikams išsilaisvinti iš dviejų priešų, kūno ir sielos. Norėjau pavirsti debesėliu. Arba akmeniu mėnulyje.

Kas vakarą pakildavau iš lovos ir išėjęs iš namų dvi tris valandas klaidžiodavau gatvėmis ar palikęs miestą nusigaudavau iki tuščių laukų. Kartkartėmis mane patraukdavo vielinė tvora ar minų laukas, padalijęs miestą pusiau, o sykį tamsoje įžengęs į niekieno žemę netyčia užsilipau ant skardinės, kuri nuskambėjo tartum nuošliauža, ir kai netrukus netoliese nuaidėjo šūviai, pasileidau į kojas. Tiesa, jau kitą vakarą, o ir vėliau vėl kiūtindavau į niekieno žemės pakraščius, sakytum, ano vakaro dar būtų per maža. Nusigaudavau net iki atokių išdžiūvusios upės vagų, bet ir ten neįstengiau išvysti nė mažytės švieselės: ryškėjo vien kalvų kontūrai, danguje mirkčiojo žvaigždelės, tvyrojo figų ir alyvuogių kvapas ir tolyn driekėsi ištroškusi vasaros žemė. Į namus sugrįždavau dešimtą, vienuoliktą ar net vidurnaktį, atsisakydamas ką nors pasakoti, kur klajojau, nepaisydamas nustatyto miego laiko, kurį, tiesa, tėtis buvo prailginęs iki dešimtos. Nepaisiau nei jo priekaištų, nei pastangų savo juokeliais išsklaidyti tarp mūsų įsiviešpatavusią tylą:

– Ir kur gi, jei tik galima pasiteirauti, Jūsų Prakilnybė praleido vakarą, beveik iki pat vidurnakčio? Gal buvote pasimatyme? Su kokia jauna gražia panele? O gal Jūsų Didenybė svečiavosi karalienės Sabos rūmuose?

Mano tyla tėtį gąsdino labiau nei į drabužius įsikibusios varnalėšos ar tai, kad visiškai lioviausi mokytis. Suvokęs, kad jo pyktis ir bausmės bevaisės, tėtis jas pakeitė kandžiu sarkazmu. Linguodamas galvą murmėdavo sau po nosimi:

– Jei Jūsų Didenybė taip pageidauja, tegu taip ir būna.

Arba:

– Tavo amžiaus jau beveik baigiau gimnaziją. Manoji nė iš tolo neprilygo tavo lengviems mokslams. Tai buvo klasikinė gimnazija! Joje viešpatavo geležinė tvarka! Buvo mokoma lotynų ir senosios graikų kalbų! Jau galėdavau skaityti Euripido, Ovidijaus ir Senekos originalą! O tu kuo užsiimi? Dvylika valandų guli išsitiesęs ir skaitai visokį šlamštą! Komiksus! Nešvankius žurnaliūkščius! Nykštuką ir Stalagą! Klaikūs žmonijos liekanų skarmalai! Tik pagalvokit, profesoriaus Klauznerio giminaitis užaugo niekam tikusiu žmogumi! Chuliganas!

Galiausiai tėčio sarkazmas peraugo į liūdesį. Per pusryčius jis, būdavo, žvelgia į mane skausmingu rudaakio šunyčio žvilgsniu, bet kai jo akys susi-

tikdavo su manosiomis, jis paskubomis paslėpdavo jas laikraštyje. Sakytum, tai jis, o ne aš, čia būtų išklydęs iš kelio ir dabar turėtų gėdytis.

Galiausiai tėtis man pasiūlė sprendimą. Jis turėjo draugų Sdė Nechemijos kibuce, Aukštutinėje Galilėjoje, su kuriais jau spėjo pasikalbėti, ir šie mielai sutiko priimti mane vasaros mėnesiams: ten galėčiau pabandyti žemės ūkio darbus ir pats suvokti, ar miegoti viename kambaryje su bendraamžiais man patinka, ar ne. Jei paaiškėtų, kad vasaros patirties man per akis, galėčiau grįžti į mokyklą ir iš visų jėgų kibti į mokslus. O jei ir vasaros pabaigoje man vis dar būtų sunku susivokti, tuomet mudu abu susėstume ir rimtai kaip suaugę žmonės pasikalbėtume ir pabandytume priimti abiems palankų sprendimą.

Senojo profesoriaus dėdės Josefo, kaip varžovas profesoriui Chaimui Vaismanui partijos „Cherut" iškelto kandidatu į prezidentus, Centro ir kairiosios kandidato, ausis pasiekė mano grėsmingas ir nuviliantis pasiryžimas prisijungti prie kibuco, ir jis ne juokais sunerimo. Kibucai dėdei atrodė kaip grėsmė tautiniam išlikimui, jei apskritai ne Stalino darbų tęsinys. Jis pasikvietė mane į savo namus rimto pokalbio akis į akį, tiesa, šįsyk ne šabo popietę kaip įprastai, o paprastą dieną. Ilgai ruošiausi šiam susitikimui ir net buvau sugalvojęs tris keturis argumentus savo gynybai. Dėdei Josefui būčiau priminęs jo žodžius: plaukti prieš srovę. Sąmoningas žmogus visuomet drąsiai turėtų ginti savo įsitikinimus, net jei tam stipriai priešintųsi jo artimieji. Tiesa, paskutinę minutę profesorius turėjo atšaukti mūsų susitikimą dėl kažkokio neatidėliotino ir skubaus reikalo.

Štai taip be dėdės Josefo palaiminimo, be Dovydo ir Galijoto kovos pakirdau penktą valandą ryto ir patraukiau į autobusų stotį Jafos gatvėje. Tėtis jau buvo atsikėlęs pusvalandžiu anksčiau: kai sučirškė mano žadintuvas, jis jau buvo spėjęs sutepti man du storus sumuštinius su sūriu ir pomidorais, du – su kiaušiniais, pomidorais, nuluptais agurkais, obuoliu bei dešros riekele ir suvyniojęs juos į popierių. Buvo įdėjęs ir butelį vandens, ypač tvirtai užkimštą, kad pakeliui neišsilaistytų. Raikydamas duoną tėtis įsipjovė pirštą ir šis kraujavo, todėl prieš išeidamas dar turėjau jį sutvarstyti. Prie durų kiek dvejodamas tėtis mane apkabino, tada stipriau, pakreipė galvą į šoną ir tarė:

– Jei paskutiniu metu kaip nors tave įžeidžiau, prašau man atleisti. Man taip pat nebuvo pats lengviausias metas.

Staiga tėtis apsigalvojo, paskubomis apsivilko švarką, pasirišo kaklaraištį ir pasišovė mane palydėti į autobusų stotį. Tuščiomis priešaušrio nutviekstomis Jeruzalės gatvėmis abu tempėme kuprinę, kurioje buvo sukrauti visi mano daiktai. Visą kelią tėtis laidė juokelius bei sąmojus. Jis paaiškino, kad pavadinimo „kibucas" ištakos yra susijusios su chasidų judėjimu.

„Kibucas“ reiškia „susirinkimą“, o jo ideologija turi įdomių sąsajų su graikų *koinonia*, bendruomene, nuo žodžio *koinos*, kuris reiškia „bendras“. Dar tėtis pastebėjo, kad nuo *koinonia* yra kilęs hebrajų žodis *kenounia* „sąmokslas“ ir galbūt net muzikinis terminas „kanonas“. Stotyje kartu su manimi įlipo į autobusą, vykstantį į Haifą, ir apibėrė patarimais, kur geriausia sėstis. Tada dar kartą atsisveikino ir veikiausiai pamiršęs, kad tai nebuvo viena iš mano šeštadieninių išvykų į Tel Avivą, palinkėjo man ramaus šabo, nors buvo tik pirmadienis. Prieš išlipdamas iš autobuso dar pajuokavo su vairuotoju, prigrasęs šiam važiuoti ypač atsargiai, nes esą jo pečius užgriuvusi atsakomybė vežti neįkainojamą turtą. Tada nuskubėjo į kioskelį nusipirkti laikraščio, atsistojo ant pakylos, nuo kurios manęs dairydamasis galiausiai pamojavo visai ne tam autobusui.

57 skyrius

Vasarai pakrypus rudeniop, apsigalvojau ir susikrovęs kuprinę iš Sdė Nechemijos kibuco išvykau į Chuldą. Ten pradėjau lankyti vietos mokyklą (ši kukliai vadinosi „vyresnėmis klasėmis“). Ją baigęs dar prieš tarnybą kariuomenėje tapau kibuco nariu. Taip nuo 1954-ųjų iki 1985-ųjų Chulda buvo mano namai.

Praėjus maždaug metams po mamos mirties, tėtis antrą kartą vedė, o dar po metų, man apsigyvenus kibuce, jiedu su žmona išvyko į Londoną. Londone gimė sesuo Margarita ir brolis Dovydas. Ten galiausiai po didžiulių pastangų tėtis įgijo vairuotojo teises ir Londono universitete apsigynė daktaro disertaciją tema „Nežinomas I. L. Pereco rankraštis“. Kartkartėmis atsiųsdavome vienas kitam atviruką. Retsykiais tėtis man atsiųsdavo savo straipsnių kopijas, o neretai ir knygų bei įvairių suvenyrų: pieštukų, plunksninių, dailiai įrištų užrašų knygelių ir dekoratyvinių peiliukų popieriui pjaustyti, turėjusių man priminti apie tikrąją mano gyvenimo paskirtį.

Kiekvieną vasarą tėtis grįždavo namo manęs aplankyti ir įsitikinti, ar gyvenimas kibuce iš tikrųjų man tinka, o kartu ir patikrinti savo butą bei gausią biblioteką. 1956-ųjų vasaros pradžioje tėtis man parašė išsamų laišką:

❖

Kitos savaitės trečiadienį, jei tavęs tai pernelyg neapsunkins, planuoju atvykti į Chuldą tavęs aplankyti. Išsiaiškinau, kad iš Tel Avivo centrinės autobusų

stoties dvyliktą valandą kasdien išvyksta autobusas ir Chuldoje būna maždaug 1.20 val. Norėčiau užduoti kelis klausimus: 1. Ar galėsi ateiti manęs pasitikti į stotį? (Jei būsi užsiėmęs, man nesunku paklausti, kur tavęs ieškoti, ir pačiam tave susirasti.) 2. Ar prieš įlipdamas į autobusą turėčiau ko nors užkąsti, ar galėtume drauge papietauti, kai atvyksiu į kibucą? Žinoma, tik su sąlyga, kad tau tai nesudarys jokių rūpesčių. 3. Išsiaiškinau, kad po pietų iš Chuldos yra vos vienas autobusas į Rechovot, iš kur galėčiau įsėsti į autobusą, vykstantį į Tel Avivą, o iš ten – į Jeruzalę. Tiesa, tokiu atveju mums liktų vos dvi su puse valandos. Ar mums tiek užteks? 4. O gal galėčiau Chuldoje pernakvoti ir išvykti kitos dienos septintą valandą ryto? Apie tai būtų galima pagalvoti, jei: A. nebūtų keblumų tau surasti, kur galėčiau pernakvoti (man pakaktų paprastos lovos ar net čiužinio); B. kibuce dėl to nepradėtų į tave šnairakiuoti; ir C. tau pačiam nesudarytų nepatogumų tokia ilga mano viešnagė. Kad ir kaip ten būtų, prašau nedelsiant man atsakykti. 5. Ką turėčiau atsivežti, išskyrus, žinoma, asmeninius daiktus? (Rankšluostį? Paklodes? Suprask, anksčiau niekuomet neteko viešėti kibuce!) Kai mudu susitiksime, aš žinoma, pranešiu tau visas naujienas (tiesa, jų ne tiek jau ir daug). O jei tau bus įdomu, atskleisiu ir savo planus. O jei norėsi, ir tu galėsi man papasakoti savuosius. Tikiuosi, kad esi geros sveikatos ir puikios nuotaikos (viena su kita yra neatsiejamai susijusios!). Apie visa kita jau netrukus pasikalbėsime. Su meile, Tavo tėtis.

❖

Tą trečiadienį pamokos baigėsi pirmą valandą popiet, ir aš atsiprašiau nuo dviejų privalomo darbo valandų (anuomet darbuodavausi vištidėje). Ir vis tiek po paskutinės pamokos galvotrūkščiais nulėkiau persirengti dulkėtais mėlynais darbo drabužiais ir apsiauti sunkiais darbiniais batais, nuskubėjau į pašiūrę, kur stovėjo traktorius „Massey-Ferguson". Po jo sėdyne susiradęs raktelius, užvedžiau variklį ir apsiaustas dulkių debesies atrūkau į autobusų stotelę praėjus kelioms minutėms po to, kai atvyko autobusas iš Tel Avivo. Stotelėje manęs jau laukė tėtis, kurio nebuvau matęs daugiau nei metus. Delnu nuo saulės prisidengęs akis, jis dairėsi aplinkui, nervingai bandydamas įžiūrėti, iš kur būtų galima sulaukti pagalbos. Mano didžiai nuostabai tėtis vilkėjo chaki spalvos kelnėmis, žydrais trumparankoviais marškiniais, o ant galvos buvo užsimaukšlinęs kibucui itin pritinkančią skrybėlę. Švarko ir kaklaraiščio nebuvo likę nė kvapo. Iš tolo buvo galima pamanyti, kad tai vienas iš kibuco senbuvių. Man dingtelėjo, kad dėl savo garderobo tėčiui teko gerokai pasukti galvą. Tai buvo pagarbos ženklas kultūrai, kuriai jis nebuvo

abejingas, nors ši ir neatitiko jo pažiūrų ir principų. Vienoje rankoje tėtis laikė savo aptriušusį portfelį, o kitoje – nosinaitę, kuria be perstojo šluostėsi prakaitu išrasojusią kaktą. Riaumodamas traktorius sustojo tiesiai priešais jį, ir viena ranka įsitvėręs vairo, kita remdamasis į sparną pasilenkiau į tėčio pusę ir pasisveikinau:

– Šalom.

Tėtis pakėlė į mane akinių išdidintas akis ir man pasirodė panašus į išgąsdintą vaiką. Jis paskubomis atsakė į pasveikinimą, nors, regis, nebuvo tikras, su kuo čia kalbasi. Galiausiai mane atpažinęs tėtis atrodė priblokštas.

Po akimirkos neslėpdamas nuostabos paklausė:

– Ar tai tu?

O dar po kelių:

– Toks išaugęs. Atrodai žymiai sveikesnis.

Galop tėtis atsikvošėjo:

– Leisk pasakyti, kad toks tavo akibrokštas nebuvo itin saugus. Galėjai mane suvažinėti.

Paprašęs jo luktelėti, „Massey-Ferguson" pastačiau į pašiūrę: šio vaidmuo dramoje buvo baigtas. Tada tėtį nusivedžiau į valgomąjį, kur netikėtai pastebėjome, kad abu esame vienodo dydžio, dėl ko mažumėlę sutrikome, ir tėtis suskubo pajuokauti. Jis įdėmiai apžiūrėjo mano raumenis, sakytum, būtų svarstęs, pirkti mane ar ne. Tada pajuokavo dėl mano įdegusios odos, kuri palyginti su jo blyškiu kūnu atrodė išties tamsi:

– Mažasis Sambo! Tamsiaodis lyg jemenietis!

Valgomajame dauguma stalų jau buvo nukraustyti ir nuvalyti. Vos vienas beliko padengtas, ant kurio ir atnešiau tėčiui vištienos su morkomis ir bulvėmis bei dubenėlį vištienos sultinio. Tėtis pietavo nepaprastai atsargiai, laikydamasis stalo etiketo, rodos, pro ausis praleisdamas mano garsų valstietišką čepsėjimą. Iš vienkartinių stiklinių gurkšnojant saldžią arbatą, tėtis užvedė mandagų pokalbį su vienu kibuco senbuviu Cvi Butniku, sėdėjusiu su mumis prie to paties stalo. Tėtis kalbėjo atsargiai, vengdamas temų, galėjusių pakurstyti ideologinius ginčus. Jis pasiteiravo, iš kur Cvi kilęs, o kai šis pasisakė esąs iš Rumunijos, tėčio veidas akimirksniu nušvito, ir jau netrukus jis prašneko rumuniškai, bet Cvi kažkodėl jį sunkiai galėjo suprasti. Tada tėtis perėjo prie kraštovaizdžio grožio, biblinės pranašės Chuldos ir Chuldos vartų – šios temos, kaip jam atrodė, nekėlė ideologinių nesutarimų pavojaus. Prieš išsiskirdamas su Cvi tėtis neatsispyrė pagundai nepasiteiravęs, ar jo sūnus jiems nekelia didelių sunkumų. Ar jam pavyko čia prisitaikyti? Cvi Butnikas, neturėjęs nė menkiausio supratimo, kaip jaučiuosi kibuce ir ar man pavyko čia pritapti, nė nedvejodamas atsakė:

– Kas čia per klausimas! Puikiai!

Tėtis puolė dėkoti:

– Ką gi, už tai jums visiems esu be galo dėkingas.

Nepaisydamas mano jausmų ir tarsi atsiimdamas savo šunį tėtis kalbėjo:

– Čia atvykdamas buvo ne pačios geriausios nuotaikos, o dabar atrodo visiškai atsigavęs.

Tėtį pavedžiojau po kibuco valdas. Nepasivarginau paklausti, ar jis nenorėtų pailsėti, ar nusiprausti po šaltu dušu, o gal pasinaudoti tualetu. Tarsi seržantas naujokus, pirmyn atgal varinėjau tėtį išraudusiu veidu, sunkiai atgaunantį kvapą ir be perstojo besišluostantį prakaituotą kaktą. Iš avidžių vedžiau jį į vištides bei tvartus, po dailidės ir šaltkalvio dirbtuves, o galiausiai nulydėjau net iki alyvmedžių giraitės kalvos viršūnėje. Visą laiką jam be paliovos tauškėjau apie kibuco principus, žemės ūkio ekonomiką, socializmo pranašumus ir kibuco įnašą į Izraelio kariuomenės pergales. Nepraleidau nė menkiausios detalės. Buvau apsėstas kerštingo didaktinio įniršio, kurio nebeįstengiau savyje suvaldyti. Tėčiui gi nesuteikiau galimybės nė žodžio pratarti. Gniaužiau bet kokias jo pastangas ko nors paklausti. Kalbėjau, kalbėjau ir kalbėjau.

Iš vaikų dalies nuvedžiau jį aprodyti veteranų pusės, poliklinikos ir mokyklos, kol galiausiai atsidūrėme kultūros salėje ir bibliotekoje, kurioje aptikome bibliotekininką Šeftelį, Nili, po kelių metų tapusios mano žmona, tėvą. Geraširdis, visuomet besišypsantis Šeftelis vilkėjo mėlynais darbiniais drabužiais, niūniavo chasidų melodijas ir dviem pirštais kažką spausdino ant vaškinio popieriaus. Nelyginant žūstanti žuvis, paskutinę minutę įmesta į vandenį, nuo karščio, dulkių ir mėšlo tvaiko sunkiai alsuojantis tėtis netikėtai atkuto: knygų ir bibliotekininko vaizdas sugrąžino jam gyvenimą ir jis netruko užmegzti kalbą.

Būsimieji uošviai maždaug dešimt minučių kalbėjosi apie tai, apie ką apskritai galėtų kalbėti bibliotekininkai. Šiaip Šeftelis buvo kuklus žmogus, todėl jau netrukus tėtis paliko jį ramybėje ir patraukė klajoti po biblioteką, apuostinėdamas visas jos pakampes ir užkaborius tarsi karo inspektorius, profesionalo akimi vertinantis svetimos kariuomenės manevrus.

Vėliau mudu su tėčiu šiek tiek pasikalbėjome. Mano globėjų Hankos ir Oizerio Chuldai namuose gurkšnojome kavą su sausainiais. Pas juos tėtis pademonstravo savo neaprėmiamas lenkų literatūros žinias ir mažumėlę patyrinėjęs jų biblioteką netgi pasišnekėjo su jais lenkiškai: citavo Julijaną Tuvimą, o Hanka atsakė jam Slovackio žodžiais. Tėčiui paminėjus Mickevičių, jiedu atsakė Ivaškevičiumi. Jam prabilus Reimonto žodžiais, jie neliko

skolingi ir prakalbo Vyspianskio. Tiesa, kalbėdamas su kibuco žmonėmis tėtis jautėsi tarsi ant adatų, saugodamasis, kad per klaidą neišsprūstų koks netinkamas žodis, dėl ko vėliau tektų nepaprastai gailėtis. Tėtis kalbėjosi su jais labai atsargiai, sakytum, socialistinės jų pažiūros būtų nepagydoma liga, o jos nešiotojai nė neįtartų apie savo apgailėtiną padėtį. O štai jis, prašalaitis, dabar turi dėti visas pastangas, kad per klaidą ko nors neleptelėtų ir rimta jų liga jiems nesukeltų papildomų rūpesčių.

Susižavėjęs tėtis kalbėjo apie tai, ką jam čia tekę matyti, mandagiai šio bei to jų paklausinėjo (Ar gerai užderėjo grūdai? Kaip galvijai?), dar kartą išreikšdamas stiprią nuostabą. Tėtis nebandė jų žeminti drabstydamasis savo išmintimi ir iš paskutiniųjų tvardydamasis susilaikė net nuo kalambūrų. Galbūt baiminosi kaip nors man pakenkti.

❖

Vakarėjant tėtį užvaldė melancholiška nuotaika, sakytum, jį būtų apleidęs sąmojis ir išsekęs anekdotų fontanas. Tėtis pasiūlė abiems pasėdėti ant suoliuko pavėsyje ir ten pasitikti saulėlydį. Saulei leidžiantis, tėtis ir visai nutilo, todėl visiškoje tyloje sėdėjome vienas šalia kito. Įdegusia ranka, ant kurios kyšojo balti pūkeliai, apkabinau suoliuko atramą, pasidėjęs ją šalia blyškios, juodais plaukais apžėlusios tėčio rankos. Šios viešnagės metu jis nebevadino manęs nei Jūsų Didenybe, nei Jūsų Prakilnybe, net nebandė trūks plyš išvaikyti nekenčiamos tylos. Tėtis atrodė toks prislėgtas ir nuliūdęs, kad man beveik kilo noras paliesti jo petį, bet to nepadariau. Man pasirodė, kad jis bando man kažką pasakyti, šį tą svarbaus ar net neatidėliotino, tačiau nežinojo, kaip pradėti. Pirmą kartą gyvenime man pasirodė, kad tėtis manęs bijo. Norėjau kaip nors jam padėti, netgi ketinau pirmas pradėti pokalbį, tačiau jaučiausi susivaržęs kaip ir jis. Galiausiai tėtis nutraukė tylą:

– Ką gi.

Aš jam atitariau:

– Ką gi.

Ir vėl tarp mudviejų stojosi spengianti tyla. Staiga atmintyje iškilo daržas, kurį nesėkmingai bandėme užveisti kietoje kaip betonas žemėje, prie mūsų namo Kerem Avrahamo kieme. Prisiminiau, kad visi tėčio įrankiai tebuvo peiliukas popieriui pjaustyti ir nedidelis plaktukas. Prisiminiau sodinukus, kuriuos jis atnešė iš Darbininkių ūkio, ir kol miegojau, naktį susodino, taip bandydamas atitaisyti mūsų nesėkmingą bandymą išauginti daržą.

❖

Tėtis man padovanojo dvi savo knygas. Tituliniame „Romanas hebrajų literatūroje“ puslapyje jis parašė dedikaciją: „Mano viščiukus auginančiam sūnui, nuo buvusio bibliotekininko tėčio.“ O štai „Literatūros istorijoje“ jis parašė žodžius, atrodo, slepiančius priekaištą ir nusivylimą: „Sūnui Amosui su viltimi, kad ir jis suras savo vietą mūsų literatūroje.“

Naktį miegojome vaikų bendrabučio kambaryje, kuriame stovėjo dvi vaikiškos lovos, o drabužių spintą atstojo užuolaidėle pridengta dėžė. Tamsoje abu nusirengėme ir kokių dešimt minučių pasišnekėjome. Apie NATO ir šaltąjį karą. Tada palinkėję vienas kitam labos nakties atsukome vienas kitam nugaras. Rodos, kaip ir man, tėčiui buvo sunku užmigti. Praėjo ne vieni metai, kai mudu miegodavome viename kambaryje. Jis sunkiai kvėpavo, tarytum jam būtų trūkę oro arba jis būtų kvėpavęs pro sukąstus dantis. Viename kambaryje mudviems neteko miegoti nuo mamos mirties ir paskutiniųjų jos gyvenimo dienų, kai ji persikėlė į mano kambarį, o aš nuo jos bėgdamas miegodavau šalia tėčio dvigulėje lovoje, ir pirmosiomis naktimis po jos mirties, kai tėtis turėjo kraustytis į mano kambarį ir naktis leisti ant čiužinio, nes aš bijojau pasilikti vienas.

Ir šįsyk pajutau siaubą. Priešaušriu apimtas panikos netikėtai pakirdau, ir mėnulio šviesoje man pasirodė, kad tėčio lova tuščia, o jis prisitraukęs kėdę atmerktomis akimis nejudėdamas tyliai sėdi prie lango. Tiesa, paaiškėjo, kad tai ne tėtis ir ne jo vaiduoklis, o tik jo drabužiai, chaki spalvos kelnės ir šviesiai mėlyni marškinėliai, kuriuos, atrodo, prieš atvykdamas jis taip kruopščiai rinkosi, kad niekuo neišsiskirtų iš kibuco gyventojų ir šiukštu neužgautų jų jausmų.

❖

Septinto dešimtmečio pradžioje tėtis su žmona ir vaikais iš Londono sugrįžo į Jeruzalę. Jie apsigyveno Beit Hakeremo priemiestyje. Tėtis ir vėl pradėjo dirbti Nacionalinėje bibliotekoje, tiesa, ne Spaudos, o neseniai atsidariusiame Bibliografijos skyriuje. Kai Londono universitete galiausiai įgijo daktaro laipsnį ir turėjo gražų, nors ir kuklų tą faktą patvirtinantį diplomą, jis ir vėl pabandė laimę gauti dėstytojo vietą jei ne Hebrajų universitete, jo dėdės valdose, tai bent jau viename iš naujų aukštojo mokslo įstaigų: Tel Avivo, Haifos ar Beer Ševos aukštosiose mokyklose. Kartą net pabandė religiniame Bar Ilano universitete, nors save laikė prisiekusiu antiklerikalu.

Viskas veltui.

Įžengęs į šeštą dešimtį, jis buvo per senas tapti asistentu ar jaunuoju dėstytoju, tačiau turėjo per mažai patirties, kad galėtų užimti vyresniojo dėstytojo pareigas. Niekas jo nenorėjo. (Tai, beje, sutapo su laikotarpiu, kai profesoriaus Klauznerio reputacija dramatiškai smuko. Visi dėdės Josefo hebrajų literatūros tyrinėjimai septintame dešimtmetyje atrodė pasenę ir netgi naivūs.) Štai kaip savo pasakojime „Amžinai" Agnonas aprašė vieną savo veikėjų:

Dvidešimt metų Adielis Amza tyrinėjo Gumlidatos nuošalėje. Tai buvo didis miestas, tikras galingų tautų pasididžiavimas, kol jo neužpuolė gotų gentys ir nepavertė dulkių krūva, o jo gyventojų – amžinais vergais. Visus savo tyrinėjimo metus Adielis nesirodė nei universitetų išminčiams, nei jų moterims ar vaikams. Kai sykį jis atėjo prašyti jų paslaugos, jų akys spinduliavo tokį šaltą pyktį, kad net akinių stiklai aprasojo, kai jie šitaip jam kalbėjo: „Kas toks, ponas, būsite, mes jūsų nepažįstame." Adielio pečiai nusviro ir didžiai nuliūdęs jis pasitraukė. Tiesa, ne viskas nuėjo veltui, nes jis galiausiai suprato, kad norėdamas būti pripažintas žmonių, privalai būti šalia jų. Adielis Amza nebuvo vienas tų, kurie mokėjo būti šalia...

Tėtis taip pat taip niekuomet ir neišmoko „būti šalia žmonių", nors ir stengdavosi tą daryti, nuolat svaidydamas juokelius, kalbėdamas kalambūrais, ant savo pečių bandydamas užsikrauti visus pasaulio rūpesčius ir be perstojo demonstruodamas savo erudiciją. Jis taip ir neišmoko meilikauti ir neišmanė, kaip prisitaikyti prie akademinių sluoksnių ir grupių. Jis nemokėjo niekam laižyti padų, o gražias kalbas apie žmogų rėždavo tik šiam numirus.

Galiausiai tėtis, regis, susitaikė su savo likimu. Likusius maždaug dešimt metų jis tylutėliai praleido belangėje Nacionalinės bibliotekos Bibliografinio skyriaus vienutėje Givat Rame, kruopščiai rankiodamas išnašas. Grįžęs iš darbo namo dar sėsdavosi prie rašomojo stalo rašyti straipsnių anuomet leidžiamai Hebrajų enciklopedijai. Daugiausia iš lenkų ir lietuvių literatūros. Kelis savo disertacijos apie I. L. Perecą skyrius jis pavertė straipsniais, kuriuos išspausdino žurnaluose hebrajų kalba, o sykį ar du jam pavyko prasimušti net iki prancūziškos spaudos. Tarp jo kopijų, kurias saugau čia, Arade, savo namuose, aptikau straipsnį apie Šaulį Černikovskį („Poetas savo tėvynėje"), Imanuelį iš Romos, Longo „Dafnį ir Chloję" ir vieną be pavadinimo apie Mendelę, kurį tėtis paskyrė:
Mano žmonos, ypač išpuoselėto skonio moters, palikusios mane 5712-ųjų Teveto 8 dieną, atminimui

❖

1960 metais, vos kelios dienos prieš mudviejų su Nili vestuves, tėtį ištiko pirmasis širdies smūgis. Štai kodėl jis nedalyvavo mūsų sutuoktuvių ceremonijoje, vykusioje Chuldos kibuce po baldakimu, prilaikomu keturiomis šakėmis. (Chuldoje buvo paplitęs paprotys baldakimą paremti dviem šautuvais ir dviem šakėmis, kurie simbolizavo darbo, gynybos ir kibuco vienybę. Mudu su Nili griežtai atsisakėme tuoktis šautuvų šešėlyje. Kibuco susirinkime Zalmanas P. pavadino mane „kraujuojančia širdimi", o Cvi K. pajuokavo, ar ir kariuomenės dalinys, kuriame man teko tarnauti, leido man eiti sargybą apsiginklavus šakėmis ar šluota.)

Po vestuvių praėjus maždaug dviem trims savaitėms, tėtis pasveiko, tačiau jo veidas labai pasikeitė: atrodė pilkšvas ir pavargęs. Septinto dešimtmečio viduryje tėčio gyvybingumas pamažu pradėjo sekti. Jis vis dar keldavosi anksti ryte ir buvo pasiryžęs dirbti, tačiau dar prieš pietus pavargusi jo galva pradėdavo nevaldomai sverdėti ant krūtinės, todėl jau popiet jam tekdavo prigulti pailsėti. Ankstyvą popietę tėčio ištvermė imdavo trauktis. Galiausiai tik pirmąsias dvi ar tris valandas jam pavykdavo šį tą nuveikti, o vėliau jo veidas staigiai papilkėdavo ir išblykšdavo.

Tėtis vis dar mėgo laidyti juokelius ir svaidytis kalambūrais ir vis dar pasimėgaudamas man aiškino, tarkime, kad hebrajų kalbos žodis *berez* „kranas" yra kilęs iš naujosios graikų kalbos žodžio *vrisi* „šaltinis", o *machsan* „sandėlis", kaip ir anglų kalbos *magazine* yra kilę iš arabiško *machzan*, kuris veikiausiai kilo iš semitinės šaknies HSN, reiškiančios jėgą. O štai žodis *balagan* „netvarka" iš tikrųjų yra kilęs iš persų kalbos žodžio *balakan*, reiškiančio nedidelę verandą, kurioje būdavo kraunami nereikalingi skudurai. Iš čia kilo anglų kalbos žodis *balcony*.

Tėtis vis dažniau kartodavosi. Nors jo atmintis kadaise buvo itin aštri, per vieną pokalbį jis galėdavo antrą kartą papasakoti tą patį juokelį ar paaiškinti jau girdėtą žodžio kilmę. Jis atrodė pavargęs ir išsiblaškęs, neretai jam sunkiai pavykdavo susikaupti. 1968 metais, kai pasirodė mano pirmoji knyga „Mano Michaelis", tėtis ją perskaitė per kelias dienas ir nieko nelaukęs paskambino man į Chuldą pranešti, kad „romane esama kelių įtikinamų aprašymų, tačiau pabaigoje trūksta įkvėptos vizijos ir pagrindinės minties". O kai tėčiui nusiunčiau savo apsakymą „Vėlyva meilė", jis man parašė laišką, kuriame išreiškė džiaugsmą:

Tavo dukros yra tokios nuostabios, ir svarbiausia, kad visi netrukus pasimatysime... Kas dėl apsakymo, jis nėra blogas. Išskyrus pagrindinį veikėją, mano kuklia nuomone, kiti, deja, tėra karikatūros. O štai pagrindinis veikėjas,

nepriekaištingas ir juokingas žmogus, atrodo itin gyvas. Kelios pastabos: 1. P. 3. „galinga galaktikų jūra“: žodis galaktika yra kilęs iš graikų kalbos žodžio *gala* „pienas“ ir reiškia Paukščių taką, todėl geriau vartoti vienaskaitos formą. Kiek žinau, daugiskaitos forma apskritai nevartojama. 2. P. 3 (ir kitur) „Liuba Kaganovska“: tai lenkiška forma; rusiškai ji turėtų būti „Kaganovskaja“. 3. P. 7. Rašei „viažma“, turėtų būti „viazma“ (z, o ne ž!).

❖

Ir taip toliau, ir taip toliau, iki 23 puslapio, kai popieriaus lape nebeliko vietos, tik mažytėmis raidėmis parašyti „Linkėjimai nuo mūsų visų, Tėtis.“

Po kelių metų Chaimas Torenas man šitaip yra kalbėjęs:

– Tavo tėvas visas švytėdamas lakstydavo iš vieno bibliotekos skyriaus į kitą, visiems rodydamas, ką Geršomas Šakedas yra parašęs apie tavo knygą „Kur staugia šakalai“, ir kaip Avrahamas Šaananas gyrė tavąjį „Galbūt kažkur kitur“. Kadaise jis pasipiktinęs man aiškino, kaip profesorius Kurzveilis neteisingai apšmeižė tavąjį „Mano Michaelį“. Man regis, jis net paskambino Agnonui pasiskųsti dėl Kurzveilio kritikos. Tavo tėvas tavimi didžiavosi, žinoma, kaip mokėjo, nes buvo pernelyg drovus, kad išdrįstų tau tą pasakyti, be to, baiminosi, kad neimtum pernelyg pūstis.

❖

Paskutiniaisiais gyvenimo metais tėčio pečiai nusviro. Pasitaikydavo net pykčio priepuolių, todėl pirmąjį pasimaišiusį po kojomis jis berte apiberdavo priekaištais ir kaltinimais, kol galiausiai užsidarydavo savo kambaryje, sau įkandin užtrenkdamas duris. Tiesa, po penkių ar dešimties minučių nebeištvėręs išeidavo ir puldavo atsiprašinėti dėl tokio savo elgesio, kaltę suversdamas savo pašlijusiai sveikatai, nuovargiui, pakrikusiems nervams ir nuolankiai prašydamas mūsų atleisti dėl tokių neteisingų ir niekuo nepagrįstų žodžių.

Tėtis mėgo žodžius „teisingas ir pagrįstas“, kaip, beje, ir „būtinai“, „žinoma“, „neabejotinai“, „be jokios abejonės“ ir „keliais požiūriais“.

Kai tėtis pasiligojo, senelis Aleksandras, anuomet įkopęs į devintą dešimtį, vis dar buvo puikios fizinės sveikatos ir nepraradęs romatiško polėkio. Raudonskruostis it kūdikis, pilnas energijos nelyginant jaunikis senelis kiauras dienas šūkčiodavo: „*Nu, što*!“ arba „kokie *paschudniakai*! Kokie niekšai! *Žulikai*! Apgavikai!“ arba „*Nu, davai*, pirmyn! *Chorošo*! Pakaks jau!“ Moterys lipte prie jo lipdavo. Neretai netgi rytais senelis nespjaudavo į tau-

relę brendžio, ir akimirksniu jo ir taip raudonskruostis veidas nusidažydavo ryškiai radona saulėlydžio spalva. Kai tėtis su seneliu šnekučiuodavosi sode ar ginčydamiesi pirmyn atgal žingsniuodavo priešais namą, bent jau iš tolo senelis atrodydavo jaunesnis už savo jaunėlį sūnų. Savo vyresnįjį sūnų Dovydą ir savo pirmąjį vaikaitį Danielių Klauznerį, vokiečių nužudytą Vilniaus mieste, jis pragyveno keturiasdešimčia metų, žmoną – dviem dešimtmečiais, o antrąjį sūnų – septyneriais metais.

❖

1970-ųjų spalio vienuoliktosios dieną, praėjus keliems mėnesiams po šešiasdešimtojo gimtadienio, tėtis, kaip įprastai, atsikėlė anksti, kai visa šeimyna dar giliai miegojo, nusiskuto, pasišlakstė tualetiniu vandeniu, prieš susišukuodamas sudrėkino plaukus, sušlamštė bandelę su sviestu ir išgėrė dvi stiklines arbatos. Skaitydamas laikraštį padūsavo, užmetė akį į užrašų knygelę, kuri visuomet atversta gulėjo ant jo rašomojo stalo, kad galėtų išbraukti jau nuveiktus darbus, apsivilko švarką, pasirišo kaklaraištį, susirašė pirkinių sąrašą ir nuvažiavo iki Danijos aikštės, Beit Hakeremo gatvės ir Hercelio alėjos sandūroje, kur nedidelėje pusrūsyje įsikūrusioje kanceliarinių prekių parduotuvėje ketino šį tą nusipirkti. Pasistatęs automobilį nusileido laiptais, atsistojo į eilę ir net užleido vietą vyresnei moteriai. Galop nusipirko viską, ką buvo susirašęs ant lapelio, su parduotuvės savininke pajuokavo dėl žodžio „segtuvas“, pasiskundė dėl savivaldybės aplaidumo, už viską sumokėjo, suskaičiavo grąžą, pasigriebė savo pirkinių krepšelį, šypsodamasis padėkojo pardavėjai, paprašė nepamiršti perduoti linkėjimų jos vyrui, palinkėjo geros ir sėkmingos dienos, atsisveikino su nepažįstamaisiais, laukusiais eilėje jam įkandin, pasisuko durų pusėn ir ūmai ištiktas širdies smūgio krito negyvas. Savo kūną tėtis paskyrė mokslui, o man atiteko jo rašomasis stalas. Šiuos knygos puslapius rašiau neišliedamas nė vienos ašaros, nes tėtis buvo griežtai prieš jas nusiteikęs, ypač vyrų.

Jo užrašuose štai ką aptikau: Kanceliarinių prekių parduotuvė: 1. Bloknotas. 2. Užrašų knygutė. 3. Vokai. 4. Segtukai popieriaus lapams. 5. Pasiteirauti apie kartoninį aplanką.

Parduotuvėje būta visų minėtų reikmenų, tarp jų ir kartoninio aplanko, kuriuos jis mirdamas tebelaikė suspaudęs rankoje. Kai po valandos ar pusantros atvykau į tėčio namus, paėmęs pieštuką varnele pažymėjau visą sąrašą, kaip kad tėtis buvo pratęs daryti, kai jau būdavo spėjęs darbus atlikti.

58 skyrius

Palikęs namus ir vos penkiolikos išvykęs gyventi į kibucą, iškėliau sau kelis uždavinius, kuriuos žūtbūt pasiryžau įvykdyti. Jei jau nusprendžiau pradėti visiškai naują gyvenimą, per dvi savaites privalėjau taip įdegti saulėje, kad niekuo nesiskirčiau nuo kitų. Visiems laikams turėjau atsikratyti įpročio svajoti. Nusprendžiau pasikeisti pavardę. Per dieną du ar tris kartus praustis po šaltu dušu. Naktimis liautis užsiiminėjus tuo šlykščiu dalyku. Mesti poeziją. Liautis plepėjus ir pasakojus istorijas. Į naujus namus turėjau įžengti kaip nekalbus žmogus.

Tiesa, galiausiai tą sąrašą suplėšiau į skutelius. Pirmąsias keturias ar penkias dienas man iš tiesų pavyko susilaikyti nuo to bjauraus įpročiu tapusio užsiėmimo ir besaikio plepėjimo. Paklaustas, ar pakaks vienos antklodės arba ar neprieštarauju sėstis į galinį suolą prie lango, atsakydavau kukliai linktelėdamas galvą ir neišleisdamas nė garselio. Į klausimus, ar domiuosi politika arba ar nenorėčiau prisijungti prie spaudos mėgėjų būrelio, atsakydavau pritariamai kostelėdamas. Paklaustas apie savo ankstesnį gyvenimą Jeruzalėje, atsakydavau mažiau nei dešimčia žodžių, kuriuos tyčia tardavau mažumėlę ištęsdamas, tartum giliai susimąstęs. Tegu sau mano, kad esu kuklus, paslaptingas žmogus, turintis turtingą vidinį gyvenimą. Man netgi pavyko įvykdyti pasiryžimą praustis po šaltu dušu, nors prisiversti nusirengti nuogam berniukų duše atrodė tikras žygdarbis. Atrodo, pirmosiomis savaitėmis netgi pavyko susivaldyti nerašius.

Tik be knygų negalėjau išsiversti.

Kasdien po darbo ir pamokų kibuco vaikai traukdavo į tėvų namus, vaikai atvykėliai – į klubą ar sporto salę žaisti krepšinio. Vakarais čia būdavo visa užsiėmimų įvairovė: šokiai ir dainavimas, nuo kurių baimindamasis tapti pašaipos objektu kaip įmanydamas stengiausi išsisukti. Kai visi išsiskirstydavo, pusnuogis išsitiesdavau ant žolės prieš mūsų bendrabutį ir iki sutemų skaitydavau (vengdavau pasilikti tuščiame kambaryje vienas, nes ten manęs taip ir tykodavo nešvankios mintys, apspisdamos daugybė šecherezadinių vaizdinių).

❖

Vieną ar du kartus per savaitę vakarais prieš veidrodį tikrindavau, kiek jau esu įdegęs, o tada sukaupęs drąsą traukdavau į senbuvių kvartalą pas savo kibuco įtėvius Hanką ir Oizerį Chuldai išgerti stiklinės sulčių ir suvalgyti gabalėlį pyrago. Ši iš Lodzės kilusių mokytojų pora jau daugelį metų rūpinosi

kultūriniu kibuco gyvenimu. Hanka, pradinių klasių mokytoja, buvo apkūni ir energinga moteris, pasitempusi it spyruoklė ir nuolat apsiausta stiprios atsidavimo ir cigarečių dūmų auros. Jos vienos pečiams tekdavo visa žydiškų religinių švenčių ir sukaktuvių organizavimo našta. Toji moteris viena rūpinosi išlaikyti ir puoselėti kaimiškas vietos tradicijas. Kaip jai atrodė, šios tradicijos turėjo dvelkti „Giesmių giesmės" aromatu, atmieštu alyvuogių bei saldžiosios ceratonijos kvapu, kokiu dvelkė naujieji biblinės žemės dirbėjai; tradicijas lydėti turėjo chasidinių Rytų Europos melodijų garsai, sumišę su šiurkščiu lenkų valstiečių ir kitų gamtos vaikų, kurių nekaltumas ir nesuterštas mąstymas atėjo tiesiai iš Knuto Hamsuno „Žemės palaimos", gyvenimo skambesiu.

Ozeris, arba Oizeris, Chuldai, vidurinės mokyklos direktorius, buvo kietasprandis vyras, žydiškų raukšlių išvagotas jo veidas buvo persmelktas kančios ir ironiškos įžvalgos. Retsykiais tarp šių iškankintų linijų plykstelėdavo piktdžiugiškai valiūkiška kibirkštėlė. Tai buvo neaukštas, apvalaus stoto vyriškis kiaurai veriančiomis akimis. Niekuomet neieškodavo žodžio kišenėje ir pasižymėjo radioaktyviu sarkazmu. Nors Oizeriui nebuvo svetimas meilumas, nuo kurio galėjo sutirpti kiekvienas, tačiau neretai jį ištikdavo ir audringi pykčio priepuoliai, sukeldavę Paskutiniojo Teismo valandos baimę.

Oizeris turėjo ir lietuviško talmudisto minties aštrumo ir ditirambinės chasidų ekstazės, kurios apimtas jis staiga stipriai užsimerkdavo ir pratrūkdavo širdį veriančia *jam bam ba* stiliaus melodija, kuri, rodos, tik ir laukė tinkamos progos išsiveržti iš materialaus pasaulio gniaužtų. Neretai Oizeris Chuldai virsdavo visų garbinamu chasidų rebe, charizmatiniu stebukladariu, nuolat apsuptu ekstazės apimtų garbintojų ratelio. Jei Oizeris būtų pasirinkęs politiko kelią, jis būtų toli ėjęs ir tapęs puikiu plebėjų tribūnu, vieniems sukeldamas putotą susižavėjimo, kitiems – ne mažiau galingą neapykantos bangą. Oizeriui Chuldai teko kibuco mokyklos direktoriaus dalia. Tai buvo sunkiai perkalbamas žmogus, nepripažinęs jokių kompromisų. Jam patiko kovos iššūkis, jis mokėjo būti valdingas ar net tironiškas. Lyg koks klajojantis štetlo pamokslininkas Oizeris su vienodu įgudimu, kone su erotine aistra mokė ir Biblijos mokslų, ir biologijos, ir baroko muzikos, ir Renesanso meno, ir rabinistinės minties, ir socialistinės ideologijos principų, ir ornitologijos, ir botanikos, ir groti fleita, ir pasakojo apie „Napoleono vietą istorijoje ir jo vaizdavimą XIX a. literatūroje ir mene".

❖

Kai įžengdavau į pusantro kambario namiūkštį su nedidele veranda šiaurinėje kibuco senbuvių kvartalo dalyje, priešais kiparisų alėją, mano širdis imdavo

it pašėlusi daužytis. Viduje sienos buvo papuoštos Modiljanio ir Polo Kle paveikslų reprodukcijomis bei paveikslu, kuriame be galo tikroviškai, kone japonišku stiliumi nutapytas žydėjo migdolas. Tarp dviejų fotelių stovėjo nedidelis kavos staliukas, ant kurio buvo padėta aukšta vaza, o joje beveik visuomet būdavo pamerkta ne gėlių, o įvairiausių žalių šakelių. Ant langų kabėjo šviesios kaimiškos užuolaidos, ranka siuvinėtais rytietiško stiliaus ornamentais, primenančiais senovės hebrajų liaudies dainas, kurioms muziką parašė vokiškos kilmės žydų kompozitoriai, siekę įpinti ir žavingą arabišką ar biblinę Artimųjų Rytų dvasią.

Oizeris, jei sukryžiuotomis rankomis už nugaros ir priekin atsikišusiu smakru nevaikštinėdavo pirmyn atgal priešais namus, paprastai sėdėdavo savo įprastame kampelyje ir rūkydamas bei niūniuodamas po nosimi ką nors skaitydavo. Arba pro didinamąjį stiklą apžiūrinėdamas kokį pražydusį augalą vartydavo botanikos vadovėlį. Hanka tuo metu tvirtu žingsniu, stipriai sučiauptomis lūpomis žingsniuodavo po kambarį, čia ištiesindama demblį, čia iškratydama peleninę, arba trumpam prisėdusi iš spalvoto popieriaus karpydavo dekoratyvias figūras. Pratrūkusi amsėti mane paprastai pasitikdavo jų kalytė Doli, Oizeris nutildydavo ją dudenančiais priekaištais:

– Kaip tau negėda, Doli! Tik pažiūrėk, ką čia apskalijai!! Tik pažiūrėk, prieš ką išdrįsai pakelti balsą!!

Arba:

– Na, iš tikrųjų, Doli, aš priblokštas! Iš tikrųjų! Ir kaip tu galėjai?! Ir kaip tavo balsas nesudrebėjo?! Nė neišmanai, kaip tokiu poelgiu save pažeminai!

Po priekaištų papliūpos kalytė subliūksdavo nelyginant balionas ir beviltiškai imdavo dairytis, kur galėtų paslėpti savo gėdą, kol galiausiai panarinusi uodegą nušliaužiavo po lova.

Mane pamačiusi Hanka Chuldai nušvisdavo ir vienu ypu išpyškindavo, sakytum, ten būtų buvę nematomi klausytojai:

– Pažiūrėkit! Tik pažiūrėkit, kas atėjo! Gal kavos? Ar pyrago gabalėlį? O gal vaisių?

Pasiūlymams dar nespėjus pasitraukti nuo lūpų, tartum mostelėjus burtų lazdele, ant stalo atsirasdavo ir kava, ir pyragas, ir vaisiai. Nepratardamas nė žodžio, apimtas šilto dėkingumo mandagiai išgerdavau kavą, suvalgydavau kelis vaisius ir ketvirtį valandos su Hanka ir Oizeriu pasišnekučiuodavome tokiomis aktualiomis temomis kaip mirties bausmė arba apie tai, ar žmogaus prigimtis yra gera ir tik visuomenės sugadinama, ar atvirkščiai, mūsų instinktai iš prigimties yra suteršti blogio ir tik švietimas tam tikrais atvejais ir tam tikromis sąlygomis gali padėti juos ištaisyti. Jų rafinuotai to-

bulą kambarį su baltomis knygų lentynomis, visiškai kitokiomis nei mano tėvų bibliotekoje, nes čia tarp knygų buvo paveikslėlių, figūrėlių, kriauklių ir kriauklelių kolekcijos, džiovintų augalų koliažų, prižiūrėtų vazoninių augalų, o viename kampe net gramofonas su gausybe plokštelių, neretai pripildydavo žodžiai „dekadansas", „rafinuotumas", „būdas", „vertybės" ir „tobulėjimas".

Kartkartėmis kalbas apie rafinuotą skonį, korupciją, vertybes, išsilaisvinimą ir priespaudą lydėdavo graudi smuiko melodija arba tylus plokštelės graudenimas: neretai stovėdamas į mus nugara čia grodavo garbanotgalvis Šajus arba Ronis, liesutis Chuldai sūnus, motinos vadinamas „mažuoju", graudendavo savo smuikeliu. Atrodo, buvo geriau apskritai jo nekalbinti, net neklausti „kaip laikaisi?" ar „kas naujesnio?", nes berniūkštis visuomet būdavo apimtas savo besišypsančio drovumo ir tik retai atsakydavo vos vienu vieninteliu trumpu žodeliu „puikiai" arba daugių daugiausia dviem „labai gerai". Visai kaip kalytė Doli, palindusi po lova, kol šeimininko pykčio priepuoliai pamažėle atslūgdavo[125].

Kartais visus tris Chuldai vyrus, Oizerį, Šajų ir Ronį, aptikdavau susėdusius ant pievelės arba verandos laiptų. Tarsi štetlo klezmerio grupė visas trejetas vakaro tylą virpindavo ištęsta, akimoju užvaldančia melodija, kuri manyje visuomet sukeldavo ilgesį, sumišusį su liūdesiu dėl to, kad esu toks niekam tikęs ir kitoks, ir to neįstengs užglaistyti joks pasaulio įdegis. Aš visuomet būsiu tik elgeta prie jų stalo, įsiveržėlis, sielos ramybės nesuradęs nevykėlis iš Jeruzalės, jei apskritai ne apgailėtinas apsimetėlis. (Knygoje „Tobulas poilsis" panašaus jausmo užuominomis apdovanojau jos veikėją Azariją Gitliną.)

Vakarais su knyga rankose traukdavau į pačiame kibuco pakraštyje stūksojusius kultūros rūmus – Hercelio namus. Juose buvo spaudos kambarys, kuriame kas vakarą sėdėdavo bent keli kibuco senberniai, sukišę nosis į dienraščius ir savaitraščius. Neretai jie įsiveldavo į karštas diskusijas, mažumėlę primenančias Kerem Avrahamo ginčus su Stašeku Rudnickiu, ponu Avramskiu, ponu Krochmalu, ponu Bar-Jizaru ir ponu Lembergu. (Seniausi kibuco senberniai buvo vos įžengę į penktą dešimtį.)

Už spaudos skyriaus buvo dar vienas, beveik visuomet tuščias kambarys, vadinamas studijų sale. Kartais čia vykdavo komiteto susirinkimai ar įvairiausių grupelių užsiėmimai, tačiau paprastai jis būdavo laisvas. Spintoje

[125] Ronis Chuldai nuo 1998 m. yra Tel Avivo meras.

stiklinėmis durimis buvo sukrautos apšiurusių ir dulkėtų „Jaunojo darbininko“, „Darbininkių“, „Lauko“, „Laikrodžio“ ir „Davar“ egzempliorių krūvos.

Kas vakarą čia užsidaręs kone iki vidurnakčio skaitydavau knygą, kol iš nuovargio imdavo merktis akys. Čia vieną gražią dieną ir vėl pradėjau rašyti. Niekam nematant, apimtas gėdos ir nevisavertiškumo jausmo, didžiai save niekindamas griebiausi plunksnos: juk Jeruzalę iškeičiau į kibucą ne tam, kad galėčiau kurti poeziją ar rašyti istorijas, bet atvirkščiai, bandydamas atsistoti ant kojų, atsukti nugarą neapmatomai žodžių jūrai, įdegti saulėje ir išmokti tinkamai dirbti žemę.

❖

Tiesa, jau netrukus paaiškėjo, kad Chuldoje net ir labiausiai prisiekęs žemdirbys skaitė knygas ir kiauras dienas galėjo jas aptarinėti. Skindami alyvuoges kibuco vyrai karštai ginčydavosi apie Tolstojų, Plechanovą ir Bakuniną bei amžinąją revoliuciją, priešpriešindami ją kitos šalies revoliucijai, apie Gustavo Landauerio socialistinę demokratiją ir amžiną įtampą tarp lygybės ir laisvės vertybių, kaip ir tarp pastarųjų ir brolybės siekių. Skindamiesi kelią pro vynuogynus kibuco gyventojai su aistriu užsidegimu ginčydavosi apie šiuolaikinį meną.

Nors buvo atsidavę žemdirbystei ir rankų darbui, keli jų netgi rašinėjo kuklius straipsnelius, paprastai tomis pačiomis temomis, kuriomis kiauras dienas diskutuodavo, o tarp apmąstymų, kas dvi savaites spausdinamų vietos laikraštyje, kartkartėmis įterpdavo net vieną kitą lyrinį posmą ar aštresnį kritikos argumentą.

Visai kaip namie.

Troškau visam laikui atgręžti nugarą mokslo ir diskusijų pasauliui, iš kurio vyliausi pabėgęs, tačiau paaiškėjo, kad iš karštos keptuvės įšokau tiesiai į ugnį arba sprukdamas nuo vilko susidūriau su įniršusia meška. Tiesa, čia diskusijos buvo stipriau įdegusios saulėje nei prie dėdės Josefo ir tetos Ciporos stalo, užsimaukšlinusios kepures, darbiniais drabužiais ir sunkiais batais, o vietoj aukštos hebrajų kalbos rusišku akcentu čia buvo kalbama juokinga jos atmaina, paskaninta stipriu Galicijos ir Besarabijos jidiš prieskoniu.

Bibliotekininkas Šeftelis, visai kaip ponas Markas, knygyno ir bibliotekos savininkas Jonos gatvėje, didžiai manęs gailėdamasis visaip bandė numalšinti mano nenugalimą knygų troškulį. Jis leisdavo man pasiimti tiek knygų, kiek užsimanydavau, nepaisydamas bibliotekos taisyklių, kurias pats sugalvojęs ir išspausdinęs kibuco rašomąją mašinėle buvo išklijavęs visose

pastebimiausiose savo karalystės, kurios miglotas dulkių, senų klijų bei jūržolių kvapas mane viliojo it vapsvą uogienė, vietose.

Ir ko tik anuomet Chuldoje neskaičiau? Ryte rijau Kafką, Jigalį Mozensoną, Kamiu, Tolstojų, Mošę Šamirą, Čechovą, Nataną Šahamą, Brenerį, Folknerį, Pablo Nerudą, Chaimą Gurį, Altermaną, Amirą Gilboą, Lėją Goldberg, Šlionskį, O. Hilelį, Jizarą, Turgenevą, Tomą Maną, Jakobą Vasermaną, Hemingvėjų, Aš, Klaudijų, visus Vinstono Čerčilio II pasaulinio karo tomus, Bernardą Liuisą, rašiusį apie arabus ir islamą, Izaako Doičerio Sovietų Sąjungą, Perlo Buko Niurnbergo teismus, Trockio gyvenimą, Stefaną Cveigą, sionistinių gyvenviečių istoriją Izraelio žemėje, skandinaviškų sagų kilmę, Marką Tveną, Knutą Hamsuną, graikų mitologiją, Adriano atsiminimus ir Urį Avnerį. Viską iš eilės. Išskyrus knygas, kurias Šeftelis man draudė skaityti: „Nuogas ir miręs" (man rodos, kad net ir po mano vedybų Šeftelis dar ilgai dvejojo, ar duoti man Normaną Mailerį ir Henrį Milerį).

„Triumfo arka", pacifistinis Eriko Marijos Remarko romanas, parašytas dvidešimto amžiaus ketvirtame dešimtmetyje, prasideda vienišos moters, naktį persisvėrusios per tilto atramą ir pasiruošusios gyvenimą pabaigti upėje, vaizdu. Paskutinę akimirką nepažįstamasis ją sulaiko, jiedu šiek tiek pasikalba, vyriškis paima moterį už rankos ir jiedu praleidžia audringą naktį. Tai žadino mano vaizduotę: ir man magėjo taip sutikti savo meilę. Ji audringą naktį vieniša stovės ant apleisto tilto, o aš, pasirodęs paskutinę akimirką, išgelbėsiu ją nuo savęs pačios ir nugalėsiu drakoną – ne tą su kūnu ir krauju, kokių tūkstančius buvau nugalėjęs vaikystėje, tačiau vidinę nevilties pabaisą.

Nugalėsiu vidinį mylimos moters drakoną ir taip sulauksiu meilės atsako. Mano vaizduotė rutuliojosi linkme, kuri pasirodė pernelyg saldi ir jausminga, kad anuomet įstengčiau ją suvokti. Štai kodėl nesupratau įspėjimo, kai nevilties ištikta moteris – mano mama – vis iš naujo pasirodydavo ant tilto. Su savąja neviltimi. Savuoju drakonu.

Arba štai Hemingvėjaus „Kam skambina varpai", knyga, kurią anuomet perskaičiau keturis ar penkis kartus, yra pilna fatališkų moterų ir stačiokiškų vyrų, savo poetinę sielą slepiančių po šiurkščia išore. Svajojau ir aš vieną gražią dieną tapti toks kaip jie: šiurkštaus būdo, vyrišku matadoro kūnu ir paniekos bei skausmo kupina veido išraiška, gal net mažumėlę panašus į patį Hemingvėjų nuotraukose. O jei pačiam nepavyktų to pasiekti, nusprendžiau išmokti apie tokius rašyti: drąsius, pašaipos ir paniekos kupinus vyrus, išmanančius, kaip sutramdyti išsišokėlį, kaip bare užsisakyti tinkamo gėrimo, kaip kalbėtis su moterimis, ginkluotu varžovu ar draugu, kaip naudotis ginklu ir karštai mylėti. Ir kilmingas moteris, dosniai dalinančias savo malones,

tiesa, tik to nusipelniusiems vyrams, mokantiems pašiepti ir niekinti, gerti viskį ir muštis.

Iš kino filmų, kurių kiekvieną trečiadienį rinkdavomės žiūrėti arba Hercelio namų salėje, arba ant baltos drobulės, išskleistos ant valgomojo sienos pievelėje, susidariau įspūdį, kad išorės pasaulyje yra pilna vyrų ir moterų, nužengusių tiesiai iš Hemingvėjaus ar Knuto Hamsuno knygų puslapių. Panašias istorijas pasakodavo ir kibuco kareiviai raudonomis beretėmis, atvykę savaitgaliui pailsėti tiesiai iš karinių 101 būrio reidų. Tai buvo stiprūs, mažakalbiai vyrai blizgančiomis desantininkų uniformomis, apsiginklavę Uzo automatais, „kasdieniais drabužiais, sunkiais auliniais, aprasoję žydiška jaunimo rasa".

Apimtas nevilties kone susitaikiau su mintimi, kad norėdamas rašyti kaip Remarkas ar Hemingvėjus privalau išsigauti į tikrąjį pasaulį ir pabuvoti kraštuose, kur vyrai yra kieti kaip kumščiai, o moterys švelnios it naktis, kur plačias upes juosia tiltai, o vakarai žėri baro šviesomis, kur verda tikrasis gyvenimas. Kam trūksta panašaus pasaulio patirties, tokiam nevalia rašyti nei apsakymų, nei romanų. Tikro rašytojo vieta yra ne čia, o ten, plačiajame pasaulyje. Kol man nepavyks išsigauti į tikrąjį pasaulį, nėra vilties, kad bus apie ką rašyti.

Tikrasis pasaulis yra Paryžius, Madridas, Niujorkas, Monte Karlas, Afrikos dykumos ar Skandinavijos girios. Iš bėdos dar būtų galima rašyti apie kokį Rusijos miestelį ar net žydų štetlą Galicijoje, tačiau čia, kibuce, ką gi čia būtų galima rasti? Vištidė, karvidė, vaikų kambariai, susirinkimai, budėjimo sąrašas ir nedidelės krautuvėlės. Pavargę vyrai ir moterys, kasdien keldavęsi su aušra, veldavęsi į nesibaigiančius ginčus, prausdavęsi po dušu, gurkšnodavę arbatą, lovoje šiek tiek paskaitydavę ir dar prieš dešimtą apimti baisaus nuovargio nugrimzdavę į gilų miegą. Net ir vaikystės Kerem Avrahame neatrodė, kad buvo apie ką rašyti. Tik vangūs žmogeliai su savo pilkšvais, nuobodulio persmelktais gyvenimais. Beveik kaip čia, Chuldoje. Pražiopsojau net ir Nepriklausomybės karą. Gimiau per vėlai, todėl turėjau tenkintis tik keliais apgailėtinais trupiniais: smėlio pripildyti maišus, surankioti tuščius butelius, nešinam žinute iš vietos Civilinės gynybos posto nulėkti iki apžvalgos posto ant Slonimskio stogo ir atgal.

Tiesa, kibuco bibliotekoje aptikau knygų, kuriose kone Hemingvėjaus stiliumi buvo aprašytas kibuco gyvenimas: tuo pasižymėjo Natano Šahamo, Jigalio Mozensono ir Mošės Šamiro kūryba. Kita vertus, jie priklausė kartai,

slapčia padėjusiai įsigauti imigrantams, nelegaliai nešiojusiai ginklus, sprogdinusiai britų štabus ir kovojusiai su arabų pajėgomis. Jų pasakojimai, kaip man atrodė, buvo persmelkti brendžio, cigarečių ir parako dūmų kvapo. Be to, jie gyveno Tel Avive, kuris daugiau mažiau buvo susijęs su tikruoju pasauliu. Tai buvo miestas su gausybe kavinių, kuriose jauni menininkai valandų valandas prakiurksodavo su mažyte likerio taurele, miestas su kabaretais, skandalais, teatrais ir bohemišku gyvenimu, kupinu uždraustos meilės ir aistros. Ne taip kaip Jeruzalėje ar Chuldoje.

Kas Chuldoje apskritai buvo ragavęs brendžio? Girdėjęs apie drąsias moteris ar taurią meilę?

Norėdamas kurti kaip tikri rašytojai pirmiausia turėjau apsigyventi Londone ar Milane. Bet kaip? Kibuco žemdirbiai taip paprastai nevyksta į Londoną ar Milaną ieškoti rašymo įkvėpimo. Kad turėčiau galimybę nusigauti į Paryžių ar Romą, visų pirma privalėjau išgarsėti ir jau būti parašęs sėkmingą knygą, o prieš parašydamas tokią knygą neišvengiamai turėjau pagyventi Londone ar Niujorke. Uždaras ratas.

Iš šio uždaro rato mane ištraukė Šervudas Andersonas ir „išlaisvino ranką rašyti". Dėl to iki paskutinio atodūsio būsiu jam dėkingas.

1959 metais pasirodė Andersono knyga „Vainsbergas, Ohajas", į hebrajų kalbą išversta Aharono Amiro ir išleista leidyklos „Am Oved". Prieš perskaitydamas šią knygą nebuvau girdėjęs nei apie Vainsbergą, nei apie Ohają. Nebent blankiai prisiminiau iš „Tomo Sojerio ir Hekelberio Fino nuotykių". Išvydusi dienos šviesą ši kukli knygelė sukrėtė mane iki sielos gelmių; vieną vasaros naktį kone iki pusės keturių lyg apsvaigęs vaikščiojau kibuco takais kalbėdamas su savimi, drebėdamas tarsi iš meilės apsvaigęs kaimo berniokas, dainuodamas, šokinėdamas iš laimės ir kūkčiodamas iš džiaugsmo ir ekstazės: eureka!

Pusę ketvirtos ryte apsirengiau darbiniais drabužiais, įsispyriau į sunkius batus ir nuskuodžiau į pašiūrę traktoriaus, su kuriuo patraukėme į Mansūros laukus rinkti medvilnės. Iki vidurdienio puldinėdamas laukuose tarp medvilnės eilių stipriai išsiveržiau į priekį, sakytum, man būtų išaugę sparnai. Apsvaigęs iš laimės lėkiau į priekį mojuodamas kauptuku, stūgavau, sau, kalvoms ir vėjui rėžiau kalbą, vėl mostagavau kauptuku, prisiekinėjau ir vėl su aistriu užsidegimu, ašarų pilnomis akimis veržiausi į priekį.

„Vainsbergas, Ohajas" buvo virtinė pasakojimų, vienas iš kito išaugusių ir vienas su kitu susijusių, bent jau tiek, kad visi jie vyksta vargingame Dievo

apleistame provincijos miestelyje. Jame gyveno niekuo neišsiskiriantys žmonės: senas stalius, išsiblaškęs jaunuolis, viešbučio savininkas ir tarnaitė. Šių pasakojimų veikėjai neretai pasirodo ne vienoje, o keliose istorijose: viename pasakojime kaip pagrindiniai, kitame kaip antraeiliai veikėjai.

„Vainsbergo, Ohajo" pasakojimai sukosi aplink kasdienio, banalaus gyvenimo įvykius, maitinamus vietos paskalų ir neišsipildžiusių svajonių.

Senas stalius ir toks pat senas rašytojas kalbasi apie galimybę pakelti lovą, o svajingas jaunuolis vardu Džordžas Vilardas, vietos laikraštėlio žurnalistas, netyčia nugirsta jų pokalbį ir jo galvoje iškyla savos mintys. Arba ekscentriškasis senis pavarde Bidelbaumas, pravarde Vingas Bidelbaumas. Aukšta tamsiaplaukė moteris, neaišku kodėl ištekėjusi už vyro, vadinamo Daktaru Ryfu, po metų staiga numiršta. Dar ten pasirodo miesto kepėjas Avneris Grofas ir daktaras Parcivalis, didelis vyras atvėpusia lūpa, paslėpta pageltusių ūsų. Jis dėvi purviną baltą liemenę, iš kurios kišenių visuomet kyšo keli pigūs juodi cigarai. Ir dar daugelis kitų panašių veikėjų, kuriems iki anos lemtingos nakties, kaip man atrodė, literatūroje nėra vietos, nebent kaip antraeiliams veikėjams, kurie skaitytojams sukelia ne ilgesnį kaip pusės minutės patyčių, sumišusių su užuojauta, jausmą. Čia, „Vainsberge, Ohajuje", įvykiai ir žmonės, kurie, kaip man atrodė anksčiau, nebuvo verti tikros literatūros, užėmė svarbiausią vietą. Šervudo Andersono moterys anaiptol nebuvo nei drąsios, nei paslaptingos viliokės. Jo vyrai – nei stiprūs, nei mažakalbiai, nei apsiausti cigaro dūmų ar vyriško liūdesio.

❖

Taip Šervudo Andersono apsakymai man sugrąžino tai, ką tariausi visam laikui netekęs Jeruzalėje, tai yra žemę, visą vaikystę trypiamą mano paties kojų, kurios, tiesa, niekuomet anksčiau nebuvau pasivarginęs paliesti. Skurdų tėvų gyvenimą. Miltų ir silkės kvapą, be perstojo lydėjusį Krochmalų šeimą, gydžiusią sulūžusius žaislus. Niūrų mokytojos Zeldos butelį su apsilaupiusiomis knygų lentynomis. Širdies liga sirgusį rašytoją Zarchį ir amžinos migrenos kamuojamą jo žmoną. Suodiną Zertos Avramski virtuvėlę ir du paukštelius, Stašeko ir Malos Rudnickių auginamus narvelyje: vieną seną ir pliką, kitą – iš kankorėžio. O kur dar pilni katinų mokytojos Izabelos Nachlieli namai ir jos vyras Gecelis, nedidelės krautuvėlės kasininkas mažumėlę atvėpusia lūpa. Ir Stachas, liūdnasis močiutės Šlomit šunėkas, melancholiškomis sagų akimis, prikimštas rutuliukų kandims naikinti ir nuolat negailestingai vanojamas nuo dulkių, kol vieną gražią dieną močiutė nusprendė apskritai jo atsikratyti, ir suvyniojusi į seną laikraštį išmetė į šiukšlių konteinerį.

Netikėtai suvokiau, iš kur esu kilęs: iš neišnarpliojamai susipynusio liūdesio ir apsimetinėjimo, ilgesio ir absurdo, žemos padėties ir provincialaus pompastiškumo, sentimentalaus švietimo ir anachronistinių idealų, neužgijusių žaizdų, susitaikymo ir nevilties kamuolio. Atėjęs iš aštrios naminės nevilties, kurioje smulkūs melagėliai dėjosi pavojingais teroristais ir herojiškais kovotojais už laisvę, nelaimingi knygryšiai išradinėjo pasaulio gelbėjimo formules, dantų gydytojai slapčia šnabždėjo į ausį kaimynams apie savo ilgai besitęsiantį susirašinėjimą su Stalinu, kur fortepijono mokytojos, vaikų darželio auklėtojos ir šiaip namų šeimininkės naktimis vartydavosi nuo šono ant šono, svajodamos apie jausmingą menininkės gyvenimą, kantrybės netekę rašytojai kupinais pasipiktinimo laiškais užversdavo laikraščio „Davar" redakciją, susenę kepėjai sapnuose regėdavo Maimonidą ir Baal Šem Tovą, nervingos teisuolės profsąjungos akyla akimi stebėdavo vietos gyventojus, o kino teatrų ir krautuvėlių kasininkai naktimis rašydavo poemas ar pamfletus.

Čia, Chuldos kibuce, gyveno melžėjas, išmanęs anarchistinį Rusijos judėjimą, ir mokytojas, kitados aštuoniasdešimt ketvirtuoju numeriu įrašytas kaip Leiboristų partijos kandidatas antrojo kneseto rinkimuose; daili siuvėja, mėgusi klasikinę muziką, o vakarais tapiusi savo gimtosios Besarabijos peizažus, kokie išliko jos atmintyje prieš kaimą visiškai suniokojant; čia buvo ir metais aptekęs senbernis, vakaro vėsumoje įsitaisęs ant suoliuko ir akimis godžiai riję mažas mergaites; sunkvežimio vairuotojas, turėjęs malonų ausiai baritoną ir slapčia svajojęs tapti operos solistu; du aistringi ideologai, jau dvidešimt penkerius metus nesiliovę vienas kitą kandžioję ir šmeižę raštu bei žodžiu, arba moteris, kuri ten, Lenkijoje, savo klasėje buvo gražiausia mergina ir kartą net nusifilmavo nebyliame kino filme, o dabar štai kasdien įsitaisiusi ant grubiai sukalto suoliuko anapus maisto prekių parduotuvės ir pasirišusi nešvarią prijuostę, išstambėjusi, raudonveidė ir apsileidusi lupo didžiules daržovių krūvas, kartkartėmis atbula ranka nusibraukdama veidą – ištryškusią ašarą, prakaitą, o gal ir vieną, ir kitą.

„Vainsbergas, Ohajas" man parodė, kad esama gyvenimo pagal Čechovą, anksčiau nei susipažinau su Čechovo kūryba: nebeliko Dostojevskio, Kafkos ar Knuto Hamsuno, dingo net ir Hemingvėjus ar Jigalis Mozensonas. Išnyko paslaptingos moterys ant tilto ir vyrai stačiomis apykaklėmis tirštai prirūkytame bare.

Ši kukli knygelė mane sukrėtė nelyginant Koperniko revoliucija. Kopernikas įrodė, kad mūsų Žemė nėra Visatos centras, o tik viena iš daugelio Saulės sistemos planetų, Šervudas Andersonas atvėrė man akis, kad įmanoma rašyti ir apie mane supančią aplinką. Jo dėka netikėtai suvokiau, kad

parašytas žodis anaiptol nepriklauso nei nuo Milano, nei nuo Londono, o sukasi apie rašančiojo ranką: ten kur esi, yra ir Visatos centras.

Chuldos kibuce, tuojau už spaudos skaityklos, buvo tuščias studijų kambarys. Čia išsirinkau kampinį stalą ir kas vakarą atsiversdavau savo rudąjį sąsiuvinį, ant kurio buvo užrašas „Universalus" ir „Keturiasdešimt puslapių". Šalia pasidėdavau šratinuką „Globus", pieštuką, kurio kitame gale buvo trintukas, ir smėlio spalvos plastmasinį indelį su drungnu vandeniu iš čiaupo.

Tai buvo mano Visatos centras.

Spaudos skaitykloje, anapus plonytės sienos, Moišė Kalkeris, Alioška ir Alekas įsikarščiavę diskutavo apie Mošės Dajano kalbą, „sviedusią akmenį į langą penktame aukšte". Trejetas vyrų, ne pačios geriausios išvaizdos ir anaiptol nebe pirmos jaunystės, ginčijosi monotonišku ješivos studentų ritmu. Žvitrus ir energingas Alekas visuomet nerdavosi iš kailio vaidindamas nenuilstantį, žodžio kišenėje neieškantį bičiulį. Nors jo žmona Zuška buvo ne itin geros sveikatos, daugiausia laiko jis leisdavo su savo viengungiais draugužiais. Jis veltui bandydavo įsiterpti tarp Alioškos ir Mošės Kalkerio: „Minutėlę, man rodos, jūs abu klystate" arba „Leiskite man šį tą pasakyti, kas galėtų padėti išspręsti ginčą."

Viengungiai Alioška ir Mošė Kalkeris kone visais klausimais turėjo priešingas nuomones, tačiau vis tiek buvo beveik neišskiriami: visuomet kartu vakarieniaudavo, kartu eidavo pasivaikščioti ir kartu traukdavo į spaudos skaityklą. Drovus it berniukas Alioška buvo kuklus ir gerai išauklėtas žmogus besišypsančiu apvaliu veidu ir kone visuomet į žemę nudurtomis akimis, sakytum, jo gyvenimas būtų buvęs viena didžiulė gėda ir pažeminimas. Tiesa, įsivėlęs į ginčą, jis neretai taip įsikarščiuodavo, kad iš akių imdavo laidyti kibirkštis, o ir pačios akys kone iššokdavo iš akiduobių. Panašiomis akimirkomis jo vaikiškai švelnus veidas regėdavosi ne tiek piktas, kiek sutrikęs ir įsižeidęs, sakytum, jį būtų žeminusi jo paties nuomonė.

Elektrikas Moišė Kalkeris buvo prakaulus ir kandus žmogus. Įsivėlus į karštą ginčą, jo veidas persikreipdavo, ir jis kone nepadoriai merkdavo akį, šypsodamasis piktdžiugiška, savimi patenkinto žmogaus šypsena. Tada dar kartelį su mefistotelišku linksmumu pamerkdavo akį, sakytum, galiausiai būtų atradęs tai, ko tokią gausybę metų ieškojo: kur yra liūnas, taip puikiai paslėptas nuo pasaulio, bet tik ne nuo jo skvarbios akies. Ši gi kiaurai perveria visas tavo kaukes ir mėgaujasi tavo viduje tyvuliuojančiu klampiu liūnu:

štai visi tave laiko protingu, gerbiamu ir doru žmogumi, tačiau mudu abu žinome tikrąją tiesą, nors beveik visuomet septyniais užraktais tau pavyksta ją paslėpti. Aš gi, drauguži, viską kiaurai permatau, taip pat ir tavo niekingą prigimtį, mano akis viską pastebi, o aš tuo tik mėgaujuosi.

Alekas švelniai mėgindavo numalšinti įsiliepsnojusį Aliošos ir Mošės Kalkerio ginčą, tačiau abu varžovai šaukdami jį nutildydavo, nes jiems kažkodėl atrodydavo, kad anas apskritai nė nesuprato, apie ką eina kalba.

Būdavo, Alioška sudraudžia:

– Atsiprašau, Alekai, man atrodo, kad tu meldiesi iš skirtingos maldaknygės nei mes.

Patyčių nepašykštėdavo ir Mošė Kalkeris:

– Alekai, kai visi srebia barščius, tu giedi tautos himną. Kai visi pasninkauja Tiša be-Av, tu šventi Purimą.

Įsižeidęs Alekas jau stodavosi eiti, tačiau abu draugužiai primygtinai pasišaudavo palydėti jį iki durų, pakeliui pratęsdami ginčą. Jis gi, kaip įprasta, pakviesdavo juos į svečius, *kodėl gi ir ne, ir Zuška bus patenkinta, ir arbatos išgersime*, bet tiedu tik mandagiai atsisakydavo. Visuomet atsisakydavo. Metų metus Alekas kviesdavo juos arbatos, *užeikite, bent trumpam, išgersime puodelį arbatos, ir Zuškai bus linksmiau*, tačiau šie metai iš metų mandagiai atsisakinėdavo. Kol vieną dieną...

Štai tokia bus mano pasakojimų pradžia.

Dabar naktis ir kažkur prie tvoros stūgauja alkani šakalai, todėl ir juos įtrauksiu į savo pasakojimą. Kodėl gi ne? Tegu sau stūgauja po langais. Ir naktinį sargą, per karinius reidus netekusį sūnaus. Ir paskalas mėgstančią moterį, visų vadinamą Juodąja našle. Ir skalijančius šunis, ir siūbuojančius kiparisus, neramiai suvirpančius praskriejus naktiniam vėjeliui. Netikėtai jie man iškyla nelyginant pašnibždomis besimeldžiančių žmonių eilė.

❖

Štai tokios dovanos sulaukiau iš Šervudo Andersono. Tiesa, po kiek laiko man vis dėlto pavyko bent iš dalies sugrąžinti jam skolą. Ten, gimtojoje Amerikoje, nuostabusis rašytojas Šervudas Andersonas, Viljamo Folknerio bendraamžis, buvo kone pamirštas. Tik keliuose anglų kalbos fakultetuose jo apsakymai kartkartėmis vis dar tvykstelėdavo gyvybės kibirkštėlėmis. Ir štai prieš kelerius metus gavau laišką iš leidyklos „Norton“, kuri ketino perleisti jo apsakymų rinkinį „Mirtis miške ir kiti pasakojimai“. Jie rašė, kad yra girdėję, jog esu didelis jo gerbėjas, ir pasiteiravo, ar nesutikčiau šiam leidiniui parašyti kelių įžangos eilučių. Pasijutau tartum pigaus restorano

smuikininkas, netikėtai paklaustas, ar neprieštarautų, jei jo vardu būtų platinama Bacho muzika.

59 skyrius

Chuldoje vieno iš senųjų kibuco pastatų galiniame kambaryje gyveno samdyta darželio auklėtoja ir pradinių klasių mokytoja, kurią čia pavadinsiu Orna, anuomet įžengusi į ketvirtą dešimtį. Kiekvieną ketvirtadienį ji išvykdavo pas savo vyrą, o sugrįždavo ankstų sekmadienio rytą. Vieną vakarą mane ir kelias mano klasės drauges mokytoja Orna pasikvietė pas save į svečius aptarti naujosios Natano Altermano poezijos knygos „Žvaigždės danguje" ir pasiklausyti Mendelsono koncerto violončelei bei Šuberto okteto. Kambario kampe ant pinto karklinio staliuko stovėjo gramofonas. Jos kambaryje dar buvo lova, stalas, dvi kėdės, elektrinis kavos virimo aparatas, drabužių spinta, užskleista gėlėta užuolaida ir vazą atstojęs šautuvo dėklas, iš kurio kyšojo purpurinių dagių puokštė.

Kambario sienas Orna buvo papuošusi dviem Gogeno reprodukcijomis, kuriose buvo vaizduojamos apkūnios pusnuogės ir mieguistos Taičio moterys, ir dar keliais savo pačios pieštais eskizais, kuriuos pati ir įrėmino. Atrodo, Ornos darbai neišvengė Gogeno įtakos, nes juose taip pat buvo vaizduojamos nuogos, apkūnios moterys, begėdiškai išsitiesusios ar ranka pasirėmusios galvą. Visos tos moterys, ir Gogeno, ir Ornos, atrodė sočios ir vangios, sakytum, ką tik pasisotinusios kūniškais malonumais. Tiesa, jų kviečiančios pozos bylojo apie tai, kad jos ir toliau pasiruošusios suteikti gausybę malonumų visiems, kam jų dar trūksta.

Ornos lovos galvūgalyje kabojo knygų lentyna, o joje Omaro Chajamo „Rubajatai", Kamiu „Maras", „Peras Giuntas", Hemingvėjaus, Kafkos kūriniai, Altermano, Rachelės, Šlionskio, Lėjos Goldberg, Chaimo Gurino, Natano Jonatano ir Zerubavelio Gileado poezija, S. Jizharo apsakymai, Jigalio Mozensono „Žmogaus keliai", Amiro Gilbojos „Ankstyvojo ryto eilėraščiai", O. Hilelio „Vidurdienio žemė" ir dvi Rabindranato Tagorės knygos. (Po kelių savaičių iš savo kišenpinigių Ornai nupirkau pastarojo „Skraidančius jonvabalius", tituliniame lape įrašęs širdingą dedikaciją, kurioje buvo ir žodis „sužavėtas".)

Orna buvo žaliaakė moteris ilgu kaklu, pilnomis stačiomis krūtimis ir tvirtomis šlaunimis. Kalbėjo glamonėjančiu, melodingu balsu, turėjo smulkias rankas ilgais plonais pirštais. Rimtas, ramus Ornos veidas akimirksniu

pasikeisdavo vos jai nusišypsojus: tai buvo išsyk pakerinti, įtaigi šypsena, sakytum, ji būtų mokėjusi pažvelgti į atokiausius tavo sielos vingius, tačiau visuomet atlaidžiai. Ornos pažastys buvo nelygiai nuskustos ir regėjosi tarsi viena jų būtų nuspalvinta juodu pieštuku. Stovint beveik visas Ornos kūno svoris tekdavo kairiajai kojai, todėl nė pati to nejausdama ji lanku išriesdavo dešiniąją. Ornai patiko dalintis mintimis apie meną ir įkvėpimą, o manyje ji regėjo atsidavusį klausytoją.

Po kelių dienų sukaupęs visą drąsą apsiginklavau Volto Vitmano „Žolės lapais" (tai buvo Halkino vertimas, apie kurį kalbėjau per pirmąjį mudviejų susitikimą) ir vieną vakarą jau vienas pabeldžiau į jos duris. Visai kaip prieš dešimtį metų, kai slankiojau apie mokytojos Zeldos namus Sofonijo gatvėje. Orna dėvėjo ilga suknele, priekyje susegta eile didelių sagų. Suknelė buvo kreminės spalvos, tačiau nuo oranžinio rafijos pluošto sietyno sklidusios šviesos atrodė rausva. Ornai stovint tarp manęs ir šviesos šaltinio, pro suknelę prasišvietė jos šlaunų ir kelnaičių kontūrai. Jos gramofonas grojo Grygo „Perą Giuntą". Orna prisėdo šalia manęs ant lovos rytietišku užtiesalu ir pradėjo aiškinti tikruosius šio muzikinio kūrinio sukeliamus jausmus. Aš garsiai paskaičiau ištraukas iš „Žolės lapų" ir įsitraukiau į svarstymus, ar tik Voltas Vitmanas nebus padaręs įtakos O. Hilelio poezijai. Orna laupė man mandarinus, iš molinio ąsočio muslino uždangalu pilstė vandenį ir uždėjusi ant kelio ranką ir taip davusi ženklą trumpam liautis tauškus perskaitė man šiurpoką Urio Cvi Grinbergo eilėraštį, tiesa, ne iš rinkinio „Upės gatvės", iš kurio mėgdavo deklamuoti tėtis, o iš man nežinomos plonytės knygelės keistu pavadinimu „Anakreontas prie liūdesio ašigalio". Orna paprašė manęs papasakoti apie save, o aš, nežinodamas ką, pradėjau tauškėti painius dalykus apie grožio idėją, kol galiausiai ji iš nugaros ranka palietė mano kaklą ir nutildė: „Pakaks šiam kartui, gal geriau mažumėlę pasėdėkime tyloje?" Pusę dešimtos pakilau, palinkėjau jai labos nakties ir išėjau į naktį mažumėlę pasivaikščioti. Kiek laiko klajojau tarp tvartų ir vištidžių nesitverdamas džiaugsmu, nes Orna pakvietė mane dar kartą pas ją užsukti kokį vakarą, poryt, o gal net rytoj.

Po savaitės ar dviejų po kibucą pasklido gandai, ir mane pradėjo vadinti „naujuoju Ornos veršeliu". Kibuce ji turėjo kelis gerbėjus ar pašnekovus, tačiau nė vienas jų nebuvo jaunesnis nei šešiolikos ir nė vienas kaip aš atmintinai nemokėjo Natano Altermano ar Lėjos Goldberg eilių. Kartkartėmis kuris nors slapstydavosi tarp šalia jos namų augusių eukaliptų, laukdamas

nesulaukdamas, kada gi pagaliau iš jų išsinešdinsiu. Užvaldytas pavydo kiek laiko dar paslampinėdavau prie gyvatvorės, kol pastebėdavau, kaip vienas toks įsliūkina į Ornos namus, kuriuose ji dar visai neseniai vaišino mane stipria arabiška kava, vadino mane ypatingu ir net pasiūlė kartu su ja užtraukti cigaretės dūmą, nors tąsyk tebuvau vienuoliktos klasės plepys. Tarsi šešėlis tarp šešėlių pamindžikuodavau ten kokį ketvirtį valandos, kol galiausiai Ornos kambaryje pradingdavo šviesa.

Vieną rudens vakarą nuėjau pas Orną, bet kambaryje jos neradau. Pro langus, užvertus užuolaidomis, skverbėsi blausi oranžinė šviesa, o ir durys nebuvo užrakintos, todėl nedvejodamas įėjau į vidų, išsitiesiau ant lovos ir pradėjau jos laukti. Laukiau ilgokai, kol kibuco verandose galiausiai nuslopo vyrų ir moterų balsai, o jų vieton stojo nakties garsai: šakalų staugimas, tolimas šunų amsėjimas, karvių mūkimas, laistytuvų dūzgimas bei varlių ir svirplių choras. Tarp blausios elektros lemputės ir oranžinio šviestuvo grūmėsi dvi kandys. Dagiai ant grindų ir kilimo metė trūkinėjantį šešėlį. Gogeno ir Ornos nuogalių eskizai mano galvoje netikėtai sukėlė blankų nuogos Ornos vaizdą duše ar šitoje lovoje, man išėjus, žinoma, ne vienos, galbūt su Joavu ar Mendžiu, nors kažkur ir turėjo vyrą karininką.

Nė nepakilęs nuo lovos kilstelėjau jos drabužių spintą dengusią užuolaidėlę, už kurios pastebėjau baltus bei spalvotus apatinius ir kone peršviečiamus persikų spalvos naktinius marškinius. Mano pirštai patys tiesėsi paliesti šį persikinį drabužį, o kita ranka nuslinko prie mano akimirksniu iškilusio kauburėlio. Užsimerkęs maldavau savęs kuo greičiau liautis, tačiau dar ne dabar, dar truputėlį. Galiausiai nė nepasiekęs viršūnės lioviausi, nors viena ranka ir toliau laikė įsitvėrusi Ornos naktinių marškinių, o kita gulėjo ant kauburėlio kelnėse. Atsimerkęs savo siaubui pastebėjau, kad Orna grįžusi ir stovėdama lovos galvūgalyje mane stebi, pasvirusi ant kairiosios kojos, kiek išriesta dešiniąja šlaunimi. Viena ranka į ją įsirėmusi, kita Orna vos lietėsi prie savo peties po netvarkingai išsidraikiusiais plaukais. Orna stovėjo ir stebėjo mane su vos pastebima šilta valiūkiška šypsena ir besišypsančiomis žaliomis akimis tarytum būtų kalbėjusi: „Suprantu, kad dabar įmanytum skradžiai žemę prasmegti, žinau, kad būtum mažiau išsigandęs, jei prieš tave dabar stovėtų įsibrovėlis, nutaikęs šautuvo buožę. Žinau, kad dėl manęs dabar jautiesi nelaimingiausias žmogus pasaulyje, bet kodėl turėtum? Pažiūrėk į mane, aš nėmaž neapstulbusi, todėl liaukis jaustis nelaimingas."

Jaučiausi toks išsigandęs ir bejėgis, kad paskubomis užsimerkiau ir dėjausi miegantis, tikėdamasis, kad Orna pagalvos, jog jai tik pasivaidenę, o jei ir nepasivaidenę, tai vykę per miegus, kas, žinoma, anaiptol nesumenkina mano šlykštumo ir kaltės, tačiau, šiaip ar taip, ši atrodo ne tokia baisi nei elgiantis sąmoningai.

Orna tarstelėjo:

– Atrodo, sutrukdžiau.

Ji anaiptol nesišaipė, tačiau atsiprašė ir keistai suvilnijusi šlaunimis linksmai nusiteikusi patikslino, kad iš tikrųjų nesigaili, nes jai patikę mane stebėti: mano veidas vienu metu atrodęs pilnas skausmo ir nušvitimo. Tada, nebetarusi nė žodžio, Orna pradėjo atsiseginėti suknelę, nuo viršaus iki juosmens. Ji tai darė stovėdama prieš mane, todėl turėjau galimybę ją stebėti. Bet kaip galėjau? Stipriai užsimerkiau, o kai vėl pažvelgiau akies krašteliu, jos linksma šypsena maldavo manęs nebijoti, nes esą čia nieko bloga. Atrodo, to paties maldavo ir jos standžios krūtys. Orna priklaupė prie manęs lovoje iš dešinės ir pakėlusi mano ranką nuo kauburėlio kelnėse palietė jį savąja. Tada atsegė sagas ir jį išlaisvino, ir mano kūnu nelyginant meteoritų kruša akimirksniu nuvilnijo žiežirbos, todėl ir vėl užsimerkiau, prieš tai dar spėjęs pamatyti, kaip ji mane apžergia, atsargiai užgula, paima mano rankas ir vedžioja tai šen, tai ten. Orna lūpomis palietė mano kaktą, nuslydo ant užmerktų akių, tada ranka įkišo mane į save, ir akimirksniu manimi nusirito keli švelnūs griaustinio kamuoliai, kuriems įkandin plykstelėjo stiprus žaibas, o kadangi kambario sienos buvo ypač plonytės, Orna buvo priversta ranka užspausti man burną. Pamaniusi, kad jau viskas nurimo, ji nuėmė savo ranką, kad galėčiau įkvėpti oro, bet paskubomis ir vėl ją užspaudė, nes paaiškėjo, kad tai dar nebuvo pabaiga. Paskui Orna nusijuokė, pakštelėjo mane tarsi mažą vaiką, pabučiavo į kaktą ir plaukais apgaubė mano galvą. Su pilnomis ašarų akimis nedrąsiai ėmiau dalinti padėkos bučinius jai ant veido, plaukų ir rankų. Norėjau kažką pasakyti, bet Orna neleido nė prasižioti, dar sykį ranka užspausdama man burną, kol galiausiai pasidaviau.

Po valandos ar dviejų Orna mane pažadino, ir mano kūnas vėl jos panoro, nors degiau iš gėdos ir sumišimo. Orna man nešykštėjo ir sušnabždėjo: „Tik pažiūrėkite į šį mažąjį laukinuką.“ Jos kojos buvo geltonai rudos, o ant šlaunų švietė vos pastebimas auksinis atspalvis. Ranka ir vėl numalšinusi mano netramdomus šūksnius, galop Orna paragino mane atsistoti, padėjo užsisegioti drabužius, iš molinio ąsočio su baltu muslino gobtuvu įpylė stiklinę šalto vandens, paglostė man galvą, prispaudė ją sau prie krūtinės, paskutinį kartą pabučiavo į nosies galiuką ir išstūmė mane į vėsų ankstyvą trečios

valandos rudens rytą. Kai kitą dieną atėjau atsiprašyti, o gal turėdamas viltį, kad stebuklas ir vėl pasikartos, Orna šūktelėjo:

– Tik pažiūrėkite, jis išblyškęs it kreidos gabalas. Kas gi tau nutiko? Še, imk stiklinę šalto vandens. – Tada pasodinusi mane ant kėdės ji kalbėjo toliau:

– Paklausyk, nieko bloga nenutiko, tačiau norėčiau, kad viskas liktų kaip buvę anksčiau, sutariam?

Buvo be galo sunku vykdyti Ornos prašymą, galbūt ir ji panašiai jautėsi, todėl mūsų poetiniai vakarai, lydimi Šuberto, Grygo ir Bramso muzikos pamažu pradėjo retėti, o po kelių kartų ir visiškai baigėsi. Vėliau Orna man šypsodavosi tik iš tolo, kai netyčia susitikdavome. Tai buvo džiaugsmo, išdidumo ir meilumo kupina šypsena, anaiptol ne tokia, kaip geradėjas šypsosi savo globotiniui, bet veikiau kaip savo paties tapytam paveikslui jį apžiūrinėjantis dailininkas. Nors jau pradėjęs dirbti prie kitų paveikslų, jis vis dar patenkintas savo senuoju darbu, didžiuojasi jį prisiminęs ir su malonumu dar sykį jį apžiūri, kad ir iš tolo.

Nuo to sykio moterų draugijoje jaučiuosi puikiai. Kaip ir mano senelis Aleksandras. Nors bėgant metams, išmokau dar kelių naujų dalykų, o ne kartą buvau net apsvilęs pirštus, vis dar jaučiu – visai kaip aną vakarą Ornos kambaryje – kad moterų rankose yra raktai nuo malonumų. Posakis „ji apdovanojo jį savo malonėmis“, rodos, yra teisingas ir geriau nei bet koks kitas atskleidžia esmę. Moterų malonės manyje sukelia ne tik geidulį ar susižavėjimą, bet ir vaikišką padėkos jausmą: nesu vertas visų šių stebuklų. Būčiau dėkingas ir už vieną vienintelį lašelį, ką jau ten kalbėti apie visą vandenyną. Visuomet jaučiuosi lyg elgeta prie vartų: tik moterys gali pasirinkti – duoti ar ne.

Galbūt mažumėlę pavydžiu ir moteriško seksualumo: moteris yra neabejotinai turtingesnė ir švelnesnė būtybė. Skirtumas kaip tarp smuiko ir būgno. Galbūt tai ankstyvos vaikystės prisiminimų driekanos: krūtis prieš peilį. Vos išvydus šį pasaulį, mane pasitiko moteris, ir nors jai suteikiau neapsakomą skausmą, ji man atsakė švelnumu ir padavė savo krūtį. O štai vyras tykojo manęs su apipjaustymo peiliu rankoje.

Tą nakti Ornai buvo per trisdešimt, vadinasi, ji buvo daugiau nei dvigubai vyresnė už mane. Mažajam paršeliui ji pažėrė saujas purpurinių, raudonų ir

mėlynų perlų, o šis neišmanydamas, ką su jais daryti, tik godžiai graibstė ir nė nekramtęs springdamas juos rijo. Po kelių mėnesių Orna paliko darbą kibuce. Nežinojau, kur ji išvyko. Po kelių metų pasiekė gandai, kad ji išsiskyrė ir ištekėjo antrą kartą. Kiek laiko rašinėjo straipsnius moteriškąam žurnalui. Neseniai Amerikoje po paskaitos minioje netikėtai pastebėjau žaliaakę Orną, tik mažumėlę senesnę nei anuomet, kai dar buvau paauglys. Ji vilkėjo švelnių pastelinių spalvų suknelę su sagomis, o jos akys žėrėjo nuo viliokės visažinės šypsenos, visai tokios kaip anuomet. Tarsi pamojus stebuklinga lazdele nebaigiau sakinio ir alkūnėmis pradėjau skintis kelią pro žmonių spūstį, stumdamas kiekvieną, pasitaikiusį kelyje, net ir blyškiaveidę senutę, kurią Orna stūmė neįgaliųjų vežimėlyje. Pripuolęs apkabinau Orną, net du kartus ištariau jos vardą ir šiltai pabučiavau į lūpas. Moteris švelniai iš manęs išsivadavo ir vis dar maloniai šypsodamasi, nuo ko nukaitau it paauglys, bakstelėjo pirštu į vežimėlį ir angliškai tarė:

– Štai čia Orna. Aš jos duktė. Deja, mama nebegali kalbėti. Ji beveik nebeatpažįsta žmonių.

60 skyrius

Maždaug savaitė iki mirties mamos savijauta netikėtai pagerėjo. Naujojo gydytojo prirašyti naujieji migdomieji, regis, darė stebuklus. Vakare išgėrusi naujų vaistų, jau pusę aštuonių nė nenusirengusi mama užmigo mano, o vėliau jau ir savo lovoje ir išmiegojo kone dvidešimt keturias valandas, iki rytojaus penkių popiet. Nubudusi ji nusiprausė po dušu, išgėrė arbatos ir, atrodo, vėl migdomųjų, nes pusę aštuonių ir vėl nugrimzdo į miegą ir tąsyk išmiegojo iki ryto. Ryte kaip visuomet tėtis atsikėlė, nusiskuto, išspaudė dvi stiklines apelsinų sulčių ir pašildė jas iki kambario temperatūros. Mama taip pat atsikėlė, apsisiautė chalatu, pasirišo prijuostę, susišukavo ir abiems pagamino tikrus pusryčius, visai kaip prieš savo ligą: iškepė kiaušinienės, paruošė salotų, įpylė jogurto ir paraikė duonos. Beje, šitai mama darydavo dailiau nei tėtis, jo riekės buvo panašios į malkas, kaip meiliai jas vadindavo mama.

Štai mes ir vėl trise septintą ryto susėdome prie virtuvinio stalo, dengto gėlėta klijuote. Mama mums papasakojo istoriją apie lapių augintoją iš jos gimtojo Rovno miestelio, pas kurį važiuodavo klientai net iš Paryžiaus ir Romos, nes jis augindavo retas sidabrines lapes, kurių kailis blizga nelyginant sniegas mėnulio apšviestą naktį.

Vieną gražią dieną šis lapių augintojas pasidygėjo mėsa ir netikėtai tapo vegetaru. Visą savo verslą jis perdavė savo uošviui ir partneriui. Po kiek laiko miške pasistatė nedidelę trobelę ir joje apsigyveno, nes jį užplūdo gailestis visiems tiems žvėreliams, kurie dėl jo kaltės pakliuvo į spąstus. Galop vyriškis kažkur pradingo, ir niekas niekuomet jo daugiau nematė. Mama pasakojo, kaip žaisdamos su seserimis tamsoje jos suguldavo ant grindų ir paeiliui pasakodavo istorijas, kaip kadaise turtingas lapių augintojas nuogas klaidžioja miške ir veikiausiai užsikrėtęs pasiutlige stūgauja, kad net kraujas gyslose stingsta, o jei kas netyčia sutinka jį miške, tam plaukai iš siaubo bematant pražyla.

Tėtis, kuriam niekuomet nepatikdavo panašios istorijos, tik suraukė kaktą ir puolė priekaištauti:

– Atsiprašau, bet ką visa tai turėtų reikšti? Alegorija? Prietarai? Ar šiaip *bube-meise*[126]? – Tiesa, jis buvo toks patenkintas mamos sveikatos pagerėjimu, kad numojęs ranka tarstelėjo:

– Nesvarbu.

Mama mus ragino paskubėti: tėtį į darbą, mane – į mokyklą. Prie durų, kai tėtis ant batų movėsi kaliošus, o aš aviausi guminius batus, staiga išleidau pratisą, kraują stingdantį garsą, kurio tėtis nepaprastai išsigando ir tarsi įgeltas pašoko. Atsikvošėjęs jis jau užsimojo man trenkti, bet laiku įsiterpusi mama prispaudė mane prie krūtinės ir abu nuramino:

– Tai dėl mano kaltės. Atsiprašau.

Tai buvo paskutinis jos apkabinimas.

Iš namų išėjome maždaug pusę aštuonių, vienas kitam nepratarę nė žodžio, nes tėtis vis dar ant manęs pyko dėl to žvėriško staugimo. Prie pagrindinių vartų jis pasuko į kairę ir patraukė į „Terra Sancta“, o aš – į dešinę, į „Tachkemoni“ mokyklą.

Grįžęs iš mokyklos aptikau mamą su lengvučiais marškinėliais dviem sagų eilėmis ir jūreiviško švarkeliu. Ji dvelkė grožiu ir jaunyste. Mamos veidas taip pat buvo pagražėjęs, sakytum, visi ligos mėnesiai per naktį būtų kažkur išnykę. Ji paprašė manęs pasidėti kuprinę, bet palto nenusivilkti, nes ir pati apsivilko savuoju. Pasirodo, mama buvo paruošusi staigmeną:

– Šiandien pietausime ne namuose. Nusprendžiau abu savo gyvenimo vyrus pietų nusivesti į restoraną. Tiesa, tėtis apie tai dar nieko nežino. Gal

[126] *Bube-meiseh* (jidiš) – močiutės pasaka (vert. past.).

ir jį nustebinkime? Eime mažumėlę pasivaikščioti po miestą, o tada nuėję į „Terra Sancta“ jėga iš ten jį ištrauksime nelyginant kandį iš dulkėtų knygų krūvos. Štai tada kur nors nueisime ir papietausime, bet kur, aš tau dar nesakysiu, kad ir tau būtų šiokia tokia staigmena.

Mamą sunku buvo atpažinti. Ji kalbėjo ne kaip įprastai, nes tąsyk jos balsas skambėjo iškilmingai ir garsiai, sakytum, būtų vaidinusi kokį vaidmenį mokyklos spektaklyje. Kai mama tarė „eime mažumėlę pasivaikščioti“, jos balsas nuskambėjo šiltai ir šviesiai, o tariant „kandį“ ir „dulkėtų knygų“ truputėlį suvirpėjo. Akimirką mane nusmelkė baimė, tačiau jau netrukus ją pakeitė džiaugsmas dėl pažadėtos staigmenos, pakilios mamos nuotaikos ir džiaugsmo, kad ji ir vėl su mumis.

Tėvai retai kada eidavo pietauti į restoraną, nors Jafos ir Karaliaus Jurgio gatvių kavinėse dažnokai susitikdavome su draugais.

Sykį, tai buvo 1950-ieji ar 51-ieji, trise viešėjome pas tetas Tel Avive, ir paskutinę savo viešnagės dieną tėtis netikėtai pareiškė šiandien pabūsiąs „dienos Rotšildu“ ir visus: abi mamos seseris, jų vyrus ir sūnus, pakvietė papietauti restorane „Hamozeg“ Ben Jehudos ir Šolem Aleichemo gatvių sankryžoje. Stalas buvo padengtas devyniems žmonėms. Tėtis atsisėdo jo gale, tarp dviejų savo svainių, ir visus susodino taip, kad nė viena iš seserų nesėdėtų šalia savo vyro, o mes, vaikai, atokiau nuo savo tėvų, sakytum, jis būtų nusprendęs sumaišyti visas kortas. Iš pradžių dėdė Cvi ir dėdė Buma į visa tai žiūrėjo su įtarimu, nes negalėjo suprasti, ką tėtis čia sumanęs, todėl net atsisakė gerti su juo alų, nes ir šiaip nebuvo pratę to daryti. Jie abu tylėjo suteikdami tėčiui valią kalbėti, o šis kažkodėl pamanė, kad įdomiausia ir aktualiausia tema turėtų būti neseniai aptikti Kumrano rankraščiai ir galimybė, kad neįkainojamos vertės lobiai, paslėpti dykumos olose, dar laukia savo atradėjų. Galiausiai mama, sėdėjusi tarp dėdės Cvi ir dėdės Bumos, švelniai tarstelėjo:

– Arie, gal pakaks?

Supratęs užuominą tėtis nutilo, o likusią pietų dalį pokalbiai susiskaldė į atskiras grupeles. Mano vyresnysis pusbrolis Jigalis paklausė, ar negalėtų mano jaunesnįjį pusbrolį Efraimą nusivesti į paplūdimį. Po kelių minučių aš taip pat nusprendžiau, kad suaugusiųjų kompanijos man jau per akis, todėl palikęs restoraną „Hamozeg“ pasileidau prie jūros.

❖

Bet kas galėjo pagalvoti, kad mamai galėtų šauti į galvą mintis nusivesti mus į restoraną. Jau buvome įpratę dieną naktį valandų valandas ją matyti rymančią prie lango. Vos prieš kelias dienas atidaviau mamai savo kambarį ir sprukdamas nuo jos tylos nusprendžiau miegoti su tėčiu. Jūreiviško švarkeliu, plonais marškinėliais, nailoninėmis kojinėmis su užpakalyje nusidriekusia siūle ir aukštakulniais bateliais mama atrodė tokia elegantiška, kad pakeliui sutikti vyrai ne kartą žvilgtelėdavo jai pavymui. Ant vienos rankos kabėjo permestas lietpaltis, o kita buvo įsitvėrusi manosios:

– Šiandien pabūsi mano kavalierius.

Tarytum perėmusi tėčio įprotį mama pridūrė:

– Žodis „kavalierius" reiškia riterį: prancūziškai *cheval* yra arklys, o *chevalier* yra raitelis arba riteris.

Po kiek laiko mama tarė:

– Gausybę moterų traukia tironiškos prigimties vyrai. Tarsi ugnis drugelius. Tiesa, yra moterų, kurios ieško ne didvyrio ir net ne aistringo meilužio, bet draugo. Užaugęs būtinai tai prisimink. Venk tironų mylėtojų ir pasistenk atpažinti tas, kurios ieško draugo ne todėl, kad pačios jaučiasi tuščios, o todėl, kad nori pasidalinti savo pilnatve. Atmink, kad vyro ir moters draugystė yra žymiai vertingesnis dalykas nei meilė: palyginti su draugyste meilė yra šis tas šiurkštaus ir griozdiško. Draugystė yra puikiai atseikėtas jautrumo, dėmesio ir dosnumo derinys.

– Puiku, – nutraukiau mamą, nes man norėjosi, kad ji pagaliau baigtų tą kalbą, nieko bendra neturinčią su manimi, ir pakalbėtų apie ką nors kita. Juk ištisas savaites nesikalbėjome, todėl man buvo gaila švaistyti tik man ir jai skirtą laiką. Kai artėjome prie centro, mama savo ranką vėl įkišo į manąją, nusijuokė ir netikėtai paklausė:

– Ką pasakytum savo mažajam broliukui? Arba sesutei?

Nelaukusi atsakymo su kažkokiu pašaipiu liūdesiu ar veikiau liūdesiu, atmieštu šypsena, kurios nemačiau, bet girdėjau jos žodžiuose, mama kalbėjo:

– Kai vieną dieną vesi ir sukursi savo šeimą, labai tikiuosi, kad mūsų su tėčiu vedybinio gyvenimo nelaikysi pavyzdžiu.

Šių žodžių, kaip, beje, ir ankstesnių apie meilę ir draugystę, man netenka traukti iš atminties dulkių, nes prašymą nelaikyti jos ir tėčio vedybinio gyvenimo pavyzdžiu atsimenu žodis žodin. Pamenu ir mamos besišypsantį balsą. Mudu su mama, susitvėrę už rankų, žingsniavome Karaliaus Jurgio gatve pro „Talita kumi" pastatą pakeliui į „Terra Sancta", iš kur planavome

prievarta ištraukti tėtį iš darbo. Buvo pusė dviejų popiet. Iš vakarų pūtė šaltas vėjas ir maišėsi su aštriais lietaus lašais. Jis buvo pernelyg stiprus, todėl praeiviai suskleidė skėčius, kad šių nenupūstų. Savojo mes nė nebandėme išskleisti. Susikibę rankomis, pliaupiant lietui, mudu su mama kulniavome pro „Talita kumi" ir Frumino pastatą, kuriame laikinai buvo įsikūręs Knesetas. Vėliau praėjome pro „Hamaalot" pastatą. Tai buvo 1952-ųjų metų sausio pradžia. Vos penkios ar keturios dienos iki mamos mirties.

Lietui įsismarkavus, mama su kone valiūkiška gaidele pasiūlė:

– Gal trumpam užsuktume į kavinę? Tėtis niekur nedings.

Maždaug pusvalandį praleidome vokiškos kilmės žydų kavinėje Rechavijos pradžioje, ŽNF gatvėje, priešais Žydų agentūros pastatą, kuriame anuomet buvo įsikūręs ir ministro pirmininko kabinetas. Laukėme, kol nurims lietus. Mama iš rankinės išsitraukė kompaktinę pudrą ir šukas, kuriomis pataisė veidui ir šukuosenai padarytą žalą. Manyje mišo jausmai: didžiavausi mamos išvaizda, džiaugiausi, kad pagerėjo jos sveikata, tačiau kartu jaučiau atsakomybę ją saugoti ir ginti nuo kažkokio nematomo šešėlio, apie kurio buvimą anuomet galėjau tik spėti. Tiesą sakant, nė neteko spėti, nes, regis, visa oda jaučiau kažkokį nepaaiškinamą nerimą. Panašiai kaip vaikas kartais pajunta protu nesuvokiamus dalykus ir išsigąsta pats nesuprasdamas ko:

– Mama, ar tau viskas gerai?

Sau ji užsisakė stiprios juodos kavos, o man – kavos su pienu, nors paprastai šis gėrimas man buvo griežtai uždraustas, ir šokoladinių ledų, nors visiems gerai žinoma, kad nuo ledų pradeda peršėti gerklę, ypač šaltą žiemos dieną. O dar prieš pietus. Mano atsakomybės jausmas neleido suvalgyti daugiau kaip du tris šaukštelius šio skanėsto ir liepė pasiteirauti mamos, ar jai čia nešalta. Ar ji nepavargo. Ar nesvaigsta galva. Juk, šiaip ar taip, tik neseniai išsivadavo iš ligos. *Mama, pakeliui į tualetą būk atsargi, ten tamsoka ir yra du laipteliai.* Mano širdis prisipildė pasididžiavimo, rimties ir supratimo. Kavinėje „Roš Rechavija" mama vaidino mažos bejėgės mergaitės, kuriai reikalingas rūpestingas draugas, o aš – jos kavalieriaus vaidmenį. O gal net tėvą:

– Mama, ar tau viskas gerai?

❖

Galiausiai nusigavome į „Terra Sancta", kur po Nepriklausomybės karo, kai kelias į Skopo kalną buvo užblokuotas, persikėlė keli Hebrajų universiteto fakultetai. Pasiteiravę, kur yra Spaudos skyrius, mudu užlipome į antrą aukštą. (Tokią pat žiemos dieną Hana iš „Mano Michaelio" lipo tais pačiais laiptais ir galėjo išsisukti kulkšnį, jei studentas Michaelis Gonenas nebūtų spėjęs laiku

sugriebti jos už alkūnės, netikėtai prisipažinęs, kad jam patinka žodis „kulkšnis“. Galbūt tąsyk ir mudu su mama praėjome pro Haną su Michaeliu jų nė nepastebėdami. Trylika metų skyrė žiemą, kai mudu su mama buvome „Terra Sancta“ pastate, nuo žiemos, kai pradėjau rašyti „Mano Michaelį“.)

Mums įėjus į Spaudos skyrių, mus išsyk pastebėjo švelnus, geraširdis jo direktorius daktaras Pfefermanas. Pakėlęs akis nuo popieriais apkrauto stalo ir modamas abiem rankomis, jis pakvietė mus užeiti. Pastebėjome ir tėtį, stovintį nugara į mus. Tiesa, ilgokai jo neatpažinome, nes jis dėvėjo ilgą pilkšvą chalatą, saugojusį drabužius nuo dulkių. Tėtis stovėjo pasilypėjęs ant neaukštų kopėtėlių, visą dėmesį sutelkęs į didžiulius aplankus, kuriuos po vieną nuėmęs nuo viršutinės lentynos ir kruopščiai pervertęs padėdavo atgal, nes, atrodo, neįstengė surasti ko ieškojęs.

Visą tą laiką daktaras Pfefermanas neišleido nė garselio, o tik patogiai sėdėjo prie savo didelio stalo vis platėjančia šypsena. Keli skyriaus darbuotojai, liovėsi dirbę ir žvilgčiodami čia į mus, čia į tėtį, taip pat neįstengė suvaldyti šypsenos, tačiau nepratarė nė žodžio, sakytum, būtų prisijungę prie Pfefermano žaidimo ir stebėję, kada gi pagaliau tas žmogus pastebės savo lankytojus, kurie stovėdami tarpduryje kantriai žiūri jam į nugarą, o gražios moters ranka ilsisi berniukui ant peties.

Stovėdamas ant viršutinės kopėtėlių pakopos tėtis staiga grįžtelėjo į skyriaus vadovą:

– Atsiprašau, daktare Pfefermanai, man atrodo, kad yra...

Galiausiai pastebėjo plačią direktoriaus šypseną ir šiek tiek sunerimo, nes negalėjo suprasti, kas jį verčia šypsotis. Mokslų daktaras Pfefermanas akimis nukreipė akiniuotą tėčio žvilgsnį į duris. Mus išvydus, tėčio veidas, atrodo, išblyško. Abiem rankom jis padėjo storą aplanką atgal į viršutinę lentyną ir atsargiai nulipo nuo kopėtėlių. Apsidairęs aplinkui pastebėjo, kad visi skyriaus darbuotojai šypsosi, ir tarsi neturėdamas kitos išeities, taip pat šyptelėjo ir tarė:

– Kokia staigmena! Kokia didelė staigmena!

Tada jau tyliau pasiteiravo, ar nieko, sergėk Dieve, nenutiko.

Tėčio veidas buvo įsitempęs ir kupinas nerimo tartum vaiko, kuris žaisdamas butelį su klasės draugais, pakėlė galvą ir netikėtai tarpduryje išvydo tėvus, ir kas ten žino, kiek jau laiko jie šitaip stovi ir ką spėjo pamatyti.

Pirmiausia tėtis švelniai abiem rankom suskubo stumti mus į koridorių, o grįžtelėjęs visam skyriui, o ypač ponui Pfefermanui tarė:

– Atsiprašysiu jūsų kelioms minutėms.

Tiesa, po akimirkos apsigalvojo, liovėsi varęs mus lauk, įtraukė atgal, tiesiai į direktoriaus kabinetą, ir puolė mus pristatinėti, tada prisiminęs tarė:

– Daktare Pfefermanai, jūs jau pažįstate mano žmoną ir sūnų. – Galop mus apsukęs tėtis pristatė ir likusiam skyriui. – Tai mano žmona Fania, o čia mano sūnus Amosas. Mokinys. Dvylikos su puse.

Kai visi trys atsidūrėme koridoriuje mažumėlę priekaištaudamas, bet ne mažiau susirūpinęs tėtis paklausė:

– Kas nutiko? Ar mano tėvams nieko nenutiko? O taviškiams? Gal kam kas nutiko?

Mama paskubėjo jį nuraminti. Išgirdęs pasiūlymą eiti į restoraną tėtis ir vėl truputėlį sunerimo: juk, šiaip ar taip, šiandien nė vienas mūsų nešvenčia gimtadienio. Padvejojęs jis pradėjo kažką sakyti, apsigalvojo, bet po kiek laiko tarė:

– Žinoma. Žinoma. Kodėl gi ir ne? Keliausime ir atšvęsime tavo, Fania, pasveikimą, ar bent jau tokį netikėtą sveikatos pagerėjimą. Būtinai turime atšvęsti.

Tiesa, tėčiui kalbant, jo veidas skleidė daugiau susirūpinimą nei šventinę nuotaiką.

Galop tėtis netikėtai pralinksmėjo ir su aistriu užsidegimu apkabino mus per pečius ir, gavęs daktaro Pfefermano leidimą anksčiau išeiti iš darbo, atsisveikino su kolegomis, nusivilko savo pilkąjį dulkėtą chalatą ir pavedžiojo mus po savo skyrių, nulydėdamas į požemį, retų rankraščių skyrių, netgi parodė naują kopijavimo mašiną ir paaiškino, kaip ši veikianti. Visiems sutiktiems darbuotojams didžiuodamasis mus pristatinėjo tarsi paauglys, mokyklos personalą supažindindamas su savo garsiaisiais tėvais.

Restoranas pasitaikė jaukus ir apytuštis, įsispraudęs siaurame skersgatvyje tarp Ben Jehudos ir Šamajaus ar Hilelio gatvių. Vos mums atvykus, vėl prapliupo lietus, ir tai tėčiui pasirodė geras ženklas, nes esą luktelėjo, kada nusigausime į vietą. Tarytum pats dangus mums šiandien šypsotųsi. Tiesa, susigriebęs tėtis suskubo save taisyti:

– Turėjau galvoje, būtent taip kalbėčiau, jei tikėčiau ženklais ar tuo, kad nors kiek rūpime Dangui, tačiau, šiaip ar taip, šiam mes nė motais. Išskyrus *homo sapiens*, visa Visata yra abejinga. Tiesa, ir dauguma žmonių yra abejingi. Man atrodo, kad abejingumas yra akivaizdžiausias tikrovės bruožas.

Tada puolė save taisyti:

– Ir kaip galėjau pamanyti, kad Dangus mums palankus, jei jis toks apniukęs, pažeme plaukia juodi debesys, o ir lyja kaip iš kibiro?

Mama paragino:

– Užsisakykite abu pirmieji, nes šiandien aš jus kviečiu. Būsiu labai patenkinta, jei išsirinksite brangiausius patiekalus.

Tiesa, valgiaraštis pasirodė kuklus, atitikęs anuometinį nepriteklių ir neišrankumą. Mudu su tėčiu užsisakėme daržovių ir vištienos kotletų

su bulvių koše. Tartum prisijungęs prie sąmokslo tėčiui nepasigyriau, kad pakeliui į „Terra Sancta" man pirmą kartą buvo leista paragauti kavos ir prieš pietus suvalgyti ledų, nors buvo pats viduržiemis.

Akis įbedusi į valgiaraštį mama ilgokai jį tyrinėjo, kol galiausiai apverstą aukštyn kojom padėjo ant stalo. Ir tik kai tėtis priminė, ji galiausiai užsisakė dubenėlį virtų ryžių. Tėtis draugiškai atsiprašė padavėjos ir paaiškino, kas ir kaip ir kad mama esą dar nevisiškai pasveikusi. Mudu su tėčiu kibome į valgį, o mama tik pagnaibė savo ryžių, bet galiausiai pastūmė dubenį į šalį ir užsisakė juodos stiprios kavos.

– Mama, ar gerai jautiesi?

Padavėja grįžo nešina juodos kavos puodeliu mamai ir arbatos tėčiui, o priešais mane iškilo geltonos želė drebučiai. Iš vidinės švarko kišenės tėtis pradėjo krapštyti pinigus, tačiau mama neatlyžo: prašau pasilaikyti sau. Šiandien aš jus kviečiu. Tėtis pakluso, nors nesusitvardė nepajuokavęs, ar tik mama nebus paveldėjusi naftos kompanijos, kas ir paaiškintų jos tokį netikėtą išlaidumą. Laukėme, kada nurims lietus. Mudu su tėčiu sėdėjome veidu į virtuvę, o mamos akys buvo įbestos į langą, už kurio atkakliai pliaupė kietasprandis lietus. Nepamenu, apie ką kalbėjomės, bet tėtis veikiausiai ir tąsyk vijo tylą į šalį. Atrodo, jis gvildeno krikščionių bažnyčių santykius su žydais arba aptarinėjo XVIII a. aštrias rabino Jokūbo Emdeno ir Šabtajaus Cvi sekėjų diskusijas, ypač rabino Jonatano Eibešuco, įtarinėjamo palankumu sabatėjininkams.

Aną lietingą popietę, be mūsų, restorane buvo dar dvi lankytojos, senyvo amžiaus moterys, prislopintais balsais besikalbančios perdėm taisyklinga vokiečių kalba. Abi buvo be galo panašios, storais pražilusiais plaukais, paukštiškų bruožų, kurių svarbiausias – išsišovęs Adomo obuolys. Vyresniajai turėjo būti per aštuoniasdešimties, ir ji veikiausiai buvo pirmosios motina. Nusprendžiau, kad abi – motina ir duktė – yra našlės ir abi gyvena kartu, nes nieko visame plačiame pasaulyje daugiau neturi. Mintyse pavadinau jas ponia Gertrūda ir ponia Magda, o vaizduotėje jau regėjau jų nedidelį, tvarkingą butelį, galbūt kur nors šiame kvartale, priešais viešbutį „Eden".

Staiga viena jų, jaunesnioji, ponia Magda, pratrūko šaukti ir priešais sėdėjusiai moteriai rėkte išrėkė vieną vokišką žodį. Iškošė jį su nuodingu šnypščiančiu pykčiu, tarsi grobuonis griebdamas savo auką, ir tėškė į sieną puodelį.

Moters, kurią mintyse pavadinau Gertrūda, giliomis raukšlėmis upeliais pasruvo ašaros. Ji verkė neišleisdama nė garselio, o veide nekrustelėjo nė vienas raumenėlis. Netarusi nė žodžio padavėja pasilenkusi surankiojo šukes. Baigusi darbą tuojau pradingo. Po netikėto riksmo abi moterys sėdėjo kaip sėdėjusios viena priešais kitą, nepratardamos nė žodžio ir neišleisdamos nė garselio. Abi buvo lieso kūno sudėjimo, abi žilais banguotais plaukais,

prasidedančiais aukštai virš kaktos tarsi pradėjusio plikti vyriškio. Senoji vis dar liejo ašaras, nėmaž nekrusteldama nė vieno veido raumenėlio. Skruostais riedėjo ašaros, o nuo jų lyg stalaktitai oloje lašėjo ant krūtinės. Moteris nė nemanė jų tramdyti ar bent nusibraukti, nors jos duktė vis dar su ta pačia žiauria veido išraiška jai tyliai ištiesė kruopščiai išlygintą baltą nosinaitę. Jei, žinoma, ji apskritai buvo senosios duktė. Jaunesnioji nepatraukė savo rankos su suspausta tvarkinga nosinaite. Kiek laiko visas šis vaizdas atrodė tarsi sustingęs, sakytum, motina su dukra būtų tik senovinė tamsiai rusva nuotrauka iš kokio dulkėto nuotraukų albumo. Staiga susirūpinau:

– Mama, ar gerai jautiesi?

Mane apėmė nerimas, nes mama, pamiršusi mandagumą ir mažumėlę pasukusi kėdę, įdėmiai įsistebeilijo į moteris. Tąsyk jos veidas ir vėl nepaprastai išblyško, kaip ir visą ligos laikotarpį. Po kiek laiko mama atsiprašė, pasakė jaučianti nuovargį ir norinti keliauti namo mažumėlę pagulėti. Tėtis supratingai linktelėjo galvą, atsistojo, padavėjos pasiteiravo, kur galima rasti artimiausią telefono būdelę, ir išskubėjo kviesti taksi. Kai ėjome iš restorano, mama turėjo pasiremti į tėčio ranką ir petį. Aš, bėgdamas priešais, atidariau jiems duris, įspėjau saugotis laiptelio ir atvėriau taksi automobilio dureles. Kai mamą įsodinome į automobilį, tėtis grįžo į restoraną apmokėti sąskaitos. Automobilyje mama sėdėjo išsitiesusi ir plačiai atmerktomis akimis. Pernelyg plačiai.

❖

Tą patį vakarą buvo iškviestas naujasis gydytojas, o šiam išėjus, tėtis paskambino dar ir senajam. Abu vienas kitam neprieštaravo: liepė daug ilsėtis. Galop tėtis paguldė mamą į mano lovą, tapusią jos guoliu, atnešė jai stiklinę karšto pieno su medumi ir maldavo bent kelis gurkšnius užgerti nuryjant naująsias tabletes. Tada pasiteiravo, kiek palikti degančių elektros lempučių. Po ketvirčio valandos buvau pasiųstas dirstelėti pro durų plyšelį, ir pastebėjau, kad mama užmigo. Ji išmiegojo iki ryto, o anksti atsikėlusi ir vėl mudviem su tėčiu padėjo atlikti namų ruošos darbus: iškepė kiaušinienę, kol aš dengiau stalą, o tėtis ruošė salotas. Kai atėjo metas išeiti: tėčiui į „Terra Sancta“, man – į „Tachkemoni“ mokyklą, mama netikėtai nusprendė taip pat išeiti ir palydėti mane iki mokyklos, nes netoliese gyveno jos gera draugė Lilenka, Lilija Bar-Samcha.

Vėliau sužinojome, kad Lilenkos neradusi namuose mama patraukė pas kitą draugę, Fanią Vaisman iš Rovno gimnazijos „Tarbut“ laikų. Apie pietus iš Fanios Vaisman mama patraukė į autobusų stotį Jafos gatvėje ir įsėdo į autobusą, turėjusį vykti į Tel Avivą, kur ketino aplankyti seseris, o gal buvo

sumaniusi ten persėsti į kitą autobusą ir patraukti į Kirjat Mockiną aplankyti tėvų. Tiesa, Tel Avivo autobusų stotyje mama, atrodo, pakeitė savo planus.

Grįžusi namo pasiskundė, kad yra nepaprastai pavargusi. Išgėrė dvi ar tris naujas migdomąsias piliules. O gal grįžo prie senųjų. Tą naktį mama negalėjo užmigti: sugrįžo migrena, todėl ir vėl nenusirengusi prasėdėjo prie lango. Apie antrą valandą nakties mama nusprendė išlyginti drabužius. Mano kambaryje uždegė šviesą, ištiesė lyginimo lentą, pripildė butelį vandens drabužiams apšlakstyti ir kelias valandas lygino, kol pradėjo brėkšti. Kai baigėsi visi drabužiai, iš spintos išsitraukė ir dar kartą perlygino paklodę. Kai ir tai padarė, pradėjo lyginti net mano lovos užtiesalą, bet iš nuovargio ar nusilpimo jį pradegino. Svilėsių kvapas pažadino tėtį, o šis mane, ir abu apstulbę negalėjome atplėšti akių nuo vaizdo: mama buvo išlyginusi kiekvieną kojinaitę, nosinaitę, servetėlę ir staltiesę, kurios tik pasitaikė kambaryje. Prasvilusį užtiesalą paskubomis nunešėme į vonios kambarį, pasodinome mamą į fotelį ir priešais klūpodami nuavėme jai batus: aš vieną, tėtis – kitą. Tėtis paprašė manęs trumpam išeiti iš kambario ir sau pavymui uždaryti duris. Taip ir padariau, tačiau šįsyk prispaudžiau ausį prie durų. Jiedu maždaug pusvalandį kalbėjosi rusiškai. Tada paprašęs manęs kelias minutes užmesti akį į mamą tėtis išskubėjo į vaistinę ir nupirko kažkokių vaistų ar sirupo, o pakeliui dar paskambino dėdei Cvi į Cahalono ligoninę Jafoje ir dėdei Bumai į Tel Avivo Zamenhofo kliniką. Po skambučių tėtis su mama susitarė, kad dar tą patį ketvirtadienio rytą ji vyks į Tel Avivą pas vieną savo seserų, kur mažumėlę pailsės ir pakeis aplinką. Ten galės pasilikti kiek užsimaniusi, iki sekmadienio ar net pirmadienio ryto, nes pirmadienio popietę Lilija Bar-Samcha jai parūpino paskyrimą tyrimams Hadaso ligoninėje Haneviim gatvėje. Be Lilenkos pažinčių tokio paskyrimo būtų tekę laukti net kelis mėnesius.

Mama jautėsi nusilpusi, jai svaigo galva, todėl tėtis primygtinai norėjo ją lydėti į Tel Avivą. Jis niekaip neatlyžo ir prisiekinėjo nepaleisiąs jos vienos, kol abu nenusigaus iki tetos Chajos ir dėdės Cvi namų, kur galbūt net pats pasiliks nakvoti, o ryte įsės į pirmąjį autobusą ir bent kelioms valandoms dar suspės į darbą. Tėtis nenorėjo girdėti mamos priešgyniavimų, esą neverta jos lydėti ir praleisti visą darbo dieną, nes ji ir pati sugebėsianti ten nuvažiuoti ir susirasti sesers namus. Buvo pasiruošusi galvą guldyti, kad nepasiklys.

Tėtis nenorėjo nieko girdėti. Šįsyk jis buvo užsispyręs ir nieku gyvu nemanė nusileisti. Tėčiui pažadėjau, kad po pamokų keliausiu tiesiai pas močiutę Šlomit ir senelį Aleksandrą į Prahos skersgatvį, paaiškinsiu jiems, kas nutiko, ir liksiu ten nakvoti, kol jis sugrįš. *Tik prašau seneliams netrukdyti, padėk jiems, pavakarieniavęs sutvarkyk stalą, pasiūlyk išnešti šiukšles. Ir paruošk visus namų darbus: nepalik savaitgaliui.* Tėtis pavadino mane protingu

vaiku, o gal net jaunuoliu. Už lango su tyru džiaugsmu tris ar keturis kartus paukštelis Eliza išgiedojo savo rytinę Bethoveno kūrinio nuotrupą: *Ti-da-di-da-di....* Paukštelis čiulbėjo kupinas nuostabos, pagarbos, dėkingumo ir susižavėjimo, sakytum, anksčiau niekuomet nebuvo baigusis nė viena naktis, o šis rytas – tai pirmasis Visatos rytas, kurio šviesa pasirodė tokia nuostabi, anksčiau niekuomet nepasitaikiusi ir išsklaidžiusi visas tamsos driekanas.

61 skyrius

Praėjus dvejiem su puse metų po mamos mirties, kai nusprendžiau apsigyventi Chuldos kibuce, buvau maždaug penkiolikos: blyškiaveidis tarp įdegusių saulėje, sulysėlis tarp raumeningų milžinų, amžinas plepys tarp tylenių, eiliuotojas tarp žemdirbių. Mano klasės draugai turėjo sveiką sielą sveikame kūne, tik mano vienintelio svajose paskendusi siela glaudėsi mažne peršviečiamame kūne. Dar blogiau: ne sykį įvairiose kibuco pakampėse buvau užkluptas tapantis akvarele. Arba nutykinęs į studijų kambarį, tuojau už spaudos salės, pirmame Hercelio namų aukšte, kažką rašinėjantis. Kibuce netruko pasklisti makartiški gandai, esą palaikau ryšius su partija „Cherut" ir kad užaugau revizionistų šeimoje. Be to, ant manęs krito įtarimas, kad turiu neaiškių ryšių su nekenčiamu demagogu Menachemu Beginu, pagrindiniu Darbininkų judėjimo priešu. Trumpai tariant: blogas auklėjimas ir nepataisomai sugadinti genai.

Tai, kad į Chuldos kibucą atvykau pasipriešinęs tėvui ir visai šeimai, man neką tepadėjo. Negelbėjo nei faktas, kad seniai nutolau nuo „Cherut", nei pasakojimas apie mano nesuvaldomą juoką Beginui sakant kalbą kino teatro „Edison" salėje: drąsusis berniukas iš pasakos „Nauji karaliaus drabužiai" čia, Chuldoje, buvo įtarinėjamas sumokėjęs siuvėjams.

Veltui stengiausi kaip galima geriau pasirodyti dirbdamas žemės ūkio darbus, o mokykloje atvirkščiai – apvilti. Veltui it grilyje varčiausi saulėje, kad tik kuo greičiau paruduotų oda. Veltui visuotiniuose kibuco susirinkimuose dėjausi besąs didžiausias socialistas Chuldoje, jei apskritai ne visoje darbininkų klasėje. Niekas negelbėjo: jiems vis tiek atrodžiau svetimas. Štai kodėl mano klasės draugai be gailesčio vertė mane atsikratyti keistų įpročių ir tapti tokiam kaip jie. Sykį vidurnaktį be prožektoriaus jie išsiuntė mane į karvidę patikrinti, ar kuri karvių nerujoja ir ar nereikia kuo greičiau atvesti jaučio. Kitą kartą liepė iššveisti visus tualetus, o dar kitą nusiuntė į kiemą atskirti vyriškos ir moteriškos lyties ančiukų: kad neužmirščiau, iš kur atvykau, ir kad neliktų jokių abejonių, kur pakliuvau.

❖

Viską priimdavau su didžiausiu nuolankumu, nes puikiai žinojau, kad kol neišplėšiu iš savęs Jeruzalės, teks nemažai pakentėti. Nuolankiai priėmiau visas patyčias ir žeminimą ne todėl, kad būčiau turėjęs nevisavertiškumo kompleksą, bet todėl, kad iš tikrųjų buvau nevisavertis. Visi tie dulkėti, plačiapečiai, saulės nugairinti vyrukai ir išdidžios merginos buvo tikra žemės druska, kūrinijos viešpačiai. Gražūs it pusdieviai ar Kaanano naktys.

Visi, išskyrus mane.

Niekas nekreipė dėmesio į mano įdegį: visi puikiai žinojo, o aš ir pats žinojau, kad net jei mano oda nusidažys sveikai ruda spalva, viduje vis tiek liksiu išblyškėlis. Nors išmokau tarp vagų nutiesti drėkinimo žarnas, vairuoti traktorių, senu čekišku šautuvu kliudyti taikinį, man niekaip nepavyko atsikratyti savo įpročių: pro visus maskuotės tinklus vis dar buvo matyti silpnas, minkštaširdis, plepus miesto vaikas, gyvenantis vaizduotėje ir nuolat prisigalvojantis įvairiausių nebūtų ir nė vieno ten nedominančių istorijų.

Jie gi visi man atrodė tikri šaunuoliai: aukšti vaikinai, kaire koja iš tolo sugebantys įmušti įvartį, nė nemirktelėję nusukti vištai galvą, be leidimo įsilaužti į sandėlį ir ten prisirinkti nakties iškylai reikalingų daiktų, ir drąsios merginos, kurios nepavargdamos įstengdavo sukarti po dvidešimt kilometrų ant pečių tempdamos po trisdešimt kilogramų kuprines, vakarais dar turėdavo energijos šokti iki vidurnakčio taip įsukdamos sijonus, jog atrodė, kad jų garbei nebeveikia traukos dėsnis, o paskui iki aušros po žvaigždėtu dangumi susėdusios nugara į nugarą su visais prie laužo dainuoti širdį draskančias dainas ir skleisti nekaltą dangišką švytėjimą, tyrą nelyginant angelų choras.

❖

Iš tiesų žinojau savo vietą. Nedrįsk lįsti į svetimą daržą. Nedrįsk kilti aukščiau savo nosies. Nekišk nosies ten, kur skirta geresniems nei tu. Tiesa, visi gimstame lygūs, tai pagrindinis kibuco ideologijos principas, tačiau meilė yra gamtos, o ne egalitarizmo dalis. Meilė yra aukštų kedrų, o ne menkų piktžolių savastis.

Vis dėlto, kaip tvirtina patarlė, net ir katinui nedraudžiama spoksoti į karalių. Kiaurą dieną juos stebėdavau, o ir naktį užsimerkus prieš akis stodavo tų gražuolių vaizdas. Ypač patiko stebėti merginas. Nepajėgdavau atplėšti nuo jų akių. Net ir per miegus beviltiškai į jas įsikibdavau veršelio žvilgsniu. Tikrai nepuoselėjau tuščių vilčių: žinojau, kad jos skirtos ne man. Vaikinai buvo didingi elniai, o aš tik apgailėtinas kirminas. Merginos man

atrodė tarsi grakščios gazelės, o aš tik prie tvoros kaukiantis šakalas. O iš visų gražiausia – Nili.

Visos merginos švytėjo it saulė. Visos iki vienos, tačiau Nili supo virpantis džiaugsmo ratas. Kad ir kur eitų – takeliu, pievele, mišku, tarp gėlių lysvių – toji mergina visuomet dainuodavo. Ir netgi tuomet, kai nedainuodavo, atrodė, kad dainuoja. Kas jai darosi, klausinėjau savęs iš savo iškankintos šešiolikmečio sielos gelmių, kodėl ji be paliovos dainuoja? Ir kas tokio gera šiame varganame pasaulyje? Kaip „iš tokio žiauraus likimo / iš skurdo ir kančių / iš nežinomos vakarykštės dienos / ir beviltiško rytojaus" galima pasisemti tokio gyvenimo džiaugsmo? Nejau jai neteko girdėti, kad „Efraimo kalnai priėmė naują jauną auką / ... ir kaip ir jūs tėvynei paaukosime gyvybę..."?

Man tai atrodė tikras stebuklas. Tiesa, vienu metu tai mane ir pykdė, ir masino: tarsi jonvabalį.

❖

Naktimis Chuldos kibucą supdavo tiršta tamsa. Už tvoros šviestuvų viešpatavo neapmatoma gilios nakties praraja, nusidriekdavusi iki pat žvaigždėto dangaus. Anapus vielinės tvoros niūksojo tamsūs laukai, tušti sodai, kalvos be gyvybės, vėjų valiai palikti pasėliai, rūškani arabų kaimų griuvėsiai – ne taip kaip šiandien, kai visur aplinkui žybčioja tirštos žiburių keteros. Šeštą dešimtmetį naktis už Chuldos atrodė tuščia ir begalinė. Toje nesibaigiančioje tuštumoje vidurnaktį klajodavo išdavikai ir fedajai, niūksodavo alyvuogių giraitės, driekdavosi didžiuliai javų laukai, o po juos slampinėdavo alkani šakalai, kurių naktinis staugimas įsiveržda vo į sapnus, o paryčiais stingdydavo kraują.

Net ir kibuco teritorija naktimis nebūdavo smarkiai apšviesta. Šen bei ten pavargę žibintai skleisdavo blausias šviesos driekanas, o iki kito šviestuvo tvyrodavo tiršta tamsa. Tylūs nakties sargybiniai slampinėdavo tarp vištidžių ir karvidžių, o kas pusvalandį ar valandą kūdikius prižiūrėjusi moteris pasidėjusi į šalį mezginį iš kūdikių kambario žingsniuodavo į vaikų kambarius ir atgal.

Kas vakarą turėdavome kelti triukšmą, kad nepakliūtume į nagus tuštumai ir liūdesiui. Kas vakarą susirinkę iki vidurnakčio ar dar ilgiau triukšmaudavome, kad tik tamsa neįšliaužtų į mūsų kambarius, neprasikastų iki kaulų ir neužvaldytų mūsų sielų. Būdavo, dainuojame, šūkaujame, ginčijamės, prisiekinėjame, liežuvaujame, krečiame juokus, kad tik kaip nors išgintume tamsą, tylą ir šakalų staugimą. Anomis dienomis nebuvo nei televizijos, nei vaizdajuosčių, nei garso magnetofono, nei interneto, nei kompiuterinių žaidimų, nebuvo nei diskotekų su barais, nei disko muzikos. Tik vieną kartą per savaitę, trečiadieniais, Hercelio namuose buvo rodomas kino filmas.

Kas vakarą susirinkę turėdavome susikurti šviesą ir prisigalvoti linksmybių.

Tarp vyresnių kibuco gyventojų, kuriuos vadinome seniais, nors ne vienam jų tebuvo vos keturiasdešimt, beveik nepasitaikydavo tokių, kurių vidinę šviesą būtų nuslopinęs pernelyg sunkus darbas, nusivylimai, detalės, diskusijos, budėjimai, studijos ir vakarėliai, kultūriniai ir kasdieniai įpročiai. Tik nedaugelis atrodė pavargę ir išsekę. Jau pusę dešimtos ar be penkiolikos dešimt veteranų kvartale mažų butelių langiūkščiuose viena po kitos pradingdavo šviesos: juk rytoj ir vėl teks keltis pusę penkių, rinkti vaisius, melžti karves, plušėti laukuose ar bendruomenės virtuvėse. Anomis naktimis Chuldoje šviesa buvo retas ir brangus dalykas.

O štai Nili buvo tikras jonvabalis. Daugiau nei jonvabalis: šviesos generatorius ar net visa elektrinė.

Nili spinduliavo gyvenimo džiaugsmu. Jos džiaugsmas, atrodė, neturi ribų, nepažįsta suvaržymų, ritmo, priežasties, pagrindo ar motyvo. Nieko ypatinga neturėjo nutikti, kad staiga ji visa suliepsnotų džiaugsmu. Žinoma, kartais pastebėdavau ją nuliūdusią ar net liejančią ašaras, pasidingojus, kad kas nors ją įskaudino ar įžeidė. Retsykiais nesuturėdavo ašarų žiūrėdama kokį liūdną filmą ar skaitydama graudų romaną. Tiesa, net ir užslinkus liūdesiui, niekur nedingdavo jos gyvenimo džiaugsmas tartum karštas šaltinis, kurio joks ledas ar sniegas neįstengia atšaldyti, nes jo karštis kyla tiesiai iš žemės įsčių.

Atrodo, Nili tai bus paveldėjusi iš savo tėvų. Jos mamos Rivos galvoje muzika skambėdavo net ir tuomet, kai aplinkui viešpataudavo tyla, o tėtis bibliotekininkas Šeftelis niūniuodavo visuomet ir visur: vaikštinėdamas po kibucą, dirbdamas sode, užsivertęs ant pečių sunkius maišus, o tikindamas, kad „viskas bus gerai", jis iš tikrųjų tuo tikėjo, neturėdamas nė mažiausio šešėlio abejonės: nesijaudink, pamatysi, viskas bus gerai, jau netrukus.

Būdamas penkiolikos ar šešiolikos kibuce Nili džiaugsmą stebėjau kaip kitas kad stebi mėnulio pilnatį: iš tolo kaip nepasiekiamą, tačiau kerintį ir džiuginantį reiškinį.

Žinoma, tik iš tolo. Daugiau nebuvau vertas. Tokį spinduliuojantį džiaugsmą tokiems kaip aš buvo skirta tik iš tolo matyti. Paskutiniaisiais mokykliniais metais ir dvejus tarnybos kariuomenėje metus draugavau su mergina ne iš Chuldos kibuco, kai Nili supo visas būrys ją dievinančių princų, šiuos dar vienas ratas apsvaigusių ir pakerėtų gerbėjų, šį dar ir trečias romių, nusižeminusių sekėjų ir ketvirtasis garbintojų iš tolo, na ir penktasis ar šeš-

tasis, kuriam ir pats priklausiau, ratas. Pastarieji buvo niekingos piktžolės, kuriuos retsykiais taip pat pasiekdavo vienas kitas Nili spindulėlis, o ji pati nė nenumanydavo, kaip jo prisilietimas galėdavo tokį paveikti.

❖

Kai buvau sugautas rašant eilėraščius apleistame Chuldos kultūros namų kambarėlyje, nė vienam nebeliko abejonių, kad iš manęs galėtų išeiti kas nors gera. Tiesa, kad iš bloga išspaustų geriausia, jie nusprendė man paskirti užduotį įvairiausioms progoms rašyti tinkamas eiles: šventėms, šeimos iškilmėms, vestuvėms, o kai reikia, net ir laidotuvėms ar atminimų brošiūroms. Širdžiai mielus eilėraščius man pavykdavo nuo visų paslėpti (įkišdavau juos giliai į seno čiužinio šiaudus), tačiau kartais neištvėręs parodydavau juos Nili.

Kodėl būtent Nili?

Galbūt troškau savo akimis stebėti, kaip apšviesti saulės spindulių mano niūrieji eilėraščiai suyra, o kuriems jų pavyksta išlikti. Iki šios dienos Nili yra mano pirmoji skaitytoja. Jei jos akimis kas pasirodo netinkama, ji nieko neslėpdama man tai ir pasako. Išbrauk. Sėsk ir iš naujo perrašyk. Arba: jau esame tai girdėję. Jau kažkur buvai tai rašęs. Nėra reikalo kartotis. Tiesa, jei Nili kas patinka, ji iš lėto pakelia nuo puslapio akis ir apdovanoja mane žvilgsniu, nuo kurio, regis, išsiplečia kambarys. O jei kas suspaudžia jai širdį, ji sunkiai suvaldo ašaras. Jei kas juokinga, Nili pratrūksta netramdomu juoku. Po jos mano kūrinius skaito abi mano dukterys ir sūnus: jie visi turi aštrų žvilgsnį ir gerą klausą. Dar vėliau savo kūrinius patikiu keliems geriausiems draugams, ir tik tada jie patenka į skaitytojų teismą, po kurio pasipila literatūrologų, mokslininkų bei kritikų žodžių pliūpsniai, tačiau tuomet jau būnu spėjęs iš ten pasitraukti.

❖

Auomet Nili draugavo su kūrinijos viešpačiais, o aš nepuoselėjau didelių vilčių: jei karalaitė, apsupta gerbėjų būrio, teikdavosi praeiti pro baudžiauninko lūšną, jis turėdavo galimybę nebent akies krašteliu akimirką į ją žvilgtelėti, būti apakintas jos šviesos ir už tai dėkoti likimui. Ir štai vieną dieną Chuldoje atsitiko neįtikėtinas dalykas, kai kibuce ir net aplinkiniuose kaimuose pasklido gandas, kad saulė apšvietė tamsiąją mėnulio pusę. Tą dieną Chuldoje karvės pradėjo dėti kiaušinius, avys – duoti vyną, o nuo eukalipto medžių gausiai varvėjo pienas su medumi. Iš avidžių pradėjo lįsti šiaurės meškos, už skalbinių buvo pastebėtas Japonijos imperatorius, skaitantis A. D. Gordono knygą. Pakalne tekėjo vynas, o visos kalvos ėmė ir ištirpo. Nenusileisdama

septyniasdešimt septynias valandas virš kiparisų giraitės be perstojo švietė saulė. O aš gi užsidaręs tuščiame berniukų duše atsistojau prieš veidrodį ir garsiai jo paklausiau: „Veidrodėli, veidrodėli, pasakyk man, kaip tai nutiko? Ką tokio padariau, kad to nusipelnyčiau?“

62 skyrius

Mama mirė vos trisdešimt aštuonerių. Šiandien galėčiau būti jos tėvu.

Po laidotuvių mudu su tėčiu kelias dienas likome namuose. Jis nėjo į darbą, o aš – į mokyklą. Kiauras dienas varstėsi buto durys. Plūdo kaimynai, pažįstami ir giminės. Malonūs kaimynai pasirūpindavo, kad lankytojams pakaktų gaiviųjų gėrimų, kavos, pyragaičių ir arbatos. Kartkartėmis kuris jų pasikviesdavo mane pas save papietauti. Mandagiai įveikęs šaukštą sriubos ir pusę kotleto skubėdavau pas tėtį. Nenorėjau ilgai palikti jo vieno. Iš tikrųjų jis nebuvo vienas. Nuo ryto iki dešimtos ar pusės vienuoliktos vakaro mūsų butas buvo sausakimšas guodėjų. Kaimynai paskolino kelias kėdes ir išdėstė jas ratu palei sieną kambaryje su knygomis. Kiaurą dieną ant tėvų lovos gulėjo krūvos svetimų paltų.

Tėčio prašymu senelis su močiute kone ištisą dieną prabūdavo gretimame kambaryje, nes jų buvimas šalia jam atrodė sunkiai pakeliamas. Retsykiais senelis Aleksandras pratrūkdavo garsia rusiška rauda, pertraukiama žagsėjimo, o močiutė Šlomit nesiliovė bėgiojusi pirmyn atgal tarp lankytojų ir virtuvės, mažne prievarta plėšdama iš jų puodelius ir lėkštes nuo pyrago, kuriuos šveisdavo gausiai įliejusi indų ploviklio ir kruopščiai iššluosčiusi tvarkingai sukraudavo į lentyną. Kiekvienas neišplautas šaukštelis močiutei Šlomit atrodė nelyginant pavojingas veiksnys, galėjęs užtraukti dar vieną nelaimę.

Senelis su močiute laiką leido gretimame kambaryje kartu su lankytojais, kurie jau būdavo spėję pabūti su tėčiu ir manim, bet vis dar jausdavo pareigą pasėdėti ilgiau. Senelis Aleksandras, mylėjęs savo marčią ir visuomet bijojęs jos nepaaiškinamo liūdesio, kartkartėmis pirmyn atgal žingsniuodavo po kambarį, tarsi su ironišku niršuliu linguodavo galvą ir ne sykį neištvėręs garsiai pratrūkdavo verksmu:

– Kodėl?! Kodėl gi! Tokia gražì! Tokia jauna! Tokia talentinga! Kodėl?! Paaiškinkite man, kodėl?!

Sustojęs kambario kampe nugara į lankytojus senelis garsiai kūkčiodavo, o jo pečiai stipriai virpėdavo.

Močiutė puldavo jam prikaišioti:

– Zusia, prašau liautis. Pakaks. Lionia su vaiku negali pakęsti tokio tavo elgesio. Liaukis! Valdykis! Iš tikrųjų! Pasimokyk iš Lionios ir vaiko, kaip derėtų elgtis! Iš tikrųjų!

Senelis akimirksniu jai paklusdavo, atsisėsdavo ir delnuose paslėpdavo veidą. Tiesa, jau po ketvirčio valandos ir vėl iš širdies gelmių pratrūkdavo graudžiu verksmu:

– Tokia jauna! Tokia graži! Kaip angelas! Tokia jauna! Tokia talentinga! Kodėl?! Paaiškinkite man kodėl?!

❖

Atėjo ir mamos draugės: Lilija Bar-Samcha, Ruchelė Engel, Esterka Vainer, Fania Vaisman ir dar viena kita moteris, vaikystės draugės iš gimnazijos „Tarbut". Gurkšnodamos arbatą jos prisiminė mokyklos laikus, mamą mokykloje, jų charizmatiškąjį mokyklos direktorių Isacharą Reisą, kurį buvo įsimylėjusios kone visos gimnazijos auklėtinės, ir jo ne itin sėkmingą santuoką. Minėjo ir kitus mokytojus. Netikėtai teta Lilenka tartum atsikvošėjusi pasiteiravo tėčio, ar šis ne prieš, kad jos apie tai kalbasi. O gal geriau kalbėti apie ką nors kita?

Tėtis, pavargęs ir nesiskutęs, kiauras dienas leidęs sėdėdamas fotelyje, kuriame mama leisdavo savo bemieges naktis, tik abejingai linktelėjo galvą ir paragino jas tęsti.

Teta Lilija, daktarė Lilija Bar-Samcha, primygtinai norėjo su manimi pasikalbėti akis į akį, kad ir kaip mandagiai stengiausi išsisukti. Gretimame kambaryje sėdėjo senelis su močiute ir dar keli tėčio giminaičiai, o virtuvė buvo pilna malonių kaimynų, be to, močiutė Šlomit be paliovos užsukdavo ten šveisti šaukštelių ir lėkščių, todėl teta Lilija, paėmusi mane už rankos, nusivedė į vonios kambarį, ir sau įkandin uždarė duris. Pasijutau keistai ir nejaukiai atsidūręs ten su ta moterimi. Teta Lilija man nusišypsojo, atsisėdo ant klozeto dangčio, o mane pasodino priešais save ant vonios krašto. Minutę ar dvi su užuojauta ir ašarų pilnomis akimis nepratardama nė žodžio, ji kruopščiai tyrinėjo mane akimis, o tada pratrūko kalbėti, tiesa, ne apie mamą ar mokyklą Rovne, bet apie didžią meno galią bei vidinį meno ir sielos ryšį. Jos žodžiai vertė mane gūžtis.

Vėliau pakeitusi balsą teta Lilija man priminė mano kaip suaugusiojo atsakomybę, kad nuo dabar privalėsiu pasirūpinti tėvu, į jo gyvenimą įnešti mažumėlę šviesos ir suteikti jam šiek tiek malonumo, pavyzdžiui, gerais pažymiais mokykloje. Vėliau prabilo ir apie mano jausmus: norėjo sužinoti, ką pajutau išgirdęs apie tai, kas nutiko. Kokie jausmai tąsyk mane užvaldė? Ką dabar

jaučiu? Norėdama man padėti teta Lilija pradėjo vardyti įvairiausius jausmus tarytum kviesdama pasirinkti arba atmesti tuos, kurių nejaučiau. Liūdesį? Baimę? Ilgesį? Galbūt pyktį? Nuostabą? Kaltę? Veikiausiai esu skaitęs, kad panašiomis akimirkomis gali sukilti kaltės jausmas? Ne? O gal paprasčiausiai tuo nepatikėjau? Skausmą? O gal apskritai nieko nenorėjau apie tai girdėti?

Aš gi mandagiai atsiprašęs pakilau eiti. Akimirką mane užvaldė baimė, kad užrakinusi duris teta bus paslėpusi raktą, ir dabar man nepavyks iš čia ištrūkti, kol neatsakysiu į visus klausimus, tačiau raktas buvo likęs spynoje. Išeidamas sau pavymui girdėjau susirūpinusį Lilijos balsą:

– Galbūt dar šiek tiek ankstoka apie tai kalbėtis. Tik žinok, kai pajusi, kad esi tam pasiruošęs, nė akimirkos nedvejok, ateik pas mane ir mudu būtinai pasikalbėsime. Esu tikra, kad tavo mama Fania būtų norėjusi, kad mūsų gilus ryšys nenutrūktų.

Sprukau iš ten.

Su tėčiu sėdėjo trys keturi garsūs partijos „Cherut" atstovai. Su žmonomis jie susitiko kavinėje ir nelyginant nedidelė delegacija atėjo pas mus pareikšti savo užuojautos. Iš pradžių pamėgino prablaškyti tėtį kalbomis apie politiką: kaip tik tuo metu Knesetas diskutavo priimti ar ne kompensacijas, dėl kurių išmokėjimo Ben Gurionas buvo pasirašęs sutartį su Vakarų Vokietijos kancleriu Adenaueriu. Šis susitarimas partijai „Cherut" atrodė didžiausia gėda, nacių aukų atminimo išniekinimas ir neištrinama dėmė jaunos valstybės sąžinėje. Keli guodėjai laikėsi nuomonės, kad mūsų pareiga yra bet kokia kaina sutrukdyti šiai sutarčiai, net jei tai reikštų kraujo praliejimą.

Tėtis pokalbyje beveik nedalyvavo, gal tik vos kelis kartus linktelėjo galvą, tačiau aš panorau šiems Jeruzalės milžinams pasakyti kelis žodžius, sakytum, taip būčiau bandęs nuplauti sielvartą, užplūdusį po pokalbio vonios kambaryje; tetos Lilijos žodžiai manyje įsirėžė tarsi kreida ant mokyklinės lentos. Vėliau dar kelis metus prisiminus šį pokalbį, mano veidas nejučia persikreipdavo. Net ir šiandien jį prisiminus, jaučiuosi lyg atsikandęs supuvusio vaisiaus.

Vėliau partijos „Cherut" nariai patraukė į kitą kambarį guosti senelio Aleksandro, kurį taip pat ne mažiau piktino tos išmokos. Nusekiau jiems įkandin, nes panorau dalyvauti diskusijose apie bandymus sužlugdyti šlykštųjį susitarimą su mūsų žudikais ir galiausiai nuversti raudonąjį Ben Guriono režimą. Tiesa, buvo ir dar viena priežastis, kodėl nuskubėjau paskui juos: iš vonios kambario išlindusi teta Lilija jau įkalbinėjo tėtį išgerti kažkokių nuostabių raminamųjų tablečių, kurias ji turinti su savimi ir nuo kurių jis būtinai

pasijus geriau. Tėtis tik suraukė kaktą ir griežtai atsisakė jas nuryti. Tąsyk net pamiršo jai padėkoti.

❖

Mūsų aplankyti atėjo Torenai, Lembergai, Rozendorfai, Bar-Jizarai, Gecelis ir Izabela Nachlieliai iš „Vaiko tėvynės" ir kiti pažįstami bei kaimynai iš Kerem Avrahamo; pasirodė ir policijos viršininkas dėdė Dudekas su savo mieląja žmona Tosia, daktaras Pfefermanas su Spaudos skyriaus darbuotojais bei kitais bibliotekininkais iš Nacionalinės bibliotekos. Atėjo Stašekas ir Mala Rudnickiai, įvairūs mokslininkai ir knygų pardavėjai, tarp jų ir ponas Jošua Čačikas, tėčio knygos leidėjas iš Tel Avivo. Vieną vakarą ypač nuliūdęs ir susikrimtęs pasirodė ir dėdė Josefas, profesorius Klauzneris. Pasirėmęs į tėčio petį jis tyliai nuo skruosto nusibraukė seno žmogaus ašarą ir sušnabždėjo kelis formalius užuojautos žodžius. Atėjo ir draugai iš Jeruzalės kavinių, ir rašytojai: Jehuda Jaaris, Šraga Kadaris, Dovas Kimchė, Icchakas Šenharas, profesorius Chalkinas ir islamo istorijos specialistas profesorius Benetas, profesorius Icchakas (Fricas) Baeris, Ispanijos žydų ir krikščionių istorijos žinovas. Pasirodė ir trys keturi jaunesnieji dėstytojai, kylančios universiteto padangių žvaigždės. Atėjo du „Tachkemoni" mokyklos mokytojai, keli klasės draugai, žaislų gydytojai Tosia ir Gustavas Krochmalai, kurių nedidelė dirbtuvėlė buvo pervadinta „Lėlių ligonine". Pasirodė ir Certa bei Jokūbas Dovydas Avramskiai; tie patys, kurių vyresnįjį sūnų Jonataną Nepriklausomybės karo pabaigoje nušovė Jordanijos snaiperis. Snaiperio kulka pataikė dvylikamečiui Joniui į kaktą, kai šis žaidė savo kieme aną lemtingą šeštadienio popietę, kai jo tėvai pas mus gurkšnojo arbatą ir valgė pyragą. Tąsyk kaukdamas atskubėjo greitosios medicinos pagalbos automobilis ir jau po kelių minučių lėkė atgal į ligoninę. Išgirdusi sirenų kauksmą mama liūdnai tarė:

– Visą gyvenimą kūrėme planus, tačiau ten, tamsoje, kažkas tūno ir juokiasi iš mūsų ir visų mūsų planų.

Certa Avramski jai pritarė:

– Tikra tiesa. Gyvenimas taip surėdytas, tačiau žmonės ir toliau planuos kaip planavę, nes kitaip juos užvaldys neviltis.

Vos po dešimties minučių pasirodęs kaimynas nedrąsiai pakvietė Avramskius ir pranešė anaiptol ne visą tiesą. Avramskiai taip skubėjo namo, kad Certa Avramski pamiršo savo rankinę su pinigine ir visais dokumentais. Rytojaus dieną nuėjome jų aplankyti ir pareikšti užuojautos, apkabinęs ją ir poną Avramskį, tėtis, nepratardamas nė žodžio, atsargiai atidavė jai rankinę. Šįsyk apsipylę ašaromis jie apkabino tėtį ir mane, nors jokios rankinės negrąžino.

Tėtis kaip įmanydamas tramdė ašaras. Šiaip ar taip, niekuomet nemačiau jo verkiančio. Jis buvo įsitikinęs, kad ašaros tinka moterims, bet ne vyrams. Kiauras dienas sėdėjo mamos fotelyje, diena iš dienos jo veidas pilkėjo, be to, dėl gedulo jis nesiskuto, lankytojus pasitikdavo ir išlydėdavo nežymiu galvos linktelėjimu. Anomis dienomis tėtis beveik nekalbėjo, sakytum, mamos mirtis jį būtų išgydžiusi nuo įpročio trūks plyš išsklaidyti tylą. Pasinėręs į tylą jis ištisas dienas sėdėjo nejudėdamas, leisdamas kitiems kalbėti apie mamą, knygas ir knygų apžvalgas, apie politikos kelius ir klystkelius. Stengiausi nepalikti jo vieno: kiaurą dieną kone nenuleidau nuo jo akių. Kai praeidavau pro šalį, tėtis liūdnai kartą kitą patapšnodavo man per ranką ar nugarą. Mudu nepratarėme vienas kitam nė žodžio.

Mamos tėvai ir seserys nepasirodė Jeruzalėje nei per gedulą, nei vėliau: jie gedėjo atskirai tetos Chajos bute Tel Avive, nes kaltino tėtį dėl to, kas nutiko, ir negalėjo prisiversti jo matyti. Netgi per laidotuves, kaip man pasakojo, tėtis laikėsi prie savo tėvų, o mamos seserys – prie savų, ir abi stovyklos nepersimetė nė vienu vieninteliu žodeliu.

Aš pats mamos laidotuvėse nedalyvavau: teta Lilija, Lėja Kališ-Bar-Samcha, pripažinta jausmų, ypač vaikų auklėjimo žinovė, baiminosi, kad laidotuvės gali blogai paveikti vaiko psichiką. Nuo to karto Musmanai nė karto neužsuko pas mus į Jeruzalę, kaip, beje, ir tėtis nė sykio jų neaplankė ir šiaip nemėgino užmegzti jokio kontakto, nes jų įtarinėjimai jį be galo įžeidė. Metų metus teko būti jų tarpininku. Pirmąją savaitę perdavinėjau žinutes dėl asmeninių mamos daiktų, o kelis kartus ir pats vežiau jiems mamos daiktus. Vėliau tetos atsargiai manęs teiraudavosi apie mūsų gyvenimą, tėčio ir senelio sveikatą, tėčio naująją žmoną ir netgi mūsų gerbūvį, nors paprastai visus mano atsakymus labai greitai nutraukdavo: manęs tai nedomina. Arba: apie tai jau esame girdėję daugiau, nei būtina.

Tėtis taip pat klausinėdavo apie tetas, jų šeimas ar senelius Kirjat Mockine, bet jau po dviejų minučių jo veidas nuo skausmo pagelsdavo, todėl skubiu rankos mostu jis paprašydavo manęs liautis kalbėjus ir daugiau nebesivelti į detales. Kai 1958 metais mirė močiutė Šlomit, tetos ir seneliai iš mamos pusės paprašė perduoti užuojautą seneliui Aleksandrui, kuris, kaip jiems atrodė, buvo vienintelis žmogus visoje Klauznerių šeimoje, turėjęs širdį. Po penkiolikos metų, kai seneliui Aleksandrui pranešiau apie kito senelio mirtį, jis pagrąžė rankas, delnais užspaudė ausis ir pakėlęs balsą, daugiau iš pykčio nei liūdesio, šūktelėjo:

– *Bože moj*! Juk buvo dar toks jaunas žmogus! Paprastas, bet įdomus vyras! Giliamintis! Pasakyk jiems, kad mano širdis verkia iš skausmo! Tik nepamiršk, būtent taip ir pasakyk: Aleksandro Klauznerio širdis verkia dėl pono Herco Musmano netekties!

Net ir pasibaigus gedului, kai butas galiausiai ištuštėjo ir mudu su tėčiu pasilikome vienu du, beveik nesikalbėjome. Nebent apie reikalingiausius dalykus. Reikia sutepti virtuvės duris. Šiandien spaudos nebuvo. Tualetas laisvas, tik trūksta tualetinio popieriaus. Vengėme vienas kito žvilgsnio, sakytum, abu būtume nesmagiai jautęsi dėl savo poelgių, todėl geriau buvo gėdytis be partnerio, žinančio, kad viską apie jį žinai.

Nesikalbėjome net apie mamą. Nė vienu vieninteliu žodeliu neužsiminėme. Nei apie save pačius. Nei apie ką nors kita, kas bent kiek būtų susiję su jausmais. Aptarinėdavome šaltojo karo eigą, karaliaus Abdulos nužudymą ar karo grėsmę. Tėtis man aiškino skirtumą tarp simbolio, parabolės ir alegorijos arba tarp sagos ir legendos. Kitą kartą smulkiai išdėstė, kuo skiriasi liberalizmas nuo socialinės demokratijos. Kas rytą, netgi tais pilkšvais, drėgnais ir miglotais sausio rytmečiais, dar nespėjus išaušti, nuo permirkusių plikų medžio šakų atsklisdavo sušalusio paukštelio Elizos giesmė: ti da di da di. Tiesa, anos žiemos gelmėse jis nekartodavo giesmės, kaip buvo pratęs vasarą, bet vieną kartą iščiulbėjęs, ką privalėjo pasakyti, paprastai nutildavo. Iki šiandien, kol nebuvau pradėjęs rašyti šių puslapių, beveik nekalbėjau apie mamą. Nei su tėvu, nei su žmona, nei su vaikais, nei su kuo nors kitu. Po tėčio mirties ir apie jį kone nekalbėjau. Tartum būčiau buvęs pamestinukas.

Pirmosiomis savaitėmis po tragedijos namai virto tikra landyne. Nei tėčiui, nei man nekildavo ranka virtuvėje nušluostyti stalą, visai neprisilietėme prie nešvarių indų, sumerktų į drumzliną vandenį kriauklėje, kol galiausiai nebeliko švarių, todėl susižvejoję kelias lėkštes, šakutes ir peilius pakišdavome juos po tekančiu vandeniu, o pasinaudoję ir vėl įmesdavome atgal į nešvarių indų krūvą, kuri jau buvo pradėjusi dvokti. Šiukšlių dėžė persipildė šiukšlių ir taip pat pradėjo skleisti smarvę, nes nė vienas mūsų neprisiversdavo jų išnešti. Rūbus netvarkingai sumesdavome ant artimiausios kėdės, o jei šios prisireikdavo, visus daiktus nusviesdavome ant grindų, kur ir taip jau buvo priversta knygų, popierių, vaisių luobų, nešvarių nosinių ir pradėjusių gelsti laikraščių.

Ant grindų šokinėjo pilkšvi dulkių sūkuriai. Net ir užsikimšus klozetui, nė vienas neprisivertėme ko nors griebtis. Krūvos skalbinių iš vonios kambario pradėjo virsti į koridorių, kuriame maišėsi su tuščių butelių, kartoninių dėžių, panaudotų vokų ir vyniojamo popieriaus kratiniu. (Panašiai esu pavaizdavęs Fimos butą savo knygoje „Fima".)

Vis dėlto visoje toje netvarkoje viešpatavo gili tarpusavio santarvė. Tėtis nebereikalavo iš manęs laiku gultis, palikdamas pačiam spręsti, kada išjungti šviesą. Grįžęs iš mokyklos į tuščią apleistą butą prasimanydavau šio to užkąsti: kietai virtą kiaušinį, sūrio, duonos, daržovių, sardinių ar tuno konservų. Riekelę duonos su kiaušiniu ir pomidoro skiltele nunešdavau ir tėčiui, nors paprastai jis būdavo pavalgęs „Terra Sancta" valgykloje.

Nepaisant tylos ir gėdos, anuomet jautėmės artimi, kaip, beje, ir ankstesnę žiemą, prieš metus ir mėnesį, kai mamos sveikata pašlijo, ir mudu gyvenome tarsi du ligoninės nešikai, kasdien į statų kalną tempę sužeistą žmogų.

Tiesa, šįsyk tempėme vienas kitą.

Per visą žiemą nė karto neatvėrėme lango. Sakytum, būtume bijoję netekti ypatingo mūsų buto kvapo. Tarytum jis būtų mus guodęs, net ir tuomet, kai itin sustiprėjo ir sutirštėjo. Po tėčio akimis išryškėjo juodi pusmėnuliai, visai tokie kaip mamos jos bemiegių naktų laikotarpiu. Neretai pabusdavau apimtas panikos ir užmesdavau žvilgsnį į tėčio kambarį patikrinti, ar ir jis kaip mama nesėdi liūdnai įbedęs žvilgsnio į langą. Tėtis anaiptol nesėdėdavo prie lango ir liūdnai nežvelgdavo nei į mėnulį, nei į debesis. Tačiau jis įsigijo nedidelį radijo imtuvą „Philips" žalia akute, pasidėjo šalia lovos, ir gulėdamas tamsoje visko iš eilės klausydavosi. Vidurnaktį, kai baigdavosi „Izraelio balso" transliacija, o ją pakeisdavo monotoniškas zvimbimas, tamsoje ištiesęs ranką tėtis persukdavo BBC žinias iš Londono.

Vieną vėlyvą popietę netikėtai pasirodė močiutė Šlomit, nešina dviem puodais mums pagaminto valgio. Vos pravėriau duris, dėl prieš akis atsivėrusio vaizdo ar į nosį plūstelėjusios smarvės ji akimirksniu neteko žado. Nepratarusi nė žodžio močiutė apsisuko ir kažkur dingo. Sugrįžo kitos dienos septintą ryto, o kartu su ja atėjo ir dvi tvarkytojos, apsiginklavusios gausiu valymo ir dezinfekcijos priemonių arsenalu. Atsisėdusi ant suoliuko priešais priešakines duris, močiutė ėmėsi kontroliuoti visas tvarkymo operacijas, užtrukusias net trejetą dienų.

Taip mūsų butas pamažu sugrįžo į savo senąją vagą, ir nuo to laiko daugiau nebeapleidome namų ruošos darbų. Du kartus per savaitę ateidavo

viena iš tvarkytojų. Viskas buvo kruopščiai išvėdinta ir išvalyta, o po kelių savaičių nusprendėme jį net paremontuoti.

Nuo tos netvarkos dienų pradėjau jausti nenugalimą tvarkos poreikį, aplinkinių gyvenimą galintį paversti tikra kančia. Kiekviena ne vietoje palikta popieriaus skiautelė, išlankstytas laikraštis ar neišplautas puodelis, atrodo, grasina mano sielos ramybei, jei apskritai ne sveikam protui. Dar ir šiandien tarsi slaptas policijos atstovas ar Frankenšteino pabaisa su panašiu į močiutės Šlomit švaros ir tvarkos apsėdimu kas kelios valandos tvarkau namus, į Sibiro gelmes ištremdamas kiekvieną man po ranka pasitaikiusį daiktą ar į Dievo pamirštą stalčių slėpdamas visus ne vietoje paliktus laiškelius ar lapelius, nes jų šeimininkas netikėtai buvo iškviestas prie telefono, arba beregint ištuštindamas, išskalaudamas ir aukštyn kojom į indaplovę įkišdamas kavos puodelį, kurį viena mano aukų paliko ant stalo atvėsti, arba be jokio gailesčio nuo matomo paviršiaus nušluodamas raktus, akinius, užrašus, vaistus ir pyrago gabalėlius: viskas akimirksniu papuola į godaus pabaisos nasrus, kad ir šiuose aukštyn kojom apverstuose namuose įsiviešpatautų šiokia tokia tvarka. Kad nė užuominos neliktų apie laikotarpį, kai su tėčiu nebyliai susitarėme sėdėti apsibarstę pelenais ir braižyti save šukėmis, kad ji matytų, kaip kenčiame.

❖

Vieną dieną apimtas įniršio tėtis užpuolė mamos lentynas ir jos spintos pusę: vieninteliai nuo jo pykčio išsigelbėję daiktai buvo tie, kuriuos sukroviau į kartoninę dėžę ir tvirtai surišęs ją virve vienos savo išvykos metu nuvežiau į Tel Avivą mamos seserims ir tėvams. Visa kita: sukneles, sijonus, batus, apatinius, užrašų knygeles, kojines, galvos apdangalus, šalikėlius ir net vokus su mamos vaikystės nuotraukomis tėtis sugrūdo į celofaninius maišus iš Nacionalinės bibliotekos. Sekiodamas jį it šunytis stebėjau tėčio įniršį: nei padėjau, nei bandžiau jam priešintis. Nepratardamas nė žodžio apstulbęs stebėjau, kaip tėtis, ištraukęs stalčių prie mamos galvūgalio, be jokio gailesčio jį ištuštino: pigius papuošalus, užrašų knygeles, vaistų buteliukus, knygą, nosinaitę, akių šešėlius, krūvelę smulkių monetų, viską supylė į maišą. Nepratariau nė žodžio. Tada pagriebė mamos pudros dėžutę, plaukų šepetį, tualeto reikmenis ir dantų šepetėlį. Viską. Tylėdamas ir apimtas siaubo pasirėmęs į durų staktą stovėjau ir stebėjau, kaip vonios kambaryje tėtis nuo kabliuko plėšte nuplėšia jos mėlynąjį chalatą ir įmeta į maišą. Gal panašiai ir krikščionys kaimynai apstulbę žiūrėjo, o dėl viduje kovojusių priešiškų jausmų sunkiai beatpažino savo pačių širdis, kai jų žydai kaimynai buvo prievarta išplėšti iš savo namų ir varomi į gyvulinius sunkvežimius? Kur tėtis nunešė tuos maišus: atidavė

vargšams pabėgėlių stovyklose ar žiemos potvynių aukoms, jis taip niekuomet man ir nepasakė. Vakare mamos nebeliko nė pėdsako. Tiesa, po metų, kai kėlėsi naujoji tėčio žmona, siaurame tarpelyje tarp stalo ir spintos aptikau šešis jos plaukų suktukus, kuriems per stebuklą pavyko išsigelbėti nuo jo pykčio. Patempęs lūpas ir nieko nelaukdamas tėtis ir juos išmetė lauk.

Praėjus kelioms savaitėms po tvarkytojų apsilankymo, kai butas buvo švariai iššveistas ir išvalytas, su tėčiu pamažu grįžome prie savo senojo įpročio kas vakaras susitikti virtuvėje. Aš trumpai jam papasakodavau apie savo dienos įspūdžius mokykloje. Jis gi – apie įdomų profesoriaus Goiteino ir daktaro Rotenštreicho dienos pokalbį prie knygų lentynų. Pasikeisdavome nuomonėmis apie politinę padėtį, Beginą ir Ben Gurioną ar generolo Neguibo karinį perversmą Egipte. Virtuvėje, kaip ir anksčiau, pakabinome kortelę, kurioje ranka įrašydavome, ką reikėtų nupirkti bakalėjos ar daržovių parduotuvėje, priminimą pirmadienį abiems nueiti į kirpyklą, tetai Lilenkai nupirkti mažytę dovanėlę jos naujojo diplomo proga, o močiutei Šlomit, kurios amžius buvo didžiausia paslaptis, gimtadienio dovaną.

Po kelių mėnesių tėtis vėl grįžo prie savo seno įpročio iki blizgesio šveisti batus, septintą valandą vakare skustis, pasipuošti kruopščiai išskalbtais marškiniais ir pasirišti šilkinį kaklaraištį, prieš susišukuojant sudrėkinti plaukus, po skutimosi apsišlakstyti tualetiniu vandeniu ir keliauti „pabendrauti su draugais“ ar „pasikalbėti darbo reikalais“.

Mane jis palikdavo vieną namuose skaityti, svajoti, rašyti ir perrašinėti. Neretai viską pametęs ir aš traukdavau bastytis po išdžiūvusios upės vagas, tikrinti tvorų šalia niekieno žemės ar minų laukų prie ugnies nutraukimo linijos, Jeruzalę dalinusios į Izraeliui ir Jordanijai priklausiusias dalis. Eidamas tamsoje tyliai niūniuodavau ti da di da di. Nebetroškau „nei mirti, nei įveikti kalnus“. Norėjosi viską kuo greičiau baigti. Ar bent jau išeiti iš namų ir palikus Jeruzalę išvykti į kibucą: sau pavymui palikti visas knygas ir jausmus ir pradėti paprastą kaimiečio gyvenimą, paremtą brolybe ir rankų darbu.

63 skyrius

Mama iš gyvenimo pasitraukė Tel Avive, Ben Jehudos gatvėje, savo sesers bute naktį iš šeštadienio į sekmadienį, 1952-ųjų sausio 6-ąją. Anuomet vi-

same krašte virė karštos diskusijos, ar Izraelis turėtų reikalauti ir priimti Vokietijos kompensacijas už hitleriniu laikotarpiu iššudytų žydų turtą. Kai kurie pritarė Ben Guriono nuomonei, kad žudikams nevalia leisti paveldėti išgrobstyto žydų turto ir kad už jį turi būti išmokėta piniginė kompensacija Izraeliui, padėsianti priimti nuo pražūties išsigelbėjusius žydus. Kiti gi, kurių priekyje stovėjo opozicijos lyderis Menachemas Beginas, su skausmu ir pykčiu tvirtino, kad tai nepadoru, išniekina nužudytųjų atminimą ir kad pati aukų valstybė už nešvarius pinigus vokiečiams lengva ranka dalinanti atleidimus.

Aną žiemą, tarp 1951-ųjų ir 52-ųjų, visame krašte kone be perstojo pliaupė stiprus lietus. Ajalono upė išsiveržė iš krantų ir užliejo Tel Avivo Montefiori kvartalą, grasindama paskandinti ir kitus. Stiprus potvynis padarė didžiulę žalą persikėlėlių stovykloms, nes jose stovėjo tik netvirtos palapinės, gofruotos geležies ar storos drobės lūšnos, perpildytos šimtų tūkstančių žydų, pabėgusių iš arabiškų kraštų, Rytų Europos ir Balkanų. Kelios pabėgėlių stovyklos buvo panaikintos, pakibo bado ir epidemijos šmėkla. Izraelio valstybė buvo jaunesnė nei ketverių ir turėjo kiek daugiau nei milijoną gyventojų. Beveik trečdalis – pabėgėliai be skatiko. Dėl gynybos išlaidų, imigrantų antplūdžio, nepaslankios biurokratijos ir nerangaus vadovavimo, sveikatos ir gerbūvio paslaugų beveik nebuvo. Tos savaitės pradžioje finansų ministras Davidas Horovičius išvyko į Ameriką prašyti trumpalaikės dešimties milijonų dolerių paskolos iškilusiai pražūčiai sustabdyti. Kai tėtis sugrįžo iš Tel Avivo, mudu aptarėme šį reikalą. Ketvirtadienį jis palydėjo mamą pas tetą Chają ir dėdę Cvi ir pats praleido ten naktį, o penktadienį sugrįžęs iš močiutės Šlomit ir senelio Aleksandro sužinojo, kad, atrodo, būsiu pasigavęs virusą, tačiau tėtis vis tiek reikalavo, kad eičiau į mokyklą. Močiutė pasiūlė pas juos pasilikti šabo pietų: jai pasirodė, kad abu buvome pradėję sirgti, tačiau mes vis tiek pasiryžome keliauti namo. Pakeliui į namus iš Prahos skersgatvio tėtis pamanė būsiant teisinga kaip suaugusiam žmogui pranešti, kad kai jiedu nuvyko pas tetą Chają, mamos nuotaika ūmai pagerėjo; ketvirtadienio vakarą jie keturiese nuėjo į nedidelę kavinę Dyzenhofo ir Žabotinskio gatvių sankryžoje, kuri nuo Chajos ir Cvi namų buvo ranka pasiekiama. Nors neketino ten ilgai užsibūti, tačiau šnekučiuodamiesi apie knygas ir žmones prasėdėjo iki jos uždarymo. Cvi papasakojo įvairių įdomių istorijų iš ligoninės gyvenimo, o mama atrodė pakylėtos nuotaikos ir noriai dalyvavo pokalbyje. Tą pačią naktį ji išmiegojo net kelias valandas, nors prabudusi anksti ryte nuėjo į virtuvę, kad niekam netrukdytų. Tėtis taip pat anksti atsikėlė, kad bent kelioms valandoms suspėtų į darbą, o mama jį patikino, kad nėra reikalo dėl jos nerimauti, kad blogiausia jau praeityje ir

dar paprašė gerai pasirūpinti vaiku, nes išvykstant į Tel Avivą jai pasirodę, kad jis pasigavęs virusą.

Tėtis kalbėjo:

– Tavo mama neklydo dėl viruso, todėl tikėkimės, kad neklydo ir dėl to, jog blogiausia liko praeityje.

Tėtį patikinau:

– Man liko nedaug namų darbų. Kai baigsiu, ar turėsi laiko padėti į albumą įklijuoti kelis pašto ženklus?

Šeštadienį kone kiaurą dieną lijo. Be perstogės. Su tėčiu kelias valandas vartėme pašto ženklų albumą. Neretai susisiekdavome galvomis. Kiekvieną pašto ženklą palygindavome su jo nuotrauka dideliame ir storame britiškame kataloge. Tėtis kiekvienam albume surasdavo tinkamą vietą: arba mūsų jau pradėtame rinkinyje, arba naujame puslapyje. Popietės metą abu prigulėme pailsėti: jis savo kambaryje, aš savo lovoje, pastaruoju metu tapusioje pasiligojusios mamos guoliu. Kai pailsėjome, seneliai dar kartą pakvietė mus valgyti *gefilte fiš* auksiniame padaže, apkaišytame virtų morkų griežinėliais, tačiau kadangi abiems varvėjo nosys ir kamavo kosulys, be to, lauke nesiliovė lyti, nusprendėme verčiau likti namie. Tąsyk dangus atrodė toks apsiniaukęs, kad jau ketvirtą valandą popiet teko įjungti šviesą. Prisėdęs prie rašomojo stalo tėtis kelias valandas padirbėjo prie savo straipsnio, kuriam ir taip du kartus pratęsė galutinį terminą. Smukinėjant nuo nosies akiniams, jis kantriai sėdėjo palinkęs prie knygų ir kortelių. Kol tėtis dirbo, prie jo kojų išsitiesęs ant kilimo skaičiau knygą. Vėliau abu žaidėme šaškėmis: vieną kartą nugalėjo tėtis, kitą – aš, o trečiąjį baigėme lygiosiomis. Sunku pasakyti, ar jis tyčia pasidavė, ar taip jau nutiko. Lengvai užkandę išgėrėme karštos arbatos ir mamos piliulių kolekcijoje aptikę palgino ir aspirino tablečių kovodami su virusu po vieną jų nurijome. Tada nuėjau miegoti, ir abu atsikėlėme šeštą ryto, o jau septintą farmacininko duktė Cipi užsuko pas mus pranešti, kad mums skambinę iš Tel Avivo ir dar kartą žadėjo paskambinti po dešimties minučių. Ponas Klauzneris nedelsiant yra kviečiamas į vaistinę, nes, atrodo, tai svarbus reikalas.

❖

Teta Chaja man papasakojo, kad penktadienį dėdė Cvi, Cahalon ligoninės administracijos direktorius, iškvietė gydytoją, sutikusį atvykti net po darbo. Specialistas rūpestingai ir neskubėdamas apžiūrėjo mamą, kartkartėmis su ja šnektelėdamas, o baigęs apžiūrą nusprendė, kad ji paprasčiausiai pavargusi, persitempusi ir mažumėlę nusikamavusi. Išskyrus nemigą, jis neradęs nieko

bloga. Siela visuomet yra ir buvo didžiausias kūno priešas: neduoda nei gyventi, nei mėgautis gyvenimu. O kad galėtume ją iš ten išplėšti, panašiai kaip išpjaunamas apendiksas, gyventume sveiki ir patenkinti ir sulauktume tūkstančio metų. Gydytojas patikino, kad pirmadienį Jeruzalės Hadaso ligoninėje nėra būtina atlikti papildomų tyrimų, nors šie ir nepakenktų. Jis paskyrė visišką poilsį ir prisakė vengti bet kokio jaudulio. Gydytojas dar pasiūlė, kad ligonei ypač svarbu kasdien mažiausiai valandai ar dviem išeiti pasivaikščioti. Galėtų šiltai apsirengti, pasiimti skėtį ir tiesiog paklaidžioti po miestą, pasidairyti po miesto parduotuvių vitrinas ir gražius jaunus vyrus, galiausiai nesvarbu ką ir kaip, kad tik bent mažumėlę pakvėpuotų šviežiu oru. Galop gydytojas išrašė receptą naujiems, ypač stipriems migdomiesiems, kurie, atrodo, buvo naujesni už tuos, kuriuos prirašė gydytojas iš Jeruzalės. Dėdė Cvi nuskubėjo į vaistinę Bugrašovo gatvėje nupirkti naujų vaistų, nes buvo penktadienio popietė, todėl visos kitos vaistinės jau buvo uždarytos.

Penktadienio naktį pasirodė teta Sonia ir dėde Buma nešini skardiniais indais sriubos ir kompoto. Visos trys seserys susibūrė mažytėje virtuvėje ir maždaug valandą ruošė pietus. Teta Sonia pasiūlė mamai persikelti pas ją, į Veselio gatvę, kad Chaja galėtų mažumėlę pailsėti, tačiau ši nieko nenorėjo apie tai girdėti ir netgi pyktelėjo ant jaunėlės sesers už tokį pasiūlymą. Teta Sonia dėl to įsižeidė, nors ir nieko nepasakė. Dėl to šabo vakarienė buvo šiek tiek sugadinta. Atrodo, mama perėmė tėčio vaidmenį ir nėrėsi iš kailio, kad pokalbis kaip nors rutuliotųsi. Baigiantis vakarienei, ji pasiskundė nuovargiu ir atsiprašė Chajos su Cvi, kad nebeturės jėgų sutvarkyti stalo ir suplauti indų. Išgėrusi naująją Tel Avivo gydytojo prirašytą piliulę dėl visa pikta mama dar suvartojo ir Jeruzalės gydytojo rekomenduotą. Jau dešimtą vakaro ji paniro į gilų miegą, bet naktį kelis kartus kėlėsi, išsivirė stiprios juodos kavos ir kiaurą naktį prasėdėjo virtuvėje. Prieš Nepriklausomybės karą kambarys, kuriame buvo apsistojusi mama, priklausė „Haganos" vadovui Jigaliui Jedinui, vėliau, susikūrus valstybei, tapusiam naujai sukurtų Izraelio ginkluotųjų pajėgų generalinio štabo viršininku, tačiau jis ir toliau jį nuomojosi. Virtuvė, kurioje aną ir praėjusią naktį prasėdėjo nemigos kankinama mama, pasitaikė istorinė patalpa, nes karo metu čia vyko keli lemtingi susirinkimai, pakeitę konflikto eigą. Nebeįmanoma sužinoti, ar aną lemtingąją naktį tarp dviejų stiprios kavos puodelių mama apie tai galvojo, tačiau jei taip ir atsitiko, vargu ar ją tai nors kiek sužavėjo.

Šeštadienio rytą Chajai su Cvi mama prasitarė, kad nusprendusi paklausyti gydytojo patarimo išeiti pasivaikščioti ir pasidairyti gražių vyrų. Iš sesers pasiskolinusi skėtį ir guminius batus, pliaupiant lietui, mama išėjo į gatvę. Aną lietingą ir vėjuotą šeštadienio rytą šiaurinio Tel Avivo gatvėse

nebuvo įmanoma sutikti daug žmonių. Tą 1952-ųjų sausio penktosios rytą Tel Avive termometras rodė ne daugiau kaip penkis ar šešis laipsnius šilumos. Sesers butą Ben Jehudos gatvėje Nr. 175 mama paliko aštuntą ar pusę devynių ryto. Perėjusi gatvę ji pasuko į kairę ar patraukė į šiaurę, į Nordau alėją. Pakeliui vargu ar jos akis užkliuvo bent už vienos parduotuvės vitrinos, išskyrus pilkšvą, neapšviestą „Tnuvos" užkandinės langą, ant kurio stiklo iš vidaus rudu pleistru buvo pritvirtintas žalsvas plakatas, kuriame pievos ir melsvo dangaus fone stovėjo sveikata trykštanti, apkūni kaimo mergina, o apačioje linksmas užrašas skelbė:

Gersi pieną ryte,
Gersi vakare,
Trykši sveikata
Ir gyvenimo džiaugsmu.

Aną žiemą tolumoje driekėsi tušti, dar neapgyventi plotai, o tarp Ben Jehudos gatvės pastatų vietomis vis dar pūpsojo kopų likučiai su išdžiūvusiais dagių ir jūržolių stagarais, nusagstytais baltomis sraigėmis, geležies gabaliukais ir lietuje išmirkusiomis šiukšlėmis. Mamai prieš akis vėrėsi eilė vienodų pastatų, kurių pirmieji irimo požymiai pasirodė jau po ketverių metų: atsilaupė dažai, aptrupėjo, žaliu pelėsiu apsitraukė tinkas, druskingame jūriniame ore pradėjo rūdyti geležiniai balkonų turėklai, fanera ir medienos plaušu apkalinėti balkonai nelyginant pabėgėlių stovykloje, iš įtvarų iššokusios parduotuvių iškabos, dėl meilės stokos džiūstantys medžiai, tarp pastatų niūksoję apgriuvę sandėliukai, paskubomis sukalti iš naudotų lentų, gofruotos geležies ir dervuotos drobės lakštų. Gatvėje driekėsi eilė šiukšlių konteinerių, kurių ne vienas buvo apverstas gatvės katinų, o jų turinys pasklidęs ant pilkšvo šaligatvio betono. Nuo vieno balkono iki kito driekėsi skalbinių virvės. Tai šen, tai ten plakami stipraus vėjo bejėgiškai drebėjo balti ir spalvoti apatiniai. Aną rytą mama buvo be galo pavargusi, o jos galva apsunkusi nuo bemiegės nakties, alkio, nesuskaičiuojamų juodos kavos puodelių ir stiprių migdomųjų, todėl ji slinko lėtai tarsi lunatikas vilkdama koją už kojos. Prieš patekdama į Nordau alėją mama išsigavo iš Ben Jehudos gatvės ir pasukusi į dešinę atsidūrė Belvederio alėjoje, kurioje, kad ir koks skambus jos pavadinimas, nebuvo jokio vaizdo, išskyrus eilę pilkšvų vienodų betoninių namų surūdijusiais balkono turėklais. Iš ten mama patraukė į Mockino alėją, kuri anaiptol nebuvo panaši į alėją, o tik trumputė, tuščia, nebaigta grįsti gatvelė. Iš Mockino alėjos pavargusios kojos nunešė mamą į Tahono gatvelę, o toliau – ir į Dyzenhofo, kur pradėjo dar smarkiau lyti, bet mama pamiršo išskleisti skėtį ir plika galva

lietuje traukė toliau. Jai ant peties kabėjo jos dailioji rankinė. Perėjusi Dyzenhofo gatvę mama patraukė, kur kojos neša, kol atsidūrė Zangvilio alėjoje, kur atsikvošėjusi suvokė pasiklydusi ir neturinti nė menkiausio supratimo, kaip sugrįžti į sesers butą ar kodėl apskritai turėtų ten grįžti. Ji nė nežinojo, kodėl apskritai išėjo į miestą, nejau tik paklususi gydytojo patarimui, kad pravartu pavaikštinėti Tel Avivo gatvėmis ir pasidairyti į gražius jaunus vyrus. Tiesa, aną lietingą šeštadienio rytą jaunų gražių vyrų nesimatė nei Zangvilio gatvėje, nei Zangvilio alėjoje, nei Sokolovo gatvėje, iš kurios ji pateko į Bazelio gatvę. Nebuvo jų nei Bazelio, nei kurioje kitoje Tel Avivo vietoje. Galbūt mama prisiminė didžiulį pavėsingą sodą už tėvų namų Rovne, o gal Irą Steleckają, inžinieriaus žmoną iš Rovno, susideginusią apleistoje vežėjo Pilypo sūnaus Antono trobelėje. O gal gimnaziją „Tarbut", vingiuotas upes ir mišką. O gal ir senosios Prahos skersgatvius bei studentavimo metus, o gal tą, apie kurį mama niekam nepasakojo; gal seseris, o gal savo geriausią draugę Lilenką. Retsykiais paskubomis praeidavo vienas kitas prašalaitis. Kartkartėmis prabėgdavo sustirusi katė, kurią mama pašaukdavo bandydama paklausti, paprašyti pasidalinti nuomone ar jausmais ar pasiteirauti paprasto katiniško patarimo, tačiau visos iki vienos katės, apimtos siaubo, paskubomis nuo jos sprukdavo, sakytum, iš tolo jausdamos, kad ji yra pasmerkta.

Apie vidurdienį mama sugrįžo į sesers namus, kur visi liko priblokšti jos vaizdo, nes buvo kiaurai permirkusi ir sušalusi, ir bandydama juokauti aiškino, esą Tel Avivo gatvėse nepasitaikė nė vieno gražaus vyriškio: jei būtų bent vieną sutikusi, būtinai būtų bandžiusi sugundyti. Vyrai visuomet nužvelgdavo ją geidulingomis akimis, bet jau netrukus nebebūtų likę ko geisti. Sesuo Chaja paskubomis paruošė jai karštą vonią. Mama nė kąsnelio nepaėmė į burną, nes vien mintis apie maistą jai kėlė šleikštulį. Kelias valandas pamiegojusi, ji atsikėlė vėlyvą popietę, apsirengė, užsimetė vis dar drėgną apsiaustą, įsispyrė į nespėjusius išdžiūti batus ir vėl patraukė į gatves, kaip kad buvo liepęs gydytojas – pasidairyti gražių vyrų. Popiet, aprimus lietui, gatvėse pagausėjo žmonių. Šįsyk mama nebevaikščiojo be tikslo. Pasiekusi Dyzenhofo ir ŽNF gatvių sankryžą pasileido Dyzenhofo gatve, pralenkdama Gordono ir Frišmano gatvių sandūrą. Ant peties užsimetusi dailią rankinę mama dairėsi į parduotuvių ir kavinių vitrinas, užmesdama žvilgsnį į tai, kas buvo laikoma bohemišku Tel Avivo gyvenimu. Tiesa, viskas jai pasirodė neskoninga ir nudėvėta tarsi imitacija imitacijos to, kas ir taip buvo patetiška ir apgailėtina. Viskas nusipelnė didelės užuojautos, tačiau mamos užuojauta buvo išsekusi.

Į pavakarę ji grįžo namo, vėl atsisakė valgyti, tik išgėrė puodelį juodos kavos, vėliau dar vieną ir prisėdusi pradėjo vartyti kažkokią knygą, ši nukrito apversta jai prie kojų, kai jos akys iš nuovargio užsimerkė, ir kaip pasirodė dėdei Cvi ir tetai Chajai, maždaug dešimt minučių buvo girdėti lengvas, nelygus knarkimas. Pabudusi mama pasakė norinti pailsėti, be to, spėjanti, jog gydytojas neklydo pasiūlęs jai kasdien po kelias valandas pasivaikščioti po miestą. Tada dar patikino, kad šiąnakt eis anksti miegoti ir galop jai pavyks išmiegoti giliu sveiku miegu. Apie pusę devynių mamos sesuo paklojo jai naujus patalus, o šalia padėjo butelį karšto vandens, nes naktys pasitaikė išties šaltos, o ir vėl pratrūkęs lietus be jokio gailesčio barbeno į palanges. Mama nusprendė miegoti su rūbais ir norėdama būti tikra, kad vėl nepabus vidury nakties ir neteks leisti nakties virtuvėje, iš termoso, sesers palikto šalia lovos, į puodelį įsipylė arbatos ir luktelėjusi, kol ši kiek atvės, užgėrė ja migdomuosius. O kad tą akimirką apie pusę devynių ar be penkiolikos devynios aną šeštadienio vakarą būčiau buvęs Chajos ir Cvi bute, kambaryje, kurio langas vėrėsi į vidinį kiemą, tikrai būčiau kaip įmanydamas stengęsis įtikinti mamą, kodėl ji neturėtų to daryti. Jei nebūtų pavykę, būčiau nėręsis iš kailio bandydamas sukelti jos gailestį, kad pagalvotų apie savo vienintelį vaiką. Liedamas ašaras ir apkabinęs jos kelius, pamiršęs gėdą būčiau jos maldavęs, galbūt net būčiau dėjęsis alpstantis, ėmęs kaip pašėlęs draskytis ir kasytis, iki paplūs kraujas, kaip kad ir ji pati elgdavosi nevilties akimirkomis. O gal nelyginant žudikas būčiau užpuolęs mamą ar nė nedvejodamas jai virš galvos būčiau paleidęs vazą. Gal būčiau trenkęs lygintuvu nuo lentynos kambario kampe arba pasinaudojęs mamos silpnumu būčiau ant jos užsiropštęs ir už nugaros tvirtai surišęs rankas, tada surinkęs visas jos piliules ir buteliukus, miltelius ir sirupus ir viską akimirksniu sunaikinęs, tačiau man netgi nebuvo leista dalyvauti jos laidotuvėse. Mama užmigo ir miegojo nekankinama nei košmarų, nei nemigos. Ankstų rytą ji išvėmė ir net nenusirengusi vėl nugrimzdo į miegą. Pradėję įtarti kažką negera Cvi su Chaja dar prieš auštant iškvietė greitosios medicinos pagalbos automobilį. Du vyrai atsargiai išnešė mamą ant neštuvų, kad nesutrikdytų jos miego, tačiau ir ligoninėje ji jų negirdėjo, ir nors jie visaip stengėsi išvaikyti jos gilų miegą, mama nekreipė dėmesio nei į juos, nei į gydytoją, tvirtinusį, kad siela yra didžiausias kūno priešas. Nepabudo ji nei ryte, nei įdienojus, tik ligoninės sode strikinėdamas ant fikuso šakų, apimtas nuostabos paukštelis Eliza vis bandė ją pašaukti. Ir vėliau dar ne kartą ją šaukė, neprarasdamas vilties vis kviesdamas ją pabusti, o ir šiandien retsykiais dar pašaukia.

1 skyrius ❖ 5
2 skyrius ❖ 17
3 skyrius ❖ 24
4 skyrius ❖ 32
5 skyrius ❖ 35
6 skyrius ❖ 40
7 skyrius ❖ 42
8 skyrius ❖ 47
9 skyrius ❖ 54
10 skyrius ❖ 61
11 skyrius ❖ 70
12 skyrius ❖ 81
13 skyrius ❖ 92
14 skyrius ❖ 99
15 skyrius ❖ 107
16 skyrius ❖ 112
17 skyrius ❖ 123
18 skyrius ❖ 128
19 skyrius ❖ 134
20 skyrius ❖ 141
21 skyrius ❖ 152
22 skyrius ❖ 164
23 skyrius ❖ 177
24 skyrius ❖ 182
25 skyrius ❖ 190
26 skyrius ❖ 198
27 skyrius ❖ 206
28 skyrius ❖ 212
29 skyrius ❖ 218
30 skyrius ❖ 228
31 skyrius ❖ 232
32 skyrius ❖ 243
33 skyrius ❖ 252
34 skyrius ❖ 258
35 skyrius ❖ 264
36 skyrius ❖ 275
37 skyrius ❖ 287
38 skyrius ❖ 293
39 skyrius ❖ 308
40 skyrius ❖ 313
41 skyrius ❖ 320
42 skyrius ❖ 331
43 skyrius ❖ 348
44 skyrius ❖ 355
45 skyrius ❖ 360
46 skyrius ❖ 371
47 skyrius ❖ 382
48 skyrius ❖ 388
49 skyrius ❖ 399
50 skyrius ❖ 406
51 skyrius ❖ 416
52 skyrius ❖ 424
53 skyrius ❖ 439
54 skyrius ❖ 447
54 skyrius ❖ 456
56 skyrius ❖ 463
57 skyrius ❖ 470
58 skyrius ❖ 480
59 skyrius ❖ 492
60 skyrius ❖ 497
61 skyrius ❖ 507
62 skyrius ❖ 512
63 skyrius ❖ 520

Oz, Amos

Oz-01 Pasakojimas apie meilę ir tamsą: [romanas] / Amos Oz; iš hebrajų kalbos vertė Kristina Gudelytė. – Vilnius: Mintis, 2013. – 528 p.

ISBN 978-5-417-01060-6

Knygoje atskleistas jautraus ir protingo berniuko, augusio Jeruzalės priemiesčiuose paskutiniaisiais britų mandato ir nepriklausomybės karo metais, pasaulis. Pasakojama ir apie kibuco gyvenimą, kur formavosi rašytojo pasaulėvaizdis. Šis romanas išryškina didžiulį A. Ozo kaip pasakotojo talentą, dikensišką veikėjų vaizdavimo būdą, be to, yra puikus istorijos ir asmeninio gyvenimo sintezės pavyzdys. Rašytojas atkuria tėvų ir senelių pasaulį, kartkartėmis jiems patikėdamas ir patį pasakojimą, elegantiškai persipinantį su jo paties vaikystės prisiminimais. Romane neretai minimas ir Vilnius, kuriame gyveno rašytojo seneliai ir kur universitete literatūrą studijavo rašytojo tėvas. Autorius jautriai ir su meile vaizduoja savo gimtąją Jeruzalę, kurioje gimė ir augo pirmaisiais Izraelio valstybės gyvavimo metais.

UDK 821.411.16'08-31

Amos Oz
PASAKOJIMAS APIE MEILĘ IR TAMSĄ
Autobiografinis romanas

Redaktorės *Dangirutė Giedraitytė, Ieva Puluikienė*
Meninis redaktorius *Romas Dubonis*
Maketuotoja *Danutė Navickienė*

Leidykla „Mintis", Z. Sierakausko g. 15, LT-03105 Vilnius
„Standartų spaustuvė", Dariaus ir Girėno g. 39, LT-02189 Vilnius

Amosas Ozas (Amos Oz g.,1939) – vienas žymiausių šiuolaikinių Izraelio rašytojų, parašęs 18 knygų, apie 450 straipsnių ir esė. Jo kūriniai išversti daugiau nei į 30 kalbų. Rašytojas yra apdovanotas prestižine Izraelio literatūros, Goethes Frankfurto premija, Astūrijos princo fondo premija ir kt. A. Ozas yra vienas rimčiausių pretendentų Nobelio premijai gauti.

A. Ozas studijavo filosofiją Jeruzalės Hebrajų universitete. Jo tėvai, Fania Mussman ir Jehudas Arie Klausner, buvo kairiojo sparno sionistų imigrantai iš Rytų Europos. Rašytojo tėvas studijavo literatūrą Vilniaus universitete, Jeruzalėje dirbo bibliotekininku, o laisvalaikiu rašė knygas. Amoso motina mirė, kai berniukui buvo dvylika metų. Ši netektis atsispindi ir autobiografiniame rašytojo romane „Pasakojimas apie meilę ir tamsą“ (*Sipur al ahava ve-chošek*) (2002).

„Pasakojimas apie meilę ir tamsą“ – vienas brandžiausių ir geriausių Amoso Ozo romanų, raktas į jo kūrybą. Tai autobiografinis romanas, išpažintis, prisiminimai apie Antrąjį pasaulinį karą, britų valdymą Palestinoje, skausmingą Izraelio valstybės gimimą, persipinantys su asmenine patirtimi, šeimos ir draugų pasakojimais. Romane aprašytas kelių rašytojo giminės kartų gyvenimas Lietuvoje ir Ukrainoje, vėliau Palestinoje ir naujai susikūrusioje Izraelio valstybėje.

Romane gausu kultūrinių, visuomeninių, istorinių ir politinių Izraelio ir Rytų Europos (taip pat ir Lietuvos) žydų gyvenimo detalių, todėl Lietuvos skaitytojui turėtų būti patrauklus ne tik kaip puikus grožinės literatūros kūrinys, tačiau ir kaip informacijos šaltinis, pateiktas šmaikščia ir turtinga kalba.

ISBN 978-5-417-01060-6
9 785417 010606
KNYGOS INTERNETU
www.mintis.eu